शेठ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फण्ड.

जव्हेरी बजार-मुंबई. संवत् १९८४ गोपीपुरा-सुरत.

६०००-४-२८.

श्रीकृष्ण हलींग प्रेस.
मुस्तफा मारकेट, धनजी स्ट्रीट, मुंबई.

श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारे-ग्रन्थाङ्कः-६४.

स्वपरसमयज्ञाननिधिश्रीसिद्धसेनसूरिशेखररचितवृत्त्यलङ्कृतः
अवधृतसिद्धान्तहृदयश्रीमन्नेमिचन्द्रसूरिप्रवरनिर्मितः

श्रीप्रवचनसारोद्धारः (उत्तरभागः)

(समूलो विविधानुक्रमयुतः)

मुद्रणकारिका-श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारसंस्था।
प्रसिद्धिकारकः-जीवनचन्द्र साकरचन्द्र जव्हेरी, अस्याः कार्यवाहकः।
इदं पुस्तकं मोहमय्यां जीवनचंद साकरचंद झव्हेरी इत्यनेन
निर्णयसागरयन्त्रणालये कोलभाटवीथ्यां २६-२८ तमे रामचंद्र येसू शेडगेद्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम्।
प्रति १०००.] वीरसंवत् २४५२. विक्रम संवत् १९८२. पण्यं चत्वारो रूप्यकाः काइस्टस्य १९२६. [Rs. 4-0-0.

श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारे-ग्रन्थाङ्कः-६४.

स्वपरसमयज्ञाननिधिश्रीसिद्धसेनसूरिशेखररचितवृत्त्यलङ्कृतः

अवधृतसिद्धान्तहृदयश्रीमन्नेमिचन्द्रसूरिप्रवरनिर्मितः

श्रीप्रवचनसारोद्धारः (उत्तरभागः)

(समूलो विविधानुक्रमयुतः)

मुद्रणकारिका-श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारसंस्था ।

प्रसिद्धिकारकः-जीवनचन्द्र साकरचन्द्र जव्हेरी, अस्याः कार्यवाहकः ।

इदं पुस्तकं मोहमय्यां जीवनचंद साकरचंद झव्हेरी इत्यनेन

निर्णयसागरमुद्रणालये कोलभाटवीथ्यां २६-२८ तमे रामचंद्र येसू शेडगेद्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

प्रति १०००.] वीरसंवत् २४५२. विक्रम संवत् १९८२. पण्यं चत्वारो रूप्यकाः क्राइस्टस्य १९२६. [Rs. 4-0-0.

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya-sagar Press, No. 26-28, Kolbhat Laue, Bombay.

Published by Shâh Jivanchand Sakerchand Javeri, for Seth Devchand Lâlbhâi
Jain Pustakoddhâra Fund, No 114, 116 Javeri Bazar, Bombay.

श्रेष्ठी देवचंद लालभाई जह्वेरी.

जन्म १९०९ वैक्रमाब्दे | निर्याणम् १९६२ वैक्रमाब्दे

कार्तिकशुक्लैकादश्यां, सूर्यपूरे | पौषकृष्णतृतीयायाम्, मुम्बय्याम्.

The Late Sheth Devchand Lalbhai Javeri.

Born 1853 A. D. Surat. Died 13th January 1906 A. D. Bombay.

10000-1-21.

प्रवचनसारोद्धारस्य उपोद्घातः ।

उपादीयतां शेमुषीधना ! ग्रन्थोऽयं यथार्थाभिधानः प्रवचनसारोद्धाराख्यः, यद्यपि वृत्तिकारैः 'प्रवचनसारस्य वृत्तिमह'मित्युक्त्वा नामान्तरं प्रोक्तं, परं वस्तुतस्तन्न नामान्तरं, पदैकदेशे पदसमुदायोपचारस्य प्रसिद्धत्वात्, तैरपि प्रवचनसारोद्धार इत्येवाभिप्रेतमभिधानं, तत एवैभिः प्रशस्तौ प्रत्यपादि 'प्रवचनसारोद्धारस्य वृत्तिमकरोदतिस्पष्टाम्' तथा च तैः प्रवचनसारोद्धार इत्येव नामोदितं, श्रीमद्भिर्नेमिचन्द्रसूरिभिर्मूलकृद्भिस्तु आदौ 'पवयणसारुद्धारं' इति 'पवयणसारुद्धारो' इति उपान्त्यान्त्यगाथयोः स्पष्टमेव प्रोक्तमिदमेव नामेति न किमपि वाच्यमत्र । न च वाच्यं विचारसारः श्रीमत्प्रद्युम्नसूरिशेखरसूत्रितो यः समित्या मुद्रितपूर्वः सोऽभूत् केषांचिदुपयोगिनां पदार्थानां सारग्राहकः ततः कथमिव नैष उपेक्षणीयः इति ?, द्वयोरेतयोर्यद्यपि बहुषु स्थानेष्वैक्यता तथापि बहुषु तेषु पार्थक्यमप्यस्ति, तथा च नैकेन केनापि कस्यापि गतार्थता, विचारसारे तावदधिका एते विषयाः—

अवसर्पिण्यां नराणां देहायुःपृष्ठकरण्डकापत्यपालनाहाराः । आरकमानम् । वर्त्तमानजिनपूर्वभवाः । (६३ पुरुषाः) यतश्च्युताः । जिनजन्मनगर्यः । जिनगोत्राणि । स्वप्नचतुर्दशकम् । षट्पञ्चाशद्दिक्कुमार्यः । स्नात्रमहोत्सवः । जिनजन्मनक्षत्राणि । जिनजन्मराशयः । जिनकुमारराज्यकालः । वरवरिकादानम् । जिनानां दीक्षालिङ्गम् दीक्षाशिबिकाः दीक्षाव्यवस्था दीक्षाकालः व्रतस्थानम् पारणाकारकनामानि छद्मस्थकालः ज्ञानोत्पत्तेः कालः ज्ञानोत्पत्तेः तरुः । समवसरणम् । पारितोषिकदानम् । सर्वसाधुसाध्वीसङ्ख्या । साध्वतिचारगाथा । षाण्मासिकतपश्चिन्ता । पात्रबन्धाद्युपकरणमानम् । आचरणाहेतुः । (आचीर्णाः अर्थाः) युगप्रधानसंख्या । द्रव्याचार्यसङ्ख्या । गच्छरीतिः ।

सारणादिलक्षणम् । आचार्यातिदेशाः । तीर्थतपः । शय्यादानगुणाः । पादोनप्रहरादिमानम् । चरणसप्ततिकरणसप्तत्योर्गाथाः । प्रमार्जनासङ्ख्या । पात्रलक्षणम् । ४५ आगमसङ्ख्या । श्रावकयोग्यसूत्रार्थौ । संस्तारविधिः । निशि जागरणविधिः । जिनानां प्रथमश्रावकनामानि । श्रावकधर्म्मः । सूत्रकुशलत्वादयः षट् । श्रावकाणामाधिक्यम् । साधर्म्मिकवात्सल्यम् । जिनसिद्धिगमनवेला । जिनकल्याणकनक्षत्राणि ।

वीरतपः । ११ रुद्राः । वीरबद्धतीर्थाः । वीरस्खलनाः । वीरोपसर्गजघन्यादि । दश परमश्राद्धाः । चेटकपुत्र्यः । गौतमकेवलादि । चरमसमवसरणम् । कटभेदचिरसंसृष्टत्वादि गौतमसुधर्मजम्बूकेवलित्वानि । अन्तकृद्भूमिः । कलिकालः । शककालः । विक्रमकालः । दिगम्बरोत्पत्तिः । स्थूलिभद्रभगिन्यः । स्थूलिभद्रप्रमत्तानि । स्थूलिभद्रे व्युच्छिन्नानि । श्रीवज्रे व्युच्छिन्नानि । आर्याकालानुज्ञाव्युच्छेदः । आर्यास्वपक्षप्रव्रज्यानिषेधः । ५०० तमेवर्षे सिद्धसेनदिवाकरः । ६२० आर्यरक्षितः । ९९० कालकाचार्यः । ५८५ (वि.) हरिभद्रः (सूरिः) । १३०० (वि.) बप्पभट्टिः । केशवबलम् । कोटीशिलोत्पाटनम् । पूज्यप्रतिमालक्षणम् । शाश्वतजिननामानि । जिनस्थापना तद्विरहे । जिनमन्दिरविधिः । जिनगृहगमनम् । पूजाः । अष्टप्रकारा पूजा । देवद्रव्यम् । चैत्यवन्दने ५८ भेदाः । चैत्यवन्दने १९८ स्थानकानि । चैत्यवन्दनभेदाः । चैत्यवन्दनसङ्ख्याः । तिथ्यधिकारः । प्रत्याख्यानग्रहणविधिः । उग्गए सूरे, सूरे उग्गए । मितदेशे सिद्धावगाहना । संसारानुच्छेदः । श्रावकाराधनाविधिः । (सम्यक्त्वं द्वादश व्रतानि श्रमणं) संगव्युत्सर्गः । आज्ञावर्त्तनम् । आचरणा । धर्म्मगुरुस्वरूपम् । प्रस्तुतेऽपि ग्रन्थरत्ने अनेके अधिका विषयाः यथा—

जिनजन्मसङ्ख्या १४ जिनवैक्रियसाधु० १८ जिनवादि० १९ अवधि० २० केवलिसङ्ख्या २१ मनःपर्यायादिसं० २२ चतुर्दशपूर्विसं० २३ श्रावक० २४ श्राविका० २५ १०।८४ आशातनाः ३७–३८ भाविजिनजीवाः ४६ ऊर्द्ध्वाधःतिर्यक्सिद्ध० ४७ एकसमयसिद्ध० ४८ सिद्धावगाहनारीतिः ५० गृह्यन्यलिङ्गसिद्ध० ५१ निरन्तरसिद्ध० ५२ सिध्यमानसङ्ख्या ५३ सिद्धसंस्थानम् ५४ सिद्धावगाहनाः ५६–५७।५८ जङ्घाविद्याचारणाः ६८ परिहारविशुद्धिः ६९ यथालन्दः ७० निर्यामकसङ्ख्या ७१ शुभभावनाः ७२ अशुभभावनाः ७३ क्षेत्रेषु चारित्राणि ७६ स्थितास्थितकल्पः ७७ अस्थितकल्पः ७८ पुस्तकपञ्चकम् ८० । इत्यादयः,

एवं च स्पष्ट एव उभयोरपि ग्रन्थयोरुपयोगः । किं च—विचारसारः क्रियाप्राधान्येन विचारेण प्रणीतो, यतस्तस्मिन् तत्सूचकानि वचांसि लभ्यन्ते, तद्यथा—

पृ. ५७ साहुसाहुणीभणणप्पसंगा पाभाइयकिच्चं ।
५८ तओ उवहिं पडिलेहेइ ।
६२ उवहिं पडिलेहिऊण साहुकिरियं सिक्खेइ पउणपहरं ।
७० पउणपहरे पत्ताइयपडिलेहणं विहेऊण ।
,, तओ भोयणवेलाए पत्ताए विहरणाय वयइ ।
,, भोयणाणंतरं सिक्खइ, अण्णेसिं वा परूवइ ।
८३ तओ अद्धबिंबे निमज्जमाणे देवसियं पडिक्कमणं ।
८४ पसंगतो पक्खियपडिक्कमणविहित्ति ।
४८ तओ सज्झायं विहिय सुयणवेलाए संथारए ठाऊण इमं भणइ ।

यथा चोपर्युक्तवाक्यवृन्दैः साधुक्रियालक्ष्येण तत्प्रकरणकृतिः तथैव श्रावकक्रियालक्ष्येणापि, यतः तत्रावाचि वन्दनाधिकारे—

पृ. १३७ जइ गुरुणो तत्थलमागया हवंति तया गुरुसमीवे वंदणं देइ, अह वसहीए तो तत्थ गंतूण देइ, जओ सव्वाणुट्ठाणं गुरुणो समीवे हवइ ।

१४१ तओ पच्चक्खाणं करेइ, परमुदयतिहीसुत्ति ।
१४५ तओ पच्चक्खाणं काऊण जीवाइपयत्थे सुणेइ ।

तथा च तस्य रचना प्रतिदिनोपयोगिक्रियापेक्षयेति सूक्तमेव, प्रस्तुतस्य तु 'भव्वाण जाणणट्ठा' इत्यस्मादादिवाक्यात् 'सपरावबो-

हक्कजंमि' 'ता नन्दउ बहु पढिज्जंतो' इति प्रान्त्यवाक्यद्वयाच्च प्रवचनसारभूतानां पदार्थानां ज्ञानमेव मुख्यं प्रयोजनमिति, एवं चानुमीयते प्राक् तावत् विचारसारस्य प्रादुर्भावः, दृष्ट्वा च तल्लाभं प्रस्तुतप्रकरणस्य श्रीमद्भिर्विहितः प्रादुर्भावः।

किंचान्यत्–प्रद्युम्नसूरयो विचारसारस्य विधातारो यद्यभविष्यन् विक्रमशताब्द्याः त्रयोदश्याः परतस्तदा श्रीवज्रसिद्धसेनदिवाकरार्यरक्षितहरिभद्रबप्पभट्टीनां सूरिपुरन्दराणां सत्ताकालमिव श्रीमतां कलिकालसर्वज्ञानां हेमचन्द्रसूरीणां निरदेक्ष्यन्नेव सत्ताकालं, यत् श्रीमन्तो हेमचन्द्रसूरयश्च स्वजीवनकाल एवैतिहासिकपुरुषतामधिगताः, यतः श्रीमन्महिमानमाविर्भावयितुं विहितं तत्कालवर्त्तिभिरेव श्रीमद्भिः सोमप्रभसूरिभिः कुमारपालप्रतिबोधकाव्यं, त्रयोदशविक्रमशताब्दीसंभूतैः श्रीमलयगिरिभिरावश्यकवृत्तौ श्रीदेवेन्द्रसूरिभिः कर्मग्रन्थवृत्तौ श्रीचन्द्रसेनसूरिभिरुत्पादसिद्धौ साक्षितया स्तुत्यतया च ते निर्दिष्टाः, तथा कलिककालो यो भविष्यत्तयोक्तः त्रयोविंशत्यधिकत्रयोदशशताब्दीरूपस्तं नाकथयिष्यन्। अन्यच्च–साक्षिस्थानेषु अनेकत्र ग्रन्थोद्देशे न क्वापि श्रीमन्मलयगिर्यादिकृतानां वृत्तीनामुल्लेखः। एवं सत्यपि प्राक्तनग्रन्थेषु तथोल्लेखाभावात् तस्य न निश्शङ्कं भणितुं शक्यते श्रीधर्मघोषसूरयः प्रद्युम्नगुरवः १२९४ हायनसत्ताका इति। पश्चादेत इति उल्लेखस्तु विचारसारस्य साक्ष्यं श्राद्धविधिविरचनाकालात् प्राक् न कुत्रापि दृष्टचरमितिहेतोः, प्रस्तुतस्यापि ग्रन्थरत्नस्य सवृत्तिकस्यापि ततः प्राक् न क्वापि अस्त्युल्लेखः, परमस्य वृत्तेः सद्भावात् तत्र च स्पष्टतयैव 'करिसागररविसंख्ये' इत्यनेन अष्टसप्तत्यधिकद्वादशशताब्द्या विक्रमस्योल्लेखात् प्रस्तुतं ग्रन्थरत्नमन्ततो द्वादश्यां त्रयोदश्यां वा शताब्द्यामेव जातमितिनिश्चीयते।

श्रीमतां नेमिचन्द्राचार्याणां मूलकाराणां वृद्धगुरुभ्रातरो विजयसेनाः लघुगुरुभ्रातरस्तु यशोदेवाभिधानाः, गुरुवर्या आम्रदेवाः, गुरुगुरवस्तु जिनचन्द्राह्वा इति पारम्पर्यादि तैः साक्षादुन्नीतं ग्रन्थप्रान्तभागे, तद्यथा—

धम्मधराधरणमहावराह**जिणचन्द**सूरिसिस्साणं। सिरिअम्मएवसूरीण पाकपंकयपराएहिं ॥ १५९५ ॥
सिरिविजयसेणगणहरकणिट्ठसिरि जसदेवसूरिजिट्ठेहिं। सिरिनेमिचंदसूरिहिं सविणयं सिस्सभणिएहिं ॥ १५९६ ॥

त्रिष्वपि एतेषु आचार्यपदप्रतिष्ठा यद्यपि तथापि मुख्याचार्या विजयसेना एवेत्यपि प्रस्तुतगाथापाठादवगम्यते।

अस्मिंश्च ग्रन्थे श्रीमद्भिः प्राक् स्वयं विहितं जीवकुलकं न्यवेशि तत्तस्य पृथग्भूतस्य लघुतया विनाशो मा भूदिति, यतस्तत् जीवभेदाख्यानं मुख्यद्वारतयोपादाय तन्निरूपणे तन्निरदेशि, यद्यपि सूरीश्वरैर्न हायननिर्देशो व्यधायि परं पूज्यपादविहितानामपरेषां ग्रन्थानामवलोकने तदवगमः सुसाध एव, पूज्यपादविहिताश्च एते ग्रन्था उपलभ्यन्ते–

१ उत्तराध्ययनस्य सुखबोधाख्या वृत्तिः, यतस्तत्र स्पष्ट उल्लेखोऽयं—

विश्रुतस्य महीपीठे, बृहद्गच्छस्य मण्डनम्। श्रीमान् विहारुकप्रष्ठः, सूरिरुद्योतनाभिधः ॥ १ ॥
तस्य शिष्योऽम्रदेवोऽभूदुपाध्यायः सतां मतः। यत्रैकान्तगुणापूर्णे, दोषैर्लेभे पदं नतु ॥ २ ॥
देवेन्द्रगणिश्चेमामुद्धृतवान् वृत्तिकां तद्विनेयः। गुरुसौदर्यश्रीमन्मुनिचन्द्राचार्यवचनेन ॥ ३ ॥
शोधयतु बृहदनुग्रहबुद्धिं(मुरुं)मयि विधाय विज्ञजनः। तत्र मिथ्यादुष्कृतमस्तु कृतमसंगतं यदिह ॥ ४ ॥
अणहिलपाटकनगरे दोहट्टिश्रेष्ठिसत्कवसतौ च। संतिष्ठता कृतेयं नवकरहरवत्सरे चैव ॥ ५ ॥ (११२९)

अनेनोल्लेखेन स्पष्टैव सत्ता श्रीमतां नेमिचन्द्राणां सार्धैकादशशतकादर्वाक्तना प्रतीयते, पूज्याश्च प्राचुर्येण अणहिलपत्तने दोहट्टिश्रेष्ठि-

वसतौ अस्थुरित्यपि, यतो यथा वृत्तिरेषा तत्रस्थैः कृता तथैव श्रीमहावीरचरित्रमपि प्राकृतपद्यमयं तत्रैव कृतं, परमेकचत्वारिंश एकादशशतके वैक्रमीये, तथा च श्रीमहावीरचरित्रप्रशस्तिः—

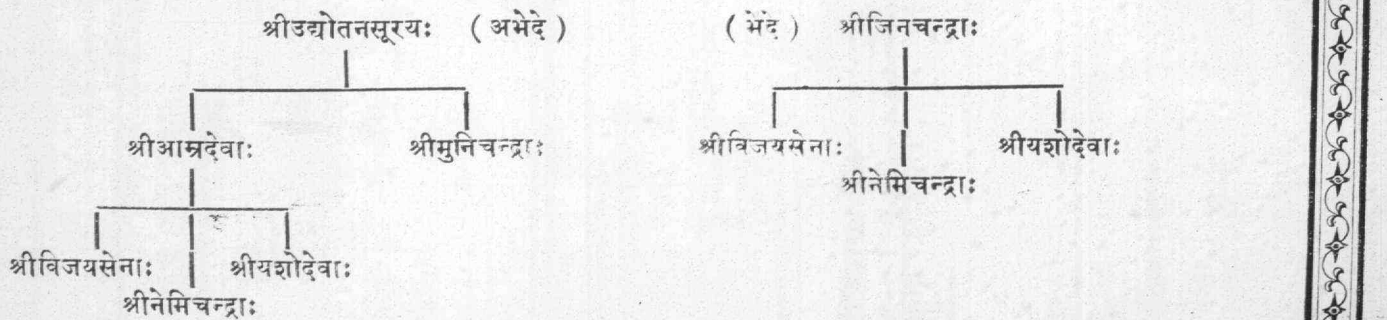
२ श्रीमहावीरचरित्रम्—अणहिलवाडपुरम्मी सिरिकण्णनराहिवंमि विजयन्ते। दोहट्टिकारियाए वसहीए संठिएणं च ॥ ८४ ॥
ववाससयाणं एक्कारसण्ह विक्कमनिवस्स विगयाणं। अगुयालीसे संवच्छरंमि एयं निबद्धंति ॥ ८५ ॥

एतेन श्रीवीरचरित्रप्रशस्तिलेखेन निश्चीयते एतत् यदुतैतदपि विहृत्य पुनरागत्यापि तत्र स्थितैरेव सूरिभिर्व्यधायि, परं श्रीउत्तराध्ययनवृत्तेरनु द्वादशवर्ष्यनन्तरं, यतः सा एकोनत्रिंशदधिके एकादशशतके, इदं तु एकचत्वारिंशदधिके इति, प्रस्तुतं ग्रन्थरत्नमपि द्वादश्यामेव शताब्द्यां व्यधायीति निर्विवादं, कर्णराजराज्यकालोऽपि तदनुकूल एव। आम्रदेवदेवसूरिशिष्यत्वं स्वेषां स्वयमेवाचख्यौ, यतोऽत्रैव प्रान्त्यभागे, चतुर्दशाधिकद्विशतद्वारे जीवसंख्याकुलकाह्वे च।

सिरिआमदेवसूरीण पायपंकयपराएहिं ॥ १५९९ ॥
सिरिअम्मएवमुणिवइविणेयसिरिणेमिचंदसूरीहिं ॥ १२४७ ॥

आम्रदेव—अम्रदेवशब्दयोर्भेदस्तु 'अम्मदे' इत्यपभ्रंशशब्दप्रभवत्वादनयोरकिञ्चित्करः, यद्यपि स्वयमुत्तराध्ययनवृत्तौ अम्रदेव इत्युल्लिखितं तथापि वृत्तिगतं "श्रीआम्रदेवसूरिशिष्यैः श्रीनेमिचन्द्रसूरिभिः—इदं कुलकं—गाथासमुदायात्मकं रचित"मिति वचनमाश्रित्यास्माभिराम्रदेवा इत्युक्ताः। इदं ग्रन्थरत्नं तु श्रीवीरचरित्रादपि पश्चादेवारचितं, यतः उत्तराध्ययनवृत्तावाम्रदेवानामुपाध्यायपदं प्रोक्तं, श्रीवीरचरित्रेऽपि 'उज्जोयणसूरिस्स य सीसो अह अम्बदेवउज्झाओ' इत्युदितं, परं जीवसंख्याकुलके 'सिरिअम्मएवमुणिवई'ति वाक्यात् 'सिरिअम्मएवसूरीण'त्ति प्रस्तुतग्रन्थस्य प्रान्त्यभागस्य वाक्याचाम्रदेवानामाचार्यताऽत्र प्रकटिता, ततोऽविहत एष निर्णयो यदुत प्राक्तनग्रन्थद्वयात् पश्चादेवास्य रचना, स्वर्गकालानुपलम्भाच्चैतेषां नापरा मर्यादोन्नेतुं पार्यते, परं द्वादशशताब्द्या ऊर्ध्वभाग एव श्रीमतां निर्वाणमिति त्वव्याबाधमिति।

यद्यप्यत्राद्ययोर्द्वयोर्ग्रन्थयोराम्रदेवानां गुरव उद्योतनाचार्या निर्दिष्टा अत्र तु जिनचन्द्रा इति, परं स्यात् तन्नामान्तरमेव, यथा उत्तराध्ययनवृत्तौ स्वेषां देवेन्द्रगणीत्यभिधा निरदेशि, श्रीवीरचरित्रे तु 'सूरिणा णेमिचंदेणे'ति (८१) वाक्यावयवेन श्रीनेमिचन्द्र इत्यभिधाऽऽख्याता, यदि च भिन्ना एवोद्योतना जिनचन्द्राश्च सूरयः परस्परं तदा नैते त्रयो ग्रन्था एककर्तृका इति स्पष्टमेव, अभेदे भेदे च श्रीमतां पारंपर्यादि एवं।

श्रीमतां मुनिचन्द्राचार्याणां पितृव्यगुरुत्वं 'गुरुसौदर्यश्रीमन्मुनिचन्द्राचार्यवचनेने'त्युक्तेः, श्रीविजयसेनाचार्याणां बृहद्गुरुभ्रातृता श्रीयशोदेवाचार्याणां च लघुगुरुभ्रातृता च स्वयमेवात्र 'सिरिविजयसेणगणधरकणिट्ठसिरिजसोदेवसूरिजिट्ठेहिं'ति स्पष्टैवोक्ता। यद्यपि श्रीमतामभयदेवाचार्याणां नवाङ्गीवृत्तिसौधसूत्रधाराणां बृहद्गुरुभ्रातरः श्रीमतां सुविहितधुरन्धराणां जिनेश्वरबुद्धिसागराचार्याणां शिष्याः 'श्रीजिनचन्द्राः' तदैवैकादशे शतकेऽष्टाविंशत्यधिके सत्तावन्त इति भगवतीवृत्तिप्रशस्तेरवसीयते, परं नैते ते, एते तु ततः प्राचीना एव जिनचन्द्राः, अन्ये तु जिनचन्द्राभिधाना अनेके खरतरपट्टावल्यां दृश्यन्ते, परं ते सर्वेऽपि त्रयोदशशताब्द्याः परत एव जाताः।

श्रीचन्द्रसूरयः।

पूज्यैः सप्तमद्वारे भारतीयानां त्रिकालजिनानां ऐरावतीयानां च वर्त्तमानभविष्यज्जिनानां च नामकीर्त्तनावसरे श्रीमतां श्रीचन्द्राचार्याणां स्तोत्रमेव यथास्थितं निवेदितं, ततो विचारणीयमेतत् यदुत कदैते पावयांचक्रुर्भूमण्डलमिदं, श्रीचन्द्राभिधानाश्च त्रयः सूरिवराः, आद्यास्तावत् द्वादशशताब्द्यां सत्तावन्तः प्रचुरग्रन्थकाराश्च, यतस्तन्निर्मिता एते ग्रंथाः।

१ न्यायप्रवेशटिप्पनं रचनासंवत् ११६८
२ मुनिसुव्रतस्वामिचरित्रं रचनासंवत् ११९८(९३)
३ संग्रहणीसूत्रं (नमिऊणरिहंताई)
४ क्षेत्रसमासः (नमित्तुं वीरं)
५ निरयावलिकावृत्तिः
६ नन्दी(हा-)इत्याद्याः टीप्पनम्

तदेवं प्रचुरग्रन्थनिर्माणनिपुणा ये तैः कृतमेव कुलकमत्र निरदेशीति ज्ञायते, अपरे तु श्रीचन्द्राः श्रीशीलभद्रशिष्यधनेश्वरशिष्याः श्रीचन्द्रा यैः सुबोधा सामाचारी एकविंशे द्वादशशतके कृता श्रीचैत्यवन्दनलघुवृत्तिश्च, श्रीसनत्कुमारचरित्रं तु चतुर्दशाधिकद्वादशताब्दीमितेऽब्दे श्रीचन्द्राभिधानसूरिसंदृब्धमस्ति, परं तत् कैर्व्यधायीति संदिग्धमेव, लघुप्रवचनसारोद्धारकारकास्तु श्रीचन्द्राः एनं ग्रन्थमवलोक्य लघुप्रवचनकारकतया अर्वाचीना अन्ये एवेति।

श्रीसिद्धसेनसूरीश्वराः।

व्याख्यातारोऽस्य श्रीमन्तः सिद्धसेनसूरीश्वराः, ते च त्रयोदशशताब्द्यां जाता इति प्रस्तुतवृत्तिगतान्त्यलेखेन निःसंदिग्धमेव, यतोऽवाचि तत्र 'करिसागररविसंख्ये श्रीविक्रमनृपतिवत्सरे चैत्रे। पुष्यार्कदिने शुक्लाष्टम्यां वृत्तिः समाप्ताऽसौ ॥ १८ ॥

व्याख्या चासौ ग्रन्थरत्नस्य विशेषेणैव तत्त्वं विकाशयतीति व्याख्यातृभिर्निर्मिताऽस्यामिधा तत्त्वप्रकाशिनीति, अत एवोक्तं प्रशस्तौ 'तत्त्वज्ञानविकाशिनीमहमिमां वृत्तिं सुबोधां व्यधा'मिति।

परे यद्यपि सिद्धसेनाभिधाः सूरिपुरन्दराः पंच इत्याख्यान्ति, तन्न चारु, सिद्धर्षिसिद्धसूर्योः तथाभिधानाभावादेव, किंच-तत्त्वार्थटीकाकाराः सिद्धसेनाचार्या आचार्यभास्वामिशिष्याः सन्ति, परं ते श्रीजिनभद्रक्षमाश्रमणेभ्यः प्राचीना इति कश्चित् तन्नावितथं, यतः तद्वृत्तावेव उपयोगविचारे आकाशान्तानां निष्क्रियत्वविचारे च स्पष्टतया क्षमाश्रमणानां नामोल्लेखात्, त्रिषु सिद्धसेनाभिधेषु सूरिपुरन्दरेषु अन्त्या एवैते, यतः श्रीसिद्धसेनदिवाकराणां सत्ता विक्रमसमकालीना, तत्त्वार्थवृत्तिकारा अपि एभ्यः प्रत्ना एव, यतः३८-३३७

तमपत्रयोः तत्त्वार्थमूलटीकां साक्षितया ददुरेतेऽत्र, ७७–१७९–१९५ तमपत्रेषु च तत्त्वार्थटीकां तामेव सस्मरुः, तथा च निर्विवादमेवैतेऽन्य एव ताभ्यामिति ।

सूरिभिश्चैतैः रचिता ग्रन्थाः १ सामाचारी २ श्रीपद्मप्रभचरित्रं ३ स्तुतिग्रन्थश्च, यद्यपि प्रस्तुतवृत्तौ ग्रन्थत्रयमेतत् ४४३ तमपत्रे अस्मदुपज्ञा सामाचारी निरीक्षणीया इति वाक्येन ४४० तमपत्रे 'आचक्ष्महि पद्मप्रभचरित्रे' इत्यवतरणेन १८७ तमपत्रे "तथा चावोचाम स्तुतिषु"—"जंमि सिरिपासपडिमं संतिकए कीरइ पडिगिहदुवारे । अज्जवि जणो पुरिं तं महुरमधन्ना न पेच्छंति ॥ १ ॥" इति तत्रस्थगाथानिर्देशेन स्वकृततया निरणायि तथापि कालस्य दुष्षमत्वात् भाण्डागारीयाणां च साधुश्रावकाणां मूढतागर्भममत्वबाहुल्याच्च नैतत् क्वापि सत्तया श्रूयते, तद्वदेव तत्पूर्वजैः देवप्रभमुनीन्द्रैः कृतः प्रमाणप्रकाशः श्रीमद्भिरभयदेवसूरिभिश्च 'वादमहार्णवो' यो निर्मितः इति अत्रत्यप्रशस्त्या स्पष्टतया ज्ञातौ नामशेषतामेवागातामिति ।

श्रीमतां पारम्पर्यं चैवं—

श्रीअभयदेवसूरयः
।
श्रीधनेश्वराः
।
श्रीअजितसिंहाः
।
श्रीवर्धमानसूरयः
।
श्रीदेवचन्द्राः
।
श्रीचन्द्रप्रभाः
।
श्रीभद्रेश्वराः
।
श्रीअजितसिंहाः
।
श्रीदेवप्रभाः
।
श्रीसिद्धसेनाः

ग्रन्थविषयादि ।

ग्रन्थेऽत्र विषयाः षट्सप्तत्यधिकशतद्वयमिताः विचारिताः, तदनुक्रमस्तु तैरेव ग्रन्थस्यादौ त्रिषष्ट्या द्वारगाथाभिर्दर्शितः, प्रतिद्वारं गाथामानं पत्रमानं चात्र मुद्रिताया अनुक्रमणिकायाः सुखावसेयतायै मुद्रितमस्ति तत्तत एवावधारणीयं, सिद्धान्तोदधिसारभूता विषया अत्र तथा निर्दिष्टा यथा पाठेनैतस्य न कोऽपि मुख्यो विषयः अज्ञाततयाऽवशिष्येतेति प्रवाचकानामवश्यमेवावभासिष्यतेऽस्य प्रवचनसारोद्धारेत्यभिधाऽवितथा, व्याख्यातृभिरपि सूरिभिर्यथायथं प्रयत्य व्याख्या कृतास्ति तेन सत्यमेवेदं ग्रन्थरत्नमिति ज्ञास्यन्ति सर्वेऽपि प्रवाचकश्रावकाः,

नम्रनिवेदनम् ।

यद्यपि ग्रन्थरत्नस्य प्राक् मुद्रणमकारि जामनगरवास्तव्यैर्हीरालालाभिधैः श्रावकैः, परं महार्घतरं त्रुटितपाठमेकत्राल्पप्रचारं चेति मत्वा यतितमत्र मुद्रापणे श्रेष्ठिदेवचन्द्रलालभाइ-जैनपुस्तकोद्धार इत्यभिधायाः संस्थायाः कार्यवाहकैः, प्रयत्नतः शोधितेऽप्यत्र स्खलनागः क्षन्तव्यं । विशेषेण निरीक्षणीयं चात्र मुद्रितं साक्षिणां स्थलानां निर्दिष्टग्रन्थानां सूर्यादिविशेषाभिधानां चाकारादिक्रमादि इत्यर्थयन्ते आनन्दसागराः १९८१ आश्विनकृष्णद्वादशी सोमवासर अजीमगंज (बंगाल) ।

श्रेष्ठि देवचंद लालभाई जैनपुस्तकोद्धारे

अद्यावधि मुद्रितग्रन्थानां सूचिः ।

अंकः	ग्रन्थनाम.	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचनाकाल मूल.टीका.	मुद्रण-स्थानं कालश्च	पण्यं	श्लोक. मू. टीका.	पत्र. प्रति.	विशेषः	विषयः
१	वीतरागस्तोत्रं	श्रीहेमचंद्रसूरिः	प्रभानन्दसूरिः (अभय० जिनवल्लभ. अभय. देवप्रभशिष्यः)				मू. *२०० टी.२१००	प. ८९		वीतरागकी स्तुति
,,	पञ्जिका	"	श्रीसोमसुन्दरशिष्यः विशालराजः	१५१२	नि.सा.प्रे. मुंबई १९११	॥)	टी. ६२५	प्र. ५००	प्रथमादर्शः हर्षचन्द्रीयः	

* यह संख्या अनुमानसें हे.

अंकः	ग्रन्थनाम.	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचनाकाल मूल.टीका.	मुद्रणस्थान कालश्च	पण्यं	श्लोक. मू. टीका.	पत्र. प्रति.	विशेषः	विषयः
२	श्रवणप्रतिक्रमणं	गणधरः			गुजराती-प्रे. मुंबई १९११	॥)		प. १५ प्र. ५००		साधुव्रतोंके अतिचारका प्रतिक्रमण
३	स्याद्वादभाषा (प्रमाणनयतत्वप्रकाशिका)	शुभविजयगणिः	शुभविजयगणिः (हीरसूरिशिष्यः)		गुजराती-प्रेस मुंबई. १९११	॥)		प. १४ प्र. ५००	श्रीविजयसेनसूरिनिर्देशात्	तत्त्वप्रमाणनयविचार
४	पाक्षिकसूत्रवृत्तिः	गणधरः	वीरगणिश्रीचन्द्रयशोदेवः	११८०	नि. सा. प्रे. मुंबई १९११	।=)	मू. *३०० टी.२७००	प. ७८ प्र. ५००	अणहिलपाटन	साधुमहाव्रत ओर श्रुतकीर्तन

* यह संख्या अनुमानसें हे.

अंकः	ग्रन्थनाम.	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचनाकाल मूल.टीका.	मुद्रणस्थान कालश्च	पण्यं	श्लोक. मू. टीका.	पत्र. प्रति.	विशेषः	विषयः
५	अध्यात्ममतपरीक्षा (पृथग् मूलम्)	(हीरसूरि० विजयसेन-विजयदेव० विजयसिंह-काले (कल्याण० लाभ० जीत० नयविजयशिष्यः) श्रीयशोविजयमहोपाध्यायः			नि. सा. प्रे. मुंबई १९११	।=)	गाथा १८४	प. ११४ प्र. ५००		दिगम्बरखण्डन
६	षोडशकं (पृथक्-मूल)	श्रीहरिभद्रसूरिः	यशोभद्रः श्रीयशोविजयमहोपाध्यायश्च		नि. सा. प्रे. मुंबई १९११	।=)	मू. २५१	प. १०६ प्र. ५००		धर्म्मपरीक्षा वगेरे
७	कल्पसूत्रवृत्तिः सुबोधिका	भद्रबाहु-आचार्याः	विनयविजय-उपाध्यायः (हीरसूरि, विजयसेन, विजयतिलक, विजयानन्दकाले)	१६९६	जैनप्रेस सुरत. १९११	॥।)	मू. १२१६	प. ६०० प्र. ५००		जिनचरित्र, स्थविरावली, सामाचारी
८	वन्दारुवृत्तिः (श्रावकानुष्ठानविधिः)	गणधरः	श्रीदेवेन्द्रसूरि (तपा० श्रीजगच्चन्द्रशिष्यः)		नि. सा. प्रे. मुंबई १९१२	॥)	टी.२७२०	प. ९६ प्र. ५००		श्रावक के छ आवश्यक

अंकः	ग्रन्थनाम.	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचनाकाल मूल टीका	मुद्रण-स्थान काल	पण्यं	श्लोक मूल टीका	पत्र प्रति	विशेषः	विषयः
९	दानकल्पद्रुम.	देवसुन्दरः-सोमसुन्दरशिष्यः जिनकीर्त्तिः			,, १९१२	।≡)		प. ६५ प्र. ५००		धन्नाजीका जीवन-वृत्तान्त
१०	योगफिलॉसॉफी.	भगुभाइ (कारभारी)			थामसन, एण्ड को, मद्रास. १९१२	।")		पृष्ठ. २६४ प्र. १०००		अंग्रेजी, अमेरिका चिकागोमें दियाहुआ १८९३ में वीरचंद राघवजी गांधीका भाषण।
११	जल्पकल्पलता.	सोमसुन्दर-मुनिसुन्दर-जयचंद्र-रत्नशेखरशिष्य रत्नमण्डनः रत्नशेखर-काले नंदिरत्नशिष्य.			नि.सा. प्रे. मुंबई १९१२	≡)		प. ५०० प्र. २३		देवसूरिशिष्य माणिक्यसूरि ओर शंकराचार्यका कर्तृत्वादि वादविवाद।
१२	योगदृष्टिसमुच्चयः	स्वोपज्ञः हरिभद्रसूरिकृतः			अहमदाबाद सिटि-प्रेस१९१२	≡)	टी. २२६	पृष्ठ. ९० प्र. ४७५		मैत्रीआदि आठ दृष्टि,
१३	कर्म्मफिलॉसॉफी	भगुभाइ कारभारी			ब्रह्मवादिन् मद्रास १९१३	।–)				अंग्रेजी, अमेरिका चिकागोमें दिया हुआ १८९३ में वीरचंद राघवजी गांधीका भाषण
१४	आनन्दकाव्यमहोदधिः मौक्तिकं १									
,,	शालिभद्ररास,	जिनहंसशिष्यः मतिसारः		१६७८						
,,	कुसुमश्रीरास	लावण्यविजयशिष्यनीतिविजयशिष्यगंगविजयः		१७७०	जैन प्रेस–सुरत१९२३	॥≡)		पृष्ठ. १६६ प्र. १०००		विजयदेव०प्रभ० रत्न० क्षमा०काले, मातर नगरे
,,	अशोकचंद-रोहिणी.	आनन्दविमल० धरमसिंह० जय० कीर्त्ति० विनय० धीरविमलशिष्य-नयविमलजी.		१७७२				प. ४६२ प्र. १०००		विजय प्रभु सम्मतिसे ज्ञानविमलआचार्यने सुरतबंदर सैतपुर (सुखसागरने) लिखा
,,	प्रेमलालच्छी रास.	विजयानन्द० मुनिविजय० शिष्यः दर्शनविजय		१६८९						अबरहानपुरका दलपुरसें.

अंकः ग्रन्थनाम.	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचनाकाल मूल टीका	मुद्रण-स्थान काल	पण्यं	श्लोक मूल टीका	पत्र प्रति	विशेषः	विषयः
१५ धर्मपरीक्षा.	पद्मसागरगणिः (धर्म्मसागर. विमलसागरशिष्यः).		१६४५	नि. सा. प्रे. मुंबई. १९१३	।=)	मू. १४८४	प. ५८ प्र. ५००		पुराणों विगेरहकी परीक्षा
१६ शास्त्रवार्त्तासमुच्चयवृत्ति.	श्रीहरिभद्रसूरिः	श्रीयशोविजयोपाध्यायः		धर्म्माभ्यु० बनारस. १९१४	२)	*मू. ७०० टी. *१२०००	प. ४३१ प्र. ५००		नास्तिकादि दर्शनोकी परीक्षा
१७ कर्म्मप्रकृतिः	शिवशर्म्मसूरिः	मलयगिरिः		नि. सा. प्रे. मुंबई. १९१३	१४	मू. ४७५	प. २२० प्र. ५५०		बन्धनादिक अष्ट करण
१८ कल्पसूत्रमूलं कालिकाचार्यकथा च	श्रीभद्रबाहुआचार्याः			नि. सा. प्रे. मुंबई. १९१४	८	मू. १२०० ६५ काव्य	प. ६९-५ प्र.१०००		जिनचरित्रादि ओर कालिकाचार्य वृत्तान्त

* यह संख्या अनुमानसें हे.

१९ पञ्चप्रतिक्रमणानि	गणधरादि			,,	०-४-०				
२० आनन्दकाव्यमहोदधिमौक्तिकं रामयशोरसायनरास	विजयऋषि, धर्मसुनि, क्षेमसागर, पद्मसुनि, गुणसागर, केशराज		१६८३	जैन प्रेस सुरत. १९१४	१०		प. ३७० प्र.१०००		रामचरित्र.
२१ आनन्दकाव्य महोदधि ३									
,, भरत रास	ऋषभदास, सागणपुत्र.		१६७८						
,, जयानन्दकेवली रास.	वाणाकवि	विजयानन्दराज्ये	१६८६						
,, वच्छराजदेवराजरास	लावण्यसमय	(लक्ष्मीसागरराज्ये)						मुनिसुन्दरसूरिका ८००० वाला चरित्रपरसें, कथपुर,	

अंकः	ग्रन्थनाम.	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचनाकाल मूल टीका	मुद्रण-स्थान काल	पण्यं	श्लोक मूल टीका	पत्र प्रति	विशेषः	विषयः
,,	सुरसुन्दरीरास.	नयसुन्दरजी.		१६४६	अहमदाबाद डायमंड जुबिली. १९१४	॥=)		प. ४३९ प्र.१०००		
,,	नलदमयन्तीरास	मेघराज	पार्श्वचन्द, समरचंद्र, रायचंद्र	१६६४						
,,	हरिबलमच्छीरास.	जिनहर्ष	(जिनचंद्रराज्ये)	१७४६						
२२	उपदेशरत्नाकरः	मुनिसुन्दरसूरिः			नि. सा. प्रे. मुंबई. १९१४	१)	७७५	प. २३१ प्र. ५००		देव, गुरु, धर्म, ओर श्रावकादिका स्वरूप.
२३	चतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतिः	श्रीविजयसेनकाले	आनन्दविजयशिष्यः		निर्मल प्रिं० अहमदाबाद. १९१४	=)	६१६	प. ३० प्र. ५००		चौवीस तीर्थंकरकी स्तुति
२४	षट्पुरुषचरित्रं	देवसुन्दरशिष्यः	क्षेमंकरः		लुहानाप्रे. बडोदा १९१५	=)		प. ४१ प्र. ५००		उत्तमोत्तमादि छह पुरुष
२५	स्थूलभद्रचरित्रं	जयानन्दसूरिः			,, १९१५	=)	६९०	प. ४४ प्र. ७५०		शीलकी महत्तामें
२६	धर्म्मसंग्रहः पूर्वार्द्धः स्वोपज्ञः	विजयानन्द,	शान्तिविजयशिष्यः मानविजयोपाध्यायः		नि. सा. प्रे. मुंबई. १९१५	१)	९४२३	प. २५९ प्र. ५००		सामान्य ओर विशेष गृहस्थका धर्म्म
२७	संग्रहणी (पृथक् मूलं)	अभयदेव० श्रीचंद्र	हेम० श्रीचन्द्रशिष्यः देवभद्रः		,, १९१५	॥।)	गाथा२७३ ३५००	प. १३८ प्र. ५००		देव, नारक, स्थिति भव अवगाहना वगेरह

अंकः	ग्रन्थनाम.	मूलककर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचनाकाल मूल टीका	मुद्रण-स्थान काल	पण्यं	श्लोक मूलटीका	पत्र प्रति	विशेषः	विषयः
२८	उपदेशशतकं सम्यक्त्व-परीक्षा च	विबुधविमलः		१७९३	मद्रास ब्रह्मवादी १९१६	=)		प. १४ पृ. १९ प्र. ५००	आनन्दविमल-विजय-दान-हीरसूरि-सेन-सूरि-विजयदेव-विजय-प्रभ-राज्ये ज्ञानविमल-ऋद्धिविमल, कीर्त्ति-विमलशिष्य विबुध विमलः नौरंगाबाद	सम्यक्त्व परीक्षा तथा १२ भावना
२९	ललितविस्तरा	हरिभद्रसूरिः	पंजिका—मुनिचंद्रः		नि. सा. प्रे. मुंबई. १९१५	॥)	मू. १५४५ पंजि. २१५५	प. ११८ प्र. ५००		नमुत्थुणं विगेरः चैत्यवन्दनं
३०	आनन्दकाव्य-महोदधि मौ. ३ शत्रुंजय रास.		जिनचंद्र-सोमग-णि-शान्तिहर्ष-शिष्यः जिनहर्षः	१७५५	सुरत जै. प्रे. ,,	॥।)		प. ६८० प्र.१०००		
३१	अनुयोगद्वाराणि (पूर्वार्द्धं)	गणधरः	वीरदेव-अभय-देव-हेमचंद्रः		नि. सा. प्रे. मुंबई. १९१५	॥=)	मू.२२८५ टी.५९००	प. २७१ प्र. ५००	हर्षपुरीये,	प्रश्नवाहने, उपक्रम, निक्षेप,
३२	आनन्दकाव्य-महोदधिमौ ५ हीरसूरिरास		ऋषभदास कवि (सांगणपुत्र) विजयानंद-सूरिराज्ये.	१६८५	अहमदा-बाद सिटी प्रेस. १९१६	॥=)		पृ. ४०० प्र.१०००	खंभात, खुरम पातिशाह	
३३	उत्तराध्ययनानि पहिला भाग.	जिन-प्रत्येकबुद्ध-ऋषि-गणधर-वगेरह	वादिवेताल-शान्तिसूरि.		नि. सा. प्रे. मुंबई. ,,	-॥)	मू. २०७ नि. १२७	प. २२८ प्र. ५००		विनयपरीषहजय वगेरे
३४	मलयासुन्दरी-चरित्रं	जयतिलकसूरिः			गुजराती प्रेस. मुंबई. ,,	।≡)	मू. २४२४	प. ९७ प्र. ५००		

अंकः	ग्रन्थनाम.	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचनाकाल मूल टीका	मुद्रण-स्थान काल	पण्यं	श्लोक मूल टीका	पत्र प्रति	विशेषः	विषयः
३५	सम्यक्त्वसप्ततिः (तत्त्वकौमुदी) पृथक् मूलं	हरिभद्रसूरिः (?)		१४२२	नि. सा. प्रे. १९१३	१)	टी. ७११	प. २३८ प्र. ५००	अभयदेवजिनवल्लभका जिनशेखरपद्मचंद्र-विनयचंद्र-अभयदेव-देवभद्र-प्रभानन्द-श्रीचंद्र (विमलचंद्र) गुणशेखरशिष्यः संघतिलकः, सोमतिलकाचार्यानुजदेवचंद्रवचनात् जिनप्रभ० दिल्यां, महम्मदशाह, सोमकलशयशःकलशौ	श्रद्धादि,
३६	उत्तराध्ययनसूत्रे भा. २	जिन- गणधर- प्रत्येकबुद्ध वगेरः	वादिवेताल-शान्तिसूरिः		नि. सा. प्रे. मुंबई.	१॥।)	मू. २०८–९२० नि. १२८–४५७	प. २१९–५१२ प्र. ५००		अकामसकाममरणादि,
३७	अनुयोगद्वारसूत्रं उत्तरार्द्धं	देखो नं ३१	हेमचन्द्रसूरिः	देखो नं. ३१	नि. सा. प्रे. मुंबई १९१६	१)		१६९ ५००		देखो नं ३१
३८	गुणस्थानक्रमारोहः	रत्नशेखरसूरिः	स्वोपज्ञः		लुहाना प्रे. बडोदा १९१६	=)	मू. १३५	पृ. ७० प्र. ७५०	वज्रसेनसूरि०हेमतिलकसूरिपट्टप्रतिष्ठितः रत्नशेखरसूरिः	चउद गुणस्थानोंका स्वरूप.
३९	धर्म्मसंग्रहणीपूर्वार्द्धं	हरिभद्रसूरिः	मलयगिरिः		नि. सा. प्रे. मुंबई १९१६	१॥)	मू. ५४५	प. २१० प्र. ५००		ज्ञान दर्शन, चारित्र धर्म्मनिरूपणं
४०	धर्मकल्पद्रुमः	मुनिसिंह-शील-रत्न-आनन्दप्रभ-आनन्दरत्नकाले मुनिसागरशिष्यः उदयधर्म्मः			गुज. प्रे. मुंबई १९१७	१)		प. २१७ प्र. ५००		दान, शील, तप भावका स्वरूप

अंकः	ग्रन्थनाम	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचना-कालः मूल टीका	मुद्रण-स्थान काल	पण्यं	श्लोक मूल टीका	पत्र प्रति	विशेषः	विषयः
४१	उत्तराध्ययनसूत्रे भा. ३	जिन, गणधर, प्रत्येक बुद्ध विगैरः	वादिवेतालशान्तिसूरिः		नि. सा. प्रे. मुंबई १९१७	१॥≈)	नि. ४५८ ५६२ मू. ९२१ १६४० सूत्र. ८८	प. ५१३ से. ७१४ प्र. ५००	धारापद्रगच्छ.	अष्ट प्रवचन माता, यज्ञ, सामाचारी विगैरः
४२	धर्मसंग्रहणी उत्तरार्द्धं	हरिभद्रसूरिः	मलयगिरिः		नि. सा. प्रे. मुंबई १९१८	१)	५४६ से. १३९६	प. २११ से. ४५१ प्र. ५००		ज्ञान, दर्शन, चारित्र धर्मनिरूपण
४३	आनन्दकाव्यमहोदधिःमौक्तिक रूपचंद. रास नलदमयंती रास शत्रुञ्जय रास		भानुमेरुशिष्य नयसुंदरः	मू. १६३७	अहमदाबाद डायमंडजुबिली १९१८	॥)		प. ४४९ प्र.१०००	चैत्रगच्छादि पट्टावलि ।	
४४	पिंडनिर्युक्तिः	श्रीभद्रबाहुः	मलयगिरिः		गु. प्रे. मुंबई १९१८	१॥)	नि. ६७२ भा. ३७ टी. ७०००	प. १७९ प्र.१०००		उद्गमादि आहारदोषोंका निरूपण.
४५	धर्मसंग्रह उत्तरार्द्धं	विजयानन्द-शान्तिविजयशिष्य-मानविजयोपाध्याय.			नि. सा. प्रे. मुंबई ,,	१)	मू. १५९ टी. १४६०२	प. १८९ प्र. ५००		स्थविरकल्प और जिनकल्प अधिकार.
४६	उपमितिभवप्रपंचा कथा पूर्वार्द्धं	सिद्धर्षिः		मू. ९६२	नि. सा. प्रे. मुंबई	२)		प. ४६८ प्र.५००		आश्रवकषायविपाकादि
४७	दशवैकालिकं	शय्यंभवः	हरिभद्रसूरिः नि० भद्रबाहुः		नि. सा. प्रे. मुंबई. १९१८	२॥)	नि. ३७३ गाथा सूत्र. ५१५ गद्य-सूत्र. २१	प. २८६ प्र.१०००		आहारशुद्धि, साधुपना विगैरः
४८	अर्थदीपिका (श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तिः)	सोमसुंदर-भुवनसुंदर-शिष्यः रत्नशेखरः		मू. १४९६	नि. सा. प्रे. मुंबई. १९१९	२)	टी. ६६४४	प. २०४ प्र.१०००		श्रावकव्रतोंका अतिचार

॥ ७ ॥

अंकः	ग्रन्थनाम	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचना-कालः मूल टीका	मुद्रण-स्थान काल	पण्यं	श्लोक मूल टीका	पत्र प्रति	विशेषः	विषयः
४९	उपमितिभव-प्रपंचकथा उत्त.	देल्लमहत्तरगर्गर्षि-सिद्धर्षि. सिद्धर्षिः			नि. सा. प्रे. मुंबई १९२०	२)	संपूर्ण १६०००	प. ४६९ से. ७७६ प्र. ५००	निर्वृतिकुले भट्टदेशे भिल्लमाले	इन्द्रियकषाय-विपाकादि,
५०	जीवाजीवाभि-गमः	स्थविराः	मलयगिरिः		नि. सा. प्रे. मुंबई १९१९	३।)	मू. सू. ४५० टी. १४०००	प. ४६७ प्र. १०००		जीवाजीव विगैरः
५१	सेनप्रश्न० (प्रश्नरत्नाकर.)	हीरसूरि-विजय-सेनराज्ये शुभ-विजयः			मुं. वैभव प्रेस. १९१९	१)		प. १२४ प्र. १०००		साधु वगेरेहके प्रश्नोत्तर
५२	जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः पूर्वार्द्ध (प्रमेय-रत्नमंजूषा.)	स्थविराः	विजयदानहीर-सूरिराज्ये, सक-लचंद्रशिष्यः शान्तिचन्द्रः		नि. सा. प्रे. मुंबई १९२०	४)		प. ३८२ प्र. १०००		जम्बूद्वीप ओर ज्योति-षका अधिकार
५३	आवश्यकटि-प्पनं	अभयदेवशिष्यः हेमचंद्रः			,, १९२०	१॥।)	४६००	प. ११८ प्र. १०००		आवश्यकहरिभद्रसूरि-जीकी टीकापर खुलासा
५४	जंबूद्वीपप्रज्ञप्तिः उत्तरार्द्ध	स्थविराः			नि. सा. प्रे. मुंबई १९२०	२)		प. ३८३ से. ५४६ प्र. १०००	पट्टावलिका विस्तार	जम्बूवृक्ष ओर ज्योति-षका अधिकार
५५	देवसीराइ				जैनविजय सु. १९२१	≡)		प्र. १०००		
५६	श्रीपालचरित्रं	ज्ञानविमलसूरि, अपरनाम नयविमल.		मू. १७४५	मुंबई वैभवप्रेस १९२१	॥।=)	मू. १८००	प. ४४ प्र. १०००	विजयप्रभ, विजयरत्न वि- नयविमल, धीरविमल, नयविमल, उन्नतनगरे	नवपदआराधनका फलमें
५७	सूक्तमुक्तावली	प्राचीन			नि. सा. प्रे. मुंबई १९२२	२)		प. १२६ प्र. १०००		धर्मोपदेश वगैरः १२७ विषयें

॥ ८ ॥

अंकः	ग्रन्थनाम	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचना कालः मूल टीका	मुद्रण-स्थान काल	पण्यं	श्लोक मूल टीका	पत्र प्रति	विशेषः	विषयः
५८	प्रवचनसारोद्धारपूर्वार्द्ध, (तत्त्वज्ञानविकाशिनी)	नेमिचंद्र (आम्र·देव शिष्य, विजयसेनयशोदेवयोर्मध्यमः)	देवभद्रशिष्यः सिद्धसेनः		नि. सा. प्रे. मुंबई १९२२	३)	मू. २००० टी. १६००० १०३ द्वा. द्वाराणि	प. २२४ प्र. १०००		चैत्यवन्दन, गुरुवन्दन, पच्चक्खाण विगैरः २७६ विषयें.
५९	तन्दुलवेयालियं	वीरहस्तदीक्षितः	विजयदानआनन्दविमलशिष्यः विजयविमलः		,, ,,	१॥)	सूत्र. १९ गाथा १३९	प. ५७ प्र. १०००		दशदशा विगैरः
,,	चउसरणं	वीरभद्रः			,, ,,		६३ गाथा.	प. ५८-७८ प्र. १०००		अरिहंत, सिद्ध आदिका वर्णन
६०	विंशतिस्थानकचरितं.	जयचंद्रसूरिशिष्यः जिनहर्षः		मू. १५०२	बहादुर सिंहप्रेस पालीटाना. १९२३	१)	मू. २८००	प. ९५ प्र. ७५०	वीरमपुर	अरिहंतादिक वीशस्थानकोंका आराधनके फलकी कथायें.
६१	कल्पसूत्र सुबोधिका (आवृत्ति दुसरी)	अंक ७ मुजब–			नि. सा. प्रे. मुंबई १९२३	२)		प. १९६ प्र. १०००		
६२	सुबोधा सामाचारी.	शीलभद्र-धनेश्वर-श्रीचंद्रः			मुं. वैभव प्रेस मुंबई १९२४	॥)		प. ५० प्र. १०००		सम्यक्त्व व्रतारोपणादिक २६ विषयें.
६३	सिरिसिरिवालकहा सटीकं.	वज्रसेन-हेमतिलकशिष्यः रत्नशेखरः		मू. १४२८	भावनगर आनन्द प्रिं. प्रेस १९२३	१)	मू. १३४२ गा.	प. १५१ प्र. १०००		अर्हदादि नवपद आराधना
६४	प्रवचनसारोद्धारः उत्तरभागः पृथग् मूलादि	नेमिचंद्र (आम्रदेवशिष्यः विजयसेनयशोदेवयोर्मध्यमः)	देवभद्रशिष्यः सिद्धसेनः		नि.सा.प्रेस मुंबई १९२६	४)	१०८ सें २७६ द्वारों	प. प्र.		चैत्यवन्दन, गुरुवन्दन, पच्चक्खाण विगैरः २१६ विषयो.
६५	लोकप्रकाशः प्रथमभागे द्रव्यलोकः	श्रीविनयविजयगणिः			नि. सा. प्रे. मुंबई १९२६	२)		प. प्र.		रज्ज पल्योपम जीवाजीवनिरूपण.

अंक	ग्रन्थनाम	मूलकर्त्ता	टीकाकर्त्ता	रचनाकाल मूल टीका	मुद्रण स्थान काल	पण्य	श्लोक मूल टीका	पत्र प्रति	विशेष	विषय
६६	आनंदकाव्य महोदधि मौक्तिकं ७ "ढोलामारवणी रास माधवाबळ धदळ रास शकुनचोपाई स्तंभन पार्श्व. स्तवन. चार प्रत्येक बुद्ध चोपाई.		श्री कुशललाभ, समयसुन्दरजी.		जशवंतसिंह प्रेस लिंबडी १९२६			प. प्र. १०००		
६७	तत्त्वार्थाधिगम सूत्रम् ५अध्यायी प्रथमो भागः (पूर्वार्द्धं)		श्रीमदुमास्वातिजी. श्रीदेवगुप्तः श्रीसिद्धसेनसूरिः		कर्नाटक प्रे. मुंबई १९२६			प. प्र.		

साम्प्रतं 'अप्पडिबद्धविहारो'त्ति चतुरुत्तरशतमं द्वारमाह—

अप्पडिबद्धो अ सया गुरूवएसेण सव्वभावेसुं । मासाइविहारेणं विहरेज्ज जहोचियं नियमा ॥ ७७२ ॥ मुत्तूण मासकप्पं अन्नो सुत्तंमि नत्थि उ विहारो । ता कहमाइग्गहणं कज्जे ऊणाइभावेणं ॥ ७७३ ॥ कालाइदोसओ जइ न दव्वओ एस कीरए नियमा । भावेण तहवि कीरइ संथारगवच्चयाईहिं ॥ ७७४ ॥ काऊण (कम्हिपि) मासकप्पं तत्थेव ठियाण तीस मग्गसिरे । सालंबणाण जिट्ठोग्गहो य छम्मासिओ होइ ॥ ७७५ ॥ अह अत्थि पयवियारो चउपाडिवयंमि होइ निग्गमणं । अहवावि अनिंतस्स आरोवण सुत्तनिद्दिट्ठं ॥ ७७६ ॥ एगक्खेत्तनिवासी कालाइक्कंतचारिणो जइवि । तहवि हु विसुद्धचरणा विसुद्धआलंबणा जेण ॥ ७७७ ॥ सालंबणो पडंतो अत्ताणं दुग्गमेऽवि धारेइ । इय सालंबणसेवी धारेइ जई असढभावं ॥ ७७८ ॥ काहं अछित्तिं अदुवा अहिस्सं, तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं । गणं व नीइसु य सारइस्सं, सालंबसेवी समुवेइ मोक्खं ॥ ७७९ ॥

'अप्पडिबद्धो'इत्यादि गाथाऽष्टकं, अप्रतिबद्धश्च सदा—सर्वकालमभिष्वङ्गरहित इत्यर्थः गुरूपदेशेन हेतुभूतेन, केत्याह—सर्वभावेषु—द्रव्यादिषु, तत्र द्रव्ये—श्रावकादौ क्षेत्रे—निर्वातवसत्यादौ काले—शरदादौ भावे—शरीरोपचयादौ अप्रतिबद्धः, किमित्याह—मासादिविहारेण सिद्धान्तप्रसिद्धेन विहरेत्—विहारं कुर्यात्, यथोचितं—संहननाद्यौचित्येन नियमाद्—अवश्यंभावत इति, एतदुक्तं भवति—द्रव्यादिप्र-

तिबद्धः सुखलिप्सुतया तावदेकत्र न तिष्ठेत्, किं तर्हि?, पुष्टालम्बनेन, मासकल्पादिना विहारोऽपि च द्रव्याद्यप्रतिबद्धस्यैव सफलः, यदि पुनरमुकं नगरादिकं गत्वा तत्र महर्द्धिकान् बहून् वा श्रावकानुपार्जयामि तथा च करोमि यथा मां विहायापरस्य ते भक्ता न भवन्तीत्यादिद्रव्यप्रतिबन्धेन तथा निर्वातवसत्यादिजनितरत्युत्पादकममुकं क्षेत्रं इदं तु न तथाविधमित्यादिक्षेत्रप्रतिबन्धेन तथा परिपक्वसुरभिशाल्यादिशस्यदर्शनादिरमणीयोऽयं विहरतां शरत्कालादिरित्यादिकालप्रतिबन्धेन तथा स्निग्धमधुराद्याहारादिलाभेन तत्र गतस्य मम शरीरपुष्ट्यादि सुखं भविष्यति अत्र तु न तत्सम्पद्यते अपरं चैवमुद्यतविहारेण विहरन्तं मामेवोद्यतं लोका भणिष्यन्ति अमुकं तु शिथिलमित्यादिभावप्रतिबन्धेन च मासकल्पादिना विहरति तदाऽसौ विहारोऽपि कार्यासाधक एव, तस्मादवस्थानं विहारो वा द्रव्याद्यप्रतिबद्धस्यैव साधक इति ॥ ७७२ ॥ अथ पराभिप्रायमाशङ्क्य परिहारमाह—**'मुत्तूणे'**त्यादि, मुत्तवा—विहाय मासकल्पं—मासविहारमन्यः सूत्रे—मूलागमे तुशब्दस्य एवकारार्थत्वान्नास्त्येव विहारस्तथाऽश्रवणात्, तत् कथं—कस्मादादिग्रहणमनन्तरगाथायां?, तत्राह—**'कज्जे'**त्ति कार्ये तथाविधे सति न्यूनादिभावेन—न्यूनाधिकभावात्कारणादादिग्रहणं, अयमाशयः—साधुभिस्तावन्मासकल्पेनैव मुख्यतो विहारः कार्यः, कारणवशतः पुनः कदाचिदपूर्णेऽपि मासे विहारः क्रियते कदाचित्त्वाधिक्येनापि क्रियते इत्येतदर्थमादिग्रहणं कृतं ॥ ७७३ ॥ एतदेव प्रकटीकुर्वन्नाह—**'कालाई'**त्यादि, कालादिदोषतः क्रियते—कालक्षेत्रद्रव्यभावदोषानाश्रित्य, तत्र कालदोषो—दुर्भिक्षादिः क्षेत्रदोषः—संयमाननुगुणत्वादिः द्रव्यदोषो—भक्तपानादीनां शरीराननुकूलता भावदोषो—ग्लानत्वज्ञानादिहान्यादिः, यद्यपि **'न'** नैव **'द्रव्यतो'** बहिर्वृत्त्या **'एष'** मासकल्पः **'क्रियते'** विधीयते, तथापि **'नियमाद्'** अवश्यंतया **'भावेन'** भावतः क्रियते एकस्थानस्थितैरपि यतिभिः, कथमिति चेत्तत्राह—**'संथारगवच्चयाईहिं'** संस्तारकव्यत्ययादिभिः—शयनभूमिपरावर्तनप्रभृतिभिः, आदिशब्दाद्व-

सतिपाटकादिपरिग्रहः, अयमाशयः—एकस्यामपि वसतौ यस्यां दिशि संस्तारको मासं यावदास्तीर्णस्तां दिशं मासे पूर्णे परित्यज्यापरस्यां दिशि संस्तारक आस्तरणीयः, एवमपरवसतिसद्भावे मासादनन्तरमपरवसतौ सङ्क्रमः करणीयः, एवं च कुर्वतां मासकल्पविहाराभावेऽपि यतित्वमविरुद्धमेव, यदवाचि—"पंचसमिया तिगुत्ता उज्जुत्ता संजमे तवे चरणे । वाससयंपि वसंता मुणिणो आराहगा भणिया ॥ १ ॥" इत्यादि ॥ ७७४ ॥ अथैकस्मिन् क्षेत्रे उत्कृष्टमवस्थानकालमानमाह—**'कम्हिपी'**त्यादि, कस्मिंश्चित् क्षेत्रे कृत्वा—विधाय आषाढमासे मासकल्पं **'तत्रैव'** तस्मिन्नेव क्षेत्रे **'स्थितानां'** कृतवर्षाकालानां यावन्मार्गशीर्षे—मार्गशीर्षविषयाणि त्रिंशद्दिनानि एष **'सालम्बनानां'** पुष्टकारणसेविनां ज्येष्ठ—उत्कृष्टोऽवग्रहः—एकत्रावस्थानलक्षणः षाण्मासिकः—षण्मासप्रमाणो भवति, इदमुक्तं भवति —यत्र उष्णकालस्य चरमो मासकल्पः कृतस्तत्र तथाविधान्यक्षेत्राभावतो वर्षाकालं यदि तिष्ठन्ति वर्षाकाले च व्यतिक्रान्ते यदि मेघो वर्षति ततोऽन्यद्दिवसदशकं तत्र तिष्ठन्ति तस्मिन्नपि समाप्तिमुपगते यदि पुनर्वर्षति ततो द्वितीयं दिवसदशकं तिष्ठन्ति तस्मिन्नप्यतीते पुनर्वृष्टस्तदा तृतीयमपि दिवसदशकं तत्र तिष्ठन्ति, एवमुत्कर्षतस्त्रीणि दिवसदशकानि वृष्ट्याद्यालम्बनमाश्रित्य स्थितानां षण्मासप्रमाण उत्कृष्टोऽवग्रहो भवति, तद्यथा—एको ग्रीष्मचरममासः चत्वारो वर्षाकालमासाः षष्ठो मार्गशीर्षो दिवसदशकत्रयलक्षण इति ॥ ७७५ ॥ अथ मार्गशीर्षे न वर्षति मार्गाश्च हरितकर्दमाद्यनाकुलास्तत्र किं कर्तव्यमित्याह—**'अहे'**त्यादि, अथास्ति पादानां—चरणानां विचारो—गमनानुकूलता, तत इति शेषः, **'चउपाडिवयंमि'**त्ति चतसृणां प्रतिपदां समाहारश्चतुःप्रतिपत्, अत्र च प्रतिपदो मासान्तवर्तिन्यो विवक्षिताः, ततः कार्तिकानन्तरं भवति निर्गमनं—विहार इत्यर्थः, अथ विहारयोग्येऽपि समये न निर्गच्छति तदा तस्य साधोरनिर्गच्छतस्ततः स्थानादारोपणं—प्रायश्चित्तं सूत्रनिर्दिष्टं—सूत्रकथितं भवतीति ॥ ७७६ ॥ नन्वेकत्र क्षेत्रे स्थितानां यतनापराणामपि यतीनां

कुलप्रतिबन्धादयो बहवो दोषा एव भवन्ति ततः कथमिदं युक्तमित्याह—'एगे'त्यादि, एकस्मिन् क्षेत्रे निवास एकक्षेत्रनिवासः तस्मिन् सति यद्यपि 'कालातिक्रान्तचारिणः' समयभणितकालातिक्रमचारिणो यतयस्तथापि 'हुः' स्फुटं 'विशुद्धचरणा' निरतिचारचारित्रास्ते 'येन' यतः कारणात् 'विशुद्धालम्बना' विशुद्धं—शाठ्येनादूषितं वार्धकजङ्घाबलपरिक्षीणताविहारायोग्यक्षेत्रादिकमालम्बनं—कारणं येषां ते विशुद्धालम्बना इति ॥ ७७७ ॥ अथ कस्मादालम्बनमन्वेषणीयमित्याह—'सालंबे'त्यादि, आलम्ब्यते—पतद्भिराश्रीयते इत्यालम्बनं, तच्च द्विविधं—द्रव्यतो भावतश्च, तत्र गर्त्तादौ प्रपतद्भिर्यद् द्रव्यमालम्ब्यते तद् द्रव्यालम्बनं, तदपि द्रव्यं द्विविधं—पुष्टमपुष्टं च, तत्रापुष्टं—दुर्बलं कुशवल्वजादि पुष्टं तु दृढं कठोरवल्ल्यादि, भावालम्बनमपि पुष्टापुष्टभेदाद् द्विधा, तत्र पुष्टं वक्ष्यमाणं तीर्थाव्यवच्छित्त्यादि, शठतया स्वमतिमात्रोत्प्रेक्षितं त्वपुष्टं, ततश्च सह आलम्बनेन वर्तत इति सालम्बनः, असौ पतन्नप्यात्मानं दुर्गमेऽपि—गर्तादौ पुष्टालम्बनावष्टम्भतो धारयति, 'इति' एवमेव सह आलम्बनेन वर्तत इति सालम्बनः एवम्भूतः सन् किमपि नित्यवासादिकं सेवते—भजते इति सालम्बनसेवी 'यतिः' साधुः संसारगर्तायां पतन्तमात्मानमशठभावं—मातृस्थानरहितं धारयतीत्येष आलम्बनान्वेषणे गुणः ॥ ७७८ ॥ कानि पुनस्तान्यालम्बनानीत्याह—'काह'मित्यादि, यः कश्चिदेवं चिन्तयति यथा करिष्याम्यहमत्र स्थितोऽच्छित्तिं—अव्यवच्छित्तिं जिनधर्मस्येति शेषः, राजादेर्जिनशासनावतारणादिभिः, 'अदुवे'ति अथवा अहमध्येष्ये सूत्रतोऽर्थतश्च द्वादशाङ्गं दर्शनप्रभावकाणि वा शास्त्राणि, यदिवा तपोलब्धिसमन्वितत्वात्तपोविधानेषु नानाप्रकारेषु तपस्सु 'उज्जमिस्सं'ति उद्यंस्यामि उद्यमं करिष्यामि, 'गणं वा' गच्छं वा 'नीइसु य'त्ति सप्तम्यास्तृतीयार्थत्वान्नीतिभिः सूत्रोक्ताभिः सारयिष्यामि—गुणैः प्रवृद्धं करिष्यामि, स एवं सालम्बनसेवी—एतैरनन्तरोदितैरालम्बनैर्यतनया नित्यवासमपि प्रतिसेवमानो जिनाज्ञानुल्लङ्घनात्समुपैति—प्राप्नोति 'मोक्षं' सिद्धिं, तस्मात्तीर्थाव्यवच्छेदादिकमेव यथोक्तं ज्ञानदर्शनचारित्राणां समुदितानामन्यतरस्य वा यद् वृद्धिजनकं तदालम्बनं जिनाज्ञावशादुपादेयं, नान्यत्, अन्यथा हि—"आलंबणाण भरिओ लोओ जीवस्स अजउकामस्स । जं जं पिच्छइ लोए तं तं आलंबणं कुणइ ॥ १ ॥" इति [अयतितुकामस्य जीवस्य लोक आलम्बनैर्भृतः । यत् यत् प्रेक्षते लोके तत्तद् आलम्बनं करोति ॥ १ ॥] १०४ ॥ ७७९ ॥ इदानीं 'जायाजायकप्प'त्ति पञ्चोत्तरशततमं द्वारमाह—

जाओ य अजाओ य दुविहो कप्पो य होइ नायव्वो । एक्केक्कोऽवि य दुविहो समत्तकप्पो य असमत्तो ॥ ७८० ॥ गीयत्थ जायकप्पो अगीयओ खलु भवे अजाओ य । पणगं समत्तकप्पो तदूणगो होइ असमत्तो ॥ ७८१ ॥ उउबद्धे वासासुं सत्त समत्तो तदूणगो इयरो । असमत्ताजायाणं ओहेण न किंचि आहव्वं ॥ ७८२ ॥

'जाओ'इत्यादि गाथात्रयं, द्विविधः खलु कल्पः—समाचारो भवति ज्ञातव्यस्तद्यथा—जातोऽजातश्च, तत्र जाता—निष्पन्नाः श्रुतसम्पदुपेततया लब्धात्मलाभाः साधवः तदव्यतिरेकात्कल्पोऽपि जात उच्यते, एतद्विपरीतः पुनरजातः, एकैकोऽपि च द्विधा—समाप्तकल्पोऽसमाप्तकल्पश्च, समाप्तकल्पो नाम परिपूर्णसहायः तद्विपरीतोऽसमाप्तकल्पः ॥ ७८० ॥ एतानेव चतुरो जातादीन् व्याख्यानयति—'गीयत्थ' इत्यादिगाथाद्वयं, गीतार्थसाधुसम्बन्धित्वाद्गीतार्थो यो विहारः स जातकल्पोऽभिधीयते 'अगीतः खलु' अगीतार्थसाधुसम्बन्धी पुनर्भवेदजातः—अजातकल्पः, तथा द्वितीयगाथावर्तिनः 'उउबद्धे' इत्यस्य पदस्येह सम्बन्धात् 'ऋतुबद्धे' अवर्षासु 'पणगं'ति साधुपञ्चकपरिमाणः समाप्तकल्पो नाम विहारो भवति, 'तदूनकः' तस्मात्पञ्चकात् हीनतरो द्वित्रिचतुराणां साधूनामित्यर्थः कल्पो भवत्यस-

माप्तोऽपरिपूर्णसहायत्वात्, वर्षासु—वर्षाकाले पुनः साधुसप्तकपरिमाणः समाप्तकल्पः, तदूनकः—तस्मात्सप्तकान्न्यूनतर इतरः—असमाप्तकल्पः, यच्च वर्षासु सप्तानां विहारकरणं तत् किल वर्षासु तेषां ग्लानत्वादिसम्भवे सहायस्यान्यत आगमनासम्भवादल्पसहायता मा भूदिति हेतोः, ततश्चासमाप्ताजातानां—असमाप्तकल्पाजातकल्पवतां साधूनामोघेन—उत्सर्गेण न किञ्चित्क्षेत्रतद्गतशिष्यभक्तपानवस्त्रपात्रादिकमागमप्रसिद्धमाभाव्यमिति १०५ ॥ ७८१ ॥ ७८२ ॥ इदानीं 'परिट्ठवणुच्चारकरणदिसि'त्ति षडुत्तरशततमं द्वारमाह—

दिसा अवरदक्खिणा १ दक्खिणा य २ अवरा य ३ दक्खिणापुव्वा ४ । अवरुत्तरा य ५ पुव्वा ६ उत्तर ७ पुव्वुत्तरा ८ चेव ॥ ७८३ ॥ पउरऽन्नपाण पढमा बीयाए भत्तपाण न लहंति । तइयाए उवहिमाई नत्थि चउत्थीएँ सज्झाओ ॥ ७८४ ॥ पंचमियाए असंखडी छट्ठीए गणस्स भेयणं जाण । सत्तमिया गेलन्नं मरणं पुण अट्ठमे बिंति ॥ ७८५ ॥ दिसिपवणगामसूरियच्छायाए पमज्जिऊण तिक्खुत्तो । जस्सोग्गहोत्ति काऊण वोसिरे आयमेज्जा वा ॥ ७८६ ॥ उत्तरपुव्वा पुज्जा जम्माएँ निसायरा अहिपडंति । घाणारिसा य पवणे सूरियगामे अवन्नो उ ॥ ७८७ ॥ संसत्तग्गहणी पुण छायाए निग्गयाएँ वोसिरइ । छायाऽसइ उण्हंमिवि वोसिरिय मुहुत्तयं चिट्ठे ॥ ७८८ ॥ उवगरणं वामगजाणुगंमि मत्तो य दाहिणे हत्थे । तत्थऽन्नत्थ व पुंछे तिआयमणं अदूरंमि ॥ ७८९ ॥

'दिसे'त्यादिगाथासप्तकं, अचित्तसंयतपरिष्ठापनाय दिक् प्रथमतोऽपरदक्षिणा—नैर्ऋती निरीक्षणीया तस्या अभावे दक्षिणा तस्या अभावे अपरा—पश्चिमेत्यर्थः तस्या अप्यभावे दक्षिणपूर्वा—आग्नेयीत्यर्थः तस्या अप्यभावेऽपरोत्तरा—वायवीति भावः तस्या अप्यभावे पूर्वा तस्या अप्यलाभे उत्तरा तस्या अप्यलाभे पूर्वोत्तरा ऐशानीत्यर्थः, इह च यत्र ग्रामादौ मासकल्पं वर्षावासं वा गीतार्थाः साधवः संवसन्ति तत्र प्रथममेव पूर्वोक्तासु दिक्षु परिष्ठापने मृतोज्झननिमित्तं त्रीणि महास्थण्डिलानि प्रत्युपेक्षन्ते—आसन्ने मध्ये दूरे च, किं कारणमिति चेत्तत्र ब्रूमः—प्रथमस्थण्डिले कदाचिद्व्याघातो भवेत्, तथाहि—क्षेत्रं तत्र केनापि कृष्टं उदकेन वा तत् प्लावितं हरितकायो वा तत्राजनि कीटिकादिभिर्वा तत्संसक्तं जातं ग्रामो वा तत्र निविष्टः सार्थो वा कश्चित्तत्रावासित इत्यतो द्वितीये स्थण्डिले परिष्ठापनं विधेयं, तस्याप्येतैरेव हेतुभिर्व्याघाते तृतीये स्थण्डिले परिष्ठापनं कार्यमिति ॥ ७८३ ॥ सम्प्रति प्रथमायां दिशि सत्यां शेषदिक्षु परिष्ठापने दोषमाह—'पउरे'त्यादिगाथाद्वयं, 'पउरन्नपाण पढमा' इत्यत्र प्राकृतत्वात्सप्तम्या लोपः, ततः प्रथमायाम्—अपरदक्षिणायां परिष्ठापने प्रचुरान्नपानवस्त्रपात्रादिलाभतः समाधिरुपजायते, तस्यां सत्यां द्वितीयस्यां—दक्षिणायां परिष्ठापने भक्तपाने न लभन्ते, तृतीयस्यां—पश्चिमायामुपध्यादि न लभन्ते, चतुर्थ्यां—दक्षिणपूर्वस्यां नास्ति स्वाध्यायः स्वाध्यायाभाव इत्यर्थः ॥ ७८४ ॥ पञ्चम्याम्—अपरोत्तरस्यां 'असंखडि'त्ति कलहः संयतगृहस्थान्यतीर्थिकादिभिः सह, षष्ठ्यां—पूर्वस्यां गणस्य—गच्छस्य भेदनं—भेदं जानीहि, गच्छभेदो भवतीत्यर्थः, सप्तम्याम्—उत्तरस्यां ग्लानत्वं—रोगोत्पत्तिः, अष्टमीति प्राकृतत्वाद्विभक्तिलोपे अष्टम्यां—पूर्वोत्तरस्यां दिशि मृतकपरिष्ठापने मरणं पुनर्ब्रुवते, अन्यः कश्चित्संयतो म्रियते इत्यर्थः, इह च पानीयस्तेनभयादिव्याघातसद्भावतः पूर्वपूर्वदिगलाभे उत्तरोत्तरस्यामपि दिशि मृतकपरिष्ठापने प्रचुरान्नपानलाभलक्षणः प्रथमदिक्प्रतिपादित एव गुणोऽवसेयः, यदा पुनः पूर्वपूर्वदिक्सद्भावे उत्तरोत्तरस्यां दिशि परिष्ठापयन्ति तदा पाश्चात्या एव दोषा भवन्तीति ॥ ७८५ ॥ उक्ता अचित्तसंयतपरिष्ठापनदिक्, इदानीमुच्चारकरणदिगभि-

धीयते—'दिसी'त्यादि, साधुना संज्ञां व्युत्सृजता 'दिसि'त्ति पूर्वस्यामुत्तरस्यां च दिशि पृष्ठं न दातव्यं, तथा पवनग्रामसूर्याणां च पृष्ठं न दातव्यं, तथा छायायां निर्गतायां व्युत्सृजेत्, तथा त्रिकृत्वः—त्रीन् वारान् प्रमार्ज्य उपलक्षणमेतत् प्रत्युपेक्ष्य च स्थण्डिलमिति गम्यते व्युत्सृजेत्, तत्र चायं विधिः—अयुगलिता अत्वरमाणा विकथारहिताश्च पुरीषव्युत्सर्जनाय व्रजन्ति, तत उपविश्य पुतनिर्लेपनाय इष्टकादिखण्डरूपाणि डगलकानि गृह्णन्ति, पिपीलिकादिरक्षणार्थं च तेषां प्रस्फोटनं कुर्वन्ति, तदनन्तरमुत्थाय निर्दोषं स्थण्डिलं गत्वा ऊर्द्धमधस्तिर्यक् चावलोकनं कुर्वन्ति, तत्रोर्द्धं वृक्षस्थपर्वतस्थादिदर्शनार्थं अधो गर्तादर्यायुपलब्धये तिर्यक् व्रजद्विश्राम्यदादिनिरीक्षणार्थमिति, ततः सागारिकाभावे संदंशकान् सम्प्रमार्ज्य प्रेक्षिते प्रमार्जिते च स्थण्डिले पुरीषं व्युत्सृजन्तीति, तथा यस्यायमवग्रहः सोऽनुजानीयादित्यनुज्ञां कृत्वा व्युत्सृजेत् आचमेद्वा ॥ ७८६ ॥ सम्प्रत्येनामेव गाथां विवरीतुकाम आह—'उत्तरे'त्यादि, उत्तरदिक्पूर्वदिक्क लोके पूज्येते ततस्तस्याः पृष्ठदाने लोकमध्येऽवर्णवादो भवति, वानमन्तरं वा कश्चित् कोपयेत् तथा च सति जीवितव्यस्य विनाशः, तस्माद्दिवा रात्रौ च पूर्वस्यामुत्तरस्यां च पृष्ठं वर्जयेत्, तथा याम्या—दक्षिणा दिक् तस्याः सकाशाद्रात्रौ निशाचराः—पिशाचादयो देवा अभिपतन्ति—उत्तराभिमुखाः समागच्छन्ति, ततस्तस्यां रात्रौ पृष्ठं न दद्यात्, उक्तं च—"उभे मूत्रपुरीषे च, दिवा कुर्यादुदङ्मुखः । रात्रौ दक्षिणतश्चैव, तथा चायुर्न हीयते ॥ १ ॥" तथा यतः पवनस्ततः पृष्ठदाने अशुभगन्धाघ्राणं नासिकायां च अर्शांस्युपजायन्ते, चशब्दाल्लोकोपहासश्च यथा आघ्रन्त्येतदेते इति, तस्मात्पवनस्यापि पृष्ठं न कर्तव्यं, तथा सूर्यस्य ग्रामस्य च पृष्ठकरणेऽवर्णो—लोकमध्येऽश्लाघा, यथा न किञ्चिज्जानन्त्येते यल्लोकोद्योतकरस्यापि सूर्यस्य यस्मिन् ग्रामे स्थीयते तस्यापि च पृष्ठं ददति, ततस्तयोरपि न दातव्यं पृष्ठमिति ॥ ७८७ ॥ 'छायाए' इति व्याख्यानार्थमाह—'संसत्ते'त्यादि, संसक्ता द्वीन्द्रियैर्ग्रहणिः—कुक्षिर्यस्यासौ संसक्तग्रहणिः, स द्वीन्द्रियरक्षणार्थं छायायां पुष्पफलप्रदवृक्षादिसम्बन्धिन्यां निर्गतायां व्युत्सृजति, अथ छायाऽद्यापि न निर्गच्छति मध्याह्ने एव संज्ञाप्रवृत्तेः ततश्छायाया असति—अभावे उष्णेऽपि स्वशरीरच्छायां पुरीषस्य कृत्वा व्युत्सृजति, व्युत्सृज्य च मुहूर्तकं—अल्पं मुहूर्तं तथैव तिष्ठति येन एतावता कालेन स्वयोगतस्ते परिणमन्ति, अन्यथोष्णेन महती परितापना स्यात् ॥ ७८८ ॥ अथ व्युत्सृजन् स्वोपकरणं कथं धरतीत्याह—'उवे'त्यादि, उपकरणं—दण्डकं रजोहरणं च वामे ऊरौ स्थापयति, मात्रकं च दक्षिणे हस्ते क्रियते, डगलानि च वामहस्तेन धरणीयानि, ततः संज्ञां व्युत्सृज्य तत्रान्यत्र वा प्रदेशे डगलकैः पुतं पुंसयति—रूक्षयति, पुंसयित्वा त्रिभिर्नावापूरकैः चुलुकैरित्यर्थः आचमनं—निर्लेपनं करोति, उक्तं च—'तिहिं नावापूरएहिं आयामइ—निल्लेवेइ, नावा—पसई' इति, तदपि चाचमनमदूरे करोति, यदि पुनर्दूरे आचमति तत उड्डाहो यथा कश्चिद् दृष्ट्वा चिन्तयेत्—अनिर्लिप्तपुतो गत एष इति ॥ १०६ ॥ ७८९ ॥ इदानीं 'अट्ठारस पुरिसेसु'त्ति सप्तोत्तरशततमं द्वारमाह—

बाले १ बुड्ढे २ नपुंसे य ३, कीवे ४ जड्डे य ५ वाहिए ६ । तेणे ७ रायावगारी य ८, उम्मत्ते य ९ अदंसणे १० ॥ ७९० ॥ दासे ११ दुट्ठे य १२ मूढे य १३, अणत्ते १४ जुंगिए इय १५ । ओबद्धए य १६ भयए १७, सेहनिप्फेडिया इय १८ ॥ ७९१ ॥

'बाले'त्यादि श्लोकद्वयं, जन्मत आरभ्य अष्टौ वर्षाणि यावद्बालोऽत्राभिधीयते, स किल गर्भस्थो नव मासान् सातिरेकान् गमयति जातोऽप्यष्टौ वर्षाणि यावद्दीक्षां न प्रतिपद्यते, वर्षाष्टकादधो वर्तमानस्य सर्वस्यापि तथास्वाभाव्याद्देशतः सर्वतो वा विरतिप्रतिपत्तेरभावात्, उक्तं च—"एएसि वयपमाणं अट्ठ समाउत्ति वीयराएहिं । भणिअं जहन्नगं खलु" इति [एतेषां वयःप्रमाणमष्ट समा इति वीतरागैर्भणितं जघन्यकं खलु]

अन्ये तु गर्भाष्टमवर्षस्यापि दीक्षां मन्यन्ते, यदुक्तं निशीथचूर्णौ—"आदेसेण वा गब्भट्ठमस्स दिक्ख"त्ति [आदेशेन वा गर्भाष्टमस्य दीक्षेति] भगवद्वज्रस्वामिना व्यभिचार इति चेत्, तथाहि—भगवान् वज्रस्वामी षाण्मासिकोऽपि भावतः प्रतिपन्नसर्वसावद्यविरतिः श्रूयते, तथा च सूत्रं—'छम्मासियं छसु जयं माऊए समन्नियं वंदे' [षाण्मासिकं षट्सु यतं मात्रा समन्वितं वन्दे] सत्यमेतत्, किन्त्वियं शैशवेऽपि भगवद्वज्रस्वामिनो भावतश्चरणप्रतिपत्तिराश्चर्यभूता कादाचित्कीति न तया व्यभिचारः, उक्तं च पञ्चवस्तुके—"तदधो परिहवखेत्तं न चरणभावोऽवि पायमेएसिं । आहच्चभावकहगं सुत्तं पुण होइ नायव्वं ॥ १ ॥" अस्या व्याख्या—तेषामष्टानामधो वर्तमाना मनुष्याः परिभवक्षेत्रं भवन्ति, येन तेन वाऽतिशिशुत्वात्परिभूयन्ते, तथा चरणभावोऽपि—चरणपरिणामोऽपि प्राय एतेषां—वर्षाष्टकादधोवर्तमानानां न भवति, यत्पुनः सूत्रं 'छम्मासियं छसु जयं माऊए समन्नियं वंदे' इत्येवंरूपं तत् 'आहच्चभावकहगं' कादाचित्कभावकथकं, ततो वर्षाष्टकादधः परिभवक्षेत्रत्वाच्चरणपरिणामाभावाच्च न दीक्ष्यन्ते इति, अन्यच्च बालदीक्षणायां संयमविराधनादयो दोषाः, स हि अयोगोलकसमानो यतो यतः स्पन्दते ततस्ततोऽज्ञानित्वात् षड्जीवनिकायवधाय भवति, तथा निरनुकम्पा अमी श्रमणाः यदेवं बालानपि बलाद्दीक्षाकारागारे प्रक्षिप्य स्वच्छन्दतामुच्छिदन्तीति जननिन्दा, तत्परिचेष्टायां च मातृजनोचितायां क्रियमाणायां स्वाध्यायपलिमन्थः स्यादिति १ । तथा सप्ततिवर्षेभ्यः परतो वृद्धो भण्यते, अपरे त्वाहुः—अर्वागपीन्द्रियादिहानिदर्शनात् षष्टिवर्षेभ्य उपरि वृद्धोऽभिधीयते, तस्यापि च समाधानादि कर्तुं दुःशकं, यदुक्तम्—"उच्चासणं समीहइ विणयं न करेइ गव्वमुव्वहइ । वुड्ढो न दिक्खियव्वो जइ जाओ वासुदेवेणं ॥ १ ॥" [उच्चासनं समीहते विनयं न करोति गर्वमुद्वहति । वृद्धो न दीक्षितव्यो यदि जातो वासुदेवेन ॥ १ ॥] इत्यादि, इदं च वर्षशतायुष्कं प्रति द्रष्टव्यं, अन्यथा यद् यस्मिन् काले उत्कृष्टमायुस्तद्दशधा विभज्याष्टमनवमदशमभागेषु वर्तमानस्य वृद्धत्वमवसेयं २ । तथा स्त्रीपुंसोभयाभिलाषी पुरुषाकृतिः पुरुषनपुंसकः, सोऽपि बहुदोषकारित्वाद्दीक्षितुमनुचितः 'बाले वुड्ढे य थेरे य' इति पाठस्तु निशीथादिष्वदर्शनादुपेक्षितः ३ । तथा स्त्रीभिर्भोगैर्निमन्त्रितोऽसंवृताया वा स्त्रियोऽङ्गोपाङ्गानि दृष्ट्वा शब्दं वा मन्मथोल्लापादिकं तासां श्रुत्वा समुद्भूतकामाभिलाषोऽधिसोढुं यो न शक्नोति स पुरुषाकृतिः पुरुषक्लीबः, सोऽप्युत्कटवेदतया पुरुषवेदोदयाद् बलात्कारेणाङ्गनालिङ्गनादि कुर्यात् तत उड्डाहादिकारित्वादीक्षाया अनर्ह एव ४ । तथा जड्डस्त्रिविधो—भाषया शरीरेण करणेन च, भाषाजड्डः पुनरपि त्रिविधो—जलमूको मन्मनमूक एलकमूकश्च, तत्र जलमग्न इव बुडबुडायमानो यो वक्ति स जलमूकः, यस्य तु वदतः खञ्च्यमानमिव वचनं स्खलति स मन्मनमूकः, यश्चैलक इवाव्यक्तं मूकतया शब्दमात्रमेव करोति स एलकमूकः, तथा यः पथि भिक्षाटने वन्दनादिषु वाऽतीव स्थूलतया अशक्तो भवति स शरीरजड्डः, करणं—क्रिया तस्यां जड्डः करणजड्डः, समितिगुप्तिप्रतिक्रमणप्रत्युपेक्षणसंयमपालनादिक्रियां पुनः पुनरुपदिश्यमानामप्यतीव जड्डतया यो ग्रहीतुं न शक्नोति स करणजड्ड इत्यर्थः, तत्र भाषाजड्डस्त्रिविधोऽपि ज्ञानग्रहणेऽसमर्थत्वान्न दीक्ष्यते, शरीरजड्डस्तु मार्गगमनभक्तपानाद्यानयनादिषु असमर्थो भवति, तथा अतिजड्डस्य प्रस्वेदेन कक्षादिषु कुथितत्वं भवति, तेषां जलेन क्षालनादिषु क्रियमाणेषु कीटिकादीनां प्राणिनां प्लावना सम्पद्यते ततः संयमविराधना, तथा लोको निन्दां करोति—अहोऽसौ बहुभक्षकः, कथमन्यथा एवंविधं स्थूलत्वमेतस्य मुण्डितकस्य, न हि गलश्चौर इति, तथा तस्योर्द्ध्वश्वासो भवति, अपरिक्रमश्च सर्पजलज्वलनादिषु समीपमागच्छत्सु स भवति, ततोऽसौ न दीक्षणीयः, तथा करणजड्डोऽपि समितिगुप्त्यादीनां शिक्ष्यमाणोऽप्यग्राहकत्वान्न दीक्षणीय इति ५ । तथा 'वाहिए'त्ति भगन्दरातिसारकुष्ठप्लीहकार्श्यकासज्वरादिरोगैर्ग्रस्तो व्याधितः, सोऽपि न दीक्षार्हः, तस्य चिकित्सने षट्कायविराधना स्वाध्यायादिहानिश्च ६ । तथा क्षत्रखननमार्गपातनादिचौर्यनिरतः स्तेनः, सोऽपि गच्छस्य वधबन्ध-

नताडनादिनानाविधानर्थनिबन्धनतया दीक्षानर्ह एव ७। तथा श्रीगृहान्तःपुरनृपतिशरीरतत्पुत्रादिद्रोहविधायको राजापकारी, चः समुच्चये, तद्दीक्षणे रुष्टराजकृता मारणदेशनिःसारणादयो दोषा भवन्ति ८। तथा यक्षादिभिः प्रबलमोहोदयेन वा परवशतां नीत उन्मत्तः, सोऽपि न दीक्षार्हः, यक्षादिभ्यः प्रत्यवायसम्भवात् स्वाध्यायध्यानसंयमादिहानिप्रसङ्गाच्च ९। तथा न विद्यते दर्शनं—दृष्टिरस्येत्यदर्शनः—अन्धः, स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयवानप्यत्र द्रष्टव्यः न विद्यते दर्शनं—सम्यक्त्वमस्येति व्युत्पत्तेः, अयं च दीक्षितः सन् दृग्विकलतया यत्र तत्र वा सञ्चरन् षट् कायान् विराधयेत् विषमकीलकण्टकादिषु च प्रपतेत्, स्त्यानर्द्धिस्तु प्रद्विष्टो गृहिणां साधूनां च मारणादि कुर्यात् १०। ॥ ७९० ॥ तथा गृहदास्याः सञ्जातो दुर्भिक्षादिष्वर्थादिना वा क्रीतः ऋणादिव्यतिकरे वाऽवरुद्धो दास उच्यते तस्यापि दीक्षादाने तत्स्वामिकृता उत्प्रव्राजनादयो दोषाः ११। तथा दुष्टो द्विधा—कषायदुष्टो विषयदुष्टश्च, तत्र गुरुगृहीतसर्षपभर्ज्जिकाव्यतिकराभिनिविष्टसाध्वादिवदुत्कटकषायः कषायदुष्टः, अतीव परयोषिदादिषु गृद्धो विषयदुष्टः, सोऽपि दीक्षानर्होऽतिसंक्लिष्टाध्यवसायत्वात् १२। तथा स्नेहादज्ञानादिपरतन्त्रतया यथावस्थितवस्त्वधिगमशून्यमानसो मूढः, सोऽपि ज्ञानविवेकमूलायामार्हतदीक्षायां नाधिक्रियते, अज्ञानत्वात्कृत्याकृत्यादिविवेकविकलत्वाच्च १३। तथा यो राजव्यवहारिकादीनां हिरण्यादिकं धारयति स ऋणार्त्तः तस्य दीक्षादाने राजादिकृता ग्रहणाकर्षणकदर्थनादयो दोषाः १४। तथा जातिकर्मशरीरादिभिर्दूषितो जुङ्गितः, तत्र मातङ्गकोलिकवरुडसूचिकछिम्पादयोऽस्पृश्या जातिजुङ्गिताः, स्पृश्या अपि स्त्रीमयूरकुर्कुटशुकादिपोषका वंशवरत्रारोहणनखप्रक्षालनसौकरिकत्ववागुरिकत्वादिनिन्दितकर्मकारिणः कर्मजुङ्गिताः, करचरणकर्णादिवर्जिताः पङ्गुकुब्जवामनककाणकप्रभृतयः शरीरजुङ्गिताः, तेऽपि न दीक्षार्हाः, लोकेऽवर्णवादसम्भवात् १५। तथा अर्थग्रहणपूर्वकं विद्यादिग्रहणनिमित्तं वा एतावन्ति दिनानि त्वदीयोऽहमित्येवं येनात्मनः परायत्तता कृता भवति सोऽवबद्धः स एवावबद्धकः, सोऽपि न दीक्षार्हः कलहादिदोषसम्भवात् १६। तथा रूप्यकादिमात्रया वृत्त्या धनिनां गृहे दिनपाटिकादिमात्रेण तदादेशकरणाय प्रवृत्तो यः स भृतकः, सोऽपि न दीक्षोचितः, यस्यासौ वृत्तिं गृह्णाति स दीक्ष्यमाणे तस्मिन् महतीमप्रीतिमादधाति १७। तथा शैक्षस्य—दीक्षितुमिष्टस्य निस्फेटिका—अपहरणं शैक्षनिस्फेटिका तद्योगाद् यो मातापित्रादिभिरमुत्कलितोऽपहृत्य दीक्षितुमिष्यते सोऽपि न दीक्षोचितः, मातापित्रादीनां कर्मबन्धसम्भवात् अदत्तादानादिदोषप्रसङ्गाच्च १८। इत्येतेऽष्टादश पुरुषस्य—पुरुषाकारवतो दीक्षानर्हा भेदा इति १०७ ॥ ७९१ ॥ इदानीं 'वीसं इत्थीसु'न्ति अष्टोत्तरशततमं द्वारमाह—

जे अट्ठारस भेया पुरिसस्स तहित्थियाएँ ते चेव। गुव्विणी १ सबालवच्छा २ दुन्नि इमे हुंति अन्नेवि ॥ ७९२ ॥

येऽष्टादश भेदाः पुरुषेष्वदीक्षणार्हा उक्तास्तथा—तेनैव प्रकारेण स्त्रियोऽपि त एव भेदा अष्टादश विज्ञेयाः, अयमर्थः—यथा पुरुषाकारवतस्तथा स्त्रीजनाकारवतोऽपि व्रतायोग्या बालादयोऽष्टादश भेदास्तावन्त एव, अन्यावपि द्वाविमौ भवतः, यथा गुर्विणी—सगर्भा सह बालेन—स्तनपायिना वत्सेन वर्तते सा सबालवत्सा, एते सर्वेऽपि विंशतिः स्त्रीभेदा व्रतायोग्याः, दोषा अप्यत्र पूर्ववद्वाच्याः १०८ ॥ ७९२ ॥ इदानीं 'दस नपुंसेसु' इति नवोत्तरशततमं द्वारमाह—

पंडए १ वाइए २ कीवे ३, कुंभी ४ ईसालुयत्ति य ५। सउणी ६ तक्कमसेवी ७ य, पक्खियापक्खिए ८ इय ॥ ७९३ ॥ सोगंधिए य ९ आसत्ते १०, दस एते नपुंसगा। संकिलिट्ठित्ति साहूणं, पव्वावेउं अकप्पिया ॥ ७९४ ॥

॥ २३० ॥

'पंडए'इत्यादिश्लोकद्वयं, पण्डको वातिकः क्लीबः कुंभी ईर्ष्यालुः शकुनिस्तत्कर्मसेवी पाक्षिकापाक्षिकः सौगन्धिक आसक्तश्च दश एते नपुंसकाः सङ्क्लिष्टचित्ता इति साधूनां प्रव्राजयितुमकल्प्या व्रतायोग्या इत्यर्थः, सङ्क्लिष्टत्वं चैषां सर्वेषामप्यविशेषतो नगरमहादाहसमानकामाध्यवसायसम्पन्नत्वेन स्त्रीपुरुषसेवामाश्रित्य विज्ञेयं, उभयसेविनो ह्येते इति ॥ ७९३ ॥ ७९४ ॥–

तत्र पण्डकस्य लक्षणं–महिलासहावो सरवन्नभेओ, मिंढं महंतं मउया य वाणी। ससद्दयं मुत्तमफेणयं च, एयाणि छप्पंडगलक्खणाणि ॥ १ ॥ इति वृत्तादवसेयं, अस्य व्याख्या–पुरुषाकारधारिणोऽपि महिलास्वभावत्वं पण्डकस्यैकं लक्षणं, तथाहि–गतिस्त्रस्तपदाकुला मन्दा च भवति सशङ्कं च पृष्ठतोऽवलोकमानो गच्छति शरीरं च शीतलं मृदु च भवति योषिदिवानवरतं हत्थोल्लकान् प्रयच्छन् उदरोपरि तिर्यग्व्यवस्थापितवामकरतलस्योपरिष्टाद्दक्षिणकरकूर्परं विन्यस्य दक्षिणकरतले च मुखं कृत्वा बाहू च विक्षिपन् भाषते अभीक्ष्णं च कटिहस्तकं ददाति प्रावरणाभावे स्त्रीवद् बाहुभ्यां हृदयमाच्छादयति भाषमाणश्च पुनः पुनः सविभ्रमं भ्रूयुग्ममुत्क्षिपति केशबन्धनप्रावरणादिकं च स्त्रीवत्करोति योषिदाभरणादिपरिधानं च बहुमन्यते स्नानादिकं च प्रच्छन्ने समाचरति पुरुषसमाजमध्ये च सभयः शङ्कितस्तिष्ठति स्त्रीसमाजे तु निःशङ्कः प्रमदाजनोचितं च रन्धनकण्डनपेषणादिकं कर्म विदधाति इत्यादिमहिलास्वभावत्वं पण्डकलक्षणं १ तथा 'स्वरवर्णभेदः' स्वरः–शब्दो वर्णः–शरीरसम्बन्धी उपलक्षणत्वाद्गन्धरसस्पर्शाश्च स्त्रीपुरुषापेक्षया विलक्षणास्तस्य भवन्तीत्यर्थः २–३ मेहनं–पुरुषचिह्नं महद्भवति ४ मृद्वी च वाणी ललनाया इव जायते ५ तथा स्त्रिया इव सशब्दं मूत्रं जायते फेनरहितं च तद्भवति ६ एतानि षट् पण्डकलक्षणानि १। तथा वातोऽस्यास्तीति वातिकः यः स्वनिमित्ततोऽन्यथा वा मेहने स्तब्धे सति स्त्रीसेवायामकृतायां वेदं धारयितुं न शक्नोति २। तथा क्लीबः–असमर्थः, स चतुर्धा दृष्टिशब्दाश्लिष्टनिमन्त्रणाक्लीबभेदात्, तत्र यो विवस्त्रायवस्थं विपक्षं वीक्ष्य क्षुभ्यति स दृष्टिक्लीबः, यस्तु युवतिशब्दं श्रुत्वा क्षुभ्यति स शब्दक्लीबः, यः पुनः पुरन्ध्रीभिरुपगूढो निमन्त्रितश्च व्रतं विधातुं न शक्नोति स यथाक्रममाश्लिष्टक्लीबो निमन्त्रितक्लीबश्च विज्ञेयः ३। यस्य तु मोहोत्कटतया सागारिकं वृषणौ वा कुम्भवदुत्सूनौ भवतः स कुम्भी ४। तथा यस्य प्रतिसेव्यमानां वनितां विलोक्य प्रकाममीर्ष्या समुत्पद्यते स ईर्ष्यालुः ५। तथा चटकवदुत्कटवेदतयाऽभीक्ष्णं प्रतिसेवनाप्रसक्तः शकुनिः ६। तथा मैथुनमासेव्य बीजनिसर्गे सति यः श्वान इव वेदोत्कटतया जिह्वालेहनादिनिन्द्यकर्मणा सुखमात्मनो मन्यते स तत्कर्मसेवी ७। तथा यस्य पक्षे–शुक्लपक्षेऽतीव मोहोद्भवो भवति अपक्षे च–कृष्णपक्षे स्वल्पः स पाक्षिकापाक्षिकः ८। तथा यः शुभगन्धं मन्वानः स्वकीयं लिङ्गं जिघ्रति स सौगन्धिकः ९। तथा यो वीर्यपातेऽपि कामिनीमालिङ्ग्य तदङ्गेषु कक्षोपस्थादिष्वनुप्रविश्यैव तिष्ठति स आसक्तः १०। पण्डकादीनां च परिज्ञानं तेषां तन्मित्रादेर्वा कथनादेरिति। ननु पुरुषमध्येऽपि नपुंसका उक्ता इहापि चेति तत्क एतेषां परस्परं प्रतिविशेषः?, सत्यं, किन्तु तत्र पुरुषाकृतीनां ग्रहणं इह तु नपुंसकाकृतीनामिति, उक्तं च **निशीथचूर्णौ**—'इयाणिं नपुंसया दस, ते पुरिसेसु चेव वुत्ता नपुंसदारे, जइ जे पुरिसेसु वुत्ता ते चेव इहंपि किंकओ भेदो?, भन्नइ, तहिं पुरिसाकिई इह गहणा सेसयाण भवे'त्ति, एवं स्त्रीष्वपि वाच्यं। ननु नपुंसकाः षोडशविधाः श्रुते श्रूयन्ते तत्कथमत्र दशैवोक्ताः?, सत्यं, दशैव तद्भेदाः प्रव्रज्याया अयोग्याः ततस्त एवोक्ताः, शेषाः पुनः षट् दीक्षायोग्या एव, तथा चोक्तम्—'वद्धिए चिप्पिए चेव, मंतोसहिउवहए। इसिसत्ते देवसत्ते य, पव्वावेज्जा नपुंसए ॥ १ ॥' अस्यार्थः–आयत्यां राजान्तःपुरमहल्लकपदप्राप्त्यादिनिमित्तं यस्य बालत्वेऽपि छेदं दत्त्वा वृषणौ गालितौ भवतः स वर्द्धितकः, यस्य तु जातमात्रस्याङ्गुष्ठाङ्गुलीभिर्मर्दयित्वा वृषणौ द्राव्येते स चिप्पितः, एतयोश्चैवं कृते सति किल नपुंसकवेदोदयः सम्पद्यते, तथा कस्यचिन्मन्त्रसामर्थ्यादन्यस्य तु तथाविधौषधीप्रभावात् पुरुषवेदे स्त्रीवेदे वा

समुपहते सति नपुंसकवेदः समुदेति, तथा कस्यचिन्मदीयतपःप्रभावान्नपुंसको भवत्वयमिति ऋषिशापात्, तथा कस्यचिद्देवशापात्तदुदयो जायते, इत्येतान् षट् नपुंसकान् निशीथोक्तविशेषलक्षणसम्भवे सति प्रव्राजयेदिति १०९ ॥ इदानीं 'विगलंग'त्ति द्वारं दशोत्तरशततममाह—

हत्थे पाए कन्ने नासा उट्ठे विवज्जिए चेव । वामणगवडभखुज्जा पंगुलटुंटा य काणा य ॥ ७९५ ॥
पच्छावि होंति वियला आयरियत्तं न कप्पए तेसिं । सीसो ठावेयवो काणगमहिसोव निम्मंमि ॥ ७९६ ॥

'**हत्थे**'त्यादिगाथाद्वयं, इह सर्वत्र तृतीयार्थे सप्तमी, ततोऽयमर्थः—हस्तेन उपलक्षणत्वात् हस्ताभ्यां वा पादेन पादाभ्यां वा कर्णेन कर्णाभ्यां वा नासया ओष्ठेन वा विवर्जिता—रहिताः तथा वामनका—हीनहस्तपादाद्यवयवाः पृष्ठतोऽग्रतो वा निर्गतशरीरा वडभाः एकपार्श्वहीनाः कुब्जाः पादगमनशक्तिविकलाः पङ्गुलाः विकलपाणयः टुण्टाः काणा—एकाक्षाः एते सर्वेऽपि प्रव्राजनानर्हाः, प्रवचननिन्दादिदोषसम्भवादिति ॥ ७९६ ॥ अथ गृहीते व्रते ये विकलाङ्गा भवन्ति तेषां का वार्ता ?, तत्राह—पश्चादपि श्रामण्यस्थिता येऽक्षिगलनादिना विकला—विकलाङ्गा भवन्ति तेषामप्याचार्यगुणैर्युक्तानामप्याचार्यत्वं न कल्पते, प्रवचनहीलनाप्रसक्तेः, येऽप्याचार्यपदोपविष्टाः सन्तः पश्चाद्विकलाङ्गा जायन्ते तेषामपि न कल्पते धारयितुमाचार्यत्वं, किन्तु तैस्तथा विकलाङ्गैः सद्भिरात्मनः पदे कोऽप्याकृतिमत्त्वादिगुणगणप्रशस्यः शिष्यः स्थापयितव्यः, आत्मा त्वप्रकाशे स्थाने स्थापयितव्यः, क इवेत्यत्राह—'काणकमहिष इव निम्ने' इयमत्र भावना—काणको नाम चोरित उच्यते, यथा चोरितमहिषो मा कोऽप्येनं द्राक्षीदिति हेतोर्ग्रामस्य नगरस्य वा बहिर्गर्तारूपे निम्ने प्रदेशे उपलक्षणमेतदतिगुपिले वा वनगहने स्थाप्यते, एवमेषोऽपि, अन्यथा प्रवचनहीलनाप्रसक्तिः आज्ञादिभङ्गदोषप्रसङ्गश्च, केवलमस्यापि यत्कृत्यं तत्सर्वमपि स्थविराः कुर्वन्तीति ११० ॥ ७९७ ॥ इदानीं 'जंमुल्लं जइकप्पं वत्थं'ति एकादशोत्तरशततमं द्वारमाह—

मुल्लजुयं पुण तिविहं जहन्नयं मज्झिमं च उक्कोसं । जहन्नेणऽट्ठारसगं सयसाहस्सं च उक्कोसं ॥ ७९७ ॥ दो साभरगा दीविचगा उ सो उत्तरावहो एक्को । दो उत्तरावहा पुण पाडलिपुत्तो हवइ एक्को ॥ ७९८ ॥ दो दक्खिणावहा वा कंचीए नेलओ स दुगुणाओ । एक्को कुसुमनगरओ तेण पमाणं इमं होइ ॥ ७९९ ॥

'**मुल्ले**'त्यादि गाथात्रयं, मूल्ययुक्तं पुनर्वस्त्रं त्रिविधं भवति—जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च, तत्र जघन्येन—जघन्यतोऽष्टादशकं यस्याष्टादश रूपका नाणकविशेषा मूल्यं तज्जघन्यं वस्त्रमित्यर्थः, शतसाहस्रं च—रूपकलक्षमूल्यमुत्कृष्टं, शेषं तु मध्यममिति, तत्रेह त्रिविधमपि मूल्ययुक्तं वस्त्रं साधूनां ग्रहीतुं न कल्पते, किन्त्वेतस्मादष्टादशरूपकलक्षणान्मूल्याद्यन्न्यूनमूल्यं तदेव कल्पते, उक्तं च **पञ्चकल्पबृहद्भाष्ये**—"ऊणगअट्ठारसगं वत्थं पुण साहुणो अणुन्नायं । एत्तो वइरित्तं पुण नाणुन्नायं भवे वत्थं ॥ १ ॥" [ऊनाष्टादशकं वस्त्रं पुनः साधूनामनुज्ञातं । इतो व्यतिरिक्तं पुनर्नानुज्ञातं भवेद्वस्त्रम् ॥ १ ॥] ॥ ७९७ ॥ नन्विदं केन रूपकेण प्रमाणमित्याह—'**साभरे**'त्यादि, साभरको नाम रूपकः, ततो द्वीपस्थानसत्काभ्यां द्वाभ्यां साभरकाभ्यामुत्तरापथे एकः स साभरको भवति, द्वीपश्च यः सुराष्ट्रामण्डले दक्षिणस्यां दिशि योजनमात्रं समुद्रमवगाह्य तिष्ठति सोऽत्र गृह्यते, द्वाभ्यां च उत्तरापथाभ्यां—उत्तरापथसम्बन्धिभ्यां साभरकाभ्यां पाटलीपुत्रनगरसत्क एकः साभरक इति, अनेन रूपकेण वस्त्रप्रमाणमत्र कर्तव्यं ॥ ७९८ ॥ अथ प्रकारान्तरेण रूपकस्वरूपमाह—

'दक्खिणे'त्यादि, वाशब्दः प्रकारान्तरद्योतने द्वौ दक्षिणापथसत्कौ रूपकौ काञ्चीनगर्याः सम्बन्धी नेलको रूपक इत्यर्थः, स च नेलको द्विगुणः सन् एकः कुसुमनगरजः–पाटलीपुत्रसम्बन्धी रूपकः तेन रूपकेणेदमष्टादशकादि प्रमाणं भवतीति ॥ १११ ॥ ॥ ७९९ ॥

इदानीं 'सेज्जयरपिंडो'त्ति द्वादशोत्तरशततमं द्वारमाह—

सेज्जायरो पहू वा पहुसंदिट्ठो य होइ कायव्वो। एगो णेगे य पहू पहुसंदिट्ठेवि एमेव ॥ ८०० ॥ सागारियसंदिट्ठे एगमणेगे चउक्कभयणा उ। एगमणेगा वज्जा णेगेसु य ठावए एगं ॥ ८०१ ॥ अन्नत्थ वसेऊणं आवस्सग चरिममन्नहिं तु करे। दोन्निवि तरा भवंती सत्थाइसु अन्नहा भयणा ॥ ८०२ ॥ जइ जग्गंति सुविहिया करेंति आवस्सयं तु अन्नत्थ। सिज्जायरो न होई सुत्ते व कए व सो होई ॥ ८०३ ॥ दाऊण गेहं तु सपुत्तदारो, वाणिज्जमाईहि उ कारणेहिं। तं चेव अन्नं व वएज्ज देसं, सेज्जायरो तत्थ स एव होइ ॥ ८०४ ॥ लिंगत्थस्सवि वज्जो तं परिहरओ व भुंजओ वावि। जुत्तस्स अजुत्तस्स व रसावणे तत्थ दिट्ठंतो ॥ ८०५ ॥ तित्थंकरपडिकुट्ठो अन्नायं उग्गमोवि य न सुज्झे। अविमुत्ति अलाघवया दुल्लहसेज्जा उ वोच्छेओ ॥ ८०६ ॥ पुरपच्छिमवज्जेहिं अवि कम्मं जिणवरेहिं लेसेणं। भुत्तं विदेहएहि य न य सागरिअस्स पिंडो उ ॥८०७॥ बाहुल्ला गच्छस्स उ पढमालियपाणगाइकज्जेसु। सज्झायकरणआउट्टिया करे उग्गमेगयरं ॥ ८०८ ॥

'सेज्जे'त्यादिगाथानवकं, शय्यया–साधुसमर्पितगृहलक्षणया संसारसागरं दुस्तरमपि तरतीति शय्यातरः, स द्विधा भवति कर्तव्यः प्रभुर्वा–यतिप्रदत्तोपाश्रयस्वामी प्रभुसन्दिष्टो वा–तेनैव प्रभुणा यत्कृतप्रमाणतया निर्दिष्टः, तत्र यः प्रभुः स एको वा भवेदनेको वा, प्रभुसन्दिष्टोऽप्येवमेव वाच्यः, कोऽर्थः?–प्रभुसन्दिष्टोऽप्येको वाऽनेको वा भवतीति ॥ ८०० ॥ अमुमेवार्थं विशेषत आह—'सागारिये'त्यादि, सागारिकः–साधूपाश्रयस्वामी सन्दिष्टश्च–प्रभुसन्दिष्टः प्रत्येकमेको वाऽनेके वा भवन्ति, ततश्चतुष्कभजना–चतुर्भङ्गी ज्ञातव्या, तद्यथा–एकः प्रभुरेकः प्रभुसन्दिष्ट इति प्रथमो भङ्गः, एकः प्रभुरनेके प्रभुसन्दिष्टा इति द्वितीयः, अनेके प्रभव एकः प्रभुसन्दिष्ट इति तृतीयः, अनेके प्रभवोऽनेके च प्रभुसन्दिष्टा इति चतुर्थो भङ्गः, ते च शय्यातरा एको वाऽनेके वा वर्जनीयाः, अत्रैवापवादमाह—'अणेगेसु य ठावए एगं'ति अनेकेषु–बहुषु शय्यातरेषु सत्सु एकं कमप्यपवादपदेन शय्यातरं स्थापयेत्, इयमत्र भावना–बहुजनसाधारणा वसतिः कापि लब्धा, तत्र च साधुसामाचारीकुशलाः श्रावका यद्येवं वदन्ति एकं कमपि शय्यातरं स्थापयत मा सर्वानपि परिहरतेति तदा एकं शय्यातरं स्थापयित्वा शेषगृहेषु भिक्षां गृह्णन्ति, यद्वा बहवस्तत्र साधवस्ततो यदि सर्वेऽपि संस्तरन्ति तदा सर्वानपि शय्यातरान् कुर्वन्ति, असंस्तरणे तु एकं शय्यातरमिति, ग्रहणविधिश्चायं–द्वयोः शय्यातरयोरेकान्तरेण भिक्षाग्रहणवारको भवति त्रिषु शय्यातरेषु तृतीयदिने चतुर्षु चतुर्थदिने एवं वारकेण भिक्षां गृह्णन्तीति ॥ ८०१ ॥ अथायं शय्यातरः कदा भवति?, तत्राह—'अन्नत्थे'त्यादि, अन्यत्र–अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित् सार्थे ग्रामादौ वा उषित्वा सुप्त्वेत्यर्थः चरमं–प्राभातिकमावश्यकं–प्रतिक्रमणमन्यत्र–स्थानान्तरे गत्वा यदि कुर्वन्ति तदा द्वावपि 'तर'त्ति एकदेशेन समुदायोपचारात् शय्यातरौ भवतः, यस्यावग्रहे रात्रौ सुप्तो यदवग्रहे च प्राभातिकं प्रतिक्रमणं कृतं तौ द्वावपि शय्यातरौ भवत इति भावः, इदं च प्रायशः सार्थादिषु सम्भवति आदिशब्दाच्च चौरावस्कन्दभयादिपरिग्रहः, अन्यथा तु–प्रकारान्तरसद्भावे भजना–शय्यातरस्य विकल्पना, यस्य गृहे स्थिताः स वाऽन्यो वा शय्यातरो भवतीत्यर्थः ॥ ८०२ ॥ तामेव भजनामाह

—'जई'त्यादि, यदीत्यभ्युपगमे रात्रेश्चतुरोऽपि प्रहरान् जाग्रति शोभनं विहितं—अनुष्ठानं येषां ते सुविहिताः साधव इत्यर्थः आवश्यकं तु—प्राभातिकप्रतिक्रमणं पुनरन्यत्र गत्वा कुर्वन्ति तदा मूलोपाश्रयस्वामी शय्यातरो न भवति, किन्तु सुप्ते वा—शयने वा कृते सति कृते वा प्राभातिकप्रतिक्रमणे शय्यातरो भवति, अयमत्र तात्पर्यार्थः—शय्यातरगृहे सकलां रात्रिं जागरित्वा प्राभातिकप्रतिक्रमणं यद्यन्यत्र कुर्वन्ति तदा मौलः शय्यातरो न भवति किन्तु यद्गृहे प्रतिक्रमणं कृतं स एव, अथ शय्यातरगृहे रात्रौ सुप्त्वा जागरित्वा वा प्राभातिकप्रतिक्रमणं कुर्वन्ति तदा स एव शय्यातर इति, यदा तु वसतिसङ्कीर्णतादिकारणादनेकोपाश्रयेषु साधवस्तिष्ठन्ति तदा यत्राचार्यः स्थितः स एव शय्यातरो नान्य इति ॥ ८०३ ॥ ननु साधूनां गृहमर्पयित्वा गृहस्वामी यदा देशान्तरं व्रजति तदा शय्यातरो भवति वा न वा?, तत्राह—'दाऊणे'त्यादि वृत्तं, कश्चिद् गृहस्थः साधूनां गृहं दत्त्वा 'सपुत्रदारः' पुत्रकलत्रादिसकलनिजलोकपरिवृतो वणिज्यादिभिः कारणैस्तमेव देशमन्यं वा व्रजेत्, तत्रापि च स्थितो यदि तस्य गृहस्य स्वामी तदा स एव शय्यातरो भवति, न पुनर्दूरदेशान्तरस्थितत्वात्तस्य शय्यातरत्वं न भवतीति ॥ ८०४ ॥ अथायं शय्यातरः कस्य सम्बन्धी परिहरणीयस्तत्राह—'लिंगत्थे'त्यादि, लिङ्गस्थस्यापि—लिङ्गमात्रधारिणोऽपि साधुगुणविरहितस्यापीत्यर्थः सम्बन्धी शय्यातरो वर्जनीयः आस्तां तावदितरस्य चारित्रिण इति, स च साधुस्तं शय्यातरपिण्डं परिहरतु वा भुङ्क्तां वा तथापि वर्ज्यः, अथ साधुगुणैर्वियुक्तस्य शय्यातरः कस्मात्परिह्रियते ?, उच्यते, साधुगुणैर्युक्तस्यायुक्तस्य वा शय्यातरः सर्वथा परिहर्तव्यः, अत्र च 'रसापणो' मद्यापणो दृष्टान्तः, तथाहि—महाराष्ट्राख्ये देशे सर्वेष्वपि मद्यहट्टेषु मद्यं भवतु वा मा वा तथापि तत्परिज्ञापनार्थं ध्वजो बध्यते, तं च दृष्ट्वा सर्वेऽपि भिक्षाचरादयोऽभोज्यमितिकृत्वा परिहरन्ति, एवमसावपि साधुगुणैर्युक्तो वा भवतु अयुक्तो वा तथाप्यस्य रजोहरणध्वजो दृश्यत इतिकृत्वा शय्यातरः परिह्रियत इति ॥ ८०५ ॥ अथ

॥ २३४ ॥

शय्यातरपिण्डग्रहणे दोषानाह—'तित्थंकरे'त्यादि, तीर्थकरैः सर्वैरपि प्रतिकुष्टो—निषिद्धः शय्यातरपिण्डः, तं च गृह्णता तीर्थकराज्ञा न कृता स्यात्, तथा अज्ञातस्य—अविदितस्य राजादिप्रव्रजितत्वेन उञ्छवृत्त्या यद्भैक्षं तदज्ञातमुच्यते तदेव प्रायः साधुना ग्राह्यं 'अन्नायउञ्छं चरई विसुद्धं' इति वचनात्, तच्चासन्ननिवासादतिपरिचयेन ज्ञातस्वरूपतया शय्यातरगृहे पिण्डं गृह्णन्न शुद्ध्यतीति योगः, तथा शय्यातरपिण्डग्रहणे सति 'उद्गमः' कल्पनीयभक्तादिभवनमपि 'न शुद्ध्यति' न शुद्धो भवति, निकटादिभावेन पुनः पुनस्तत्रैव भैक्षपानकादिनिमित्तं प्रविशत उद्गमदोषाः स्युरित्यर्थः, तथा स्वाध्यायश्रवणादिभ्यः प्रीतः शय्यातरः क्षीरादि स्निग्धद्रव्यं ददाति तच्च गृह्णता विमुक्तिः—गार्द्ध्याभावो न कृतः स्यात्, तथा अविद्यमानं लाघवं—लघुता यस्य स तथा तद्भावोऽलाघवता, तत्र विशिष्टाहारलाभेनोपचितत्वाच्छरीरालाघवं शय्यातरात्तत्परिजनाच्चोपधेर्लाभादुपधेरनल्पतया तदलाघवमिति, तथा दुर्लभा—असुलभा शय्या च—वसतिः कृता भवति, येन किल शय्या देया तेनाहाराद्यपि देयमित्येवं गृहिणां भयोत्पादनात्, तथा व्यवच्छेदो—विनाशो दानभयाच्छय्यायाः शय्यातरेण क्रियते, वसत्यभावाद्वा भक्तपानशय्यादिव्यवच्छेदः स्यादिति ॥ ८०६ ॥ तथा—'पुरे'त्यादि, पूर्वः—ऋषभस्वामी पश्चिमो—वर्धमानस्वामी एतौ द्वावपि मुक्त्वा शेषैर्जिनवरैः—द्वाविंशतिसङ्ख्यैर्मध्यमतीर्थकृद्भिर्विदेहजैश्च—महाविदेहक्षेत्रसमुत्पन्नैः सर्वैरपि तीर्थकरैः 'अवि कम्मं'ति अपिः—सम्भावने कर्म—आधाकर्म 'लेशेन' एकदेशेन भुक्तं, 'न च' नैव 'सागारिकस्य' शय्यातरस्य पिण्डः, मध्यमविदेहतीर्थकराणां हि यस्यैव योग्यमाधाकर्म कृतं तस्यैव तत्र कल्पते शेषाणां तु कल्पते इति तैराधाकर्मभोजनमपि कथञ्चिदनुमतं, सागारिकपिण्डः पुनः सर्वथापि प्रतिषिद्ध एवेति, अयं च सागारिकपिण्डो द्वादशधा अशनपानखादिमस्वादिम ४ रजोहरणवस्त्रपात्रकम्बल ४ सूचीपिप्पलककर्णशोधननखरदनिका ४ भेदात्, उक्तं च—"असणाईया चउरो ४ पाउञ्छण ५ वत्थ ६ पत्त ७ कंबलयं ८ । सूई ९ छुर १०

कन्नसोहण ११ नहरणिया १२ सागरियपिंडो ॥ १ ॥" तृणडगलकादिस्त्वपिण्डः, उक्तं च—"तणडगलछारमल्लगसेज्जासंथारपीढलेवाई । सेज्जायरपिंडो सो न होइ सेहो य सोवहिओ ॥ १ ॥" अत्र 'सेहो य सोवहिओ'त्ति यदि शय्यातरस्य पुत्रः पुत्री वा वस्त्रपात्रादिसहिता प्रव्रजेत्तदा स शय्यातरपिण्डो न भवतीति ॥ ८०७ ॥ तथा—'बाहुल्ले'त्यादि, गच्छस्य—साधुसमूहस्य बाहुल्यात्—प्राचुर्याद्धेतोः प्रथमालिकापानकाद्यर्थं शय्यातरगृहे पुनः पुनः प्रविशत्सु साधुषु शय्यातर उद्गमदोषं—आधाकर्मादीनामन्यतरं कमपि कुर्यात्, तत्र प्रथमालिका—क्षुल्लकग्लानादीनां प्रथमत एव भोजनं, पानकं च प्रतीतं, तथा निरन्तरस्वाध्यायविधानेन करणेन च—चारित्रेण 'आउट्टिय'त्ति आवर्जिता उपेत्य उद्गमदोषान् कुर्युरिति, अयं च अहोरात्रात्परतोऽशय्यातरो भवति, यदुक्तं—'वुत्थे वज्जेजऽहोरत्तं' (उषिते वर्जयेदहोरात्रं) इदमत्र हृदयं—यत्रोषितास्ततः स्थानाद्यस्यां वेलायां विनिर्गता द्वितीयदिने तावत्या वेलायाः परतोऽशय्यातरो भवति, तथा अपवादतो ग्लानत्वादिकारणे शय्यातरपिण्डोऽपि ग्रहीतुं कल्पते, यदुक्तं—'दुविहे गेलन्नंमी निमंतणे दव्वदुल्लहे असिवे । ओमोयरियपओसे भए य गहणं अणुन्नायं ॥ १ ॥' अस्या व्याख्या—आगाढानागाढे—गाढतरागाढतरे द्विविधे ग्लानत्वे शय्यातरपिण्डोऽपि ग्राह्यः, इदमुक्तं भवति—अनागाढे ग्लानत्वे त्रीन् वारानाहिण्ड्यते यदि न लब्धं ग्लानप्रायोग्यं तदा शय्यातरपिण्डोऽपि गृह्यते, आगाढे पुनः शीघ्रमेव शय्यातरपिण्डग्रहणं क्रियते, निमन्त्रणे च—शय्यातरनिर्बन्धे सकृत् तं गृहीत्वा पुनः प्रसङ्गो निवारणीयः, दुर्लभे च क्षीरादिद्रव्ये आचार्यादीनां प्रायोग्ये अन्यत्रालभ्यमाने तत्रैव गृह्णन्ति, अशिवे—दुष्टव्यन्तरोपद्रवादिके अवमौदर्ये च—दुर्भिक्षे अन्यत्र भिक्षायामलभ्यमानायां शय्यातरगृहेऽपि भिक्षां गृह्णन्ति, 'पओसे'त्ति राज्ञा प्रद्विष्टेन सर्वत्र भैक्षे निवारिते प्रच्छन्नं तद्गृहेऽपि गृह्णन्ति, अन्यत्र च तस्करादिभये तत्रापि गृह्णन्ति भिक्षादिकमिति ११२ ॥ ८०८ ॥ इदानीं 'जत्तिय सुत्ते सम्मं'ति त्रयोदशोत्तरशततमं द्वारमाह—

चउदस दस य अभिन्ने नियमा सम्मं तु सेसए भयणा । मइओहिविवज्जासे होइ हु मिच्छं न सेसेसु ॥ ८०९ ॥

यस्य साधोश्चतुर्दश पूर्वाणि यावद्दश च पूर्वाणि अभिन्नानि—परिपूर्णानि सन्ति तस्मिन्नियमात्—निश्चयेन सम्यक्त्वं भवति, शेषे—किञ्चिदूनदशपूर्वधरादौ भजना—विकल्पना, सम्यक्त्वं वा स्यान्मिथ्यात्वं वेत्यर्थः, तथा मतेरवधेश्च विपर्यासे—मत्यज्ञाने विभङ्गज्ञाने च सति हु—निश्चयेन मिथ्यात्वं भवति, मिथ्यात्ववशादेव हि मतिज्ञानावधिज्ञानयोर्विपर्याससद्भावः, श्रुतज्ञानस्य तु विपर्यासो दर्शित एव, 'सेसए भयण'त्ति वचनात्, शेषयोस्तु मनःपर्यवज्ञानकेवलज्ञानयोर्मिथ्यात्वं न भवत्येवेति ११३ ॥ ८०९ ॥ इदानीं 'जे निग्गंथावि चउगइय'त्ति चतुर्दशोत्तरशततमं द्वारमाह—

चउदस ओहि आहारगावि मणनाणि वीयरागावि । हुंति पमायपरवसा तयणंतरमेव चउगइया ॥ ८१० ॥

सर्वत्र सूचामात्रत्वात्सूत्रस्य 'चउदस'त्ति चतुर्दशपूर्वधरा अपि तथा अवधिज्ञानिनोऽपि तथा आहारका अपि—आहारकलब्धिमन्तोऽपि, चतुर्दशपूर्विणोऽपि केचिदाहारकलब्धिमन्तो न भवन्तीत्याहारकग्रहणं, तथा मनःपर्यवज्ञानिनोऽपि, तथा वीतरागा अपि—उपशान्तमोहा अपि, क्षीणमोहानां त्वप्रतिपातित्वान्न ग्रहणं, 'प्रमादपरवशाः' विषयकषायादिकलुषीकृतचेतसः सन्तस्तदनन्तरमेव—तद्भवानन्तरमेव चतुर्गतिका—नारकतिर्यग्मनुष्यदेवलक्षणगतिचतुष्टयभाजो भवन्तीति ११४ ॥ ८१० ॥ इदानीं 'खेत्ताईयं'ति पञ्चदशोत्तरशततमं द्वारमाह—

जमणुग्गए रविंमि अतावखेत्तंमि गहियमसणाइ । कप्पइ न तमुवभोत्तुं खेत्ताईयत्ति समउत्ती

११३ श्रुते-सम्यक्त्वं ११४ चतुर्गतिकाः ११५–१८ क्षेत्रातीतादीति गा. ८०९-८१५

॥ ८११ ॥ असणाईयं कप्पइ कोसदुगब्भंतराउ आणेउं । परओ आणिज्जंतं मग्गाईयंति तमकप्पं ॥ ८१२ ॥ पढमप्पहराणीयं असणाइ जईण कप्पए भोत्तुं । जाव तिजामे उड्ढं तमकप्पं कालइक्कंतं ॥ ८१३ ॥ कुकुडिअंडयमाणा कवला बत्तीस साहुआहारे । अहवा निययाहारो कीरइ बत्तीस-भाएहिं ॥ ८१४ ॥ होइ पमाणाईयं तदहियकवलाण भोयणे जइणो । एगकवलाइऊणे ऊणोय-रिया तवो संति (तंमि) ॥ ८१५ ॥

'जमे'त्यादिगाथाषट्कं, यदनुद्गते रवावतापक्षेत्रे रात्रावित्यर्थः गृहीतमशनादि—अशनं पानं खादिमं स्वादिमं च न तदुपभोक्तुं कल्पते यतीनां, यतः क्षेत्रातीतं तदिति समयोक्तिः—सिद्धान्तभणितिरिति ११५ ॥ ८११ ॥ इदानीं 'मार्गातीत'मिति षोडशोत्तरशततमं द्वार-माह—'असे'त्यादि, अशनादिकं क्रोशद्वयाभ्यन्तराद्—गव्यूतद्वयमध्यादानेतुं कल्पते यतीनां, परतस्तु—क्रोशद्वयात्परत आनीयमानं तदश-नादि मार्गातीतमितिकृत्वाऽकल्पनीयमेवेति ११६ ॥ ८१२ ॥ इदानीं 'कालातीत'मिति सप्तदशोत्तरशततमं द्वारमाह—'पढे'त्यादि, दिनप्रथमप्रहरानीतमशनादि कल्पते यतीनां भोक्तुं यावत् त्रयाणां यामानां समाहारस्त्रियामं—प्रहरत्रयमित्यर्थः, ऊर्द्ध्वं तु—प्रहरत्रयादुपरि चतुर्थप्रहरे तदकल्प्यं—अकल्पनीयं कालातिक्रान्तं, सिद्धान्ते निषिद्धमितिकृत्वेति ॥ ११७ ॥ ८१३ ॥ इदानीं 'प्रमाणातिक्रान्त'मित्य-ष्टादशोत्तरशततमं द्वारमाह—'कुक्कु' इत्यादिगाथाद्वयं, कुर्कुटी—पक्षिणी तस्या यदण्डकं तन्मानाः—तत्प्रमाणाः कवला द्वात्रिंशत्साधूनां—य-तीनामाहारे भवन्ति, प्रकारान्तरेण कवलमानमाह—अथवा साधोरुदरं यावन्मात्रेणाहारेण न न्यूनं नाप्यत्याध्मातं भवति तावन्मात्रो निजकाहारो द्वात्रिंशद्भागैः क्रियते, द्वात्रिंशत्तमश्च भागः कवल इति, एतस्माच्च द्वात्रिंशत्कवलमानादधिककवलभोजने यतेः प्रमाणातीतं

भोजनं भवति, तथा एतस्माद् द्वात्रिंशत्कवलप्रमाणाहारादेकेन द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्भिः पञ्चादिभिर्वा कवलैर्न्यूने सति तस्मिन्नाहारे ऊनो-दरिकाभिधस्तपोविशेषो भवतीति ११८ ॥ ८१४–८१५ ॥ इदानीं 'दुहसेज्जचउक्कं'ति एकोनविंशत्युत्तरशततमं द्वारमाह—

पवयणअसद्दहाणं १ परलाभेहा य २ कामआसंसा ३ । ण्हाणाइपत्थणं ४ इय चत्तारिऽवि दुक्ख-सेज्जाओ ॥ ८१६ ॥ सुहसेज्जाओऽवि चउरो जइणो धम्माणुरायरत्तस्स । विवरीयायरणाओ सुह-सेज्जाउत्ति भन्नंति ॥ ८१७ ॥

'पवे'त्यादिगाथाद्वयं, शेरते आस्विति शय्याः दुःखदाः शय्या दुःखशय्याः, ताश्च द्वेधा—द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतोऽमनो-ज्ञखट्वादिरूपाः, भावतो दुःस्थितचित्ततया दुःश्रमणतास्वभावास्ताश्चतस्रः, तत्र प्रवचनस्य—जिनशासनस्याश्रद्धानं—एवमेवेदमिति प्रतिप-त्त्यभाव इति प्रथमा दुःखशय्या, तथा परेषां—अन्येषां लाभस्य—वस्त्राद्यवाप्तेरीहा— प्रार्थनेति द्वितीया, चः समुच्चये, तथा कामानां—मनोज्ञशब्दरूपादीनामाशंसनं—अभिलषणमिति तृतीया, तथा स्नानादीनां—गात्राभ्यङ्गमर्दनप्रक्षालनादीनां प्रार्थनं—आकाङ्क्षणमिति चतुर्थी, आसु हि क्लिष्टभावस्वभावासु श्रामण्यशय्यासु स्थितो जीवः कदाचिदपि श्रामण्यस्य न सुखमासादयतीति चतस्रो दुःखशय्याः ११९ ॥ ८१६ ॥ इदानीं विंशत्युत्तरशततमं 'सुहसेज्जचउक्कं'ति द्वारमाह—'सुहे'त्यादि, 'यतेः' साधोः 'धर्मानुरागरक्तस्य' धर्मे—जिनधर्मे अनुरागेण—गाढतराभिलाषरूपेण रक्तस्य—आसक्तस्य सुखशय्या एवं चतस्रोऽपि 'विपरीताचरणात्' पूर्वोक्तप्रवचनाश्रद्धानादिदुःखश-य्यावैपरीत्यकरणतः सुखशय्या इति भण्यन्ते, अयं भावः—प्रवचनश्रद्धानं परलाभानीहनं कामादीनामनाशंसनं स्नानादीनामप्रार्थनं यतेः

सुखशय्याः, तत्र हि स्थितः परमसन्तोषपीयूषमग्नमानसतया निरन्तरतपोऽनुष्ठानादिक्रियाकलापव्याप्टततया च सुखमेव यतिः समासादयतीति १२० ॥ ८१७ ॥ इदानीं 'तेरस किरियाठाणाइं'ति एकविंशत्युत्तरशततमं द्वारमाह—

अट्ठा १ णट्ठा २ हिंसा ३ ऽकम्हा ४ दिट्ठी य ५ मोस ६ ऽदिन्ने ७ य । अज्झप्प ८ माण ९ मित्ते १० माया ११ लोभे १२ रियावहिया १३ ॥ ८१८ ॥ तसथावरभूएहिं जो दंडं निसरई उ कज्जेणं । आयपरस्स व अट्ठा अट्ठादंडं तयं बिंति १ ॥ ८१९ ॥ जो पुण सरडाईयं थावरकायं च वणलयाईयं । मारेइ छिंदिऊण व छड्डेई सो अणट्ठाए २ ॥ ८२० ॥ अहिमाइवयरियस्स व हिंसिंसुं हिंसई व हिंसेही । जो दंडं आरभई हिंसादंडो हवइ एसो ३ ॥ ८२१ ॥ अन्नट्ठाए निसिरइ कंडाई अन्नमाहणे जो उ । जो व निअंतो सस्सं छिंदिज्जा सालिमाईयं ॥ ८२२ ॥ एस अकम्हादंडो ४ दिट्ठिविवज्जासओ इमो होइ । जो मित्तममित्तंति काउं घाएज्ज अहवावि ॥ ८२३ ॥ गामाई घाएज्ज व अतेण तेणत्ति वावि घाएज्जा । दिट्ठिविवज्जासेसो किरियाठाणं तु पंचमयं ५ ॥ ८२४ ॥ अत्तट्ठनायगाईण वावि अट्ठाइ जो मुसं वयइ । सो मोसप्पचइओ दंडो छट्ठो हवइ एसो ६ ॥ ८२५ ॥ एमेव आयनायगअट्ठा जो गिण्हई अदिन्नं तु । एसो अदिन्नवित्ती ७ अज्झत्थीओ इमो होइ ॥ ८२६ ॥ नवि कोइ य किंचि भणइ तहवि हु हियएण दुम्मणो किंचि । तस्सऽज्झत्थी सीसइ चउरो ठाणा इमे तस्स ॥ ८२७ ॥ कोहो माणो माया लोभो अज्झत्थिकिरियए चेव ८ । जो पुण

जाइमयाई अट्ठविहेणं तु माणेणं ॥ ८२८ ॥ मत्तो हीलेइ परं खिंसइ परिभवइ माणवत्तेया ९ । माइपिइनायगाईण जो पुण अप्पेवि अवराहे ॥ ८२९ ॥ तिव्वं दंडं कुणई दहणंकणबंधताडणाईयं । तम्मित्तदोसवित्ती किरियाठाणं भवे दसमं १० ॥ ८३० ॥ एगारसमं माया अन्नं हिययंमि अन्न वायाए । अन्नं आयरई वा सकम्मणा गूढसामत्थो ॥ ८३१ ॥ मायावत्ती एसा ११ एत्तो पुण लोहवत्तिया इणमो । सावज्जारंभपरिग्गहेसु सत्तो महंतेसु ॥ ८३२ ॥ तह इत्थीकामेसुं गिद्धो अप्पाणयं च रक्खंतो । अन्नेसिं सत्ताणं वहबंधणमारणे कुणइ ॥ ८३३ ॥ एसेह लोहवत्ती १२ इरियावहिअं अओ पवक्खामि । इह खलु अणगारस्सा समिईगुत्तीसुगुत्तस्स ॥८३४॥ सयतं अप्पमत्तस्स भगवओ जाव चक्खुपम्हंपि । निवयइ ता सुहुमा हू इरियावहिया किरिय एसा १३ ॥८३५॥

'अट्ठे'त्यादिगाथाऽष्टादशकं, करणं क्रिया—कर्मबन्धनिबन्धना चेष्टा तस्याः स्थानानि—भेदाः क्रियास्थानानि तानि च त्रयोदश, तत्र 'अट्ठाऽणट्ठा हिंस'त्ति अत्र त्रिषु पदेषु प्राकृतलक्षणेन चतुर्थ्येकवचनस्य लोपो द्रष्टव्यः, ततोऽर्थाय—स्वपरप्रयोजनाय क्रिया अर्थक्रिया, अनर्थाय—स्वपरप्रयोजनाभावेन क्रियाऽनर्थक्रिया, हिंसायै क्रिया हिंसाक्रिया, अथवाऽर्थो विद्यते यस्यां साऽर्थक्रिया अनर्थः—स्वप्रयोजनाभावो विद्यते यस्यां साऽनर्था, हिंसा विद्यते यस्यां सा हिंसाक्रिया, अर्शादेराकृतिगणत्वादच्प्रत्ययः, तथाऽकस्माद्—अनभिसन्धिना क्रियाऽकस्मात्क्रिया, तथा 'दिट्ठी य'त्ति दृष्टिविपर्यासक्रिया सूचनात्सूत्रमितिकृत्वा, तथा मृषाक्रिया तथाऽदत्तादानक्रिया तथाऽध्यात्मक्रिया तथा मानक्रिया तथाऽमित्रक्रिया तथा मायाक्रिया तथा लोभक्रिया तथा ईर्यापथक्रियेति ॥ ८१८ ॥ अथैतानि क्रमेण

व्याचिख्यासुः प्रथमं क्रियास्थानं व्याचष्टे—'तसे'त्यादि, अत्र तृतीयायाः सप्तम्यर्थत्वात् त्रसेषु—द्वीन्द्रियादिषु स्थावरेषु—पृथिव्यादिषु भूतेषु—प्राणिषु यः कश्चिद्दण्डं—दण्ड्यते आत्माऽन्यो वा प्राणी येन स दण्डो—हिंसा, तं निसृजति—करोति कार्येण—प्रयोजनेन, तदेवाह—'आयपरस्स व अट्ठ'त्ति आत्मनः—स्वशरीरादेः परस्य वा—बन्धुवर्गादेरर्थाय—उपकाराय तं क्रियाक्रियावतोरभेदोपचारादर्थदण्डं—अर्थक्रियां ब्रुवते तीर्थकरगणधरा इति १ ॥ ८१९ ॥ अथ द्वितीयं क्रियास्थानमाह—'जो पुणे'त्यादि, यः पुनः कश्चित्सरटादिकं—कृकलासमूषिकादिकं त्रसकायं स्थावरकायं च—वनलतादिकं प्रयोजनव्यतिरेकेणैव यथाक्रमं मारयित्वा छित्त्वा च त्यजति स धर्मधर्मिणोरभेदोपचारादनर्थाय क्रियेति २ ॥ ८२० ॥ तृतीयं क्रियास्थानमाह—'अही'त्यादि, अयं सर्पादिर्वैरी वाऽस्मान् हिंसितवान् हिनस्ति हिंसिष्यति वा इत्यभिसंधिना अह्यादेः—सर्पादेः मकारोऽलाक्षणिकः वैरिणो वा यो दण्डमारभते—वधं विधत्ते स हिंसादण्डः धर्मधर्मिणोरभेदोपचाराद्भवत्येष इति ३ ॥ ८२१ ॥ चतुर्थं क्रियास्थानमाह—'अन्नट्ठे'त्यादि, अन्यार्थं—अन्येषां मृगपक्षिसरीसृपप्रभृतीनां वधनिमित्तं 'निसृजति' क्षिपति 'काण्डादिकं' शरलेष्टुप्रभृतिकं अन्यं पुनराहन्यात् य एषोऽकस्माद्—अनभिसन्धिना अन्यवधार्थप्रवृत्त्या दण्डः—अन्यस्य विनाशोऽकस्माद्दण्डः, यो वा 'नियंतो'त्ति अवलोकयन् छेदनबुद्ध्या तृणादिकं अन्यत् शाल्यादिकं शस्त्रमनाभोगेन छिंद्यादिति, अयमर्थः—अन्यस्मिन् शाल्यादिमध्यव्यवस्थिते तृणादिके छेत्तुमुपक्रान्ते अनाभोगतोऽन्यच्छाल्यादिकं छिंद्यात् एष वाऽकस्माद्दण्डः ४ ॥ ८२२ ॥ पञ्चमं क्रियास्थानमाह—'दिट्ठी'त्यादि, दृष्टेः—बुद्धेर्विपर्यासो—विपर्ययो मतिविभ्रम इत्यर्थः तस्मादयं—वक्ष्यमाणो दण्डो भवति, अमुमेवाह—यो मित्रमपि सदमित्रमितिकृत्वा घातयेत्, यो मित्रस्याप्यमित्रोऽयमिति बुद्ध्या वधः स दृष्टिविपर्यासदण्ड इति भावः, अथवाऽपीति प्रकारान्तरद्योतने, ग्रामादीन् घातयेत्, अयमर्थः—ग्राममध्यवर्तिना केनचित्कस्मिश्चिदपराधे कृते समग्रमपि ग्रामं यन्मारयति एष वा दृष्टिविपर्यासदण्ड इति, यद्वा अस्तेनमपि स्तेनोऽयमितिकृत्वा हन्यादित्येष दृष्टिविपर्यासः पञ्चमं क्रियास्थानमिति ५ ॥ ८२३ ॥ ८२४ ॥ अथ षष्ठं क्रियास्थानमाह—'अत्तट्ठे'त्यादि, आत्मार्थं परेषां वा—नायकादीनामर्थाय यो मृषा वदति स एष मृषाप्रत्ययिको—मृषाकारणिको दण्डः षष्ठो भवति ६ ॥ ८२५ ॥ सप्तमं क्रियास्थानमाह—'एमेवे'त्यादि, 'एवमेव' मृषावाददण्डवदात्मनायकार्थं—आत्मनः परेषां वा नायकादीनां निमित्तं 'नाइग'त्ति पाठे तु ज्ञात्यर्थं—स्वजनार्थं यो गृह्णात्यदत्तं—अन्येनावितीर्णमेषोऽदत्तवर्ती अदत्तदण्डक्रियावानित्यर्थः ७ ॥ ८२६ ॥ अयं पुनर्वक्ष्यमाणो भवति आध्यात्मिको दण्डः, अध्यात्मं—मनस्तत्र भवो बाह्यनिमित्तानपेक्षः शोकोऽभिभव इति भावः, तमेवाह—'नवी'त्यादि, यस्य सम्मुखं न कोऽपि किञ्चिदप्यनिष्टं जल्पति, तथापि हृदयेन—मनसा कृत्वा किञ्चिदतिशयेन दुर्मनाः—कालुष्यभाग्भवति तस्याध्यात्मिकी क्रिया 'सीसइ'त्ति कथ्यते, तस्य चाध्यात्मिकक्रियास्थानस्य इमानि—वक्ष्यमाणानि चत्वारि 'स्थानानि' कारणानि भवन्ति, तान्येवाह—'कोहो' इत्यादि, क्रोधो मानो माया लोभश्चेत्येतानि चत्वारि कारणान्यध्यात्मक्रियायां भवन्तीति, बाह्यनिमित्तानपेक्षमाभ्यन्तरनिष्कारणक्रोधादिसमुद्भूतं दौर्मनस्यमाध्यात्मिकक्रियेति तात्पर्यार्थः ८ ॥ ८२७ ॥ नवमं क्रियास्थानमाह—'जो पुणे'त्यादि, यः पुनर्जातिमदादिना—जातिकुलरूपबलश्रुततपोलाभैश्वर्यमदलक्षणेनाष्टविधेन मानेन मत्तः सन् परं आत्मव्यतिरिक्तं हीलयति—जात्यादिभिर्निन्दति निकृष्टोऽयमित्यादिवचनैः परिभवत्यनेकाभिः कदर्थनाभिर्मानप्रत्यया एषा क्रियेति ९ ॥ ८२८–८२९ ॥ दशमं क्रियास्थानमाह—'माई'त्यादि, यः पुनर्मातापितृस्वजनादीनामल्पेऽप्यपराधे तीव्रं दण्डं कुरुते दहनाङ्कनबन्धताडनादिकं तन्मित्रद्वेषवर्तिक्रियास्थानं, अमित्रक्रियेत्यर्थः, भवेद्दशमं क्रियास्थानमिति, तत्र दहनं—उल्मुकादिभिर्दम्भनं अङ्कनं—ललाटादिषु चिह्नकरणं बन्धो—रज्ज्वादिभिर्नियन्त्रणं ताडनं—कशादिभिराहननं, आदिशब्दादन्नपान-

निषेधादिपरिग्रहः १० ॥ ८३० ॥ एकादशमं क्रियास्थानमाह—'**एगारे**'त्यादि, एकादशं माया—मायाक्रियास्थानं यथा हृदये—मनसि अन्यत्—वचःक्रियाविलक्षणं वाचि—वचसि अन्यत्—मनःक्रियाविलक्षणं अन्यच्च वाङ्मानसविसंवादि आचरति—करोति, कथम्भूतः सन् ?—'**गूढसामर्थ्यः**' गूढे—गोपने सामर्थ्यं—शक्तिविशेषो यस्य स तथा, केन कृत्वा ?—'**स्वकर्मणा**' निजचेष्टितेनाकारेङ्गितादिना, मायाप्रत्यया एषा क्रियेति ११ ॥ ८३१ ॥ द्वादशं क्रियास्थानमाह—'**एत्तो**' इत्यादि, इतः—ऊर्द्ध्वं पुनर्लोभप्रत्यया क्रिया इयं—वक्ष्यमाणा, यथा सावद्यारम्भाः—प्राण्युपमर्दादिना सपापव्यापारा ये परिग्रहा—धनधान्यादिरूपास्तेषु महत्सु—गुरुषु सक्तो—गाढतराकाङ्क्षायुक्तः, तथा स्त्रीषु—युवतिषु कामेषु च—मनोज्ञरूपरसगन्धस्पर्शशब्दस्वरूपेषु गृद्धः—अत्यन्तमभिसक्तः, तथाऽऽत्मानमपायेभ्यो गाढादरेण रक्षन् अन्येषां सत्त्वानां—प्राणिनां वधबन्धनमारणानि—लगुडादिहननरज्ज्वादिसंयमनप्राणव्यपरोपणलक्षणानि करोति एषा इह—सिद्धान्ते लोभप्रत्यया—लोभनिबन्धना क्रियेति ॥ १२ ॥ ८३२—८३३ ॥ त्रयोदशं क्रियास्थानमाह—अतो—लोभक्रियानन्तरमैर्यापथिकीं क्रियां प्रवक्ष्यामि, तत्र ईरणमीर्या—गमनं तद्विशिष्टः पन्था ईर्यापथस्तत्र भवा ऐर्यापथिकी, व्युत्पत्तिमात्रमिदं प्रवृत्तिनिमित्तं तु यः केवलयोगप्रत्यय उपशान्तमोहादित्रयस्य सातवेदनीयकर्मबन्धः सा ऐर्यापथिकी, इह खल्वनगारस्य साधोः समितिषु—ईर्यासमित्यादिषु गुप्तिषु—मनोगुप्त्यादिषुसु गुप्तस्य—सुसंवृतस्य सततमेवाप्रमत्तस्योपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगकेवलिलक्षणगुणस्थानकत्रयवर्तिनः, अन्येषां तु अप्रमत्तानामपि कषायप्रत्ययकर्मबन्धसद्भावेन केवलयोगनिमित्तकर्मबन्धासम्भवान्नाप्रमत्तशब्देनात्र ग्रहणं, भगवतः—पूज्यस्य यावच्चक्षुःपक्ष्मापि निपतति—स्पन्दते, इदं च योगस्योपलक्षणं, ततोऽयमर्थः—यावच्चक्षुर्निमेषोन्मेषमात्रोऽपि योगः सम्भवति तावत्सूक्ष्मा—एकसामयिकबन्धत्वेनात्यल्पा सातबन्धनलक्षणा क्रिया भवति, एषा हुः—स्फुटमैर्यापथिकी क्रिया त्रयोदशीति १२१ ॥ ८३४ ॥ ८३५ ॥ इदानीं '**आगरिसा सामाईए चउविहेवि एगभवे**' इति द्वाविंशत्युत्तरशततमं द्वारमाह—

सामाइयं चउद्धा सुय १ दंसण २ देस ३ सव्व ४ भेएहिं । ताण इमे आगरिसा एगभवं पप्प भणियव्वा ॥ ८३६ ॥ तिण्ह सहस्स पुहुत्तं च सयपुहुत्तं च होइ विरईए । एगभवे आगरिसा एवइया हुंति नायव्वा ॥ ८३७ ॥

'**सामे**'त्यादि गाथाद्वयं, समो—रागद्वेषयोरपान्तरालवर्ती मध्यस्थः, 'इण् गतौ' अयनं अयो गमनमित्यर्थः समस्य अयः समायः—समीभूतस्य सतो मोक्षाध्वनि प्रवृत्तिः, समाय एव सामायिकं, विनयादेराकृतिगणत्वात् स्वार्थिक इकण्प्रत्ययः, एकान्तोपशान्तगमनमिति भावः, तच्चतुर्धा—चतुर्भेदं श्रुतदर्शनदेशसर्वलक्षणैर्भेदैः, श्रुतसामायिकं सम्यक्त्वसामायिकं देशविरतिसामायिकं सर्वविरतिसामायिकं चेत्यर्थः, तेषां च चतुर्णामप्येते—वक्ष्यमाणा आकर्षा एकं भवं उपलक्षणत्वान्नानाभवांश्च प्राप्य—आश्रित्य भणितव्याः, तत्र आकर्षणमाकर्षः—प्रथमतया मुक्तस्य वा ग्रहणमित्यर्थः, ते च द्विधा—एकभविका नानाभविकाश्च ॥ ८३६ ॥ तत्र प्रथमत एकभविकानाह—'**तिण्हे**'त्यादि, त्रयाणां—सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिकानामेकभवे सहस्रपृथक्त्वमाकर्षाणामुत्कर्षतो भवति, विरतेः—सर्वविरतेस्त्वेकभवे शतपृथक्त्वमाकर्षाणामुत्कर्षतः, पृथक्त्वमिति द्विप्रभृतिरानवभ्यः, एवमेतावन्त उत्कर्षत एकभवे आकर्षा भवन्ति ज्ञातव्याः, परतस्तु प्रतिपातोऽलाभो वा, जघन्यतः पुनश्चतुर्णामपि सामायिकानामेक एवाकर्ष एकस्मिन् भवे भवति, उक्तं **चावश्यकचूर्णौ**—'सुयसामाइयं एग-

भवे जहन्नेणं एगम्मि आगरिसे उक्कोसेणं सहस्सपुहुत्तंवारा, एवं सम्मत्तस्सवि, देसविरईए य सव्वविरईए य पुण जहन्नेण एकम्मि, उक्कोसेणं सयपुहुत्तंवारा'' इति ॥ ८३७ ॥ अथ नानाभवगतान् प्रतिपादयति—

तिण्ह असंखसहस्सा सहसपुहुत्तं च होइ विरईए। नाणभवे आगरिसा एवइया हुंति नायव्वा ॥ ८३८ ॥

'तिण्हं'इत्यादि, त्रयाणां–सम्यक्त्वश्रुतदेशविरतिसामायिकानां नानाभवेष्वाकर्षाणामुत्कर्षतो भवन्त्यसङ्ख्येयानि सहस्राणि, यतस्त्रयाणामप्येकस्मिन् भवे सहस्रपृथक्त्वमाकर्षाणामुक्तं, भवाश्च क्षेत्रपल्योपमासङ्ख्येयभागगतनभःप्रदेशतुल्याः 'संमत्तदेसविरया पलियस्सासंखभागमेत्ता उ।' [सम्यक्त्वदेशविरताः पल्यस्यासंखभागमात्रा एव] इति वचनात्, ततः सहस्रपृथक्त्वं तैर्गुणितमसङ्ख्येयानि सहस्राणि भवन्ति, सहस्रपृथक्त्वं च नानाभवेष्वाकर्षाणामुत्कर्षतो भवति विरतेः–सर्वविरतेः, तस्या हि खल्वेकभवे शतपृथक्त्वमाकर्षाणामुक्तं भवाश्चाष्टौ ततः शतपृथक्त्वमष्टभिर्गुणितं सहस्रपृथक्त्वं भवति, एतावन्तो नानाभवेष्वाकर्षा भवन्ति ज्ञातव्याः, अन्ये पठंति—'दोण्ह सहस्समसंखा' इति, तत्रापि श्रुतसामायिकं सम्यक्त्वसामायिकानन्तरीयकत्वादनुक्तमपि प्रतिपत्तव्यं, सामान्यश्रुतस्य त्वक्षरात्मकस्य नानाभवेष्वाकर्षा अनन्तगुणा इति १२२ ॥ ८३८ ॥ इदानीं 'सीलंगट्ठारससहस्स'त्ति त्रयोविंशत्युत्तरशततमं द्वारमाह—

सीलंगाण सहस्सा अट्ठारस एत्थ हुंति नियमेणं। भावेणं समणाणं अक्खंडचरित्तजुत्ताणं ॥ ८३९ ॥ जोए ३ करणे ३ सन्ना ४ इंदिय ५ भोमाइ १० समणधम्मे य १०। सीलंगसहस्साणं अट्ठारगस्स निप्फत्ती ॥ ८४० ॥ करणाइँ तिन्नि जोगा मणमाईणि हवंति करणाइं। आहाराई सन्ना चउ सोयाइंदिया पंच ॥ ८४१ ॥ भोमाई नव जीवा अजीवकाओ य समणधम्मो य। खंताइदसपयारो एवं ठिय भावणा एसा ॥ ८४२ ॥ न करइ मणेण आहारसन्नविप्पजढगो उ नियमेण। सोइंदियसंवरणो पुढविजिए खंतिसंजुत्तो ॥ ८४३ ॥ इय मद्दवाइजोगा पुढवीकाए हवंति दस भेया। आउक्कायाईसुवि इअ एए पिंडिअं तु सयं ॥ ८४४ ॥ सोइंदिएण एवं सेसेहिंवि जं इमं तओ पंच। आहारसन्नजोगा इय सेसाहिं सहस्सदुगं ॥ ८४५ ॥ एवं मणेण वयमाइएसु एवं तु छस्सहस्साइं। न करे सेसेहिंपि य एए सव्वेवि अट्ठारा ॥ ८४६ ॥

शीलाङ्गानां–चारित्रांशानां तत्कारणानां वा सहस्राण्यष्टादश 'अत्र' यतिधर्मे शासने वा भवन्ति–स्युर्नियमेन–अवश्यम्भावेन न न्यूनान्यधिकानि वेति भावः, कथमित्याह—'भावेन' विशुद्धपरिणामेन, बहिर्वृत्त्या तु कल्पप्रतिसेवया न्यूनान्यपि स्युरिति भावः, केषामित्याह–श्रमणानां–साधूनां, न पुनः श्रावकाणां, सर्वविरतावेव तेषामुक्तसङ्ख्याकानां सम्भवात्, अथवा भावेन श्रमणानां न तु द्रव्यश्रमणानां, तेषामपि किंविधानामित्याह—'अखण्डचरित्रयुक्तानां' समग्रचरणप्रतिपन्नानां न तु दर्पप्रतिषेवया खण्डितचारित्रांशानां, नन्वखण्डचारित्रा एव सर्वविरता भवन्ति तत्खण्डने असर्वविरतत्वप्रसक्तेः, तथाहि—'पडिवज्ज अइकम्मे पंच' इत्यागमप्रामाण्यात् सर्वविरतः पञ्चापि महाव्रतानि प्रतिपद्यते अतिक्रामति च पञ्चाप्येव नैकादिकमिति कथं सर्वविरतेर्देशखण्डनमिति ?, अत्रोच्यते, सत्यमेतत्, किन्तु प्रतिपत्त्यपेक्षं सर्वविरतत्वं, परिपालनापेक्षया त्वन्यथाऽपि सञ्ज्वलनकषायोदयात्स्यात्, अत एवोक्तम्—''सव्वेवि य अइयारा संजलणाणं तु उदयओ होंती''ति [सर्वेऽप्यतिचाराश्च संज्वलनानामेवोदयतो भवन्ति] अतिचारा हि चारित्रदेशखण्डनरूपा एव,

तथैकव्रतातिक्रमे सर्वव्रतातिक्रम इति यदुक्तं तदपि विवक्षया, सा चेयं—"छेयस्स जाव दाणं ताव अइक्कमइ नेव एगंपि । एगं अइक्कमंतो अइक्कम्मे पंच मूलेणं ॥ १ ॥" [छेदस्य यावद्दानं तावदतिक्राम्यति नैवैकमपि । एकमतिक्राम्यन् अतिक्राम्यति पञ्च (शोधिश्च) मूलेन ॥ १ ॥] एवमेव हि दशविधप्रायश्चित्तविधानं सफलं स्यात्, अन्यथा मूलायेव तत्स्यात्, व्यवहारनयतश्चातिचारसम्भवः निश्चयतस्त्वसर्वविरततया भङ्ग एवेति पर्याप्तं प्रपञ्चेनेति ॥ ८३९ ॥ कथं पुनरेकविधस्य शीलस्याङ्गानामष्टादश सहस्राणि भवन्तीत्याह— 'जोए' इत्यादि, योगे—करणादिव्यापारे विषयभूते करणे—योगस्यैव साधकतमे मनःप्रभृतिके, संज्ञादीनि चत्वारि पदानि द्वन्द्वैकत्ववन्ति, तत्र संज्ञासु—चेतनाविशेषरूपासु आहारादिषु इन्द्रियेषु—अक्षेषु श्रोत्रादिषु भूम्यादिषु—पृथिव्यादिजीवकायेष्वजीवकाये च श्रमणधर्मे च— क्षान्त्यादौ शीलाङ्गसहस्राणां प्रस्तुतानामष्टादश परिमाणमस्य वृन्दस्येत्यष्टादशकं तस्य निष्पत्तिः—सिद्धिर्भवति ॥ ८४० ॥ योगादीनेव व्याख्यातुमाह—'करणाइं'ति विभक्तिलोपात्करणादयः—करणकारणानुमतयस्त्रयो योगा भवन्ति, तथा मनआदीनि तु—मनोवचनकायरूपाणि पुनर्भवन्ति—स्युः करणानि त्रीण्येव, तथा आहारादयः—आहारभयमैथुनपरिग्रहविषया वेदनीयभयमोहनीयवेदमोहनीयलोभकषायोदयसम्पाद्या अध्यवसायविशेषरूपाः, 'चउ'त्ति चतस्रः संज्ञा भवन्ति, तथा श्रोत्रादीनि—पश्चानुपूर्व्या श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनानीन्द्रियाणि पञ्च भवन्ति, उत्तरोत्तरगुणावाप्तिसाध्यानि शीलाङ्गानीति ज्ञापनार्थमिन्द्रियेषु पश्चानुपूर्वीति, तथा भूम्यादयः—पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया नव जीवा—जीवकायाः, अजीवकायस्तु—अजीवकायः पुनर्दशमो यः परिहार्यतयोक्तः स च महामूल्यवस्त्रपात्रसुवर्णरजतादिरूपो दुष्प्रत्युपेक्षिताप्रत्युपेक्षितदूष्यपुस्तकचर्मतृणपञ्चकादिरूपश्च, तथा श्रमणधर्मस्तु—यतिधर्मः पुनः क्षान्त्यादिः—क्षान्तिमार्दवार्जवमुक्तितपःसंयमसत्यशौचाकिञ्चन्यब्रह्मचर्यरूपो दशविध इति, 'एवं'ति एवमुक्तन्यायेन 'स्थिते' औत्तराधर्येण पट्टकादौ व्यवस्थिते त्रिचतुःपञ्चदशदशसङ्ख्ये मूलपदकलापे 'भावना' भङ्गप्रकाशना 'एषा' अनन्तरवक्ष्यमाणलक्षणा शीलाङ्गनिष्पत्तिविषयेति ॥ ८४१ ॥ ८४२ ॥ तामेवाह—'न करेई'त्यादि, न करोतीति करणलक्षणः प्रथमयोग उपात्तः, मनसेति प्रथमं करणं, 'आहारसन्नविप्पजढगो'त्ति आहारसंज्ञाविप्रहीणः सन्, अनेन च प्रथमसंज्ञा तथा नियमेन—अवश्यन्तया श्रोत्रेन्द्रियसंवरणो—निरुद्धरागादिमच्छ्रोत्रेन्द्रियप्रवृत्तिः, अनेन च प्रथमेन्द्रियं, एवंविधः सन् किं न करोतीत्याह—पृथिवीजीवान् आरम्भविषयानिति शेषः, पृथिवीजीवारम्भं न करोतीति तात्पर्यार्थः, अनेन च प्रथमजीवस्थानं, क्षान्तिसंयुक्तः—क्षान्तिसम्पन्नः, अनेन च प्रथमश्रमणधर्मभेद उक्त इति ॥८४३॥ तदेवमेकं शीलाङ्गमाविर्भावितमिति, अथ शेषाण्यपि तान्यतिदेशतो दर्शयन्नाह—'इये'त्यादि, 'इति' अनेनैव पूर्वोक्ताभिलापेन मार्दवादियोगात्—मार्दवार्जवादिपदसंयोगेन 'पृथिवीकाये' पृथिवीकायमाश्रित्य पृथिवीकायारम्भमित्यभिलापेनेत्यर्थः सम्भवन्ति—स्युर्दश भेदा—दश शीलविकल्पाः, अप्कायादिष्वपि नवसु स्थानेषु, अपिशब्दो दशेत्यस्येह सम्बन्धनार्थः, इत्यनेन क्रमेण एते सर्वेऽपि भेदाः 'पिंडियं तु'त्ति प्राकृतत्वात् पिण्डिताः पुनः सन्तः अथवा पिण्डितं—पिण्डमाश्रित्य शतं—शतसङ्ख्याः स्युरिति, श्रोत्रेन्द्रियेणैतत् शतं लब्धं, शेषैरपि चक्षुरादिभिर्यद्—यस्मादिदं शतं प्रत्येकं लभ्यते, ततो मिलितानि पञ्च शतानि स्युः, पञ्चत्वादिन्द्रियाणां, एतानि चाहारसंज्ञायोगलब्धानि इति, एवं शेषाभिरपि भयसंज्ञादिभिस्तिसृभिः पञ्च पञ्च शतानि स्युः, सर्वमीलने च सहस्रद्वयं स्यात्, यतश्चतस्रः संज्ञा इति, एतत्सहस्रद्वितयं मनोयोगेन लब्धं, 'वयमाइएसु'त्ति वागाद्योः—वचनकाययोः प्रत्येकमेतत्सहस्रद्वयं, इत्येवं षट् सहस्राणि, त्रिसङ्ख्यत्वात् मनोवचनकाययोगानां, एतानि न करोतीत्यनेन लब्धानि, शेषयोरपि च कारणानुमत्योः षट् षट् सहस्राणि स्युः, एते अनन्तरोक्ताः सर्वेऽपि शीलभेदाः पिण्डिताः सन्तोऽष्टादश सहस्राणि भवन्तीति । आलापकगाथाश्चैवमत्र करणीयाः—'न करेमि मणसाऽऽहारसन्नविरओ उ सोय-

संगुत्तो । पुढवीकायारंभं खंतिगुणे वट्टमाणोऽहं ॥ १ ॥ एवं मद्दवगुणे वट्टमाणोऽहं २ । अज्जवगुणे वट्टमाणोऽहं ३ । यावद्बंभगुणे वट्टमाणोऽहं १० । एवमप्कायादिष्वपि गाथा भणनीयाः । तथा कारेमि न मणसाहारसन्नविरओ उ सोयसंगुत्तो । पुढवीकायारंभं खंतिगुणे वट्टमाणोऽहं ॥ १ ॥' इत्यादि तथा—'नऽणुमन्ने मणसाहारसन्नविरओ उ सोयसंगुत्तो । पुढवीकायारंभं खंतिगुणे वट्टमाणोऽहं ॥ १ ॥' इत्यादि । नन्वेककयोगे एवाष्टादश सहस्राणि स्युर्यदा तु द्व्यादिसंयोगजन्या भङ्गका इह गृह्यन्ते तदा बहुतराः स्युः, तथाहि—एकद्व्यादिसंयोगेन योगेषु सप्त विकल्पाः, एवं करणेष्वपि, संज्ञासु पञ्चदश, इन्द्रियेष्वेकत्रिंशत्, भूम्यादिषु त्रयोविंशत्यधिकं सहस्रं, एवं क्षमादिष्वपीति, एषां च राशीनां परस्परगुणने द्वे कोटीसहस्रे त्रीणि कोटीशतानि चतुरशीतिः कोटयः एकपञ्चाशल्लक्षाणि त्रीणि षष्टिः सहस्राणि द्वे शते पञ्चषष्टिश्चेति (२३८४५१६३२६५) ततः किमित्यष्टादशैव सहस्राण्युक्तानि ?, उच्यते, यदि श्रावकधर्मवदन्यतरभङ्गकेन सर्वविरतिप्रतिपत्तिः स्यात्तदा युज्येत तद्गणनं, न चैवमेकतरस्यापि शीलाङ्गभङ्गकस्य शेषसद्भाव एव भावादन्यथा सर्वविरतिरेव न स्यादिति, उक्तं च —"इत्थ इमं विन्नेयं अइदंपज्जं तु बुद्धिमंतेहिं । एक्कंपि सुपरिसुद्धं सीलंगं सेससब्भावे ॥ १ ॥" अस्या व्याख्या—अत्र—शीलाङ्गाधिकारे इदं विज्ञेयमैदम्पर्यं—तत्त्वं बुद्धिमद्भिः पुरुषैः, यदुत—एकमपि सुपरिशुद्धं शीलाङ्गं शेषसद्भावे—तदपरशीलाङ्गसत्तायामेव, तदेवं समुदितान्येवैतानि भवन्तीति न द्व्यादिसंयोगभङ्गकोपादानं अपि तु सर्वपदान्त्यभङ्गस्येयमष्टादशसहस्रांशतोक्ता, यथा त्रिविधं त्रिविधेनेत्यस्य नवांशतेति, अत एव श्रावकाणामेतानि न भवन्त्येव, किन्तु मनःस्थैर्यसम्पादनार्थं तेऽप्यनुमतिप्रधानेन स्वामिलापेन गाथोच्चारणमात्रमासूत्रयन्ति, अभिलापश्चायं—न करेंती मणसाहारसन्नविरया उ सोयसंगुत्ता । पुढवीकायारंभं धन्ना जे खंतिगुणजुत्ता १ ॥ १ ॥ एवं धन्ना

जे मद्दवुज्जुत्ता २, धन्ना जे अज्जवुज्जुत्ता ३, एवं यावद्धन्ना जे बंभगुणजुत्ता', इत्यादि ॥ ८४४ ॥ ८४५ ॥ ८४६ ॥ १२३ । इदानीं **'नयसत्तगं'**ति चतुर्विंशत्युत्तरशततमं द्वारमाह—

नेगम १ संगह २ ववहार ३ रिज्जुसुए ४ चेव होइ बोद्धव्वे । सद्दे ५ य समभिरूढे ६ एवंभूए ७ य मूलनया ॥ ८४७ ॥ एक्केको य सयविहो सत्त नयसया हवंति एवं तु । बीओवि य आएसो पंचेव सया नयाणं तु ॥ ८४८ ॥

अनेकधर्मकं वस्त्वनवधारणपूर्वकमेकेन नित्यत्वाद्यन्यतमेन धर्मेण प्रतिपाद्य स्वबुद्धिं नीयते—प्राप्यते येनाभिप्रायविशेषेण स ज्ञातुरभिप्रायविशेषो नयः, अयमत्र तात्पर्यार्थः—इह यो नाम नयो नयान्तरसापेक्षतया स्याद्वादलाञ्छितं वस्तु प्रतिपद्यते स परमार्थतः परिपूर्णं वस्तु गृह्णातीति प्रमाण एवान्तर्भवति, यस्तु नयवादान्तरनिरपेक्षतया स्वाभिप्रेतेनैव धर्मेणानवधारणपूर्वकं वस्तु परिच्छेत्तुमभिप्रैति स वस्त्वेकदेशपरिग्राहकत्वान्नय इत्युच्यते, स च नियमान्मिथ्यादृष्टिरेव, अयथावस्थितार्थवस्तुपरिग्राहकत्वात्, अत एवोक्तमन्यत्र 'सव्वे नया मिच्छावाइणो'त्ति [सर्वे नया मिथ्यावादिनः] यत एव च नयवादो मिथ्यावादः तत एव च जिनप्रवचनवेदिनो मिथ्यावादित्वपरिजिहीर्षया सर्वमपि स्यात्कारपुरस्सरं भाषन्ते न तु जातुचिदपि स्यात्कारविरहितं, यद्यपि च लोकव्यवहारपथमवतीर्णा न सर्वत्र सर्वदा साक्षात्स्यात्पदं प्रयुञ्जते तथापि तत्राप्रयुक्तोऽपि सामर्थ्यात् स्याच्छब्दो द्रष्टव्यः, प्रयोजकस्य कुशलत्वात्, उक्तं च—'अप्रयुक्तोऽपि सर्वत्र, स्यात्कारोऽर्थात्प्रतीयते । विधौ निषेधेऽन्यत्रापि, कुशलश्चेत्प्रयोजकः ॥ १ ॥" अत्र 'अन्यत्रापी'ति अनुवादातिदेशादिवाक्येषु । ते च नया मूलभेदापेक्षया सप्त, तथा चाह—**'नेगमे'**त्यादि, नैगमः संग्रहो व्यवहार ऋजुसूत्रश्चैव भवति बोद्धव्यः ।शब्दश्च समभिरूढ एवंभूतश्चेति मूलनया

इति गाथासङ्क्षेपार्थः। तत्र न एकं नैकं नायं नञ् किन्तु न इति 'अन् स्वरे' इति न भवति, प्रभूतानीत्यर्थः, ततो नैकैः—प्रभूतसङ्ख्याकैर्मानैः—महासामान्यावान्तरसामान्यविशेषादिविषयैः प्रमाणैर्मिमीते—परिच्छिनत्ति वस्तुजातमिति नैगमः, पृषोदरादित्वादिष्टरूपसिद्धिः, यद्वा निश्चितो गमो नैगमः परस्परविविक्तसामान्यादिवस्तुग्रहणं स एव प्रज्ञादेराकृतिगणतया स्वार्थिकाण्प्रत्ययविधानान्नैगमः, अथवा गमाः—पन्थानो नैके गमा यस्य स नैगमः, पृषोदरादित्वात्ककारस्य लोपः, बहुविधवस्त्वभ्युपगमपर इत्यर्थः, तथाहि—एष सत्तालक्षणं महासामान्यमवान्तरसामान्यानि च द्रव्यत्वगुणत्वकर्मत्वादीनि तथा अन्त्यान् विशेषान्—सकलासाधारणरूपान् अवान्तरविशेषांश्च—पररूपव्यावर्तनक्षमान् सामान्यादत्यन्तविनिर्लुठितस्वरूपान् प्रतिपद्यते, यतोऽसावेवमाह—संविन्निविष्टाः किल पदार्थव्यवस्थितयः, तत्र सर्वेष्वपि पदार्थेषु द्रव्यादिरूपेषु सत् सदित्यविशेषेण प्रत्यय उपजायते वचनं च, न चैते तथारूपे प्रत्ययवचने द्रव्यादिमात्रनिबन्धने, द्रव्यादीनामसर्वव्यापकत्वात्, तथाहि—यदि द्रव्यमात्रनिबन्धनः सदिति प्रत्ययस्तर्हि स गुणादिषु न भवेत्, तत्र द्रव्यत्वाभावात्, गुणमात्रनिबन्धनत्वे द्रव्यादिषु न स्यात्, तत्र गुणत्वाभावात्, एवं सर्वत्रापि भावनीयं, ततोऽस्ति द्रव्यादिभ्यो व्यतिरिक्तं महासत्ताख्यं नाम सामान्यं यद्वशादविशेषेण सर्वत्र सदिति प्रत्यय इति । तथा नवसु द्रव्येषु द्रव्यं द्रव्यमित्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात् द्रव्यत्वं नामावान्तरसामान्यं प्रतिपत्तव्यं, एवं गुणत्वकर्मत्वगोत्वाश्वत्वादीन्यपि, अमूनि चावान्तरसामान्यानि सामान्यविशेषा इत्युच्यन्ते, यत एतानि स्वस्वाधारविशेषेषु अनुगताकारप्रत्ययवचनहेतुत्वात् सामान्यानि विजातीयेभ्यो व्यावर्तमानत्वाच्च विशेषा इति सामान्यविशेषाः, तथा तुल्यजातिगुणक्रियाधाराणां नित्यद्रव्याणां परमाण्वाकाशदिगादीनामत्यन्तव्यावृत्तिबुद्धिहेतुत्वादन्त्या विशेषाः ते च योगिनामेव प्रत्यक्षाः अस्मदादीनां त्वनुमेयाः, तथाहि—तुल्यजातिगुणक्रियाधाराः परमाणवो व्यावर्तकधर्मसम्बन्धिनो व्यावृत्तिप्रत्ययविषयत्वात्, मुक्ताफलराश्यन्तर्गतसचिह्नमुक्ताफलवत्, ये चावान्तरविशेषा घटपटादीनामितरेतरव्यावर्तनक्षमास्ते आबालगोपालाङ्गनादिजनानामपि प्रत्यक्षाः, एते च महासामान्यावान्तरसामान्यान्त्यविशेषावान्तरविशेषाः परस्परविसकलितस्वरूपास्तथैव प्रतिभासमानत्वात्, तथाहि—न सामान्यग्राहिणि विज्ञाने विशेषावभासः नापि विशेषग्राहिणि सामान्यावभासः, ततः परस्परविनिर्लुठितस्वरूपाः, तथा चात्र प्रयोगः—यद्यथाऽवभासते तत्तथाऽभ्युपगन्तव्यं, यथा नीलं नीलतया, अवभासन्ते च ते परस्परविसकलितस्वरूपा इति नैगमः। नन्वेष यदि सामान्यविशेषाभ्युपगमपरस्तर्हि यत्सामान्यं तद् द्रव्यं ये तु विशेषास्ते पर्याया इति परमार्थतो द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतावलम्बित्वात् सम्यग्दृष्टिरेव प्रतिपन्नजिनमतत्वात्तथाविधसम्यग्जैनसाधुवत् ततः कथं मिथ्यादृष्टिः?, तदेतदयुक्तं, प्रतिपन्नजिनमतत्वासिद्धेः, परस्परविसंकलितसामान्यविशेषाभ्युपगमात्, तथाहि—एष परस्परमेकान्ततो विभिन्नावेव सामान्यविशेषाविच्छति, गुणगुणिनामवयवावयविनां क्रियाकारकाणां चात्यन्तभेदं, न पुनर्जैनसाधुरिव सर्वत्रापि भेदाभेदावतो मिथ्यादृष्टिः कणादवत्, कणादेनापि हि सकलमप्यात्मीयं शास्त्रं द्वाभ्यामपि द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयाभ्यां समर्थितं तथापि तन्मिथ्यात्वं, स्वविषयप्रधानतया परस्परमनपेक्षयोः सामान्यविशेषयोरभ्युपगमात्, उक्तं च—"जं सामन्नविसेसे परोप्परं वत्थुतो य से भिन्ने । (ग्रन्थाग्रं १००००) मन्नइ अच्चंतमतो मिच्छादिट्ठी कणादोव्व ॥ १ ॥ दोहिवि नएहिँ नीयं सत्थमुलूगेण तहवि मिच्छत्तं । जं सविसयप्पहाणत्तणेण अन्नोन्ननिरवेक्खा ॥ २ ॥" [यत् सामान्यविशेषौ परस्परं वस्तुतश्च तौ भिन्नौ । मन्यते अत्यन्तं अतः कणाद इव मिथ्यादृष्टिः ॥ १ ॥ द्वाभ्यामपि नयाभ्यामुलूकेन शास्त्रं नीतं तथापि मिथ्यात्वं । यत् स्वविषयप्रधानत्वात् अन्योऽन्यनिरपेक्षौ (इति वदति) ॥ २ ॥] १ । तथा सङ्गृह्णाति—अशेषविशेषातिरोधानद्वारेण सामान्यरूपतया समस्तं जगदादत्ते इति सङ्ग्रह,, तथाहि—अयमेवं मन्यते—सामान्यमेवैकं तात्त्विकं न विशेषाः, ते हि भावलक्षणसामान्याद्व्यतिरिक्ता वा

॥ २४४ ॥

भवेयुरव्यतिरिक्ता वा ? गत्यन्तराभावात्, प्रथमपक्षे न सन्त्येव विशेषाः, भावाद्व्यतिरिक्तत्वादाकाशकुशेशयवत्, अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि विशेषा अपि भावमात्रमेव, तथाहि—भावमात्रं विशेषास्तदव्यतिरिक्तत्वात्, इह यद्यस्मादव्यतिरिक्तं तत्तदेव, यथा भावस्य स्वरूपं, अव्यतिरेकिणश्च भावाद्विशेषा इति, किं च—विशेषाग्रहो विशेषेण त्याज्यो विशेषव्यवस्थापकप्रमाणाभावात्, तथाहि—भेदरूपा विशेषाः, न च किञ्चन प्रमाणं भेदमवगाहते, प्रत्यक्षं हि भावसम्पादितसत्ताकं अतस्तमेव साक्षात्कर्तुमलं नाभावं, अभावस्य सकलशक्तिविरहरूपतया तदुत्पादने व्यापाराभावात्, अनुत्पादकस्य च साक्षात्करणे सर्वसाक्षात्करणप्रसङ्गः, तथा च सति विशेषाभावात्सर्वोऽपि द्रष्टा सर्वदर्शी स्यात्, अनिष्टं चैतत्, तस्माद्भावग्राहकमेव प्रत्यक्षमेष्टव्यं, स च भावः सर्वत्राविशिष्टस्तथैव तेन ग्राह्य इति न प्रत्यक्षाद् विशेषावगतिः, नाप्यनुमानादेः, प्रत्यक्षपूर्वकत्वाच्छेषप्रमाणपटलस्य, ततः सामान्यमेव परमार्थतः सत् न विशेषा इति सङ्ग्रहः २ । तथा व्यवहरणं व्यवहारः, यदिवा विशेषतोऽवह्रियते—निराक्रियते सामान्यमनेनेति व्यवहारः, विशेषप्रतिपादनपरो व्यवहारनय इत्यर्थः, स ह्येवं विचारयति—यदि सदित्युक्ते घटपटाद्यन्यतमो विशेष एव कोऽप्यनिर्दिष्टस्वरूपः प्रतीयते न सङ्ग्रहनयसम्मतं सामान्यं तस्यार्थक्रियासामर्थ्यविकलतया सकललोकव्यवहारपथातीतत्वात् ततो विशेष एवास्ति न सामान्यं, इतश्च न सामान्यमुपलब्धिलक्षणप्राप्तस्य तस्यानुपलब्धेः, इह यदुपलब्धिलक्षणप्राप्तं सन्नोपलभ्यते तदसदिति व्यवहर्तव्यं, यथा क्वचित्केवलभूतलप्रदेशे घटो, नोपलभ्यते चोपलब्धिलक्षणप्राप्तं सत् सङ्ग्रहनयसम्मतं सामान्यमिति स्वभावानुपलब्धिः, अपि च—सामान्यं विशेषेभ्यो व्यतिरिक्तं स्यादव्यतिरिक्तं वा ? स्यात्, यद्याद्यः पक्षस्तर्हि सामान्यस्याभाव एव, विशेषव्यतिरिक्तस्य सामान्यस्यासम्भवात्, न हि मुकुलितार्धमुकुलितादिविशेषविकलं किमप्याकाशकुसुममस्तीति परिभावनीयमेतत्, अथाव्यतिरिक्तं ततो विशेषा एव न सामान्यं तदव्यतिरिक्तत्वात्तत्स्वरूपवत्, यदपि चोक्तं 'प्रत्यक्षं भावसम्पादितसकलसत्ताकं अतस्तमेव साक्षात्कर्तुमल'मित्यादि, तदपि बालप्रलपितं, प्रत्यक्षं हि नाम तेन सम्पादितसत्ताकमुच्यते यदुत्पन्नं सत्प्रत्यक्षं साक्षात् करोति, कुरुते च प्रत्यक्षं साक्षात् घटपटादिरूपं विशेषं न सङ्ग्रहनयसम्मतं सामान्यं, न च विशेषो घटपटादिरूपोऽभावो भावात्मकत्वात्, ततो नार्थक्रियाशक्तिविकल इत्यदोषः, ततो विशेष एव प्रत्यक्षादिप्रमाणप्रसिद्धो न सामान्यमिति सामान्याग्रह एव त्याज्यो न विशेषाग्रहः, किञ्च—यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत्, न च सामान्यं दोहादिक्रियासूपयुज्यते किन्तु विशेषा एव गवादयः ततस्त एव तात्त्विकाः न सामान्यमिति, एष च व्यवहारनयो लोकसंव्यवहारपरः ततो यदेव लोकोऽभिमन्यते तदेवैषोऽपि न शेषं सन्तमपि, लोकश्च भ्रमरादौ परमार्थतः पञ्चवर्णाद्युपेतेऽपि कृष्णवर्णादित्वमेव प्रतिपन्नः, तस्य स्पष्टतयोपलभ्यमानत्वात्, तत एषोऽपि तदनुयायितया तदेवेच्छति न शेषान् सतोऽपि शुक्लादीन् वर्णानिति ३ । तथा ऋजु—प्रगुणमकुटिलमतीतानागतपरकीयवक्रपरित्यागाद्वर्तमानक्षणविवर्ति स्वकीयं च सूत्रयति—निष्टङ्कितं दर्शयतीति ऋजुसूत्रः, यदिवा ऋजुश्रुत इति शब्दसंस्कारः, तत्र ऋजुः—पूर्वोक्तवक्रविपर्ययादभिमुखं श्रुतं—ज्ञानमस्येति ऋजुश्रुतः, शेषज्ञानानभ्युपगमात्, तथाहि—अयं मन्यते यदतीतमनागतं वा तद्यथाक्रमं विनष्टत्वात् अलब्धात्मलाभाच्च नार्थक्रियासमर्थं नापि प्रमाणगोचरोऽथ चार्थक्रियासमर्थं प्रत्यक्षादिप्रमाणपथमवतीर्णं वस्तु न शेषं, अन्यथा शशशृङ्गादेरपि वस्तुत्वप्रसक्तेः, ततोऽर्थक्रियासामर्थ्यविकलत्वात् प्रमाणपथातीतत्वाच्च नातीतमनागतं वा वस्तु, यदपि च परकीयं वस्तु तदपि परमार्थतोऽसत् निष्प्रयोजनत्वात् परधनवत्, एष च ऋजुसूत्रो वार्तमानिकं वस्तु प्रतिपद्यमानो लिङ्गवचनभिन्नमप्येकं प्रतिपद्यते, तत्रैकमपि त्रिलिङ्गं यथा तटस्तटी तटं, तथैकमपि एकवचनद्विवचनबहुवचनवाच्यं यथा गुरुर्गुरू गुरवः गोदौ ग्रामः आपो जलं दाराः कलत्रमित्यादि, निक्षेपचिन्तायां च नामस्थापनाद्रव्यभावरूपांश्चतुरोऽप्यसौ निक्षेपानभिमन्यते ४ । तथा शब्द्यते—प्रतिपाद्यते वस्त्वनेनेति

शब्दः, शब्दस्य यो वाच्योऽर्थः स एव येन नयेन तत्त्वतो गम्यते न शेषः स नय उपचारात् शब्द इत्युच्यते, अस्य च द्वितीयं नाम साम्प्रत इति, साम्प्रतवस्त्वाश्रयणात् साम्प्रतः, तथाहि–एषोऽपि ऋजुसूत्रनय इव साम्प्रतमेव वस्त्वभ्युपगच्छति नातीतमनागतं वा, नापि वर्तमानमपि परकीयं, अपि च–निक्षेपचिन्तायां भावनिक्षेपमेव केवलमेष मन्यते न नामादीन् निक्षेपान्, तथा च नामादिनिक्षेप-निराकरणाय प्रमाणमाह–नामस्थापनाद्रव्यरूपा घटा न घटाः घटकार्यकारित्वाभावात् यद् घटकार्यकारि न भवति तन्न घटो यथा पट-स्तथा चामी घटा घटकार्यकारिणो न भवन्ति तस्मान्न घटा इति नामादिघटानां घटत्वाभावः, इतश्च घटत्वाभावस्तल्लिङ्गादर्शनात्, न खलु नामादिघटेषु घटलिङ्गं पृथुबुध्नोदराद्याकाररूपं जलधारणरूपं वा किमप्युपलभामहे, अनुपलभमानाश्च तेषु कथं घटव्यपदेशप्रवृत्तिमिच्छामः ?, अपि च–नामादीन् घटान् घटत्वेन व्यपदिशत ऋजुसूत्रस्य प्रत्यक्षविरोधः, अघटरूपतया पटादीनामिव तेषां प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्। अन्यच्च एष लिङ्गवचनभेदाद्वस्तुनो भेदं प्रतिपद्यते, यथा अन्य एव तटीशब्दस्य वाच्योऽर्थः अन्य एव तटशब्दस्य पुल्लिंगस्य, अपर एव च नपुं-सकलिङ्गस्य, तथा अन्य एव गुरुरित्येकवचनवाच्योऽर्थः अन्य एव च गुरव इति बहुवचनवाच्यः, ततो न बहुवचनवाच्योऽर्थ एकवच-नेन वक्तुं शक्यते, नाप्येकवचनवाच्यो बहुवचनेन, तथा न पुँल्लिङ्गार्थो नपुंसकलिङ्गेन वक्तुं शक्यः नापि स्त्रीलिङ्गेन नापि नपुंसकः पुं-ल्लिङ्गेन स्त्रीलिङ्गेन वा नापि स्त्रीलिङ्गः पुंल्लिङ्गेन नपुंसकलिङ्गेन वा, अर्थाननुयायितया तेषामर्थतो भिन्नत्वात्, तथा चात्र प्रयोगः–ये पर-स्परमर्थतोऽननुयायिनस्ते भिन्नार्था इति व्यवहर्तव्याः यथा घटपटादिशब्दाः, परस्परमर्थतोऽननुयायिनश्च लिङ्गवचनभेदभिन्नाः शब्दा इति, ये त्विन्द्रशक्रपुरन्दरादयः शब्दाः सुरपतिप्रभृतिलक्षणमेकमभिन्नलिङ्गवचनमधिकृत्याभिन्नलिङ्गवचनास्तेषामभिन्नोऽर्थ इत्येकार्थता ५। तथा सम्–एकीभावेन अभिरोहति–व्युत्पत्तिनिमित्तमास्कन्दति शब्दप्रवृत्तौ यः स समभिरूढः, एष हि पर्यायशब्दानामपि प्रविभक्तमे-वार्थमभिमन्यते, यथा घटनाद् घटः, विशिष्टा काचनापि या चेष्टा युवतिमस्तकाद्यारोहणादिलक्षणा सा परमार्थतो घटशब्दवाच्या, तद्वत्यर्थे पुनर्घटशब्दः प्रवर्तते उपचारात्, एवं 'कुट कौटिल्ये' कुटनात् कुटः, अत्र पृथुबुध्नोदरकम्बुग्रीवाद्याकारकौटिल्यं कुटशब्दवाच्यं, तथा 'उभ उंभ पूरणे' कुः–पृथिवी तस्यां स्थितस्य उम्भनात्–पूरणात्कुम्भः, अत्र यत् पृथिव्यां स्थितस्य पूरणं तत्कुम्भशब्दवाच्यं, एवं सर्वेषामपि पर्यायशब्दानां नानात्वं प्रतिपद्यते, वदति च–न शब्दान्तराभिधेयं वस्तु द्रव्यं पर्यायो वा तदन्यशब्दवाच्यवस्तुरूपतां सङ्क्रामति, न खलु पटशब्दवाच्योऽर्थो जातुचिदपि घटशब्दवाच्यवस्तुरूपतामास्कन्दति तथाऽनुपलम्भात् आस्कन्दने वा वस्तुसाङ्कर्यापत्तिः, तथा च सति सकललोकप्रसिद्धप्रतिनियतविषयप्रवृत्तिनिवृत्त्यादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः, ततो घटादिशब्दवाच्यानामर्थानां कुटादिशब्दवाच्यार्थरूपताऽना-स्कन्दनान्न कुटादयः शब्दा घटाद्यर्थवाचका इति विभिन्नार्थाः पर्यायशब्दाः, प्रमाणयति च–इह ये ये प्रविभक्तव्युत्पत्तिनिमित्तकाः श-ब्दास्ते ते विभिन्नार्थाः यथा घटपटशकटादिशब्दाः, भिन्नव्युत्पत्तिनिमित्तकाश्च पर्यायशब्दा इति, यत्पुनरविचारितप्रतीतिबलादेकार्थाभिधा-यकत्वं पर्यायशब्दानां प्रतिपाद्यते, तदसमीचीनमतिप्रसङ्गात्, तथाहि–यदि युक्तिरिक्ताऽपि प्रतीतिः शरणीक्रियते तर्हि मन्दमन्दप्रकाशे दवीयसि देशे संनिविष्टमूर्तयो विभिन्ना अपि निम्बकदम्बाश्वत्थकपित्थादय एकतर्वाकारतामाबिभ्राणाः प्रतीतिपथमवतरन्तीत्येकतयैव तेऽ-भ्युपगन्तव्याः, न चैतदस्ति, विविक्ततत्स्वरूपग्राहिप्रत्यनीकप्रत्ययोपनिपातबाधितत्वेन पूर्वप्रतीतेर्विविक्तानामेवैतेषामभ्युपगमात्, एवमन्य-त्रापि भावनीयं, अन्यच्च–शब्दनय! यदि त्वया परस्परमर्थतो भिन्नत्वाल्लिङ्गवचनभिन्नानां शब्दानां भिन्नार्थता व्यवह्रियते ततः पर्या-यशब्दानामपि किं न विभिन्नार्थताव्यवहारः क्रियते ?, तेषामपि परस्परमर्थतो भिन्नत्वात्तस्मान्नैकार्थवाचिनः पर्यायध्वनय इति ६। तथा एवंशब्दः प्रकारवचनः एवं–यथा व्युत्पादितस्तं प्रकारं भूतः–प्राप्त एवम्भूतः शब्दः तत्समर्थनप्रधानो नयोऽप्येवम्भूतः उपचारात्,

॥ २४५ ॥

अयं हि शब्दमर्थेन विशेषयति, अर्थवशान्नैयत्ये व्यवस्थापयतीति भावः, यथा स एव तत्त्वतो घटशब्दो यश्चेष्टावन्तमर्थं प्रतिपादयति न शेषः, तथा अर्थं शब्देन विशेषयति, शब्दवशात्तच्छब्दवाच्यमर्थं प्रतिनियतं व्यवस्थापयतीति भावः, यथा या घटशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धा चेष्टा सा घटनात् घट इति व्युत्पत्त्यर्थपरिभावनाबलात् योषिदादिमस्तकारूढस्य घटस्य जलाहरणादिक्रियारूपा द्रष्टव्या न तु स्थानभरणक्रियारूपा, ततश्च यस्मिन्नर्थे शब्दो व्युत्पाद्यते स व्युत्पत्तिनिमित्तमर्थो यदैव स्वरूपतो वर्तते तदैव तं शब्दं प्रवर्तमानमभिप्रैति न शेषकालं, यथोदकाद्याहरणवेलायां योषिदादिमस्तकारूढो विशिष्टचेष्टावान् घटो घटशब्दवाच्यो न शेषो घटशब्दव्युत्पत्तिनिमित्तशून्यत्वात् पटादिवत्, तथा घटशब्दोऽपि तत्त्वतः स एव द्रष्टव्यो यश्चेष्टावन्तमर्थं प्रतिपादयति न शेषः, शेषस्य स्वाभिधेयार्थशून्यत्वात्, एवं चैष व्युत्पत्तिनिमित्तार्थास्तित्वभूषितमेव तात्त्विकं शब्दमभिलपति, य एव पञ्चेन्द्रियत्रिविधबलादिरूपान् दशविधान् प्राणान् धारयति स एव नारकादिरूपः सांसारिकः प्राणी जीवशब्दवाच्यो न सिद्धः, सूत्रोक्तस्वरूपप्राणधारणलक्षणव्युत्पत्तिनिमित्तासम्भवात्, सिद्धस्त्वात्मादिशब्दवाच्यः, अतति—सातत्येन गच्छति तांस्तान् ज्ञानदर्शनसुखादिपर्यायानित्याद्यात्मादिशब्दव्युत्पत्तिनिमित्तसम्भवादिति ७ ॥८४७॥ सम्प्रत्येतेषामेव नयानां प्रभेदसङ्ख्यादर्शनार्थमाह—'एक्केक्के'त्यादि, नया मूलभेदापेक्षया यथोक्तरूपा नैगमादयः सप्त, एकैकश्च प्रभेदतः शतविधः, ततः सर्वभेदगणनया सप्त नयशतानि भवन्ति, अन्योऽपि चादेशो—मतान्तरं पञ्चैव शतानि नयानां भवन्तीति, तथाहि—शब्दसमभिरूढैवम्भूतानां त्रयाणामपि नयानां शब्दपरत्वेनैकत्वविवक्षणात् पञ्चैव मूलनयाः, प्रत्येकं च शतप्रभेदत्वे पञ्च शतानीति, अपिशब्दात् षट् चत्वारि शतानि द्वे वा शते, तत्र षट् शतान्येवं—नैगमः सामान्यग्राही सङ्ग्रहे प्रविष्टो विशेषग्राही तु व्यवहारे, ततः षडेव मूलनयाः, एकैकश्च प्रभेदतः शतभेद इति षट् शतानि, तथा सङ्ग्रहव्यवहारऋजुसूत्रशब्दा इति चत्वार एव मूलनयाः एकैकश्च शतविध इति चत्वारि शतानि, शतद्वयं तु

नैगमादीनां ऋजुसूत्रपर्यन्तानां चतुर्णां द्रव्यास्तिकत्वात् शब्दादीनां तु त्रयाणां पर्यायास्तिकत्वात्तयोश्च प्रत्येकं शतभेदत्वात्, अथवा यावन्तो वचनपथास्तावन्तो नया इत्यसङ्ख्याताः प्रतिपत्तव्याः १२४ ॥ ८४८ ॥ इदानीं 'वत्थग्गहणविहाणं'ति पञ्चविंशत्युत्तरं शततमं द्वारमाह—

जन्न तयट्ठा कीयं नेव वुयं जं न गहियमन्नेसिं । आहडपामिच्चं चिय कप्पए साहुणो वत्थं ॥८४९॥ अंजणखंजणकद्दमलित्ते, मूसगभक्खियअग्गिविदड्ढे । उन्निय कुट्टिय पज्जवलीढे, होइ विवागो सुह असुहो वा ॥ ८५० ॥ नवभागकए वत्थे चउरो कोणा य दुन्नि अंता य । दो कन्नावट्टीउ मज्झे वत्थस्स एक्कं तु ॥ ८५१ ॥ चत्तारि देवया भागा, दुवे भागा य माणुसा । आसुरा य दुवे भागा, एगो पुण जाण रक्खसो ॥ ८५२ ॥ देवेसु उत्तमो लाभो, माणुसेसु य मज्झिमो । आसुरेसु य गेलन्नं, मरणं जाण रक्खसे ॥ ८५३ ॥

इह तावद्वस्त्रमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियपञ्चेन्द्रियावयवनिष्पत्तिभेदात् त्रिधा भवति, तत्र एकेन्द्रियावयवनिष्पन्नं कार्पासिकादि, विकलेन्द्रियावयवनिष्पन्नं कौशेयकादि एतच्च कारण एव गृह्यते, पञ्चेन्द्रियावयवनिष्पन्नं और्णिकादि, पुनरेकैकं त्रिधा—यथाकृताल्पपरिकर्मबहुपरिकर्मभेदात्, तत्र यानि परिकर्मरहितान्येव तथास्वरूपाणि लभ्यन्ते तानि यथाकृतानि, यानि चैकवारं खण्डित्वा सीवितानि तान्यल्पपरिकर्माणि, यानि पुनर्बहुधा खण्डित्वा सीवितानि तानि बहुपरिकर्माणि, इह च यान्यल्पपरिकर्माणि वस्त्राणि तानि बहुपरिकर्मवस्त्रापेक्षया स्तोकसंयमव्याघातकारीणीत्यतस्तदपेक्षया शुद्धानि, तेभ्योऽपि यथाकृतान्यतिशुद्धानि, मनागपि पलिमन्थादिदोषकारित्वाभावात्, ततो गृहद्भिः पूर्वं यथाकृतानि ग्राह्याणि तदलाभे चाल्पपरिकर्माणि तेषामप्यभावे बहुपरिकर्माण्यपि वस्त्राणि ग्राह्याणीति, एतच्च सर्वमपि वस्त्रं

गच्छवासिभिः कल्पनीयमेव ग्राह्यम्, तच्चैवं—यद्वस्त्रं न तदर्थं—व्रतिनिमित्तं क्रीतं, यच्च नैव व्रतिनिमित्तं 'वुयं'ति अन्तर्भूतण्यर्थत्वात् वायितं, यच्च नैव गृहीतमन्येषां सम्बन्धि, अनिच्छतोऽपि पुत्रादेः सकाशात् साधुदानाय बलाद्यन्न गृहीतमिति भावः, एवंविधं वस्त्रं, तथा अभ्याहृतमपमित्यकं च त्यक्त्वा शेषं साधोः कल्पत इति, तत्र अभ्याहृतं द्वेधा—परग्रामाभ्याहृतं स्वग्रामाभ्याहृतं च, परग्रामाभ्याहृतं यदन्यस्माद् ग्रामादेः साधुनिमित्तमानीतं, स्वग्रामाभ्याहृतं हट्टादिभ्यो यद् व्रतिभिरदृष्टं यतिनिमित्तमेव गृहे समानीतं, व्रतिदृष्टं तु हट्टादिभ्योऽप्यानीतं गृहादिषु यतीनां ग्रहीतुं कल्पत इति, तथा अपमित्यकं—उद्धारकेणान्यस्माद् गृहीत्वा यद्ददाति, दोषाश्चात्रापि पिण्डवद्वाच्या इति, अपरं च—अत्राप्यविशोधिकोटिविशोधिकोटिद्वयं ज्ञातव्यं, तत्र मूलतो यत्यर्थं वायनादिकं वस्त्रस्याविशोधिकोटिः प्रक्षालनादिकं च यत्यर्थं क्रियमाणं विशोधिकोटिः, इदं च वस्त्रं यदा कल्पनीयमित्यवसितं भवति तदा द्वयोरप्यन्तयोर्गृहीत्वा सर्वतो निरीक्षणीयं, मा तत्र गृहिणां मणिर्वा सुवर्णं वा अन्यद्वा रूपकादिद्रव्यं निबद्धं स्यात्, ततः सोऽपि गृहस्थो भण्यते—निरीक्षस्व एतद्वस्त्रं सर्वतः, एवं च यदि तेन मण्यादि दृष्टं ततो गृहीतं, अथ न दृष्टं ततः साधुरेव दर्शयति एनमपनयेति, आह—गृहिणः कथिते कथमधिकरणं न भवति ?, उच्यते, कथिते स्तोकतर एव दोषः, अकथिते तु महानुड्डाहादिः स्यादिति ॥ अथ यादृशे वस्त्रे लब्धे शुभं भवति यादृशे चाशुभं भवतीत्येतदाह— 'अंजणे'त्यादि, अञ्जनं—सौवीराञ्जनप्रभृतिकं तैलकज्जलाञ्जनप्रभृति वा खञ्जनं—दीपमलः कर्दमः—पङ्कस्तैर्लिप्ते—खरण्टिते वस्त्रे, तथा मूषकैरुपलक्षणत्वात्कंसारिकादिभिश्च भक्षिते तथाऽग्निना विशेषेण दग्धे तथा तुण्णिते तुन्नकारेण स्वकलाकौशलतः पूरितच्छिद्रे तथा कुट्टिते—रजककुट्टनेन पतितच्छिद्रे तथा पर्यवैः—पुराणादिभिः पर्यायैर्लीढे—युक्ते, अतिजीर्णतया कुत्सितवर्णान्तरादिसंयुक्ते इत्यर्थः, एवंविधे वस्त्रे गृहीते सति भवति विपाकः—परिणामः शुभोऽशुभो वा, इयमत्र भावना—गृहीतस्य वस्त्रस्य नव भागाः कल्प्यन्ते, तत्र च केषुचिद्भागेषु

अञ्जनखञ्जनादिके सति शुभं फलमुपजायते केषुचित्पुनरशुभमिति । अथ तानेव भागानाह—कल्पनया नवभिर्भागैः कृते वस्त्रे एते नव भागा विज्ञेयाः, यथा—चत्वारः कोणकास्तथा द्वावन्तौ ययोर्दशिका भवन्ति तथा द्वे कर्णपट्टिके, मध्ये च वस्त्रस्यैको भागः ॥ सम्प्रत्येतेषामेव विभागानां क्रमेण स्वामिन आह—चत्वारः कोणकरूपा भागा दैव्या—देवसम्बन्धिनः, द्वावन्त्यौ दशिकासम्बद्धौ भागौ मानुषौ—मनुष्यस्वामिकौ, द्वौ च विभागौ—कर्णपट्टिकालक्षणौ आसुरौ—असुरसम्बन्धिनौ सर्वमध्यगतः पुनरेको भागो राक्षसो—राक्षससम्बन्धीत्येवं क्रमेण नवानामपि विभागानां स्वामिनो जानीहीति ॥ अथैतेषु भागेषु अञ्जनादिसद्भावे प्रशस्ताप्रशस्तं फलमाह—दैव्येषु भागेषु यद्यञ्जनादिभिर्दूषितं वस्त्रं भवेत्तदा तस्मिन् गृहीते यतिजनस्य उत्तमो लाभो भवेद्वस्त्रपात्रादीनां, तथा मानुषभागयोरञ्जनादिभिः दूषिते वस्त्रे मुनीनां मध्यमो लाभः सम्पद्यते, तथा आसुरभागयोरञ्जनादिभिः दूषिते वस्त्रे गृह्यमाणे ग्लानत्वं व्रतिनां जायते, राक्षसभागे पुनरञ्जनादिदूषिते जानीहि यतीनां मरणमिति १२५ ॥ ८५३ ॥ साम्प्रतं 'ववहारा पंचेव'त्ति षड्विंशत्युत्तरशततमं द्वारमाह—

आगम १ सुय २ आणा ३ धारणा ४ य जीए ५ य पंच ववहारा । केवल १ मणो २ हि ३ चउदस ४ दस ५ नवपुव्वाइ ६ पढमोऽत्थ ॥ ८५४ ॥ कहेहि सव्वं जो वुत्तो, जाणमाणोऽवि गूहइ । न तस्स दिंति पच्छित्तं, बिंति अन्नत्थ सोहय ॥८५५॥ न संभरे य जे दोसे, सब्भावा न य मायओ। पच्चक्खी साहए ते उ, माइणो उ न साहए १ ॥८५६॥ आयारपकप्पाई सेसं सव्वं सुयं विणिद्दिट्ठं २। देसंतरट्ठियाणं गूढपयालोयणा आणा ३ ॥८५७॥ गीयत्थेणं दिन्नं सुद्धिं अवहारिऊण तह चेव । दिं-

तस्स धारणा तह उद्धियपयधरणरूवा वा ४ ॥ ८५८ ॥ दव्वाइ चिंतिऊणं संघयणाईण हाणिमा-सज्ज । पायच्छित्तं जीयं रूढं वा जं जहिं गच्छे ५ ॥ ८५९ ॥

'आगमे'त्यादि व्यवह्रियन्ते जीवादयोऽनेनेति व्यवहारः अथवा व्यवहरणं व्यवहारो—मुमुक्षुप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपः तत्कारणत्वाद् ज्ञानविशेषा अपि व्यवहारः, स च पञ्चप्रकारस्तद्यथा—आगम्यन्ते—परिच्छिद्यन्ते पदार्था अनेनेत्यागमः १ श्रवणं श्रूयते इति वा श्रुतं २ आज्ञाप्यते—आदिश्यते इत्याज्ञा ३ धरणं—धारणा ४ जीयत इति जीतं ५, तत्र प्रथमः—आगमव्यवहारः षड्विधः, कस्क इत्याह—केवलज्ञानं **'मणोहि'**त्ति 'पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्' मनःपर्यायज्ञानं अवधिज्ञानं **'चउदस दस नव पुव्वाइं'**ति पूर्वशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते चतुर्दश पूर्वाणि दश पूर्वाणि नव पूर्वाणि च एष सर्वोऽप्यागमव्यवहार उच्यते इति, इह च यदि केवली प्राप्यते तदा तस्यैवालोचना दीयते तदभावे मनः-पर्यायज्ञानिनः तस्याप्यभावेऽवधिज्ञानिनः इत्यादि यथाक्रमं वाच्यं ॥ ८५४ ॥ तत्र केवल्यादिरागमव्यवहारी स्वयमपि तावत्सर्वं जानात्येव ततोऽतिचारजातं शिष्यस्य स्वयमपि प्रकटीकृत्य प्रायश्चित्तं ददाति अन्यथा वेत्याशङ्क्य प्रासङ्गिकं तावदाह—'कहेही'त्यादि कथय सर्वं दोषजा-तमिति आगमव्यवहारिणा प्रोक्तो यः शिष्यो जानानोऽपि स्वदोषान् मायावितया गूहति—गोपायति न तस्मै—मायाविने प्रायश्चित्तं ददति आगमव्यवहारिणः, किन्तु ब्रुवते—**'अन्यत्र'** अन्यस्य समीपे गत्वा शोधय—शोधिं गृहाण, यस्तु सद्भावत एव दोषान् कांश्चिन्न स्मरति न पुनर्मायया तस्य तान् दोषान् प्रत्यक्षी—प्रत्यक्षज्ञानी आगमव्यवहारीत्यर्थः **'साहए'**त्ति कथयति, मायाविनस्तु न कथयतीति, एतदुक्तं भवति—आगमव्यवहारी यदि केवलज्ञानादिबलेनैतज्जानाति यथैष भणितः सन् शुद्धभावत्वात् सम्यक्प्रतिपत्स्यते इति तदा स्मारयति यथाऽमुकं तवालोचनीयं विस्मृतं ततस्तदप्यालोचयेति, यदि पुनरेतदवगच्छति यथैष भणितोऽपि सन् मायावितया न सम्यक्प्रतिपत्स्यते

इति तदा तमप्रतिपत्स्यमानं नैव स्मारयति निष्फलत्वात्, अमूढलक्षो हि भगवानागमव्यवहारी, अत एव दत्तायामप्यालोचनायां यद्या-लोचकः सम्यगावृत्तो ज्ञातस्ततस्तस्मै प्रायश्चित्तं प्रयच्छति, अथ न प्रत्यावृत्तस्ततो न प्रयच्छतीति, ननु चतुर्दशपूर्वधरादेः कथं प्रत्यक्षज्ञा-नित्वं?, तस्य श्रुतज्ञानित्वेन परोक्षज्ञानित्वात्, उच्यते, चतुर्दशादिपूर्वबलसमुत्थस्यापि ज्ञानस्य प्रत्यक्षतुल्यत्वात्, तथाहि—येन यथा योऽ-तिचारः कृतस्तं तथा सर्वमेते जानन्तीति, अथ यदि आगमव्यवहारिणः सर्वभावविषयं परिज्ञानं ततः कस्मात्तस्य पुरत आलोच्यते?, किन्तु तस्य समीपमुपगम्य वक्तव्यमपराधं मे भवन्तो जानते तस्य शोधिं प्रयच्छतेति, उच्यते, आलोचिते बहुगुणसम्भवतः सम्यगा-राधना भवति, तथाहि—आलोचनाऽऽचार्येण स आलोचकः प्रोत्साह्यते, यथा वत्स! त्वं भाग्यवान् यदेवं मानं निहत्यात्महितार्थतया स्वरहस्यानि प्रकटयसि, महादुष्करमेतत्, एवं स प्रोत्साहितः सन् प्रवर्धमानपरिणामः सम्यग् निःशल्यो भूत्वा यथावस्थितमालोचयति शोधिं च सम्यक्प्रतिपद्यते ततः पर्यन्ते आराधना स्तोककालेन च मोक्षगमनमिति ॥ ८५५ ॥ ८५६ ॥ अथ श्रुतव्यवहारमाह—**'आ-यारे'**त्यादि, आचारप्रकल्पो—**निशीथस्तदादिकं कल्पव्यवहारदशाश्रुतस्कन्ध**प्रभृतिकं, एकादशाङ्गावशेषपूर्वप्रमुखं च शेषं श्रुतं—सर्वमपि श्रुतव्यवहारः, नवादिपूर्वाणां श्रुतत्वाविशेषेऽप्यतीन्द्रियार्थेषु विशिष्टज्ञानहेतुत्वेन सातिशयत्वात् केवलादिवदागमत्वेनैव व्यपदेशः, एते च श्रुतव्यवहारिणः स्फुटतरोपलब्धिनिमित्तं त्रीन् वारानालोचनार्हमालोचापयन्ति, ते ह्येकं द्वौ वा वारावालोचिते अनेन सम्यगालोचितम-सम्यग्वेति विशेषं नावगच्छन्तीति, कथमालोचापयन्तीति चेदुच्यते प्रथमवेलायां निद्रायमाण इव शृणोति, ततो ब्रूते—निद्राप्रमादं गत-वानहमिति न किमप्यश्रौषमतो भूयोऽप्यालोचय, द्वितीयवारमालोचिते भणति—न सुष्ठु मयाऽधुनाऽवधारितमनुपयोगभावादतः पुनरप्या-लोचय, एवं त्रिष्वपि वारेषु यदि सदृशार्थमालोचितं ततो ज्ञातव्यमेषोऽमायावी, अथ विसदृशं तर्हि ज्ञातव्यमेष परिणामतः कुटिल इति,

एवं च सति तस्यापि प्रत्यय उपजायते यथाऽहं विसदृशभणनेन मायावी लक्षित इति, ततो मायानिष्पन्नं प्रायश्चित्तं पूर्वं दातव्यं तदनन्तरमपराधनिमित्तमिति ॥ अथ आज्ञाव्यवहारमाह—'देसंते'त्यादि, देशान्तरस्थितयोर्द्वयोर्गीतार्थयोर्गूढपदैरालोचना—निजातिचारनिवेदनमाज्ञाव्यवहारः, एतदुक्तं भवति—यदा द्वावप्याचार्यावासेवितसूत्रार्थतया गीतार्थौ क्षीणजङ्घाबलौ विहारक्रमानुरोधतो दूरतरदेशान्तरव्यवस्थितौ अत एव परस्परस्य समीपं गन्तुमसमर्थावभूतां, तदाऽन्यतरः प्रायश्चित्ते समापतिते सति तथाविधयोग्यगीतार्थशिष्याभावे सति मतिधारणाकुशलमगीतार्थमपि शिष्यं समयभाषया गूढार्थान्यतीचारासेवनपदानि कथयित्वा प्रेषयति, तेन च गत्वा गूढपदेषु कथितेषु स आचार्यो द्रव्यक्षेत्रकालभावसंहननधृतिबलादिकं परिभाव्य स्वयं वा तत्र गमनं करोति शिष्यं वा तथाविधं योग्यं गीतार्थं प्रज्ञाप्य प्रेषयति तदभावे तस्यैव प्रेषितस्य गूढार्थामतिचारशुद्धिं कथयतीति ॥ ८५७ ॥ अथ धारणाव्यवहारमाह—'गीयत्थे'त्यादि, इह गीतार्थेन संविग्नेनाचार्येण कस्यापि शिष्यस्य कचिदपराधे द्रव्यक्षेत्रकालभावपुरुषान् प्रतिसेवनाश्चावलोक्य या शुद्धिः प्रदत्ता तां शुद्धिं तथैवावधार्य सोऽपि शिष्यो यदाऽन्यत्रापि तादृश एवापराधे तेष्वेव द्रव्यादिषु तथैव प्रायश्चित्तं ददाति तदाऽसौ धारणानाम चतुर्थो व्यवहारः, उद्धृतपदधारणरूपा वा धारणा, इदमुक्तं भवति—वैयावृत्त्यकरणादिना कश्चिद्गच्छोपकारी साधुरद्याप्यशेषच्छेदश्रुतयोग्यो न भवति ततस्तस्यानुग्रहं कृत्वा यदा गुरुरुद्धृतान्येव कानिचित्प्रायश्चित्तपदानि कथयति तदा तस्य तेषां पदानां धरणं धारणाऽभिधीयते इति ॥ ८५८ ॥ अथ जीतव्यवहारमाह—'दव्वाई'त्यादि, येष्वपराधेषु पूर्वमहर्षयो बहुना तपःप्रकारेण शुद्धिं कृतवन्तस्तेष्वप्यपराधेषु साम्प्रतं द्रव्यक्षेत्रकालभावान् विचिन्त्य संहननधृतिबलादीनां च हानिमासाद्य समुचितेन केनचित्तपःप्रकारेण यां गीतार्थाः शुद्धिं निर्दिशन्ति तत्समयपरिभाषया जीतमुच्यते, अथवा यत्प्रायश्चित्तं यस्याचार्यस्य गच्छे सूत्रातिरिक्तं कारणतः प्रवर्तितं अन्यैश्च बहुभिरनुवर्तितं तत्तत्र रूढं जीतमुच्यते, तदेवमेतेषां

पञ्चानां व्यवहाराणामन्यतरेणापि व्यवहारेण युक्त एव प्रायश्चित्तप्रदाने गीतार्थो गुरुरधिक्रियते न त्वगीतार्थः, अनेकदोषसम्भवात् उक्तं च—'अगीओ न वियाणइ सोहिं चरणस्स देइ ऊणऽहियं । तो अप्पाणं आलोयगं च पाडेइ संसारे ॥ १ ॥' इति [अगीतार्थो न विजानीते चरणस्य शोधिं ददात्यूनामधिकां वा । तत आत्मानमालोचकं च पातयति संसारे ॥ १ ॥] १२६ ॥ ८५९ ॥

इदानीं 'पंच अहाजाय'त्ति सप्तविंशत्युत्तरशततमं द्वारमाह—

पंच अहाजायाइं चोलगपट्टो १ तहेव रयहरणं २ । उन्निय ३ खोमिय ४ निस्सेज्जजुयलयं तह य मुहपोत्ती ५ ॥ ८६० ॥

चोलपट्टस्तथा रजोहरणं तथा और्णिकक्षौमनिषद्यायुगलकं तथा मुखपोतिका एतानि पञ्च यथाजातानि, यथाजातं—जन्म तच्च श्रमणत्वमाश्रित्य द्रष्टव्यं, चोलपट्टादिमात्रोपकरणयुक्त एव हि श्रमणो जायते अतस्तद्योगादेतान्यपि यथाजातान्युच्यन्ते, तत्र चोलपट्टः प्रतीत एव, बाह्याभ्यन्तरनिषद्याद्वयरहितमेकनिषद्यं सदशं रजोहरणं, इह किल सम्प्रति दशिकाभिः सह या दण्डिका क्रियते सा सूत्रनीत्या केवलैव भवति न सहदशिका, तस्याश्च निषद्यात्रयं, तत्र या दण्डिकाया उपरि तिर्यग्वेष्टकत्रयप्रमाणपृथुत्वा एकहस्तायामा कम्बलीखण्डरूपा सा आद्या निषद्या, तस्याश्चाग्रे हस्तत्रिभागायामा दशिकाः सम्बद्ध्यन्ते, एषा च निषद्या दशिकाकलिताऽत्र रजोहरणशब्देन गृह्यते उक्तं च—"एगनिसेज्जं च रयहरण"मिति [एकनिषद्यावच्च रजोहरणं ॥] द्वितीया त्वेनामेव निषद्यां तिर्यग्बहुभिर्वेष्टकैरावेष्टयन्ती किञ्चिदधिकहस्तप्रमाणायामा हस्तप्रमाणमात्रपृथुत्वा वस्त्रमयी निषद्या सा अभ्यन्तरनिषद्या, इयं च क्षौमिकनिषद्याग्रहणेनेह गृह्यते, तृतीया तु तस्या एवाभ्यन्तरनिषद्यायाः तिर्यग्वेष्टकान् बहून् कुर्वन्ती चतुरङ्गुलाधिकैकहस्तमाना चतुरस्रा कम्बलमयी भवति, सा चोपवेशनोप-

कारित्वादधुना पादप्रोञ्छनकमिति रूढा, इयं बाह्या निषद्येत्यभिधीयते, अस्यास्त्विह और्णिकनिषद्याग्रहणेन ग्रहणमिति, तथा मुखपिधानाय पोतं—वस्त्रं मुखपोतं, मुखपोतमेव ह्रस्वं चतुरङ्गुलाधिकवितस्तिमात्रप्रमाणत्वान्मुखपोतिका मुखवस्त्रिकेत्यर्थः, 'अतिवर्तन्ते स्वार्थे प्रत्ययकाः प्रकृतिलिङ्गवचनानी'ति वचनाच्च प्रथमतो नपुंसकत्वेऽपि कप्रत्यये समानीते स्त्रीत्वमिति १२७ ॥ ८६० ॥ इदानीं **'निसिजागरणविहि'**त्ति अष्टाविंशत्युत्तरशततमं द्वारमाह—

सव्वेऽवि पढमयामे दोन्नि य वसहाण आइमा जामा । तइओ होइ गुरूणं चउत्थ सव्वे गुरू सुयइ ॥ ८६१ ॥

सर्वेऽपि साधवः प्रथमयामे—रात्रेः प्रथमं प्रहरं यावत् स्वाध्यायाध्ययनादि कुर्वाणा जाग्रति, द्वौ च आद्यौ यामौ वृषभाणां, वृषभा इव वृषभा—गीतार्थाः साधवस्तेषां, अयमर्थः—द्वितीये यामे ये सूत्रवन्तः साधवस्ते स्वपन्ति वृषभास्तु जाग्रति, ते च जाग्रतः प्रज्ञापनादिसूत्रार्थं परावर्तयन्ति, तृतीयः प्रहरो भवति गुरूणां, कोऽर्थः?—प्रहरद्वयानन्तरं वृषभाः स्वपन्ति गुरवस्तूत्थिताः प्रज्ञापनादि गुणयन्ति चतुर्थं प्रहरं यावत्, चतुर्थे च प्रहरे सर्वेऽपि साधवः समुत्थाय वैरात्रिकं कालं गृहीत्वा कालिकश्रुतं परावर्तयन्ति, गुरुः पुनः स्वपिति, अन्यथा प्रातर्निद्राघूर्णमानलोचनास्तद्वशादेव च भज्यमानपृष्ठका व्याख्यानभव्यजनोपदेशादिकं कर्तुं ते सोद्यमाः सन्तो न शक्नुवन्तीति १२८ ॥ ८६१ ॥ इदानीं **'आलोयणदायगन्नेस'**त्येकोनत्रिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

सल्लुद्धरणनिमित्तं गीयस्सऽन्नेसणा उ उक्कोसा । जोयणसयाइं सत्त उ बारस वासाइं कायव्वा ॥ ८६२ ॥

'शल्योद्धरणनिमित्तं' आलोचनार्थं **'गीतस्य'** गीतार्थस्य गुरोरन्वेषणा तुः पुनरर्थे उत्कृष्टा क्षेत्रतः सप्तैव योजनशतानि यावत्कर्तव्या कालतस्तु द्वादश वर्षाणि यावदिति, अयमर्थः—संनिहित एव गीतार्थो यदि न लभ्यते तदा योजनशतसप्तप्रमाणक्षेत्रेऽसावुत्कृष्टतोऽन्वेषणीयः कालतस्तु द्वादश वर्षाणि यावत्समागच्छन् प्रतीक्षणीय इति, नन्वेतावति क्षेत्रे तदन्वेषणार्थं पर्यटन्नेतावन्तं च कालं तमागच्छन्तं प्रतीक्षमाणः स यदि अन्तरालेऽप्रदत्तालोचनोऽपि म्रियते तदा किमयमाराधको न वेति?, उच्यते, आलोचनां दातुं सम्यक्परिणतोऽन्तराऽपि म्रियमाणोऽयमाराधक एव, विशुद्धाध्यवसायसम्पन्नत्वात्, उक्तं च—"आलोयणापरिणओ सम्मं संपट्ठिओ गुरुसयासे । जइ अंतरावि कालं करेज्ज आराहओ तहवि ॥ १ ॥" [आलोचनापरिणतः सम्यक् संप्रस्थितो गुरुसकाशे । यद्यन्तराऽपि कालं कुर्यात् तथाप्याराधकः ॥ १ ॥] अथैवमन्वेषणेऽपि सकलोक्तगुणगुरुर्गुरुर्न प्राप्यते तदा संविग्नगीतार्थमात्रस्याप्यालोचना दातव्या, यतः श्रूयते —अपवादतो गीतार्थसंविग्नपाक्षिकसिद्धपुत्रप्रवचनदेवतानामलाभे सिद्धानामप्यालोचना देया, सशल्यमरणस्य संसारकारणत्वात् इति, आह च—"संविग्गे गीयत्थे असई पासत्थमाइसारूवी" [संविग्ने गीतार्थे असति पार्श्वस्थादयः सरूप्यन्ताः इति] १२९ ॥ ८६२ ॥ सम्प्रति **'गुरुपमुहाणं कीरइ असुद्धसुद्धेहिँ जत्तियं कालं ।'** इति त्रिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

जावज्जीवं गुरुणो असुद्धसुद्धेहिँ वावि कायव्वं । वसहे बारस वासा अट्ठारस भिक्खुणो मासा ॥ ८६३ ॥

यावज्जीवमाजन्मापीत्यर्थः गुरोः—आचार्यस्य शुद्धैः—आधाकर्मादिदोषादूषितैरशुद्धैर्वाऽपि—आधाकर्मादिदोषयुक्तैर्वाऽपि अशनपानभैषजादिभिः कर्तव्यं प्रतिजागरणमिति शेषः, अयमर्थः—शुद्धैरशुद्धैश्च ते यावज्जीवमपि प्रतिजागरणीयाः साधुश्रावकलोकेन, सर्वस्यापि च ग-

च्छस्य तदधीनत्वात् यथाशक्ति निरन्तरं सूत्रार्थनिर्णयप्रवृत्तेश्च, तथा वृषभे—उपाध्यायादिके द्वादश वर्षाणि यावत् प्रतिजागरणा शुद्धैरशुद्धैर्वस्तुमिश्च विधेया, ततः परं शक्तौ भक्तविवेकः, एतावता कालेनान्यस्यापि समस्तगच्छभारोद्वहनसमर्थस्य वृषभस्य उत्थानात्, तथा अष्टादश मासान् यावद्भिक्षोः—सामान्यसाधोः शुद्धैरशुद्धैः प्रतिजागरणा विधेया, ततः परमसाध्यतया शक्तौ सत्यां भक्तविवेकस्यैव कर्तुमुचितत्वात्, इदं च शुद्धाशुद्धाशनादिभिराचार्यादीनां परिपालनं रोगाद्यभिभूतवपुषां क्षेत्रकालादेः परिहाणिवशतो भक्ताद्यलाभवतां च विधेया (यं) न पुनरेवमेव सुस्थावस्थायामिति, व्यवहारभाष्ये तु सर्वसामान्यग्लानप्रक्रियाव्यवस्थार्थमियं गाथा लिखिताऽस्ति, यथा—"छम्मासे आयरिओ कुलं तु संवच्छराइँ तिन्नि भवे। संवच्छरं गणो खलु जावज्जीवं भवे संघो ॥ १॥" अस्या व्याख्या—प्रथमत आचार्यः षड् मासान् यावच्चिकित्सां ग्लानस्य कारयति, तथाप्यप्रगुणीभूतं तं कुलस्य समर्पयति, ततः कुलं त्रीन् संवत्सरान् यावच्चिकित्सकं भवति, तथाप्यप्रगुणीभवने कुलं गणस्य तं समर्पयति, तदनन्तरं संवत्सरं यावद्गणः खलु चिकित्सां कारयति, तथाप्यनिवर्तितरोगे तं गणः सङ्घस्य समर्पयति, ततः सङ्घो यावज्जीवं—प्रासुकप्रत्यवतारेण तदभावे चाप्रासुकेनापि यावज्जीवं चिकित्सको भवति, एतच्चोक्तं भक्तविवेकं कर्तुमशक्नुवतः, यः पुनर्भक्तविवेकं कर्तुं शक्नोति तेन प्रथमतोऽष्टादश मासान् चिकित्सा कारयितव्या, विरतिसहितस्य जीवितस्य पुनः संसारे दुष्प्रापत्वात्, तदनन्तरं चेत्प्रगुणीभवति ततः सुन्दरं, अथ न भवति तर्हि भक्तविवेकः कर्तव्य इति १३० ॥ ८६३ ॥ इदानीं **'उवहिधोयणकालो'**त्ति एकत्रिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

अप्पत्ते चिय वासे सव्वं उवहिं धुवंति जयणाए। असईए उदगस्स उ जहन्नओ पायनिज्जोगो

॥ ८६४ ॥ आयरियगिलाणाणं मइला मइला पुणोवि धोइज्जा। मा हु गुरूण अवण्णो लोगम्मि अजीरणं इअरे ॥ ८६५ ॥

अप्राप्त एव—अनायाते एव वर्षे—वर्षाकाले वर्षाकालान्मनागर्वाक्तने काले इत्यर्थः, जलादिसामग्र्यां सत्यामुत्कर्षतः सर्वमुपधिं—उपकरणं यतनया यतयः प्रक्षालयन्ति, उदकस्य—जलस्य पुनरसति—अभावे जघन्यतोऽपि पात्रनिर्योगोऽवश्यं प्रक्षालनीयः, इह निस्पूर्वो युजिरुपकारे वर्तते, उक्तं च **पाठोदूखले** 'निज्जोगो उवयारो' इति, तत्र निर्युज्यते—उपक्रियतेऽनेनेति निर्योगः—उपकरणं पात्रस्य निर्योगः पात्रनिर्योगः—पात्रोपकरणं पात्रकबन्धादिः, उक्तं च—"पत्तं पत्ताबंधो पायट्ठवणं च पायकेसरिया। पडलाइं रयत्ताणा गोच्छओ पायनिज्जोगो ॥ १॥" इति, आह—किं सर्वेषामेव वस्त्राणि वर्षाकालादर्वागेव प्रक्षाल्यन्ते? किं वाऽस्ति केषाञ्चिद्विशेषः?, अस्तीति ब्रूमः, ॥ ८६४ ॥ केषामिति चेदत आह—**'आयरिये'**त्यादि, आचार्याः—प्रवचनार्थव्याख्याधिकारिणः सद्धर्मदेशनादिगुणग्रामभूरयः सूरयः, आचार्यग्रहणमुपलक्षणं तेनोपाध्यायादीनां प्रभूणां परिग्रहः, तेषां, तथा ग्लाना—मन्दास्तेषां च पुनः पुनर्मलिनानि २ वस्त्राणि प्रक्षालयेत्, प्राकृतत्वाच्च मलिनानीत्यत्र सूत्रे पुंस्त्वनिर्देशः, प्रस्तुतेऽर्थे कारणमाह—**'मा हु'** इत्यादि, मा भवतु हुः—निश्चितं गुरूणां मलिनवस्त्रपरिधाने लोकेऽवर्णः—अश्लाघा, यथा निराकृतयोऽमी मलदुरभिगन्धोपलिप्तदेहाः ततः किमेतेषामुपकण्ठं गतैरस्माभिरिति, तथा इतरस्मिन्—ग्लाने मा भवत्वजीर्णमिति, मलक्लिन्नवस्त्रप्रावरणे हि शीतलमारुतादिसम्पर्कतः शैत्यसम्भवेन भुक्ताहारस्यापरिणतौ ग्लानस्य विशेषतो मान्द्यमुज्जृम्भते इति, इह वर्षाकालप्रत्यासन्नं कालमपहाय शेषे ऋतुबद्धे काले चीवरप्रक्षालनं यतीनां न कल्पते, प्राण्युपमर्दोपकरणबकुशत्वाद्यनेकदोषसम्भवात्, नन्वेते दोषा वर्षाकालादर्वागपि वस्त्रप्रक्षालने सम्भवन्ति ततस्तदानीमपि न चीवराणि प्रक्षालनीयानि, तत्र,

तदानीं चीवरप्रक्षालनस्य सूत्रोक्तनीत्या बहुगुणत्वात्, येऽपि च प्राण्युपमर्दादयो दोषास्तेऽपि यतनया प्रवर्तमानस्य न सम्भवन्ति, यो हि सूत्राज्ञामनुसृत्य यतनया सम्यक्प्रवर्तते स यद्यपि कथञ्चित्प्राण्युपमर्दकारी तथापि नासौ पापभाग्भवति नापि तीव्रप्रायश्चित्तभागी, सूत्रबहुमानतो यतनया प्रवर्तमानत्वात्, अत एवोक्तम्—'धुवंति जयणाए' इति १३१ ॥ ८६५ ॥ इदानीं **'भोयणभाय'**त्ति द्वात्रिंशदुत्तरशततमं द्वारं व्याचिख्यासुः प्रथमतः कवलमानमाह—

बत्तीसं किर कवला आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ । पुरिसस्स महिलियाए अट्ठावीसं भवे कवला ॥ ८६६ ॥ अद्धमसणस्स सव्वंजणस्स कुज्जा दवस्स दो भाए । वायपवियारणट्ठा छब्भागं ऊणयं कुज्जा ॥ ८६७ ॥ सीओ उसिणो साहारणो य कालो तिहा मुणेयव्वो । साहारणंमि काले तत्थाहारे इमा मत्ता ॥ ८६८ ॥ सीए दवस्स एगो भत्ते चत्तारि अहव दो पाणे । उसिणे दवस्स दुन्नी तिन्निवि सेसा उ भत्तस्स ॥ ८६९ ॥ एगो दवस्स भागो अवट्ठिओ भोयणस्स दो भागा । वड्ढंति व हायंति व दो दो भागा उ एक्केक्के ॥ ८७० ॥

पुरुषस्य कुक्षिपूरक आहारो मध्यमप्रमाणो द्वात्रिंशत्कवलाः, किलेत्याहारस्य मध्यमप्रमाणतायाः संसूचकं, महेलायाः कुक्षिपूरक आहारो मध्यमप्रमाणोऽष्टाविंशतिः कवला इति ॥ ८६६ ॥ अथ भोजनभागप्रतिपादनार्थमेवाह (ग्रन्थाग्रं ९०००)—**'अद्धे'**त्यादि, इह किल सर्वमुदरं षड्भिर्भागैर्विभज्यते, तत्रार्धं—त्रीन् भागानशनस्य—कूरमुद्गमोदकादेः सव्यञ्जनस्य—तक्रतीमनभर्जिकासहितस्य योग्यं कुर्यात्—विदध्यात्, तथा द्रवस्य—पानीयस्य योग्यौ द्वौ भागौ कुर्यात्, षष्ठं तु भागं वातप्रविचारणार्थं—वायुसञ्चलनार्थमूनकं कुर्यात्, अन्यथा हि वायुविष्कम्भतः शरीरे रोगादिसम्भव इति ॥ ८६७ ॥ इह कालापेक्षया तथा तथा भवति आहारस्य प्रमाणं, कालश्च त्रिधा, तथा चाह—**'सीओ'**इत्यादि, त्रिधा कालो ज्ञातव्यः, तद्यथा—शीत उष्णः साधारणश्च, **'तत्र'** तेषु कालेषु मध्ये साधारणे काले आहारे—आहारविषये इयं—अनन्तरोक्ता मात्रा—प्रमाणं ॥ ८६८ ॥ **'सीए'**इत्यादि, शीते—अतिशयेन शीतकाले द्रवस्य—पानीयस्य एको भागः कल्पनीयः चत्वारो भक्ते—भक्तस्य, मध्यमे तु शीतकाले द्वौ भागौ पानीयस्य कल्पनीयौ त्रयस्तु भागा भक्तस्य, अथवेतिशब्दो मध्यमशीतकालसंसूचनार्थः, तथा उष्णे—मध्यमोष्णकाले द्वौ भागौ द्रवस्य—पानीयस्य कल्पनीयौ शेषास्तु त्रयो भागा भक्तस्य, अत्युष्णे च काले त्रयो भागा द्रवस्य शेषौ तु द्वौ भागौ भक्तस्य, वाशब्दोऽत्रात्युष्णकालसंसूचनार्थः, सर्वत्र च षष्ठो भागो वायुप्रविचारणार्थं मुत्कलो मोक्तव्यः ॥ ८६९ ॥ सम्प्रति भागानां चरस्थिरविभागप्रदर्शनार्थमाह—**'एगो'**इत्यादि, एको द्रवस्य भागोऽवस्थितो, न कदाचिदपि न भवतीति भावः, द्वौ च भागौ भोजनस्य, शेषौ तु द्वौ द्वौ भागौ एकैकस्मिन्—भक्ते पाने चेत्यर्थः, वर्धेते वा हीयेते वा, वृद्धिं वा व्रजतो हानिं वा व्रजत इत्यर्थः, तथाहि—अतिशीतकाले द्वौ भागौ भोजनस्य वर्धेते अत्युष्णकाले च पानीयस्य, अत्युष्णकाले च द्वौ भागौ भोजनस्य हीयेते अतिशीतकाले च पानीयस्येति॥ ८७० ॥ १३२॥ साम्प्रतं **'वसहिसुद्धि'**त्ति त्रयस्त्रिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

पट्ठीवंसो दो धारणाउ चत्तारि मूलवेलीओ । मूलगुणेहिं विसुद्धा एसा हु अहागडा वसही ॥ ८७१ ॥ वंसगकडणोक्कंबण छायण लेवण दुवारभूमी य । परिकम्मविप्पमुक्का एसा मूलुत्तरगुणेसु ॥ ८७२ ॥ दूमिय धूविय वासिय उज्जोइय बलिकडा अवत्ता य । सित्ता संमट्ठावि य विसो-

हिकोडिं गया वसही ॥ ८७३ ॥ मूलुत्तरगुणसुद्धं थीपसुपंडगविवज्जियं वसहिं । सेविज्ज सव्वकालं विवज्जए हुंति दोसा उ ॥ ८७४ ॥

उपरितनस्तिर्यक्पाती पृष्ठवंशो गृहसम्बन्धी मध्यवलक इत्यर्थः द्वौ मूलधारिण्यौ—बृहद्बल्यौ ययोरुपरि पृष्ठवंशस्तिर्यक् स्थाप्यते, चतस्रो मूलवेलयश्चतुर्षु गृहपार्श्वेषु, उभयोर्धारणयोरुभयतो द्विद्विवेलिसम्भवात्, एते च वसतेः सप्त मूलगुणाः, एतैर्मूलगुणैः सप्तभिरात्मार्थं कृतैः सद्भिर्वसतिर्विशुद्धा भवति, या पुनः साधुसङ्कल्पेन निष्पादितैर्मूलगुणैर्युक्ता एषा हुः—स्फुटं आधाकृता भवति—साधूनाधाय—सम्प्रधार्य कृता आधाकृता आधाकर्मिकीत्यर्थः, उक्ता मूलगुणविशुद्धा वसतिः, अथोत्तरगुणविशुद्धाऽभिधीयते, ते चोत्तरगुणा द्विविधाः—मूलोत्तरगुणा उत्तरोत्तरगुणाश्च, तत्र प्रथमं तावन्मूलोत्तरगुणानाह—'**वंसगे**'त्यादि, वंशका ये मूलवेलीनामुपरि स्थाप्यन्ते, पृष्ठवंशस्योपरि तिर्यक्क कटनं—कटादिभिः समन्ततः पार्श्वाणामाच्छादनं उत्कम्बनं—उपरि कम्बिकानां बन्धनं छादनं—दर्भादिभिराच्छादनं लेपनं—कुड्यानां कर्दमेन गोमयेन च लेपप्रदानं '**दुवार**'त्ति संयतनिमित्तमन्यतो वसतेर्द्वारकरणं बृहद्लघुद्वारकरणं वा '**भूमि**'त्ति विषमाया भूमेः समीकरणं, एते सप्त मूलभूता उत्तरगुणा मूलोत्तरगुणाः, उत्तरगुणेषु एते मूलगुणा इत्यर्थः, एतद्रूपं यत्परिकर्म—साध्वर्थमेतेषां निष्पादनं तेन विप्रमुक्ता—विरहिता या वसतिरेषा मूलोत्तरगुणेषु विशुद्धा, एतानि सप्त साध्वर्थं यत्र न कृतानि सा मूलोत्तरगुणविशुद्धा वसतिरिति भावः, एते च पृष्ठवंशादयश्चतुर्दशाप्यविशोधिकोटिः, उत्तरोत्तरगुणास्तु विशोधिकोटिः, ते चामी—'**दूमिये**'त्यादि, दूमिया नाम—सुकुमारलेपनेन कोमलीकृतकुड्या खटिकया धवलीकृतकुड्या च धूपिता—दुर्गन्धेतिकृत्वाऽगुरुधूपादिभिः सुगन्धीकृता वासिता—पटवासपुष्पादिभिरपनीतदौर्गन्ध्या उद्योतिता—रत्नप्रदीपादिभिरन्धकारे प्रकाशिता बलीकृता—कृतापूपकूरादिबलिविधाना अवत्ता—छगण-

मृत्तिकाभ्यां जलेन चोपलिप्तभूमितला सिक्ता—केवलोदकेन आर्द्रीकृता सम्मृष्टा—सम्मार्जिन्या प्रमार्जिता, एतैरुत्तरोत्तरगुणैः संयतनिमित्तं कृतैर्विशोधिकोटिं गता वसतिः, अविशोधिकोटौ न भवतीत्यर्थः, यत्र तु साध्वर्थमेते न निष्पादिताः सा वसतिर्विशुद्धैवेति । तथा चाह—'**मूलुत्ते**'त्यादि, मूलोत्तरगुणपरिशुद्धां तथा स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितां वसतिं सेवेत सर्वकालं, विपर्यये—अशुद्धायां स्त्र्यादिसंसक्तायां च वसतौ भवन्ति दोषा इति, एतदनुसारतस्तु चतुःशालादिष्वपि मूलोत्तरगुणविभागो विज्ञेयः, यत्पुनरिह सूत्रे चतुःशालाद्यपेक्षया मूलोत्तरगुणविभागः साक्षान्नोक्तस्तत्रेदं कारणं—यथा विहरतां साधूनां श्रुताध्ययनादिव्याक्षेपपरिहारार्थं प्रायो ग्रामादिष्वेव वासः सम्भवति, तत्र च वसतिः पृष्ठवंशादियुक्तैव भवति, ततस्तासामेव वसतीनां साक्षाद्भणनमिति, उक्तं च—"चाउस्सालाईए विन्नेओ एवमेव उ विभागो । इह मूलाइगुणाणं सक्खा पुण सुण न जं भणिओ ॥ १ ॥ विहरंताणं पायं समत्तकज्जाण जेण गामेसु । वासो तेसु य वसही पट्ठाइजुया अओ तासिं ॥ २ ॥" ॥ ८७४ ॥ १३३ ॥ साम्प्रतं '**संलेहणा दुवालस वरिसे**'त्ति चतुस्त्रिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

चत्तारि विचित्ताइं ४ विगईनिज्जूहियाइं चत्तारि ४ । संवच्छरे य दोन्नि उ एगंतरियं च आयामं १० ॥ ८७५ ॥ नाइविगिट्ठो य तवो छम्मासे परिमियं च आयामं । अवरेऽवि य छम्मासे होइ विगिट्ठं तवोकम्मं ११ ॥ ८७६ ॥ वासं कोडीसहियं १२ आयामं कट्टु आणुपुव्वीए । गिरिकंदरं व गंतुं पाओवगमं पवज्जेइ ॥ ८७७ ॥

संलेखनं संलेखना—आगमोक्तेन विधिना शरीराद्यपकर्षणं, सा च त्रिविधा—जघन्या षाण्मासिकी मध्यमा संवत्सरप्रमाणा उत्कृष्टा तु द्वादश वर्षाणि, तत्र उत्कृष्टा तावदेवं—प्रथमं चत्वारि वर्षाणि '**विचित्राणि**' विचित्रतपांसि करोति, किमुक्तं भवति?—चत्वारि वर्षाणि

यावत्कदाचिच्चतुर्थं कदाचित् षष्ठं कदाचिदष्टमं एवं दशमद्वादशादीन्यपि करोति, पारणकं च सर्वकामगुणितेनोद्गमादिशुद्धेनाहारेण विधत्ते, ततः परमन्यानि चत्वारि वर्षाणि उक्तप्रकारेण विचित्रतपांसि करोति विकृतिनिर्यूहितानि—विकृतिरहितानि, किमुक्तं भवति ?—विचित्रं तपः कृत्वा पारणके निर्विकृतिकं भुङ्क्ते उत्कृष्टरसवर्जं च, ततः परतोऽन्ये द्वे च वर्षे एकान्तरितमाचाम्लं करोति, एकान्तरं चतुर्थं कृत्वा आचाम्लेन पारयतीत्यर्थः, एवमेतानि दश वर्षाणि गतानि, एकादशस्य तु वर्षस्याद्यान् षण्मासान् **'नातिविकृष्टं'** नातिगाढं तपः करोति, नातिविकृष्टं नाम तपश्चतुर्थं षष्ठं वाऽवसेयं नाष्टमादिकं, पारणके तु परिमितं—किञ्चिदूनोदरतासम्पन्नमाचाम्लं करोति, ततः परमपरान् षण्मासान् विकृष्टं—अष्टमदशमद्वादशादिकं तपःकर्म भवति, पारणके तु मा शीघ्रमेव मरणं यासिषमितिकृत्वा परिपूर्णघ्राण्या आचाम्लं करोति, न पुनरूनोदरतयेति, द्वादशं तु वर्षं कोटीसहितं निरन्तरमाचाम्लं करोतीत्यर्थः । उक्तं च **निशीथचूर्णौ**—"दुवालसमं वरिसं निरंतरं हायमाणं उसिणोदएण आयंबिलं करेइ, तं कोडिसहियं भवइ, जेणायंबिलस्स कोडी कोडीए मिलइ"त्ति । चतुर्थं कृत्वा आचाम्लेन पारयति, पुनश्चतुर्थं विधायाचाम्लेनैव पारयतीत्यादीन्यपि बहूनि मतान्तराणि द्वादशस्य वर्षस्य विषये वीक्ष्यन्ते, परं ग्रन्थगौरवभयान्नात्र लिखितानीति । इह च द्वादशे वर्षे भोजनं कुर्वन् प्रतिदिनमेकैककवलहान्या तावदूनोदरतां करोति यावदेकं कवलमाहारयति, ततः शेषेषु दिनेषु क्रमश एकेन सिक्थेनोनमेकं कवलमाहारयति द्वाभ्यां सिक्थाभ्यां त्रिभिः सिक्थैरेवं यावदन्ते एकमेव सिक्थं भुङ्क्ते, यथा दीपे समकालं तैलवर्तिक्षयो भवति तथा शरीरायुषोरपि समकं क्षयः स्यादिति हेतोः, अपरं चेह द्वादशस्य वर्षस्य पर्यन्तवर्तिनश्चतुरो मासान् यावदेकान्तरितं तैलगण्डूषं चिरकालमसौ मुखे धारयति, ततः खेलमल्लके भस्समध्ये प्रक्षिप्य मुखमुष्णोदकेन शोधयति, यदि पुनस्तैलगण्डूषविधानं न कार्यते तदा रूक्षत्वात्तेन मुखयन्त्रमीलनसम्भवे पर्यंतसमये नमस्कारमुच्चारयितुं न शक्नोतीति,

तदेवमनयाऽऽनुपूर्व्या—क्रमेण द्वादशवार्षिकीमुत्कृष्टां संलेखनां कृत्वा गिरिकन्दरां च गत्वा उपलक्षणमेतत् अन्यदपि षट्कायोपमर्दरहितं विविक्तं स्थानं गत्वा पादपोपगमनं, वाशब्दाद्भक्तपरिज्ञामिंगिनीमरणं वा प्रपद्यते, मध्यमा तु संलेखना पूर्वोक्तप्रकारेण द्वादशभिर्मासैः जघन्या च द्वादशभिः पक्षैः परिभावनीया, वर्षस्थाने मासान् पक्षांश्च स्थापयित्वा तपोविधिः प्रागिव निरवशेष उभयत्रापि भावनीय इति भावः ॥ ८७५ ॥ ८७६ ॥ ८७७ ॥ १३४ ॥ इदानीं **'वसहेण वसहिगहणं'**ति पंचत्रिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

नयराइएसु घेप्पइ वसही पुव्वामुहं ठविय वसहं । वामकडीइ निविट्ठं दीहीकअग्गिमेकपयं ॥ ८७८ ॥ सिंगक्खोडे कलहो ठाणं पुण नेव होइ चलणेसु । अहिठाणे पोट्टरोगो पुच्छंमि य फेडणं जाण ॥ ८७९ ॥ मुहमूलंमि य चारी सिरे य कउहे य पूयसक्कारो । खंधे पट्टीय भरो पुट्टंमि य धायओ वसहो ॥ ८८० ॥

नगरग्रामादिषु पूर्वाभिमुखं वामकट्या—वामपार्श्वेण निविष्टं—उपविष्टं दीर्घीकृताग्रिमैकपादं—आयतीकृताग्रतनैकतरचरणं वृषभं—बलीवर्दं स्थापयित्वा—निवेश्य वसतिर्गृह्यते, अयमर्थः—यावन्मात्रं क्षेत्रं वसिमाक्रान्तं भवति तावत्सर्वमपि वामपार्श्वोपविष्टपूर्वाभिमुखवृषभरूपं बुद्ध्वा परिकल्प्य प्रशस्तेषु प्रदेशेषु साधुभिर्वसतिर्ग्राह्येति ॥ ८७८ ॥ इत्थं च क्षेत्रे वृषभरूपे कल्पिते कुत्रावयवे वसतिः क्रियमाणा किम्फला भवति ?, तत्राह—**'सिंगे'**त्यादि, शृङ्गप्रदेशे यदि वसतिं करोति तदा निरन्तरं व्रतिनां कलहो भवति, तथा स्थानं—अवस्थितिः पुनर्नैव भवति चरणेषु—पादप्रदेशेषु क्रियमाणायां वसतौ, तथाऽधिष्ठाने—अपानप्रदेशे वसतौ क्रियमाणायां मुनीनां उदररोगो भवति, तथा पुच्छे—पुच्छप्रदेशे क्रियमाणायां वसतौ स्फेटनं—अपनयनं वसतेर्जानीहि, तथा मुखमूले वसतौ क्रियमाणायां **'चारि'**त्ति भोजनसम्पत्तिः

साधूनां भव्या भवति, तथा शिरसि—शृङ्गयोर्मध्ये ककुदे वा—अंशकूटप्रदेशे वसतिकरणे पूजा—प्रवरवस्त्रपात्रादिप्रदानलक्षणा सत्कारश्च—अभ्युत्थानादिरूपो व्रतिनां भवति, तथा स्कन्धप्रदेशे पृष्ठप्रदेशे च वसतौ सत्यां भरो भवति—साधुभिरितस्तत आगच्छद्भिर्वसतिराकुला भवति, तथा **'पोट्टंमि य'**त्ति उदरदेशे वसतौ विधीयमानायां ध्रातः—तृप्तो भवति वृषभो—वृषभकल्पो भवति गृहीतवसतिनिवासी यतिजन इति ॥ ८७९ ॥ ८८० ॥ १३५ ॥ इदानीं **'उसिणस्स फासुयस्सवि जलस्स सचित्तया कालो'** इति षट्त्रिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

उसिणोदगं तिदंडुक्कलियं फासुयजलंति जइकप्पं । नवरि गिलाणाइकए पहरतिगोवरिवि धरियव्वं ॥ ८८१ ॥ जायइ सचित्तया से गिम्हंमि पहरपंचगस्सुवरिं । चउपहरोवरि सिसिरे वासासु पुणो तिपहरुवरिं ॥ ८८२ ॥

त्रिभिर्दण्डैः—उत्कालैरुत्कालितं—आवृत्तं यदुष्णोदकं तथा यत्प्रासुकं—स्वकायपरकायशस्त्रोपहतत्वेनाचित्तीभूतं जलं तदेव यतीनां कल्प्यं—ग्रहीतुमुचितं, इह किल प्रथमे दण्डे जायमाने कश्चित्परिणमति कश्चिन्नेति मिश्रः द्वितीये प्रभूतः परिणमति स्तोकोऽवतिष्ठते तृतीये तु सर्वोऽप्यप्कायोऽचित्तो भवतीति त्रिदण्डग्रहणं, इदं च सर्वमपि प्रहरत्रयमध्य एवोपभोक्तव्यं, प्रहरत्रयादूर्द्ध्वं पुनः कालातिक्रान्तदोषसम्भवेनोपभोगानर्हत्वान्न धारणीयं, नवरं—केवलं ग्लानादिकृते—ग्लानवृद्धादीनामर्थाय प्रहरत्रिकादप्यूर्द्ध्वं धर्तव्यमिति ॥ ८८१ ॥ **'जाये'**त्यादि, जायते—भवति सचित्तता **'से'**त्ति तस्य उष्णोदकस्य प्रासुकजलस्य वा ग्लानाद्यर्थं धृतस्य **'ग्रीष्मे'** उष्णकाले प्रहरपञ्चकस्योपरि—प्रहरपञ्चकादूर्द्ध्वं, कालस्यातिरूक्षत्वाच्चिरेणैव जीवसंसक्तिसद्भावात्, तथा शिशिरे—शीतकाले कालस्य स्निग्धत्वात्प्रहरचतुष्टयादूर्द्ध्वं सचित्तता भवति, वर्षासु—वर्षाकाले पुनः कालस्यातिस्निग्धत्वात्प्रासुकीभूतमपि जलं भूयः प्रहरत्रयादूर्द्ध्वं सचित्तीभवति, तदूर्द्ध्वमपि यदि ध्रियते तदा क्षारः प्रक्षेपणीयो येन भूयः सचित्तं न भवतीति ॥ ८८२ ॥ १३६ ॥ इदानीं **'तेरिच्छिमाणवीओ देवीओ तिरियमणुयदेवाणं । जग्गुणाओ जत्तियमेत्ताहिगाउ'**त्ति सप्तत्रिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

तिगुणा तिरूवअहिया तिरियाणं इत्थिया मुणेयव्वा । सत्तावीसगुणा पुण मणुयाणं तयहिया चेव ॥ ८८३ ॥ बत्तीसगुणा बत्तीसरूवअहिया य तह य देवाणं । देवीओ पन्नत्ता जिणेहिं जियरागदोसेहिं ॥ ८८४ ॥

त्रिगुणास्त्रिभी रूपैरधिकाश्च तिरश्चां पुंवेदिनां स्त्रियो ज्ञातव्याः, कोऽर्थः ?—असत्कल्पनया सर्वेभ्यस्तिर्यग्योनिकपुरुषेभ्यः प्रत्येकं तिस्रस्तिस्रस्तिर्यक्स्त्रियो दीयन्ते तिस्रश्च तिर्यक्स्त्रिय उद्धरन्ति ततो न तद्योग्यस्तिर्यग्योनिकः पुमान् प्राप्यत इति, एवमुत्तरत्रापि भावना कार्या, तथा मनुष्याणां स्त्रियो मनुष्यपुरुषेभ्यः सप्तविंशतिगुणाः तदधिकाश्च—सप्तविंशतिरूपाधिकाः, तथा देवपुरुषेभ्यो देवस्त्रियो द्वात्रिंशद्गुणा द्वात्रिंशद्रूपाधिकाश्च प्रज्ञप्ताः—कथिता जिनैर्जितरागद्वेषैरिति ॥ ८८३ ॥ ८८४ ॥ १३७ ॥ इदानीं **'अच्छेरयाण दसगं'**ति अष्टत्रिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

उवसग्ग १ गब्भहरणं २ इत्थीतित्थं ३ अभाविया परिसा ४ । कण्हस्स अवरकंका ५ अवयरणं चंदसूराणं ६ ॥ ८८५ ॥ हरिवंसकुलुप्पत्ती ७ चमरुप्पाओ ८ य अट्ठसयसिद्धा ९ । अस्संजयाण पूया १० दसवि अणंतेण कालेणं ॥ ८८६ ॥ सिरिरिसहसीयलेसुं एक्केक्कं मल्लिनेमिनाहे य । वीर-

जिणिंदे पंच उ एगं सवेसु पाएणं ॥ ८८७ ॥ रिसहे अट्ठऽहियसयं सिद्धं सीयलजिणंमि हरिवंसो । नेमिजिणेऽवरकंकागमणं कण्हस्स संपन्नं ॥ ८८८ ॥ इत्थीतित्थं मल्ली पूया असंजयाण नवमजिणे । अवसेसा अच्छेरा वीरजिणिंदस्स तित्थंमि ॥ ८८९ ॥

आ–विस्मयतश्चर्यन्ते–अवगम्यन्ते जनैरित्याश्चर्याणि–अद्भुतानि, तानि च उपसर्गादीनि दश, तत्रोपसृज्यते–क्षिप्यते बाध्यते प्राणी धर्मादिभिरित्युपसर्गाः–सुरनरादिकृतोपद्रवाः, ते च योजनशतमिते क्षेत्रे प्रशमितदुर्वारवैरमारिविड्वरदुर्भिक्षाद्युपद्रवोद्रेकस्यापि वरेण्यपुण्यापणस्यापि तीर्थकरस्यापि भगवतः **श्रीमहावीरस्य** छद्मस्थकाले केवलिकाले च नरामरतिर्यक्कृताः समभवन्, इदं च किल न जातुचिद् जातपूर्वं, तीर्थकरा हि निखिलनरामरतिरश्चां सत्कारस्थानमेव, नोपसर्गभाजनं, अनन्तकालभाव्ययमर्थो लोकेऽद्भुतभूत इति १ । तथा गर्भस्य–स्त्रीकुक्षिसमुद्भूतसत्त्वस्य संहरणं–अन्यस्त्रीकुक्षौ सङ्क्रामणं गर्भसंहरणं, एतच्च तीर्थङ्करमुद्दिश्याभूतपूर्वमस्यामवसर्पिण्यां भगवतः **श्रीमहावीरस्य** जातं, तथाहि–**श्रीमहावीर**जीवो **मरीचि**भवे समुपार्जितनीचैर्गोत्रकर्मा प्राणतकल्पपुष्पोत्तरविमानाच्च्युत्वा ब्राह्मणकुण्डग्रामे ऋषभदत्तापरनामधेयसोमिलद्विजदयिताया देवानन्दायाः कुक्षावाषाढशुक्लषष्ठ्यामवातरत्, इतश्च द्व्यशीतिदिनेषु समतिक्रान्तेषु सौधर्माधिपतिरुपयुक्तावधिर्न तीर्थकृतः कदाचनापि नीचैःकुलेषु जायन्ते इति विमृश्य भुवनगुरुभक्तिभरभावितमनाः पदात्यनीकाधिपतिं हरिणेगमेषिमादिक्षत्–यथैष भरतक्षेत्रे चरमतीर्थकृत् प्रागुपात्तकर्मशेषपरिणतिवशतस्तुच्छकुले जातः तदयमितः संहृत्य क्षत्रियकुण्डग्रामे प्रसिद्धसिद्धार्थपार्थिवपत्न्यास्त्रिशलादेव्याः कुक्षौ स्थाप्यतामिति, ततः स हरिणेगमेषिस्तथेति प्रतिपद्याश्वयुक्कृष्णत्रयोदशीदिवसे रात्रौ प्रथमप्रहरद्वयमध्ये **देवानन्दा**भिधानब्राह्मण्युदरात् त्रिशलादेव्याः कुक्षौ भगवन्तं संहृतवान्, एतदप्यनन्तकालभावित्वादाश्चर्यमेवेति २ ।

॥ २५६ ॥

तथा स्त्री–योषित्तस्यास्तीर्थङ्करत्वेनोत्पन्नायास्तीर्थं–द्वादशाङ्गं सङ्घो वा स्त्रीतीर्थं, तीर्थं हि त्रिभुवनातिशायिनिरुपमानमहिमानः पुरुषा एव प्रवर्तयन्ति, इह त्ववसर्पिण्यां **कुम्भ**कनृपतिपुत्र्या **मह्य**भिधानया एकोनविंशतितमतीर्थकरत्वेनोत्पन्नया तीर्थं प्रवर्तितं, तथाहि–इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपेऽपरविदेहे सलिलावतीविजये वीतशोकायां नगर्यां **महाबलो** नाम भूपतिरभूत्, स च सुचिरपरिपालितराज्यः षड्भिर्बालमित्रैः सममार्हतं धर्ममाकर्ण्य **वरधर्म**मुनीन्द्रसमीपे प्रवव्राज, तैश्च सप्तभिरपि यदेकस्तपः करिष्यति तदन्यैरपि कर्तव्यमिति प्रतिज्ञाय समं चतुर्थादितपश्चक्रे, अन्यदा च महाबलमुनिस्तेभ्यो विशिष्टतरफलेप्सया पारणकदिने पादोऽद्य मे दुष्यति शिरोऽद्य मे दुष्यति दुष्यत्युदरमद्य मे नास्ति मेऽद्य क्षुदित्यादिव्यपदेशेन मायया तान् वञ्चयित्वा तपश्चक्रे, तेन च मायामिश्रेण तपसा स्त्रीवेदकर्म अर्हद्वात्सल्यादिभिः विंशतिस्थानैस्तीर्थकृन्नामकर्म च बद्ध्वा पर्यन्तसमये समयोक्ताराधनया विपद्य वैजयन्तविमानेषु सुरः समुत्पेदे, ततश्च्युत्वा च मिथिलानगर्यां कुम्भाभिधवसुधाधिपतेः पत्न्याः **प्रभावत्याः** प्राग्जन्मकृतमायासमुपार्जितस्त्रीवेदकर्मवशतो मल्ल्यभिधाना पुत्री समभवत्, क्रमेण च प्राप्तयौवना यथाविधि प्रव्रज्यां प्रतिपद्य केवलज्ञानमुपागमत्, अष्टमहाप्रातिहार्यप्रभृतितीर्थकरसमृद्धिसंशोभिता च तीर्थं प्रवर्तयामासेति, अस्यापि भावस्यानन्तकालजातत्वादाश्चर्यतेति ३ । तथा अभव्या–अयोग्या चारित्रधर्मस्य पर्षत्–तीर्थकरसमवसरणस्थितश्रोतृलोकाः, श्रूयते हि भगवतः श्री**वर्धमान**स्वामिनो जृम्भिकग्रामाद्बहिः समुत्पन्ननिःसपत्नकेवलालोकस्य तत्कालसमायातसङ्ख्यातीतसुरविसरविरचितसुचारुसमवसरणस्य भूरिभक्तिकुतूहलाकुलितमिलितापरिमितामरनरतिरश्चां स्वस्वभाषानुसारिणा सजलजलधरध्वानानुकारिणाऽतिमनोहारिणा महाध्वनिना धर्मकथां कुर्वाणस्यापि न केनचिद्विरतिः प्रतिपन्ना, केवलं प्रथमसमवसरणेऽवश्यमेव तीर्थकृद्भिः कर्तव्या धर्मदेशनेति स्थितिपरिपालनायैव धर्मकथा बभूव, न चैतत्तीर्थकरस्य कस्यापि भूतपूर्वमित्याश्चर्यं ४ । तथा कृष्णस्य–नवमवासुदेवस्यापरकङ्काभिधाना नगरी

गमनगोचरोऽभूदित्यभूतपूर्वत्वादाश्चर्यं, इह किल श्रूयते **हस्तिनागपुरे युधिष्ठिर**प्रष्ठाः पञ्चापि पाण्डवाः **काम्पिल्यपुराधिपद्रुपदनृप**पुत्र्या **द्रौपद्या** सह सहर्षं वारकेण विषयसुखमुपभुञ्जानाः परमप्रमोदेन दिनान्यतिवाहयन्ति स्म, अन्येद्यु**र्नारद**नामा मुनिर्मनःसमीहितान् देशान् परिभ्राम्यन् द्रौपदीमन्दिरमाययौ, द्रौपद्या चाविरतोऽयमिति मत्वा नमस्कृतिमात्रेणापि न तस्य प्रतिपत्तिः कृता, ततोऽसौ क्रोधाध्मातमना नारदः कथमियं महादुःखभाग्भविष्यतीति चिन्तयंस्तन्निकेतनान्निर्गत्य भरतक्षेत्रे च कृष्णभयात्तस्याः कुतोऽप्यपायमपश्यन् धातकीखण्डसम्बन्धिभरतक्षेत्रे चम्पाधिपतिकपिलाख्यकेशवसेवकस्य ललनालम्पटस्य **पद्मनाभ**नृपस्य पुरीमपरकङ्काभिधामभ्यगात्, सोऽपि नृपः ससम्भ्रममुत्थाय प्रतिपत्तिपुरस्सरमन्तःपुरे नीत्वा निखिला अपि निजप्रेयसीः प्रदर्शयन् भगवन्! अनवरतं सर्वत्राप्यस्खलितप्रचारेण भवता विलोकिताः काप्येवंविधाः पुरन्ध्रय इति नारदं निजगाद, नारदोऽपि सेत्स्यत्यनेन मम प्रयोजनमिति मनसि निश्चित्य प्रत्यवादीत्—राजन्! कूपमण्डूक इव किमेताभिः स्वान्तःपुरीभिः प्रमोदमानमानसो भवान्?, यज्जम्बूद्वीपभरतभूषणायमाने हस्तिनागपुरे पाण्डवानां प्रेयस्या द्रौपद्याः पुरस्तादेताः सर्वा अपि दासीदेश्या एवेत्यभिधाय नारदमुनिरुत्पपात, अथ पद्मनाभो द्रौपदीप्राप्तिपर्याकुलः पातालनिवासिनं पूर्वसङ्गतिकं सुरं तपसा समाराध्य प्रत्यक्षीभूतं किं करोमीतिवादिनं पाण्डवप्रणयिनीं द्रौपदीमिहानीय मम समर्पयेत्यवादीत्, देवोऽपि महाराज! द्रौपदी हि महासती पाण्डवव्यतिरेकेण नान्यं मनसाऽपि पतिमभिलषति तथाऽपि त्वन्निर्बन्धादत्रानयामीत्युक्त्वा हस्तिनागपुरादवस्वापिनीदानेन निशि प्रसुप्तां द्रौपदीमपहृत्य तस्मै समर्पयामास, पद्मनाभोऽपि प्रमुदितमनाः प्रबुद्धां निजदयितााद्यनवलोकनेन विह्वलितहृदयां द्रौपदीमभाषत—मा भैषीर्मृगाक्षि! मयैवेह त्वमानायिताऽसि, अहं हि धातकीखण्डभरतक्षेत्रे अपरकङ्कापुरीपतिः पद्मनाभनामा नृपस्त्वां प्रेयसीं प्रार्थये, ततो मया सह स्वेच्छयाऽतुच्छान् भोगान् भुङ्क्ष्वेति, द्रौपद्यपि च तद्वचः श्रुत्वा तत्काल-

समुत्पन्नमतिः षण्मासमध्ये यदि मदीयः कोऽपि इह नागमिष्यति तदा त्वदीयं समीहितं करिष्यामीत्यवोचत, राज्ञाऽपि जम्बूद्वीपजुषां पुरुषाणामत्रागमनमसंभवीति विमृश्य तद्वचः प्रत्यपद्यत, इतश्च पाण्डवाः प्रभाते द्रौपदीमपश्यन्तः सादरं सर्वत्रान्वेषणेऽपि तद्वार्तामप्यलभमानाः समग्रमपि वृत्तान्तं वासुदेवाय न्यवेदयन्, वासुदेवोऽपि किंकर्तव्यतामूढो यावदास्ते तावदकस्मान्नारदमुनिस्तत्र स्वयंकृतमनर्थमवलोकयितुमाजगाम, सर्वत्राप्यस्खलितप्रचारं सञ्चरता भवता किं कापि द्रौपदी दृष्टेति कृष्णेनानुयुक्तः स उक्तवान्—धातकीखण्डेऽमरकङ्कायां नगर्यां गतेन मया पद्मनाभनृपस्य सद्मनि द्रौपदी दृष्टेत्यभिधाय सोऽन्यतोऽगमत्, ततः कृष्णः पद्मनृपतिना द्रौपदी हृता एषोऽहं तामिहानेष्यामीति मा मनागपि खेदं विदध्वमिति पाण्डवान् समाश्वास्य महापृतनापरिवृतः पाण्डवैः सह दक्षिणाम्भोनिधितटनिकटमभ्यगात्, पाण्डवा अप्यत्यन्तभीषणमपारं पारावारमवलोक्य स्वामिन्नयं मनसाऽप्यलङ्घ्यः कथं लङ्घनीय इति विष्णुं व्यजिज्ञपन्, विष्णुरपि न काचिच्चिन्ता भवद्भिर्विधेयेति तानुक्त्वाऽष्टमतपसा **सुस्थित**नामानं लवणसमुद्रस्वामिनममरमाराधयामास, अथाविर्भूय देवेन किं करोमीत्युक्ते विष्णुरवदत्—सुरश्रेष्ठ! पद्मनाभनृपत्यपहृता धातकीखण्डद्वीपाद् द्रौपदी द्रुतमेव यथा समानीयते तथा कुर्विति, देवोऽपि यथा पद्मनाभपार्थिवस्य पूर्वसङ्गतसुरेणापहृत्य समर्पिता तथा तवाप्यहमर्पयामि यद्वा तं सबलवाहनमम्भोनिधिमध्ये क्षिप्त्वा तामानयामीत्यादि बहु जल्पितवान्, कृष्णोऽप्यभाषत—नायं यशस्करः पन्थाः, ततः पाण्डवानां ममापि च षण्णां रथानामम्भोधिमध्येन मार्गमव्याहतं कुरु येन स्वयमेव तत्र गत्वा तं च युधि विनिर्जित्य द्रुपदतनयामानयाम इति, सुस्थितेन च तथैव कृते श्रीपतिः पञ्चभिः पाण्डवैः सह द्विलक्षयोजनप्रमाणमपि जलधिं स्थलमिवोल्लङ्घ्यापरकङ्कापुरीपरिसरोद्याने च स्थित्वा प्रथमं **दारुका**ख्यदूतप्रेषणेन द्रौपदीमयाचत, पद्मोऽपि स तत्रैव वासुदेवः इह त्वात्मषष्ठोऽप्यसौ मम न किञ्चित् ततो गत्वा युद्धाय स्वस्वामिनं सज्जयेति सगर्वमभिधाय युयुत्सुः ससैन्यः सन्नह्य

तदेवोद्यानमागमत्, विष्णुरपि दारुकवचनश्रवणाद् द्विगुणीभूतरोषस्तं ससैन्यमापतन्तमालोक्य शङ्खमापूर्य तद्ध्वनिना सेनात्रिभागमनाशयत्, ततः शार्ङ्गास्फालनजनितध्वनिनाऽपि सैन्यत्रिभागे नाशिते पद्मनाभनृपोऽवतिष्ठमानतृतीयांशबलो रणाङ्गणान्नंष्ट्वा निजपुरीमध्ये प्रविश्य गोपुराणि पिहितवान्, कृष्णोऽपि सक्रोधं रथादवतीर्य नृसिंहरूपधारी नितान्तं गर्जन्निजपाददर्दरैः पुरमपातयत्, ततः पद्मनाभो भयव्याकुलितः क्षम्यतां २ देवि! रक्ष २ मामस्मात्क्रुद्धात्कृष्णादिति वदन् द्रौपदीं शरणमगमत्, तयाऽपि मां पुरस्कृत्य विधाय च स्त्रीवेषं शार्ङ्गिणमेव शरणं व्रजेत्युक्तः स तथा कृतवान्, कृष्णोऽपि द्रौपदीं पाण्डवानामर्पयित्वा तेनैव पथा रथारूढः प्रतिनिवृत्तः, तदानीं च तत्र चम्पायां पुर्यामुद्याने समवसृतं **मुनिसुव्रत**जिनं कपिलनामा वासुदेवस्तत्समीपमासीनः स्वामिन्! कस्यायं ममेव शङ्खस्वनः श्रूयते?, इति पप्रच्छ, भगवानपि समग्रं द्रौपदीवृत्तान्तमाख्यत्, ततः कपिलो जम्बूद्वीपभरतार्धाधिपतेरभ्यागतस्य स्वागतिको भवामीति भगवन्तमपृच्छत्, ततो भगवता यथैकत्र द्वितीयोऽर्हन्न चक्रभृन्न तथा विष्णुरपि न भवति, तथा कारणादागतोऽपि नान्येन मिलतीत्युक्तोऽपि कपिलः कौतुकात् कृष्णदिदृक्षया जलधितटे जगाम, दृष्टवांश्चाम्भोधिमध्येन व्रजतो विष्णो रथध्वजान्, ततः कपिलनामा वासुदेवस्त्वां द्रष्टुमुत्कण्ठितोऽहमिहागतस्तद्वलस्वेति स्पष्टाक्षरं शङ्खमवादयत्, कृष्णोऽपि वयमतिदूरं गतास्ततस्त्वया न किञ्चिद्वाच्यमिति व्यक्ताक्षरं शङ्खध्वनिना तं प्रतिबोध्य क्रमेण स्वस्थानं प्राप्त इति ५। तथा कौशाम्ब्यां नगर्यां समवसृतस्य भगवतः श्रीवर्धमानविभोर्वन्दनार्थं पश्चिमपौरुष्यामवतरणं—आकाशात्समवसरणभुवि समागमनं युगपच्चन्द्रसूर्ययोः शाश्वतविमानस्थितयोर्बभूव इदमप्याश्चर्यमेव, अन्यदा हि उत्तरवैक्रियविमानेनैवावतरत इति ६। तथा हरेः—पुरुषविशेषस्य वंशः—पुत्रपौत्रादिपरम्परा हरिवंशः तल्लक्षणं यत्कुलं तस्योत्पत्तिर्हरिवंशकुलोत्पत्तिः, कुलं ह्यनेकधा ततो हरिवंशेन विशेष्यते, एतदपि च पूर्वमभूतत्वादाश्चर्यमेवेति, श्रूयते हि इहैव जम्बूद्वीपभरतक्षेत्रे

कौशाम्ब्यां नगर्यां **सुमुखो** नाम भूपतिरभूत्, एकदा च विचित्रविलासवसतौ वसन्तसमये समागते मतङ्गजारूढः स राजा रन्तुकामः पुरपरिसरोद्यानं गच्छन् मार्गे **वीरका**ह्वयस्य कुविन्दस्य दयितां **वनमाला**मभिधानामसमानलावण्यपुण्यदेहावयवामवलोकितवान्, साऽपि प्रणयस्पृशा दृशा वारं वारं साकाङ्क्षमुदैक्षत, राजा च तां निर्निमेषचक्षुषा सस्पृहं पश्यन् स्मरविधुरस्तत्रैव गजं भ्रमयन् कमपि प्रतीक्षमाण इव नाग्रतो जगाम, अथ **सुमति**नामा सचिवस्तद्भावं जिज्ञासुः स्वामिन्! सर्वमपि सैन्यमिह प्राप्तं ततः किमद्यापि विलम्ब्यते? इति राजानं व्यजिज्ञपत्, राजापि सचिववचसा चेतः कथमपि संस्थाप्य **लीलो**द्यानमगमत्, तत्र च शून्यहृदयो हृद्येऽप्युद्याने न क्वापि रतिं प्राप, अथ तमुद्विग्नमानसममात्यः सुमतिरवादीत्—देव! किमद्य शून्यहृदय इव त्वं लक्ष्यसे?, यद्यगोप्योऽयं मनोविकारस्तत्कथ्यतामिति, राजापि त्वमेव मम मनोविकारप्रतीकारप्रवणः ततस्तव गोप्यं न किञ्चिदस्तीत्यभिधाय स्वस्वरूपं न्यरूपयत्, अथ देव! त्वत्समीहितं शीघ्रमेव सम्पादयिष्यामि व्रजतु स्वामी स्वस्थः स्वावासमित्यमात्येनोक्तः क्षितिपतिः स्वावासमयासीत्, ततो मन्त्री विचित्रोपायपण्डितामात्रेयिकां नाम परिव्राजिकां वनमालायाः पार्श्वे प्राहिणोत्, साऽपि तत्र गत्वा तद्विरहविह्वलां वनमालामवोचत्—वत्से! किमद्य विच्छाया वीक्ष्यसे?, निवेदय स्वदुःखमिति, साऽपि निःश्वस्य दुष्प्रापप्रार्थकतामात्मीयामकथयत्, आत्रेयिकापि मदीयमन्त्रतन्त्राणां न किञ्चिदसाध्यमस्ति ततः प्रातः पृथ्वीपतिना सह सङ्गमं तव करिष्यामीति तामाश्वास्य गत्वा च सचिवसविधं तत् नृपप्रयोजनं निष्पन्नप्रायं न्यवेदयत्, सचिवोऽपि तद्वृत्तान्तनिवेदनेन नृपराजमरञ्जयत्, ततः प्रभाते परिव्राजिका वनमालामादाय नृपमन्दिरमगमत्, राजाऽप्यनुरागवशतस्तामन्तःपुरे निक्षिप्य तया सममसमं संसारसुखमन्वभूत्, इतश्च **वीरक**कुविन्दोऽपि वनमालामनवलोकमानो हा प्रिये वनमाले! क्व गताऽसीत्याद्यनेकप्रकारं प्रलपन्नुन्मत्त इव च त्रिकचत्वरादिषु परिभ्रमन्नेकदा नृपतिनिकेतनान्तिकमभ्यगात्, भूपालो-

ऽपि वनमालासहितस्तथाविकृताकारं शून्यमानसं हा वनमाले इत्यादिप्रलापिनं तमवेक्ष्य व्यचिन्तयत्–अहोऽस्माभिरुभयलोकविरुद्धमतिनिर्घृणं कर्म समाचरितं सर्वथाऽप्यस्माकं नरकेऽप्यवस्थानं नास्तीत्यादि बह्वात्मानं निन्दतोस्तयोः सहसैवाकाशात्तडित्पतित्वा प्राणान् जहार, मृत्वा च तौ परस्परस्नेहवशात् शुभध्यानाच्च हरिवर्षाख्ये तृतीये क्षेत्रे मिथुनरूपिणौ हरिहरिणीनामकावुत्पन्नौ, तत्र च कल्पपादपसम्पादितसमीहितौ सततमवियुक्तौ परस्परस्नेहवशात् सुचिरं विलसन्तौ तस्थतुः, वीरकुविन्दोऽपि तयोर्मृत्युमवगत्य त्यक्तग्रहिलभावो दुस्तपमज्ञानतपः किमपि कृत्वा मृत्वा च सौधर्मकल्पे किल्बिषिकसुरः समुत्पेदे, अवधिना च निजं पूर्वभवं हरिहरिणीनामकौ च पूर्वभववैरिणौ विलोक्य तत्कालोत्पन्नरोषारुणेक्षणः क्षणमचिन्तयत्–इह हरिवर्षक्षेत्रे क्षेत्रानुभावादेव ताववध्यौ मृतौ चावश्यमेव देवलोकं व्रजिष्यतस्ततो दुर्गतिनिबन्धने अकालेऽपि मरणप्रदे नयाम्यन्यत्र स्थानान्तरे इति विनिश्चित्य तावुभावपि कल्पतरुभिः सह ततः क्षेत्रादपहृत्य भरतक्षेत्रे चम्पापुर्यामानैषीत्, तस्यां च पुरि तदानीमिक्ष्वाकुवंशजश्चन्द्रकीर्तिनामा नृपोऽपुत्रः पञ्चत्वमगमत्, ततस्तस्य प्रकृतयो राज्यार्हमपरं पुरुषमन्वेष्टुं सर्वतोऽपि प्रवर्तमानास्तेन देवेनाकाशस्थितेन स्वसमृद्धिवशतः सर्वस्यापि जनस्य विस्मयमुपजनयता सादरमभिहिताः–भो भो राज्यचिन्तकाः! भवत्पुण्यप्रेरितेनेव मया हरिवर्षात् हरिण्याख्यनिजपत्न्या समन्वितो हरिनामा राज्यार्हः पुमान् युग्मरूपोऽनयोरेवाहारयोग्यैः कल्पद्रुमैः सममिहानीतः तदयमस्तु भवतां राजा, एतयोश्च कल्पपादपफलमिश्रं पशुपक्षिमांसं मद्यं चाहारो देय इति, प्रकृतयोऽप्येवमस्त्विति भणित्वा हरिं राज्ये स्थापयामासुः, सोऽपि सुरः स्वशक्त्या तयोरायुःस्थितिं ह्रस्वां तनुं च धनुःशतमानां कृत्वा तिरोदधे, हरिरपि पयोधिपर्यन्तां वसुधां साधयित्वा सुचिरं राज्यमकरोत्, ततः प्रभृति च पृथिव्यां तन्नाम्ना हरिवंशो बभूवेति ७। तथा चमरस्य –असुरकुमारेन्द्रस्योत्पातः–ऊर्ध्वगमनं सोऽप्याकस्मिकत्वादाश्चर्यमिति, श्रूयते हि इहैव भरतक्षेत्रे **बिभेले** सन्निवेशे **पूरणो** नाम धनाढ्यो

गृहपतिरभूत्, स चान्यदा निशीथे चिन्तयामास–नूनं प्राग्भवाचीर्णविस्तीर्णतपःप्रभावतः प्राप्ता तावदियं लक्ष्मीः मान्यता च, ततः पुनरप्येष्यद्भवे विशिष्टफलप्राप्तये गृहवासं परित्यज्य किमपि दुस्तपं तपः करोमीत्येवं विचिन्त्य प्रातः सर्वानपि स्वजनानापृच्छय तनयं च निजपदे निवेश्य प्राणामनामकं तापसव्रतमग्रहीत्, तद्दिनादारभ्य च यावज्जीवं षष्ठं तपश्चकार, पारणकदिने च दारुमयं चतुष्पुटं भिक्षापात्रमादाय मध्याह्नक्षणे भिक्षां भ्राम्यति स्म, तत्र प्रथमपुटपतितां भिक्षां पान्थादिभ्यः द्वितीयपुटपतितां भिक्षां काकादिभ्यः तृतीयपुटभिक्षां च मत्स्यादिजलचारिभ्यो दत्त्वा रागद्वेषादिरहितश्चतुर्थपुटभिक्षां स्वयमभुङ्क्त, एवं द्वादश वर्षाणि बालतपः कृत्वा पर्यन्तसमये मासमेकमनशनमादाय मृत्वा च चमरचञ्चायां चमरेन्द्रो बभूव, उत्पन्नश्च तत्रावधिज्ञानेनेतस्ततः पश्यन्नूर्ध्वं सौधर्मावतंसके विमाने सौधर्मेन्द्रं दृष्ट्वा क्रुद्धः सुरानवोचत्–अरे कोऽयं दुरात्माऽप्रार्थितप्रार्थितो मम शिरः स्थित एवं विलसतीति ?, तेऽप्यूचुः–अयं हि पूर्वभवार्जितैः पुण्यैः सर्वातिशायिसमृद्धिपराक्रमः सौधर्माधिपः शक्र इति, एतच्च श्रुत्वाऽधिकतरं क्रुद्धः स्वपरिवारनिवारितोऽपि युयुत्सुः शिक्षयाम्येनमवज्ञाकारिणमिति वदन् परिघमादाय स हि शक्तः श्रूयते ततः कथमपि तत्पराजितोऽहं कं शरणं प्रपत्स्ये ? इति विचिन्त्य स **सुसुमारपुरे** प्रतिमास्थितस्य श्रीमहावीरस्य समीपमागमत्, तत्र च प्रणामपूर्वकं भगवंस्तव प्रभावेण वज्रिणं जेष्यामीति विभुं विज्ञप्य लक्षयोजनमानमतिविकृतं निजवपुर्विधाय परिघप्रहरणं परितो भ्रमयन् गर्जन्नास्फोटयन् त्रिदशान् त्रासयन् दर्पान्धः सौधर्मेन्द्रं प्रति समुदपतत्, तत एकं पादं सौधर्मावतंसकविमानवेदिकायामपरं च सुधर्मायां निधाय परिघेनेन्द्रकीलं त्रिस्ताडयित्वाऽनेकशः शक्रमाक्रोशयामास, शक्रोऽप्यवधितस्तं विदित्वा कोपाज्ज्वल्यमानः स्फारस्फुरत्स्फुलिङ्गशतसमाकुलं कुलिशं तं प्रति मुमोच, चमरोऽपि पृष्ठतो दम्भोलिमायान्तमवलोकयितुमप्यक्षमः श्रीमहावीरं शरणं प्रपित्सुर्वपुर्विस्तरमुपसंहृत्य त्वरिततरं पलायिष्ट, समासन्नीभूतकुलिशश्च शरणं शरणमिति ब्रुवाणः

सूक्ष्मीभूय स्वामिपादयोरन्तरे प्राविशत्, शक्रोऽप्यर्हदादिनिश्रामन्तरेण नासुराणामिहागन्तुं स्वतः शक्तिः सम्भवतीति विचिन्त्यावधिज्ञाना-
वगततद्व्यतिकरस्तीर्थकराशातनाभयात्त्वरितमागत्य स्वामिपादयोश्चतुरङ्गुलमप्राप्तं वज्रमुपसंजहार, स्वामिनं च क्षमयित्वा चमरमत्रोचत्—
मुक्तोऽस्यहो भगवतः प्रसादान्नास्ति ते भयमिति, एवं चमरमाश्वास्य भूयोऽपि भगवन्तं नत्वा शक्रः स्वस्थानमगमत्, चमरोऽप्यमरेन्द्रे गते
प्रभुपादद्वयान्तरान्निर्गत्य प्रणम्य च प्रभुं प्रास्तावीत्, यथा—'श्रीमद्वीरजिनेन्द्र! भद्रमतुलं तुभ्यं भवत्वन्वहं, यस्यानन्यसमानदिव्यमहि-
मव्यामिश्रया निश्रया । किञ्चित्कर्म मनीषितं तनुमतां व्यातन्वतां सम्मुखीभूताप्याशु विपत्तिरेति निधनं सम्पत्तिरुज्जृम्भते ॥ १ ॥' एवं
च स्तुत्वा स चमरचञ्चापुरीमयासीत् ८ । तथाऽष्टभिरधिकं शतमष्टशतं ते सिद्धाः—निर्वृता अष्टशतसिद्धाः एकसमयेनेति शेषः, तथा
चास्मिन् भरतक्षेत्रे अस्यामवसर्पिण्यां भगवतः श्रीनाभेयस्य निर्वाणसमये श्रूयते अष्टोत्तरं शतमेकसमयेन सिद्धं, तथा चोक्तं **सङ्घदासग-
णिना वसुदेवचरिते**—"भयवं उसभसामी जयगुरू पुव्वसयसहस्सं वाससहस्सूणयं विहरिऊण केवली अट्ठावयपव्वए सह दसहिं
समणसहस्सेहिं परिनिव्वाणमुवगओ चउद्दसमेणं भत्तेणं माघबहुले पक्खे तेरसीए अभीइणा नक्खत्तेणं एगूणपुत्तसएणं अट्ठहि य नत्तु-
एहिं सह एकसमएणं निव्वुओ, सेसाणवि अणगाराणं दस सहस्साणि अट्ठसयऊणगाणि सिद्धाणि तंमि चेव रिक्खे समयंतरेसु बहुसु"
इति, इदमप्यनन्तकालजातमित्याश्चर्यं, एतदाश्चर्यमुत्कृष्टावगाहनायामेव ज्ञातव्यं, मध्यमावगाहनायां तु अनेकशोऽपि अष्टोत्तरशतं सिध्यती-
ति नाश्चर्यम् ९ । तथा असंयता—असंयमवन्तः आरम्भपरिग्रहप्रसक्ता अब्रह्मचारिणस्तेषु पूजासत्कारः, सर्वदा हि किल संयता एव पूजार्हाः,
अस्यां त्ववसर्पिण्यां विपरीतं जातमित्याश्चर्यं, तथा च श्रूयते श्री**सुविधि**स्वामिनिर्वाणात्कियत्यपि काले गते हुंडावसर्पिणीदोषात्साधूनामु-
च्छेदः समपद्यत, ततः स्थविरश्रावकान् धर्ममार्गानभिज्ञा जना धर्मं पप्रच्छुः, अथात्मपरिज्ञानानुसारतः किञ्चिद्धर्मं कथयतां तेषां स्थवि-

रश्रावकाणां ते जनाः श्रावकजनयोग्यां धनवसनादिकां पूजां प्रचक्रिरे, तेऽपि तत्पूजया समुत्पन्नगर्वास्तत्कालं स्वबुद्ध्या शास्त्राणि समा-
सूत्र्य महीमन्दिरशय्यास्वर्णरूप्यलोहतिलकर्पासगोकन्यागजाश्वादेर्दानानि इहामुत्र च महाफलान्याचख्युः, महागृद्ध्या च वयमेव दानायो-
चितं पात्रं अपरं सर्वमपात्रमित्याद्युपदेशतः सर्वतो जनं विप्रतारयन्तोऽपि तदानीं तथाविधगुर्वभावाल्लोकानां गुरुतां गताः, एवमस्मिन्
क्षेत्रे समन्ततस्तीर्थसमुच्छेदे सञ्जाते श्री**शीतल**स्वामितीर्थं यावदसंयतानामपि तेषां धिग्वर्णानां प्रथीयसी पूजा समजायतेति १० ।
एतानि च दशाप्याश्चर्याण्यनन्तेन कालेन—अनन्तकालादस्यामवसर्पिण्यां संवृत्तानीति । उपलक्षणं चैतान्याश्चर्याणि, अतोऽन्येऽप्येवमादयो
भावा अनन्तकालभाविन आश्चर्यरूपा द्रष्टव्याः, यदुक्तं **पञ्चवस्तुके**—'उवलक्खणं तु एयाइं'ति ॥ ८८५ ॥ ८८६ ॥ अथ कस्य तीर्थ-
कृतः काले कियन्त्याश्चर्याणि जातानीत्येतदाह—**'सिरी'**त्यादि, श्रीऋषभनाथशीतलस्वामिनोस्तीर्थे एकैकमाश्चर्यमभूत्, तत्र श्रीऋषभनाथतीर्थे
एकसमयेनाष्टोत्तरशतसिद्धिः, शीतलस्वामितीर्थे च हरिवंशोत्पत्तिः, तथा मल्लिजिननेमिनाथयोरप्येकैकं, तत्र स्त्रीतीर्थं मल्लिजिनेनैव प्रव-
र्तितं, नेमिनाथतीर्थे च कृष्णस्यापरकंकागमनं संवृत्तं, तथा वीरजिनेन्द्रे गर्भहरणोपसर्गचमरोत्पाताभव्यपर्षच्चन्द्रसूर्यावतरणलक्षणानि पञ्चैवा-
श्चर्याणि क्रमेण जातानि, तथा एकमसंयतपूजालक्षणमाश्चर्यं प्रायेण—बाहुल्येन सर्वेष्वपि तीर्थकरेषु सम्पन्नमिति ॥ ८८७ ॥ एतदेव स्पष्ट-
तरं प्रतिपादयन्नाह—**'रिसहे'**गाहा **'इत्थी'**गाहा, व्याख्यातार्थं चैतत्, नवरं 'पूया असंजयाण नवमजिणे' इति यदुक्तं तत्सर्वथा
तीर्थोच्छेदजनितासंयतपूजाप्रारम्भमाश्रित्य द्रष्टव्यं, सुविधिस्वामिप्रभृतीनां शान्तिनाथपर्यन्तानामष्टानां तीर्थकृतामन्तरेषु सप्तसु तीर्थोच्छे-
दजाताया असंयतपूजायाः सद्भावात्, यत्पुनः श्रीऋषभनाथादिकाले **मरीचिकपिलादी**नामसंयतानां पूजा श्रूयते तत्तीर्थे प्रवर्तमान

एवेति, अत एव प्रागुक्तं 'एगं सव्वेसु पाएणे'ति १३८ ॥ ८८८ ॥ ८८९ ॥ इदानीं **'चउरो भासाउ'**त्ति एकोनचत्वारिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

पढमा भासा सच्चा १ बीया उ मुसा विवज्जिया तासिं । सच्चामुसा ३ असच्चामुसा ४ पुणो तह चउत्थीत्ति ॥ ८९० ॥ जणवय १ संमय २ ठवणा ३ नामे ४ रूवे ५ पडुच्चसच्चे य ६ । ववहार ७ भाव ८ जोगे ९ दसमे ओवम्मसच्चे य १० ॥ ८९१ ॥ कोहे १ माणे २ माया ३ लोभे ४ पेज्जे ५ तहेव दोसे ६ य । हास ७ भए ८ अक्खाइय ९ उवघाए १० निस्सिया दसहा ॥ ८९२ ॥ उप्पन्न १ विगय २ मीसग ३ जीव ४ अजीवे ५ य जीवअज्जीवे ६ । तह मीसगा अणंता ७ परित्त ८ अद्धा ९ य अद्धद्धा १० ॥ ८९३ ॥ आमंतणि १ आणमणी २ जायणि ३ तह पुच्छणी य ४ पन्नवणी ५ । पच्चक्खाणी भासा ६ भासा इच्छाणुलोमा य ७ ॥ ८९४ ॥ अणभिग्गहिया ८ भासा भासा य अभिग्गहंमि ९ बोद्धव्वा । संसयकरणी १० भासा वोयड ११ अव्वोयडा १२ चेव ॥८९५॥

भाष्यते इति भाषा, सा चतुर्विधा, तत्र प्रथमा भाषा सत्या, सन्तो—मूलोत्तरगुणास्तेषामेव जगति मुक्तिपदप्रदायकतया परमशोभनत्वात् अथवा सन्तो—विद्यमानास्ते च भगवदुपदिष्टा एव जीवादयः पदार्था अन्येषां कल्पनामात्ररचितसत्ताकतया तत्त्वतोऽसत्त्वात् तेभ्यो हिता सत्या, सत्याविपरीतस्वरूपा मृषा द्वितीया, उभयस्वभावा सत्यामृषा तासां चतसृणां भाषाणां मध्ये तृतीया, या पुनस्तिसृष्वपि भाषास्वनधिकृता—तल्लक्षणायोगतस्तत्रानन्तर्भाविनी सा आमन्त्रणाज्ञापनादिविषया असत्या मृषा तासां भाषाणां मध्ये चतुर्थीति ॥ ८९० ॥

साम्प्रतमेतासामेव भाषाणां भेदानभिधित्सुः प्रथमं सत्यभाषाया भेदानाह—**'जणवये'**त्यादि, सत्या भाषा तावद्दशप्रकारा भवति जनपदसत्यादिभेदात्, तत्र जनपदेषु—देशेषु या यदर्थवाचकतया रूढा देशान्तरेऽपि सा तदर्थवाचकतया प्रयुज्यमाना सत्या—अवितथेति जनपदसत्या, यथा कोङ्कणादिषु पयः पिच्चं नीरमुदकमित्यादि, सत्यता चास्या अदुष्टविवक्षाहेतुत्वान्नानाजनपदेष्विष्टार्थप्रतिपत्तिजनकत्वाद्व्यवहारप्रवृत्तेः, एवं शेषेष्वपि भावना कार्या १, तथा सकललोकसाम्मत्येन सत्यतया प्रसिद्धा सम्मतसत्या, यथा कुमुदकुवलयोत्पलतामरसानां समानेऽपि पङ्कसम्भवे गोपालादीनां सम्मतमरविन्दमेव पङ्कजं न शेषमित्यरविन्दे संमततया पङ्कजशब्दः सत्यः, कुवलयादावसत्योऽसम्मतत्वादिति २, तथा स्थापनासत्या या तथाविधमङ्कविन्यासं मुद्राविन्यासं चोपलभ्य प्रयुज्यते यथा एककं पुरतो बिन्दुद्वयसहितमुपलभ्य शतमिदमिति बिन्दुत्रयसहितं सहस्रमिदमिति, तथा तथाविधं मुद्राविन्यासमुपलभ्य मृत्तिकादिषु मासोऽयं कार्षापणोऽयमिति, यद्वा यल्लेप्यादिकर्म अर्हदादिविकल्पेन स्थाप्यते सा स्थापना तद्विषये सत्या स्थापनासत्या, यथाऽजिनोऽपि जिनोऽयं अनाचार्योऽप्याचार्योऽयमिति ३, तथा नामतः—अभिधानमात्रेण सत्या नामसत्या, यथा कुलमवर्धयन्नपि कुलवर्धनः धनमवर्धयन्नपि धनवर्धनः अयक्षश्च यक्ष इति ४, तथा रूपतो—रूपापेक्षया सत्या रूपसत्या, यथा दम्भतो गृहीतप्रव्रजितरूपः प्रव्रजितोऽयमिति ५, तथा प्रतीत्य—आश्रित्य वस्त्वन्तरं सत्या प्रतीत्यसत्या, यथा अनामिकायाः कनिष्ठामधिकृत्य दीर्घत्वं मध्यमामधिकृत्य ह्रस्वत्वं, न च वाच्यं कथमेकस्या ह्रस्वत्वं दीर्घत्वं च तात्त्विकं परस्परविरोधादिति, भिन्ननिमित्तत्वे परस्परविरोधासम्भवात्, तथाहि—तामेव यदि कनिष्ठां मध्यमां वा एकामङ्गुलिमङ्गीकृत्य ह्रस्वत्वं दीर्घत्वं च प्रतिपाद्येत ततो विरोधः सम्भवेत्, एकनिमित्तत्वे परस्परविरुद्धकार्यद्वयासम्भवात्, यदा त्वेकामधिकृत्य ह्रस्वत्वं अपरामधिकृत्य दीर्घत्वं तदा सत्त्वासत्त्वयोरिव भिन्ननिमित्तत्वान्न परस्परं विरोधः, अथ यदि तात्त्विके ह्रस्वत्वदीर्घत्वे तत

ऋजुत्ववक्रत्वे इव कस्मात्ते परनिरपेक्षे न प्रतिभासेते ?, तस्मात्परोपाधिकत्वात्काल्पनिके इमे इति, तदयुक्तं, द्विविधा हि वस्तुनो धर्माः—सहकारिव्यङ्ग्यरूपा इतरे च, तत्र ये सहकारिव्यङ्ग्यरूपास्ते सहकारिसम्पर्कवशात्प्रतीतिपथमायान्ति यथा पृथिव्या जलसम्पर्कतो गन्धः, इतरे त्वेवमेवापि यथा कर्पूरादिगन्धः, ह्रस्वत्वदीर्घत्वे अपि सहकारिव्यङ्ग्यरूपे, ततस्ते तं तं सहकारिणमासाद्याभिव्यक्तिमायात इत्यदोषः ६, तथा व्यवहारतो—लोकविवक्षातः सत्या व्यवहारसत्या, यथा गिरिर्दह्यते गलति भाजनं अनुदरा कन्या अलोमिका एडका, लोको हि गिरिगततृणादिदाहे तृणादिना सह गिरेरभेदं विवक्षित्वा गिरिर्दह्यते इति ब्रूते, भाजनादुदके श्रवति उदकभाजनयोरभेदं विवक्षित्वा गलति भाजनमिति, सम्भोगजबीजप्रभवोदराभावेऽनुदरेति लवनयोग्यलोमाभावेऽलोमिकेति, ततो लोकव्यवहारमपेक्ष्य साधोरपि तथा ब्रुवतो व्यवहारसत्या भाषा भवति ७, तथा भावतो वर्णादिस्वरूपा सत्या भावसत्या, किमुक्तं भवति ?—यो भावो वर्णादिर्यस्मिन्नुत्कटो भवति तेन या सत्या भाषा सा भावसत्या, यथा सत्यपि पञ्चवर्णसम्भवे शुक्लस्यैव वर्णस्योत्कटत्वाद्बलाका शुक्लेति ८, तथा योगः—सम्बन्धस्तस्मात्सत्या योगसत्या, यथा छत्रयोगाद्विवक्षितशब्दप्रयोगकाले छत्राभावेऽपि छत्रयोगस्य सम्भवात् छत्री, एवं दण्डयोगाद्दण्डी ९, तथा उपमैव औपम्यं तेन सत्या औपम्यसत्या, यथा समुद्रवत्तडागमिति १० ॥८९१॥ अथ द्वितीयभाषाया मृषालक्षणाया भेदानाह—'**कोहे**' इत्यादि, क्रोधनिःसृतादिभेदान्मृषाभाषा दशविधा भवति, सप्तम्याः पञ्चम्यर्थत्वान्निःसृतशब्दस्य च प्रत्येकमभिसम्बन्धात्क्रोधान्निःसृता क्रोधाद्विनिर्गतेत्यर्थः, एवमन्यत्रापि, तत्र क्रोधाभिभूतो विसंवादनबुद्ध्या परं प्रत्याययन् यत्सत्यमसत्यं वा भाषते तत्सर्वं मृषा, तस्य हि आशयोऽतीव दुष्टः, ततो यदपि घुणाक्षरन्यायेन सत्यमापतति शाठ्यबुद्ध्या वोपेत्य सत्यं भाषते तदप्याशयदोषदुष्टमिति मृषा, यथा वा क्रोधाभिभूतः पिता पुत्रमाह—न त्वं मम पुत्र इति, अदासं वा दासमभिधत्ते इति १ तथा मानान्निःसृता यत्पूर्वमननुभूतमप्यैश्वर्यमात्मोत्कर्षख्यापनायानुभूतमस्माभिस्तदानीमेवमैश्वर्यमित्यादि वदति २ तथा मायाया निःसृता यत्परवञ्चनाभिप्रायेण सत्यमसत्यं वा भाषते ३ तथा लोभान्निःसृता वणिक्प्रभृतीनामन्यथा क्रीतमेवेत्थं क्रीतमित्यादि ४ तथा प्रेम्णो निःसृता, यदतिप्रेमवशाद्दासोऽहं तवेत्यादि वदति ५ तथा द्वेषान्निःसृता मत्सरिणां गुणवत्यपि निर्गुणोऽयमित्यादि ६ तथा हास्यान्निःसृता यथा कान्दर्पिकाणां कस्मिंश्चित्कस्यचित् सम्बन्धिनि गृहीतेऽपि पृष्टानां केलिवशतो न दृष्टमित्यादि ७ तथा भयान्निःसृता तस्करादिभयेनासमञ्जसभाषणं ८ तथा आख्यायिकानिःसृता, यथा कथास्वसंभव्यमिधानं ९ तथा उपघातान्निसृता चौरस्त्वमित्याद्यसदभ्याख्यानमिति १० ॥८९२॥ अथ तृतीयभाषायाः सत्यामृषाया भेदानाह—'**उप्पन्ने**'त्यादि, उत्पन्नमिश्रितादिभेदात्सत्यामृषा भाषा दशधा भवति, इह च मध्यस्थितस्य '**मीसय**'त्ति पदस्य सर्वत्रापि सम्बधादुत्पन्नमिश्रिता विगतमिश्रितेत्यादि द्रष्टव्यं, ततश्च उत्पन्नमिश्रिता अनुत्पन्नैः सह सङ्ख्यापूरणार्थं या सा उत्पन्नमिश्रिता, एवमन्यत्रापि यथायोगं भावनीयं, तत्रोत्पन्नमिश्रिता यथा कस्मिंश्चिद् ग्रामे नगरे वा न्यूनेष्वधिकेषु वा दारकेषु जातेषु दश दारका अस्मिन्नद्य जाता इत्यादि, व्यवहारतः सत्यामृषात्वाद् अस्याः, श्वस्ते शतं दास्यामीत्युक्त्वा पञ्चाशत्यपि दत्तायां लोके मृषात्वादर्शनादनुत्पन्नेष्वेवादत्तेष्वेव च मृषात्वव्यवहारात् १ तथा एवमेव मरणकथने विगतमिश्रिता, यथा अस्मिन्नद्य दश वृद्धा विगता इत्यादि २ तथा जन्मनो मरणस्य च कृतपरिमाणस्याभिधाने विसंवादने च मिश्रकमिश्रिता उत्पन्नविगतमिश्रितेत्यर्थः, यथाऽस्मिन्नद्य दश दारका जाता दश च वृद्धा विपन्ना इति ३ तथा प्रभूतानां जीवतां स्तोकानां च मृतानां शङ्खशङ्खनकादीनामेकत्र राशौ दृष्टे यदा कश्चिदेवं वदति—अहो महान् जीवराशिरयमिति तदा सा जीवमिश्रिता, सत्यामृषात्वं चास्या जीवत्सु सत्यत्वान्मृतेषु मृषात्वात् ४ तथा यदा प्रभूतेषु मृतेषु स्तोकेषु जीवत्सु एकत्र राशीकृतेषु शङ्खादिष्वेवं वदति—अहो महानयं मृतो जीवराशिरिति तदा सा अजीवमिश्रिता, अस्या अपि सत्यामृ-

॥ २६३ ॥

षात्वं मृतेषु सत्यत्वात् जीवत्सु च मृषात्वात् ५ तथा तस्मिन्नेव राशौ एतावन्तोऽत्र जीवन्ति एतावन्तोऽत्र मृता इति नियमेनावधारयतो विसंवादे जीवाजीवमिश्रिता ६ तथा मूलकादिकमनन्तकायं तस्यैव सत्कैः परिपाण्डुपत्रैरन्येन वा केनचित्प्रत्येकवनस्पतिना मिश्रमवलोक्य सर्वोऽप्येषोऽनन्तकायिक इति वदतोऽनन्तमिश्रिता ७ तथा प्रत्येकवनस्पतिसङ्घातमनन्तकायिकेन सह राशीकृतमवलोक्य प्रत्येकवनस्पतिरयं सर्वोऽपीति वदतः प्रत्येकमिश्रिता ८ तथा अद्धा—कालः, स चेह प्रस्तावाद्दिवसो रात्रिर्वा परिगृह्यते, स मिश्रितो यया सा अद्धामिश्रिता, यथा कश्चित्कञ्चन त्वरयन् दिवसे वर्तमान एव वदति— उत्तिष्ठ २ रात्रिर्जातेति, रात्रौ वा वर्तमानायामुत्तिष्ठ २ दिवसो जात इति ९ तथा दिवसस्य रात्रेर्वा एकदेशोऽद्धाद्धा, सा मिश्रिता यया सा अद्धाद्धामिश्रिता, यथा प्रथमपौरुष्यामेव वर्तमानायां कश्चित् कञ्चन त्वरयन्नेवं वदति—चल चल मध्याह्नो जात इति १० ॥ ८९३ ॥ अथ चतुर्थभाषाया असत्यामृषाया भेदानाह—**'आमंत्रणी'**त्यादि, आमन्त्रण्यादिभेदादसत्यामृषा भाषा द्वादशभेदा भवति, तत्र आमन्त्रणी हे देवदत्त ! इत्यादि, एषा हि प्रागुक्तसत्यादिभाषात्रयलक्षणविकलत्वान्न सत्या न मृषा नापि सत्यामृषा, केवलं व्यवहारमात्रप्रवृत्तिहेतुरित्यसत्यामृषा १ एवं सर्वत्रापि भावना कार्या, आज्ञापनी—कार्ये परस्य प्रवर्तनं, यथेदं कुर्विति २ याचनी कस्यापि वस्तुविशेषस्य देहीति मार्गणं ३ प्रच्छनी अविज्ञातस्य सन्दिग्धस्य वा कस्यचिदर्थस्य परिज्ञानाय तद्विदः पार्श्वे कथमेतदिति प्रच्छनं ४ प्रज्ञापनी विनेयजनस्योपदेशदानं, यथा प्राणिवधान्निवृत्ता भवन्ति भवान्तरे प्राणिनो दीर्घायुष इत्यादि ५ प्रत्याख्यानी—याचमानस्य प्रतिषेधवचनं ६ इच्छानुलोमा नाम यथा कश्चित् किञ्चन कार्यमारभमाणः कञ्चन पृच्छति, स प्राह—करोतु भवान् ममाप्येतदभिप्रेतमिति ७ अनभिगृहीता—यत्र न प्रतिनियतार्थावधारणं, यथा बहुषु कार्येषूपस्थितेषु कश्चित् कञ्चन पृच्छति—किमिदानीं करोमि?, स प्राह—यत्प्रतिभासते तत्कुर्विति ८ अभिगृहीता—प्रतिनियतार्थावधारणं, यथा इदमिदानीं कर्तव्यमिदं नेति, यद्वा अनभिगृहीता याऽर्थमनभिगृह्योच्यते डित्थादिवत्, अभिगृहीता त्वर्थमभिगृह्य योच्यते घटादिवत् ९ संशयकरणी या एकका वागनेकार्थाभिधायितया परस्परं संशयमुत्पादयति, यथा सैन्धवमानीयतामित्यत्र सैन्धवशब्दो लवणवस्त्रपुरुषवाजिषु १० व्याकृता या प्रकटार्था ११ अव्याकृता अतिगभीरशब्दार्था अव्यक्ताक्षरप्रयुक्ता वा, अविभावितार्थत्वादिति १२ १३९ ॥ ८९४ ॥ ८९५ ॥ इदानीं **'वयणसोलसगं'**ति चत्वारिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

कालतियं ३ वयणतियं ६ लिंगतियं ९ तह परोक्ख १० पचक्खं ११ । उवणयऽवणयचउक्कं १५
अज्झत्थं चेव सोलसमं ॥ ८९६ ॥

कालत्रिकं तथा वचनत्रिकं तथा लिङ्गत्रिकं परोक्षमत्र प्रथमैकवचनस्य लोपः तथा प्रत्यक्षं तथोपनयापनयचतुष्कं तथाऽध्यात्मं चैव षोडशमिति गाथावयवार्थः । तत्राकरोत्करोति करिष्यतीत्यतीतादिकालनिर्देशप्रधानं वचनजातं कालत्रिकवचनमित्यर्थः, तथा एको द्वौ बहव इत्येकत्वाद्यभिधायकः शब्दसन्दर्भो वचनत्रिकमिति, तथेयं स्त्री अयं पुरुषः इदं कुलमिति त्रीणि लिङ्गप्रधानानि वचनानीति लिङ्गत्रिकं तथा स इति परोक्षनिर्देशः परोक्षवचनं अयमिति प्रत्यक्षनिर्देशः प्रत्यक्षवचनं, तथोपनयापनयवचनं चतुर्धा भवति, तद्यथा—उपनयापनयवचनं तथा उपनयोपनयवचनं तथा अपनयोपनयवचनं तथा अपनयापनयवचनमिति, तत्रोपनयो—गुणोक्तिः अपनयो—दोषभणनं, तत्र सुरूपेयं रामा परं दुःशीला इत्युपनयापनयवचनं तथा सुरूपेयं स्त्री सुशीलेत्युपनयोपनयवचनं तथा कुरूपा स्त्रीयं परं सुशीलेत्यपनयोपनयवचनं कुरूपेयं कुशीला चेत्यपनयापनयवचनमिति, तथा अन्यच्चेतसि निधाय विप्रतारकबुद्ध्याऽन्यद्विभणिषुरपि सहसा यच्चेतसि तदेव वक्ति यत्तत् षोडशमध्यात्मवचनम् १४० ॥ ८९६ ॥ इदानीं **'भासाण पंचभेय'**त्ति एकचत्वारिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

मासा य पंच सुत्ते नक्खत्तो १ चंदिओ २ य रिउमासो ३। आइचोऽविय अवरो ४ ऽभिवड्डिओ तह य पंचमओ ५ ॥ ८९७ ॥ अहरत्त सत्तवीसं तिसत्तसत्तट्ठिभाग नक्खत्तो २७ । $\frac{२१}{६७}$ । चंदो उणत्तीसं बिसट्ठिभाया य बत्तीसं २९ । $\frac{३२}{६२}$ ॥ ८९८ ॥ उउमासो तीसदिणो ३० आइचो तीस होइ अद्धं च ३० । $\frac{१}{२}$ । अभिवड्डिओ य मासो चउवीससएण छेएणं ॥ ८९९ ॥ भागाणिगवीससयं तीसा एगाहिया दिणाणं तु ३१ । $\frac{१२१}{१२४}$ । एए जह निप्फत्तिं लहंति समयाउ तह नेयं ॥ ९०० ॥

मासा नक्षत्रादयः पञ्च 'सूत्रे' पारमेश्वरे प्रवचने प्रतिपादिता इति शेषः, तत्र नक्षत्रेषु भवो नाक्षत्रः, किमुक्तं भवति ?–चन्द्रश्चारं चरन् यावता कालेनाभिजित आरभ्योत्तराषाढानक्षत्रपर्यन्तं गच्छति तत्कालप्रमाणो नाक्षत्रो मासः, यदिवा चन्द्रस्य नक्षत्रमण्डले परिवर्तयतो निष्पन्न इत्युपचारान्मासोऽपि नक्षत्रं, तथा चन्द्रे भवश्चान्द्रः युगादौ श्रावणे मासे बहुलपक्षप्रतिपद आरभ्य यावत्पूर्णिमासीपरिसमाप्तिस्तावत्कालप्रमाणश्चान्द्रो मासः, एकपौर्णमासीपरावर्तश्चान्द्रो मास इतियावत्, अथवा चन्द्रचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो मासोऽपि चान्द्रः, चः समुच्चये, तथा ऋतुमासः, इह किल ऋतुर्लोकरूढ्या षष्ट्यहोरात्रप्रमाणो मासद्वयात्मकः तस्यार्धमपि मासोऽवयवे समुदायोपचारात् ऋतुः स चार्थात्परिपूर्णत्रिंशदहोरात्रप्रमाणः, एष एव च ऋतुमासः कर्ममास इति वा सावनमास इति वा व्यवह्रियते, उक्तञ्च—"एस चेव उउमासो कम्ममासो सावणो मासो भन्नइ" इति, तथा आदित्यस्यायमादित्यः, स च एकस्य दक्षिणायनस्योत्तरायणस्य वा त्र्यशीत्यधिकदिनशतप्रमाणस्य षष्ठभागमानः यदिवा आदित्यचारनिष्पन्नत्वादुपचारतो मासोऽप्यादित्यः, तथा पञ्चमो मासोऽभिवर्धितः, अभिवर्धितो नाम मुख्यतस्त्रयोदशचन्द्रमासप्रमाणः संवत्सरः, द्वादशचन्द्रमासप्रमाणात्संवत्सरादेकेन मासेनाभिवर्धितत्वात्, परं तद्द्वादशभागप्रमाणो मासोऽप्यवयवे समुदायोपचारादभिवर्धितः, तदेवमुक्ता नामतो नक्षत्रादयः पञ्चापि मासाः, ॥ ८९७ ॥ साम्प्रतमेतेषामेव मासानां दिनपरिमाणमाह—'अहरत्ते'गाहा 'उउ'गाहा 'भागा'गाहा, नाक्षत्रो–नक्षत्रसम्बन्धी मासः सप्तविंशतिरहोरात्राः एकस्य चाहोरात्रस्य सप्तषष्टिर्भागास्त्रिः सप्त–त्रयो वाराः सप्त, एकविंशतिरित्यर्थः, तथा चान्द्रः–चन्द्रमासः एकोनत्रिंशदहोरात्रा द्वाषष्टिभागाश्च अहोरात्रस्य द्वात्रिंशत्, तथा ऋतुमासः परिपूर्णानि त्रिंशद्दिनानि, तथा आदित्यः–आदित्यमासो भवति त्रिंशदहोरात्रा अर्धं चाहोरात्रस्य, तथा अभिवर्धितमासो दिनानामेकेनाधिका त्रिंशत्, एकत्रिंशदहोरात्रा इत्यर्थः, एकस्य चाहोरात्रस्य चतुर्विंशत्युत्तरशतरूपेण छेदेन–भागेन विभक्तस्य एकविंशत्यधिकं शतं भागानां भवतीति, एते पञ्चापि मासा यथा निष्पत्तिं लभन्ते तथा **'समयात्'** सिद्धान्ताद् **'ज्ञेयं'** ज्ञातव्यमिति । स च निष्पत्तिप्रकारः सिद्धान्तानुसारेण विनेयजनानुग्रहाय किञ्चिद्दर्श्यते–इह किल चन्द्रचन्द्राभिवर्धितचन्द्राभिवर्धितलक्षणसंवत्सरपञ्चकप्रमाणे युगे अहोरात्रराशिस्त्रिंशदधिकाष्टादशशतप्रमाणो १८३० भवति, कथमेतदवसीयते ? इति चेदुच्यते–इह सूर्यस्य दक्षिणमुत्तरं वा अयनं त्र्यशीतिअधिकदिनशतात्मकं युगे च पञ्च दक्षिणायनानि पञ्चोत्तरायणानीति सर्वसङ्ख्यया दशायनानि ततस्त्र्यशीत्यधिकं दिनशतं दशकेन गुण्यते इत्यागच्छति यथोक्तो दिनराशिः, एवंप्रमाणं दिनराशिं स्थापयित्वा नक्षत्रचन्द्रऋत्वादित्यमासानां दिनमानानयनाय यथाक्रमं सप्तषष्टिद्वाषष्ट्येकषष्टिषष्टिलक्षणैर्भागहारैर्भागं हरेत् ततो यथोक्तं नक्षत्रादिमासगतदिनपरिमाणमागच्छति, तथाहि–युगदिनराशिस्त्रिंशदधिकाष्टादशशतप्रमाणो ध्रियते, तस्य सप्तषष्टिर्युगे नक्षत्रमासा इति सप्तषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धाः सप्तविंशतिरहोरात्राः एकविंशतिरहोरात्रस्य सप्तषष्टिभागाः एष नक्षत्रमासः, तथा तस्यैव युगदिनराशेस्त्रिंशदधिकाष्टादशशतमानस्य युगे

चन्द्रमासा द्वाषष्टिरिति द्वाषष्ट्या भागे हृते यल्लभ्यते तच्चन्द्रमाससमानं, तथाऽस्यैव युगदिनराशेरेकषष्टिर्युगे ऋतुमासाः इत्येकषष्ट्या भागहरणे लब्धं यथोक्तमृतुमाससमानं, तथा युगे सूर्यमासाः षष्टिरिति षष्ट्या ध्रुवराशेर्भागहारे यल्लब्धमेतत्सूर्यमासपरिमाणं, उक्तं च—'रिक्खाईमासाणं करणमिणमं तु आणणोवाओ। जुगदिणरासिं ठाविय अट्ठार सयाइं तीसाइं ॥ १ ॥ ताहे हराहि भागं रिक्खाईयाण दिणकरंताणं। सत्तट्ठीबावट्ठीएगट्ठीसट्ठिभागेहिं ॥ २ ॥" [ऋक्षादिमासानां करणमिदं त्वानयनोपायः युगदिनराशिं स्थापयित्वाऽष्टादश शतानि त्रिंशानि ॥ १ ॥ ततो हर भागमृक्षादीनां दिनकरान्तानां सप्तषष्टिद्वाषष्टिएकषष्टिषष्टिभागैः ॥ २ ॥] तथा तस्मिन् वर्षे अभिवर्धितरूपे तृतीये पञ्चमे वा त्रयोदश शशिमासा भवन्ति तद्वर्षं द्वादशभागीक्रियते तत एकैको भागोऽभिवर्धितमास इत्युच्यते, इह किलाभिवर्धितसंवत्सरस्य त्रयोदशचन्द्रमाससमानस्य दिनपरिमाणं त्र्यशीत्यधिकानि त्रीणि शतानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागा रात्रिन्दिवस्य ३८३$\frac{४४}{६२}$ तथाहि—एकस्मिन् चन्द्रमासे एकोनत्रिंशद्दिनानि द्वात्रिंशच्च द्वाषष्टिभागाः, मासाश्च त्रयोदश इति तानि दिनानि तदंशाश्च त्रयोदशभिर्गुण्यन्ते जातानि सप्तसप्तत्युत्तराणि दिनानां त्रीणि शतानि, अंशानां च षोडशाधिकानि चत्वारि शतानि, ते च दिनस्य द्वाषष्टिभागाः ततो दिनानयनाय द्वाषष्ट्या भागो ह्रियते लब्धानि षट् दिनानि, तानि च पूर्वोक्तदिनेषु मील्यन्ते, ततो जातानि त्रीणि शतानि त्र्यशीत्यधिकानि दिनानां चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः, ततो वर्षे मासा द्वादश इति मासानयनाय द्वादशभिर्भागो ह्रियते, लब्धा एकत्रिंशदहोरात्राः शेषास्तिष्ठन्त्यहोरात्रा एकादश, ते चतुर्विंशत्युत्तरशतभागकरणार्थं चतुर्विंशत्युत्तरशतेन गुण्यन्ते, जातानि त्रयोदश शतानि चतुष्षष्ट्यधिकानि, येऽपि च उपरितनाश्चतुश्चत्वारिंशद् द्वाषष्टिभागास्तेऽपि चतुर्विंशत्युत्तरशतभागकरणार्थं द्वाभ्यां गुण्यन्ते जाता अष्टाशीतिः, साऽनन्तरभागराशौ प्रक्षिप्यते, जातानि च चतुर्दश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि, तेषां द्वादशभिर्भागे हृते लब्धमेकविंशत्युत्तरं शतं चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां, एतावदभिवर्धितमासप्रमाणं, उक्तं च—"जंमि वरिसंमि तेरस ससिणो मासा हवंति सो वरिसो। बारसभाए कज्जइ अभिवड्ढियमास सो भागो ॥ १ ॥" [यस्मिन् वर्षे त्रयोदश शशिनो मासा भवन्ति तत् वर्षं। द्वादशभागीक्रियते स भागोऽभिवर्धितमासः ॥ १ ॥] इति १४१ ॥ ८९८ ॥ ८९९ ॥ ९०० ॥ सम्प्रति **'वरिसाण पंच भेय'**त्ति द्विचत्वारिंशदधिकशततमं द्वारमाह—

संवच्छरा उ पंच उ चंदे १ चंदे २ ऽभिवड्ढिए ३ चेव। चंदे ४ ऽभिवड्ढिए ५ तह बिसट्ठिमासेहिं जुगमाणं ॥ ९०१ ॥

चान्द्रश्चान्द्रोऽभिवर्धितः चान्द्रोऽभिवर्धितश्चेत्येवं क्रमेण पञ्च संवत्सरा भवन्ति, एते च पञ्चाप्यनेन क्रमेण भवन्तो मिलित्वा एकं युगं निष्पादयन्तीति युगसंवत्सरा इत्युच्यन्ते, तत्र पूर्वोक्तस्वरूपचन्द्रमासनिष्पन्नत्वात्संवत्सरोऽपि चान्द्रः, तस्य च प्रमाणं त्रीणि शतानि चतुष्पञ्चाशदुत्तराणि दिनानां द्वादश च द्वाषष्टिभागाः ३५४$\frac{१२}{६२}$ तथाहि—एकोनत्रिंशद्दिनानि द्वाषष्टिभागीकृतस्याहोरात्रस्य च द्वात्रिंशदंशाश्चन्द्रमासः २९$\frac{३२}{६२}$ स च द्वादशभिर्गुण्यते ततो यथोक्तं चन्द्रसंवत्सरप्रमाणं भवति, एवं द्वितीयचतुर्थावपि संवत्सराविति, तथा चन्द्रसंवत्सरादेकेन मासेनाभिवर्धितत्वादभिवर्धितसंवत्सरः, तस्य च प्रमाणं त्रीणि शतानि अह्नां त्र्यशीत्यधिकानि चतुश्चत्वारिंशच्च द्वाषष्टिभागाः ३८३$\frac{४४}{६२}$ तथाहि—एकत्रिंशदहोरात्राश्चतुर्विंशत्युत्तरशतभागानां चैकविंशं शतमभिवर्धितमासप्रमाणं, तत्रैकत्रिंशद्दिनानि द्वादशभिर्गुण्यन्ते जातानि द्वासप्तत्युत्तराणि त्रीणि शतानि, यच्चैकविंशत्यधिकं भागशतं तदपि द्वादशभिर्गुण्यते जातानि द्विपञ्चाशदधिकानि चतुर्दश शतानि, तेषां च चतुर्विंशत्यधिकशतेन भागहरणे लब्धान्येकादश दिनानि तानि च पूर्वोक्तदिनेषु प्रक्षिप्यन्ते, भवन्ति च त्रीणि शतानि

त्र्यशीत्यधिकानि, शेषस्य चाष्टाशीतिरूपभाज्यराशेश्चतुर्विंशत्युत्तरशतरूपभाजकराशेश्च यथोक्तभागानयनाय द्विकेनापवर्तना क्रियते, लब्धाश्चतुश्चत्वारिंशत् द्वाषष्टिभागाः एषोऽभिवर्धितसंवत्सरः, एवं पञ्चमोऽपि, एभिश्चान्द्रादिभिः पञ्चभिः संवत्सरैरेकं युगं भवति, तत्र द्विषष्टिचन्द्रमासप्रमाणं, तथाहि—युगे त्रयश्चन्द्रसंवत्सराः एकैकस्मिंश्च चन्द्रसंवत्सरे द्वादश चन्द्रमासाः ततस्त्रयो द्वादशभिर्गुण्यन्ते जाताः षट्त्रिंशत्, अभिवर्धितसंवत्सरौ च युगे द्वावेव एकैकस्मिंश्चाभिवर्धितसंवत्सरे त्रयोदश चन्द्रमासाः, अधिकमासकस्य तत्र सद्भावात्, ततो द्वौ त्रयोदशभिर्गुण्येते जाताः षड्विंशतिः, उभयमीलने च द्वाषष्टिश्चन्द्रमासा इति १४२ ॥ ९०१ ॥ इदानीं 'लोगसरूवं'ति त्रिचत्वारिंशदधिकशततमं द्वारमाह—

माघवईएँ तलाओ ईसिंपब्भारउवरिमतलं जा । चउदसरज्जू लोगो तस्साहो वित्थरे सत्त ॥ ९०२ ॥ उवरिं पएसहाणी ता नेया जाव भूतले एगा । तयणुप्पएसवुड्ढी पंचमकप्पंमि जा पंच ॥ ९०३ ॥ पुणरवि पएसहाणी जा सिद्धसिलाएँ एक्कगा रज्जू । घम्माए लोगमज्झो जोयणअस्संखकोडीहिं ॥ ९०४ ॥ हेट्ठाहोमुहमल्लगतुल्लो उवरिं तु संपुडठियाणं । अणुसरइ मल्लगाणं लोगो पंचत्थिकायमओ ॥ ९०५ ॥ तिरियं सत्तावन्ना उड्ढं पंचेव हुंति रेहाओ । पाएसु चउसु रज्जू चउदस रज्जू य तसनाडी ॥ ९०६ ॥ तिरियं चउरो दोसुं छ दोसुं अट्ठ दस य इक्किक्के । बारस दोसुं सोलस दोसुं वीसा य चउसुंपि ॥ ९०७ ॥ पुणरवि सोलस दोसुं बारस दोसुंपि हुंति नायव्वा । तिसु दस तिसु अट्ठ च्छा य दोसु दोसुंपि चत्तारि ॥ ९०८ ॥ ओयरिय लोयमज्झा चउरो चउरो य सव्वहिं नेया । तिग तिग दुग दुग एक्किक्कगो य जा सत्तमी पुढवी ॥ ९०९ ॥ अडवीसा छव्वीसा चउवीसा वीस सोल दस चउरो । सत्तासुवि पुढवीसुं तिरियं खण्डुयगपरिमाणं ॥ ९१० ॥ पंच सय बारसुत्तर हेट्ठा तिसया उ चउर अब्भहिया । अह उड्ढं अट्ठ सया सोलहिया खंडुया सव्वे ॥ ९११ ॥ बत्तीसं रज्जुओ हेट्ठा रुयगस्स हुंति नायव्वा । एगोणवीसमुवरिं इगवन्ना सव्वपिंडेणं ॥ ९१२ ॥ दाहिणपास दुखंडा वामे संधिज्ज विहियविवरीयं । नाडीजुया तिरज्जू उड्ढाहो सत्त तो जाया ॥ ९१३ ॥ हेट्ठाओ वामखंडं दाहिणपासंमि ठवसु विवरीयं । उवरिम तिरज्जु खंडं वामे ठाणंमि संधिज्जा ॥ ९१४ ॥ तिन्नि सया तेयाला रज्जूणं हुंति सव्वलोगम्मि । चउरंसं होइ जयं सत्तण्ह घणेणिमा संखा ॥ ९१५ ॥ छसु खंडगेसु य दुगं चउसु दुगं दससु हुंति चत्तारि । चउसु चउक्कं गेवेज्जणुत्तराईं चउक्कंमि ॥ ९१६ ॥ सयंभुपुरिमंताओ अवरंतो जाव रज्जुमाणं तु । एएण रज्जुमाणेण लोगो चउदसरज्जुओ ॥ ९१७ ॥

माघवत्याः—तमस्तमप्रभापराभिधानायाः सप्तमनरकपृथिव्यास्तलाद्—अलोकसंस्पर्शिनः सर्वाधस्तनभागादारभ्य ईषत्प्राग्भारायाः—सिद्धशिलायाः सर्वोपरितनतलं लोकान्तलक्षणं यावदूर्ध्वाधोभागेन चतुर्दशरज्जूप्रमाणो लोको भवति, तस्य च लोकस्याधस्तात्—सप्तमपृथिव्या अधोभागे विस्तरतो देशोनाः सप्त रज्जवः, सूत्रकारेण त्वल्पत्वाद्देशोनत्वं न विवक्षितं, ततोऽधोलोकान्तादुपरि प्रदेशहानिः—तिर्यगङ्गुलासङ्ख्येयभागहानिस्तावद् ज्ञातव्या यावद् भूतले—तिर्यग्लोकमध्यवर्तिसमभूमिभागे विस्तरत एका रज्जूः, तदनु—समभूमिभागादुपरिमुखं

प्रदेशवृद्धिः—तिर्यगङ्गुलासङ्ख्येयभागवृद्धिस्तावद् द्रष्टव्या यावदूर्द्ध्वलोकमध्ये पञ्चमे ब्रह्मलोकाभिधे कल्पे विस्तरतः पञ्च रज्जवः, ततः पुनरप्यूर्द्ध्वं प्रदेशहानिस्तावदवसेया यावत्सिद्धशिलाया उपरिष्टाल्लोकान्ते विस्तरत एकैव रज्जुः, घर्म्मायां च—रत्नप्रभापराभिधानायां प्रथमपृथिव्यां योजनानामसङ्ख्याताभिः कोटिभिर्बहुसमभूमिभागादतिक्रान्ताभिर्लोकमध्यं, इयमत्र भावना—इह सामस्त्येन चतुर्दशरज्ज्वात्मको लोकः, स च त्रिधा भिद्यते, तद्यथा—ऊर्द्ध्वलोकस्तिर्यग्लोकोऽधोलोकश्च, तत्र तिर्यग्लोकस्य ऊर्द्ध्वाधोऽपेक्षया अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्य मध्यभागे जम्बूद्वीपे रत्नप्रभाया बहुसमे भूमिभागे मेरुबहुमध्येऽष्टप्रादेशिको रुचकः, तत्र गोस्तनाकाराश्चत्वार उपरितनाः प्रदेशाश्चत्वारश्चाधस्तनाः, एष एव रुचकः सर्वासां दिशां विदिशां च प्रवर्तकः, एतस्माच्च रुचकादूर्द्ध्वाधस्तिर्यग्लोकविभागाः, तथाहि—रुचकस्याधस्तादुपरिष्टाच्च नव नव योजनशतानि तिर्यग्लोकः तस्य च तिर्यग्लोकस्याधस्तादधोलोकः उपरिष्टादूर्द्ध्वलोकः, देशोनसप्तरज्जूप्रमाण ऊर्द्ध्वलोकः समधिकसप्तरज्जूप्रमाणोऽधोलोकः मध्येऽष्टादशयोजनशतोच्छ्रयस्तिर्यग्लोकः, ततो—रुचकसमभूतलभागादधोमुखमसङ्ख्याता योजनकोटीर्गत्वा रत्नप्रभायां चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्य मध्यभागः परिपूर्णसप्तरज्जूप्रमाणो भवतीति ॥ ९०२ ॥ ९०३ ॥ ९०४ ॥ सम्प्रति लोकस्य संस्थानमाह—'हेट्ठे'त्यादि, अधस्ताद्—अधोभागे अधोमुखमल्लकतुल्यः—अधोमुखीकृतसरावसदृक्षाकारः, उपरि पुनः सम्पुटस्थितयोर्मल्लकयोः—शरावयोराकारमनुसरति लोकः, अयमर्थः—प्रथमं तावदेकं शरावमधोमुखमवस्थाप्यते ततस्तस्योपरि द्वितीयमुपरिमुखं तस्याप्युपरि तृतीयमधोमुखमित्येवं व्यवस्थितशरावत्रयसदृशाकारः सकलोऽपि लोको भवतीति, स च पञ्चास्तिकायमयो—धर्माधर्माकाशजीवपुद्गललक्षणैः पञ्चभिरस्तिकायैर्व्याप्तः ॥ ९०५ ॥ अथ चतुर्दशरज्ज्वात्मकमपि लोकमसत्कल्पनया खण्डकप्रविभागेन दिदर्शयिषुः खण्डकनिष्पादनाय तावदाह—'तिरिय'मित्यादि, तिर्यक्—तिरश्चीनाः सप्तपञ्चाशत्सङ्ख्या रेखाः पट्टिकादौ स्थाप्यन्ते, ऊर्द्ध्वं—उपर्यधोभा-

वेन पुनः पञ्चैव रेखाः स्थाप्या भवन्ति, तथा 'पाएसु चउसु'त्ति सप्तम्यास्तृतीयार्थत्वाच्चतुर्भिः पादैः—खण्डकैरेका रज्जूर्भवति, इह चतुर्भिः खण्डकैरेका रज्जूः परिकल्पिता ततो रज्जूचतुर्थभागत्वात् खण्डकं पाद इत्यभिहितं, चतुर्दशरज्जूश्च—ऊर्द्ध्वाधोभावेन चतुर्दशरज्जूप्रमाणा त्रसनाडी, इयमत्र भावना—तिर्यग्व्यवस्थापितसप्तपञ्चाशद्रेखाभिरूर्द्ध्वाधोभावेन षट्पञ्चाशत्खण्डकानि जायन्ते, चतुर्भिश्च खण्डकैरेका रज्जूरिति षट्पञ्चाशतश्चतुर्भिर्भागहारे ऊर्द्ध्वाधश्चतुर्दश रज्जवो लभ्यन्ते इति, तिर्यक्त्रसनाडीमध्ये सर्वत्र एकैव रज्जूरुपर्यधोभावविनिवेशितरेखापञ्चकेन खण्डकचतुष्कस्यैव निष्पन्नत्वात्, एवं तावत् त्रसनाडीमध्ये ऊर्द्ध्वाधोभावेन खण्डकान्युक्तानि ॥ ९०६ ॥ अथ सकलस्यापि लोकस्य तिर्यग्वर्तीनि खण्डकान्यभिधातुकामः प्रथमं तावदूर्द्ध्वलोके रुचकादारभ्य लोकान्तं यावत्तिर्यक्खण्डान्याह—'तिरिय'मित्यादि, रुचकसमाद् भूभागादूर्द्ध्वं द्वयोः पङ्क्त्योरेकोनत्रिंशत्तमरेखोपरिवर्तिन्योस्तिर्यक्—तिरश्चीनानि चत्वारि चत्वारि खण्डकानि त्रसनाडीमध्यगतान्येव भवन्ति, त्रसनाड्या बहिस्तत्र खण्डकानामभावात्, तत उपरितन्योर्द्वयोः पङ्क्त्योः षट् खण्डकानि, तत्र चत्वारि त्रसनाडीमध्यवर्तीन्येव एकैकं तु त्रसनाड्या बहिः प्रत्येकमुभयपार्श्वयोरिति, तत एकैकस्यां पङ्क्तौ क्रमेणाष्टौ दश च खण्डकानि, तथाहि—एकस्यां पङ्क्तौ नाडीमध्ये चत्वारि बहिश्चैकपार्श्वे द्वयं द्वितीयपार्श्वेऽपि द्वयमित्यष्टौ, अपरस्यां च पङ्क्तौ चत्वारि मध्ये बहिश्च उभयतः प्रत्येकं त्रितयं त्रितयमिति दश, ततोऽपि द्वयोः पङ्क्त्योः प्रत्येकं द्वादश द्वादश खण्डकानि चत्वारि मध्ये बहिश्चत्वारि चत्वारीति, तदनन्तरं द्वयोः पङ्क्त्योः प्रत्येकं षोडश षोडश खण्डकानि चत्वारि मध्ये पार्श्वयोश्च षट् षडिति, तत उपरितनीषु चतसृषु पङ्क्तिषु प्रत्येकं विंशतिः खण्डकानि चत्वारि मध्ये बहिश्चैकपार्श्वेऽष्टावपरपार्श्वेऽप्यष्टाविति, तदेवमूर्द्ध्वलोके चतुर्दशसु पङ्क्तिषु यथासम्भवं खण्डकानां वृद्धिरुक्ता ॥९०७॥ अथ चतुर्दशस्वेव पङ्क्तिषु हानिमाह—(ग्रन्था. १०००० 'पुणरवी'त्यादि, पुनरप्युपरितनपङ्क्तिद्वये षोडश खण्डकानि, भावना च

सर्वत्र प्राग्वदवसेया, तत ऊर्द्धं द्वयोः पङ्क्त्योर्द्वादश द्वादश खण्डकानि, ततोऽपि तिसृषु पङ्क्तिषु दश दश खण्डकानि, ततोऽपि तिसृषु पङ्क्तिषु अष्टावष्टौ खण्डकानि, तदनु द्वयोः पङ्क्त्योः षट् षट् खण्डकानि ततोऽपि सर्वोपरिवर्तिन्योर्द्वयोः पङ्क्त्योर्नाडीमध्यगतान्येव चत्वारि चत्वारि खण्डकानि भवन्तीति, इत्थं तावन्निजगुरुप्रदर्शितस्थापनानुसारतो रुचकादारभ्य लोकान्तं यावत् 'तिरियं चउरो दोसुं' इत्यादिगाथाद्वयं व्याख्यातं, अपरे तु वैपरीत्येन पट्टेषु स्थापनां पश्यन्त एतद्गाथाद्वयं लोकान्तादारभ्य लोकमध्यं यावद्व्याख्यानयन्तीति ॥ ९०८ ॥ अथाधोलोके सप्तस्वपि पृथिवीषु ऊर्द्धाधोभावेन खण्डकान्याह—'**ओयरिये**'त्यादि, अवतीर्य लोकान्ताल्लोकमध्यं समागत्य ततो लोकमध्याद्—रुचकलक्षणादारभ्य सर्वत्र—सर्वासु पृथिवीषु त्रसनाडीमध्ये ऊर्द्धाधोभावेन चत्वारि चत्वारि खण्डकानि ज्ञातव्यानि, त्रसनाड्यास्तु बहिर्द्वितीयाद्यासु पृथिवीषु यथाक्रमं खण्डकानां त्रिकं त्रिकं द्विकं द्विकमेकैकं च खण्डकं तावद् विज्ञेयं यावत् सप्तमी पृथ्वी, इयमत्र भावना—रत्नप्रभायां तावत् त्रसनाड्याः बहिः खण्डकानामभाव एव, ततः शर्कराप्रभाया उपरितनतलादारभ्य दक्षिणवामभागयोः प्रतिपङ्क्ति तिरश्चीनानि त्रीणि त्रीणि खण्डकानि तावदूर्द्धाधोभावेन ज्ञेयानि यावत्सप्तमपृथिव्या अधस्तनो भागः, ततो वालुकाप्रभाया उपरितलादारभ्य उभयपार्श्वयोः खण्डकत्रयात्पुरतः पुनरपि त्रीणि त्रीणि खण्डकानि तावदवसेयानि यावत्सप्तमी पृथिवी, ततः पङ्कप्रभाया उपरितलादारभ्य द्वयोः पार्श्वयोः पूर्वोक्तखण्डकेभ्यः परतो द्वे द्वे खण्डके तावदवगन्तव्ये यावत्सप्तमी पृथिवी, ततः पुनरपि धूमप्रभाया आरभ्य पार्श्वद्वयेऽपि द्वे द्वे खण्डके तावद्भवतो यावत्सप्तमी पृथिवी, ततो भूयोऽपि तमःप्रभाया आरभ्य पार्श्वद्वयोस्तावदेकैकं खण्डकं स्थापनीयं यावत् सप्तमी पृथिवी, ततः सप्तम्यामपि पृथिव्यां पूर्वोक्तखण्डकेभ्यः परत उभयपार्श्वयोरेकैकं खण्डकं प्रतिपङ्क्ति तावद्भवति यावत्सर्वाधस्तनी पङ्क्तिरिति, तदेवमधोलोके ऊर्द्धाधोभावेन खण्डकान्युक्तानि ॥ ९०९ ॥ अथ तमस्तमःप्रभाया आरभ्य रत्नप्रभां याव-

प्रतिपृथिवि तिर्यक्खण्डकप्रमाणमाह—'**अट्ठावीसे**'त्यादि, सप्तम्यां—तमस्तमःप्रभायां नरकपृथिव्यामष्टाविंशतिः खण्डकानि तिर्यग्भवन्ति, तत्र त्रसनाड्या बहिरेकपार्श्वे द्वादश द्वितीयपार्श्वेऽपि द्वादश त्रसनाडीमध्ये च चत्वारीति, तमःप्रभायां षड्विंशतिः खण्डकानि चत्वारि मध्ये बहिर्भागयोश्चैकादशैकादशेति, धूमप्रभायां चतुर्विंशतिः चत्वारि मध्ये उभयपार्श्वयोश्च दश दशेति, पङ्कप्रभायां विंशतिः मध्ये चत्वारि बहिर्भागयोश्चाष्टाष्टाविति, वालुकाप्रभायां षोडश मध्ये चत्वारि उभयपार्श्वयोश्च षट् षडिति, शर्कराप्रभायां तिर्यग्दश खण्डकानि चत्वारि मध्ये दक्षिणवामभागयोश्च त्रीणि त्रीणीति, रत्नप्रभायां च त्रसनाडीमध्यगतान्येव चत्वारि तिर्यक्खण्डकानीत्येवं सप्तस्वपि तमस्तमःप्रभाद्यासु पृथिवीषु तिर्यक्तिरश्चीनखण्डकानां—कल्पितचतुरस्राकारनभोभागरूपाणां परिमाणं—सङ्ख्यानं समवसेयमिति ॥ ९१० ॥ अथ सकलस्यापि लोकस्य खण्डकसर्वसङ्ख्यामाह—'**पञ्चे**'त्यादि, पञ्च शतानि द्वादशोत्तराणि—द्वादशाधिकानि खण्डकानां 'हेट्ठ'त्ति अधोलोके भवन्ति, तथाहि—'अडवीसा' इत्यादिगाथोक्तान् अष्टाविंशत्याद्यङ्कान् मीलयित्वा प्रतिपृथिवि अष्टाविंशतिषड्विंशत्यादिखण्डकसङ्ख्योपेतपङ्क्तिचतुष्टयसद्भावाच्चतुर्भिर्गुणयेत्, ततो जायन्ते पञ्च शतानि द्वादशोत्तराणीति, 'अह उड्ढं'ति अथ—अधोलोकादनन्तरमूर्द्धं—ऊर्द्धलोके त्रीणि शतानि चतुर्भिरभ्यधिकानि खण्डकानां भवन्ति, '**तिरियं चउरो दोसुं**' इत्यादिगाथाद्वितयोदितखण्डकमीलने यथोक्तसङ्ख्यासद्भावात्, सर्वाणि चाधोलोकोर्द्धलोकसम्बन्धीनि खण्डकानि मिलितानि अष्टौ शतानि षोडशाधिकानि भवन्तीति ॥ ९११ ॥ अथ सर्वस्मिन्नपि लोके यावत्यो यावत्यो रज्जवो भवन्ति तावतीर्दर्शयितुमाह—'**बत्तीसं**'इत्यादि, रुचकस्य—पूर्वोक्तस्वरूपस्याधस्तादधोलोके इत्यर्थः द्वात्रिंशद्रज्जवो भवन्ति ज्ञातव्याः, इह किल त्रिधा रज्जूः—सूचीरज्जूः प्रतररज्जूर्घनरज्जूश्च, तत्रायामतः खण्डकचतुष्टयप्रमाणा बाहल्यतः पुनरेकखण्डप्रमिता खण्डकश्रेणिः सूच्याकारव्यवस्थापितखण्डकचतुष्टयनिष्पन्नत्वात्सूचीरज्जूः, तथा एषैव प्राक्प्रदर्शिता खण्डकचतुष्कात्मिका सूचिस्तयैव गुण्यते अतः प्रत्येकं खण्डकचतुष्टयनि-

ष्पन्नसूचीचतुष्टयात्मिका उपरितनाधस्तनखण्डकरहिता षोडशखण्डकसङ्ख्या प्रतररज्जूः सम्पद्यते, तथा प्रतर एव सूच्या गुणितो दैर्घ्येण विष्कम्भतः पिण्डतश्च समसङ्ख्यखण्डकोपेता सर्वतश्चतुरस्रा घनरज्जूः, दैर्घ्यादिषु त्रिष्वपि स्थानेषु समतालक्षणस्यैव घनस्येह रूढत्वात्, प्रतररज्जूश्च दीर्घविष्कम्भाभ्यामेव समानपिण्डस्तस्यैकखण्डकमात्रत्वादिति भावः, एषा च घनरज्जूश्चतुःषष्टिखण्डकात्मिका, पूर्वोक्तसूच्याऽनन्तरोदितषोडशखण्डकप्रमिते प्रतरे गुणिते एतावतामेव खण्डकानां भावात्, स्थापना च—प्रागुक्तषोडशखण्डकात्मकप्रतरस्योपरि त्रीन् वारान् षोडश षोडश खण्डकानि दत्त्वा भावनीया, तथा च दैर्घ्यविष्कम्भपिण्डैस्तुल्योऽयमापद्यत इति, उक्तं च—“सूई रज्जू चउहिँ उ खंडगेहिं सोलसहिं पयररज्जू य । चउसट्ठिखंडगेहिं घणरज्जू होइ विन्नेया ॥ १ ॥” ततो द्वादशोत्तरपञ्चशतरूपस्याधोलोकखण्डकराशेः प्रतररज्ज्वानयनाय षोडशभिर्भागे हृते द्वात्रिंशत्प्रतररज्जवो भवन्ति, तथा उपरि—ऊर्द्धलोके एकोनविंशतिः प्रतररज्जवः, चतुरुत्तरशतत्रयस्य षोडशभिर्भागहारे एकोनविंशतेरेव लभ्यमानत्वात्, तथा सर्वपिण्डेन—अधोलोकोर्द्धलोकसम्बन्धिसर्वरज्जूमीलनेन एकपञ्चाशत्प्रतररज्जवो भवन्तीति ॥ ९१२ ॥ साम्प्रतं घनरज्जूसङ्ख्यां प्रतिपिपादयिषुः प्रथमं तावल्लोकघनीकरणमाह—**‘दाहिण’** गाहा **‘हेट्ठाओ’** गाहा, ऊर्द्धलोके त्रसनाड्या दक्षिणपार्श्ववर्तिनी ये द्वे खण्डे—ब्रह्मलोकमध्यादधस्तनमुपरितनं च खण्डं ते परिगृह्य विपरीते च विधाय—अधस्तनभागमुपरितनं उपरितनं च चाधः कृत्वेत्यर्थः, वामपार्श्वे सन्दध्यात्—संयोजयेत्, ततस्ते द्वे खण्डे रज्जूविस्तृतया त्रसनाड्या युते सर्वत्र विस्तरतस्तिस्रो रज्जवो जाताः ऊर्द्धाधश्चोच्छ्रयेण सप्त रज्जवः इत्यूर्द्धलोकसंवर्त्तनं, **‘हेट्ठाउ’**त्ति अधस्ताद्—अधोलोके पुनस्त्रसनाडीतो वामभागवर्ति खण्डं बुद्ध्या गृहीत्वा दक्षिणपार्श्वे विपरीतं कृत्वा स्थापयेत्, तत उपरितनसंवर्तितोर्द्धलोकरूपं खण्डं त्रिरज्जूविस्तीर्णं संवर्तिताधोलोकखण्डस्य वामे स्थाने—वामपार्श्वे सङ्घातयेत्, इयमत्र भावना—इह स्वरूपतस्तावल्लोक ऊर्द्धाधश्चतुर्दशरज्जूप्रमाणः

अधस्ताद्विस्तरतो देशोनसप्तरज्जूप्रमाणः तिर्यग्लोकमध्यभागे एकरज्जूः ब्रह्मलोकमध्ये पञ्चरज्जूः उपरि च लोकान्ते एकरज्जूः शेषस्थानेषु पुनरनियतविस्तरः, एवंप्रमाणस्य लोकस्य वैशाखस्थानस्थकटिस्थकरयुग्मपुरुषाकारस्य घनीकरणाय प्रथममुपरितनलोकार्धं संवर्त्यते, तथाहि—सर्वत्रैकरज्जूविस्तीर्णायास्त्रसनाड्या दक्षिणभागवर्तिनी ब्रह्मलोकमध्यादधस्तनमुपरितनं च ये द्वे खण्डे कूर्पराकारसंस्थिते ब्रह्मलोकमध्ये प्रत्येकं द्विरज्जूविस्तीर्णे देशोनार्धचतुष्टयरज्जूच्छ्रये ते बुद्धिकल्पनया समादाय त्रसनाड्या एवोत्तरपार्श्वे वैपरीत्येन सङ्घात्येते, एवं चोपरितनं लोकार्धं त्रिरज्जूविस्तारं देशोनसप्तरज्जूच्छ्रयं, बाहल्यतस्तु ब्रह्मलोकमध्ये पञ्चरज्जूप्रमाणमन्यत्र त्वनियतबाहल्यं जायते, ततोऽधोलोके च त्रसनाड्या दक्षिणभागवर्त्यधोलोकखण्डमधोभागे देशोनत्रिरज्जूविस्तारं क्रमेण हीयमानविस्तारं तावद्यावदुपरिष्टाद्रज्जवसङ्ख्येयभागविष्कम्भं समधिकसप्तरज्जूच्छ्रयं बुद्ध्या परिगृह्य त्रसनाड्या एवोत्तरपार्श्वे ऊर्द्धाधोभागविपर्यासेन संयोजयेत्, एवं च कृतेऽधस्तनं लोकार्धं देशोनचतूरज्जूविस्तारं सातिरेकसप्तरज्जूच्छ्रयं बाहल्यतोऽप्यधः क्वचित्किञ्चिदूनसप्तरज्जूमानं अन्यत्र त्वनियतबाहल्यं जयाते, तत उपरितनमर्धं बुद्ध्या गृहीत्वाऽधस्तनस्यार्धस्योत्तरपार्श्वे सङ्घात्यते, तथा च सति क्वचित्सातिरेकसप्तरज्जूच्छ्रयः क्वचिच्च देशोनसप्तरज्जूच्छ्रयः विस्तरतस्तु देशोनसप्तरज्जूप्रमाणो घनो जातः, ततः सप्तरज्जूनामुपरि यदधिकं तत्परिगृह्य उत्तरपार्श्वे ऊर्द्धाध आयतं सङ्घात्यते, ततो विस्तरतोऽपि परिपूर्णाः सप्त रज्जवो भवन्ति, तथा सङ्घातितोपरितनखण्डस्य बाहल्यं क्वचित्पञ्च रज्जवः अधस्तनखण्डस्य तु बाहल्यं अधस्ताद्यथासम्भवं देशोनाः सप्त रज्जवः, तत उपरितनखण्डबाहल्याद्देशोनरज्जूद्वयमत्रातिरिच्यते इत्यस्मादतिरिच्यमानबाहल्यादर्धं गृहीत्वा उपरितनखण्डबाहल्ये संयोज्यते, एवं च कृते बाहल्यतस्तावत् कियत्यपि प्रदेशे किञ्चिदूनाः षट् रज्जवो भवन्ति, व्यवहारतस्तु सर्वमप्येतच्चतुरस्त्रीकृतनभःखण्डं सप्तरज्जूप्रमाणमुच्यते, व्यवहारनयो हि किञ्चिन्न्यूनसप्तहस्तादिप्रमाणमपि पटादिवस्तु परिपूर्णस-

प्रहस्तादिमानं व्यपदिशति, देशतोऽपि च दृष्टं बाहल्यादिधर्मं परिपूर्णेऽपि वस्तुनि व्यवस्यति स्थूलदृष्टित्वादिति भावः, अत एव तन्मते-
नैवात्र सप्तरज्जूबाहल्यता सर्वगताऽवगन्तव्या, आयामविष्कम्भाभ्यामपि यत्र देशोनसप्तरज्जूप्रमाणमिदं व्यवहारतस्तत्रापि प्रत्येकं सप्तर-
ज्जूप्रमाणता दृश्या, तदेवं व्यवहारनयमतेनायामविष्कम्भबाहल्यैः प्रत्येकं सप्तरज्जूप्रमाणो घनो जायते, एतच्च पट्टिकादौ लिखित्वा भा-
वनीयमिति ॥ ९१३ ॥९१४ ॥ इदानीं घनीकृतस्य लोकस्य रज्जूसङ्ख्यां प्रतिपादयितुमाह—'तिण्णि' इत्यादि, सर्वस्मिन्नपि चतुर्दश-
रज्ज्वात्मके लोके घनीकृते त्रिचत्वारिंशदुत्तराणि त्रीणि शतानि रज्जूनां भवन्ति, अथ घनीकरणे कीदृक्संस्थानो लोकः सम्पद्यते?, त-
त्राह—**'चउरंसं होइ जयं'** चतुरस्रं—सर्वतः समचतुरस्रं जगत्—लोको भवति, संवर्तितं सदिति शेषः, इयं च त्रिचत्वारिंशदुत्तरशत-
त्रयलक्षणा रज्जूसङ्ख्या सप्तानां घनेन 'समत्रिराशिहतिर्घनः' इतिवचनादन्योऽन्यं त्रिस्ताडनेन जायते, एतदुक्तं भवति—संवर्तितस्य लोक-
स्यायामविष्कम्भबाहल्यानां प्रत्येकं सप्तरज्जूमानत्वात् सप्त सप्तकेन गुण्यन्ते जाता एकोनपञ्चाशत् साऽपि पुनः सप्तकेन गुण्यते जा-
तानि त्रीणि शतानि त्रिचत्वारिंशानीति, एतच्च व्यवहारमाश्रित्योक्तं, निश्चयतस्तु एकोनचत्वारिंशदधिकशतद्वयसङ्ख्यानामेव घनरज्जूनां
सम्भवात्, तथाहि—षट्पञ्चाशत्सङ्ख्यास्वपि पङ्क्तिषु **'तिरियं चउरो दोसुं'** इत्यादिगाथाकथितानि चतुरादीनि प्रतरखण्डकानि एकैक-
पङ्क्तिगतानि पृथक्पृथग्वर्ग्यन्ते, 'सदृशद्विराशिघातो वर्गः' इतिवचनात् चतुष्कादयोऽङ्काश्चतुष्कादिभिरेव गुण्यन्ते इत्यर्थः, जाताः षोड-
शादयोऽङ्काः, तेषां च सर्वमीलने पञ्चदशसहस्राः षण्णवत्यधिके च द्वे शते खण्डकानां भवन्ति, अस्य च राशेर्घनरज्जूसमानयनाय
चतुःषष्ट्या भागो ह्रियते, ततो जायते एकोनचत्वारिंशदधिकद्विशतसङ्ख्या एव घनरज्जव इति, उक्तं च—'अह उवरिं छप्पन्ना पयरपच-
क्खदिट्ठखंडाणं । वग्गं कुणह पिहु पिहु संजोगे तिजयगणियपयं ॥ १ ॥ सहसेगारस दुसया बत्तीसहिया अहंमि खंडाणं । समदीह-

॥ २७० ॥

पिहुव्वेहाण रज्जुचउरंसमाणेण ॥ २ ॥ चत्तारि सहस्साइं चउसट्ठिजुआइं उड्ढलोगम्मि । पनरससहस्स दुसयं छण्णउयं जायमुभएसिं
॥ ३ ॥ चउसट्ठीएँ विहत्तं उणयाला दो सया हविज्जेवं । लोए घणरज्जूणं तिरियं चउरोत्ति गाहत्थो ॥ ४ ॥" अथोर्द्धलोके यावत्सु
खण्डकेषु यावन्तो देवलोका भवन्तीत्येतदाह—**'छसु'** इत्यादि, रुचकसमाद् भूभागादुपरिमुखेषु षट्सु खण्डकेषु, सार्धरज्जूप्रमाणे क्षेत्रे
इत्यर्थः, द्विकं—सौधर्मेशानलक्षणं देवलोकद्वयं भवति, ततोऽप्युपरितनेषु चतुर्षु खण्डकेषु—रज्जूमाने क्षेत्रे सनत्कुमारमाहेन्द्ररूपं देवलोक-
द्विकं भवति, ततोऽप्युपरि दशसु खण्डकेषु—अर्धतृतीयरज्जूप्रमिते क्षेत्रे भवन्ति ब्रह्मलोकलान्तकशुक्रसहस्रारस्वरूपाश्चत्वारो देवलोकाः,
तदनु चतुर्षु खण्डकेषु—रज्जूपरिच्छिन्ने क्षेत्रे आनतप्राणतारणाच्युतनामकानां देवलोकानां चतुष्कं भवति, ततः सर्वोपरिवर्तिनि खण्डक-
चतुष्टये—अन्तिमरज्जौ नवग्रैवेयकविजयवैजयन्तजयन्तापराजितसर्वार्थसिद्धाख्यानि पञ्चानुत्तरविमानानि सिद्धिक्षेत्रं च भवंतीति ॥९१६॥
सम्प्रति रज्जूस्वरूपमाह—**'सयंभु'** इत्यादि, सकलद्वीपपयोधिपर्यन्तवर्तिनः स्वयम्भूरमणाभिधानजलनिधेः **'पुरिम'**त्ति पूर्ववेदिकान्तादा-
रभ्य यावत्तस्यैव तोयधेरपरवेदिकान्तः एतावत्प्रमाणा रज्जूरवगन्तव्या, अनेन च रज्जूमानेनोच्छ्रयतो लोकश्चतुर्दशरज्जूप्रमाणो भवतीति
१४३ ॥ ९१७ ॥ इदानीं 'सन्नाओ तिन्नि'त्ति चतुश्चत्वारिंशं शततमं द्वारमाह—

सन्नाउ तिन्नि पढमेऽत्थ दीहकालोवएसिया नाम । तह हेउवायदिट्ठीवाउवएसा तदियराओ
॥ ९१८ ॥ एयं करेमि एयं कयं मए इममहं करिस्सामि । सो दीहकालसन्नी जो इय तिकालसन्न-
धरो ॥ ९१९ ॥ जे उण संचिंतेउं इट्ठाणिट्ठेसु विसयवत्थूसुं । वत्तंति नियत्तंति य सदेहपरिपाल-
णाहेउं ॥ ९२० ॥ पाएण संपइच्चिय कालंमि न यावि दीहकालंमि । ते हेउवायसन्नी निच्चेट्ठा हुंति

हु असन्नी ॥ ९२१ ॥ सम्मद्दिट्ठी सन्नी संते नाणे खओवसमिए य। अस्सन्नी मिच्छत्तंमि दिट्ठिवाओवएसेणं ॥ ९२२ ॥

संज्ञानं संज्ञा ज्ञानमित्यर्थः, सा त्रिभेदा 'पढमेत्थ'त्ति प्रथमा—आद्या अत्र—एतासु तिसृषु संज्ञासु मध्ये दीर्घकालोपदेशिकी नाम, दीर्घकालमतीतानागतवस्तुविषयत्वेनोपदेशः—कथनं यस्याः सा दीर्घकालोपदेशी सैव दीर्घकालोपदेशिका, तथा तदितरे—द्वितीयतृतीये हेतुवाददृष्टिवादोपदेशे, उपदेशशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् हेतुवादोपदेशा द्वितीया सञ्ज्ञा दृष्टिवादोपदेशा च तृतीयेत्यर्थः, तत्र हेतुः कारणं निमित्तमित्यनर्थान्तरं तस्य वदनं वादस्तद्विषय उपदेशः—प्ररूपणा यस्यां सा हेतुवादोपदेशा, तथा दृष्टिः—दर्शनं सम्यक्त्वं तस्य वदनं—वादो दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः तद्विषय उपदेशः—प्ररूपणं यस्यां सा दृष्टिवादोपदेशेति ॥ ९१८ ॥ अथ दीर्घकालोपदेशसंज्ञायाः स्वरूपं प्रतिपिपादयिषुस्तया संज्ञिनमेवाह—**'एयं'** इत्यादि, एतत्करोम्यहं एतत्कृतं मया एतत्करिष्याम्यहं इत्येवं यस्त्रिकालविषयां वर्तमानातीतानागतकालत्रयवर्तिवस्तुविषयां संज्ञां—मनोविज्ञानं धारयति स दीर्घकालसंज्ञी, दीर्घकाला—दीर्घकालोपदेशा संज्ञाऽस्यास्तीतिकृत्वा, स च गर्भजस्तिर्यङ् मनुष्यो वा देवो नारकश्च मनःपर्याप्तियुक्तो विज्ञेयः, तस्यैव त्रिकालविषयविमर्शादिसम्भवात्, एष च प्रायः सर्वमप्यर्थं स्फुटरूपमुपलभते, तथाहि—यथा चक्षुष्मान् प्रदीपादिप्रकाशेन स्फुटमर्थमुपलभते तथैषोऽपि मनोलब्धिसम्पन्नो मनोद्रव्यावष्टम्भसमुत्थविमर्शवशतः पूर्वापरानुसन्धानेन यथावस्थितं स्फुटमर्थमुपलभते, यस्य पुनर्नास्ति तथाविधस्त्रिकालविषयो विमर्शः सोऽसंज्ञीति सामर्थ्याल्लभ्यते, स च सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियविकलेन्द्रियादिर्विज्ञेयः, स हि स्वल्पस्वल्पतरमनोलब्धिसम्पन्नत्वादस्फुटमस्फुटतरमर्थं जानाति, तथाहि—संज्ञिपञ्चेन्द्रियापेक्षया सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियोऽस्फुटमर्थं जानाति, ततोऽप्यस्फुटं चतुरिन्द्रियः ततोऽप्यस्फुटतरं त्रीन्द्रियः ततोऽप्यस्फुटतमं द्वीन्द्रियः ततोऽप्यत्यस्फुटतममेकेन्द्रियः तस्य प्रायो मनोद्रव्यासम्भवात्, केवलमव्यक्तमेव किञ्चिदतीवाल्पतरं मनो द्रष्टव्यं यद्वशादाहारादिसंज्ञा अव्यक्तरूपाः प्रादुष्ष्यन्तीति १ ॥ ९१९ ॥ साम्प्रतं हेतुवादोपदेशसंज्ञया संज्ञिनमसंज्ञिनं चाह—**'जे उण'** गाहा, **'पाएण'** गाहा, ये पुनः सञ्चिन्त्य सञ्चिन्त्येष्टानिष्टेषु—छायातपाहारादिषु विषयवस्तुषु मध्ये स्वदेहपरिपालनाहेतोरिष्टेषु वर्तन्ते अनिष्टेभ्यस्तु तेभ्य एव निवर्तन्ते, प्रायेण च साम्प्रतकाल एव, न चापि—नैव दीर्घकाले—अतीतानागतलक्षणे, प्रायोग्रहणात् केचिदतीतानागतकालावलम्बिनोऽपि नातिदीर्घकालानुसारिणः ते द्वीन्द्रियादयो हेतुवादोपदेशसंज्ञया संज्ञिनो विज्ञेयाः, अत्र च निश्चेष्टाः—घर्माद्यभितापेऽपि तन्निराकरणाय प्रवृत्तिनिवृत्तिविरहिताः पृथिव्यादय एवासंज्ञिनो भवन्ति, इदमुक्तं भवति—यो बुद्धिपूर्वकं स्वदेहपरिपालनार्थमिष्टेष्वाहारादिषु वस्तुषु प्रवर्तते अनिष्टेभ्यश्च निवर्तते स हेतूपदेशसंज्ञी, स च द्वीन्द्रियादिरपि वेदितव्यः, तथाहि—इष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिसञ्चिन्तनं न मनोव्यापारमन्तरेण सम्भवति, मनसा च पर्यालोचनं संज्ञा, सा च द्वीन्द्रियादेरपि विद्यते, तस्यापि प्रतिनियतेष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्, ततो द्वीन्द्रियादिरपि हेतूपदेशसंज्ञया संज्ञी लभ्यते, नवरमस्य सञ्चिन्तनं प्रायो वर्तमानकालविषयं, न भूतभविष्यद्विषयमिति नायं दीर्घकालोपदेशेन संज्ञी, यस्य पुनर्नास्त्यभिसन्धारणपूर्विका प्रवृत्तिनिवृत्तिशक्तिः स प्राणी हेतुवादोपदेशेनाप्यसंज्ञी लभ्यते, स च पृथिव्यादिरेकेन्द्रियो वेदितव्यः, तस्याभिसन्धिपूर्वकमिष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्त्यसम्भवात्, या अपि च आहारादिका दश संज्ञाः पृथिव्यादीनामप्यत्र वक्ष्यन्ते **प्रज्ञापना**यामपि च प्रतिपादितास्ता अप्यत्यन्तमव्यक्तरूपा मोहोदयजन्यत्वादशोभनाश्चेति न तदपेक्षयाऽपि तेषां संज्ञित्वव्यपदेशः, न हि लोकेऽपि कार्षापणमात्रास्तित्वेन धनवानुच्यते न चाविशिष्टेन मूर्तिमात्रेण रूपवानिति, अन्यत्रापि हेतुवादोपदेशसंज्ञित्वमाश्रित्योक्तं—"कृमिकीटपतङ्गाद्याः समनस्का जङ्गमाश्चतुर्भेदाः । अमनस्काः पञ्चविधाः पृथिवीकायादयो जीवाः ॥१॥"

२ ॥९२०॥९२१॥ अथ दृष्टिवादोपदेशसंज्ञया संज्ञिनमसंज्ञिनं चाह–'सम्मे'त्यादि, दृष्टिवादोपदेशेन क्षायोपशमिके ज्ञाने वर्तमानः सम्यग्दृष्टिरेव संज्ञी, संज्ञानं संज्ञा–सम्यग्ज्ञानं तद्युक्तत्वात्, मिथ्यादृष्टिः पुनरसंज्ञी विपर्ययत्वेन वस्तुतः सम्यग्ज्ञानरूपसंज्ञारहितत्वात्, यद्यपि च मिथ्यादृष्टिरपि सम्यग्दृष्टिरिव घटादिकं जानीते व्यवहरति च तथापि तस्य सम्बन्धि व्यवहारमात्रेण ज्ञानमपि निश्चयतोऽज्ञानमेवोच्यते, स्याद्वादाश्रयणेन ज्ञाननिबन्धनस्य भुवनगुरुनिर्णीतयथावस्थितवस्त्वभ्युपगमस्य कदाचिदप्यभावात्, आह–यदि विशिष्टसंज्ञायुक्तत्वात् सम्यग्दृष्टिः संज्ञीष्यते तर्हि किमिति क्षायोपशमिकज्ञानयुक्तोऽसौ गृह्यते?, क्षायिकज्ञाने हि विशिष्टतरा सा प्राप्यते, ततस्तद्वृत्तिरप्यसौ किं नाङ्गीक्रियते?, उच्यते, यतोऽतीतस्यार्थस्य स्मरणमनागतस्य च चिन्ता संज्ञाऽभिधीयते, सा च केवलिनि नास्ति, सर्वदा सर्वार्थावभासकत्वेन केवलिनां स्मरणचिन्ताद्यतीतत्वात् इति क्षायोपशमिकज्ञान्येव सम्यग्दृष्टिः संज्ञीति। ननु प्रथमं हेतुवादोपदेशेन संज्ञी वक्तुं युज्यते, हेतुवादोपदेशेनाल्पमनोलब्धिसम्पन्नस्यापि द्वीन्द्रियादेः संज्ञित्वेनाभ्युपगमात् तस्य चाविशुद्धतरत्वात्, ततो दीर्घकालोपदेशेन, हेतूपदेशसंज्ञ्यपेक्षया दीर्घकालोपदेशसंज्ञिनो मनःपर्याप्तियुक्ततया विशुद्धत्वात्, तत्किमर्थमुत्क्रमोपन्यासः?, उच्यते, इह सर्वत्र सूत्रे यत्र कचित्संज्ञी असंज्ञी वा परिगृह्यते तत्र सर्वत्रापि प्रायो दीर्घकालोपदेशेन गृह्यते न हेतुवादोपदेशेन नापि दृष्टिवादोपदेशेन, तत एतत्संप्रत्ययार्थं प्रथमं दीर्घकालोपदेशेन संज्ञिनो ग्रहणं, उक्तं च–"सन्निति असन्निति य सव्वसुए कालिओवएसेणं। पायं संववहारो कीरइ तेणाइओ स कओ ॥ १ ॥" ततोऽनन्तरमप्रधानत्वात् हेतूपदेशेन संज्ञिनो ग्रहणं, ततः सर्वप्रधानत्वादन्ते दृष्टिवादोपदेशेनेति १४४॥९२२॥ इदानीं **'सन्नाओ चउरो'**त्ति पञ्चचत्वारिंशदुत्तरशततमं द्वारमाह—

आहार १ भय २ परिग्गह ३ मेहुण ४ रूवाओ हुंति चत्तारि। सत्ताणं सन्नाओ आसंसारं समग्गाणं ॥ ९२३ ॥

संज्ञानं संज्ञा–आभोगः, सा द्विधा–क्षायोपशमिकी औदयिकी च, तत्राद्या ज्ञानावरणक्षयोपशमजन्यमतिभेदरूपा, सा चानन्तरमेवोक्ता, द्वितीया पुनः सामान्येन चतुर्विधाऽऽहारसंज्ञादिलक्षणा, तत्र क्षुद्वेदनीयोदयाद् या कवलाद्याहारार्थं तथाविधपुद्गलोपादानक्रिया सा आहारसंज्ञा, तस्या आभोगात्मिकत्वात्, सा पुनश्चतुर्भिः कारणैः समुत्पद्यते, यदुक्तं **स्थानाङ्गे**—"चउहिं ठाणेहिं आहारसन्ना समुप्पज्जइ, तंजहा–ओमकुट्ठयाए छुहावेयणिज्जस्स कम्मस्सुदएणं मईए तदट्ठोवओगेणं"ति, तत्र अवमकोष्ठतया–रिक्तोदरतया क्षुद्वेदनीयस्य कर्मण उदयेन मत्या–आहारकथाश्रवणादिजनितबुद्ध्या तदर्थोपयोगेन–सततमाहारचिन्तयेति १ तथा भयमोहनीयोदयाद्भयोद्भ्रान्तस्य दृष्टिवदनविकाररोमाञ्चोद्भेदादिक्रिया भयसंज्ञा, इयमपि चतुर्भिः स्थानैरुत्पद्यते, यदुक्तं–"हीणसत्तयाए भयवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मईए तदट्ठोवओगेणं"ति, तत्र हीनसत्त्वतया–सत्त्वाभावेन भयवेदनीयस्य कर्मण उदयेन मत्या–भयवार्ताश्रवणभीषणदर्शनादिजनितया बुद्ध्या तदर्थोपयोगेन–इहलोकादिसप्तभयलक्षणार्थपर्यालोचनेनेति २ तथा लोभोदयात्प्रधानसंसारकारणाभिष्वङ्गपूर्विका सचित्तेतरद्रव्योपादानक्रिया परिग्रहसंज्ञा, एषापि चतुर्भिः स्थानैरुत्पद्यते, यदुक्तम्—"अविमुत्तयाए लोभवेयणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मईए तदट्ठोवओगेणं"ति, तत्र अविमुक्ततया–सपरिग्रहतया लोभवेदनीयकर्मण उदयेन मत्या–सचेतनादिपरिग्रहदर्शनादिजनितबुद्ध्या तदर्थोपयोगेन–परिग्रहानुचिन्तनेनेति ३ तथा पुंवेदोदयान्मैथुनाय स्त्र्यालोकनप्रसन्नवदनसंस्तंभितोरुवेपथुप्रभृतिलक्षणा क्रिया मैथुनसंज्ञा, असावपि चतुर्भिः स्थानैरुत्पद्यते, यदुक्तम्—'चियमंससोणियाए मोहणिज्जस्स कम्मस्स उदएणं मईए तदट्ठोवओगेणं'ति, तत्र चिते–उपचिते मांसशोणिते यस्य स

तथा तद्भावस्तत्ता तया चितमांसशोणिततया मोहनीयस्य कर्मण उदयेन मत्या—सुरतकथाश्रवणादिजनितबुद्ध्या तदर्थोपयोगेन—मैथुनलक्षणार्थचिन्तनेनेति ४, एताश्चतस्रः संज्ञाः समग्राणामेकेन्द्रियादीनां पञ्चेन्द्रियपर्यवसानानां सत्त्वानां—जीवानामासंसारं—संसारवासं यावद्भवन्ति, तथा च केषाञ्चिदेकेन्द्रियाणामप्येताः स्पष्टमेवोपलभ्यन्ते, तथाहि—जलाद्याहारोपजीवनाद्वनस्पत्यादीनामाहारसंज्ञा सङ्कोचनीवल्ल्यादीनां तु हस्तस्पर्शादिभीत्या अवयवसङ्कोचनादिभ्यो भयसंज्ञा बिल्वपलाशादीनां तु निधानीकृतद्रविणोपरि पादमोचनादिभ्यः परिग्रहसंज्ञा कुरुबकाशोकतिलकादीनां तु कमनीयकामिनीभुजलतावगूहनपार्ष्णिप्रहारकटाक्षविक्षेपादिभ्यः प्रसूनपल्लवादिप्रसवप्रदर्शनान्मैथुनसंज्ञेति १४५ ॥ ९२३ ॥ इदानीं 'सन्नाओ दस'त्ति षट्चत्वारिंशदधिकशततमं द्वारमाह—

आहार १ भय २ परिग्गह ३ मेहुण ४ तह कोह ५ माण ६ माया ७ य । लोभो ८ ह ९ लोग १० सन्ना दसऽवेया सव्वजीवाणं ॥ ९२४ ॥

संज्ञायतेऽनयाऽयं जीव इति संज्ञा—वेदनीयमोहोदयाश्रिता ज्ञानावरणदर्शनावरणक्षयोपशमाश्रिता च विचित्राहारादिप्राप्तिक्रिया, सा चोपाधिभेदाद्दशविधा, तत्राहारभयपरिग्रहमैथुनसंज्ञा अनन्तरमेव व्याख्याताः, तथा क्रोधवेदनीयोदयात्तदावेशगर्भा परुषमुखनयनदन्तच्छदस्फुरणादिचेष्टा क्रोधसंज्ञा मानोदयादहङ्कारात्मिका उत्सेकादिपरिणतिर्मानसंज्ञा मायावेदनीयेनाशुभसङ्क्लेशादनृतसम्भाषणादिक्रिया मायासंज्ञा लोभवेदनीयोदयतो लालसत्वेन सचित्तेतरद्रव्यप्रार्थना लोभसंज्ञा, तथा मतिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमात् शब्दाद्यर्थगोचरा सामान्यावबोधक्रिया ओघसंज्ञा तद्विशेषावबोधक्रिया लोकसंज्ञा, एवं चेदमापतितं—दर्शनोपयोग ओघसंज्ञा ज्ञानोपयोगो लोकसंज्ञा, एष **स्थानाङ्गटीका**भिप्रायः, **आचाराङ्गटीकायां** पुनरभिहितं—ओघसंज्ञा तु अव्यक्तोपयोगरूपा वल्लीवितानारोहणादिसंज्ञा लोकसंज्ञा तु स्वच्छंदघटितविकल्परूपा लौकिकाचरिता, यथा—'न सन्त्यनपत्यस्य लोकाः श्वानो यक्षाः विप्रा देवाः काकाः पितामहाः बर्हिणां पक्षवातेन गर्भ इत्यादिका' इति, अपरे तु ज्ञानोपयोग ओघसंज्ञा दर्शनोपयोगो लोकसंज्ञेत्येवमाहुः, एते दशापि अयं जीव इति संज्ञानहेतुत्वात् संज्ञाः सर्वेषां संसारिजीवानां ज्ञेयाः, सुखप्रतिपत्तये च स्पष्टरूपाः पञ्चेन्द्रियानधिकृत्य व्याख्याताः, एकेन्द्रियादीनां त्वेता अव्यक्तरूपा अवगन्तव्या इति १४६ ॥ ९२४ ॥ इदानीं 'सन्नाओ पन्नरसे'ति सप्तचत्वारिंशदधिकशततमं द्वारमाह—

आहार १ भय २ परिग्गह ३ मेहुण ४ सुह ५ दुक्ख ६ मोह ७ वितिगिच्छा ८ । तह कोह ९ माण १० माया ११ लोहे १२ लोगे य १३ धम्मो १४ घे १५ ॥ ९२५ ॥

प्रक्रमायातस्य संज्ञाशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धादाहारसंज्ञादय ओघसंज्ञापर्यन्ताः पञ्चदश संज्ञा भवन्ति, तत्र दश पूर्वोक्तस्वरूपा एव, सुखदुःखसंज्ञे—सातासातानुभवरूपे मोहसंज्ञा—मिथ्यादर्शनरूपा विचिकित्सासंज्ञा—चित्तविप्लुतिलक्षणा धर्मसंज्ञा—क्षमाद्यासेवनस्वरूपा, एताश्च विशेषानुपादानाद्यथासम्भवं सर्वजीवानामवसेयाः, इह कचिद् ग्रन्थे चतुर्विधाः संज्ञाः उक्ताः कचिद्दशविधाः कचित् तु पञ्चदशविधाः ततः कासाञ्चित्पुनर्भणनेऽपि न पौनरुक्त्यमाशङ्कनीयं, तथा **आचाराङ्गे** विप्रलापवैमनस्यरूपां शोकसंज्ञां प्रक्षिप्य षोडश संज्ञाः प्रतिपादिता इति १४७ ॥ ९२५ ॥ इदानीं 'सत्तसट्ठिलक्खणभेयविसुद्धं सम्मत्तं'ति अष्टचत्वारिंशदधिकशततमं द्वारमाह—

चउसद्दहण ४ तिलिंगं ३ दसविणय १० तिसुद्धि ३ पंचगयदोसं ५ । अट्ठपभावण ८ भूसण ५- लक्खण ५ पंचविहसंजुत्तं ॥ ९२६ ॥ छविहजयणा ६ ऽऽगारं ६ छब्भावण ६ भावियं च छट्ठाणं ६ । इय सत्तयसट्ठिलक्खणभेयविसुद्धं च सम्मत्तं ॥ ९२७ ॥ परमत्थसंथवो वा १ सुदिट्ठपरमत्थसे-

वणा वावि २ । वावन्न३ कुदंसणवज्जणा य ४ सम्मत्तसद्दहणा ॥ ९२८ ॥ सुस्सूस १ धम्मराओ २ गुरुदेवाणं जहासमाहीए । वेयावच्चे नियमो ३ सम्मद्दिट्ठिस्स लिंगाइं ॥ ९२९ ॥ अरहंत १ सिद्ध २ चेइय ३ सुए य ४ धम्मे य ५ साहुवग्गे य ६ । आयरिय ७ उवज्झाएसु ८ य पवयणे ९ दंसणे १० यावि ॥ ९३० ॥ भत्ती पूया वन्नज्जलणं वज्जणमवन्नवायस्स । आसायणपरिहारो दंसणविणओ समासेणं ॥ ९३१ ॥ मोत्तूण जिणं १ मोत्तूण जिणमयं २ जिणमयट्ठिए मोत्तुं ३ । संसारकच्चवारं चिंतिज्जंतं जगं सेसं ॥ ९३२ ॥ संका १ कंख २ विगिच्छा ३ पसंस ४ तह संथवो कुलिंगीसु ५ । सम्मत्तस्सऽइयारा परिहरियव्वा पयत्तेणं ॥ ९३३ ॥ पावयणी १ धम्मकही २ वाई ३ नेमित्तिओ ४ तवस्सी ५ य । विज्जा ६ सिद्धो य ७ कवी ८ अट्ठेव पभावगा भणिया ॥ ९३४ ॥ जिणसासणे कुसलया १ पभावणा २ ऽऽययणसेवणा ३ थिरया ४ । भत्ती य ५ गुणा सम्मत्तदीवया उत्तमा पंच ॥ ९३५ ॥ उवसम १ संवेगोऽवि य २ निव्वेओ ३ तह य होइ अणुकंपा ४ । अत्थिक्कं चिय ५ एए संमत्ते लक्खणा पंच ॥ ९३६ ॥ नोअन्नतित्थिए अन्नतित्थिदेवे य तह सदेवेऽवि । गहिए कुतित्थिएहिं वंदामि न वा नमंसामि ॥ ९३७ ॥ नेव अणालत्तो आलवेमि नो संलवेमि तह तेसिं । देमि न असणाईयं पेसेमि न गंधपुप्फाइ ॥ ९३८ ॥ रायाभिओगो य १ गणाभिओगो २, बलाभिओगो य ३ सुराभिओगो ४ । कंतारवित्ती ५ गुरुनिग्गहो य ६, छ छिंडिआओ जिणसासणम्मि ॥ ९३९ ॥ मूलं १ दारं २ पइट्ठाणं ३, आहारो ४ भायणं ५ निही ६ । दुच्छक्कस्सावि धम्मस्स, सम्मत्तं परिकित्तियं ॥ ९४० ॥ अत्थि य १ निच्चो २ कुणई ३ कयं च वेएइ ४ अत्थि निव्वाणं ५ । अत्थि य मोक्खोवाओ ६ छस्सम्मत्तस्स ठाणाइं ॥ ९४१ ॥

चत्वारि श्रद्धानानि यत्र तच्चतुःश्रद्धानं, श्रद्धानचतुष्टयान्वितं सम्यक्त्वं भवतीति भावः, प्राकृतत्वाच्च प्रथमैकवचनलोपः, एवमग्रेऽपि यथासम्भवं समासो विभक्तिलोपश्च द्रष्टव्यः, 'त्रिलिङ्ग'मिति लिङ्गत्रययुक्तं दशविनयं—दशविधविनयोपेतं त्रिशुद्धं—शुद्धित्रयसमन्वितं '**पंचगयदोसं**'ति गताः पञ्च दोषा यस्मात्तद्गतपञ्चदोषं, दोषपञ्चकपरिवर्जितमित्यर्थः, छन्दोभङ्गभयाच्च क्तान्तस्य परनिपातः, अष्टप्रभावनं—अष्टविधप्रभावनापरिगतं '**भूसणलक्खणपंचविहसंजुत्तं**'ति पञ्चविधेन भूषणेन पञ्चविधेन च लक्षणेन संयुक्तं, अत्रापि पञ्चविधशब्दस्य परनिपातस्तथैव, तथा षड्विधौ यतनाकारौ यस्य तत् षड्विधयतनाकारं, षड्भिर्यतनाभिः षड्भिश्चाकारैः परिकलितमित्यर्थः, षड्भावनाभावितं—षड्भिर्भावनाभिर्निरन्तरं परिशीलितं, षट्स्थानं—स्थानषट्कयुक्तं, इत्येवं सप्तषष्ट्या '**लक्षणभेदैः**' लक्ष्यते—निश्चीयते सम्यक्त्वमेभिरिति लक्षणानि—श्रद्धानादीनि तेषां भेदाः—प्रकाराः परमार्थसंस्तवादयस्तैर्विशुद्धं चस्यैवकारार्थत्वादेतैः सप्तषष्ट्या लक्षणभेदैर्विशुद्धमेव परमार्थतः सम्यक्त्वं भवति, सम्यक्शब्दः प्रशंसार्थोऽविरोधार्थो वा, सम्यग्—जीवस्तस्य भावः सम्यक्त्वं, प्रशस्तो मोक्षाविरोधी वा जीवस्य स्वभावविशेष इतियावत् ॥ ९२७ ॥ अथैतानेव लक्षणभेदान् प्रत्येकं प्रतिपिपादयिषुः प्रथमं '**चउसद्दहणं**'ति व्याख्यातुमाह—'**परमे**'त्यादि, परमाश्च—तात्त्विकाश्च तेऽर्थाश्च—जीवाजीवादयस्तेषु संस्तवः—परिचयस्तात्पर्येण बहुमानपुरस्सरं जीवादिपदार्थावगमाभ्यास इतियावत् वाशब्द उत्तरापेक्षया समुच्चये इति प्रथमं श्रद्धानं, तथा सुष्ठु—सम्यग्नीत्या दृष्टा—उपलब्धाः परमार्था—जीवादयो यैस्ते सु-

दृष्टपरमार्थाः—आचार्यादयस्तेषां सेवनं—पर्युपास्तिः सुदृष्टपरमार्थसेवनं, स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् वाशब्दोऽनुक्तसमुच्चये, ततो यथाशक्ति तद्वैयावृत्तिप्रवृत्तिश्च, अपि समुच्चये, इति द्वितीयं श्रद्धानं, तथा '**वावन्नकुदंसण**'त्ति दर्शनशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते व्यापन्नं—विपन्नं विनष्टं दर्शनं येषां ते व्यापन्नदर्शना—निह्नवादयः तथा कुत्सितं दर्शनं येषां ते कुदर्शनाः—शाक्यादयस्तेषां वर्जनं—परिहारो व्यापन्नकुदर्शनवर्जनं, मा भूदेतदपरिहारतः सम्यक्त्वमालिन्यमिति, अत्रापि स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् इति तृतीयचतुर्थे श्रद्धाने, '**सम्मत्तसद्दहणा**' इति सम्यक्त्वं श्रद्धीयते—अस्तीति प्रतिपद्यतेऽनेनेति सम्यक्त्वश्रद्धानं, प्रत्येकं च परमार्थसंस्तवादिभिरस्य सम्भवादेकवचनं, न **चाङ्गारमर्द**कादेरपि परमार्थसंस्तवादीनां सम्भवाद्व्यभिचारता, तात्त्विकानामेवैषामिहाधिकृतत्वात् तस्य च तथाविधानामेषामसम्भवादिति ॥ ९२८ ॥ '**तिलिंगं**'ति व्याख्यातुमाह—'**सुस्सूसे**'त्यादि, श्रोतुमिच्छा—शुश्रूषा, ह्रस्वत्वं तु प्राकृतशैल्या, सद्बोधावंध्यनिबन्धनधर्मशास्त्रश्रवणवाञ्छेत्यर्थः, सा च वैदग्ध्यादिगुणोत्तरतरुणनरकिन्नरगानश्रवणरागादप्यधिकतमा सम्यक्त्वे सति भवति, तथा धर्मः—श्रुतचारित्रलक्षणः, तत्र श्रुतधर्मरागस्य शुश्रूषापदेनैव प्रतिपादितत्वादिह धर्मरागश्चारित्रधर्मरागोऽभिप्रेतः, स च तथाविधकर्मदोषतस्तदकरणेन कान्तारागतदुर्गतबुभुक्षाक्षामब्राह्मणघृतपूर्णभोजनाभिलाषादप्यतिरिक्तोऽत्र भवति, तथा गुरवो—धर्मोपदेशका आचार्यादयः देवाश्च—आराध्यतमा अर्हन्तो गुरुदेवाः तेषां, इह च गुरुपदस्य पूर्वनिपातो विवक्षया गुरूणां पूज्यतरत्वख्यापनार्थः, न हि गुरूपदेशमन्तरेण सर्वविद्देवाभिगम इति भावः, यथासमाधि—समाधानानतिक्रमेण, अत्र चाव्ययीभावसमासादपि तृतीयाया अलोपः प्राकृतत्वात्, वैयावृत्त्ये—तत्प्रतिपत्तिविश्रामणाभ्यर्चनादौ नियमः—अवश्यङ्कर्तव्यतयाऽङ्गीकारः, स च सम्यक्त्वे सति भवतीत्येतानि सम्यग्दृष्टेः—धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात् सम्यक्त्वस्य लिङ्गानि, एतैः शुश्रूषादिभिस्त्रिभिर्लिङ्गैः सम्यक्त्वमुत्पन्नमस्तीति निश्चीयत इति भावः, यद्यपि च शुश्रूषादय उपशान्तमोहादीनां

साक्षान्न भवन्ति कृतकृत्यत्वात् तथापि फलतो भवन्ति तद्भावस्य तत्फलत्वादिति ॥ ९२९ ॥ '**दसविणय**'त्ति व्याख्यानयन्नाह—'**अरिहंत**'गाहा '**भत्ती**'गाहा, अर्हन्तः—तीर्थकराः सिद्धाः—क्षीणाष्टकर्ममलपटलाः चैत्यानि—जैनेन्द्रप्रतिमाः श्रुतं—आचाराद्यागमः धर्मः—क्षान्त्यादिरूपः साधुवर्गः—श्रमणसमूहः आचार्योपाध्यायौ—प्रतीतौ प्रवक्ति जीवादितत्त्वमिति प्रवचनं—सङ्घः दर्शनं—सम्यक्त्वं तदभेदोपचारात्तद्वानपि दर्शनमुच्यते, एवं प्रागपि यथासम्भवं वाच्यं । एतेषु अर्हदादिषु दशसु स्थानेषु विषयेषु किमित्याह—'**भत्ती**'त्यादि, भक्तिः—अभिमुखगमनासनप्रदानपर्युपास्त्यञ्जलिबन्धानुव्रजनादिलक्षणा पूजा—गन्धमाल्यवस्त्रपात्रान्नपानप्रदानादिसत्काररूपा वर्णनं वर्णः—श्लाघनं तेन ज्वलनं—ज्ञानादिगुणोद्भासनं वर्णज्वलनं तथा वर्जनं—परिहरणमवर्णवादस्य—अश्लाघायाः आशातना—मनोवाक्कायैः प्रतीपवर्तनं तस्याः परिहारः—प्रतिषेधः आशातनापरिहारः, एष दशस्थानविषयत्वाद्दशविधो दर्शनविनयः, सम्यक्त्वे सति अस्य भावात्सम्यक्त्वविनयः '**समासेन**' सङ्क्षेपेण द्रष्टव्यः, विस्तरतस्तु शास्त्रान्तरादवसेय इति ॥ ९३१ ॥ '**तिसुद्धि**'त्ति व्याचिख्यासुराह—'**मोत्तूणे**'त्यादि, '**मुत्त्वा**' विमुच्य '**जिनं**' वीतरागं मुक्त्वा च '**जिनमतं**' स्यात्पदलाञ्छिततया तीर्थकृद्भिः प्रणीतं यथावस्थितं जीवाजीवादितत्त्वं तथा जिनमतस्थितांश्च—प्रतिपन्नपारमेश्वरप्रवचनान् साध्वादीन् मुक्त्वा शेषमेकान्तग्रहग्रस्तं जगच्चिन्त्यमानं—परिभाव्यमानं '**संसारकचवारं**'ति संसारमध्ये कचवरनिकरप्रायमसारमित्यर्थः, जिनादित्रितयमेव सारं शेषं तु सर्वमप्यसारमिति चिन्तया सम्यक्त्वस्य विशोध्यमानत्वादेतास्तिस्रः शुद्धय इति ॥९३२॥ '**पंचगयदोसं**'ति प्रकटयन्नाह—'**संके**'त्यादि, शङ्का—सर्वज्ञोक्तवचसि संशयः काङ्क्षा—अन्यान्यदर्शनाभिलाषः विचिकित्सा—सदाचारसाध्वादिनिन्दा तथा कुत्सितं लिङ्गं—दर्शनं येषां ते कुलिङ्गिनः—कुतीर्थिकाः तेषु विषये प्रशंसा—श्लाघा तथा तद्विषय एव संस्तवः—सम्भाषणादिना परिचयः, एते पञ्चापि शङ्कादयः सम्यक्त्वस्य मालिन्यहेतुत्वादतीचारा—दोषाः सम्यग्दृष्टिना प्रयत्नेन परि-

र्त्तव्या —वर्जनीयाः, विशेषतस्त्वेतेषां स्वरूपं षष्ठे श्रावकप्रतिक्रमणातिचारद्वारे प्रतिपादितमिति ॥ ९३३ ॥ 'अट्ठपभावणं'ति विवरीपुराह—'पावयणी'त्यादि, प्रवचनं—द्वादशाङ्गं तदस्यास्त्यतिशयवदिति प्रावचनी—युगप्रधानागमः, धर्मकथा प्रशस्याऽस्यास्तीति धर्मकथी, यः क्षीराश्रवादिलब्धिसम्पन्नः सजलजलधरध्वानानुकारिणा नादेनाक्षेपणीविक्षेपणीसंवेजनीनिर्वेदिनीलक्षणां चतुर्विधां जनितजनमनःप्रमोदप्रथां धर्मकथां कथयति, वादिप्रतिवादिसभ्यसभापतिरूपायां चतुरङ्गायां परिषदि प्रतिपक्षप्रतिक्षेपपूर्वकं स्वपक्षस्थापनार्थमवश्यं वदतीति वादी, निरुपमवादलब्धिसम्पन्नत्वेन वावदूकवादिवृन्दारकवृन्दैरप्यमन्दीकृतवाग्विभव इति भावः, निमित्तं—त्रैकालिकलाभालाभप्रतिपादकं शास्त्रं तद्वेत्त्यधीते वा स नैमित्तिकः सुनिश्चितातीतादिनिमित्तवेदीत्यर्थः, विप्रकृष्टं—अष्टमप्रभृतिकं दुस्तपं तपोऽस्यास्तीति तपस्वी 'विज्ज'त्ति मतुब्लोपाद्विद्यावान् विद्याः—प्रज्ञप्त्यादयः शासनदेवताः ताः सहायके यस्य स विद्यावान् वज्रस्वामिवत्, अञ्जनपादलेपतिलकगुटिकासकलभूताकर्षणवैक्रियत्वप्रभृतयः सिद्धयः ताभिः सिद्ध्यति स्मेति सिद्धः, कवते—नवनवभङ्गीवैदग्ध्यदिग्धैः पाकातिरेकरसनीयरसरहस्यास्वादमेदुरितसहृदयहृदयानन्दैर्निःशेषभाषावैदग्ध्यहृद्यहृद्यैर्गद्यपद्यप्रबन्धैर्वर्णनं करोतीति कविः, एते प्रावचन्यादयोऽष्टौ प्रभावयन्ति—स्वतः प्रकाशकस्वभावमेव देशकालाद्यौचित्येन सहायकरणात्प्रवचनं प्रकाशयन्तीति प्रभावकाः कथिताः, तेषां च कर्म प्रभावना, सा च सम्यक्त्वं निर्मलीकरोतीति, अन्यत्र पुनरन्यथाऽष्टौ प्रभावका उक्तास्तथाहि—"अइसेसइड्ढि १ धम्मकहि २ वाई ३ आयरिय ४ खवग ५ नेमित्ती ६। विज्जा ७ रायागणसंमया ८ य तित्थं पभावंति ॥ १ ॥" [अतिशेषर्धयो धर्मकथको वादी आचार्यः क्षपकः नैमित्तिकः विद्यासिद्धः राजगणसंमतश्च तीर्थं प्रभावयन्ति ॥ १ ॥] तत्र अतिशेषा—अवधिमनःपर्ययज्ञानामर्षौषध्यादयोऽतिशयास्ते तैर्वा ऋद्धिर्यस्य सोऽतिशेषर्द्धिः, राजसम्मता—नृपवल्लभाः गणसम्मता—महाजनादिबहुमता इति ॥ ९३४ ॥ 'भूसण'त्ति व्याचिख्यासुराह—

जिनशासने—अर्हद्दर्शनविषये एतच्च सर्वत्र सम्बध्यते कुशलता—नैपुण्यं, तद्वशेन हि नानाप्रकारैरुपायैः सुखेनैव परं प्रतिबोधयतीति, तथा प्रभवति जैनेन्द्रं शासनं तस्य प्रभवतः प्रयोजकत्वं च प्रभावना, सा चाष्टधा प्रभावकभेदेन प्रागेवोक्ता, यत्पुनरिहोपादानं तदस्याः स्वपरोपकारित्वेन तीर्थकरनामकर्मनिबन्धनत्वेन च प्राधान्यख्यापनार्थं, तथा आयतनं द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतो जिनगृहादि भावतस्तु ज्ञानदर्शनचारित्राधाराः साध्वादयः तस्यासेवनं—पर्युपास्तिः, स्त्रीत्वं च प्राकृतत्वादिति, तथा स्थिरता—जिनधर्मं प्रति चलितचित्तस्य परस्य स्थिरत्वापादनं स्वस्य वा परतीर्थिकसमृद्धिदर्शनेऽपि जिनप्रवचनं प्रति निष्प्रकम्पता, तथा भक्तिः—प्रवचने विनयवैयावृत्त्यरूपा प्रतिपत्तिः, एते सम्यक्त्वस्य दीपकाः—प्रभासका उत्तमाः—प्रधाना गुणा—भूषणानि, एतैर्गुणैः सम्यक्त्वमलङ्क्रियत इति भावः ॥९३५॥ 'लक्खणपंचविहसंजुत्तं'ति विवृण्वन्नाह—'उवसमे'त्यादि, अपराधविधायिन्यपि कोपपरिवर्जनमुपशमः, स च कस्यचित्कषायपरिणतेः कटुकफलावलोकनाद्भवति कस्यचित्पुनः प्रकृत्यैवेति, तथा नरामरसुखपरिहारेण मुक्तिसुखाभिलाषः संवेगः, सम्यग्दृष्टिर्हि नरेन्द्रसुरेन्द्राणां विषयसुखानि दुःखानुषङ्गाद् दुःखतया मन्यमानो मोक्षसुखमेव सुखत्वेन मन्यतेऽभिलषति चेति, तथा नारकतिर्यगादिसांसारिकदुःखेभ्यो निर्विण्णता निर्वेदः, सम्यग्दर्शनी हि दुःखातिगहने संसारकारागारे गुरुतरकर्मदण्डपाशिकैस्तथा तथा कदर्थ्यमानः प्रतिकर्तुमक्षमो ममत्वरहितश्च दुःखेन निर्विण्णो भवति, अन्ये तु संवेगो भवविरागः निर्वेदो मोक्षाभिलाष इत्यनयोरर्थव्यत्ययमाहुः, तथा दुःखितेषु प्राणिष्वपक्षपातेन दुःखप्रहाणेच्छा दया अनुकम्पा, पक्षपातेन तु करुणा स्वपुत्रादौ व्याघ्रादीनामप्यस्त्येव, सा चानुकम्पा द्रव्यतो भावतश्च भवति, द्रव्यतः सत्यां शक्तौ दुःखप्रतिकारेण भावत आर्द्रहृदयत्वेनेति, तथा अस्तीति मतिरस्येत्यास्तिकः तस्य भावः कर्म वा आस्तिक्यं, तत्त्वान्तरश्रवणेऽपि जिनगदिततत्त्वविषये निराकाङ्क्षा प्रतिपत्तिः, एतान्युपशमादीनि पञ्च सम्यक्त्वे-सम्यक्त्वविषयाणि लक्षणानि,

एतैः परस्थं परोक्षमपि सम्यक्त्वं सम्यगुपलक्ष्यत इति ॥ ९३६ ॥ 'छव्विहजयण'त्ति व्याख्यानयन्नाह—**'नो अन्ने'**त्यादि, 'नेवे'त्यादि, अन्यतीर्थिकान्—परदर्शनिनः परिव्राजकभिक्षुभौतिकादीन् अन्यतीर्थिकदेवांश्च—रुद्रविष्णुसुगतादीन् तथा स्वदेवानपि—अर्हत्प्रतिमालक्षणान् कुतीर्थिकैः—दिगम्बरादिभिर्गृहीतान्—स्वीकृतान् भौतिकादिभिर्वा परिगृहीतान् **महाकालादीन् 'नो'** नैव वन्दे वा न च **'नमस्यामि'** नमस्करोमि, तद्भक्तानां मिथ्यात्वादिस्थिरीकरणात्, तत्र वन्दनं—शीर्षाभिवादनं नमस्करणं—प्रणामपूर्वकं प्रशस्तध्वनिभिर्गुणोत्कीर्तनं, तथा अन्यतीर्थिकैः पूर्वमनालप्तः सन् तान्नैवालपामि नापि संलपामि, तत्र आङ् ईषदर्थत्वाद् ईषद्भाषणमालापनं पुनः पुनः सम्भाषणं संलपनं, तत्सम्भाषणे हि तैः सह परिचयप्राप्त्या तत्प्रक्रियाश्रवणदर्शनादिभिर्मिथ्यात्वोदयोऽपि स्यात्, प्रथममालप्तेन त्वसम्भ्रमं लोकापवादभयात् किञ्चित्स्वल्पं वाच्यमपीति, तथा तेषां—अन्यतीर्थिकानां ददामि नाशनादिकं—अशनपानखादिमस्वादिमवस्त्रपात्रादिकं, तद्दाने ह्यात्मनोऽन्येषां च पश्यतां तेषु बहुमानसद्भावात्तदैव मिथ्यात्वगमनं, इह च परतीर्थिकानामशनादिदानमनुकम्पां विहाय प्रतिषिद्धं, अनुकम्पागोचरापन्नं तु तेषामपि दानं दातव्यं, यत उक्तम्—"सव्वेहिंपि जिणेहिं दुज्जयजियरागदोसमोहेहिं । सत्ताणुकंपणट्ठा दाणं न कहिंपि पडिसिद्धं ॥ १ ॥" [सर्वैरपि जिनैर्जितदुर्जयरागद्वेषमोहैः । सत्त्वानुकम्पायै दानं न कुत्रापि प्रतिषिद्धं ॥ १ ॥] तथा तेषामेव —परतीर्थिकदेवानां तत्परिगृहीतजिनप्रतिमानां च पूजादिनिमित्तं न प्रेषयामि गन्धपुष्पादिकं आदिशब्दाद्विनयवैयावृत्त्ययात्रास्नात्रादिकं च तेषां न करोमीति, एतत्करणे हि लोकानां मिथ्यात्वं स्थिरीकृतं स्यात्, एताभिः परतीर्थिकादिवन्दननमस्करणालपनसंलपनाशनादिदानगन्धपुष्पादिप्रेषणलक्षणाभिः षड्भिर्यतनाभिर्यतमानः सम्यक्त्वं नातिक्रमतीति ॥ ९३७–९३८ ॥ **'छागारं'**ति वितन्वन्नाह—**'रायाभिओगो'** इत्यादि, तत्राभियोजनं—अनिच्छतोऽपि व्यापारणमभियोगः राज्ञो—नृपतेरभियोगो राजाभियोगः, गणः—स्वजनादिसमुदायस्तस्याभियोगो गणाभियोगः, बलं—बलवतो हठप्रयोगस्तेनाभियोगो बलाभियोगः, सुरस्य—कुलदेवतादेरभियोगः सुराभियोगः, कान्तारं—अरण्यं तत्र वृत्तिः—वर्तनं निर्वाहः कान्तारवृत्तिः यद्वा कान्तारमपि बाधाहेतुत्वादिह बाधात्वेन विवक्षितं ततः कान्तारेण—बाधया वृत्तिः—प्राणवर्त्तनरूपा कान्तारवृत्तिः, कष्टेन निर्वाह इतियावत्, गुरवो—मातृपितृप्रभृतयः, यदुक्तं—'माता पिता कलाचार्या, एतेषां ज्ञातयस्तथा । वृद्धा धर्मोपदेष्टारो, गुरुवर्गः सतां मतः ॥ १ ॥' तेषां निग्रहो—निर्बन्धः, तदेताः षट् छिण्डिका—अपवादा जिनशासने भवन्ति, इदमत्र तात्पर्यम्—प्रतिपन्नसम्यक्त्वस्य परतीर्थिकवन्दनादिकं यत्प्रतिषिद्धं तद्राजाभियोगादिभिरेतैः षड्भिः कारणैर्भक्तिवियुक्तं द्रव्यतः समाचरन्नपि सम्यक्त्वं नातिचरतीति ॥९३९॥ **'छब्भावणभावियं'**ति व्याख्यातुमाह—**'मूलं दार'**मित्यादि, द्विषट्कस्यापि—द्वादशभेदस्यापि पञ्चाणुव्रतत्रिगुणव्रतचतुःशिक्षाव्रतरूपस्य चारित्रधर्मस्य इदं सम्यक्त्वं मूलं कारणमित्यर्थः परिकीर्तितं—कथितं, तीर्थकरादिभिरिति सर्वत्र सम्बन्धः, यथा हि मूलविरहितः पादपः प्रचण्डपवनप्रकम्पितस्तत्क्षणादेव निपतति, एवं धर्मतरुरपि सुदृढसम्यक्त्वमूलविहीनः कुतीर्थिकमतमारुतान्दोलितः स्थैर्यं नासादयेदिति, **'दारं'**ति द्वारमिव द्वारं प्रवेशमुखमिति भावः, यथा हि अकृतद्वारं नगरं समन्ततः प्राकारवलयवेष्टितमप्यनगरमेव भवति जनप्रवेशनिर्गमाभावात्, एवं धर्ममहापुरमपि सम्यक्त्वद्वारशून्यमशक्याधिगमं स्यादिति, **'पइट्ठाणं'**ति प्रतिष्ठते प्रासादोऽस्मिन्निति प्रतिष्ठानं—पीठं, ततः प्रतिष्ठानमिव प्रतिष्ठानं, यथा हि पयःपर्यन्तपृथ्वीतलगतगर्तापूरकरहितः प्रासादः सुदृढो न भवति तथा धर्मदेवस्य हर्म्यमपि सम्यक्त्वरूपप्रतिष्ठानपरित्यक्तं निश्चलं न भवेदिति, **'आहारो'**त्ति आधार इव आधार आश्रय इतियावत्, यथा हि धरातलमन्तरेण निरालम्बं जगदिदं न तिष्ठति, एवं धर्मजगदपि सम्यक्त्वलक्षणाधारव्यतिरेकेण नावतिष्ठति, **'भायणं'**ति भाजनमिव भाजनं पात्रमित्यर्थः, यथा हि कुण्डादिभाजनविशेषविवर्जितं क्षीरादिवस्तुनिकुरम्बं विनश्यति एवं धर्मवस्तुनिवहोऽपि सम्य-

क्त्वभाजनं विना विनाशमासादयेदिति, 'निहि'त्ति निधिरिव निधिः, यथा हि निरवधिनिधिव्यतिरेकेण महार्हमणिमौक्तिककनकादिद्रव्यं न प्राप्यते तथा सम्यक्त्वमहानिधानानभिगतौ चारित्रधर्मवित्तमपि निरुपमसुखसम्पादकं न प्राप्यते इति, इत्येताभिः षड्भिर्भावनाभिर्भाव्यमानमिदं सम्यक्त्वमविलम्बमसममोक्षसुखसाधकं भवतीति ॥ ९४० ॥ 'छट्ठाणं'ति प्रपञ्चयितुमाह—'अत्थी'त्यादि, अस्ति—विद्यते चशब्दस्यावधारणार्थत्वादस्त्येव जीव इति गम्यते, प्रतिप्राणि स्वसंवेदनप्रमाणप्रसिद्धचैतन्यान्यथानुपपत्तेः, तथाहि—न चैतन्यमिदं भूतानां धर्मः, तद्धर्मत्वे सति पृथिव्याः काठिन्यस्येव तस्य सर्वत्र सर्वदा चोपलम्भप्रसङ्गात्, न च सर्वत्र सर्वदा चोपलभ्यते, लोष्ठादौ मृतावस्थायां चानुपलम्भात्, नापि चैतन्यमिदं भूतानां कार्यं, अत्यन्तवैलक्षण्यादेव कार्यकारणभावस्याप्यनुपपत्तेः, तथाहि—प्रत्यक्षत एव काठिन्यादिस्वभावानि भूतानि प्रतीयन्ते, चैतन्यं च तद्विलक्षणं, ततः कथमनयोः कार्यकारणभावः?, तन्न भूतधर्मो भूतकार्यं वा चैतन्यं, अथ चास्ति प्रतिप्राणि स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धं, अतो यस्येदं स जीव इति, अनेन च **नास्तिक**मतमपहस्तितं १ । 'निच्चो'त्ति स च जीवो नित्यः—उत्पत्तिविनाशविरहितः, तदुत्पादककारणाभावात् सतः सर्वथा विनाशायोगाच्च, अनित्यत्वे हि जीवस्य बन्धमोक्षाद्येकाधिकरणत्वाभावप्रसक्तेः, तथाहि—यद्यात्मा नित्यो नाभ्युपगम्यते, किन्तु पूर्वापरक्षणत्रुटितानुसन्धाना ज्ञानक्षणा एव, तथा सत्यन्यस्य बन्धोऽन्यस्य मुक्तिः अन्यस्य क्षुदन्यस्य तृप्तिः अन्योऽनुभविताऽन्यः स्मर्ता अन्यश्चिकित्सादुःखमनुभवति अन्यो व्याधिरहितो जायते अन्यस्तपःक्लेशमधिसहतेऽपरः स्वर्गसुखमनुभवति अपरः शास्त्रमभ्यसितुमारभतेऽन्योऽधिगतशास्त्रार्थो भवति, न चैतद्युक्तं, अतिप्रसङ्गादिति, एतेन **शौद्धोदनि**सिद्धान्तध्वान्तमपध्वस्तं २ । 'कुणइ'त्ति स च जीवः करोति मिथ्यात्वाविरतिकषायादिबन्धहेतुयुक्ततया तत्तत्कर्माणि निर्वर्तयति, प्रतिप्राणिप्रतीतविचित्रसुखदुःखाद्यनुभवान्यथानुपपत्तेः, तथाहि—लोके सुखं दुःखं वा चित्रमनुभूयते, न चैष चित्रसुखदुःखानुभवो निर्हेतुकः, सर्वदा सद्भावाभावप्रसङ्गात्, 'नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वाऽहेतोरन्यानपेक्षणात्' । इति न्यायात्, तस्मादस्य सुखदुःखानुभवस्य स्वकृतमेव कर्म हेतुरिति सिद्धो जीवः कर्मणां कर्तेति **कापिल**प्रतिकल्पनाप्रतिक्षेपः, नन्वयं जीवः सुखाभिलाषी न कदाचनाप्यात्मनो दुःखमाशास्ते ततो यदि स्वकर्मणामेष कर्ता ततः कथं दुःखफलं कर्म करोति?, उच्यते, यथा हि रोगी रोगनिवृत्तिमिच्छन्नपि रोगाभिभूतत्वाद् अपथ्यक्रियानिबन्धनं भाविनमपायं जानन्नपि चापथ्यक्रियामासेवते तद्वदेषोऽपि जीवो मिथ्यात्वाद्यभिभूतत्वात् कथंचित् जानन्नपि दुःखफलं कर्म करोतीति ३ । 'कयं च वेएइ'त्ति स च जीवः कृतं—स्वयमभिनिर्वर्त्तितं शुभाशुभं कर्म वेदयते—स्वयमेवोपभुङ्क्ते अनुभवलोकागमप्रमाणतस्तथैवोपपद्यमानत्वात्, तथाहि—यदि स्वयंकृतकर्मफलभोक्तृत्वं जीवस्य नाभ्युपगम्यते ततः सुखदुःखानुभवो मुक्ताकाशयोरिव तस्य न स्यात्, सुखदुःखानुभवकारणसातासातवेदनीयकर्मोपभोगाभावात्, अस्ति चायं सुखदुःखानुभवः प्रतिप्राणि स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्, लोकेऽप्येष जीवः प्रायो भोक्ता सिद्धः, तथाहि—सुखिनं कञ्चन पुरुषं दृष्ट्वा लोके वक्तारो भवन्ति—पुण्यवानेष यदित्थं सुखमनुभवतीति, तथा आगमेषु च जैनेतरेषु भोक्ता सिद्धः 'सव्वं च पएसतया भुंजइ कम्ममणुभावओ भइयं' [सर्वं च प्रदेशतया भुज्यते कर्म, अनुभावतो भाज्यं ।] तथा 'नाभुक्तं क्षीयते कर्म, कोटिकल्पशतैरपि' । इत्यादिवचनात्, न चैवं लोकप्रतीतावागमेषु वा वर्तमानेषु कस्यचिद्विवेकचक्षुषो विप्रतिपत्तिरस्ति, कृतवैफल्यप्रसङ्गात्, न चैतद्युज्यते, वणिक्कृषीवलादीनां स्वकृतशुभाशुभकर्मफलभोगस्य साक्षादेव दर्शनात्, तथा च सति सिद्ध एष जीवः स्वकृतकर्मणां भोक्तेति, अनेन चाभोक्तृजीववादी दुर्नयो निराकृतः ४ । 'अत्थि निव्वाणं'ति अस्य जीवस्यास्ति—विद्यते निर्वाणं—मोक्षः, सत एव जीवस्य रागद्वेषमदमोहजन्मजरारोगादिदुःखक्षयरूपोऽवस्थाविशेष इतियावत्, एतेन प्रदीपनिर्वाणकल्पमभावरूपं निर्वाणमित्याद्यसङ्गतं सङ्गिरन्तः सौगतविशेषा व्युदस्ताः,

ते हि प्रदीपस्येवास्य जीवस्य सर्वथा ध्वंस एव निर्वाणमाहुः, तथा च तद्वचः—"दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतो, नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् । दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्, स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ १ ॥ जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतो, नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् । दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्, क्लेशक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥ २ ॥" एतच्चायुक्तं, दीक्षादिप्रयासवैयर्थ्यात्, प्रदीपदृष्टान्तस्याप्यसिद्धत्वात्, तथाहि—न प्रदीपानलस्य सर्वथा विनाशः, किन्तु तथाविधपुद्गलपरिणामवैचित्र्यात् त एव पावकपुद्गला भास्वरं रूपं परित्यज्य तामसं रूपान्तरमाप्नुवन्ति, तथा च विध्याते प्रदीपेऽनन्तरमेव तामसपुद्गलरूपो विकारः समुपलभ्यते, चिरं चासौ पुरस्तायन्नोपलभ्यते तत्सूक्ष्मसूक्ष्मतरपरिणामसद्भावादञ्जनरजोवत्, अञ्जनस्य हि पवनेनापह्रियमाणस्य यत्कृष्णरज उड्डीयते तदपि परिणामसौक्ष्म्यान्नोपलभ्यते न पुनरसत्त्वादिति, ततो यथाऽनन्तरोक्तस्वरूपं परिणामान्तरं प्राप्तः प्रदीपो निर्वाण इत्युच्यते तथा जीवोऽपि कर्मविरहितः केवलामूर्तजीवस्वरूपलक्षणं परिणामान्तरं प्राप्तो निर्वाणमुच्यते, तस्मात् दुःखादिक्षयरूपा सतोऽवस्था निर्वाणमिति स्थितं ५ । **'अत्थि य मोक्खोवाओ'**त्ति अस्ति च मोक्षस्य—निर्वृत्तेरुपायः—सम्यक्साधनं, सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणां मुक्तिसाधकतया घटमानकत्वात्, तथाहि—सकलमपि कर्मजालं मिथ्यात्वाज्ञानप्राणिहिंसादिहेतुकं, ततस्तत्प्रतिपक्षतया सम्यग्दर्शनाद्यभ्यासः सकलकर्मनिर्मूलनाय प्रभविष्णुरेव, न चैवं मिथ्यादृष्टिप्रणीतोऽप्युपायो मुक्तिसाधको भविष्यतीति वाच्यं, तस्य हिंसादिदोषकलुषितत्वेन संसारकारणत्वात्, अनेनापि मोक्षोपायाभावप्रतिपादकदुर्नयन्यक्कारः कृतः ६ । एतान्यात्मास्तित्वादीनि षट् सम्यक्त्वस्थानानि, सम्यक्त्वमेषु सत्स्वेव भवतीति भावः, अत्र च प्रतिस्थानकमात्मादिसिद्धये बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थगहनताप्रसङ्गादिति १४८ ॥ ९४१ ॥ इदानीं **'एगविहाइ दसविहं सम्मत्तं'**त्येकोनपञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

एगविह १ दुविह २ तिविहं ३ चउहा ४ पंचविह ५ दसविहं ६ सम्मं । दव्वाइ कारगाई उवसमभेएहि वा सम्मं ॥ ९४२ ॥ एगविहं सम्मरुई १ निसग्गऽभिगमेहि २ तं भवे दुविहं । तिविहं तं खइयाई ३ अहवावि हु कारगाईहिं ॥ ९४३ ॥ सम्मत्तमीसमिच्छत्तकम्मक्खयओ भणंति तं खइयं । मिच्छत्तखओवसमा खाओवसमं ववइसंति ॥ ९४४ ॥ मिच्छत्तस्स उवसमा उवसमयं तं भणंति समयन्नू । तं उवसमसेढीए आइमसम्मत्तलाभे वा ॥ ९४५ ॥ विहिआणुट्ठाणं पुण कारगमिह रोयगं तु सद्दहणं । मिच्छदिट्ठी दीवइ जं तत्ते दीवगं तं तु ॥ ९४६ ॥ खइयाई सासायणसहियं तं चउविहं तु विन्नेयं । तं सम्मत्तब्भंसे मिच्छत्ताऽऽपत्तिरूवं तु ॥ ९४७ ॥ वेययसंजुत्तं पुण एयं चिय पंचहा विणिद्दिट्ठं । सम्मत्तचरिमपोग्गलवेयणकाले तयं होइ ॥ ९४८ ॥ एयं चिय पंचविहं निसग्गाभिगमभेयओ दसहा । अहवा निसग्गरुई इच्चाइ जमागमे भणिअं ॥ ९४९ ॥ निस्सग्गु १ वएसरुई २ आणरुई ३ सुत्त ४ बीय ५ रुईमेव । अहिगम ६ वित्थाररुई ७ किरिया ८ संखेव ९ धम्मरुई १० ॥ ९५० ॥ जो जिणदिट्ठे भावे चउव्विहे सद्दहेइ सयमेव । एमेव नन्नहत्ति य निसग्गरुइत्ति नायव्वो ॥ ९५१ ॥ एए चेव उ भावे उवइट्ठे जो परेण सद्दहइ । छउमत्थेण जिणेण व उवएसरुइत्ति नायव्वो ॥ ९५२ ॥ रागो दोसो मोहो अन्नाणं जस्स अवगयं होइ । आणाए रोयंतो सो खलु आणारुई नाम ॥९५३॥ जो सुत्तमहिज्जंतो सुएणमोगाहई उ सम्मत्तं ।

अंगेण बाहिरेण य (उ) सो सुत्तरुइत्ति नायव्वो ॥ ९५४ ॥ एगपएऽणेगाइं पयाइं जो पसरई उ सम्मत्ते । उदएव्व तिल्लबिंदू सो बीयरुइत्ति नायव्वो ॥ ९५५ ॥ सो होइ अहिगमरुई सुयनाणं जस्स अत्थओ दिट्ठं । एक्कारस अंगाइं पइन्नगा दिट्ठिवाओ य ॥ ९५६ ॥ दव्वाण सव्वभावा सव्वपमाणेहिं जस्स उवलद्धा । सव्वाहिं नयविहीहिं वित्थाररुई मुणेयव्वो ॥ ९५७ ॥ नाणे दंसणचरणे तवविणए सच्चसमिइगुत्तीसु । जो किरियाभावरुई सो खलु किरियारुई नाम ॥ ९५८ ॥ अणभिग्गहियकुदिट्ठी संखेवरुइत्ति होइ नायव्वो । अविसारओ पवयणे अणभिग्गहिओ य सेसेसुं ॥ ९५९ ॥ जो अत्थिकायधम्मं सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च । सद्दहइ जिणाभिहियं सो धम्मरुइत्ति नायव्वो ॥ ९६० ॥ आईपुढवीसु तिसु खय १ उवसम २ वेयगं ३ च सम्मत्तं । वेमाणियदेवाणं पणिंदितिरियाण एमेव ॥ ९६१ ॥ सेसाण नारयाणं तिरियत्थीणं च तिविहदेवाणं । नत्थि हु खइयं सम्मं अन्नेसिं चेव जीवाणं ॥ ९६२ ॥

एकविधं द्विविधं त्रिविधं चतुर्धा पञ्चविधं दशविधं सम्यक्त्वं भवतीति शेषः, तत्र एकविधं तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणं सम्यक्त्वं, एतच्चानुक्तमप्यविवक्षितोपाधिभेदत्वेन सामान्यरूपत्वादवसीयते इत्यस्यां गाथायां न विवृत्तं, द्विविधादि तु न ज्ञायते इत्युल्लेखमाह—'**दवाइ**' इत्यादि, द्विविधं द्रव्यादिभेदतः, तत्र च '**दव्व**'त्ति सूचामात्रत्वाद् द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्यतो विशोधिविशेषेण विशुद्धिकृता मिथ्यात्वपुद्गला एव, भावतस्तु तदुपष्टम्भोपजनितो जीवस्य जिनोक्ततत्त्वरुचिपरिणामः, आदिशब्दः प्रकारान्तरैरपि द्विविधत्वदर्शनार्थः, तेन नैश्चयिकव्यावहारिकभेदतः पौद्गलिकापौद्गलिकभेदतो नैसर्गिकाधिगमिकभेदतोऽपि च द्विविधमिति, तत्र यद्देशकालसंहननानुरूपं यथाशक्ति यथावत्संयमानुष्ठानरूपं मौनं—अविकलं मुनिवृत्तं तन्नैश्चयिकं सम्यक्त्वं, व्यावहारिकं तु सम्यक्त्वं न केवलमुपशमादिलिङ्गगम्यः शुभात्मपरिणामः किंतु सम्यक्त्वहेतुरपि अर्हच्छासनप्रीत्यादिः कारणे कार्योपचारात्सम्यक्त्वं, तदपि हि पारम्पर्येण शुद्धचेतसामपवर्गप्राप्तिहेतुर्भवतीति, उक्तं च—'जं मोणं तं सम्मं जं सम्मं तमिह होइ मोणं तु । निच्छयओ इयरस्स उ सम्मं सम्मत्तहेऊवि ॥ १ ॥' [यन्मौनं तत्सम्यक्त्वं यत्सम्यक्त्वं तदिह भवति मौनमेव । निश्चयस्य इतरस्य तु सम्यक्त्वहेतुरपि सम्यक्त्वं ॥ १ ॥] व्यवहारनयमतमपि च प्रमाणं, तद्बलेनैव तीर्थप्रवृत्तेः, अन्यथा तदुच्छेदप्रसङ्गात्, तदुक्तं—'जइ जिणमयं पवज्जह ता मा ववहारनिच्छयं मुयह । ववहारनओच्छेए तित्थुच्छेओ जओऽवस्सं ॥ १ ॥" [यदि जिनमतं प्रतिपद्यसे तर्हि व्यवहारनिश्चयौ मा मुञ्च । व्यवहारनयोच्छेदे तीर्थोच्छेदो यतोऽवश्यं ॥ १ ॥] इति, तथा अपनीतमिथ्यास्वभावसम्यक्त्वपुञ्जगतपुद्गलवेदनस्वरूपं क्षायोपशमिकं पौद्गलिकं, सर्वथा मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वपुञ्जपुद्गलानां क्षयादुपशमाच्च जातं केवलजीवपरिणामरूपं क्षायिकमौपशमिकं चापौद्गलिकं, नैसर्गिकाधिगमिके पुनरग्रे वक्ष्येते, तथा 'त्रिविधं कारकादि' कारकरोचकदीपकभेदतः, '**उवसमभेएहिं व**'त्ति वाशब्दः त्रैविध्यस्यैव प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थः, बहुवचनं च गणार्थं, ततस्त्रिविधं चतुर्विधं पञ्चविधं दशविधं च सम्यक्त्वमुपशमादिभिर्भेदैर्भवतीति, इदमुक्तं भवति—औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकभेदात् त्रिविधं, औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकसास्वादनभेदाच्चतुर्विधं, औपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकसास्वादनवेदकभेदात्पञ्चविधं, एतदेव प्रत्येकं निसर्गाधिगमभेदाद्दशविधमिति, कथं पुनर्द्विविधादिभेदं सम्यक्त्वमित्याह—सम्यग्—अवैपरीत्येन आगमोक्तप्रकारेण, न तु स्वमतिपरिकल्पितभेदैरिति भावः ॥ ९४२ ॥ अथैनामेव गाथां स्फुटतरं व्याख्यानयन्नाह—एकविधं—एकप्रकारमुपाधिभेदाविवक्षया निर्भे-

दमित्यर्थः, ‘सम्यग् रुचिः’ सम्यग्–अज्ञानसंशयविपर्यासनिरासेन इदमेव तत्त्वमिति निश्चयपूर्विका जिनोदितजीवादिपदार्थेष्वभिप्रीतिः,
जिनोक्तानुसारितया तत्त्वार्थश्रद्धानरूपमेकविधं सम्यक्त्वमिति भावः, तथा निसर्गाधिगमाभ्यां तत्–सम्यक्त्वं भवेद् द्विविधं, तत्र नि-
सर्गः–स्वभावो गुरूपदेशादिनिरपेक्षस्तस्मात्सम्यक्त्वं भवति, यथा नारकादीनां, अधिगमो–गुरूपदेशादिस्तस्मात्सम्यक्त्वं भवतीति प्रती-
तमेव, अयमभिप्रायः–तीर्थकराद्युपदेशदानमन्तरेण स्वत एव जन्तोर्यत्कर्मोपशमादिभ्यो जायते तन्निसर्गसम्यक्त्वं, यत्पुनस्तीर्थकराद्युप-
देशजिनप्रतिमादर्शनादिबाह्यनिमित्तोपष्टम्भतः कर्मोपशमादिना प्रादुर्भवति तदधिगमसम्यक्त्वमिति, तथा त्रिविधं तत्–सम्यक्त्वं क्षायि-
कादि, अथवा त्रिविधं कारकादि ॥ ९४३ ॥ तत्र क्षायिकक्षायोपशमिके व्याख्यातुमाह–सम्यक्त्वमिश्रमिथ्यात्वकर्मक्षयाद्भणन्ति तीर्थ-
करगणधराः क्षायिकं सम्यक्त्वं, त्रिविधस्यापि दर्शनमोहनीयस्य क्षयेण–निर्मूलोच्छेदेन निर्वृत्तं क्षायिकं, अयमर्थः–अनन्तानुबन्धिकषा-
यचतुष्टयक्षयानन्तरं मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वपुञ्जलक्षणे त्रिविधेऽपि दर्शनमोहनीयकर्मणि सर्वथा क्षीणे क्षायिकं सम्यक्त्वं भवतीति, तथा
मिथ्यात्वस्य–मिथ्यात्वमोहनीयकर्मण उदीर्णस्य क्षयादनुदीर्णस्य चोपशमात्सम्यक्त्वरूपतापत्तिलक्षणाद्विष्कम्भितोदयस्वरूपाच्च क्षायोपश-
मिकं सम्यक्त्वं व्यपदिशन्ति–कथयन्ति, इदमुक्तं भवति–यदुदीर्णं–उदयमागतं मिथ्यात्वं तद्विपाकोदयेन वेदितत्वात् क्षीणं–निर्जीर्णं,
यच्च शेषं सत्तायामनुदयागतं वर्तते तदुपशान्तं, उपशान्तं नाम विष्कम्भितोदयमपनीतमिथ्यास्वभावं च, मिथ्यात्वमिश्रपुञ्जावाश्रित्य
विष्कम्भितोदयं शुद्धपुञ्जमाश्रित्य पुनरपनीतमिथ्यात्वस्वभावमित्यर्थः, तदेवमुदीर्णस्य मिथ्यात्वस्य क्षयेण अनुदीर्णस्य चोपशमेन निर्वृत्त-
त्वात् त्रुटितरसं शुद्धपुञ्जलक्षणं मिथ्यात्वमपि क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमुच्यते, शोधिता हि मिथ्यात्वपुद्गला अतिस्वच्छवस्त्रमिव दृष्टेर्य-
थाऽवस्थिततत्त्वरुच्यध्यवसायरूपस्य सम्यक्त्वस्यावारका न भवन्ति, अतस्तेऽप्युपचारतः सम्यक्त्वमुच्यन्ते इति ॥ ९४४ ॥ अथौपश-

मिकं सम्यक्त्वमाह–मिथ्यात्वस्य–मिथ्यात्वमोहनीयस्य कर्मणो य उपशमो–विपाकप्रदेशरूपतया द्विविधस्याप्युदयस्य भस्मच्छन्नवह्निव-
द्विष्कम्भणं तस्मात् **‘उवसमयं’**ति प्राकृतशैल्या औपशमिकं तत्सम्यक्त्वं भणन्ति समयज्ञाः–सिद्धान्तवेदिनः, तत्पुनरुपशमश्रेण्यामौप-
शमिकीं श्रेणिमनुप्रविष्टस्य सतो जन्तोरनन्तानुबन्धिषु दर्शनत्रिके चोपशमं नीते भवति, किमुपशमश्रेणिगतस्यैवैतद्भवति ?, नेत्याह—
‘आइमे’त्यादि, आदिमः–प्रथमोऽनादिमिथ्यादृष्टेः सतो जीवस्य योऽसौ सम्यक्त्वलाभस्तस्मिन् वा औपशमिकं सम्यक्त्वं भवति । इह
खल्वनादिमिथ्यादृष्टिः कश्चिदायुर्वर्जसप्तकर्मप्रकृतिष्वनाभोगनिर्वर्तितेन यथाप्रवृत्तिकरणेन क्षपयित्वा प्रत्येकं पल्योपमासङ्ख्येयभागन्यूनसा-
गरोपमकोटीकोटिप्रमाणतां नीतासु अपूर्वकरणेन ‘भन्नइ करणं तु परिणामो’ इतिवचनादध्यवसायविशेषरूपेणातिप्रकृष्टघनरागद्वेषपरि-
णामजनितस्य वज्राश्मवद् दुर्भेद्यस्य कर्मग्रन्थेर्भेदं विधायानिवृत्तिकरणं प्रविशति, तत्र च प्रतिसमयं विशुद्ध्यमानस्तान्येव कर्माणि निर-
न्तरं क्षपयन् उदीर्णं मिथ्यात्वं वेदयन् अनुदीर्णस्य तु तस्योपशमलक्षणमन्तर्मुहूर्त्तकालमानमन्तरकरणं प्रविशति, तस्य चायं विधिः–
यदुत अन्तरकरणस्थितेर्मध्याद्दलिकं गृहीत्वा प्रथमस्थितौ द्वितीयस्थितौ च प्रक्षिपति, एवं च प्रतिसमयं तावत्प्रक्षिपति यावदन्तरकरणद-
लिकं सकलमपि क्षीयते, अन्तर्मुहूर्तेन च कालेन सकलदलिकक्षयः, ततस्तस्मिन्ननिवृत्तिकरणेऽवसिते उदीर्णे च मिथ्यात्वेऽनुभवतः क्षीणे
अनुदीर्णे च परिणामविशुद्धिविशेषतो विष्कम्भितोदये ऊषरदेशकल्पं मिथ्यात्वविवरमासाद्य औपशमिकं सम्यक्त्वमधिगच्छति, तस्मिंश्च
स्थितः सत्तायां वर्तमानं मिथ्यात्वं विशोध्य पुञ्जत्रयरूपेणावश्यं व्यवस्थापयति, यथा हि कश्चिन्मदनकोद्रवानौषधवशेन शोधयति, ते च
शोध्यमानाः केचिच्छुद्ध्यन्ति केचिदर्धशुद्धा एव भवन्ति केचित्तेष्वपि सर्वथैव न शुद्ध्यन्ति, एवं जीवोऽप्यध्यवसायविशेषतो जिनवचन-
रुचिप्रतिबन्धकदुष्टरसोच्छेदकरणेन मिथ्यात्वं शोधयति, तदपि शोध्यमानं शुद्धमर्धशुद्धमशुद्धं च त्रिधा जायते, तत्र शुद्धपुञ्जः सर्वज्ञधर्मे

सम्यक्प्रतिपत्त्यप्रतिबन्धकत्वेनोपचारात् सम्यक्त्वपुञ्ज उच्यते, द्वितीयस्तु अर्धशुद्ध इति मिश्रपुञ्ज उच्यते, तदुदये तु जिनधर्मे औदासी-
न्यमेव भवति, अशुद्धस्त्वर्हदादिषु मिथ्याप्रतिपत्तिजनकत्वान्मिथ्यात्वपुञ्जोऽभिधीयते, तदेवमन्तरकरणेन अन्तर्मुहूर्तकालमौपशमिकसम्य-
क्त्वेऽनुभूते तदनन्तरं नियमादसौ क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिर्मिश्रो मिथ्यादृष्टिर्वा भवतीत्येष कार्मग्रन्थिकाभिप्रायः, सैद्धान्तिकाः पुनरय-
मनादिमिथ्यादृष्टिः कोऽपि ग्रन्थिभेदं विधाय तथाविधतीव्रपरिणामोपेतत्वेनापूर्वकरणमुपारूढः सन्मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जीकरोति 'अपुव्वेण
तिपुंजं मिच्छत्तं कुणइ कोद्दवोवमया ।' इति वचनात्, ततोऽनिवृत्तिकरणसामर्थ्याच्छुद्धपुञ्जपुद्गलान् वेदयन्नौपशमिकं सम्यक्त्वमलब्ध्वैव
प्रथमत एव क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिर्भवति, अन्यस्तु यथाप्रवृत्त्यादिकरणत्रयक्रमेणान्तरकरणे औपशमिकं सम्यक्त्वं लभते, पुंजत्रयं
त्वसौ न करोत्येव, ततश्चौपशमिकसम्यक्त्वाच्च्युतोऽवश्यं मिथ्यात्वमेव गच्छतीति । नन्वौपशमिकसम्यक्त्वस्य क्षायोपशमिकसम्यक्त्वात्को
विशेषः ?, उभयत्रापि ह्यविशेषेणोदितं मिथ्यात्वं क्षीणं अनुदितं चोपशान्तमिति, उच्यते, अस्ति विशेषः, क्षायोपशमिके हि सम्यक्त्वे
मिथ्यात्वस्य प्रदेशानुभवोऽस्ति, न त्वौपशमिके सम्यक्त्वे इति, अन्ये तु व्याचक्षते—श्रेणिमध्यवर्तिन्येवौपशमिके सम्यक्त्वे प्रदेशानुभवो
नास्ति, न तु द्वितीये, तथापि तत्र सम्यक्त्वाण्वनुभवाभाव एव विशेष इति ॥ ९४५ ॥ इदानीं कारकरोचकदीपकसम्यक्त्वानि क्रमे-
णाह—विहितस्य—आगमोक्तस्य यदनुष्ठानं—करणं तदिह—सम्यक्त्वविचारे कारकं सम्यक्त्वं, अयमर्थः—यदनुष्ठानं यथा सूत्रे भणितं तद् य-
स्मिन् सम्यक्त्वे परमविशुद्धिरूपे सति देशकालसंहननानुरूपशक्त्यनिगूहनेन तथैव करोति तत् सदनुष्ठानं कारयतीति कारकमुच्यते,
एतच्च साधूनां द्रष्टव्यं, तथा श्रद्धानमात्रं रोचकं सम्यक्त्वं, इदमुक्तं भवति—यत्सम्यक्त्वं सदनुष्ठानं रोचयत्येव केवलं न पुनः कारयति
तद्रोचयति तथाविधविशुद्धिभावाद्विहितानुष्ठानं इति रोचकं, यथा श्रेणिकादीनां, तथा यः स्वयमिह मिथ्यादृष्टिरभव्यो वा कश्चिदङ्गार-

मर्दकादिवत् अथ च धर्मकथया मातृस्थानानुष्ठानेनातिशयेन वा केनचित्तत्त्वानि जिनोक्तानि दीपयति—परस्य प्रकाशयति यस्मात्तस्मा-
त्तत्सम्यक्त्वं दीपकमुच्यते, ननु स्वयं मिथ्यादृष्टिरथ च तस्य सम्यक्त्वमिति कथमुच्यते ? विरोधात्, उच्यते, मिथ्यादृष्टेरपि सतस्तस्य यः
परिणामविशेषः स खलु प्रतिपत्तॄणां सम्यक्त्वस्य कारणं, ततः कारणे कार्योपचारात् सम्यक्त्वमित्युच्यते, यथाऽऽयुर्घृतमित्यदोषः ॥९४६॥
अथ चतुर्विधं सम्यक्त्वमाह—'खइये'त्यादि, तदेव क्षायिकादित्रिविधं सम्यक्त्वं सास्वादनसहितं चतुर्विधं विज्ञेयं, तत्पुनः सास्वादनमनन्तानुब-
न्धिकषायोदयेन सम्यक्त्वस्यौपशमिकाख्यस्य भ्रंशे—ह्रासे मिथ्यात्वाप्राप्तिरूपमवसेयं, इयमत्र भावना—इहान्तरकरणे औपशमिकसम्यक्त्वा-
द्धायां जघन्यतः समयशेषायामुत्कृष्टतस्तु षडावलिकाशेषायां वर्तमानस्य कस्यचिदनन्तानुबन्धिकषायोदयः सम्पद्यते, ततस्तेन कषायोदये-
नौपशमिकसम्यक्त्वाच्च्यवमानस्य मिथ्यात्वमद्याप्यप्राप्नुवतोऽत्रान्तरे जघन्यतः समयमुत्कृष्टतस्तु षडावलिकाः सास्वादनसम्यक्त्वं भवति,
परतस्त्वसौ नियमेन मिथ्यात्वोदयान्मिथ्यादृष्टिर्भवतीति ॥९४७॥ सम्प्रति पञ्चविधं सम्यक्त्वमाह—'वेयये'त्यादि, एतदेव पूर्वोक्तं चतुर्विधं
सम्यक्त्वं वेदकसम्यक्त्वसंयुक्तं पुनः पञ्चधा—पञ्चविधं विनिर्दिष्टं—विशेषतः कथितं वीतरागैः, तच्च वेदकसम्यक्त्वं सम्यक्त्वपुञ्जस्य बहुत-
रक्षपितस्य चरमपुद्गलानां वेदनकाले—ग्राससमये भवति, वेदयति—अनुभवति सम्यक्त्वपुद्गलान् इति वेदकः—अनुभविता, तदनर्थान्तरभूत-
त्वात् सम्यक्त्वमपि वेदकं, यथा आह्रियत इत्याहारकं तथा वेद्यत इति वेदकं, इदमत्र तात्पर्यम्—क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नस्यानन्तानुबन्धि-
कषायचतुष्टयमपि क्षपयित्वा मिथ्यात्वमिश्रपुञ्जेषु सर्वथा क्षपितेषु सम्यक्त्वपुञ्जमप्युदीर्योदीर्यानुभवेन निर्जरयतो निष्ठितोदीरणीयस्य
चरमग्रासेऽवतिष्ठमानेऽद्यापि सम्यक्त्वपुञ्जपुद्गलानां कियतामपि वेद्यमानत्वाद्वेदकं सम्यक्त्वमुपजायते इति । अत्राह—नन्वेवं सति क्षायो-
पशमिकेन सहास्य को विशेषः ?, सम्यक्त्वपुञ्जपुद्गलानुभवस्योभयत्रापि समानत्वात्, सत्यं, किन्त्वेतदशेषोदितपुद्गलानुभूतिमतः प्रोक्तं,

इतरत्तूदितानुदितपुद्गलस्यैतन्मात्रकृतो विशेषः, परमार्थतस्तु क्षायोपशमिकमेवेदं, चरमग्रासशेषाणां पुद्गलानां क्षयाच्चरमग्रासवर्तिनां तु मिथ्यास्वभावापगमलक्षणस्योपशमस्य सद्भावादिति ॥९४८॥ अथ दशविधं सम्यक्त्वमाह–'एय'मित्यादि, एतदेवानन्तरोदितं पञ्चविधं सम्यक्त्वं निसर्गाधिगमभेदाभ्यां दशधा भवति, क्षायिकक्षायोपशमिकऔपशमिकसास्वादनवेदकानां प्रत्येकं निसर्गतोऽधिगमतश्च जायमानत्वाद्दशविधत्वमित्यर्थः, अथवेति प्रकारान्तरोपदर्शनार्थः निसर्गरुचिरुपदेशरुचिरित्यादिरूपतया यदागमे–प्रज्ञापनादौ प्रतिपादितं तेन च दशविधत्वमवगन्तव्यम् ॥९४९॥ तदेवाह–'निसग्गु'इत्यादि, अत्र रुचिशब्दः प्रत्येकं योज्यते ततो निसर्गरुचिरुपदेशरुचिरिति द्रष्टव्यम्, अत्र निसर्गः–स्वभावस्तेन रुचिः–जिनप्रणीततत्त्वाभिलाषरूपा यस्य स निसर्गरुचिः १ उपदेशो–गुर्वादिभिर्वस्तुतत्त्वकथनं तेन रुचिः–उक्तस्वरूपा यस्य स उपदेशरुचिः २ आज्ञा–सर्वज्ञवचनात्मिका तस्यां रुचिः–अभिलाषो यस्य स आज्ञारुचिः ३ 'सुत्तबीयरुइमेव'त्ति अत्रापि रुचिशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, सूत्रं–आचाराद्यङ्गप्रविष्टं अङ्गबाह्यं चावश्यकदशवैकालिकादि तेन रुचिर्यस्य स सूत्ररुचिः ४ बीजमिव बीजं यदेकमप्यनेकार्थप्रबोधोत्पादकं वचः तेन रुचिर्यस्य स बीजरुचिः ५, अनयोश्च पदयोः समाहारद्वन्द्वः तेन नपुंसकनिर्देशः, एवेति समुच्चये, 'अहिगमवित्थाररुइ'त्ति अत्रापि रुचिशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धः, ततोऽधिगमरुचिर्विस्ताररुचिश्च, तत्राधिगमो–विशिष्टं परिज्ञानं तेन रुचिर्यस्यासावधिगमरुचिः ६ विस्तारो–व्यासः सकलद्वादशाङ्गस्य नयैः पर्यालोचनमिति भावः तेनोपबृंहिता रुचिर्यस्य स विस्ताररुचिः ७ 'किरियासंखेवधम्मरुइ'त्ति रुचिशब्दस्यात्रापि प्रत्येकमभिसम्बन्धात् क्रियारुचिः सङ्क्षेपरुचिर्धर्मरुचिरिति द्रष्टव्यं, तत्र क्रिया–सम्यक्संयमानुष्ठानं तत्र रुचिर्यस्य स क्रियारुचिः ८ सङ्क्षेपः–सङ्ग्रहस्तत्र रुचिर्यस्य विस्तरार्थापरिज्ञानात् स सङ्क्षेपरुचिः ९ धर्मे–अस्तिकायधर्मे श्रुतधर्मादौ वा रुचिर्यस्य स धर्मरुचिः, यच्चेह सम्यक्त्वस्य जीवानन्यत्वेनाभिधानं तद्गुणगुणिनोः कथञ्चिदनन्यत्वख्यापनार्थमिति गाथा-

सङ्क्षेपार्थः ॥९५०॥ व्यासार्थं तु स्वत एव सूत्रकृदाह–'जो'इत्यादि, यो जिनदृष्टान्–तीर्थकरोपलब्धान् भावान्–जीवादिपदार्थांश्चतुर्विधान्–द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदतो नामस्थापनाद्रव्यभावभेदतो वा चतुष्प्रकारान् स्वयमेव–परोपदेशनिरपेक्षं जातिस्मरणप्रतिभादिरूपया स्वमत्यैव श्रद्दधाति, केनोल्लेखेन श्रद्दधाति ? तत आह–एवमेवैतत् जीवादि यथा जिनैर्दृष्टं नान्यथेति, चः समुच्चये, एष निसर्गरुचिर्ज्ञातव्यः ॥९५१॥ उपदेशरुचिमाह–'एए'इत्यादि, एतांश्चैव अनन्तरोक्तान् तुः पूरणे भावान्–जीवादीनुपदिष्टान्–कथितान् परेण–अन्येन श्रद्दधाति–तथेति प्रतिपद्यते, कीदृशेन परेण ?–छादयतीति छद्म–घातिकर्मचतुष्टयं तत्र तिष्ठतीति छद्मस्थः–अनुत्पन्नकेवलस्तेन जयति रागादीनिति जिनस्तेन च–उत्पन्नकेवलज्ञानेन तीर्थकृदादिना, छद्मस्थस्य तु प्रागुपन्यासस्तत्पूर्वकत्वाज्जिनस्य प्राचुर्येण वा तथाविधोपदेष्टॄणां, स ईदृक्किमित्याह–उपदेशरुचिरिति ज्ञातव्यः ॥९५२॥ आज्ञारुचिमाह–'रागो'इत्यादि, रागः–अभिष्वङ्गो द्वेषः–अप्रीतिः मोहः–शेषमोहनीयप्रकृतयः अज्ञानं–मिथ्याज्ञानरूपं यस्यापगतं–नष्टं भवति, सर्वथा चास्यैतदपगमासम्भवाद्देशत इति गम्यते, अपगतशब्दस्य लिङ्गविपरिणामतो रागादिभिः प्रत्येकमभिसम्बन्धः, एतदपगमाच्च 'आणाए'त्ति अवधारणफलत्वाद्वाक्यस्य आज्ञयैव केवलया तीर्थकरादिसम्बन्धिन्या रोचमानः–क्वचिदपि कुग्रहाभावात् प्रवचनोक्तमर्थजातं तथेति प्रतिपद्यमानो **माषतुषादिवत्** स खलु–निश्चितमाज्ञारुचिः नामेत्यभ्युपगमे ततश्चाज्ञारुचिरित्यभ्युपगन्तव्यः ॥९५३॥ सूत्ररुचिमाह–'जो सुत्ते'इत्यादि, यः सूत्रं आगममधीयानः पठन् श्रुतेनेति–सूत्रेण तेनैवाधीयमानेन अङ्गेन–अङ्गप्रविष्टेनाचारादिना बाह्येन च–अङ्गबाह्येन आवश्यकादिना सम्यक्त्वमवगाहते–प्राप्नोति तुशब्दस्याधिकार्थसूचकत्वात्प्रसन्नप्रसन्नतराध्यवसायश्च भवति स **गोविन्दवाचकवत्** सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः ॥९५४॥ बीजरुचिमाह–'एगे'त्यादि, एकेन पदेन प्रक्रमाज्जीवादिना अवगतेन अनेकानि पदानि प्राकृतत्वेन विभक्तिव्यत्ययादनेकेषु–बहुषु पदेषु–जीवादिषु यः प्रसरति–व्यापितया गच्छति सम्यक्त्वमित्यनेन रुचिरत्रोपलक्षिता

ततो धर्मधर्मिणोरभेदोपचारात् आत्मा सम्यक्त्ववान् सन् प्रसरति रुचिरूपेण प्रसरतीत्यर्थः, यदा तु 'पयरई उ सम्मत्ते' इति पाठस्तदा एकपदविषये सम्यक्त्वे—रुचौ सति अनेकेषु पदेषु प्रचरति—प्रकर्षेण व्यापितया गच्छति रुच्यात्मकत्वेनैवेत्यक्षरार्थः, भावार्थस्तु स एवेति, तुशब्दोऽवधारणे, प्रसरत्येव, कथमित्याह—उदक इव तैलबिन्दुः, किमुक्तं भवति ?—यथा उदकैकदेशगतोऽपि तैलबिन्दुः समस्तमुदकमाक्रामति तथा तत्त्वैकदेशोत्पन्नरुचिरप्यात्मा तथाविधक्षयोपशमवशादशेषेषु तत्त्वेषु रुचिमान् भवति, स एवंविधो बीजरुचिरिति ज्ञातव्यः, यथा हि बीजं क्रमेणानेकबीजानां जनकं एवमस्यापि रुचिविषयो भेदतो भिन्नानां रुच्यन्तराणामिति ॥९५५॥ अधिगमरुचिमाह—'**सो**'इत्यादि, यस्य श्रुतज्ञानमर्थतो दृष्टं, किमुक्तं भवति ?—येन श्रुतज्ञानस्यार्थोऽधिगतो भवति, किं पुनस्तत् श्रुतज्ञानमित्याह—एकादशाङ्गानि—आचारादीनि प्रकीर्णकानि—उत्तराध्ययननन्द्यध्ययनादीनि दृष्टिवादः—परिकर्मसूत्रादिः, अङ्गत्वेऽपि पृथगुपादानमस्य प्राधान्यख्यापनार्थं, चशब्दादुपाङ्गानि चौपपातिकादीनि, स भवत्यधिगमरुचिः ॥ ९५६ ॥ विस्ताररुचिमाह—'**दवाण**'मित्यादि, द्रव्याणां—धर्मास्तिकायादीनामशेषाणामपि सर्वे भावाः—पर्यायाः सर्वप्रमाणैः—अशेषैः प्रत्यक्षादिभिर्यस्योपलब्धाः—यस्य प्रमाणस्य यत्र व्यापारस्तेनैव प्रमाणेन प्रतीताः '**सव्वाहिं**'ति सर्वैश्च नयविधिभिः—नैगमादिनयप्रकारैः, अमुं भावमयं अमुं चायं नयभेदमि(द इ)च्छतीति स विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः, सर्ववस्तुपर्यायप्रपञ्चावगमेन तस्य रुचेरतिविमलरूपतया भावात् ॥ ९५७ ॥ क्रियारुचिमाह—'**नाणे**'इत्यादि, ज्ञाने तथा दर्शनं च चारित्रं च दर्शनचारित्रं समाहारद्वन्द्वस्तस्मिन् तथा तपसि विनये च, तथा सर्वासु समितिषु—ईर्यासमित्यादिषु सर्वासु च गुप्तिषु—मनोगुप्तिप्रभृतिषु '**सच्च**'त्ति पाठे तु सत्या—निरुपचरितास्ताश्च ताः समितिगुप्तयश्च, यदिवा सत्यं च—अविसंवादनयोगाद्यात्मकं समितिगुप्तयश्च सत्यसमितिगुप्तयस्तासु यः क्रियाभावरुचिः, किमुक्तं भवति ?—यस्य भावतो ज्ञानाद्याचारानुष्ठाने रुचिरस्ति स खलु क्रियारुचिर्नाम, इह च चारित्रान्तर्गतत्वेऽपि तपः-

प्रभृतीनां पुनरुपादानं विशेषत एषां मुक्त्यङ्गत्वख्यापनार्थं ॥ ९५८ ॥ सङ्क्षेपरुचिमाह—'**अणे**'त्यादि, अनभिगृहीता—अनङ्गीकृता कुत्सिता दृष्टिः—सौगतादिदर्शनं येन स तथा, अविशारदः—अकुशलः प्रवचने—जिनप्रणीते शेषेषु च—कपिलादिप्रणीतेषु प्रवचनेषु अनभिगृहीतो—न विद्यतेऽभीत्याभिमुख्येनोपादेयतया गृहीतं—ग्रहणं ज्ञानमस्येत्यनभिगृहीतः, पूर्वमनभिगृहीतकुदृष्टिरित्यनेन दर्शनान्तरपरिग्रहः प्रतिषिद्धः अनेन तु परदर्शनपरिज्ञानमात्रमपि निषिद्धमिति विशेषः, इदमत्र तात्पर्यं—उक्तविशेषणो यः सङ्क्षेपेणैव **चिलाती**पुत्रवदुपशमादिपदत्रयेण तत्त्वरुचिमवाप्नोति स सङ्क्षेपरुचिरुच्यते इति ॥ ९५९ ॥ धर्मरुचिमाह—'**जो**'इत्यादि, यः खलु जीवोऽस्तिकायानां—धर्मास्तिकायादीनां धर्मं—गत्युपष्टम्भकत्वादिरूपं स्वभावं श्रुतधर्मम्—अङ्गप्रविष्टाद्यागमस्वरूपं चारित्रधर्मं च—सामायिकादिकं जिनाभिहितं—तीर्थकृदुक्तं श्रद्धाति—तथेति प्रतिपद्यते स धर्मरुचिरिति ज्ञातव्यः, इह च शिष्यमतिव्युत्पादनार्थमित्थमुपाधिभेदेन सम्यक्त्वभेदाभिधानं, अन्यथा हि निसर्गोपदेशयोरधिगमादौ वा कचित्केषाञ्चिदन्तर्भावोऽस्त्येवेति ॥ ९६० ॥ अथ पूर्वोक्तान्येव क्षायिकादीनि त्रीणि सम्यक्त्वानि प्रसङ्गतो नारकादिजीवेषु चिन्तयन्नाह—'**आई**'त्यादिगाथाद्वयं, आद्यासु तिसृषु पृथिवीषु—रत्नप्रभाशर्कराप्रभावालुकाप्रभासु '**खयोवसमवेयगं**'ति सूचकत्वात् सूत्रस्य क्षायिकमौपशमिकं वेदकं च सम्यक्त्वं भवति, इह च वेद्यन्ते—अनुभूयन्ते शुद्धसम्यक्त्वपुञ्जपुद्गला अस्मिन्निति वेदकं—क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमुच्यते, औपशमिकक्षायिकसम्यक्त्वयोः पुद्गलवेदनस्य सर्वथैवाभावात्, यत्पुनः क्षप्यमाणसम्यक्त्वपुञ्जपुद्गलचरमग्रासलक्षणं वेदकसम्यक्त्वं पूर्वमुक्तं तदिह पृथग् न विवक्षितं, पुद्गलवेदनस्य समानत्वेन क्षायोपशमिकसम्यक्त्व एव तस्यान्तर्भावात्, ततोऽयमर्थः—आद्यनरकपृथिवीत्रयवर्तिनारकाणां क्षायिकौपशमिकक्षायोपशमिकानि त्रीण्यपि सम्यक्त्वानि सम्भवन्तीति, तथाहि—योऽनादिमिथ्यादृष्टिर्नारकः प्रथमं सम्यक्त्वमवाप्नोति तस्यान्तरकरणकालेऽन्तर्मुहूर्तमौपशमिकं सम्यक्त्वं भवति, औपशमिकसम्यक्त्वाच्चानन्तरं

शुद्धसम्यक्त्वपुञ्जपुद्गलान् वेदयतस्तस्यापि क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमवाप्यते, मनुष्यतिर्यग्भ्यो वा यः क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिर्नारकेषूत्पद्यते तस्यैतत्पारभविकं लभ्यते, विराधितसम्यक्त्वो हि षष्ठीपृथिवीं यावत् गृहीतेनापि सम्यक्त्वेन सैद्धान्तिकमतेन कश्चिदुत्पद्यते, कार्मग्रन्थिकमतेन तु वैमानिकदेवेभ्योऽन्यत्र तिर्यङ्मनुष्यो वा वान्तेनैव क्षायोपशमिकसम्यक्त्वेनोत्पद्यते न गृहीतेनेति, यदा पुनः कश्चिन्मनुष्यो नारकयोग्यमायुर्बन्धं विधाय पश्चात्क्षपकश्रेणिमारभते बद्धायुष्कत्वाच्च तां न समापयति केवलं दर्शनसप्तकं क्षपयित्वा क्षायिकं सम्यक्त्वमवाप्नोति, ततश्च मनुष्यायुस्त्रुटिसमये मृत्वा नारकेषूत्पद्यते तदा आद्यपृथिवीत्रयनारकाणां पारभविकं क्षायिकं सम्यक्त्वमवाप्यते, न तु ताद्भविकं, मनुष्यस्यैव तद्भवे क्षायिकसम्यक्त्वारम्भकत्वादिति, तथा वैमानिकदेवानां 'पणिंदितिरियाण'त्ति व्याख्यानतो विशेषावगतौ पञ्चेन्द्रियाणां मनुष्याणां तिरश्चां वा सङ्ख्येयवर्षायुषामेवमेव—पूर्वोक्तमेव, त्रीण्यपि सम्यक्त्वानि भवन्तीत्यर्थः ॥ तत्र वैमानिकदेवानामौपशमिकं क्षायिकं च नारकवदेव, क्षायोपशमिकं त्वौपशमिकसम्यक्त्वानन्तरकालभावि ताद्भविकं, तिर्यङ् मनुष्यो वा यः क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिः सन् वैमानिकेषूत्पद्यते तस्यैतत्पारभविकं च लभ्यते, मनुष्यास्तु द्विविधाः सङ्ख्येयवर्षायुषोऽसङ्ख्येयवर्षायुषश्च, तत्र सङ्ख्येयवर्षायुषां मनुष्याणामौपशमिकं सम्यक्त्वमनन्तरोक्तन्यायेन प्रथमसम्यक्त्वलाभकाले भवत्युपशमश्रेण्यां वा, तदनन्तरकालादिभावि तु क्षायोपशमिकं ताद्भविकं, देवादीनां तु क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टीनां मनुष्येषूत्पत्तौ पारभविकं क्षायोपशमिकं, क्षायिकं तु क्षपकश्रेण्यां ताद्भविकं, नारकदेवानां क्षायिकसम्यग्दृष्टीनां मनुष्येषूत्पत्तौ पारभविकं तथैव, असङ्ख्येयवर्षायुषां पुनर्मनुष्याणामौपशमिकं क्षायिकं च नारकवदेव वाच्यं, क्षायोपशमिकं तु तदनन्तरकालादिभावि ताद्भविकं तथैव, तिर्यङ्मनुष्यास्तु क्षायोपशमिकसम्यक्त्वयुक्ता वैमानिकेष्वेव जायन्ते नान्यत्र, ये तु मिथ्यादृष्ट्यवस्थायां बद्धायुष्कत्वादेषूत्पद्यन्ते ते अवश्यं मरणसमये मिथ्यात्वं गत्वैवोत्पद्यन्ते इति पारभविकं क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमेषां न लभ्यते इति कार्मग्रन्थिकाः, सैद्धान्तिकास्तु मन्यन्ते—क्षायोपशमिकसम्यक्त्वसंयुक्ता अपि बद्धायुष्का अमी केचिदेतेषूत्पद्यन्ते इति पारभविकमपि क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वममीषां लभ्यते, असङ्ख्येयवर्षायुष्कतिरश्चां पुनस्त्रीण्यपि सम्यक्त्वान्यसङ्ख्येयवर्षायुष्कमनुष्यवद्वाच्यानि, शेषाणामाद्यपृथिवीत्रयव्यतिरिक्तानां नारकाणां पङ्कप्रभाद्यधस्तनपृथिवीचतुष्टयनारकाणामित्यर्थः **'तिरियत्थीणं च'**त्ति असङ्ख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चां तत् स्त्रीणां च, तथा त्रिविधदेवानां—भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कलक्षणानां नास्त्येव क्षायिकं सम्यक्त्वं, क्षायिकं हि सम्यक्त्वमेतेषु ताद्भविकं तावन्न भवति, सङ्ख्येयवर्षायुष्कमनुष्यस्यैव क्षायिकसम्यक्त्वारम्भकत्वात्, पारभविकमपि न भवति क्षायिकसम्यग्दृष्टेरेतेष्वनुत्पत्तेः, औपशमिकक्षायोपशमिके तु भवत इति, **'सम्मं अन्नेसिं चेव जीवाणं'**ति अन्येषां पुनर्जीवानां सम्यक्त्वमेव नास्ति चः पुनरर्थे, एवोऽवधारणे भिन्नक्रमः स च योजित एव, एतदुक्तं भवति—एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां तद्भवं परभवं वा अपेक्ष्य प्रस्तुतसम्यक्त्वत्रयमध्य एकमपि न सम्भवति, सास्वादनसम्यक्त्वं पुनर्बादरपृथिव्यम्बुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियेष्वपर्याप्तावस्थायां पारभविकं, पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियेषु तु ताद्भविकमवाप्यते, सूक्ष्मैकेन्द्रियबादरतेजोवायुषु पुनः सम्यक्त्वलेशवतामप्युत्पादाभावात् सास्वादनं नास्तीत्येष कार्मग्रन्थिकाभिप्रायः, सूत्राभिप्रायेण तु पृथिव्याद्येकेन्द्रियाणां सास्वादनसम्यक्त्वं नास्ति, यदुक्तं **प्रज्ञापनायां**—"पुढविकाइयाणं पुच्छा, गोयमा! पुढविकाइया नो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी नो सम्मामिच्छदिट्ठी, एवं जाव वणप्फइकाइया" इति ॥ ९६१ ॥ ९६२ ॥ १४९ ॥ इदानीं **'कुलकोडीणं संखा जीवाणं'**ति पञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

बारस सत्त य तिन्नि य सत्त य कुलकोडिसयसहस्साइं । नेया पुढविदगागणिवाऊणं चेव परि-

संखा ॥ ९६३ ॥ कुलकोडिसयसहस्सा सत्तट्ठ य नव य अट्ठवीसं च । बेइंदियतेइंदियचउरिंदियहरियकायाणं ॥ ९६४ ॥ अद्धत्तेरस बारस दस दस नव चेव सयसहस्साइं । जलयरपक्खिचउप्पयउरभुयसप्पाण कुलसंखा ॥ ९६५ ॥ छव्वीसा पणवीसा सुरनेरइयाण सयसहस्साइं । बारस य सयसहस्सा कुलकोडीणं मणुस्साणं ॥९६६॥ एगा कोडाकोडी सत्ताणउई भवे सयसहस्सा । पन्नासं च सहस्सा कुलकोडीणं मुणेयव्वा ॥ ९६७ ॥

'बारसे'त्यादिगाथापञ्चकम्, पृथिव्युदकाग्निवायूनामेव कुलान्याश्रित्य परिसङ्ख्या यथाक्रमं ज्ञेया, तद्यथा—द्वादश कुलकोटिशतसहस्राणि—लक्षाः पृथिवीकायिकानां सप्त उदकजीवानां त्रीण्यग्निकायिकानां वायूनां पुनः सप्तैव कुलकोटिशतसहस्राणि ॥९६३॥ 'कुले'त्यादि, अत्रापि यथासङ्ख्येन योजना, द्वीन्द्रियाणां सप्त कुलकोटिशतसहस्राणि अष्टौ त्रीन्द्रियाणां नव चतुरिन्द्रियाणां अष्टाविंशतिर्हरितकायिकानां—समस्तवनस्पतिकायिकानाम् ॥९६४॥ 'अद्धे'त्यादि, अत्रापि यथाक्रमं पदघटना, तत्र जले चरन्ति—पर्यटन्तीति जलचराः—मत्स्यमकरादयः तेषामर्धत्रयोदश कुलकोटिशतसहस्राणि, सार्धा द्वादश कुलकोटिलक्षा इत्यर्थः, पक्षिणां—केकिकाकादीनां द्वादश चतुष्पदानां—गजगर्दभादीनां दश उरःपरिसर्पाणां—भुजगादीनां दश भुजपरिसर्पाणां—गोधानकुलादीनां नव कुलकोटिलक्षाणि भवन्ति ॥९६५॥ 'छव्वीसे'त्यादि, सर्वेषां भवनपत्यादिसुराणां षड्विंशतिः कुलकोटिलक्षाणि नारकाणां तु पञ्चविंशतिः मनुष्याणां पुनर्द्वादश कुलकोटीनां शतसहस्राणि भवन्तीति ॥ ९६६ ॥ अथ पूर्वोक्तानामेव कुलानां सर्वसङ्ख्यामाह—'एगे'त्यादि, सर्वसङ्ख्यया एका कुलकोटीकोटिः सप्तनवतिः कुलकोटीनां शतसहस्राणि पञ्चाशच्च सहस्राः कुलकोटीनां ज्ञातव्याः ॥ ९६७॥ १५० ॥ इदानीं **'जोणिलक्ख चुलसी'**त्येकपञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

पुढविदगअगणिमारुय एक्केके सत्त जोणिलक्खाओ । वणपत्तेयअणंते दस चउदस जोणिलक्खाओ ॥ ९६८ ॥ विगलिंदिएसु दो दो चउरो चउरो य नारयसुरेसुं । तिरिएसु होंति चउरो चउदस लक्खा उ मणुएसु ॥ ९६९ ॥ समवन्नाइसमेया बहवोऽवि हु जोणिलक्खभेयाओ । सामन्ना घिप्पंतिह एक्कगजोणीइ गहणेणं ॥ ९७० ॥

'यु मिश्रणे' इत्यस्य धातोर्युवन्ति—भवान्तरसङ्क्रमणकाले तैजसकार्मणशरीरवन्तः सन्तो जीवा औदारिकादिशरीरप्रायोग्यपुद्गलस्कन्धैर्मिश्रीभवन्त्यस्यामिति औणादिके निप्रत्यये योनिः जीवानामुत्पत्तिस्थानमित्यर्थः, तत्र पृथिव्युदकाग्निमरुतां सम्बन्धिन्येकैकस्मिन् समूहे सप्त सप्त योनिलक्षा भवन्ति, तद्यथा—सप्त पृथिवीनिकाये सप्तोदकनिकाये सप्ताग्निनिकाये सप्त वायुनिकाये, वनस्पतिनिकायो द्विविधस्तद्यथा—प्रत्येकोऽनन्तकायश्च, तत्र प्रत्येकवनस्पतिनिकाये दश योनिलक्षाः, अनन्तवनस्पतिनिकाये चतुर्दश लक्षाः, विकलेन्द्रियेषु—द्वीन्द्रियादिषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियरूपेषु प्रत्येकं द्वे द्वे योनिलक्षे, तद्यथा—द्वे योनिलक्षे द्वीन्द्रियेषु द्वे त्रीन्द्रियेषु द्वे चतुरिन्द्रियेषु, तथा चतस्रो योनिलक्षा नारकाणां, चतस्रो देवानां, तथा तिर्यक्षु पञ्चेन्द्रियेषु चतस्रो योनिलक्षाः, चतुर्दश योनिलक्षा मनुष्येषु, सर्वसङ्ख्यायाश्च मीलने चतुरशीतिर्योनिलक्षा भवन्तीति । न च वक्तव्यमनन्तानां जीवानामुत्पत्तिस्थानान्यप्यनन्तानि प्राप्नुवन्ति, यतो जीवानां सामान्याधारभूतो लोकोऽप्यसङ्ख्येयप्रदेशात्मक एव, विशेषाधाररूपाण्यपि नरकनिष्कुटदेवशयनीयप्रत्येकसाधारणजन्तुशरीराण्यसङ्ख्येयान्येव, ततो जीवानामानन्त्येऽपि कथमुत्पत्तिस्थानानामानन्त्यं?, भवन्तु तर्ह्यसङ्ख्येयानीति चेन्नैवं, यतो बहून्यपि तानि केवलिदृष्टेन केनचिद्वर्णादिना धर्मेण सदृशान्येकैव योनिरिष्यते, ततोऽनन्तानामपि जन्तूनां केवलिविवक्षितवर्णादिसादृश्यतः परस्परान्तर्भावचिन्तया चतुरशी-

तिलक्षसङ्ख्या एव योन्यो भवन्ति, न हीनाधिकाः ॥ ९६८ ॥ ९६९ ॥ एतदेवाह—'समे'त्यादि, समैः—सदृशैर्वर्णादिभिः—वर्णगन्धरसस्पर्शैः समेता—युक्ताः समानवर्णगन्धरसस्पर्शा इत्यर्थः, बहवोऽपि—प्रभूता अपि योनिभेदलक्षा हुः—निश्चितमिह एकयोनिजातिग्रहणेन गृह्यन्ते, कुतः?—सामान्यात्—व्यक्तिभेदतः प्राभूत्येऽपि समानवर्णगन्धरसस्पर्शसद्भावेन सादृश्यादिति । ननु योनिकुलयोः कः प्रतिविशेषः?, उच्यते, योनिर्जीवानामुत्पत्तिस्थानं, यथा वृश्चिकादेर्गोमयादि, कुलानि तु योनिप्रभवानि, तथाहि—एकस्यामेव योनावनेकानि कुलानि भवन्ति, यथा छगणयोनौ कृमिकुलं कीटकुलं वृश्चिककुलमित्यादि, यदिवा तस्यैव वृश्चिकादेर्गोमयाद्येकयोन्युत्पन्नस्यापि कपिलरक्तादिवर्णभेदादनेकविधानि कुलानीति । अथ प्रज्ञापनाद्यनुसारेण योनिविषयोऽपरोऽपि विशेषः कश्चिदुपदर्श्यते—यथा शीतोष्णमिश्रभेदात् त्रिधा योनिः, तत्र नारकाणां शीता उष्णा च, आद्यासु तिसृषूष्णवेदनासु पृथिवीषु शीता, चतुर्थ्यां बहुषूपरितनेषु उष्णवेदनेषु नरकावासेषु शीता अधः स्तोकेषु शीतवेदनेषु उष्णा, पञ्चम्यां बहुषु शीतवेदनेषु उष्णा स्तोकेषु उष्णवेदनेषु शीता, षष्ठीसप्तम्योश्च शीतवेदनयोर्नारकाणां योनिरुष्णैव, शीतयोनिकानां हि उष्णवेदनाऽभ्यधिका भवति उष्णयोनिकानां तु शीतवेदना, नारकाणां च यथा वेदनाप्राचुर्यमापद्यते प्रायः सर्वं तथैव परिणमति, ततो वेदनाक्रमप्रातिकूल्येन योनिक्रमसम्भवः, सुराणां गर्भजतिर्यङ्नराणां च शीतोष्णरूपोभयस्वभावा योनिः, नैकान्तेन शीतं नाप्युष्णं किन्त्वनुष्णाशीतं तदुपपातक्षेत्रमिति भावः, पृथिव्यम्बुवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियसम्मूर्च्छिमतिर्यक्पञ्चेन्द्रियसम्मूर्च्छिममनुष्याणामुपपातस्थानानि शीतस्पर्शान्युष्णस्पर्शान्युभयस्पर्शान्यपि भवन्तीति तेषां त्रिधा योनिः, केषाञ्चिच्छीता केषाञ्चिदुष्णा केषाञ्चिन्मिश्रेति, तेजस्कायिकानामुष्णैव योनिः, उष्णस्पर्शपरिणत एव क्षेत्रे तेषामुत्पत्तेः । तथा सचित्ताचित्तमिश्रभेदादपि त्रिधा योनिः, तत्र नारकाणां देवानां चाचित्ता, तदुपपातक्षेत्रस्य केनापि जन्तुनाऽपरिगृहीतत्वेनाचेतनत्वात्, यद्यपि

च सूक्ष्मैकेन्द्रियाः सकललोकव्यापिनस्तथापि न तत्प्रदेशैरुपपातस्थानपुद्गला अन्योऽन्यानुगमेन सम्बद्धा इत्यचित्तैव तेषां योनिः, एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियसम्मूर्च्छिमतिर्यग्नराणां त्रिविधाऽपि योनिः, जीवति गवादावुत्पद्यमानानां कृम्यादीनां सचित्ता अचित्ते काष्ठे समुत्पद्यमानानां घुणादीनामचित्ता सचित्ताचित्तेषु काष्ठगोक्षतादिषु घुणकृम्यादीनामेव मिश्रा, गर्भजतिर्यग्नराणां पुनर्मिश्रा, ये हि शुक्रमिश्राः शोणितपुद्गला योन्याऽऽत्मसात्कृतास्ते सचित्ताः, अन्ये त्वचित्ता इति । तथा संवृतविवृतोभयभेदादपि त्रिधा योनिः, तत्र नारकदेवैकेन्द्रियाणां संवृता योनिः, नारकोत्पत्तिस्थानानां निष्कुटानां संवृतगवाक्षकल्पत्वात् देवानां तु देवशयनीयेषु देवदूष्याभ्यन्तरे संवृतस्वरूपे समुत्पादात् एकेन्द्रियाणां तु योनेः स्पष्टमनुपलक्ष्यमाणत्वात्, द्वित्रिचतुरिन्द्रियसम्मूर्च्छिमतिर्यग्नराणां विवृता योनिः, तेषामुत्पत्तिस्थानस्य जलाशयादेः स्पष्टमुपलक्ष्यमाणत्वात्, गर्भजतिर्यग्नराणां तूभयरूपा योनिः, गर्भस्य संवृतविवृतरूपत्वात्, गर्भो ह्यन्तः स्वरूपतो नोपलभ्यते बहिः पुनरुदरवृद्ध्यादिना समुपलक्ष्यते इति । अथ मनुष्ययोनिगतो विशेषः प्रतिपाद्यते—यथा मनुष्याणां योनिस्त्रिधा—कूर्मोन्नता शङ्खावर्ता वंशीपत्रा च, कूर्मपृष्ठमिवोन्नता कूर्मोन्नता शङ्खस्येवावर्तो यस्यां सा शङ्खावर्ता संयुक्तवंशीपत्रद्वयाकारा वंशीपत्रा, तत्र कूर्मोन्नतायां योनौ तीर्थकृच्चक्रवर्तिवासुदेवबलदेवा उत्पद्यन्ते, वंशीपत्रायां सामान्यमनुष्या जायन्ते, शङ्खावर्ता तु स्त्रीरत्नस्यैव भवति, तस्यां च गर्भ उत्पन्नोऽपि न निष्पत्तिं याति, प्रबलतमकामाग्निपरितापतो ध्वंसगमनादिति वृद्धप्रवादः ॥ ९७० ॥ १५१ ॥ सम्प्रति 'तिक्कालाईवितत्थ विवरणं'ति द्विपञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

त्रैकाल्यं ३ द्रव्यषट्कं ६ नवपदसहितं जीवषट्कायलेश्याः ६, पञ्चान्ये चास्तिकाया ५ व्रत ५ समिति ५ गति ५ ज्ञान ५ चारित्र ५ भेदाः । इत्येते मोक्षमूलं त्रिभुवनमहितैः प्रोक्तमर्हद्भिरीशैः,

प्रत्येति श्रद्दधाति स्पृशति च मतिमान् यः स वै शुद्धदृष्टिः ॥ ९७१ ॥ एयस्स विवरणमिणं तिकालमईयवट्टमाणेहिं । होइ भविस्सजुएहिं दव्वछक्कं पुणो एयं ॥ ९७२ ॥ धम्मत्थिकायदव्वं १ दव्वमहम्मत्थिकायनामं २ च । आगास ३ काल ४ पोग्गल ५ जीवदव्वसरूवं च ६ ॥ ९७३ ॥ जीवा १ जीवा २ पुन्नं ३ पावा ४ऽऽसव ५ संवरो य ६ निज्जरणा ७ । बंधो ८ मोक्खो ९ य इमाइं नव पयाइं जिणमयम्मि ॥ ९७४ ॥ जीवं छक्कं इग १ बि २ ति ३ चउ ४ पणिंदिय ५ अणिंदियसरूवं ६ । छक्काया पुढवि १ जला २ नल ३ वाउ ४ वणस्सइ ५ तसेहिं ६ ॥ ९७५ ॥ छल्लेसाओ कण्हा १ नीला २ काऊ य ३ तेउ ४ पउम ५ सिया ६ । कालविहीणं दव्वछक्कं इह अत्थिकायाओ ॥ ९७६ ॥ पाणिवह १ मुसावाए २ अदत्त ३ मेहुण ४ परिग्गहेहिं ५ इह । पंच वयाइं भणियाइं पंच समिईओ साहेमि ॥ ९७७ ॥ इरिया १ भासा २ एसण ३ गहण ४ परिट्ठवण ५ नामिया ताओ । पंच गईओ नारय १ तिरि २ नर ३ सुर ४ सिद्ध ५ नामाओ ॥ ९७८ ॥ नाणाइं पंच मइ १ सुय २ ओहि ३ मण ४ केवलेहिं ५ भणियाइं । सामाइय १ छेय २ परिहार ३ सुहम ४ अहक्खाय ५ चरणाइं ॥ ९७९ ॥

त्रयः कालाः समाहृतास्त्रिकालं त्रिकालमेव त्रैकाल्यमतीतादिकालत्रिकमित्यर्थः, द्रव्यषट्कं—धर्मास्तिकायादिभेदात्, नवभिः पदैः—जीवादिभिस्तत्त्वैः सहितं—युक्तं द्रव्यषट्कमेव ज्ञातव्यं, तथा षट्शब्दस्य डमरुकमणिन्यायेनोभयत्र सम्बन्धात् षट् जीवा—एकेन्द्रियादयः षट् कायाः—पृथिवीकायादयः, षट् च लेश्याः—कृष्णादयः, अपरे च पञ्चास्तिकाया—धर्मास्तिकायादयः, तथा पञ्चशब्दस्य प्रत्येकमत्रापि योजनात्पञ्च व्रतभेदाः—प्राणिवधविरमणादयः, पञ्च समितिभेदा—ईर्यासमित्यादयः, पञ्च गतिभेदा—नरकगत्यादयः, पञ्च ज्ञानभेदाः—मतिज्ञानादयः, पञ्च चारित्रभेदाः—सामायिकादयः, इत्येते पूर्वोक्ताः सर्वेऽपि पदार्थास्त्रिभुवनमहितैः—त्रिलोकार्चितैरर्हद्भिः—तीर्थकरैरीशैः—स्वाभाविककर्मक्षयजन्यसुरविरचितचतुस्त्रिंशदतिशयस्वरूपपरमैश्वर्योपशोभितैर्मोक्षमूलं—निर्वाणकारणं प्रोक्तं—उपदिष्टं, अतो यः पुमान् मतिमान्—प्रवेकविवेककलित एतान् प्रत्येति—स्वरूपतोऽवगच्छति श्रद्दधाति—इदमेव तत्त्वमित्यात्मनो रोचयति स्पृशति च—यथायथं सम्यगासेवते स वै स्फुटं 'शुद्धदृष्टिः' शुद्धा—मिथ्यात्वमलानाविला दृष्टिः—सम्यक्त्वं यस्य स शुद्धदृष्टिरिति ॥ ९७१ ॥ अथैनं वृत्तं व्याचिख्यासुः कालत्रिकं प्रतिपादयन्नाह—'एये'त्यादि, एतस्य—पूर्वोक्तस्य त्रैकाल्यमित्यादेः **स्रग्धरावृत्तस्येदं**—वक्ष्यमाणं विवरणं—व्याख्यानं विज्ञेयमिति शेषः, तत्र त्रैकाल्यमतीतवर्तमानाभ्यां भविष्ययुक्ताभ्यां भवति, अतीतवर्तमानभविष्यल्लक्षणास्त्रयः काला इत्यर्थः, तत्रातिशयेन इतो—गतोऽतीतो, वर्तमानत्वमतिक्रान्त इत्यर्थः, वर्तत इति वर्तमानः—साम्प्रतमुत्पन्नः सर्वसूक्ष्मनिरंशसमयमात्रमान इति भावः, भविष्यतीति भविष्यन्—वर्तमानत्वं न प्राप्तोऽनागत इति हृदयं, द्रव्यषट्कं पुनरिदं—वक्ष्यमाणं ॥ ९७२ ॥ तदेवाह—'**धम्मे**'त्यादि, धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायकालपुद्गलास्तिकायजीवास्तिकायस्वरूपाणि षड् द्रव्याणि, तत्र जीवानां पुद्गलानां च स्वत एव गतिक्रियापरिणतानां तत्स्वभावधरणात्—तत्स्वभावपोषणाद्धर्मः अस्तयश्चेह प्रदेशास्तेषां कायः—सङ्घातोऽस्तिकायः, ततो धर्मश्चासावस्तिकायश्च धर्मास्तिकायः, सकललोकव्यापी असंख्येयप्रदेशात्मकोऽमूर्त्तो द्रव्यविशेष इत्यर्थः । जीवपुद्गलानामेव तथैव गतिपरिणतानां तत्स्वभावेऽधरणादधर्मः स चासावस्तिकायश्चाधर्मास्तिकायः, किमुक्तं भवति ?—जीवपुद्गलानां स्थितिपरिणामपरिणतानां तत्परि-

॥ २८८ ॥

णामोपष्टम्भकोऽमूर्त्तो लोकव्यापी असंख्येयप्रदेशात्मकोऽधर्मास्तिकायः, लोकमात्रत्वं चानयोरेतदवष्टम्भकाकाशदेशस्यैव लोकत्वात्, अलोकव्यापित्वे त्वनयोर्जीवपुद्गलानामपि तत्र प्रचारप्रसङ्गेन तस्यापि लोकत्वप्राप्तेरिति । तथा आङिति मर्यादया तत्संयोगेऽपि स्वकीयस्वकीयस्वरूपेऽवस्थानतः सर्वथा तत्स्वरूपाप्राप्तिलक्षणया काशन्ते–स्वभावलाभेनावस्थितिकरणेन च दीप्यन्ते पदार्थसार्था यत्र तदाकाशं यदा त्वभिविधावाङ् तदाऽऽङिति सर्वभावाभिव्याप्त्या काशते–प्रतिभासते इत्याकाशं तच्च तदस्तिकायश्चाकाशास्तिकायो, लोकालोकव्यापी अनन्तप्रदेशात्मको द्रव्यविशेष इत्यर्थः । तथा कलनं–समस्तवस्तुस्तोमस्य सङ्ख्यानमिति कालः, अथवा कलयन्ति–समयोऽस्यानेन रूपेणोत्पन्नस्यावलिका मुहूर्तादि वा इत्यादिप्रकारेण सर्वमपि सचेतनाचेतनं वस्त्ववगच्छन्ति केवल्यादयोऽनेनेति कालः–समयावलिकारूपो द्रव्यविशेषः । तथा पूरणगलनधर्माणः पुद्गलाः–परमाण्वादयोऽनन्ताणुकस्कन्धपर्यन्ताः, एते हि कुतश्चिद् द्रव्याद्गलन्ति–वियुज्यन्ते किञ्चित्तु द्रव्यं स्वसंयोगतः पूरयन्ति–पुष्टं कुर्वन्ति, पुद्गलाश्च तेऽस्तिकायश्च पुद्गलास्तिकायः । तथा जीवन्ति जीविष्यन्ति जीवितवन्त इति जीवास्ते च तेऽस्तिकायश्च जीवास्तिकायः, प्रत्येकमसङ्ख्येयप्रदेशात्मकसकललोकभाविनानाजीवद्रव्यसमूह इत्यर्थः, अत्र च जीवपुद्गलानां गत्यन्यथानुपपत्तेर्धर्मास्तिकायस्य तेषामेव स्थित्यन्यथानुपपत्तेरधर्मास्तिकायस्य जीवादिपदार्थानामाधारान्यथानुपपत्तेराकाशास्तिकायस्य वकुलाशोकचम्पकादिपुष्पफलप्रदाननैयत्यान्यथाऽनुपपत्तेः कालस्य घटादिकार्यान्यथानुपपत्तेः पुद्गलास्तिकायस्य प्रतिप्राणि स्वसंवेदनसिद्धचैतन्यान्यथानुपपत्तेश्च जीवास्तिकायस्य सत्त्वं समवसेयमिति ॥ ९७३ ॥ अथ नव पदान्याह—'**जीवे**'त्यादि, जीवाः–सुखदुःखोपयोगलक्षणाः अजीवाः–तद्विपरीता धर्मास्तिकायादयः पुण्यं–शुभप्रकृतिरूपं कर्म पापं–तद्विपरीतं कर्मैव आश्रवति–आगच्छति कर्मानेनेत्याश्रवः शुभाशुभकर्मोपादानहेतुः हिंसादिः संवरणं संवरो–गुप्त्यादिभिराश्रवनिरोधः निर्जरणं निर्जरा–विपाकात्तपसो वा कर्मणां देशतः क्षपणं बन्धो–

जीवकर्मणोरत्यन्तसंश्लेषः मोक्षः–कृत्स्नकर्मक्षयादात्मनः स्वात्मन्यवस्थानं, इत्येतानि नवसङ्ख्यानि पदानि–तत्त्वानि जिनमते–अर्हत्प्रवचने विज्ञेयानीति, इह च आश्रवबन्धपुण्यपापानि मुख्यं संसारकारणमिति हेयानि, संवरनिर्जरे मुख्यं मोक्षकारणं, मोक्षस्तु मुख्यं साध्यमित्येतानि त्रीण्यप्युपादेयानीत्येवं शिष्यस्य हेयोपादेयतापरिज्ञानार्थं मध्यमप्रस्थानापेक्षया नवेत्युक्तं, अन्यथा सङ्क्षेपापेक्षया जीवाजीवयोरेव पुण्यपापादीनामन्तर्भावसंभवाद् द्वित्वसङ्ख्ययैवाभिधेयं स्यात्, तथा चोक्तं **स्थानाङ्गे**—'जदत्थि च णं लोए तं सव्वं दुपडोयारं, तंजहा–जीवा चेव अजीवा चेव'त्ति, विस्तरतस्तु तदुत्तरोत्तरभेदविवक्षयाऽऽनन्त्यमेव स्यात्, अथ कथं जीवाजीवयोरेव पुण्यपापादीनामन्तर्भावसम्भव इति चेदुच्यते–पुण्यपापे कर्मणी बन्धोऽपि तदात्मक एव कर्म च पुद्गलपरिणामः पुद्गलाश्चाजीवा इति, आश्रवस्तु मिथ्यादर्शनादिरूपः परिणामो जीवस्य, स चात्मानं पुद्गलांश्च मुक्त्वा कोऽन्यः ?, संवरोऽप्याश्रवनिरोधलक्षणो देशसर्वभेद आत्मनः परिणामो निवृत्तिरूपः, निर्जरा तु कर्मपरिशाटो जीवः कर्मणां यत्पार्थक्यमापादयति स्वशक्त्या, मोक्षोऽपि सकलकर्मविरहित आत्मैवेति, अन्यत्र पुनः पुण्यपापयोर्बन्धेऽन्तर्भावात् सप्तैव तत्त्वान्युक्तानि ॥ ९७४ ॥ अथ जीवषट्कायषट्के प्राह–'इगे'त्यादि, इन्द्रियशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धादेकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियानिन्द्रियस्वरूपं जीवषट्कं, तत्र एकं–स्पर्शनलक्षणमिन्द्रियं येषां ते एकेन्द्रियाः–पृथिव्यम्बुतेजोवायुवनस्पतयः द्वे स्पर्शनरसनलक्षणे इन्द्रिये येषां ते द्वीन्द्रियाः–शङ्खशुक्तिकाचन्दनककपर्दकजलूकाकृमिगण्डोलकपूतरकादयः त्रीणि स्पर्शनरसनघ्राणलक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते त्रीन्द्रियाः–यूकामत्कुणगर्दभकेन्द्रगोपककुन्थुमत्कोटपिपीलिकोपदेहिकाकार्पासास्थित्रपुसबीजकतुम्बरकादयः चत्वारि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुर्लक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते चतुरिन्द्रियाः–भ्रमरमक्षिकादंशमशकवृश्चिककीटपतङ्गादयः पञ्च स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रलक्षणानि इन्द्रियाणि येषां ते पञ्चेन्द्रियाः–करिमकरमयूरमनुजादयः निखिलकर्मनिर्मु-

त्त्वेन शरीरविरहितत्वान्न विद्यते इन्द्रियं–स्पर्शनादि येषां ते अनिन्द्रियाः–सिद्धाः । तथा षट् कायाः पृथ्वीजलानलवायुवनस्पतित्रसभेदात्, पृथ्वीकायजलकायानलकायवायुकायवनस्पतिकायत्रसकायलक्षणाः षट् काया इत्यर्थः, तत्र पृथिवी–काठिन्यादिलक्षणा सैव कायः–शरीरं येषां ते पृथिवीकायाः जलं–पानीयं तदेव कायः–शरीरं येषां ते जलकायाः, अनलो–वह्निः स एव कायः–शरीरं येषां तेऽनलकायाः, वायुः–पवनः स एव कायः–शरीरं येषां ते वायुकायाः, वनस्पतिः–लतादिरूपः स एव कायः–शरीरं येषां ते वनस्पतिकायाः, त्रसनशीलास्त्रसाः–चलनधर्माणः कायाः–शरीराणि येषां ते त्रसकायाः ॥ ९७५ ॥ अथ लेश्याषट्कमस्तिकायपञ्चकं चाह— 'छलेसे'त्यादि, लिश्यते–श्लिष्यते कर्मणा सह जीवो यकाभिस्ता लेश्याः–कृष्णनीलकापोततेजःपद्मशुक्लवर्णद्रव्यसाहाय्याज्जीवस्याशुभाः शुभाश्च परिणामविशेषाः, उक्तं च—'कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात्परिणामो य आत्मनः । स्फटिकस्येव तत्रायं, लेश्याशब्दः प्रयुज्यते ॥ १ ॥' कृष्णादिद्रव्याणि च केचिद् 'योगपरिणामो लेश्या' इतिवचनाद्योगान्तर्गतद्रव्याण्याहुः, अन्ये तु 'सकलकर्मप्रकृतिनिःस्यन्दरूपाणि' अपरे पुनः 'कार्मणशरीरवत्पृथगेव कर्माष्टकात्कार्मणवर्गणानिष्पन्नानि कृष्णादिद्रव्याणी'ति प्रतिपादयन्ति, तत्त्वं तु तीर्थकृतो विदन्तीति, एताश्च परिणामविशेषात्मिका लेश्याः षड् भवन्ति, तद्यथा–कृष्णलेश्या नीललेश्या कापोतलेश्या तेजोलेश्या पद्मलेश्या 'सिय'त्ति सितलेश्या शुक्ललेश्येत्यर्थः, तत्र कृष्णद्रव्यात्मिका कृष्णद्रव्यजनिता वा लेश्या कृष्णलेश्येत्यर्थः, एवं नीललेश्येत्यादिपदेष्वपि भावनीयं, तासु चाद्यास्तिस्रोऽशुभाः अपरास्तु तिस्रः शुभाः, एतासां च विशेषतः स्वरूपनिरूपणार्थं जम्बूखादकषट्पुरुषीदृष्टान्तो ग्रामघातकदृष्टान्तश्चोच्यते, तथाहि–केचित् कस्मिंश्चित्कानने क्षुत्क्षामकुक्षयः षट् पुरुषाः सुपरिपक्वसरसफलभरावनमितसकलशाखं कल्पशाखिसदृक्षमेकं जम्बूवृक्षमद्राक्षुः, ततः सर्वैरपि प्रमुदितैः प्रोक्तं–अहोऽवसरप्राप्तमस्य दर्शनं अपनयामो बुभुक्षां भक्षयामः स्वेच्छयाऽतुच्छान्यस्य

स्वादुफलानीत्यैकमत्ये सति तन्मध्ये क्लिष्टपरिणामेनैकेनोक्तं–युक्तमिदं केवलमस्मिन्ननोकहे दुरारोहे समारोहतां जीवितव्यस्यापि संशयः, तस्मात्तीक्ष्णधारैः कुठारैरमुं मूलत एव कर्तयित्वा तिर्यक्प्रपात्य सुखेनैव सकलानि फलान्यभ्यवहरामः, एष एवंजातीयः कृष्णलेश्यापरिणामः, द्वितीयेन तु किञ्चित्सशूकेनोक्तं–किमस्माकमेतेनातिमहता पादपेन छिन्नेन ?, महीयसीमस्य शाखामेवैकां कर्तयित्वा फलान्यास्वादयामः, एवंप्रकारो नीललेश्यापरिणामः, तृतीयः पुनः प्राह–किमेतया महाशाखया छिन्नया ?, तदेकदेशभूताः प्रशाखा एव कर्तयामः, इत्येवंविधः कापोतलेश्यापरिणामः, चतुर्थश्चोवाच–किमाभिरपि वराकीभिः कर्तिताभिः ?, तत्पर्यन्तवर्तिनः कांश्चिद्गुच्छानेव छिंद्मः, एष तैजसलेश्यापरिणामः, पञ्चमः पुनः प्रोवाच–गुच्छैरपि किं नश्छिन्नैः ?, तन्मध्यात्सुपक्वानि भक्षणोचितानि कानिचित्फलान्येव गृह्णीम इत्यसौ पद्मलेश्यापरिणामः, षष्ठस्तु बभाषे–किं तैरपि त्रोटितैः ?, यावत्प्रमाणैः प्रयोजनमस्माकं तावत्प्रमाणानि फलान्यधस्तादपि पतितान्यस्य विटपिनः प्राप्यन्ते, तद्वयममीभिरेव प्राणवृत्तिं विदध्मः किमुन्मूलनादिनाऽस्य शाखिनः खेदेन ? इत्ययं शुक्ललेश्यापरिणाम इति ॥ ग्रामघातकदृष्टान्तस्तु कस्मिंश्चिद् ग्रामे धनधान्यादिलुब्धैः षड्भिस्तस्करस्वामिभिर्मिलित्वा धाटी प्रक्षिप्ता, तत्रैकेनोक्तं–यत्किमपि द्विपदचतुष्पदपुरुषस्त्रीबालवृद्धादिकं पश्यथ तत्सर्वं मारयत ?, इत्येवंजातीयः कृष्णलेश्यापरिणामः, द्वितीयस्तु नीललेश्यापरिणामवर्ती बभाषे–मानुषाण्येव मारयत किं तिर्यग्भिरिति, तृतीयः पुनः कापोतलेश्यायुक्तो जगाद–पुरुषानेव व्यापादयत ?, किं स्त्रीभिरिति, चतुर्थस्तु तैजसलेश्यापरिणामान्वितः प्राह–पुरुषेष्वपि सप्रहरणानेव निशुम्भत, किं निष्प्रहरणैरपि ?, पञ्चमः पुनः पद्मलेश्यापरिणामसम्पन्नः प्रोवाच–सायुधेष्वपि युध्यमानानेव विनाशयत किमन्यैर्निरपराधैरिति, षष्ठस्तु शुक्ललेश्यापरिणामपरिगतः प्रतिपादयति स्म–अहो महदसमञ्जसं यदेकं तावद् द्रव्यमपहरथ अपरं च वराकमेनं जनं विनाशयथ, तस्माद्यपि द्रव्यमपहरथ तथापि

प्राणांस्तावत्सर्वस्यापि लोकस्य रक्षतेति ॥ तथा कालविहीनं—काललक्षणद्रव्यरहितं पूर्वोक्तं द्रव्यषट्कमेवास्तिकायाः—धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायपुद्गलास्तिकायजीवास्तिकायलक्षणाः प्रागुक्तस्वरूपाः पञ्चास्तिकाया इत्यर्थः, अथ यथा धर्मास्तिकाय इत्युक्तं तथा कालास्तिकाय इति कस्मान्नोच्यते ? इति चेत्, नैवं, प्रदेशबहुत्व एवास्तिकायत्वोपपत्तेः, अत्र च तन्नास्ति, अतीतानागतसमया(ग्रन्थाग्रं १२०००)नां विनष्टानुत्पन्नत्वेन प्रज्ञापकप्ररूपणाकाले वर्तमानसमयरूपस्यैकस्यैव कालप्रदेशस्य सद्भावादिति, यद्येवमावलिकामुहूर्तदिवसादिप्ररूपणाया अप्यभावप्रसङ्गः प्राप्नोति, आवलिकादीनामप्यसङ्ख्येयसमयाद्यात्मकत्वेन प्रदेशबहुत्व एवोपपत्तेः, सत्यमेतत्, केवलं स्थिरस्थूलकायत्रयवर्तिवस्त्वभ्युपगमपरव्यवहारनयमतमवलम्ब्याऽऽवलिकादिकालप्ररूपणा, निश्चयनयमतेन तु तदभाव एवेति न कालेऽस्तिकायता ॥ ९७६ ॥ पञ्च व्रतान्याह—'**पाणिवहे**'त्यादि, व्रतं—शास्त्रविहितो नियमः तस्य च प्रत्येकमभिसम्बन्धात्प्राणिवधव्रतमृषावादव्रतादत्तादानव्रतमैथुनव्रतपरिग्रहव्रतैरिह—जिनसिद्धान्ते पञ्च व्रतानि भणितानि। इतः पञ्च समितीः '**साहेमि**'त्ति कथयामि, ॥९७७॥ ता एवाह—'**इरिये**'त्यादि पूर्वार्धं, ईर्यासमितिर्भाषासमितिरेषणासमितिर्ग्रहणसमितिः आदाननिक्षेपसमितिरित्यर्थः परिष्ठापनासमितिश्चेत्येताः पञ्च समितयः । व्रतसमितिस्वरूपं च षट्षष्टे सप्तषष्टे च द्वारे विस्तरेणोक्तमिति । अथ पञ्च गतीराह—'**पंचे**'त्यादि उत्तरार्धं, नारकगतितिर्यग्गतिनरगतिसुरगतिसिद्धगतिनामिकाः पञ्च गतयः, तत्र गम्यते—प्राप्यते स्वकर्मरज्जूसमाकृष्टैर्जन्तुभिरिति गतिः नारकाणां गतिर्नारकगतिः, तिरश्चां—एकेन्द्रियादीनां गतिस्तिर्यग्गतिः, नराणां—मनुष्याणां गतिर्नरगतिः, सुराणां—देवानां गतिः सुरगतिः, सिद्धगतिस्तु कर्मजन्या शास्त्रपरिभाषिता न भवति केवलं गम्यत इति गतिरिति व्युत्पत्तिसाम्यमात्रादिहोपात्तेति ॥ ९७८ ॥ अथ पञ्च ज्ञानानि चारित्राणि चाह—'**नाणाइं**' इत्यादि, मतिश्रुतावधिमनःपर्ययकेवललक्षणैर्भेदैः पञ्च ज्ञानानि, एतानि चाग्रे व्याख्यास्यन्ते, तथा चर्यते—गम्यते

प्राप्यते भवोदधेः परकूलमेभिरिति चरणानि—चारित्राणि, तानि च पञ्च सामायिकं पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचारात् छेदोपस्थापनिकं परिहारविशुद्धिकं सूक्ष्मसम्परायं यथाख्यातं चेति, तत्र समो—रागद्वेषरहितत्वाद् अयो—गमनं समायः, एष चान्यासामपि साधुक्रियाणामुपलक्षणं, सर्वासामपि साधुक्रियाणां रागद्वेषरहितत्वात्, समायेन निर्वृत्तं समाये वा भवं सामायिकं, यद्वा समानां—ज्ञानदर्शनचारित्राणामायो—लाभः समायः समाय एव सामायिकं, विनयादेराकृतिगणतया स्वार्थे इकण्, तच्च सर्वसावद्यविरतिरूपं, यद्यपि च सर्वमपि चारित्रमविशेषतः सामायिकं तथापि छेदादिविशेषैर्विशेष्यमाणमर्थतः शब्दान्तरतश्च नानात्वं भजते, प्रथमं पुनरविशेषणात्सामान्यशब्द एवावतिष्ठते सामायिकमिति, तच्च द्विधा—इत्वरं यावत्कथिकं च, तत्र स्वल्पकालभावि इत्वरं, इदं च भरतैरावतेषु प्रथमपश्चिमतीर्थकरतीर्थेष्वनारोपितमहाव्रतस्य शैक्षस्य विज्ञेयं, अत्र जन्मनि यावज्जीवितकथाऽस्यात्मनस्तावत्कालभावि यावत्कथं तदेव यावत्कथिकं आभववर्तीत्यर्थः, एतच्च भरतैरावतभाविमध्यमद्वाविंशतितीर्थकरतीर्थेषु विदेहतीर्थकरतीर्थेषु च मुनीनामवसेयं, तेषामुपस्थापनाया अभावात्, ननु चेत्वरमपि सामायिकं 'करोमि भदंत! सामायिकं यावज्जीवं' इत्येवं व्रतग्रहणकाले यावदायुरागृहीतं तत उपस्थापनाकाले तत्परित्यजतः कथं न प्रतिज्ञाभङ्गः?, उच्यते, ननु प्रागेवोक्तं सर्वमेवेदं चारित्रमविशेषतः सामायिकं, सर्वत्रापि सावद्ययोगविरतिसद्भावात्, केवलं छेदादिविशुद्धिविशेषैर्विशेष्यमाणमर्थतः शब्दान्तरतश्च नानात्वं भजते, ततो यथा यावत्कथिकं सामायिकं छेदोपस्थापनं वा परमविशुद्धिविशेषरूपसूक्ष्मसम्परायादिचारित्रावाप्तौ न भङ्गमङ्गीकरोति तथा इत्वरमपि सामायिकं विशुद्धिरूपच्छेदोपस्थापनावाप्तौ, यदि हि प्रव्रज्या परित्यज्यते तर्हि तद्भङ्ग आपद्यते न तु तस्यैव विशुद्धिविशेषावाप्ताविति, तथा छेदः पूर्वपर्यायस्य उपस्थापना च महाव्रतेषु यस्मिन् चारित्रे तच्छेदोपस्थापनं तदेव छेदोपस्थापनिकं तदेव वा विद्यते यत्र तच्छेदोपस्थापनिकं, तच्च द्विधा—सातिचारं निरति-

चारं च, तत्र निरतिचारं यदित्वरसामायिकवतः शैक्षस्यारोप्यते, तीर्थान्तरसङ्क्रान्तौ वा, यथा पार्श्वनाथतीर्थाद्वर्धमानस्वामितीर्थं संक्रामतः पञ्चयामधर्मप्रतिपत्तौ, सातिचारं यन्मूलगुणघातिनः पुनर्व्रतारोपणं, तथा परिहरणं परिहारः—तपोविशेषस्तेन विशुद्धिः—कर्मनिर्जरारूपा यस्मिन् चारित्रे तत्परिहारविशुद्धिकं, तच्च द्विधा—निर्विशमानकं निर्विष्टकायिकं च, तत्र निर्विशमानका—विवक्षितचारित्रासेवकाः निर्विष्टकायिका—आसेवितविवक्षितचारित्रकाः तदव्यतिरेकाच्चारित्रमप्येवमुच्यते, इह नवको गणश्चत्वारो निर्विशमानकाश्चत्वारश्चानुचारिणः एकः कल्पस्थितो वाचनाचार्यः, एतत्स्वरूपं च सविस्तरमेकोनसप्ततिद्वारे प्रत्यपादि, तथा सम्पर्येति—पर्यटति संसारमनेनेति सम्परायः—कषायोदयः सूक्ष्मो—लोभांशावशेषः सम्परायो यत्र तत् सूक्ष्मसम्परायं, तच्च द्विधा—विशुद्ध्यमानकं संक्लिश्यमानकं च, तत्र विशुद्ध्यमानकं क्षपकश्रेणिमुपशमश्रेणिं वा समारोहतः, सङ्क्लिश्यमानं तूपशमश्रेणितः प्रच्यवमानस्य, तथा अथशब्दो—याथातथ्यार्थे आङ् अभिविधौ, यथातथ्येन अभिविधिना वा यत् ख्यातं—कथितं अकषायचारित्रमिति तत् अथाख्यातं, यथाख्यातमिति द्वितीयं नाम, तस्यायमन्वर्थः—यथा सर्वस्मिन् जीवलोके ख्यातं—प्रसिद्धमकषायं भवति चारित्रमिति तथैव यत्तत् यथाख्यातं, इदं च द्विधा—छाद्मस्थिकं कैवलिकं च, तत्र छाद्मस्थिकमुपशान्तमोहगुणस्थानके क्षीणमोहगुणस्थानके वा, कैवलिकं सयोगिकेवलिभवमयोगिकेवलिभवं चेति १५२ ॥९७९॥

इदानीं 'सड्ढपडिमाओ'त्ति त्रिपञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

दंसण १ वय २ सामाइय ३ पोसह ४ पडिमा ५ अबंभ ६ सचित्ते ७। आरंभ ८ पेस ९ उद्दिट्ठ १० वज्जए समणभूए ११ य ॥ ९८० ॥ जस्संखा जा पडिमा तस्संखा तीएँ हुंति मासावि। कीरंतीसुवि कज्जाउ तासु पुवुत्तकिरिया उ ॥ ९८१ ॥ पसमाइगुणविसिट्ठं कुग्गहसंकाइसल्लपरिहीणं। सम्मदंसणमणहं दंसणपडिमा हवइ पढमा १ ॥ ९८२ ॥ बीयाणुवयधारी २ सामाइकडो य होइ तइयाए ३। होइ चउत्थी चउद्दसीअट्ठमिमाईसु दिवसेसु ॥ ९८३ ॥ पोसह चउविहंपि य पडिपुण्णं सम्म सो उ अणुपाले। बंधाई अइयारे पयत्तओ वज्जईमासु ॥ ९८४ ॥ सम्ममणुवयगुणवयसिक्खावयवं थिरो य नाणी य। अट्ठमीचउद्दसीसुं पडिमं ठाएगराईयं ॥ ९८५ ॥ असिणाण वियडभोई मउलियडो दिवसबंभयारी य। रत्तिं परिमाणकडो पडिमावज्जेसु दिवसेसुं ॥ ९८६ ॥ झायइ पडिमाएँ ठिओ तिलोयपुज्जे जिणे जियकसाए। नियदोसपच्चणीयं अन्नं वा पंच जा मासा ॥ ९८७ ॥ सिंगारकहविभूसुक्करिसं इत्थीकहं च वज्जिंतो। वज्जइ अबंभमेगंतओ य छट्ठाइ छम्मासे ॥ ९८८ ॥ सत्तमि सत्त उ मासे नवि आहारइ सचित्तमाहारं। जं जं हेट्ठिल्लाणं तं तं चरिमाण सवंपि ॥ ९८९ ॥ आरंभसयंकरणं अट्ठमिया अट्ठ मास वज्जेइ। नवमा नव मासे पुण पेसारंभेऽवि वज्जेइ ॥ ९९० ॥ दसमा दस मासे पुण उद्दिट्ठकयंपि भत्त नवि भुंजे। सो होइ उ छुरमुंडो सिहलिं वा धारए कोई ॥ ९९१ ॥ जं निहियमत्थजायं पुच्छंत सुयाण नवरि सो तत्थ। जइ जाणइ तो साहइ अह नवि तो बेइ नवि याणे ॥ ९९२ ॥ खुरमुंडो लोएण व रयहरणं पडिग्गहं च गिण्हित्ता। समणो हूओ विहरइ मासा एक्कारसुक्कोसं ॥ ९९३ ॥ ममकारेऽवोच्छिन्ने वचइ सन्नायपल्लि दट्ठुं जे। तत्थवि साहुव्व जहा गिण्हइ फासुं तु आहारं ॥ ९९४ ॥

दर्शनं च—सम्यक्त्वं व्रतानि च—अणुव्रतादीनि सामायिकं च—सावद्यानवद्ययोगपरिवर्जनासेवनस्वरूपं पौषधं च—अष्टमीचतुर्दश्यादिपर्वदिनानुष्ठेयोऽनुष्ठानविशेषः प्रतिमा च—कायोत्सर्गः अब्रह्म च—अब्रह्मचर्यं सचित्तं च—सचेतनद्रव्यं इति समाहारद्वन्द्वः तत एतस्मिन् विषये प्रतिमेति प्रस्तावादवसेयं, अत्र च दर्शनादिषु पञ्चसु विधिद्वारेण प्रतिमाभिग्रहः अब्रह्मसचित्तयोस्तु प्रतिषेधमुखेनेति, तथा आरम्भश्च—स्वयं कृष्यादिकरणं प्रैषश्च—प्रेषणं परेषां पापकर्मसु व्यापारणं उद्दिष्टं च—तमेव श्रावकमुद्दिश्य सचेतनं सदचेतनीकृतं पक्कं वा यो वर्जयति—परिहरति स आरम्भप्रैषोद्दिष्टवर्जकः, प्रतिमेति प्रकृतमेव, इह च प्रतिमानां प्रक्रान्तत्वेऽपि प्रतिमाप्रतिमावतोरभेदोपचारात्प्रतिमावतो निर्देशः कृतः, एवमुत्तरत्रापि, तथा श्रमणः—साधुः स इव यः स श्रमणभूतः, भूतशब्दस्योपमानार्थत्वात्, चः समुच्चये, आसां च दर्शनप्रतिमा व्रतप्रतिमेत्यादिरूपोऽभिलापः कार्यः, एता एकादश श्राद्धानां—उपासकानां प्रतिमाः—प्रतिज्ञा अभिग्रहाः श्राद्धप्रतिमा इति ॥ ९८० ॥ अथैतासामेव प्रतिमाणां प्रत्येकं स्वरूपं प्रतिपिपादयिषुः प्रथमं तावत् कालमानं सामान्यस्वरूपं चाह—'**जस्संखे**'त्यादि, यत्सङ्ख्या—यावत्सङ्ख्यामाना प्रथमद्वितीयादिकेत्यर्थः प्रतिमा तस्यां मासा अपि तत्सङ्ख्याः—तावत्प्रमाणा भवन्ति, अयमर्थः—प्रथमायां प्रतिमायामेको मासः कालमानं द्वितीयायां द्वौ मासौ तृतीयायां त्रयो मासा यावदेकादश्यां प्रतिमायामेकादश मासा इति, एतच्च कालमानं यद्यपि **दशाश्रुतस्कन्धादिषु** साक्षान्नोपलभ्यते तथाऽप्युपासकदशासु प्रतिमाकारिणामानन्दादिश्रमणोपासकानां सार्धवर्षपञ्चकलक्षणं प्रतिमैकादशप्रमाणं प्रतिपादितमस्ति, तच्च पूर्वोक्तयैव एकादिकयैकोत्तरया वृद्ध्या सङ्गच्छत इति, तथा उत्तरोत्तरास्वपि तासु प्रतिमासु क्रियमाणासु पूर्वपूर्वप्रतिमाप्रतिपादिताः सर्वा अपि क्रिया—अनुष्ठानविशेषरूपाः कर्तव्या एव, तुशब्द एवकारार्थः, इदमत्र तात्पर्यम्—द्वितीयायां प्रतिमायां प्रथमप्रतिमोक्तमनुष्ठानं निरवशेषमपि कर्तव्यं, तृतीयायां तु प्रतिमायां प्रथमद्वितीयप्रतिमाद्वयोक्तमप्यनुष्ठानं विधेयं, एवं यावदेकादश्यां प्रतिमायां पूर्वप्रतिमादशकोक्तं सर्वमप्यनुष्ठानं कार्यमिति ॥ ९८१ ॥ अथ दर्शनप्रतिमास्वरूपनिरूपणायाह—'**पसमे**'त्यादि, सम्यग्दर्शनं—सम्यक्त्वं प्रथमा दर्शनप्रतिमा भवतीति सम्बन्धः, कथम्भूतं सम्यग्दर्शनमित्याह—प्रशमादिगुणविशिष्टं—प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्यलक्षणैः पञ्चभिर्गुणैर्विशिष्टं—अन्वितं, तथा कुग्रहश्च—तत्त्वं प्रति शास्त्रबाधितत्वेन कुत्सितोऽभिनिवेशः शङ्कादयश्च—शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सामिथ्यादृष्टिप्रशंसातत्संस्तवरूपाः पञ्च सम्यक्त्वातीचाराः कुग्रहशङ्कादयस्त एव शल्यते—अनेकार्थत्वाद्बाध्यते जन्तुरेभिरिति शल्यानि तैः परिहीनं—रहितं, अत एव अनघं—निर्दोषं, अयमत्र भावार्थः—सम्यग्दर्शनस्य कुग्रहशङ्कादिशल्यरहितस्याणुव्रतादिगुणविकलस्य योऽभ्युपगमः सा दर्शनप्रतिमेति, सम्यग्दर्शनप्रतिपत्तिश्च तस्य पूर्वमप्यासीत् केवलमिह शङ्कादिदोषराजाभियोगाद्याकारषट्कवर्जितत्वेन यथावत्सम्यग्दर्शनाचारविशेषपरिपालनाभ्युपगमेन च प्रतिमात्वं सम्भाव्यते, कथमन्यथा उपासकदशासु एकमासं प्रथमायाः प्रतिमायाः पालनेन द्वौ मासौ द्वितीयायाः प्रतिमायाः पालनेन एवं यावदेकादश मासानेकादश्याः पालनेन पञ्च सार्धानि वर्षाण्यर्थतः प्रतिपादितानीति, न चायमर्थो दशाश्रुतस्कन्धादावुपलभ्यते, श्रद्धामात्ररूपायास्तत्र तस्याः प्रतिपादनात्, एवं दर्शन(व्रत)प्रतिमादिष्वपि यथायोगं भावना कार्या ॥ ९८२ ॥ अथ गाथाद्वयेन व्रतसामायिकपौषधप्रतिमात्रयमाह—'**बीये**'त्यादि, अणुव्रतानि—स्थूलप्राणातिपातविरमणादीनि उपलक्षणत्वाद् गुणव्रतानि शिक्षाव्रतानि च वधबन्धाद्यतिचाररहितानि निरपवादानि च धारयतः सम्यक्परिपालयतो द्वितीया व्रतप्रतिमा भवति, सूत्रे च प्रतिमाप्रतिमावतोरभेदोपचारादित्थं निर्देशः, तथा तृतीयायां—सामायिकप्रतिमायां सामायिकं—सावद्ययोगपरिवर्जननिरवद्ययोगासेवनस्वभावं कृतं—विहितं देशतो येन स सामायिककृतः, आहिताग्न्यादिदर्शनात् क्तान्तस्योत्तरपदत्वं, इदमुक्तं भवति—अप्रतिपन्नपौषधस्य दर्शनव्रतोपेतस्य प्रतिदिनमुभयसन्ध्यं सामायिककरणं तृतीया प्रतिमेति, तथा चतुर्थी

पोषधप्रतिमा यस्यां चतुर्दश्यष्टम्यादिषु दिवसेषु—चतुर्दश्यष्टम्यमावास्यापौर्णमासीषु पर्वतिथिषु चतुर्विधमप्याहारशरीरसत्काराब्रह्मचर्यव्यापारपरिवर्जनरूपं पौषधं परिपूर्णं, न पुनरन्यतरेणापि प्रकारेण परिहीनं सम्यग् आगमोक्तविधिना स—प्रतिमाप्रतिपत्ता तुशब्दस्यावधारणार्थत्वादनुपालयत्येव—आसेवत एव, एतासु चतसृष्वपि व्रतादिषु प्रतिमासु बन्धादीन्—बन्धवधच्छविच्छेदप्रभृतीन् षष्टिसंख्यान् अतिचारान् द्वादशव्रतविषयान् प्रयत्नतो—महता यत्नेन वर्जयति—परिहरतीति ॥ ९८३ ॥ ९८४ ॥ अथ प्रतिमाप्रतिमास्वरूपमाह—**'सम्मे'**त्यादि, **'सम्म'**त्ति सम्यक्त्वं मकारोऽलाक्षणिकः अणुव्रतगुणव्रतशिक्षाव्रतानि च यस्य विद्यन्ते स तद्वान्, पूर्वोक्तप्रतिमाचतुष्टयान्वित इत्यर्थः, स्थिरः—अविचलसत्त्वः इतरो हि तद्विराधको भवति, यतोऽस्यां प्रतिमायां निशि चतुष्पथादौ कायोत्सर्गः क्रियते तत्र चोपसर्गाः प्रभूताः सम्भवन्तीति, ज्ञानी च—प्रतिमाकल्पादिपरिज्ञानप्रवणः, अजानानो हि सर्वत्राप्ययोग्यः किं पुनरेतत्प्रतिमाप्रतिपत्ताविति, अष्टमीचतुर्दश्योरुपलक्षणत्वादष्टमीचतुर्दश्यमावास्यापौर्णमासीरूपेषु पौषधदिनेष्वपि द्रष्टव्यं 'प्रतिमां' कायोत्सर्गं 'ठाइ'त्ति तिष्ठति धातूनामनेकार्थत्वात्करोतीत्यर्थः, किम्प्रमाणामित्याह—एका रात्रिः परिमाणमस्या इत्येकरात्रिकी—सार्वरात्रिकी तां यस्तस्य प्रतिमा भवतीति शेषः ॥९८५॥ शेषदिनेषु यादृशोऽसौ भवति तद्दर्शयितुमाह—**'असिणाणे'**त्यादि, अस्नानः—स्नानपरिवर्जकः विकटे—प्रकटे प्रकाशे दिवा न रात्रावित्यर्थः दिवापि वा प्रकाशदेशे भुङ्क्ते—अशनाद्यभ्यवहरतीति विकटभोजी, पूर्वं किल रात्रिभोजनेऽनियम आसीत् तदर्थमिदमुक्तं, **'मउलियडो'**त्ति अबद्धपरिधानकच्छ इत्यर्थः, तथा दिवसे—दिवा ब्रह्म चरतीत्येवंशीलो दिवसब्रह्मचारी, **'रत्तिं'**ति रात्रौ किमत आह—परिमाणं—स्त्रीणां तद्भोगानां वा प्रमाणं कृतं येन स परिमाणकृतः, कदेत्याह—प्रतिमावर्जेषु—कायोत्सर्गरहितेष्वपर्वस्वित्यर्थः दिवसेषु—दिनेष्विति ॥ ९८६ ॥ अथ कायोत्सर्गस्थितो यच्चिन्तयति तदाह—**'झायई'**त्यादि, ध्यायति—चिन्तयति प्रतिमायां कायोत्सर्गस्थितः—अवस्थितस्त्रि-

लोकपूज्यान्—त्रिभुवनाभ्यर्चनीयान् जिनान्—तीर्थकृतो जितकषायान्—निरस्तसमस्तद्वेषादिदोषान् अन्यद्वा जिनापेक्षया निजदोषप्रत्यनीकं—स्वकीयकामक्रोधप्रमुखदूषणप्रतिपक्षभूतं कामनिन्दाक्षान्तिप्रभृतिकं ध्यायति, कियत्प्रमाणेयं पञ्चमी प्रतिमेत्याह—पञ्च मासान् यावदिति ॥ ९८७ ॥ अथ षष्ठीं प्रतिमामाह—**'सिंगारे'**त्यादि, शृङ्गारकथा—कामकथा तथा विभूषायाः—स्नानविलेपनधूपप्रभृतिकाया उत्कर्षः—प्रकर्षः ततः समाहारद्वन्द्वः तद्वर्जयन्—परिहरन्, उत्कर्षग्रहणाच्छरीरमात्रानुगां विभूषां विदधात्यपीति, तथा स्त्रिया—योषिता सह रहसि कथां—प्रणयवार्तां वर्जयन्, किमित्याह—वर्जयति अब्रह्म—मैथुनमेकं **'तओ य'**त्ति तकः—असौ प्रतिमाप्रतिपत्ता षष्ठ्यां—अब्रह्मवर्जनप्रतिमायां षण्मासान् यावत्, पूर्वस्यां हि प्रतिमायां दिवस एव मैथुनं प्रतिषिद्धं, रात्रौ पुनरप्रतिषिद्धमासीत्, अस्यां तु दिवापि रजन्यामपि च सर्वथापि मैथुनप्रतिषेधः, अत एवात्र चित्तविप्लुतिविधायिनां कामकथादीनामपि प्रतिषेधः कृत इति ॥ ९८८ ॥ अथ सप्तमीं प्रतिमामाह—**'सत्तमी'**त्यादि, सप्तम्यां—सचित्ताहारवर्जनप्रतिमायां सप्त मासान् यावत् सचित्तं—सचेतनमाहारं—अशनपानखादिमस्वादिमस्वरूपं नैवाहारयति—अभ्यवहरति, तथा यद्यदधस्तनीनां—प्राक्तनीनां प्रतिमानामनुष्ठानं तत्तत्सर्वमपि—निरवशेषमुपरितनीनां—अग्रेतनप्रतिमानामवसेयं, एतच्च प्रागुक्तमपि विस्मरणशीलविनेयजनानुग्रहाय पुनरुपन्यस्तम्, एवमन्यत्रापि ॥९८९॥ अथाष्टमीनवम्यौ प्रतिमे प्रतिपादयितुमाह—**'आरंभे'**त्यादि, अष्टमी—स्वयमारम्भवर्जनप्रतिमा भवति यस्यामष्टौ मासान् यावदारम्भस्य—पृथिव्याद्युपमर्दनलक्षणस्य स्वयं—आत्मना करणं—विधानं वर्जयति—परिहरति, स्वयमिति वचनाच्चैतदापन्नं—वृत्तिनिमित्तमारम्भेषु तथाविधतीव्रपरिणामरहितः परैः कर्मकरादिभिः सावद्यमपि व्यापारं कारयतीति, ननु स्वयमप्रवर्तमानस्याप्यारम्भेषु प्रेष्यान् व्यापारयतः प्राणिहिंसा तदवस्थैव, सत्यं, किन्तु या सर्वथैव स्वयमारम्भाणां करणतः परैश्च कारणत उभयजन्या हिंसा सा स्वयमकरणतस्तावत्परिहृतैव, यतः स्वल्पोऽपि प्रारम्भः परि-

ह्रियमाणः प्रोज्जृम्भमाणमहाव्याधेः स्तोकतरस्तोकतमक्षय इव हित एव भवति, एषा पुनर्नवमी–प्रेष्यारम्भवर्जनप्रतिमा भवति, यस्यां नव मासान् यावत् पुत्रभ्रातृप्रभृतिषु न्यस्तसमस्तकुटुम्बादिकार्यभारतया धनधान्यादिपरिग्रहेष्वल्पाभिष्वङ्गतया च प्रेष्यैरपि–कर्मकरादिभिरपि आस्तां स्वयं आरम्भान्–सपापव्यापारान् महतः कृष्यादीनिति भावः, आसनदापनादिव्यापाराणां पुनरतिलघूनामनिषेध एव, तथाविधकर्मबन्धहेतुत्वाभावेनारम्भत्वानुपपत्तेः ॥ ९९० ॥ अथ दशमीं प्रतिमामाह—'दसमे'त्यादि, दशमी पुनरुद्दिष्टभक्तवर्जनप्रतिमा दश मासान् यावद्भवति, यस्यामुद्दिष्टं–उद्देशस्तेन कृतं–विहितमुद्दिष्टकृतं, तमेव श्रावकमुद्दिश्य संस्कृतमित्यर्थः, एवंस्वरूपं भक्तमपि–ओदनादिकं नैव भुञ्जीत आस्तां तावदितरसावद्यव्यापारकरणमित्यपिशब्दार्थः, 'सो होइ'त्ति स पुनर्दशमप्रतिमाप्रतिपत्ता कश्चित् क्षुरमुण्डः–क्षुरमुण्डितमस्तको भवति 'सिहिलिं'ति शिखां वा शिरसि कोऽपि धारयतीति ॥ ९९१ ॥ तथा—'ज'मित्यादि, नवरं–केवलं स श्रावकस्तत्र–तस्यां दशमप्रतिमायां स्थितो यन्निहितं–भूम्यादौ निक्षिप्तमर्थजातं–द्रव्यं सुवर्णादिकं तत्पृच्छतां सुतानां–पुत्राणां उपलक्षणत्वाद्भ्रात्रादीनां च यदि जानाति ततः कथयति, अकथने वृत्तिच्छेदप्राप्तेः, अथ नैव जानाति ततो ब्रूते–नैवाहं किमपि जानामि–स्मरामीति, एतावन्मुक्त्वा नान्यत्किमपि तस्य गृहकृत्यं कर्तुं कल्पत इति तात्पर्यम् ॥ ९९२ ॥ अथैकादशीं प्रतिमामाह—'खुरे'त्यादि, क्षुरेण मुण्डो–मुण्डितः क्षुरमुण्डो लोचेन वा–हस्तलुञ्चनेन मुण्डः सन् रजोहरणं पतद्ग्रहं च उपलक्षणमेतत् सर्वमपि साधूपकरणं गृहीत्वा 'समणहूओ'त्ति श्रमणो–निर्ग्रन्थस्तद्वद् यस्तदनुष्ठानकरणात्स श्रमणभूतः साधुकल्प इत्यर्थः विहरेत्–गृहान्निर्गत्य निखिलसाधुसामाचारीसमाचरणचतुरः समितिगुप्त्यादिकं सम्यगनुपालयन् भिक्षार्थं गृहिकुलप्रवेशे सति श्रमणोपासकाय प्रतिमाप्रतिपन्नाय भिक्षां दत्तेति भाषमाणः, कस्त्वमिति कस्मिंश्चित्पृच्छति प्रतिमाप्रतिपन्नः श्रमणोपासकोऽहमिति ब्रुवाणो ग्रामनगरादिष्वनगार इव मासकल्पादिना विचरेदेकादश मासान् यावदिति । एतच्चोत्कृष्टतः कालमानमुक्तं, जघन्यतः पुनरेकादशापि प्रतिमाः प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तादिमाना एव, तच्च मरणे वा प्रव्रजितत्वे वा सम्भवति, नान्यथेति ॥ ९९३ ॥ तथा—'ममे'त्यादि, ममेत्यस्य करणं ममकारस्तस्मिन्नव्यवच्छिन्ने–अनपगते सति, अनेन स्वजनदर्शनार्थित्वकारणमुक्तं, संज्ञाताः–स्वजनास्तेषां पल्ली–सन्निवेशस्तां संज्ञातपल्लीं व्रजति–गच्छति द्रष्टुं–विलोकयितुं संज्ञातानिति गम्यते, जे इति पादपूरणे, तत्रापि–संज्ञातपल्ल्यामपि, आस्तामन्यत्र, साधुरिव–संयत इव वर्तते, न पुनः स्वजनोपरोधेन गृहचिन्तादिकं कुर्यात्, यथा च साधुः प्रासुकमेषणीयं च गृह्णाति तथा सोऽपि श्रमणभूतप्रतिमाप्रतिपन्नः प्रासुकमेव–प्रगतासुकमेवाचेतनमेवोपलक्षणत्वादस्यैषणीयं चाहारं–अशनादिकं गृह्णातीति, ज्ञातयो हि स्नेहादनेषणीयं भक्तादि कुर्वन्ति आग्रहेण च तद् ग्राहयितुमिच्छंति अनुवर्तनीयाश्च ते प्रायो भवन्तीति तद्ग्रहणं सम्भाव्यते तथापि तदसौ न गृह्णातीति भावः ॥ इह चोत्तरासु सप्तसु प्रतिमास्वावश्यकचूर्ण्यां प्रकारान्तरमपि दृश्यते, तथाहि—"राईभत्तपरिन्नाएत्ति पञ्चमी, सचित्ताहारपरिन्नाएत्ति षष्ठी, दिया ब्रह्मचारी, राओ परिमाणकडेत्ति सप्तमी, दियावि राओवि बंभयारी असिणाणए वोसट्ठकेसमंसुरोमनहेत्ति अष्टमी, सारंभपरिन्नाएत्ति नवमी, पेसारंभपरिन्नाएत्ति दशमी, उद्दिट्ठभत्तविवज्जए समणभूएत्ति एकादशी"ति १५३ ॥ ९९४॥ इदानीं 'धन्नाणमबीयत्तं'ति चतुष्पञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

जव १ जवजव २ गोहुम ३ सालि ४ वीहि ५ धन्नाण कोट्ठयाईसुं। खिविऊणं पिहियाणं लित्ताणं मुद्दियाणं च ॥ ९९५ ॥ उक्कोसेणं ठिइ होइ तिन्नि वरिसाणि तयणु एएसिं । विद्धंसिज्जइ जोणी तत्तो जायइ अबीयत्तं ॥९९६॥ तिल १ मुग्ग २ मसुर ३ कलाय ४ मास ५ चवलय ६ कुलत्थ–

१५४ धान्याबीजत्वम् गा. ९९५-१०००

७ तुवरीणं ८। तह कसिणचणय ९ वल्लाण १० कोट्ठयाईसु खिविऊणं ॥ ९९७ ॥ ओलित्ताणं पिहियाण लंछियाणं च मुद्दियाणं च । उक्किट्ठठिई वरिसाण पंचगं तो अबीयत्तं ॥ ९९८ ॥ अयसी १ लट्टा २ कंगू ३ कोद्दूसग ४ सण ५ वरट्ट ६ सिद्धत्था ७। कोद्दव ८ रालग ९ मूलग बीयाणं १० कोट्ठईयासु ॥ ९९९ ॥ निक्खित्ताणं एयाणुक्कोसठिईएँ सत्त वरिसाइं । होइ जहन्नेण पुणो अंतमुहुत्तं समग्गाणं ॥ १००० ॥

'यवे'त्यादि, यवा गोधूमाश्च प्रतीताः यवयवा–यवविशेषाः शालयः–कलमादिविशेषाः व्रीहयः–सामान्यतः, एतेषां धान्यानां कोष्ठकादिषु–कुशूलपल्यप्रभृतिषु क्षिप्त्वा–प्रक्षिप्य पिहितानां–तथाविधपिधानकेन स्थगितानां लिप्तानां–द्वारदेशे पिधानेन सह गोमयादिना सर्वतोऽवलिप्तानां मुद्रितानां च–मृत्तिकादिमुद्रावतामुत्कर्षतस्त्रीणि वर्षाणि यावत् स्थितिः–अविनष्टयोनिकत्वेन अवस्थानं भवतीति, तदनु–ततः परमेतेषां–यवादीनां पञ्चानां धान्यानां योनिः–अङ्कुरोत्पत्तिहेतुर्विध्वस्यते–क्षीयते, ततो–योनिविध्वंसे सति जायतेऽबीजत्वं–तद्बीजमबीजं भवति, उप्तमपि नाङ्कुरमुत्पादयतीति भावः ॥ ९९५ ॥ ९९६ ॥ तथा–'तिले'त्यादि, तिलमुद्गमाषचवलकाः प्रतीताः मसूरो–वृत्ताकारो धान्यविशेषः (ग्रन्था० ७००) चनकिका इत्यन्ये कलायः–त्रिपुटाख्यो धान्यविशेषः कुलत्थाः–चवलकाकाराश्चिपिटिका भवन्ति तुवर्यः–आढक्यः, वृत्तचणकाः–शिखारहिता वृत्ताकाराश्चणकविशेषाः वल्ला–निष्पावाः, एतेषां दशानां धान्यानां कोष्ठकादिषु क्षिप्त्वा पिहितानां ततोऽवलिप्तानां ततो लाञ्छितानां–रेखादिभिः कृतलाञ्छनानां मुद्रितानां चोत्कृष्टा स्थितिर्वर्षपञ्चकं यावद्भवति, ततोऽबीजत्वं जायते, छन्दोऽनुरोधाच्च पिहितावलिप्तयोर्व्यतिक्रमनिर्देशः ॥ ९९७ ॥ ९९८ ॥ 'अयसी'त्यादि, अतसी–क्षुमा लट्टा–

॥ २९६ ॥

कुसुंभं कङ्गुः–पीततण्डुलाः 'कोद्दूसग'त्ति कोरदूषकाः–कोद्रवविशेषाः शणं–त्वक्प्रधानो धान्यविशेषः, 'वरट'त्ति धान्यविशेषः, स वरटीति सपादलक्षादिषु प्रसिद्धः सिद्धार्थाः–सर्षपाः कोद्रवाः प्रतीता एव रालकः–कङ्गुविशेषः मूलकं–शाकविशेषस्तस्य बीजानि मूलकबीजानि एतेषां दशानामपि धान्यानां कोष्ठकादिषु निक्षिप्तानां उपलक्षणमेतत् पिहितानामवलिप्तानां लाञ्छितानां मुद्रितानां चोत्कृष्टायां स्थितौ सप्त वर्षाणि भवन्ति, जघन्येन पुनः समग्राणां–सर्वेषामपि पूर्वोक्तानां धान्यानामन्तर्मुहूर्तं स्थितिर्भवति, अन्तर्मुहूर्ताच्च परतः स्वायुःक्षयादेवाचित्तता जायते, सा च परमार्थतोऽतिशयज्ञानेनैव सम्यक्परिज्ञायते न छाद्मस्थिकज्ञानेनेति न व्यवहारपथमवतरति, अत एव च पिपासापीडितानामपि साधूनां स्वभावतः स्वायुःक्षयेणाचित्तीभूतमपि तडागोदकं पानाय वर्धमानस्वामी भगवान् नानुज्ञातवान्, इत्थंभूतस्याचित्तीभवनस्य छद्मस्थानां दुर्लक्षत्वेन मा भूत्सर्वत्रापि तडागोदके सचित्तेऽपि पाश्चात्यसाधूनां प्रवृत्तिप्रसङ्ग इति कृत्वा १५४ ॥ ९९९ ॥ १००० ॥ इदानीं 'खेत्ताइयाणऽचित्तं'ति पञ्चपञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

जोयणसयं तु गंता अणहारेणं तु भंडसंकंती । वायागणिधूमेहि य विद्धत्थं होइ लोणाई॥१००१॥ हरियालो मणसिल पिप्पली उ खज्जूर मुद्दिया अभया। आइन्नमणाइन्ना तेऽवि हु एमेव नायव्वा ॥ २ ॥ आरुहणे ओरुहणे निसियण गोणाइणं च गाउम्हा । भोम्माहारच्छेओ उवक्कमेणं तु परिणामो ॥ ३ ॥

एकं योजनशतं गत्वा–अतिक्रम्य लवणादि विध्वस्तम्–अचित्तं भवति, केनेत्याह–अनाहारेण–स्वदेशजसाधारणाहाराभावेन, अयमर्थः–विवक्षितक्षेत्रादन्यत्र क्षेत्रे लवणादिकं यदा नीयते तदा तत्प्रतिदिनं विध्वस्यमानं २ तावद्गच्छति यावद्योजनशतं, योजनशतादूर्ध्वं पुन-

भिन्नाहारत्वेन शीतादिसम्पर्कतश्चावश्यमचित्तीभवति, केचित्तु योजनशतस्थाने गव्यूतशतं पठन्ति, यदुक्तं **निशीथचूर्णौ—'केई पठंति गाउयसयगाहा'** इति, तथा **'भंडसंकंती'**ति प्राकृतत्वेन विभक्तिव्यत्ययात् भाण्डसङ्क्रान्त्या—पूर्वभाजनादपरभाजनप्रक्षेपणेन पूर्वभाण्डशालाया वाऽन्यभाण्डशालासंचारणेन वाताग्निधूमैश्च योजनशतमगतमपि स्वस्थानेऽन्तरे वा वर्तमानं लवणादिकमचित्तं भवतीति। इत्थं च क्षेत्रादिक्रमेणाचित्तीभवनं पृथिवीकायिकानां वनस्पतिपर्यन्तानां सर्वेषामपि प्रतिपत्तव्यम् ॥ १००१ ॥ अत एवाह—**'हरियाले'**त्यादि, हरितालादयः प्रतीता एव, नवरं मुद्रिका—द्राक्षा अभया—हरितकी, एतेऽप्येवमेव ज्ञातव्याः, योजनशतात्परतः पूर्वोक्तैरेव हेतुभिरचित्तीभवन्तीति भावः, **'आइन्नमणाइन्न'**त्ति योजनशतादागता अपि केचिदाचीर्णाः केचित्पुनरनाचीर्णाः, तत्र पिप्पलीहरितक्यादय आचीर्णा अतो गृह्यन्ते खर्जूरद्राक्षादयः पुनरनाचीर्णास्ततोऽचित्ता अपि न गृह्यन्ते इति ॥ २ ॥ अथ **लवणादीनामेवाचित्तताकारणाभिव्यञ्जनायाह—'आरुहणे'** इत्यादि, तेषां लवणादीनामारोहणे—शकटगवादिपृष्ठादिष्वधिरोपणे सति तथा अवरोहणे—शकटादिभ्य एवावतारणे तथा निषीदन्तीति नन्द्यादेराकृतिगणत्वाद्युप्रत्यये निषदना—लवणाद्युपरि निविष्टपुरुषाः तेषां गवादीनां च गात्रोष्मणा, तथा यो यस्य लवणादेराहारो भौमादिः—पार्थिवादिस्तस्य व्यवच्छेदे च—अभावे सति, तथा उपक्रम्यते—बहुकालवेद्यमप्यायुः स्तोकेनैव कालेन निष्ठां नीयते अनेनेत्युपक्रमः—स्वकायशस्त्रादिः, तथाहि—किञ्चित्कस्यचित् स्वकायशस्त्रं यथा क्षारोदकं मधुरोदकस्य किञ्चित्परकायशस्त्रं यथा ज्वलनो वनस्पतेः किञ्चित्तूभयशस्त्रं यथा मृत्तिकामिश्रमुदकं शुद्धोदकस्य, तेन च परिणामः—अचित्तता भवति, सचित्तमप्येभिः कारणैरचित्ततारूपेण परिणमतीत्यर्थः १५५ ॥३॥ इदानीं च **'धन्नाइं चउवीसं'**ति षट्पञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

१५५ योजनशतेनाचित्तता गा.१००१-१००३

धन्नाइं चउवीसं जव १ गोहुम २ सालि ३ वीहि ४ सट्ठी ५ य । कोद्दव ६ अणुया ७ कंगू ८ रालय ९ तिल १० मुग्ग ११ मासा १२ य ॥ ४ ॥ अयसि १३ हरिमंथ १४ तिउगड १५ निप्फाव १६ सिलिंद १७ रायमासा १८ य। इक्खू १९ मसूर २० तुवरी २१ कुलत्थ २२ तह धन्नय २३ कलाया २४ ॥ ५ ॥

धान्यानि चतुर्विंशतिर्भवन्ति, यथा—यवाः १ गोधूमाः २ शालयो ३ व्रीहयः ४ षष्टिकाः ५ कोद्रवा ६ अणुकाः ७ कंगुः ८ रालकः ९ तिला १० मुद्गा ११ माषाश्च १२ तथा अतसी १३ हरिमन्थाः १४ त्रिपुटिकाः १५ निष्पावाः १६ शिलिन्दा १७ राजमाषा १८ इक्षवः १९ मसूराः २० तुवर्यः २१ कुलत्था २२ स्तथा धान्यकं २३ कलायाः २४ इत्येतानि च प्रायेण लोकप्रसिद्धानि प्रागुक्तान्येव, नवरं षष्टिकाः—शालिभेदाः ये षष्टिरात्रेण पच्यन्ते, अणुका—युगन्धरी, बृहच्छिरा कङ्गुः अल्पतरशिरो रालकः, हरिमन्थाः—कृष्णचणकाः शिलिन्दा—मकुष्टाः राजमाषाः—चवलकाः धान्यकं—कुसुम्भरी कलाया—अत्र वृत्तचणका इति १५६ ॥ ४ ॥ ५ ॥ अधुना **'मरणं सत्तरसभेयं'**ति सप्तपञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

आवीइ १ ओहि २ अंतिय ३ वलायमरणं ४ वसट्टमरणं च ५ । अंतोसल्लं ६ तब्भव ७ बालं ८ तह पंडियं ९ मीसं १० ॥ ६ ॥ छउमत्थमरण ११ केवलि १२ वेहायस १३ गिद्धपिट्ठमरणं १४ च । मरणं भत्तपरिन्ना १५ इंगिणि १६ पाओवगमणं च १७ ॥ ७ ॥ अणुसमयनिरंतरमाविइसन्नियं तं भणंति पंचविहं । दव्वे खेत्ते काले भवे य भावे य संसारे ॥ ८ ॥ एमेव ओहिमरणं जाणि मओ ताणि चेव मरइ पुणो । एमेव आइअंतियमरणं नवि मरइ ताणि पुणो ॥ ९ ॥ संज-

मजोगविसन्ना मरंति जे तं वलायमरणं तु। इंदियविसयवसगया मरंति जे तं वसट्टं तु ॥ १० ॥ गारवपंकनिबुड्डा अइयारं जे परस्स न कहंति। दंसणनाणचरित्ते ससल्लमरणं हवइ तेसिं ॥ ११ ॥ मोत्तुं अकम्मभूमिय नरतिरिए सुरगणे य नेरइए। सेसाणं जीवाणं तब्भवमरणं च केसिंचि ॥ १२ ॥ मोत्तूण ओहिमरणं आवी(ई)यंतियंतियं चेव। सेसा मरणा सव्वे तब्भवमरणेण नायव्वा ॥ १३ ॥ अविरयमरणं बालं मरणं विरयाण पंडियं बिंति। जाणाहि बालपंडियमरणं पुण देसविरयाणं ॥ १४ ॥ मणपज्जवोहिनाणी सुयमइनाणी मरंति जे समणा। छउमत्थमरणमेयं केवलिमरणं तु केवलिणो ॥ १५ ॥ गिद्धाइभक्खणं गिद्धपिट्ठ उब्बंधणाइ वेहासं। एए दोन्निऽवि मरणा कारणजाए अणुन्नाया ॥ १६ ॥ मरणं भत्तपरिन्ना इंगिणि पायवगमणं च तिन्नि मरणाइं। कन्नसमज्झिमजेट्ठा धिइसंघयणेण उ विसिट्ठा ॥ १७ ॥

'आवीई'त्यादि, मरणशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धादावीचिमरणं अवधिमरणं 'अंतियं'ति आत्यन्तिकमरणं आर्षत्वाच्चेत्थं निर्देशः एवमुत्तरत्रापि, 'वलायमरणं'ति वलन्मरणं वशार्त्तमरणं च अन्तःशल्यमरणं तद्भवमरणं बालमरणं तथा पण्डितमरणं मिश्रमरणं छद्मस्थमरणं केवलिमरणं 'वेहायसं'ति वैहायसमरणं गृध्रपृष्ठं च मरणं 'भत्तपरिन्न'त्ति भक्तपरिज्ञामरणं इंगिनीमरणं पादपोपगमनमरणं चेति ॥ ६ ॥ ७ ॥ एतानि क्रमशः स्वयमेव विवरीषुरावीचिमरणं तावदाह—'अणुसमय'मित्यादि, अनुसमयं—समयमाश्रित्य, इदं च व्यवहितसमयाश्रयणतोऽपि भवतीति मा भूद्भ्रान्तिरत आह—निरन्तरं—असान्तरमन्तरालाभावात्, किं तदेवंविधं?—'आवीचिसंज्ञितं' आ—समन्तात् वीचय इव वीचयः—प्रतिसमयमनुभूयमानायुषोऽपरापरायुर्दलिकोदयात्पूर्वपूर्वायुर्दलिकविच्युतिलक्षणा अवस्था यस्मिन् मरणे तदावीचि, तत आवीचीति संज्ञा सञ्जाता यस्मिन् तदावीचिसंज्ञितं, तारकादित्वादितचि रूपमिदं, अथवा वीचिः—विच्छेदस्तदभावोऽवीचिः, दीर्घत्वं तु प्राकृतत्वात्, उभयत्र प्रक्रमान्मरणं, तदेवम्भूतं प्रतिक्षणमायुर्द्रव्यविचटनलक्षणमावीचिमरणं पञ्चविधं भणन्ति तीर्थकरगणधरादयोऽस्मिन् संसारे—जगति, पञ्चविधत्वमेवाह—द्रव्ये क्षेत्रे काले भवे भावे च, द्रव्याऽऽवीचिमरणं क्षेत्राऽऽवीचिमरणं कालाऽऽवीचिमरणं भवाऽऽवीचिमरणं भावाऽऽवीचिमरणं चेत्यर्थः, तत्र द्रव्याऽऽवीचिमरणं नाम यन्नारकतिर्यग्नरामराणामुत्पत्तिसमयात्प्रभृति निजनिजायुःकर्मदलिकानामनुसमयमनुभवनाद्विचटनं, तच्च नारकादिभेदाच्चतुर्विधं, एवं नारकादिगतिचातुर्विध्यापेक्षया तद्विषयं क्षेत्रमपि चतुर्विधं ततस्तत्प्राधान्यापेक्षया क्षेत्रावीचिमरणमपि चतुर्धैव, काल इति यथायुष्ककालो गृह्यते, न तु अद्धाकालस्तस्य देवादिष्वसम्भवात्, स च देवायुष्ककालादिभेदाच्चतुर्विधः, अतस्तत्प्राधान्यापेक्षया कालावीचिमरणमपि चतुर्विधमेव, नारकादिचतुर्विधभवापेक्षया भवावीचिमरणमपि चतुर्धैव, तेषामेव च नारकादीनां चतुर्विधायुःक्षयलक्षणभावप्राधान्यापेक्षया भावावीचिमरणमपि चतुर्धैवेति ॥ ८ ॥ अथावधिमरणमाह—'एवमेवे'त्यादि, एवमेव यथाऽऽवीचिमरणं द्रव्यक्षेत्रकालभवभावभेदतः पञ्चविधं तथेदमवधिमरणमपीत्यर्थः, तत्स्वरूपमाह—यानि मृतः सम्प्रतीति शेषः तानि चैव 'मरइ पुण'त्ति तिङ्व्यत्ययेन मरिष्यति पुनः, किमुक्तं भवति?—अवधिः—मर्यादा ततश्च यानि नारकादिभवनिबन्धनतयाऽऽयुःकर्मदलिकान्यनुभूय म्रियते पुनर्यदि तान्येवानुभूय मरिष्यति तदा द्रव्यावधिमरणं, तद्द्रव्यापेक्षया पुनस्तद्ग्रहणावधेर्यावज्जीवस्य मृतत्वात्, सम्भवति हि गृहीतोज्झितानामपि कर्मदलिकानां पुनर्ग्रहणं परिणामवैचित्र्यादिति, एवं क्षेत्रकालादिष्वपि भावना कार्या। आत्यन्तिकमरणमाह—'एमेवे'त्यादि, एवमेव—अवधिमरणवदात्यन्तिकमरणमपि द्रव्यादिभेदतः पञ्च-

विधं, विशेषः पुनरयं—'नवि मरइ ताणि पुणो'त्ति अपिशब्दस्यैवकारार्थत्वान्नैव तानि—द्रव्यादीनि पुनर्म्रियते, अयमर्थः—यानि नरकाद्यायुष्कतया कर्मदलिकान्यनुभूय म्रियते मृतश्च न पुनस्तान्यनुभूय मरिष्यतीत्येवं यन्मरणं तद् द्रव्यापेक्षयाऽत्यन्तभावित्वादात्यन्तिकमिति, एवं क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् ॥ ९ ॥ वलन्मरणमाह—'संजमे'त्यादि, संयमयोगाः—संयमव्यापारास्तैस्तेषु वा विषण्णाः संयमयोगविषण्णाः—अतिदुश्चरं तपश्चरणमाचरितुमक्षमाः व्रतं च कुलादिलज्जया मोक्तुमशक्नुवन्तः कथञ्चिदस्माकमितः कष्टानुष्ठानान्मुक्तिर्भवत्विति विचिन्तयन्तो म्रियन्ते यच्च तद्वलतां—संयमानुष्ठानान्निवर्तमानानां मरणं वलन्मरणं, तुशब्दो विशेषणार्थो भग्नव्रतपरिणतीनां व्रतिनामेवैतदिति विशेषयति, अन्येषां हि संयमयोगानामेवासम्भवात् कथं तद्विषादः? तदभावे च कथं तदिति ॥ **वशार्त्तमरणमाह**—'इंदिये'त्यादि, इन्द्रियाणां—चक्षुरादीनां विषया—मनोज्ञरूपादय इन्द्रियविषयाः तद्वशं गताः—प्राप्ता इन्द्रियविषयवशगताः स्निग्धदीपकलिकावलोकनाकुलशलभवन्म्रियन्ते तद्वशार्तमरणं, वशेन—इन्द्रियविषयपारतन्त्र्येण ऋताः—पीडिता वशार्त्ताः तेषां मरणमप्युपचाराद्वशार्त्तमुच्यते इति ॥ १० ॥ अन्तःशल्यमरणमाह—'गारवे'त्यादि, गौरवं—सातर्द्धिरसगौरवात्मकं तदेव कालुष्यहेतुतया पङ्कः—कर्दमः तस्मिन्निमग्नाः तत्क्रोडीकृततया अतिचारं—अपराधं ये परस्य—आलोचनार्हस्याचार्यादेर्न कथयन्ति, मा भूदस्माकमालोचनार्हमाचार्यादिकमुपसर्पतां तद्वन्दनादितदुक्ततपोऽनुष्ठानासेवनेन ऋद्धिरससाताभावसम्भव इति, उपलक्षणं चैतत्, ततो बहुश्रुतोऽहं तत्कथमल्पश्रुतोऽयं मम शल्यमुद्धरिष्यति? कथं चाहमस्मै वन्दनादिकं दास्यामि? अयं च ज्ञानहीनोऽयं वा मम सम इत्यभिमानेन लज्जया वा—अनुचितानुष्ठानसंवरणस्वरूपया येऽतिचारं न कथयन्तीति, किंविषयमित्याह—दर्शनज्ञानचारित्रे—दर्शनज्ञानचारित्रविषयं, तत्र दर्शनविषयं शङ्कादि ज्ञानविषयं कालातिक्रमादि चारित्रविषयं समित्यननुपालनादि, शल्यमिव शल्यं कालान्तरेऽप्यनिष्टफलविधानं प्रत्यवन्ध्यतया सह तेन सशल्यं तच्च तन्मरणं च सशल्यमरणम्—अन्तःशल्यमरणं भवति तेषां—गौरवपङ्कनिमग्नानामिति ॥ ११ ॥ तद्भवमरणमाह—'मोत्तुं' इत्यादि, मुक्त्वा—अपहाय, कान्?—अकर्मभूमिजाश्च ते देवकुरूत्तरकुर्वादिषूत्पन्नतया नरतिर्यञ्चश्चाकर्मभूमिजनरतिर्यञ्चस्तान्, तेषां हि तद्भवानन्तरं देवेष्वेवोत्पादः, तथा सुरगणांश्च—सुरनिकायान्, किमुक्तं भवति?—चतुर्निकायवर्तिनोऽपि देवान्, तथा निरयो—नरकस्तस्मिन् भवा नैरयिकास्तांश्च मुक्त्वेति सम्बन्धः, तेषां देवानां च तद्भवानन्तरं तिर्यग्मनुष्येष्वेवोत्पत्तेः, शेषाणां—एतदुद्धरितानां कर्मभूमिजनरतिरश्चां जीवानां—प्राणिनां तद्भवमरणं, तेषामेव पुनस्तत्रोत्पत्तेः, तद् विद्यते यस्मिन् भवे—तिर्यग्मनुष्यलक्षणे वर्तते जन्तुस्तद्भवयोग्यमेवायुर्बद्ध्वा पुनस्तत्क्षयेण म्रियमाणस्य भवति, तुशब्दस्तेषामपि सङ्ख्येयवर्षायुषामेवेति विशेषख्यापकः, असङ्ख्येयवर्षायुषां हि युगलधार्मिकत्वादकर्मभूमिजानामिव देवेष्वेवोत्पादः, तेषामपि न सर्वेषां, किन्तु केषाञ्चित्तद्भवोपादानरूपमेवायुःकर्मोपचिन्वतामिति ॥ १२ ॥ अत्रान्तरे—आवीई इति गाथा सूत्रे दृश्यते न चास्या भावार्थः सम्यगवगम्यते नाप्यसावु**त्तराध्ययनचूर्ण्या**दिषु व्याख्यातेत्युपेक्ष्यते ॥ १३ ॥ सम्प्रति बालपण्डितमिश्रमरणान्याह—'अविरये'त्यादि, विरमणं विरतं—हिंसानृतादेरुपरमणं न विद्यते तद्येषां तेऽविरतास्तेषां—मृतिसमयेऽपि देशविरतिमप्यप्रतिपद्यमानानां मिथ्यादृशां सम्यग्दृशां वा मरणमविरतमरणं तद् बाला इव बालाः—अविरतास्तेषां मरणं बालमरणमिति ब्रुवते इति सम्बन्धः, तथा विरतानां—सर्वसावद्यनिवृत्तिमभ्युपगतानां मरणं पण्डितमरणं ब्रुवते तीर्थकरगणधरादय इति, तथा जानीहि बालपण्डितमरणं—मिश्रमरणं, पुनःशब्दः पूर्वापेक्षया विशेषद्योतनार्थः, देशात्सर्वविरतविषयापेक्षया स्थूलप्राणिव्यपरोपणादेर्विरता देशविरतास्तेषां देशविरतानां ॥ १४ ॥ एवं चरणद्वारेण बालादिमरणत्रयमभिधाय ज्ञानद्वारेण छद्मस्थमरणकेवलिमरणे प्राह—'मणपज्जवो' इत्यादि, मनःपर्यायज्ञानिनोऽवधिज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनो मतिज्ञानिनश्च म्रियन्ते ये श्रमणाः—तपस्विनः छाद्य-

न्तीति छद्मानि–ज्ञानावरणादीनि कर्माणि तेषु तिष्ठन्तीति छद्मस्थास्तेषां मरणं छद्मस्थमरणमेतत्, इह च प्रथमतो मनःपर्यायनिर्देशाद्वि-शुद्धिकृतप्राधान्याङ्गीकारेण चारित्रिण एतदुपजायते इति स्वामिकृतप्राधान्यापेक्षया द्रष्टव्यं, एवमवध्यादिष्वपि यथायोगं स्वधियैव हेतु-र्वाच्य इति, तथा केवलमरणं केवलिनः–उत्पन्नकेवलज्ञानस्य सकलकर्मपुद्गलशाटनतो म्रियमाणस्य भवतीति ॥ १४ ॥ साम्प्रतं वैहाय-सगृध्रपृष्ठमरणे अभिधातुमाह—**'गिद्धाई'**त्यादि, गृध्राः–प्रतीताः ते आदिर्येषां शकुनिकाशिवादीनां तैर्भक्षणं गम्यमानत्वादात्मनस्तदनि-वारणादिना तद्भक्ष्यकरिकरभादिशरीरानुप्रवेशेन च गृध्रादिभक्षणं, तत्किमुच्यते? इत्याह—**'गिद्धपिट्ठं'**त्ति गृध्रैः स्पृष्टं–स्पर्शनं यस्मिन् तद् गृध्रस्पृष्टं यदिवा गृध्राणां भक्ष्यं पृष्ठमुपलक्षणत्वादुदरादि च मर्तुर्यस्मिन् तद् गृध्रपृष्ठं, स ह्यलक्तकपूणिकापुटप्रदानेनात्मानं गृध्रा-दिभिः पृष्ठादौ भक्षयतीति, पश्चान्निर्दिष्टस्यापि तस्य प्रथमतः प्रतिपादनमत्यन्तमहासत्त्वविषयतया कर्मनिर्जरां प्रति प्राधान्यख्यापनार्थम्, **'उब्बंधणाइ वेहास'**मिति उद्–ऊर्ध्वं वृक्षशाखादौ बन्धनमुद्बन्धनं तदादिर्यस्य तरुगिरिभृगुप्रपातादेरात्मनैव जनितस्य मरणस्य तदु-द्बन्धनादि, **'वेहास'**मिति प्राकृतत्वाद्यलोपे विहायसि–व्योमनि भवं वैहायसं, उद्बद्धस्य हि विहायस्येव भवनमिति तत्प्राधान्यविव-क्षयेत्थमुक्तमिति, नन्वेवं गृध्रपृष्ठस्याप्यात्मघातरूपत्वाद्वैहायस एवान्तर्भावः, सत्यमेतत् केवलमस्याल्पसत्त्वैर्विधातुमशक्यत्वख्यापनार्थं भेदोपन्यासः, ननु—'भावियजिणवयणाणं ममत्तरहियाण नत्थि हु विसेसो। अप्पाणंमि परम्मि य तो वज्जे पीडमुभओऽवि ॥ १ ॥' [भावितजिनवचनानां ममत्वरहितानां नास्त्येव विशेषः। आत्मनि च परस्मिंश्च ततो वर्जयेत् पीडामुभयोरपि ॥ १ ॥] इत्यागमः, एते चानन्तरोक्ते मरणे अत्यन्तमात्मपीडाकारिणी इति कथं नागमविरोधः?, अत एव च भक्तपरिज्ञानादिषु पीडापरिहाराय 'चत्तारि विचित्ताइं। विगईनिज्जूहियाइं चत्तारि ॥' [चत्वारि (वर्षाणि) विचित्राणि विकृतिनिर्यूढानि चत्वारि] इत्यादिसंलेखनाविधिः पान-

कादिविधिश्च तत्राभिहितः, दर्शनमालिन्यं चोभयत्रेत्याशंक्याह–एते–अनंतरोक्ते द्वे अपि–गृध्रपृष्ठवैहायसाख्ये मरणे **'कारण'**त्ति प्राकृ-तत्वेन सप्तमीलोपात् कारणे–दर्शनमालिन्यपरिहारादिके जाते–समुत्पन्ने यद्वा कारणजाते–कारणप्रकारे सति **उदायिनृपानुमृ**ततथाविध-गीतार्था**चार्यवदनु**ज्ञाते इत्यदोषः ॥ १६ ॥ सम्प्रति **अन्त्यमरणत्रयमाह**—**'मरण'**मित्यादि, भक्तं–भोजनं तस्य परिज्ञानं परिज्ञा, सा द्विधा–ज्ञपरिज्ञा प्रत्याख्यानपरिज्ञा च, ज्ञपरिज्ञयाऽनेकविधमस्माभिर्भुक्तपूर्वमेतद्धेतुकं च सर्वमवद्यमिति परिज्ञानं, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च—"सव्वं च असणपाणं चउव्विहं जो य बाहिरो उवही। अब्भिन्तरं चउविहं जावज्जीवं च वोसिरइ ॥ १ ॥" [सर्वं चाशनपानं चतुर्विधं यश्च बाह्य उपधिः। अभ्यन्तरं चतुर्विधं यावज्जीवं च व्युत्सृजति ॥ १ ॥] इत्यागमवचनाच्चतुर्विधाहारस्य त्रिविधाहारस्य वा यावज्जीवमपि परित्यागात्मकं प्रत्याख्यानं भक्तपरिज्ञोच्यते, तथा इङ्ग्यते–प्रतिनियतदेश एव चेष्टतेऽस्यामनशनक्रियायामितीङ्गिनी, भक्त-परिज्ञायां हि त्रिविधं चतुर्विधं वाऽऽहारं प्रत्याचष्टे शरीरपरिकर्म च स्वतः करोति परतश्च कारयति, इङ्गिन्यां तु नियमाच्चतुर्विधाहार-विरतिः परपरिकर्मविवर्जनं च भवति, स्वयं पुनरिङ्गितदेशाभ्यन्तरे उद्वर्तनादिचेष्टात्मकं परिकर्म यथासमाधि विदधात्यपीति विशेषः, तथा पादैः–अधःप्रसर्पिमूलात्मकैः पिबतीति पादपो–वृक्षः, उपशब्दश्चौपम्ये उपमेयेऽपि सादृश्येऽपि च दृश्यते, ततश्च पादपमुपगच्छति–सादृश्येन प्राप्नोतीति पादपोपगमनं, किमुक्तं भवति?–यथैव पादपः कचित्कथञ्चिन्निपतितः सममसमं वा अविभावयन् निश्चल एवास्ते तथा अयमपि **भगवान्** यद्यथा समविषमदेशेष्वङ्गमुपाङ्गं वा प्रथमतः पतितं न तत्तश्चलयतीति, इह चैवंविधानशनोपलक्षितानि मर-णान्यप्येवमुक्तानि, अत एवाह–त्रीणि मरणानि, अथैतेषामेव त्रयाणां मरणानां किञ्चित् स्वरूपमाह—**'कन्नस'**त्ति सूत्रत्वात् कनिष्ठं-लघु जघन्यमितियावत् मध्यमं–लघुज्येष्ठयोर्मध्यभावि ज्येष्ठं–अतिशयवृद्धमुत्कृष्टमित्यर्थः तत एतेषां द्वन्द्वे कनिष्ठमध्यमज्येष्ठानि यथास-

त्त्वेन त्रीण्यपि मरणान्यवसेयानि, तथा 'धिइ'त्ति धृतिः—संयमं प्रति चित्तस्वास्थ्यं संहननं—शरीरसामर्थ्यहेतुर्वज्रऋषभनाराचादि ततः समाहारद्वन्द्वे धृतिसंहननं तेन विशिष्टान्येतानि, इदमुक्तं भवति—यद्यपि त्रितयमप्येतत् 'धीरेणवि मरियव्वं कापुरिसेणावि अवस्स मरियव्वं । तम्हा अवस्समरणे वरं खु धीरत्तणे मरिउं ॥ १ ॥' [धीरेणापि मर्त्तव्यं कापुरुषेणाप्यवश्यं मर्त्तव्यं तस्मादवश्यमरणे धीरत्वेनैव मर्त्तुं वरं ॥ १ ॥] इत्यादिभावनातः शुभाशयवानेव प्रतिपद्यते फलमपि च वैमानिकता मुक्तिलक्षणं च त्रयस्यापि समानं, तथा चोक्तम्—"एयं पच्चक्खाणं अणुपालेऊण सुविहिओ सम्मं । वेमाणिओ व देवो हविज्ज अहवावि सिज्झिज्जा ॥ १ ॥" [एतत् प्रत्याख्यानमनुपाल्य सुविहितः सम्यक् वैमानिको देवो वा भवेत् अथवापि सिध्येत् ॥ १ ॥] तथापि विशिष्टविशिष्टतरविशिष्टतमधृतिमतामेव च तत्प्राप्तिरिति ज्येष्ठत्वादिस्तद्विशेष उच्यते, तथाहि—भक्तपरिज्ञामरणमार्यिकादीनामप्यस्ति, यत उक्तम्—"सव्वावि य अज्जाओ सव्वेवि य पढमसंघयणवज्जा । सव्वेवि देसविरया पच्चक्खाणेण उ मरंति ॥ १ ॥" [सर्वा अप्यार्याः सर्वेऽपि च प्रथमसंहननवर्जाः । सर्वेऽपि च देशविरताः प्रत्याख्यानेनैव म्रियन्ते ॥ १ ॥] अत्र च प्रत्याख्यानशब्देन भक्तपरिज्ञैव भणिता, तत्र प्राक् पादपोपगमादेरन्यथा भणनात्, इङ्गिनीमरणं तु विशिष्टतरधृतिसंहननवतामेव भवतीत्यार्यिकादिनिषेधत एवावसीयते, पादपोपगमनं तु नाम्नैव विशिष्टतमधृतिमतां वज्रर्षभनाराचसंहननिनामेव च भवति, उक्तं च—"पढमंमि य संघयणे वट्टंते सेलकुड्डसामाणा । तेसिंपि य वोच्छेओ चोद्दसपुव्वीण वोच्छेए ॥ १ ॥" [प्रथमे च संहनने वर्त्तमाने शैलकुड्यसमानाः । तेषामपि च व्युच्छेदश्चतुर्दशपूर्विणां व्युच्छेदे ॥ १ ॥] इति, तीर्थकरसेवितत्वाच्च पादपोपगमनस्य ज्येष्ठत्वं, इतरयोश्च विशिष्टसाधुसेवितत्वादन्यथात्वं, यतोऽभ्यधायि—"सव्वे सव्वद्धाए सव्वन्नू सव्वकम्मभूमीसु । सव्वगुरू सव्वमहिया सव्वे मेरुम्मि अभिसित्ता ॥ १ ॥ सव्वाहिं लद्धीहिं सव्वेऽवि परिसहे पराजित्ता । सव्वेवि य तित्थयरा पाओवगया उ सिद्धिगया ॥ २ ॥ अवसेसा अणगारा तीयपडुप्पन्नऽणागया सव्वे । केई पाओवगया पच्चक्खाणिंगिणी केई ॥ ३ ॥" [सर्वे सर्वाद्धायां एते सर्वज्ञाः सर्वकर्मभूमिषु सर्वगुरवः सर्वमहिताः सर्वे मेरौ अभिषिक्ताः ॥ १ ॥ सर्वाभिर्लब्धिभिर्युक्ताः सर्वेऽपि च परिषहान् पराजित्य । सर्वेऽपि च तीर्थकराः पादपोपगताः सिद्धिगताः ॥ २ ॥ अवशेषा अनगाराः अतीतप्रत्युत्पन्नानागताः सर्वे । केचित् पादपोपगताः प्रत्याख्यानिन इङ्गिनश्च केचित् ॥ ३ ॥] इति, तस्माद्भक्तपरिज्ञानं कनिष्ठं इङ्गिनीमरणं मध्यमं पादपोपगमनं तु ज्येष्ठमिति १५७ ॥ १७ ॥ इदानीं 'पलिओवमं' इत्यष्टपञ्चाशदधिकशततमं द्वारमाह—

पलिओवमं च तिविहं उद्धारऽद्धं च खेत्तपलियं च । एक्केक्कं पुण दुविहं बायर सुहुमं च नायव्वं ॥ १८ ॥ जं जोयणविच्छिन्नं तं तिउणं परिरएण सविसेसं । तावइयं उव्विद्धं पल्लं पलिओवमं नाम ॥ १९ ॥ एगाहियबेहियतेहियाण उक्कोस सत्तरत्ताणं । सम्मट्ठं संनिचियं भरियं वालग्गकोडीहिं ॥ २० ॥ तत्तो समए समए इक्किक्के अवहियंमि जो कालो । संखिज्जा खलु समया बायरउद्धारपल्लंमि ॥ २१ ॥ एक्केक्कमओ लोमं कट्टुमसंखिज्जखंडमद्दिस्सं । समछेयाणंतपएसियाण पल्लं भरिज्जाहि ॥ २२ ॥ तत्तो समए समए एक्केक्के अवहियंमि जो कालो । संखिज्ज वासकोडी सुहुमे उद्धारपल्लंमि ॥ २३ ॥ वाससए वाससए एक्केक्के बायरे अवहियंमि । बायरअद्धापलियं संखेज्जा वासकोडीओ ॥ २४ ॥ वाससए वाससए एक्केक्के अवहियम्मि सुहुमंमि । सुहुमं अद्धा-

पलियं हवंति वासा असंखिज्जा ॥ २५ ॥ बायरसुहुमायासे खेत्तपएसाणुसमयमवहारे । बायरसुहुमं खेत्तं उस्सप्पिणीओ असंखेज्जा ॥ २६ ॥

'पलिओवमे'त्यादिगाथानवकम्, पल्यो–वर्तुलाकृतिर्धान्याधारविशेषः पल्यवत्पल्यः–पुरस्ताद्वक्ष्यमाणस्वरूपः तेनोपमा यत्र कालप्रमाणे तत्पल्योपमं, तच्च त्रिधा–उद्धारपल्योपमं अद्धापल्योपमं क्षेत्रपल्योपमं च, तत्र वक्ष्यमाणस्वरूपवालाग्राणां तत्खण्डानां चोद्धारेण द्वीपसमुद्राणां वा प्रतिसमयमुद्धरणम्–अपहरणमुद्धारः तद्विषयं तत्प्रधानं वा पल्योपममुद्धारपल्योपमं, तथा अद्धा–कालः स चेह प्रक्रमाद्वक्ष्यमाणवालाग्राणां तत्खण्डानां वा प्रत्येकं वर्षशतलक्षण उद्धारकालो गृह्यते, अथवा प्रस्तुताद्धापल्योपमपरिच्छेद्यो नारकाद्यायुष्कलक्षणः कालोऽद्धा तत्प्रधानं तद्विषयं वा पल्योपममद्धापल्योपमं, तथा क्षेत्रं–विवक्षिताकाशप्रदेशस्वरूपं तदुद्धारप्रधानं पल्योपमं क्षेत्रपल्योपमं, एतेषां च मध्ये पुनरेकैकं द्विभेदं ज्ञातव्यं–बादरं सूक्ष्मं च, तत्र वालाग्राणां सूक्ष्मखण्डाकरणतो यथावस्थितानां स्थूलानां ग्रहणाद्बादरं तेषामेवासङ्ख्येयसूक्ष्मखण्डकरणतः सूक्ष्ममिति ॥ १८ ॥ कः पुनरसौ पल्यो येन पल्योपमे उपमा विधीयते ? इत्याह—'ज'मित्यादि, नाम इति शिष्यस्य कोमलामन्त्रणे **'पलिओवमं'** इत्यत्र प्राकृतत्वेन विभक्तिव्यत्ययात् सप्तमी 'पल्लं' इत्यादावपि लिङ्गव्यत्ययात् पुंस्त्वं, ततश्च पल्योपमे–पल्योपमविषये धान्यपल्यवत्पल्यः प्रागुदिष्टः स विज्ञेयो, यः किमित्याह–यो विस्तीर्णः, कियदित्याह–योजनमुत्सेधाङ्गुलक्रमनिष्पन्नं, वृत्ताकारत्वाद्दैर्घ्येणापि योजनमिति द्रष्टव्यं, तच्च योजनं त्रिगुणं सविशेषं परिरयेण, भ्रमितिमङ्गीकृत्य सर्वस्यापि वृत्तपरिधेः किञ्चिन्न्यूनषड्भागाधिकत्रिगुणत्वादस्यापि पल्यस्य किञ्चिन्न्यूनषड्भा(ग्रं० ९००)गाधिकानि त्रीणि योजनानि परिधिर्भवतीत्यर्थः, **'उव्विद्धं'** उच्चोऽपि तावदेव योजनमेवेत्यर्थः, आयामविष्कम्भाभ्यां प्रत्येकमेकयोजनमानः उच्चत्वेनापि योजनप्रमाणः परिधिना तु किञ्चिन्न्यूनषड्भागाधिक-

योजनत्रयमानो यः पल्यः स इह पल्योपमं विज्ञेय इति तात्पर्यं ॥ १९ ॥ अथ अयमेव पल्यो यत्स्वरूपैर्वालाग्रैः पूर्यते तदेतन्निरूपयितुमाह—**'एगाहिये'**त्यादि, एकेनाह्ना निर्वृत्ता एकाहिक्यः द्वाभ्यां त्रिभिश्चाहोभिर्निष्पन्ना द्व्याहिक्यस्त्र्याहिक्यश्च तासामेकाहिकीद्व्याहिकीत्र्याहिकीनामेवं चतुराहिकीनां यावदुत्कर्षतः सप्तरात्रप्ररूढानां वालानामेवातिसूक्ष्मत्वादग्रकोटयो वालाग्रकोटयस्तासां भृतोऽसौ पल्योऽत्राधिक्रियते, तत्र मुण्डिते शिरस्येकेनाह्ना यावत्प्रमाणा वालाग्रकोटय उत्तिष्ठन्ति ता एकाहिक्यः द्वाभ्यां तु या उत्तिष्ठन्ति ता द्व्याहिक्यः त्रिभिस्तु त्र्याहिक्यः एवं यावत्सप्तरात्रप्ररूढाः सप्तरात्रिक्य इति, कथं पुनस्तासां वालाग्रकोटीनां भृत इत्याह–संमृष्टः–आकर्णं पूरितः संनिचितः–प्रचयविशेषान्निबिडीकृतः, किं बहुना ?, तथा कथञ्चनापि भृतोऽसौ पल्यो यथा तानि वालाग्राणि न वायुरपहरति नापि वह्निर्दहति न च तेषु सलिलं प्रविश्य कोथमापादयति, तदुक्तम्—"ते णं वालग्गा नो अग्गी डहेज्जा नो वाऊ हरेज्जा नो सलिलं कुत्थेज्जा" [तान् वालाग्रान् नाग्निर्दहेत् न वायुर्हरेत् न सलिलं कोथयेत्] इत्यादि ॥ २० ॥ ततः किमित्याह—**'तत्तो'** इत्यादि, ततो–यथोक्तवालाग्रभृतपल्यात् समये समये–प्रतिसमयमेकैकस्मिन् वालाग्रेऽपह्रियमाणे यावान् कालो लगति, प्रतिसमयं वालाग्राकर्षणाद्यावता कालेन सकलोऽपि स पल्यः सर्वात्मना निर्लेपो भवतीत्यर्थः, तावान् कालो बादरमुद्धारपल्योपमं इत्यावृत्त्या प्रथमान्ततयाऽप्यत्र सम्बध्यते, कियान् पुनरसौ काल इति कथ्यतामित्याह–खल्ववधारणे सङ्ख्येया एव समया अस्मिन् बादरे उद्धारपल्योपमे भवन्ति नासङ्ख्येयाः, वालाग्राणामप्यत्र सङ्ख्यातत्वात् तेषां च प्रतिसमयमेकैकापहारे सङ्ख्येयस्यैव समयराशेः सद्भावादिति ॥ २१ ॥ उक्तं बादरमुद्धारपल्योपमं, अथ क्रमप्राप्तमेव सूक्ष्ममुद्धारपल्योपममभिधित्सुराह—**'एकेके'**त्यादि, अतः–सहजवालाग्रभृतपल्यादेकैकं लोम–पूर्वोक्तवालाग्रलक्षणं असङ्ख्येयानि खण्डानि यत्र तदसङ्ख्येयखण्डमदृश्यं कृत्वा, एतदुक्तं भवति–पूर्वं वालाग्राणि सहजान्येव गृही-

तानि अत्र तु तान्येव वालाग्राणि प्रत्येकं तावदसत्कल्पनया खण्ड्यन्ते यावद्दृश्यतास्वरूपासङ्ख्येयखण्डरूपतामेकैकं वालाग्रं भजत इति, तत्पुनरेकैकं वालाग्रखण्डं द्रव्यतोऽत्यन्तविशुद्धलोचनश्छद्मस्थः पुरुषो यदतीव सूक्ष्मं पुद्गलद्रव्यं चक्षुषा पश्यति तदसङ्ख्येयभागमात्रं, क्षेत्रतस्तु सूक्ष्मपनकशरीरं यावति क्षेत्रेऽवगाहते तदसङ्ख्येयगुणक्षेत्रावगाहि द्रव्यप्रमाणं, तथा **चानुयोगद्वारसूत्रम्**—"तत्थ णं एगमेगे वालग्गे असंखेज्जाइं खंडाइं किज्जइ, ते णं वालग्गा दिट्ठीओगाहणाओ असंखेज्जइभागमेत्ताओ सुहुमस्स पणगजीवस्स सरीरोगाहणाउ असंखेज्जगुणा" [तत्रैकैकस्य वालाग्रस्यासंख्येयानि खण्डानि क्रियंते तानि वालाग्राणि दृष्ट्यवगाहनातोऽसंख्येयभागमात्राणि सूक्ष्मस्य पनकजीवस्य शरीरावगाहनाया असंख्येयगुणानि] इति, वृद्धास्तु व्याचक्षते—बादरपर्याप्तपृथिवीकायशरीरतुल्यमिति, तथा **चानुयोगद्वारमूलटीकाकृदाह हरिभद्रसूरिः**—"बादरपृथिवीकायिकपर्याप्तशरीरतुल्यान्यसङ्ख्येयखण्डानी"ति वृद्धवादः, एवं कृत्वा ततः किं विधेयमित्यत्रोच्यते—ततोऽमीषां सर्वेषामपि समच्छेदानां—परस्परं तुल्यखण्डीकृतानां प्रत्येकं चाद्याप्यनन्तप्रादेशिकानामनन्तपरमाण्वात्मकानां तमेव पूर्वोक्तं पल्यं बिभृया—बुद्ध्या परिपूर्णं विदध्यास्त्वमिति ॥ २२ ॥ एवं च तस्मिन् भृते यत्कर्तव्यं तदाह—**'तत्तो'** इत्यादि, ततः—सूक्ष्मखण्डीकृतवालाग्रभृतपल्यात्प्रतिसमयमेकैकस्मिन् सूक्ष्मवालाग्रखण्डेऽपह्रियमाणे यावान् कालो लगति तावत्प्रमाणं सूक्ष्ममुद्धारपल्योपमं भवतीति प्राग्वदत्रापि सम्बन्धः, कियान् पुनरसौ कालो भवतीत्याह—सङ्ख्येया वर्षकोट्यः सूक्ष्मे उद्धारपल्योपमे भवन्तीति ज्ञातव्यं, वालाग्राणामिह प्रत्येकमसङ्ख्येयखण्डात्मकत्वादेकैकस्यापि वालाग्रस्य सम्बन्धिनां खण्डानामपहारेऽसङ्ख्येयसमयराशिप्राप्तेः सर्ववालाग्रखण्डात्मकापहारे भवन्त्येव सङ्ख्याता वर्षकोट्यः ॥ २३ ॥ अथ **बादरमद्धापल्योपमं प्रतिपादयितुमाह—'वासे'**त्यादि, तस्मिन्नेवोत्सेधाङ्गुलप्रमितयोजनप्रमाणायामविष्कम्भोद्वेधे पल्ये पूर्वोक्तसहजबादरवालाग्रैर्निभृतं भृते सति प्रति वर्षशतमेकैकं वालाग्रमपह्रियते यावता कालेन स पल्यो निर्लेपीक्रियते तावान् कालो बादरमद्धापल्योपमं विज्ञेयं, तत्र बादरेऽद्धापल्योपमे सङ्ख्येया वर्षकोट्यो भवन्तीति ॥ २४ ॥ अथ **सूक्ष्ममद्धापल्योपममाह—'वाससे'**त्यादि, स एव पल्यः प्राग्वदसङ्ख्येयखण्डीकृतसूक्ष्मवालाग्रैराकर्णं परिपूर्णः क्रियते, ततो वर्षशते वर्षशतेऽतिक्रान्ते सत्येकैकसूक्ष्मवालाग्रापहारतो यावता कालेन स पल्यः सर्वात्मना रिक्तो भवति तावान् कालः सूक्ष्ममद्धापल्योपमं अवबोद्धव्यं, तत्र च सूक्ष्मेऽद्धापल्योपमे भवन्त्यसङ्ख्येयानि वर्षाणि, असङ्ख्येया वर्षकोटयो भवन्तीत्यर्थः ॥ २५ ॥ सम्प्रति बादरं सूक्ष्मं च क्षेत्रपल्योपममाह—**'बायरे'**त्यादि, बादराणि च सूक्ष्माणि च बादरसूक्ष्माणि पूर्वोक्तपल्यगतानि सहजान्यसङ्ख्येयखण्डीकृतानि च यानि वालाग्राणीत्यर्थः तेषामवगाढत्वसम्बन्धेन सम्बन्धि यदाकाशं तत्र ये क्षेत्रप्रदेशा—निरंशनभोविभागस्वरूपास्तेषामनुसमयं—प्रतिसमयमेकैकापहारे क्रियमाणे यावान् कालो लगति तदात्मकं यथाक्रममेव बादरं सूक्ष्मं च क्षेत्रं—क्षेत्रपल्योपमं भवति, इयमत्र भावना—स एवोत्सेधाङ्गुलप्रमितयोजनप्रमाणविष्कम्भायामावगाढः पल्यः पूर्ववदेकाहोरात्रयावत्सप्ताहोरात्रप्ररूढैर्वालाग्रैराकर्णं निचितो भ्रियते, ततस्तैर्वालाग्रैर्ये नभःप्रदेशाः स्पृष्टास्ते समये समये एकैकनभःप्रदेशप्रतिसमयापहारेण यावता कालेन सर्वात्मना निष्ठामुपयाति तावान् कालविशेषो बादरं क्षेत्रपल्योपमं, एतच्चासङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमानं, यतः क्षेत्रस्यातिसूक्ष्मत्वेनैकैकवालाग्रावगाढक्षेत्रप्रदेशानामपि प्रतिसमयमेकैकापहारे **'अंगुलअसंखभागे ओसप्पिणीओ असंखेज्जा'** [अङ्गुलासंख्येयभागे अवसर्पिण्योऽसंख्येयाः] इति वचनात् असङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो लगन्ति, किं पुनः सर्ववालाग्रावगाढक्षेत्रप्रदेशापहार इति । तथा स एव पूर्वोक्तः पल्यः पूर्ववदेकैकं वालाग्रमसङ्ख्येयखण्डं कृत्वा तैराकर्णं भृतो निचितश्च तथा क्रियते यथा मनागपि न तत्राग्न्यादिकमाक्रामति, एवं भृते तस्मिन् पल्ये ये आकाशप्रदेशास्तैर्वालाग्रैः स्पृष्टा ये च न स्पृष्टास्ते सर्वेऽप्येकैकस्मिन् समये एकैकाकाशप्रदेशापहारेण

समुद्ध्रियमाणा यावता कालेन सर्वात्मना निष्ठामुपयान्ति तावान् कालविशेषः सूक्ष्मं क्षेत्रपल्योपमं, इदमप्यसङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमानमेव केवलं पूर्वस्मादसङ्ख्येयगुणं, वालाग्रस्पृष्टनभःप्रदेशेभ्योऽस्पृष्टानामसंख्यातगुणत्वादिति । ननु यैर्वालाग्रैरेकान्ततो निचितमापूरिते सति तस्मिन् पल्ये वह्न्यादिकमपि सर्वथा नाक्रामति तत्र कथं तैर्वालाग्रैः अस्पृष्टा नभःप्रदेशाः सम्भाव्यन्ते ? येनोच्यते तैर्वालाग्रैरस्पृष्टा इति, अत्रोच्यते, वालाग्रेभ्योऽसङ्ख्येयखण्डीकृतेभ्योऽपि नभःप्रदेशानामत्यन्तसूक्ष्मत्वात्, तथा चात्रार्थे प्रश्ननिर्वचनरूपमनुयोगद्वारसूत्रं—"तत्थ णं चोयगे पण्णवगमेवं वयासी—अत्थि णं तस्स पल्लस्सागासप्पएसा जे णं तेहिं वालग्गेहिं अफुन्ना ?, हंता अत्थि, जहा को दिट्ठंतो ?, से जहानामए एगे पल्ले सिया से णं कोहंडाणं भरिए तत्थ माउलिंगा पक्खित्ता तेवि माया तत्थ णं बिल्ला पक्खित्ता तेवि माया तत्थ णं आमलगा पक्खित्ता तेवि माया तत्थ णं वदरा पक्खित्ता तेवि माया तत्थ णं चणगा पक्खित्ता तेवि माया, एवमेएणं दिट्ठंतेणं अत्थि णं तस्स पल्लस्स आगासप्पएसा जे णं तेहिं वालग्गेहिं अणुप्फुन्ना" इति, [तत्र चोदकः प्रज्ञापकमेवमवादीत्—सन्ति तस्य पल्यस्याकाशप्रदेशा ये तैर्वालाग्रैरस्पृष्टाः ?, हन्त सन्ति, यथा को दृष्टान्तः ?, तद्यथा नाम एकः पल्यः स्यात् स कूष्माण्डैर्भृतः तत्र मातुलिङ्गानि प्रक्षिप्तानि तानि मातानि तत्र बिल्वानि प्रक्षिप्तानि तान्यपि मातानि तत्रामलकानि प्रक्षिप्तानि तान्यपि मातानि तत्र बदराणि प्रक्षिप्तानि तान्यपि मातानि तत्र चणकाः प्रक्षिप्तास्तेऽपि माताः एवमनेन दृष्टान्तेन सन्ति तस्य पल्यस्याकाशप्रदेशा ये तैर्वालाग्रैर्न स्पृष्टाः] तदेवमर्वाग्दृष्टयो यद्यपि यथोक्तपल्ये शुषिराभावतोऽस्पृष्टनभःप्रदेशान्न सम्भावयन्ति तथापि सूक्ष्माणामपि वालाग्राणां बादरत्वादाकाशप्रदेशानां पुनरतिसूक्ष्मत्वात्सन्त्येवासङ्ख्याता अस्पृष्टा नभःप्रदेशाः, दृश्यन्ते च निबिडतया सम्भाव्यमानेऽपि स्तम्भादौ आस्फालितानां कीलिकानां प्रभूतानां तदन्तः प्रवेशः न चासौ शुषिरमन्तरेण भवतीति । ननु यद्याकाशप्रदेशा वालाग्रैः स्पृष्टा

अस्पृष्टाश्च परिगृह्यन्ते ततः किं वालाग्रैः प्रयोजनं ?, एवं प्ररूपणा क्रियतां—उत्सेधाङ्गुलप्रमितयोजनायामविष्कम्भावगाढे पल्ये यावन्तो नभःप्रदेशा इति, सत्यमेतत्, केवलमनेन सूक्ष्मपल्योपमेन दृष्टिवादे स्पृष्टास्पृष्टभेदेन द्रव्यप्रमाणं क्रियते, यथा यैर्वालाग्रैः स्पृष्टा नभःप्रदेशास्तेषां प्रतिसमयमेकैकनभःप्रदेशापहारेण यत् बादरक्षेत्रपल्योपमं तत्प्रमाणान्येतानि द्रव्याणि, ये तु वालाग्रैः स्पृष्टा अस्पृष्टा वा नभःप्रदेशास्तेषां प्रतिसमयमेकैकनभःप्रदेशापहारेण यत् सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपमं तावत्प्रमाणान्येतानि द्रव्याणि, ततो दृष्टिवादे वालाग्रैः प्रयोजनमिति तत्प्ररूपणा क्रियते इति १५८ ॥ २६ ॥ इदानीं 'अयर'त्येकोनषष्ट्यधिकशततमं द्वारमाह—

उद्धारपल्लगाणं कोडाकोडी भवेज्ज दसगुणिया । तं सागरोवमस्स उ एक्कस्स भवे परीमाणं ॥२७॥ जावइओ उद्धारो अड्ढाइज्जाण सागराण भवे । तावइआ खलु लोए हवंति दीवा समुद्दा य ॥ २८ ॥ तह अद्धापल्लाणं कोडाकोडी भवेज्ज दसगुणिया । तं सागरोवमस्स उ परिमाणं हवइ एगस्स ॥ २९ ॥ सुहुमेण उ अद्धासागरस्स माणेण सव्वजीवाणं । कम्मठिई कायठिई भवट्ठिई होइ नायव्वा ॥ ३० ॥ इह खेत्तपल्लगाणं कोडाकोडी हवेज्ज दसगुणिया । तं सागरोवमस्स उ एक्कस्स भवे परीमाणं ॥ ३१ ॥ एएण खेत्तसागरउवमाणेणं हविज्ज नायव्वं । पुढविदगअगणिमारुयहरियतसाणं च परिमाणं ॥ ३२ ॥

'उद्धारे'त्यादिगाथाषट्कं, अतिमहत्त्वसाम्यात्सागरेण—समुद्रेणोपमा यस्य तत्सागरोपमं, तदपि त्रिधा—उद्धाराद्धाक्षेत्रसागरोपमभेदात्, पुनरेकैकं द्विधा—बादरं सूक्ष्मं च, तत्र उद्धारपल्ययोः पूर्वोक्तस्वरूपयोर्बादरसूक्ष्मभेदभिन्नयोर्या प्रत्येकं कोटीकोटिर्दशभिर्गुणिता दश कोटीकोटय

इत्यर्थः तदेतत्प्रत्येकमेकस्य बादरोद्धारसागरोपमस्य सूक्ष्मोद्धारसागरोपमस्य च परिमाणं भवेदिति, दशभिर्बादरोद्धारपल्योपमकोटिकोटिभिरेकं बादरोद्धारसागरोपमं भवति, दशभिश्च सूक्ष्मोद्धारपल्योपमकोटिकोटिभिरेकं सूक्ष्मोद्धारसागरोपमं भवतीत्यर्थः ॥ २७ ॥ अथ सूक्ष्मोद्धारसागरोपमस्य प्रयोजनमाह—'**जावइओ**' इत्यादि, अर्धतृतीयप्रमाणानां व्याख्यानात् सूक्ष्मोद्धारसागरोपमाणां पञ्चविंशतिपल्यकोटिकोटिष्वित्यर्थः सूक्ष्मवालाग्रोद्धारोपलक्षितः समयराशिरित्यर्थः भवेत्—जायेत तावन्त एव लोके द्वीपाः समुद्राश्च भवन्ति, एतदुक्तं भवति—सार्धे सूक्ष्मोद्धारसागरोपमद्वये सूक्ष्मोद्धारपल्योपमानां पञ्चविंशतिकोटिकोटिष्वित्यर्थः यावन्तो वालाग्रोद्धारविषयाः समया भवन्ति तावत्सङ्ख्यास्तिर्यग्लोके द्वीपसमुद्रा अपि सर्वे सम्भवन्तीत्यर्थः, इह च यद्यपि सूत्रे सामान्येनैवोक्तं तथापि सूक्ष्मोद्धारसागरोपमस्यैवेदं द्वीपसमुद्रसङ्ख्यानयनलक्षणं प्रयोजनमवसेयं, 'एएहिं सुहुमेहिं उद्धारपलिओवमसागरोवमेहिं दीवसमुद्दाणं उद्धारो घिप्पइ' [एताभ्यां सूक्ष्मोद्धारपल्योपमसागरोपमाभ्यां द्वीपसमुद्राणामुद्धारो गृह्यते] इति वचनात्, बादरोद्धारसागरोपमेण तु न किमपि प्रयोजनं, केवलं बादरे प्ररूपिते सूक्ष्मप्ररूपणा क्रमनिष्पन्नत्वात् सुखकर्तव्या सुखावसेया च भवतीत्यतस्तत्प्ररूपणामात्रं कृतं, एवं बादराद्धाक्षेत्रसागरोपमयोर्बादरपल्योपमत्रये च वाच्यमिति ॥ २८ ॥ अथ बादरं सूक्ष्मं चाद्धासागरोपममाह—'**तहे**'त्यादि, तथेति समुच्चये अद्धापल्योपमयोर्बादरसूक्ष्मभेदभिन्नयोर्या प्रत्येकं कोटिकोटिर्दशभिर्गुणिता दश कोटिकोटय इत्यर्थः तदेतत्प्रत्येकमेकस्य बादराद्धासागरोपमस्य सूक्ष्माद्धासागरोपमस्य च प्रमाणं भवेत्, भावार्थस्तु उद्धारसागरोपमवदिति ॥ २९ ॥ अथ सूक्ष्माद्धासागरोपमप्रयोजनमाह—'**सुहुमे**'त्यादि, सूक्ष्मेणाद्धासागरोपमस्य मानेन—प्रमाणेन सर्वेषां—नारकतिर्यगादिजीवानां कर्मस्थितिकायस्थितिभवस्थितयो भवन्ति ज्ञातव्याः, तत्र कर्मणां—ज्ञानावरणादीनां स्थितिः—अवस्थानकालस्त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यादिरूपः कर्मस्थितिः, कायः—पृथिव्यादिकायोऽत्राभिप्रेतः, ततश्चैकस्मिन् काये पुनः पुनस्तत्रैवोत्पत्त्या स्थितिः असङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिण्यात्मिका कायस्थितिः भवो—नारकाद्येकजीवस्य विवक्षितमेकमेव जन्म तत्र स्थितिः—आयुःकर्मानुभवनपरिणतिस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमादिरूपा भवस्थितिः, एताः कर्मकायभवस्थितयः सूक्ष्माद्धासागरोपमेण प्रमीयन्ते इति भावः ॥ ३० ॥ अथ बादरं सूक्ष्मं च क्षेत्रसागरोपममाह—'**इहे**'त्यादि, इह—अस्मिन् प्रक्रमे बादरक्षेत्रपल्योपमानां दशभिः कोटिकोटिभिर्बादरं क्षेत्रसागरोपमं सूक्ष्मक्षेत्रपल्योपमानां तु दशभिः कोटिकोटिभिः सूक्ष्मं क्षेत्रसागरोपममिति तात्पर्यार्थः, अक्षरार्थस्तु पूर्ववदिति॥ ३१॥सूक्ष्मक्षेत्रसागरोपमस्य प्रयोजनमाह—'**एतेणे**'त्यादि,एतेन—सूक्ष्मक्षेत्रसागरोपमस्यैव मानेन—प्रमाणेन ज्ञातव्यं, किमित्याह—परिमाणं—सङ्ख्यानं, केषां ?—पृथिव्युदकाग्निवायुवनस्पतित्रसजीवानां, एतच्च प्राचुर्येण दृष्टिवादे प्रतिपादितं सकृदेवान्यत्र सूक्ष्मोद्धाराद्धाक्षेत्रपल्योपमानामप्येतान्येव प्रयोजनानि द्रष्टव्यानीति १५९ ॥ ३२ ॥ इदानीं 'ओसप्पिणि'त्ति षष्ट्यधिकशततमं द्वारमाह—

दस कोडाकोडीओ अद्धाअयराण हुंति पुन्नाओ । अवसप्पिणीएँ तीए भाया छच्चेव कालस्स ॥ ३३ ॥ सुसमसुसमा य १ सुसमा २ तइया पुण सुसमदुस्समा ३ होइ । दूसमसुसम चउत्थी ४ दूसम ५ अइदूसमा छट्ठी ६ ॥ ३४ ॥ सुसमसुसमाएँ कालो चत्तारि हवंति कोडिकोडीओ । तिन्नि सुसमाएँ कालो दुन्नि भवे सुसमदुसमाए ॥ ३५ ॥ एक्का कोडाकोडी बायालीसाएँ जा सहस्सेहिं । वासाण होइ ऊणा दूसमसुसमाइ सो कालो ॥ ३६ ॥ अह दूसमाएँ कालो वाससहस्साइं एक्कवीसं तु । तावइओ चेव भवे कालो अइदूसमाएवि ॥ ३७ ॥

'**दसे**'त्यादिगाथापञ्चकं, अवसर्पति हीयमानारकतया अवसर्पयति वाऽऽयुष्कशरीरादिभावान् ह्रापयतीत्यवसर्पिणी तस्यां, तरीतुमशक्यानि

प्रभूतकालतरणीयत्वादतराणि—सागरोपमाणीत्यर्थः सूक्ष्माद्धासागरोपमाणां सम्पूर्णा दश कोटीकोट्यो भवन्ति, सूक्ष्माद्धासागरोपमाणां दशभिः कोटीकोटीभिर्निष्पन्नोऽवसर्पिणीलक्षणः कालविशेषोऽवगन्तव्य इति तात्पर्यार्थः, तस्यां चावसर्पिण्यां कालस्य भागा—विच्छेदाः सुषमसुषमादयः षडेव भवन्ति ॥ ३३ ॥ तानेवाह—'सुसमे'त्यादि, शोभनाः समाः—वर्षाण्यस्यामिति सुषमा अत्यन्तं सुषमा सुषमासुषमा, सर्वथा दुष्षमानुभावरहित एकान्तसुषमारूपोऽवसर्पिण्याः प्रथमो भागः, द्वितीया सुषमा तृतीया पुनः सुषमदुष्षमा भवति, दुष्टाः समा अस्यां सा दुष्षमा सुषमा चासौ दुष्षमा च सुषमदुष्षमा, सुषमानुभावबहुला अल्पदुष्षमानुभावेत्यर्थः, चतुर्थी दुष्षमसुषमा, दुष्षमा चासौ सुषमा च दुष्षमसुषमा, दुष्षमानुभावबहुला अल्पसुषमानुभावेत्यर्थः, पञ्चमी दुष्षमा, षष्ठी त्वतिशयेन दुष्षमा अतिदुष्षमा, सर्वथा सुषमानुभावरहिता दुष्षमदुष्षमेत्यर्थः ॥ ३४ ॥ अथैतेषामेव सुषमसुषमादीनां षण्णामरकाणां प्रमाणमाह—'सुसमसुसे'त्यादि, सुषमसुषमायां कालः—कालप्रमाणं सागरोपमाणां चतस्रः कोटिकोटयो भवन्ति, सुषमायां तिस्रः सागरोपमकोटिकोटयः, सुषमदुष्षमायां द्वे सागरोपमकोटिकोट्यौ, एका—एकसङ्ख्या सागरोपमकोटिकोटिर्द्विचत्वारिंशता वर्षाणां सहस्रैर्या न्यूना भवति स दुष्षमसुषमायाः कालो, द्विचत्वारिंशद्वर्षसहस्रन्यूनैकसागरोपमकोटिकोटिप्रमाणा दुष्षमसुषमेत्यर्थः, अथ दुष्षमायां कालप्रमाणमेकविंशतिवर्षसहस्राणि तावानेव च—दुष्षमाप्रमाण एव भवेत् कालः अतिदुष्षमायामपि, एकविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणा दुष्षमदुष्षमापि भवतीति भावः, अस्यां चावसर्पिण्यां शरीरोच्छ्रयायुष्ककल्पवृक्षादिशुभभावानां परतोऽनन्तगुणा परिहानिः, तथाहि—सुषमसुषमायां मनुष्याणां गव्यूतत्रितयं शरीरोच्छ्रयः त्रीणि च पल्योपमान्यायुः शुभपरिणामोऽपि कल्पवृक्षादिरनेकः, सुषमायां द्वे गव्यूते द्वे च पल्योपमे कल्पपादपादिपरिणामश्च शुभो हीनतरः, सुषमदुष्षमायामेकं गव्यूतं एकं पल्योपमं हीनतमश्च कल्पवृक्षादिपरिणामः, दुष्षमसुषमायां पञ्चधनुःशतप्रभृति सप्तहस्तान्तं तनुमानमायुरपि पूर्वकोटिप्रमाणं परिहीनश्च कल्पवृक्षादिपरिणामः, दुष्षमायामनियतं देहमानमायुरप्यनियतं वर्षशतादर्वाक् पर्यन्ते विंशतिवर्षाणि परमायुः शरीरोच्छ्रयो हस्तद्वयं औषधिवीर्यपरिहाणिश्चानन्तगुणा, अतिदुष्षमायामप्यनियतं शरीरोच्छ्रयादि सर्वं पर्यन्ते तु हस्तप्रमाणं वपुः षोडश वर्षाणि परमायुर्निरवशेषौषधिपरिहानिश्चेति, एवमन्यदप्येतत्स्वरूपं समयात् समवसेयमिति १६० ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ इदानीं 'उस्सप्पिणि'त्ति एकषष्ट्यधिकशततमं द्वारमाह—

अवसप्पिणीव भागा हवंति उस्सप्पिणीइवि छ एए । पडिलोमा परिवाडी नवरि विभाएसु नायव्वा ॥ ३८ ॥

'अवसप्पिणी'त्यादि, उत्सर्पति—वर्धतेऽरकापेक्षया उत्सर्पयति वा-भावानायुष्कादीन् वर्धयतीत्युत्सर्पिणी, अस्यामप्येत एवावसर्पिण्याः सम्बन्धिनः सुषमसुषमादयो षट् कालविभागा भवन्ति, नवरं—केवलं विभागेषु—अरकेषु प्रतिलोमा—विपरीता परिपाटी—आनुपूर्वी ज्ञातव्या, अयमर्थः—अवसर्पिण्यां सुषमसुषमाद्या दुष्षमदुष्षमान्ताः षडरका उक्ताः उत्सर्पिण्यां तु दुष्षमदुष्षमाद्याः सुषमसुषमापर्यन्ताः षडरका भवन्तीति, तदेवं विंशतिसूक्ष्माद्धासागरोपमकोटीकोटीप्रमाणद्वादशारकमेतदवसर्पिण्युत्सर्पिण्योः कालचक्रं पञ्चसु भरतेष्वैरवतेषु च पञ्चस्वनाद्यन्तं परिवर्तते, यथाऽहोरात्रे वासरो रजनी वा न शक्यते निरूपयितुमादित्वेनान्तत्वेन वा अनादित्वादहोरात्रचक्रप्रवृत्तेस्तथेदमपीति १६१ ॥ ३८ ॥ इदानीं 'दव्वे खेत्ते काले । भावे पोग्गलपरियट्टो'त्ति द्विषष्ट्यधिकशततमं द्वारमाह—

ओसप्पिणी अणंता पोग्गलपरियट्टओ मुणेयव्वो । तेऽणंता तीयद्धा अणागयद्धा अणंतगुणा ॥ ३९ ॥ पोग्गलपरियट्टो इह दव्वाइचउविहो मुणेयव्वो । थूलेयरभेएहिं जह होइ तहा निसामेह

॥ ४० ॥ ओरालविउव्वातेयकम्मभासाणपाणमणएहिं । फासेवि सव्वपोग्गल मुक्का अह बायरपरट्टो ॥ ४१ ॥ अहव इमो दव्वाई ओरालविउव्वतेयकम्मेहिं । नीसेसदव्वगहणंमि बायरो होइ परियट्टो ॥ ४२ ॥ दव्वे सुहुमपरट्टो जाहे एगेण अह सरीरेणं । फासेवि सव्वपोग्गल अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा ॥ ४३ ॥ लोगागासपएसा जया मरंतेण एत्थ जीवेणं । पुट्ठा कमुक्कमेणं खेत्तपरट्टो भवे थूलो ॥ ४४ ॥ जीवो जइया एगे खेत्तपएसंमि अहिगए मरइ । पुणरवि तस्साणंतरि बीयपएसंमि जइ मरए ॥ ४५ ॥ एवं तरतमजोगेण सव्वखेत्तंमि जइ मओ होइ । सुहुमो खेत्तपरट्टो अणुक्कमेणं नणु गणेज्जा ॥ ४६ ॥ ओसप्पिणीएँ समया जावइया ते य नियमरणेणं । पुट्ठा कमुक्कमेणं कालपरट्टो भवे थूलो ॥ ४७ ॥ सुहुमो पुण ओसप्पिणी पढमे समयंमि जइ मओ होइ । पुणरवि तस्साणंतरबीए समयंमि जइ मरइ ॥ ४८ ॥ एवं तरतमजोएण सव्वसमएसु चेव एएसुं । जइ कुणइ पाणचायं अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा ॥ ४९ ॥ एगसमयंमि लोए सुहुमागणिजिया उ जे उ पविसंति । ते हुंतऽसंखलोयप्पएसतुल्ला असंखेज्जा ॥ ५० ॥ तत्तो असंखगुणिया अगणिक्काया उ तेसि कायठिई । तत्तो संजमअणुभागबंधठाणाणिऽसंखाणि ॥ ५१ ॥ ताणि मरंतेण जया पुट्ठाणि कमुक्कमेण सव्वाणि । भावंमि बायरो सो सुहुमो य कमेण बोद्धव्वो ॥ ५२ ॥

१६१ उत्सार्पिणी गा. १०३८

१६२ पुद्गलपरावर्त्तः गा. १०३९ ५२

'ओसप्पी'त्यादि गाथाचतुर्दशकं, अवसर्पिणीग्रहणेनोत्सर्पिण्यप्युपलक्ष्यते, ततोऽयमर्थः—अवसर्पिण्युत्सर्पिण्योऽनन्ता मिलिताःसमुदिताः पुद्गलपरावर्तो ज्ञातव्यः, ते च पुद्गलपरावर्ता अनन्ता अतीताद्धा, अनन्तपुद्गलपरावर्तात्मकोऽतीतः काल इत्यर्थः, अतीताद्धापेक्षया चानन्तगुणोऽनागताद्धा भविष्यत्काल इत्यर्थः, ननु भगवत्यां 'अणागयद्धा णं तीयद्धाओ समयाहिय'त्ति सूत्रेऽनागतकालोऽतीतकालात्समयाधिक उक्तः, तथाहि—"अतीतानागतौ कालावनादित्वानन्तत्वाभ्यां तुल्यौ, तयोश्च मध्ये भगवतः प्रश्नसमयो वर्तते, स चाविनष्टत्वेनातीते न प्रविशतीत्यविनष्टसाधर्म्यादनागते क्षिप्तः, ततोऽतीतकालादनागताद्धा समयाधिको भवती"ति, इह पुनरतीताद्धातोऽनागताद्धाऽनन्तगुणाऽभिहिता तत्कथं न विरोधः?, अत्रोच्यते, यथा अनागताद्धाया अन्तो नास्ति एवमतीताद्धाया आदिरित्युभयोरप्यन्ताभावमात्रेण तत्र तुल्यत्वं विवक्षितमिति न दोषः, यदि च अतीतानागताद्धे वर्तमानसमये समे स्यातां ततः समयातिक्रमेऽनागताद्धा समयेनोना स्यात् ततो द्व्यादिभिः समयैः, एवं च समत्वं नास्ति, तस्मादतीताद्धायाः सकाशादनागताद्धाऽनन्तगुणेति स्थितं, अत एवानन्तेनापि कालेन गतेन नासौ क्षीयत इति, वर्तमानैकसमयरूपा वर्तमानाद्धाऽप्यस्ति, सा च सूक्ष्मत्वान्नेह पृथक्प्रतिपादितेति ॥ ३९ ॥ पुद्गलपरावर्तभेदानभिधातुमाह—'पोग्गले'त्यादि, इह—अस्मिन् पारमेश्वरप्रवचने पुद्गलपरावर्तो द्रव्यादितो—द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदतश्चतुर्विधः—चतुष्प्रकारो ज्ञातव्यः, तद्यथा—द्रव्यपुद्गलपरावर्तः क्षेत्रपुद्गलपरावर्तः कालपुद्गलपरावर्तो भावपुद्गलपरावर्तश्च, पुनरप्येकैकः पुद्गलपरावर्तः स्थूलेतरभेदाभ्यां—बादरसूक्ष्मत्वभेदेन द्विधा—बादरः सूक्ष्मश्च, स च यथा भवति तथा निशमयत—शृणुतेति ॥ ४० ॥ तत्र बादरद्रव्यपुद्गलपरावर्तमाह—'ओराले'त्यादि, एकेन जन्तुना विकटां भवाटवीं पर्यटता अनन्तेषु भवेषु औदारिकवैक्रियतैजसकार्मणभाषाऽऽनप्राणमनोलक्षणपदार्थसप्तकरूपतया चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकवर्तिनः सर्वेऽपि पुद्गलाः स्पृष्ट्वा—परिभुज्य यावता कालेन मुक्ता भवन्ति एष बादरद्रव्यपुद्गलपरावर्तः, किमुक्तं भवति?—यावता कालेनैकेन जीवेन सर्वेऽपि जगद्वर्तिनः परमाणवो यथायोगमौ-

दारिकादिसप्तकस्वभावत्वेन परिभुज्य २ परित्यक्तास्तावान् कालविशेषो बादरद्रव्यपुद्गलपरावर्तः, आहारकशरीरं चोत्कृष्टतोऽप्येकजीवस्य वारचतुष्टयमेव सम्भवति ततस्तस्य पुद्गलपरावर्तं प्रत्यनुपयोगान्न ग्रहणं कृतमिति ॥ ४१ ॥ अथ मतान्तरेण द्रव्यपुद्गलपरावर्तमाह— 'अहवे'त्यादि, अथवा—अन्येषामाचार्याणां मतेनौदारिकवैक्रियतैजसकार्मणशरीरचतुष्टयरूपतया निःशेषद्रव्यग्रहणे-एकजीवेन सर्वलोकपुद्गलानां परिभुज्य २ परित्यजनेऽयं बादरः—स्थूलः पुद्गलपरावर्तो भवति, किंविशिष्टः ?—द्रव्यादिः, द्रव्यशब्द आदिर्यस्य पुद्गलपरावर्तस्य स द्रव्यादिः, द्रव्यपुद्गलपरावर्त इत्यर्थः ॥ ४२ ॥ सूक्ष्मं द्रव्यपुद्गलपरावर्तमाह— **'दवे'** इत्यादि, अथ द्रव्ये—द्रव्यविषयः सूक्ष्मः पुद्गलपरावर्तो भवति यथा औदारिकादिशरीराणामेकेन—अन्यतमेन शरीरेण एको जीवः संसारे परिभ्रमन् सर्वानपि पुद्गलान् स्पृष्ट्वा—परिभुज्य २ मुञ्चति, इयमत्र भावना—यावता कालेन सर्वेऽपि लोकाकाशभाविनः परमाणव औदारिकाद्यन्यतमैकविवक्षितशरीररूपतया परिभुज्य २ निष्ठां नीयन्ते तावान् कालविशेषः सूक्ष्मद्रव्यपुद्गलपरावर्तः, पुद्गलानां—परमाणूनामौदारिकादिरूपतया विवक्षितैकशरीररूपतया वा सामस्त्येन परावर्तः—परिणमनं यावति काले स तावान् कालः पुद्गलपरावर्त्तः, इदं च शब्दस्य व्युत्पत्तिनिमित्तं, अनेन च व्युत्पत्तिनिमित्तेन स्वैकार्थसमवायिप्रवृत्तिनिमित्तमनन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमानस्वरूपं लक्ष्यते, तेन क्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तादौ पुद्गलपरावर्तनाभावेऽपि प्रवृत्तिनिमित्तस्यानन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीमानस्वरूपस्य विद्यमानत्वात्पुद्गलपरावर्त्तशब्दः प्रवर्तमानो न विरुद्ध्यते, यथा गोशब्दः पूर्वं गमने व्युत्पादितः, तेन च गमनेन व्युत्पत्तिनिमित्तेन स्वैकार्थसमवायिखुरककुदलाङ्गूलसास्नादिमत्त्वरूपं प्रवृत्तिनिमित्तमुपलक्ष्यते, ततो गमनरहितेऽपि गोपिण्डे प्रवृत्तिनिमित्तसद्भावाद्गोशब्दः प्रवर्तते इति, **'अणुक्कमेणं नणु गणेज्ज'**त्ति एतांश्च पुद्गलान् अनुक्रमेण—विवक्षितैकशरीरस्पृष्टतारूपया परिपाट्या ननु—निश्चितं गणयेत्, इदमत्र तात्पर्यं—एतस्मिन् सूक्ष्मे द्रव्यपुद्गलपरावर्ते

विवक्षितैकशरीरव्यतिरेकेणान्यशरीरतया ये परिभुज्य २ परित्यज्यन्ते ते न गण्यन्ते, किन्तु प्रभूतेऽपि काले गते सति ये च विवक्षितैकशरीररूपतया परिणम्यन्ते त एव परमाणवो गण्यन्त इति, प्रथमपक्षाभिप्रायेण तु औदारिकादिसप्तकमध्यादन्यतमेनैकेन केनचित्पूर्वोक्तरीत्या सर्वपुद्गलस्पर्शने सूक्ष्मपुद्गलपरावर्तो भवतीति ॥ ४३ ॥ अथ बादरक्षेत्रपुद्गलपरावर्तमाह— **'लोगे'**त्यादि, लोकस्य—चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्याकाशप्रदेशा—निर्विभागा नभोभागा यदा म्रियमाणेनात्र—जगति जीवेन स्पृष्टा—व्याप्ताः क्रमेण—तदनन्तरभावलक्षणेनोत्क्रमेण वा—अर्द्धवितर्द्दमरणाक्रान्तक्षेत्रप्रदेशरूपेण तदा क्षेत्रपुद्गलपरावर्तो भवेत् स्थूलो—बादरः, किमुक्तं भवति ?—यावता कालेनैकेन जीवेन क्रमेण उत्क्रमेण वा यत्र तत्र म्रियमाणेन सर्वेऽपि लोकाकाशप्रदेशा मरणे संस्पृष्टाः क्रियन्ते स तावान् कालविशेषो बादरः क्षेत्रपुद्गलपरावर्तः ॥ ४४ ॥ सम्प्रति सूक्ष्मक्षेत्रपुद्गलपरावर्तमाह— **'जीवो'** इत्यादिगाथाद्वयं, एकः कश्चिज्जन्तुरनन्तभवभ्रमणपरो यदा एकस्मिन् क्षेत्रप्रदेशेऽधिगते—प्राप्ते सति, तत्र स्थित इत्यर्थः, कल्पनया न परमार्थेन, असङ्ख्यातप्रदेशावगाढत्वाज्जीवस्य, म्रियते—प्राणान् परित्यजति-पुनरपि तस्य—प्रथममरणस्पृष्टप्रदेशस्यानन्तरे—अव्यवहिते द्वितीये प्रदेशे यदि म्रियते पुनरप्यनन्तरे तृतीये प्रदेशे यदि म्रियते, एवं तर, तमयोगेन—अनन्तरानन्तरप्रदेशमरणलाभलक्षणेन सर्वस्मिन्नपि क्षेत्रे—लोकाकाशे मृतो भवति तदा सूक्ष्मः क्षेत्रपुद्गलपरावर्तो ज्ञेयः, अत्र च क्षेत्रप्रदेशान् अनुक्रमेणैव—प्रथमप्रदेशानुबद्धप्रदेशपरम्परापरिपाट्यैव गणयेत्, न पुनः पूर्वस्पृष्टान् व्यवहितान् वा प्रदेशान् गणयेत्, इयमत्र भावना—यद्यपि जीवस्यावगाहना जघन्याऽप्यसङ्ख्येयप्रदेशात्मिका भवति तथापि विवक्षिते कस्मिंश्चिद्देशे म्रियमाणस्य विवक्षितः कश्चिदेकः प्रदेशोऽवधिभूतो विवक्ष्यते, ततस्तस्मात्प्रदेशादन्यत्र प्रदेशान्तरे ये नभःप्रदेशा मरणेन व्याप्यन्ते ते न गण्यन्ते, किन्त्वनन्तेऽपि काले गते सति विवक्षितात्प्रदेशादनन्तरो यः प्रदेशो मरणेन व्याप्तो भवति स गण्यते, तस्मादप्यनन्तरो यः प्रदेशो मरणे व्याप्तः

स गण्यते, एवमानन्तर्यपरम्परया यावता कालेन सर्वेलोकाकाशप्रदेशा मरणेन स्पृष्टा भवन्ति तावान् कालविशेषः सूक्ष्मक्षेत्रपुद्गलपरावर्तः, अन्ये तु व्याचक्षते—येष्वाकाशप्रदेशेष्ववगाढो जीवो मृतस्ते सर्वेऽप्याकाशप्रदेशा गण्यन्ते, न पुनस्तन्मध्यवर्ती विवक्षितः कश्चिदेक एवाकाशप्रदेश इति ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ अथ बादरं कालपुद्गलपरावर्तमाह—'**ओसप्पी**'त्यादि, अवसर्पिण्या उपलक्षणत्वादुत्सर्पिण्याश्च यावन्तः समयाः—परमसूक्ष्माः कालविभागास्ते यदा एकजीवेन निजमरणेन क्रमेणोत्क्रमेण वा स्पृष्टा भवन्ति तदा कालपुद्गलपरावर्तो भवेत् स्थूलः, अयमर्थः—यावता कालेनैको जीवः सर्वानप्यवसर्पिण्युत्सर्पिणीसमयान् क्रमेणोत्क्रमेण वा मरणेन व्याप्तान् करोति तावान् कालविशेषो बादरः कालपुद्गलपरावर्तः ॥ ४७ ॥ सूक्ष्मं कालपुद्गलपरावर्तमाह—'**सुहुमो**' इत्यादिगाथाद्वयं, सूक्ष्मः पुनः कालपुद्गलपरावर्तो भवति, तद्यथा—एकः कश्चिज्जीवोऽवसर्पिण्याः प्रथमे समये यदि मृतो भवति पुनरपि तस्यावसर्पिणीप्रथमसमयस्यानन्तरे द्वितीये समये यदि म्रियते, एवं तरतमयोगेन—अनन्तरानन्तरसमयमरणलाभलक्षणेन एतेषु सर्वेष्वप्यवसर्पिण्युत्सर्पिणीसम्बन्धिषु समयेषु यदि प्राणपरित्यागं करोति तदा सूक्ष्मः कालपुद्गलपरावर्तो भवति, इहापि समयान् अनुक्रमेणैव—प्रथमसमयानुगतसमयपरम्परापरिपाट्यैव गणयेत्, न पुनः पूर्वस्पृष्टान् व्यवहितान् वा समयान् गणयेदिति, अत्रापीयं भावना—इहावसर्पिणीप्रथमसमये कश्चिज्जीवो मृत्युमुपगतः, ततो यदि समयोनविंशतिसागरोपमकोटीकोटीभिरतिक्रान्ताभिर्भूयोऽपि स जन्तुरवसर्पिणीद्वितीयसमये म्रियते तदा स द्वितीयः समयो मरणस्पृष्टो गण्यते, शेषास्तु समया मरणस्पृष्टा अपि सन्तो न गण्यन्ते, यदि पुनस्तस्मिन्नवसर्पिणीद्वितीयसमये न म्रियते किन्तु समयान्तरे तदा सोऽपि न गृह्यते, किन्त्वनन्तास्ववसर्पिण्युत्सर्पिणीषु गतासु यदाऽवसर्पिणीद्वितीयसमये एव मरिष्यति तदा स समयो गण्यते, एवमानन्तर्यप्रकारेण यावता कालेन सर्वेऽप्युत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमया मरणव्याप्ता भवन्ति तावान् कालविशेषः

सूक्ष्मः कालपुद्गलपरावर्तः ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ साम्प्रतं द्विविधमपि भावपुद्गलपरावर्तं विवक्षुः प्रथमं तावदनुभागबन्धस्थानपरिमाणमाह—'**एगसमयंमी**'त्यादिगाथाद्वयं, लोके इह—जगति एकस्मिन् समये ये पृथिवीकायिकादयो जीवाः '**सुहुमागणिजिया उ**'त्ति सप्तम्यर्थत्वात्प्रथमायाः सूक्ष्माग्निजीवेषु—सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्तिषु तेजस्कायिकजीवेषु प्रविशन्ति—उत्पद्यन्ते ते भवन्त्यसङ्ख्येयाः, असङ्ख्येयत्वमेवाह—असङ्ख्येयलोकप्रदेशतुल्याः—असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणाः, इह च विजातीयजीवानां जात्यन्तरतयोत्पत्तिः प्रवेश उच्यते, इत्थमेव **प्रज्ञप्तौ** प्रवेशनकशब्दार्थस्य व्याख्यातत्वात्, ततस्ते जीवाः पृथिव्यादिभ्योऽन्यकायेभ्यो बादरतेजस्कायेभ्यश्च सूक्ष्मतेजस्कायतयोत्पद्यन्ते ते इह गृह्यन्ते, ये पुनः पूर्वमुत्पन्नाः(सूक्ष्म)स्तेजस्कायिकाः पुनर्मृत्वा तेनैव पर्यायेणोत्पद्यन्ते ते न गृह्यंते, तेषां पूर्वमेव प्रविष्टत्वात्, ततः सर्वस्तोका एकसमयसमुत्पन्नसूक्ष्माग्निकायिकाः, '**तत्तो**'त्ति ततः—तेभ्यः एकसमयोत्पन्नसूक्ष्माग्निकायिकेभ्योऽसङ्ख्यगुणिता—असङ्ख्येयगुणा अग्निकायाः पूर्वोत्पन्नाः सर्वेऽपि सूक्ष्माग्निकायिकजीवाः, कथमिति चेदुच्यते—एकः सूक्ष्माग्निकायिको जीवः समुत्पन्नोऽन्तर्मुहूर्तं जीवति, एतावन्मात्रायुष्कत्वात्तेषां, तस्मिंश्चान्तर्मुहूर्ते ये समयास्तेषु प्रत्येकमसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः सूक्ष्माग्निकायिकाः समुत्पद्यन्ते, अतः सिद्धमेकसमयोत्पन्नसूक्ष्माग्निकायिकेभ्यः सर्वेषां पूर्वोत्पन्नसूक्ष्माग्निकायिकानामसङ्ख्येयगुणत्वं, तेभ्योऽपि सर्वसूक्ष्माग्निकायिकेभ्यस्तेषामेव प्रत्येकं कायस्थितिः—पुनः पुनस्तत्रैव काये समुत्पत्तिलक्षणाऽसङ्ख्यातगुणा, एकैकस्यापि सूक्ष्माग्निकायिकस्यासङ्ख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीप्रमाणायाः कायस्थितेरुत्कर्षतः प्रतिपादितत्वादिति, तस्या अपि कायस्थितेः सकाशात्संयमस्थानान्यनुभागबन्धस्थानानि च प्रत्येकमसङ्ख्येयगुणानि, कायस्थितावसङ्ख्येयगुणानां स्थितिबन्धानां भावात्, एकैकस्मिंश्च स्थितिबन्धेऽसङ्ख्येयानामनुभागबन्धस्थानानां सद्भावादिति, संयमस्थानान्यप्यनुभागबन्धस्थानैस्तुल्यान्येवेति तेषामुपादानं, तत्स्वरूपं चाग्रे वक्ष्यामः । अथानुभागबन्धस्थानानीति कः

शब्दार्थः ?, उच्यते, तिष्ठत्यस्मिन् जीव इति स्थानं, अनुभागबन्धस्य स्थानमनुभागबन्धस्थानं, एकेन काषायिकेणाध्यवसायेन गृहीतानां कर्मपुद्गलानां विवक्षितैकसमयबद्धरससमुदायपरिमाणमित्यर्थः, तानि चानुभागबन्धस्थानान्यसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि, तेषां चानुभागबन्धस्थानानां निष्पादका ये कषायोदयरूपा अध्यवसायविशेषास्तेऽप्यनुभागबन्धस्थानानीत्युच्यन्ते, कारणे कार्योपचारात्, तेऽपि चानुभागबन्धाध्यवसाया असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा इति ॥ ५० ॥ ५१ ॥ अथ बादरं सूक्ष्मं च भावपुद्गलपरावर्तमाह— 'ताणी'त्यादि, तानि—अनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि सर्वाण्यप्यसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि म्रियमाणेन यदा जीवेनैकेन क्रमेण—आनन्तर्येणोत्क्रमेण च—पारम्पर्येण स्पृष्टानि भवन्ति एष बादरभावपुद्गलपरावर्तः, किमुक्तं भवति ?—यावता कालेन क्रमेणोत्क्रमेण वा सर्वेष्वप्यनुभागबन्धाध्यवसायेषु वर्तमानो मृतो भवति तावान् कालो बादरभावपुद्गलपरावर्तः, सूक्ष्मः पुनः भावपुद्गलपरावर्तो बोद्धव्यो यदा क्रमेण—परिपाट्या सर्वाण्यप्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि स्पृष्टानि भवन्ति, इयमत्र भावना—कश्चिज्जन्तुः सर्वजघन्ये कषायोदयरूपेऽध्यवसाये वर्तमानो मृतस्ततो यदि स एव जन्तुरनन्तेऽपि काले गते सति प्रथमादनन्तरे द्वितीयेऽध्यवसायस्थाने वर्तमानो म्रियते तदा तन्मरणं गण्यते न शेषाण्युत्क्रमभावीन्यनन्तान्यपि मरणानि, ततः कालान्तरे भूयोऽपि यदि द्वितीयस्मादनन्तरे तृतीयेऽध्यवसायस्थाने वर्तमानो म्रियते तदा तृतीयं मरणं गण्यते न शेषाण्यपान्तरालभावीन्यनन्तान्यपि मरणानि, एवं क्रमेण सर्वाण्यनुभागबन्धाध्यवसायस्थानानि यावता कालेन मरणेन स्पृष्टानि भवन्ति तावान् कालविशेषः सूक्ष्मभावपुद्गलपरावर्तः । इह च बादरे प्ररूपिते सति सूक्ष्मः सुखेनैव शिष्यैः समधिगम्यते इति बादरपुद्गलपरावर्तप्ररूपणा क्रियते, न पुनः कोऽपि बादरपुद्गलपरावर्तः कचिदपि सिद्धान्तप्रदेशे प्रयोजनवानुपलभ्यत इति, तथा सूक्ष्माणामपि चतुर्णां पुद्गलपरावर्तानां मध्ये जीवाभिगमादौ पुद्गलपरावर्तः क्षेत्रतो बाहुल्येन

गृहीतः, क्षेत्रतो मार्गणायां तस्योपादानात्, तथा च तत्सूत्रं—'जे से साइए सपज्जवसिए मिच्छादिट्ठी से जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं अणंतं कालं, अणंताओ उसप्पिणीओसप्पिणीओ कालओ, खेत्तओ अवड्ढं पोग्गलपरियट्टं देसूण'मित्यादि [यः स सादिसपर्यवसितो मिथ्यादृष्टिः स जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तमुत्कृष्टेनानन्तं कालं, अनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः कालतः क्षेत्रतोऽपार्धं पुद्गलपरावर्त्तं देशोनं] ततोऽन्यत्रापि यत्र विशेषनिर्देशो नास्ति तत्र पुद्गलपरावर्तग्रहणे क्षेत्रपुद्गलपरावर्तो गृह्यते इति सम्भाव्यते, तत्त्वं तु बहुश्रुता एव विदन्तीति १६२ ॥ ५२ ॥ इदानीं 'पन्नरस कम्मभूमीउ'त्ति त्रिषष्ट्यधिकशततमं द्वारमाह—

भरहाइ ५ विदेहाइं ५ एरवयाइं च ५ पंच पत्तेयं। भन्नंति कम्मभूमी धम्मजोग्गा उ पन्नरस॥५३॥

भरतानि 'विदेहाइं'ति महाविदेहा ऐरवतानि च प्रत्येकं पञ्च पञ्च भण्यन्ते पञ्चदश कर्मभूमयः, एतासामेव स्वरूपमाह—धर्मस्य—श्रुतचारित्ररूपस्य योग्या—उचितास्तदनुष्ठानस्य तत्रैव सम्भवात्, अयमर्थः—कर्म—कृषिवाणिज्यादि मोक्षानुष्ठानं वा तत्प्रधाना भूमयः कर्मभूमयः ताश्च पञ्चदश भवन्ति, तद्यथा—एकं भरतक्षेत्रं जम्बूद्वीपे द्वे धातकीखण्डे द्वे च पुष्करवरद्वीपार्धे एवं भरतानि पञ्च, एवं महाविदेहा ऐरवतानि च प्रत्येकं पञ्च पञ्चेति १६३ ॥ ५३ ॥ इदानीं 'अकम्मभूमीओ तीस'त्ति चतुःषष्ट्यधिकशततमं द्वारमाह—

हेमवयं १ हरिवासं २ देवकुरू ३ तह य उत्तरकुरूवि ४ । रम्मय ५ एरन्नवयं ६ इय छब्भूमी उ पंचगुणा ॥ ५४ ॥ एया अकम्मभूमीउ तीस सया जुअलधम्मजणठाणं । दसविहकप्पमहद्दुमसमुत्थभोगा पसिद्धाओ ॥ ५५ ॥

'हेमवय'मित्यादिगाथाद्वयं, हैमवतं हरिवर्षं देवकुरवस्तथा उत्तरकुरवो रम्यकमैरण्यवतं चेत्येताः षड्भूमयः पञ्चभिर्गुणितास्त्रिंशदक-

र्माणो—यथोक्तकर्मविकला भूमयोऽकर्मभूमयो भवन्ति, षण्णां पञ्चानां त्रिंशत्सङ्ख्यात्मकत्वात्, एताश्च सर्वा अपि सदा—सर्वकालं युगलधार्मिकजनानां स्थानं—आश्रयः, युगलधार्मिका एव नरतिर्यञ्चस्तत्र वसन्तीति भावः, तथा दशविधा ये कल्पमहाद्रुमा वक्ष्यमाणस्वरूपास्तत्समुत्थेन—तदुत्पन्नेन भोगेन—अन्नपानवसनालङ्कारादिना प्रसिद्धाः—प्रख्याता इति १६४ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ साम्प्रतं 'अट्ठ मय'त्ति पञ्चषष्ट्यधिकशततमं द्वारमाह—

जाइ १ कुल २ रूव ३ बल ४ सुय ५ तव ६ लाभि ७ स्सरिय ८ अट्ठ मयमत्तो । एयाइं चिय बंधइ असुहाइं बहुं च संसारे ॥ ५६ ॥

जातिकुलरूपबलश्रुततपोलाभैश्वर्यस्वरूपैरष्टभिर्मदैः—अभिमानैर्मत्तः—परवशः प्राणी एतान्येव—जात्यादीन्यशुभानि—हीनानि बध्नाति—अर्जयति बहुं च—प्रभूतं कालं यावदस्मिन् संसारे परिभ्रमतीति शेषः, अयमर्थः—जातिमदं विदधानो जन्तुरन्यजन्मनि तामेव जातिं हीनां लभते विकटां च भवाटवीं पर्यटतीति, एवमन्येऽपि भावना कार्या, तत्र जातिः—मातृकी विप्रादिका वा कुलं—पैतृकमुग्रादिकं वा रूपं—शरीरसौन्दर्यं बलं—सामर्थ्यं श्रुतं—अनेकशास्त्रावबोधः तपः—अनशनादि लाभः—अभिलषितवस्तुप्राप्तिः ऐश्वर्यं च—प्रभुत्वमिति, १६५ ॥ ५६ ॥ इदानीं 'दुन्नि सया तेयाला भेया पाणाइवायस्स ॥' इति षट्षष्ट्यधिकशततमं द्वारमाह—

भू १ जल २ जलणा ३ निल ४ वण ५ बि ६ ति ७ चउ ८ पंचिंदिएहिं ९ नव जीवा । मणवयणकाय ३ गुणिया हवंति ते सत्तवीसंति ॥ ५७ ॥ एक्कासीई सा करणकारणाणुमइताडिया होइ । सच्चिय तिकालगुणिया दुन्नि सया होंति तेयाला (२४३) ॥ ५८ ॥

भूः—पृथ्वी जलं—आपः ज्वलनः—अग्निः अनिलो—वायुः वनस्पतयः—प्रतीताः द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियाश्चेत्येतैर्भेदैर्नवविधा जीवाः, ते च मनोवचनकायलक्षणैस्त्रिभिः करणैर्गुणिताः सप्तविंशतिर्भवन्ति, तथा सा—सप्तविंशतिः करणकारणानुमतिभिस्ताडिता—गुणिता एकाशीतिर्भवति, सैवैकाशीतिरतीतवर्तमानभविष्यल्लक्षणैस्त्रिभिः कालैर्गुणिता द्वे शते त्रिचत्वारिंशदधिके भवतः, अयमत्र भावार्थः—पृथिव्यादीनां नवानामपि जीवानां मनसा वचनेन कायेन च प्रत्येकं वधस्य सम्भवात् सप्तविंशतिर्भेदाः, तत्रापि पृथिव्यादिवधं मनःप्रभृतीभिः कश्चित्स्वयं करोति कश्चिदन्येन कारयति कश्चित्पुनरन्यं कुर्वन्तमनुमन्यते इति प्रत्येकं करणकारणानुमतिसम्भवेनैकाशीतिर्भेदाः, ते च प्रत्येकं कालत्रयेऽपि सम्भवन्तीति द्वे शते त्रिचत्वारिंशदधिके प्राणातिपातभेदा इति १६६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ सम्प्रति 'परिणामाणं अट्ठुत्तरसयं'ति सप्तषष्ट्यधिकशततमं द्वारमाह—

संकप्पाइतिएणं ३ मणमाईहिं ३ तहेव करणेहिं ३ । कोहाइचउक्केणं ४ परिणामेऽट्ठोत्तरसयं च ॥ ५९ ॥ संकप्पो संरंभो १ परितावकरो भवे समारंभो २ । आरंभो ३ उद्दवओ सुद्धनयाणं च सव्वेसिं ॥ ६० ॥

इह सङ्कल्पशब्देन संरम्भ उपलक्ष्यते पर्यायत्वात्, आदिशब्दात्समारम्भारम्भपरिग्रहः, ततो वक्ष्यमाणस्वरूपाः संरम्भसमारम्भारम्भास्त्रयो मनोवचनकायैर्गुण्यन्ते जाता नव, तथा '**करणेहिं**'ति बहुवचननिर्देशात्कारणानुमतिपरिग्रहः, ततः पूर्वोक्ता नव करणकारणानुमतित्रिकेण गुण्यन्ते जाताः सप्तविंशतिः, साऽपि क्रोधादिचतुष्केण—क्रोधमानमायालोभलक्षणैश्चतुर्भिः कषायैर्गुण्यते जातं 'परिणामे' षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात् परिणामानां—चित्तादिपरिणतिविशेषाणामष्टोत्तरं शतमिति, इदमत्र तात्पर्यं—उद्भूतक्रोधपरिणाम आत्मा करोति स्वयं कायेन संरम्भमित्येको विकल्पः, तथा आविर्भूतमानपरिणाम आत्मा स्वयं करोति कायेन संरम्भमिति द्वितीयः, तथा

समुपजातमायापरिणतिरात्मा स्वयं करोति कायेन संरम्भमिति तृतीयः, तथा लोभकषायग्रस्त आत्मा करोति स्वयं कायेन संरम्भमिति चतुर्थः, एवं कृतेन चत्वारो विकल्पाः कारितेन चत्वारः अनुमत्याऽपि चत्वारः एते द्वादश कायेन लब्धाः, तथा वचसा द्वादश मनसाऽपि द्वादश, एते षट्त्रिंशत्संरम्भेण लब्धाः तथा समारम्भेणापि षट्त्रिंशत् तथा आरम्भेणापि षट्त्रिंशदित्येवमष्टोत्तरं परिणामशतं भवतीति ॥ ५९ ॥ अथ सङ्कल्पादीनामेव स्वरूपमाह—

प्राणातिपातं करोमीति यः सङ्कल्पः—अध्यवसायः स संरम्भः, यः पुनः परस्य परितापकरः—पीडाविधायी व्यापारः स समारम्भः, अपद्रावयतो—जीवितात्परं व्यपरोपयतो व्यापार आरम्भः, एतच्च संरम्भादित्रितयं सर्वेषामपि शुद्धनयानां सम्मतं, अयमर्थः—इह नैगमसङ्ग्रहव्यवहारऋजुसूत्रशब्दसमभिरूढैवंभूतलक्षणाः सप्त नयाः, तत्र शुद्धेरन्तर्भूतकारितार्थत्वात् शोधयंति कर्ममलिनं जीवमिति शुद्धाः—नैगमसङ्ग्रहव्यवहाररूपास्त्रयः, ते हि अनुयायिद्रव्याभ्युपगमपराः, ततो भवान्तरेऽपि कृतकर्मफलोपभोगोपपत्तेः सद्धर्मदेशनादौ प्रवृत्तियोगतो भवति तात्त्विकी शुद्धिस्तस्मात्त एव शुद्धाः, ऋजुसूत्रशब्दसमभिरूढैवंभूतस्वरूपास्तु चत्वारो नया अशुद्धाः, ते हि पर्यायमात्रमभ्युपगच्छन्ति पर्यायाणां परस्परमात्यन्तिकं भेदं च, एवं च सति कृतविप्रणाशादिदोषप्रसङ्गः, तथाहि—मनुष्येण कृतं कर्म किल देवो भुङ्क्ते, मनुष्यावस्थातश्च देवावस्था भिन्ना, ततो मनुष्यकृतकर्मविप्रणाशो, मनुष्येण सता तस्योपभोगाभावात्, देवस्य च फलोपभोगोऽकृताभ्यागमः, देवेन सता तस्य कर्मणोऽकरणात्, कृतप्रणाशादिदोषपरिज्ञाने च न कोऽपि धर्मश्रवणेऽनुष्ठाने वा प्रवर्तते इति मिथ्यात्वशुद्ध्यभावः, तदभावाच्च न ते शुद्धा इति, अथवा शुद्धनयानां चेत्यत्र प्राकृतत्वात्पूर्वस्याकारस्य लोपो द्रष्टव्यः, ततः सर्वेषामप्यशुद्धनयानामेतत्संरम्भादित्रितयं सम्मतं न तु शुद्धानामिति, तत्र नैगमसङ्ग्रहव्यवहाररूपा आद्यास्त्रयो नया अशुद्धा व्यवहाराभ्युपगमपर-

त्वात्, उपरितनास्तु चत्वारः शुद्धा नैश्चयिकत्वादिति, तदिदमत्र तात्पर्यं—संरम्भसमारम्भारम्भलक्षणं त्रितयं नैगमादीनामेव त्रयाणां सम्मतं, व्यवहारपरतया तेषां मतेन त्रितयस्यापि सम्भवात्, ऋजुसूत्रादयस्तु हिंसाविचारप्रक्रमे न बाह्यवस्तुगतां हिंसामनुमन्यन्ते, यतस्तन्मतेनात्मैव तथाऽध्यवसायपरिकलितो हिंसा न बाह्यमनुष्यादिपर्यायविनाशनं, 'आया चेव उ हिंसा' इति वचनात्, ततः संरम्भ एव हिंसा, न समारम्भो नाप्यारम्भः, ऋजुसूत्रादीनां मतेनेति १६७ ॥ ६० ॥ सम्प्रति **'बंभमट्ठदसभेयं'**ति अष्टषष्ट्यधिकशततमं द्वारमाह—

दिव्वा कामरइसुहा तिविहं तिविहेण नवविहा विरई । ओरालियाउवि तहा तं बंभं अट्ठदसभेयं ॥ ६१ ॥

दिवि भवं दिव्यं तच्च वैक्रियशरीरसम्भवं काम्यन्त इति कामा—विषयास्तेषु रतिः—अभिष्वङ्गस्तस्मात्सुखं कामरतिसुखं सुरतसुखमिति भावः तस्माद्दिव्यात्कामरतिसुखात् त्रिविधं यथा भवति कृतकारितानुमतिभिरित्यर्थः त्रिविधेन—मनोवाक्कायलक्षणेन करणेन नवविधा विरतिः, एवमौदारिकादपि तिर्यङ्मनुष्यसम्भवात् तथा—त्रिविधंत्रिविधेन नवविधा विरतिः, इत्येवं तद्—ब्रह्मचर्यमष्टादशभेदं भवति, इयमत्र भावना—मनसाऽब्रह्म न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमपि परं नानुमन्ये एवं वचसा कायेन चेति दिव्ये ब्रह्मणि नव भेदाः, एवमौदारिकेऽपीत्यष्टादशेति १६८ ॥ ६१ ॥ सम्प्रति **'कामाण चउव्वीसं'**त्येकोनसप्तत्यधिकशततमं द्वारमाह—

कामो चउवीसविहो संपत्तो खलु तहा असंपत्तो । चउदसहा संपत्तो दसहा पुण होअसंपत्तो ॥ ६२ ॥ तत्थ असंपत्तेऽत्था १ चिंता २ तह सद्ध ३ संभरण ४ मेव । विक्कवय ५ लज्जनासो ६

पमाय ७ उम्माय ८ तब्भावो ९ ॥ ६३ ॥ मरणं च होइ दसमे १० संपत्तंपि य समासओ वोच्छं। दिट्ठीए संपाओ १ दिट्ठीसेवा २ य संभासो ३ ॥ ६४ ॥ हसिय ४ ललिओ ५ वगूहिय ६ दंत ७ नहनिवाय ८ चुंबणं ९ चेव । आलिंगण १० मादाणं ११ कर १२ सेवण १३ ऽणंगकीडा १४ य ॥ ६५ ॥

कामश्चतुर्विंशतिविधः—चतुर्विंशतिभेदो भवति, तत्र प्रथमं तावत्सामान्येन द्विधा—सम्प्राप्तः—कामिनामन्योऽन्यं सङ्गमसमुत्थः, तथा असम्प्राप्तश्च—विप्रलम्भस्वरूपः, तत्र सम्प्राप्तश्चतुर्दशधा—चतुर्दशप्रकारः दशधा पुनः—दशप्रकारो भवत्यसम्प्राप्त इति ॥ ६२ ॥ तत्राल्पतरवक्तव्यत्वादसम्प्राप्तं तावदाह—'**तत्थे**'त्यादि, तत्र—द्वयोः सम्प्राप्तासम्प्राप्तयोर्मध्ये असम्प्राप्तोऽयं—'**अत्थे**'ति अर्थनमर्थः—अदृष्टेऽपि रमण्यादौ श्रुत्वा तदभिलाषमात्रं १ चिन्ता—अहो रूपादयस्तस्या गुणा इत्यनुरागेण चिन्तनं २ तथा श्रद्धा—तत्सङ्गमाभिलाषः ३ तथा संस्मरणं—सङ्कल्पिततद्रूपस्यालेख्यादिदर्शनेनात्मनो विनोदनं ४ तथा विक्लवता—तद्विरहदुःखातिरेकेणाहारादिष्वपि निरपेक्षता ५ तथा लज्जानाशो—गुर्वादिसमक्षमपि तद्गुणोत्कीर्तनं ६ तथा प्रमादः—तदर्थमेव सर्वारम्भेषु प्रवर्तनं ७ तथोन्मादो—नष्टचित्ततया आलजालजल्पनं ८ तथा तद्भावना—स्तम्भादीनामपि तद्बुद्ध्याऽऽलिङ्गनादिचेष्टा ९ मरणं च भवति दशमोऽसम्प्राप्तकामभेदः १०, इदं च सर्वथा प्राणपरित्यागलक्षणं न ज्ञातव्यं, शृङ्गाररसभङ्गप्रसङ्गात्, किन्तु मरणमिव मरणं—निश्चेष्टावस्था मूर्च्छाप्राया काचिदित्यर्थः, इत्थमेवाभिनवगुप्तेन भरतवृत्तिकृताऽपि व्याख्यातत्वादिति । अथ संप्राप्तं काममाह—'**संपत्तंपी**'त्यादि, संप्राप्तमपि कामं समासतः—सङ्क्षेपेण वक्ष्ये, तदेवाह—दृष्टेः सम्पातः स्त्रीणां कुचाद्यवलोकनं १ तथा दृष्टिसेवा—हावभावसारं तद्दृष्टेर्दृष्टिमीलनं २ तथा सम्भाषणं—उचितकाले

स्मरकथाभिजल्पः ३ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ हसितं च—वक्रोक्तिगर्भं हसनं ४ **ललितं**—पासकादिक्रीडा ५ उपगूढं—गाढतरपरिष्वक्तं ६ दन्तपातो—दशनच्छेदविधिः ७ नखनिपातः—कररुहविपाटनप्रकारः ८ चुम्बनं—वक्त्रसंयोगः ९ आलिङ्गनं—ईषत्स्पर्शनं १० आदानं—कुचादिग्रहणं ११ '**करसेवणं**'ति प्राकृतशैल्या करणासेवने, तत्र करणं—सुरतारम्भयन्त्रं चतुरशीतिभेदं **वात्स्यायन**प्रसिद्धं १२ आसेवनं—मैथुनक्रिया १३ अनङ्गक्रीडा च—आस्यादावर्थक्रियेति १४ ॥ १६९ ॥ ६५ ॥ इदानीं '**दस पाण**'त्ति सप्तत्यधिकशततमं द्वारमाह—

इंदिय ५ बल ३ ऊसासा १ उ १ पाण चउ छक्क सत्त अट्ठेव। इगि विगल असन्नी सन्नी नव दस पाणा य बोद्धवा ॥ ६६ ॥

इन्द्रियबलोच्छ्वासायूंषि प्राणा इत्यभिधीयन्ते, ते च दश, तत्रेन्द्रियाणि—स्पर्शनादीनि पञ्च, बलं कायवाङ्मनोभेदात् त्रिधा, उच्छ्वासशब्देनाविनाभावित्वान्निःश्वासो गृह्यते तत उच्छ्वासनिःश्वासरूप एको भेदः, आयुश्च दशममिति । सम्प्रति येषां जीवानां यावन्तः प्राणाः सम्भवन्तीत्येतदाह—'**चउछक्के**'त्यादि, इह सूचकत्वात्सूत्रस्य '**इगि**'त्ति एकेन्द्रियाः '**विकल**'त्ति विकलेन्द्रियाः द्वित्रिचतुरिन्द्रिया इत्यर्थः, तत एकेन्द्रियाणां द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां च यथासङ्ख्यं चत्वारः षट् सप्त अष्टौ च प्राणा भवन्ति, इयमत्र भावना—स्पर्शनेन्द्रियकायबलोच्छ्वासायुर्लक्षणाश्चत्वारः प्राणा एकेन्द्रियाणां पृथिव्यादीनां, स्पर्शनेन्द्रियरसनेन्द्रियकायबलवाग्बलोच्छ्वासायुःस्वरूपाः षट् प्राणा द्वीन्द्रियाणां, त एव घ्राणेन्द्रियसहिताः सप्त प्राणास्त्रीन्द्रियाणां, त एव सप्त चक्षुरिन्द्रियसहिता अष्टौ प्राणाश्चतुरिन्द्रियाणां, तथा असंज्ञिनां संज्ञिनां च नव दश प्राणा बोद्धव्याः, अत्राप्ययमर्थः—इन्द्रियपञ्चककायवाग्बलोच्छ्वासनिःश्वासायुर्लक्षणा नव प्राणा असंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां, संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां तु पूर्वोक्ता दशापि प्राणा भवन्तीति १७० ॥६६॥ सम्प्रति '**दस कप्पदुम**'त्त्येकसप्तत्यधिकशततमं द्वारमाह—

मत्तंगया य १ भिंगा २ तुडियंगा ३ दीव ४ जोइ ५ चित्तंगा ६ । चित्तरसा ७ मणियंगा ८ गेहागारा ९ अणियणा य १० ॥ ६७ ॥ मत्तंगएसु मज्जं सुहपेज्जं १ भायणा य भिंगेसु २ । तुडियंगेसु य संगयतुडियाइं बहुप्पगाराइं ३ ॥ ६८ ॥ दीवसिहा ४ जोइसनामगा य एए करेंति उज्जोयं ५ । चित्तंगेसु य मल्लं ६ चित्तरसा भोयणट्ठाए ७ ॥ ६९ ॥ मणियंगेसु य भूसणवराइं ८ भवणाइ भवणरुक्खेसु ९ । तह अणियणेसु धणियं वत्थाइं बहुप्पयाराइं १० ॥ ७० ॥

इह मत्तं—मदस्तस्याङ्गं—कारणं मदिरास्तद्ददतीति मत्ताङ्गदाः यद्वा मत्तस्य—मदस्याङ्गं—कारणं मदिरारूपं येषु ते मत्ताङ्गास्त एव मत्ताङ्गकाः १ '**भिंग**'त्ति भृतं—भरणं पूरणं तत्राङ्गानि—कारणानि भृताङ्गानि—भाजनानि, न हि भरणक्रिया भरणीयं भाजनं विना भवतीति तत्सम्पादकत्वाद् वृक्षा अपि भृताङ्गाः प्राकृतत्वाच्च **भिंगा** उच्यन्ते २ तथा त्रुटितानि—तूर्याणि तत्कारणत्वात् त्रुटिताङ्गाः ३ '**दीवजोइचित्तंग**'त्ति इहाङ्गशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, ततो दीपः—प्रकाशकं वस्तु तत्कारणत्वाद्दीपाङ्गाः ४ ज्योतिः—अग्निस्तत्र च सुषमसुषमायामग्नेरभावात् ज्योतिरिव यद्वस्तु सोष्मप्रकाशकमिति भावः तत्कारणत्वाज्ज्योतिरङ्गाः ४ तथा चित्रस्य—अनेकप्रकारस्य विवक्षाप्राधान्यात् माल्यस्य कारणत्वाच्चित्राङ्गाः ६ तथा चित्रा—विविधा मनोज्ञा रसा—मधुरादयो येभ्यस्ते चित्ररसाः ७ तथा मणीनां—मणिप्रधानाभरणानां कारणत्वान्मण्यङ्गाः ८ तथा गेहं—गृहं तद्वदाकारो येषां ते गृहाकाराः ९ '**अणियण**'त्ति विचित्रवस्त्रदायित्वान्न विद्यन्ते नग्नास्तन्निवासिनो जना येभ्यस्तेऽनग्नाः १० इत्येते दश कल्पद्रुमा भवन्तीति ॥ ६७ ॥ अथैतेषां मध्ये येषु यद्भवति तदाह—मत्ताङ्गकेषु कल्पद्रुमेषु सुखपेयं परमातिशयसंपन्नवर्णादिविशिष्टत्वेन पातुमभिलषणीयं सुपक्वेक्षुद्राक्षादिरसनिष्पन्नं मद्यं भवति, कोऽर्थः?—तेषां फलानि विशिष्टबलवीर्यकान्तिहेतुविश्रसापरिणतसरससुगन्धिविविधपरिपाकागतहृद्यमद्यपरिपूर्णानि स्फुटित्वा स्फुटित्वा मद्यं मुञ्चन्तीति १ तथा भृताङ्गेषु भाजनानि—स्थालप्रभृतीनि भवन्ति, अयमर्थः—यथा इह मणिकनकरजतादिमयविचित्रभाजनानि स्थालप्रभृतीनि दृश्यन्ते तथैव विश्रसापरिणतैरपरिमितैः स्थालकच्चोलककलशकरकादिभिर्भाजनैः फलैरिवोपशोभमानाः प्रेक्ष्यन्ते २ तथा त्रुटिताङ्गेषु सङ्गतानि—सम्यग्—यथोक्तरीत्या सम्बद्धानि त्रुटितानि—आतोद्यानि बहुप्रकाराणि—ततविततघनशुषिरभेदभिन्नानि फलानीव भवन्ति, तत्र 'ततं—वीणादिकं ज्ञेयं, विततं—पटहादिकम् । घनं तु—कांस्यतालादि, शुषिरं—काहलादिक ॥ १ ॥' मिति ३ तथा दीपशिखा ज्योतिषिकनामकाश्च एते कल्पतरव उद्योतं—प्रकाशं कुर्वन्ति, इदमुक्तं भवति—यथेह स्निग्धं प्रज्ज्वलन्त्यः काञ्चनमणिमय्यो दीपिका उद्योतं कुर्वाणा दृश्यन्ते तद्वद्विश्रसापरिणताः (दीपशिखाकल्पवृक्षाः) प्रकृष्टोद्योतेन सर्वमुद्योतयन्तो वर्तन्ते ज्योतिषिकास्तु सूर्यमण्डलमिव स्वतेजसा सर्वमप्यवभासयन्तः सन्तीति ४-५ तथा चित्राङ्गेषु माल्यम्—अनेकप्रकारसरससुरभिनानावर्णकुसुमदामरूपं भवति ६ तथा चित्ररसा भोजनार्थाय—युगलधार्मिकाणां भोजननिमित्तं भवन्ति, एतदुक्तं भवति—इहत्यविशिष्टदालिकलमशालिशालनकपकान्नप्रभृतिभ्योऽतीवापरिमितस्वादुतादिगुणोपेतेन्द्रियबलपुष्टिहेतुहृद्यखाद्यभोज्यपदार्थपरिपूर्णैः फलमध्यैर्विराजमानाश्चित्ररसाः संतिष्ठन्ति ७ तथा मण्यङ्गेषु वराणि—श्रेष्ठानि भूषणानि विश्रसापरिणतानि कटककुण्डलकेयूरादीन्याभरणानि भवन्ति ८ तथा भवनवृक्षेषु गेहाकारनामकेषु कल्पद्रुमेषु भवनानि—विश्रसापरिणामत एव प्रांसुप्राकारोपगूढसुखारोहसोपानपङ्क्तिविचित्रचित्रशालाविततवातायनानेकगुप्तप्रकटापवरककुट्टिमतलायलङ्कृतानि नानाविधानि निकेतनानि भवन्ति ९ तथा अनग्नेषु कल्पपादपेषु धणियं—अत्यर्थं बहुप्रकाराणि विचित्राणि वस्त्राणि—विश्रसावशत एवातिसूक्ष्मसुकुमारदेवदूष्यानुकारीणि मनोहारीणि निर्मलभांसि वासांसि समुपजायन्त इति १० । १७१ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ इदानीं '**नरय**'त्ति द्विसप्तत्यधिकशततमं द्वारमाह—

घम्मा १ वंसा २ सेला ३ अंजण ४ रिट्ठा ५ मघा ६ य माघवई ७ । नरयपुढवीण नामाइं हुंति रयणाइं गोत्ताइं ॥ ७१ ॥ रयणप्पह १ सक्करपह २ वालुयपह ३ पंकपहभिहाणाओ ४। धूमपह ५ तमपहाओ ६ तह महातमपहा ७ पुढवी ॥ ७२ ॥

इह यदनादिकालप्रसिद्धमन्वर्थरहितमभिधानं तत्सर्वकालं यथाकथञ्चिदन्वर्थनिरपेक्षतया नमनात्–प्रवर्तनान्नामेत्युच्यते, यत्पुनः सान्वर्थं तद्गोः–स्वाभिधायकवचनस्य त्राणाद्–यथार्थत्वसम्पादनेन पालनाद्गोत्रमिति, तत्र घर्मा वंशा शैला अञ्जना रिष्ठा मघा माघवती चेत्येतानि नरकपृथिवीनां सप्तानां यथाक्रमं नामानि भवन्ति, तथा 'रयण'त्ति एकदेशेन समुदायोपचाराद्रत्नप्रभादीनि गोत्राणि भवन्ति, तत्र प्रभाशब्दो बाहुल्यवाची, ततो रत्नानां–कर्केतनादीनां प्रभा–बाहुल्यं यस्यां सा रत्नप्रभा रत्नबहुलेति भावः, एवं शर्कराणामुपलखण्डानां प्रभा यस्यां सा शर्कराप्रभा, वालुकायाः परुषपांसूत्कररूपायाः प्रभा यस्यां सा वालुकाप्रभा, पङ्कस्य प्रभा यस्यां सा पङ्कप्रभा, कर्दमाभद्रव्योपलक्षितेत्यर्थः, धूमस्य प्रभा यस्यां सा धूमप्रभा, धूमाभद्रव्योपलक्षितेति भावः, तमसः प्रभा–बाहुल्यं यत्र सा तमःप्रभा, तथा महातमसः–अतिशायितमसः प्रभा–बाहुल्यं यत्र सा महातमःप्रभा, अपरे तु तमस्तमस्य–प्रकृष्टतमसस्तमस्तमसो वा–अत्यन्ततमसः प्रभा–बाहुल्यं यस्यां सा तमस्तमःप्रभेति वा मन्यन्त इति १७२ ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ सम्प्रति **'नेरइयाणं आवास'**त्ति त्रिसप्तत्यधिकशततमं द्वारमाह—

तीसा य १ पन्नवीसा २ पन्नरस ३ दस ४ चेव तिन्नि ५ य हवंति । पंचूण सयसहस्सं ६ पंचेव ७ अणुत्तरा नरया ॥ ७३ ॥

नारकाणामावासाः क्रमशः सप्तस्वपि पृथिवीषु त्रिंशल्लक्षादयो भवन्ति, तथाहि–प्रथमायां पृथिव्यां त्रिंशच्छतसहस्रा लक्षा इत्यर्थः, एवं द्वितीयस्यां पञ्चविंशतिः तृतीयस्यां पञ्चदश चतुर्थ्यां दश पञ्चम्यां त्रीणि षष्ठ्यां पञ्चभिरूनं शतसहस्रं लक्षमित्यर्थः सप्तम्यां पञ्चैवानुत्तराः–सर्वाधोवर्तिनो नारकावासाः, ते चैवं–पूर्वस्यां दिशि कालनामा नरकावासः अपरस्यां दिशि महाकालः दक्षिणस्यां रोरुकः उत्तरस्यां महारोरुकः मध्येऽप्रतिष्ठानकः, मिलिताश्चैते चतुरशीतिर्लक्षाः १७३ ॥ ७३ ॥ सम्प्रति **'वेयण'**त्ति चतुःसप्तत्यधिकशततमं द्वारमाह—

सत्तसु खेत्तसहावा अन्नोऽन्नुदीरिया य जा छट्ठी । तिसु आइमासु वियणा परमाहम्मियसुरकया य ॥ ७४ ॥

क्षेत्रस्वभावा–क्षेत्रस्वभावसमुद्भूता दुःखवेदना तावदविशेषेण सप्तस्वपि नरकपृथिवीषु भवति, **'अन्नोऽन्नुदीरिया य जा छट्ठी'**त्ति यावच्छब्दोऽयमव्ययत्वेनानेकार्थत्वादिह मर्यादावाची, ततोऽन्योऽन्योदीरिता–नारकैरेव परस्परमुपजनिता वेदना षष्ठीं पृथिवीं यावत्–षष्ठ्या अर्वाक्पञ्चमीमभिव्याप्य भवतीति, इदमुक्तं भवति–अन्योऽन्योदीरिता वेदना द्विधा–प्रहरणकृता शरीरकृता च, तत्र प्रहरणकृता आद्यास्वेव पञ्चसु पृथिवीषु भवति, शरीरकृता तु सामान्येन सप्तस्वपि पृथिवीषु, न चैतदनार्षं, तथा चोक्तं **जीवाभिगमोपांगे**—"इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए नेरइया जाव एगत्तंपि पहू विउव्वित्तए पुहुत्तंपि पहू विउव्वित्तए', एगत्तं विउव्वमाणा एगं महं मुग्गररूवं वा मुसुंढीरूवं वा एवं करवत्तअसिसत्तिहलगयामुसलचक्कनारायकुंततोमरसूललगुडजाव भिंडिमालरूवं वा, पुहुत्तं विउव्वेमाणा मुग्गररूवाणि वा जाव भिंडमालरूवाणि वा, ताइं संखेज्जाइं नो असंखेज्जाइं संवद्धाइं नो असंवद्धाइं सरिसाइं नो असरिसाइं विउव्वंति, विउव्वित्ता अन्नमन्नस्स कायं अभिभवमाणा वेयणं उदीरयन्ति, एवं जाव धूमप्पभाए पुढवीए, छट्ठसत्तमासु णं पुढवीसु नेरइया

लोहियकुंथुरूवाइं वइरामयतुंडाइं गोमयकीडसमाणाइं विउव्वित्ता अन्नमन्नस्स कायं समतुरंगेमाणा २ खाएमाणा २ सयपोराकिमिया
इव चालेमाणा चालेमाणा अन्तो अन्तो अणुप्पविसमाणा वेयणमुदीरयन्ति"त्ति [अस्यां भदन्त ! रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका यावद् एक-
त्वमपि प्रभुर्विकुर्वितुं पृथक्त्वमपि प्रभुर्विकुर्वितुं ?, एकत्वं विकुर्वन्त एकं महत् मुद्गररूपं वा मुषण्ढीरूपं वा एवं करपत्रासिशक्तिहलगदामुशल-
चक्रनाराचकुन्ततोमरशूललकुटयावत्भिण्डिमालरूपं वा, पृथक्त्वं विकुर्वन्तो मुद्गररूपाणि वा यावद् भिण्डिमालरूपाणि वा, तानि सङ्ख्ये-
यानि नासङ्ख्येयानि सम्बद्धानि नासम्बद्धानि सदृशानि नासदृशानि विकुर्वन्ति, विकुर्व्य अन्योऽन्यस्य कायमभिभवन्तो वेदनामुदीर-
यन्ते, एवं यावद् धूमप्रभायां पृथ्व्यां, षष्ठीसप्तम्योः पृथ्व्योर्नैरयिका लौहिककुन्थुरूपाणि वज्रमयतुण्डानि गोमृतककीटसमानानि
विकुर्व्य अन्योऽन्यस्य कायं समतुरङ्गायमाणाः २ खादन्तः २ शतपर्वकृमय इव चालयन्तः २ अन्तरन्तरनुप्रविशन्तो वेदनामुदीर-
यन्ते]। अत्र पृथक्त्वशब्दो बहुत्ववाची, ततः पृथक्त्वं—प्रभूतानि मुद्गरादीनि भिण्डिमालपर्यन्तानि प्रहरणानि विकुर्वन्तः परिमितानि
स्वशरीरसंलग्नानि समानरूपाणि च विकुर्वन्ति, असङ्ख्यातानां स्वशरीरपृथग्भूतानां विसदृशानां च प्रहरणानां विकुर्वणे तथाभवस्वाभा-
व्येन सामर्थ्याभावात्, 'समतुरङ्गेमाणा समतुरङ्गेमाणा' इति समतुरङ्गा इवाचरन्तः समतुरङ्गायमाणाः, अश्वा इवान्योऽन्यमारोहन्त इत्यर्थः,
शतपर्वकृमय इव—इक्षुकृमय इव **'चालेमाणा चालेमाणा'** शरीरमध्येन सञ्चरन्तः सञ्चरन्त इति ॥ तथा तिसृष्वाद्यासु पृथिवीषु
परमाधार्मिकसुरकृताऽपि वेदना भवति, तत्र क्षेत्रस्वभावजा (ग्रन्थाग्रं १३०००) रत्नप्रभाशर्कराप्रभावालुकाप्रभासूष्णा, एतन्नारकाणां
हि शीतयोनिकत्वेन केवलं हिमप्रतिमशीतप्रदेशात्मकत्वात् योनिस्थानादन्यत्र च सर्वस्यापि भूम्यादेः खदिराङ्गारेभ्योऽप्यत्यन्तप्रतप्तत्वाद्गा-
ढतर उष्णवेदनानुभवः, एवमन्यास्वपि वाच्यं, पङ्कप्रभायां बहुषूपरितनेषु नरकावासेषूष्णा अधस्तनेषु स्तोकेषु च शीता, धूमप्रभायां

बहुषु शीता स्तोकेषूष्णा, षष्ठ्यां सप्तम्यां च पृथिव्यां केवला शीता वेदनैव, इयं च वेदना सर्वाऽप्यधोऽधोऽनन्तगुणतया तीव्रा तीव्रतरा
तीव्रतमा चावसेया, उष्णवेदनायाः शीतवेदनायाश्च स्वरूपं पुनरित्थं प्रदर्शयन्ति प्रवचनवेदिनः—यथा निदाघचरमसमयमध्याह्ने नभो-
मध्यमधिरूढे प्रौढे चण्डरोचिषि सर्वथाऽपि जलदपटलविकले गगनतले मनागप्यस्फुरति मारुते प्रभूतपित्तकोपाभिभूतस्य कृतातपवार-
णनिवारणस्य सर्वतः प्रज्वलज्ज्वलनज्वालाकरालितकलेवरस्य कस्यचित्पुंसः किल वाक्पथातीतसंवेदना यादृगुष्णवेदना प्रादुर्भवति ततो-
ऽप्युष्णवेदनेषु नरकेषु नारकाणामनन्तगुणा, अपिच—यदि नारका उष्णवेदनेभ्यो नरकेभ्य उत्पाट्य धमनीमुखोध्मायमानखादिराङ्गार-
राशिशय्याशायिनः क्रियन्ते तदा सुधारससेकातिरेकनिर्वाप्यमाणा इवात्यन्तसुखास्वादमेदुरमनसो निद्रामपि लभेरन् । तथा पौषे माघे
वा निशीथे सर्वथाऽप्यभ्रविभ्रमविरहितेऽपि वियति सर्वतोऽपि वपुःप्रकम्पकृति प्रवाति वाते तुषारशिखरिशिखरकृतस्थितेस्तुहिनकणग-
णसम्पर्किणो निरग्नेर्निराश्रयस्य निरावरणस्य पुंसो या शीतवेदना ततो भवति शीतवेदनेषु नारकाणामनन्तगुणा, किञ्च—यदि ते नारकाः
शीतवेदनेभ्यो नरकेभ्य उत्पाट्य यथोक्तपुरुषस्थाने स्थाप्यन्ते तदा ते प्राप्तात्यन्तनिर्वातस्थाना इव निरुपमसुखसम्पत्तेर्निद्रामप्यासादयेयु-
रिति । तथा क्षुत्पिपासाकण्डूपारवश्यज्वरदाहभयशोकादिकाऽन्याऽपि नारकाणां वेदना श्रुते श्रूयते, तथाहि—ते नारकाः सर्वदैवाक्षय-
क्षुदग्निदह्यमानशरीराः सकलजगद्गतसुस्निग्धघृतादिपुद्गलाहारेणापि न तृप्यन्ति, पिपासाऽपि तेषां शश्वत्कण्ठोष्ठतालुजिह्वादिशोषकृन्नि-
खिलपयोधिपयःपानेऽपि नोपशाम्यति, कंडूः पुनः कण्डूयमाना क्षुरिकादिभिरप्यनुच्छेद्या, पारवश्यज्वरदाहभयशोकादयोऽप्यत्रत्येभ्यो-
ऽनन्तगुणाः, यदपि च नारकाणामवधिज्ञानं विभङ्गज्ञानं वा तदपि तेषां दुःखकारणं, ते हि दूरत एव तिर्यगूर्द्ध्वमधश्च निरन्तरं दुःखहे-
तुमापतन्तमालोकयन्ति, आलोक्य च भयेन कम्पमानकायाः सोद्वेगमवतिष्ठन्ते । इयं सर्वाऽपि क्षेत्रस्वभावजा दुःखवेदना, अथ परस्परो-

दीरिता प्रतिपाद्यते—इह द्विविधा नारकाः—सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयश्च, तत्र ये मिथ्यादृष्टयस्ते मिथ्याज्ञानावलिप्तचेतसः परमार्थमजानानाः परस्परमुदीरयन्ति दुःखानि, ये तु सम्यग्दृष्टयस्ते तु नूनमस्माभिः कृतं जन्मान्तरेऽपि तत्किमपि पापं प्राणिहिंसादिरूपं येन निमग्ना वयं परमदुःखाम्भोधाविति परिभावयन्तः सहन्ते सम्यक्परोदीरितानि दुःखानि न पुनरन्येषामुत्पादयन्ति, दृष्टनिजकर्मविपाकत्वात्, अत एव च ते मिथ्यादृष्टिभ्योऽधिकतरदुःखाः प्रवचने प्रतिपाद्यन्ते, भूयिष्ठतया मानसिकदुःखसम्भवात्, येऽपि च मिथ्यादृष्टयः परस्परमुदीरयन्ति दुःखानि तेऽप्येवं—यथेह जगत्यपूर्वाद् ग्रामान्तरादागच्छतः शुनो दृष्ट्वा तद्ग्रामवास्तव्याः श्वानो निर्दयं कुक्कन्ति परस्परं प्रहरन्ति च तथा नारका अपि विभङ्गज्ञानबलेन दूरत एवान्योऽन्यमालोक्य क्रोधान्धा वैक्रियं भयानकं रूपमाधाय तेष्वेव स्वस्वनरकावासेषु क्षेत्रानुभावजनितानि पृथिवीपरिणामरूपाणि शूलशिलामुद्गरकुन्ततोमरखड्गयष्टिपरशुप्रभृतीनि प्रहरणानि वैक्रियाणि वाऽऽदाय तैः करचरणदशनैश्च परस्परमभिघ्नन्ति, ततः परस्पराभिघाततो विकृताङ्गा निस्स्वनन्तो गाढवेदनाः सूनान्तःप्रविष्टमहिषादय इव रुधिरकर्दमे विचेष्टन्ते, एवमादिकाः परस्परोदीरिता दुःखवेदनाः, परमाधार्मिककृतास्तु तप्तत्रपुपानतप्तायोमयस्त्रीसमालिङ्गनकूटशाल्मल्यग्रारोपणअयोघनाघातवास्यादितक्षणक्षतक्षारोष्णतैलक्षेपणकुन्तादिप्रोतनभ्राष्ट्रभर्जनयन्त्रपीलनकरपत्रपाटनवैक्रियानेककाकोलूकसिंहादिकदर्थनतप्तवालुकावतारणअसिपत्रवनप्रवेशनवैतरणीतरङ्गिणीप्लावनपरस्परायोधनादिजनिता अपरिमिताः समयसमुद्रादवगन्तव्याः । किञ्च—कुम्भीषु पच्यमानास्तीव्रतापात्ते नारका उत्कर्षतः पञ्च योजनशतान्यूर्ध्वमुच्छलन्ति, तथा चोक्तं **जीवाभिगमे**—'नेरइयाणुप्पाओ उक्कोसं पंच जोयणसयाइं । दुक्खेणऽभिहुयाणं वेयणसयसंपगाढाणं ॥ १ ॥' [नैरयिकाणामुत्पात उत्कृष्टतः पञ्च योजनशतानि । दुःखेनाभिद्रुतानां वेदनाशतसंप्रगाढानां ॥ १ ॥] पतन्तश्च विकुर्वितैर्वज्रतुण्डैरण्डजैरन्तराले त्रोटिभिस्त्रोट्यन्ते किञ्चिच्छेषास्तु भूमिपतिता व्याघ्रादिभिर्विलुप्यन्त इति १७४ ॥ ७४ ॥ इदानीं '**आउ**'त्ति पञ्चसप्तत्यधिकशततमं द्वारमाह—

सागरमेगं १ तिय २ सत्त ३ दस ४ य सत्तरस ५ तह य बावीसा ६ । तेत्तीसं ७ जाव ठिई सत्तसु पुढवीसु उक्कोसा ॥ ७५ ॥ जा पढमाए जेट्ठा सा बीयाए कणिट्ठिया भणिया । तरतमजोगो एसो दसवाससहस्स रयणाए ॥ ७६ ॥

सप्तस्वपि नरकपृथिवीष्वियं यथासङ्ख्यमुत्कृष्टा स्थितिः, तद्यथा—रत्नप्रभायां पृथिव्यां सागरोपममेकमुत्कृष्टा स्थितिः शर्कराप्रभायां त्रीणि सागरोपमाणि वालुकाप्रभायां सप्त पङ्कप्रभायां दश धूमप्रभायां सप्तदश तमःप्रभायां द्वाविंशतिः तमस्तमःप्रभायां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्युत्कृष्टा स्थितिरिति ॥ ७५ ॥ सम्प्रति सप्तस्वपि पृथिवीषु जघन्यां स्थितिमाह—'**जे**'त्यादि, या प्रथमायां—रत्नप्रभायां ज्येष्ठा—उत्कृष्टा स्थितिरेकसागरोपमलक्षणा सा द्वितीयायां पृथिव्यां शर्कराप्रभाभिधानायां कनिष्ठा—जघन्या भणिता, एष तरतमयोगो—जघन्योत्कृष्टस्थितियोगः सर्वास्वपि पृथिवीषु भावनीयः, तद्यथा—या द्वितीयायामुत्कृष्टा सा तृतीयायां जघन्या या तृतीयायामुत्कृष्टा सा चतुर्थ्यां जघन्या एवं या षष्ठयामुत्कृष्टा सा सप्तम्यां जघन्या, रत्नप्रभायां प्रथमपृथिव्यां जघन्या स्थितिर्दश वर्षसहस्राणीति, अयमभिप्रायः—प्रथमपृथिव्यां रत्नप्रभायां जघन्या स्थितिर्दश वर्षसहस्राणि शर्कराप्रभायामेकं सागरोपमं वालुकाप्रभायां त्रीणि सागरोपमाणि पङ्कप्रभायां सप्त धूमप्रभायां दशतमःप्रभायां सप्तदश तमस्तमःप्रभायां कालादिषु चतुर्षु नरकावासेषु द्वाविंशतिसागरोपमाणि जघन्या स्थितिः जघन्योत्कृष्टान्तरालवर्तिनी तु स्थितिः सर्वत्र मध्यमा बोद्धव्या १७५ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ इदानीं '**तणुमाणं**'ति षट्सप्तत्यधिकशततमं द्वारमाह—

पढमाए पुढवीए नेरइयाणं तु होइ उच्चत्तं । सत्त धणु तिन्नि रयणी छच्चेव य अंगुला पुण्णा ॥ ७७ ॥ सत्तमपुढवीएँ पुणो पंचेव धणुस्सयाइं तणुमाणं । मज्झिमपुढवीसु पुणो अणेगहा मज्झिमं नेयं ॥ ७८ ॥ जा जम्मि होइ भवधारणिज्ज अवगाहणा य नरएसु । सा दुगुणा बोद्धव्वा उत्तरवेउव्वि उक्कोसा ॥ ७९ ॥ भवधारणिज्जरूवा उत्तरविउव्विया य नरएसु । ओगाहणा जहन्ना अंगुलअस्संखभागो उ ॥ ८० ॥

अवगाहते—अवतिष्ठते जीवोऽस्यामित्यवगाहना—तनुः शरीरमित्येकोऽर्थः, सा द्विधा—भवधारणीया उत्तरवैक्रिया च, भवे—नारकादावायुःसमाप्तिं यावदनवरतं धार्यतेऽसाविति भवधारणीया, स्वाभाविकं शरीरमित्यर्थः, सहजशरीरग्रहणोत्तरं—उत्तरकालं कार्यविशेषमाश्रित्य विविधा क्रियत इत्युत्तरवैक्रिया, एकैकाऽपि च द्विधा—जघन्या उत्कृष्टा च, तत्र प्रथमं तावत् प्रतिपृथिवि उत्कृष्टा भवधारणीयाऽवगाहना प्रोच्यते—प्रथमायां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नारकाणामुत्कर्षतो भवधारणीयावगाहनोच्चत्वं सप्त धनूंषि तिस्रो रत्नयः—त्रयो हस्ता इत्यर्थः, षडेव चाङ्गुलानि पूर्णानि, उत्सेधाङ्गुलेन सपादैकत्रिंशद्धस्ता इति भावः, सप्तमपृथिव्यां पुनः पञ्चैव धनुःशतान्युत्कर्षतो नारकाणां तनुमानं—शरीरोच्छ्रयः, मध्यमपृथिवीषु—शर्कराप्रभाद्यासु तमःप्रभापर्यन्तासु पुनर्मध्यमं—प्रथमसप्तमपृथिवीनारकतनुमानयोर्मध्यवर्ति अनेकधा, पूर्वपूर्वपृथिवीत उत्तरोत्तरपृथिवीषु द्विगुणद्विगुणं तनुमानमुत्कर्षतो ज्ञातव्यं, तथाहि—रत्नप्रभानारकतनुमानाद् द्विगुणं शर्कराप्रभायां—पञ्चदश धनूंषि द्वौ हस्तौ द्वादश चाङ्गुलानि देहमानं, एवं वालुकाप्रभायामेकत्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः पङ्कप्रभायां द्वाषष्टिर्धनूंषि द्वौ हस्तौ धूमप्रभायां पञ्चविंशं धनुःशतं तमःप्रभायां सार्धे द्वे धनुःशते तमस्तमःप्रभायां पञ्चैव धनुःशतानीति ॥ ७७ ॥ सम्प्रति

प्रतिपृथिव्युत्कर्षत उत्तरवैक्रियामवगाहनामाह—'जा जम्मी'त्यादि, सप्तसु नरकेषु—नरकपृथिवीषु मध्ये यस्मिन्नरके—नरकपृथिव्यामुत्कृष्टा भवधारणीया याऽवगाहना उक्ता सा द्विगुणा सती यावत्प्रमाणा भवति तावती तस्यां नरकपृथिव्यामुत्कृष्टा उत्तरवैक्रियरूपा अवगाहना बोद्धव्या, तद्यथा—रत्नप्रभायामुत्कृष्टा उत्तरवैक्रियावगाहना पञ्चदश धनूंषि द्वौ च सार्धौ हस्तौ शर्कराप्रभायामेकत्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः वालुकाप्रभायां द्वाषष्टिर्धनूंषि द्वौ च हस्तौ पङ्कप्रभायां पञ्चविंशं धनुःशतं धूपप्रभायां सार्धे द्वे शते तमःप्रभायां पञ्च धनुःशतानि तमस्तमःप्रभायां धनुःसहस्रमिति ॥७९॥ सम्प्रति भवधारणीयामुत्तरवैक्रियां च जघन्यामाह—'भवे'त्यादि, नरकेषु—सर्वासु नरकपृथिवीषु नारकाणां जघन्या भवधारणीया अङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः, सा चोत्पत्तिसमये द्रष्टव्या, न त्वन्यदा, उत्तरवैक्रियरूपा पुनरवगाहना जघन्याऽङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्रा, साऽपि च प्रारम्भकाले द्रष्टव्या, केवलं सा प्रथमसमयेऽपि तथाविधप्रयत्नाभावादङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्रैव भवति न त्वसङ्ख्येयभागमात्रा, केचित्तु 'अंगुलअसंखभागो उ' इति पठन्तो जघन्यामुत्तरवैक्रियामप्यङ्गुलासङ्ख्यातभागप्रमाणामाहुः, तदसङ्गतमेव समयविरोधात्, तथा च **प्रज्ञापनासूत्रम्**—"तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं धणुसहस्स"मिति, तथा **अनुयोगद्वारटीकायां हरिभद्रसूरिरप्याह**—"उत्तरवैक्रिया तु तथाविधप्रयत्नाभावादाद्यसमयेऽप्यङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्रैवे"ति १७६ ॥ ८० ॥ इदानीं '**उप्पत्तिनासविरहो**'त्ति सप्तसप्तत्यधिकशततमं द्वारमाह—

चउवीसई मुहुत्ता १ सत्त अहोरत्त २ तह य पन्नरस ३। मासो य ४ दो य ५ चउरो ६ छम्मासा ७ विरहकालो उ ॥ ८१ ॥ उक्कोसो रयणाइसु सव्वासु जहन्नओ भवे समयो । एमेव य उव्वट्टणसंखा पुण सुरवरुतुल्ला (राण समा) ॥ ८२ ॥

प्रव० सारोद्धारे तत्त्वज्ञानवि० ॥ ३१९ ॥

इह नरकगतौ तिर्यङ्मनुष्यगतिका जीवास्तावदनवरतं सदैवोत्पद्यन्ते कदाचित्त्वन्तरमपि भवति, तत्र सामान्येन सर्वामपि नरकगतिमाश्रित्य जघन्येनैकः समयः उत्कृष्टतस्तु द्वादश मुहूर्ताः, एतावन्तं कालमन्यत आगत्यैकोऽपि जन्तुर्नरकगतौ नोत्पद्यते इति भावः, इदं च सूत्रेऽनुक्तमपि स्वयमेव द्रष्टव्यं, यदुक्तम्—"निरइगई णं भन्ते ! केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं बारस मुहुत्त"त्ति, प्रतिपृथिवीपू(वीत्)त्पादान्तरमुत्कृष्टतो रत्नप्रभायां चतुर्विंशतिर्मुहूर्ताः शर्कराप्रभायां सप्ताहोरात्राः वालुकाप्रभायां पञ्चदश पङ्कप्रभायामेको मासः धूमप्रभायां द्वौ मासौ तमःप्रभायां चत्वारो मासाः तमस्तमःप्रभायां षण्मासा विरहकालः—अन्तरकाल उत्कृष्टतः, जघन्यतः पुनः सर्वास्वपि रत्नप्रभादिकासु पृथिवीषु प्रत्येकं भवत्येकः समयो विरहकालः, **'एवमेव य उव्वट्टण'**त्ति यथोपपातविरहकाल उक्तः एवमेव उद्वर्तनविरहकालोऽपि जघन्यत उत्कर्षतश्च वाच्यः, किमुक्तं भवति ?—नरकेभ्यो नारकाः प्रायः सततं च्यवन्ते कदाचिदेव त्वन्तरं, तत्र सामान्येन नरकगतिमाश्रित्य जघन्यत एकः समयः, उत्कृष्टतस्तु द्वादश मुहूर्ताः । विशेषचिन्तायां तु जघन्यतः सर्वास्वपि पृथिवीषु उद्वर्तनाविरहकाल एकः समयः, उत्कर्षतो रत्नप्रभायां चतुर्विंशतिर्मुहूर्ताः शर्कराप्रभायां सप्त दिना वालुकाप्रभायां पक्षः पङ्कप्रभायां मासः धूमप्रभायां द्वौ मासौ तमःप्रभायां चत्वारो मासाः तमस्तमःप्रभायां षण्मासाः, एकस्मिन्नारके उद्वृत्ते पुनरियता कालेनान्यो नारक उद्वर्तत इति भावः । **'संखा पुण सुरवरतुल्ल'**त्ति उपपातोद्वर्तनयोः सङ्ख्या पुनरेकस्मिन् समये कियन्तो नारका उत्पद्यन्ते च्यवन्ते चेत्येवंलक्षणा सुरवरैस्तुल्या यथा सुराणां वक्ष्यते तथैव द्रष्टव्या, तद्यथा—एकस्मिन् समये नारका उत्पद्यन्ते च्यवन्ते च जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतस्तु सङ्ख्याता असङ्ख्याता वेति १७७ ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ सम्प्रति **'लेसाउ'**त्ति अष्टसप्तत्यधिकशततमं द्वारमाह—

१७७ उत्पत्तिनाशविरहः गा. १०८१-८२

काऊ १ काऊ २ तह काऊनील ३ नीला ४ य नीलकिण्हा ५ य । किण्हा ६ किण्हा ७ य तहा सत्तसु पुढवीसु लेसाओ ॥ ८३ ॥

इह सामान्येन तावन्नारकाणां लेश्याषट्कमध्यादाद्याः कृष्णनीलकापोताख्यास्तिस्र एव लेश्या भवन्ति, ताश्च प्रतिपृथिवि प्रतिपाद्यन्ते, तत्र कापोतादयो लेश्याः सप्तस्वपि पृथिवीषु यथासङ्ख्येन भवन्ति, तथाहि—रत्नप्रभायामेका कापोतलेश्यैव भवति, शर्कराप्रभायामपि कापोतलेश्यैव, केवलं क्लिष्टतरा वेदितव्या, एवं सर्वत्र सजातीया विजातीया च लेश्याऽधोऽधः क्लिष्टतरा क्लिष्टतमा वाच्या, वालुकाप्रभायां कापोतनीला च लेश्या भवति, केषुचिदुपरितनेषु प्रस्तटेषु कापोतलेश्या केषुचिदधस्तनेषु नीललेश्येति भावः, पङ्कप्रभायां केवला नीललेश्यैव, धूमप्रभायां नीललेश्या कृष्णलेश्या च, केषुचिदुपरितनप्रस्तटेषु नीललेश्या शेषेष्वधस्तनप्रस्तटेषु कृष्णलेश्या भवतीत्यर्थः, तमःप्रभायामेकैव कृष्णलेश्या, तमस्तमःप्रभायामप्यतिसङ्क्लिष्टतमा कृष्णलेश्यैवेति, इह च केचिदाचक्षते—यथैता नारकाणां वक्ष्यमाणाश्च देवानां बाह्यवर्णरूपाः किल द्रव्यलेश्या अवगन्तव्याः, अन्यथा सप्तमपृथिवीनारकाणां या सम्यक्त्वप्राप्तिः श्रुतेऽभिधीयते सा न युज्यते, तैजस्यादिलेश्यात्रय एव तदवाप्तेरुक्तत्वात्, यदुक्तमावश्यके—"सम्मत्तस्स य तिसु उवरिमासु पडिवज्जमाणओ होइ । पुव्वपडिवन्नओ पुण अन्नयरीए उ लेसाए ॥ १ ॥" [सम्यक्त्वस्य च तिसृषूपरितनीषु प्रतिपद्यमानको भवति । पूर्वप्रतिपन्नकोऽन्यतरस्यां पुनर्लेश्यायां ॥ १ ॥] उपरितन्यश्च तिस्रो लेश्यास्तेषां न सन्ति, सप्तमपृथिव्यां कृष्णलेश्याया एवोक्तत्वात्, तथा सौधर्मे तेजोलेश्यैव केवला वक्ष्यते, अस्याश्च प्रशस्तपरिणामहेतुत्वेन सङ्गमकादीनां भुवनगुरौ रौद्रोपसर्गकर्तृत्वानुपपत्तिः, तथा—'काऊ नीला कण्हा लेसाओ तिन्नि होंति नरएसु ।' [कापोती नीला कृष्णा लेश्यास्तिस्रो भवन्ति नरकेषु] इत्यादिरूपो नियमोऽपि विरुध्यते 'देवाण नारयाण य दव्व-

ल्लेसा हवंति एयाओ । भावपरावत्तिइ पुण सुरनेरइयाण छल्लेसा ॥ १ ॥' [देवानां नारकाणां च द्रव्यलेश्या भवन्त्येताः । भावपरावृत्तौ पुनः सुरनैरयिकाणां षट् लेश्याः ॥ १ ॥] इति वचनात्, तस्मादेता नारकाणां वक्ष्यमाणाश्च सुराणां बाह्यवर्णरूपा एवेति, तदेतदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात्, लेश्याशब्दो हि शुभाशुभे परिणामविशेषे व्याख्यातः, तस्य च परिणामविशेषस्योत्पादकानि कृष्णादिरूपाणि द्रव्याणि जन्तूनां सदा संनिहितानि सन्ति, एतैश्च कृष्णादिद्रव्यैर्जीवस्य ये परिणामविशेषा जन्यन्ते मुख्यतया त एव लेश्याशब्देनोच्यन्ते, गौणवृत्त्या पुनः कारणे कार्योपचारलक्षणया एतान्यपि कृष्णादिरूपाणि द्रव्याणि लेश्याशब्देन व्यपदिश्यन्ते, ततश्च नारकाणां देवानां च या लेश्यास्ता द्रव्यलेश्या द्रष्टव्याः, तत्तल्लेश्याद्रव्याणि तस्य तस्य नारकस्य देवस्य वा सर्वदैवावस्थितोदयानि द्रष्टव्यानीति तात्पर्यं, न पुनर्बाह्यवर्णरूपाः, तानि च लेश्याद्रव्याणि तिर्यङ्मनुष्याणामन्यलेश्याद्रव्योपधाने विशुद्धवस्त्रमिव मञ्जिष्ठादिरागयोगे सर्वथा स्वरूपत्यागात्तद्रूपेणैव परिणमन्ते, अन्यथैतल्लेश्यायाः पल्योपमत्रयस्थितेरपि सम्भवादुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्तमागमोक्तं विरुध्येत, नारकदेवलेश्याद्रव्याणां तु तदन्यलेश्याद्रव्यसम्पर्के तदाकारमात्रं तत्प्रतिबिम्बमात्रं वा जायते, न पुनः स्वस्वरूपपरिहारेण तद्रूपता, तथाहि—यथा वैडूर्यादिमणेः प्रोतकृष्णादिसूत्रसम्पर्कादस्पष्टं किञ्चित्तदाकारभावमात्रं भवति स्फटिकोपलस्य वा जपाकुसुमादिसन्निधानतः स्पष्टं तत्प्रतिबिम्बमात्रं, न तूभयत्रापि तद्रूपतापत्तिः, तथा कृष्णादिलेश्याद्रव्याण्यपि नीलादिलेश्याद्रव्यौघं प्राप्य कदाचिदस्पष्टं तदाकारभावमात्रं कदाचित्स्पष्टं तत्प्रतिबिम्बमात्रं प्रतिपद्यन्ते, न पुनस्तद्वर्णगन्धरसस्पर्शतया परिणम्य नीलादिलेश्याद्रव्यरूपाण्येव भवन्ति, न चैतन्निजमनीषाविजृम्भितं, प्रज्ञापनायां लेश्यापदे इत्थमेव प्रतिपादितत्वात्, तत्सूत्रं च विस्तरभयान्न लिखितमिति । एवं च सप्तमपृथिव्यामपि यदा कृष्णलेश्या तेजोलेश्यादिद्रव्याणि प्राप्य तदाकारमात्रेण तत्प्रतिबिम्बमात्रेण वाऽन्विता भवन्ति तदा सदावस्थितकृष्णलेश्याद्रव्ययोगेऽपि साक्षात्तेजोलेश्यादिद्रव्यसाचिव्ये इव शुभः परिणामो नारकस्य जायते जपोपरक्तस्फटिकसन्निधाने स्फटिकस्य रक्ततावत्, तत्परिणामे चास्य सम्यक्त्वावाप्तिरविरुद्धेति, न चैवमपि तेजोलेश्यादिसद्भावे सप्तमपृथिव्यां केवलकृष्णलेश्याभिधायिनः सूत्रस्य व्याघातः, यतस्तस्यां कृष्णैव सदावस्थायिनी तैजस्यादिका त्वाकारमात्रादिना कदाचिदेव जायते, न च जातापि चिरमवतिष्ठते, न चावस्थितायामपि तस्यां कृष्णलेश्यादिद्रव्याणि सर्वथा स्वस्वरूपं त्यजन्ति, ततोऽधिकृतसूत्रे कृष्णैव सप्तम्यामुक्तेत्येवं सर्वत्र भावनीयं, अत एव सङ्गमकादीनामप्याकारमात्रादिना कृष्णलेश्यासम्भवादुपपद्यते त्रिभुवनगुरावुपसर्गविधातृत्वं, या अपि भावपरावृत्त्या सुरनारकाणां षडपि लेश्या उक्तास्ता अपि प्रागुक्तेनैवाकारभावमात्रादिना प्रकारेण घटन्ते नान्यथा, लेश्यात्रयनियमस्तु सदावस्थितोदयलेश्याद्रव्यापेक्षत्वादविरुद्ध इति, किंच—आसां बाह्यवर्णरूपत्वे प्रज्ञप्त्यादिषु—'नेरइया णं भंते! सव्वे समवन्ना?, गोयमा! नो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ?, गोयमा! नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—पुव्वोववन्नगा य पच्छोववन्नगा य, तत्थ णं जे ते पुव्वोववन्नगा ते णं विसुद्धवन्नतरागा, जे ते पच्छोववन्नगा ते णं अविसुद्धवन्नतरागा, से एणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ—नो नेरइया सव्वे समवन्ना" इति वर्णमुक्त्वा "नेरइया णं भंते! सव्वे समलेसा?, गोयमा! नो इणट्ठे समट्ठे, से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ?, गोयमा! नेरइया दुविहा पन्नत्ता, तंजहा—पुव्वोववन्नगा पच्छोववन्नगा य, तत्थ णं जे ते पुव्वोववन्नगा ते णं विसुद्धलेसतरागा, जे ते पच्छोववन्नगा ते णं अविसुद्धलेसतरागा, से एएणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ—नो नेरइया सव्वे समलेस्सा" इति लेश्योक्तिरतिरिच्येत, वर्णानामेव लेश्यात्वाभ्युपगमात्, तेषां च पूर्वसूत्रेणैव प्रतिपादितत्वादिति १७८ ॥ ८३ ॥ सम्प्रति 'अवहि'त्ति एकोनाशीत्यधिकशततमं द्वारमाह—

चत्तारि गाउयाइं १ अद्धुट्ठाइं २ तिगाउयं चेव ३। अड्ढाइज्जा ४ दोन्नि य ५ दिवड्ढ ६ मेगं च ७ नरयोही ॥ ८४ ॥

इह रत्नप्रभायां नरकावासेषु नारकाणां चत्वारि गव्यूतान्यवधिः—उत्कृष्टमवधिक्षेत्रप्रमाणं भवति, शर्कराप्रभायां तु अर्धं चतुर्थस्य येषु तान्यर्धचतुर्थानि गव्यूतानि, सार्धं गव्यूतत्रयमित्यर्थः, वालुकाप्रभायां गव्यूतत्रयं, पङ्कप्रभायामर्धं तृतीयस्य येषु तान्यर्धतृतीयानि गव्यूतानि, धूमप्रभायां द्वे गव्यूते, तमायां द्वितीयस्यार्धं यत्र तद् द्व्यर्धं गव्यूतं, सप्तमपृथिव्यां पुनरेकं गव्यूतमुत्कृष्टमवधिप्रमाणं, तथा सप्तस्वपि पृथिवीषु प्रत्येकमुत्कृष्टादवधिक्षेत्रप्रमाणादर्धगव्यूते व्यपनीते जघन्यमवधिक्षेत्रप्रमाणं भवति, तथाहि—प्रथमायां पृथिव्यां सार्धानि त्रीणि गव्यूतानि द्वितीयायां त्रीणि गव्यूतानि तृतीयायामर्धतृतीयानि गव्यूतानि चतुर्थ्यां द्वे गव्यूते पञ्चम्यां सार्धं गव्यूतं षष्ठ्यामेकं गव्यूतं सप्तम्यामर्धगव्यूतमिति, उक्तं च—"अद्धुट्ठगाउयाई जहन्नयं अद्धगाउयंता" [अध्युष्टगव्यूतादिको जघन्योऽर्धगव्यूतान्तः] इति १७९ ॥ ८४ ॥ सम्प्रति 'परमाहम्मिय'त्यशीत्यधिकशततमं द्वारमाह—

अंबे १ अंबरिसी २ चेव, सामे य ३ सबलेइ य ४। रुद्दो ५ वरुद्द ६ काले य ७, महाकालित्ति ८ आवरे ॥ ८५ ॥ असिपत्ते ९ धणू १० कुंभे ११, वालू १२ वेयरणी इय १३। खरस्सरे १४ महाघोसे १५, पन्नरस परमाहम्मिया ॥ ८६ ॥

परमाश्च ते अधार्मिकाश्च सङ्क्लिष्टपरिणामत्वात् परमाधार्मिका—असुरविशेषाः, ते च व्यापारभेदेन पञ्चदश भवन्ति, तत्र यः परमाधार्मिको देवो नारकानम्बरतले नीत्वा निःशङ्कं विमुञ्चति सोऽम्ब इत्यभिधीयते १ यस्तु नारकान्निहतान् कल्पनिकाभिः खण्डशः

कृत्वा भ्राष्ट्रपाकयोग्यान् करोतीत्यसावम्बरीषस्य—भ्राष्ट्रस्य सम्बन्धादम्बरीष इति २ यस्तु रज्जुपाणिप्रहारादिना शातनपातनादिकं करोति वर्णतश्च श्यामः स श्याम इति ३ यश्चान्त्रवसाहृदयकालेज्यकादीन्युत्पाटयति वर्णतश्च शबलः—कर्बुरः स शबल इति ४ यः शक्तिकुन्तादिषु नारकान् प्रोतयति स रौद्रत्वाद्रौद्रः ५ यस्तु तेषामङ्गोपाङ्गानि भनक्ति सोऽत्यन्तरौद्रत्वादुपरौद्रः ६ यः पुनः कण्ड्वादिषु पचति वर्णतश्च कालः स कालः ७ महाकाल इति चापरः परमाधार्मिक इति प्रक्रमः, स च श्लक्ष्णमांसानि खण्डयित्वा खादयति वर्णतश्च महाकाल इति ८ असिः—खड्गस्तदाकारपत्रवद्वनं विकुर्व्य यस्तत्समाश्रितान्नारकानसिपत्रपातनेन तिलशश्छिनत्ति सोऽसिपत्रः ९ यो धनुर्विमुक्तार्धचन्द्रादिभिर्बाणैः कर्णादीनां छेदनभेदनानि करोति स धनुः १० **भगवत्यां** तु महाकालानन्तरमसिस्ततोऽसिपत्रस्ततः कुम्भ इति पठ्यते, तत्र योऽसिना नारकांश्छिनत्ति सोऽसिः शेषं तथैव, यः कुम्भ्यादिषु तान् पचति स कुम्भः ११ यः कदम्बपुष्पाकारासु वज्राकारासु वा वैक्रियासु वालुकासु तप्तासु चनकानिव तान् पचति स वालुकः १२ विरूपं तरणं प्रयोजनमस्या इति वैतरणीति यथार्थां पूयरुधिरत्रपुताम्रादिभिरतितापात्कलकलायमानैर्भृतां नदीं विकुर्वित्वा तत्तारणेन नारकान् यः कदर्थयति स वैतरणीति १३ यो वज्रकण्टकाकुलशाल्मलीवृक्षे नारकमारोप्य खरं स्वरं कुर्वन्तं कुर्वन् वा कर्षति स खरस्वरः १४ यस्तु भीतान् प्रपलायमानान्नारकान् पशूनिव वाटकेषु महाघोषं कुर्वतो निरुणद्धि स महाघोष इति १५। एवमेते पञ्चदश परमाधार्मिकाः प्राग्जन्मनि सङ्क्लिष्टक्रूरक्रियाः पापाभिरताः पञ्चाग्न्यादिरूपं मिथ्याकष्टतपः कृत्वा रौद्रीमासुरीं गतिमनुप्राप्ताः सन्तस्ताच्छील्यान्नारकाणामाद्यासु तिसृषु पृथिवीषु विविधवेदनाः समुदीरयन्ति तथा कदर्थ्यमानांश्च नारकान् दृष्ट्वा इहत्यमेषमहिषकुर्कुटादियुद्धप्रेक्षकनरा इव हृष्यन्ति, हृष्टाश्चाट्टाट्टहासं चेल्लोत्क्षेपं

त्रिपद्यास्फालनादि च कुर्वन्ति, किं बहुना?, यथैषामित्थं प्रीतिर्न तथा नितान्तकान्ते प्रेक्षणकादाविति १८७ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ सम्प्रति 'नरयुवट्टाण लद्धिसंभवो'त्त्येकाशीत्यधिकशततमं द्वारमाह—

तिसु तित्थ चउत्थीए केवलं पंचमीइ सामन्नं । छट्ठीएँ विरइऽविरई सत्तमपुढवीइ सम्मत्तं ॥ ८७ ॥ पढमाओ चक्कवट्टी बीयाओ रामकेसवा हुंति । तच्चाओ अरहंता तहऽतकिरिया चउत्थीओ ॥ ८८ ॥ उव्वट्टिया उ संता नेरइया तमतमाओ पुढवीओं । न लहंति माणुसत्तं तिरिक्खजोणिं उवणमंति ॥ ८९ ॥ छट्ठीओ पुढवीओ उव्वट्टा इह अणंतरभवंमि । भज्जा मणुस्सजम्मे संजमलंभेण उ विहीणा ॥ ९० ॥

इह 'तिसु'त्ति सप्तम्याः प्राकृतत्वेन पञ्चम्यर्थत्वादाद्याभ्यस्तिसृभ्य एव पृथिवीभ्य उद्धृत्ता अनन्तरभवे तीर्थकृतो भवन्ति, न शेषपृथिवीभ्यः, सम्भवमात्रं चेदं, न नियमः, तेन ये पूर्वनिबद्धनरकायुषः सन्तः स्वहेतूपात्ततीर्थकृन्नामगोत्राः श्रेणिकादय इव नरकेषु गच्छन्ति त एव तत उद्धृत्ता अनन्तरभवे तीर्थकृतो, न शेषाः, चतुर्थ्याः पृथव्या उद्धृत्ताः केचित् केवलं—केवलज्ञानं सामान्येन प्राप्नुवन्ति, तीर्थकृतस्तु नियमेन न भवन्ति, पञ्चम्या उद्धृत्ताः श्रामण्यं—सर्वविरतिरूपं लभन्ते न तु केवलज्ञानं, षष्ठ्या उद्धृत्ता विरत्यविरतिं—देशविरतिं लभन्ते न तु श्रामण्यं, सप्तम्या उद्धृत्ताः सम्यक्त्वं—सम्यग्दर्शनरूपं, न देशविरत्यादिकमिति, अयमत्र भावार्थः—आद्याभ्यस्तिसृभ्य उद्धृत्तास्तीर्थकृतो भवन्ति चतसृभ्य उद्धृत्ताः केवलज्ञानिनः पञ्चम्या उद्धृत्ताः संयमिनः षष्ठ्या उद्धृत्ता देशविरताः सप्तम्या उद्धृत्ताः सम्यग्दृष्टय इति ॥ ८७ ॥ पुनरपि लब्धिविशेषसम्भवं दर्शयन्नाह—'पढमे'त्यादि, प्रथमायाः—रत्नप्रभाया एवोद्धृताश्चक्रवर्तिनो भवन्ति न शेषपृथिवीभ्यः, द्वितीयायाः—द्वितीयां मर्यादीकृत्य नरकेभ्य उद्धृता रामकेशवा—बलदेववासुदेवा भवन्ति, एवं सर्वत्र मर्यादा भावनीया, तृतीयाया उद्धृता अर्हन्तो भवन्ति, चतुर्थ्या उद्धृता 'अंतकिरिय'त्ति पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् अन्तक्रियासाधकाः, मुक्तिगामिनो भवन्तीत्यर्थः, तथा तमस्तमाभिधानायाः सप्तम्याः पृथिव्या उद्धृताः सन्तो नारका नियमान्मानुषत्वं न लभन्ते, किन्तु तिर्यग्योनिमुपनमन्ति—धातूनामनेकार्थत्वेन प्राप्नुवन्ति, तथा षष्ठ्याः—तमःप्रभाभिधानायाः पृथिव्या उद्धृताः सन्तो नारका इहानन्तरभवे मनुष्यजन्मनि भाज्याः—केचिन्मनुष्या भवन्ति केचित्तु नेति भावः, येऽपि च मनुष्या भवन्ति तेऽपि नियमतः संयमलाभेन—सर्वविरतिलाभेन विहीना भवन्ति, न तु कदाचनापि तद्युक्ताः १८१ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ इदानीं 'तेसु जेसिमुववाओ' इति द्व्यशीत्यधिकशततमं द्वारमाह—

अस्सन्नी खलु पढमं दोचं च सरिसिवा तइय पक्खी । सीहा जंति चउत्थिं उरगा पुण पंचमिं पुढविं ॥ ९१ ॥ छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परमुववाओ बोद्धव्वो नरयपुढवीसु ॥ ९२ ॥ वालेसु य दाढीसु य पक्खीसु य जलयरेसु उववन्ना । संखिज्जाउठिईया पुणोऽवि नरयाउया हुंति ॥ ९३ ॥

असंज्ञिनः—सम्मूर्च्छिमाः पञ्चेन्द्रियाः खलु प्रथमां नरकपृथिवीं गच्छन्ति, खलुशब्दोऽवधारणे, तच्चावधारणमेवं—असंज्ञिनः प्रथमामेव पृथिवीं यावद्गच्छन्ति, न परत इति, न तु त एव प्रथमां गच्छन्ति, गर्भजसरीसृपादीनामपि उत्तरपृथिवीषट्कगामिनां तत्र गमनभावात्, एवमुत्तरत्राप्यवधारणं भावनीयं, असंज्ञिनश्चात्र तिर्यञ्चो ज्ञेयाः, संमूर्च्छिममनुष्याणामपर्याप्तानामेव कालकरणतो नरकगतेरभावात्, तत्रापि पल्योपमासङ्ख्येयभागायुष्केष्वेव, उक्तं च—"असन्नी णं नेरइयाउ पकरेमाणा जहन्नेणं दस वाससहस्साइं उक्कोसेणं पलि-

ओवमस्स असंखेज्जइभागं पकरिंति"त्ति [असंज्ञिनो नैरयिकायुः प्रकुर्वन्तो जघन्येन दश वर्षसहस्राणि उत्कृष्टतः पल्योपमस्यासंख्येयभागं प्रकुर्वन्ति] तथा द्वितीयामेव पृथिवीं यावद्गच्छन्ति सरीसृपा—भुजपरिसर्पा गोधानकुलादयो गर्भव्युत्क्रान्ता न ततः परतः, एवं तृतीयामेव गर्भजाः पक्षिणो—गृध्रादयः, चतुर्थीमेव सिंहाः—सिंहोपलक्षिताश्चतुष्पदा गर्भजाः, पञ्चमीमेव गर्भजा उरगाः—उरःपरिसर्पाः सर्पादयः, षष्ठीमेव स्त्रियः—स्त्रीरत्नाद्या महारम्भादियुक्ताः, सप्तमीं यावद्गर्भजा मत्स्या—जलचरा मनुजाश्च अतिक्रूराध्यवसायिनो महापापकारिणः, एष जीवविशेषभेदेन परमः—उत्कृष्ट उपपातो बोद्धव्यो नरकपृथिवीषु, जघन्यतस्तु सर्वेषामपि रत्नप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे मध्यमतः पुनर्जघन्यात्परतः स्वस्वोत्कृष्टोपपातादर्वागिति ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ सम्प्रति केषाञ्चित्तिर्यग्योनिजानां बाहुल्यकृतं विशेषमाह—**'वालेसु'** इत्यादि, नरकेभ्य उद्धृता व्यालेषु—सर्पादिषु दंष्ट्रिषु—व्याघ्रसिंहादिषु पक्षिषु—गृद्ध्रादिषु जलचरेषु—मत्स्यजातिषु सङ्ख्यातायुःस्थितय उत्पन्नाः सन्तो भूयः क्रूराध्यवसायवशगाः पञ्चेन्द्रियवधादीन् विधाय नरकायुषो भवन्ति, एतच्च बाहुल्येनोच्यते न तु नियमः, यतो नारकेभ्योऽपि केचिदुद्धृत्य सम्यक्त्वादिप्राप्तिवशाच्छुभां गतिमासादयन्तीति ९३ ॥ १८२ ॥ सम्प्रति **'संखा उप्पज्जंताण'**त्ति त्र्यशीत्यधिकशततमद्वारस्य **'तह य उवट्टमाणाणं'**ति चतुरशीत्यधिकशततमद्वारस्य चावसरो विवरणाय, परमुत्पत्तिनाशविरहकालद्वारे 'संखा पुण सुरवरतुल्ल'त्ति गाथादलेन तद्द्वारद्वयमपि व्यक्तं प्राग्व्याख्यातमिति नेदानीं तद्विवृतमिति १८३—१८४ ॥ सम्प्रति **'एगिंदियविगलिंदियसन्नीजीवाण कायठिइओ'**त्ति पञ्चाशीत्यधिकशततमं द्वारमाह—

अस्संखोसप्पिणिसप्पिणीउ एगिंदियाण (उ) चउण्हं । ता चेव ऊ अणंता वणस्सइए उ बोद्धव्वा

॥ ९४ ॥ वाससहस्सासंखा विगलाणं ठिइउ होइ बोद्धव्वा । सत्तट्ठभवा उ भवे पणिंदितिरिमणुय उक्कोसा ॥ ९५ ॥

एकेन्द्रियाणां चतुर्णां—पृथिव्यप्तेजोवायुरूपाणां प्रत्येकमुत्कृष्टा कायस्थितिः—मृत्वा मृत्वा तत्रैव कायेऽवस्थानमसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः, एतच्च कायस्थितिमानं कालतः, क्षेत्रतस्त्वसङ्ख्येया लोकाः, इदमुक्तं भवति—असङ्ख्येयेषु लोकाकाशेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे सर्वप्रदेशापहारेण यावत्योऽसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावत्य इति, ता एव—उत्सर्पिण्यवसर्पिण्योऽनन्ता वनस्पतिकायिकस्योत्कृष्टा कायस्थितिः बोद्धव्या, इयमपि कालतः, क्षेत्रतस्तु पूर्वोक्तप्रकारेण अनन्ता लोकाः, असङ्ख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ताः, ते च आवलिकाया असङ्ख्येयतमे भागे यावन्तः समयाः तत्तुल्या, इयं च कायस्थितिः सांव्यवहारिकानाश्रित्य द्रष्टव्या, असांव्यवहारिकजीवानां त्वनादिरवसेया, ततो न मरुदेव्यादिभिर्व्यभिचारः, तथा च **क्षमाश्रमणाः**—'तह कायठिइकालादओ विसेसे पडुच्च किर जीवे । नाणाइवणस्सइणो जे संववहारबाहिरिया ॥ १ ॥" [तथा कायस्थितिकालादयो विशेषान् जीवान् किल प्रतीत्य । नानादिवनस्पतीन् ये संव्यवहारबाह्याः ॥ १ ॥] यापि चासांव्यवहारिकजीवानामनादिः कायस्थितिः साऽपि केषाञ्चिदनादिरपर्यवसाना, ये जातुचिदप्यसांव्यवहारिकराशेरुद्धृत्य सांव्यवहारिकराशौ न निपतिष्यन्ति, केषाञ्चिदनादिः सपर्यवसाना, येऽसांव्यवहारिकराशेरुद्धृत्य सांव्यवहारिकराशौ निपतन्ति । अथ किमसांव्यवहारिकराशेर्विनिर्गत्य सांव्यवहारिकराशावागच्छन्ति ?, उच्यते, आगच्छन्ति, तथा चोक्तं **विशेषणवत्यां**—"सिज्झंति जत्तिया किर इह संववहारजीवरासीओ । इन्ति अणाइवणस्सइरासीओ तत्तिया तंमि ॥ १ ॥" [सिध्यन्ति यावन्तः किलेह संव्यवहारजीवराशेः । आयान्ति अनादिवनस्पतिराशेस्तावन्तस्तस्मिन् ॥ १ ॥] तत्र येऽनादिसूक्ष्मनिगोदेभ्य उद्धृत्य शेषजीवे-

षूत्पद्यन्ते ते पृथिव्यादिविविधव्यवहारयोगात् सांव्यवहारिकाः, ये पुनरनादिकालादारभ्य सूक्ष्मनिगोदेष्वेवावतिष्ठन्ते ते तु तथाविधव्यवहारातीतत्वादसांव्यवहारिकाः, तत्र सांव्यवहारिकाः सूक्ष्मनिगोदेभ्य उद्धृत्य शेषजीवेषूत्पद्यन्ते, तेभ्योऽप्युद्धृत्य केचिद् भूयोऽपि तेष्वेव निगोदेषु गच्छन्ति, परं तत्रापि सांव्यवहारिका एव ते, व्यवहारे पतितत्वात्, तत्र च सूत्रोक्तमुत्कर्षतोऽवस्थानकालमानं, असांव्यवहारिकास्तु सदा निगोदेष्वेवोत्पत्तिमरणभाजो, न कदाचनापि त्रसादिभावं लब्धवन्त इति । तथा विकलानां-द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां प्रत्येकं कायस्थितिस्तु सङ्ख्याता वर्षसहस्राः 'विगलाण य वाससहस्सं संखेज्ज'त्ति पञ्चसङ्ग्रहवचनात्, पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च संज्ञिपर्याप्तानामुत्कृष्टा कायस्थितिः सप्ताष्टौ वा भवा भवेत्, तत्र सप्त भवाः सङ्ख्येयवर्षायुषः अष्टमस्त्वसङ्ख्येयवर्षायुष एव, तथाहि-पर्याप्तमनुष्याः पर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो वा निरन्तरं यथासङ्ख्यं सप्त नरभवांस्तिर्यग्भवान् वाऽनुभूय यद्यष्टमे भवे भूयस्तेष्वेवोत्पद्यन्ते तदा नियमादसङ्ख्यायुष्केष्वेव नेतरेषु, असङ्ख्यायुश्च मृत्वा सुरेष्वेवोत्पद्यन्ते ततो नवमोऽपि नरभवस्तिर्यग्भवो वा निरन्तरं न लभ्यते, अष्टसु च भवेषूत्कर्षतः कालमानं त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाधिकानि, जघन्या तु सर्वत्रापि कायस्थितिरन्तर्मुहूर्तमिति १८५ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ सम्प्रति 'एगिंदियविगलसन्निजीवाणं भवट्ठिइ'त्ति षडशीत्यधिकशततमं द्वारमाह—

बावीसई सहस्सा सत्तेव सहस्स तिन्निऽहोरत्ता । वाए तिन्नि सहस्सा दसवाससहस्सिया रुक्खा ॥ ९६ ॥ संवच्छराइं बारस राइंदिय हुंति अउणपन्नासं । छम्मास तिन्नि पलिया पुढवाईणं ठिउक्कोसा ॥ ९७ ॥ सण्हा य १ सुद्ध २ वालुय ३ मणोसिला ४ सक्करा य ५ खरपुढवी ६ । एकं १ बारस २ चउदस ३ सोलस ४ अट्ठार ५ बावीसा ६ ॥ ९८ ॥

पृथिव्यादीनां मनुष्यपर्यन्तानां स्थितिः-आयुःप्रमाणरूपा एषा उत्कृष्टा, यथा-पृथिवीकायिकानां द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अप्कायिकानां सप्त वर्षसहस्राणि तेजस्कायिकानां त्रीणि रात्रिन्दिवानि वाते-वातकाये त्रीणि वर्षसहस्राणि वृक्षा-वनस्पतयो दशवर्षसाहस्रिकाः, किमुक्तं भवति ?-वनस्पतिकायिकानामुत्कर्षतः स्थितिर्दश वर्षसहस्राणीति, तथा द्वीन्द्रियाणामुत्कर्षत आयुःस्थितिर्द्वादश वर्षाणि त्रीन्द्रियाणामेकोनपञ्चाशद्रात्रिन्दिवानि चतुरिन्द्रियाणां षण्मासाः पञ्चेन्द्रियाणां तिर्यग्मनुष्याणां त्रीणि पल्योपमानि, एषा चोत्कृष्टा स्थितिः प्रायो निरुपद्रवस्थाने द्रष्टव्या, एवमग्रेऽपि ज्ञेयं ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ एवं सामान्येन पृथिव्यादीनामुत्कृष्टां स्थितिमभिधाय पृथिवीभेदेषु विशेषेणाह-'सण्हे'त्यादि, इह पूर्वार्धपदानामुत्तरार्धपदानां च यथाक्रमं योजना, सा चैवं-श्लक्ष्णा-मरुस्थल्यादिगता पृथिवी तस्या एकं वर्षसहस्रमुत्कृष्टमायुः शुद्धा-कुमारमृत्तिका तस्या द्वादश वर्षसहस्राणि वालुका-सिकता तस्याश्चतुर्दश वर्षसहस्राणि मनःशिला प्रतीता तस्याः षोडश शर्करा-दृषत्कर्करिका तस्या अष्टादश खरपृथिवी-शिलापाषाणरूपा तस्या द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राण्युत्कृष्टमायुः, जघन्यं तु सर्वत्राप्यन्तर्मुहूर्तमिति १८६ ॥ ९८ ॥ सम्प्रति 'एएसिं तणुमाणं'ति सप्ताशीत्यधिकशततमं द्वारमाह—

जोयणसहस्समहियं ओहपएगिंदिए तरुगणेसु । मच्छजुयले सहस्सं उरगेसु य गब्भजाईसु ॥ १०९९ ॥ उस्सेहंगुलगुणियं जलासयं जभिह जोयणसहस्सं । तत्थुप्पन्नं नलिणं विन्नेयं भणियमाणंति ॥ ११०० ॥ जं पुण जलहिदहेसुं पमाणजोयणसहस्समाणेसुं । उप्पज्जइ वरपउमं तं जाणसु भूवियारंति ॥ ११०१ ॥ वणऽणंतसरीराणं एगमनिलसरीरगं पमाणेणं । अनलोदगपुढवीणं असंखगुणिया भवे वुड्ढी ॥ २ ॥ विगलिंदियाण बारस जोयणा तिन्नि चउर कोसा य । सेसाणोगा-

हणया अंगुलभागो असंखिज्जो ॥३॥ गब्भचउप्पय छग्गाउयाइं भुयगेसु गाउयपुहुत्तं। पक्खीसु धणुपुहुत्तं मणुएसु य गाउया तिन्नि ॥ ४ ॥

ओघपदे–सामान्यचिन्तायामेकेन्द्रिये पृथिव्यादिविशेषानाकाङ्क्षितानामेकेन्द्रियाणामित्यर्थः, विशेषचिन्तायां तरुगणेषु–प्रत्येकवनस्पतीनामित्यर्थः उत्कर्षतः सातिरेकं योजनसहस्रं शरीरप्रमाणमवसेयं, एतच्च समुद्रे गोतीर्थादिगतलतानलिननालाद्यधिकृत्य वेदितव्यं, अन्यत्रैतावदौदारिकशरीरस्यासम्भवात्, तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चस्त्रिविधाः–जलचराः स्थलचराः खेचराश्च, जलचराः सम्मूर्छजा गर्भजाश्च पुनः प्रत्येकमपर्याप्ताः पर्याप्ताश्चेत्येवं चतुर्विधाः, स्थलचरास्तु द्विविधाः–चतुष्पदाः परिसर्पाश्च, चतुष्पदाः पुनरपि सम्मूर्छजा गर्भजाश्च पुनः प्रत्येकमपर्याप्ताः पर्याप्ताश्चेत्येवं चतुर्विधाः, परिसर्पास्तु द्विविधाः–उरःपरिसर्पा भुजपरिसर्पाश्च, उभये अपि प्रत्येकं चतुष्पदवच्चतुर्विधाः, इत्येवं स्थलचराः सर्वेऽपि द्वादशविधाः, खेचरास्तु जलचरवच्चतुर्विधाः, तदेवं विंशतिभेदानां तिरश्चां तनुमानचिन्तायां मत्स्यानां–जलचराणां युगले–सम्मूर्छजगर्भजलक्षणे उरगेषु च–उरःपरिसर्पेषु सर्पादिषु गर्भजेषु प्रत्येकं परिपूर्णं योजनसहस्रमिति ॥ ९९ ॥ ननु तनुप्रमाणमुत्सेधाङ्गुलेन 'उस्सेहपमाणओ मिणसु देहं' इति वचनात्, समुद्रपद्मह्रदादीनां तु प्रमाणं प्रमाणाङ्गुलेन, ततः समुद्रादीनां योजनसहस्रावगाहत्वात्तद्गतपद्मनालादीनामुत्सेधाङ्गुलापेक्षयाऽत्यंतदैर्घ्यं प्राप्नोतीत्यत आह–**'उस्सेह'**मित्यादि, **'ज'**मित्यादि, उत्सेधाङ्गुलेन 'परमाणू रहरेणू' इत्यादिक्रमनिष्पन्नेन गुणितः–प्रमितः सन् योऽसौ जलाशयः–समुद्रगोतीर्थादिरिह–मनुष्यलोके योजनसहस्रप्रमाणो भवति, तत्र समुत्पन्नं नलिनं–पद्मं भणितमानं–पूर्वोक्तकिञ्चित्समधिकयोजनसहस्रप्रमाणं विज्ञेयं, यत् पुनः प्रमाणाङ्गुलानां योजनसहस्रमानेषु जलधिह्रदादिषु वरं–प्रधानं पद्ममुत्पद्यते तज्जानीहि भूविकारं–पृथिवीविकारमिति । इदमुक्तं भवति–इह समुद्रमध्ये प्रमाणाङ्गुलतो योजनसहस्रावगाहे यानि पद्मानि तानि पृथिवीपरिणामरूपाण्येव, यथा श्रीदेवतायाः पद्मह्रदे पद्मं, यानि पुनः शेषेषु गोतीर्थादिषु स्थानेषु पद्मानि तानि वनस्पतिपरिणामरूपाण्यपि भवन्ति, तानि च शेषेषु जलाशयेषु, वल्ल्यादयश्चोत्कर्षतो यथोक्तमाना भवन्ति, तथा चोक्तं **विशेषणवत्याम्**—"पुढवीपरिणामाइं ताइं किर सिरिनिवासपउमं व । गोतित्थेसु वणस्सइपरिणामाइं तु होज्जाहि ॥ १ ॥ जत्थुस्सेहंगुलओ सहस्समवसेसएसु य जलेसुं। वल्लीलयादओऽवि य सहस्समायामओ होंति ॥ २॥" [तानि किल पृथ्वीपरिणामानि श्रीनिवासपद्ममिव । गोतीर्थेषु वनस्पतिपरिणामानि तु भवेयुः ॥१॥ यत्रोत्सेधांगुलतः सहस्रं अवशेषेषु च जलेषु। वल्लीलतादयोऽपि च सहस्रमायामतो भवन्ति ॥२॥]॥११००–११०१॥ तथा प्रत्येकवनस्पतिवर्जितानां पंचानामपि पृथिव्यादीनामङ्गुलासङ्ख्येयभागमानाऽवगाहना वक्ष्यते, ततस्तत्र विशेषमाह—**'वणे'**त्यादि, **'विगले'**त्यादि, **'गब्भे'**त्यादि, **'वण'त्ति** वनस्पतीनां **'अणंत'**त्ति अनन्तकायिकानां सूक्ष्माणां यान्यसङ्ख्येयानि शरीराणि तेषां प्रमाणेन–मानेनैकमनिलशरीरकं–वायुशरीरं, किमुक्तं भवति ?–सूक्ष्मसाधारणवनस्पतीनामसङ्ख्यातैः शरीरैस्तुल्यमेकं सूक्ष्मं वायुशरीरमिति, उक्तं च **प्रज्ञप्तौ**—'अणंताणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं जावइया सरीरा से एगे सुहुमवाउसरीरे"त्ति, अनन्तकायिकानां यावन्ति शरीराणि तदेकं सूक्ष्मं वायुशरीरं, तावत्शरीरप्रमाणमित्यर्थः, यावद्ग्रहणाच्चासङ्ख्यातानि शरीराणि ग्राह्याणि, अनन्तानामपि वनस्पतीनामेकाद्यसङ्ख्येयान्तशरीरत्वेनानन्तानां शरीराणामभावात्, ततो वायुकायिकशरीरादनलोदकपृथिवीनां–अग्निजलपृथिवीकायिकशरीराणां सूक्ष्माणां बादराणां च यथाक्रममसङ्ख्यगुणा भवति वृद्धिः, इयमत्र भावना–यावत्प्रमाणमेकं सूक्ष्मवायुकायिकशरीरं ततोऽप्यसङ्ख्यातगुणमेकं सूक्ष्मतेजस्कायिकशरीरं ततोऽसङ्ख्यातगुणमेकं सूक्ष्माप्कायिकशरीरं ततोऽप्यसङ्ख्यातगुणमेकं सूक्ष्मपृथिवीकायिकशरीरं ततोऽप्यसङ्ख्यातगुणमेकं बादरवायुशरीरं ततोऽसङ्ख्यातगुणमेकं बादराग्निशरीरं ततोऽप्यसङ्ख्यातगुणमेकं बादराप्कायिकशरीरं ततोऽप्यसङ्ख्यातगुणमेकं

बादरपृथिवीशरीरं तस्मादप्यसङ्ख्यातगुणमेकं बादरनिगोदशरीरमिति, एतच्च सर्वमपि **भगवत्य**ेकोनविंशतितमशतकतृतीयोद्देशकानुसारेणोक्तं न तु निजमनीषिकयेति, इह च पृथिव्यादीनामङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रावगाहनात्वेऽप्यसङ्ख्येयभेदत्वादङ्गुलासङ्ख्येयभागस्येतरेतरापेक्षयाऽसङ्ख्येयगुणत्वं न विरुद्ध्यते ॥ २ ॥ अथ द्वीन्द्रियादीनामवगाहनामाह—विकलेन्द्रियाणां—द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां यथाक्रमं शरीरमानं द्वादश योजनानि त्रयः क्रोशाः चत्वारः क्रोशाः, इयमत्र भावना—द्वीन्द्रियाणां शङ्खादीनामुत्कर्षतो देहमानं द्वादश योजनानि त्रीन्द्रियाणां कर्णशृगालीमत्कोटकादीनां त्रीणि गव्यूतानि चतुरिन्द्रियाणां भ्रमरादीनामेकं योजनं शेषाणां पृथिव्यप्तेजोवायूनां साधारणवनस्पतीनां संमूर्छिममनुष्याणां सर्वेषामपि चापर्याप्तजीवानामुत्कर्षतोऽवगाहना—देहमानमङ्गुलासङ्ख्येयो भागः ॥ ३ ॥ अथ तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां मनुष्याणां च देहमानमाह—गर्भजचतुष्पदानां—हस्त्यादीनामुत्कृष्टं देहमानं षड्गव्यूतानि भुजगेषु गर्भजेषु—गोधानकुलादिषु गव्यूतपृथक्त्वं, पृथक्त्वं च द्विप्रभृत्यानवभ्यः, पक्षिषु—गृध्रादिषु 'व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तेः' गर्भजेषु संमूर्छिमेषु च धनुःपृथक्त्वं, मनुष्येषु च गर्भजेषु त्रीणि गव्यूतानि, 'मणुएसु य'त्ति चकारोऽनुक्तसमुच्चये, ततः संमूर्छिमचतुष्पदानां गवादीनामुत्कर्षतो देहमानं गव्यूतपृथक्त्वम्, संमूर्छिमभुजगानां धनुष्पृथक्त्वं, संमूर्छिमोरगाणां च योजनपृथक्त्वं, एतच्च **प्रज्ञापना**वगाहनासंस्थानपदोक्तानुसारेणास्माभिरभिहितमिति, इदं चोत्कर्षतः सर्वमपि देहमानं, जघन्यतस्तु सर्वेषामपि जीवानामङ्गुलस्यासङ्ख्याततमो भागः, स चोपपातसमये बोद्धव्यः १८७ ॥ ४ ॥ सम्प्रति 'इंदियसरूवविसओ य एएसिं'ति अष्टाशीत्यधिकशततमं द्वारमाह—

कायंबपुप्फगोलय १ मसूर २ अइमुत्तयस्स कुसुमं च ३ । सोयं १ चक्खू २ घाणं ३ खुरप्पपरिसंठिअं रसणं ४ ॥ ५ ॥ नाणागारं फासिंदियं तु बाहल्लओ य सव्वाइं । अंगुलअसंखभागं एमेव पुहुत्तओ नवरं ॥ ६ ॥ अंगुलपुहुत्त रसणं फरिसं तु सरीरवित्थडं भणियं । बारसहिं जोयणेहिं सोयं परिगिण्हए सद्दं ॥ ७ ॥ रूवं गिण्हइ चक्खू जोयणलक्खाओ साइरेगाओ । गंधं रसं च फासं जोयणनवगाउ सेसाणि ॥ ८ ॥ अंगुलअसंखभागा मुणंति विसयं जहन्नओ मोत्तुं । चक्खुं तं पुण जाणइ अंगुलसंखिज्जभागाओ ॥ ९ ॥

इन्दनादिन्द्रः—आत्मा सर्वद्रव्योपलब्धिरूपपरमैश्वर्ययोगात् तस्य लिङ्गं—चिह्नमविनाभावि इन्द्रियं, तद् द्विधा—द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं च, तत्र द्रव्येन्द्रियं द्विधा—निर्वृत्तिरूपमुपकरणरूपं च, निर्वृत्तिर्नाम प्रतिविशिष्टसंस्थानविशेषः, साऽपि द्विधा—बाह्या आभ्यन्तरा च, तत्र बाह्या कर्णकर्पटिकादिरूपा, सा च विचित्रा न प्रतिनियतरूपतया व्यपदेष्टुं शक्यते, तथाहि—मनुष्यस्य श्रोत्रे नेत्रयोरुभयपार्श्वतो भाविनी भ्रुवां चोपरितने श्रवणबन्धापेक्षया समे वाजिनो नेत्रयोरुपरि तीक्ष्णे चाग्रभागे इत्यादिजातिभेदान्नानाविधा, आभ्यन्तरा तु निर्वृत्तिः सर्वेषामपि जन्तूनां समाना, तामेव चाधिकृत्य प्रस्तुतसूत्रोक्तं संस्थानमवसेयं, केवलं स्पर्शनेन्द्रियनिर्वृत्तेः प्रायो न बाह्याभ्यन्तरभेदः, **तत्त्वार्थमूलटीका**यां तथाऽभिधानात्, उपकरणं—खड्गस्थानीयाया बाह्यनिर्वृत्तेर्या खड्गधारासमाना स्वच्छतरपुद्गलसमूहात्मिकाऽभ्यन्तरा निर्वृत्तिः तस्याः शक्तिविशेषः, इदं चोपकरणरूपं द्रव्येन्द्रियमन्तर्निर्वृत्तेः कथञ्चिदर्थान्तरं, शक्तिशक्तिमतोः कथञ्चिद्भेदात्, कथञ्चिद्भेदश्च सत्यामपि तस्यामन्तर्निर्वृत्तौ द्रव्यादिनोपकरणस्य विघातसम्भवात्, तथाहि—सत्यामपि कदम्बपुष्पाद्याकृतिरूपायामन्तर्निर्वृत्तावतिकठोरतरघनगर्जितादिना शक्त्युपघाते सति न परिच्छेत्तुमीशते जन्तवः शब्दादिकमिति, भावेन्द्रियमपि द्विधा—लब्धिरुपयोगश्च, तत्र लब्धिः—श्रोत्रेन्द्रियादिविषयः सर्वात्मप्रदेशानां तदावरणकर्मक्षयोपशमः, उपयोगः—स्वस्वविषये लब्धिरूपेन्द्रियानुसारेणात्मनो व्यापारप्रणिधान-

मिति, तच्च पञ्चधा—श्रोत्रादिभेदात्, तत्र श्रोत्रमाभ्यन्तरीं निर्वृत्तिमधिकृत्य कदम्बपुष्पाकारं मांसगोलकरूपं चक्षुः किञ्चित्समुन्नतमध्यपरिमण्डलाकारमसूराख्यधान्यविशेषसदृशं घ्राणमतिमुक्तककुसुमदलचन्द्रकवत् किञ्चिद् वृत्ताकारमध्यविततं प्रदीर्घत्र्यस्रसंस्थितं कर्णाटकायुधं क्षुरप्रस्तत्परिसंस्थितं—तदाकारं रसनेन्द्रियमिति ॥ ५ ॥ तथा—'**नाणे**'त्यादि, स्पर्शनेन्द्रियं पुनर्नानाकारं—अनेकसंस्थानसंस्थितं, शरीरस्यासङ्ख्येयभेदत्वात्, तथा बाहल्यतः सर्वाण्यपीन्द्रियाण्यङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः । ननु यदि स्पर्शनेन्द्रियस्याप्यङ्गुलासङ्ख्येयभागो बाहल्यं ततः कथं खड्गाद्यभिघाते अन्तः शरीरस्य वेदनानुभवः ?, तदयुक्तं, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, त्वगिन्द्रियस्य हि विषयः शीतादयः स्पर्शाः, यथा चक्षुषो रूपं, न च खड्गाद्यभिघाते अन्तः शरीरस्य शीतादिस्पर्शने वेदनमस्तीति, किन्तु केवलं दुःखवेदनं, तच्चात्मा सकलेनापि शरीरेणानुभवति, न केवलेन त्वगिन्द्रियेण, ज्वरादिवेदनावत्, ततो न कश्चिद्दोषः, अथ शीतलपानकादिपाने अन्तः शीतस्पर्शवेदनाऽप्यनुभूयते, ततः कथं सा घटते ?, उच्यते, इह त्वगिन्द्रियं सर्वत्रापि प्रदेशपर्यन्तवर्ति विद्यते, तथा पूर्वसूरिभिर्व्याख्यानात्, तथा च **प्रज्ञापनामूलटीका**—"सर्वप्रदेशपर्यन्तवर्तित्वात्त्वचोऽभ्यन्तरतोऽपि शुषिरस्योपरि त्वगस्त्येवे"ति, ततोऽभ्यन्तरतोऽपि शुषिरस्योपरि त्वगिन्द्रियस्य भावादुपपद्यते अन्तरपि शीतस्पर्शवेदनानुभवः, तथा एवमेव—अङ्गुलासङ्ख्येयभागप्रमाणान्येव पृथुत्वतो—विस्तरतोऽपीन्द्रियाणि भवन्ति ॥ ६ ॥ नवरं रसनस्पर्शनयोर्विशेषः, तमेवाह—'**अंगुले**'त्यादि गाथापूर्वार्धं, अङ्गुलपृथक्त्वविस्तारं रसनेन्द्रियं, स्पर्शनं पुनः शरीरविस्तृतं भणितं, यस्य जीवस्य यावन्मानं शरीरं स्पर्शनमपि तस्य विस्तरतस्तावत्प्रमाणमित्यर्थः ॥ अथेन्द्रियविषयमानमाह—'**बारे**'त्यादि सार्धा गाथा, द्वादशभ्यो योजनेभ्य आगतं घनगर्जितादिशब्दमुत्कृष्टतो गृह्णाति श्रोत्रं, न परतः, परत आगताः खलु ते शब्दपुद्गलास्तथास्वाभाव्यान्मन्दपरिणामास्तथोपजायन्ते येन स्वविषयं श्रोत्रविज्ञानं नोत्पादयितुमीशाः, श्रोत्रेन्द्रियस्य च तथाविधमत्यद्भुतं बलं न विद्यते येन परतोऽप्यागतं शब्दं शृणुयादिति, तथा चक्षुरिन्द्रियमुत्कर्षतः सातिरेकाद्योजनलक्षादारभ्य कटकुड्यादिभिरव्यवहितं रूपं गृह्णाति—परिच्छिनत्ति, परतोऽव्यवहितस्यापि परिच्छेदे चक्षुषः शक्त्यभावात्, एतच्चाभासुरद्रव्यमधिकृत्योच्यते, भासुरं तु द्रव्यमधिकृत्य प्रमाणाङ्गुलनिष्पन्नेभ्य एकविंशतियोजनलक्षेभ्योऽपि परतः पश्यन्ति, यथा पुष्करवरद्वीपार्धे मानुषोत्तरनगनिकटवर्तिनो नराः कर्कसंक्रान्तौ सूर्यबिम्बं, उक्तं च—"इगवीसं खलु लक्खा चउतीसं चेव तह सहस्साइं । तह पंच सया भणिया सत्ततीसाएँ अइरित्ता ॥ १ ॥ इइ नयणविसयमाणं पुक्खरदीवड्ढवासिमणुयाणं । पुव्वेण य अवरेण य पिहं पिहं होइ नायव्वं ॥ २ ॥" तथा शेषाणि—घ्राणरसनस्पर्शनेन्द्रियाणि क्रमेण गन्धं रसं स्पर्शं च प्रत्येकमुत्कर्षतो नवभ्यो योजनेभ्य आगतं गृह्णन्ति, न परतः, परत आगतानां मन्दपरिणामत्वभावात् घ्राणादीन्द्रियाणां च तथारूपाणामपि तेषां परिच्छेदं कर्तुमशक्तत्वात् ॥ ७ ॥ ८ ॥ अथ जघन्यं विषयमानमाह—'**अंगुले**'त्यादि, चक्षुरिन्द्रियं मुक्त्वा शेषाणि चत्वारि श्रोत्रादीनि जघन्यतोऽङ्गुलासङ्ख्येयभागादागतं स्वस्वविषयं शब्दादिकं जानन्ति, प्राप्तार्थपरिच्छेदकत्वात्, चक्षुः पुनरप्राप्तकारित्वाज्जघन्यतोऽङ्गुलसङ्ख्येयभागमात्रव्यवस्थितं पश्यति, न तु ततोऽप्यर्वाक्तरमिति, प्रतिप्राणि प्रतीतश्चायमर्थः, तथा च नातिसन्निकृष्टमञ्जनरजोमलादिकं चक्षुः पश्यतीति, इह च पृथुत्वपरिमाणं स्पर्शनेन्द्रियव्यतिरेकेण शेषाणां चतुर्णामिन्द्रियाणामात्माङ्गुलेन प्रतिपत्तव्यं, स्पर्शनेन्द्रियस्य तूत्सेधाङ्गुलेन, विषयपरिमाणं पुनः सर्वेषामप्यात्माङ्गुलेनैव, अत्र चोभयत्राप्युपपत्तिः सविस्तरतरा **भाष्याद**वसातव्या १८८ ॥ ९ ॥ इदानीं '**लेसाउ**'त्ति एकोननवत्यधिकशततमं द्वारमाह—

पुढवीआउवणस्सइबायरपत्तेसु लेस चत्तारि । गब्भे तिरियनरेसुं छल्लेसा तिन्नि सेसाणं ॥ १० ॥

बादरशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, प्रत्येकवनस्पतीनां च स्वरूपोपदर्शनार्थमेव व्यभिचाराभावात्, पर्याप्त इति विशेषणं च सामर्थ्याद्

द्रष्टव्यं, अन्यथा तेजोलेश्याया अयोगात्, ततो बादरपर्याप्तेषु पृथिवीकायिकेष्वप्कायिकेषु प्रत्येकवनस्पतिषु चाद्याश्चतस्रः कृष्णनीलकापोततेजोरूपा लेश्या भवन्ति, तेजोलेश्या कथमवाप्यते इति चेद्, उच्यते, ईशानान्तदेवानामेतेषूत्पादात्कियन्तमपि कालं तेजोलेश्यापि सम्भव ति, यल्लेश्या हि जन्तवो म्रियन्ते परभवेऽपि तल्लेश्या एवोत्पद्यन्ते, न पुनः पाश्चात्यभवान्त्यसमयेऽन्यो लेश्यापरिणामोऽन्यश्चागामिकभवाद्यसमये, यदागमः—"जल्लेसाइं दव्वाइं आइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ'त्ति, [यल्लेश्यानि द्रव्याणि आदाय कालं करोति तल्लेश्येषूत्पद्यते] केवलं तिर्यङ्नरा आगामिभवसम्बन्धिलेश्याया अन्तर्मुहूर्तेऽतिक्रान्ते सुरनारकास्तु स्वस्वभवसम्बन्धिलेश्याया अन्तर्मुहूर्ते शेषे सति परभवमासादयन्ति, गर्भजतिर्यङ्मनुष्येषु षडपि लेश्याः तेषामनवस्थितलेश्याकत्वात्, तथाहि—तिरश्चां पृथिवीकायिकादीनां नराणां सम्मूर्छिमगर्भजानां शुक्ललेश्यावर्जा याः काश्चिल्लेश्याः सम्भवन्ति ताः प्रत्येकं जघन्यत उत्कर्षतश्चान्तर्मुहूर्तस्थितयः, शुक्ललेश्या तु जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तावस्थाना उत्कर्षतः किञ्चिन्न्यूननववर्षोनपूर्वकोटिप्रमाणेति, इयं चोत्कृष्टा स्थितिः पूर्वकोटेरूर्ध्वं संयमावाप्तेरभावात् पूर्वकोट्यायुषः किञ्चित्समधिकवर्षाष्टकादूर्ध्वमुत्पादितकेवलज्ञानस्य केवलिनोऽवसेया, अन्येषां तूत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्तावस्थानैवेति, शेषाणां—तेजोवायूनां सूक्ष्मपृथिव्यम्बूवनस्पतीनां साधारणानामपर्याप्तबादरपृथिव्यम्बुप्रत्येकवनस्पतीनां द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां सम्मूर्छिमपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्नराणां च तिस्रः—कृष्णनीलकापोतनामानो लेश्या भवन्तीति १८९॥ १०॥ इदानीं 'एयाण जत्थ गइ'त्ति नवत्यधिकशततमं द्वारमाह—

एगेंदियजीवा जंति नरतिरिच्छेसु जुयलवज्जेसुं। अमणतिरियावि एवं नरयंमिवि जंति ते पढमे ॥ ११ ॥ तह संमुच्छिमतिरिया भवणाहिववंतरेसु गच्छंति। जं तेसिं उववाओ पलियासंखेज्जआऊसुं ॥ १२ ॥ पंचिंदियतिरियाणं उववाउक्कोसओ सहस्सारे। नरएसु समग्गेसुवि वियला अजुयलतिरिनरेसु ॥ १३ ॥ नरतिरिअसंखजीवी जोइसवज्जेसु जंति देवेसु। नियआउयसमहीणाउएसु ईसाणअंतेसु ॥ १४ ॥ उववाओ तावसाणं उक्कोसेणं तु जाव जोइसिया। जावंति बंभलोगो चरगपरिव्वायउववाओ ॥ १५ ॥ जिणवयउक्किट्ठतवकिरियाहिं अभव्वभव्वजीवाणं। गेविज्जेसुक्कोसा गई जहन्ना भवणवईसु ॥ १६ ॥ छउमत्थसंजयाणं उववाउक्कोसओ अ सव्वट्ठे। उववाओ सावयाणं उक्कोसेणऽच्चुओ जाव ॥ १७ ॥ उववाओ लंतगंमि चउदसपुव्विस्स होइ उ जहन्नो। उक्कोसो सव्वट्ठे सिद्धिगमो वा अकम्मस्स ॥ १८ ॥ अविराहियसामन्नस्स साहुणो सावयस्सऽवि जहन्नो। सोहम्मे उववाओ वयभंगे वणयराईसुं ॥ १९ ॥ सेसाण तावसाईण जहन्नओ वंतरेसु उववाओ। भणिओ जिणेहिं सो पुण नियकिरियठियाण विन्नेओ ॥ २० ॥

इह 'एगेंदियजीव'त्ति सामान्योक्तावपि न तेजोवायवो गृह्यन्ते, तेषां मनुष्येष्वेवानुत्पादात्, उक्तं च—'सत्तममहिनेरइया तेऊ वाऊ अणंतरुव्वट्टा। नवि पावे माणुस्सं तहा असंखाउया सव्वे ॥१॥' [सप्तममहीनैरयिकास्तेजोवायू अनन्तरोद्वृत्ताः। नैव प्राप्नुवन्ति मानुष्यं तथाऽसंख्यायुषः सर्वे ॥ १ ॥] तत एकेन्द्रियजीवाः—पृथिव्यम्बुवनस्पतयो युगलवर्जेषु—युगलधार्मिकवर्जितेषु सङ्ख्यातायुष्केष्वित्यर्थः नरेषु तिर्यक्षु च यान्ति—उत्पद्यन्ते, न देवनारकासङ्ख्येयवर्षायुस्तिर्यग्नरेष्विति भावः, तथाऽमनस्कतिर्यञ्चोऽपि—असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चोऽप्येवं—पूर्ववत्, सङ्ख्येयायुष्केषु नरतिर्यक्षु समुत्पद्यन्त इति भावः, नरकेऽपि च प्रथमे ते गच्छन्ति, इदमुक्तं भवति—असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चश्च चतसृष्वपि गतिषूत्पद्यन्ते, केवलं नरकदेवगत्योरुत्पद्यमानानाममीषां विशेषः, तत्र नरकगतौ प्रथमपृथिव्यामेव, न शेषासु, तत्रा-

प्युत्कृष्टतोऽपि पल्योपमासङ्ख्येयभागायुष्केष्वेव जायन्ते, नाधिकायुष्केष्विति ॥ ११ ॥ देवगतौ पुनरुत्पद्यमानानां विशेषमाह—'तहे'-त्यादिगाथानवकं, तथा संमूर्छिमतिर्यञ्चो देवेषूत्पद्यमाना भवनपतिव्यन्तरेष्वेव जायन्ते, न ज्योतिष्कादिषु, यस्मात्तेषां—सम्मूर्छिमतिरश्चां देवेषु पल्योपमासङ्ख्यातभागमात्रायुष्केष्वेवोपपातो, नाधिकस्थितिष्विति ॥ १२ ॥ पञ्चेन्द्रियतिरश्चामुत्कर्षत उपपातः सहस्रारं यावद्भवति, नरकेष्वपि समग्रेषु—सर्वास्वपि नरकपृथिवीषु, इदमत्र तात्पर्यं—सङ्ख्यातायुष्कसंज्ञितिर्यक्पञ्चेन्द्रियाश्चतसृष्वपि गतिषूत्पद्यन्ते, केवलं देवगतौ सहस्रारकल्पमेव यावदुत्पद्यन्ते, न तु परत आनतादिषु, तथाविधयोग्यताऽभावादिति, तथा विकला—द्वित्रिचतुरिन्द्रिया युगलवर्जेषु तिर्यक्षु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते, न देवनारकेषु ॥ १३ ॥ असङ्ख्यजीविनः—असङ्ख्यवर्षायुषो नरास्तिर्यञ्चश्च ज्योतिष्कवर्जितेषु देवेषु यान्ति, देवगतिं विमुच्य शेषे गतित्रये मोक्षे च नैव ते गच्छन्तीत्यर्थः, इह च यद्यपि सामान्येनासङ्ख्येयवर्षायुष्का नरतिर्यञ्चो भणितास्तथापि 'सूचकत्वात् सूत्रस्य' विशिष्टा एव खेचरतिर्यक्पञ्चेन्द्रिया अन्तरद्वीपजतिर्यग्नराश्च वेदितव्याः, तथाहि—असङ्ख्येयवर्षायुषो देवेषूत्पद्यमाना निजायुषः समस्थितिषु हीनस्थितिषु चोत्पद्यन्ते, नाधिकस्थितिषु, ततः पल्योपमासङ्ख्येयभागमात्रेणासङ्ख्येयवर्षायुषः खेचरतिर्यक्पञ्चेन्द्रिया अन्तरद्वीपजतिर्यग्नराश्च ज्योतिष्कवर्जेषु, उपलक्षणमेतत्, ज्योतिष्कसौधर्मेशानवर्जेषूत्पद्यन्ते, न ज्योतिष्कादिष्वपि, अधिकस्थितिषूत्पादाभावात्, ज्योतिष्केषु हि जघन्यतोऽपि पल्योपमाष्टमभागः सौधर्मेशानयोश्च पल्योपमं स्थितिरिति, शेषास्त्वसङ्ख्येयवर्षायुषो हैमवतादिक्षेत्रभाविनस्तथा सुषमसुषमादिषु त्रिष्वरकेषु भरतैरवतभाविनश्च तिर्यग्मनुष्या निजायुषः समहीनायुष्केषु सर्वेष्वपीशानान्तेषु गच्छन्ति, तत ऊर्ध्वं तु सर्वथा निषेधः, यत ईशानादूर्ध्वं सनत्कुमारादिषु जघन्यतोऽपि सागरोपमद्वयादिकैव स्थितिः, असङ्ख्यातवर्षायुषां तिर्यङ्मनुष्याणां पुनरुत्कर्षतोऽपि त्रीण्येव पल्योपमानीति ॥ १४ ॥ तापसा—वनवासिनो मूलकन्दफलाहारा बालतपस्विनः तेषामुपपात उत्कर्षतो भवति यावज्ज्योतिष्काः, तत ऊर्ध्वं नोत्पद्यन्त इति भावः, तथा चरकपरिव्राजका—धाटिभैक्षोपजीविनस्त्रिदण्डिनः अथवा चरकाः—कच्छोटकादयः परिव्राजकाः—कपिलमुनिसूनवः चरकाश्च परिव्राजकाश्च तेषामुत्कर्षत उपपातो यावद्ब्रह्मलोकः ॥ १५ ॥ जिनोक्तानि यानि व्रतानि—प्राणातिपातविरमणादीनि यच्चोत्कृष्टं—विशिष्टमष्टमादितपो याश्च क्रियाः—प्रतिदिनानुष्ठेयप्रत्युपेक्षणादिकाः एतैः सर्वैरपि भव्यानामभव्यानां च मिथ्यादृशां जीवानां देवेषूत्पद्यमानानामुत्कृष्टा गतिर्ग्रैवेयकेषु, इयमत्र भावना—ये किल भव्या अभव्या वा सम्यक्त्वविकलाः सन्तः श्रमणगुणधारिणो निखिलसामाचार्यनुष्ठानयुक्ता द्रव्यलिङ्गधारिणश्च तेऽपि केवलक्रियाकलापप्रभावत उपरितनग्रैवेयकान् यावदुत्पद्यन्ते एव, असंयताश्चैते, सत्यप्यनुष्ठाने चारित्रपरिणामशून्यत्वादिति, जघन्या तु गतिर्भवनपतिषु, एतच्च देवेषूत्पादापेक्षया द्रष्टव्यं, (ग्रन्थाग्रं ८००) अन्यथा देवत्वादन्यत्रापि यथाध्यवसायमुत्पादो भवतीति ॥ १६ ॥ छाद्यते—आव्रियते यथाऽवस्थितमात्मनः स्वरूपं येन तच्छद्म—ज्ञानावरणीयादिकर्म तस्मिन् तिष्ठन्तीति छद्मस्थाः ते च ते संयताश्च छद्मस्थसंयताः तेषामुत्कर्षत उपपातः सर्वार्थसिद्धे महाविमाने, श्रावकाणां—देशविरतिमनुष्याणां पुनरुपपात उत्कर्षतोऽच्युतं—द्वादशदेवलोकं यावदिति ॥ १७ ॥ उपपातो लान्तके—षष्ठदेवलोके चतुर्दशपूर्वधरस्य जघन्यतो भवति, उत्कृष्टतस्तु सर्वार्थसिद्धे, अकर्मकस्य—क्षीणाष्टकर्मणः पुनश्चतुर्दशपूर्विणः उपलक्षणत्वादन्येषां मनुष्याणां क्षीणकर्मणां सिद्धिगमो—मोक्षावाप्तिर्भवतीति ॥ १८ ॥ साधोः प्रव्रज्याकालादारभ्याविराधितश्रामण्यस्य—अखण्डितसर्वविरतिरूपचारित्रस्य, श्रावकस्य चाविराधितश्रामण्यस्य—अखण्डितयथागृहीतदेशचारित्रस्य जघन्यत उपपातः सौधर्मे—प्रथमदेवलोके, केवलं तत्रापि साधोर्जघन्या स्थितिः पल्योपमपृथक्त्वं श्रावकस्य तु पल्योपममिति, तथा साधूनां श्रावकाणां च निजनिजव्रतभङ्गे जघन्यत उपपातो वनचरादिषु, वनचरा—व्यन्तरास्तेषामादयः—प्रथमाः, भवनपतिव्यन्तरादिक्रमेणागमे

देवानां प्रसिद्धत्वात् भवनपतय इत्यर्थः तेषु, तथा चोक्तं प्रज्ञापनायां—"विराहियसंजमाणं जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं सोहम्मे कप्पे" तथा "विराहियसंजमासंजमाणं जहन्नेणं भवणवासीसु उक्कोसेणं जोइसिएसु"त्ति अत्र च 'विराधितसंयमानां' विराधितः—सर्वात्मना खण्डितो न पुनः प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या भूयः संधितः संयमः संयमासंयमश्च यैस्ते तथा तेषां ॥ १९ ॥ शेषाणां तापसादीनां —तापसचरकपरिव्राजकादीनां जघन्यत उपपातो जिनैः—तीर्थकरैर्भणितो व्यन्तरेषु, प्रज्ञापनायां तु तापसादीनां 'जहन्नेणं भवणवासीसु' इत्युक्तं, स पुनरुपपातविधिर्निजक्रियास्थितानां—निजनिजागमोक्तानुष्ठाननिरतानां, न स्वाचारहीनानामिति १९० ॥ २० ॥ इदानीं 'एएसिं जत्तो आगइ'त्ति एकनवत्यधिकशततमं द्वारमाह—

नेरइयजुयलवज्जा एगिंदिसु इंति अवरगइजीवा । विगलत्तेणं पुण ते हवंति अनिरय अमरजुयला ॥ २१ ॥ हुंति हु अमणतिरिच्छा नरतिरिया जुयलधम्मिए मोत्तुं । गब्भचउप्पयभावं पावंति अजुयलचउगइया ॥ २२ ॥ नेरइया अमरावि य तेरिच्छा माणवा य जायंति । मणुयत्तेणं वज्जित्तु जुयलधम्मियनरतिरिच्छे ॥ २३ ॥

'नेरइये'त्यादिगाथात्रयं, नैरयिकयुगलधार्मिकवर्जिता अपरगतिजीवाः सङ्ख्यातवर्षायुषः एकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्नराः सनत्कुमारादिदेवानामेकेन्द्रियेष्वनुत्पादात् भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवाश्च एकेन्द्रियेषु—पृथिव्यादिष्वागच्छन्ति, केवलं तथाभवस्वाभाव्याद्देवास्तेजोवायुवर्जितेषु पर्याप्तबादरेषु समायान्तीत्यवसेयं, तथा नैरयिकदेवयुगलधार्मिकवर्जितास्ते—तिर्यङ्नरजीवा विकलेन्द्रियत्वेन—द्वित्रिचतुरिन्द्रियत्वेन भवन्ति, द्वित्रिचतुरिन्द्रियेष्वागच्छन्तीति भावः ॥ २१ ॥ युगलधार्मिकांस्तिरश्चो नरांश्च वर्जयित्वा शेषा नरा-

॥ ३३० ॥

स्तिर्यञ्चश्च भवन्त्यमनस्कतिर्यञ्चः, उपलक्षणत्वादमनस्का मनुजाश्च, इदमुक्तं भवति—सङ्ख्यातवर्षायुष्कनरतिर्यञ्च एवासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्नरेषूत्पद्यन्ते, न देवनारका इति, तथा युगलधार्मिकनरतिर्यग्वर्जिताश्चतुर्गतिका अपि जीवा गर्भजचतुष्पदभावं प्राप्नुवन्ति, केवलं देवाः सहस्रारादर्वाग् द्रष्टव्याः, आनतादिदेवानां मनुष्येष्वेवोत्पादात्, एवं शेषाणामपि गर्भजतिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां द्रष्टव्यं, जीवाभिगमादौ चतुर्गतिकजीवानां जलचरादिषूत्पादस्योक्तत्वात् ॥ २२ ॥ नैरयिका अमराश्च तथा युगलधार्मिकनरतिर्यग्वर्जितास्तिर्यञ्चो मनुष्याश्च मनुजत्वेन—गर्भजमनुष्यत्वेनोत्पद्यन्ते १९१ ॥ २३ ॥ सम्प्रति 'उप्पत्तिमरणविरहो जायंतमरंतसंखा उ'त्ति द्विनवतित्रिनवत्यधिकशततमं द्वारयुग्ममाह—

भिन्नमुहुत्तो विगलेंदियाण संमुच्छिमाण य तहेव । बारस मुहुत्त गब्भे सवेसु जहन्नओ समओ ॥ २४ ॥ उवट्टणावि एवं संखा समएण सुरवरु तुल्ला । नरतिरियसंख सवेसु जंति सुरनारया गब्भे ॥ २५ ॥ बारस मुहुत्त गब्भे मुहुत्त सम्मुच्छिमेसु चउवीसं । उक्कोसविरहकालो दोसुवि य जहन्नओ समओ ॥ २६ ॥ एमेव य उवट्टणसंखा समएण सुरवरतुल्ला । मणुएसुं उववज्जेऽसंखाउय मोत्तु सेसाओ ॥ २७ ॥

'भिन्ने'त्यादिगाथाचतुष्कं, विकलेन्द्रियाणां—द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां सम्मूर्छिमाणां च—असंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां तिरश्चां प्रत्येकं भिन्नः—खण्डो मुहूर्त्तोऽन्तर्मुहूर्तमित्यर्थः, उत्कृष्ट उपपातविरहकालः, तथा 'गब्भे'त्ति गर्भजपञ्चेन्द्रियतिरश्चामुत्कृष्ट उपपातविरहकालो द्वादश मुहूर्ताः, जघन्यतः पुनः सर्वेष्वपि विकलेन्द्रियादिषूपपातविरहकाल एकसमयः ॥ २४ ॥ विकलेन्द्रियाणां सम्मूर्छजानां गर्भजु

त्क्रान्तानां च पञ्चेन्द्रियतिरश्चां उपपातविरहकालसमतया उद्वर्तनापि–उद्वर्तनाविरहकालोऽपि वक्तव्यः, तथा एतेषामेव द्वीन्द्रियादीनामेकेन समयेन–एकस्मिन् समये उपपाते उद्वर्तनायां च सङ्ख्या सुरवैरस्तुल्या भणनीया, सा चैवं—'एगो व दो व तिन्नि व संखमसंखा य एगसमएणं । उववज्जन्तेवइया उव्वट्टंतावि एमेव ॥ १ ॥' तथा नरास्तिर्यञ्चश्च सङ्ख्यातवर्षायुषः सर्वेष्वपि स्थानेषु यान्ति, चतसृष्वपि गतिषूत्पद्यन्ते इति भावः, **'सुरनारया गब्भे'**त्ति सूत्रस्य सूचामात्रपरत्वात् सुरा नारकाश्च गर्भजपर्याप्तसङ्ख्यातवर्षायुष्कतिर्यङ्मनुष्येषु गच्छन्ति, नान्यत्र, नवरं सुरा एकेन्द्रियेष्वपि, उक्तं च—'बायरपज्जत्तेसुं सुराण भूदगवणेसु उप्पत्ती । ईसाणंताणं चिय तत्थवि न उ उड्ढगाणंपि ॥ १ ॥' ॥ २५ ॥ उक्तस्तिरश्चामुपपातच्यवनयोर्विरहकाल एकसमयसङ्ख्या च प्रसङ्गतः सामान्येन गतिद्वारं च, अथ मनुष्याणामेतदेवाह—**'बारसे'**त्यादि, गर्भजेषु मनुष्येषु उत्कर्षत उपपातविरहकालो द्वादश मुहूर्ताः, संमूर्च्छिममनुष्येषु चतुर्विंशतिर्मुहूर्ताः, जघन्यतस्तूभयत्राप्येकः समयः, तथा उद्वर्त्तनाऽपि–उद्वर्तनाविरहकालोऽप्येवमेव–उपपातविरहकालवद्वेदितव्यः, सङ्ख्या पुनरेकस्मिन् समये उत्पद्यमानानामुद्वर्तमानानां च नराणां सुरवैरस्तुल्या, सा चैवं—'एगो व दो व तिन्नि व संखमसंखा उ एगसमएणं । उववज्जंतेवइया उव्वट्टंतावि एमेव ॥ १ ॥' इति, नवरमसङ्ख्यातत्वं सामान्यतो गर्भजसम्मूर्छिमसङ्ग्रहापेक्षया द्रष्टव्यं, तथा असङ्ख्यातवर्षायुषो नरतिरश्चः उपलक्षणत्वात् सप्तमपृथिवीनारकतेजोवायूंश्च मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि सुरनरतिर्यङ्नारका मनुष्येषूत्पद्यंत इति । १९२–१९३ ॥ २६ ॥ ॥ २७ ॥ सम्प्रति 'भवणवइवाणमन्तरजोइसियविमाणवासिदेवाण ठिइ'त्ति चतुर्नवत्यधिकशततमं द्वारमाह—

भवणवइवाणमंतरजोइसियविमाणवासिणो देवा । दस १ अट्ठ २ पंच ३ छवीस ४ संखजुत्ता कमेण इमे ॥ २८ ॥ असुरा १ नागा २ विज्जू ३ सुवन्न ४ अग्गी ५ य वाउ ६ थणिया ७ य । उदही ८ दीव ९ दिसाविय १० दस भेया भवणवासीणं ॥ २९ ॥ पिसाय १ भूया २ जक्खा ३ य रक्खसा ४ किन्नरा ५ य किंपुरिसा ६ । महोरगा ७ य गंधवा ८ अट्ठविहा वाणमंतरिया ॥ ३० ॥ अणपन्निय १ पणपन्निय २ इसिवाइय ३ भूयवाइए ४ चेव । कंदिय ५ तह महकंदिय ६ कोहंडे ७ चेव पयगे ८ य ॥ ३१ ॥ इय पढमजोयणसए रयणाए अट्ठ वंतरा अवरे । तेसु इह सोलसिंदा रुयगअहो दाहिणुत्तरओ ॥ ३२ ॥ चंदा १ सूरा २ य गहा ३ नक्खत्ता ४ तारया ५ य पंच इमे । एगे चलजोइसिया घंटायारा थिरा अवरे ॥ ३३ ॥ सोहंमी १ साण २ सणंकुमार ३ माहिंद ४ बंभलोयभिहा ५ । लंतय ६ सुक्क ७ सहस्सार ८ आणय ९ प्पाणया १० कप्पा ॥ ३४ ॥ तह आरण ११ अचुया १२ विहु इण्हिं गेविज्जवरविमाणाइं । पढमं सुदरिसणं १३ तह बिईयं सुप्पबुद्धंति १४ ॥ ३५ ॥ तइयं मणोरमं १५ तह विसालनामं १६ च सव्वओभद्दं १७ । सोमणसं १८ सोमाणस १९ महपीइकरं च २० आइचं २१ ॥ ३६ ॥ विजयं च २२ वेजयंतं २३ जयंत २४ मपराजियं २५ च सव्वट्ठं २६ । एयमणुत्तरपणगं एएसिं चउव्विहसुराणं ॥ ३७ ॥ चमरवलि सारमहियं सेसाण सुराण आउयं वोच्छं । दाहिणदिवड्ढपलियं दो देसूणुत्तरिल्लाणं ॥ ३८ ॥ अद्धुट्ठ अद्धपंचमपलिओवम असुरजुयलदेवीणं । सेसवणदेवयाण य देसूणद्धपलियमुक्कोसं ॥ ३९ ॥ दस भवणवणयराणं वाससहस्सा ठिई जहण्णेणं । पलिओवममुक्कोसं वंतरियाणं वियाणिज्जा ॥ ४० ॥

पलियं सवरिसलक्खं ससीण पलियं रवीण सयसहस्सं। गहणक्खत्तताराण पलियमद्धं चउब्भागो ॥ ४१ ॥ तद्देवीणवि तट्ठिइअद्धं अहियं तमंतदेविदुगे। पाओ जहन्नमट्ठसु तारयतारीणमट्ठंसो ॥ ४२ ॥ दो साहि सत्त साहिय दस चउदस सत्तरेव अयराइं। सोहम्मा जा सुक्को तदुवरि एक्केक्कमारोवे ॥ ४३ ॥ तेत्तीसऽयरुक्कोसा विजयाइसु ठिइ जहन्न इगतीसं। अजहन्नमणुक्कोसा सव्वट्ठे अयर तेत्तीसं ॥ ४४ ॥पलियं अहियं सोहंमीसाणेसुं तओऽहक्कप्पठिई। उवरिल्लंमि जहन्ना कमेण जावेक्कतीसऽयरा ॥ ४५ ॥ सपरिग्गहेयराणं सोहंमीसाण पलियसाहीयं। उक्कोस सत्त वन्ना नव पणपन्ना य देवीणं ॥ ४६ ॥

'भवणे'त्यादिगाथा एकोनविंशतिः, दीव्यन्तीति देवाः—प्राग्भवोपात्तपुण्यप्राग्भारोपनतविशिष्टभोगसुखाः प्राणिविशेषाः, ते च मूलभेदतस्तावच्चतुर्विधाः, तद्यथा—भवनपतयो व्यन्तरा ज्योतिष्का विमानवासिनश्च, तत्र भवनानां पतयः—तन्निवासित्वात्स्वामिनो भवनपतयः, तन्निवासित्वं च बाहुल्यतो नागकुमाराद्यपेक्षया द्रष्टव्यं, ते हि प्रायो भवनेषु वसन्ति कदाचिदावासेषु, असुरकुमारास्तु प्राचुर्येणावासेषु कदाचिद्भवनेषु, भवनानामावासानां चायं विशेषः—भवनानि बहिर्वृत्तान्यन्तः समचतुरस्राणि अधःकर्णिकासंस्थानानि, आवासास्तु कायमानस्थानीया महामण्डपा विचित्रमणिरत्नप्रभाभासितसकलदिक्चक्रा इति। तथा विविधमन्तरं—शैलान्तरं कन्दरान्तरं वनान्तरं वा आश्रयरूपं येषां ते वनान्तराः, यदिवा विगतमन्तरं—विशेषो मनुष्येभ्यो येषां ते व्यन्तराः, तथाहि—मनुष्यानपि चक्रवर्तिवासुदेवप्रभृतीन् भृत्यवदुपचरन्ति केचिद्व्यन्तरा इति मनुष्येभ्यो विगतान्तराः, प्राकृतत्वाच्च सूत्रे 'वाणमंतरा' इति पाठः, यद्वा 'वानमन्तरा' इति पदसंस्कारः, तत्रापि वनानामन्तराणि वनान्तराणि तेषु भवा वानमन्तराः, पृषोदरादित्वादुभयपदान्तरालवर्ती मागमः, इदं तु व्युत्पत्तिनिमित्तं प्रवृत्तिनिमित्तं तु सर्वत्रापि जातिभेद एवानुसर्तव्यः। तथा द्योतयन्ति—प्रकाशयन्ति जगदिति ज्योतींषि—विमानानि तेषु भवा ज्योतिष्काः। तथा विविधं मान्यन्ते—उपभुज्यन्ते पुण्यवद्भिर्जीवैरिति विमानानि तेषु वसन्तीत्येवंशीला विमानवासिनः। एते च भवनपत्यादयो देवाः 'क्रमेण' यथासङ्ख्यं दशाष्टपञ्चषड्विंशतिसङ्ख्यैर्भेदैर्युक्ता भवन्ति ॥ २८ ॥ सम्प्रत्येतानेव क्रमेण भेदानभिधित्सुः प्रथमं तावद्भवनपतिभेदानाह—'असुरे'त्यादि, भवनवासिनां अवान्तरजातिभेदमधिकृत्य दश भेदा भवन्ति, तद्यथा—'असुरा' इति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारादसुरकुमाराः एवं नागकुमारा इत्याद्यपि परिभावनीयं, अथ कस्मादेते कुमारा इति व्यपदिश्यन्ते ?, उच्यते, कुमारवच्चेष्टनात्, तथाहि—सर्वे एवैते कुमारा इव श्रृङ्गाराभिप्रायकृतविशिष्टोत्तरोत्तररूपक्रियासमुद्धतरूपवेषभाषाभरणप्रहरणावरणयानवाहना अत्युल्बणरागाः क्रीडनपराश्च, ततः कुमारा इव कुमारा इति, गाथानुबन्धानुलोम्यादिकारणाच्च कुतश्चिदेते एवं पठिताः, प्रज्ञापनादौ त्वमुनैव क्रमेण पठ्यन्ते, तथाहि—"असुरा नाग सुवन्ना विज्जू अग्गी य दीव उदही य। दिसिपवणथणियनामा दसहा एए भवणवासी ॥ १ ॥" ॥ २९ ॥ व्यन्तरभेदानाह—'पिसाये'त्यादि, सुगमा ॥ ३० ॥ इहापरेऽप्यष्टौ व्यन्तरभेदाः सन्तीत्यतस्तानप्याह—'अणे'त्यादिगाथाद्वयं, अप्रज्ञप्तिकाः पञ्चप्रज्ञप्तिकाः ऋषिवादिताः भूतवादिताः क्रन्दिताः महाक्रन्दिताः कूष्माण्डाः पतङ्गाश्चेत्येवमपरे—पिशाचादिव्यतिरिक्ता अष्टौ व्यन्तरनिकायाः, रत्नप्रभायाः पृथिव्याः प्रथमे—उपरितने योजनशते भवन्ति, एतदुक्तं भवति—रत्नप्रभाया उपरितने रत्नकाण्डरूपे योजनसहस्रे अध उपरि च प्रत्येकं योजनशतरहिते पिशाचादयोऽष्टौ व्यन्तरनिकायाः सन्ति, तत्र च यदुपरि योजनशतं मुक्तं तत्राध उपरि च दशयोजनरहितेऽप्रज्ञप्तिकादयोऽष्टाविति, तेषु च—अप्रज्ञप्तिकादिष्वष्टसु व्यन्तरनिकायेषु रुचकस्याधस्ता-

दक्षिणत उत्तरतश्च द्वयोर्द्वयोरिन्द्रयोर्भावात् षोडश इन्द्रा भवन्ति, एवं पिशाचादिष्वप्यष्टसु षोडश भवनपतिषु च दशसु विंशतिः, अत एव विंशतिर्भवनपतीन्द्राणां द्वात्रिंशतो व्यन्तरेन्द्राणां असङ्ख्यातत्वेऽपि चन्द्रार्काणां जातिमात्राश्रयणाद् द्वयोश्चन्द्रसूर्ययोर्ज्योतिष्केन्द्रयोः दशानां च सौधर्मादिकल्पेन्द्राणां मीलने चतुःषष्टिरिन्द्रा इति ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ज्योतिष्कभेदानाह—'**चंदे**'त्यादि, चन्द्राः सूर्याः ग्रहाः नक्षत्राणि तारकाश्चेत्येवं पञ्च ज्योतिष्कभेदा भवन्ति, तत्र चैके—मनुष्यक्षेत्रवर्तिनो ज्योतिष्काश्चला—मेरोः प्रादक्षिण्येन सर्वकालं भ्रमणशीलाः अपरे पुनर्ये मानुषोत्तरपर्वतात्परेण स्वयंभूरमणसमुद्रं यावद्वर्तन्ते ते सर्वेऽपि स्थिराः—सदावस्थानस्वभावाः, अत एव घण्टाकारा अचलनधर्मकत्वेन घण्टावत् स्थानस्था एव तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ ३३ ॥ वैमानिकभेदानाह—'**सोहंमी**'त्यादिगाथाचतुष्कं, इह वैमानिका द्विविधाः—कल्पोपपन्नाः कल्पातीताश्च, तत्र कल्पः—आचारः, स चात्र इन्द्रसामानिकत्रायस्त्रिंशादिव्यवस्थारूपः तं प्रतिपन्नाः कल्पोपपन्नाः, ते च द्वादश, तद्यथा—सौधर्मदेवलोकनिवासिनः सौधर्माः ईशानदेवलोकनिवासिन ईशानाः एवं सर्वत्रापि भावनीयं, भवति च 'तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेशो' यथा पञ्चालदेशनिवासिनः पाञ्चाला इति, यथोक्तरूपं कल्पमतीताः—अतिक्रान्ताः कल्पातीताः—ग्रैवेयका अनुत्तरविमानवासिनः, सर्वेषामपि तेषामहमिन्द्रत्वात्, तत्र लोकपुरुषस्य ग्रीवाप्रदेशे भवानि विमानानि ग्रैवेयकानि, तानि च नव, तद्यथा—सुदर्शनं १ सुप्रबुद्धं २ मनोरमं ३ विशालं ४ सर्वतोभद्रं ५ सुमनः ६ सौमनसं ७ प्रीतिकरं ८ आदित्यं ९ चेति, तथा न विद्यन्ते उत्तराणि—प्रधानानि विमानानि येभ्यस्तान्यनुत्तराणि तानि च पञ्च, तद्यथा—विजयं वैजयन्तं जयन्तं अपराजितं सर्वार्थसिद्धं च, एतन्निवासिनो देवा एतन्नामानो द्रष्टव्याः, मिलिताश्च वैमानिकाः षड्विंशतिः । एतेषां मूलभेदापेक्षया चतुर्विधानां भवनपत्यादिदेवानां '**ठिइ**'त्ति स्थितिरायुष्कलक्षणा प्रतिपाद्यते ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ तामेवाह—'**चमरे**'त्यादि, इहासुरकुमारादयो दश भवनपतिनिकायाः,

एकैके च द्विधा—मेरोर्दक्षिणदिग्भागवर्तिनो मेरोरेवोत्तरदिग्भागवर्तिनश्च, तत्रासुरकुमाराणां दक्षिणदिग्भाविनामिन्द्रश्चमरः उत्तरदिग्भाविनां च बलिः, तत्र '**चमरबलि सारमहियं**'ति पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचारात् 'सार'मिति सागरोपमं द्रष्टव्यं, प्राकृतत्वाच्चमरबलिशब्दाभ्यां परतः षष्ठीविभक्तेर्लोपः, ततोऽयमर्थः—चमरबल्योः क्रमेण सागरोपममधिकं चोत्कृष्टमायुः, किमुक्तं भवति ?—चमरस्यासुरेन्द्रस्य दक्षिणदिग्वर्तिन उत्कृष्टमायुरेकं परिपूर्णं सागरोपमं, बलेरसुरेन्द्रस्य उत्तरदिग्वर्तिनः सागरोपमं किञ्चित्समधिकमिति, सम्प्रति शेषाणां चमरबलिव्यतिरिक्तानां सुराणां—देवानां नागकुमाराद्यधिपतीनामित्यर्थः आयुर्वक्ष्ये, तदेव कथयति—'दाहिणदिवड्ढपलियं दो देसूणुत्तरिल्लाणं' इत्यादि, दाक्षिणात्यानां नागकुमाराद्यधिपतीनां—धरणप्रमुखानां नवानामिन्द्राणामुत्कृष्टमायुः द्वितीयमर्धं यस्य तद् द्व्यर्धं पल्योपमं, सार्धं पल्योपममित्यर्थः, '**उत्तरिल्लाणं**'ति उत्तराहाणां—उत्तरदिग्भाविनां नागकुमारादीन्द्राणां भूतानन्दप्रभृतीनां नवानां देशोने—किञ्चिदूने द्वे पल्योपमे, उत्तरदिग्वर्तिनो ह्येते स्वभावादेव शुभाश्चिरायुषश्च भवन्ति, दक्षिणदिग्वर्तिनस्तु तद्विपरीता इति ॥ ३८ ॥ इत्युक्तं भवनवासिनां देवानां उत्कृष्टमायुः, सम्प्रति भवनवासिव्यन्तरदेवीनामाह—'**अद्धुट्ठे**'त्यादि, असुरयोः—असुरेन्द्रयोश्चमरबलिनाम्नोर्युगलं असुरयुगलं तस्य देवीनां यथाक्रममुत्कृष्टमायुरर्धचतुर्थानि अर्धपञ्चमानि च पल्योपमानि, चमरेन्द्रदेवीनां सार्धानि त्रीणि बलीन्द्रदेवीनां तु सार्धानि चत्वारि पल्योपमानीत्यर्थः, शेषाणां नागकुमाराद्यधिपतीनां तूत्तरदिग्वर्तिनां तथा '**वण**'त्ति वनचराणां—व्यन्तराणामुत्तरदक्षिणदिग्वर्तिनां चशब्दात् दक्षिणदिग्भाविनागकुमाराद्यधिपतीनां च सम्बन्धिनीनां देवीनां यथाक्रममुत्कृष्टमायुर्देशोनं पल्योपममर्धपल्योपमं च, इयमत्र भावना—उत्तरदिग्भाविनागकुमाराद्यधिपतिदेवीनामुत्कृष्टमायुर्देशोनं पल्योपमं, दक्षिणदिग्भाविनागकुमाराद्यधिपतिदेवीनां दक्षिणोत्तरदिग्भाविव्यन्तराधिपतिदेवीनां चोत्कृष्टमायुरर्धं पल्योपममिति, केचिद्व्यन्तरीणां पल्योपममुत्कृष्टमायुराहुः

"श्रीह्रीधृतिकीर्तिबुद्धिलक्ष्म्यः पल्योपमस्थितय" इति वचनश्रवणात्, तच्च तेषामागमानवगमविजृम्भितं, यदुक्तं **प्रज्ञापनायाम्—** "वाणमंतरीणं भंते! केवइकालं ठिई पन्नत्ता?, गोयमा! जहन्नेणं दस वाससहस्साइं उक्कोसेणं अद्धपलिओवम"मिति, श्रीप्रभृतयस्तु भवनपतिदेव्यः, तथा च **सङ्ग्रहणी**टीकायां **हरिभद्रसूरिः**—"तासां भवनपतिनिकायान्तर्गतत्वादि"ति ॥ ३९ ॥ अथ भवनपतिव्यन्तरदेवदेवीनां जघन्यां व्यन्तरदेवानामुत्कृष्टां च स्थितिमाह—**'दसे'**त्यादि, सूचकत्वात्सूत्रस्य **'भवण'**त्ति भवनपतिदेवानां, उपलक्षणत्वात्तद्देवीनां च वनचराणां—व्यन्तरदेवानां तद्देवीनां च जघन्येन स्थितिर्दश वर्षसहस्राणि, जघनं—अधस्तान्निकृष्टो भागः तत्र भवं जघन्यं—रोममलादि तच्च किल स्तोकं ततोऽन्यदपि स्तोकं लक्षणया जघन्यमित्युच्यते, केवलं भावप्रधानत्वान्निर्देशस्य जघन्येन—जघन्यतया सर्वस्तोकतयेत्यर्थः, तथा व्यन्तराणां—व्यन्तरदेवानामुत्कृष्टां स्थितिं विजानीयात् पल्योपमप्रमाणां, तद्देवीनां तु पल्योपमार्धमुत्कृष्टा स्थितिः प्रागेवोक्तेति ॥ ४० ॥ सम्प्रति ज्योतिष्कदेवदेवीनामुत्कृष्टां जघन्यां च स्थितिमाह—**'पलिये'**त्यादिगाथाद्वयं, ज्योतिष्कदेवास्तावच्चन्द्रादित्यग्रहनक्षत्रतारकभेदात्पञ्चविधाः तद्देव्योऽपि पञ्चविधा इति सर्वेऽपि दशविधाः, तत्र शशिनां—असङ्ख्येयद्वीपसमुद्रवर्तिचन्द्रविमानवासिदेवानां सवर्षलक्षं—वर्षाणां लक्षेणाधिकं पल्योपममुत्कृष्टमायुः, एवं रवीणां—आदित्यानामशेषाणां ससहस्रं—वर्षाणां सहस्रेणाधिकं पल्योपममुत्कृष्टमायुः, तथा ग्रहनक्षत्रताराणां पल्योपमं पल्योपमार्धं पल्योपमचतुर्भागश्च यथाक्रममुत्कृष्टमायुः, इयमत्र भावना—ग्रहाणां—भौमबुधादीनां परिपूर्णं पल्योपमं नक्षत्राणां—अश्विन्यादीनां पल्योपमार्धं तारकदेवानां च पल्योपमस्य चतुर्थो भाग उत्कृष्टमायुरिति, तथा तेषां—चन्द्रादित्यग्रहनक्षत्रतारकदेवानां सम्बन्धिन्याः स्थितेरर्धं—समप्रतिभागरूपं तेषामेव सम्बन्धिनीनां देवीनां क्रमेणोत्कृष्टमायुः, केवलमन्त्यदेवीद्विके—नक्षत्रतारकदेवीद्वये तदेवार्धमधिकं—विशेषाधिकमवसेयं, इदमुक्तं भवति—चन्द्रविमानवासिनीनां देवीनां पल्योपमार्धं पञ्चा-

॥ ३३४ ॥

शद्वर्षसहस्राधिकं सूर्यदेवीनां पल्योपमार्धं पञ्चवर्षशताधिकं ग्रहदेवीनां च पूर्णं पल्योपमार्धमुत्कृष्टमायुः, तथा नक्षत्रदेवीनां पल्योपमस्य चतुर्थो भागो विशेषाधिकमुत्कृष्टमायुः, तारकदेवीनां पल्योपमस्याष्टमो भागः किञ्चिदधिकमुत्कृष्टमायुरिति, तथा तारकदेवदेव्योः पृथगभिधानात् शेषेष्वष्टसु—चन्द्रादित्यग्रहनक्षत्रदेवतद्देवीरूपेषु भेदेषु पादः—पल्योपमस्य चतुर्थो भागो जघन्यमायुः, तथा तारकदेवानां तारकदेवीनां च पल्योपमस्याष्टांशः—अष्टमो भाग इति ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ अथ वैमानिकदेवानामुत्कृष्टां स्थितिमाह—**'दो साही'**त्यादि, सौधर्मात्—सौधर्मकल्पाद्यावत् शुक्रो—महाशुक्रकल्पस्तावदनेन क्रमेणोत्कृष्टा स्थितिः प्रतिपत्तव्या, तथाहि—सौधर्मे कल्पे देवानामुत्कृष्टा स्थितिर्द्वे अतरे, तरीतुमशक्यं प्रभूतकालतरणीयत्वादतरं सागरोपमं, द्वे सागरोपमे इत्यर्थः, ईशाने ते एव द्वे सागरोपमे साधिके—किञ्चित्समधिके, सनत्कुमारे सप्त सागरोपमाणि, माहेन्द्रे तान्येव सप्त सागरोपमाणि साधिकानि, ब्रह्मलोके दश सागरोपमाणि लान्तके चतुर्दश महाशुक्रे सप्तदश, 'तदुवरि एक्केक्कमारोवे' इति तस्य—महाशुक्रस्य कल्पस्योपरि सहस्रारादिषु प्रतिकल्पं प्रतिग्रैवेयकं च पूर्वस्मात् पूर्वस्मादधिकमेकैकं सागरोपमं उत्कृष्टायुश्चिन्तायामारोपयेत्, तद्यथा—सहस्रारेऽष्टादश सागरोपमाण्युत्कृष्टा स्थितिः आनते एकोनविंशतिः प्राणते विंशतिः आरणे एकविंशतिः अच्युते द्वाविंशतिः अधस्तनाधस्तनग्रैवेयके त्रयोविंशतिः अधस्तनमध्यमे चतुर्विंशतिः अधस्तनोपरितने पञ्चविंशतिः मध्यमाधस्तने षड्विंशतिः मध्यममध्यमे सप्तविंशतिः मध्यमोपरितनेऽष्टाविंशतिः उपरितनाधस्तने एकोनत्रिंशत् उपरितनमध्यमे त्रिंशत् उपरितनोपरितनग्रैवेयके एकत्रिंशत्सागरोपमाण्युत्कृष्टा स्थितिः ॥ ४३ ॥ एकैकवृद्ध्या च एकत्रिंशतोऽनन्तरमनुत्तरेषु द्वात्रिंशदेव स्यात् अतस्तेषु पृथगाह—**'तेत्तीसे'**त्यादि, विजयादिषु—विजयवैजयन्तजयन्तापराजितेषु चतुर्षु अनुत्तरविमानेषु त्रयस्त्रिंशदतराणि—सागरोपमाण्युत्कृष्टा स्थितिः, जघन्या पुनरेतेषु विजयादिषु चतुर्षु एक-

त्रिंशत्सागरोपमाणि, तथा सर्वार्थसिद्धे त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यजघन्योत्कृष्टा स्थितिरिति ॥ ४४ ॥ अथ वैमानिकदेवानामेव जघन्यां स्थितिमाह—'पलिय'मित्यादि, इह यथाक्रमं पदसम्बन्धात् सौधर्मे कल्पे एकं पल्योपमं ईशाने तदेव किञ्चित्समधिकं जघन्या स्थितिः, तत ऊर्द्ध्वं सनत्कुमारादिषु ग्रैवेयकानुत्तरविमानावसानेषु अधःकल्पस्थितिः—अधोवर्त्तिनः कल्पस्य वा उत्कृष्टा स्थितिः उपर्युपरिवर्त्तिनि सैव जघन्या स्थितिः, अनेन च क्रमेण तावत्प्रतिपत्तव्यं यावदेकत्रिंशदतराणि, तथाहि—यैव सौधर्मे सागरोपमद्वयरूपा उत्कृष्टा स्थितिः सैव तदुपरिवर्तिनि सनत्कुमारे जघन्या, यैव चेशाने सातिरेकसागरोपमद्वयस्वरूपा उत्कृष्टा स्थितिः सैव तदुपरिवर्तिनि माहेन्द्रे जघन्या, सनत्कुमारोत्कृष्टस्थितिस्तु सागरोपमसप्तकलक्षणा तदुपरिवर्तिनि ब्रह्मलोके जघन्या, तथा चोक्तं **प्रज्ञापनायाम्**—'बंभलोए कप्पे देवाणं केवइयकालं ठिई पन्नत्ता?, गोयमा! जहन्नेणं सत्त सागरोवमाइं"ति, **तत्त्वार्थभाष्ये** तु या माहेन्द्रे परा स्थितिर्विशेषाधिकानि सप्त सागरोपमाणि सा ब्रह्मलोके जघन्या भवतीत्युक्तं, ब्रह्मलोकोत्कृष्टस्थितिस्तु दशसागरोपमात्मिका लान्तके जघन्या, लान्तकोत्कृष्टस्थितिरपि चतुर्दशसागरोपमरूपा महाशुक्रे जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिस्तु सप्तदशसागरोपमस्वरूपा सहस्रारे जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिः पुनरष्टादशसागरोपमलक्षणा आनते जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिस्त्वेकोनविंशतिसागरोपमस्वरूपा प्राणते जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिरपि विंशतिसागरोपमात्मिका आरणे जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिस्त्वेकविंशतिसागरोपमस्वरूपा अच्युते जघन्या, तदुत्कृष्टस्थितिस्तु द्वाविंशतिसागरोपमरूपा अधस्तनाधस्तनग्रैवेयके जघन्या, एवमेकैकं सागरोपमं वर्धयता तावन्नेयं यावदनुत्तरचतुष्के—विजयवैजयन्तजयन्तापराजितरूपे एकत्रिंशत्सागरोपमाणि जघन्या, स्थितिः, सर्वार्थसिद्धे पुनर्जघन्या स्थितिर्नास्ति, अजघन्योत्कृष्टायास्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमरूपाया एव स्थितेस्तत्राभिधानादिति ॥४५॥ सम्प्रति वैमानिकदेवीनां जघन्यामुत्कृष्टां च स्थितिमाह—'सपरी'त्यादि, इह वैमानिकदेवीनामुत्पत्तिः सौधर्मेशानयोरेव, ताश्च द्विधा-

परिगृहीताः कुलाङ्गना इव अपरिगृहीताश्च वेश्या इव, तत्र सपरिग्रहाणां—परिगृहीतानामितरासां च—अपरिगृहीतानां जघन्या स्थितिः सौधर्मे ईशाने च यथासङ्ख्यं पल्यं—पल्योपमं साधिकं च, किमुक्तं भवति?—सौधर्मे परिगृहीतानां देवीनामपरिगृहीतानां च देवीनां जघन्यायुः पल्योपमं ईशाने परिगृहीतानामपरिगृहीतानां च देवीनां साधिकं पल्योपममिति, तथा सौधर्मे परिगृहीतानामपरिगृहीतानां (ग्रन्थाग्रं १४०००) चोत्कृष्टमायुर्यथाक्रमं सप्त पञ्चाशच्च पल्योपमानि ईशाने नव पञ्चपञ्चाशच्च, इयमत्र भावना—सौधर्मे परिगृहीतानामुत्कृष्टमायुः सप्त पल्योपमानि अपरिगृहीतानां पञ्चाशत्, ईशाने परिगृहीतानामुत्कृष्टमायुर्नव पल्योपमानि अपरिगृहीतानां च पञ्चपञ्चाशदिति १९४ ॥ ४६ ॥ सम्प्रति 'भवण'त्ति पञ्चनवत्यधिकशततमं द्वारमाह—

सत्तेव य कोडीओ हवंति बावत्तरी सयसहस्सा। एसो भवणसमासो भवणवईणं वियाणिज्जा ॥ ४७ ॥ चउसट्ठी असुराणं नागकुमाराण होइ चुलसीई। बावत्तरि कणगाणं वाउकुमाराण छन्नउई ॥ ४८ ॥ दीवदिसाउदहीणं विज्जुकुमारिंदथणियअग्गीणं। छण्हंपि जुयलाणं बावत्तरिमो सयसहस्सा ॥ ४९ ॥ इह संति वणयराणं रम्मा भोमनयरा असंखिज्जा। तत्तो संखिज्जगुणा जोइसियाणं विमाणाओ ॥ ५० ॥ बत्तीसऽट्ठावीसा बारस अट्ठ य चउरो सयसहस्सा। आरेण बंभलोया विमाणसंखा भवे एसा ॥ ५१ ॥ पंचास चत्त छचेव सहस्सा लंत सुक्क सहस्सारे। सय चउरो आणयपाणएसु तिन्नारणच्चुयए ॥ ५२ ॥ एक्कारसुत्तरं हेट्ठिमेसु सत्तुत्तरं च मज्झिमए।

सयमेगं उवरिमए । पंचेव अणुत्तरविमाणा ॥ ५३ ॥ चुलसीई सयसहस्सा सत्ताणउई भवे सहस्साइं । तेवीसं च विमाणा विमाणसंखा भवे एसा ॥ ५४ ॥

१९५ भवनपत्यादीनां भवनानि गा. ११४७-५४

भवनवासिनां देवानां दशस्वपि निकायेषु सम्पिण्ड्य चिन्त्यमानानि सर्वाण्यपि भवनानि सप्त कोटयो द्वासप्ततिश्च शतसहस्राणि—लक्षाः भवन्ति ७७२०००००० एष भवनपतीनां भवनसमासो—भवनसर्वसङ्ख्या इति विजानीयात्, एतानि च अशीतिसहस्राधिकलक्षयोजनबाहल्याया रत्नप्रभाया अध उपरि च प्रत्येकं योजनसहस्रमेकं मुक्त्वा शेषेऽष्टसप्ततिसहस्राधिकलक्षयोजनमाने मध्यभागेऽवगन्तव्यानि, अन्ये त्वाहुः—नवतेर्योजनसहस्राणामधस्ताद्भवनानि, अन्यत्र चोपरितनमधस्तनं च योजनसहस्रं मुक्त्वा सर्वत्रापि यथासम्भवमावासा इति ॥ ४७ ॥ सम्प्रति भवनवासिनामेव प्रतिनिकायं भवनसङ्ख्यामाह—'चउ' इत्यादि, असुराणां—असुरकुमाराणां दक्षिणोत्तरदिग्भाविनां सर्वसङ्ख्यया भवनानि चतुःषष्टिः शतसहस्राणि—लक्षा भवन्ति, एवं नागकुमाराणां चतुरशीतिर्लक्षाः कनकानां—सुवर्णकुमाराणां द्विसप्ततिर्लक्षाः वायुकुमाराणां षण्णवतिलक्षाः द्वीपकुमारदिक्कुमारोदधिकुमारविद्युत्कुमारस्तनितकुमाराग्निकुमाराणां षण्णामपि दक्षिणोत्तरदिग्वर्तिलक्षणयुग्मरूपाणां प्रत्येकं षट्सप्ततिः षट्सप्ततिर्लक्षा भवन्ति भवनानां, एषां च सर्वेषामप्येकत्र मीलने प्रागुक्ताः सङ्ख्या भवन्ति ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ सम्प्रति व्यन्तरनगरवक्तव्यतामाह—'इहे'त्यादि, इह—तिर्यग्लोके रत्नप्रभायाः प्रथमे योजनसहस्रे रत्नकाण्डरूपे अध उपरि च प्रत्येकं योजनशतविरहिते वनचराणां—व्यन्तराणां रम्याणि—रमणीयानि भूमौ भवानि भौमानि—भूम्यन्तर्वर्तीनि नगराण्यसङ्ख्यातानि सन्ति, रम्यता चैतेषु नित्यमुदितैर्व्यन्तरैर्गतस्यापि कालस्यावेदनात्, यदाह—"तहिं देवा वंतरिया वरतरुणीगीयवाइयरवेणं । निच्चं सुहिया पमुइया गयंपि कालं न याणंति ॥ १ ॥" [तत्र देवा व्यन्तरा वरतरुणीगीतवादित्ररवेण । नित्यं सुखितप्र-

मुदिता गतमपि कालं न जानन्ति ॥ १ ॥] यास्तु मनुष्यक्षेत्राद्बहिर्द्वीपेषु समुद्रेषु च व्यन्तराणां नगर्यस्ता जीवाभिगमादिशास्त्रेभ्योऽवसेयाः, तेभ्योऽपि व्यन्तरनगरेभ्यः सङ्ख्येयगुणानि ज्योतिष्काणां—ज्योतिष्कदेवानां विमानानि ॥ ५० ॥ सम्प्रति वैमानिकदेवविमानानां सङ्ख्यामाह—'बत्तीसे'त्यादि गाथाचतुष्कं, ब्रह्मलोकाद्—ब्रह्मलोकचरमपर्यन्तादारतः—अर्वाक्, किमुक्तं भवति ?—ब्रह्मलोकमभिव्याप्य एषा विमानसङ्ख्या भवति, तद्यथा—सौधर्मे कल्पे द्वात्रिंशद्विमानानां शतसहस्राणि ईशानेऽष्टाविंशतिः सनत्कुमारे द्वादश माहेन्द्रेऽष्टौ ब्रह्मलोके चत्वारि ॥ ५१ ॥ तथा—'पंचासे'त्यादि, अत्रापि पूर्वार्धे कल्पक्रमेण सङ्ख्यापदयोजना, लान्तके पञ्चाशद्विमानानां सहस्राणि महाशुक्रे चत्वारिंशत् सहस्रारे षट् सहस्राः, तथा आनतप्राणतयोर्द्वयोः समुदितयोश्चत्वारि विमानशतानि, तथा आरणाच्युतयोर्द्वयोः समुदितयोस्त्रीणि विमानशतानि ॥५२॥ तथा—'एगारे'त्यादि,अधस्तनेषु त्रिषु ग्रैवेयकेषु समुदितेषु विमानानामेकादशोत्तरं शतं मध्यमे ग्रैवेयकत्रिके समुदिते सप्तोत्तरं शतं उपरितनग्रैवेयकत्रिके समुदिते शतमेकं, सर्वान्तिमप्रतरे तु विजयादीनि पञ्चैवानुत्तरविमानानि ॥ ५३ ॥ अथ विमानानां सर्वसङ्ख्यामाह—'चुलसीई'त्यादि, अनन्तरगाथात्रयाभिहितानां विमानानामेषा सर्वसङ्ख्या—चतुरशीतिः शतसहस्राणि सप्तनवतिः सहस्राणि त्रयोविंशतिश्च विमानानीति (८४९७०२३) १९५ ॥ ५४ ॥ सम्प्रति 'देहमाणं'ति षण्णवत्यधिकशततमं द्वारमाह—

भवणवणजोइसोहम्मीसाणे सत्त हुंति रयणीओ । एक्केक्कहाणि सेसे दुदुगे य दुगे चउक्के य ॥५५॥ गेविज्जेसुं दोन्नि य एगा रयणी अणुत्तरेसु भवे । भवधारणिज्ज एसा उक्कोसा होइ नायव्वा ॥ ५६ ॥ सव्वेसुक्कोसा जोयणाण वेउव्विया सयसहस्सं । गेविज्जणुत्तरेसुं उत्तरवेउव्विया नत्थि ॥ ५७ ॥ अंगुलअसंखभागो जहन्न भवधारणिज्ज पारंभे । संखेज्जा अवगाहण उत्तरवेउव्विया सावि ॥ ५८ ॥

'भवणे'त्यादिगाथाचतुष्टयं, भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानेषु देवानामुत्सेधाङ्गुलेन देहमानमुत्कर्षतः सप्त रत्नयो–हस्ता भवन्ति, शेषे द्विके द्विके द्विके चतुष्के च एकैकहानिः–एकैकहस्तविषया हानिर्वक्तव्या, तद्यथा–सनत्कुमारमाहेन्द्रयोरुत्कर्षतः षट् हस्ताः शरीरप्रमाणं ब्रह्मलोकलान्तकयोः पञ्च शुक्रसहस्रारयोश्चत्वारः आनतप्राणतारणाच्युतेषु त्रय इति, तथा ग्रैवेयकेषूत्कर्षतः शरीरप्रमाणं द्वौ रत्नी एकश्च रत्निरनुत्तरेषु भवेत्, एषा च सप्तहस्तप्रमाणादिका उत्कृष्टावगाहना भवधारणीया वेदितव्या ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ साम्प्रतमुत्तरवैक्रियरूपावगाहनामानमाह—'सव्वेसु' इत्यादि, भवनपत्यादिषु अच्युतदेवलोकपर्यन्तेषु सर्वेषामपि देवानामुत्तरवैक्रिया तनुरुत्कर्षतो योजनानां शतसहस्रं, योजनलक्षप्रमाणा भवतीत्यर्थः, ग्रैवेयकेषु अनुत्तरेषु च देवानामुत्तरवैक्रिया तनुर्नास्ति, सत्यामपि शक्तौ प्रयोजनाभावतस्तदकरणात्, उत्तरवैक्रियं ह्यत्र गमनागमननिमित्तं परिचारणानिमित्तं वा क्रियते, न चैतेषामेतदस्तीति ॥ ५७ ॥ सम्प्रति जघन्यतो भवधारणीयामुत्तरवैक्रियां चाह—'अंगुले'त्यादि, सर्वेषामपि भवनपत्यादीनां भवधारणीया–स्वाभाविक्यवगाहना जघन्याऽङ्गुलस्यासङ्ख्येयो भागः, सा च प्रारम्भे उत्पत्तिप्रथमसमये समवसेया, उत्तरवैक्रिया पुनरवगाहना जघन्याऽङ्गुलस्य सङ्ख्येयो भागः, पर्याप्तत्वेन तस्य तथाविधजीवप्रदेशसङ्कोचाभावात्, साऽपि प्रारम्भे उत्तरवैक्रियशरीरनिर्माणप्रथमसमये द्रष्टव्या १९६ ॥ ५८ ॥ साम्प्रतं 'लेसाउ'त्ति सप्तनवत्यधिकशततमं द्वारमाह—

किण्हा नीला काऊ तेऊलेसा य भवणवंतरिया । जोइससोहंमीसाण तेऊलेसा मुणेयव्वा ॥ ५९ ॥
कप्पे सणंकुमारे माहिंदे चेव बंभलोए य । एएसु पम्हलेसा तेण परं सुक्कलेसाओ ॥ ६० ॥

भवनपतयो व्यन्तराश्च कृष्णनीलकापोततेजोलेश्याकाः, कृष्णा नीला कापोती तैजसी चैषां लेश्या भवन्तीत्यर्थः, तत्रापि परमाधार्मिकाः कृष्णलेश्याः, तथा ज्योतिष्केषु सौधर्मेशानयोश्च देवास्तेजोलेश्याका ज्ञातव्याः, तथा सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकाख्येषु त्रिषु कल्पेषु देवाः पद्मलेश्याकाः, ततो–ब्रह्मलोकात्परं–ऊर्द्ध्वं लान्तकादिषु अनुत्तरविमानान्तेषु देवाः शुक्लेश्या ज्ञातव्याः, सर्वा अपि लेश्या यथोत्तरस्थानं विशुद्धविशुद्धतरा बोद्धव्याः, एताश्च भावलेश्याहेतवो भवस्थिताः कृष्णादिद्रव्यरूपा द्रव्यलेश्या एवेह प्रतिपत्तव्याः न भावलेश्याः, तासामनवस्थितत्वात्, नापि बाह्यवर्णरूपा, बाह्यवर्णस्य देवानां प्रज्ञापनादौ पार्थक्येनोक्तत्वात्, एतच्च नारकलेश्याद्वारे प्रागेवोक्तं, भावलेश्यास्तु देवानां प्रतिनिकायं यथासम्भवं षडपि भवन्ति, तथा च **तत्त्वार्थमूलटीकायां हरिभद्रसूरिः**—"भावलेश्याः षडपीष्यन्ते देवानां प्रतिनिकाय"मिति १९७ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ इदानीं 'ओहिनाणं'त्यष्टनवत्यधिकशततमं द्वारमाह—

सक्कीसाणा पढमं दोच्चं च सणंकुमारमाहिंदा । तच्चं च बंभलंतग सुक्कसहस्सारय चउत्थिं ॥ ६१ ॥ आणयपाणयकप्पे देवा पासंति पंचमीं पुढवीं । तं चेव आरणच्चुय ओहिणाणेण पासंति ॥ ६२ ॥ छट्टिं हिट्ठिममज्झिमगेविज्जा सत्तमिं च उवरिल्ला । संभिन्नलोगनालिं पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ६३ ॥ एएसिमसंखेज्जा तिरियं दीवा य सागरा चेव । बहुययरं उवरिमया उड्ढं च सकप्पथूभाइं ॥ ६४ ॥ संखेज्जजोयणाइं देवाणं अद्धसागरे ऊणे । तेण परमसंखेज्जा जहन्नयं पन्नवीसं तु ॥ ६५ ॥ भवणवइवणयराणं उड्ढं बहुओ अहो य सेसाणं । जोइसिनेरइयाणं तिरियं ओरालिओ चित्तो ॥ ६६ ॥

'सक्की'त्यादिगाथाषट्कं, शक्रेशानौ–सौधर्मेशानकल्पेन्द्रौ उपलक्षणमेतत् इन्द्रसामानिकादयश्चोत्कृष्टायुषः, एवमन्यत्राप्युपलक्षणव्याख्यानं

द्रष्टव्यं, प्रथमां—रत्नप्रभाख्यां पृथिवीं यावत्, रत्नप्रभायाः पृथिव्याः सर्वाधस्तनं भागं यावदुत्कृष्टतोऽवधिना पश्यतः, सनत्कुमारमाहेन्द्राविन्द्रौ द्वितीयां—शर्कराप्रभां पृथिवीं यावत्, शर्कराप्रभायाः पृथिव्या अधस्तनं सर्वान्तिमं चरमं भागं यावदित्यर्थः, एवमुत्तरत्रापि भावनीयं, ब्रह्मलोकलान्तकौ तृतीयां—वालुकाप्रभां यावत्, शुक्रसहस्रारौ चतुर्थीं पङ्कप्रभां यावत्, तथा आनतप्राणतकल्पयोर्देवाः—इन्द्रतत्सामानिकादयः पञ्चमीं पृथिवीं—धूमप्रभां यावदवधिना पश्यन्ति, आरणाच्युतदेवा अपि तामेव पञ्चमीं पृथ्वीं यावत्, तथा आनतप्राणतदेवेभ्य आरणाच्युतदेवास्तामेव विशुद्धतरां बहुपर्यायां च, तत्राप्यानतदेवेभ्यः प्राणतदेवाः आरणदेवेभ्यश्चाच्युतदेवाः सविशेषां पश्यन्ति, उत्तरोत्तरदेवानां विमलविमलतरावधिज्ञानसद्भावात्, एवं प्रागुत्तरत्र च सर्वत्र भावनीयं, तथा अधस्तनमध्यमग्रैवेयकाः 'आधेये आधारोपचारात्' तन्निवासिनो देवाः षष्ठीं—तमःप्रभां पृथिवीं यावत्पश्यन्ति, उपरितनग्रैवेयकवासिनो देवाः सप्तमीं पृथिवीं यावत्, अनुत्तरविमानवासिनस्तु देवाः सम्भिन्नां—परिपूर्णां लोकनाडीं—लोकमध्यवर्तिनीं त्रसनाडीमधस्तादवधिना पश्यन्ति, उक्तं च **तत्त्वार्थभाष्ये**—"अनुत्तरविमानवासिनस्तु कृत्स्नां लोकनालिं पश्यन्ती"ति, अन्ये तु स्वविमानध्वजादूर्द्ध्वमदर्शनात् किञ्चिदूनां लोकनाडीं पश्यन्तीत्याहुः, तदेवमधस्तादवधिविषयभूतं क्षेत्रमुक्तं ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ सम्प्रति तदेव तिर्यगूर्द्ध्वं चाह—**'एएसि'**मित्यादि, एतेषां—शक्रेशानादिदेवानां तिर्यक्—तिरश्चीनमवधिविषयं क्षेत्रमसङ्ख्येया द्वीपाः सागराश्च, असङ्ख्यातान् द्वीपानसङ्ख्यातांश्च समुद्रानवधिना तिर्यक्पश्यन्तीत्यर्थः, केवलमेतदेव द्वीपसमुद्रासङ्ख्येयकं **'उवरिमया'** इति उपर्युपरिवर्तिकल्पवासिनो देवा बहुकतरं, उपलक्षणमेतत् बहुकतमं च तिर्यगवधिना पश्यन्ति, उपर्युपरिदेवलोकनिवासिनां विशुद्धविशुद्धतरावधिज्ञानसद्भावात्, ऊर्द्ध्वं पुनः सर्वेऽपि शक्रादयो देवाः स्वकल्पस्तूपादीन्—स्वस्वविमानचूलाध्वजादिकं यावत्पश्यन्ति न परतः, तथा भवस्वाभाव्यात्, जघन्यतः पुनरमी सर्वेऽपि सौधर्मादयोऽनुत्तरवि-

मानवासिपर्यन्ता अङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रं क्षेत्रं पश्यन्ति, तथा **चावश्यकचूर्णिः**—"वेमाणिया सोहम्माओ आरब्भ जाव सव्वट्ठसिद्धगा देवा ताव जहन्नेण अंगुलस्स असंखेज्जइभागं ओहिणा जाणंति पासंति," नन्वङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रक्षेत्रप्रमितोऽवधिः सर्वजघन्यो भवति, सर्वजघन्यश्चावधिस्तिर्यग्मनुष्येष्वेव न शेषेषु, यदुक्तं—'उक्कोसो मणुएसु मणुस्सतेरिच्छएसु य जहन्नो ।' इति [उत्कृष्टो मनुष्येषु मनुष्यतिर्यक्षु च जघन्यः] तत्कथमिह वैमानिकानां सर्वजघन्य उक्तः ?, उच्यते, सौधर्मादिदेवानां पारभविकोऽप्युपपातकालेऽवधिः सम्भवति, स च सर्वजघन्योऽपि कदाचिदवाप्यते, उपपातानन्तरं तु देवभवप्रत्ययजः, ततो न कदाचिद्दोषः, यदाह **जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणः**—"वेमाणियाणमंगुलभागमसंखं जहन्नओ होइ । उववाओ परभविओ तब्भवजो होइ तो पच्छा ॥ १ ॥' [वैमानिकानामङ्गुलासंख्यभागो जघन्यतो भवति । औपपातिकः (उपपाते) पारभविकः तद्भवजो भवति तत् पश्चात् ॥ १ ॥] पारभविकत्वाच्चायं सूत्रकृता नोक्त इति ॥ ६४ ॥ उक्तं वैमानिकानामधस्तिर्यगूर्द्ध्वं चावधिक्षेत्रं, अथ सामान्यतः शेषदेवानामाह—**'संखेज्जे'**त्यादि, देवानां—भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्काणामर्धसागरोपमप्रमाणे किञ्चिदूनायुषि सति संख्येयान्येव योजनानि अवधिपरिच्छेद्यक्षेत्रं, ततः परं संपूर्णार्धसागरोपमादिके आयुषि सति पुनः असङ्ख्येयानि योजनानि, केवलमायुर्वृद्ध्या योजनासङ्ख्यातकस्यापि वृद्धिर्वाच्या, जघन्यं तु पुनरवधिक्षेत्रं पञ्चविंशतिर्योजनानि, तानि च येषां सर्वजघन्यं—दशवर्षसहस्रप्रमाणं आयुस्तेषामेव भवनपतिव्यन्तराणां द्रष्टव्यानि न शेषाणां, आह च **भाष्यकृत्**—"पणवीसजोयणाइं दसवाससहस्सिया ठिई जेसिं'मिति [पञ्चविंशतिर्योजनानि दशवर्षसाहस्रिका स्थितिर्येषां] ज्योतिष्काः पुनरसङ्ख्येयस्थितिकत्वाज्जघन्यतोऽपि सङ्ख्येययोजनप्रमितान् सङ्ख्येयान् द्वीपसमुद्रानवधिज्ञानतः पश्यन्ति, उत्कर्षतोऽपि तानेव, केवलमधिकतरान्, उक्तं च **प्रज्ञापनायाम्**—"जोइसिया णं भंते! केवइयं खेत्तं ओहिणा जाणंति पासंति ?,

गोयमा! जहन्नेणवि संखेज्जे दीवसमुद्दे उक्कोसेणवि संखेज्जे दीवसमुद्दे" इति ॥ ६५ ॥ अथ नारकतिर्यङ्नरामराणां मध्ये कस्य कस्यां दिशि प्रभूतोऽवधिरिति प्रतिपादयन्नाह—'भवणे'त्यादि, भवनपतीनां व्यन्तराणां चावधिरूर्द्ध्वं बहुकः—प्रभूतः, शेषासु च दिक्षु स्वल्पविषय एवावधिः, एवमग्रेऽपि भावनीयं, शेषाणां तु वैमानिकदेवानां पुनरधः प्रभूतोऽवधिः ज्योतिष्कनारकाणां तिर्यक्प्रभूतः, तथा तिर्यग्मनुष्याणां सम्बंध्यवधिरौदारिकावधिरुच्यते अयं तु चित्रो—नानाप्रकारः, केषाञ्चिदूर्द्ध्वं बहुः अन्येषां त्वधः परेषां तु तिर्यक् केषाञ्चित् तुल्य इति भावः १९८ ॥ ६६ ॥ सम्प्रति 'उप्पत्तीए विरहो'त्ति नवनवत्यधिशततमं द्वारमाह—

भवणवणजोइसोहंमीसाण चउवीसई मुहुत्ता उ । उक्कोस विरहकालो सव्वेसु जहन्नओ समओ ॥ ६७ ॥ नव दिण वीस मुहुत्ता बारस दस चेव दिण मुहुत्ता उ । बावीसा अद्धं चिय पणयाल असीइ दिवससयं ॥ ६८ ॥ संखिज्ज मास आणयपाणय तह आरणच्चुए वासा । संखेज्जा विन्नेया गेविज्जेसुं अओ वोच्छं ॥ ६९ ॥ हिट्ठिमे वाससयाइं मज्झिम सहसाइं उवरिमे लक्खा । संखिज्जा विन्नेया जहसंखेणं तु तीसुंपि ॥ ७० ॥ पलिया असंखभागा उक्कोसो होइ विरहकालो उ । विजयाइसु निद्दिट्ठो सव्वेसु जहन्नओ समओ ॥ ७१ ॥

'**भवणे**'त्यादिगाथाचतुष्कं, इह भवनपत्यादिषु देवाः प्रायः सततमुत्पद्यन्ते कदाचिदेव त्वन्तरं, तच्च सामान्येन चतुर्विधेष्वपि समुदितेषु देवेषु द्वादश मुहूर्ताः, तदनन्तरमवश्यमन्यतमस्मिन् कश्चिद्देव उत्पद्यते एव, उक्तं च—"गब्भयतिरिनरसुरनारयाण विरहो मुहुत्त बारसग" [गर्भजतिर्यङ्नरसुरनारकाणां विरहो मुहूर्त्तानां द्वादशकं] मिति, विशेषतस्तु भवनवासिषु व्यन्तरेषु ज्योतिष्केषु सौधर्मे

ईशाने च प्रत्येकमुत्कर्षत उपपातविरहकालश्चतुर्विंशतिर्मुहूर्ताः, इयमत्र भावना—भवनवास्यादिषु मध्ये प्रत्येकमेकस्मिन् बहुषु वा देवेषूत्पन्नेषु सत्सु अन्य उत्कृष्टमन्तरं चतुर्विंशतिं मुहूर्त्तान् कृत्वा नियमतः समुत्पद्यते इति, जघन्यत उपपातविरहकालः सर्वेष्वपि भवनवासिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानरूपेषु एकः समयः, किमुक्तं भवति ?—एतेषु पञ्चस्वपि स्थानेषु प्रत्येकमेकस्मिन् बहुषु वा समुत्पन्नेष्वन्यः समयमेकमन्तरं कृत्वा समुत्पद्यत इति, शेषः सर्वोऽप्युपपातविरहकालो मध्यमो वेदितव्य इति ॥ ६७ ॥ सनत्कुमारे कल्पे देवानामुत्कर्षत उपपातविरहकालो नव दिनानि—रात्रिन्दिवानि विंशतिश्च मुहूर्ताः माहेन्द्रे द्वादश दिनानि दश च मुहूर्ताः ब्रह्मलोके सार्धानि द्वाविंशतिर्दिनानि लान्तके पञ्चचत्वारिंशद्दिनानि महाशुक्रेऽशीतिदिनानि सहस्रारे दिवसशतं—अहोरात्रशतं ॥ ६८ ॥ आनते प्राणते च प्रत्येकमुत्कर्षत उपपातविरहकालः सङ्ख्येया मासाः, केवलमानतापेक्षया प्राणते प्रभूता वेदितव्याः, ते च वर्षादर्वागेव, तथा आरणे अच्युते च प्रत्येकं सङ्ख्येयानि वर्षाणि, नवरमत्राप्यारणापेक्षयाऽच्युते प्रभूतानि, तानि च वर्षशतादर्वागेव, अतः परं ग्रैवेयकेषूत्कर्षत उपपातविरहकालं वक्ष्ये ॥ ६९ ॥ प्रतिज्ञातमेवाह—'**हिट्ठिमे**'त्यादि, त्रिष्वपि अधस्तनमध्यमोपरितनग्रैवेयकत्रिकेषु यथासङ्ख्येन सङ्ख्येयानि वर्षशतानि वर्षसहस्राणि वर्षलक्षाणि च विज्ञेयानि, तथाहि—अधस्तनग्रैवेयकत्रिके उत्कृष्ट उपपातविरहकालः सङ्ख्येयानि वर्षशतानि, तानि च वर्षसहस्रादारतः, मध्यमग्रैवेयकत्रिके सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि, तानि च वर्षलक्षादर्वाक्, उपरितनग्रैवेयकत्रिके सङ्ख्येयानि वर्षलक्षाणि, तानि च वर्षकोट्या आरतो द्रष्टव्यानि, अन्यथा कोटीग्रहणमेव कुर्यादित्येवं सर्वत्र भावनीयं, इयं च व्याख्या **हरिभद्रसूरिकृतसङ्ग्रहणीटीकानुसारतः**, अन्ये तु सामान्येनैव व्याचक्षत इति ॥ ७० ॥ साम्प्रतमनुत्तरविमानेषु उपपातविरहकालमानमाह—'पलिये'त्यादि, विजयादिषु—विजयवैजयन्तजयन्तापराजितरूपेषु चतुर्षु विमानेषूत्कृष्ट उपपातविरहकालोऽद्धापल्योपमासङ्ख्येयभागः, तुशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात्स-

र्वार्थसिद्धे पल्योपमस्य सङ्ख्येयो भागः, तथा च प्रज्ञापना—'सव्वट्ठसिद्धदेवा णं भंते ! केवइकालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता ?, गोयमा ! जहन्नेणं एगं समयं उक्कोसेणं पलिओवमस्स संखेज्जइभाग"मिति, जघन्यतः पुनः सर्वेष्वपि—सनत्कुमारादिष्वनुत्तरान्तेषु उपपातविरहकाल एकः समय इति १९९ ॥ ७१ ॥ सम्प्रति 'उवट्टणाए विरहो'त्ति द्विशततमं द्वारमाह—

उववायविरहकालो एसो जह वण्णिओ य देवेसु । उवट्टणावि एवं सव्वेसिं होइ विन्नेया ॥ ७२ ॥

उपपतनमुपपातः—तदन्यगतिकानां सत्त्वानां देवत्वेनोत्पादः तस्य विरहकालः—अन्तरकालः एषः—चतुर्विंशतिमुहूर्तादिक उत्कृष्टो जघन्यतश्च यथा देवेषु प्रागुपवर्णितः एवं—अनेनैव प्रकारेण सर्वेषां देवानामुद्वर्तनाऽपि विज्ञेया, तद्यथा—भवनवासिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवानामुत्कृष्ट उद्वर्तनाविरहकालश्चतुर्विंशतिर्मुहूर्ताः, सनत्कुमारे नव दिनानि विंशतिश्च मुहूर्ताः माहेन्द्रे द्वादश दिनानि दश च मुहूर्ताः ब्रह्मलोके सार्धा द्वाविंशतिर्दिनाः लान्तके पञ्चचत्वारिंशद्दिनाः शुक्रे अशीतिर्दिनाः सहस्रारे दिनशतं आनतप्राणतयोः सङ्ख्येया मासाः आरणाच्युतयोः सङ्ख्येयानि वर्षाणि अधस्तनेषु त्रिषु ग्रैवेयकेषु सङ्ख्येयानि वर्षशतानि मध्यमेषु त्रिषु सङ्ख्येयानि वर्षसहस्राणि उपरितनेषु त्रिषु सङ्ख्येयानि वर्षलक्षाणि विजयादिषु चतुर्षु पल्योपमासङ्ख्येयभागः सर्वार्थसिद्धे च पुनः पल्योपमसङ्ख्येयभागः, जघन्यतः पुनः सर्वेषामप्युद्वर्तनाविरहकाल एकः समय इति २०० ॥ ७२ ॥ इदानीं 'इमाण संख'त्त्येकोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

एक्को व दो व तिन्नि व संखमसंखा य एगसमएणं । उववज्जंतेवइया उवट्टंतावि एमेव ॥ ७३ ॥

भवनवास्यादिषु प्रत्येकमेकस्मिन् समये जघन्यतः एको द्वौ वा त्रयो वा उत्पद्यन्ते, उत्कर्षतः सङ्ख्याता असङ्ख्याता वा, केवलं सहस्रारादूर्द्ध्वं सर्वत्रोत्कर्षतः सङ्ख्याता एव वक्तव्याः नासङ्ख्याताः, यतो मनुष्या एव सहस्रारादूर्द्ध्वं गच्छन्ति न तिर्यञ्चो, मनुष्याश्च सङ्ख्याता एव, 'उवट्टंतावि एमेव' त्ति उद्वर्तमाना अपि सन्तो भवनपतिव्यन्तरादिभ्य इत्थमेवोद्वर्तन्ते, ते च जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः सङ्ख्याता असङ्ख्याता वा यावत्सहस्रारकल्पः, सहस्रारकल्पादूर्द्ध्वमुत्कर्षतः सङ्ख्याता एव च्यवन्ते, आनतादिच्युता हि मनुष्येष्वेवागच्छन्ति, न तिर्यक्षु, मनुष्याश्च सङ्ख्याता एवेति २०१ ॥७३॥ इदानीं 'जम्मि एयाण गइ'त्ति द्व्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

पुढवीआउवणस्सइ गब्भे पज्जत्तसंखजीवीसुं । सग्गचुयाण वासो सेसा पडिसेहिया ठाणा ॥७४॥
बायरपज्जत्तेसुं सुराण भूदगवणेसु उप्पत्ती । ईसाणंताणं चिय तत्थवि न उवट्टगाणंपि ॥ ७५ ॥
आणयपभिईहिंतो जाणुत्तरवासिणो चवेऊणं । मणुएसुं चिय जायइ नियमा संखिज्जजीविसुं ॥७६॥

स्वर्गात्—देवोत्पादस्थानाच्च्युतानां सामान्येन भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां देवानां वासो—वसनमुत्पत्तिरित्यर्थः पृथिवीकाये अप्काये वनस्पतिकाये तथा गर्भजेषु पर्याप्तेषु सङ्ख्यातवर्षजीविषु तिर्यग्मनुष्येषु भवति, शेषाणि पुनः स्थानानि—तेजस्कायवायुकायद्वित्रिचतुरिन्द्रियासङ्ख्यातायुष्कसम्मूर्छिमापर्याप्ततिर्यग्नरदेवनारकरूपाणि प्रतिषिद्धानि तीर्थकरगणधरैः ॥ ७४ ॥ अत्रैव विशेषमाह—'बायरे'त्यादिगाथाद्वयं, पृथिव्युदकप्रत्येकवनस्पतिष्वपि बादरपर्याप्तेष्वेव सुराणां—देवानामुत्पत्तिः, न पुनः सूक्ष्मपृथिव्यप्कायिकेषु साधारणवनस्पतिषु अपर्याप्तेषु बादरपृथिव्यप्प्रत्येकवनस्पतिष्वेवेति, तत्रापीशानान्तानामेव देवानामेकेन्द्रियेषूत्पत्तिः न तूर्द्ध्वगानां सनत्कुमारादीनां, ते हि पञ्चेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्येष्वेवोत्पद्यन्ते, तथा आनतप्रभृतिभ्यः—आनतकल्पदेवानारभ्य यावदनुत्तरवासिनो देवाः स्वस्थानाच्च्युत्वा नियमतः सङ्ख्यातवर्षायुष्केषु मनुष्येष्वेव जायन्ते, नैकेन्द्रियेषु नापि तिर्यक्ष्विति भावः २०२ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ इदानीं 'जत्तो आगई एसिं'ति त्र्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

परिणामविसुद्धीए देवाउयकम्मबंधजोगाए । पंचिंदियाउ गच्छे नरतिरिया सेसपडिसेहो ॥ ७७॥
आईसाणा कप्पा उववाओ होइ देवदेवीणं । तत्तो परं तु नियमा देवीणं नत्थि उववाओ ॥७८॥

परिणमनं परिणामो–मानसिको व्यापारविशेषः, स च द्विधा–विशुद्धोऽविशुद्धश्च, तत्र यो विशुद्धः स देवगतिकारणमिति तत्प्रतिपादनार्थं विशुद्धिग्रहणं, परिणामस्य विशुद्धिः परिणामविशुद्धिः तया, प्रशस्तेन मानसव्यापारेणेत्यर्थः, एतेन शुभाशुभगत्यवाप्तौ मनोव्यापारस्यैव प्राधान्यमाह, सापि च परिणामविशुद्धिः काऽप्युत्कर्षं प्राप्ता मुक्तिपदस्यैव प्रापिका, अतस्तन्निवृत्त्यर्थमाह–देवायुःकर्मबन्धनयोग्यया हेतुभूतया पञ्चेन्द्रियाः, तुशब्द एवकारार्थः पञ्चेन्द्रिया एव नैकेन्द्रियद्वीन्द्रियादय इत्यर्थः, नरा–मनुष्यास्तिर्यञ्चश्च देवेषु मध्ये गच्छन्ति, शेषाणां तु सुरनारकाणां देवगतिगमने प्रतिषेधो ज्ञातव्यः, न खलु देवा नारका वा स्वायुःक्षयेऽनन्तरं देवत्वेनोत्पद्यन्त इति ॥ ७७ ॥ सम्प्रति प्रसंगतो देवदेवीनामुत्पत्तिस्थानमाह—'**आईसाणे**'त्यादि, आ ईशानात्–ईशानकल्पमभिव्याप्य, किमुक्तं भवति ?–भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवेषु देवानां देवीनां चोपपातो–जन्म भवति, ततः–ईशानात्परमूर्द्ध्वं सनत्कुमारादिषु देवीनामुपपातो नास्ति, किन्तु देवानामेव केवलानां, केवलं सनत्कुमारादिदेवानां रतामिलाषे सति देव्यः खल्वपरिगृहीताः सौधर्मादीशानाच्च सहस्रारं यावद्गच्छन्ति न परत इति, तथा अच्युतात्परतः सुराणामपि गमागमौ न स्तः, तत्राधस्तनानामूर्द्ध्वं शक्त्यभावात्, उपरितनानां त्विहागमने प्रयोजनाभावात्, ग्रैवेयकानुत्तरसुरा हि जिनजन्ममहिमादिष्वपि नात्रागच्छन्ति, किन्तु स्वस्थानस्था एव भक्तिमातन्वते, संशयप्रश्ने चावधिज्ञानतो भगवत्प्रयुक्तानि मनोद्रव्याणि साक्षादवेत्य तदाकारान्यथानुपपत्त्या जिज्ञासितमर्थं निश्चिन्वन्ति, न चान्यत्प्रयोजनं, तन्न तेषामिहागम इति २०३ ॥ ७८ ॥ सम्प्रति '**विरहो सिद्धिगईए**'त्ति चतुरुत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

एक्कसमओ जहन्नो उक्कोसेणं तु जाव छम्मासा । विरहो सिद्धिगईए उव्वट्टणवज्जिया नियमा ॥७९॥

एकः समयो जघन्यतः सिद्धिगतौ विरहः–अन्तरं भवति, उत्कर्षतस्तु यावत् षण्मासाः, सा च सिद्धिगतिर्नियमात्–निश्चयेनोद्वर्तनवर्जिता, न खलु सिद्धास्ततः कदाचनाप्युद्वर्तन्ते, तद्धेतूनां कर्मणां निर्मूलमुन्मूलितत्वात्, उक्तं च—"दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥ १ ॥" २०४ ॥ ७९ ॥ सम्प्रति '**जीवाणाहारगहणऊसास**'त्ति पञ्चोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

सरिरेणोयाहारो तयाय फासेण रोमआहारो । पक्खेवाहारो पुण कावलिओ होइ नायव्वो ॥८०॥
ओयाहारा जीवा सव्वे अपजत्तगा मुणेयव्वा । पज्जत्तगा य लोमे पक्खेवे हुंति भइयव्वा ॥ ८१ ॥
रोमाहारा एगिंदिया य नेरइयसुरगणा चेव । सेसाणं आहारो रोमे पक्खेवओ चेव ॥८२॥ ओयाहारा मणभक्खिणो य सव्वेऽवि सुरगणा होंति । सेसा हवंति जीवा लोमाहारा मुणेयव्वा ॥ ८३॥
अपज्जत्ताण सुराणऽणाभोगनिवत्तिओ य आहारो । पज्जत्ताणं मणभक्खणेण आभोगनिम्माओ ॥ ८४ ॥ जस्स जइ सागराइं ठिइ तस्स य तेत्तिएहिं पक्खेहिं । ऊसासो देवाणं वाससहस्सेहिं आहारो ॥ ८५ ॥ दसवाससहस्साइं जहन्नमाऊ धरंति जे देवा । तेसिं चउत्थाहारो सत्तहिं थोवेहिं ऊसासो ॥ ८६ ॥ दसवाससहस्साइं समयाई जाव सागरं ऊणं । दिवसमुहुत्तपुहुत्ता आहारूसास सेसाणं ॥ ८७ ॥

'सरीरे'त्यादिगाथाष्टकं, शरीरेणैव केवलेन य आहारः स ओजाहारः, एतदुक्तं भवति—यद्यप्यौदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणभेदतः शरीरं पञ्चधा तथाऽपीह तैजसेन तत्सहचारिणा कार्मणेन च शरीरेण पूर्वशरीरत्यागे विग्रहेणाविग्रहेण चोत्पत्तिदेशं प्राप्तः सन् जन्तुर्यत्प्रथममौदारिकादिशरीरयोग्यान् पुद्गलानाहारयति यच्च द्वितीयादिसमयेष्वप्यौदारिकादिमिश्रेणाहारयति यावच्छरीरनिष्पत्तिः एष सर्वोऽप्योजआहारः, ओजसा—तैजसशरीरेणाहार ओजआहारः, सकारवर्णलोपादोजाहारो वा, यद्वा ओजः—स्वजन्मस्थानोचितः शुक्रानुविद्धशोणितादिपुद्गलसङ्घातस्तस्याहार ओजाहारः, तथा त्वचा—त्वगिन्द्रियेण यः स्पर्शस्तेन य आहारः शरीरोपष्टम्भकानां शिशिरप्रावृट्कालादिभाविनां शीतजलादिपुद्गलानां ग्रहणं स लोमभिः—लोमरन्ध्रैराहारः प्रचुरतरमूत्राद्यभिव्यङ्ग्यो लोमाहारः, यः पुनराहारः कावलिकः—कवलैर्निष्पन्नो भवति स प्रक्षेपाहारो ज्ञातव्यः, प्रक्षेपणं—मुखे प्रवेशनं प्रक्षेपः तेनौदनादेराहारः प्रक्षेपाहारः, अथवा प्रक्षिप्यत इति प्रक्षेपः—ओदनकवलादिस्तस्याहारः प्रक्षेपाहारः ॥ ८० ॥ अथ यस्यामवस्थायां जीवानां य आहारस्तदाह—'ओयाहारे'त्यादि, ओजः—उत्पत्तिदेशे स्वशरीरयोग्यः पुद्गलसमूहस्तदाहारयन्तीत्योजआहाराः यद्वा ओजः—तैजसशरीरं तेनाहारो येषां ते ओजआहारा जीवाः सर्वेऽप्येकेन्द्रियादयः पञ्चेन्द्रियान्ता अपर्याप्ता मन्तव्याः, अपर्याप्तत्वं च शरीरपर्याप्तिमपेक्ष्य नाहारपर्याप्तिं, तदपर्याप्तानामनाहारकत्वात्, सर्वाभिः स्वयोग्यपर्याप्तिभिरपर्याप्ता ओजआहारा इत्यन्ये, तथा पर्याप्ताः—शरीरपर्याप्त्या पर्याप्ताः मतान्तरेण सर्वाभिः स्वयोग्यपर्याप्तिभिः पर्याप्ताः सर्वे जीवा लोम्नि—लोमाहारे नियमतो भवन्ति, पर्याप्तानां सर्वेषामपि जीवानां सर्वदापि लोमाहारो भवत्येवेति भावः, तथा च घर्माद्यभितप्तारछायया शीतलानिलसलिलस्पर्शनेन वा प्रीयन्ते प्राणिनः, प्रक्षेपे—प्रक्षेपाहारे भवन्ति भजनीयाः—यदैव कवलप्रक्षेपं कुर्वन्ति तदैव प्रक्षेपाहारो नान्यदा, लोमाहारता तु पवनादिस्पर्शनात् सदैवेति ॥ ८१ ॥ अथैकेन्द्रियादीनां पृथगाहारनैयत्यमाह—'रोमे'त्यादि, शरीरपर्याप्त्या पर्याप्ताः मतान्तरेण सर्वस्वयोग्यपर्याप्तिपर्याप्ता एकेन्द्रिया नैरयिकाः सुरगणाश्च सर्वे लोमाहारा एव ज्ञातव्याः, न पुनः प्रक्षेपाहाराः, तत्र एकेन्द्रियाणां प्रक्षेपाहाराभावो मुखाभावात्, नैरयिकदेवानां तु वैक्रियशरीरतया तथास्वभावात्, उक्तं च—"एगिंदियदेवाणं नेरइयाणं च नत्थि पक्खेवो । सेसाणं जीवाणं संसारत्थाण पक्खेवो ॥ १ ॥" [एकेन्द्रियदेवानां नैरयिकाणां च नास्ति प्रक्षेपः । शेषाणां जीवानां संसारस्थानां प्रक्षेपः ॥ १ ॥] शेषाणां—द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां मनुष्याणां चाहारो लोम्नि—लोमविषयः प्रक्षेपतश्च भवति, उभयरूपस्याप्याहारस्य तेषां सम्भवात् ॥ ८२ ॥ अथ देवानामाहारविषयं विशेषमाह—'ओये'त्यादि, सर्वेऽपि भवनपत्यादयः सुरगणा अपर्याप्तावस्थायामोजआहाराः, पर्याप्तावस्थायां मनोभक्षिणो—मनसा चिन्तितोपनतान् सकलेन्द्रियाह्लादकमनोज्ञपुद्गलान् भक्षयन्तीव भक्षयन्ति—वैक्रियशरीरेणात्मसात्कुर्वतीत्येवंशीला मनोभक्षिणः, इयमत्र भावना—यथा शीतपुद्गलाः शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखित्वायोपकल्पन्ते उष्णाः पुद्गला वा उष्णयोनिकस्य तथा देवैरपि मनसाऽभ्यवह्रियमाणाः पुद्गलास्तेषां तृप्तये परमसन्तोषाय चोपकल्पन्ते, तत आहारविषयाभिलाषनिवृत्तिर्भवतीति, शेषाः—सुरव्यतिरिक्ता जीवा नैरयिकादयोऽपर्याप्तावस्थायामोजआहाराः, पर्याप्तास्तु लोमाहारा ज्ञातव्याः, न पुनर्मनोभक्षिणः, मनोभक्षणलक्षणो ह्याहारः स उच्यते ये तथाविधशक्तिवशान्मनसा स्वशरीरपुष्टिजनकाः पुद्गला अभ्यवह्रियन्ते यदभ्यवहरणानन्तरं च तृप्तिपूर्वः परमसन्तोष उपजायते, न चैतन्नैरयिकादीनामस्ति प्रतिकूलकर्मोदयवशतस्तेषां तथारूपशक्त्यभावात् ॥ ८३ ॥ पुनरत्रैव विशेषमाह—'अपज्जे'त्यादि, आभोगनमाभोगः—आलोचनमभिसन्धिरित्यर्थः आभोगेन निर्वर्तितः—उत्पादित आभोगनिर्वर्तितः आहारयामीतीच्छापूर्वं निर्मापित इतियावत्, तद्विपरीतोऽनाभोगनिर्वर्तितः, आहारयामीति विशिष्टेच्छामन्तरेण निष्पाद्यते यः प्रावृट्काले प्रचुरतरमूत्राद्यभिव्यङ्ग्यशीतपुद्गलाद्याहारवत् सोऽ-

नाभोगनिर्वर्तित इति भावः, अत्रापर्याप्तकानां सुराणामोजआहारोऽनाभोगनिर्वर्त्तितः–अनाभोगसम्पादितो भवति, मनःपर्याप्तेरभावात् आभोगासम्भवात्, पर्याप्तानां पुनर्यो मनोभक्षणेन–मनसा सञ्चिन्त्य विशिष्टपुद्गलाभ्यवहरणेनाहारः स आभोगनिर्मितः–आभोगसम्पादितो भवति ॥ ८४ ॥ सम्प्रति सागरोपमसङ्ख्यया आहारोच्छ्वासयोः कालमानमाह—'जस्से'त्यादि, देवानां मध्ये यस्य देवस्य यावन्ति सागरोपमाणि स्थितिस्तस्य तावद्भिः पक्षैरुच्छ्वासः–शरीरान्तर्गतप्राणपवनोत्सर्पणं प्रवर्तते, तावद्भिश्च वर्षसहस्रैराहारः–आहाराभिलाषः, यथा–यस्य देवस्यैकं सागरोपमं स्थितिस्तस्यैकस्मिन् पक्षेऽतिक्रान्ते उच्छ्वासः एकस्मिन् वर्षसहस्रे आहारः, यस्य द्वे सागरोपमे तस्य पक्षद्वये उच्छ्वासो वर्षसहस्रद्वये आहारः, यावत् त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि यस्य स्थितिस्तस्य त्रयस्त्रिंशत्पक्षातिक्रमे उच्छ्वासः त्रयस्त्रिंशद्वर्षसहस्रातिक्रमे आहारः, देवेषु हि यो यथा महायुः स तथा सुखी, सुखितानां च यथोत्तरं महानुच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालः, दुःखरूपत्वादुच्छ्वासनिःश्वासक्रियायाः, ततो यथा यथाऽऽयुषः सागरोपमवृद्धिस्तथा तथोच्छ्वासक्रियाविरहप्रमाणस्यापि पक्षवृद्धिः, आहारक्रियायास्तु ततोऽप्यतिदुःखरूपत्वाद्वर्षसहस्रवृद्धिः ॥ ८५ ॥ अथ जघन्यायुषामाहारोच्छ्वासयोः कालमानमाह—'दसे'त्यादि, ये देवा–भवनपतयो व्यन्तराश्च जघन्यं दशवर्षसहस्राण्यायुर्धरन्ति तेषामाहारः–आहाराभिलाषश्चतुर्थाद्–अहोरात्रादुत्पद्यते, सति चाहाराभिलाषे मनसा परिकल्पिताः शुभाः पुद्गलाः सर्वेणैव कायेनाहारतया परिणमन्ति, तथा तेषामेव–दशवर्षसहस्रधारिणां देवानां सप्तभिः स्तोकैः–आधिव्याधिरहितमनुष्यसत्कोच्छ्वासनिःश्वाससप्तकप्रमाणैः कालविशेषैरुच्छ्वासः, सप्तसप्तस्तोकातिक्रमे एवोच्छ्वसन्ति, शेषकालं च तदाबाधया रहिताः स्तिमिता एव तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ ८६ ॥ अथ वर्षसहस्रदशकस्थितेरूर्द्ध्वं यावत्सागरोपमं पूर्णमेतावत्यन्तराले आहारोच्छ्वासकालमानमाह—'दसवे'त्यादि येषामुक्तेभ्यः शेषाणां देवानां दशवर्षसहस्राणि समयादीनि–समयावलिकामुहूर्तदिवसमाससंवत्सरयुगाद्यधिकानि यावत्किञ्चिदूनं सागरोपममायुःस्थितिः तेषां दिवसपृथक्त्वादाहारो मुहूर्तपृथक्त्वादुच्छ्वासश्च, सूत्रे च—'पुहुत्ते'ति एकवचननिर्देशो जात्यपेक्षः, ततोऽयं भावार्थः–दशवर्षसहस्रेभ्य ऊर्द्ध्वं समयादिवृद्धौ यथाक्रममाहारोच्छ्वासयोर्दिवसमुहूर्तपृथक्त्वानि तावद्वर्धनीयानि यावत्परिपूर्णसागरोपमायुषां पक्षादुच्छ्वासो वर्षसहस्रादाहार इति, तथा एकेन्द्रियाणामाहाराभिलाषः सततं, विकलेन्द्रियनारकाणामुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तात् पञ्चेन्द्रियतिरश्चामहोरात्रद्वयातिक्रमात् मनुष्याणां चाहोरात्रत्रयातिक्रमादिति, उच्छ्वासोऽपि नारकाणां निरन्तरं एकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियतिर्यङ्नराणां पुनरनियतमात्रः २०५ ॥ ८७ ॥ सम्प्रति 'तिन्नि सया तेवट्ठा पासंडीणं'ति षडुत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

असीइसयं किरियाणं १८० अकिरियवाईण होइ चुलसीई ८४ । अन्नाणिय सत्तट्ठी ६७ वेणइयाणं च बत्तीसं ३२ ॥ ८८ ॥ जीवाइनवपयाणं अहो ठविज्जंति सयपरयसद्दा । तेसिंपि अहो निचानिचा सद्दा ठविज्जन्ति ॥ ८९ ॥ काल १ स्सहाव २ नियई ३ ईसर ४ अप्पत्ति ५ पंचवि पयाइं । निचानिचाणमहो अणुक्कमेणं ठविज्जंति ॥ ९० ॥ जीवो इह अत्थि सओ निचो कालाउ इय पढमभंगो । बीओ य अत्थि जीवो सओ अनिचो य कालाओ ॥ ९१ ॥ एवं परओऽवि हु दोन्नि भंगया पुव्वदुगजुया चउरो । लद्धा कालेणेवं सहावपमुहावि पावंति ॥ ९२ ॥ पंचहिवि चउक्केहिं पत्ता जीवेण वीसई भंगा । एवमजीवाईहिवि य किरियावाई असिइसयं ॥ ९३ ॥ इह जीवाइपयाइं पुन्नं पावं विणा ठविज्जन्ति । तेसिमहोभायम्मि ठविज्जए सपरसद्दुगं ॥ ९४ ॥

प्रव० सारोद्धारे तत्त्वज्ञानवि० ॥ ३४४ ॥

त्रिषष्ट्यधिकशतत्रयीपाषण्डिनाम् गा. ११८८-१२०६ ॥ ३४४ ॥

तस्सवि अहो लिहिज्जइ काल १ जहिच्छा य २ पयदुगसमेयं। नियइ १ स्सहाव २ ईसर ३ अप्पत्ति ४ इमं पयचउक्कं ॥ ९५ ॥ पढमे भंगे जीवो नत्थि सओ कालओ तयणु बीए। परओऽवि नत्थि जीवो काला इय भंगगा दोन्नि ॥ ९६ ॥ एव जइच्छाईहिवि पएहिं भंगदुगं दुगं पत्तं। मिलियावि ते दुवालस संपत्ता जीवतत्तेणं ॥ ९७ ॥ एवमजीवाईहिवि पत्ता जाया तओ उ चुलसीई। भेया अकिरियवाईण हुंति इमे सव्वसंखाए ॥ ९८ ॥ संत १ मसंतं २ संतासंत ३ मवत्तव्व ४ सयअवत्तव्वं ५। असयअवत्तव्वं ६ सयवत्तव्वं ७ (सयसयवत्तव्वं) च सत्त पया ॥ ९९ ॥ जीवाइनवपयाणं अहोकमेणं इमाइं ठविऊणं। जह कीरइ अहिलावो तह साहिज्जइ निसामेह ॥ १२०० ॥ संतो जीवो को जाणइ? अहवा किं व तेण नाएणं?। सेसपएहिवि भंगा इय जाया सत्त जीवस्स ॥ १ ॥ एवमजीवाईणऽवि पत्तेयं सत्त मिलिय तेसट्ठी। तह अन्नेऽवि हु भंगा चत्तारि इमे उ इह हुंति ॥ २ ॥ संती भावुप्पत्ती को जाणइ किंच तीऍ नायाए?। एवमसंती भावुप्पत्ती सदसत्तिया चेव ॥ ३ ॥ तह अवत्तव्वावि हु भावुप्पत्ती इमेहिं मिलिएहिं। भंगाण सत्तसट्ठी जाया अन्नाणियाण इमा ॥ ४ ॥ सुर १ निवइ २ जइ ३ न्नाई ४ थविरा ५ वम ६ माइ ७ पिइसु ८ एएसिं। मण १ वयण २ काय ३ दाणेहिं ४ चउविहो कीरए विणओ ॥ ५ ॥ अट्ठवि चउक्कगुणिया बत्तीस हवंति वेणइयभेया। सव्वेहिं पिंडिएहिं तिन्नि सया हुंति तेसट्ठा ॥ ६ ॥

'असीई'त्यादिगाथा एकोनविंशतिः, न कर्तारमन्तरेण क्रिया—पुण्यबन्धादिलक्षणा सम्भवति, तत एवं परिज्ञाय तां क्रियामात्मसमवायिनीं वदन्ति तच्छीलाश्च ये ते क्रियावादिनः—आत्माद्यस्तित्वप्रतिपत्तिलक्षणाः तेषामशीत्यधिकं शतं भवति, वक्ष्यमाणप्रकारेण अशीत्यधिकशतसङ्ख्यास्ते इति भावः, तथा न कस्यचित्प्रतिक्षणमवस्थितस्य पदार्थस्य क्रिया सम्भवति उत्पत्त्यनन्तरमेव विनाशादित्येवं ये वदन्ति तेऽक्रियावादिनः—आत्मादिनास्तित्वप्रतिपत्तिलक्षणाः, तथा चाहुः—"क्षणिकाः सर्वसंस्कारा, अस्थिराणां कुतः क्रिया?। भूतिर्येषां क्रिया सैव, कारकं सैव चोच्यते ॥ १ ॥" तेषां चतुरशीतिर्भवति, तथा कुत्सितं ज्ञानमज्ञानं तदेषामस्ति तेन वा चरन्तीत्यज्ञानिकाः—असंचिन्त्यकृतबन्धवैफल्यादिप्रतिपादनपराः, तथाहि ते एवमाहुः—न ज्ञानं श्रेयः तस्मिन् सति परस्परं विवादयोगेन चित्तकालुष्यादिभावतो दीर्घतरसंसारप्रवृत्तेः, तथाहि—केनचित्पुरुषेणान्यथा देशिते वस्तुनि विवक्षितो ज्ञानी ज्ञानगर्वाध्मातमानसस्तस्योपरि कलुषचित्तः तेन सह विवादमारभते, विवादे च क्रियमाणे तीव्रतीव्रतरचित्तकालुष्यभावतोऽहङ्कारतश्च प्रभूतप्रभूततराशुभकर्मबन्धसम्भवः, तस्माच्च दीर्घदीर्घतरसंसारः, तथा चोक्तम्—'अन्नेण अन्नहा देसियंमि भावंमि नाणगव्वेणं। कुणइ विवायं कलुसियचित्तो तत्तो य से बंधो ॥ १ ॥" [अन्येनान्यथा देशिते भावे ज्ञानगर्वेण। करोति विवादं कलुषितचित्तस्ततश्च तस्य बन्धः ॥ १ ॥] यदा पुनरज्ञानमाश्रीयते तदा नाहङ्कारसम्भवो नापि परस्योपरि चित्तकालुष्यभावः ततो न कर्मबन्धसम्भवः, अपिच—यः सञ्चिन्त्य क्रियते कर्मबन्धः स दारुणविपाकः अत एवावश्यंवेद्यः, तस्य तीव्राध्यवसायतो निष्पन्नत्वात्, यस्तु मनोव्यापारमन्तरेण कायवचनकर्मवृत्तिमात्रतो विधीयते न तत्र मनसोऽभिनिवेशः ततो नासाववश्यंवेद्यो नापि तस्य दारुणो विपाकः, केवलं अतिशुष्कसुधापङ्कधवलितभित्तिगतरजोराजिरिव स कर्मसङ्गः स्वत एव शुभाध्यवसायपवनविक्षोभितोऽपयाति, मनसोऽभिनिवेशाभावश्चाज्ञानाभ्युपगमे समुपजायते, ज्ञाने सत्यभिनिवेशसम्भवात्, तस्मादज्ञानमेव

मुमुक्षुणा—मुक्तिमार्गप्रवृत्तेनाभ्युपगन्तव्यं [ग्रन्थाग्रं ३००] न ज्ञानमिति, किञ्च—भवेद्युक्तो ज्ञानस्याभ्युपगमो यदि ज्ञानस्य निश्चयः कर्तुं पार्यते, परं यावता स एव न पार्यते, तथाहि—सर्वेऽपि दर्शनिनः परस्परं भिन्नमेव ज्ञानं प्रतिपन्नाः, ततो न निश्चयः कर्तुं शक्यते—किमिदं ज्ञानं सम्यगुत नेदमिति, यदुक्तम्—'सव्वे य मिहो भिन्नं नाणं इह नाणिणो जओ बिंति। तीरइ तओ न काउं विणिच्छओ एवमेयन्ति ॥ १ ॥" [सर्वे च मिथो भिन्नं ज्ञानं इह ज्ञानिनो यतो ब्रुवते, शक्यते ततो न कर्तुं विनिश्चय एवमेतदिति ॥ १ ॥] तेषामज्ञानिकानां सप्तषष्टिर्भेदाः, तथा विनयेन चरन्तीति वैनयिकाः—एते चानवधृतलिङ्गाचारशास्त्राः केवलं विनयप्रतिपत्तिप्रधानाः, एषां च द्वात्रिंशद्भेदा इति ॥ ८८ ॥ अथ 'यथोद्देशं निर्देश' इति न्यायात् क्रियावादिनामशीत्युत्तरशतसङ्ख्याभङ्गानयनोपायमाह—'जीवे'त्यादिगाथाद्वयं, जीवादीनि नव पदानि—जीवअजीवआश्रवबन्धसंवरनिर्जरापुण्यपापमोक्षलक्षणान्नव पदार्थान् परिपाट्या पट्टिकादौ विरचय्य तेषामधः प्रत्येकं स्वतः परत इति शब्दौ स्थाप्येते, तयोरपि—स्वतः परत इति शब्दयोरधः प्रत्येकं नित्यानित्यशब्दौ स्थाप्येते, ततोऽपि—नित्यानित्यशब्दयोरधस्तादनुक्रमेण—परिपाट्या कालस्वभावनियतीश्वरात्मस्वरूपाणि पञ्च पदानि स्थाप्यन्ते ॥ ८९ ॥ ९० ॥ अथैतेषामेव भेदानामभिलापमाह—'जीवो' इत्यादिगाथात्रयं, इह अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालतः प्रथमो भङ्गो—विकल्पः, अस्य च विकल्पस्यायमर्थः—इह—अस्मिन् जगति अस्ति—विद्यते खल्वयं जीवः—आत्मा स्वतः—स्वेन रूपेण, न तु परोपाध्यपेक्षया, ह्रस्वत्वदीर्घत्वे इव, नित्यः—शाश्वतो, न क्षणिकः, पूर्वोत्तरकालयोरवस्थितत्वात्, कालवादिनो मतेन, कालवादिनश्च ते मन्तव्या ये कालकृतमेव सर्वं जगन्मन्यन्ते, तथा च ते एवमाहुः—न कालमन्तरेण सहकारचम्पकाशोकादिकुसुमोद्गमफलानुबन्धादयो हिमकणानुषक्तशीतप्रपातनक्षत्रगर्भाधानवर्षादयो वा ऋतुविभागसम्पादिता बालकुमारयौवनवलिपलितागमादयो वा अवस्थाविशेषा घटन्ते, प्रतिनियतकालविभाग एव तेषामुपलभ्यमानत्वात्, अन्यथा सर्वमव्यवस्थया भवेत्, न चैतद् दृष्टमिष्टं वा, अपिच—मुद्गादिपक्तिरपि न कालमन्तरेण लोके भवन्ती दृश्यते, किन्तु कालक्रमेण, अन्यथा स्थालीन्धनादिसामग्रीसम्पर्कसम्भवे प्रथमसमयेऽपि मुद्गादिपक्तेर्भावप्रसङ्गः, न च तद्भवति, तस्माद्यत्कृतकं तत्सर्वं कालकृतमिति, यदाहुः—'न कालव्यतिरेकेण, गर्भबालशुभादिकम् । यत्किंचिज्जायते लोके, तदसौ कारणं किल ॥ १ ॥ किंच कालादृते नैव, मुद्गपक्तिरपीक्ष्यते । स्थाल्यादिसंनिधानेऽपि, ततः कालादसौ मता ॥ २ ॥" द्वितीयश्च भङ्गोऽयं—अस्ति जीवः स्वतोऽनित्यः कालतः, एवमुक्तप्रकारेण परतोऽपि द्वौ भङ्गौ कर्तव्यौ, यथा—अस्ति जीवः परतो नित्यः कालतः, अस्ति जीवः परतोऽनित्यः कालतः, सर्वेषामपि हि पदार्थानां परपदार्थस्वरूपापेक्षया स्वस्वरूपपरिच्छेदः, यथा दीर्घत्वापेक्षया ह्रस्वत्वस्य ह्रस्वत्वापेक्षया च दीर्घत्वस्य, इत्येवमेवात्मनः स्तम्भकुम्भादीन् समीक्ष्य तद्व्यतिरिक्ते वस्तुन्यात्मबुद्धिः प्रवर्तत इति, अतो यदात्मनः स्वरूपं तत्परत एवावधार्यते न स्वतः, पूर्वेण च स्वत एव इति पदलब्धेन भङ्गद्विकेन युक्तावेतौ भङ्गौ चत्वारो भवन्ति, ते च कालपदेन लब्धाः, एवमनेन प्रकारेण स्वभावप्रमुखा अपि—स्वभावनियतीश्वरात्मपदान्यपि प्रत्येकं चतुरश्चतुरो विकल्पान् प्राप्नुवन्ति, तथाहि—अस्ति जीवः स्वतो नित्यः स्वभावतः १ अस्ति जीवः स्वतोऽनित्यः स्वभावतः २ अस्ति जीवः परतो नित्यः स्वभावतः ३ अस्ति जीवः परतोऽनित्यः स्वभावतः ४, ते हि स्वभाववादिन एवमाहुः—इह सर्वे भावाः स्वभाववशादुपजायन्ते, तथाहि—मृदः कुम्भो भवति न पटादिः तन्तुभ्योऽपि पट उत्पद्यते न कुम्भादिः, एतच्च प्रतिनियतं भवनं तथास्वभावतामन्तरेण न घटते, तस्मात्सकलमिदं स्वभावकृतमवसेयं, अन्यच्च—आस्तामन्यत्कार्यजातं, इह मुद्गादिपक्तिरपि न स्वभावमन्तरेण भवितुमर्हति, तथाहि—स्थालीन्धनकालादिसमग्रसामग्रीसम्भवेऽपि न काङ्कटुकमुद्गानां पक्तिरुपलभ्यते, तस्माद्यद्भावे भवति यदभावे च न भवति तत्तदन्वयव्यतिरेकानुविधायि तत्कृतमिति

स्वभावकृता मुद्गपक्तिरप्येष्टव्या, ततः सकलमेवेदं वस्तुजातं स्वभावहेतुकमवसेयमिति । तथा अस्ति जीवः स्वतो नित्यो नियतितः १ तथाऽस्ति जीवः स्वतोऽनित्यो नियतितः २ अस्ति जीवः परतो नित्यो नियतितः ३ अस्ति जीवः परतोऽनित्यो नियतितः ४, नियतिवादिनो ह्येवमाहुः—नियतिर्नाम तत्त्वान्तरमस्ति यद्वशादेते भावाः सर्वेऽपि नियतेनैव रूपेण प्रादुर्भवन्ति, नान्यथा, तथाहि—यद्यदा यतो भवति तत्तदा तत एव नियतेनैव रूपेण भवदुपलभ्यते, अन्यथा कार्यकारणभावव्यवस्था प्रतिनियतरूपव्यवस्था च न भवेत्, नियामकाभावात्, तत एवं कार्यनैयत्यतः प्रतीयमानामेनां नियतिं को नाम निराकर्तुमलं ?, तथा चोक्तम्—"नियतेनैव रूपेण, सर्वे भावा भवन्ति यत् । ततो नियतिजा ह्येते, तत्स्वरूपानुभेदतः ॥ १ ॥ यद्यदैव यतो यावत्, तत्तदैव ततस्तथा । नियतं जायते न्यायात्, क एनां बाधितुं क्षमः ? ॥ २ ॥" तथा अस्ति जीवः स्वतो नित्य ईश्वरतः १ अस्ति जीवः स्वतोऽनित्य ईश्वरतः २ अस्ति जीवः परतो नित्य ईश्वरतः ३ अस्ति जीवः परतोऽनित्य ईश्वरतः ४, ईश्वरवादिनो हि सर्वं जगदीश्वरकृतं मन्यन्ते, ईश्वरं च सहजसिद्धज्ञानवैराग्यधर्मैश्वर्यरूपचतुष्टयं प्राणिनां च स्वर्गापवर्गयोः प्रेरकमिति, तदुक्तम्—"ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः । ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम् ॥ १ ॥ अज्ञो जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुखदुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेत्, स्वर्गं वा श्वभ्रमेव वा ॥ २ ॥" इत्यादि । तथा अस्ति जीवः स्वतो नित्य आत्मनः १ अस्ति जीवः स्वतोऽनित्य आत्मनः २ अस्ति जीवः परतो नित्य आत्मनः ३ अस्ति जीवः परतोऽनित्य आत्मनः ४, आत्मवेदिनो हि विश्वपरिणतिरूपमात्मानमेवैकं प्रतिपन्नाः, यत उक्तम्—'एक एव हि भूतात्मा, देहे देहे व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥ तथा "पुरुष एवेदं सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्य"मित्यादि, तदेवं पञ्चभिरपि चतुष्ककैर्मिलितैर्विंशतिर्भङ्गा जाताः, एते च जीवपदेन प्राप्ताः, एवमजीवादिभिरप्यष्टभिः पदैः प्रत्येकं विंशतिर्विकल्पाः प्राप्यन्ते,

यथा अस्त्यजीवः स्वतो नित्यः कालत इत्यादि सर्वं भावनीयं, इत्यतो विंशतिर्नवभिर्गुणिता शतमशीत्युत्तरं क्रियावादिनां भवति ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ इदानीमक्रियावादिनां चतुरशीतिसङ्ख्यभङ्गानयनोपायमाह—'**इहे**'त्यादिगाथाद्वयं, इह अक्रियावादिभेदानयनप्रक्रमे जीवादीनि पूर्वोक्तानि पुण्यपापवर्जितानि सप्त पदानि परिपाट्या पट्टिकादौ स्थाप्यन्ते, तेषां च जीवादिपदानामधोभागे प्रत्येकं स्वपरशब्दद्विकं स्थाप्यते, स्वतः परत इति द्वे पदे न्यस्येते इत्यर्थः, असत्त्वादात्मनो नित्यानित्यविकल्पौ न स्तः, तद्धर्मिसिद्ध्यापत्तेः, तस्यापि च—स्वपरशब्दद्विकस्याधस्तात्कालयदृच्छारूपपदद्वयसमेतमेतन्नियतिस्वभावेश्वरात्मलक्षणं पदचतुष्कं लिख्यते, कालयदृच्छानियतिस्वभावेश्वरात्मस्वरूपाणि षट् पदानि स्थाप्यन्त इत्यर्थः, इह यदृच्छावादिनः सर्वेऽप्यक्रियावादिन एव, न केचिदपि क्रियावादिनः, ततः प्राग्यदृच्छा नोपन्यस्ता ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ अथ विकल्पाभिलापमाह—'**पढमे**'त्यादिगाथात्रयं, नास्ति जीवः स्वतः कालत इति प्रथमो भङ्गः, तदनु नास्ति जीवः परतः कालत इति द्वितीयो भङ्गः, एतौ द्वौ च भङ्गौ कालेन लब्धौ, एवं यदृच्छादिभिरपि पञ्चभिः पदैः प्रत्येकं द्वौ द्वौ विकल्पौ प्राप्येते, सर्वेऽपि मिलिता द्वादश, अमीषां च विकल्पानामर्थः प्राग्वद्भावनीयः, नवरं यदृच्छात इति—यदृच्छावादिनां मते, अथ के ते यदृच्छावादिनः ?, उच्यते, इह ये भावानां संतानापेक्षया न प्रतिनियतं कार्यकारणभावमिच्छन्ति किंतु यदृच्छया ते यदृच्छावादिनः, तथा च एत एवमाहुः—न खलु प्रतिनियतो वस्तूनां कार्यकारणभावः, तथाप्रमाणेनाग्रहणात्, तथाहि—शालूकादपि शालूको जायते गोमयादपि, अग्नेरप्यग्निर्जायते अरणिकाष्ठादपि, जायते धूमादपि धूमोऽग्नीन्धनसंपर्कादपि, कन्दादपि जायते कदली बीजादपि, वटादयोऽपि बीजादुपजायन्ते शाखैकदेशादपि, ततो न प्रतिनियतः कश्चिदपि कार्यकारणभाव इति यदृच्छातः कश्चिदपि किंचिद्भवतीति प्रतिपत्तव्यं, न खल्वन्यथा वस्तुसद्भावं पश्यन्तोऽन्यथाऽऽत्मानं प्रेक्षावन्तः परिक्लेशयन्ति, एते च द्वादश विकल्पा जीव-

तत्त्वेन—जीवपदेन संप्राप्ता—लब्धाः, एवमजीवादिभिरपि षड्भिः पदैः प्रत्येकं द्वादश द्वादश विकल्पाः प्राप्ताः, ततो द्वादशभिः सप्त गुणिता जाताश्चतुरशीतिः, सर्वसङ्ख्यया चाक्रियावादिनामेते भेदा भवंतीति ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ इदानीमज्ञानिकानां सप्तषष्टिसङ्ख्यभेदानयनोपायमाह—'संते'त्यादिगाथाद्वयं, सत्त्वं १ असत्त्वं २ सदसत्त्वं ३ अवक्तव्यत्वं ४ सदवक्तव्यत्वं ५ असदवक्तव्यत्वं ६ सदसदवक्तव्यत्वं ७ चेति सप्त पदानि—सप्त भङ्गाः, तत्र सत्त्वं—स्वरूपेण विद्यमानत्वं, असत्त्वं—पररूपेणाविद्यमानत्वं, सदसत्त्वं—स्वपररूपाभ्यां विद्यमानत्वाविद्यमानत्वं, तत्र यद्यपि सर्वं वस्तु स्वपररूपाभ्यां सर्वदैव स्वभावत एव सदसत् तथापि कचित् किञ्चित्कदाचिदुद्भूतं प्रमात्रा विवक्ष्यते तत एवं त्रयो विकल्पा भवन्ति, तथा तदेव सत्त्वमसत्त्वं च यदा युगपदेकेन शब्देन वक्तुमिष्यते तदा तद्वाचकः शब्दः कोऽपि न विद्यते इति अवक्तव्यत्वं, यदा त्वेको भागः सन्नपरश्चावक्तव्यो युगपद्विवक्ष्यते तदा सदवक्तव्यत्वं, यदा त्वेको भागोऽसन्नपरश्चावक्तव्यो युगपद्विवक्ष्यते तदाऽसदवक्तव्यत्वं, यदा त्वेको भागः सन्नपरश्चासन् अपरश्चावक्तव्यस्तदा सदसदवक्तव्यत्वमिति। न चैतेभ्यः सप्तविकल्पेभ्योऽन्यो विकल्पः संभवति, सर्वस्यैतेष्वेव मध्येऽन्तर्भावात्, इह च घटमाश्रित्य किञ्चिद्भावना प्रदर्श्यते, तथाहि—ओष्ठग्रीवाकपालकुक्षिबुध्नादिभिः स्वपर्यायैः सद्भावेन विशेषितः कुम्भः कुम्भो भण्यते, सन् घट इति प्रथमो भङ्गो भवतीत्यर्थः १ तथा पटादिगतैस्त्वक्त्राणादिभिः परपर्यायैरसद्भावेन विशेषितोऽकुम्भो भवति, सर्वस्यापि घटस्य परपर्यायैरसत्त्वविवक्षायामसन् घट इति द्वितीयो भङ्गो भवतीत्यर्थः २ तथा एकस्मिन् देशे स्वपर्यायसत्त्वेन अन्यत्र तु देशे परपर्यायासत्त्वेन विवक्षितो घटः संश्चासंश्च भवति, घटोऽघटश्च भवतीत्यर्थः ३ तथा सर्वोऽपि घटः स्वपरोभयपर्यायैः सद्भावासद्भावाभ्यां विशेषितो युगपद्वक्तुमिष्टोऽवक्तव्यो भवति, स्वपरपर्यायसत्त्वासत्त्वाभ्यामेकेन केनाप्यसांकेतिकेन शब्देन सर्वस्यापि तस्य युगपद्वक्तुमशक्यत्वात् ४ तथा एकस्मिन् देशे स्वपर्यायैः सत्त्वेन विशेषितोऽन्यत्र तु देशे स्वपरोभयपर्यायैः सत्त्वासत्त्वाभ्यां युगपदसांकेतिकेनैकेन शब्देन वक्तुं विवक्षितः कुम्भः संश्चावक्तव्यश्च भवतीत्यर्थः, देशे तस्य घटत्वादेशे चावक्तव्यत्वादिति ५ तथा एकदेशे परपर्यायैरसत्त्वेन विशेषितोऽन्यस्मिंस्तु देशे स्वपरपर्यायैः सत्त्वासत्त्वाभ्यां युगपदसांकेतिकेनैकेन शब्देन वक्तुं विवक्षितः कुम्भोऽसन्नवक्तव्यश्च भवति, अकुम्भोऽवक्तव्यश्च भवतीत्यर्थः, देशे तस्याकुम्भत्वात् देशे चावक्तव्यत्वादिति ६ तथा एकदेशे स्वपर्यायैः सत्त्वेन विशेषितः एकस्मिंस्तु देशे परपर्यायैरसत्त्वेन विशेषितोऽन्यस्मिंस्तु देशे स्वपरोभयपर्यायैः सत्त्वासत्त्वाभ्यां युगपदेकेन शब्देन वक्तुं विवक्षितः कुम्भः संश्चासंश्चावक्तव्यश्च भवति, घटोऽघटोऽवक्तव्यश्च भवतीत्यर्थः, देशे तस्य घटत्वाद्देशेऽघटत्वाद्देशेऽवक्तव्यत्वादिति ७, एवं सप्तभेदो घटः, एवं पटादिरपि द्रष्टव्य एवेति, एतानि च सप्त पदानि जीवादीनां नवानां पदानां परिपाट्या पट्टिकादौ विन्यस्तानामधस्तात्क्रमेण प्रत्येकं स्थापयित्वा यथा—येन प्रकारेण क्रियतेऽभिलापस्तथा साहिष्यत इति—कथ्यते निशमयत—शृणुत, एतच्च शिष्याणामवहितत्वोत्पादनार्थमुक्तमिति ॥ ९९ ॥ १२०० ॥ तमेवाभिलापमाह—'संतो' इत्यादिगाथाद्वयं, सन् जीव इति को वेत्ति? किं वा तेन ज्ञातेनेति प्रथमो भङ्गः, अस्य चायमर्थः—न कस्यचिद्विशिष्टं ज्ञानमस्ति योऽतीन्द्रियमात्मानमवभोत्स्यते, न च तेन ज्ञातेनापि किञ्चित्फलमस्ति, तथाहि—यदि नित्यः सर्वगतोऽमूर्तो ज्ञानादिगुणोपेत एतद्गुणव्यतिरिक्तो वाऽऽत्मा ततः कतमस्य पुरुषार्थस्य सिद्धिरिति, तस्मादज्ञानमेव श्रेयः, एवं शेषैरप्यसदादिभिः षड्भिः पदैर्जीवभङ्गा भवन्ति, असन् जीवः को वेत्ति? किं वा तेन ज्ञातेनेत्यादि, इति जाता जीवपदस्य सप्त भङ्गाः, एवमजीवादीनामप्यष्टानां पदानां प्रत्येकं सप्त सप्त भङ्गा भवन्ति, सर्वेऽपि मिलितास्त्रिषष्टिः, तथाऽन्येऽपि—अमी वक्ष्यमाणाः हुशब्दस्यावधारणार्थत्वाच्चत्वार एव भङ्गा इह—अज्ञानिकप्ररूपणप्रक्रमे भवन्ति ॥ १ ॥ ॥ २ ॥ तानेवाह—'संती'त्यादिगाथाद्वयं, सती भावोत्पत्तिः को जानाति? किं वाऽनया ज्ञातया ? १ एवमसती भावोत्पत्तिः को

वेत्ति? किं वाऽनया ज्ञातया? २ सदसती भावोत्पत्तिः को वेत्ति? किं वाऽनया ज्ञातया? ३ अवक्तव्या भावोत्पत्तिः को वेत्ति? किं वाऽनया ज्ञातया? ४ एतेषां च भङ्गानामयं तात्पर्यार्थः–इह पदार्थस्योत्पत्तिः किं सतोऽसतः सदसतोऽवाच्यस्य वेति को जानाति? ज्ञातेन वा न किञ्चिदपि प्रयोजनमिति, शेषविकल्पत्रयं तु उत्पत्त्युत्तरकालं पदार्थावयवापेक्षमतोऽत्र न संभवतीति नोक्तम्, एतैश्चतुर्भिर्भङ्गैर्मिलितैः त्रिषष्टिमध्ये प्रक्षिप्तैर्जाता एषा भङ्गकानां सप्तषष्टिरज्ञानिकानामिति ॥ ३ ॥ ४ ॥ इदानीं वैनयिकानां द्वात्रिंशद्भेदानाह—'सुरे'त्यादिगाथाद्वयं, सुरा–देवाः नृपतयो–राजानः यतयो–मुनयः ज्ञातयः–स्वजनाः स्थविरा–वृद्धाः अवमा–अनुकम्पनीयाः कार्पटिकादयः मातापितरौ प्रतीतौ एतेषामष्टानां प्रत्येकं मनोवचनकायदानैश्चतुर्विधो विनयः क्रियते, तद्यथा–सुराणां विनयं करोति मनसा तथा वाचा तथा कायेन तथा देशकालोपपन्नदानेन इत्यादि, एते च विनयादेव केवलात्स्वर्गापवर्गमार्गमभ्युपगच्छन्ति, विनयश्च नीचैर्वृत्त्यनुत्सेकलक्षणः, सर्वत्र चैवंविधेन विनयेन देवादिपूपतिष्ठन् स्वर्गापवर्गभाग्भवतीति, तदेवमेतेऽष्टावपि भङ्गा चतुष्केण गुणिता द्वात्रिंशद्वैनयिकभेदा भवन्तीति । सर्वैरप्येतैः पूर्वोक्तैः क्रियाऽक्रियाऽज्ञानवैनयिकवादिभेदैः पिंडितैः–एकीकृतैस्त्रीणि त्रिषष्ट्यधिकानि पाखण्डिनां शतानि भवन्तीति । एतेषां च प्रतिक्षेपः **सूत्रकृताङ्गा**दिभ्यः समवसेयः २०६ ॥ ५ ॥ ६ ॥ सम्प्रति **'अट्ठहा पमाय'**त्ति सप्तोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

पमाओ य मुणिंदेहिं, भणिओ अट्ठभेयओ । अन्नाणं १ संसओ २ चेव, मिच्छानाणं ३ तहेव य ॥ ७ ॥ रागो ४ दोसो ५ मइब्भंसो ६, धम्मंमि य अणायरो ७ । जोगाणं दुप्पणिहाणं ८, अट्ठहा वज्जियव्वओ ॥ ८ ॥

प्रमाद्यति–मोक्षमार्गं प्रति शिथिलोद्यमो भवत्यनेन प्राणीति प्रमादः, स च मुनीन्द्रैः–तीर्थकृद्भिर्भणितः–प्रतिपादितो भवति, अष्टभेदः–अष्टप्रकारः, तद्यथा–अज्ञानं–मूढता संशयः–किमेतदेवं स्यादुतान्यथेति संदेहः मिथ्याज्ञानं–विपर्यस्ता प्रतिपत्तिः रागः–अभिष्वङ्गः द्वेषः–अप्रीतिः स्मृतिभ्रंशो–विस्मरणशीलता धर्मे चार्हत्प्रणीतेऽनादरः–अनुद्यमः योगानां–मनोवाक्कायानां दुष्प्रणिधानं–दुष्टताकरणं, अयं चाष्टविधोऽपि प्रमादः कर्मबन्धहेतुत्वाद्वर्जयितव्यः–परिहर्तव्य इति २०७ ॥ ७ ॥ ८ ॥ सम्प्रति **'भरहाहिव'**त्ति अष्टोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

भरहो १ सगरो २ मघवं ३ सणंकुमारो य रायसद्दूलो ४ । संती ५ कुंथू ६ य अरो ७ हवइ सुभूमो ८ य कोरव्वो ॥ ९ ॥ नवमो य महापउमो ९ हरिसेणो १० चेव रायसद्दूलो । जयनामो ११ य नरवई बारसमो बंभदत्तो य १२ ॥ १० ॥

भरतः प्रथमश्चक्रवर्ती द्वितीयः सगरः–सगरनामा तृतीयो मघवान् चतुर्थः सनत्कुमारो राजशार्दूलः, शार्दूलशब्दः सिंहपर्यायः, राज्ञां शार्दूल इव राजसु वा शार्दूलश्चक्रवर्तीत्यर्थः, पञ्चमः शान्तिनाथः षष्ठः कुन्थुनाथः सप्तमोऽरस्वामी अष्टमः सुभूमो भवति कौरव्यः–कौरव्यगोत्रः नवमो महापद्मः दशमो हरिषेणो राजशार्दूलः–चक्रवर्ती एकादशो जयनामा नरपतिः द्वादशो ब्रह्मदत्तः २०८ ॥ ९ ॥ १० ॥ इदानीं **'हलधर'**त्ति नवोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

अयले १ विजये २ भद्दे ३, सुप्पभे य ४ सुदंसणे ५ । आणंदे ६ नंदणे ७ पउमे ८, रामे यावि ९ अपच्छिमे ॥ ११ ॥

प्रथमो बलदेवोऽचलः द्वितीयो विजयः तृतीयो भद्रः चतुर्थः सुप्रभः पञ्चमः सुदर्शनः षष्ठ आनन्दः सप्तमो नन्दनः अष्टमः पद्मः

सीताभर्ता राम इत्यर्थः नवमो रामः—कृष्णसहचरः अपश्चिमः—सर्वान्तिमो, न विद्यते पश्चिमो यस्मादिति व्युत्पत्तेः, २०९ ॥ ११ ॥ सम्प्रति **'हरिणो'**त्ति दशोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

तिविट्ठू य १ दुविट्ठू य २ सयंभु ३ पुरिसुत्तमे ४ पुरिससीहे ५। तह पुरिसपुंडरीए ६ दत्ते ७ नारायणे ८ कण्हे ९ ॥ १२ ॥

त्रिपृष्ठः प्रथमो वासुदेवः प्राकृतत्वादार्षत्वाच्च सूत्रे 'तिविट्ठू'त्ति निर्देशः, द्वितीयो द्विपृष्ठः तृतीयः स्वयम्भूः चतुर्थः पुरुषोत्तमः पञ्चमः पुरुषसिंहः षष्ठः पुरुषपुण्डरीकः सप्तमो दत्तः अष्टमो नारायणो रामभ्राता लक्ष्मण इत्यर्थः, नवमः कृष्णः २१० ॥ १२ ॥ इदानीं **'पडिवासुदेव'**त्येकादशोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

आसग्गीवे १ तारय २ मेरए ३ मधुकेढवे ४ निसुंभे ५ य। बलि ६ पहराए ७ तह रावणे य ८ नवमे जरासिंधू ९ ॥ १३ ॥

अश्वग्रीवः प्रथमः प्रतिवासुदेवः तारको द्वितीयः मेरकस्तृतीयः मधुकैटभश्चतुर्थः, अस्य च मधुरित्येव नाम केवलं कैटभाभिधभ्रातृसंबन्धान्मधुकैटभ इत्युच्यते, निशुम्भः पञ्चमः बलिः षष्ठः प्रभाराजः प्रह्लादो वा सप्तमः रावणोऽष्टमः जरासन्धो नवमः, एते सर्वेऽपि त्रिपृष्ठादीनां नवानामपि वासुदेवानां यथाक्रमं प्रतिशत्रवः, तथा सर्वेऽपि चक्रयोधिनः सर्वेऽपि च हताः स्वचक्रैः, यतस्तान्येव प्रतिवासुदेवचक्राणि प्रतिवासुदेवैर्वासुदेवव्यापत्तये क्षिप्तानि पुण्योदयवशाद्वासुदेवान् प्रणम्य वासुदेवहस्ते चटितानि तैः क्षिप्तानि तान्येव प्रतिवासुदेवान् व्यापादयन्ति २११ ॥ १३ ॥ सम्प्रति **'रयणाइं चउदस'**त्ति द्वादशोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

सेणावइ १ गाहावइ २ पुरोहिय ३ तुरय ४ गय ५ वड्ढई ६ इत्थी ७। चक्कं ८ छत्तं ९ चम्मं १० मणि ११ कागिणि १२ खग्ग १३ दंडो १४ य ॥ १४ ॥ चक्कं १ खग्गं २ च धणू ३ मणी ४ य माला ५ तहा गया ६ संखो ७। एए सत्त उ रयणा सव्वेसिं वासुदेवाणं ॥ १५ ॥ चक्कं छत्तं दंडं तिन्निवि एयाइं वाममित्ताइं। चम्मं दुहत्थदीहं बत्तीसं अंगुलाइ असी ॥ १६ ॥ चउरंगुलो मणी पुण तस्सद्धं चेव होइ विच्छिन्नो। चउरंगुलप्पमाणा सुवन्नवरकागिणी नेया ॥ १७ ॥

सेनापतिः १ गृहपतिः २ पुरोहितः ३ तुरगः ४ गजः ५ वर्धकिः ६ स्त्री ७ चक्रं ८ छत्रं ९ चर्म १० मणिः ११ काकिनी १२ खड्गो १३ दण्ड १४ श्चेत्येतानि चतुर्दशापि रत्नानि निगन्द्यते, 'रत्नं निगद्यते तज्जातौ जातौ यदुत्कृष्ट'मिति वचनात् सेनापत्यादिजातिषु वीर्यत उत्कृष्टत्वेन रत्नानीत्युच्यन्ते, तत्र सेनापतिः—दलनायको गङ्गासिन्धुपरपारविजये बलिष्टः १ गृहपतिः—चक्रवर्तिगृहसमुचितेतिकर्तव्यतापरः शाल्यादिसर्वधान्यानां समस्तस्वादुसहकारादिफलानां सकलशाकविशेषाणां निष्पादकश्च २ पुरोहितः—शान्तिकर्मादिकृत् ३ तुरङ्गमगजौ प्रकृष्टवेगमहापराक्रमादिगुणसमन्वितौ ४–५ वर्धकिः—गृहनिवेशादिसूत्रणाकारी, यस्तमिस्रगुहायां खण्डप्रपातगुहायां चोन्मग्नजलानिमग्नजलयोर्नद्योश्चक्रवर्तिसैन्योत्तरणाय काष्ठमयं सेतुबन्धं करोति ६ स्त्रीरत्नमत्यद्भुतकामसुखनिधानं ७ चक्रं समस्तायुधातिशायि दुर्दमरिपुजयकरं ८ छत्रं चक्रवर्तिहस्तसंस्पर्शप्रभावसंजातद्वादशयोजनायामविस्तारं सत् वैताढ्यनगोत्तरविभागवर्तिम्लेच्छानुरोधिमेघकुमारवृष्टाम्बुभरनिरसनसमर्थं नवनवतिसहस्रकाञ्चनशलाकापरिमण्डितं निर्व्रणसुप्रशस्तकाञ्चनमयोदण्डदण्डं बस्तिप्रदेशे पञ्जरविराजितं राजलक्ष्मीचिह्नमर्जुनाभिधानपाण्डुरस्वर्णप्रत्यवस्तृतपृष्ठदेशं शारदसंपूर्णपूर्णिमामृगाङ्कमण्डलमनोहरं तपनातपवातवृष्टिप्रभृतिदोषक्षयकारकं ९

चर्मरत्नं छत्रस्याधस्ताच्चक्रवर्तिहस्तस्पर्शप्रभावसंजातद्वादशयोजनायामविस्तारं प्रातरुप्तापराह्णसंपन्नोपभोग्यशाल्यादिसम्पत्तिकरं १० मणिरत्नं वैडूर्यमयं त्र्यस्रं षडंशं यथाक्रममूर्द्धाधःस्थितयोश्छत्रचर्मरत्नयोरपान्तराले छत्रतुम्बे न्यस्तं सद् द्वादशयोजनविस्तारिणः समस्तस्यापि चक्रवर्तिकटकस्य निरुपमप्रकाशकारि तमिस्रगुहायां खण्डप्रपातगुहायां च प्रविशतश्चक्रवर्तिनो हस्तिरत्नदक्षिणशिरसि निबद्धं च द्वादश योजनानि यावत्पूर्वापरपुरतोरूपासु तिसृषु दिक्षु निबिडतममपि तमःस्तोममपहरति, यस्य च हस्ते शिरसि वा बध्यते तस्य दिव्यतिर्यग्मनुष्यकृतसमस्तोपद्रवसमस्तरोगापहारं करोति, एतच्च मूर्ध्न्यन्यत्र वाऽङ्गे व्यवस्थाप्य संग्रामे प्रविष्टः सन् शस्त्रैरवध्यो भवति सर्वभयविमुक्तश्चोपजायते, अन्यच्च—तस्मिन् मणिरत्ने सदा मणिबन्धादौ व्यवस्थितेऽवस्थितयौवनोऽवस्थितकेशनखश्चोपजायते पुमान् ११ काकिणीरत्नमष्टसौवर्णिकं समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं विषापहारसमर्थं यत्र चन्द्रप्रभा सूर्यप्रभा वह्निदीप्तिर्वा न तमःस्तोममपहर्तुमलं भवति तत्र तमिस्रगुहायामतिनिबिडतिमिरतिरस्करणदक्षं, यस्य दिव्यप्रभावकलिततया द्वादश योजनानि यावत्तमिस्रविसरविनाशिका गभस्तयो विवर्धन्ते, यच्च सर्वकालं चक्रवर्ती निजस्कन्धावारे रात्रौ स्थापयति, तद्धि दिवसालोकभूतं प्रकाशं रजन्यामादधाति, यस्य च प्रभावेण चक्रवर्ती द्वितीयमर्धभरतमभिजेतुं सकलसैन्यसमेतस्तमिस्रगुहायां प्रविशति, तथा च तत्र प्रविष्टः सन् स पूर्वभित्तितटे पश्चिमभित्तितटे च प्रत्येकं योजनान्तरितानि पञ्चधनुःशतायामविष्कम्भान्युभयपार्श्वयोर्योजनोद्योतकराणि चक्रनेमिसंस्थानानि चन्द्रमण्डलप्रतिनिभानि वृत्तहिरण्यरेखारूपाणि गोमूत्रिकान्यानेनैकस्यां भित्तौ पञ्चविंशतिरपरस्यां तु चतुर्विंशतिरित्येकोनपञ्चाशतं मण्डलान्यालिखन् व्रजति, तानि च मण्डलानि यावच्चक्रवर्ती चक्रवर्तिपदं परिपालयति तावदवतिष्ठन्ते, गुहाऽपि तथैवोद्घाटिता तिष्ठति, उपरते तु चक्रिणि तत्सर्वमुपरमते १२ खड्गरत्नं—संग्रामभूमावप्रतिहतशक्तिः १३ दण्डरत्नं रत्नमयपञ्चलताकं वज्रसारमयं सर्वशत्रुसैन्यविनाशकारकं, चक्रवर्तिनः स्कन्धावारे विषमोन्नतविभागेषु समत्वकारि शान्तिकरं चक्रवर्तिनो हितेप्सितमनोरथपूरकं दिव्यमप्रतिहतं प्रयत्नविशेषतश्च व्यापार्यमाणं योजनसहस्रमप्यधः प्रविशति १४। एतानि चतुर्दश रत्नानि प्रत्येकं यक्षसहस्राधिष्ठितानि भवन्ति, तथैतानि सेनापत्यादीनि सप्त पञ्चेन्द्रियाणि चक्रादीनि सप्त एकेन्द्रियाणि पृथिवीपरिणामरूपाणि प्रत्येकं जम्बूद्वीपे जघन्यपदेऽष्टाविंशतिरेककालं प्राप्यन्ते, जघन्यतोऽपि चक्रवर्तिचतुष्टयसद्भावात्, उत्कृष्टतस्तु दशोत्तरद्विशतसङ्ख्यानि, चक्रवर्तिनो ह्येककालं त्रिंशद्भवन्ति, यथा अष्टाविंशतिर्विदेहे एकैको भरतैरवतयोः, सप्तानां च त्रिंशता गुणने द्वे शते दशोत्तरे भवत इति ॥ १४ ॥ अथ रत्नप्रस्तावाद्वासुदेवस्यापि रत्नान्याह—'चक्क'मित्यादि, चक्रखड्गधनुर्मणयः प्रतीताः माला सदैव चाम्लाना देवार्पिता गदा—कौमोदकी नाम प्रहरणविशेषः शङ्खः—पाञ्चजन्यो द्वादशयोजनविस्तारिध्वानः, एतानि सप्त रत्नानि सर्वेषामपि वासुदेवानां भवन्ति॥ १५ ॥ अथ सप्तानामप्येकेन्द्रियरत्नानां प्रमाणमाह—'चक्क'मित्यादि गाथाद्वयं, चक्रं छत्रं दण्डमित्येतानि त्रीण्यपि रत्नानि व्यामप्रमाणानि, व्यामो नाम प्रसारितोभयबाह्वोः पुंसस्तिर्यग्हस्तद्वयाङ्गुल्योरन्तरालं, चर्मरत्नं द्विहस्तदैर्घ्यं, द्वात्रिंशदङ्गुलदीर्घोऽसिः—खड्गरत्नं, तथा दैर्घ्यमधिकृत्य मणिः पुनश्चतुरङ्गुलप्रमाणः, तस्य—दैर्घ्यस्यार्धं द्वे अङ्गुले इत्यर्थः विस्तीर्णो—विस्तृतः, तथा चतुरङ्गुलप्रमाणा सुवर्णवरकाकिनी—जात्यसुवर्णमयी काकिनीनाम रत्नं ज्ञेया, एतानि सप्ताप्येकेन्द्रियरत्नानि सर्वचक्रवर्तिनामात्माङ्गुलेन ज्ञेयानि, शेषाणि तु सप्त पञ्चेन्द्रियरत्नानि तत्तत्कालीनपुरुषोचितमानानीति २१२ ॥ १६ ॥ ॥ १७ ॥ सम्प्रति 'नव निहिओ'त्ति त्रयोदशोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

नेसप्पे १ पंडुयए २ पिंगलए ३ सव्वरयण ४ महपउमे ५। काले य ६ महाकाले ७ माणवग ८ महानिही संखे ९ ॥ १८ ॥ नेसप्पंमि निवेसा गामागरनगरपट्टणाणं च। दोणमुहमडंबाणं खंधा-

राणं गिहाणं च ॥ १९ ॥ गणियस्स य गीयाणं माणुम्माणस्स जं पमाणं च । धन्नस्स य बीयाणं उप्पत्ती पंडुए भणिया ॥ २० ॥ सवा आहरणविही पुरिसाणं जा य जा य महिलाणं । आसाण य हत्थीण य पिंगलगनिहिम्मि सा भणिया ॥ २१ ॥ रयणाइं सवरयणे चउदस पवराइं चक्कवट्टीणं । उप्पज्जंति एगिंदियाइं पंचिंदियाइं च ॥ २२ ॥ वत्थाण य उप्पत्ती निप्फत्ती चेव सवभत्तीणं । रंगाण य धाऊण य सवा एसा महापउमे ॥ २३ ॥ काले कालन्नाणं भव पुराणं च तिसुवि वंसेसु । सिप्पसयं कम्माणि य तिन्नि पयाए हियकराइं ॥ २४ ॥ लोहस्स य उप्पत्ती होइ महाकाल आगराणं च । रूप्पस्स सुवण्णस्स य मणिमोत्तियसिलपवालाणं ॥ २५ ॥ जोहाण य उप्पत्ती आवरणाणं च पहरणाणं च । सवा य जुद्धनीई माणवगे दंडनीई य ॥ २६ ॥ नट्टविही नाडयविही कवस्स चउविहस्स निप्फत्ती । संखे महानिहिम्मि उ तुडियंगाणं च सवेसिं ॥ २७ ॥ चक्कट्ठपइट्ठाणा अट्ठुस्सेहा य नव य विक्खंभे । बारस दीहा मंजूससंठिया जण्हवीएँ मुहे ॥ २८ ॥ वेरुलियमणिकवाडा कणयमया विविहरयणपडिपुन्ना । ससिसूरचक्कलक्खण अणुसमवयणोववत्तीया ॥ २९ ॥ पलिओवमट्ठिईया निहिसरिनामा य तत्थ खलु देवा । जेसिं ते आवासा अक्केज्जा आहिवचाय ॥ ३० ॥ एए ते नव निहिणो पभूयधणरयणसंचयसमिद्धा । जे वसमुवगच्छंति सवेसिं चक्कवट्टीणं ॥ ३१ ॥

नैसर्पः पाण्डुकः पिङ्गलकः सर्वरत्नः महापद्मः कालः महाकालः माणवकः महानिधिः शङ्खश्च, एते नव निधयः, एतेषु च निधिषु कल्पपुस्तकानि शाश्वतानि वर्तन्ते, तेषु च विश्वस्थितिराख्यायते ॥ १८ ॥ तत्र यस्मिन्निधौ यदाख्यायते तदाह—**'नेसप्पंमी'**त्यादिगाथा एकादश, नैसर्पे—नैसर्पाभिधे निधौ ग्रामाकरनगरपत्तनानां द्रोणमुखमडम्बानां स्कन्धावाराणां गृहाणां चशब्दादापणानां च निवेशाः—स्थापनान्याख्यायन्ते, तत्र ग्रामो—वृत्त्यावृतः आकरो—यत्र सन्निवेशे लवणाद्युत्पद्यते नगरं—राजधानी पत्तनं—जलस्थलनिर्गमप्रवेशं द्रोणमुखं—जलनिर्गमप्रवेशं अर्धतृतीयगव्यूतान्तर्ग्रामान्तररहितं मडम्बं स्कन्धावारः—कटकनिवेशः गृहं—भवनं आपणो—हट्ट इति ॥ १९ ॥ गणितस्य—दीनारादिपूगफलादिलक्षणस्य तथा गीतानां—स्वरकरणपाटकरणधूपकागारुकटिकिकाप्रभृतीनां प्रबन्धानां, तथा मानं—सेतिकादि तद्विषयं यत्तदपि मानमेव धान्यादि मेयमिति भावः तथा उन्मानं—तुलाकर्षादि तद्विषयं यत्तदप्युन्मानं, खण्डगुडादि धरिममित्यर्थः, ततः समाहारद्वन्द्वः ततस्तस्य यत्प्रमाणं, तथा धान्यवीजानां च—शाल्यादीनां देशकालौचित्येनोत्पत्तिः—निष्पत्तिः पाण्डुकनिधौ भणिता—व्यावर्णिता ॥ २० ॥ सर्वोऽप्याभरणविधिर्यः पुरुषाणां यश्च महिलानां तथा अश्वानां हस्तिनां च स यथौचित्येन पिङ्गलनामके महानिधौ भणितः ॥ २१ ॥ इह चक्रवर्तिनश्चतुर्दश रत्नानि सर्वोत्तमानि भवन्ति, तद्यथा—चक्रप्रमुखाणि सप्त एकेन्द्रियाणि सेनापतिप्रमुखाणि सप्त पञ्चेन्द्रियाणि, तानि चतुर्दशापि सर्वरत्नाख्ये महानिधौ उत्पद्यन्ते, तदुत्पत्तिस्तत्र व्यावर्णितेत्यर्थः, अन्ये त्वेवमाहुः—उत्पद्यन्ते एतत्प्रभावात् स्फीतिमन्ति च भवन्तीत्यर्थः ॥ २२ ॥ सर्वेषामपि वस्त्राणां या उत्पत्तिः तथा सर्वेषामपि वस्त्रादिगतानां भक्तिविशेषाणां सर्वेषामपि च रङ्गाणां—मजिष्ठाकृमिरागकुसुम्भादीनां धातूनां च—लोहताम्रादीनां **'धोवाण य'**त्ति पाठे तु सर्वेषां वस्त्रादिप्रक्षालनविधीनां या निष्पत्तिः सर्वा चैषा महापद्मे निधावभिधीयते ॥ २३ ॥ काले—कालनामनि निधौ कालज्ञानं—समस्तज्योतिःशास्त्रानुगतं ज्ञानमिति

भावः, तथा जगति त्रयो वंशाः, वंशः प्रवाह आवलिकेत्यनर्थान्तरं, तद्यथा—तीर्थकरवंशश्चक्रवर्तिवंशो बलदेववासुदेववंशश्च, तेषु त्रिष्वपि वंशेषु यद्भव्यं—भावि यच्च पुराणं—अतीतं, उपलक्षणमेतत् वर्तमानं च, 'तिसुवि वासेसु'त्तिपाठे तु अनागतवस्तुविषयमतीतवस्तुविषयं च कालज्ञानं क्रमेणानागतातीतवर्षत्रयगोचरमिति, क्वचिद् 'भव्वपुराणं च तिसुवि कालेसु'त्ति पाठः, तत्र च त्रिष्वपि कालेषु—वर्तमानातीतानागतेषु भव्यं—शुभं पुराणं च—अशुभं कालज्ञानमिति, तथा यत् शिल्पशतं—घटलोहचित्रवस्त्रनापितशिल्पानां पञ्चानामपि प्रत्येकं विंशतिभेदत्वात् यानि च कृषिवाणिज्यादीनि जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नानि त्रीणि कर्माणि प्रजाया हितकराणि तदेतत्सर्वमभिधीयते ॥ २४ ॥ महाकाले निधौ लोहस्य नानाभेदभिन्नस्योत्पत्तिराख्यायते, रूप्यसुवर्णमणिमुक्ताशिलाप्रवालानां संबन्धिनामाकराणां च, तत्र रूप्यसुवर्णे प्रतीते मणयः—चन्द्रकान्तादयः मुक्ता—मौक्तिकानि शिलाः—स्फाटिकादिका प्रवालानि—विद्रुमाणीति ॥ २५ ॥ माणवके निधौ योधानां—शूरपुरुषाणामावरणानां—खेटकादीनां प्रहरणानां—खड्गादीनां च यत्र यथा वा उत्पत्तिर्भवति तथाऽभिधीयते, तथा सर्वोऽपि युद्धनीतिः—व्यूहरचनादिलक्षणा, सर्वोऽपि च दण्डनीतिः—सामादिचतुर्विधाऽऽख्यायते ॥ २६ ॥ शङ्खाभिधाने पुनर्महानिधौ सर्वोऽपि नर्तनविधिः—नृत्यकरणप्रकारः सर्वोऽपि च नाटकविधिः—अभिनेयप्रबन्धप्रपञ्चनप्रकारः, तथा धर्मार्थकाममोक्षलक्षणपुरुषार्थप्रतिबद्धस्य यद्वा संस्कृतप्राकृतापभ्रंशसंकीर्णभाषानिबद्धस्य गद्यपद्यगेयचौर्णपदबद्धस्य वा चतुर्विधस्यापि काव्यस्य तथा सर्वेषां त्रुटिताङ्गानामातोद्यापरपर्यायाणामुत्पत्तिराख्यायते । अन्ये त्वेते पूर्वोक्ताः पदार्थाः सर्वेऽपि नवसु निधिषु साक्षादेव समुत्पद्यन्ते इति व्याख्यानयन्ति ॥२७॥ अथ नवानामपि निधीनां साधारणं स्वरूपमाह—'चक्कट्ठपई'त्यादि, प्रत्येकमष्टसु चक्रेषु प्रतिष्ठानं—अवस्थानं येषां ते अष्टचक्रप्रतिष्ठानाः, प्राकृतत्वादष्टशब्दस्य परनिपातः, अष्टौ योजनानि उत्सेधः—उच्चैस्त्वं येषां ते तथा, नव च योजनानि विष्कम्भेण नवयोजनविस्तारा इत्यर्थः, द्वादशयोजनदीर्घाः,

मञ्जूषासंस्थानसंस्थिताः सदैव जाह्नव्या—गंगाया मुखेऽवस्थिताः चक्रवर्त्तिन उत्पत्तिकाले च भरतविजयानन्तरं चक्रवर्तिना सह पातालेन चक्रवर्तिपुरमनुगताः ॥ २८ ॥ वैडूर्यमणिमयानि कपाटानि येषां ते तथा, मयट्प्रत्ययस्य वृत्त्या उक्तार्थता, कनकमयाः—सौवर्णाः विविधरत्नपरिपूर्णाः, शशिसूरचक्राकाराणि लक्षणानि—चिह्नानि येषां ते तथा, प्राकृतत्वात्प्रथमाबहुवचनस्य लोपः, 'अणुसमवयणोववत्तीय'त्ति अनुरूपा समा—अविषमा वदनोपपत्तिः—द्वारघटना येषां ते तथा, 'अणुवम'त्तिपाठे तु न विद्यते उपमावचनस्योपपत्तिः—घटना येषां स्वरूपव्यावर्णने ते अनुपमवचनोपपत्तिकाः—उपमया प्रतिपादयितुमशक्याः, उपमाया एवाभावादिति भावः, क्वचित् 'अणुसमयचयणोववत्तीय'त्तिपाठः, तत्र अनुसमयं—प्रतिसमयं पुद्गलानां च्यवनमुपपत्तिश्च येषां ते तथा, यावन्तस्तेभ्यः पुद्गला गलन्ति तावन्त एवानुसमयं लगन्तीत्यर्थः, स्थानाङ्गे तु 'अणुसमजुगबाहुवयणा य'त्ति पठ्यते, तत्र चायमर्थः—अनुसमा—अनुरूपा अविषमा जुगत्ति—यूपस्तदाकारा वृत्तत्वादीर्घत्वाच्च बाहवो—द्वारशाखा वदनेषु—मुखेषु येषां ते तथा ॥ २९ ॥ तेषु च निधिषु पल्योपमस्थितिका निधिसदृशनामानस्ते देवा भवन्ति येषां देवानां त एव निधय आवासा—आश्रयाः आधिपत्याय—आधिपत्यनिमित्तमक्रेयाः, न तेषामाधिपत्यं क्रयेण लभ्यमिति भावः ॥ ३० ॥ एते ते नव निधयः प्रभूतधनरत्नसंचयसमृद्धाः ये सर्वेषामपि भरतक्षेत्राधिपचक्रवर्तिनां वशमुपयान्तीति २१३ ॥ ३१ ॥ इदानीं 'जीवसंखा उ'त्ति चतुर्दशोत्तरद्विशततमं द्वारं विभणिषुः स्वकृतमेव जीवसङ्ख्याप्रतिपादकं कुलकमत्र ग्रन्थे निक्षिप्तवान् ग्रन्थकारः, तत्र चेयमादिगाथा—

नमिउं नेमिं एगाइजीवसंखं भणामि समयाओ । चेयणजुत्ता एगे १ भवत्थसिद्धा दुहा जीवा
२ ॥ ३२ ॥ तस थावरा य दुविहा २ तिविहा थीपुंनपुंसगविभेया ३ । नारयतिरियनरामरगइभे-

याओ चउब्भेया ४ ॥ ३३ ॥ अहव तिवेयअवेयगसरूवओ वा हवंति चत्तारि ४ । एगबितिचउपणिंदियरूवा पंचप्पयारा ते ॥ ३४ ॥ एए चिय छ अणिंदियजुत्ता ६ अहवा छ भूजलग्गिनिला । वणतससहिया ६ छप्पिय ते सत्त अकायसंवलिया ॥ ३५ ॥ अंडय १ रसय २ जराउय ३ संसेयय ४ पोयया ५ समुच्छिमया ६ । उब्भिय ७ तहोववाइय ८ भेएणं अट्ठहा जीवा ॥ ३६ ॥ पुढवाइ पंच बितिचउपणिंदि ४ जुत्ता य नवविहा ९ हुंति । नारयनपुंस तिरिनरतिवेय सुरथीपुमेवं वा ॥ ९ ॥ ३७ ॥ पुढवाइ अट्ठ असन्नि सन्नि दस ते ससिद्ध इगदसउ ११ । पुढवाइया तसंता अपज्जपज्जत्त बारसहा ॥ ३८ ॥ बारसवि अतणुजुत्ता तेरस सुहुमियरेगिंदिबेइंदी । तिय चउ असन्नि सन्नी अपज्जपज्जत्त चउदसहा ॥ ३९ ॥ चउदसवि अमलकलिया पनरस तह अंडगाइ जे अट्ठ । ते अपज्जत्तगपजत्तभेयओ सोलस हवंति ॥ ४० ॥ सोलसवि अकायजुया सतरस नपुमाइ नव अपज्जत्ता । पज्जत्ता अट्ठारस अकम्मजुअ ते इगुणवीसं ॥ ४१ ॥ पुढवाइ दस अपज्जा पज्जत्ता हुंति वीस संखाए । असरीरजुएहिं तेहिं वीसई होइ एगहिया ॥ ४२ ॥ सुहुमियरभूजलानलवाउवणाणंत दस सपत्तेआ । बितिचउअसन्निसन्नी अपज्जपज्जत्त बत्तीसं ॥ ४३ ॥ तह नरयभवणवणजोइकप्पगेवेज्जऽणुत्तरुप्पन्ना । सत्तदसऽडपणबारस नवपणछप्पन्नवेउव्वा ॥ ४४ ॥ हुंति अडवन्नसंखा ते नरतेरिच्छसंगया सव्वे । अपजत्तपजत्तेहिं सोलसुत्तरसयं तेहिं ॥ ४५ ॥ सन्नि-

दुगहीण बत्तीससंगयं तं सयं छयत्तालं । तं भव्वाभव्वगदूरभव्व आसन्नभव्वं च ॥ ४६ ॥ संसारनिवासीणं जीवाण सयं इमं छयत्तालं । अप्पं व पालियव्वं सिवसुहकंखीहिं जीवेहिं ॥ ४७ ॥ सिरिअम्मएवमुणिवइविणेयसिरिनेमिचंदसूरीहिं । सपरहियत्थं रइयं कुलयमिणं जीवसंखाए ॥ ४८ ॥

नत्वा—प्रणम्य नेमिं—द्वाविंशतीर्थकरं एकादिकां—एकद्विव्यादिकां जीवसङ्ख्यां भणामि—कथयामि समयात्—सिद्धान्तात्, न पुनः स्वमनीषिकयेति । तत्र चेतनायुक्ताः—चैतन्योपेता जीवा एके—एकविधाः, उपयोगलक्षणत्वाज्जीवानां, सिद्धसंसार्यवस्थाद्वयेऽप्युपयोगभावेन सततावबोधभावात्, सतताववोधाभावे चाजीवत्वप्रसङ्गात्, तथा भवस्थसिद्धभेदेन द्विधा जीवाः, तत्र भवस्थाः—संसारवर्तिनः सिद्धा—मुक्तिपदप्राप्ताः ॥ ३२ ॥ अथवा त्रसस्थावरभेदेन द्विधा जीवाः, तत्र त्रसा—द्वीन्द्रियादयः स्थावराः—पृथिव्यादय एकेन्द्रियाः, तथा त्रिविधाः स्त्रीपुंनपुंसकभेदतः, इह स्त्र्यादयः स्त्र्यादिवेदोदयात् योन्यादिसंगता गृह्यन्ते, तथा चोक्तम्—"योनिर्मृदुत्वमस्थैर्यं, मुग्धताऽबलता स्तनौ । पुंस्कामितेति लिङ्गानि, सप्त स्त्रीत्वे प्रचक्षते ॥ १ ॥ मेहनं खरता दार्ढ्यं, शौण्डीर्यं श्मश्रु धृष्टता । स्त्रीकामितेति लिङ्गानि, सप्त पुंस्त्वे प्रचक्षते ॥ २ ॥ स्तनादिश्मश्रुकेशादिभावाभावसमन्वितम् । नपुंसकं बुधाः प्राहुर्मोहानलसुदीपितम् ॥ ३ ॥" तथा नारकतिर्यग्नरामरगतिभेदतश्चतुर्भेदा जीवाः ॥ ३३ ॥ अथवा त्रिवेदावेदस्वरूपतो भवन्ति चतुर्विधा जीवाः, वाशब्दः समुच्चये, तत्र त्रिवेदास्त्रयः—पुरुषाः स्त्रियो नपुंसकाश्च, न विद्यते वेद उपशमितत्वात् क्षपितत्वाद्वा येषां ते अवेदाः—अनिवृत्तिबादरादयो भवस्थाः सिद्धाश्च । तथा एकद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रियभेदतः पञ्चप्रकारास्ते जीवाः ॥ ३४ ॥ एत एव एकेन्द्रियादयः पञ्चप्रकारा जीवा अनिन्द्रिययुक्ताः षड्विधा भवन्ति, न विद्यन्ते इन्द्रियाणि—स्पर्शनादीनि येषां तेऽनिन्द्रियाः—सिद्धाः, अथवा पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसभेदतः षड्विधा जीवाः,

तथा पूर्वोक्ता एव पृथिव्यादयः षड्विधा जीवा अकायसहिताः सप्तविधा भवन्ति, न विद्यते कायः–पञ्चप्रकारमपि शरीरं येषां तेऽकायाः –सिद्धाः ॥ ३५ ॥ अण्डजादिभेदतोऽष्टविधा जीवा भवन्ति, तत्र अण्डाज्जाता अण्डजाः–पक्षिगृहकोकिलामत्स्यसर्पादयः रसाज्जाता रसजाः–तक्रारनालदधितीमनादिषु पायुकृम्याकृतयोऽतिसूक्ष्मा जीवविशेषाः, जरायोः–गर्भवेष्टनाज्जातास्तद्वेष्टिता इत्यर्थः जरायुजा–मनुष्यगोमहिष्यादयः, संस्वेदाज्जाताः संस्वेदजा–मत्कुणयूकाशतपदिकादयः, पोतं–वस्त्रं तद्वज्जाताः पोतादिव बोहित्थाज्जाता अजरायुवेष्टिता इत्यर्थः पोतजा–हस्तिवल्गुलीचर्मजलूकाप्रभृतयः, संमूर्च्छनेन निर्वृत्ताः संमूर्छिमाः–कृमिपिपीलिकामक्षिकाशालिकादयः, उद्भेदाद्–भूमिभेदाज्जाता उद्भेदजाः–पतङ्गखञ्जनकादयः, उपपाते–देवशयनीयादौ भवा औपपातिकाः–देवा नारकाश्चेति ॥ ३६ ॥ पृथिव्यादयः–पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः पञ्च द्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिययुक्ता नवविधा जीवा भवन्ति, अथवा नारका नपुंसकत्वेनैकविधाः तिर्यञ्चो नराश्च त्रिवेदत्वेन–स्त्रीपुंनपुंसकवेदत्वेन प्रत्येकं त्रिभेदाः सुराश्च स्त्रीपुरुषभेदत्वेन द्विविधाः इत्येवं नवविधा जीवाः ॥ ३७ ॥ पृथिव्यादयः–पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियलक्षणा अष्टौ जीवाः असंज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियेण सहिता दशविधा भवन्ति, तथा त एव दशविधा जीवाः ससिद्धाः–सिद्धसहिता एकादशविधा भवन्ति, तथा पृथिव्यादयस्त्रसान्ताः, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसा इत्यर्थः, प्रत्येकमपर्याप्तपर्याप्तभेदतो द्वादशविधा भवन्ति ॥ ३८ ॥ ते द्वादशापि अतनुयुक्तास्त्रयोदश भवन्ति, न विद्यते तनुः–शरीरं येषां तेऽतनवः–सिद्धाः, तथा एकेन्द्रिया द्विधा–सूक्ष्मा बादराश्च, तथा द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियास्तु द्विविधाः–असंज्ञिनः संज्ञिनश्च, एते सप्तापि प्रत्येकमपर्याप्ताः पर्याप्ताश्चेति चतुर्दशविधा जीवाः ॥ ३९ ॥ एत एव चतुर्दश अमलसहिताः पञ्चदशविधाः, न विद्यते मल इव मलोनिसर्गनिर्मलजीवमालिन्यापादनहेतुत्वादष्टप्रकारं कर्म येषां तेऽमलाः–सिद्धाः, तथा येऽण्डजरसजादयः पूर्वमष्टौ जीवभेदा भणितास्तेऽपर्याप्तपर्याप्तभेदतः षोडश भवन्ति ॥ ४० ॥ एत एव षोडश अकायेन–सिद्धेन युक्ताः सप्तदशविधाः । तथा पूर्वोक्ता नपुंसकादिभेदा –नारकनपुंसकस्त्रीपुंनपुंसकतिर्यक्स्त्रीपुंनपुंसकमानवस्त्रीपुंवेददेवलक्षणा नवविधा अपि जीवाः प्रत्येकमपर्याप्ताः पर्याप्ताश्च सन्तोऽष्टादशभेदाः । तथा ते एव चाष्टादश अकर्मभिः–सिद्धैर्युक्ता एकोनविंशतिः ॥ ४१ ॥ पूर्वं ये पृथिव्यादयो दशविधा जीवा भणिताः त एवापर्याप्तपर्याप्तभेदाभ्यां विंशतिसङ्ख्या भवन्ति, तथा तैरेव पृथिव्यादिभिर्विंशतिसङ्ख्यैर्भेदैरशरीरयुतैः–सिद्धसहितैः सद्भिरेकविंशतिर्जीवभेदा भवन्ति ॥४२॥ पृथिव्यप्तेजोवाय्वनन्तवनस्पतयः पञ्च प्रत्येकं सूक्ष्मबादरभेदतो दश भवन्ति, ते च सप्रत्येकाः–प्रत्येकवनस्पतिसहिता एकादश, द्वित्रिचतुरसंज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाश्च पञ्च मिलिताः षोडश, एते च प्रत्येकमपर्याप्तपर्याप्तभेदभिन्ना द्वात्रिंशद्भवन्ति, इयमत्र भावना–पृथिवीकायो द्विधा–सूक्ष्मो बादरश्च, पुनरेकैको द्विधा–अपर्याप्तः पर्याप्तश्चेति चतुर्विधः पृथ्वीकायः, एवं जलानलवायवोऽपि, वनस्पतिर्द्विधा –साधारणः प्रत्येकश्च, तत्र साधारणो द्विधा–सूक्ष्मो बादरश्च, पुनरेकैको द्विधा–अपर्याप्तः पर्याप्तश्च, प्रत्येकस्तु बादर एव, स चापर्याप्तपर्याप्तभेदेन द्विविध इति षोढा वनस्पतिकायः, द्वित्रिचतुरसंज्ञिसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाः पुनः प्रत्येकमपर्याप्तपर्याप्तभेदतो द्विधा, मिलिताश्च द्वात्रिंशदिति ॥ ४३ ॥ नारकभवनपतिवनचरज्योतिष्ककल्पग्रैवेयकानुत्तरविमानोत्पन्ना जीवा यथाक्रमं सप्तदशअष्टपञ्चद्वादशनवपञ्चभेदा भवन्ति, एवं च वैक्रियशरीरिणः षट्पञ्चाशद्भेदाः, एतदुक्तं भवति–रत्नप्रभादिपृथिवीसप्तकनिवासित्वेन नारकाः सप्तविधाः भवनपतयोऽसुरकुमारादिभेदतो दशविधाः व्यन्तराः पिशाचादिभेदादष्टविधाः ज्योतिष्काश्चन्द्रादिभेदेन पञ्चविधाः कल्पोपपन्नाः सौधर्मादिद्वादशदेवलोकोत्पन्नत्वेन द्वादशविधाः ग्रैवेयकोत्पन्ना अधस्तनाधस्तनादिग्रैवेयकनवकनिवासित्वेन नवविधाः अनुत्तरविमानोत्पन्नास्तु विजयादिविमानपञ्चकोत्पन्नत्वेन पञ्चविधाः, सर्वमीलने च षट्पञ्चाशदिति ॥ ४४ ॥ ते सर्वेऽपि वैक्रियशरीरिणो नरतिर्यक्संगताः सन्तोऽष्टप-

ञ्चाशत्सङ्ख्या भवन्ति, तथा तैरेवाष्टपञ्चाशत्सङ्ख्यैः प्रत्येकमपर्याप्तपर्याप्तभेदभिन्नैः षोडशोत्तरशतं भवन्ति ॥ ४५ ॥ संज्ञिद्विकं—पर्याप्तापर्याप्तसंज्ञिरूपं तेन हीना—रहिता पूर्वोक्ता या द्वात्रिंशत् तया संगतं—मिलितमेतदेव षोडशोत्तरं शतं षट्चत्वारिंशं शतं भवति, संज्ञिद्विकस्य तु षोडशोत्तरशतग्रहणेनैव ग्रहणाद्वर्जनमिति । तच्च षट्चत्वारिंशं शतं भव्याभव्यदूरभव्यासन्नभव्यलक्षणैश्चतुर्भिर्भेदैः संगृह्यते, इदमत्र तात्पर्यं—पूर्वोक्तस्य षट्चत्वारिंशदुत्तरशतस्य मध्ये केचिज्जीवा भव्याः केचिदभव्याः केचिद् दूरभव्याः केचिदासन्नभव्या इति, तत्र मुक्तिपर्यायेण भविष्यन्तीति भव्याः—सिद्धिगमनयोग्याः, न पुनरवश्यं सिद्धिगामिन एव, भव्यानामपि केषाञ्चित्सिद्धिगमनासंभवात्, उक्तं च—"भव्वावि न सिज्झिस्संति केइ" इत्यादि, भव्यविपरीता अभव्याः, तथा च ते न कदाचिदपि संसाराकूपारस्य पारं प्राप्नुवन्तः प्राप्नुवन्ति प्राप्स्यन्ति चेति, इदं च भव्यानां भव्यत्वमनादिकालसिद्धं शाश्वतमेव, न पुनः सामग्र्यन्तरेण पश्चाद्भवत्यपगच्छति वा, अभव्यत्वमप्यभव्यानामित्थमेव द्रष्टव्यं, यद्यपि च भव्यत्वाभव्यत्वाभ्यामेव सर्वेऽप्यमी जीवभेदाः संगृहीतास्तथापि भव्यविशेषत्वादेतौ दूरभव्यासन्नभव्यलक्षणौ भेदौ पृथगुपात्तौ, तत्र दूरेण—दीर्घतरेण कालेन भव्या—मुक्तिगामिनो दूरभव्याः—ये **गोशालक**वच्चिरान्मोक्षं यास्यन्ति, ये पुनस्तेनैव भवेन द्वित्र्यादिभिर्वा भवैर्मोक्षं यास्यन्ति ते आसन्नभव्याः । इह च भव्यत्वाभव्यत्वलक्षणमेवमाचक्षते वृद्धाः—यः संसारविपक्षभूतं मोक्षं मन्यते तदवाप्त्यभिलाषं च सस्पृहं वहति किमहं भव्योऽभव्यो वा ? यदि भव्यस्तदा शोभनं अथाभव्यस्तदा धिङ्मामित्यादिचिन्तां च कदाचिदपि करोति स इत्यादिप्रकारेण चिह्नेन ज्ञायते भव्य इति, यस्य तु जातुचिदपि नेयं चिन्ता समुत्पन्ना समुत्पद्यते समुत्पत्स्यते वा स ज्ञायतेऽभव्य इति, उक्तं **चाचाराङ्गटीकायां**—"अभव्यस्य हि भव्याभव्यशंकाया अभावादि"त्यादि ॥ ४६ ॥ संसारनिवासिनां—भववर्तिनां जीवानां—प्राणिनामेतत् षट्चत्वारिंशदुत्तरं शतमात्मवत् पालनीयं—रक्षणीयं शिवसुखकाङ्क्षिभिः—

मोक्षसुखाभिलाषुकैर्जीवैरिति ॥ ४७ ॥ श्री**आम्रदेव**सूरिशिष्यैः श्री**नेमिचंद्रसूरि**भिः स्वपरहिताय, आत्मनोऽविस्मृतये परेषां चावबोधाय इत्यर्थः, जीवसङ्ख्यायाः प्रतिपादकमिदं कुलकं—गाथासमुदायात्मकं रचितं—कृतमिति २१४ ॥ ४८ ॥ इदानीं **'कम्माइं अट्ठ'**त्ति पञ्चदशोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

पढमं नाणावरणं १ बीयं पुण दंसणस्स आवरणं २ । तइयं च वेयणीयं ३ तहा चउत्थं च मोहणीयं ४ ॥ ४९ ॥ पंचममाउं ५ गोयं ६ छट्ठं सत्तमगमंतरायमिह ७ । बहुतमपयडित्तेणं भणामि अट्ठमपए नामं ८ ॥ ५० ॥

प्रथमं—आद्यं ज्ञानावरणं द्वितीयं पुनर्दर्शनावरणं तृतीयं च वेदनीयं तथा चतुर्थं च मोहनीयं पञ्चममायुः गोत्रं षष्ठं सप्तमं चान्तरायं इह च बहुतमोत्तरप्रकृतित्वेन बहुवक्तव्यत्वात् भणामि अष्टमपदे अष्टमपदस्थाने वा नामकर्मेति, ग्रन्थान्तरे हि आयुर्नाम गोत्रमन्तरायं चेत्यनेन क्रमेण पठ्यते, इह तु बहूत्तरप्रकृतितया पर्यन्ते नामकर्मेति । तत्र ज्ञायते—परिच्छिद्यते वस्त्वनेनेति ज्ञानं—सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषग्रहणात्मको बोधः आव्रियते—आच्छाद्यतेऽनेनेत्यावरणं—मिथ्यात्वादिसचिवजीवव्यापाराहृतकर्मवर्गणान्तःपाती विशिष्टपुद्गलसमूहः ज्ञानस्य—मत्यादेरावरणं ज्ञानावरणं १ तथा दृश्यतेऽनेनेति दर्शनं—सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि सामान्यग्रहणात्मको बोधः तस्यावरणं दर्शनावरणं २ तथा वेद्यते—आह्लादादिरूपेणानुभूयते यत्तद्वेदनीयं, यद्यपि सर्वं कर्म वेद्यते तथापि पङ्कजादिशब्दवद्वेदनीयशब्दस्य रूढिविषयत्वात् सातासातमेव कर्म वेदनीयमित्युच्यते, न शेषं ३ तथा मोहयति—सदसद्विवेकविकलं करोत्यात्मानमिति मोहनीयं ४ तथा एति—आगच्छति प्रतिबन्धकतां स्वकृतकर्मावाप्तनरकादिकुगतेर्निष्क्रमितुमनसो जन्तोरित्यायुः अथवा आ—समन्तादेति—गच्छति

भवाद्भवान्तरसंक्रान्तौ जन्तूनां विपाकोदयमित्यायुः ५ तथा गूयते—शब्द्यते उच्चावचैः शब्दैर्यत्तद्गोत्रं—उच्चनीचकुलोत्पत्तिलक्षणः पर्याय-विशेषः तद्विपाकवेद्यं कर्मापि गोत्रं, कारणे कार्योपचारात् ६ तथा अन्तरा—दातृप्रतिग्राहकयोरन्तर्विघ्नहेतुतया अयते—गच्छतीत्यन्तरायं, यज्जीवस्य दानादिकं कर्तुं न ददातीत्यर्थः ७ तथा नामयति—गत्यादिविविधभावानुभवनं प्रति प्रवणयति जीवमिति नाम ८। एता अष्टौ मूलप्रकृतयः २१५ ॥ ५० ॥ साम्प्रतं '**तेसिं उत्तरपयडीण अट्ठवन्नसयं**'ति षोडशोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

पंचविहनाणवरणं नव भेया दंसणस्स दो वेए। अट्ठावीसं मोहे चत्तारि य आउए हुंति ॥ ५१ ॥ गोयम्मि दोन्नि पंचंतराइए तिगहियं सयं नामे। उत्तरपयडीणेवं अट्ठावन्नं सयं होइ ॥ ५२ ॥ मइ १ सुय २ ओही ३ मण ४ केवलाणि जीवस्स आवरिज्जंति। जस्स प्पभावओ तं नाणावरणं भवे कम्मं ॥ ५३ ॥ नयणे१यरो२हि३केवल४दंसणआवरणयं भवे चउहा। निद्दा ५ पयलाहि छहा ६ निद्दाइदुरुत्त ७-८ थीणद्धी ९ ॥ ५४ ॥ एवमिह दंसणावरणमेयमावरइ दरिसणं जीवे। सायमसायं च दुहा वेयणियं सुहदुहनिमित्तं ॥ ५५ ॥ कोहो माणो माया लोभोऽणंताणुबंधिणो चउरो। एवमपच्चक्खाणा पच्चक्खाणा य संजलणा ॥ ५६ ॥ सोलस इमे कसाया एसो नवनो-कसायसंदोहो। इत्थीपुरिसनपुंसकरूवं वेयत्तयं तंमि ॥ ५७ ॥ हासरईअरईभयसोगदुगुंछत्ति हासछक्कमिमं। दरिसणतिगं तु मिच्छत्तमीससम्मत्तजोएणं ॥ ५८ ॥ इय मोह अट्ठवीसा नारय-तिरिनरसुराउय चउक्कं। गोयं नीयं उच्चं च अंतरायं तु पंचविहं ॥ ५९ ॥ दाउं न लहइ लाहो न होइ पावइ न भोगपरिभोगं। निरुओऽवि असत्तो होइ अंतरायप्पभावेणं ॥ ६० ॥ नामे बा-यालीसा भेयाणं अहव होइ सत्तट्ठी। अहवावि हु तेणउई तिग अहियसयं हवइ अहवा ॥ ६१ ॥ पढमा बायालीसा ४२ गइ १ जाइ २ सरीर ३ अंगुवंगे ४ य। बंधण ५ संघायण ६ संघयण ७ संठाण ८ नामं च ॥ ६२ ॥ तह वन्न ९ गंध १० रस ११ फास १२ नाम अगुरुलहुयं च १३ बो-द्धव्वं। उवघाय १४ पराघाया १५ णुपुव्वि १६ ऊसासनामं च १७ ॥ ६३ ॥ आयावु १८ ज्जोय १९ विहायगई २० तस २१ थावराभिहाणं च २२। बायर २३ सुहुमं २४ पज्जत्ता २५ पज्जत्तं च २६ नायव्वं ॥ ६४ ॥ पत्तेयं २७ साहारण २८ थिर २९ मथिर ३० सुभा ३१ सुभं ३२ च नायव्वं। सूभग ३३ दूभग ३४ नामं सूसर ३५ तह दूसरं ३६ चेव ॥ ६५ ॥ आएज्ज ३७ मणाएज्जं ३८ जस-कित्तीनाम ३९ अजसकित्ती ४० य। निम्माणं ४१ तित्थयरं ४२ भेयाणवि हुंतिमे भेया ॥ ६६ ॥ गइ होइ चउप्पयारा जाईवि य पंचहा मुणेयव्वा। पंच य हुंति सरीरा अंगोवंगाइं तिन्नेव ॥ ६७ ॥ छस्संघयणा ६ जाणसु संठाणावि य हवंति छच्चेव ६। वन्नाईण चउक्कं ४ अगुरुलहु १ वघाय १ परघायं १ ॥ ६८ ॥ अणुपुव्वी चउभेया ४ उस्सासं १ आयवं १ च उज्जोयं १। सुहअसुहा विह-यगई २ तसाइवीसं च २० निम्माणं ॥ ६९ ॥ तित्थयरेणं सहिया १ सत्तट्ठी एव हुंति पयडीओ ६७। संमामीसेहिँ विणा तेवन्ना सेसकम्माणं ॥ ७० ॥ एवं वीसुत्तरसयं १२० बंधे पयडीण होइ

नायव्वं । बंधणसंघायावि य सरीरगहणेण इह गहिया ॥ ७१ ॥ बंधणभेया पंच उ संघायावि य हवंति पंचेव । पण वन्ना दो गंधा पंच रसा अट्ठ फासा य ॥ ७२ ॥ दस सोलस छव्वीसा एया मेलिवि सत्तसट्ठीए । तेणउई होइ तओ बंधणभेया उ पन्नरस ॥ ७३ ॥ वेउव्वाहारोरालियाण सगतेयकम्मजुत्ताणं । नव बंधणाणि इयरदुसहियाणं तिन्नि तेसिंपि ॥ ७४ ॥ सव्वेहिवि छूढेहिं तिगअहिय सयं तु होइ नामस्स । इय उत्तरपयडीणं कम्मट्ठग अट्ठवन्नसयं ॥ ७५ ॥

पञ्चविधं ज्ञानावरणं नव भेदा दर्शनस्य—दर्शनावरणस्य द्वौ वेदनीये अष्टाविंशतिर्मोहनीये चत्वारश्च आयुषि भवन्ति गोत्रे द्वौ पञ्च अन्तरायके त्रिभिरधिकं शतं नामकर्मणि, उत्तरप्रकृतीनामेवं सर्वमीलनेऽष्टपञ्चाशदधिकं शतं भवतीति ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ तत्र यथास्वं तानेव भेदान् क्रमेण नामग्राहमाह—'**मई**'त्यादिगाथास्त्रयोविंशतिः, तत्र मतिश्रुतावधिमनःपर्यवकेवलानि जीवस्याव्रियन्ते—आच्छाद्यन्ते यत्प्रभावतस्तद् ज्ञानावरणं भवेत्कर्म, किमुक्तं भवति ?—ज्ञानावरणं पञ्चप्रकारं, तद्यथा—मतिज्ञानावरणं श्रुतज्ञानावरणं अवधिज्ञानावरणं मनःपर्यवज्ञानावरणं केवलज्ञानावरणं चेति । तथा दर्शनावरणं बन्धे उदये सत्तायां च त्रिधा प्राप्यते, तद्यथा—कदाचिच्चतुर्धा कदाचित् षोढा कदाचिच्च नवधा, तत्र कथं चतुर्धा ? कथं षोढा ? कथं वा नवधेति त्रीनपि प्रकारान् दर्शयन् प्रथमतश्चतुर्धा दर्शयति—दर्शनावरणं चतुर्धा—चतुष्प्रकारं भवति, कथमित्याह—नयनेतरावधिकेवलेषु—नयनेतरावधिकेवलविषयं तत्, सूत्रे तु सप्तम्या अदर्शनं लोपात्, लोपश्च प्राकृतत्वात्, एष चात्र भावार्थः—दर्शनावरणं यदा चतुर्धा बन्धे उदये सत्तायां वा विवक्ष्यते तदैवंरूपं तदवगन्तव्यं, यथा नयनदर्शनावरणमितरदर्शनावरणमचक्षुर्दर्शनावरणमित्यर्थः अवधिदर्शनावरणं केवलदर्शनावरणं चेति, तदेव दर्शनावरणचतुष्टयं निद्राप्रचलाभ्यां

षोढा भवति, दर्शनावरणषट्कग्रहणे च सर्वत्रापीदमेव दर्शनावरणषट्कं ग्राह्यं, एतदेव दर्शनावरणषट्कं निद्रादिद्विरुक्तप्रकृतिस्त्यानर्धिभिः सहितं नवधा द्रष्टव्यमिति शेषः, सूत्रे च विभक्तिलोप आर्षत्वात्, निद्रादीनि निद्राप्रचलाशब्दौ द्विरुक्तौ वाचकत्वेन ययोस्ते निद्रादिद्विरुक्ते निद्रानिद्रा प्रचलाप्रचला चेत्यर्थः, एतदिह शास्त्रे नवविधं दर्शनावरणमुक्तं, एतच्च जीवे—जीवस्य दर्शनं—सामान्योपयोगरूपमावृणोति—आच्छादयति, केवलं निद्रापञ्चकं प्राप्ताया दर्शनलब्धेरुपघातकृत्, दर्शनावरणचतुष्टयं तु मूलत एव दर्शनलब्धिमुपहन्ति, आह च **गन्धहस्ती**—"निद्रादयः समधिगताया एव दर्शनलब्धेरुपघाते वर्तन्ते, दर्शनावरणचतुष्टयं तूद्गमोच्छेदित्वात् समूलघातं हन्ति दर्शनलब्धि"मिति, वेदनीयं द्विधा—सातवेदनीयमसातवेदनीयं च, एतच्च क्रमेण सुखदुःखनिमित्तं—सुखनिमित्तं सातवेदनीयं दुःखनिमित्तमसातवेदनीयमित्यर्थः, तथा मोहनीयं द्विधा—दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीयं चेति, दर्शनं—सम्यक्त्वं तन्मोहयतीति दर्शनमोहनीयं, चारित्रं—सावद्येतरयोगनिवृत्तिप्रवृत्तिलिङ्गमात्मपरिणामरूपं तन्मोहयतीति चारित्रमोहनीयं, तत्र बहुतरवक्तव्यत्वात् प्रथमतश्चारित्रमोहनीयं निर्दिशति, तच्च द्विधा—कषायनोकषायभेदात्, तत्र क्रोधो मानो माया लोभश्चेत्यनन्तानुबन्धिनश्चत्वारः कषायाः, एवमेत एव क्रोधादयश्चत्वारः प्रत्येकमप्रत्याख्यानावरणाः प्रत्याख्यानावरणाः संज्वलनाश्च मिलिताः षोडश, तथा एष वक्ष्यमाणो नवानां नोकषायाणां संदोहः—समूहः, तत्र स्त्रीपुरुषनपुंसकस्वरूपं वेदत्रयं हास्यरत्यरतिभयशोकजुगुप्सालक्षणं इदं हास्यषट्कं च, दर्शनमोहनीयं तु मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वानां योगेन—मीलनेन त्रिधा इति मोहस्य—मोहनीयकर्मणोऽष्टाविंशतिर्भेदाः । तथा आयुषश्चतस्रः प्रकृतयः, तद्यथा—नारकायुस्तिर्यगायुर्नरायुः सुरायुश्च, गोत्रं तु द्विधा—उच्चैर्गोत्रं नीचैर्गोत्रं च, अन्तरायं तु पुनः पञ्चविधं, तद्यथा—दानान्तरायं लाभान्तरायं भोगान्तरायं परिभोगान्तरायं वीर्यान्तरायं च, एतांश्च भेदान् सुखाववोधार्थमर्थकथनद्वारेणैव सूत्रकृन्निर्दिशति—यस्यान्तरायस्य प्रभा-

वतो दातुं न लभते जीवस्तद्दानान्तरायं, एवं यत्प्रभावतो जीवस्य लाभो न भवति तल्लाभान्तरायं, यत्प्रभावतो भोगान् परिभोगांश्च न प्राप्नोति तत्क्रमेण भोगान्तरायं परिभोगान्तरायं च, यत्प्रभावतश्च नीरुजोऽपि—नीरोगोऽपि जीवोऽशक्तः—असमर्थो भवति तद्वीर्यान्तरायं, इयमत्र भावना—यदुदयवशात् सति विभवे समागते च गुणवति पात्रे दत्तमस्मै महाफलमिति जानन्नपि दातुं नोत्सहते तद्दानान्तरायं, तथा यदुदयवशाद्दानगुणेन प्रसिद्धादपि दातुर्गृहे विद्यमानमपि देयमर्थजातं याच्ञाकुशलोऽपि गुणवानपि याचको न लभते तल्लाभान्तरायं, तथा यदुदयवशात् सत्यामपि विशिष्टाहारादिप्राप्तावसति च प्रत्याख्यानपरिणामे वैराग्ये वा केवलं कार्पण्यान्नोत्सहते भोक्तुं तद्भोगान्तरायं, एवं परिभोगान्तरायमपि भावनीयं, नवरं भोगपरिभोगयोरयं विशेषः—सकृद्भुज्यते इति भोगः—आहारमाल्यादिः, पुनः पुनः परिभुज्यते इति परिभोगो—भवनवनितादिः, तथा यदुदयवशात्सत्यपि नीरुजि शरीरे यौवनिकायामपि वर्तमानोऽल्पप्राणो भवति यद्वा बलवत्यपि शरीरे साध्येऽपि प्रयोजने हीनसत्त्वतया न प्रवर्तते तद्वीर्यान्तरायमिति, तथा विवक्षान्तरतः कारणान्तरतश्च नामकर्म नानाप्रकारं, तद्यथा—द्विचत्वारिंशद्भेदं सप्तषष्टिभेदं त्रिनवतिभेदं त्र्युत्तरशतभेदं च ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ तत्र तावद् द्विचत्वारिंशद्भेदानाह—**'पढमे'**त्यादिगाथानवकं, प्रथमा द्विचत्वारिंशदियं द्रष्टव्या, तद्यथा—गतिनाम जातिनाम शरीरनाम अङ्गोपाङ्गनाम बन्धननाम संघातनाम संहनननाम संस्थाननाम वर्णनाम गन्धनाम रसनाम स्पर्शनाम अगुरुलघुनाम उपघातनाम पराघातनाम आनुपूर्वीनाम उच्छ्वासनाम आतपनाम उद्योतनाम विहायोगतिनाम त्रसनाम स्थावरनाम बादरनाम सूक्ष्मनाम पर्याप्तनाम अपर्याप्तनाम प्रत्येकनाम साधारणनाम स्थिरनाम अस्थिरनाम शुभनाम अशुभनाम सुभगनाम दुर्भगनाम सुस्वरनाम दुःस्वरनाम आदेयनाम अनादेयनाम यशःकीर्तिनाम अयशःकीर्तिनाम निर्माणनाम तीर्थकरनाम चेति । तथा एतेषामेव गत्यादीनां भेदानां यदा नारकगत्यादयः प्रतिभेदा विवक्षिता भवन्ति तदा सप्तषष्टिः ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ तामेव सप्तषष्टिमाह—**'गई'**त्यादिगाथापञ्चकं, गतिनाम चतुर्धा—नरकगतितिर्यग्गतिमनुष्यगतिदेवगतिभेदात्, जातिनाम पञ्चधा एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियजातिभेदात्, शरीरनाम पञ्चधा औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणशरीरभेदात्, अङ्गोपाङ्गनाम त्रिधा औदारिकवैक्रियाहारकाङ्गोपाङ्गभेदात्, संहनननाम षोढा—वज्रऋषभनाराचऋषभनाराचनाराचअर्धनाराचकीलिकासेवार्त्तसंहननभेदात्, संस्थाननाम षोढा समचतुरस्रन्यग्रोधपरिमण्डलसादिवामनकुब्जहुंडसंस्थानभेदात्, वर्णादिचतुष्कं—वर्णगंधरसस्पर्शलक्षणं, तथा अगुरुलघूपघातपराघातं च, आनुपूर्वीनाम चतुर्धा नारकतिर्यग्मनुष्यदेवानुपूर्वीभेदात्, तथा उच्छ्वासं आतपं उद्योतं, विहायोगतिर्द्विधा—शुभाशुभविहायोगतिभेदात्, त्रसादिविंशतिः—त्रसस्थावरादिका यशःकीर्तिअयशःकीर्तिपर्यन्ता, निर्माणं च, एताः प्रकृतयस्तीर्थकरनाम्ना सहिताः सप्तषष्टिर्भवन्ति, एता एव च बन्धमुदयं चाश्रित्य नामकर्मण उत्तरप्रकृतयः परिगृह्यन्ते, शेषाणां च कर्मणां सम्यक्त्वमिश्रैर्विना त्रिपञ्चाशत्, बन्धचिंतायां हि दर्शनमोहनीयोत्तरप्रकृती सम्यक्त्वमिश्रे न गृह्येते, तयोर्बन्धासंभवात्, मिथ्यात्वपुद्गला एव हि तथाविधविशोधिवशात् सम्यक्त्वरूपतया मिश्ररूपतया च परिणमन्तीति । एवं च सप्तषष्टेर्नामकर्मभेदानां त्रिपञ्चाशतश्च शेषकर्मभेदानां मीलने बन्धे विंशत्युत्तरं प्रकृतीनां शतं भवति ज्ञातव्यं । ननु पूर्वोक्तद्विचत्वारिंशदुत्तरप्रकृतिमध्ये ये बन्धनसंघातनाम्नी प्रतिपादिते ते सप्तषष्टिमध्ये कथं न गण्येते ? इत्याह—**'बंधणे'**त्यादि, बन्धनसंघातौ शरीरग्रहणेन शरीरनामकर्मान्तर्भूतत्वेनेह—सप्तषष्टिभेदचिंतायां गृहीताविति पृथग्न विवक्षितौ, तथा सत्तायां चिन्त्यमानायां नामकर्मप्रकृतयस्त्रिनवतिसङ्ख्या मतान्तरेण त्र्युत्तरशतसङ्ख्याश्चाधिक्रियन्ते ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ततः क्रमेण त्रिनवतिं त्र्युत्तरशतं चाह—**'बंधणे'**त्यादिगाथाचतुष्कं, औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणबन्धनभेदाद्बन्धननाम पञ्चधा, संघातनामापि

औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणसंघातभेदात् पञ्चधा, एवमेता दश, तथा वर्णनाम कृष्णनीललोहितहारिद्रसितभेदात् पञ्चधा, गन्धनाम सुरभिदुरभिगन्धभेदाद् द्विधा, रसनाम तिक्तकटुकषायाम्लमधुरभेदात् पञ्चधा, स्पर्शनाम कर्कशमृदुलघुगुरुशीतोष्णस्निग्धरूक्षभेदादष्टधा, एवमेता विंशतिः प्रकृतयः, एतासां मध्याद्वर्णगन्धरसस्पर्शानां सामान्यतश्चतुर्णां सप्तषष्टिपक्षेऽपि गृहीतत्वात्तदपगमे शेषाः षोडश बन्धनसंघातदशकेन सह षड्विंशतिः प्रकृतयो भवन्ति, एताश्च अनन्तरोक्तसप्तषष्टिमध्ये प्रक्षिप्यन्ते, ततो नामप्रकृतीनां त्रिनवतिर्भवतीति । तथा प्रकारान्तरेण बन्धनस्य पञ्चदश भेदाः, के ते इत्याह—'वेउव्वे'त्यादि, वैक्रियाहारकौदारिकाणां प्रत्येकं स्वकतैजसकार्मणयुक्तानां, स्वकं—आत्मीयं, किमात्मीयमिति चेदुच्यते वैक्रियस्य वैक्रियं आहारकस्याहारकं औदारिकस्यौदारिकं तेन स्वकेन तैजसेन कार्मणेन च प्रत्येकं सहितानां बन्धनानि चिन्त्यमानानि नवनवसङ्ख्यानि भवन्ति, तद्यथा—वैक्रियवैक्रियबन्धनं वैक्रियतैजसबन्धनं वैक्रियकार्मणबन्धनं आहारकाहारकबन्धनं आहारकतैजसबन्धनं आहारककार्मणबन्धनं औदारिकौदारिकबन्धनं औदारिकतैजसबन्धनं औदारिककार्मणबन्धनमिति, तत्र पूर्वगृहीतवैक्रियपुद्गलानां स्वैरेव वैक्रियपुद्गलैर्गृह्यमाणैः सह संबन्धो वैक्रियवैक्रियबन्धनं, तेषामेव वैक्रियपुद्गलानां पूर्वगृहीतानां गृह्यमाणानां च तैजसपुद्गलैर्गृह्यमाणैः पूर्वगृहीतैश्च सह संबन्धो वैक्रियतैजसबन्धनं, तथा तेषामेव वैक्रियपुद्गलानां पूर्वगृहीतानां गृह्यमाणानां च कार्मणपुद्गलैर्गृह्यमाणैः पूर्वगृहीतैश्च सह संबन्धो वैक्रियकार्मणबन्धनं, तथा पूर्वगृहीतानामाहारकपुद्गलानां स्वैरेवाहारकपुद्गलैर्गृह्यमाणैः सह यः संबन्धः स आहारकाहारकबन्धनं तथा तेषामेवाहारकपुद्गलानां पूर्वगृहीतानां गृह्यमाणानां च तैजसपुद्गलैर्गृह्यमाणैः पूर्वगृहीतैश्च सह संबन्ध आहारकतैजसबन्धनं, तथा तेषामेवाहारकपुद्गलानां पूर्वगृहीतानां गृह्यमाणानां च कार्मणपुद्गलैर्गृह्यमाणैः पूर्वगृहीतैश्च सह संबन्ध आहारककार्मणबन्धनं, तथा पूर्वगृहीतानामौदारिकपुद्गलानां स्वैरेवौदारिकपुद्गलैर्गृह्यमाणैः सह यः संबन्धः स औदारिकौदारिकबन्धनं, तेषामेवौदारिकपुद्गलानां गृहीतानां गृह्यमाणानां च तेजसपुद्गलैर्गृह्यमाणैः पूर्वगृहीतैश्च सह संबन्ध औदारिकतैजसबन्धनं, तथा तेषामेवौदारिकपुद्गलानां पूर्वगृहीतानां गृह्यमाणानां च कार्मणपुद्गलैर्गृह्यमाणैः पूर्वगृहीतैश्च सह संबन्ध औदारिककार्मणबन्धनं, तथा **'इयरदुसहियाणं तिन्नि'**त्ति इतराभ्यां—तैजसकार्मणाभ्यां द्वाभ्यां समुदिताभ्यां सहितानां वैक्रियाहारकौदारिकाणां त्रीणि बन्धनानि भवन्ति, तद्यथा—वैक्रियतैजसकार्मणबन्धनं आहारकतैजसकार्मणबन्धनं औदारिकतैजसकार्मणबन्धनं च, तत्र वैक्रियपुद्गलानां तैजसपुद्गलानां कार्मणपुद्गलानां च पूर्वगृहीतानां गृह्यमाणानां वा यः परस्परं संबन्धस्तद्वैक्रियतैजसकार्मणबन्धनं, एवमाहारकतैजसकार्मणबन्धनौदारिकतैजसकार्मणबन्धनयोरपि भावनाऽनुसर्तव्या, अनेन च बन्धनत्रिकेण सह पूर्वोक्तानि नव बन्धनानि द्वादश भवन्ति, तथा **'तेसिं च'**त्ति तयोश्च—तैजसकार्मणयोः स्वस्थाने परस्परं बन्धनचिंतायां त्रीणि बन्धनानि भवन्ति, तद्यथा—तैजसतैजसबन्धनं तैजसकार्मणबन्धनं कार्मणकार्मणबन्धनं चेति, तत्र तैजसपुद्गलानां पूर्वगृहीतानां स्वैरेव तैजसपुद्गलैर्गृह्यमाणैः सह यः परस्परं संबन्धस्तत्तैजसतैजसबन्धनं, तेषामेव तैजसपुद्गलानां पूर्वगृहीतानां गृह्यमाणानां च कार्मणपुद्गलैर्गृह्यमाणैः पूर्वगृहीतैश्च सह संबन्धस्तैजसकार्मणबन्धनं, कार्मणपुद्गलानां पूर्वगृहीतानां स्वैरेव कार्मणपुद्गलैर्गृह्यमाणैः सह संबन्धः कार्मणकार्मणबन्धनं, एतैश्च त्रिभिर्बन्धनैः सहितानि पूर्वोक्तानि द्वादश बन्धनानि पञ्चदश भवन्ति, एतन्निमित्तभूतानि च यानि बन्धननामकर्माणि तान्यपि पञ्चदश, एतैश्च सर्वैरपि बन्धनभेदैर्बन्धनपञ्चकरहितपूर्वोक्तत्रिनवतिमध्ये प्रक्षिप्तैर्नामकर्मण उत्तरप्रकृतीनां त्र्युत्तरं शतं भवति । इत्येवं सर्वसङ्ख्यया अष्टानामपि कर्मणामुत्तरप्रकृतीनामष्टपञ्चाशदधिकं शतं भवतीति । तदेवमुक्ताः सर्वा अपि नामत उत्तरप्रकृतयः, साम्प्रतमेतासामेवार्थः कथ्यते, तत्र 'मन ज्ञाने' मननं मतिः यद्वा मन्यते—इन्द्रियमनोद्वारेण नियतं वस्तु परिच्छिद्यतेऽनयेति मतिः—योग्यदेशावस्थितवस्तुविषय इन्द्रियमनो-

निमित्तोऽवगमविशेषः मतिश्चासौ ज्ञानं च मतिज्ञानं, तच्च द्विविधं–श्रुतनिश्रितमश्रुतनिश्रितं च, तत्र प्रायः श्रुताभ्यासमन्तरेणापि यत्सह-
जविशिष्टक्षयोपशमवशादुत्पद्यते तदश्रुतनिश्रितं–औत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयं, यत्तु पूर्वं श्रुतपरिकर्मितमतेर्व्यवहारकाले तु अश्रुतानुसारि-
तया समुत्पद्यते तत् श्रुतनिश्रितं, तच्चतुर्धा, तद्यथा–अवग्रहः ईहा अवायः धारणा चेति, पुनरवग्रहो द्विधा–व्यञ्जनावग्रहोऽर्थावग्रहश्च,
तत्र व्यञ्ज्यते–प्रकटीक्रियते शब्दादिरर्थोऽनेनेति व्यञ्जनं–उपकरणेन्द्रियस्य कदम्बपुष्पाद्याकृतेः श्रोत्रघ्राणरसनस्पर्शनलक्षणस्य शब्दगन्ध-
रसस्पर्शपरिणतद्रव्यौणां च यः परस्परं संबन्धः प्रथममुपश्लेषमात्रं, अपरं च–इन्द्रियेणाप्यर्थस्य व्यञ्ज्यमानत्वादिन्द्रियमपि व्यञ्जनमु-
च्यते, ततश्च व्यञ्जनेन–इन्द्रियलक्षणेन व्यञ्जनस्य–विषयसंबन्धलक्षणस्यावग्रहणं–परिच्छेदनमेकस्य व्यञ्जनशब्दस्य लोपात् व्यञ्जनाव-
ग्रहः, किमपीदमिति अव्यक्तज्ञानरूपार्थावग्रहादधोऽव्यक्ततरं ज्ञानमात्रमित्यर्थः, अयं च नयनमनोवर्जेन्द्रियचतुष्टयभेदाच्चतुर्धा, नयनमन-
सोरप्राप्यकारित्वेन विषयसंबन्धाभावाद्, अस्य चेन्द्रियविषययोः संबन्धग्राहकत्वादिति भावः, अर्थ्यत इत्यर्थः तस्य शब्दरूपादिभेदाना-
मन्यतरेणापि भेदेनानिर्धारितस्य सामान्यरूपस्यावग्रहणमर्थावग्रहः, किमपीदमित्यव्यक्तज्ञानमित्यर्थः, स च मनःसहितेन्द्रियपञ्चकजन्य-
त्वात् षोढा । अवगृहीतस्यैव वस्तुनोऽपि किमयं भवेत् स्थाणुरेव न तु पुरुष इत्यादि वस्तुधर्मान्वेषणात्मकं ज्ञानचेष्टनमीहा, ईहनं ईहेति-
कृत्वा, 'अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना संभवतीह मानवः । प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्यं स्मरारातिसमाननाम्ना ॥१॥'
इत्याद्यन्वयधर्मघटनव्यतिरेकधर्मनिराकरणाभिमुखताऽऽलिङ्गितो ज्ञानविशेष ईहा इति हृदयं, साऽपि मनःसहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात्
षोढैव । ईहितस्यैव वस्तुनः स्थाणुरेवायमित्यादिनिश्चयात्मको बोधविशेषोऽवायः, अयमपि पूर्ववत् षोढा । तथा निश्चितस्यैवाविच्युतिस्मृ-
तिवासनारूपं धरणं धारणा, साऽपि पूर्ववत् षोढैव । तदेवमर्थावग्रहादीनां चतुर्णां प्रत्येकं षड्विधत्वाद्व्यञ्जनावग्रहभेदचतुष्टयेन सह श्रुत-

निश्रितं मतिज्ञानमष्टाविंशतिविधं, अश्रुतनिश्रितेन चौत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयेन सह द्वात्रिंशद्विधं भवति, जातिस्मरणमपि समतिक्रान्तस-
ङ्ख्यातभवावगमस्वरूपं मतिज्ञानभेद एव, तथा **चाचाराङ्गटीका**—"जातिस्मरणं त्वाभिनिबोधकविशेष" इति, एतावद्भेदभिन्नस्यास्य एता-
वद्भेदमेव यदावरणस्वभावं कर्म तन्मतिज्ञानावरणमेकग्रहणेन गृह्यते । तथा श्रवणं श्रुतं–वाच्यवाचकभावपुरस्सरीकारेण शब्दसंसृष्टार्थ-
ग्रहणहेतुरुपलब्धिविशेषः, एवमाकारं वस्तु घटशब्दवाच्यं जलधारणाद्यर्थक्रियासमर्थमित्यादिरूपतया प्रधानीकृतसमानपरिणामः शब्दार्थ-
पर्यालोचनानुसारीन्द्रियमनोनिमित्तो ज्ञानविशेष इत्यर्थः, श्रुतं च तद् ज्ञानं च श्रुतज्ञानं, तद्भेदाश्च **नन्द्या**दिभ्योऽवसेयाः, तस्य सभेद-
स्याप्यावरणस्वभावं कर्म श्रुतज्ञानावरणं । तथा अवशब्दोऽधःशब्दार्थः, अव–अधोऽधो विस्तृतं वस्तु धीयते–परिच्छिद्यतेऽनेनेत्यवधिः
यद्वाऽवधिः–मर्यादा रूपिष्वेव द्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षितं ज्ञानमप्यवधिः अवधिश्चासौ ज्ञानं च अवधिज्ञानं, तच्चा-
नन्तद्रव्यभावविषयत्वात्तत्तारतम्यविवक्षयाऽनन्तभेदं असङ्ख्येयक्षेत्रकालविषयत्वात्तु तत्तारतम्यविवक्षयाऽसङ्ख्येयभेदं प्रकारान्तरविवक्षया
त्वनुगामिकादिभेदत **आवश्यका**दिभ्योऽनुसरणीयं, तस्यैतावद्भेदभिन्नस्यावरणस्वरूपं कर्म अवधिज्ञानावरणं । तथा संज्ञिभिर्जीवैः काय-
योगेन मनोवर्गणाभ्यो गृहीतानि मनोयोगेन मनस्त्वेन परिणमय्यालम्ब्यमानानि द्रव्याणि मनांसीत्युच्यन्ते तेषां पर्यायाः–चिन्तानुगुणाः
परिणामास्तेषु ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं, इदं चार्धतृतीयसमुद्रान्तर्वर्तिसंज्ञिमनोगतद्रव्यालम्बनं, तच्च द्वेधा–ऋजुमति विपुलमति च, एतत्स्व-
रूपं च लब्धिद्वारे वक्ष्यते, तस्यैवंभेदभिन्नस्यावरणस्वभावं कर्म मनःपर्यायज्ञानावरणं । तथा केवलं एकं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात् शुद्धं
वा केवलं तदावरणमलकलङ्कविगमात् सकलं वा केवलं प्रथमत एवाशेषतदावरणविगमतः संपूर्णोत्पत्तेः असाधारणं वा केवलमनन्यस-
दृशत्वात् अनंतं वा केवलं ज्ञेयानन्तत्वात् केवलं च तद् ज्ञानं च केवलज्ञानं तस्यावरणं केवलज्ञानावरणं । अत्र चाद्यानि चत्वार्यावरणानि

देशघातीनि केवलज्ञानावरणोद्धरितज्ञानदेशघातित्वात्, केवलज्ञानावरणं तु सर्वघाति, एतानि मतिज्ञानावरणादीनि पञ्चोत्तरप्रकृतयः, तन्निष्पन्नं तु सामान्येन ज्ञानावरणं मूलप्रकृतिः, यथाऽङ्गुलीपञ्चकनिष्पन्नो मुष्टिः घृतगुडकणिक्कादिभिर्निष्पन्नो वा मोदक इत्यादि, एवमग्रेतनेष्वपि भावना कार्या। तथा नयनाभ्यां दर्शनं—सामान्यावबोधरूपं नयनदर्शनं तस्यावरणं नयनदर्शनावरणं चक्षुर्दर्शनावरणमित्यर्थः, इतरैः—चक्षुर्वर्जशेषेन्द्रियमनोभिर्दर्शनमितरदर्शनं तस्यावरणमितरदर्शनावरणं, अचक्षुर्दर्शनावरणमित्यर्थः, अवधिरेव दर्शनमवधिदर्शनं तस्यावरणमवधिदर्शनावरणं, केवलमेव दर्शनं केवलदर्शनं तस्यावरणं केवलदर्शनावरणं, तथा 'द्रा कुत्सायां गतौ' नियतं द्राति—कुत्सितत्वमविस्पष्टत्वं गच्छति चैतन्यमनयेति निद्रा—नखच्छोटिकादिमात्रेणैव सुखावबोधा स्वापावस्थेत्यर्थः, कारणे कार्योपचारात् तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि निद्रेत्युच्यते, तथोपविष्ट ऊर्द्धस्थितो वा प्रचलति—विघूर्णयत्यस्यां स्वापावस्थायामिति प्रचला, तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि प्रचला, तथा निद्रातोऽतिशायिनी निद्रा निद्रानिद्रेति मध्यपदलोपी समासः, दुःखप्रबोधा स्वापावस्थेत्यर्थः, तस्यां हि चैतन्यस्यात्यन्तमस्फुटतरीभूतत्वाद्बहुभिर्घोलनाप्रकारैः प्रबोधो भवति, अतः सुखप्रबोधनिद्रातोऽस्या अतिशायिनीत्वं, तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि निद्रानिद्रा, तथा प्रचलातोऽतिशायिनी प्रचला प्रचलाप्रचला, सा हि चङ्क्रमणादिकमपि कुर्वतः स्वप्तुर्भवतीति स्थानस्थितस्वप्तृभवां प्रचलामपेक्ष्यास्या अतिशायिनीत्वं, तथा स्त्याना—बहुत्वेन संघातमापन्ना गृद्धिः—अभिकाङ्क्षा जाग्रदवस्थाऽध्यवसितार्थसाधनविषया यस्यां स्वापावस्थायां सा स्त्यानगृद्धिः, तस्यां हि जाग्रदवस्थाऽध्यवसितमर्थमुत्थाय साधयति, स्त्याना वा—पिण्डीभूता ऋद्धिः—आत्मशक्तिरूपाऽस्यामिति स्त्यानर्द्धिरित्यप्युच्यते, तद्भावे हि उत्कर्षतः प्रथमसंहननस्य केशवार्धबलसदृशी शक्तिरुपजायते, तथा च प्रवचने श्रूयते—कचित्प्रदेशे कोऽपि क्षुल्लको विपाकप्राप्तस्त्यानर्द्धिनिद्रासहितो द्विरदेन दिवा खलीकृतः, ततस्तस्मिन् द्विरदे बद्धाभिनिवेशो निशि स्त्यानर्द्ध्युदये वर्तमानः समुत्थाय तद्दन्तयुगलमुत्पाट्य स्वोपाश्रयद्वारि च प्रक्षिप्य पुनः प्रसुप्तवान् इत्यादि, तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि स्त्यानगृद्धिः स्त्यानर्द्धिर्वोच्यते। तथा वेदनीयं कर्म, वेद्यते—सुखं दुःखं वा आत्मना ज्ञायते तद्वेदनीयं, तच्च द्विधा—सातमसातं च, यदुदयवशादारोग्यविषयोपभोगादिजनितमाह्लादरूपं सातं—सुखं वेद्यते तत्सातवेदनीयं, यदुदयवशाद्रोगादिजनितं परितापरूपमसातं—दुःखमनुभूयते तदसातवेदनीयं। तथा कष्यन्ते—हिंस्यन्ते परस्परमस्मिन् प्राणिन इति कषः—संसारः कषमयन्ते—गच्छन्त्येभिर्जन्तव इति कषायाः—क्रोधमानमायालोभाः, तत्र क्रोधः—अक्षान्तिपरिणतिरूपः मानो—गर्वो जात्याद्युद्भवममार्दवं माया—वञ्चनाद्यात्मिका जीवपरिणतिः लोभः—असंतोषात्मको जीवपरिणामः, ते च प्रत्येकमनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंज्वलनभेदाच्चतुर्धा, ततः षोडश, तत्र पारम्पर्येणानन्तं भवमनुबध्नन्ति—अनुसंदधतीत्येवंशीला अनन्तानुबन्धिनः, यद्यप्येतेषामन्यकषायोदयरहितानामुदयो नास्ति तथाऽप्यवश्यमनन्तभवभ्रमणमूलकारणमिथ्यात्वोदयापेक्षकत्वादेतेषामेवैतन्नाम, न पुनः सहजोदयानामन्यकषायाणामपि, तेषामवश्यं मिथ्यात्वोदयापेक्षकत्वाभावात्, नञोऽल्पार्थत्वादल्पं प्रत्याख्यानमप्रत्याख्यानं—देशविरतिरूपं तदप्यावृण्वन्तीत्यप्रत्याख्यानावरणाः, प्रत्याख्यानं—सर्वविरतिरूपमावृण्वन्तीति प्रत्याख्यानावरणाः, परीषहोपसर्गादिसंपाते सति चारित्रिणमपि सं—ईषत् ज्वलयन्तीति संज्वलनाः, तथा नोशब्दः साहचर्ये, ततः कषायैः सहचारिणः—सहवर्तिनो ये ते नोकषायाः, कैः कषायैः सहचारिण इति चेद्, उच्यते, आद्यैर्द्वादशभिः, तथाहि—नाद्येषु द्वादशसु कषायेषु क्षीणेषु नोकषायाणामवस्थानसंभवः, तदनन्तरमेव तेषामपि क्षपणाय क्षपकस्य प्रवृत्तिः, अथवा एते प्रादुर्भवन्तोऽवश्यं कषायानुद्दीपयन्ति, ततः कषायसहचारिणः, ते च नोकषाया नव, तत्र यदुदये स्त्रियाः पित्तोदये मधुरद्रव्याभिलाषवत् पुंस्यभिलाषः समुत्पद्यते स कुकूलाग्निसमानः स्त्रीवेदः, यदुदये पुंसः स्त्रियामभिलाषो भवति श्लेष्मोदयेऽम्लाभिलाषवत् स तृणाग्निज्वालासमानः पुंवेदः, यदुदये पण्डकस्य पित्तश्लेष्मोदये

मार्जिकाऽभिलाषवदुभयोरपि स्त्रीपुरुषयोरभिलाषः समुदेति स नगरमहादाहसमानो नपुंसकवेदः, तथा यदुदये सनिमित्तमनिमित्तं वा हसति तत् हास्यमोहनीयं, यदुदयाद्बाह्याभ्यन्तरेषु वस्तुषु प्रीतिरुपजायते तद्रतिमोहनीयं, एतेष्वेव यदुदयादप्रीतिरुपजायते तदरतिमोहनीयं, यदुदयात्सनिमित्तमनिमित्तं वा तथारूपस्वसंकल्पतो बिभेति तद्भयमोहनीयं, यदुदयात्प्रियविप्रयोगादौ स्वोरस्ताडमाक्रन्दति परिदेवते भूपीठे च लुठति दीर्घं निःश्वसिति तच्छोकमोहनीयं, यदुदयवशात्पुनः पुरीषादिबीभत्सपदार्थेषु जुगुप्सावान् भवति तज्जुगुप्सामोहनीयं, तथा यदुदयाज्जिनप्रणीततत्त्वार्थानामश्रद्धानं विपरीतश्रद्धानं वा तन्मिथ्यात्वं, यदुदयात्पुनर्जिनप्रणीतं तत्त्वं न सम्यक् श्रद्धत्ते नापि निन्दति तन्मिश्रं, सम्यग्मिथ्यात्वमित्यर्थः, यदुदयवशात्पुनर्जिनप्रणीतं तत्त्वं सम्यक् श्रद्धत्ते तत्सम्यक्त्वमिति । तथा नारकस्य सतो वेद्यमानमायुष्कं नारकायुष्कं तिरश्चां तिर्यगायुष्कं मनुष्याणां नरायुष्कं देवानां सुरायुष्कमिति । तथा यदुदयवशादुत्तमजातिकुलतपोरूपैश्वर्यश्रुतसत्काराभ्युत्थानासनप्रदानाञ्जलिप्रग्रहादिसंभवस्तदुच्चैर्गोत्रं, यदुदयवशात्पुनर्ज्ञानादिसंपन्नोऽपि निन्दां लभते हीनजात्यादिसंभवं च तन्नीचैर्गोत्रं । अन्तरायभेदाश्च नामोत्कीर्तनावसरे सूत्रकृतैव व्याख्याता इति । तथा गम्यते—तथाविधकर्मसचिवैर्जीवैः प्राप्यत इति गतिः—नारकत्वादिपर्यायपरिणतिः तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरप्युपचाराद्गतिः सैव नाम गतिनाम, एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यं, ततश्च नरकविषये गतिनाम नरकगतिनाम, नारकशब्दव्यपदेश्यपर्यायनिबन्धनं नरकगतिनामेति तात्पर्यं, एवं तिर्यग्मनुष्यदेवगतिनामापि वाच्यमिति । तथा एकेन्द्रियादीनां एकेन्द्रियत्वादिरूपसमानपरिणामलक्षणमेकेन्द्रियादिव्यपदेशभाग् यत्सामान्यं सा जातिः, इदमत्र तात्पर्यं—द्रव्यरूपमिन्द्रियं अङ्गोपाङ्गनामेन्द्रियपर्याप्तिनामसामर्थ्यात् सिद्धं, भावरूपं तु स्पर्शनादीन्द्रियावरणक्षयोपशमसामर्थ्यात्, 'क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणी'ति वचनात्, यत्पुनरेकेन्द्रियादिशब्दप्रवृत्तिनिबन्धनं तथारूपसमानपरिणतिलक्षणं सामान्यं तदनन्यसाध्यत्वाज्जातिनामनिबन्धनमिति, उक्तं च—"अव्यभिचारिणा सादृश्येनैकीकृतोऽर्थोऽसौ जाति"रिति, तन्निमित्तं जातिनाम, तत्र एकस्य स्पर्शनेन्द्रियज्ञानस्यावरणक्षयोपशमात्तदेकविज्ञानभाज एकेन्द्रियाः, एवं यस्य यावन्तीन्द्रियाणि तस्य तान्याश्रित्यानेनाभिलापेन तावन्नेयं यावत्पञ्चानां स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रज्ञानानामावरणक्षयोपशमात् पञ्चविज्ञानभाजः पञ्चेन्द्रियाः, तेषामेकेन्द्रियाणां जातिनाम एकेन्द्रियजातिनाम एवं यावत् पञ्चेन्द्रियजातिनाम । शीर्यत इति शरीरं—प्रतिक्षणं प्रागवस्थातश्चयापचयाभ्यां विनश्यतीत्यर्थः, तत्र यस्य कर्मण उदयादौदारिकवर्गणापुद्गलान् गृहीत्वा औदारिकशरीरत्वेन परिणमयति तदौदारिकशरीरनाम, एवं वैक्रियाहारकतैजसकार्मणशरीरनामस्वपि वाच्यं, यावद् यस्य कर्मण उदयात्कार्मणवर्गणापुद्गलान् गृहीत्वा कार्मणशरीरत्वेन परिणमयति तत्कार्मणशरीरनाम, इदं च सत्यपि समानवर्गणापुद्गलमयत्वे स्वकार्यभूतात्कार्मणशरीरादन्यदेव, इयं हि कार्मणशरीरस्य कारणभूता नामकर्मण उत्तरप्रकृतिः, कार्मणशरीरं तु पुनरेतदुदयसंभवित्वादेतत्कार्यं निःशेषकर्मणां प्ररोहभूमिराधारो वा संसार्यात्मनां च गत्यन्तरसंक्रमणे साधकतमं कारणमित्यन्यदेव स्वकार्यात्कार्मणशरीरात्कारणभूतं प्रस्तुतं कार्मणशरीरनामकर्मेति । तथा अङ्गानि—शिरउरउदरपृष्ठबाहूरुसंज्ञितान्यष्टौ तदवयवभूतानि त्वङ्गुल्यादीन्युपाङ्गानि शेषाणि तु तत्प्रत्यवयवभूतान्यङ्गुलिपर्वरेखादीन्यङ्गोपाङ्गानि, अङ्गानि च उपाङ्गानि च अङ्गोपाङ्गानि चेति द्वन्द्वे एकपदशेषे अङ्गोपाङ्गानि, तानि च यस्य कर्मण उदयाद् येषु त्रिषु शरीरेषु भवन्ति तत् त्रिविधं अङ्गोपाङ्गनाम, तत्र यदुदयादौदारिकशरीरत्वेन परिणतानां पुद्गलानामङ्गोपाङ्गविभागेन परिणतिर्भवति तदौदारिकशरीराङ्गोपाङ्गनाम, एवं वैक्रियाहारकाङ्गोपाङ्गनाम्नोरपि वाच्यं, तैजसकार्मणयोस्तु जीवप्रदेशसंस्थानानुरोधित्वान्नास्त्यङ्गोपाङ्गसंभव इति । तथा बध्यतेऽनेनेति बन्धनं—औदारिकादिपुद्गलानां गृहीतानां गृह्यमाणानां च परस्परसंश्लेषकारि, तच्च शरीरपञ्चकभेदात् पञ्चधा, तत्र पूर्वगृहीतैरौदारिकपुद्गलैः सह गृह्यमाणानौदारिकपुद्गलानुदितेन येन कर्मणा बध्नात्यात्मा—

परस्परसंसक्तान् करोति तदौदारिकबन्धननाम, दारुपाषाणादीनां जतुरालाप्रभृतिश्लेषद्रव्यवत्, एवं वैक्रियादिबन्धनचतुष्केऽपि वाच्यं, अथवा औदारिकौदारिकबन्धननामभेदादि पञ्चदशधा, तच्च प्रागेव व्याख्यातं, यदि त्विदं शरीरपुद्गलानामन्योऽन्यसंश्लेषकारि बन्धननाम न स्यात् तत्तेषां शरीरपरिणत्या संहितानामप्यसंबद्धत्वात्पवनापहृतकुण्डस्थितसंहतास्तिमितसक्तूनामिव एकत्र स्थैर्यं न स्यादिति । तथा संघात्यन्ते—पिण्डीक्रियन्ते औदारिकादिपुद्गला येन तत्संघातनं, तदपि च शरीरपञ्चभेदत्वात्पञ्चधा, तत्र यस्य कर्मण उदयादौदारिकशरीरत्वपरिणतान् पुद्गलानात्मा· संघातयति—पिण्डयत्यन्योऽन्यसंनिधानेन व्यवस्थापयति तदौदारिकसंघातनाम, इत्येवं वैक्रियादिशरीरचतुष्टयेऽपि वाच्यं, यदि च पुद्गलसंहतिमात्रनिमित्तं संघातनाम न स्यात्तदा बन्धोऽपि न भवेत्, 'नासंहतस्य बंधन'मिति न्यायात् । तथा संहन्यमानशरीरपुद्गलानां लोहपट्टादिवत् उपकारि संहननं—अस्थिरचनाविशेषः, तत्पुनरौदारिकशरीर एव नान्येषु, अस्थ्यादिरहितत्वात्तेषां, तच्च षोढा—वज्रऋषभनाराचादि, तत्र वज्रं—कीलिका ऋषभः—परिवेष्टनपट्टः नाराचः—उभयतो मर्कटबन्धः, ततश्च द्वयोरस्थ्नोरुभयतो मर्कटबन्धेन बद्धयोः पट्टाकृतिना तृतीयेनास्थ्ना परिवेष्टितयोरुपरि तदस्थित्रयभेदि कीलिकाकारं वज्रनामकमस्थि भवति यत्र तद्वज्रऋषभनाराचं प्रथमं, वज्रवर्जं ऋषभनाराचं द्वितीयं, ऋषभवर्जं वज्रनाराचमित्यन्ये, वज्रऋषभवर्जं नाराचं तृतीयं, एकतो मर्कटबन्धं द्वितीयपार्श्वे कीलिकाविद्धमर्धनाराचं चतुर्थं, ऋषभनाराचवर्जं कीलिकाविद्धास्थिद्वयसंचितं कीलिकाख्यं पञ्चमं, यत्र पुनः परस्परं पर्यन्तमात्रसंस्पर्शलक्षणां सेवां ऋतानि—आगतान्यस्थीनि भवन्ति नित्यमेव च स्नेहाभ्यङ्गादिरूपां परिशीलनामाकाङ्क्षति तत्सेवार्तं षष्ठं संहननमिति । तथा संस्थानं—अवयवरचनात्मिका शरीराकृतिः, तदपि षोढा—समचतुरस्रादि, तत्र समाः—शरीरलक्षणशास्त्रोक्तप्रमाणलक्षणाविसंवा(ग्रन्थाग्रं १५०००)दिन्यश्रतस्रोऽस्रयः—चतुर्दिग्विभागोपलक्षिताः शरीरावयवा यस्य तत्समचतुरस्रं, समासान्तोऽत्प्रत्ययः, न्यग्रोधवत्परिमण्डलं न्यग्रोधपरिमण्डलं,

यथा न्यग्रोध उपरि संपूर्णावयवोऽधस्तु हीनस्तथेदमपि नाभेरुपरि विस्तारबहुलं संपूर्णलक्षणादिभाग् अधस्तु न तथेति, तथा आदिः—इहोत्सेधाख्यो नाभेरधस्तनो देहभागो गृह्यते, ततः सह आदिना—नाभेरधस्तनभागेन यथोक्तप्रमाणलक्षणेन वर्तत इति सादि, यद्यपि च सर्वमपि शरीरमादिना सह वर्तते तथापि सादित्वविशेषणान्यथानुपपत्त्या विशिष्ट एव प्रमाणलक्षणोपपन्न आदिरिह लक्ष्यते, तत उक्तं-यथोक्तप्रमाणलक्षणेनेति, इदमुक्तं भवति—यत्संस्थानं नाभेरधः प्रमाणोपपन्नमुपरि च हीनं तत्सादि इति, अपरे तु साचीति पठन्ति, तत्र साचीति प्रवचनवेदिनः शाल्मलीतरुमाचक्षते, ततः साचीव यत्संस्थानं तत्साचि, यथा शाल्मलीतरोः स्कन्धकाण्डमतिपुष्टमुपरि च न तदनुरूपा महाविशालता तद्वदस्यापि संस्थानस्याधो भागः परिपूर्णो भवति उपरितनभागस्तु नेति भावः, तथा वामनं मडहकोष्ठं पाणिपादशिरोग्रीवं यथोक्तप्रमाणलक्षणोपेतं शेषं तूरउदरादिरूपं कोष्ठं शरीरमध्यं मडहं—लक्षणरहितं तद् यत्र तद्वामनमित्यर्थः, अधस्तनकायमडहं कुब्जं पाणिपादशिरोग्रीवालक्षणोऽधस्तनकायो मडहो—लक्षणविसंवादी यत्र शेषं तु मध्यकोष्ठं यथोक्तलक्षणयुक्तं तत्कुब्जं, वामनविपरीतमित्यर्थः, अन्ये तु दर्शितलक्षणव्यत्ययेन प्रथमं कुब्जं ततो वामनं पठन्तीति, हुण्डं तु सर्वावयवेषु प्रायो लक्षणविनिर्मुक्तं, यस्यैकोऽप्यवयवः प्रायो न लक्षणयुक्तो भवति तत्सर्वत्रासंस्थितं हुण्डमित्यर्थः । तथा वर्ण्यते—अलङ्क्रियते गुणवत्क्रियते शरीराद्यनेनेति वर्णः—कृष्णादिः पञ्चधा, तत्र कृष्णः कज्जलादाविव नीलः प्रियङ्गुपर्णादाविव लोहितो हिङ्गुलकादाविव हारिद्रो हरिद्रादाविव शुक्लः खटिकादाविव । तथा गन्ध्यते आघ्रायत इति गन्धः, स द्विधा—सुरभिः श्रीखण्डादाविव दुरभिर्लसुनादाविव । तथा रस्यते—आस्वाद्यत इति रसः तिक्तादिः पञ्चधा, तत्र तिक्तः कोशातक्यादाविव कटुः शुण्ठ्यादाविव, शास्त्रे हि यत्परिणाममङ्गीकृत्यातिदारुणं तत्कटुकमुच्यते, यच्च परिणामेऽतिशीतलं तन्निम्बादिकं लोके कटुकमपि शास्त्रे तिक्तमिति व्यपदिश्यते, कषायोऽपक्कपित्थादाविव अम्ल आम्लवे-

तसादाविव मधुरः शर्करादाविव । तथा स्पृश्यत इति स्पर्शः—कर्कशादिरष्टधा, तत्र कर्कशः पाषाणादाविव मृदुर्हंसरूतादाविव लघुरर्कतूलादाविव गुरुर्वज्रादाविव शीतो मृणालादाविव उष्णो वह्न्यादाविव स्निग्धो घृतादाविव रूक्षो भस्मादाविव, एवमेते वर्णादयो यदुदयवशाज्जन्तुशरीरेषु भवन्ति तान्यपि कर्माण्येतन्नामकानि वाच्यानीति। तथा सर्वप्राणिनां शरीराणि यदुदयवशादात्मीयात्मीयापेक्षया नैकान्तेन लघूनि नापि गुरूणि किंतु अगुरुलघुपरिणामपरिणतानि भवन्ति तदगुरुलघुनाम, एकान्तगुरुत्वे हि वोढुमशक्यानि स्युः एकान्तलघुत्वे तु वायुना विक्षिप्यमाणानि धारयितुं न पारयेरन्निति। तथा स्वशरीरावयवैरेव प्रतिजिह्वागलवृन्दलम्बकचौरदन्तादिभिः शरीरान्तर्वर्धमानैर्यदुदयादुपहन्यते—पीड्यते जन्तुस्तदुपघातनाम, तथा यदुदयादोजस्वी दर्शनमात्रेण वाक्सौष्ठवेन वा नृपसभामपि गतः सभ्यानामपि क्षोभमापादयति प्रतिपक्षप्रतिघातं च विधत्ते तत्पराघातनाम, तथा कूर्परलाङ्गलगोमूत्रिकाकाररूपेण यथाक्रमं द्वित्रिचतुःसमयप्रमाणेन विग्रहेण भवान्तरोत्पत्तिस्थानं गच्छतो जीवस्यानुश्रेणिनियता गमनपरिपाटी इहाऽऽनुपूर्वी, तत्र नरकगत्या सहचरिताऽऽनुपूर्वी नरकगत्यानुपूर्वी, तत्समयं च वेद्यमानत्वात्सहचारित्वं, एवं तिर्यग्मनुष्यदेवानुपूर्व्योऽपि वाच्याः । तथा यदुदयादुच्छ्वासनिःश्वासलब्धिरात्मनो भवति तदुच्छ्वासनाम, सर्वलब्धीनां क्षायोपशमिकत्वादौदयिकी लब्धिर्न संभवतीति चेत्, नैतदस्ति, वैक्रियाहारकादिलब्धीनां औदयिकीनामपि संभवाद्, वीर्यान्तरायक्षयोपशमोऽपि च तत्र निमित्तीभवतीति सत्यप्यौदयिकत्वे क्षायोपशमिकव्यपदेशोऽपि न विरुध्यते । ननु यदि उच्छ्वासनामकर्मोदयादुच्छ्वासनिःश्वासौ तदा उच्छ्वासपर्याप्तिनाम्नः कोपयोगः ?, उच्यते, उच्छ्वासनाम्न उच्छ्वासनिःश्वासग्रहणमोक्षविषया लब्धिरुपजायते, सा च लब्धिर्नोच्छ्वासपर्याप्तिमन्तरेण स्वफलं साधयति, न खल्विषुक्षेपणशक्तिमानपि धनुर्ग्रहणशक्तिमन्तरेणेषुं क्षेप्तुमलं, तत उच्छ्वासलब्धिनिर्वर्तनार्थमुच्छ्वासपर्याप्तिनाम्न उपयोगः, एवमन्यत्रापि भिन्नविषयता यथायोगं सूक्ष्मधिया भावनीया । तथा यदुदयाज्जन्तुशरीराणि स्वरूपेणानुष्णान्यपि उष्णप्रकाशलक्षणमातपं कुर्वन्ति तदातपनाम, तद्विपाकश्च भानुमण्डलादिगतेषु पृथिवीकायेष्वेव, न वह्नौ, प्रवचने प्रतिषेधात्, तत्रोष्णत्वमुष्णस्पर्शनामोदयात् उत्कटलोहितवर्णनामोदयाच्च प्रकाशकत्वमिति। तथा यदुदयाज्जन्तुशरीराणि स्वरूपेणानुष्णान्यनुष्णप्रकाशात्मकमुद्योतमातन्वन्ति यथा यतिदेवोत्तरवैक्रियचन्द्रग्रहनक्षत्रताराविमानरत्नौषधयस्तदुद्योतनाम, तथा विहायसा—नभसा गतिः—प्रवृत्तिर्विहायोगतिः, ननु सर्वगतत्वाद्विहायसस्ततोऽन्यत्र गतिर्न संभवतीति किमर्थं विहायसा विशेषणं ?, व्यवच्छेद्याभावात्, सत्यमेतत्, किंतु यदि गतिरित्येवोच्यते ततो नाम्नः प्रथमप्रकृतिरपि गतिरस्तीति पौनरुक्त्याशङ्का स्यात्, अतस्तद्व्यवच्छित्तये विहायसा विशेषणं, विहायसा गतिर्न तु नारकत्वादिपर्यायपरिणतिरूपेति विहायोगतिः, सा च द्वेधा-प्रशस्ता अप्रशस्ता च, तत्र प्रशस्ता हंसहस्तिवृषभादीनां, अप्रशस्ता तु खरोष्ट्रमहिषादीनामिति । तथा त्रस्यन्ति—उष्णाद्यभितप्ताः सन्तो विवक्षितस्थानादुद्विजन्ते गच्छन्ति च छायाद्यासेवनार्थं स्थानान्तरमिति त्रसा—द्वीन्द्रियादयः तत्पर्यायविपाकवेद्यं कर्मापि त्रसनाम, तथा तिष्ठन्तीत्येवंशीला उष्णाद्यभितापेऽपि तत्स्थानपरिहारासमर्थाः स्थावराः—पृथिव्यादय एकेन्द्रियादयः तत्पर्यायविपाकवेद्यं कर्मापि स्थावरनाम, तेजोवायूनां तु स्थावरनामोदयेऽपि चलनं स्वाभाविकमेव, न तूष्णाद्यभितापेन द्वीन्द्रियादीनामिव विशिष्टमिति। तथा यदुदयाज्जीवा बादरा भवन्ति तद्बादरनाम, बादरत्वं चात्र परिणामविशेषः, यद्वशात्पृथिव्यादेरेकैकस्य जन्तुशरीरस्य चक्षुर्ग्राह्यत्वाभावेऽपि बहूनां समुदाये चक्षुषा ग्रहणं भवति, तद्विपरीतं सूक्ष्मनाम, यदुदयाद्बहूनामपि समुदितानां जन्तुशरीराणां चक्षुर्ग्राह्यत्वं न भवति, तथा यदुदयात्स्वयोग्यपर्याप्तिनिर्वर्तनसमर्थो भवति तत्पर्याप्तकनाम, यदुदयाच्च स्वयोग्यपर्याप्तिपरिमाप्तिसमर्थो न भवति तदपर्याप्तकनाम, पर्याप्तिस्वरूपं तु द्वाविंशत्यधिकद्विशततमद्वारे विशेषेण वक्ष्यते, तथा यदुदयात् जीवं जीवं प्रति भिन्नं शरीरमुपजायते तत्प्रत्येकनाम, तस्योदयः

॥ ३६४ ॥

प्रत्येकशरीरिणां, प्रत्येकशरीरिणश्च नारकामरमनुष्यद्वीन्द्रियादयः पृथिव्यादयः कपित्थादितरवश्च, ननु यदि प्रत्येकनाम्न उदयः कपित्थादिपादपादीनामिष्यते तर्हि तेषां जीवं जीवं प्रति भिन्नं शरीरं भवेत्, तच्च न भवति, यतः कपित्थाश्वत्थपीलुशेल्वादीनां मूलस्कन्धत्वक्शाखादयः प्रत्येकमसङ्ख्येयजीवा उच्यन्ते, यत उक्तं **प्रज्ञापनायां** एकास्थिकबहुबीजवृक्षप्ररूपणावसरे—"एएसिं मूला असंखेज्जजीविया कंदावि खंधावि तयावि सालावि पवालावि, पत्ता पत्तेयजीविया" इत्यादि, मूलादयश्च फलपर्यन्ताः सर्वेऽप्येकशरीराकारा उपलभ्यन्ते, देवदत्तशरीरवत्, यथा हि देवदत्तशरीरमखण्डमेकरूपमुपलभ्यते तद्वन्मूलादयोऽपि, तत एकशरीरात्मकाः कपित्थादयस्ते चासङ्ख्येयजीवाः ततः कथं ते प्रत्येकशरीरिणः?, उच्यते, प्रत्येकशरीरिण एव, तेषां मूलादिष्वसङ्ख्येयानामपि जीवानां भिन्नभिन्नशरीरसंभवात्, केवलं श्लेषद्रव्यविमिश्रितसकलसर्षपवर्तिरिव प्रबलरागद्वेषोपचिततथारूपप्रत्येकनामकर्मपुद्गलोदयतस्ते तथा परस्परविमिश्रशरीरा जायन्ते, तथा चोक्तं **प्रज्ञापनायामेव**—"जह सगलसरिसवाणं सिलेसमिस्साण वट्टिया वट्टी । पत्तेयसरीराणं तह होंति सरीरसंघाया ॥ १ ॥ जह वा तिलपप्पडिया बहुएहिं तिलेहिं मीसिया संती । पत्तेयसरीराणं तह होंति सरीरसंघाया ॥ २ ॥" गाथाद्वयस्याप्ययमक्षरार्थः—यथा सकलसर्षपाणां श्लेषद्रव्येण मिश्रीकृतानां वर्तिता—वलिता वर्तिः यथा च बहुभिस्तिलैर्विमिश्रिता सती तिलपर्पटिका भवति तथा प्रत्येकशरीरिणां शरीरसङ्घाताः, इयमत्र भावना—यथा तस्यां वर्तौ सकलसर्षपाः परस्परं भिन्ना नान्योऽन्यानुवेधभाजस्तथा अदर्शनात् अत एव सकलग्रहणं येन स्पष्टमेव अन्योऽन्यानुवेधाभावः प्रतीयते, एवं वृक्षादावपि मूलादिषु प्रत्येकमसङ्ख्येया अपि जीवाः परस्परं विभिन्नशरीराः, यथा च ते सर्षपाः श्लेषद्रव्यसंपर्कमाहात्म्यात् परस्परं विमिश्रा जातास्तथा प्रत्येकशरीरिणोऽपि ते तथारूपप्रत्येकनामकर्मपुद्गलोदयात्परस्परं संहता जाता इति । तथा यदुदयवशादनन्तानां जीवानामेकं शरीरं भवति तत्साधारणनाम, ननु कथमनन्तानां जीवानामेकं शरीरमुपजायते?, तथाहि—य एव प्रथममुत्पत्तिदेशमागतस्तेन तच्छरीरं निष्पादितं, अन्योऽन्यानुगमनेन च सर्वात्मना क्रोडीकृतं, ततः कथं तत्रान्येषां जीवानामवकाशः?, न खलु देवदत्तशरीरे देवदत्तेनान्योऽन्यानुवेधेन क्रोडीकृते देवदत्त इव सकलशरीरेण सहान्योऽन्यानुगमपुरस्सरमन्येऽपि जीवाः प्रादुष्षन्ति, तथाऽदर्शनात्, अपि च—सत्यप्यवकाशे येनैव तच्छरीरं निष्पाद्यान्योऽन्यानुगमेन क्रोडीकृतं स एव तत्र प्रधान इति, तस्यैव पर्याप्तापर्याप्तव्यवस्था प्राणापानादियोग्यपुद्गलोपादानं च भवेत्, न शेषाणामिति, तदेतदसम्यक्, सम्यग्जिनवचनपरिज्ञानाभावात्, ते ह्यनन्ता अपि जीवास्तथाविधकर्मोदयसामर्थ्यतः समकमेवोत्पत्तिदेशमधितिष्ठन्ति समकमेव च तच्छरीराश्रिताः पर्याप्तीर्निर्वर्तयितुमारभन्ते समकमेव च पर्याप्ता भवन्ति, समकालमेव च प्राणापानादियोग्यान् पुद्गलानाददते, यच्चैकस्य पुद्गलाभ्यवहरणं तदन्येषामनन्तानामपि साधारणं, यच्चानन्तानां तद्विवक्षितस्यापि जीवस्य, ततो न कदाचिदनुपपत्तिरिति, उक्तं च **प्रज्ञापनायाम्**—"समयं वक्कंताणं समयं तेसिं सरीरनिप्फत्ती । समयं आणुग्गहणं समयं उस्सासनिस्सासा ॥ १ ॥ एगस्स उ जं गहणं बहूण साहारणाण तं चेव । जं बहुयाणं गहणं समासओ तंपि एगस्स ॥ २ ॥ साहारणमाहारो साहारणमाणुपाणगहणं च । साहारणजीवाणं साहारणलक्खणं एयं ॥ ३ ॥" इति [समकं व्युत्क्रान्तानां समकं तेषां शरीरनिष्पत्तिः । समकमानापानग्रहणं समकमुच्छ्वासनिःश्वासौ ॥ १ ॥ एकस्य तु यद्ग्रहणं बहूनां साधारणानां तदेव । यद् बहूनां ग्रहणं समासतस्तदपि एकस्य ॥ २ ॥ साधारण आहारः साधारणमानापानग्रहणं च । साधारणजीवानां साधारणलक्षणमेतत् ॥ ३ ॥] तथा यदुदयात् शरीरावयवानां शिरोऽस्थिदन्तानां स्थिरता भवति तत् स्थिरनाम, तथा यदुदयवशाज्जिह्वादीनां शरीरावयवानामस्थिरता भवति तदस्थिरनाम, तथा यदुदयान्नाभेरुपरितनाः शिरःप्रभृतयोऽवयवाः शुभा भवन्ति तच्छुभनाम, शिरःप्रभृतिभिर्हि स्पृष्टः परो हृष्यतीति तेषां शुभत्वं, तथा यस्योदया-

नाभेरधस्तनाः पादादयोऽवयवा अशुभा भवन्ति तदशुभनाम, तैः स्पृष्टः परो रुष्यतीति तेषामशुभत्वं, कामिन्याः पादेनापि स्पृष्टस्तुष्यति ततो व्यभिचार इति चेत्, न, तत्तोषस्य मोहनीयनिबन्धनत्वात्, वस्तुस्थितिश्चेह चिन्त्यते, ततो न दोषः, तथा यदुदयादनुपकार्यपि सर्वस्य मनःप्रह्लादकारी भवति तत्सुभगनाम, तथा यदुदयादुपकारकृदपि जनद्वेष्यो भवति तद् दुर्भगनाम, तथा यदुदयान्मधुरगम्भीरोदारस्वरो भवति तत्सुस्वरनाम, तथा यदुदयात्खरभिन्नदीनहीनस्वरो भवति तद् दुःस्वरनाम, तथा यदुदयेन यत्किञ्चिदपि ब्रुवाणः सर्वस्योपादेयवचनो भवति तदादेयनाम, तथा यदुदयाद् युक्तमपि ब्रुवाणः परिहार्यवचनस्तदनादेयनाम, तथा तपःशौर्यत्यागादिना समुपार्जितेन यशसा कीर्तनं–संशब्दनं श्लाघनं यशःकीर्तिः, अथवा यशः–सामान्येन ख्यातिः कीर्तिः–गुणोत्कीर्तनरूपा प्रशंसा यद्वा सर्वदिग्गामिनी पराक्रमकृता वा सर्वजनोत्कीर्तनीयगुणता यशः एकदिग्गामिनी दानपुण्यकृता वा कीर्तिः, यशश्च कीर्तिश्च यशःकीर्ती ते यदुदयाद्भवतस्ततो यशःकीर्तिनाम, ननु च कथमेते यशःकीर्ती तन्नामोदयनिबन्धने ?, तद्भावेऽपि क्वचित्तयोरभावात्, तदुक्तम्–"तस्सेव केइ जसकित्तिकित्तया अजसकित्तआ अन्ने । पायाराई जं बेंति अइसए इंदयालत्तं ॥ १ ॥" [तस्यैव केचित् यशःकीर्त्तिकीर्त्तकाः अयशःकीर्त्तिकीर्त्तका अन्ये । यस्मात् प्राकारादीनतिशयानां इन्द्रजालत्वं ब्रुवते ॥ १ ॥] नैष दोषः, सद्गुणमध्यस्थपुरुषापेक्षयैव यशःकीर्तिनामोदयस्याभ्युपगतत्वात्, उक्तं च—"जइ कहवि धाउवेसम्मयाए दुद्धंपि जायए कडुयं । निंबो महुरो कस्सई न पमाणं तहवि तं होइ ॥ १ ॥" [यदि कथमपि धातुवैषम्येण दुग्धमपि भवति कटुकं । निम्बश्च कस्यचिन्मधुरो न तथापि तत्प्रमाणं भवति ॥ १ ॥] अपि तु—"विवरीयदव्वगुणभासयाए अपमाणता उ तस्सेव । सग्गुणविसयं तम्हा जाणह जसकित्तिनामं तु ॥ १ ॥" [द्रव्यगुणविपरीतभासकतया तस्यैवाप्रमाणता । तस्मात् सद्गुणविषयं यशःकीर्तिनाम जानीहि ॥ १ ॥] तद्विपरीतमयशःकीर्तिनाम यदुदयवशान्मध्यस्थस्यापि जनस्याप्रशस्यो भवति, तथा यदुदयवशाज्जन्तुशरीरेषु स्वस्वजात्यनुसारेणाङ्गप्रत्यङ्गानां प्रतिनियतस्थानवर्तिता भवति तन्निर्माणनाम, तच्च सूत्रधारकल्पं, तदभावे हि तद्भृतककल्पैरङ्गोपाङ्गनामादिभिर्निर्वर्तितानामपि शिरउदरादीनां स्थानवृत्तेरनियमो भवेत्, तथा यदुदयवशादष्टमहाप्रातिहार्यप्रमुखाश्चतुस्त्रिंशदतिशयाः प्रादुष्षन्ति तत्तीर्थकरनामेति ॥ ७५ ॥ २१६ ॥ इदानीं '**बंधोदयोदीरणसत्ताणं किंचि सरूवं**'ति सप्तदशोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

सत्तट्ठछेगबंधा संतुदया अट्ठ सत्त चत्तारि । सत्तट्ठछपंचदुगं उदीरणाठाणसंखेयं ॥ ७६ ॥
बंधेऽट्ठ सत्तऽणाउग छव्विहममोहाउ इगविहं सायं । संतोदएसु अट्ठ उ सत्त अमोहा चउ अघाई
॥ ७७ ॥ अट्ठ उदीरइ सत्त उ अणाउ छव्विहमवेयणीआऊ । पण अवियणमोहाउग अकसाई
नाम गोत्तदुगं ॥ ७८ ॥ बंधे वीसुत्तरसय १२० सयबावीसं तु होइ उदयंमि १२२ । उदीरणाएँ
एवं १२२ अडयालसयं तु सन्तंमि १४८ ॥ ७९ ॥

'**सत्ते**'त्यादिगाथापञ्चकं, मिथ्यात्वादिभिर्बन्धहेतुभिरञ्जनचूर्णपूर्णसमुद्गकवन्निरन्तरं पुद्गलनिचिते लोके कर्मयोग्यवर्गणापुद्गलैरात्मनो वह्न्ययस्पिण्डवदन्योऽन्यानुगमलक्षणः संबन्धो बन्धः, तस्य चत्वारि स्थानानि, तद्यथा–सप्त अष्टौ षट् एकमिति, तथा तेषामेव कर्मपुद्गलानां बन्धसंक्रमाभ्यां लब्धात्मलाभानां निर्जरणसंक्रमकृतस्वरूपप्रच्युत्यभावेऽपि सति सद्भावः सत्ता, तस्या अपि त्रीणि स्थानानि, तद्यथा–अष्टौ सप्त चत्वारि, तथा तेषामेव कर्मपुद्गलानां यथास्वस्थितिबद्धानामपवर्तनादिकरणविशेषतः स्वभावतो वा उदयसमयप्राप्तानां विपाकवेदनमुदयः, तस्यापि त्रीणि स्थानानि, तद्यथा–अष्टौ सप्त चत्वारि, तथा उदयावलिकातो बहिर्वर्तिनीनां स्थितीनां दलिकं कषायैः

सहितेन असहितेन वा योगसंज्ञकेन वीर्यविशेषेण समाकृष्योदयावलिकायां प्रवेशनमुदीरणा, तस्याः पुनः पञ्च स्थानानि, तद्यथा—सप्त अष्टौ षट् पञ्च द्वे, इत्येषां बन्धादीनां स्थानसङ्ख्या ॥ ७६ ॥ साम्प्रतमेतेषां बन्धादिस्थानानामेव स्वरूपमाह—'बंधे'त्यादिगाथाद्वयं, आयुर्बन्धकाले ज्ञानावरणादिका अष्टौ प्रकृतयो बन्धे प्राप्यन्ते, शेषकालं त्वनायुष्काः—आयुर्बन्धविवर्जिताः सप्त, 'अमोहाउ'त्ति मोहायुर्वर्जाः षट् प्रकृतीर्बध्नतः षड्विधो बन्धः, ज्ञानदर्शनावरणान्तरायनामगोत्रबन्धव्यवच्छेदे एकमेव सातं बध्नत एकविधो बन्धः । तथा सत्तायामुदये च सर्वप्रकृतिसमुदाये अष्टौ प्राप्यन्ते, मोहनीयस्य उदयसत्ताव्यवच्छेदे सप्त, घातिकर्मणां—ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणामुदयसत्ताव्यवच्छेदे चतस्रः । तथा सर्वप्रकृतिसमुदायेऽष्टौ प्रकृतीरुदीरयति, आयुष उदीरणायामपगतायामायुर्वर्जाः सप्त, वेदनीयायुषोरुदीरणायामपगतायां षड्विधं कर्मोदीरयति, वेदनीयमोहायुषामुदीरणाऽपगमे पञ्च प्रकृतीरुदीरयति, अकषायी—केवली नामगोत्रलक्षणे द्वे कर्मणी उदीरयति । अथैतान्येव बन्धादिस्थानानि विनेयव्युत्पत्तये गुणस्थानकयोजनया विभाव्यन्ते—मिथ्यादृष्ट्यादयो मिश्रवर्जिता अप्रमत्तान्ता अष्ट सप्त वा कर्माणि बध्नन्ति, आयुः कदाचिदेव बद्ध्यते इत्यायुर्बन्धकाले अष्ट आयुर्बन्धाभावे तु सप्तैव, मिश्रापूर्वकरणानिवृत्तिबादरास्तु सप्तैव बध्नन्ति, तेषामायुर्बन्धाभावात्, तत्र मिश्रस्य तथास्वाभाव्यात् इतरयोः पुनरतिविशुद्धत्वात् आयुर्बन्धस्य च घोलनापरिणामहेतुत्वात्, तथा सूक्ष्मसंपरायो मोहनीयायुर्वर्जानि षट् कर्माणि बध्नाति, मोहनीयबन्धस्य बादरकषायोदयहेतुत्वात् तस्य च तदभावात् आयुर्बन्धाभावस्त्वतिविशुद्धतरत्वादवसेयः, तथा उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोगिकेवलिन एकविधं सातवेदनीयं कर्म बध्नन्ति, न शेषाणि, तद्बन्धहेत्वभावात्, अयोगिकेवली तु योगस्यापि बन्धहेतोरभावादबन्धकः । तथा मिथ्यादृष्टिगुणस्थानकादारभ्य यावत्सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानं तावदष्टावपि कर्मप्रकृतय उदये सत्तायां च प्राप्यन्ते, सर्वत्रापि मोहनीयोदयसत्तयोः प्राप्यमाणत्वात्, उपशान्तमोहे

उदये सप्त प्राप्यन्ते, मोहनीयस्योपशान्तत्वेनोदयाभावात्, सत्तायां त्वष्टौ, मोहनीयस्य विद्यमानत्वात्, क्षीणमोहे सत्तायामुदये च सप्त, मोहनीयस्य क्षीणत्वेनोदयसत्तयोरभावात्, सयोग्ययोगिकेवलिनोस्तु चत्वार्यघातिकर्माणि उदये सत्तायां च प्राप्यन्ते, न शेषाणि, तेषां क्षीणत्वात्, तथा मिथ्यादृष्टेरारभ्य यावत्प्रमत्तसंयतगुणस्थानं तावज्जीवो निरन्तरमष्टानामपि कर्मणामुदीरकः, केवलमनुभूयमानभवायुष्कावलिकावशेषे सत्यायुष आवलिकाप्रविष्टत्वेनोदीरणाया अभावात् सप्तानामुदीरकः, सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानके तु वर्तमानः सर्वदैवाष्टानामुदीरकः, आयुष आवलिकावशेषत्वे मिश्रगुणस्थानकस्यासंभवात्, तथाहि—अन्तर्मुहूर्तावशेष एवायुषि मिश्रगुणस्थानकात्प्रतिपत्य सम्यक्त्वं मिथ्यात्वं वा जीवो गच्छतीति, अप्रमत्तापूर्वकरणानिवृत्तिबादरा वेदनीयायुर्वर्जानां शेषाणां षण्णां कर्मणामुदीरकाः, न तु वेदनीयायुषोः, अतिविशुद्धतया तदुदीरणायोग्याध्यवसायस्थानाभावात्, सूक्ष्मसंपरायस्तु षण्णां पञ्चानां वा उदीरकः, तत्र यावन्मोहनीयमावलिकावशेषं न भवति तावत्पूर्वोक्तानामेव षण्णामुदीरकः, आवलिकावशेषे च मोहनीये तस्याप्युदीरणाया अभावात्पञ्चानामुदीरकः, उपशान्तमोहोऽपि वेदनीयायुर्मोहनीयवर्जानां पञ्चानामुदीरकः, तत्र वेदनीयायुषोः कारणं प्रागेवोक्तं, मोहनीयं तूदयाभावान्नोदीर्यते, 'वेद्यमानमेवोदीर्यत' इति वचनात्, क्षीणमोहोऽप्यनन्तरोक्तानां पञ्चानां कर्मणामुदीरकः, तानि च तावदुदीरयति यावद् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायाणि आवलिकाप्रविष्टानि न भवन्ति, आवलिकामात्रप्रविष्टेषु तेषु तेषामप्युदीरणाया अभावात् द्वे एव नामगोत्रलक्षणे कर्मणी उदीरयतीति, सयोगिकेवली पुनर्नामगोत्रे उदीरयति, न शेषाणि, घातिकर्मचतुष्टयस्य निर्मूलत एव क्षीणत्वात्, वेदनीयायुषोस्तु पूर्वोक्तकारणान्नोदीरणेति, अयोगिकेवली त्वनुदीरकः, योगसव्यपेक्षत्वात् उदीरणायास्तस्य च योगाभावादिति ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अथ बन्धादिषु सर्वसङ्ख्यया यावत्य उत्तरप्रकृतयो भवन्ति तावतीर्दर्शयितुमाह—'बन्धे'इत्यादि, बन्धे—बन्धचिन्तायां विंशत्युत्तरं प्रकृतीनां शतं भवतीति,

उदये च द्वाविंशत्युत्तरं शतं भवतीति, उदीरणायामप्येवं, द्वाविंशत्युत्तरमेव शतमित्यर्थः, सत्तायां पुनरष्टचत्वारिंशदधिकं शतं भवति, इयमत्र भावना—बन्धे उदये च चिन्त्यमाने बन्धननामानि संघातननामानि च स्वस्वशरीरान्तर्गतान्येव विवक्ष्यन्ते, तथा ये वर्णगन्धरसस्पर्शानामुत्तरभेदा यथाक्रमं पञ्चद्विपञ्चाष्टसङ्ख्याः तेऽपि बन्धे उदये च न विवक्ष्यन्ते, किंतु वर्णादय एव चत्वारः, तथा बन्धे चिन्त्यमाने सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वे न गृह्येते, मिथ्यात्वपुद्गलानामेव तथापरिणतेः, तथा च सति बन्धचिन्तायां बन्धनपञ्चकं संघातनपञ्चकं वर्णादिषोडशकं च नाम्नस्त्रिनवतेरपनीयते शेषाः सप्तषष्टिः परिगृह्यन्ते, मोहनीयप्रकृतयश्च सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वहीनाः शेषाः षड्विंशतिः, ततः सर्वप्रकृतिसङ्ख्यामीलने बन्धे विंशत्युत्तरं प्रकृतिशतं भवति, उदये च चिन्त्यमाने सम्यक्त्वमिश्रे अप्युदयमायात इति ते अपि परिगृह्येते, तत उदये द्वाविंशं प्रकृतिशतं, उदये सत्येवोदीरणा भवतीत्यत उदीरणायामपि द्वाविंशं शतं, सत्तायां तु चिन्त्यमानायां बन्धनपञ्चकं संघातनपञ्चकं वर्णादिषोडशकं च पूर्वापनीतं परिगृह्यते, ततः सर्वसङ्ख्यया प्रकृतीनामष्टचत्वारिंशं शतं भवति, उक्तं च **कर्मस्तवे**—"अडयालं पयडिसयं खविय जिणं निव्वुयं वंदे" [अष्टचत्वारिंशं प्रकृतीनां शतं क्षपयित्वा निर्वृतं जिनं वन्दे] ॥ यदा पुनर्गर्गर्षिशिवशर्मप्रभृत्याचार्याणां मतेनाष्टपञ्चाशदधिकं प्रकृतिशतं सत्तायामधिक्रियते तदा बन्धनानि पञ्चदश विवक्ष्यन्ते ततोऽष्टचत्वारिंशदधिकस्य प्रकृतिशतस्य पूर्वोक्तस्योपरि बन्धनगता दश प्रकृतयोऽधिकाः प्राप्यन्ते इति भवत्यष्टपञ्चाशदधिकं प्रकृतिशतमिति ॥ ७९ ॥ २१७ ॥

इदानीं **'कम्मट्ठिई साबाह'**त्ति अष्टादशोत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

मोहे कोडाकोडीउ सत्तरी वीस नामगोयाणं । तीसियराण चउण्हं तेत्तीसऽयराइं आउस्स ॥ ८० ॥ एसा उक्कोसठिई इयरा वेयणिय बारस मुहुत्ता । अट्ठ नामगोत्तेसु सेसएसु मुहुत्तंतो ॥ ८१ ॥ जस्स जइ कोडकोडीउ तस्स तेत्तियसयाइं वरिसाणं । होइ अबाहाकालो आउम्मि पुणो भवतिभागो ॥ ८२ ॥

मोहे—मोहनीये षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रत्यभेदात् मोहनीयस्य कर्मण उत्कृष्टा स्थितिः सप्ततिसागरोपमकोटीकोट्यः, इह द्विधा स्थितिः, तद्यथा—कर्मरूपतावस्थानलक्षणा अनुभवयोग्या च, तत्र कर्मरूपतावस्थानलक्षणामेव स्थितिमधिकृत्योत्कृष्टं जघन्यं वा प्रमाणमभिधातुमिष्टमवगन्तव्यं, अनुभवयोग्या पुनरबाधाकालहीना, येषां च कर्मणां यावत्यः सागरोपमकोटीकोट्यः तेषां तावन्ति वर्षशतान्यबाधाकालः, तेन मोहनीयस्योत्कृष्टा स्थितिः सप्ततिसागरोपमकोटीकोट्य इति तस्य सप्ततिर्वर्षशतान्यबाधाकालः, तथाहि—तन्मोहनीयमुत्कृष्टस्थितिकं बद्धं सत् सप्ततिवर्षशतानि यावन्न काञ्चिदपि स्वोदयतो जीवस्याबाधामुत्पादयति, अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः, किमुक्तं भवति ?—सप्ततिवर्षशतप्रमाणेषु समयेषु मध्ये न वेद्यदलिकनिक्षेपं करोति, किंतु तत ऊर्द्ध्वमिति, तथा नामगोत्रयोरुत्कृष्टा स्थितिर्विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यो, द्वे वर्षसहस्रे अबाधा, अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः, तथा इतरेषां चतुर्णां—ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायाणां त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः, त्रीणि वर्षसहस्राण्यबाधा अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः, आयुष उत्कृष्टा स्थितिस्त्रयस्त्रिंशदतराणि—सागरोपमाणि पूर्वकोटित्रिभागोऽबाधा अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः, सूत्रकृता त्वसौ पूर्वकोटित्रिभागोऽबाधारूपतयैवापर्याति न पुनरुदयमायाति अतो यावती स्थितिरायुषो वेद्यते तावत्येवाबाधारहितोपात्तेति ॥ ८० ॥ अथ उत्कृष्टस्थितिनिगमनपूर्वं जघन्यां स्थितिमाह—**'एसे'**त्यादि, एषा—पूर्वोक्ता उत्कृष्टा स्थितिः, इतरा—जघन्या पुनर्वेदनीये—वेदनीयस्य द्वादश मुहूर्त्ताः, इह द्विधा वेदनीयस्य जघन्या स्थितिः प्राप्यते—सकषायानकषायांश्च प्रतीत्य, तत्राकषायाणां वेदनीयस्थितिर्द्विसमयस्थितिका,

यतस्तत्कर्म प्रथमसमये बद्धं द्वितीयसमये वेदितं तृतीयसमयेऽकर्मतामनुभवति, अकषायाणां कषायरहितत्वेन बहुतरस्थितिबन्धासंभवात्, सकषायाणां तु सूत्रोपात्ता द्वादशमुहूर्ता जघन्या स्थितिः, अन्तर्मुहूर्तमबाधा अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः, तथा नामगोत्रयोः प्रत्येकमष्टौ अष्टौ मुहूर्त्ता जघन्या स्थितिः अन्तर्मुहूर्त्तमबाधा अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः, तथा शेषाणां—ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायमोहनीयायुषां जघन्या स्थितिर्मुहूर्तान्तः—अन्तर्मुहूर्तं, अत्राप्यन्तर्मुहूर्तमबाधा, नवरं तल्लघुतरमवसेयं, अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेकः, तदेवमुक्ता मूलप्रकृतीनामुत्कृष्टा जघन्या च स्थितिः, उत्तरप्रकृतीनां तु **कर्मप्रकृत्या**दिग्रन्थेभ्योऽवसेया ॥ ८१ ॥ साम्प्रतमेतेषामेव कर्मणामुत्कृष्टस्थित्यबाधाकालपरिमाणमाह—'**जस्से**'त्यादि, यस्य कर्मणो यावत्यः सागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः प्रतिपादिता तस्य कर्मणस्तावन्मात्राणि वर्षशतानि भवत्युत्कृष्टोऽबाधाकालः, यथा मोहनीयस्य सप्ततिसागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टा स्थितिः ततस्तस्य सप्ततिवर्षशतान्यबाधा, एवं सर्वत्रापि भावनीयं, आयुषि पुनरुत्कृष्टोऽबाधाकालो भवत्रिभागः—पूर्वकोटित्रिभागलक्षणः, पूर्वकोटित्रिभागमध्ये बध्यमानायुर्दलिकनिषेकं न विदधातीत्यर्थः, वेद्यमानस्य ह्यायुषो द्वयोस्त्रिभागयोरतिक्रान्तयोस्तृतीये भागेऽवशिष्टे परभवायुषो बन्धः ततः पूर्वकोटित्रिभागो लभ्यते, जघन्या त्वबाधा सर्वेषामपि कर्मणामन्तर्मुहूर्तप्रमाणेति ॥ ८२ ॥ २१८ ॥ इदानीं '**वायालीसा य पुन्नपयडीओ**'त्ति एकोनविंशत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

सायं १ उच्चागोयं २ नरतिरिदेवाउ ५ नाम एयाओ । मणुयदुगं ७ देवदुगं ९ पंचिंदियजाइ १० तणुपणगं १५ ॥ ८३ ॥ अंगोवंगतिगंपि य १८ संघयणं वज्जरिसहनारायं १९ । पढमं चिय संठाणं २० वन्नाइचउक्क सुपसत्थं २४ ॥ ८४ ॥ अगुरुलहु २५ पराघायं २६ उस्सासं २७ आयवं च २८

उज्जोयं २९ । सुपसत्था विहगगई ३० तसाइदसगं च ४० निम्माणं ४१ ॥ ८५ ॥ तित्थयरेणं सहिया पुन्नप्पयडीओं हुंति बायाला ४२। सिवसिरिकडक्खियाणं सयावि सत्ताणमेयाउ॥ ८६ ॥

सातं—सातवेदनीयं तथा उच्चैर्गोत्रं तथा नरायुस्तिर्यगायुर्देवायुश्च, तथा एताश्च नामकर्मप्रकृतयस्तद्यथा—मनुष्यद्विकं—मनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्वीलक्षणं देवद्विकं—देवगतिदेवानुपूर्वीलक्षणं पञ्चेन्द्रियजातिः तनुपञ्चकं—औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणलक्षणं अङ्गोपाङ्गत्रिकं—औदारिकवैक्रियाहारकाङ्गोपाङ्गलक्षणं, संहननं वज्रर्षभनाराचाख्यं, प्रथमं चैव संस्थानं—समचतुरस्राख्यं, तथा वर्णादिचतुष्कं—वर्णगन्धरसस्पर्शस्वरूपं सुप्रशस्तं—शुभं, तत्र वर्णाः शुक्लपीतरक्ताः गन्धः सुरभिः रसा मधुराम्लकषायाः स्पर्शा मृदुलघुस्निग्धोष्णा इति, अगुरुलघु पराघातं उच्छ्वासं आतपं उद्योतं सुप्रशस्ता विहायोगतिः त्रसादिदशकं च—त्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकस्थिरशुभसुभगसुस्वरादेययशःकीर्तिलक्षणं निर्माणं च, एता एव तीर्थकरनाम्ना सहिता द्विचत्वारिंशत्पुण्यप्रकृतयः शुभसंज्ञिकाः प्रकृतयो भवन्ति, एताश्च शिवश्रीकटाक्षितानां सत्त्वानां सदैव प्राप्यन्त इति ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ २१९॥ इदानीं '**बासीई पावपयडीओ**'त्ति विंशत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

नाणंतरायदसगं १० दंसण ११ मोहपयइ छव्वीसा २६ । अस्सायं निरयाउं नीयागोएण अडयाला ॥ ८७ ॥ नरयदुगं २ तिरियदुगं ४ जाइचउक्कं ८ च पंच संघयणा १३ । संठाणावि य पंच उ १८ वन्नाइचउक्कमपसत्थं २२ ॥ ८८ ॥ उवघाय २३ कुविहायगई २४ थावरदसगेण होंति चोत्तीसा ३४ । सव्वाओं मीलियाओ बासीई पावपयडीओ ८२ ॥ ८९ ॥

ज्ञानावरणपञ्चकं अन्तरायपञ्चकं दर्शनावरणनवकं, सम्यक्त्वमिश्रे उदयमेव केवलमाश्रित्याशुभे, न बन्धमपि, तयोर्बन्धासंभवात्, अतस्त-

द्वर्जा मोहनीयस्य षड्विंशतिः प्रकृतयः, असातं नरकायुष्कं नीचैर्गोत्रं चेत्येता अष्टचत्वारिंशत्प्रकृतयः, नरकद्विकं—नरकगतिनरकानुपूर्वीस्वरूपं तिर्यग्द्विकं—तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीलक्षणं, जातिचतुष्कं—एकेन्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिलक्षणं, पञ्च संहननानि प्रथमवर्जानि संस्थानान्यपि आद्यवर्जानि पञ्च, वर्णादिचतुष्कमप्रशस्तं, तत्र वर्णौ नीलकृष्णौ गन्धो दुरभिः रसौ तिक्तकटुकौ स्पर्शाश्च गुरुखररूक्षशीतरूपा इति, उपघातं कुत्सिता च—अप्रशस्ता विहायोगतिः, स्थावरदशकं च—स्थावरसूक्ष्मापर्याप्तसाधारणास्थिराशुभदुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्तिलक्षणं एताश्चतुस्त्रिंशन्नामकर्मप्रकृतयः, मिलिताश्च सर्वा द्व्यशीतिः पापप्रकृतयः—अशुभसंज्ञाः प्रकृतय इत्यर्थः, वर्णादिचतुष्कं हि शुभप्रकृतिसङ्ख्यायामशुभप्रकृतिसङ्ख्यायां च परिगृह्यते, तस्य द्विधा संभवात्, अतो बन्धोकाया विंशत्युत्तरशतरूपसङ्ख्याया न व्याघात इति ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ २२८ ॥ इदानीं 'भावच्छक्कं सपडिभेयं' त्येकविंशत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

भावा छच्चोवसमिय १ खइय २ खओवसम ३ उदय ४ परिणामा ५। दु २ नव ९ ट्ठारि १८ गवीसा २१ तिग ३ भेया सन्निवाओ य ॥ ९० ॥ सम्मचरणाणि पढमे दंसणनाणाइं दाणलाभा य। उवभोगभोगवीरिय सम्मचरित्ताणि य बिइए ॥ ९१ ॥ चउनाणमनाणतिगं दंसणतिग पंच दाणलद्धीओ । सम्मत्तं चारित्तं च संजमासंजमो तइए ॥ ९२ ॥ चउगइ चउक्कसाया लिंगतिगं लेसछक्कमन्नाणं । मिच्छत्तमसिद्धत्तं असंजमो तह चउत्थम्मि ॥ ९३ ॥ पंचमगंमि य भावे जीवाभवत्तभव्वया चेव । पंचण्हवि भावाणं भेया एमेव तेवन्ना ॥ १२९४ ॥ ओदयियखओवसमियपरिणामेहिं चउरो गइचउक्के । खइयजुएहिं चउरो तदभावे उवसमजुएहिं ॥ ९५ ॥

एक्केक्को उवसमसेढीसिद्धकेवलिसु एवमविरुद्धा । पन्नरस सन्निवाइयभेया वीसं असंभविणो ॥ ९६ ॥ दुगजोगो सिद्धाणं केवलिसंसारियाण तियजोगो । चउजोगजुअं चउसुवि गईसु मणुयाण पणजोगो ॥ ९७ ॥ मोहस्सेवोवसमो खाओवसमो चउण्ह घाईणं । उदयक्खयपरिणामा अट्ठण्हवि हुंति कम्माणं ॥ ९८ ॥

विशिष्टहेतुभिः स्वभावतो वा जीवानां तेन तेन रूपेण भवनानि भावाः—वस्तुपरिणामविशेषाः, अथवा भवन्त्येभिरुपशमादिभिः पर्यायैरिति भावाः, 'छच्चे'ति चशब्दस्यावधारणार्थत्वात् षडेव—षट्सङ्ख्या एव, तद्यथा—औपशमिकः क्षायिकः क्षायोपशमिकः औदयिकः पारिणामिकः सान्निपातिकश्च, तत्रोपशमो—भस्मच्छन्नाग्नेरिवानुद्रेकावस्था प्रदेशतोऽप्युदयाभाव इतियावत्, इत्थंभूतश्चोपशमः सर्वोपशम उच्यते, स च मोहनीयस्यैव कर्मणो न शेषस्य, 'सव्वुवसमो मोहस्सेव उ' इति वचनात्, तत्र चैवं शब्दव्युत्पत्तिः—उपशम एवौपशमिकः स्वार्थिक इकण्प्रत्ययः यद्वा उपशमेन निर्वृत्त औपशमिकः—क्रोधाद्युदयाभावफलरूपो जीवस्य परमशान्तावस्थालक्षणः परिणामविशेषः, क्षयः—कर्मणामत्यन्तोच्छेदः क्षय एव क्षायिकः क्षयेण वा निर्वृत्तः क्षायिकः—तत्कर्माभावफलरूपो विचित्रो जीवस्य परिणतिविशेषः, उदीर्णस्यांशस्य क्षयः अनुदीर्णस्य चांशस्य विपाकमधिकृत्योपशमः क्षयोपशमः स एव क्षायोपशमिकः तेन वा निर्वृत्तो घातिकर्मक्षयोपशमसंपाद्यो मतिज्ञानादिलब्धिरूप आत्मनः परिणामविशेषः क्षायोपशमिकः, अष्टानां कर्मणां यथास्वमुदयसमयप्राप्तानामात्मीयात्मीयस्वरूपेणानुभवनमुदयः उदय एवौदयिकः यद्वा उदयेन निर्वृत्त औदयिको भावो—नारकत्वादिपर्यायपरिणतिरूपः, परिणमनं परिणामः—कथञ्चिदवस्थितस्य वस्तुनः पूर्वावस्थापरित्यागेनोत्तरावस्थागमनं स एव तेन वा निर्वृत्तः पारिणामिकः। एषामेव यथाक्रमं भेदानाह

—'दुनवे'त्यादि, द्वौ नव अष्टादश एकविंशतिस्त्रयश्च यथाक्रमेण भेदा येषां ते तथा, सान्निपातिकश्च षष्ठो भावः, सन्निपतनं सन्निपातो—मिलनं स एव तेन वा निर्वृत्तः सान्निपातिकः, औदयिकादिभावद्व्यादिसंयोगनिष्पाद्योऽवस्थाविशेष इत्यर्थः ॥ ९० ॥ सांप्रतमौपशमिकक्षायिकभेदान् द्विनवसङ्ख्यान् व्याख्यातुमाह—'सम्मे'त्यादि, सम्यक्त्वं चारित्रं चौपशमिकं, प्रथमे औपशमिके भावे वर्तते, औपशमिकं हि सम्यक्त्वं दर्शनसप्तके चारित्रं तु चारित्रमोहनीये उपशान्ते संभवति, अत औपशमिकभाववर्तित्वमनयोरिति, तथा 'दंसणनाणाइं'ति 'सूचकत्वात् सूत्रस्य' केवलदर्शनं केवलज्ञानं दानलाभोपभोगपरिभोगवीर्यलब्धयः क्षायिकसम्यक्त्वं क्षायिकचारित्रं च द्वितीये क्षायिके भावे भवन्ति, तथाहि—केवलदर्शनं केवलज्ञानं च निजनिजावरणक्षय एवोपजायते, क्षायिकदानादिलब्धयस्तु पञ्चापि पञ्चविधान्तरायक्षय एव, क्षायिकसम्यक्त्वमपि दर्शनमोहसप्तकक्षये, क्षायिकचारित्रं पुनश्चारित्रमोहनीयक्षये इति ॥ ९१ ॥ अधुना क्षायोपशमिकभावभेदानष्टादशसङ्ख्यानाह—'चउ'इत्यादि, चत्वारि ज्ञानानि—मतिश्रुतावधिमनःपर्यायरूपाणि अज्ञानत्रिकं—मतिश्रुताज्ञानविभङ्गरूपं, दर्शनत्रिकं—चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनस्वभावं 'पंचे'ति सङ्ख्या दानेनोपलक्षिता लब्धयो दानलब्धयः, दानलाभोपभोगपरिभोगवीर्यलब्धयः, सम्यक्त्वं—सम्यग्दर्शनं, चारित्रं च—सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसंपरायलक्षणं, संयमासंयमो—देशविरतिरूप इत्येतेऽष्टादश भेदास्तृतीये क्षायोपशमिके भावे भवन्ति, तथाहि—ज्ञानचतुष्कमज्ञानत्रिकं च यथास्वमावारकस्य मतिज्ञानावरणादिकर्मणः क्षयोपशम एव भवति, दर्शनत्रिकं तु चक्षुर्दर्शनावरणादिक्षयोपशमे, दानादिकाः पुनः पञ्च लब्धयोऽन्तरायकर्मक्षयोपशमे भवन्ति । ननु दानादिलब्धयः पूर्वं क्षायिकभाववर्तिन्य उक्ताः इह तु क्षायोपशमिक इति कथं न विरोधः ?, नैतदेवं, अभिप्रायापरिज्ञानात्, दानादिलब्धयो हि द्विधा भवन्ति—अन्तरायकर्मणः क्षयसंभविन्यः क्षयोपशमसंभविन्यश्च, तत्र याः क्षायिक्यः पूर्वमुक्तास्ताः क्षयसंभूतत्वेन केवलिन एव भवन्ति,

यास्त्विह क्षायोपशमिक्य उच्यन्ते ताः क्षयोपशमसंभूताः छद्मस्थानामेवेति, सम्यक्त्वमपि क्षायोपशमिकं दर्शनसप्तकक्षयोपशमे, चारित्रचतुष्कं तु चारित्रमोहनीयक्षयोपशमे, संयमासंयमश्चाप्रत्याख्यानावरणकषायमोहनीयक्षयोपशमे इति ॥ ९२ ॥ सांप्रतमेकविंशतिमौदयिकभावभेदानाह—'चउगई'त्यादि, एते सर्वेऽपि गत्यादयो भावाश्चतुर्थे औदयिके भावे भवन्ति, तथाहि—चतस्रो नरकादिगतयो नरकगत्यादिनामकर्मोदयादेव जीवे प्रादुष्षन्ति, कषाया अपि क्रोधादयश्चत्वारः कषायमोहनीयकर्मोदयात्, लिङ्गत्रिकमपि—स्त्रीवेदादिरूपं स्त्रीवेदपुंवेदनपुंसकवेदमोहनीयकर्मोदयात्, लेश्याषट्कं तु 'योगपरिणामो लेश्या' इत्याश्रयणेन योगत्रिकजनककर्मोदयात्, येषां तु मते कषायनिस्स्यंदो लेश्यास्तदभिप्रायेण कषायमोहनीयकर्मोदयात्, येषां तु कर्मनिस्स्यंदो लेश्यास्तन्मतेन तु संसारित्वासिद्धत्ववदष्टप्रकारकर्मोदयादिति, अज्ञानमपि—विपर्यस्तबोधरूपं मत्यज्ञानादिकं ज्ञानावरणमिथ्यात्वमोहनीयोदयात्, यत्तु पूर्वमस्यैव मत्याद्यज्ञानस्य क्षायोपशमिकत्वमुक्तं तद्वस्त्ववबोधमात्रापेक्षया, सर्वमपि हि वस्त्ववबोधमात्रं विपर्यस्तमविपर्यस्तं च ज्ञानावरणीयकर्मक्षयोपशम एव भवति, यत्पुनस्तस्यैव विपर्यासलक्षणमज्ञानत्वं तद् ज्ञानावरणमिथ्यात्वमोहनीयकर्मोदय एव संपद्यते, इत्येकस्यैवाज्ञानस्य क्षायोपशमिकत्वमौदयिकत्वं च न विरुध्यते, इत्येवमन्यत्रापि विरोधपरिहारः कर्तव्य इति, मिथ्यात्वं मिथ्यात्वमोहनीयोदयात्, असिद्धत्वं—कर्माष्टकोदयात्, असंयमः—अविरतत्वं तदप्यप्रत्याख्यानावरणकषायोदयादुपजायत इति । ननु निद्रापञ्चकासातादिवेदनाहास्यरत्यरतिप्रभृतयः प्रभूततरभावा अन्येऽपि कर्मोदयजन्याः सन्ति तत् किमित्येतावन्त एवैते निर्दिष्टाः ?, सत्यं, उपलक्षणमात्रत्वादमीषां संभविनोऽन्येऽपि द्रष्टव्या इति ॥ ९३ ॥ अथ पारिणामिकभेदांस्त्रीनाह—'पंचे'त्यादि, पञ्चमके च—पारिणामिकत्वलक्षणे भावे जीवत्वाभव्यत्वभव्यत्वानि वर्तन्ते, जीवत्वमभव्यत्वं भव्यत्वं चानादिपारिणामिको भाव इत्यर्थः, उपलक्षणं चैतत्, तेन ये गुडघृततण्डुलासवघटादीनां नवपुराणत्वादयोऽवस्थावि-

शेषाः ये च वर्षधरपर्वतभवनविमानकूटरत्नप्रभादीनां पुद्गलविचटनचटनसंपाद्या अवस्थाविशेषाः यानि च गंधर्वनगराणि यच्च कपिहसितमुल्कापातो गर्जितं महिका दिग्दाहो विद्युत् चन्द्रपरिवेषः सूर्यपरिवेषश्चन्द्रसूर्यग्रहणमिन्द्रधनुरित्यादिः सर्वः सादिपारिणामिको भावः, लोकस्थितिरलोकस्थितिर्धर्मास्तिकायत्वमित्यादिरूपस्त्वनादिपारिणामिक इति । उक्ताः प्रत्येकं भावभेदाः, सम्प्रत्येतेषामेव भेदानां सर्वसङ्ख्यामाह—'पंचणहवी'त्यादि, पञ्चानामप्यौपशमिकादीनां भावानां भेदाः समुदिताः सन्त एवमेव—पूर्वोक्तप्रकारेण त्रिपञ्चाशत्सङ्ख्या भवन्ति, द्विनवाष्टादशैकविंशतित्रयाणां मीलनेनैतत्सङ्ख्यायाः सद्भावादिति । षष्ठस्तु सान्निपातिको भाव एतेषामेव द्व्यादिसंयोगनिष्पाद्यः, तत्र चागमोक्तक्रमेण औदयिकौपशमिकक्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकरूपाणां पञ्चानां पदानां सामान्यतः षड्विंशतिर्भङ्गा उत्पद्यन्ते, तद्यथा—दश द्विकसंयोगे दश त्रिकसंयोगे पञ्च चतुष्कसंयोगे एकः पञ्चकसंयोगे इति, तत्र द्विकसंयोगे दश—औदयिक औपशमिक इत्येको भङ्गः औदयिकः क्षायिक इति द्वितीयः औदयिकः क्षायोपशमिक इति तृतीयः औदयिकः पारिणामिक इति चतुर्थः औपशमिकः क्षायिक इति पञ्चमः औपशमिकः क्षायोपशमिक इति षष्ठः औपशमिकः पारिणामिक इति सप्तमः क्षायिकः क्षायोपशमिक इत्यष्टमः क्षायिकः पारिणामिक इति नवमः क्षायोपशमिकः पारिणामिक इति दशमः, तथा दश त्रिकसंयोगे—औदयिक औपशमिकः क्षायिक इत्येको भङ्गः औदयिक औपशमिकः क्षायोपशमिक इति द्वितीयः औदयिक औपशमिकः पारिणामिक इति तृतीयः औदयिकः क्षायिकः क्षायोपशमिक इति चतुर्थः औदयिकः क्षायिकः पारिणामिक इति पञ्चमः औदयिकः क्षायोपशमिकः पारिणामिकः इति षष्ठः औपशमिकः क्षायिकः क्षायोपशमिक इति सप्तमः औपशमिकः क्षायिकः पारिणामिक इत्यष्टमः औपशमिकः क्षायोपशमिकः पारिणामिक इति नवमः क्षायिकः क्षायोपशमिकः पारिणामिक इति दशमः, तथा चतुष्कसंयोगे—औदयिक औपशमिकः क्षायिकः क्षायोपशमिक इत्येको भङ्गः औदयिक औपशमिकः क्षायिकः पारिणामिक इति द्वितीयः औदयिकः औपशमिकः क्षायोपशमिकः पारिणामिक इति तृतीयः औदयिकः क्षायिकः क्षायोपशमिकः पारिणामिक इति चतुर्थः औपशमिकः क्षायिकः क्षायोपशमिकः पारिणामिक इति पञ्चमः, षड्विंशतितमस्तु भङ्गः पंचकसंयोगे जायमानः सुप्रतीत एव, एते च षड्विंशतिर्भङ्गा भङ्गरचनामात्रमधिकृत्य दर्शिता वेदितव्याः, संभविनः पुनरेतेषु मध्ये परमार्थतः षडेव, तद्यथा—एको द्विकसंयोगे ९ द्वौ त्रिकसंयोगे ५—६ द्वौ चतुष्कसंयोगे ३—४ एकः पञ्चकसंयोगे ॥ ९४ ॥ एते चावान्तरभेदतः पंचदश भवन्त्यतस्तान् सूत्रकृदाह—'ओदई'त्यादिगाथाद्वयं, औदयिकक्षायोपशमिकपारिणामिकैर्भावैर्निष्पन्नस्य सान्निपातिकस्य नारकतिर्यङ्नरसुरस्वरूपगतिचतुष्कविषयतया चिन्त्यमानस्य चत्वारो भेदा भवन्ति, इदमुक्तं भवति—औदयिकः क्षायोपशमिकः पारिणामिक इत्ययं त्रिकसंयोगनिष्पन्नो भङ्गो गतिभेदाच्चतुर्धा भिद्यते, तद्यथा—निरयगतावौदयिकं नैरयिकत्वं क्षायोपशमिकमिन्द्रियादि पारिणामिकं जीवत्वादि, तिर्यग्गतावौदयिकं तिर्यग्योनित्वं क्षायोपशमिकमिन्द्रियादि पारिणामिकं जीवत्वादि, एवं नरसुरगत्योरपि भावना कार्या, तथा एतैरेवौदयिकादिभिस्त्रिभिः क्षायिकसहितैर्निष्पन्नस्य सान्निपातिकस्य भावस्य चत्वारो भेदा भवन्ति, अयमर्थः—अमीषामेव त्रयाणां भावानां मध्ये यदा क्षायिको भावश्चतुर्थः प्रक्षिप्यते तदा चतुष्कसंयोगो भवति, एवं चाभिलपनीयः—औदयिकः क्षायिकः क्षायोपशमिकः पारिणामिकः, एषोऽपि गतिभेदाच्चतुर्धा, तद्यथा—औदयिकी नरकगतिः क्षायिकं सम्यक्त्वं क्षायोपशमिकमिन्द्रियादि पारिणामिकं जीवत्वादि, एवं तिर्यङ्नरसुरगतिष्वपि भावनीयं, प्रकारान्तरेण चतुःसंयोगे एव चतुर्भेदानाह—तदभावे—अनन्तरप्रक्षिप्तक्षायिकभावाभावे औपशमिकभावयुक्तैरौदयिकादिभिरेव चत्वारो भेदा भवन्ति, एतदुक्तं भवति—यदा क्षायिकभावस्थाने औपशमिको भावः प्रक्षिप्यते तदापि चतुष्कसंयोगो भवति, एवं चाभिलापः—औदयिक औपशमिकः

क्षायोपशमिकः पारिणामिकः, एषोऽपि गतिभेदात्प्रागिव चतुर्धा भावनीयः, नवरमौपशमिकं सम्यक्त्वमवगन्तव्यं, तथा एककः—एकसङ्ख्यः सान्निपातिको भेद उपशमश्रेणिसिद्धकेवलिषु भवति, तत्र औदयिक औपशमिकः क्षायिकः क्षायोपशमिकः पारिणामिक इत्येवंरूप एकः पञ्चकसंयोगो यः क्षायिकः सम्यग्दृष्टिः सन्नुपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते तस्य संभवति, तथाहि—औदयिकं मनुष्यत्वादि औपशमिकं चारित्रं क्षायिकं सम्यक्त्वं क्षायोपशमिकमिन्द्रियादि पारिणामिकं जीवत्वादि, सिद्धेषु पुनरेको द्विकसंयोगलक्षणः सान्निपातिकभेदः, तद्यथा—क्षायिकः पारिणामिक इति, तत्र क्षायिकं सम्यक्त्वकेवलज्ञानादि पारिणामिकं जीवत्वं, केवलिनां त्वेकस्त्रिकसंयोगलक्षणः सान्निपातिकभेदः, तद्यथा—औदयिकः क्षायिकः पारिणामिकः, तत्रौदयिकं मनुष्यत्वादि क्षायिकं केवलज्ञानादि पारिणामिके जीवत्वभव्यत्वे, एवमनेन गत्यादिषु संयोगषट्कचिन्तनप्रकारेणाविरुद्धाः परस्परविरोधाभावेन संभविनः पञ्चदश सान्निपातिकभेदाः षट्कभावविकल्पा भवन्ति, विंशतिसङ्ख्याः पुनर्भङ्गा असंभविनः संयोगोत्थानमात्रतयैव संभवंति न पुनर्जीवेषु कदाचिदपि प्राप्यन्ते इति ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ अथैत एव संभविनः षड् भङ्गा येषु जीवेषु संभवन्ति तानाह—'**दुगे**'त्यादि, दशसु द्विकसंयोगेषु मध्ये क्षायिकपारिणामिकभावद्वयनिष्पन्नो नवमो द्विकसंयोगः सिद्धानां संभवति, शेषास्तु नव प्ररूपणामात्रं, अन्येषां तु जीवानामौदयिकी गतिः क्षायोपशमिकानीन्द्रियाणि पारिणामिकं तु जीवत्वमित्येतद्भावत्रयं जघन्यतोऽपि लभ्यत इति, तथा केवलिनां संसारिणां च त्रिकसंयोगः, तत्र दशसु त्रिकसंयोगेषु मध्ये केवलिनां औदयिकक्षायिकपारिणामिकभावत्रयनिष्पन्नः पञ्चमो भङ्गः संभवति, औपशमिकस्य मोहनीयाश्रितत्वेन तत्क्षयवतां केवलिनामसंभवात्, क्षायोपशमिकस्यापि इन्द्रियाद्यभावतोऽसंभवाद् 'अतीन्द्रियाः केवलिन' इति वचनात्, संसारिणां तु चतुर्गतिकजीवानामौदयिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावत्रयनिष्पन्नः षष्ठस्त्रिकसंयोगः संभवति, शेषास्त्वष्टौ प्ररूपणामात्रं, क्वाप्यसंभवादिति, तथा पञ्चसु चतुष्कसंयोगेषु मध्ये चतुर्योगयुगं—चतुःसंयोगभङ्गद्वयं चतसृष्वपि गतिषु संभवति, तथाहि—औपशमिकसम्यग्दृष्टेरौदयिकौपशमिकक्षायोपशमिकपारिणामिकभावचतुष्टयनिष्पन्नस्तृतीयो भङ्गः, क्षायिकसम्यग्दृष्टेस्तु औदयिकः क्षायिकः क्षायोपशमिकः पारिणामिक इत्येवंरूपश्चतुर्थो भङ्गश्चतसृष्वपि गतिषु प्राप्यत इति, तथा मनुष्याणां पञ्चकयोगः—पूर्वोक्तभावपञ्चकसंयोगः संभवति, केवलं क्षायिकसम्यग्दृष्टयः सन्तो ये उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यन्ते तेषामेव न पुनरन्येषां, समुदितभावपञ्चकस्य तेषामेव भावादिति ॥ ९७ ॥ उक्ता जीवानधिकृत्य सर्वेऽपि भावाः, इदानीं को भावः कस्मिन् कर्मणि भवतीत्येतन्निरूपयितुमाह—'**मोहस्सेवे**'त्यादि, अष्टानां कर्मणां मध्ये मोहनीयस्यैवोपशमो—विपाकप्रदेशरूपतया द्विविधस्याप्युदयस्य विष्कम्भणं नान्येषां, उपशमस्त्विह सर्वोपशमो विवक्षितो न देशोपशमः, तस्य सर्वेषामपि कर्मणां संभवात्, तथा उदयावलिकाप्रविष्टस्यांशस्य क्षयेणानुदयावलिकाप्रविष्टस्योपशमेन—विपाकोदयनिरोधलक्षणेन निर्वृत्तः क्षायोपशमिकः, स चतुर्णामेव घातिकर्मणां—ज्ञानावरणदर्शनावरणमोहनीयान्तरायरूपाणां भवति न शेषकर्मणां, चतुर्णामपि च केवलज्ञानावरणकेवलदर्शनावरणरहितानां, तयोर्विपाकोदयविष्कम्भाभावतः क्षयोपशमासंभवात्, उदयक्षयपरिणामा अष्टानामपि कर्मणां भवन्ति, तत्र उदयो—विपाकानुभवनं, तस्य सर्वेषामपि संसारिजीवानामष्टानामपि कर्मणां दर्शनात्, क्षयः—आत्यन्तिकोच्छेदः, स च मोहनीयस्य सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानकस्य चरमसमये, शेषाणां तु त्रयाणां घातिकर्मणां क्षीणकषायगुणस्थानकस्य, अघातिकर्मणामयोगिकेवलिनः, तथा परिणमनं परिणामः—जीवप्रदेशैः सह संलुलिततया मिश्रीभवनं यद्वा तत्तद्द्रव्यक्षेत्रकालाध्यवसायापेक्षया तथातथासंक्रमादिरूपतया यत्परिणमनं स परिणामः, एष चात्र तात्पर्यार्थः—मोहनीयस्य औपशमिकक्षा-

यिकक्षायोपशमिकौदयिकपारिणामिकलक्षणाः पञ्चापि भावाः संभवन्ति, ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायाणामौपशमिकवर्जाः शेषाश्चत्वारः, नामगोत्रवेदनीयायुषां क्षायिकौदयिकपारिणामिकलक्षणास्त्रय इति ॥ ९८ ॥ अथ गुणस्थानकेषु भावपञ्चकं चिन्तयन्नाह—

सम्माइचउसु तिग चउ भावा चउ पणुवसामगुवसंते । चउ खीणऽपुव्वे तिन्नि सेसगुणठाणगेग- जिए ॥ ९९ ॥

'**सम्माई**'त्यादि, सम्यग्दृष्ट्यादिषु चतुर्षु—अविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतप्रमत्ताप्रमत्तसंयतलक्षणेषु गुणस्थानकेषु त्रयश्चत्वारो वा भावाः प्राप्यन्त इति शेषः, तत्र क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टेश्चतुर्ष्वपि गुणस्थानकेषु त्रयो भावा लभ्यन्ते, तद्यथा—यथासंभवमौदयिकी गतिः क्षायोपशमिकमिन्द्रियसम्यक्त्वादि पारिणामिकं जीवत्वमिति, क्षायिकसम्यग्दृष्टेरौपशमिकसम्यग्दृष्टेश्च चत्वारो भावा लभ्यन्ते, त्रयस्तावत्पूर्वोक्ता एव चतुर्थस्तु क्षायिकसम्यग्दृष्टेः क्षायिकसम्यक्त्वलक्षणः औपशमिकसम्यग्दृष्टेस्त्वौपशमिकसम्यक्त्वलक्षण इति, तथा चत्वारः पञ्च वा भावा द्वयोरप्युपशमकोपशान्तयोर्भवन्ति, किमुक्तं भवति ?—अनिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायलक्षणगुणस्थानकद्वयवर्ती जन्तुरुपशमकः उपशान्तमोहगुणस्थानकवर्ती चोपशान्तः, तत्रानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपराययोश्चत्वारः पूर्ववदेव, उपशान्तमोहे तु चतुर्थ औपशमिकसम्यक्त्वचारित्ररूपः, पञ्चमः पुनस्त्रयाणामपि दर्शनसप्तकक्षये उपशमश्रेणिं प्रतिपद्यमानानां, तथाहि—क्षायिकसम्यक्त्वस्य औपशमिकचारित्रस्य च सद्भावादिति, तथा चत्वारो भावाः क्षीणापूर्वयोः—क्षीणमोहगुणस्थानके अपूर्वकरणगुणस्थानके च, तत्र त्रयः पूर्ववदेव चतुर्थस्तु क्षीणमोहे क्षायिकसम्यक्त्वचारित्ररूपः, अपूर्वकरणे तु क्षायिकसम्यक्त्वरूप औपशमिकसम्यक्त्वरूपो वेति, '**तिन्नि सेसगुणठाणगे**'ति त्रयः—त्रिसङ्ख्या भावा भवन्ति, केष्वित्याह—विभक्तेर्लोपात् शेषगुणस्थानकेषु—मिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्मिथ्यादृष्टिसयोगिकेवल्ययोगिकेवलिलक्षणेषु, तत्र मिथ्यादृष्ट्यादीनां त्रयाणामौदयिकक्षायोपशमिकपारिणामिकलक्षणास्त्रयः सयोग्ययोगिकेवलिनोस्त्वौदयिकक्षायिकपारिणामिकरूपा इति । नन्वमी त्रिप्रभृतयो भावा गुणस्थानकेषु चिन्त्यमानाः किं सर्वजीवाधारतया चिन्त्यन्ते ? आहोश्विदेकजीवाधारतयेत्याह—'**एगजिए**'त्ति एकजीवे—एकजीवाधारतयेत्थं भावचिन्ता मन्तव्या, नानाजीवापेक्षया तु संभविनः सर्वेऽपि भावा भवन्तीति २२१ ॥ ९९ ॥ इदानीं '**जीवचउदसगो**'त्ति द्वाविंशत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

इह सुहुमबायरेगिंदियबितिचउ असन्नि सन्नि पंचिंदी । पज्जत्तापज्जत्ता कमेण चउदस जियट्ठाणा ॥ १३०० ॥

इह—जगति प्रवचने वा अनेन क्रमेण चतुर्दश जीवस्थानानि भवन्ति, तिष्ठन्ति जीवास्तत्तत्कर्मपारतन्त्र्यादेष्विति स्थानानि—सूक्ष्मपर्याप्तैकेन्द्रियत्वादयोऽवान्तरविशेषाः जीवानां स्थानानि जीवस्थानानि, केन क्रमेणेत्याह—सूक्ष्मबादरभेदाद् द्विविधा एकेन्द्रियाः तथा द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाश्चासंज्ञिसंज्ञिभेदतो द्विधा मिलिताश्च सप्त, एते च सूक्ष्मैकेन्द्रियादयः प्रत्येकं द्विविधाः—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्चेति, तथा विशेषश्चात्र—अपर्याप्तका द्विधा—लब्ध्या करणेन च, तत्र ये अपर्याप्तका एव सन्तो म्रियन्ते न पुनः स्वयोग्यपर्याप्तीः सर्वा अपि समर्थयन्ते ते लब्ध्यपर्याप्तकाः, ये पुनः स्वयोग्यकरणानि—शरीरेन्द्रियादीनि न तावत् निर्वर्तयन्ति अथ चावश्यं पुरस्तान्निर्वर्तयिष्यन्ति ते करणापर्याप्तकाः, इह चैवमागमः—लब्ध्यपर्याप्तका अपि नियमादाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्तावेव म्रियन्ते नार्वाक्, यस्मादागामिकभवायुर्बद्ध्वा म्रियन्ते सर्व एव देहिनः, तच्चाहारशरीरेन्द्रियपर्याप्त्या पर्याप्तानामेव बध्यत इति २२२ ॥ १३०० ॥ इदानीं '**अजीव चउदसगो**'त्ति त्रयोविंशत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

धम्मा १ ऽधम्मा २ ऽऽगासा ३ तियतियभेया तहेव अद्धा य १०। खंधा ११ देस १२ पएसा १३ परमाणु १४ अजीव चउदसहा ॥ १ ॥

इह अजीवा द्विविधाः—रूपिणोऽरूपिणश्च, रूपमेषामस्तीति रूपिणः, रूपग्रहणं गन्धादीनामुपलक्षणं, तद्व्यतिरेकेण तस्यासंभवात्, अथवा रूपं नाम स्पर्शरूपादिसंमूर्च्छनात्मिका मूर्त्तिः तदेषामस्तीति रूपिणः—पुद्गलाः, तेषामेव रूपादिमत्त्वात्, रूपव्यतिरेकिणोऽरूपिणो—धर्मास्तिकायादयः, तत्र रूपिणश्चतुर्धा अरूपिणश्च दशधा, बहुवक्तव्यत्वाच्च प्रथममरूपिण आह—धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायाः—पूर्वोक्तस्वरूपास्त्रयोऽपि प्रत्येकं त्रिभेदाः, तद्यथा—धर्मास्तिकायद्रव्यं धर्मास्तिकायदेशाः धर्मास्तिकायप्रदेशाः, तत्र धर्मास्तिकायद्रव्यरूपं सकलदेशप्रदेशात्मकाविभागधर्मानुगतसमानपरिणामवत् अवयविद्रव्यं धर्मास्तिकायद्रव्यं, तथा तस्यैव धर्मास्तिकायद्रव्यस्य देशाः—बुद्धिपरिकल्पिता द्व्यादिप्रदेशात्मका विभागा धर्मास्तिकायदेशाः, तथा धर्मास्तिकायस्य प्रकृष्टा देशा—निर्विभागा भागा धर्मास्तिकायप्रदेशाः, ते चासङ्ख्येया लोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्तेषां, एवमधर्मास्तिकायाकाशास्तिकाययोरपि प्रत्येकं त्रिभेदता वाच्या, नवरमाकाशास्तिकायप्रदेशा अनन्ता द्रष्टव्याः, अलोकस्यानन्तत्वात्, दशमश्च अद्धाकालः, अस्य च वर्तमानसमयरूपस्यैव परमार्थसत्त्वाद्देशकल्पनाविरहः। तथा स्कन्धा देशाः प्रदेशाः परमाणवश्चेति चतुर्विधा रूप्यजीवाः, तत्र स्कन्दन्ति—शुष्यन्ति धीयन्ते च—पुष्यन्ति विघटनेन संघातेन चेति स्कन्धाः—अनन्तानन्तपरमाणुप्रचयरूपा मांसचक्षुर्ग्राह्याः कुम्भस्तम्भादयः तदग्राह्या अचित्तमहास्कन्धादयोऽपि, पृषोदरादित्वाच्च रूपनिष्पत्तिः, अत्र बहुवचनं पुद्गलस्कन्धानामानन्त्यख्यापनार्थं, देशाः—स्कन्धानामेव स्कन्धत्वपरिणाममजहतां बुद्धिपरिकल्पिता द्व्यादिप्रदेशात्मका विभागाः, अत्रापि बहुवचनमनन्तप्रादेशिकेषु तथाविधेषु स्कन्धेषु देशानन्तत्वसंभावनार्थं, प्रदेशास्तु स्कन्धानां—स्कन्धत्वपरिणामपरिणतानां बुद्धिपरिकल्पिताः प्रकृष्टा देशा निर्विभागा भागा इत्यर्थः, अत्रापि बहुवचनं प्रदेशानन्तत्वसंभावनार्थं, परमाश्च ते अणवश्च परमाणवो—निर्विभागद्रव्यरूपाः। ननु प्रदेशपरमाण्वोः कः प्रतिविशेषः?, उभयोरपि निर्विभागरूपत्वात्, उच्यते, स्कन्धप्रतिबद्धा निर्विभागाः प्रदेशाः, ये तु स्कन्धत्वपरिणामरहिता विशकलिता एकाकिन एवास्मिन् लोके वर्तन्ते ते परमाणवः, तदेवमजीवाः—जीवव्यतिरिक्ताश्चतुर्दशविधा भवन्ति २२३ ॥ १ ॥ इदानीं '**गुण चउदसगु**'त्ति चतुर्विंशत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

मिच्छे १ सासण २ मिस्से ३ अविरय ४ देसे ५ पमत्त ६ अपमत्ते ७। नियट्टि ८ अनियट्टि ९ सुहुमु १० वसम ११ खीण १२ सजोगि १३ अजोगि १४ गुणा ॥ २ ॥

'सूचनात् सूत्र'मिति न्यायात् 'पदैकदेशेऽपि पदसमुदायोपचाराद्वा' इहैवं गुणस्थानकनिर्देशो द्रष्टव्यः, तद्यथा—मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं सासादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानं सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानं देशविरतिगुणस्थानं प्रमत्तसंयतगुणस्थानं अप्रमत्तसंयतगुणस्थानं अपूर्वकरणगुणस्थानं अनिवृत्तिबादरसंपरायगुणस्थानं सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानं उपशान्तकषायवीतरागच्छद्मस्थगुणस्थानं क्षीणकषायवीतरागच्छद्मस्थगुणस्थानं सयोगिकेवलिगुणस्थानं अयोगिकेवलिगुणस्थानं इत्येतानि चतुर्दश गुणस्थानानि भवन्ति। तत्र मिथ्या—विपर्यस्ता दृष्टिः—अर्हत्प्रणीततत्त्वप्रतिपत्तिर्यस्य भक्षितधत्तूरपुरुषस्य सिते पीतप्रतिपत्तिवत् स मिथ्यादृष्टिः, गुणा—ज्ञानदर्शनचारित्ररूपा जीवस्वभावविशेषाः, तिष्ठन्ति गुणा अस्मिन्निति स्थानं—ज्ञानादिगुणानामेव शुद्ध्यशुद्धिप्रकर्षापकर्षकृतः स्वरूपभेदः, गुणानां स्थानं गुणस्थानं, मिथ्यादृष्टेर्गुणस्थानं—सासादनाद्यपेक्षया ज्ञानादिगुणानां शुद्ध्यपकर्षकृतः स्वरूपभेदो मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं। ननु यदि मिथ्यादृष्टिरसौ कथं तस्य गुणस्थानसंभवः?, गुणा हि ज्ञानदर्शनचारित्ररूपाः, तत्कथं ते दृष्टौ ज्ञानादिविपर्यस्तायां भवेयुः?, उच्यते, इह यद्यपि

तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणात्मगुणसर्वघातिप्रबलमिथ्यात्वमोहनीयविपाकोदयवशाद्वस्तुप्रतिपत्तिरूपा दृष्टिरसुमतो विपर्यस्ता भवति तथापि काचिन्मनुष्यपश्वादिप्रतिपत्तिरन्ततो निगोदावस्थायामपि तथाभूताव्यक्तस्पर्शमात्रप्रतिपत्तिरविपर्यस्ताऽपि भवति, यथाऽतिबहलघनपटलसमाच्छादितायामपि चन्द्रार्कप्रभायां काचित्प्रभा, तथाहि—समुन्नतनूतनघनाघनघनपटलेन रविरजनिकरकरनिकरतिरस्कारेऽपि नैकान्तेन तत्प्रभाविनाशः संपद्यते, प्रतिप्राणिप्रसिद्धदिनरजनिविभागाभावप्रसङ्गात्, उक्तं च—"सुट्ठुवि मेहसमुदए होइ पहा चंदसूराण"मिति, [सुष्ठ्वपि मेघसमुदये भवति प्रभा चन्द्रसूर्ययोः] एवमिहापि प्रबलमिथ्यात्वोदयेऽपि काचिदविपर्यस्तापि दृष्टिर्भवतीति तदपेक्षया मिथ्यादृष्टेरपि गुणस्थानसंभवः, यद्येवं ततः कथमसौ मिथ्यादृष्टिरेव मनुष्यपश्वादिप्रतिपत्त्यपेक्षया अन्ततो निगोदावस्थायामपि तथाभूताव्यक्तस्पर्शमात्रप्रतिपत्त्यपेक्षया वा सम्यग्दृष्टित्वादपि ?, नैष दोषः, यतो भगवदर्हत्प्रणीतं सकलमपि प्रवचनार्थमभिरोचयमानोऽपि यदि तद्गतमेकमप्यक्षरं न रोचयति तदानीमप्येष मिथ्यादृष्टिरेवोच्यते, तस्य भगवति सर्वज्ञे प्रत्ययनाशात्, उक्तं च—"सूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः। मिथ्यादृष्टिः सूत्रं हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम्॥ १॥" किं पुनः शेषो भगवदर्हदभिहितयथावज्जीवाजीवादिवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिविकलः ?, ननु सकलप्रवचनार्थाभिरोचनात्तद्गतकतिपयार्थानां चारोचनादेष न्यायतः सम्यग्मिथ्यादृष्टिरेव भवितुमर्हति, कस्मान्मिथ्यादृष्टिः ?, तदसत्, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, इह यदा सकलं वस्तु जिनप्रणीततया सम्यक् श्रद्धत्ते तदानीमसौ सम्यग्दृष्टिः, यदा त्वेकस्मिन्नपि वस्तुनि पर्याये वा मतिदौर्बल्यादिना एकान्तेन सम्यक्परिज्ञानमिथ्यापरिज्ञानाभावतो न सम्यक् श्रद्धानं नाप्येकान्ततो विप्रतिपत्तिः तदा सम्यग्मिथ्यादृष्टिः, उक्तं च **शतकबृहच्चूर्णौ**—"जहा नालिकेरदीववासिस्स खुहाइयस्सवि इत्थ समागयस्स पुरिसस्स ओयणाइए अणेगविहे ढोइए तस्स आहारस्सोवरिं न रुई न य निंदा, जेण तेण सो ओयणाइओ

॥ ३७६ ॥

आहारो न कयावि दिट्ठो नावि सुओ, एवं सम्मामिच्छादिट्ठिस्सवि जीवाइपयत्थाणं उवरि न य रुई नावि निंद"त्ति, यदा पुनरेकस्मिन्नपि वस्तुनि पर्याये वा एकान्ततो विप्रतिपत्तिं प्रतिपद्यते तदा मिथ्यादृष्टिरेवेत्यदोषः १। तथा आयं—औपशमिकसम्यक्त्वलाभलक्षणं सादयति—अपनयतीति नैरुक्ते यशब्दलोपे आसादनं—अनन्तानुबंधिकषायवेदनं, सति ह्यस्मिन् परमानन्दसुखफलदो निःश्रेयसतरुबीजभूत औपशमिकसम्यक्त्वलाभो जघन्यतः समयमात्रेण उत्कृष्टतः षड्भिरावलिकाभिरपगच्छतीति, सह आसादनेन वर्तत इति सासादनः सम्यग्—अविपर्यस्ता दृष्टिः—जिनप्रणीतवस्तुप्रतिपत्तिर्यस्य स सम्यग्दृष्टिः सासादनश्चासौ सम्यग्दृष्टिश्च सासादनसम्यग्दृष्टिः तस्य गुणस्थानं सासादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानं, अथवा सह आसातनया—अनन्तानुबन्ध्युदयलक्षणया वर्तत इति सासातनः स चासौ सम्यग्दृष्टिश्च २ तस्य गुणस्थानं सासातनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानं, सास्वादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थानमिति वा पाठः, तत्र सह सम्यक्त्वलक्षणरसास्वादनेन वर्तत इति सास्वादनः, यथा हि भुक्तक्षीरान्नविषयव्यलीकचित्तः पुरुषस्तद्वमनकाले क्षीरान्नरसमास्वादयति तथैषोऽपि मिथ्यात्वाभिमुखतया सम्यक्त्वस्योपरि व्यलीकचित्तः सम्यक्त्वमुद्वमन् तद्रसमास्वादयति ततः स चासौ सम्यग्दृष्टिश्च २ तस्य गुणस्थानं, एतच्चैवं भवति—इहापारसंसारपारावारान्तर्वर्ती जन्तुर्मिथ्यादर्शनमोहनीयादिप्रत्ययमनन्तपुद्गलपरावर्तान् यावदनेकशारीरिकमानसिकदुःखलक्षाण्यनुभूय कथमपि तथाभव्यत्वपरिपाकवशतो गुरुतरगिरिसरित्प्रवाहवाह्यमानोपलघोलनाकल्पेनाध्यवसायविशेषरूपेणानाभोगनिर्वर्तितेन यथाप्रवृत्तिकरणेनाऽऽयुर्वर्जानि ज्ञानावरणादिकर्माणि सर्वाण्यपि पृथक्पल्योपमसङ्ख्येयभागन्यूनैकसागरोपमकोटीकोटीस्थितिकानि करोति, अत्र चान्तरे कर्कशकर्मपटलापहस्तितवीर्यविशेषाणामसुमतामतिकठोरतरनिबिडचिरप्ररूढगहनतरुग्रन्थिवद् दुर्भेदः कर्मपरिणामजनितो जीवस्य घनरागद्वेषपरिणामरूपोऽभिन्नरूपो ग्रन्थिर्भवति, इमं च ग्रन्थिं यावदभव्या अपि यथाप्रवृत्तिकरणेन कर्म क्षपयित्वाऽनन्तशः समागच्छन्ति, ततो

ग्रन्थिभेदं कर्तुमसमर्थाः पुनरपि व्यावृत्त्य संक्लेशवशादुत्कृष्टस्थितीनि कर्माणि कुर्वन्ति, कश्चित्पुनर्महात्मा समासन्नपरमनिर्वृतिसुखः समुल्लसितप्रभूतदुर्निवार्यवीर्यप्रसरो निसिताकुण्ठकुठारधारयेवापूर्वकरणरूपया परमविशुद्ध्या यथोक्तस्वरूपस्य ग्रन्थेर्भेदं विधाय मिथ्यात्वमोहनीयकर्मस्थितेरन्तर्मुहूर्तमुदयक्षणादुपरि गत्वा अनिवृत्तिकरणसंज्ञितेनान्तर्मुहूर्तकालमानं तत्प्रदेशवेद्यदलिकाभावरूपमन्तरकरणं करोति, अत्र च यथाप्रवृत्तापूर्वानिवृत्तिकरणानामयं क्रमो, यथा—"जा गंठी ता पढमं गंठिं समइच्छओ भवे बीयं । अनियट्टीकरणं पुण सम्मत्तपुरक्खडे जीवे ॥ १ ॥" [यावत् ग्रन्थिस्तावद् प्रथमं ग्रन्थिं समतिक्रामतो भवेद् द्वितीयं । अनिवृत्तिकरणं पुनः पुरस्कृतसम्यक्त्वे जीवे ॥ १ ॥] **'गंठिं समइच्छओ'**त्ति ग्रन्थिं समतिक्रामतो भिन्दानस्येतियावत्, **'सम्मत्तपुरक्खडे'**त्ति सम्यक्त्वं पुरस्कृतं येन स तथा तस्मिन्, आसन्नसम्यक्त्वे जीवे अनिवृत्तिकरणं भवतीत्यर्थः । एतस्मिंश्चान्तरकरणे कृते तस्य कर्मणः स्थितिद्वयं भवति, अन्तरकरणादधस्तनी प्रथमा स्थितिरन्तर्मुहूर्तमाना, तस्मादेव चान्तरकरणादुपरितनी द्वितीया, स्थापना चेयं ः, तत्र प्रथमस्थितौ मिथ्यात्वदलिकवेदनादसौ मिथ्यादृष्टिरेव, अन्तर्मुहूर्तेन पुनस्तस्यामपगतायामन्तरकरणप्रथमसमय एवौपशमिकं सम्यक्त्वमवाप्नोति, मिथ्यात्वदलिकवेदनाऽभावात्, यथा हि वनदवानलः पूर्वदग्धेन्धनमूषरं वा देशमवाप्य विध्यायति तथा मिथ्यात्ववेदनवनदवोऽप्यन्तरकरणमवाप्य विध्यायति, तथा च सति तस्यौपशमिकसम्यक्त्वलाभः, तस्यां चान्तर्मौहूर्तिक्यामुपशान्ताद्धायां परमनिधिलाभकल्पायां जघन्येन समयशेषायां उत्कृष्टतः षडावलिकाशेषायां कस्यचिन्महाबिभीषिकोत्थानकल्पस्तथाविधं किंचिन्निमित्तमाश्रित्यानन्तानुबन्ध्युदयो भवति, तदुदये चासौ सासादनसम्यग्दृष्टिगुणस्थाने वर्तते, उपशमश्रेणिप्रतिपतितो वा कश्चित्सासादनत्वं यातीति कार्मग्रन्थिमतं, सिद्धान्तमते तु श्रेण्याः समाप्तौ प्रतिपतितः प्रमत्तगुणस्थानेऽप्रमत्तगुणस्थाने वा तिष्ठते, कालगतस्तु देवेष्वविरतो भवतीति, सासादनोत्तरकालं चावश्यं

मिथ्यात्वोदयादयं मिथ्यादृष्टिर्भवतीति २ । तथा सम्यक् च मिथ्या च दृष्टिर्यस्यासौ सम्यग्मिथ्यादृष्टिः तस्य गुणस्थानं सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं, इहानन्तरोक्तविधिना लब्धेनौपशमिकसम्यक्त्वेनौषधविशेषकल्पेन मदनकोद्रवस्थानीयं मिथ्यात्वमोहनीयं कर्म शोधयित्वा त्रिधा करोति, तद्यथा—शुद्धमर्धविशुद्धमविशुद्धं चेति, स्थापना ० ◉ ०, तत्र त्रयाणां पुञ्जानां मध्ये यदा अर्धविशुद्धपुञ्ज उदेति तदा तदुदयवशाज्जीवस्यार्धविशुद्धमर्हदभिहिततत्त्वश्रद्धानं भवति, तेन तदासौ सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानमन्तर्मुहूर्तकालं स्पृशति, तत ऊर्द्ध्वमवश्यं सम्यक्त्वं मिथ्यात्वं वा गच्छतीति ३ । तथा विरमति स्म—सावद्ययोगेभ्यो निवर्तते स्मेति विरतः न विरतोऽविरतः अथवा विरमणं विरतं—सावद्ययोगप्रत्याख्यानं नास्य विरतमस्तीत्यविरतः स चासौ सम्यग्दृष्टिश्चेत्यविरतसम्यग्दृष्टिः, इदमुक्तं भवति—यः पूर्ववर्णितौपशमिकसम्यग्दृष्टिः शुद्धदर्शनमोहपुञ्जोदयवर्ती वा क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिः क्षीणदर्शनसप्तको वा क्षायिकसम्यग्दृष्टिरविरतप्रत्ययं दुरन्तनरकादिदुःखफलकर्मबन्धं सावद्ययोगविरतिं च परममुनिप्रणीतसिद्धिसौधाध्यारोहणनिःश्रेणिकल्पां जानन्नपि न विरतिमभ्युपगच्छति न च तत्पालनाय यतते, अप्रत्याख्यानावरणोदयविघ्नितत्वात्, ते हि अल्पमपि प्रत्याख्यानमावृण्वन्ति, स इहाविरतसम्यग्दृष्टिरुच्यते ४ । तथा सर्वसावद्ययोगस्य देशे—एकव्रतविषयस्थूलसावद्ययोगादौ सर्वव्रतविषयानुमतिवर्जसावद्ययोगान्ते विरतं—विरतिर्यस्यासौ देशविरतिः, सर्वसावद्ययोगविरतिस्त्वस्य नास्ति, प्रत्याख्यानावरणकषायोदयात्, सर्वविरतिरूपं हि प्रत्याख्यानमावृण्वन्तीति प्रत्याख्यानावरणा उच्यन्ते इति, देशविरतस्य गुणस्थानं देशविरतगुणस्थानं ५ । तथा संयच्छति स्म—सर्वसावद्ययोगेभ्यः सम्यगुपरमति स्मेति संयतः प्रमाद्यति स्म—मोहनीयादिकर्मोदयप्रभावतः संज्वलनकषायनिद्राद्यन्यतमप्रमादयोगतः संयमयोगेषु सीदति स्मेति प्रमत्तः स चासौ संयतश्च प्रमत्तसंयतः तस्य गुणस्थानं प्रमत्तसंयतगुणस्थानं—विशुद्ध्यविशुद्धिप्रकर्षापकर्षकृतः स्वरूपभेदः, तथाहि—देशविरतगुणापेक्षया एतद्गुणानां विशुद्धिप्रकर्षोऽ-

शुद्ध्यपकर्षश्च, अप्रमत्तसंयतगुणापेक्षया तु विपर्ययः, एवमन्येष्वपि गुणस्थानकेषु पूर्वोत्तरगुणापेक्षया विशुद्ध्यविशुद्धिप्रकर्षापकर्षयोजना द्रष्टव्या ६। तथा न प्रमत्तोऽप्रमत्तो—निद्रादिप्रमादरहितः स चासौ संयतश्चाप्रमत्तसंयतस्तस्य गुणस्थानमप्रमत्तसंयतगुणस्थानं ७। तथा अपूर्वमभिनवमनन्यसदृशमितियावत् करणं—स्थितिघातरसघातगुणश्रेणिगुणसंक्रमस्थितिबन्धानां पञ्चानां पदार्थानां निर्वर्तनं यस्यासावपूर्वकरणः, तथाहि—बृहत्प्रमाणाया ज्ञानावरणादिकर्मस्थितेरपवर्तनाकरणेन खण्डनं—अल्पीकरणं स्थितिघातः, रसस्यापि—कर्मपरमाणुगतस्निग्धलक्षणस्य प्रचुरीभूतस्य सतोऽपवर्तनाकरणेन खण्डनं रसघातः, एतौ च द्वावपि पूर्वगुणस्थानकेषु विशुद्धेरल्पत्वादल्पावेव कृतवान् अत्र पुनर्विशुद्धेः प्रकृष्टतरत्वाद् बृहत्प्रमाणतयाऽपूर्वाविमौ करोति, तथा उपरितनस्थितेर्विशुद्धिवशादपवर्तनाकरणेनावतारितस्य दलिकस्यान्तर्मुहूर्तं यावदुदयक्षणादुपरि क्षिप्रतरक्षपणाय प्रतिक्षणमसङ्ख्येयगुणवृद्ध्या यद्विरचनं सा गुणश्रेणिः, स्थापना एतां च पूर्वगुणस्थानेष्वविशुद्धतरत्वात् कालतो द्राघीयसीं दलिकविरचनामाश्रित्याप्रथीयसीं च दलिकस्याल्पस्यापवर्तनाद्विरचितवान्, इह तु तामेव विशुद्धत्वादपूर्वां कालतो ह्रस्वतरां दलिकविरचनामाश्रित्य पुनः पृथुतरां बहुतरदलिकस्यापवर्तनाद्विरचयतीति, तथा बध्यमानशुभाशुभप्रकृतिषु अबध्यमानशुभाशुभप्रकृतिदलिकस्य प्रतिक्षणमसङ्ख्येयगुणवृद्ध्या विशुद्धिवशान्नयनं गुणसंक्रमः, तमप्यसाविह अपूर्वं करोति, तथा स्थितिं च कर्मणामशुद्धत्वात् प्राग्द्राघीयसीं बद्धवान्, इह तु तामपूर्वां पल्योपमासङ्ख्येयभागेन हीनां हीनतरां हीनतमां च विशुद्धिवशाद्बध्नाति, अयं चापूर्वकरणो द्विधा—क्षपक उपशमकश्च, क्षपणोपशमनार्हत्वाच्चैवमुच्यते राज्यार्हकुमारराजवत्, न पुनरसौ क्षपयत्युपशमयति वा किमपि सर्वात्मना कर्म, तस्य गुणस्थानमपूर्वकरणगुणस्थानं, अस्मिंश्च गुणस्थानके कालत्रयवर्तिनो नानाजीवानाश्रित्य प्रतिसमयं यथोत्तरमधिकवृद्ध्या असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि भवन्ति, तथाहि—येऽस्यान्तर्मुहूर्तप्रमाणस्य

गुणस्थानस्य प्रथमसमयं प्रतिपन्नाः प्रतिपद्यन्ते प्रतिपत्स्यन्ते च तान् सर्वानपेक्ष्य जघन्यादीन्युत्कृष्टान्तान्यसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि लभ्यन्ते, कचित्कदाचित्केषाञ्चित्प्रथमसमयवर्तिनां परस्परमध्यवसायस्थाने-नानात्वस्यापि भावात्, तस्य च नानात्वस्यैतावत एव केवलज्ञानेनोपलब्धत्वात्, अत एव चेदमपि न वाच्यं कालत्रयवर्तिनामेतद्गुणस्थानकप्रथमसमयप्रतिपत्तृणामानन्त्यात्परस्परमध्यवसायस्थानानां नानात्वाच्चानन्तान्यध्यवसायस्थानानि प्राप्नुवन्ति, बहूनां प्राय एकाध्यवसायस्थानवर्तित्वात्, ततो द्वितीयसमये तदन्यान्यधिकतराण्यध्यवसायस्थानानि लभ्यन्ते तृतीयसमये तदन्यान्यधिकतराणि चतुर्थसमये तदन्यान्यधिकतराणीत्येवं यावच्चरमसमयः, एतानि च स्थाप्यमानानि विषमचतुरस्रं क्षेत्रमास्तृणन्ति, स्थापना ननु द्वितीयादिसमयेष्वध्यवसायस्थानानां वृद्धौ किं कारणं?, उच्यते, स्वभावविशेषः, एतद्गुणस्थानकप्रतिपत्तारो हि प्रतिसमयं विशुद्धिप्रकर्षमासादयन्तः खलु स्वभावत एव बहवो विभिन्नेषु विभिन्नेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्तन्त इति, अत्र च प्रथमसमयजघन्याध्यवसायस्थानात् प्रथमसमयोत्कृष्टमध्यवसायस्थानमनन्तगुणविशुद्धं प्रथमसमयोत्कृष्टाच्चाध्यवसायस्थानाद् द्वितीयसमयजघन्याध्यवसायस्थानमनन्तगुणविशुद्धं तस्मात्तदुत्कृष्टमनन्तगुणविशुद्धं इत्येवं यावद् द्विचरमसमयोत्कृष्टाध्यवसायस्थानाच्चरमसमयजघन्याध्यवसायस्थानमनन्तगुणविशुद्धं तस्मादपि तदुत्कृष्टमनन्तगुणविशुद्धमिति, एकसमयगतानि चामून्यध्यवसायस्थानानि परस्परं षट्स्थाननिपतितानि, युगपदेतद्गुणस्थानकप्रविष्टानां च परस्परमध्यवसायस्थानस्य व्यावृत्तिलक्षणा निवृत्तिरप्यस्ति, यथोक्तमनन्तरमितिकृत्वा निवृत्तिगुणस्थानकमप्येतदुच्यते ८। तथा युगपद्गुणस्थानकं प्रतिपन्नानां बहूनामपि जीवानामन्योऽन्यमध्यवसायस्थानस्य व्यावृत्तिः—निवृत्तिः सा नास्ति अस्येत्यनिवृत्तिः, समकालमेतद्गुणस्थानकमारूढस्यापरस्य यस्मिन् समये यदध्यवसायस्थानमन्योऽपि विवक्षितः पुरुषस्तस्मिन् समये तदेवाध्यवसायस्थानं समनुवर्तते इत्यर्थः, संपरैति—पर्य-

टति संसारमनेनेति संपरायः—कषायोदयः बादरः—सूक्ष्मकिट्टीकृतसंपरायापेक्षया स्थूरः संपरायो यस्य स बादरसंपरायः अनिवृत्तिश्चासौ बादरसंपरायश्च २ तस्य गुणस्थानमनिवृत्तिबादरसंपरायगुणस्थानं, तस्यां चानिवृत्तिबादरगुणस्थानकाद्धायामान्तर्मौहूर्तिक्यां प्रथमसमयादारभ्य प्रतिसमयमनन्तगुणविशुद्धं यथोत्तरमध्यवसायस्थानं भवति, यावन्तश्चान्तर्मुहूर्ते समयास्तावन्त्येवाध्यवसायस्थानानि तत्प्रविष्टानां भवन्ति नाधिकानि, एकसमयप्रविष्टानां सर्वेषामप्येकाध्यवसायस्थानत्वात्, स चानिवृत्तिबादरो द्वेधा—क्षपक उपशमकश्च, क्षपयति उपशमयति वा कषायाष्टकादिकमितिकृत्वा ९। तथा सूक्ष्मः—किट्टीकृतः संपरायो—लोभकषायोदयरूपो यस्य स सूक्ष्मसंपरायः, स द्विधा—क्षपक उपशमकश्च, क्षपयति उपशमयति वा अनिवृत्तिबादरेण किट्टीकृतं लोभमेकमितिकृत्वा, तस्य गुणस्थानं सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानं १०। तथा छादयति ज्ञानादिकं गुणमात्मन इति छद्म—ज्ञानावरणीयादिघातिकर्मोदयः छद्मनि तिष्ठतीति छद्मस्थः, स च सरागोऽपि भवतीति तद्व्यवच्छेदार्थं वीतरागग्रहणं, वीतो—विगतो रागो—मायालोभकषायोदयरूपः उपलक्षणत्वादस्य द्वेषोऽपि—क्रोधमानोदयरूपो यस्य स वीतरागः स चासौ छद्मस्थश्च वीतरागच्छद्मस्थः, स च क्षीणकषायोऽपि भवति तस्यापि यथोक्तरागापगमात् ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमुपशान्तकषायग्रहणं, उपशान्ताः—उपशमिता विद्यमाना एव सन्तः संक्रमणोद्वर्तनापवर्तनादिकरणैर्विपाकोदयप्रदेशोदयायोग्यत्वेन व्यवस्थापिताः कषाया येन स उपशान्तकषायः स चासौ वीतरागच्छद्मस्थश्च २ तस्य गुणस्थानमुपशान्तकषायवीतरागच्छद्मस्थगुणस्थानं ११। तथा क्षीणा—अभावमापन्नाः कषाया यस्य स क्षीणकषायः, तत्रान्येष्वपि गुणस्थानकेषु क्षपकश्रेणिद्वारोक्तयुक्त्या कापि कियतामपि कषायाणां क्षीणत्वसंभवात् क्षीणकषायव्यपदेशः संभवति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं वीतरागग्रहणं, क्षीणकषायवीतरागत्वं च केवलिनामप्यस्तीति तद्व्यवच्छेदार्थं छद्मस्थग्रहणं, यद्वा छद्मस्थः सरागोऽपि भवतीति तदपनोदार्थं वीतरागग्रहणं, वीतरागश्चासौ छद्मस्थश्च

वीतरागच्छद्मस्थः, स चोपशान्तकषायोऽप्यस्तीति तद्व्यवच्छेदार्थं क्षीणकषायग्रहणं, क्षीणकषायश्चासौ वीतरागच्छद्मस्थश्च २ तस्य गुणस्थानं क्षीणकषायवीतरागच्छद्मस्थगुणस्थानं १२। तथा योजनं योगो—व्यापारः, उक्तं च—"कायवाङ्मनःकर्म योगः" (तत्त्व० ६—१) सह योगेन वर्तन्ते ये ते सयोगा—मनोवाक्कायाः ते यस्य विद्यन्ते स सयोगी, तत्र भगवतः काययोगश्चङ्क्रमणनिमेषोन्मेषादिः वाग्योगो देशनादिः मनोयोगो मनःपर्यायज्ञानिभिरनुत्तरसुरादिभिर्वा मनसा पृष्टस्य मनसैव देशना, ते हि भगवत्प्रयुक्तानि मनोद्रव्याणि मनःपर्यायज्ञानेनावधिज्ञानेन च पश्यन्ति, दृष्ट्वा च ते हि विवक्षितवस्त्वालोचनाऽऽकारार्थानुपपत्त्या अलोकस्वरूपादिकमपि बाह्यमर्थं पृष्टमवगच्छंति, केवलं ज्ञानं दर्शनं च विद्यते यस्य स केवली सयोगी चासौ केवली च सयोगिकेवली तस्य गुणस्थानं सयोगिकेवलिगुणस्थानं १३। तथा योगः—पूर्वोक्तो विद्यते यस्यासौ योगी न योगी अयोगी स चासौ केवली च अयोगिकेवली तस्य गुणस्थानमयोगिकेवलिगुणस्थानं, अयोगित्वं पुनरेवं—इह त्रिविधोऽपि योगः प्रत्येकं द्विधा—सूक्ष्मो बादरश्च, तत्र केवलोत्पत्तेरनन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो देशोनां पूर्वकोटीं विहृत्यान्तर्मुहूर्तावशेषायुष्कः सयोगिकेवली शैलेशीं प्रतिपित्सुः पूर्वं बादरकाययोगेन बादरवाग्योगं निरुणद्धि ततो बादरमनोयोगं ततः सूक्ष्मकाययोगेन बादरकाययोगं, सति तस्मिन् सूक्ष्मयोगस्य निरोद्धुमशक्यत्वात्, ततस्तेनैव सूक्ष्मवाग्योगं ततः सूक्ष्ममनोयोगं ततः सूक्ष्मक्रियमनिवृत्ति शुक्लध्यानं ध्यायन् सूक्ष्मकाययोगं स्वात्मनैव निरुणद्धि, अन्यस्यावष्टम्भनीययोगान्तरस्य तदाऽसत्त्वात्, तन्निरोधानन्तरं समुच्छिन्नक्रियमप्रतिपाति शुक्लध्यानं ध्यायन् ह्रस्वपञ्चाक्षरोच्चारणमात्रकालं शैलेशीकरणं प्रविष्टो भवति, शीलस्य—योगलेश्याकलङ्कविप्रमुक्तयथाख्यातचारित्रलक्षणस्य य ईशः स शीलेशस्तस्येयं शैलेशी, त्रिभागोनस्वदेहावगाहनायामुदरादिरन्ध्रपूरणवशात् संकोचितस्वप्रदेशस्य शैलेशस्यात्मनोऽत्यन्तस्थिरावस्थितिरित्यर्थः तस्यां करणं—पूर्वरचितशैलेशीसमयसमानगुणश्रेणिकस्य वेदनीयनामगोत्राख्यस्याघातिकर्मत्रित-

यस्यासङ्ख्येयगुणया श्रेण्या आयुःशेषस्य तु यथास्वरूपस्थितया श्रेण्या निर्जरणं शैलेशीकरणं, तत्रासौ प्रविष्टोऽयोगिकेवली भवति, अयं च भवस्थः, ततः शैलेशीकरणचरमसमयानन्तरं कोशबन्धविमोक्षलक्षणसहकारिसमुत्थस्वभावविशेषादेरण्डफलमिव भगवानपि कर्मसम्बन्धविमोक्षलक्षणसहकारिसमुत्थस्वभावविशेषादूर्द्ध्वं गच्छति, स चोर्द्ध्वं गच्छन् ऋजुश्रेण्यां यावत्स्वाकाशप्रदेशेषु इहावगाढस्तावत एव प्रदेशानूर्द्ध्वमप्यवगाहमानो विवक्षितसमयाचान्यत्समयान्तरमस्पृशन् लोकान्ते गच्छति, न परतोऽपि, गत्युपष्टम्भकधर्मास्तिकायाभावात्, तत्र च गतः सन् शाश्वतं कालमवतिष्ठते १४।२२४ ॥ २ ॥ इदानीं 'मग्गणचउदसगो'त्ति पञ्चविंशत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

गइ १ इंदिए य २ काये ३ जोए ४ वेए ५ कसाय ६ नाणेसुं ७ । संजम ८ दंसण ९ लेसा १०
भव ११ सम्मे १२ सन्नि १३ आहारे १४ ॥ ३ ॥

गतिः इन्द्रियाणि कायाः योगाः वेदाः कषायाः ज्ञानानि संयमः दर्शनानि लेश्याः भव्याः सम्यक्त्वं संज्ञी आहारक इति मूलभेदापेक्षया चतुर्दश मार्गणास्थानानि, मार्गणं—जीवादीनां पदार्थानामन्वेषणं मार्गणा तस्याः स्थानानि—आश्रया मार्गणास्थानानि, उत्तरभेदापेक्षया तु द्वाषष्टिः, तथाहि—सुरनरतिर्यग्नारकगतिभेदाद् गतिश्चतुर्धा, स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रेन्द्रियभेदात् पञ्च इंद्रियाणि, पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसकायभेदात् कायः षोढा, मनोवचनकायाख्या योगास्त्रयः, स्त्रीपुंनपुंसकस्वरूपा वेदास्त्रयः, क्रोधमानमायालोभलक्षणाः कषायाश्चत्वारः, मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलभेदात् पञ्च ज्ञानानि, ज्ञानग्रहणेन चाज्ञानमपि तत्प्रतिपक्षभूतमुपलक्ष्यते, तच्च त्रिधा—मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानभेदात्, एवमष्टौ, सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकसूक्ष्मसंपराययथाख्यातभेदात् संयमः पञ्चधा, तत्प्रतिपक्षत्वाच्च देशसंयमोऽसंयमश्च गृह्यते, एवं सप्त, चक्षुरचक्षुरवधिकेवलभेदाच्चत्वारि दर्शनानि, कृष्णा नीला कापोती तैजसी पद्मा शुक्ला चेति षट् लेश्याः, भव्यस्तत्प्रतिपक्षत्वेन चाभव्य इति द्वयं, क्षायोपशमिकक्षायिकौपशमिकभेदात् सम्यक्त्वं त्रिधा, सम्यक्त्वग्रहणेन च तत्प्रतिपक्षभूतानि मिश्रसासादनमिथ्यात्वान्यपि गृह्यन्ते एवं षट्, संज्ञी तत्प्रतिपक्षश्चासंज्ञीति द्वयं, आहारकस्तत्प्रतिपक्षोऽनाहारक इति द्वयं, सर्वमीलने च द्वाषष्टिरिति २२५ ॥३॥ इदानीं 'उवओग बारस'त्ति षड्विंशत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

मइ १ सुय २ ओही ३ मण ४ केवलाणि ५ मइ ६ सुयअन्नाण ७ विब्भंगा ८ । अचक्खु ९ चक्खु १० अवही ११ केवलचउदंसणु १२ वउगा ॥ ४ ॥

उपयुज्यते—वस्तुपरिच्छेदं प्रति व्यापार्यते जीव एभिरित्युपयोगाः—बोधरूपा जीवस्य स्वतत्त्वभूता व्यापाराः, ते च द्विधा—साकारा अनाकाराश्च, तत्र आकारः—प्रतिवस्तु प्रतिनियतो ग्रहणपरिणामरूपो विशेषः 'आगारो उ विसेसो' इति वचनात् सह आकारेण वर्तन्ते इति साकाराः, सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषांशग्राहिण इत्यर्थः, तद्विपरीतास्त्वनाकाराः, सामान्यांशग्राहिण इत्यर्थः, तत्र मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलाख्यानि पञ्च ज्ञानानि, मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गरूपाणि त्रीणि चाज्ञानानि इत्यष्टौ साकाराः, अचक्षुश्चक्षुरवधिकेवलाख्यानि चत्वारि दर्शनान्यनाकाराः, तदेवं मिलिता द्वादश उपयोगाः, तत्र ज्ञानानि दर्शनानि च प्रागेवोक्तानि, तथा मतिश्रुतावधिज्ञानान्येव नञः कुत्सार्थत्वान्मिथ्यात्वकलुषिततया यदा कुत्सितानि भवन्ति तदा यथाक्रमं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गव्यपदेशभाञ्जि भवन्ति, 'विभंग'त्ति विपरीतो भङ्गः—परिच्छित्तिप्रकारो यस्मिन् तद्विभङ्गमिति २२६ ॥ ४ ॥ इदानीं 'योगा पन्नरस'त्ति सप्तविंशत्युत्तरं द्विशततमं द्वारमाह—

सच्चं १ मोसं २ मीसं ३ असच्चमोसं ४ मणो तह वई य ४। उरल १ विउव्वा २ हारा ३ मीस ३ कम्मयग १ मिय जोगा ॥ ५ ॥

यद्यपि मनोवाक्कायावष्टम्भसमुत्थो जीवस्य परिस्पन्द एव योग उच्यते तथाऽपीह योगशब्देन कारणे कार्योपचारात्तत्सहकारिभूतं मनःप्रभृत्येव विवक्षितमिति तैः सह योगस्य सामानाधिकरण्यं, तत्र मनश्चतुर्धा, तद्यथा—सत्यं मृषा मिश्रमसत्यामृषा च, तत्र सन्तो—मुनयः पदार्था वा जीवादयस्तेषु यथासङ्ख्यं मुक्तिप्रापकत्वेन यथावस्थितवस्तुस्वरूपचिन्तनेन च साधु सत्यं, यथा—अस्ति जीवः सदसद्रूपो देहमात्रव्यापीत्यादिरूपतया यथावस्थितवस्तुविकल्पनचिन्तनपरं, सत्यंविपरीतमसत्य, यथा—नास्ति जीव एकान्तसद्रूपो वेत्यादि अयथावस्थितवस्तुप्रतिभासनपरं, सत्यं च मृषा चेति मिश्रं, यथा धवखदिरपलाशादिमिश्रेषु बहुष्वशोकवृक्षेष्वशोकवनमेवेदमिति विकल्पनपरं, अत्र हि कतिपयाशोकवृक्षाणां सद्भावात् सत्यता अन्येषामपि धवादीनां सद्भावादसत्यता, व्यवहारनयमतापेक्षया चैवमुच्यते, परमार्थतः पुनरिदमसत्यमेव, यथाविकल्पितार्थायोगात्, तथा यन्न सत्यं नापि मृषा नापि सत्यमृषा तदसत्यामृषा, इह विप्रतिपत्तौ सत्यां यद्वस्तुप्रतिष्ठाशया सर्वज्ञमतानुसारेण विकल्प्यते यथा अस्ति जीवः सदसद्रूप इति तत्किल सत्यं परिभाषितं आराधकत्वात्, यत्पुनर्विप्रतिपत्तौ सत्यां वस्तुप्रतिष्ठाशया सर्वज्ञमतोत्तीर्णं विकल्प्यते यथा नास्ति जीव एकान्तनित्यो वेति तदसत्यं विराधकत्वात्, यत्पुनर्वस्तुप्रतिष्ठाशामन्तरेण स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरं यथा हे देवदत्त! घटमानय गां देहि मह्यमित्यादिचिन्तनं तदसत्यामृषा, इदं हि स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरत्वान्न यथोक्तलक्षणं सत्यं नापि मृषेति, इदमपि व्यवहारनयमतेन द्रष्टव्यं, निश्चयनयमतेन तु विप्रतारणादिबुद्धिपूर्वकमसत्येऽन्तर्भवति अन्यथा तु सत्ये इति। यथा मनः सत्यादिभेदाच्चतुर्धा तथा वागपि सत्यादिभेदाच्चतुर्धा। तत्रौदारिकवैक्रियाहारकाणि शरीराणि,

तत्र उदारं—प्रधानं, प्राधान्यं च तीर्थकरगणधरशरीरापेक्षया द्रष्टव्यं, ततोऽन्यस्यानुत्तरसुरशरीरस्याप्यनन्तगुणहीनरूपत्वात्, अथवा उदारं—सातिरेकयोजनशतसहस्रमानत्वाच्छेषशरीरेभ्यो बृहत्प्रमाणं, बृहत्ता चास्य वैक्रियमाश्रित्य भवधारणीयसहजशरीरापेक्षया द्रष्टव्या, अन्यथोत्तरवैक्रियं योजनलक्षमानमपि लभ्यते इति, उदारमेवौदारिकं, तथा विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया तस्यां भवं वैक्रियं, तथाहि—तदेकं भूत्वाऽनेकं भवति अनेकं च भूत्वा एकं तथा अणु भूत्वा महद्भवति महद् भूत्वा अणु इत्यादि, तथा चतुर्दशपूर्वविदा तीर्थकरस्फातिदर्शनादिकतथाविधकार्योत्पत्तौ विशिष्टलब्धिवशादाह्रियते—निर्वर्त्यत इत्याहारकं, तथा मिश्रशब्दः प्रत्येकं संबध्यते, औदारिकमिश्रं वैक्रियमिश्रमाहारकमिश्रं च, तत्रौदारिकमिश्रं कार्मणेन, तच्चापर्याप्तावस्थायां केवलिसमुद्घातावस्थायां वा, उत्पत्तिदेशे हि पूर्वभवादनन्तरागतो जीव आद्यसमये कार्मणेनैव केवलेनाहारयति, ततः परमौदारिकस्याप्यारब्धत्वादौदारिकेण कार्मणमिश्रेण यावच्छरीरस्य निष्पत्तिः, केवलिसमुद्घातावस्थायां तु द्वितीयषष्ठसप्तमसमयेषु कार्मणेन मिश्रमौदारिकं प्रतीतमेव, तथा वैक्रियमिश्रं कार्मणेनौदारिकेण वा, तत्र कार्मणेन मिश्रं देवनारकाणामपर्याप्तावस्थायामाद्यसमयानन्तरं द्रष्टव्यं, बादरपर्याप्तकवायोः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याणां च वैक्रियलब्धिमतां वैक्रियारम्भकाले वैक्रियपरित्यागकाले वा औदारिकेण मिश्रं, तथा सिद्धप्रयोजनस्य चतुर्दशपूर्वविद आहारकं त्यजत औदारिकं गृह्णत आहारकं वा प्रारभमाणस्याहारकमिश्रमौदारिकेण ज्ञेयं, तथा **'कम्मयगं'**ति कर्मजकं कर्मणो जातं कर्मजं कर्मात्मकमित्यर्थः तदेव कर्मजकं, किमुक्तं भवति?—कर्मपरमाणव एवात्मप्रदेशैः सह क्षीरनीरवदन्योऽन्यानुगताः सन्तः शरीररूपतया परिणताः कर्मजशरीरमिति, अत एव तदन्यत्र कार्मणमित्युक्तं, कर्मणो विकारः कार्मणमिति, तथा चोक्तम्—"कम्मविवागो कम्मणमट्ठविहविचित्तकम्मनिप्फन्नं। सव्वेसिं सरीराणं कारणभूयं मुणेयव्वं ॥ १ ॥" [कर्मविपाकः कार्मणमष्टविधविचित्रकर्मनिष्पन्नं। सर्वेषां शरीराणां कार-

णभूतं ज्ञातव्यं ॥ १ ॥] अत्र 'सव्वेसिं' इति सर्वेषामौदारिकादीनां शरीराणां कारणभूतं—बीजभूतं कार्मणं शरीरमिति, न खल्वामूलसमुच्छिन्ने भवप्रपञ्चप्ररोहबीजभूते कार्मणे वपुषि शेषशरीरप्रादुर्भावः, इदं च कर्मजं शरीरं जन्तोर्गत्यन्तरसंक्रान्तौ साधकतमं कारणं, तथाहि—कर्मजेनैव वपुषा परिकरितो जन्तुर्मरणदेशमपहायोत्पत्तिदेशमभिसर्पति, ननु यदि कार्मणवपुःपरिकरितो गत्यन्तरं संक्रामति तर्हि स गच्छन्नागच्छन् वा कस्मान्न दृश्यते ?, उच्यते, कर्मपुद्गलानामतिसूक्ष्मतया चक्षुरादीन्द्रियागोचरत्वात्, तथा च परतीर्थिकैरप्युक्तम्—"अन्तरा भवदेहोऽपि, सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यते । निष्क्रामन्वा प्रविशन्वा, नाभावोऽनीक्षणादपि ॥ १ ॥" तदेवं चतुर्धा मनोयोगश्चतुर्धा वाग्योगः सप्तधा च काययोगः इति पञ्चदश योगाः । ननु तैजसमपि शरीरं विद्यते यद् भुक्ताहारपरिणमनहेतुः यद्वशाच्च विशिष्टतपोविशेषसमुत्थलब्धिविशेषस्य पुंसस्तेजोलेश्याविनिर्गमः तत्किमिह नोक्तमिति ?, उच्यते, सदा कार्मणेन सहाव्यभिचारितया तस्य तद्ग्रहणेनैव गृहीतत्वादिति २२७ ॥ ५ ॥ इदानीं 'परलोयगई गुणठाणएसु'त्ति अष्टाविंशत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

मिच्छे सासाणे वा अविरयभावंमि अहिगए अहवा । जंति जिया परलोयं सेसेक्कारसगुणे मोत्तुं ॥ ६ ॥

मिथ्यात्वे सासादनत्वे वा अथवा अविरतभावे—अविरतसम्यग्दृष्टित्वेऽधिगते—प्राप्ते सति, मिथ्यात्वादिना गृहीतेनेत्यर्थः, परलोकं—भवान्तरं जीवा व्रजन्ति, शेषांस्तु मिश्रदेशविरत्यादीनेकादश गुणस्थानकान् मुक्त्वा—इह भव एव सर्वथा परित्यज्य जीवाः परलोकं यान्ति, इयमत्र भावना—मिथ्यात्वेन गृहीतेन भवान्तरगमनं प्रतीतमेव, तस्य च सर्वत्रापि संभवात्, एवं सासादनभावेऽपि 'अणुबंधोदयमाउगबन्धं कालं च सासणो कुणइ ।' [सास्वादनोऽनन्तानुबन्धिबन्धोदयमायुर्बन्धं कालं च करोति] इति वचनात्, तथा गृहीतसम्य-

क्त्वस्यापि देवादिपूत्पादादविरतसम्यग्दृष्टित्वेऽपि परलोकगमनं, तथा गृहीतमिश्रभावो न भवान्तरं गच्छति, 'न सम्ममिच्छो कुणइ कालं' [न सम्यग्मिथ्यादृष्टिः कालं करोति] इति वचनात्, देशविरत्यादिगुणस्थानकानां तु विरतिसद्भाव एव भावात्, विरतिश्च यावज्जीवितावधिकत्वान्न तेषु परलोकसंभव इति २२८ ॥ ६ ॥ इदानीं 'गुणठाणयकालमाणं'त्येकोनत्रिंशदुत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

मिच्छत्तमभव्वाणं अणाइयमणंतयं च विन्नेयं । भव्वाणं तु अणाई सपज्जवसियं च सम्मत्ते ॥ ७ ॥
[मीसाखीणसजोगे न मरंतिक्कारसेसु अ मरंति । तेसुवि तिसु गहिएसुं परलोअगमो न अट्ठेसु ॥ ८ ॥] छावलियं सासाणं समहियतेत्तीससायर चउत्थं । देसूणपुव्वकोडी पंचमगं तेरसं च पुढो ॥८॥ लहुपंचक्खर चरिमं तइयं छट्ठाइ बारसं जाव । इह अट्ठ गुणट्ठाणा अंतमुहुत्ता पमाणेणं॥९॥

इह च मिथ्यात्वकालचिन्तायां चतुर्भङ्गी, तद्यथा—अनाद्यनन्तः १ अनादिसान्तः २ साद्यनन्तः ३ सादिसान्तश्च ४, तत्र मिथ्यात्वं—विपरीतरुचिरूपमभव्यानामनाद्यनन्तं च विज्ञेयं, अनादिकालात्तेषु तत्सद्भावात् आगामिकालेऽपि च तदभावासंभवादिति भावः, भव्यानां पुनर्मिथ्यात्वमनादि सपर्यवसितं, चशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् सादिसपर्यवसितं च विज्ञेयं, सपर्यवसितत्वं च सम्यक्त्वे—सम्यक्त्वावाप्तौ सत्यां, इदमुक्तं भवति—योऽनादिमिथ्यादृष्टिः सन् भव्यजीवः सम्यक्त्वं लप्स्यते तस्य मिथ्यात्वमनादिसान्तं, अनादिकालात्तेषु तस्य सद्भावात् आगामिकाले तु भव्यत्वान्यथानुपपत्तेरवश्यं सम्यक्त्वावाप्तौ पर्यवसानाच्च, यस्त्वनादिमिथ्यादृष्टिः सम्यक्त्वं लब्ध्वा केनापि कारणेन पुनर्मिथ्यात्वं याति तस्य तत्सादि, सम्यक्त्वलाभादनन्तरं तत्प्राप्तेः सादित्वात्, मिथ्यात्वे च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं उत्कृष्टतस्त्वर्हदाशातनादिपापबहुलतयाऽपार्धपुद्गलपरावर्तं यावत् स्थित्वा यदा पुनरपि सम्यक्त्वं लभते तदा तत्सान्तं,

साद्यनंतमितितृतीयभङ्गस्तु शून्य एव, प्रतिपतितसम्यग्दृष्टीनामेव हि मिथ्यात्वं सादि, तेषां चावश्यं सम्यक्त्वभावतो मिथ्यात्वस्थानन्तत्वासंभवादिति, तथा सासादनगुणस्थानकं उत्कर्षतः षडावलिकाप्रमाणं, तत ऊर्द्ध्वमवश्यं मिथ्यात्वोपगमात्, आवलिका चासङ्ख्यातसमयसमुदायरूपा, चतुर्थं—अविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानकं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि साधिकानि, तथाहि—कश्चिदितः स्थानादुत्कृष्टस्थितिष्वनुत्तरविमानेषूत्पन्नः तत्र चाविरतसम्यग्दृष्टित्वेन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितः ततश्च्युत्वाऽत्राप्यायातो यावदद्यापि विरतिं न लभते तावत्तद्भावेनैव स्थित इत्यतो मनुष्यभवसंबद्धकतिपयवर्षाधिकत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमसंभवः, पञ्चमं—देशविरतिगुणस्थानकं त्रयोदशं—सयोगिगुणस्थानकं, एते द्वे अपि पृथक् प्रत्येकं किञ्चिदूनपूर्वकोटिप्रमाणे, गर्भस्थो हि किल सातिरेकान्नव मासान् गमयति, जातोऽपि चाष्टौ वर्षाणि यावद्विरत्यनर्हो भवति, तत ऊर्द्ध्वं देशविरतिं प्रतिपत्त्य सर्वविरतिप्रतिपत्त्या केवलज्ञानं वोत्पाद्य यौ देशविरतिसयोगिकेवलिनौ प्रत्येकं पूर्वकोटिं जीवतस्तयोः किञ्चिदूनवर्षनवकलक्षणेन देशेन न्यूना पूर्वकोटिरिति, तथा चरमं—अयोगिकेवलिगुणस्थानं लघुपञ्चाक्षरं, किमुक्तं भवति?—नातिद्रुतं नातिविलम्बितं च किंतु मध्यमेन प्रकारेण यावता कालेन ङञणनम इत्येवंरूपाणि पञ्चाक्षराण्युच्चार्यन्ते तावत्कालमानमिति, तत ऊर्द्ध्वं मुक्त्यवाप्तेः, तृतीयं—सम्यग्मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं, तथा षष्ठादि द्वादशं यावत्प्रमत्ताप्रमत्तसंयतापूर्वकरणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोहक्षीणमोहरूपाणीत्यर्थः इत्येतान्यष्टौ गुणस्थानानि प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तप्रमाणानि, परतो गुणस्थानकान्तरगमनात् कालकरणाद्वेति, एतच्चोत्कृष्टतः कालप्रमाणमुक्तं, जघन्यतस्तु सासादनप्रमत्ताप्रमत्तसंयतापूर्वकरणानिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायोपशान्तमोहानामेकः समयः, तदूर्द्ध्वं मरणभावेनान्यत्रोपगमात्, मिथ्यादृष्टिमिश्राविरतदेशविरतक्षीणमोहसयोगिकेवलिनां चान्तर्मुहूर्तं,

अयोगिकेवलिनस्तु जघन्योत्कृष्टतः पूर्वोक्तमेवेति २२९ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ८ ॥ ९ ॥ इदानीं **'निरयतिरिनरसुराणं उक्कोस विउव्वणाकालो'**त्ति त्रिंशदुत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

अंतमुहुत्तं नरएसु हुंति चत्तारि तिरियमणुएसुं । देवेसु अद्धमासो उक्कोस विउव्वणाकालो ॥ १० ॥

अन्तर्मुहूर्तं नरकेषूत्कर्षतो विकुर्वणावस्थानकालः, तिर्यक्षु मनुष्येषु च चत्वार्यन्तर्मुहूर्तानि, देवेषु—भवनपत्यादिषु अर्धमासः—पञ्चदशदिनान्युत्कृष्टतो विकुर्वणाकाल इति २३० ॥ १० ॥ इदानीं **'सत्त समुग्घाय'**त्त्येकत्रिंशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

वेयण १ कसाय २ मरणे ३ वेउव्विय ४ तेयए य ५ आहारे ६ । केवलियसमुग्घाए ७ सत्त इमे हुंति मणुयाणं ॥ ११ ॥ एगिंदीणं केवलिआहारगवज्जिया इमे पंच । पंचावि अवेउव्वा विगलासन्नीण चत्तारि ॥ १२ ॥ केवलियसमुग्घाओ पढमे समयंमि विरयए दंडं । बीए पुणो कवाडं मंथाणं कुणइ तइयंमि ॥ १३ ॥ लोयं भरइ चउत्थे पंचमए अंतराइं संहरइ । छट्ठे पुण मंथाणं हरइ कवाडंपि सत्तमए ॥ १४ ॥ अट्ठमए दंडंपि हु उरलंगो पढमचरमसमएसुं । सत्तमछट्ठबिइज्जेसु होइ ओरालमिस्सेसो ॥ १५ ॥ कम्मणसरीरजोई चउत्थए पंचमे तइज्जे य । जं होइ अणाहारो सो तंमि तिगेऽवि समयाणं ॥ १६ ॥

समित्येकीभावे उत् प्राबल्येन हननं—वेदनीयादिकर्मप्रदेशानां निर्जरणं घातः, एकीभावेन प्राबल्येन घातः समुद्घातः, केन सहैकीभावगमनमिति चेद्, उच्यते, अर्थाद्वेदनादिभिः, तथाहि—यदाऽऽत्मा वेदनादिसमुद्घातं गतस्तदा वेदनाद्यनुभवज्ञानपरिणत एव भवति नान्यज्ञानप-

रिणत इति वेदनाद्यनुभवज्ञानेन सहैकत्वापत्तिर्जीवस्यावगन्तव्या, प्राबल्येन घातः कथमिति चेद्, उच्यते, इह वेदनादिसमुद्घातपरिणतो जन्तुर्बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरानुभवयोग्यानुदीरणाकरणेनाकृष्योदये प्रक्षिप्यानुभूय च निर्जरयति, आत्मप्रदेशैः सह संश्लिष्टान् शातयतीति भावः, स च सप्तधा, तद्यथा—वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातः मारणान्तिकसमुद्घातः वैक्रियसमुद्घातः तैजससमुद्घातः आहारकसमुद्घातः केवलिसमुद्घातश्चेति, तत्र वेदनया—असद्वेदनोदयजनितया पीडया हेतुभूतया समुद्घातो वेदनासमुद्घातः, स चासातवेदनीयकर्माश्रयः, तथाहि—वेदनाकरालितो जीवः स्वप्रदेशान् अनन्तानन्तकर्मस्कन्धानुविद्धान् शरीराद्बहिरपि विक्षिपति, तैश्च वदनजठरादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि चापूर्यायामतो विस्तरतश्च शरीरमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यान्तर्मुहूर्तं यावत्तिष्ठति, तस्मिंश्चान्तर्मुहूर्ते प्रभूतासातवेदनीयकर्मपुद्गलपरिशाटं करोति, ततः समुद्घातान्निवृत्त्य स्वरूपस्थो भवति १, कषायैः—क्रोधादिभिर्हेतुभूतैः समुद्घातः कषायसमुद्घातः, स च कषायाख्यचारित्रमोहनीयकर्माश्रयः, तथाहि—तीव्रकषायोदयाकुलो जीवः स्वप्रदेशान् बहिर्विक्षिप्य तैः प्रदेशैर्वदनोदरादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि चापूर्यायामतो विस्तरतश्च देहमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्य वर्तते, तथाभूतश्च प्रभूतान् कषायकर्मपुद्गलान् परिशातयति २, मरणमेव प्राणिनामन्तकारित्वादन्तो मरणान्तस्तत्र भवो मारणान्तिकः स चासौ समुद्घातश्च मारणान्तिकसमुद्घातः, स चान्तर्मुहूर्तशेषायुःकर्माश्रयः, तथाहि—कश्चिज्जीवोऽन्तर्मुहूर्तशेषे स्वायुषि बहिः स्वदेशान् विक्षिप्य तैर्वदनोदरादिरन्ध्राणि कर्णस्कन्धाद्यन्तरालानि चापूर्य विष्कम्भबाहल्याभ्यां स्वशरीरप्रमाणमायामतः स्वशरीरातिरेकतो जघन्येनाङ्गुलासङ्ख्येयभागमुत्कर्षतोऽसङ्ख्येयानि योजनान्येकदिशि क्षेत्रमभिव्याप्य वर्तते, तथाभूतश्च प्रभूतानायुःकर्मपुद्गलान् परिशातयति ३, वैक्रिये प्रारभ्यमाणे समुद्घातो वैक्रियसमुद्घातः, स च वैक्रियशरीरनामकर्मविषयः, तथाहि—वैक्रियलब्धिमान् जीवो वैक्रियकरणकाले स्वप्रदेशान् शरीराद्बहिर्निष्कास्य विष्कम्भबाहल्याभ्यां शरीरप्रमाणं आयामतः सङ्ख्येययोजनप्रमाणं दण्डं निसृजति, निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् शातयति, यत उक्तम्—"वेउव्वियसमुग्घायेणं समोहणइ समोहणित्ता संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरइ निसिरित्ता अहाबायरे पुग्गले परिसाडेति' ४, तेजसि विषये भवस्तैजसः, स चासौ समुद्घातश्च तैजससमुद्घातः, स च तेजोलेश्याविनिर्गमकालभावी तैजसशरीरनामकर्माश्रयः, तथाहि—तेजोनिसर्गलब्धिमान् क्रुद्धः साध्वादिः सप्ताष्टौ पदानि अवष्वक्य विष्कम्भबाहल्याभ्यां शरीरमानं आयामतस्तु सङ्ख्येययोजनप्रमाणं जीवप्रदेशदण्डं शरीराद्बहिः प्रक्षिप्य क्रोधविषयीकृतं मनुष्यादि निर्दहति, तत्र च प्रभूतांस्तैजसशरीरनामकर्मपुद्गलान् शातयति ५, आहारकशरीरे प्रारभ्यमाणे समुद्घात आहारकसमुद्घातः, स चाहारकशरीरनामकर्मविषयः, तथाहि—आहारकशरीरलब्धिमानाहारकशरीरं चिकीर्षुर्विष्कम्भबाहल्याभ्यां देहमानं आयामतः सङ्ख्येययोजनप्रमाणं शरीराद्बहिः स्वप्रदेशदण्डं निसृज्य यथास्थूलान् प्रभूतानाहारकशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् शातयतीति ६, एते च षडपि समुद्घाताः प्रत्येकमान्तर्मुहूर्तिकाः, तथा केवलिन्यन्तर्मुहूर्तभाविपरमपदे भवः कैवलिकः स चासौ समुद्घातश्च केवलिकसमुद्घातः, स च सदसद्वेद्यशुभाशुभनामोच्चनीचैर्गोत्रकर्माश्रयः, अमुं च सूत्रकारः स्वयमेव पुरस्तात्प्रपञ्चयिष्यतीति । अथैतानेव समुद्घातान् जीवेषु चिंतयति—'**सत्त इमे हुंति मणुयाणं**'ति सप्ताप्येते पूर्वोक्ताः समुद्घाता मनुष्याणां भवन्ति, मनुष्येषु सर्वभावसंभवात् । '**एगेंदी**'त्यादि, एकेन्द्रियाणां—पृथिव्यादीनां कैवलिकाहारकसमुद्घातवर्जिता इमे आद्याः पञ्च समुद्घाता भवन्ति, पञ्चापि चैते वैक्रियवर्जिताश्चत्वारः समुद्घाता विकलेन्द्रियाणामसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां च भवन्ति, इयं च गाथा **प्रज्ञापनापंचसंग्रहजीवसमासादिभिः** शास्त्रान्तरैः सह विसंवदति, तेष्वेकेन्द्रियादीनां तैजससमुद्घातस्य प्रतिषिद्धत्वात्, तथा च चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण प्रज्ञापनासूत्रं—"नेरइयाणं भंते! कइ समु-

ग्घाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! चत्तारि समुग्घाया पन्नत्ता, तंजहा—वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाए । असुरकुमाराणं भंते ! कइ समुग्घाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंच समुग्घाया पन्नत्ता, तंजहा—वेयणासमुग्घाए तेयसमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाए, एवं जाव थणियकुमाराणं। पुढविकाइयाणं भंते ! कइ समुग्घाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! तिन्नि समुग्घाया पन्नत्ता, तंजहा—वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए, एवं जाव चउरिंदियाणं, नवरं वाउकाइयाणं चत्तारि समुग्घाया पन्नत्ता, तंजहा—वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाए, पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जाव वेमाणियाणं भंते ! कइ समुग्घाया पन्नत्ता ?, गोयमा ! पंच समुग्घाया पन्नत्ता, तंजहा—वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए तेयसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए वेउव्वियसमुग्घाए, नवरं मणुस्साणं सत्तविहा समुग्घाया पन्नत्ता, तंजहा—वेयणासमुग्घाए जाव केवलिसमुग्घाए” इति, एतच्च सुखार्थं किंचिद्व्याख्यायते—नैरयिकाणामाद्याश्चत्वारः समुद्घाताः, तेषां भवप्रत्ययेन तेजोलेश्यालब्ध्याहारकलब्धिकेवलित्वाभावतः शेषसमुद्घातत्रयासंभवात्, असुरकुमारादीनां दशानामपि भवनपतीनां तेजोलब्धेरपि भावादाद्याः पञ्च, पृथिव्यप्तेजोवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणामाद्यास्त्रयः, तेषां वैक्रियलब्धेरप्यसंभवात्, वायूनामाद्याश्चत्वारस्तेषां बादरपर्याप्तानां वैक्रियलब्धिसंभवाद्वैक्रियसमुद्घातस्यापि संभवात्, पञ्चेन्द्रियतिरश्चामाद्याः पञ्च, केषांचित्तेषां वैक्रियतेजोलेश्यालब्धेरपि संभवात्, मनुष्याणां सप्तापि, व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां त्वाद्याः पञ्चेति ॥ १२ ॥ अथ केवलिसमुद्घातं सूत्रकृदेव व्याचष्टे—‘**केवली**’त्यादिगाथाचतुष्कं, केवलिसमुद्घातः प्रतिपाद्यत इति शेषः, तत्रान्तर्मुहूर्तावशेषायुः केवली कश्चित्कर्मणां समीकरणार्थं समुद्घातं करोति यस्य वेदनीयादिकमायुषः सकाशादधिकतरं भवति, अन्यस्तु न करोत्येव, तं च कुर्वन् प्रथमसमये बाहल्यतः स्वशरीरप्रमाणं ऊर्द्ध्वमधश्च लोकान्तपर्यन्तमात्मप्रदेशानां

दण्डाकारत्वेन विस्तारणाद्दण्डं विरचयति, द्वितीये पुनः समये तमेव दण्डं पूर्वापरं दक्षिणोत्तरं वाऽऽत्मप्रदेशानां प्रसारणात्पार्श्वतो लोकान्तगामि कपाटमिव कपाटं करोति, तृतीयसमये तमेव कपाटं दक्षिणोत्तरं पूर्वापरं वा दिग्द्वयप्रसारणान्मथिसदृशं मन्थानं लोकान्तप्रापिणमारचयति, एवं च लोकस्य प्रायो बहु पूरितं भवति मथ्यन्तराणि त्वपूरितानि, जीवप्रदेशानामनुश्रेणि गमनात्, चतुर्थसमये तान्यपि मथ्यन्तराणि सह लोकनिष्कुटैः पूरयति, तथा च समस्तोऽपि लोकः पूरितो भवति, तदनन्तरं च पञ्चमे समये यथोक्तप्रक्रमात् प्रतिलोममथ्यन्तराणि संहरति, प्रसृतान् जीवप्रदेशान् सकर्मकान् मथ्यन्तर्गतान् संकोचयतीत्यर्थः, षष्ठे पुनः समये मन्थानमुपसंहरति, घनतरसंकोचात्, सप्तमे समये कपाटमपि संहरति, दण्डात्मनि संकोचात्, अष्टमे तु समये दण्डमपि संहृत्य स्वशरीरस्थ एव भवति, तदेवमष्टसामयिकः कैवलिकः समुद्घातः, एतेषु चाष्टस्वपि समयेषु केवली प्रभूतान् वेदनीयनामगोत्रकर्मपुद्गलान् शातयति । सम्प्रति समुद्घातगतस्य योगव्यापारश्चिन्त्यते—योगाश्च—मनोवाक्कायाः तत्र समुद्घातगतस्य काययोग एव केवली व्याप्रियते, न मनोवाग्योगौ, प्रयोजनाभावात्, तत्र प्रथमचरमसमययोरौदारिकाङ्गो भवति, औदारिककायव्यापारप्राधान्यादौदारिकयोगयुक्त एवेत्यर्थः, सप्तमषष्ठद्वितीयेषु औदारिकमिश्रः, समुद्घातमापन्न औदारिके तस्माच्च बहिः कार्मणवीर्यपरिस्पन्दादौदारिककार्मणमिश्रकाययोगयुक्त इत्यर्थः, चतुर्थपञ्चमतृतीयसमयेषु पुनर्बहिरेवौदारिकाद्बहुतरप्रदेशव्यापारसद्भावात् कार्मणशरीरयोगयुक्त एव, तन्मात्रचेष्टनात्, अत्रैव हेतुमाह—‘**जं होइ अणाहारो सो तंमि तिगेवि समयाणं**’ति यद्—यस्मात्कारणात् स तस्मिन् समयत्रिकेऽप्यनाहारको भवति, यश्चानाहारकः स नियमादेव केवलकार्मणशरीरयोगीति २३१ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ इदानीं ‘**छप्पज्जत्तीओ**’त्ति द्वात्रिंशदुत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

आहार १ सरीरिं २ दिय ३ पज्जत्ती ४ आणपाण ४ भास ५ मणे ६ । चत्तारि पंच छप्पिय एगिंदियविगलसन्नीणं ॥ १७ ॥ पढमा समयपमाणा सेसा अंतोमुहुत्तिया य कमा । समगंपि हुंति नवरं पंचम छट्ठा य अमराणं ॥ १८ ॥

पर्याप्तिर्नाम आहारादिपुद्गलग्रहणपरिणमनहेतुरात्मनः शक्तिविशेषः, सा च पुद्गलोपचयादुपजायते, किमुक्तं भवति ?—उत्पत्तिदेशमागतेन प्रथमं ये गृहीताः पुद्गलास्तेषां तथा अन्येषामपि प्रतिसमयं गृह्यमाणानां तत्संपर्केतत्तद्रूपतया जातानां यः शक्तिविशेषः—आहारादिपुद्गलखलरसादिरूपतापादनहेतुः यथोदरान्तर्गतानां पुद्गलविशेषाणामाहारपुद्गलखलरसरूपतापरिणमनहेतुः शक्तिविशेषः सा पर्याप्तिः, सा च षोढा, तद्यथा—आहारपर्याप्तिः शरीरपर्याप्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः प्राणापानपर्याप्तिर्भाषापर्याप्तिर्मनःपर्याप्तिश्च, तत्र यया शक्त्या करणभूतया जन्तुर्बाह्यमाहारमादाय खलरसरूपतया परिणमयति सा आहारपर्याप्तिः, यया रसीभूतमाहारं रसासृग्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्रलक्षणसप्तधातुरूपतया परिणमयति सा शरीरपर्याप्तिः, यया तु धातुरूपतया परिणमितादाहारादेकस्य द्वयोस्त्रयाणां चतुर्णां पञ्चानां वा इन्द्रियाणां प्रायोग्यानि द्रव्याण्युपादाय एकद्वित्र्यादीन्द्रियरूपतया परिणमयति सा इन्द्रियपर्याप्तिः, यया पुनरुच्छ्वासयोग्यवर्गणादलिकमादाय उच्छ्वासरूपतया परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा प्राणापानपर्याप्तिः, यया तु भाषाप्रायोग्यदलिकमादाय भाषात्वेन परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा भाषापर्याप्तिः, यया पुनर्मनोयोग्यवर्गणादलिकमादाय मनस्त्वेन परिणमय्यालम्ब्य च मुञ्चति सा मनःपर्याप्तिः, आह—किं सर्वेषामपि जीवानां सर्वा अप्येताः पर्याप्तयः प्राप्यन्ते ?, नेत्याह—'**चत्तारी**'त्यादि, इह यथासङ्ख्येन संबन्धः, तद्यथा—आद्याश्चतस्र एवैकेन्द्रियाणां, भाषामनसोस्तेष्वभावात्, विकलशब्देन चात्र मनोविकला गृह्यन्ते, ते च पारिशेष्याद् द्वित्रिचतुरिन्द्रिया असंज्ञिपञ्चेन्द्रियाश्च लभ्यन्ते, तेषामाद्याः पञ्चैव पर्याप्तयो न तु मनःपर्याप्तिः मनसस्तेष्वभावादिति, संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां पुनः षडपि पर्याप्तयः प्राप्यन्ते, मनसोऽपि तेषां सद्भावादिति, एताभिश्च स्वस्वयोग्यपर्याप्तिभिरपर्याप्ता एव ये कालं कुर्वन्ति तेऽप्याद्यपर्याप्तित्रयं समाप्य ततोऽन्तर्मुहूर्तेनायुर्बद्ध्वा तदनन्तरमबाधाकालरूपमन्तर्मुहूर्तं जीवित्वैव च म्रियन्ते इति ॥ १७ ॥ अथासां निष्पत्तिकालमानमाह—'**पढमे**'त्यादि, प्रथमा—आहारपर्याप्तिः समयप्रमाणा, शेषाः—शरीरपर्याप्त्यादयः पञ्च पर्याप्तयः क्रमेण प्रत्येकमान्तर्मौहूर्तिक्यः, इदमुक्तं भवति—एताः पर्याप्तयः सर्वा अप्युत्पत्तिप्रथमसमये एव यथास्वं युगपज्जन्तुना निष्पादयितुमारभ्यन्ते, क्रमेण च निष्ठामुपयान्ति, तद्यथा—प्रथममाहारपर्याप्तिः ततः शरीरपर्याप्तिरिन्द्रियपर्याप्तिरित्यादि, आद्याहारपर्याप्तिश्च प्रथमसमय एव निष्पाद्यते, शेषास्तु पञ्चापि प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तेन कालेन, अथ आहारपर्याप्तिः प्रथमसमय एव निष्पद्यते इति कथमवसीयते ?, उच्यते, इह भगवता आर्यश्यामेन **प्रज्ञापनाया**माहारपदे द्वितीयोद्देशके सूत्रमिदमपाठि—"आहारपज्जत्तीए अपज्जत्तए णं भंते ! किं आहारए अणाहारए ?, गोयमा ! नो आहारए अणाहारए" इति, तत आहारपर्याप्त्या अपर्याप्तो विग्रहगतावेवोपपद्यते नोपपातक्षेत्रसमागतोऽपि, उपपातक्षेत्रसमागतस्य प्रथमसमय एवाहारकत्वात्, तत एकसामयिकी आहारपर्याप्तिनिर्वृत्तिः, यदि पुनरुपपातक्षेत्रमागतोऽपि आहारपर्याप्त्या अपर्याप्तः स्यात्तत एवं व्याकरणसूत्रं पठेत्—'सिय आहारए सिय अणाहारए' यथा शरीरादिषु पर्याप्तिषु 'सिय आहारए सिय अणाहारए' इति, सर्वासामपि च पर्याप्तीनां परिसमाप्तिकालोऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणः, एतच्च सूत्रे यद्यपि सामान्येनोक्तं तथाप्यौदारिकशरीरिणामेव द्रष्टव्यं, वैक्रियाहारकशरीरिणां त्वाहारेन्द्रियानप्राणभाषामनःपर्याप्तयः पञ्चाप्येकैकेनैव समयेन समाप्यन्ते, शरीरपर्याप्तिः पुनरन्तर्मुहूर्तेन, उक्तं च—"वेउव्वाहाराणं सरीर अन्नाउ पण इगिगसमया । पिहु पण अंतमुहुत्ता उराल आहार इगसमया ॥ १ ॥" [वैक्रियाहारक-

॥ २८६ ॥

योः शरीरमन्याः पञ्चैकैकसामयिकाः । पृथक् पञ्च आन्तर्मुहूर्त्तिका औदारिके आहारपर्याप्तिरेकसामयिकी ॥ १ ॥] अथ देवानां विशेषमाह—'समगंपि हुंति नवरं पंचम छट्ठा य अमराणंति' नवरं—केवलं पञ्चमी—भाषापर्याप्तिः षष्ठी च—मनःपर्याप्तिः एते द्वे अपि पर्याप्ती अमराणां—देवानां समकमपि—युगपदपि भवतः, केनाप्यभिप्रायेण **व्याख्याप्रज्ञप्त्या**दिषु देवानामनयोः पर्याप्त्योरेकत्वप्रतिपादनात्, तथा च **व्याख्याप्रज्ञप्तिटीका**—"पंचविहाए पज्जत्तीए'त्ति पर्याप्तिः—आहारशरीरादीनामभिनिर्वृत्तिः, सा चान्यत्र षोढा उक्ता इह तु पञ्चधा, भाषामनःपर्याप्त्योर्बहुश्रुताभिमतेन केनापि कारणेन एकत्वविवक्षणादि"ति २३२ ॥ १७ ॥ १८ ॥ इदानीं **'अणाहारया चउरो'**त्ति त्रयस्त्रिंशदुत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

विग्गहगइमावन्ना केवलिणो समोहया अजोगी य । सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारगा जीवा ॥ १९ ॥

विग्रहगतिः—भवात् भवान्तरे विश्रेण्या गमनं तामापन्नाः—प्राप्ताः सर्वेऽपि जीवाः तथा केवलिनः समुद्धताः—कृतसमुद्घाताः तथा अयोगिनः—शैलेश्यवस्थाः तथा सिद्धाः—क्षीणकर्माष्टकाः, सर्वेऽप्येतेऽनाहाराः, एतद्व्यतिरिक्ताः शेषाः सर्वेऽप्याहारकाः, इह परभवं गच्छतां जीवानां गतिर्द्विधा—ऋजुगतिर्विग्रहगतिश्च, तत्र यदा जीवस्य मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानं समश्रेण्यां प्राञ्जलमेव भवति तदा ऋजुगतिः, सा चैकसमया, समश्रेणिव्यवस्थितत्वेनोत्पत्तिदेशस्याद्यसमय एव प्राप्तेः, नियमादाहारकश्चास्यां, हेयग्राह्यशरीरमोक्षग्रहणान्तरालाभावेनाहाराव्यवच्छेदात्, यदा तु मरणस्थानादुत्पत्तिस्थानं वक्रं भवति तदा विग्रहगतिः, वक्रश्रेण्या अन्तरालरूपेण विग्रहेणोपलक्षिता गतिर्विग्रहगतिरितिकृत्वा, तत्र विग्रहगत्योत्पन्ना उत्कर्षतस्त्रीन् समयान् यावदनाहारकाः, तथाहि—अस्यां वक्रगतौ स्थितो जन्तुरेकेन

द्वाभ्यां त्रिभिश्चतुर्भिर्वा वक्रैरुत्पत्तिदेशमायाति, तत्रैकवक्रायां द्वौ समयौ, तयोश्च नियमादाहारकः, तथाहि—आद्यसमये पूर्वशरीरमोक्षः तस्मिंश्च समये तच्छरीरयोग्याः केचित्पुद्गला जीवयोगाल्लोमाहारतः संबन्धमायान्ति, औदारिकवैक्रियाहारकपुद्गलादानं चाहारः, तत आद्यसमये आहारकः, द्वितीये च समये उत्पत्तिदेशे तद्भवयोग्यशरीरपुद्गलादानादाहारकः, द्विवक्रायां गतौ त्रयः समयाः, तत्राद्ये अन्त्ये च प्राग्वदाहारको मध्यमे त्वनाहारकः, त्रिवक्रायां चत्वारः समयाः, ते चैवं—त्रसनाड्या बहिरधस्तनभागादूर्द्ध्वमुपरितनभागादधो वा जायमानो जन्तुर्विदिशो दिशि दिशो वा विदिशि यदोत्पद्यते तदैकेन समयेन विदिशो दिशि याति द्वितीयेन त्रसनाडीं प्रविशति तृतीयेनोपर्यधो वा याति चतुर्थेन बहिरुत्पद्यते, दिशो विदिशि उत्पादे त्वाद्ये समये त्रसनाडीं प्रविशति द्वितीये उपर्यधो वा याति तृतीये बहिर्गच्छति चतुर्थे विदिश्युत्पद्यते, अत्राद्यन्तयोः प्राग्वदाहारकः मध्यमयोस्त्वनाहारकः, चतुर्वक्रायां पञ्च समयाः, ते च त्रसनाड्या बहिरेव विदिशो विदिश्युत्पादे प्राग्वद्भावनीयाः, अत्राप्याद्यन्तयोराहारकः त्रिषु त्वनाहारकः, तथा केवलिनः समुद्घातेऽष्टसामयिके तृतीयचतुर्थपञ्चमरूपान् केवलकार्मणयोगयुतांस्त्रीन् समयान्, अयोगिनः शैलेश्यवस्थायां ह्रस्वपञ्चाक्षरोच्चारणमात्रं, सिद्धास्तु सादिमपर्यवसितं कालमनाहारका इति २३३ ॥ १९ ॥ इदानीं **'सत्त भयट्ठाणाइं'**ति चतुस्त्रिंशदुत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

इह १ परलोया २ ऽऽयाणा ३ मकम्ह ४ आजीव ५ मरण ६ मसिलोए ७ । सत्त भयट्ठाणाइं इमाइं सिद्धंतभणियाइं ॥ २० ॥

भयं—भयमोहनीयप्रकृतिसमुत्थ आत्मपरिणामः तस्य स्थानानि—आश्रया भयस्थानानि, तत्र मनुष्यादिकस्य सजातीयादन्यस्मान्मनुष्यादेरेव सकाशाद्यद्भयं तदिहलोकभयं, इहाधिकृतभीतिमतो जन्तोर्जातौ यो लोकस्ततो भयमिति व्युत्पत्तेः, तथा परस्मात्—विजा-

तीयात्तिर्यग्देवादेः सकाशान्मनुष्यादीनां यद्भयं तत्परलोकभयं, तथा आदीयते इत्यादानं तदर्थं मम सकाशादयमिदमादास्यतीति यच्चौरादिभ्यो भयं तदादानभयं, तथा अकस्मादेव–बाह्यनिमित्तानपेक्षं गृहादिष्वेव स्थितस्य रात्र्यादौ भयमकस्माद्भयं, तथा धनधान्यादिहीनोऽहं दुष्काले कथं जीविष्यामीति दुष्कालपतनाद्याकर्णनाद्भयमाजीविकाभयं, नैमित्तिकादिना मरिष्यसि त्वमधुनेत्यादिकथिते भयं मरणभयं, अकार्यकरणोन्मुखस्य विवेचनायां जनापवादमुत्प्रेक्ष्य भयमश्लोकभयमिति, इमानि सप्त भयस्थानानि सिद्धांते भणितानि २३४ ॥ २० ॥ इदानीं 'छब्भासाओ अप्पसत्थाओ'त्ति पंचत्रिंशदुत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

हीलिय १ खिंसिय २ फरुसा ३ अलिआ ४ तह गारहत्थिया भासा ५। छट्ठी पुण उवसंताहिगरणउल्लाससंजणणी ६ ॥ २१ ॥

भाष्यन्ते–प्रोच्यन्ते भाषा–वचनानि ताश्च अप्रशस्ता–गुरुकर्मबन्धहेतुत्वादशोभना हीलितादिभेदतः षड् भवन्ति, तत्र हीलिता सासूयमवगणयन् वाचक! ज्येष्ठार्येत्यादि जल्पनं १ खिंसिता जन्मकर्माद्युद्घाटनं २ परुषा दुष्टशैक्षेत्यादि कर्कशवचनं ३ अलीका किं दिवा प्रचलयसीत्यादिप्रश्ने न प्रचलयामीत्यादि भणनं ४ (ग्रन्थाग्रं १५०००) तथा गृहस्थानामियं भाषा गार्हस्थी सा च पुत्र मामक भागिनेयेत्यादिरूपा ५ षष्ठी पुनर्भाषा 'उपशान्ताधिकरणोल्लाससंजननी' उपशान्तस्य–उपशमं नीतस्याधिकरणस्य–कलहस्य य उल्लासः –प्रकामं प्रवर्तनं तस्य संजननी–समुत्पादयित्रीत्यर्थः २३५ ॥२१॥ इदानीं 'भंगा अणुवयाणं'ति षट्त्रिंशदुत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

दुविहा २ अट्ठविहा वा ८ बत्तीसविहा य ३२ सत्तपणतीसा ७३५ । सोलस य सहस्स भवे अट्ठ सयट्ठोत्तरा १६८०८ वइणो ॥ २२ ॥ दुविहा विरयाविरया दुविहंतिविहाइणट्ठहा हुंति । वयमेगेगं छव्विहगुणियं दुगमिलिय बत्तीसं ॥ २३ ॥ तिन्नि तिया तिन्नि दुया तिन्निक्केक्का य हुंति जोएसु । ति दु एक्कं ति दु एक्कं ति दु एक्कं चेव करणाइं ॥ २४ ॥ मणवयकाइयजोगे करणे कारावणे अणुमईए । एक्कगदुगतिगजोगे सत्ता सत्तेव गुणवन्ना ॥ २५ ॥ पढमेक्को तिन्नि तिया दोन्नि नवा तिन्नि दो नवा चेव । कालतिगेण य गुणिया सीयालं होइ भंगसयं ॥ २६ ॥ पंचाणुवयगुणियं सीयालसयं तु नवरि जाणाहि । सत्त सया पणतीसा सावयवयगहणकालंमि ॥ २७ ॥ सीयालं भंगसयं जस्स विसुद्धीएँ होइ उवलद्धं । सो खलु पच्चक्खाणे कुसलो सेसा अकुसला उ ॥ २८ ॥ दुविहतिविहाइ छव्विह तेसिं भेया कमेणिमे हुंति । पढमेक्को दुन्नि तिया दुगेग दो छक्क इगवीसं ॥ २९ ॥ एगवए छब्भंगा निद्दिट्ठा सावयाण जे सुत्ते । ते चिय पयवुड्ढीए सत्तगुणा छज्जुया कमसो ॥ ३० ॥ इगवीसं खलु भंगा निद्दिट्ठा सावयाण जे सुत्ते । ते चिय बावीसगुणा इगवीसं पक्खिवेयव्वा ॥ ३१ ॥ एगवए नव भंगा निद्दिट्ठा सावयाण जे सुत्ते । ते चिय दसगुण काउं नव पक्खेवंमि कायव्वा ॥ ३२ ॥ इगवन्नं खलु भंगा निद्दिट्ठा सावयाण जे सुत्ते । ते चिय पन्नासगुणा गुणवन्नं पक्खिवेयव्वा ॥ ३३ ॥ एगाई एगुत्तरपत्तेयपयंमि उवरि पक्खेवो । एक्केक्कहाणिअवसाणसंखया हुंति संयोगा ॥ ३४ ॥ अहवा पयाणि ठविउं अक्खे घित्तूण चारणं कुज्जा । एक्कगदुगाइजोगा भंगाणं संख कायव्वा ॥ ३५ ॥ वारस १ छावट्ठीवि य २ वीसहिया दो

य ३ पंच नव चउरो ४ । दो नव सत्त य ५ चउ दोन्नि नव य ६ दो नव य सत्तेव ७ ॥ ३६ ॥ पण नव चउरो ८ वीसा य दोन्नि ९ छावट्ठि १० बारसे ११ क्को १२ य । सावयभंगाणमिमे सव्वाणवि हुंति गुणकारा ॥ ३७ ॥ छच्चेव य १ छत्तीसा २ सोल दुगं चेव ३ छ नव दुगमिक्कं ४ । छ सत्त सत्त सत्त य ५ छप्पन्न छसट्ठि चउ छट्ठे ६ ॥ ३८ ॥ छत्तीसा नवनउई सत्तावीसा य ७ सोल छन्नउई । सत्त य सोलस भंगा अट्ठमठाणे वियाणाहि ८ ॥ ३९ ॥ छन्नउई छावत्तरि सत्त दु सुन्नेक्क हुंति नवमम्मि ९ । छाहत्तरि इगसट्ठी छायाला सुन्न छच्चेव १० ॥ ४० ॥ छप्पन्न सुन्न सत्त य नव सत्तावीस तह य छत्तीसा ११ ॥ छत्तीसा तेवीसा अडहत्तरि छहत्तरीगवीसा १२ ॥ ४१ ॥ दुविहतिविहेण पढमो दुविहं दुविहेण बीयओ होइ । दुविहं एगविहेणं एगविहं चेव तिविहेणं ॥ ४२ ॥ एगविहं दुविहेणं एक्केक्कविहेण छट्ठओ होइ । उत्तरगुण सत्तमओ अविरयओ अट्ठमो होइ ॥ ४३ ॥ पंचण्हमणुवयाणं एक्कगदुगतिगचउक्कपणगेहिं । पंचगदसदसपणएक्कगो य संजोय नायव्वा ॥ ४४ ॥ छच्चेव य छत्तीसा सोल दुगं चेव छ नव दुग एक्कं । छस्सत्त सत्त सत्त य पंचण्ह वयाण गुणणपयं ॥ ४५ ॥ वयएक्कगसंजोगाण हुंति पंचण्ह तीसई भंगा । गुणसंजोग दसण्हंपि तिन्नि सट्ठा सया हुंति ॥ ४६ ॥ तिगसंजोग दसण्हं भंगसया एक्कवीसइ सट्ठा । चउसंजोगप्पणगे चउसट्ठि सयाण असियाणि ॥ ४७ ॥ सत्तत्तरी सयाइं छहत्तराइं तु पंचमे हुंति । ॥ ३८९ ॥

उत्तरगुण अविरयमेलियाण जाणाहि सव्वग्गं ॥ ४८ ॥ सोलस चेव सहस्सा अट्ठ सया चेव हुंति अट्ठहिया । एसो वयपिंडत्थो दंसणमाई उ पडिमाओ ॥ ४९ ॥

व्रतं—नियमविशेषस्तद्विद्यते येषां ते व्रतिनः श्रावका इत्यर्थः, ते द्विधा—वक्ष्यमाणयुक्त्या द्विप्रकाराः, अथवा अष्टविधाः, अथवा द्वात्रिंशद्भेदाः, अथवा सप्त शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि, अथवा षोडश सहस्रा अष्टौ शतान्यष्टोत्तराणि व्रतिनो भवन्ति । अत्र च व्रतिन इत्युक्ते सामान्येन श्रावका गृह्यन्ते नतु देशविरता एव, अविरतसम्यग्दृष्टीनामपि सम्यक्त्वप्रतिपत्तिलक्षणस्य नियमस्य सद्भावात् ॥ २२ ॥ अथैतानेव भेदान् प्रत्येकं व्याचिख्यासुराद्यं भेदत्रयमाह—'दुविहे'त्यादि, द्विविधाः श्रावकाः—विरता अविरताश्च, तत्र विरताः—प्रतिपन्नदेशविरतयः अविरताः—अभ्युपेतक्षायिक(कादि)सम्यक्त्वाः सत्यकिश्रेणिककृष्णादय इव, 'दुविहं तिविहाइणट्ठहा होंति'त्ति द्विविधः—कृतकारितरूपः त्रिविधो—मनोवाक्कायभेदेन यत्र स द्विविधत्रिविध एको भङ्गः स आदिर्यस्य द्विविधत्रिविधादेर्भङ्गजालस्य तेन द्विविधत्रिविधादिना भङ्गजालेनाष्टविधाः श्रावका भवन्ति, यद्वक्ष्यति—"दुविहतिविहेण पढमो दुविहं दुविहेण बीयओ होइ । दुविहं एगविहेणं एगविहं चेव तिविहेणं ॥ १ ॥ एगविहं दुविहेणं एक्केक्कविहेण छट्ठओ होइ । उत्तरगुण सत्तमओ अविरयओ अट्ठमो होइ ॥ २ ॥" अनयोश्च सोपयोगत्वादत्रैव व्याख्या क्रियते—इह व्रतं प्रतिपित्सुः कोऽपि किञ्चित्प्रतिपद्यते, श्रावकव्रतप्रतिपत्तेर्बहुभङ्गत्वात्, तत्र द्विविधं—कृतकारितभेदं त्रिविधेन—मनसा वचसा कायेनेति प्रथमो भङ्गः, एवं च भावना—स्थूलहिंसादिकं न करोत्यात्मना न कारयत्यन्येन मनसा वचसा कायेन चेति, अस्य चानुमतिरप्रतिषिद्धा, आपत्यादिपरिग्रहसद्भावात्तैर्हिंसादिकरणे च तस्यानुमतिप्राप्तेः, अन्यथा परिग्रहापरिग्रहयोरविशेषेण प्रव्रजिताप्रव्रजितयोरभेदापत्तेः, यत्पुनर्व्याख्याप्रज्ञप्त्यादौ त्रिविधं त्रिविधेनेत्यपि प्रत्याख्यानमुक्तमगारिणस्तद्विशेषविषयं विज्ञेयं, तथाहि—यः किल प्रविव्रजिषुरेव पुत्रादि-

संततिपालनाय विलम्बमानः प्रतिमाः प्रतिपद्यते यो वा विशेषं स्वयम्भूरमणादिगतं मत्स्यमांसदन्तिदन्तचित्रकचर्मादिकं स्थूलहिंसादि वा क्वचिदवस्थाविशेषेण प्रत्याख्याति स एव त्रिविधं त्रिविधेनेति करोति इत्यल्पविषयत्वादत्र न विवक्षितमिति, द्विविधं द्विविधेनेति द्वितीयो भङ्गः, अत्र चोत्तरभङ्गास्त्रयः, तत्र द्विविधमिति—स्थूलहिंसादिकं न करोति न कारयति, द्विविधेनेति मनसा वचसा १ यद्वा मनसा कायेनेति २ यद्वा वाचा कायेनेति ३, तत्र यदा मनसा वाचा न करोति न कारयति तदा मनसाऽभिसन्धिरहित एव वाचाऽपि हिंसादिकमब्रुवन्नेव कायेनैव दुश्चेष्टितादिना असंज्ञिकवत्करोति, यदा तु मनसा कायेन न करोति न कारयति तदा मनसाऽभिसन्धिरहित एव कायेन दुश्चेष्टितादि परिहरन्नेवानाभोगाद्वाचैव हन्मि घातयामि चेति ब्रूते, यदा तु वाचा कायेन न करोति न कारयति तदा मनसैवाभिसन्धिमधिकृत्य करोति कारयति च, अनुमतिस्तु त्रिभिरपि सर्वत्रैवास्ति, एवं शेषविकल्पा अपि भावनीयाः, द्विविधमेकविधेनेति तृतीयः, अत्राप्युत्तरभङ्गास्त्रयः, द्विविधं करणं कारणं च एकविधेन मनसा १ यद्वा वचसा २ यद्वा कायेन ३, एकविधं त्रिविधेनेति चतुर्थः, अत्र च द्वौ प्रतिभङ्गौ, एकविधं करणं मनसा वाचा कायेन च, अथवा एकविधं कारणं मनसा वाचा कायेन, एकविधं द्विविधेनेति पञ्चमः, अत्र चोत्तरभेदाः षट्, एकविधं करणं द्विविधेन मनसा वाचा १ यद्वा मनसा कायेन २ यद्वा वाचा कायेन ३, अथवा एकविधं कारणं द्विविधेन मनसा वाचा ४ यद्वा मनसा कायेन ५ यद्वा वाचा कायेन ६, एकविधमेकविधेनेति षष्ठो मूलभङ्गः, अत्राप्युत्तरभङ्गाः षट्, एकविधं करणं एकविधेन मनसा १ यद्वा वाचा २ यद्वा कायेन ३ अथवा एकविधं कारणं एकविधेन मनसा ४ यद्वा वाचा ५ यद्वा कायेनेति ६, तदेवं मूलभङ्गाः षट्, षण्णामपि च मूलभङ्गानामुत्तरभङ्गाः सर्वसङ्ख्ययैकविंशतिः, तथा च वक्ष्यति—"दुविहतिविहा य छच्चिय तेसिं भेया कमेणिमे होंति । पढमेक्को दोन्नि तिया दुगेग दो छच्च इगवीसं ॥ १ ॥" एषाऽपि प्रक्रमादिहैव व्याख्यायते—अनन्तरोक्ता एव

॥ ३९० ॥

द्विविधत्रिविधादयः षड्भङ्गाः स्थाप्यन्ते, तेषां षण्णां भङ्गानां क्रमेणैते वक्ष्यमाणा भेदा—उत्तरविकल्पा भवन्ति, तथाहि—प्रथममेकः स्थाप्यते, तदनन्तरं क्रमेण द्वौ त्रिकौ तत एको द्विकः तदनु क्रमेण द्वौ षट्कौ, इयमत्र भावना—प्रागुक्तायाः षड्भङ्ग्याः प्रथमे भङ्गे एक एव भेदः, द्वितीयभङ्गे उत्तरभेदास्त्रयः, तृतीयेऽपि त्रयः, चतुर्थे द्वौ, पञ्चमे षट्, षष्ठेऽपि मूलभङ्गे उत्तरभङ्गाः षडित्येवं षड्भङ्ग्यामुत्तरभङ्गका मिलिता एकविंशतिरिति, स्थापना चेयं

२	२	२	१	१	१	योगाः
३	२	१	३	२	१	करणानि
१	३	३	२	६	६	भङ्गाः

इति करणकारणमनोवाक्कायैरुत्तरभेदाः, 'उत्तरगुण सत्तमओ'त्ति प्रतिपन्नोत्तरगुणः सप्तमो भेदः, श्रावकाणां हि द्विधा नियमो—मूलगुणविषय उत्तरगुणविषयश्च, तत्र मूलभूता गुणा मूलगुणाः—पञ्चाणुव्रतानि उत्तरभूता गुणा उत्तरगुणाः—त्रीणि अणुव्रतानि चत्वारि च शिक्षाव्रतानि, इह च संपूर्णासंपूर्णोत्तरगुणभेदमनादृत्य सामान्येनैक एव भेदो विवक्षितः, **'अविरयओ अट्ठमो होइ'**त्ति अविरतः—अविरतसम्यग्दृष्टिरष्टमो भेदः, तदेवमुक्ता अष्टविधाः श्रावकाः । अथ द्वात्रिंशद्विधानाह—**'वयमेगेगं'** इत्यादि, एकैकं स्थूलप्राणातिपातविरमणादिकं व्रतं षड्भिर्विधाभिः—भेदैर्गुणितं—ताडितं द्विविधत्रिविधादिकया पूर्वोक्तया षड्भङ्ग्या गुणितमित्यर्थः, प्रतिपन्नोत्तरगुणाविरतसम्यग्दृष्टिलक्षणभेदद्विकमिलितं द्वात्रिंशद्भवन्ति, तथाहि—स्थूलप्राणातिपातविरतिं षड्भङ्गीमध्यात्कश्चिदाद्येन भङ्गेन गृह्णाति कश्चिद् द्वितीयेन कश्चित् तृतीयेन कश्चिच्चतुर्थेन कश्चित्पञ्चमेन कश्चित् षष्ठेनेति प्राणातिपातविरतेः षड् भङ्गाः, एवं मृषावादादत्तादानमैथुनपरिग्रहेष्वपि प्रत्येकं षड् भङ्गा वाच्याः मिलिताश्च त्रिंशत् । **आवश्यके** पुनरेवं त्रिंशद्भङ्गाः—यथा कश्चित्पञ्चाप्यणुव्रतानि समुदितान्येव गृह्णाति, तत्र च द्विविधत्रिविधादयः षड्भेदाः, अन्यो व्रतचतुष्टयं गृह्णाति तत्रापि षट्, अपरो व्रतत्रयं तत्रापि षट्, अन्यो व्रतद्वयं तत्रापि षट्, अन्यस्त्वेकमेवाणुव्रतं गृह्णाति तत्रापि षडेव भङ्गाः, एवमेते पञ्च षट्कास्त्रिंशद्भवन्ति, उत्तरगुणा-

विरतसहितास्तु द्वात्रिंशत् ॥ २३ ॥ एवं तावदावश्यकनिर्युक्त्यभिप्रायेण कृता भङ्गप्ररूपणा, सांप्रतं पञ्चत्रिंशदुत्तरसप्तशतसङ्ख्यान् श्रावकभेदान् प्रतिपिपादयिषुर्भगवत्यभिप्रायेण नवभङ्गीमाह–'तिन्नी'त्यादि, योगेषु–करणकारणानुमतिरूपेषु त्रयस्त्रिकाः त्रयो द्विकाः त्रय एककाश्च भवन्ति क्रमेण स्थाप्या इति शेषः, तदधस्ताच्च क्रमेण त्रीणि द्वे एकं त्रीणि द्वे एकं त्रीणि द्वे एकं चैव करणानि–मनोवाक्कायलक्षणानि स्थाप्यानि भवन्तीति पदघटना, भावार्थः पुनरयं–त्रिविधं त्रिविधेनेति प्रथमो भङ्गः, कश्चिद् गृही सावद्यं योगं न करोति न कारयति नान्यं समनुजानीते मनसा वचसा कायेन चेत्येको भङ्ग इति भावः, त्रिविधं द्विविधेनेति द्वितीयो मूलभङ्गः, अत्रोत्तरभङ्गास्त्रयः, तथाहि–न करोति न कारयति नानुजानीते मनसा वाचा १ यद्वा मनसा कायेन २ यद्वा वचसा कायेन ३, त्रिविधमेकविधेनेति तृतीयो भङ्गः, अत्राप्युत्तरभङ्गास्त्रयस्तथाहि–न करोति न कारयति नानुजानीते मनसा १ यद्वा वचसा २ यद्वा कायेन ३, द्विविधं त्रिविधेनेति चतुर्थो भङ्गः, अत्राप्युत्तरभङ्गास्त्रयः, तथाहि–न करोति न कारयति मनसा वचसा कायेन १ यद्वा न करोति नानुजानीते त्रिभिरपि करणैः २, यद्वा न कारयति नानुजानीते त्रिभिरपि करणैः ३, द्विविधं द्विविधेनेति पञ्चमो भङ्गः, अत्र चोत्तरभेदा नव, तथाहि–न करोति न कारयति मनसा वचसा १ यद्वा मनसा कायेन २ यद्वा वचसा कायेन ३ अथवा न करोति नानुजानीते मनसा वचसा ४ यद्वा मनसा कायेन ५ यद्वा वचसा कायेन ६ अथवा न कारयति नानुजानीते मनसा वचसा ७ यद्वा मनसा कायेन ८ यद्वा वचसा कायेन ९, द्विविधमेकविधेनेति षष्ठो भङ्गः, अत्राप्युत्तरभेदा नव, तथाहि–न करोति न कारयति मनसा १ यद्वा वचसा २ यद्वा कायेन ३ अथवा न करोति नानुजानीते मनसा ४ यद्वा वचसा ५ यद्वा कायेन ६ अथवा न कारयति नानुजानीते मनसा ७ यद्वा वचसा ८ यद्वा कायेन ९, एकविधं त्रिविधेनेति सप्तमो भङ्गः, अत्र चोत्तरभङ्गास्त्रयः, तथाहि

–न करोति मनसा वचसा कायेन १ यद्वा न कारयति त्रिभिरपि करणैः २ यद्वा नानुजानीते त्रिभिरपि करणैः ३, एकविधं द्विविधेनेत्यष्टमो भङ्गः, अत्र चोत्तरविकल्पा नव, तथाहि–न करोति मनसा वचसा १ यद्वा मनसा कायेन २ यद्वा वचसा कायेन ३ अथवा न कारयति मनसा वचसा ४ यद्वा मनसा कायेन ५ यद्वा वचसा कायेन ६, अथवा नानुजानीते मनसा वचसा ७ यद्वा मनसा कायेन ८ यद्वा वचसा कायेन ९, एकविधं एकविधेनेति नवमो मूलभङ्गः, अत्राप्युत्तरविकल्पा नव, तथाहि–न करोति मनसा १ यद्वा वचसा २ यद्वा कायेन ३ अथवा न कारयति मनसा ४ यद्वा वचसा ५ यद्वा कायेन ६ अथवा नानुजानीते मनसा ७ यद्वा वचसा ८ यद्वा कायेनेति ९ । तदेवं मूलभङ्गा नव उत्तरभङ्गास्तु मीलिताः सर्वसङ्ख्यया एकोनपञ्चाशत्, उक्तं च—"तिविहं तिविहेण पढमो तिविहं दुविहेण बीयओ होइ । तिविहं एगविहेणं दुविहं तिविहेण ति चउत्थो ॥ १ ॥ दुविहदुविहेण पंचम दुविहेक्कविहेण छट्ठओ होइ । एक्कविहं तिविहेणं दुविहेण य सत्तमट्ठमओ ॥ २ ॥ एक्कविहेक्कविहेणं नवमो पढमंमि एक्कभङ्गो उ । सेसेसु तिन्नि तिन्नि य तिन्नि य नव नव य तह तिन्नि ॥ ३ ॥ नव नव य होंति कमसो एए सव्वेवि इगुणवन्नासं ॥" स्थापना

३	३	३	२	२	२	१	१	१
३	२	१	३	२	१	३	२	१
१	३	३	३	९	९	३	९	९

इति करणकारणानुमतिमनोवाक्कायाः, ननु च वाक्कायाभ्यां तावत्प्रत्यक्षादिप्रमाणत एव करणकारणानुमतयो दृश्यन्ते, मनसस्तु ताः कथं प्रत्येतव्याः?, अन्तर्व्यापारत्वेन परैरनुपलक्ष्यमाणत्वात्, उच्यते, निर्व्यापारकायवचनो यदा सावद्ययोगकरणादि मनसा विकल्पयति तदा मुख्यतया कायवचनवन्मनस्यपि करणादीनि संभवन्ति, तथाहि–सावद्ययोगमेनमहं करोमीत्येवं यदा मनसा चिन्तयति तदा करणं, यदा तु मनसा चिन्तयति करोत्वेष सावद्यं असावपि चेङ्गितज्ञोऽभिप्रायादेव प्रवर्तते तदा कारणं, यदा पुनः सावद्यव्यापारं विधाय मनसा चिन्तयति–सुष्ठु कृत-

मिदं मया तदा मानसी अनुमतिरिति, तदेवं सूत्रकृन्निगदितां नवभङ्गीं विवृण्वद्भिरस्माभिः प्रसङ्गादेकोनपञ्चाशद्भङ्ग्यपि प्रदर्शिता ॥ २४ ॥ संप्रति प्रकारांतरेण सूत्रकार एवैनां प्रतिपादयितुमाह—'मणे'त्यादि, इह च प्राकृतत्वाद्विभक्तिव्यत्ययोऽवगन्तव्यः, ततः करणस्य कारणस्यानुमतेश्च मनोवाकायलक्षणैः त्रिभिः करणैः सह योगे—संबन्धे सति एकद्विकत्रिकयोगे—प्रत्येकमेकसंयोगद्विकसंयोगत्रिकसंयोगचिन्तया सप्त सप्तका भवन्ति, तथाहि—स्थूलहिंसादिकं न करोति मनसा १ वाचा २ कायेन च ३ मनसा वाचा ४ मनसा कायेन ५ वाचा कायेन ६ मनसा वाचा कायेन च ७, एते करणेन सप्त भङ्गाः, एवं कारणेन सप्त, अनुमत्या सप्त, तथा स्थूलहिंसादिकं न करोति न कारयति च मनसा १ वाचा २ कायेन ३ मनसा वाचा ४ मनसा कायेन ५ वाचा कायेन ६ मनसा वाचा कायेन ७, एते करणकारणाभ्यां सप्त भङ्गाः, एवं कारणानुमतिभ्यामपि सप्त, करणानुमतिभ्यां सप्त, करणकारणानुमतिभिरपि सप्त, एवं सप्त सप्तका मीलिता एकोनपञ्चाशद्भवन्ति ॥ २५ ॥ अत्र सूत्रकारः पूर्वोक्ताया एव नवभङ्ग्या उत्तरभङ्गप्रतिपादनपूर्वं सप्तचत्वारिंशदुत्तरशतसङ्ख्यान् भङ्गकानाह—'पढमे' इत्यादि, 'तिन्नि तिये'त्यादिगाथोक्तानां नवभङ्गीप्रतिपादकानामङ्कानामधस्तात्प्रथमे स्थाने एककः स्थाप्यते, ततः क्रमेण त्रयस्त्रिकाः, ततो द्वौ नवकौ, तत एकस्त्रिकः, पुनरपि द्वौ नवकौ, अयमत्र तात्पर्यार्थः—त्रिविधं त्रिविधेनेत्यत्र प्रथमभङ्गे एक एव विकल्पः, सर्वप्रकारैः प्रत्याख्यातत्वाद्विकल्पान्तराभाव इति भावः, तदन्येषु पुनर्द्वितीयतृतीयचतुर्थेषु त्रयस्त्रयः पञ्चमषष्ठयोर्नव नव सप्तमे त्रयः अष्टमनवमयोर्नव नवेत्येवं सर्वेऽप्येकोनपञ्चाशत्, एते च त्रिकालविषयत्वात्प्रत्याख्यानस्य कालत्रिकेण—अतीतानागतवर्तमानलक्षणेन गुणिताः सप्तचत्वारिंशं शतं भङ्गानां भवन्ति, त्रिकालविषयता चातीतस्य निन्दया साम्प्रतिकस्य संवरणेन अनागतस्य च प्रत्याख्यानेनेति, यदाह—"अईयं निंदामि पडुप्पन्नं संवरेमि अणागयं च पच्चक्खामि"त्ति ॥ २६ ॥ साम्प्रतं पञ्चत्रिंशदुत्तरसप्तशतसङ्ख्यान् श्रावकभेदानाह—'पंचे'त्यादि, इह नवरिशब्द आनन्तर्यार्थः, 'आनन्तर्ये णवरी'ति प्राकृतलक्षणवचनात्, आनन्तर्यं च पूर्वोक्तापेक्षया, ततोऽयमर्थः—एतदेव सप्तचत्वारिंशं शतं पञ्चस्वप्यणुव्रतेषु प्रत्येकं सप्तचत्वारिंशदधिकस्य भङ्गशतस्य भावात्पञ्चभिरणुव्रतैर्गुणितं सप्त शतानि पञ्चत्रिंशदधिकानि जानीहि—बुध्यस्व श्रावकव्रतग्रहणकाले—श्रावकाणां पञ्चाणुव्रतप्रतिपत्तिप्रस्तावे इति ॥ २७ ॥ एते च भङ्गा यस्यार्थतोऽवगताः स एव प्रत्याख्यानप्रवीण इति दर्शयन्नाह—'सीयाल'मित्यादि, विशुद्धिर्नाम जीवस्य विशुद्धिकारित्वात्प्रत्याख्यानमुच्यते तद्विषयं 'सीयालं'ति सप्तचत्वारिंशदुत्तरभङ्गानां—ग्रहणप्रकाररूपाणां शतं यस्योपलब्धं—अर्थतः सम्यक्परिज्ञातं भवति स खलु—स एव प्रत्याख्याने—नियमविशेषप्रतिपत्तिरूपे कुशलो—निष्णातः, शेषा—एतद्व्यतिरिक्ताः पुनरकुशला—अनभिज्ञाः । इह च यद्यप्यनन्तरं पञ्चत्रिंशदुत्तराणि सप्त शतान्यभिहितानि तथापि सप्तचत्वारिंशच्छतमूलत्वात्तेषां मुख्यतया सूत्रे सप्तचत्वारिंशच्छतमेवमुक्तमिति ॥ २८ ॥ अथ षड्भङ्ग्या एवोत्तरभङ्गरूपामेकविंशतिभङ्गीमाह—'दुविहे'त्यादि, इयं च प्राग्व्याख्यातैव, इह च द्विविधत्रिविधादिना पूर्वभणितेन भङ्गकनिकुरम्बेन श्रावकार्हपञ्चाणुव्रतादिव्रतसंहतिभङ्गकदेवकुलिकाः सूचिताः, ताश्च एकैकव्रतं प्रत्यभिहितया षड्भङ्ग्या तथा एकविंशतिभङ्ग्या तथा नवभङ्ग्या तथा एकोनपञ्चाशद्भङ्ग्या च निष्पद्यन्ते । अथ देवकुलिका इति कः शब्दार्थः?, उच्यते, एकादिव्रतप्रतिबद्धभङ्गककदम्बकप्रतिपादका अङ्काः पट्टादिषु न्यस्ता देवकुलिकाकारत्वेन प्रतिभासनादेवकुलिका इति व्यपदिश्यन्ते, सर्वास्वपि च देवकुलिकासु प्रत्येकं त्रयस्त्रयो राशयो भवन्ति, तद्यथा—आदौ गुण्यराशिः मध्ये गुणकारकराशिः अन्ते चागतराशिरिति ॥ २९ ॥ तत्र प्रथमं तावदेतासामेव देवकुलिकानां षड्भङ्ग्यादिक्रमेण विवक्षितव्रतभङ्गकसर्वसङ्ख्यारूपानेवंकारकराशीनाह—'एगे'त्यादिगाथाचतुष्कं, एकस्मिन् व्रते—स्थूलप्राणातिपातविरमणादिके ये द्विवि-

धत्रिविधादयः षड्भङ्गाः सूत्रे—आवश्यकनिर्युक्त्यादौ श्रावकाणां निर्दिष्टाः—कथितास्त एव षड्भङ्गाः सप्तगुणाः—सप्तभिस्ताडिताः षड्युताश्च क्रमेण सर्वभङ्गकसङ्ख्याराशिं जनयन्तीति शेषः, कथं पुनः षड्भङ्गाः सप्तभिर्गुण्यन्ते ? इत्याह—पदवृद्ध्या—मृषावादाद्येकैकव्रतवृद्ध्या, यावन्ति व्रतानि विवक्ष्यन्ते तावतीर्वारा गुण्यन्ते इति तात्पर्यं, स्थूलं च न्यायमाश्रित्यैवमुच्यते यावता एकव्रतभङ्गकराशेरवधौ व्यवस्थापितत्वाद्विवक्षितव्रतेभ्य एकेन हीना वारा गुण्यन्ते इति, इयमत्र भावना—एकव्रते तावत् षड्भङ्गाः, ते च सप्तभिर्गुणिता जाता द्विचत्वारिंशत् तत्र षट् क्षिप्यन्ते जाता अष्टचत्वारिंशत् एषाऽपि सप्तभिर्गुण्यते षट् च क्षिप्यन्ते जातं ३४२ अत्रापि सप्तभिर्गुणिते षट्सु प्रक्षिप्तेषु जातं २४०० पुनः सप्तभिर्गुणिते षट्प्रक्षेपे च जातं १६८०६, एवं सप्तगुणनषट्प्रक्षेपक्रमेण तावद्गन्तव्यं यावदेकादश्यां वेलायामागतं १३८४१२८७२०२, एते चाष्टचत्वारिंशदादयो द्वादशाप्यागतराशय उपर्यधोभावेन व्यवस्थाप्यमाना अर्द्धदेवकुलिकाकारां भूमिकामास्तृण्वन्तीति खण्डदेवकुलिकेत्युच्यते, तदेवमुक्ता षड्भङ्गीप्रतिबद्धा खण्डदेवकुलिका ॥ एकविंशतिभङ्ग्यादिखण्डदेवकुलिका अप्येवमेव भावनीयाः, केवलमेकविंशतिभङ्गीपक्षे एकविंशतिरवधौ व्यवस्थाप्य वारंवारं द्वाविंशत्या गुण्यन्ते एकविंशतिस्तु प्रक्षिप्यते यावदेकादशवेलायां द्वादशव्रतभङ्गसर्वसङ्ख्यायामागतं १२८५५००२६३१०४९२१५ । नवभङ्गीपक्षेऽप्येवं, नवरमवधौ नव, ते च वारंवारं दशभिर्गुण्यन्ते नव च प्रक्षिप्यन्ते यावदेकादश्यां वारायां सर्वव्रतभङ्गसर्वसङ्ख्यायामागतं ९९९९९९९९९९९ । एकोनपञ्चाशद्भङ्गीपक्षे पुनरवधावेकोनपञ्चाशत्, सा च वारंवारं पञ्चाशता गुण्यते एकोनपञ्चाशच्च प्रक्षिप्यन्ते यावदेकादश्यां वारायां सर्वव्रतभङ्गकसङ्ख्यायामागतं २४४१४०६२४९९९९९९९९९९९ । अक्षरार्थस्तु सुगम एवेति, तथा सप्तचत्वारिंशच्छतभङ्गपक्षेऽप्येवं, नवरं तत्र सप्तचत्वारिंशच्छतमवधौ व्यवस्थाप्यते, वारंवारमष्टचत्वारिंशच्छतेन गुण्यते, सप्तचत्वारिंशच्छतं च प्रक्षिप्यते यावदेकादश्यां

वेलायामागतं ११०४४३६०७७१९६११५३३३५६९५७६९५, उक्तं च—"सीयालं भङ्गसयं वयवुड्ढाऽडयालसयगुणं काउं । सीयालसएण जुयं सव्वग्गं जाण भङ्गाणं ॥ १ ॥" [सप्तचत्वारिंशं भङ्गशतं व्रतवृद्धाष्टचत्वारिंशच्छतगुणं कृत्वा । सप्तचत्वारिंशच्छतेन युतं सर्वाग्रं जानीहि भङ्गानां ॥ १ ॥] तदेवं प्रतिपादिताः पञ्चापि खण्डदेवकुलिकाः । साम्प्रतं संपूर्णदेवकुलिकानामवसरः, तत्र च प्रतिव्रतमेकैकदेवकुलिकासद्भावेन षड्भङ्ग्यादिषु प्रत्येकं द्वादश द्वादश देवकुलिकाः प्रादुर्भवन्ति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ तासु च सर्वास्वप्युच्यमानासु महान् ग्रन्थविस्तरो भवतीत्यतो दिग्मात्रप्रदर्शनाय षड्भङ्ग्यामेव द्वादशीं देवकुलिकामभिधित्सुरेककद्विकादिसंयोगसूचकगुणकारकराशिसमानयनोपायमाह—**'एगाई'**त्यादि, **'एगाई एगुत्तर'**त्ति यावत्प्रमाणानां पदानामेककद्विकादिसंयोगाः समानेतुमिष्यन्ते तावत्प्रमाणा एव एकादय एकोत्तरया वृद्ध्या उपर्युपरि क्रमेण स्थाप्यन्ते, इह च द्वादशानां व्रतानां संयोगाः समानेतव्याः तत एकादयो द्वादश यावन्न्यसनीयाः, स्थापना

१२	११	१०	९	८	७	६	५	४	३	२	१

ततः **'पत्तेयपयंमि'**त्ति प्रत्येकं एकैकस्मिन् पदे **'उवरि'**त्ति प्रक्षेपाङ्कोपरिस्थिते **'पक्खेवो'**त्ति अधस्तनाङ्कस्य प्रक्षेपः कार्यः, अधस्तनाङ्कस्तु तथैव ध्रियते, कथं प्रक्षेपः कार्यः ? इत्याह—**'एकेक्कहाणि'**त्ति एकैकस्योपरितनाङ्कस्य हानिः—वर्जनं यथा भवति तथा, क्षेपे २ उपरितनोऽङ्कोऽधस्तनाङ्कक्षेपरहितः कार्य इति भावः, **'अवसाणसंखया हुंति संयोग'**त्ति अवसानक्रमेण सर्वाङ्कप्रक्षेपपरिसमाप्तिरूपे ये अङ्काः क्रमशस्तत्सङ्ख्याः—तत्प्रमाणाः संयोगा—एकद्वित्र्यादिपदमीलनरूपा भवन्ति, इयमत्र भावना—प्रथममेकादिद्वादशान्ता ऊर्द्ध्वायता पङ्क्तिः स्थाप्या, ततः एकको द्विके क्षिप्यते जातास्त्रयः, ते च त्रिषु क्षिप्यन्ते जाताः षट्, ते च चतुष्के क्षिप्यन्ते जाता दश, ते च पञ्चके क्षिप्यन्ते जाता पञ्चदश, ते च षट्के जाता एकविंशतिः, सा च सप्तके जाता अष्टाविंशतिः सा चाष्टके जाता षट्-

त्रिंशत् सा च नवके जाता पञ्चचत्वारिंशत् सा च दशके जाता पञ्चपञ्चाशत् सा च एकादशे क्षिप्यते जाता षट्षष्टिः, एषा च नोपरिस्थे द्वादशके क्षिप्यते, किंतु द्वादशकस्तदवस्थ एव ध्रियते, 'एक्केकहाणि'त्ति वचनात्, इति प्रथमप्रक्षेपः। पुनश्चैकककस्त्रिके क्षिप्यते जाताश्चत्वारः, ते च षट्के क्षिप्यन्ते, जाता दश, ते च दशके जाता विंशतिः, सा च पञ्चदशके जाता पञ्चत्रिंशत्, सा चैकविंशतौ जाता षट्पञ्चाशत्, सा चाष्टाविंशतौ जाता चतुरशीतिः, सा च षड्विंशतौ जातं विंशत्युत्तरं शतं, तच्च पञ्चचत्वारिंशति जातं पञ्चषष्ट्यधिकं शतं, तदपि पञ्चपञ्चाशति प्रक्षिप्यते, जातं विंशत्युत्तरं शतद्वयं, एतच्चोपरिस्थितषट्षष्टौ न क्षिप्यते, 'एक्केकहाणि'त्ति वचनात्, इति द्वितीयः क्षेपः। एवं च वारंवारं चरममङ्कं वर्जयित्वोपर्युपरि तावदङ्काः प्रक्षेप्तव्या यावदेकादशः क्षेपः, एककस्त्वन्त्यत्वान्न कुत्रापि क्षिप्यते इति द्वादशस्य क्षेपस्यासंभवः। स्थापना तदेवं एककसंयोगा द्वादश द्विकसंयोगाः षट्षष्टिः त्रिकसंयोगा द्वे शते विंशत्युत्तरे चतुष्कसंयोगाश्चत्वारि शतानि पञ्चनवत्यधिकानि पञ्चकसंयोगाः सप्त शतानि द्विनवत्यधिकानि षट्कसंयोगा नव शतानि चतुर्विंशत्यधिकानि सप्तकसंयोगाः सप्त शतानि द्विनवत्यधिकानि अष्टकसंयोगाश्चत्वारि शतानि पञ्चनवत्युत्तराणि नवकसंयोगा द्वे शते विंशत्युत्तरे दशकसंयोगाः षट्षष्टिः एकादशसंयोगा द्वादश द्वादशकसंयोगः पुनरेक एवेति ॥ ३४ ॥ अथवा प्रकारान्तरेण संयोगसङ्ख्यापरिज्ञानोपायमाह—'अहवे'त्यादि, अथवा पदानि—विवक्षितव्रतलक्षणानि पट्टिकादौ स्थापयित्वा अक्षान् गृहीत्वा क्रमेण चारणां कुर्यात्, तत एकद्विकादिसंयोगविषये भङ्गाः समुत्पद्यन्ते, तेषां सङ्ख्या कर्तव्या, इह च यद्यपि द्वादशी देवकुलिका वक्तुमुपक्रान्ता तथापि लाघवार्थं पञ्चाणुव्रतान्येवाश्रित्य भावनाऽभिधीयते, तत्र पञ्चानां पदानामेकसंयोगे एकैकचारणया पञ्च भङ्गाः, द्विकसंयोगे दश, ते चैवं—प्रथमद्वितीयप्रथमतृतीयप्रथमचतुर्थप्रथमपञ्चमचारणया चत्वारः, द्वितीयतृतीयद्वितीयचतुर्थद्वितीयपञ्चमचारणया त्रयः तृतीयचतुर्थतृतीयपञ्चमचारणया द्वौ चतुर्थपञ्चमचारणया त्वेकः सर्वे दश, तथा त्रिकयोगेऽपि दश, ते चैवं—प्रथमद्वितीयतृतीय—प्रथमद्वितीयचतुर्थ—प्रथमद्वितीयपञ्चम—प्रथमतृतीयचतुर्थ—प्रथमतृतीयपञ्चम—प्रथमचतुर्थपञ्चमचारणया षट्, द्वितीयतृतीयचतुर्थ—द्वितीयतृतीयपञ्चम—द्वितीयचतुर्थपञ्चमचारणया त्रयः, तृतीयचतुर्थपञ्चमचारणया त्वेकः, सर्वे दश, चतुःसंयोगे पञ्च, ते चैवं—प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थचारणया एकः प्रथमद्वितीयतृतीयपञ्चमचारणया द्वितीयः प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमचारणया तृतीयः प्रथमतृतीयचतुर्थपञ्चमचारणया चतुर्थः द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमचारणया तु पञ्चमः, पञ्चकयोगे पुनश्चारणाया असंभवादेक एव भङ्ग इति ॥ ३५ ॥ एवं सर्वत्रापि चारणा करणीया, अथ सूत्रकारः साक्षादेव द्वादश्या देवकुलिकायाः क्रमेण गुणकारकराशीनाह—'बारसे'त्यादि गाथाद्वयं, द्वादश षट्षष्टिर्विंशत्यधिके द्वे शते 'पंच नव चउरो'त्ति पञ्च नव चत्वारश्च, गणितव्यवस्थावशतो व्युत्क्रमेण स्थाप्यन्ते, ततो भवन्ति पञ्चनवत्युत्तराणि चत्वारि शतानि, एवमग्रेऽपि, 'दो नव सत्त य'त्ति द्विनवत्यधिकानि सप्त शतानि, 'चउ दोन्नि नव य'त्ति चतुर्विंशत्युत्तराणि नव शतानि, 'दो नव य सत्तेव'त्ति द्विनवत्यधिकानि सप्त शतानि, 'पण नव चउरो'त्ति पञ्चनवत्युत्तराणि चत्वारि शतानि, विंशत्युत्तरे द्वे शते षट्षष्टिर्द्वादश

१२											
११	६६										
१०	५५	२२०									
९	४५	१६५	४९५								
८	३६	१२०	३३०	७९२							
७	२८	८४	२१०	४६२	९२४						
६	२१	५६	१२६	२५२	४६२	७९२					
५	१५	३५	७०	१६६	२१०	३३०	४९५				
४	१०	२०	३५	६६	८४	१२०	१२५	२२०			
३	६	१०	१५	२१	२८	३६	४५	५५	६६		
२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१

एकश्चेत्येते राशयः सर्वेषामपि श्रावकभङ्गानां षट्षट्त्रिंशदादिरूपाणां गुण्यराशीनां यथाक्रमं गुणकारा भवन्ति, सर्वग्रहणं चेदं ज्ञापयति—न षड्भङ्ग्यामेव केवलायामेते गुणकाराः किंत्वेकविंशतिभङ्ग्यादिष्वपि, गुणकारकराशीनां सर्वत्राप्येकस्वरूपत्वात् ॥ ३६ ॥ ॥ ३७ ॥ इदानीं द्वादश्या एव देवकुलिकायाः क्रमेण गुण्यराशीनाह—'**छच्चेव ये**'त्यादिगाथाचतुष्कं, षडेव षट्त्रिंशत् '**सोल दुगं चेव'त्ति** द्वे शते षोडशोत्तरे २१६ '**छन्नव दुगेक्कं**'ति एकसहस्रं षण्णवत्यधिके च द्वे शते १२९६ '**छ सत्त सत्त सत्त य**'त्ति सप्त सहस्राः सप्त शतानि षट्सप्तत्यधिकानि ७७७६ '**छपन्नछछट्ठिछचउ**'त्ति षट्चत्वारिंशत्सहस्राणि षट् शतानि षट्पञ्चाशदधिकानि ४६६५६ '**छट्ठे**'त्ति आद्यषट्कापेक्षया षष्ठे स्थाने इत्यर्थः '**छत्तीसा नवनउई सत्तावीसा य**'त्ति द्वे लक्षे एकोनाशीतिः सहस्रा नव शतानि षट्त्रिंशचेति २७९९३६ '**सोलस छन्नउई सत्त य सोलस भंग**'त्ति सोलत्ति—षोडश लक्षाः एकोनाशीतिः सहस्राणि षट् शतानि षोडश भङ्गानष्टमस्थाने विजानीहि—अवबुध्यस्व १६७९६१६ '**छन्नउई छावत्तरि सत्त दुसुन्नेक्के**'त्ति एका कोटिः सप्तसप्ततिः सहस्राः षट् शतानि षण्णवतिश्च भवन्ति नवमे स्थाने १००७७६९६ '**छाहत्तरि इगसठी छायाला सुन्न छच्चेव**'त्ति षट् कोट्यश्चत्वारो लक्षाः षट्षष्टिः सहस्राः शतमेकं षट्सप्ततिश्चेति ६०४६६१७६ '**छप्पन्न सुन्न सत्त य नव सत्तावीस तहय छत्तीस**'त्ति षट्त्रिंशत्कोटयः सप्तविंशतिर्लक्षाः सप्तनवतिः सहस्राः षट्पञ्चाशच्चेति, ३६२७९७०५६ '**छत्तीसा तेवीसा अट्ठहत्तरी छहत्तरीगवीस**'त्ति द्वे कोटीशते सप्तदश कोटयः सप्तषष्टिर्लक्षाः द्व्यशीतिः सहस्रास्त्रीणि शतानि षट्त्रिंशदधिकानि २१७६७८२३३६ एतेषां च राशीनामानयनोपायो यथा—आद्याः षट् षड्भिर्गुण्यन्ते जाताः षट्त्रिंशत्, सापि षड्भिर्गुण्यते जाते द्वे शते षोडशोत्तरे, एवं वारंवारं तावत् षड्भिर्गुणनं विधेयं यावद् द्वादशापि गुण्यराशयः संपूर्णाः संपद्यन्ते इति, एत एव षड् देवकुलिकाः षट्त्रिंशदादयो द्वादश गुण्यराशयः

क्रमशो द्वादशषट्षष्टिप्रभृतिभिर्द्वादशभिर्गुणकारकराशिभिर्गुणिता आगतराशयो भवन्ति, उक्तं च—"पढमवए छब्भंगा छहिं छहिं गुणिया य बारसवि ठाणा । संजोगेहि य गुणिया सावयवयभंगया हुंति ॥ १ ॥" इह च सूत्रकारेणागतराशयो विस्तरभयान्नोक्ताः, वयं तु विनेयानुग्रहाय गाथाभिरुपदर्शयामः—बाहत्तरि १ छाहत्तरि तेवीसा २ सुन्न दु पण सीयाला ३ । वीसा पनरस चउसट्ठि ४ दु नव पणसीइ पनर छ य ५ ॥ १ ॥ चोयालसयं दस एकतीस चउ ६ बार ति नव सयरी य । इग दु दु ७ वीसा नव नव चालीसा एग तेयासी ८ ॥ २ ॥ वीस इगतीस नव सयरि एग बावीस ९ सोल छस्सत्त । छस्सत्त सुन्न नव नव तिन्नि य १० दसमंमि ठाणंमि ॥ ३ ॥ बाहत्तरि छायाला छप्पन्न तिपन्न ति चउ ११ छत्तीसा । तेवीसा अडहत्तरि छहत्तरि एकवीसा य १२ ॥ ४ ॥ गाथाचतुष्टयस्याप्यर्थः प्राग्वदवसेयः, तदेवमुक्ता गुण्यगुणकारकागतराशित्रयप्रदर्शनेन द्वादशी देवकुलिका, एतदनुसारेणाप्रोक्ता अन्या अप्येकादश देवकुलिकाः स्वयमभ्यूह्याः, यथा च षड्भङ्ग्यां द्वादश देवकुलिकाः एवमेकविंशतिनवैकोनपञ्चाशत्सप्तचत्वारिंशशतभङ्गपक्षेऽप्यनया दिशा प्रत्येकं द्वादश द्वादश देवकुलिकाः समवसेयाः, सर्वसंख्यया च षष्टिर्देवकुलिका भवन्तीति, सर्वासामप्यासां देवकुलिकानां स्थापना बहुश्रुतसूरिसूत्रितेभ्यः पटेभ्यः प्रतिपत्तव्याः, भावार्थस्तु पुरस्ताद्व्यक्तीकरिष्यते ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ अथ 'दुविहं तिविहाइणऽट्ठहा होंति'त्ति यत्पूर्वमुक्तं तद्विवृण्वन्नाह—'दुविहे'त्यादिगाथाद्वयं, एतच्च प्रागेव व्याख्यातं ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ इदानीमष्टोत्तरशताधिकषोडशसहस्रसंख्यान् श्रावकभेदानभिधित्सुः पञ्चाणुव्रतदेवकुलिकाप्रतिपादनाय प्रथममेकादिसंयोगपरिमाणप्रदर्शनपरान् गुणकारकराशीनाह—'**पंचण्ह' मित्यादि**, पञ्चानामणुव्रतानामेककद्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकैश्चिन्त्यमानानां यथासंख्येन पञ्च दश दश पञ्चैकश्चेत्येवं संयोगा ज्ञातव्याः, अयमर्थः—पञ्चानामणुव्रतानामेककसंयोगाः पञ्च द्विकसंयोगा दश त्रिकसंयोगा अपि दश चतुष्कसंयोगाः पञ्च

पञ्चकसंयोगस्त्वेक एवेति, एते च संयोगा 'एगाई एगुत्तरे'त्यादिना करणेनाक्षसंचारणया वा समानेतव्याः, भावना तु प्रागेव प्रदर्शिता ॥ ४४ ॥ अथ पञ्चमदेवकुलिकाया गुण्यराशीनाह—'छच्चेवे'त्यादि, आदौ षडेव ततः षट्त्रिंशत् 'सोलदुगं चेव'त्ति द्वे शते षोडशोत्तरे, 'नव दुग एक्क'मिति द्वादश शतानि षण्णवत्यधिकानि 'छ सत्त सत्त सत्त य'त्ति सप्तसहस्राः सप्त शतानि षट्सप्तत्युत्तराणि, पञ्चानामपि व्रतानामेतद्गुणनस्य—ताडनस्य पदं—स्थानं, गुण्यराशयः इत्यर्थः ॥ ४५ ॥ अथ पञ्चमदेवकुलिकाया एवागतराशीनाह—'वये'त्यादिगाथात्रयं, व्रतसंबन्धिनामेककसंयोगानां पञ्चानां त्रिंशद्भङ्गा भवन्ति, द्विकसंयोगानां दशानामपि त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि भवन्ति, त्रिकसंयोगानां दशानामेकविंशतिर्भङ्गशतानि षष्ट्यधिकानि—षष्ट्यधिकशतोत्तरे द्वे सहस्रे इत्यर्थः, चतुःसंयोगपञ्चके पञ्चानां चतुष्कसंयोगानां चतुःषष्टिः शतान्यशीत्युत्तराणि भवन्ति, पञ्चके—पञ्चकसंयोगे पुनः सप्तसप्ततिः शतानि षट्सप्तत्युत्तराणि भङ्गानां भवन्ति।

इयमत्र भावना—कश्चित्स्थूलप्राणातिपातविरमणादीनि पञ्चाणुव्रतानि प्रतिपद्यते, तत्र किल पञ्चैककसंयोगाः, एकैकस्मिंश्च एककसंयोगे द्विविधत्रिविधादयः षट् षड्भङ्गा भवन्ति, ततः षट् पञ्चभिर्गुण्यन्ते जातास्त्रिंशत्, एतावन्तः पञ्चानां व्रतानामेककसंयोगे भङ्गाः, तथा एकैकस्मिन् द्विकसंयोगे षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशद्भङ्गाः,तथाहि—प्राणातिपातव्रतसंबन्धी द्विविधत्रिविधलक्षणः प्रथमो भङ्गकोऽवस्थितो मृषावादसत्कान् षड्भङ्गान् लभते, एवं प्राणातिपातव्रतसंबन्धी द्विविधद्विविधलक्षणो द्वितीयोऽपि भङ्गकोऽवस्थितो मृषावादसत्कान् षड्भङ्गान् लभते, एवं प्राणातिपातव्रतसंबन्धी द्विविधैकविधलक्षणस्तृतीयोऽपि भङ्गकः एकविधत्रिविधलक्षणः चतुर्थोऽपि एकविधद्विविधलक्षणः पञ्चमोऽपि एकविधैकविधलक्षणः षष्ठोऽपि भङ्गकोऽवस्थितः एवं मृषावादसत्कान् षट्षड्भङ्गान् प्रत्येकं लभते, ततश्च षट् षड्भिर्गुणिताः षट्त्रिंशत्, दश चात्र द्विकसंयोगा भवन्तीत्यतः षट्त्रिंशद्दशभिर्गुण्यन्ते, जातानि त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि, एतावन्तः

पञ्चानां व्रतानां द्विकसंयोगे भङ्गाः, भङ्गाभिलापश्चैवं—स्थूलप्राणातिपातं प्रत्याख्याति द्विविधं त्रिविधेन स्थूलमृषावादमपि द्विविधं त्रिविधेन १ स्थूलप्राणातिपातं द्विविधं त्रिविधेन स्थूलमृषावादं तु द्विविधं द्विविधेन २ स्थूलप्राणातिपातं द्विविधं त्रिविधेन स्थूलमृषावादं तु द्विविधमेकविधेन ३ स्थूलप्राणातिपातं द्विविधं त्रिविधेन स्थूलमृषावादं त्वेकविधं त्रिविधेन ४ स्थूलप्राणातिपातं द्विविधं त्रिविधेन स्थूलमृषावादं त्वेकविधं द्विविधेन ५ स्थूलप्राणातिपातं द्विविधं त्रिविधेन स्थूलमृषावादं पुनरेकविधमेकविधेन ६, एवं स्थूलादत्तादानमैथुनपरिग्रहेष्वपि प्रत्येकं षट् षड्भङ्गाः, सर्वेऽपि मिलिताश्चतुर्विंशतिः, एते च द्विविधत्रिविधलक्षणं प्राणातिपातप्रथमभङ्गममुञ्चता लब्धाः, एवं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठेष्वपि प्राणातिपातभङ्गेषु चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्भङ्गा भवन्ति, एते सर्वेऽपि चतुश्चत्वारिंशदुत्तरं शतं, तथा स्थूलमृषावादं प्रत्याख्याति द्विविधं त्रिविधेन स्थूलादत्तादानमपि द्विविधं त्रिविधेन, स्थूलमृषावादं द्विविधं त्रिविधेन स्थूलादत्तादानं तु द्विविधं द्विविधेन, एवं पूर्वक्रमेण षड्भङ्गा ज्ञेयाः, एवं मैथुनपरग्रहेष्वपि प्रत्येकं षट् षड्भङ्गाः, सर्वेऽप्यष्टादश, एते च मृषावादप्रथमभङ्गममुञ्चता लब्धाः, एवं द्वितीयादिष्वप्यष्टादश २ भवन्ति, मिलिताश्चाष्टोत्तरं शतं, तथा स्थूलादत्तादानं स्थूलमैथुनं च प्रत्याख्याति द्विविधं त्रिविधेन, स्थूलादत्तादानं द्विविधं त्रिविधेन स्थूलमैथुनं तु द्विविधं द्विविधेन, एवं पूर्वक्रमेण षड् भङ्गा ज्ञेयाः, एवं मैथुनपरिग्रहेष्वपि षड् भङ्गाः, सर्वेऽपि द्वादश, एते च स्थूलादत्तादानप्रथमभङ्गकममुञ्चता लब्धाः, एवं द्वितीयादिष्वपि द्वादश द्वादश भवन्ति, मिलिताश्च द्वासप्ततिः, तथा स्थूलमैथुनं स्थूलपरिग्रहं च प्रत्याख्याति द्विविधं त्रिविधेन स्थूलमैथुनं द्विविधं त्रिविधेन स्थूलपरिग्रहं तु द्विविधं द्विविधेन, एवं पूर्वक्रमेण षड् भङ्गाः, एते च स्थूलमैथुनप्रथमभङ्गकममुञ्चता लब्धाः, एवं द्वितीयादिष्वपि प्रत्येकं षट् षड्भवन्ति, मिलिताश्च षट्त्रिंशत्, एते च मूलादारभ्य सर्वेऽपि चतुश्चत्वारिंशं शतं अष्टोत्तरं शतं द्वासप्ततिः षट्त्रिंशच्च मिलितास्त्रीणि शतानि षष्ट्यधिकानि भवन्तीति,

एवं त्रिकसंयोगादिष्वपि भङ्गामिलापः कार्यः, विस्तरभयाच्च नेह प्रदर्श्यते । तथा एकैकस्मिंस्त्रिकसंयोगे षोडशोत्तरं शतद्वयं प्रत्येकं भङ्गानां भवन्ति, तथाहि—मृषावादसंबन्धी प्रथमो भङ्गोऽवस्थितोऽदत्तादानसत्कान् षड्भङ्गान् लभते, एवं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठा अपि षड्भङ्गान् लभन्ते, ततोऽत्रापि षट्त्रिंशद् भङ्गाः, ते च प्राणातिपातप्रथमभङ्गकेन लब्धाः, एवं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठैरपि प्राणातिपातसंबन्धिभिर्भङ्गैः षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशल्लब्धाः, षट्त्रिंशतश्च षड्भिर्गुणने द्वे शते षोडशोत्तरे, अत्र च त्रिकसंयोगा दश भवन्ति, ततो द्वे शते षोडशोत्तरे दशभिर्गुण्येते जातान्येकविंशतिः शतानि षष्ट्यधिकानि, एतावन्तः पञ्चानां व्रतानां त्रिकसंयोगे भङ्गाः, तथा एकैकस्मिन् चतुष्कसंयोगे द्वादश शतानि षण्णवत्यधिकानि प्रत्येकं भङ्गानां भवन्ति, तथाहि—अदत्तादानसंबन्धी प्रथमो भङ्गोऽवस्थितो मैथुनव्रतसत्कान् षड्भङ्गान् लभते, एवं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठा अपि षड् भङ्गान् लभन्ते, जाताः षट्त्रिंशद् भङ्गाः, ते च मृषावादप्रथमभङ्गकेन लब्धाः, एवं द्वितीयतृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठैरपि मृषावादभङ्गैः षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशल्लब्धाः, जाते द्वे शते षोडशोत्तरे, एते च प्राणातिपातभङ्गकैः षड्भिरपि प्रत्येकं प्राप्यन्ते, जातानि १२९६, चतुष्कसंयोगाश्चात्र पञ्च, ततो द्वादश शतानि षण्णवत्यधिकानि पञ्चभिर्गुण्यन्ते, जातानि चतुःषष्टिशतान्यशीत्यधिकानि, एतावन्तः पञ्चानां व्रतानां चतुष्कसंयोगे भङ्गाः, तथा पञ्चकसंयोगे मैथुनव्रतसंबन्धिनः प्रथमाद्याः षडपि भङ्गाः प्रत्येकं परिग्रहसत्कान् षट् षड्भङ्गान् लभन्ते, जातं ३६, सा च षट्त्रिंशत् अदत्तादानभङ्गैः षड्भिरपि प्रत्येकं प्राप्यते, जातं २१६, एते च द्वे शते षोडशोत्तरे मृषावादभङ्गैः षड्भिरपि प्रत्येकं प्राप्यते, जातं १२९६, एतानि च द्वादश शतानि षण्णवत्यधिकानि प्राणातिपातव्रतसंबन्धिभिः षड्भिरपि भङ्गैः प्रत्येकं प्राप्यन्ते, जातानि ७७७६, एक एव चात्र पञ्चकसंयोगः, ततः सप्तसप्ततिशतानि षट्सप्तत्युत्तराणि एकेन गुण्यन्ते, 'एकेन च गुणितं तदेव भवती'ति गुण्यराशेर्वृद्ध्यभावात्सप्तसप्ततिशतानि षट्सप्तत्यधिकानीत्यवस्थितैव सङ्ख्या जाता, एतावन्तः पञ्चानां व्रतानां पञ्चकसंयोगे भङ्गाः, व्रतयन्त्रकस्थापना चेयं, तदेवं गुणकारकगुण्यागतराशित्रिकेण निष्पन्ना परिपूर्णा पञ्चमी देवकुलिका, एतदनुसारेण सर्वासामपि देवकुलिकानां निष्पत्तिर्निपुणत्वेन स्वयमवसेया, **'उत्तरगुणअविरयमेलियाण जाणाहि सव्वग्गं'**ति प्रतिपन्नोत्तरगुणाविरतसम्यग्दृष्टिलक्षणभेदद्वयीमिलितानामनन्तरोक्तानां त्रिंशत्प्रभृतीनां भङ्गानां सर्वाग्रं—सर्वसङ्ख्यां जानीहि ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ एतदेवाह—**'सोलसे'**त्यादि, षोडश सहस्रा अष्टौ शतान्यष्टाधिकानि भवन्ति, एषः—पूर्वोक्तो व्रतानां पञ्चसङ्ख्यानां पिंडार्थः—सर्वसमुदायसङ्ख्यास्वरूपः । दर्शनादयस्तु प्रतिमा—अभिग्रहविशेषाः, न पुनर्व्रतानि, ताभ्यो व्रतानां विभिन्नस्वरूपत्वादिति भावः, एते च श्रावकाणां भेदाः पञ्चैवाणुव्रतान्याश्रित्योक्ताः, द्वादशव्रतविवक्षया तु भूयस्तरा अपि भेदा भवन्ति, ॥ ४९ ॥ तथा चाह—

६	५	३०
३६	१०	३६०
२१६	१०	२१६०
१२९६	५	६४८०
७७७६	१	७७७६

प्रा	मृ	अ	मै	प
२३	२३	२३	२३	२३
२२	२२	२२	२२	२२
२१	२१	२१	२१	२१
१३	१३	१३	१३	१३
१२	१२	१२	१२	१२
११	११	११	११	११

तेरसकोडिसयाइं चुलसीइजुयाइं बारस य लक्खा। सत्तासीई सहस्सा दो य सया तह दुरुत्ता य ॥५०॥

'तेरसे'त्यादि, त्रयोदश कोटिशतानि चतुरशीतिकोटयो द्वादश लक्षाः सप्ताशीतिसहस्राणि द्वे शते द्व्युत्तरे १३८४१२८७२०२, एतच्च षड्भङ्गीप्रतिबद्धाया द्वादश्या देवकुलिकायाः समागतसर्वराशिसंपिण्डनेन उत्तरगुणाविरतरूपभेदद्वयप्रक्षेपेण च भवतीति । एते च सर्वेऽपि श्रावकाणामेव व्रतभङ्गा इह प्रतिपादिताः, साधूनां पुनः सप्तविंशतिरेव भङ्गा भवन्ति, तथाहि—यन्न करोति तन्मनसा वचसा कायेन, एवं न कारयत्यपि मनसा वाचा कायेन, एवं न समनुजानीते मनसा वचसा कायेनेत्येवं वर्तमाने काले नव

भङ्गाः, एवमतीतेऽपि नव, भविष्यत्यपि नवेत्येवं सप्तविंशतिः, आह च भाष्यकृत्—"करणतिगेणेक्केक्कं कालतिए तिघणसंखियमिसीणं। सव्वंति जओ गहियं सीयालसयं पुण गिहीणं ॥ १ ॥ [किरणत्रिकेणैकैकं (योगं) कालत्रिकेण त्रिघनसङ्ख्यमृषीणां। सर्वमिति यतो गृहीतं सप्तचत्वारिंशं शतं पुनर्गृहिणां ॥ १ ॥ ३×३×३=२७] अत्र न करोमि न कारयामीत्यादिकमेकैकं योगं मनः-प्रभृतिना करणत्रयेण सह कालत्रिके चारयेत्, ततश्च त्रयाणां यो घनः—सप्तविंशतिलक्षणस्तत्सङ्ख्यैव—भङ्गकसङ्ख्यामाश्रित्य तत्सङ्ख्याप्रमाणमृषीणां—साधूनामवबुध्येतेति शेषः। कस्मादित्याह—यतः सर्वसावद्ययोगं प्रत्याख्यामीति साधुभिः प्रत्याख्यानं गृहीतं, ततस्तत्प्रत्याख्यानभङ्गकानामेतत्सङ्ख्याप्रमाणता, असर्वसावद्ययोगप्रत्याख्यायिनां पुनर्गृहिणां प्रत्याख्यानस्य सप्तचत्वारिंशदुत्तरं भङ्गकशतं विज्ञेयमिति २३६ ॥ ५० ॥ अधुना **'अट्ठारस पावठाणगाइ'**न्ति सप्तत्रिंशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

सव्वं पाणइवायं १ अलिय २ मदत्तं ३ च मेहुणं सव्वं ४ । सव्वं परिग्गहं ५ तह राईभत्तं ६ च वोसरिमो ॥ ५१ ॥ सव्वं कोहं ७ माणं ८ मायं ९ लोहं १० च राग ११ दोसे १२ य । कलहं १३ अब्भक्खाणं १४ पेसुन्नं १५ परपरीवायं १६ ॥ ५२ ॥ मायामोसं १७ मिच्छादंसणसल्लं १८ तहेव वोसरिमो । अंतिमऊसासंमि देहंपि जिणाइपच्चक्खं ॥ ५३ ॥

सर्वं—सप्रभेदं प्राणातिपातं १ तथा सर्वमलीकं—मृषावादं २ तथा सर्वमदत्तं—अदत्तादानं ३ तथा सर्वं मैथुनं ४ तथा सर्वं परिग्रहं ५ तथा सर्वं रात्रिभक्तं च—रजनिभोजनं ६ व्युत्सृजामः—परिहरामः, तथा सर्वं क्रोधं ७ मानं ८ मायां ९ लोभं च १० रागद्वेषौ च ११-१२ तथा कलहं १३ अभ्याख्यानं १४ पैशून्यं १५ परपरिवादं १६ मायामृषा १७ मिथ्यात्वदर्शनशल्यं च १८ तथैव—सप्रभेदं

व्युत्सृजामः, एतान्यष्टादश पापहेतूनि स्थानकानि पापस्थानकानि, न केवलमेतान्येव, किंतु अन्तिमे उच्छ्वासे, परलोकगमनसमये इत्यर्थः, देहमपि निजं शरीरमिति व्युत्सृजामः, तत्रापि ममत्वमोचनात् जिनादिप्रत्यक्षं—तीर्थंकरसिद्धादीनां समक्षमिति, तत्र प्राणातिपात-मृषावादादत्तादानमैथुनपरिग्रहरात्रिभक्तक्रोधमानमायालोभाः प्रतीताः, तथा रागः—अनभिव्यक्तमायालोभलक्षणस्वभावभेदमभिष्वङ्गमात्रं, **'दोसो'**त्ति द्वेषणं द्वेषः दूषणं वा दोषः, स चानभिव्यक्तक्रोधमानलक्षणभेदस्वभावोऽप्रीतिमात्रं, कलहो—राटी अभ्याख्यानं—प्रकटमसद्दोषारोपणं पैशून्यं—पिशुनकर्म प्रच्छन्नं सदसद्दोषाविर्भावनं, तथा परेषां परिवादः परपरिवादो—विकत्थनमित्यर्थः, तथा माया च—निकृतिः मृषा च—मृषावादः मायया वा सह मृषा मायामृषा प्राकृतत्वान्मायामोसं मायामुसं वा दोषद्वययोगं, इदं च मानमृषादिदोषसंयोगोपलक्षणं, वेशान्तरकरणेन लोकप्रतारणमित्यन्ये, तथा मिथ्यादर्शनं—विपर्यस्ता दृष्टिः तदेव तोमरादिशल्यमिव शल्यं दुःखहेतुत्वान्मिथ्यादर्शनशल्यमिति, स्थानाङ्गे च रात्रिभोजनं पापस्थानमध्ये न पठितं किंतु परपरिवादाग्रतोऽरतिरतिः, तस्य चायमर्थः—अरतिश्च—तन्मोहनीयोदयजश्चित्तविकार उद्वेगलक्षणः रतिश्च—तथाविधानन्दरूपा अरतिरतिरित्येकमेव विवक्षितं, यतः क्वचन विषये या रतिस्तामेव विषयान्तरापेक्षयाऽरतिं व्यपदिशन्ति, एवमरतिमेव रतिमित्यौपचारिकमेकत्वमनयोरस्तीति, तथा रागपदस्थाने पिज्जपदं च पठन्ति, तत्र च प्रियस्य भावः कर्म वा प्रेम, अर्थस्तु रागपदवाच्य एवेति, २३७ ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ इदानीं **'मुणिगुण सत्तावीसं'**त्यष्टत्रिंशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

छव्वय छकायरक्खा पंचिंदियलोहनिग्गहो खंती । भावविसुद्धी पडिलेहणाइकरणे विसुद्धी य

॥ ५४ ॥ संजमजोए जुत्तय अकुसलमणवयणकायसंरोहो । सीयाइपीडसहणं मरणंउ(तु)वसग्गसहणं च ॥ ५५ ॥

षट् व्रतानि—प्राणातिपातविरमणादीनि रजनिभोजनपर्यवसानानि षण्णां कायानां—पृथिव्यादित्रसान्तानां रक्षा—संघट्टपरितापादिपरिहारेण सम्यगनुपालनं पञ्चानामिन्द्रियाणां—श्रोत्रादीनां निग्रहो—नियन्त्रणं, इष्टेतरेषु शब्दादिषु रागद्वेषाकरणमित्यर्थः, लोभस्य च निग्रहो—विरागता क्षान्तिः—क्रोधनिग्रहः भावविशुद्धिः—अकलुषान्तरात्मता प्रतिलेखनादिकरणे च विशुद्धिः, शुद्धेनाध्यवसायेन सम्यगुपयुक्ततया प्रत्युपेक्षणादिक्रियाकरणमित्यर्थः, तथा संयमोपष्टम्भको योऽसौ योगो—व्यापारस्तत्र युक्तता—तत्परता अकुशलानां—अप्रशस्तानां मनोवचःकायानां संरोधो—निषेधः, प्रशस्तानामेव तेषां करणमिति तात्पर्यं, शीतवातातपादिजनितायाः पीडायाः—वेदनायाः सहनं—सम्यग्मर्षणं, 'मरणान्तोपसर्गसहनं च' मरणमन्ते येषां ते मरणान्ता—मरणहेतव इत्यर्थः ते च ते उपसर्गाश्च मरणान्तोपसर्गास्तेषां सहनं—कल्याणमित्रबुद्ध्या सम्यक्तितिक्षणं, एते सप्तविंशतिर्मुनीनां—अनगाराणां गुणाः—चारित्रविशेषा भवन्ति। अन्यत्र पुनरित्थमनगारगुणा उक्ताः—महाव्रतानि पञ्च ५ इन्द्रियनिग्रहाश्च पञ्च १० क्रोधादिविवेकाश्चत्वारः १४ सत्यानि त्रीणि, तत्र—भावसत्यं—शुद्धान्तरात्मता करणसत्यं—यथोक्तप्रतिलेखनादिक्रियाकरणं योगसत्यं—मनःप्रभृतीनामवितथत्वं १७ क्षमा—अनभिव्यक्तक्रोधमानस्वरूपस्य द्वेषसंज्ञितस्याप्रीतिमात्रस्याभावः, अथवा क्रोधमानयोरुदयनिरोधः, क्रोधमानशब्दाभ्यां तूदयप्राप्तयोस्तयोर्निरोधः प्रागभिहित इति न पौनरुक्त्यं १८ विरागता—अभिष्वङ्गमात्रस्याभावः, यद्वा मायालोभयोरनुदयो, मायालोभविवेकशब्दाभ्यां तूदयप्राप्तयोस्तयोर्निरोधः प्रागभिहित इतीहापि न पुनरुक्तता १९ मनःप्रभृतिनिरोधाः २२ ज्ञानादिसंपन्नतास्तिस्रः २५ वेदनाधिसहनता २६ मरणान्तोपसर्गसहनं च २७ ॥ २३८ ॥ ५४ ॥ ॥ ५५ ॥ इदानीं **'इगवीसा सावयगुणाणं'**त्येकोनचत्वारिंशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

धम्मरयणस्स जोगो अक्खुद्दो १ रूववं २ पगइसोमो ३। लोयप्पिओ ४ अक्कूरो ५ भीरू ६ असढो सदक्खिन्नो ८ ॥ ५६ ॥ लज्जालुओ ९ दयालू १० मज्झत्थो ११ सोमदिट्ठि १२ गुणरागी १३। सक्कहसुपक्खजुत्तो १४ सुदीहदंसी १५ विसेसन्नू १६ ॥ ५७ ॥ वुड्ढाणुगो १७ विणीओ १८ कयन्नुओ १९ परहियत्थकारी य २०। तह चेव लद्धलक्खो २१ इगवीसगुणो हवइ सड्ढो ॥ ५८ ॥

परतीर्थिकप्रणीतानां सर्वेषामपि धर्माणां मध्ये प्रधानत्वेन यो रत्नमिव वर्तते स धर्मरत्नं—जिनोदितो देशविरत्यादिरूपः समाचारः तस्य योग्यः—उचित ईदृक्स्वरूप एव श्रावको भवति, तद्यथा—अक्षुद्र इत्यादि, तत्र यद्यपि क्षुद्रः—तुच्छः क्षुद्रः—क्रूरः क्षुद्रो—दरिद्रः क्षुद्रो—लघुरित्यनेकार्थः क्षुद्रशब्दः तथाऽपीह तुच्छार्थो गृह्यते तस्यैव प्रस्तुतोपयोगित्वात्, ततः क्षुद्रः—तुच्छोऽगम्भीर इत्यर्थः तद्विपरीतोऽक्षुद्रः स च सूक्ष्ममतित्वात् सुखेनैव धर्ममवबुध्यते १ रूपवान्—संपूर्णाङ्गोपाङ्गतया मनोहराकारः, स च तथारूपसंपन्नः सदाचारप्रवृत्त्या भविकलोकानां धर्मे गौरवमुत्पादयन् प्रभावको भवति, ननु **नन्दिषेणहरिकेशबल**प्रभृतीनां कुरूपाणामपि धर्मप्रतिपत्तिः श्रूयते, अतः कथं रूपवानेव धर्मेऽधिक्रियते?, सत्यं, इह द्विविधं रूपं—सामान्यमतिशायि च, तत्र सामान्यं संपूर्णाङ्गत्वादि, तच्च नन्दिषेणादीनामप्यासीदेवेति न विरोधः, प्रायिकं चैतच्छेषगुणसद्भावे कुरूपत्वस्याप्यदुष्टत्वात्, एवमग्रेऽपि, अतिशायि पुनर्यद्यपि तीर्थकरादीनामेव संभवति तथापि येन क्वचिद्देशे काले वयसि वा वर्तमानो रूपवानयमिति जनानां प्रतीतिमुपजनयति तदेवेहाधिकृतं

मन्तव्यं २ प्रकृत्या—स्वभावेन सौम्यः—अभीषणाकृतिर्विश्वसनीयरूप इत्यर्थः, एवंविधश्च प्रायेण न पापव्यापारे व्याप्रियते सुखाश्रयणीयश्च भवति ३ लोकस्य—सर्वजनस्य इहपरलोकविरुद्धवर्जनेन दानशीलादिगुणैश्च प्रियो—वल्लभो लोकप्रियः, सोऽपि सर्वेषां धर्मे बहुमानं जनयति ४, अक्रूरः—अक्लिष्टाध्यवसायः, क्रूरो हि परच्छिद्रान्वेषणलम्पटः कलुषमनाः स्वानुष्ठानं कुर्वन्नपि न फलभाग्भवतीति ५ भीरुः—ऐहिकामुष्मिकापायेभ्यस्त्रसनशीलः, स हि कारणेऽपि सति न निःशङ्कमधर्मे प्रवर्तते ६ अशठः—अच्छद्मानुष्ठाननिष्ठः, शठो हि वञ्चनप्रपञ्चचतुरतया सर्वस्याप्यविश्वसनीयो भवति ७ सदाक्षिण्यः—स्वकार्यपरिहारेण परकार्यकरणैकरसिकान्तःकरणः, स च कस्य नाम नानुवर्तनीयो भवति? ८ 'लज्जालु य'त्ति प्राकृतशैल्या लज्जावान्, स खल्वकृत्यासेवनवार्तयाऽपि व्रीडते, स्वयमङ्गीकृतमनुष्ठानं च परित्यक्तुं न शक्नोति ९ दयालुः—दयावान्, दुःखितजन्तुजातत्राणाभिलाषुक इत्यर्थः, 'धर्मस्य हि दया मूल'मिति प्रतीतमेव १० मध्यस्थो—रागद्वेषत्यक्तधीः, स हि सर्वत्रारक्तद्विष्टतया विश्वस्यापि वल्लभो भवति ११ सौम्यदृष्टिः—कस्याप्यनुद्वेजकः, स हि दर्शनमात्रेणापि प्राणिनां प्रीतिं पल्लवयति १२ गुणेषु—गाम्भीर्यस्थैर्यप्रमुखेषु रज्यतीत्येवंशीलो गुणरागी, स हि गुणपक्षपातित्वादेव सद्गुणान् बहु मन्यते निर्गुणांश्चोपेक्षते १३ सत्कथाः—सदाचारचारित्वात्सुचरित्रचर्याकथनरुचयो न तु दुश्चारित्रचर्याकथनरुचयो ये सपक्षाः—सहाया जनास्तैर्युक्तः—अन्वितो, धर्माविबन्धकपरिवार इति भावः, एवंविधश्च न केनचिदुन्मार्गं नेतुं शक्यते १४ अन्ये तु सत्कथः सुपक्षयुक्तश्चेति पृथग्गुणद्वयं मन्यन्ते, मध्यस्थः सोमदृष्टिश्चेति द्वाभ्यामप्येकमेवेति, तथा सुदीर्घदर्शी—सुपर्यालोचितपरिणामपेशलकार्यकारी, स किल पारिणामिक्या बुद्ध्या सुन्दरपरिणाममैहिकमपि कार्यमारभते १५ विशेषज्ञः—सारेतरवस्तुविभागवेदी, अविशेषज्ञस्तु दोषानपि गुणत्वेन गुणानपि दोषत्वेनाध्यवस्यति १६ वृद्धान्—परिणतमतीननुगच्छति—गुणार्जनबुद्ध्या सेवत इति वृद्धानुगः, वृद्धजना-

नुगत्या हि प्रवर्तमानः पुमान् न जातुचिदपि विपदः पदं भवति १७ विनीतो—गुरुजनगौरवकृत्, विनयवति हि सपदि संपदः प्रादुर्भवन्ति १८ स्वल्पमप्युपकारमैहिकं पारत्रिकं वा परेण कृतं जानाति न निह्नुते इति कृतज्ञः, कृतघ्नो हि सर्वत्राप्यमन्दां निन्दां समासादयति १९ परेषां—अन्येषां हितान्—पथ्यानर्थान्—प्रयोजनानि कर्तुं शीलं यस्य स परहितार्थकारी, सदाक्षिण्योऽभ्यर्थित एव करोति अयं पुनः स्वत एव परहिताय प्रवर्तते इत्यनयोर्भेदः, यश्च प्रकृत्यैव परहितकरणे नितरां निरतो भवति स निरीहचित्ततयाऽन्यानपि सद्धर्मे स्थापयति २० तथा लब्धमिव लब्धं लक्ष्यं—शिक्षणीयानुष्ठानं येन स लब्धलक्ष्यः, पूर्वभवाभ्यस्तमिव सर्वमपि धर्मकृत्यं झटित्येवाधिगच्छतीति भावः, ईदृशो हि वन्दनप्रत्युपेक्षणादिकं धर्मकर्म सुखेनैव शिक्षयितुं शक्यते २१, तदेवमेकविंशतिगुणसंपन्नः श्राद्धः—श्रावको भवतीति २३९ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ इदानीं **'तेरिच्छीणुक्किट्ठ गब्भट्ठिइ'**त्ति चत्वारिंशदधिकशततमं द्वारमाह—

उक्किट्ठा गब्भठिई तिरियाणं होइ अट्ठ वरिसाइं । माणुस्सीणुक्किट्ठं इत्तो गब्भट्ठिइं वुच्छं ॥ ५९ ॥

उत्कृष्टा गर्भस्थितिः—गर्भावस्थानं तिरश्चीनां—तिर्यग्योषितां भवत्यष्टौ वर्षाणि, ततः परं गर्भस्य विपत्तिः प्रसवो वेति २४० ॥ इदानीं **'माणुसीणुक्किट्ठा गब्भठिइ'**त्ति तथा **'तग्गब्भस्स कायट्ठिइ'**त्त्येकचत्वारिंशदधिकद्विचत्वारिंशदधिकद्विशततमे द्वारे आह—

गब्भट्ठिइ मणुस्सीणुक्किट्ठा होइ वरिसबारसगं । गब्भस्स य कायठिई नराण चउवीस वरिसाइं ॥ ६० ॥

मानुषीणां—मनुष्यस्त्रीणामुत्कृष्टा गर्भस्थितिर्भवति वर्षद्वादशकं—द्वादशवर्षप्रमाणा, अयमर्थः—कश्चिज्जन्तुराविर्भूतप्रभूतपापाभिभूतवपुर्वातपित्तादिदूषिते देवादिस्तम्भिते वा गर्भे द्वादश वर्षाणि निरन्तरं तिष्ठतीति, इयं च भवस्थितिरुक्ता, कायस्थितिः पुनर्नराणां गर्भस्य

चतुर्विंशतिर्वर्षाणि, इदमुक्तं भवति—कश्चिज्जीवो द्वादश वर्षाणि जीवित्वा तदन्ते च मृत्वा तथाविधकर्मवशात्तत्रैव गर्भस्थिते कलेवरे समुत्पद्य पुनर्द्वादश वर्षाणि जीवतीत्येवं चतुर्विंशतिर्वर्षाण्युत्कृष्टतो गर्भे जन्तुस्तिष्ठतीति २४१, २४२ ॥ ६० ॥ इदानीं **'गब्भट्ठियजीवआहारो'**त्ति त्रिचत्वारिंशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

पढमे समये जीवा उप्पन्ना गब्भवासमज्झंमि । ओयं आहारंती सव्वप्पणयाइ पूयव्व ॥ ६१ ॥
ओयाहारा जीवा सव्वे अपज्जत्तया मुणेयव्वा । पज्जत्ता उण लोमे पक्खेवे हुंति भइयव्वा ॥ ६२ ॥

प्रथमे समये जीवा उत्पन्ना गर्भवासमध्ये ओज आहारयन्ति—ओजआहारं कुर्वन्ति, **'सव्वप्पयणयाए'**त्ति सर्वात्मना, सर्वैरप्यात्मप्रदेशैरित्यर्थः, किंवदित्याह—अपूपा इव, यथा हि तैलभृततप्ततापिकायां प्रथमसमय एवापूपाः सकलमपि तैलमापिबन्ति, एवं जीवा अपि गर्भोत्पत्तिप्रथमसमये ओज आहारयन्ति, पितुः संबन्धि शुक्रं मातुः संबन्धि शोणितमेतदुद्वयमप्येकत्र मिलितं ओज इत्युच्यते, अथ कस्यामवस्थायां जीवस्याहारः क इत्येतत्प्रसङ्गतः प्राह—**'ओये'**त्यादि, इयं च प्रागेव पञ्चोत्तरद्विशततमद्वारे व्याख्याता २४३ ॥ ६१ ॥ ॥ ६२ ॥ इदानीं **'रिउरुहिरसुक्कजोए जेत्तियकालेण गब्भसंभूइ'**त्ति चतुश्चत्वारिंशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

रिउसमयण्हायनारी नरोवभोगेण गब्भसंभूई । बारसमुहुत्त मज्झे जायइ उवरिं पुणो नेय ॥ ६३ ॥

मासावसाने त्रीणि दिनानि यावद्युवतीनां यदजस्रमस्रं श्रवति तदृतुरित्युच्यते, तत्र ऋतुसमये स्नातायास्त्र्यहादूर्ध्वं शुद्धिहेतोः कृतस्नानायाः नार्याः स्त्रियो नरोपभोगेन—पुरुषसंभोगेन गर्भसंभूतिर्भवति, सा च द्वादशानामेव मुहूर्तानां मध्ये जायते, चतुर्विंशतिघटिकानां मध्ये इत्यर्थः, ऊर्ध्वं पुनर्नैव गर्भसंभूतिः, द्वादश मुहूर्तानि यावच्छुक्रशोणिते अविध्वस्तयोनिके भवतः, तत ऊर्ध्वं ध्वंसमुपगच्छत

इति भावः २४४ ॥ ६३ ॥ इदानीं **'जत्तिय पुत्ता गब्भे'**त्ति तथा **'जत्तिय पियरो य पुत्तस्स'**त्ति पञ्चचत्वारिंशदधिकषट्चत्वारिंशदधिके च द्विशततमे द्वारे प्राह—

सुयलक्खपुहुत्तं होइ एगनरभुत्तनारिगब्भंमि । उक्कोसेणं नवसयनरभुत्तत्थीइ एगसुओ ॥ ६४ ॥

सुतलक्षपृथक्त्वं भवत्येकपुरुषभुक्ताया नार्या गर्भे, पृथक्त्वं चेह द्विप्रभृतिरानवभ्य इति समयोक्तं ज्ञेयं, अयमर्थः—एकस्याः स्त्रियः पुरुषेणोपभुक्ताया गर्भे जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा यावत् उत्कृष्टतस्तु नव लक्षाणि जीवानामुत्पद्यन्ते, निष्पत्तिं तु प्राय एको वा द्वौ वा गच्छतः, शेषास्तु स्वल्पकालं जीवित्वा तत एव म्रियन्ते इति, तथोत्कृष्टतो नवशतसङ्ख्यैर्नरैरुपभुक्तायाः स्त्रियो गर्भे एकः सुतो भवति, कोऽर्थः ?—काचिद् दृढसंहनना कामातुरा च तरुणी यदा द्वादशमुहूर्तमध्ये उत्कर्षतो नवभिर्नरशतैः संभुज्यते तदा तद्बीजे यः पुत्रो जायते स नवानां पितृशतानां पुत्रो भवतीति २४५—२४६ ॥ ६४ ॥ इदानीं **'महिलाण गब्भअभवणकालो पुरिसअबीयकालो'**त्ति सप्तचत्वारिंशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

पणपन्नाएँ परेणं जोणी पमिलायए महिलियाणं । पणहत्तरीएँ परओ होइ अबीयओ नरो पायं ॥ ६५ ॥ वाससयाउयमेयं परेण जा होइ पुव्वकोडीओ । तस्सद्धे अमिलाया सव्वाउयवीसभाये य ॥ ६६ ॥ बीयं सुक्कं तह सोणियं च ठाणं तु जणणिगब्भंमि । ओयं तु उवट्ठंभस्स कारणं तस्सरूवं तु ॥ ६७ ॥ अट्ठारसपिट्ठकरंडयस्स संधीउ हुंति देहंमि । बारस पंसुलियकरंडया इहं तह च्छ पंसुलिए ॥ ६८ ॥ होइ कडाहे सत्तंगुलाइं जीहा पलाइ पुण चउरो । अच्छीउ दो पलाइं सिरं

तु भणियं चउकवालं ॥ ६९ ॥ अद्धुट्ठपलं हिययं बत्तीसं दसण अट्ठिखंडाइं । कालेज्जयं तु समए पणवीस पलाइ निदिट्ठं ॥ ७० ॥ अंताइं दोन्नि इहयं पत्तेयं पंच पंच वामाओ । सट्ठिसयं संधीणं मम्माण सयं तु सत्तहियं ॥ ७१ ॥ सट्ठिसयं तु सिराणं नाभिप्पभवाण सिरमुवगयाणं । रसहरणिनामधेज्जाण जाणऽणुग्गहविघाएसु ॥ ७२ ॥ सुइचक्खुघाणजीहाणणुग्गहो होइ तह विघाओ य । सट्ठसयं अन्नाणवि सिराणऽहोगामिणीण तहा ॥ ७३ ॥ पायतलमुवगयाणं जंघाबलकारिणीणऽणुवघाए । उवघाए सिरवियणं कुणंति अंधत्तणं च तहा ॥ ७४ ॥ अवराण गुदपविट्ठाण होइ सट्ठं सयं तह सिराणं । जाण बलेण पवत्तइ वाऊ मुत्तं पुरीसं च ॥ ७५ ॥ अरिसा उ पांडुरोगो वेगनिरोहो य ताण य विघाए । तिरियगमाण सिराणं सट्ठसयं होइ अवराणं ॥ ७६ ॥ बाहुबलकारिणीओ उवघाए कुच्छिउयरवियणाओ । कुव्वंति तहऽन्नाओ पणवीसं सिंभधरणीओ ॥ ७७ ॥ तह पित्तधारिणीओ पणवीसं दस य सुक्कधरणीओ । इय सत्त सिरसयाइं नाभिप्पभवाइं पुरिसस्स ॥ ७८ ॥ तीसूणाइं इत्थीण वीसहीणाइं हुंति संढस्स । नव ण्हारूण सयाइं नव धमणीओ य देहंमि ॥ ७९ ॥ तह चेव सव्वदेहे नवनउई लक्ख रोमकूवाणं । अद्धुट्ठा कोडीओ समं पुणो केसमंसूहिं ॥ ८० ॥ मुत्तस्स सोणियस्स य पत्तेयं आढयं वसाए उ। अद्धाढयं भणंति य पत्थं मत्थुलुयवत्थुस्स ॥ ८१ ॥ असुइमल पत्थछक्कं कुलओ कुलओ य पित्तसिंभाणं ।

सुक्कस्स अद्धकुलओ दुट्ठं हीणाहियं होज्जा ॥ ८२ ॥ एक्कारस इत्थीए नव सोयाइं तु हुंति पुरिसस्स । इय किं सुइत्तणं अट्ठिमंसमलरुहिरसंघाए? ॥ ८३ ॥

वर्षाणां पञ्चपञ्चाशतः परत आर्तवाभावान्महिलानां योनिः प्रम्लायति–गर्भोत्पत्तिकारणतां न प्रतिपद्यते, भावार्थस्तु **निशीथचूर्ण्यक्षरै**रुपदर्श्यते—"इत्थीए जाव पणपन्न वासा न पूरंति ताव अमिलिया(लाणा) जोणी, आर्तवं भवति गर्भं च गृह्णातीत्यर्थः, पणपन्नवासाए पुण कस्सइ अत्तवं भवति न पुण गब्भं गिण्हइ, पणपन्नाए परओ नो अत्तवं नो गब्भं गिण्हइ"त्ति, तथा वर्षाणां पञ्चसप्ततेः परतः प्रायेण नरः–पुमान् भवत्यबीजो–गर्भाधानयोग्यवीर्यविवर्जितः ॥६५॥ कियत्प्रमाणायुषां पुनरेतन्मानं द्रष्टव्यमित्याह–**'वासे'**त्यादि, वर्षशतायुषामैदंयुगीनानामेवैतद्–गर्भधारणादिकालमानमुक्तं द्रष्टव्यं, परेण तर्हि का वार्ता? इत्याह—**'परेण जा होइ पुव्वकोडीओ'** इत्यादि, वर्षशतात्परतो वर्षशतद्वयं त्रयं चतुष्टयं चेत्यादि यावन्महाविदेहादिमनुष्याणां या पूर्वकोटिः सर्वायुष्कं भवति तस्य सर्वायुषोऽर्धं तदर्धं यावदम्लाना–गर्भधारणक्षमा युवतीनां योनिर्द्रष्टव्या, ततः परतः सकृत्प्रसवधर्मिणोऽम्लानयोनयश्चावस्थितयौवनत्वात्, पुरुषाणां तु सर्वस्यापि पूर्वकोटिपर्यन्तस्य स्वायुषोऽन्त्यो विंशतितमो भागोऽबीजो भवति २४७ ॥ ६६ ॥ इदानीं **'सुक्काईण पमाणं'**त्यष्टचत्वारिंशदधिकद्विशततमं द्वारमाह–**'बीय'** मित्यादि, बीजं–कारणं तच्च शरीरस्य शुक्रं तथा शोणितं च, पितुः शुक्रं मातुः शोणितं एतद् द्वयमपि शरीरस्य कारणमित्यर्थः, स्थानं तु तस्यादौ जननीगर्भे–मातुरुदरमध्यभागे, शुक्रशोणितसमुदाय ओज इत्युच्यते, शरीरोपष्टम्भस्यापि प्रथमतस्तदेव हेतुः कारणमित्यर्थः, तस्य शरीरस्य स्वरूपं तु **'अट्ठारसपिट्ठिकरंडयस्स'** इत्याद्यनन्तरवक्ष्यमाणलक्षणमिति शेषः ॥ ६७ ॥ तदेवाह—**'अट्ठे'**त्यादिगाथाद्वयं, देहे–मनुष्यशरीरे पृष्ठकरण्डकस्य–पृष्ठवंशस्याष्टादश ग्रन्थिरूपाः संधयो भवन्ति, यथा वंशस्य पर्वाणि,

तेषु चाष्टादशसु सन्धिषु मध्ये द्वादशभ्यः सन्धिभ्यो द्वादश पंशुलिका निर्गत्योभयपार्श्वावावृत्त्य वक्षःस्थलमध्योर्द्ध्वर्वत्यस्थि लगित्वा पल्लकाकारतया परिणमन्ति, अत आह–इह शरीरे द्वादश पंशुलिकारूपाः करण्डका–वंशका भवन्ति, **'तह छपुंसुलिए होइ कडाहे'**त्ति तथा तस्मिन्नेव पृष्ठवंशे शेषषट्संधिभ्यः षट् पांशुलिका निर्गत्य पार्श्वद्वयं चावृत्त्य हृदयस्योभयतो वक्षःपञ्जरादधस्ताद् शिथिलकुक्षितरतूपरिष्टात्परस्परासंमिलितास्तिष्ठन्ति, अयं च कटाह इत्युच्यते, जिह्वा–मुखाभ्यन्तर्वर्तिमांसखण्डरूपा दैर्घ्येणात्माङ्गुलतः सप्ताङ्गुलप्रमाणा भवति, तौल्ये तु मगधदेशप्रसिद्धेन पलेन चत्वारि पलानि भवन्ति, अक्षिमांसगोलकौ तु द्वे पले, शिरस्तु अस्थिखण्डरूपैश्चतुर्भिः कपालैर्निष्पद्यते इति ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ तथा **'अद्धुट्ठे'**त्यादि, हृदयान्तर्वर्तिमांसखण्डं सार्धपलत्रयं भवति, द्वात्रिंशच्च मुखे दन्ता–अस्थिखण्डरूपाः प्रायः प्राप्यन्ते, कालेयजं तु–वक्षोऽन्तर्गूढमांसविशेषरूपं पञ्चविंशतिपलान्यागमे निर्दिष्टं ॥ ७० ॥ तथा—**'अंताइं'** इत्यादि, इह शरीरे द्वे अन्त्रे भवतः, प्रत्येकं पञ्चपञ्चवामप्रमाणे, तथा संधयः–अङ्गुल्याद्यस्थिखण्डमेलापकस्थानानि तेषां षष्ठ्यधिकं शतं भवन्ति, मर्माणि–सङ्घाणिकाविरकादीनि, तेषां तु सप्ताधिकं शतं भवति ॥ ७१ ॥ अथ पुरुषशरीरे शिरासङ्ख्यामाह—**'सट्ठिसय'**मित्यादिगाथासप्तकं, इह पुरुषस्य शरीरे नाभिप्रभवाणि शिराणां–स्नसानां सप्त शतानि भवन्ति, तत्र षष्ट्यधिकं शतं शिराणां नाभेः शिरसि गच्छति, ताश्च रसहरणीनामधेयाः, रसो ह्रियते–विकीर्यते यकाभिरितिकृत्वा, यासां चानुग्रहविघातयोः सतोर्यथासङ्ख्यं श्रोत्रचक्षुर्घ्राणजिह्वानामनुग्रहो विघातश्च भवति, तथा अन्यासामप्यधोगामिनीनां पादतलमुपगतानामनुपघाते जङ्घाबलकारिणीनां स्नसानां षष्ट्यधिकं शतं भवति, उपघाते तु ता एव शिरोवेदनाऽन्धत्वादीनि कुर्वन्ति, तथाऽपरासां गुदप्रविष्टानां शिराणां षष्ट्यधिकं शतं भवति, यासां बलेन वायुर्मूत्रं पुरीषं च प्राणिनां प्रवर्तते, एतासां च विघातेऽर्शांसि पाण्डुरोगो वेगनिरोधश्च भवति, तथा अपरासां तिर्यग्गामिनीनां

शिराणां षष्ट्यधिकं शतं भवति, ताः पुनर्बाहुबलकारिण्यः, उपघाते च सति कुक्षिउदरवेदनाः कुर्वन्ति, तथाऽन्याः पञ्चविंशतिः शिराः श्लेष्मधारिण्यो भवन्ति, तथा पित्तधारिण्योऽपि पञ्चविंशतिः शिराः, दश च शिराः शुक्राख्यसप्तमधातुधारिण्यः, इत्येवं नाभिप्रभवाणि सप्तशिराशतानि पुरुषस्य शरीरे भवन्ति ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ अथ स्त्रीनपुंसकयोः कियन्त्य एता भवन्तीत्याशङ्क्याह—**'तीसूणाइं'** इत्यादिगाथाचतुष्कं, त्रिंशता न्यूनानि स्त्रीणां सप्त शिराशतानि भवन्ति, विंशत्या च हीनानि सप्त शतानि शिराणां भवन्ति षण्ढस्य–नपुंसकस्य, तथा स्नायूनाम्–अस्थिबन्धनशिराणां शतानि नव च धमन्यो रसवहा–नाड्यो देहे ॥ ७९ ॥ तथा सर्वस्मिन्नपि देहे नवनवतिर्लक्षा रोमकूपाणां भवन्ति, रोम्णां–तनूरुहाणां कूपा इव कूपा रोमकूपा–रोमरन्ध्राणीत्यर्थः, एतच्च संख्यानं श्मश्रुकेशैर्विनाऽवसेयं, तैस्तु सह सार्धास्तिस्रः कोट्यो रोमकूपानां जायन्ते, तत्र श्मश्रूणि–कूर्चकचाः, केशास्तु–शिरोरुहा इति ॥८०॥ शरीरे सर्वदैव मूत्रस्य शोणितस्य च प्रत्येकमवस्थितमाढकं मगधदेशप्रसिद्धमानविशेषरूपं भणन्ति, उक्तं च—"दो असईओ पसई, दो पसइओ सेइया, चत्तारि सेइयाउ कुलओ, चत्तारि कुडवा पत्थो, चत्तारि पत्था आढयं, चत्तारि आढया दोणो" इत्यादि, धान्यभृतोऽवाङ्मुखीकृतो हस्तोऽसतीत्युच्यते, वसायास्त्वर्धाढकं भणन्ति, मस्तकभेज्जको मस्तुलुङ्गवस्तु, अन्ये त्वाहुः–मेदपिप्फिसादि मस्तुलुङ्गं, तस्यापि प्रस्थं यथोक्तरूपं वदन्ति ॥ ८१ ॥ अशुचिरूपो योऽसौ मलस्तस्य प्रस्थषट्कं भवति, पित्तश्लेष्मणोः प्रत्येकं यथानिर्दिष्टस्वरूपः कुलवो भवति, शुक्रस्त्वर्धकुलवः, एतच्चाढकप्रस्थादिकं मानं बालकुमारतरुणादीनां 'दो असइओ पसई'त्यादिक्रमेणात्मीयात्मीयहस्तेनानेतव्यं, उक्तमानाच्च शुक्रशोणितादेर्यत्र हीनाधिक्यं भवति तत्र वातादिदूषितत्वेनेति ज्ञेयं ॥ ८१ ॥ अथ श्रोत्राणि शरीरे यावन्ति भवन्ति तावन्त्युपदर्श्योपसंहरति—**'एक्कारसे'**त्यादि, द्वौ कर्णौ द्वे चक्षुषी द्वे घ्राणे मुखं स्तनौ पायुरुपस्थश्चेत्येवमेकादश श्रोत्राणि

स्त्रियो भवन्ति, स्तनवर्जाणि शेषाणि नव पुरुषस्य, एतच्च मनुजगतिमाश्रित्य प्रोक्तं, तिर्यग्गतौ तु अजादीनां द्विस्तनीनामेकादश श्रोत्राणि, गवादीनां चतुःस्तनीनां त्रयोदश, सूकर्यादीनामष्टस्तनीनां सप्तदश, निर्व्याघाते एवं, व्याघाते पुनरेकस्तन्या अजाया दश, त्रिस्तन्याश्च गोर्द्वादशेति, इत्येवमस्थ्यादिसंघातरूपे शरीरे किं नाम स्वरूपतः शुचित्वं ?, न किञ्चिदित्यर्थः ॥ २४८ ॥ ८३ ॥ इदानीं **'सम्मत्ताईणुत्तमगुणाण लाहंतरं तु उक्कोसं'** इत्येकोनपञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

सम्मत्तंमि य लद्धे पलियपुहुत्तेण सावओ होइ। चरणोवसमखयाणं सायरसंखंतरा हुंति ॥ ८४ ॥

यावत्यां कर्मस्थितौ सम्यक्त्वं लब्धं तन्मध्यात्पल्योपमपृथक्त्वलक्षणे स्थितिखण्डे क्षपिते श्रावको—देशविरतो भवेत्, ततश्चरणोपशमक्षयाणामन्तरा संख्यातानि सागरोपमाणि भवन्ति, इयमत्र भावना—देशविरतिप्राप्त्यनन्तरं संख्यातेषु सागरोपमेषु क्षपितेषु चारित्रमवाप्नोति, ततोऽपि संख्यातेषु सागरोपमेषु क्षपितेषूपशमश्रेणिं प्रतिपद्यते, ततोऽपि संख्यातेषु सागरोपमेषु क्षपितेषु क्षपकश्रेणिर्भवति, ततस्तद्भवे मोक्ष इति, एवमप्रतिपतितसम्यक्त्वस्य देवमनुष्यजन्मसु संसरणं कुर्वतोऽन्योऽन्यमनुष्यभवे देशविरत्यादिलाभो भवति, यदिवा तीव्रशुभपरिणामवशात्क्षपितबहुकर्मस्थितेरेकस्मिन्नपि भवेऽन्यतरश्रेणिवर्ज्यान्येतानि सर्वाण्यपि भवन्ति, श्रेणिद्वयं त्वेकस्मिन् भवे सैद्धान्तिकाभिप्रायेण न भवत्येव, किंत्वेकैवोपशमश्रेणिः क्षपकश्रेणिर्वा भवतीति, उक्तं च—"एवं अप्परिवडिए सम्मत्ते देवमणुयजम्मेसु। अन्नयरसेढिवज्जं एगभवेणं च सव्वाइं ॥१॥" [एवमप्रतिपतिते सम्यक्त्वे देवमनुजजन्मसु अन्यतरश्रेणिवर्जानि एकभवेनैव सर्वाणि ॥१॥] ॥ २४९ ॥ ८४ ॥ इदानीं **'न लहंति माणुसत्तं सत्ता जेऽणंतरुवट्ट'**त्ति पञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

सत्तममहिनेरइया तेऊ वाऊ अणंतरुवट्टा। न लहंति माणुसत्तं तहा असंखाउया सव्वे ॥ ८५ ॥

सप्तमपृथिवीनैरयिकास्तैजसकायिका वायुकायिकास्तथा असङ्ख्यातवर्षायुषः सर्वे तिर्यङ्मनुष्याश्चानन्तरमुद्धृता मानुष्यं न लभन्ते, मृत्वाऽनन्तरभवे मनुजेषु नोत्पद्यन्ते इत्यर्थः, शेषास्तु सुरनरतिर्यङ्नारका नरेषूत्पद्यन्ते ॥ २५० ॥ ८५ ॥ इदानीं **'पुव्वंगपरिमाणं'**ति एकपञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

वरिसाणं लक्खेहिं चुलसीसंखेहिं होइ पुव्वंगं। एयं चिय एयगुणं जायइ पुव्वं तयं तु इमं ॥ ८६ ॥

वर्षाणां लक्षैश्चतुरशीतिसङ्ख्यैर्भवति पूर्वाङ्गं—पूर्वाख्यस्य सङ्ख्याविशेषस्य कारणं, अनेनैवैतद्गुणेन तस्य जायमानत्वात्, तथा चाह— **'एयं चिय'** इत्यादि, एतदेव—पूर्वाङ्गं चतुरशीतिवर्षलक्षलक्षणं एतद्गुणं—चतुरशीतिलक्षैर्गुणितं सञ्जायते पूर्वं, तत्पुनरिदं—अनन्तरद्वारे वक्ष्यमाणस्वरूपमिति ॥ २५१ ॥ ८६ ॥ साम्प्रतं **'माणं पुव्वस्स'**त्ति द्विपञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

पुव्वस्स उ परिमाणं सयरिं खलु वासकोडिलक्खाओ। छप्पन्नं च सहस्सा बोद्धव्वा वासकोडीणं ॥ १ ॥ ८७ ॥

पूर्वाभिधानस्य सङ्ख्याविशेषस्य परिमाणं वर्षकोटीनां सप्ततिः कोटिर्लक्षाः षट्पञ्चाशत् सहस्राणि, ७०५६०००००००००० । ॥ २५२ ॥ ८७ ॥ इदानीं **'लवणसिहमाणं'**ति त्रिपञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

दसजोयणाण सहसा लवणसिहा चक्कवालओ रुंदा। सोलससहस्स उच्चा सहस्समेगं तु ओगाढा ॥ २ ॥ ८८ ॥

लवणसमुद्रे योजनलक्षद्वयविष्कम्भे मध्यमेषु दशसु योजनसहस्रेषु नगरप्राकार इव जलमूर्ध्वं गतं, तस्योत्सेधवृद्धिः शिखेव शिखा, ततो लवणस्य शिखा लवणशिखा, सा दशयोजनानां सहस्राणि चक्रवालतो रुन्द्रा—रथचक्रवद्विस्तीर्णा, भूतलसमजलपट्टादूर्ध्वं षोडशयोजनसहस्राण्युच्चा एकं तु सहस्रमधोऽवगाढा, इयमत्र भावना—लवणसमुद्रे जम्बूद्वीपाद्धातकीखण्डद्वीपाच्च प्रत्येकं पञ्चनवतिपञ्चनवतियोजनसह-

स्राणि गोतीर्थं, गोतीर्थं नाम तडागादिष्विव प्रवेशमार्गरूपो नीचो नीचतरो भूप्रदेशो, गोतीर्थमिव गोतीर्थमिति व्युत्पत्तेः, मध्यभागावगाहस्तु दशयोजनसहस्रप्रमाणविस्तारः, गोतीर्थं च जम्बूद्वीपवेदिकान्तसमीपे धातकीखण्डवेदिकान्तसमीपे चाङ्गुलासङ्ख्येयभागः, ततः परं समतलाद् भूभागादारभ्य क्रमेण प्रदेशहान्या तावन्नीचत्वं नीचतरत्वं परिभावनीयं यावत्पञ्चनवतियोजनसहस्राणि, पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते च समतलं भूभागमपेक्ष्य उण्डत्वं योजनसहस्रमेकं, तथा जम्बूद्वीपवेदिकातो धातकीखण्डद्वीपवेदिकातश्च समतले भूभागे प्रथमतो जलवृद्धिरङ्गुलसङ्ख्येयभागः, ततः समतलभूभागमेवाधिकृत्य प्रदेशवृद्ध्या जलराशिः क्रमेण परिवर्धमानः परिवर्धमानः तावत्परिभावनीय यावदुभयतोऽपि पञ्चनवतियोजनसहस्राणि, पञ्चनवतियोजनसहस्रपर्यन्ते चोभयतोऽपि समभूभागमपेक्ष्य जलवृद्धिः सप्त योजनशतानि, किमुक्तं भवति ?—तत्र प्रदेशे समभूभागमपेक्ष्यावगाहो योजनसहस्रं, तदुपरि जलवृद्धिः सप्त योजनशतानीति, ततः परं मध्ये भूभागे दशयोजनसहस्रविस्तारेऽवगाहो योजनसहस्रं जलवृद्धिः षोडश योजनसहस्राणि, पातालकलशगतवायुक्षोभे च तेषामुपरि अहोरात्रमध्ये द्वौ वारौ किञ्चिन्न्यूने द्वे गव्यूते उदकमतिरेकेण परिवर्धते पातालकलशगतवायूपशान्तौ च हीयते ॥ २५३ ॥ ८८ ॥

इदानीं 'उस्सेहंगुलआयंगुलपमाणंगुलपमाणं'ति चतुःपञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

उस्सेहंगुल १ मायंगुलं च २ तइयं पमाणनामं च ३ । इय तिन्नि अंगुलाइं वावारिज्जंति समयंमि ॥ ८९ ॥ सत्थेण सुतिक्खेणवि छेत्तुं भेत्तुं च जं किर न सक्का । तं परमाणुं सिद्धा वयंति आइं पमाणाणं ॥ ९० ॥ परमाणू तसरेणू रहरेणू अग्गयं च वालस्स । लिक्खा जूया य जवो अट्ठगुणविवड्ढिया कमसो ॥ ९१ ॥ वीसंपरमाणुलक्खा सत्तानउई भवे सहस्साइं । सयमेगं बावन्नं एगंमि उ अंगुले हुंति ॥ ९२ ॥ परमाणू इच्चाइक्कमेण उस्सेहअंगुलं भणियं । जं पुण आयंगुलमेरिसेण तं भासियं विहिणा ॥ ९३ ॥ जे जंमि जुगे पुरिसा अट्ठसयंगुलसमूसिया हुंति । तेसिं जं नियमंगुलमायंगुलमेत्थ तं होइ ॥ ९४ ॥ जे पुण एयपमाणा ऊणा अहिगा व तेसिमेयं तु । आयंगुलं न भन्नइ किंतु तदाभासमेवत्ति ॥ ९५ ॥ उस्सेहंगुलमेगं हवइ पमाणंगुलं सहस्सगुणं । उस्सेहंगुलदुगुणं वीरस्सायंगुलं भणियं ॥ ९६ ॥ आयंगुलेण वत्थुं उस्सेहपमाणओ मिणसु देहं । नगपुढविविमाणाइं मिणसु पमाणंगुलेणं तु ॥ ९७ ॥

अगि रगीत्यादिदण्डके अगिर्गत्यर्थो धातुः, गत्यर्थाश्च ज्ञानार्था अपि भवन्त्यतोऽग्यन्ते—प्रमाणतो ज्ञायन्ते पदार्था अनेनेत्यङ्गुलं—मानविशेषः, तच्च त्रिविधं, तद्यथा—आद्यमुत्सेधाङ्गुलं द्वितीयमात्माङ्गुलं तृतीयं च प्रमाणाङ्गुलनामकं, इत्येतानि त्रीण्यङ्गुलानि समये—सिद्धान्ते तत्तद्वस्तुमानविषयतया व्यापार्यन्ते, तानि च वस्तूनि यथायथमेभिर्मीयन्ते इत्यर्थः ॥ ८९ ॥ नन्वमीषामङ्गुलानां मध्ये उत्सेधाङ्गुलं तावत् किंप्रमाणं भवतीत्याशङ्क्य तत्प्रमाणनिष्पत्तिक्रमनिरूपणार्थमाह—'सत्थेणे'त्यादि, शस्त्रेण—खड्गादिना सुतीक्ष्णेनापि छेत्तुं—द्विधाकर्तुं भेत्तुं वा—खंडशो विदारयितुं सच्छिद्रं वा कर्तुं यं पुद्गलविशेषं न शक्ताः पुमांसस्तं परमाणुं घटाद्यपेक्षयाऽतिसूक्ष्मं सिद्धाः—सैद्धान्तिकतया प्रसिद्धा यद्वा ज्ञानप्रसिद्धाः केवलिनः, न तु मुक्तिप्राप्ताः, तेषां शरीराद्यभावेन वचनस्यासंभवात्, वदन्ति—ब्रुवते प्रमाणानां—अङ्गुलहस्तादीनामादिं—मूलं, किलशब्देन चेदं सूच्यते—लक्षणमेवेदं परमाणोः, न पुनस्तं छेत्तुं भेत्तुं वा कोऽप्यारभते, अतिश्लक्ष्णत्वेन छेदनभेदनाविषयत्वात्प्रयोजनाभावाच्चेति, अयं चेह व्यवहारनयमतेनैव परमाणुत्वेनोच्यते, यावताऽनन्ताणुकस्कन्ध एवासौ, केवलं सूक्ष्मप-

रिणामापन्नत्वेन चक्षुर्ग्रहणच्छेदनभेदनाद्यविषयत्वादमुमपि व्यवहारनयः परमाणुं मन्यत इतीह परमाणुत्वेनोपन्यस्त इति ॥ ९१ ॥ उक्तं परमाणुस्वरूपं, इदानीं तदुपरिवर्तिनः शेषानुत्सेधाङ्गुलनिष्पत्तिकारणभूतानन्यानपि परिमाणविशेषानाह—'**परमाणू**' इत्यादि, इह परमाणोरनन्तरं उपलक्षणस्य व्याख्यानादुच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादीनि त्रीणि पदानि गाथायामनुक्तान्यपि द्रष्टव्यानि, **अनुयोगद्वारा**दिषु तथैवाभिधानाद्युक्तिसंगतत्वाच्च, ततश्चानन्तैः परमाणुभिरेकस्या उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाया आगमेऽभिधानात्परमाणुं वर्जयित्वा सर्वेऽप्येते उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाश्लक्ष्णश्लक्ष्णिकोर्ध्वरेणुत्रसरेणुरथरेण्वादयो यवपर्यन्ताः परिमाणविशेषा यथोत्तरमष्टगुणाः क्रमेण कर्तव्याः, तत उत्सेधाङ्गुलं निष्पद्यते, इयमत्र भावना—पूर्वोक्तव्यावहारिकपरमाणवोऽनन्ता मिलिताः सन्त एका उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका भवति, अतिशयेन श्लक्ष्णा—श्लक्ष्णश्लक्ष्णा सैव श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका उत्तरप्रमाणापेक्षया उत्—प्राबल्येन श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका उच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, अष्टाभिरुच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाभिरेका श्लक्ष्णश्लक्ष्णिका, प्राक्तनप्रमाणापेक्षयाऽष्टगुणत्वात् ऊर्ध्वरेण्वपेक्षया चाष्टमभागवर्तित्वात्, अष्टाभिः श्लक्ष्णश्लक्ष्णिकाभिरेक ऊर्ध्वरेणुः, जालप्रभाऽभिव्यङ्ग्यः स्वतः परतो वा ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्चलनधर्मा रेणुरूर्ध्वरेणुः, अष्टभिरूर्ध्वरेणुभिरेकस्त्रसरेणुः, त्रस्यति—पूर्वादिवातप्रेरितो गच्छति यो रेणुः स त्रसरेणुः, अष्टभिस्त्रसरेणुभिरेको रथरेणुः, भ्रमद्रथचक्रोत्खातो रेणू रथरेणुः, पूर्वैः पौरस्त्यादिवातेषु चलति अयं तु तत्सद्भावेऽपि रथचक्राद्युत्खननमन्तरेण न चलतीत्यस्मात्पूर्वोऽल्पप्रमाणः, इह च बहुषु सूत्रादर्शेषु '**परमाणू रहरेणू तसरेणू**' इत्यादिरेव पाठो दृश्यते, स चासङ्गत एव लक्ष्यते, रथरेणुमाश्रित्य त्रसरेणोरष्टगुणत्वानुपपत्तेः, उक्तन्यायेन विपर्ययस्यैव घटनादिति, यदपि **संग्रहिण्यां** 'परमाणू रहरेणू तसरेणू' इत्यादिरेव पाठो दृष्ट इत्युच्यते तत्रापि समानः पन्थाः, तस्यापि घटमानकत्वस्य चिन्त्यत्वादागमेन सह विरोधाद्युक्त्यसंगतत्वाच्चेति, अष्टभी रथरेणुभिर्देवकुरूत्तरकुरुमनुष्याणां संबंधि एकं वालाग्रं भवति, **तैरष्टभिर्हरिवर्षरम्यकमनुष्यवालाग्रं** भवति तैरष्टभिर्हैमवतैरण्यवतमनुष्यवालाग्रं तैरष्टभिः पूर्वविदेहापरविदेहमनुष्यवालाग्रं तैरष्टभिर्भरतैरवतमनुष्यवालाग्रं, इह चैवं वालाग्राणां भेदे सत्यपि वालाग्रजातिसामान्यविवक्षया वालाग्रमिति सामान्येनैकमेव सूत्रे निर्दिष्टमिति, अष्टभिर्भरतैरवतमनुष्यवालाग्रैरेका प्रतीतस्वरूपैव लिक्षा जायते, ताभिरष्टाभिरेका यूका, ताभिरप्यष्टाभिर्यवशब्दसूचितमेकं यवमध्यं, अष्टभिर्यवमध्यैरेकमुत्सेधाङ्गुलं निष्पद्यत इति, इत ऊर्ध्वं सूत्रानुक्तमप्युपयोगित्वादुच्यते—एतानि षडङ्गुलान्यङ्गुलषट्कविस्तीर्णः पादस्य मध्यतलप्रदेशः पादैकदेशत्वात्पादो भवति, द्वौ च युग्मीकृतावेतौ पादौ द्वादशाङ्गुलप्रमाणा वितस्तिः, द्वे वितस्ती हस्तः, चत्वारो हस्ता धनुः, द्वौ धनुःसहस्रौ गव्यूतं, चत्वारि गव्यूतानि योजनमिति, उक्तं च—"अट्ठेव य जवमज्झाणि अंगुलं छच्च अंगुला पाओ । पाया य दो विहत्थी दो य विहत्थी भवे हत्थो ॥ १ ॥ चउहत्थं पुण धणुहं दुन्नि सहस्साइं गाउयं तेसिं । चत्तारि गाउया पुण जोयणमेगं मुणेयव्वं ॥ २ ॥" ॥ ९१ ॥ अथैकस्मिन्नुत्सेधाङ्गुले कियन्तः परमाणवो भवन्तीत्येतदाशङ्क्याह—'**वीसे**'त्यादि, विंशतिर्लक्षाः परमाणूनां सप्तनवतिसहस्राणि शतं चैकं द्विपञ्चाशदधिकं एकस्मिन्नुत्सेधाङ्गुले एतावन्तः परमाणवो भवन्ति, इयं च संख्या 'परमाणू तसरेणू' इत्यादिगाथायां साक्षादुपात्तानेव परमाणुविशेषानाश्रित्य द्रष्टव्या, उपलक्षणव्याख्यानलब्धोच्छ्लक्ष्णश्लक्ष्णिकादित्रयापेक्षया पुनरतिभूयसी परमाणुसंख्या संपद्यत इति ॥ ९२ ॥ अथोत्सेधाङ्गुलोपसंहारपूर्वमात्माङ्गुलं संबन्धयन्नाह—'**परमाणु**' इत्यादि, परमाण्वादिक्रमेण भणितं प्रथममुत्सेधाङ्गुलं, उत्सेधो—देवादिशरीराणामुच्चत्वं तन्निर्णयकर्तृकत्वेन तद्विषयमङ्गुलमुत्सेधाङ्गुलं, यद्वा उत्सेधो 'अणंताणं सुहुमपरमाणुपुग्गलाणं समुदयसमिइसमागमेणं एगे ववहारपरमाणू' इत्यादिक्रमेणोच्छ्रयो—वृद्धिस्तस्माज्जातमङ्गुलमुत्सेधाङ्गुलं, यत्पुनरात्माङ्गुलं पूर्वमुद्दिष्टं तदीदृशेन—वक्ष्यमाणस्वरूपेण विधिना—प्रकारेण भाषितं—प्रतिपादितं तीर्थकृद्गणधरैः ॥ ९३ ॥ तमेव विधिमाह—'**जे जंमी**' त्यादि, ये

पुरुषाः—चक्रवर्तिवासुदेवादयो यस्मिन् युगे—सुषमदुष्षमादिकाले निजाङ्गुलेनैवाष्टोत्तरं शतमङ्गुलानामुच्छ्रिता—उच्चा भवन्ति तेषां च स्वकी-
याङ्गुलेनाष्टोत्तराङ्गुलशतोच्चानां पुरुषाणां यन्निजं—आत्मीयमङ्गुलं तत्पुनरात्माङ्गुलं भवति, इह च ये यस्मिन् काले प्रमाणयुक्ताः पुरुषा
भवन्ति तेषां संबन्धी आत्मा गृह्यते तत आत्मनोऽङ्गुलमात्माङ्गुलं ॥९४॥ इदं च पुरुषाणां कालादिभेदेनानवस्थितमानत्वादनियतप्रमाणं
द्रष्टव्यं । **'जे पुणे'** त्यादि, ये पुनः पुरुषा एतस्मादष्टोत्तराङ्गुलशतलक्षणात्प्रमाणान्न्यूनाः समधिका वा तेषां संबन्धि यदङ्गुलमेतदात्माङ्गुलं
न भण्यते, किंतु तदाभासमेव—आत्माङ्गुलाभासमेव, परमार्थत आत्माङ्गुलं तन्न भवतीत्यर्थः, लक्षणशास्त्रोक्तस्वरादिशेषलक्षणवैकल्यसहायं
च यथोक्तप्रमाणाद्धीनाधिक्यमिह प्रतिषिद्धं न केवलमिति संभाव्यते, भरतचक्रवर्त्यादीनां स्वाङ्गुलतो विंशत्यधिकाङ्गुलशतमानानाम-
प्यत्र निर्णीतत्वान्महावीरादीनां च केषाञ्चिन्मतेन चतुरशीत्याद्यङ्गुलप्रमाणत्वादिति ॥ ९५ ॥ साम्प्रतं क्रमसंप्राप्तं प्रमाणाङ्गुलमाह—
'उस्सेहंगुले' त्यादि, उत्सेधाङ्गुलं—अनन्तरोक्तस्वरूपं सहस्रगुणं सदेकं प्रमाणाङ्गुलं भवति, परमं—प्रकर्षरूपं प्रमाणं प्राप्तमङ्गुलं प्रमाणा-
ङ्गुलं, नातः परं बृहत्तरमङ्गुलमस्तीति भावः, यदिवा समस्तलोकव्यवहारराज्यादिस्थितिप्रथमप्रणेतृत्वेन प्रमाणभूतोऽस्मिन्नवसर्पिणी-
काले तावद्युगादिदेवो भरतचक्रवर्ती वा तस्य प्रमाणभूतपुरुषस्याङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलं, तच्च भरतचक्रवर्तिन आत्मांगुलं, तदा आत्माङ्गुलस्य
प्रमाणाङ्गुलस्य च तुल्यत्वात्, ननु यदि भरतचक्रिणः संबन्ध्यङ्गुलं प्रमाणाङ्गुलमित्युच्यते एवं सत्युत्सेधाङ्गुलात्प्रमाणाङ्गुलं चतुःशतगुणमेव
स्यात्, न सहस्रगुणं, तथाहि—भरतचक्रवर्ती आत्मीयाङ्गुलेन किल विंशं शतमङ्गुलाना**मनुयोगद्वारचूर्ण्यादिषु** निर्णीतः, उत्सेधाङ्गुलेन
तु पञ्चधनुःशतमानत्वात् प्रतिधनुश्च षण्णवत्यङ्गुलसद्भावादष्टचत्वारिंशत्सहस्राण्यङ्गुलानामसौ संपद्यते, एवं च सत्येकस्मिन् प्रमाणाङ्गुले
उत्सेधाङ्गुलानां चत्वार्येव शतानि भवन्ति, विंशत्यधिकशतेन प्रमाणाङ्गुलानामष्टचत्वारिंशत्सहस्रसंख्यस्योत्सेधाङ्गुलराशेर्भागापहारे एता-

वत एव लाभात्, ततश्चैवं भरतसंबन्ध्यङ्गुललक्षणं प्रमाणाङ्गुलमुत्सेधाङ्गुलाच्चतुःशतगुणमेव स्यात् न सहस्रगुणमिति, सत्यमुक्तं, किंतु
प्रमाणाङ्गुलस्यार्धतृतीयोत्सेधाङ्गुलरूपं पृथुत्वमस्ति, ततो यदा स्वकीयपृथुत्वेन युक्तं यथावस्थितमेवेदं चिन्त्यते तदोत्सेधाङ्गुलात्प्रमाणा-
ङ्गुलं चतुःशतगुणमेव भवति, यदा त्वर्धतृतीयोत्सेधाङ्गुललक्षणेन विष्कम्भेण शतचतुष्टयलक्षणं प्रमाणाङ्गुलदैर्घ्यं गुण्यते तदोत्सेधाङ्गु-
लविष्कम्भा सहस्राङ्गुलदीर्घा च प्रमाणाङ्गुलसूचिर्जायते, इदमुक्तं भवति—अर्धतृतीयोत्सेधाङ्गुलविष्कम्भे प्रमाणाङ्गुले तिस्रः श्रेणयः
कल्प्यन्ते, प्रथमा उत्सेधाङ्गुलेनैकाङ्गुलविष्कम्भा शतचतुष्टयदीर्घा द्वितीयापि तावन्मानैव तृतीयापि दैर्घ्येण चतुःशतमानैव विष्कम्भ-
तस्त्वर्धाङ्गुलप्रमाणा, ततश्चैतस्या दैर्घ्याच्छतद्वयं गृहीत्वा विष्कम्भोऽङ्गुलप्रमाणः संपाद्यते, तथा च सत्यङ्गुलशतद्वयदीर्घा अङ्गुलविष्कम्भा
इयमपि सिद्धा, ततस्तिसृणामप्येतासामुपर्युपरि व्यवस्थापने उत्सेधाङ्गुलेनाङ्गुलसहस्रदीर्घा अङ्गुलविष्कम्भा प्रमाणाङ्गुलस्य सूचिः सिद्धा
भवति, तत इमां सूचिमधिकृत्य उत्सेधाङ्गुलात्प्रमाणाङ्गुलं सहस्रगुणदीर्घमुक्तं, वस्तुतस्तु चतुःशतगुणदीर्घमेव, अत एव पृथ्वीपर्वतद्वी-
पपयोराशिविमानादिमानान्यनेनैव चतुःशतगुणेनार्धतृतीयाङ्गुललक्षणस्वविष्कम्भान्वितेनानीयन्ते न तु सहस्रगुणया अङ्गुलविष्कम्भया
सूच्या इति तावद् वृद्धसम्प्रदायादवगतं, तत्त्वं तु केवलिनो विदन्तीति । तथा तदेवोत्सेधाङ्गुलं द्विगुणं सद् वीरस्य भगवतोऽपश्चिमतीर्थ-
कृत एकमात्माङ्गुलं भणितं पूर्वाचार्यैः, वर्धमानस्वामी हि भगवान् आदेशान्तरादात्माङ्गुलेन चतुरशीतिरङ्गुलानि, उत्सेधाङ्गुलतस्तु सप्तहस्त-
मानत्वादष्टषष्ट्यधिकं शतं, तथा **चानुयोगद्वारचूर्णिः**—"वीरो आएसंतरओ आयंगुलेण चुलसीइअंगुलमुव्विद्धो उस्सेहंगुलओ सयमट्ठ-
सट्ठं हवइ" इति, ततो द्वे उत्सेधाङ्गुले वीरस्यैकमात्माङ्गुलं भवति, अत्र च मतान्तराण्यधिकृत्य बहु वक्तव्यं तच्च नोच्यते ग्रन्थगौरव-
भयात् । इदं च त्रिविधमप्यङ्गुलं पुनः प्रत्येकं त्रिधा भवति, तद्यथा—सूच्यङ्गुलं प्रतराङ्गुलं घनाङ्गुलं च, तत्र दैर्घ्येणाङ्गुलायता बाहल्य-

तस्त्वेकप्रादेशिकी नभःप्रदेशश्रेणिः सूच्यङ्गुलमुच्यते, एतच्च सद्भावतोऽसंख्येयप्रदेशमप्यसत्कल्पनया सूच्याकारव्यवस्थापितप्रदेशत्रयनिष्पन्नं द्रष्टव्यं, स्थापना चेयं ०००, सूची सूच्यैव गुणिता प्रतराङ्गुलं, इदमपि परमार्थतोऽसंख्येयप्रदेशात्मकं असद्भावतस्त्वेषैवनिन्तरदर्शिता त्रिप्रदेशात्मिका सूचिः तयैव गुण्यते, अतः प्रत्येकं प्रदेशत्रयनिष्पन्नसूचीत्रयात्मकं नवप्रदेशसंख्यं संपद्यते, स्थापना चेयं ⋮⋮⋮, प्रतरश्च सूच्या गुणितो दैर्घ्यविष्कम्भबाहल्येषु समसंख्यं घनाङ्गुलं भवति, दैर्घ्यादिषु त्रिष्वपि स्थानेषु समतालक्षणस्यैव समयचर्यया घनस्येह रूढत्वात्, प्रतराङ्गुलं तु दैर्घ्यविष्कम्भाभ्यामेव प्रदेशैः समं पिण्डतस्तस्य तत्रैकप्रदेशमात्रत्वादिति भावः, इदमपि सद्भावतो दैर्घ्यविष्कम्भबाहल्येषु प्रत्येकमसंख्येयमानमसत्प्ररूपणया तु सप्तविंशतिप्रदेशात्मकं, पूर्वोक्तत्रिपदेशात्मकसूच्याऽनन्तरप्रदर्शिते नवप्रदेशात्मके प्रतरे गुणिते एतावतामेव प्रदेशानां भावात्, एषां च स्थापनानन्तरनिर्दिष्टनवप्रदेशात्मकप्रतरस्याध उपरि च नव नव प्रदेशान् दत्त्वा भावनीया, तथा च सत्यायामविष्कम्भपिण्डैस्तुल्यविषयमापद्यत इति ॥ ९६ ॥ अथ येनाङ्गुलेन यन्मीयते तदाह—'आय' मित्यादि, आत्माङ्गुलेन वास्तु मिमीष्व, तच्च वास्तु त्रिधा—खातमुच्छ्रितमुभयं च, तत्र खातं—कूपभूमिगृहतडागादि उच्छ्रितं—धवलगृहादि उभयं—भूमिगृहादियुक्तं धवलगृहादि, तथा देहं—देवादीनां शरीरमुत्सेधप्रमाणतः—उत्सेधाङ्गुलेन मिमीष्व, प्रमाणाङ्गुलेन पुनर्नगपृथ्वीविमानादीनि मिमीष्व, तत्र नगा—मेर्वाद्याः पृथिव्यो—घर्माद्याः विमानानि—सौधर्मावतंसकादीनि, आदिशब्दाद्भवननरकावासद्वीपसमुद्राद्यपि प्रमाणाङ्गुलेन मिमीष्वेति २५४ ॥ ९७ ॥ इदानीं 'तमकायसरूवं'ति पञ्चपञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

जंबूदीवाउ असंखेज्जइमा अरुणवरसमुद्दाओ। बायालीससहस्से जगईउ जलं विलंघेउं ॥ ९८ ॥
समसेणीए सतरस एक्कवीसाइं जोयणसयाइं। उल्लसिओ तमरूवो वलयागारो अउक्काओ

॥ ९९ ॥ तिरिय पवित्थरमाणो आवरयंतो सुरालयचउक्कं। पंचमकप्पे रिट्ठंमि पत्थडे चउदिसिं मिलिओ ॥ १४०० ॥ हेट्ठा मल्लयमूलट्ठिइट्ठिओ उवरि बंभलोयं जा। कुक्कुडपंजरगागारसंठिओ सो तमक्काओ ॥ १ ॥ दुविहो से विक्खंभो संखेज्जो अत्थि तह असंखेज्जो। पढमंमिवि विक्खंभो संखेज्जा जोयणसहस्सा ॥ २ ॥ परिहीएँ ते असंखा बीए विक्खंभपरिहिजोएहिं। हुंति असंखसहस्सा नवरमिमं होइ वित्थारो ॥ ३ ॥

जम्बूद्वीपादसङ्ख्येयतमो योऽसावरुणवरसमुद्रस्तमाश्रित्य द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्राणि जगत्या जलं विलङ्घ्य समश्रेण्या—समभित्तितया एकविंशत्यधिकानि सप्तदश योजनशतानि यावद्वलयाकारस्तमोरूपो देवानामपि तत्रोद्योताभावेन महान्धकारात्मकत्वादप्काय उल्लसितः, अयमर्थः—एतस्माज्जम्बूद्वीपात्तिर्यगसङ्ख्यातद्वीपसमुद्रान् व्यतिक्रम्यारुणवरनामा द्वीपः समस्ति, तद्वेदिकापर्यन्ताद् द्विचत्वारिंशद्योजनसहस्राण्यरुणवरं समुद्रमवगाह्यात्रान्तरे जलोपरितनतलादूर्ध्वमेकविंशत्युत्तराणि सप्तदश योजनशतानि यावत्समभित्त्याकारतया गत्वा वलयाकृतिरप्कायमयो महान्धकाररूपस्तमस्कायः समुल्लसित इति, अयं च तिर्यक्प्रविस्तरन् सुरालयचतुष्कं—सौधर्मेशानसनत्कुमारमाहेन्द्ररूपं देवलोकचतुष्टयमावृण्वन्—आच्छादयन्नूर्ध्वं तावद्गतो यावत् पञ्चमे ब्रह्मलोकनामके कल्पे तृतीयेऽरिष्टविमानप्रस्तटे चतसृष्वपि दिक्षु मिलित इति ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥ अथ तमस्कायस्य संस्थानमाह—'हेट्ठे' त्यादि, अधस्ताद्—अधोभागे मल्लकमूलस्थितिस्थितो—मल्लकं—शरावं तस्य मूलं—बुध्नं तस्य स्थितिः—संस्थानं तया स्थितो—व्यवस्थितः, शरावबुध्नाकार इति भावः, उपरिष्टाच्च ब्रह्मलोकं यावत् कुर्कुटपञ्जरकाकारसंस्थितः सः—पूर्वोक्तस्वरूपस्तमस्कायो भवति, तमसां—तमिस्रपुद्गलानां कायो—राशिस्तमस्काय इति ॥ १ ॥ अथास्य

तमस्कायस्य विष्कम्भं परिधिं च प्राह—'दुविहो' इत्यादिगाथाद्वयं, द्विविधो—द्विप्रकारः 'से'त्ति तस्य तमस्कायस्य विष्कम्भो—विस्तारो भवति—सङ्ख्यातस्तथा असङ्ख्यातश्च, तत्र प्रथमे विष्कम्भे आदित आरभ्य ऊर्ध्वं सङ्ख्येययोजनानि यावत्सङ्ख्येया योजनसहस्राः प्रमाणतो भवन्ति, परिधौ—परिक्षेपे पुनस्त एव योजनसहस्रा असङ्ख्याताः, अधस्तमस्कायस्य सङ्ख्यातयोजनविस्तृतत्वेऽप्यसङ्ख्याततमद्वीपपरिक्षेपतो बृहत्तरत्वात्तत्परिक्षेपस्यासङ्ख्यातयोजनसहस्रप्रमाणत्वमविरुद्धं, आन्तरबहिःपरिक्षेपविभागस्तु नोक्तः, उभयस्याप्यसङ्ख्याततया तुल्यत्वादिति। तथा द्वितीये विष्कम्भे विष्कम्भपरिधियोगाभ्यां—विष्कम्भेन परिधिना च प्रत्येकमसङ्ख्याता योजनसहस्रा भवन्ति, नवरं—केवलमिदमत्रासङ्ख्यातयोजनसहस्ररूपं प्रमाणं विस्तारे भवति, वलयाकारादूर्ध्वं यदाऽसौ तमस्कायः क्रमेण विस्तरति तदानीमिदं प्रमाणमवसेयमिति भावः, अस्य च तमस्कायस्य महत्त्वमित्थमागमविदः प्रवेदयन्ति, यथा—यो देवो महर्द्धिको यया गत्या तिसृभिश्चप्पुटिकाभिरेकविंशतिवारान् सकलं जम्बूद्वीपमनुपरिवृत्त्यागच्छेत् स एव देवस्तयैव गत्या षड्भिरपि मासैः सङ्ख्यातयोजनविस्तारमेव तमस्कायं व्यतिव्रजेत् नेतरमिति, यदा च कश्चिद्देवः परदेव्यासेवाहेवाकपररत्नापहारादिभिरपराधमाधत्ते तदा बलवद्देवभयात् प्रपलाय्य देवानामपि भूरिभयाविर्भावकत्वेन गमनविघातहेतौ तस्मिंस्तमस्काये निलीयत इति ॥२५५॥२॥३॥ सम्प्रति 'अणंतछक्कं'ति षट्पञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

सिद्धा १ निगोयजीवा २ वणस्सई ३ काल ४ पोग्गला ५ चेव । सव्वमलोगागासं ६ छप्पेएऽणंतया नेया ॥ ४ ॥

सर्वे एव सिद्धाः—अपगतसकलकर्मकलंकाः तथा सर्वेऽपि सूक्ष्मबादरभेदभिन्ना निगोदजीवा—अनन्तकायिकजन्तवः तथा सर्वे वनस्पतयः—प्रत्येकानन्तवनस्पतिजीवाः काल इति—सर्वेऽतीतानागतवर्तमानसमयाः सर्वे पुद्गलाः—समस्तपुद्गलास्तिकायगताः परमाणवः तथा

सर्वं—समस्तमलोकाकाशं, अयं च सर्वशब्दः प्रत्येकं लिङ्गवचनपरिणामेन सर्वत्र संबन्धनीयः, स च तथैव संबन्धितः, एते—प्रदर्शितस्वरूपाः षडपि राशयोऽनन्तका ज्ञेयाः ॥ २५६ ॥ ४ ॥ इदानीं 'अट्ठंगनिमित्ताणं'ति सप्तपञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

अंगं १ सुविणं २ च सरं ३ उप्पायं ४ अंतरिक्ख ५ भोमं च ६ । वंजण ७ लक्खण ८ मेव य अट्ठपयारं इह निमित्तं ॥५॥ अंगप्फुरणाईहिं सुहासुहं जमिह भन्नइ तमंगं १ । तह सुसुमिणयदुस्सुमिणएहिं जं सुमिणयंति तयं २ ॥ ६ ॥ इट्ठमणिट्ठं जं सरविसेसओ तं सरंति विन्नेयं ३ । रुहिरवरिसाइ जंमिं जायइ भन्नइ तमुप्पायं ४ ॥ ७ ॥ गहवेहभूयअट्टट्टहासपमुहं जमंतरिक्खं तं ५ । भोमं च भूमिकंपाइएहिं नज्जइ वियारेहिं ६ ॥ ८ ॥ इह वंजणं मसाई ७ लंछणपमुहं तु लक्खणं भणियं ८ । सुहअसुहसूयगाइं अंगाईयाइं अट्ठावि ॥ ९ ॥

अङ्गं स्वप्नः स्वर उत्पात आन्तरिक्षं भौमं व्यञ्जनं लक्षणं चेत्येवमष्टप्रकारं—अष्टविधमिह—शास्त्रे निमित्तं भवति, अतीतानागतवर्तमानानामतीन्द्रियभावानामधिगमे निमित्तं—हेतुर्यद्वस्तुजातं तन्निमित्तं, सूत्रे स्वप्नादिपदेषु प्राकृतत्वान्नपुंसकत्वमिति ॥ ५ ॥ साम्प्रतमष्टप्रकारमपि निमित्तं क्रमेण व्याख्यातुमाह—'अंगे'त्यादिगाथाचतुष्कं, अङ्गस्फुरणादिभिः—शरीरावयवस्पन्दप्रमाणादिभिर्यदिह वर्तमानमतीतमनागतं वा शुभं वा—प्रशस्तमशुभं वा—अप्रशस्तं अन्यस्मै कथ्यते तद्भण्यतेऽङ्गाख्यं निमित्तं, यथा—"दक्षिणपार्श्वे स्पन्दनमभिधास्ये तत्फलं स्त्रिया वामे । पृथिवीलाभः शिरसि स्थानविवृद्धिर्ललाटे स्यात् ॥ १ ॥" इत्यादि, १ तथा सुस्वप्नदुःस्वप्नाभ्यां यत्कथ्यते शुभाशुभं तत्स्वप्नाख्यं निमित्तं, यथा—"देवेज्यात्मजबान्धवोत्सवगुरुच्छत्राम्बुजप्रेक्षणं, प्राकारद्विरदाम्बुदद्रुमगिरिप्रासादसंरोहणम् । अम्भोधेस्तरणं सुरा-

मृतपयोदध्नां च पानं तथा, चन्द्रार्कग्रसनं स्थितं शिवपदे स्वापे प्रशस्तं नृणाम् ॥ १ ॥" इत्यादि २, इष्टमनिष्टं च यत्स्वरविशेषतः षड्जादिस्वरसप्तकविभागतः शकुनरुतरूपाद्वा परस्मै कथ्यते तत् स्वरनामकं निमित्तं, यथा—"सज्जेण लब्भए वित्तिं, कयं च न विणस्सइ । गावो मित्ता य पुत्ता य, नारीणं चेव वल्लहो ॥ १ ॥" इत्यादि, यद्वा—'चिलिचिलिसद्दो पुन्नो सामाए सूलिसूलि धन्नो उ । चेरी चेरी दित्तो चिक्कुत्ती लाभहेउत्ति ॥१॥' इत्यादि ३, सहजरुधिरवृष्ट्यादि यस्मिन् जायते (भण्यते) तदुत्पाताभिधं निमित्तं, आदिशब्दादस्थिवृष्ट्यादिपरिग्रहः, यथा—"मज्जानि रुधिरास्थीनि, धान्याङ्गारान् वसां तथा । मघवा वर्षते यत्र, भयं विद्याच्चतुर्विधम् ॥१॥" इत्यादि ४, ग्रहवेधभूताट्टहासप्रमुखमान्तरिक्षं निमित्तं, तत्र ग्रहवेधो—ग्रहस्य ग्रहमध्येन निर्गमः, भूताट्टहासः—अतिमहानाकाशे आकस्मिकः किलकिलारावः, यथा—"भिनत्ति सोमं मध्येन, ग्रहेष्वन्यतमो यदा । तदा राजभयं विद्यात्, प्रजाक्षोभं च दारुणम् ॥ १ ॥" इत्यादि, प्रमुखग्रहणाद्गन्धर्वनगरादिपरिग्रहः, यथा—"कपिलं शस्यघाताय, माञ्जिष्ठं हरणं गवाम् । अव्यक्तवर्णं कुरुते, बलक्षोभं न संशयः ॥ १ ॥ गंधर्वनगरं स्निग्धं, सप्राकारं सतोरणम् । सौम्यां दिशं समाश्रित्य, राज्ञस्तद्विजयङ्करम् ॥ २ ॥" इत्यादि ५, भूमिकम्पादिभिर्विकारैः शुभाशुभं यद् ज्ञायते तद्भौमं निमित्तं, यथा—"शब्देन महता भूमिर्यदा रसति कम्पते । सेनापतिरमात्यश्च, राजा राष्ट्रं च पीड्यते ॥ १" ६, इह—अस्मिन् शास्त्रे व्यञ्जनं—मषादि, लाञ्छनप्रमुखं तु लक्षणं भणितं, यथा—"नाभ्यधस्ताद्भवेद्यस्या, लाञ्छनं मशकोऽपि वा । कुङ्कुमोदकसङ्काशं, सा प्रशस्ता निगद्यते ॥१॥" इत्यादि, **निशीथग्रन्थे** पुनरित्थमुक्तं—"माणाइगं लक्खणं मसाइगं वंजणं, अहवा जं सरीरेण सह समुप्पन्नं तं लक्खणं पच्छा उप्पन्नं वंजण" मिति, तदेवं शुभाशुभसूचकान्यङ्गादीन्यष्टावपि प्रतिपादितानीति, लक्षणानि च पुरुषविभागेनेत्थं **निशीथे प्रोक्तानि**—"पागयमणुयाणं बत्तीसं अट्ठसयं बलदेववासुदेवाणं अट्ठसहस्सं चक्कवट्टितित्थगराणं, जे फुडा हत्थपायाइसु लक्खिज्जंति तेसिं पमाणं भणियं, जे पुण अंतो स्वभावसत्त्वादयः तेहिं सह बहुतरा भवंती'-त्यादि, २५७, ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ संप्रति **'माणुम्माणपमाणं'**ति अष्टपञ्चाशदधिकद्विशततमं द्वारमाह—

जलदोणमद्धभारं समुहाइं समूसिओ उ जो नव उ । माणुम्माणपमाणं तिविहं खलु लक्खणं नेयं ॥ १० ॥

मानं—जलद्रोणप्रमाणता, उन्मानं—तुलारोपितस्यार्धभारप्रमाणता, यस्य स्वमुखानि नवैव समुच्छ्रितः स पुमान् प्रमाणोपेतो भवति, अयमर्थः—पानीयपरिपूर्णायां पुरुषप्रमाणादीषदतिरिक्तायां महत्यां कुण्डिकायां प्रवेशितो यः पुरुषो जलस्य द्रोणं—सर्वार्धघटिकाघटस्वरूपं निष्कासयति द्रोणेन जलस्योनां वा तां पूरयति स पुरुषो मानयुक्तो भवति, तथा सारपुद्गलोपचितत्वात् तुलायामारोपितः सन्नर्धभारं यः पुरुषस्तुलयति स उन्मानयुक्तो भवति, तथा यद्यस्यात्मीयमङ्गुलं तेनात्मनोऽङ्गुलेन द्वादशाङ्गुलानि मुखं प्रमाणयुक्तं भवति, अनेन च मुखप्रमाणेन नव मुखानि सर्वोऽपि पुरुषः प्रमाणयुक्तो भवति, प्रत्येकं द्वादशाङ्गुलैर्नवभिर्मुखैरष्टोत्तरं शतमङ्गुलानां संपद्यते, ततश्चैतावदुच्छ्रयः पुमान् प्रमाणयुक्तो भवतीति, तदेवं मानोन्मानप्रमाणरूपमेतत् त्रिविधं लक्षणमुत्तमपुरुषाणां खलु निश्चयेन ज्ञेयमिति, २५८ ॥ १० ॥ इदानीं **'अट्ठारस भक्खभोज्जाइं'**त्येकोनषष्ट्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

सूओ १ यणो २ जवन्नं ३ तिन्नि य मंसाइं ६ गोरसो ७ जूसो ८ । भक्खा ९ गुललावणिया १० मूलफला ११ हरियगं १२ डागो १३ ॥ ११ ॥ होइ रसालू य १४ तहा पाणं १५ पाणीय १६ पाणगं १७ चेव । अट्ठारसमो सागो १८ निरुवहओ लोइओ पिण्डो ॥ १२ ॥ जलथलखहयर-

मंसाइं तिन्नि जूसो उ जीरयाइजुओ। मुग्गरसो भक्खाणि य खंडखज्जयपमोक्खाणि ॥ १३ ॥ गुललावणिया गुडप्पपडीउ गुलहाणियाउ वा भणिया। मूलफलंतिक्कपयं हरियमिह जीरयाईयं ॥ १४ ॥ डाओ वत्थुलराईण भज्जिया हिंगुजीरयाइजुया। सा य रसालू जा मज्जियत्ति तल्लक्खणं चेयं ॥१५॥ दो घयपला महु पलं दहियस्सऽद्धाढयं मिरिय वीसा। दस खंडगुलपलाइं एस रसालू निवइजोगो ॥ १६ ॥ पाणं सुराइयं पाणियं जलं पाणगं पुणो एत्थ। दक्खावाणियपमुहं सागो सो तक्कसिद्धं जं ॥ १७ ॥

सूपः ओदनः यवान्नं त्रीणि मांसानि गोरसो यूषः भक्ष्याणि गुडलावणिका मूलफलानि हरितकं डाकः, तथा भवति रसाला, आर्षत्वाच्च रसालू इति निर्देशः, तथा पानं पानीयं पानकं अष्टादशश्च शाकः, एषोऽष्टादशविधो निरुपहतो–निर्गत उपहतः–दोषो यस्मादसौ निरुपहतो–निर्दोष इत्यर्थः, लौकिको–निर्विवेकलोकप्रतीतः पिण्डः–आहार इति ॥ ११ ॥ १२ ॥ तत्र सूपो–दालिः ओदनः–कूरः, यवान्नं–यवनिष्पन्नं परमान्नं, गोरसो–दुग्धदधिघृतप्रभृतिकः, शेषं च सूत्रकृदेव क्रमेण विवृणोति—'जले'त्यादिकं गाथापञ्चकं, जलचरस्थलचरखचरजीवसंबन्धीनि त्रीणि मांसानि, तत्र जलचरा–मत्स्यादयः स्थलचरा–हरिणादयः खचरा–लावकादयः, तथा जूषो–जीरककटुभाण्डादिभिर्युतः सुसंभृतो मुद्गरसः, तथा भक्ष्याणि–खण्डखाद्यकप्रमुखाणि, खाद्यकं–खज्जकं, तच्च खण्डेन खरण्टितं, तत्प्रमुखाणि, तथा गुललावणिका–गुडपर्पटिका, पूर्वदेशीयप्रधानगुडकृता या पर्पटिकेत्यर्थः, अथवा गुडमिश्रा धाना गुडधाना भणिता गुललावणिकेति, 'मूलकफल'मिति त्वेकमेव पदं ग्राह्यं, नतु द्वयं, तत्र मूलानि अश्वगन्धादीनां फलानि सहकारादीनां, तथा हरितकमिह जीरकादिपत्रनिर्मितं, तथा डाको वस्तुलराजिकादीनां भर्जिकाहिङ्गुजीरकादिभिर्युता सुसंस्कृता, सा च रसाला ज्ञेया या मार्जितेति लोके प्रसिद्धा, तस्याश्चेदं–वक्ष्यमाणं स्वरूपं। तदेवाह—'दो घयपले' त्यादि, द्वे पले घृतस्य एकं पलं मधुनः अर्धाढको दध्नः विंशतिर्मरिचानि वर्तितानि दश च पलानि खण्डस्य गुडस्य वा, एतैः पदार्थैर्मिलितै रसाला निष्पद्यते, एषा च नृपतीनां–राज्ञामुपलक्षणत्वादीश्वरलोकस्य योग्या–उचितेति, तथा पानं–सुरादि, आदिशब्दात्सर्वमद्यभेदपरिग्रहः, तथा पानीयं–सुशीतलं सुस्वादु च जलं, पानकं पुनरत्र–द्राक्षाखर्जूरादिकृतं पानकप्रमुखं, तथा शाकः स उच्यते यत्तक्रेण सिद्धं–निष्पन्नं वटकादीति, २५९ ॥ १३ ॥ १४ ॥१५॥ १६ ॥ १७॥

सम्प्रति 'छट्ठाणवुड्ढिहाणि'त्ति षष्ट्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

वुड्ढी वा हाणीवा अणंत १ अस्संख २ संखभागेहिं ३। वत्थूण संख ४ अस्संख ५ णंत ६ गुणणेण य विहेया ॥ १८ ॥

अनन्ताऽसङ्ख्यातसङ्ख्यातभागैः सङ्ख्यातासङ्ख्यातानन्तगुणेन च वस्तूनां—पदार्थानां वृद्धिर्वा हानिर्वा विधेया, इह षट्स्थानके त्रीणि स्थानानि भागेन–भागहारेण वृद्धानि हीनानि वा भवन्ति, त्रीणि च स्थानानि गुणनेन–गुणकारेण, 'भागो तिसु गुणणा तिसु' इति वचनात्, तत्र भागहारेऽनन्तासङ्ख्यातसङ्ख्यातलक्षणः क्रमः, गुणकारे च सङ्ख्यातासङ्ख्यातानन्तलक्षण इति, अयमर्थः—सर्वविरतिविशुद्धिस्थानादीनां वस्तूनां वृद्धिर्वा हानिर्वा चिन्त्यमाना षट्स्थानगता प्राप्यते, तद्यथा–अनन्तभागवृद्धिः असङ्ख्यातभागवृद्धिः सङ्ख्यातभागवृद्धिः सङ्ख्यातगुणवृद्धिः असङ्ख्यातगुणवृद्धिः अनन्तगुणवृद्धिश्च, एवं हानिरपि, तत्र किञ्चित्सुगमत्वात्सर्वविरतिविशुद्धिस्थानान्येवाश्रित्य लेशतो भाव्यते–इह हि सर्वोत्कृष्टादपि देशविरतिविशुद्धिस्थानात् सर्वजघन्यमपि सर्वविरतिविशुद्धिस्थानमनन्तगुणं,

अनन्तगुणता च सर्वत्रापि षट्स्थानकचिन्तायां सर्वजीवानन्तकप्रमाणेन गुणकारेण द्रष्टव्या, इयमत्र भावना—सर्वजघन्यमपि सर्वविरतिविशुद्धिस्थानं केवलिप्रज्ञाच्छेदनकेन विच्छिद्यते, छित्त्वा च निर्विभागा भागाः पृथक्क्रियन्ते, ते च निर्विभागा भागाः सर्वसंकलनया विभाव्यमाना यावन्तः सर्वोत्कृष्टदेशविरतिविशुद्धिस्थानगता निर्विभागाः भागाः सर्वजीवानन्तकरूपेण गुणकारेण गुण्यमाना जायन्ते तावत्प्रमाणाः प्राप्यन्ते, अत्राप्ययं भावार्थः—इह किलासत्कल्पनया सर्वोत्कृष्टस्य देशविरतिविशुद्धिस्थानस्य निर्विभागा भागा दश सहस्राणि, सर्वजीवानन्तकप्रमाणश्च राशिः शतं, ततस्तेन शतसङ्ख्येन सर्वजीवानन्तकमानेन राशिना दशसहस्रसङ्ख्याः सर्वोत्कृष्टदेशविरतिविशुद्धिस्थानगता निर्विभागा भागा गुण्यन्ते, जाता दश लक्षाः, एतावन्तः किल सर्वजघन्यस्यापि सर्वविरतिविशुद्धिस्थानस्य निर्विभागा भागा भवन्ति, एते च सर्वजघन्यचारित्रसत्कविशुद्धिस्थानगता निर्विभागा भागाः समुदिताः सन्तः सर्वजघन्यं संयमस्थानं भण्यते, तस्मादनन्तरं यद् द्वितीयं संयमस्थानं तत् पूर्वस्मादनन्तभागवृद्धं, किमुक्तं भवति ?—प्रथमसंयमस्थानगतनिर्विभागभागापेक्षया द्वितीयसंयमस्थाने निर्विभागा भागा अनन्ततमेन भागेनाधिका भवन्तीति, तस्मादपि यदनन्तरं तृतीयं तत्ततोऽनन्तभागवृद्धं, एवं पूर्वस्मात् पूर्वस्मादुत्तरोत्तराणि निरन्तरमनन्तभागवृद्धानि संयमस्थानानि अङ्गुलमात्रक्षेत्रासङ्ख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि वाच्यानि, एतानि च समुदितानि संयमस्थानान्येकं कण्डकं भवति, कण्डकं नाम समयपरिभाषया अङ्गुलमात्रक्षेत्रासङ्ख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा सङ्ख्याऽभिधीयते, उक्तं च—"कण्डंति एत्थ भन्नइ अंगुलभागो असंखेज्जो" [कण्डकमिति भण्यतेऽङ्गुलभागोऽसङ्ख्येयः] तस्माच्च कण्डकात् परतो यदन्यदनंतरं संयमस्थानं तत् पूर्वस्मादसङ्ख्येयभागाधिकं, एतदुक्तं भवति—पाश्चात्यकण्डकसत्कचरमसंयमस्थानगतनिर्विभागभागापेक्षया कण्डकानन्तरे संयमस्थाने निर्विभागभागगतप्रदेशा असङ्ख्येयतमेन भागेनाधिकाः प्राप्यन्ते, ततः पराणि

॥४१२॥

पुनर्यान्यन्यानि संयमस्थानानि अङ्गुलमात्रक्षेत्रासङ्ख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणानि तानि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धान्यवसेयानि, एतानि च समुदितानि द्वितीयं कण्डकं, तस्य च द्वितीयकण्डकस्योपरि यदन्यत् संयमस्थानं तत्पुनरपि द्वितीयकण्डकसत्कचरमसंयमस्थानगतनिर्विभागभागापेक्षयाऽसङ्ख्येयभागवृद्धं, ततो भूयोऽपि ततः पराणि कण्डकमात्राणि संयमस्थानानि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धानि भवन्ति, ततः पुनरप्येकमसङ्ख्येयभागवृद्धं संयमस्थानं, एवमनन्तभागाधिकैः कण्डकप्रमाणैः संयमस्थानैर्व्यवहितान्यसङ्ख्येयभागाधिकानि संयमस्थानानि तावद्वाच्यानि यावत्तान्यपि कण्डकमात्राणि भवन्ति, चरमादसङ्ख्येयभागाधिकसंयमस्थानात् पराणि यथोत्तरमनन्तभागवृद्धानि कण्डकमात्राणि संयमस्थानानि वाच्यानि, ततः परमेकं सङ्ख्येयभागाधिकं संयमस्थानं, ततो मूलादारभ्य यावन्ति स्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति भूयोऽपि तेनैव क्रमेणाभिधाय पुनरप्येकं सङ्ख्येयभागाधिकं संयमस्थानं वाच्यं, इदं च द्वितीयं सङ्ख्येयभागाधिकं स्थानं, ततोऽनेनैव क्रमेण तृतीयं वाच्यं, अमूनि चैवं सङ्ख्येयभागाधिकानि संयमस्थानानि तावद्वाच्यानि यावत्कण्डकमात्राणि भवन्ति, तत उक्तक्रमेण भूयोऽपि सङ्ख्येयभागाधिकस्थानप्रसंगे सङ्ख्येयगुणाधिकमेकं स्थानं वक्तव्यं, ततः पुनरपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्राग्व्यतिक्रान्तानि तावन्ति भूयोऽपि तथैव वाच्यानि, ततः पुनरप्येकं सङ्ख्येयगुणाधिकं स्थानं वाच्यं, ततो भूयोऽपि मूलादारभ्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वाच्यानि, ततः पुनरप्येकं सङ्ख्येयगुणाधिकं स्थानं, अमून्यप्येवं सङ्ख्येयगुणाधिकानि स्थानानि तावद्वाच्यानि यावत्कण्डकमात्राणि भवन्ति, ततस्तेनैव क्रमेण पुनः सङ्ख्येयगुणाधिकस्थानप्रसंगेऽसङ्ख्येयगुणाधिकं स्थानं वाच्यं, ततः पुनरपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्रान्तानि तावन्ति तथैव भूयोऽपि वाच्यानि, ततः पुनरप्येकमसङ्ख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वाच्यं, ततो भूयोऽपि मूलादारभ्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वाच्यानि, ततः पुनरप्येकमसङ्ख्येयगुणाधिकं, अमूनि चैवमसङ्ख्येयगुणाधिकानि संयमस्था-

नानि तावद्वाच्यानि यावत्कण्डकमात्राणि, ततः पूर्वपरिपाट्या पुनरप्यसङ्ख्येयगुणाधिकस्थानप्रसङ्गेऽनन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वाच्यं, ततो भूयोऽपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागुक्तानि भवन्ति तावन्ति तथैव वाच्यानि, ततो भूयोऽप्येकमनन्तगुणाधिकं स्थानं, ततः पुनरपि मूलादारभ्य तावन्ति स्थानानि तथैव वाच्यानि, ततः पुनरप्येकमनन्तगुणाधिकं स्थानं, एवमनन्तगुणाधिकानि संयमस्थानानि तावद्वाच्यानि यावत्कण्डकमात्राणि भवन्ति, ततो भूयोऽपि तेषामुपरि पञ्चवृद्ध्यात्मकानि संयमस्थानानि मूलादारभ्य तथैव वाच्यानि, यत्पुनरनन्तगुणवृद्धिस्थानं तन्न प्राप्यते, षट्स्थानकस्य परिसमाप्तत्वात्, इत्थंभूतान्यसङ्ख्येयानि कण्डकानि समुदितानि एकं षट्स्थानकं भवति, अस्माच्च षट्स्थानकादूर्ध्वमुक्तक्रमेणैव द्वितीयं षट्स्थानकमुत्तिष्ठति, एवमेव च तृतीयं, एवं षट्स्थानकान्यपि तावद्वाच्यानि यावदसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि भवन्ति, उक्तं च—"छट्ठाणगअवसाणे अन्नं छट्ठाणयं पुणो अन्नं । एवमसंखा लोगा छट्ठाणाणं मुणेयव्वा ॥ १ ॥" अस्मिंश्च षट्स्थानके यादृशोऽनन्ततमो भागोऽसङ्ख्येयतमः सङ्ख्येयतमो वा गृह्यते यादृशस्तु सङ्ख्येयोऽसङ्ख्येयोऽनन्तो वा गुणकारः स निरूप्यते—तत्र यदपेक्षयाऽनन्तगुणवृद्धता तस्य सर्वजीवसङ्ख्याप्रमाणेन राशिना भागो ह्रियते हृते च भागे यल्लब्धं सोऽनन्ततमो भागः तेनाधिकमुत्तरं संयमस्थानं, किमुक्तं भवति ?—प्रथमस्य संयमस्थानस्य ये निर्विभागा भागास्तेषां सर्वजीवसङ्ख्याप्रमाणेन राशिना भागे हृते सति ये लभ्यन्ते तावत्प्रमाणैर्निर्विभागैर्भागैर्द्वितीयसंयमस्थाने निर्विभागा भागा अधिकाः प्राप्यन्ते, द्वितीयसंयमस्थानस्य ये निर्विभागा भागास्तेषां सर्वजीवसङ्ख्याप्रमाणेन राशिना भागे हृते सति यावन्तो लभ्यन्ते तावत्प्रमाणैर्निर्विभागैर्भागैरधिकास्तृतीये संयमस्थाने निर्विभागा भागाः प्राप्यन्ते, एवं यद्यत्संयमस्थानमनन्तभागवृद्धमुपलभ्यते तत्तत्पाश्चात्यस्य संयमस्थानस्य सर्वजीवसङ्ख्याप्रमाणेन राशिना भागे हृते सति यद्यल्लभ्यते तावत्प्रमाणेनानन्ततमेन भागेनाधिक्यमवगन्तव्यं । असङ्ख्येयभा-

॥ ४१३ ॥

गाधिकानि पुनरप्येवं—पाश्चात्यस्य संयमस्थानस्य सत्कानां निर्विभागभागानामसङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणेन राशिना भागे हृते सति यद्यल्लभ्यते सोऽसङ्ख्येयतमो भागः, ततस्तेनासङ्ख्येयतमेन भागेनाधिकान्यसङ्ख्येयभागाधिकानि स्थानानि वेदितव्यानि, सङ्ख्येयभागाधिकानि त्वेवं—पाश्चात्यस्य पाश्चात्यस्य संयमस्थानस्योत्कृष्टेन सङ्ख्येयेन भागे हृते सति यद्यल्लभ्यते स सङ्ख्येयतमो भागः, ततस्तेन सङ्ख्येयतमेन भागेनाधिकानि स्थानानि वेदितव्यानि, सङ्ख्येयगुणवृद्धानि पुनरेवं—पाश्चात्यस्य पाश्चात्यस्य संयमस्थानस्य ये ये निर्विभागा भागास्ते ते उत्कृष्टेन सङ्ख्येयकमानेन राशिना गुण्यन्ते गुणिते च सति यावन्तो यावन्तो भवन्ति तावत्तावत्प्रमाणानि सङ्ख्येयगुणाधिकानि स्थानानि द्रष्टव्यानि, एवमसङ्ख्येयगुणवृद्धान्यनन्तगुणवृद्धानि च भावनीयानि, नवरमसङ्ख्येयगुणवृद्धौ पाश्चात्यस्य पाश्चात्यस्य संयमस्थानस्य निर्विभागा भागा असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणेनासङ्ख्येयेन गुण्यन्ते, अनन्तगुणवृद्धौ तु सर्वजीवप्रमाणेनानन्तेनेति । अयं च षट्स्थानकविचारः स्थापनां विना मन्दबुद्धिभिः सम्यगवबोद्धुं न शक्यते, सा च स्थापना **कर्मप्रकृति**टीकाभ्यः प्रतिपत्तव्या, विस्तरभयात्तु नेह प्रदर्श्यते, केवलं कियन्तमपि स्थानाशून्यार्थं स्थापनाप्रकारं प्रकाशयामः, तथाहि—प्रथमं तावत्तिर्यक्पङ्क्तौ चत्वारो बिन्दवः स्थाप्यन्ते, तेषां च कण्डकमिति संज्ञा, सर्वेषामपि चैतेषामन्योऽन्यमनन्तभागवृद्ध्या वृद्धिरवसेया, ततस्तेषामग्रतोऽसङ्ख्यातभागवृद्धिसंज्ञक एककः स्थाप्यते, ततो भूयोऽपि चत्वारो बिन्दवः, तत एकक इत्यादि तावदवसेयं यावद्विंशतिबिन्दवश्चत्वारश्चैकका जाताः, तदनु सङ्ख्यातभागवृद्धिसंज्ञको द्विकः स्थाप्यते, ततः पुनरपि विंशतिर्बिन्दवश्चत्वारश्चैककाः, ततो द्वितीयो द्विकः, एवं विंशतेर्विंशतेर्बिन्दूनामन्तराऽन्तरा चतुर्णां चतुर्णामेककानामवसाने तृतीयचतुर्थावपि द्विकौ क्रमेण स्थाप्यौ, तदनु भूयोऽपि चतुर्थद्विकस्याग्रे विंशतिबिन्दवश्चत्वारश्चैककाः, एवं च जातं बिन्दूनां शतं, एककानां विंशतिश्चत्वारश्च द्विकाः, अत्रान्तरे चतुर्णां बिन्दूनामग्रतः सङ्ख्यातगुणवृद्धिसंज्ञकः प्रथमस्त्रिकः

संस्थाप्यते, ततः पुनरपि बिन्दूनां शतादेककानां विंशतेर्द्विकानां चतुष्टयाच्च परतो द्वितीयस्त्रिकः स्थाप्यते, एवं बिन्दूनां शते एककानां विंशतौ द्विकानां च चतुष्टये चतुष्टयेऽतिक्रान्ते तृतीयश्चतुर्थावपि त्रिकौ स्थाप्यौ, तदनु चतुर्थत्रिकस्याप्यग्रे बिन्दूनां शतमेककानां विंशतिर्द्विकानां चतुष्टयं च स्थाप्यते, ततो जातानि पञ्च शतानि बिन्दूनां शतमेककानां विंशतिर्द्विकानां चत्वारश्च त्रिकाः, अत्रान्तरे चतुर्णां बिन्दूनामग्रतोऽसङ्ख्यातगुणवृद्धिसंज्ञकः प्रथमचतुष्कः स्थाप्यते, ततो भूयोऽपि पञ्च शतानि बिन्दूनां, शतमेककानां विंशतिर्द्विकानां चत्वारश्च त्रिकाः प्रागिव स्थाप्यन्ते, ततो द्वितीयचतुष्कः स्थाप्यः, एवं बिन्दूनां शतपञ्चके एककानां शते द्विकानां विंशतौ त्रिकाणां चतुष्टये चतुष्टये चातिक्रान्ते तृतीयचतुर्थावपि चतुष्कौ क्रमेण स्थाप्यौ, ततश्चतुर्थचतुष्कस्याग्रे पञ्चमचतुष्कयोग्यं दलिकं स्थापयित्वा अनन्तगुणवृद्धिसंज्ञकः प्रथमः पञ्चको न्यस्यते, एवमनेनैवानन्तरोक्तेन क्रमेण द्वितीयतृतीयचतुर्था अपि पञ्चका न्यसनीयाः, ततश्चतुर्थपञ्चकस्याप्यग्रे पञ्चमपञ्चकोचितं दलिकं लिख्यते, न च पञ्चकः स्थाप्यते, तत आद्यन्तयोः प्रत्येकं बिन्दुचतुष्टयेन प्रथमं षट्स्थानं समाप्यते, यदा पुनः प्रथमानन्तरं द्वितीयं षट्स्थानकं स्थापयितुमिष्यते तदा तदपेक्षया प्रथमं पृथक्चत्वारो बिन्दवः स्थाप्यन्ते, तदनन्तरमेककादिः सर्वोऽपि पूर्वोक्तविधिः क्रमेण कर्तव्य इति, साम्प्रतमङ्कानां बिन्दूनां च सर्वसङ्ख्या कथ्यते–तत्रैकस्मिन् षट्स्थानके चत्वारः पञ्चका भवन्ति, ततः पञ्चभिर्वा गुणयेदिति करणवशाच्चतुर्णां पञ्चकानां पञ्चभिर्गुणने लब्धा विंशतिचतुष्काः, एतेषामपि पञ्चभिर्गुणने लब्धं शतं त्रिकाणां, तेषामपि पञ्चभिर्गुणने लब्धानि पञ्च शतानि द्विकानां, तेषामपि च पञ्चभिर्गुणने लब्धे द्वे सहस्रे सार्धे एककानां, तेषामपि च पञ्चभिर्गुणने लब्धानि द्वादश सहस्राणि सार्धानि बिन्दूनां १२५००, इयमेकस्मिन् षट्स्थाने सर्वसङ्ख्या, एवं शेषेष्वपि षट्स्थानकेषु प्रतिपत्तव्यमिति, २६०॥१८॥ इदानीं 'अवहरिउं जाइं नेव तीरंति'त्येकषष्ट्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

समणी १ मवगयवेयं २ परिहार ३ पुलाय ४ मप्पमत्तं ५ च। चउदसपुव्विं ६ आहारगं च ७ न य कोइ संहरइ ॥ १९ ॥

श्रमणीं–अजिह्मब्रह्मचरणशरणां साध्वीं अपगतवेदं–क्षपितवेदं 'परिहार'त्ति प्रतिपन्नपारिहारिकतपश्चरणं पुलाकं–लब्धिपुलाकं अप्रमत्तं–अप्रमत्तसंयतं चतुर्दशपूर्विणं–चतुर्दशपूर्वधरं आहारकं च–आहारकशरीरिणं नैव कोऽपि–विद्याधरदेवादिः (ग्रन्थाग्रं १७०००) संहरति–प्रत्यनीकतयाऽनुकम्पया अनुरागेण वोत्क्षिप्यान्यत्र क्षिपति, इह च न सर्वोऽपि चतुर्दशपूर्वधर आहारकलब्धिमान् भवति, किंतु कश्चिदेवेति ज्ञापनार्थमाहारकग्रहणं ॥ २६१ ॥ १९ ॥ इदानीं 'अंतरदीव'त्ति द्विषष्ट्यधिकं द्विशततमं द्वारमाह—

चुल्लहिमवंतपुव्वावरेण विदिसासु सायरं तिसए। गंतूणंतरदीवा तिन्नि सए हुंति विच्छिन्ना ॥ २० ॥ अउणावन्ननवसए किंचूणे परिहि तेसिमे नामा। एगोरुअ १ आभासिय २ वेसाणी चेव ३ नंगूली ४ ॥ २१ ॥ एएसिं दीवाणं परओ चत्तारि जोयणसयाणि। ओगाहिऊण लवणं सपडिदिसिं चउसयपमाणा ॥ २२ ॥ चत्तारंतरदीवा हय ५ गय ६ गोकन्न ७ संकुलीकन्ना ८। एवं पंचसयाइं छस्सय सत्तट्ठ नव चेव ॥ २३ ॥ ओगाहिऊण लवणं विक्खंभोगाहसरिसया भणिया। चउरो चउरो दीवा इमेहिं नामेहिं नायव्वा ॥ २४ ॥ आयंसमिंढगमुहा अयोमुहा गोमुहा य चउरोए १२। अस्समुहा हत्थिमुहा सीहमुहा चेव वग्घमुहा १६ ॥ २५ ॥ तत्तो य आसकन्ना हरिकन्न अकन्न कन्नपावरणा २०। उक्कमुहा मेहमुहा विज्जुमुहा विज्जुदंता य २४ ॥ २६ ॥

घणदंत लट्ठदंता य गूढदंता य सुद्धदंता य २८। वासहरे सिहरिंमि य एवं चिय अट्ठवीसावि ॥ २७ ॥ तिन्नेव हुंति आई एगुत्तरवड्डिया नवसयाओ । ओगाहिऊण लवणं तावइयं चेव विच्छिन्ना ॥ २८ ॥

इह जम्बूद्वीपे भरतस्य हैमवतस्य च क्षेत्रस्य सीमाकारी पूर्वापरपर्यन्ताभ्यां लवणार्णवजलसंस्पर्शी महाहिमवदपेक्षया क्षुल्लो–लघुर्हिमवन्नामा पर्वतः समस्ति, तस्य लवणार्णवजलसंस्पर्शादारभ्य पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि प्रत्येकं द्वे द्वे गजदन्ताकारे दंष्ट्रे विनिर्गते, तत्र ईशान्यां दिशि या निर्गता दंष्ट्रा तस्यां हिमवतः पर्यन्तादारभ्य त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रं गत्वा–अवगाह्य अत्रान्तरे योजनशतत्रयायामविष्कम्भः किञ्चिन्न्यूनैकोनपञ्चाशदधिकनवयोजनशतपरिरय एकोरुकनामा द्वीपो वर्तते, अयं च पञ्चधनुःशतप्रमाणविष्कम्भया गव्यूतद्वयोच्छ्रितया पद्मवरवेदिकया वनखण्डेन च सर्वतः परिमण्डितः, एवं सर्वेऽप्यन्तरद्वीपाः प्रत्येकं पद्मवरवेदिकया वनखण्डेन च परिक्षिप्तपरिसराः समवसेयाः, एवं तस्यैव हिमवतः पर्वतस्य पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपूर्वस्यां दिशि त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य द्वितीय दंष्ट्राया उपरि एकोरुकद्वीपप्रमाण आभासिकनामा द्वीपो वर्तते, तथा तस्यैव हिमवतः पश्चिमायां दिशि पर्यन्तादारभ्य दक्षिणपश्चिमायां दिशि नैर्ऋतकोणे इत्यर्थः त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य दंष्ट्राया उपरि यथोक्तप्रमाणो वैषाणिकनामा द्वीपः, तथा तस्यैव हिमवतः पश्चिमायामेव दिशि पर्यन्तादारभ्य पश्चिमोत्तरस्यां दिशि वायव्यकोणे इत्यर्थः त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमध्ये चतुर्थीं दंष्ट्रामतिक्रम्यात्रान्तरे पूर्वप्रमाणो नाङ्गोलिकनामा द्वीपः, एवमेते हिमवतश्चतसृष्वपि विदिक्षु तुल्यप्रमाणाश्चत्वारोन्तरे–लवणसमुद्रमध्ये द्वीपा अन्तरद्वीपा अवतिष्ठन्ते, तत एतेषामेकोरुकादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतः **'सपडिदिसं'**ति प्रत्येकं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु चतसृष्वपि चत्वारि चत्वारि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य चतुर्योजनशतायामविष्कम्भा जम्बूद्वीपवेदिकातश्चतुर्योजनशतप्रमाणान्तरा हयकर्णगजकर्णगोकर्णशष्कुलीकर्णनामानश्चत्वारोऽन्तरद्वीपाः, तद्यथा–एकोरुकस्य परतो हयकर्णः आभासिकस्य परतो गजकर्णः वैषाणिकस्य परतो गोकर्णः नङ्गोलिकस्य परतः शष्कुलीकर्ण इति, एवमग्रेऽपि भावना कार्या, तत एतेषामपि हयकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतः पुनरपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं पञ्च पञ्च योजनशतानि व्यतिक्रम्य पञ्चयोजनशतायामविष्कम्भा जम्बूद्वीपवेदिकातः पञ्चयोजनशतप्रमाणान्तरा आदर्शमुखमेण्ढमुखायोमुखगोमुखनामानश्चत्वारो द्वीपाः, एतेषामप्यादर्शमुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो भूयोऽपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं षट् षट् योजनशतानि व्यतिक्रम्य षट्षड्योजनशतायामविष्कम्भा जम्बूद्वीपवेदिकातः षड्योजनशतप्रमाणान्तरा अश्वमुखहस्तिमुखसिंहमुखव्याघ्रमुखनामानश्चत्वारो द्वीपाः, एतेषामप्यश्वमुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो भूयो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिषु विदिक्षु प्रत्येकं सप्तयोजनशतायामविष्कम्भा जम्बूद्वीपवेदिकातः सप्तयोजनशतप्रमाणान्तरा अश्वकर्णहरिकर्णाकर्णकर्णप्रावरणनामानश्चत्वारो द्वीपाः, एतेषामप्यश्वकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकमष्टाष्टौ योजनशतान्यतिक्रम्याष्टयोजनशतायामविष्कम्भा जम्बूद्वीपवेदिकातोऽष्टयोजनशतप्रमाणान्तरा उल्कामुखमेघमुखविद्युन्मुखविद्युद्दन्ताभिधानाश्चत्वारो द्वीपाः, ततोऽमीषामप्युल्कामुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं नवनवयोजनशतान्यतिक्रम्य नवयोजनशतायामविष्कम्भा जम्बूद्वीपवेदिकातो नवयोजनशतप्रमाणान्तरा घनदन्तलष्टदन्तगूढदन्तशुद्धदन्तनामानश्चत्वारो द्वीपाः, एवमेते हिमवति पर्वते चतसृषु विदिक्षु व्यवस्थिताः सर्वसंख्यया अष्टाविंशतिः, एवं शिखरिण्यपि वर्षधरे–पर्वते लवणोदार्णवजलसंस्पर्शादारभ्य यथोक्तप्रमाणान्तराश्चतसृषु विदिक्षु व्यवस्थिता एकोरुकादिनामानोऽष्टाविंशतिसङ्ख्या द्वीपा वक्तव्याः, ततः सर्वस-

ङ्ख्यया षट्पञ्चाशदन्तरद्वीपा भवन्तीति ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ अथैतेषु वर्तमानानां मनुष्याणां स्वरूपमाह—'संती' त्यादिगाथात्रयं,

संति इमेसु नरा वज्जरिसहनारायसंहणणजुत्ता । समचउरंसगसंठाणसंठिया देवसमरूवा ॥ २९ ॥ अट्ठधणुस्सयदेहा किंचूणाओ नराण इत्थीओ । पलियअसंखिज्जइभागआऊया लक्खणोवेया ॥ ३० ॥ दसविहकप्पदुमपत्तवंछिया तह न तेसु दीवेसु । ससिसूरगहणमक्कूणजूयामसगाइया हुंति ॥ ३१ ॥

एतेषु सर्वेष्वप्यन्तरद्वीपेषु नराः—पुरुषाः सन्ति—सदैव परिवसन्ति, ते च वज्रर्षभनाराचसंहननिनः समचतुरस्रसंस्थानसंस्थिता देवलोकानुकारिरूपलावण्याकारशोभितविग्रहा अष्टधनुःशतप्रमाणशरीरोच्छ्रयाः, स्त्रीणां त्विदमेव प्रमाणं किञ्चिन्न्यूनं द्रष्टव्यं, तथा पल्योपमासङ्ख्येयभागप्रमाणायुषः समग्रशुभलक्षणतिलकमषाद्युपेताः स्त्रीपुरुषयुगलव्यवस्थिता दशविधकल्पपादपावाप्तवाञ्छितोपभोगसम्पदः प्रकृत्यैव प्रतनुक्रोधमानमायालोभाः संतोषिणो निरौत्सुक्या मार्दवार्जवसंपन्नाः सत्यपि मनोहारिणि मणिकनकमौक्तिकादिके ममत्वकारणे ममत्वाभिनिवेशरहिताः सर्वथाऽपगतवैरानुबन्धाः परस्परप्रेष्यप्रेषकभावरहितत्वादहमिन्द्राः हस्त्यश्वकरभगोमहिष्यादिसद्भावेऽपि तत्परिभोगपराङ्मुखाः पादविहारचारिणो ज्वरादिरोगभूतपिशाचादिग्रहव्यसनविरहिताः, चतुर्थाच्चाहारमेते गृह्णन्ति, आहारश्च शाल्यादिधान्यसद्भावेऽपि न तन्निष्पन्नः, किंतु शर्करातोऽप्यनन्तगुणमाधुर्या मृत्तिका चक्रवर्तिभोजनादप्यधिकमधुराणि कल्पद्रुमपुष्पफलानि चेति, चतुःषष्टिश्च पृष्ठकरण्डकास्तेषां, षण्मासावशेषायुषश्चामी स्त्रीपुरुषयुगलं प्रसुवते, एकोनाशीतिदिनानि च तत्परिपालयन्ति, स्तोकस्नेहकषायतया च ते मृत्वा दिवं व्रजन्ति, मरणं च तेषां जृम्भाकासक्षुतादिमात्रपुरस्सरं न शरीरपीडयेति, तथा तेषु द्वीपेष्वनिष्टसूचकाश्चन्द्रसूर्योपरागादयः शरीरोपद्रवकारिणश्च मत्कूणयूकामशकमक्षिकादयो न भवन्ति, येऽपि च जायन्ते भुजगव्याघ्रसिंहादयस्तेऽपि मनुष्याणां न बाधितुमलं, नाप्यन्योऽन्यं हिंस्यहिंसकभावे वर्तन्ते, क्षेत्रानुभावतो रौद्रभावरहितत्वात्, अत एव तेऽपि मृत्वा दिवमेव व्रजन्ति, भूमिरपि तत्र रेणुपङ्ककण्टकादिरहिता सकलदोषपरित्यक्ता सर्वत्र समतला रमणीया च वर्तत इति, यच्चात्र सूत्रातिरिक्तमुक्तं तत्सर्वमुपलक्षणत्वाद् द्रष्टव्यं २६२ ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इदानीं 'जीवाजीवाणं अप्पबहुयं'ति त्रिषष्ट्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

नर १ नेरइया २ देवा ३ सिद्धा ४ तिरिया ५ कमेण इह हुंति । थोव १ असंख २ असंखा ३ अणंतगुणिया ४ अनंतगुणा ५ ॥ ३२ ॥ नारी १ नर २ नेरइया ३ तिरिच्छि ४ सुर ५ देवि ६ सिद्ध ७ तिरिया ८ य । थोव असंखगुणा चउ संखगुणाऽणंतगुण दोन्नि ॥ ३३ ॥ तस तेउ पुढवि जल वाउकाय अकाय वणस्सइ सकाया । थोव असंखगुणाहिय तिन्नि दोऽणंतगुणअहिया ॥ ३४ ॥ पण चउ ति दु य अणिंदिय एगिंदि सइंदिया कमा हुंति । थोवा तिन्नि य अहिया दोऽणंतगुणा विसेसहिया ॥ ३५ ॥ जीवा पोग्गल समया दव पएसा य पज्जवा चेव । थोवाणंताणंता विसेसअहिआ दुवेऽणंता ॥ ३६ ॥

इह सर्वत्र यथासङ्ख्येन पदयोजना, तत्र सर्वस्तोकास्तावन्नरा—मनुष्याः सङ्ख्येयकोटीकोटीमात्रप्रमाणत्वात्, तेभ्यो नैरयिका असङ्ख्येयगुणाः, अङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः सम्बन्धिनि प्रथमवर्गमूले तृतीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणासु घनी-

कृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तो नभःप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात्, तेभ्यो देवा असङ्ख्येयगुणाः, व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां च प्रत्येकं प्रतरासङ्ख्येयभागवर्तिश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सिद्धा अनन्तगुणाः, कालस्यानन्तत्वात् षण्मासान्ते च कस्यचिदवश्यं सिद्धिगमनात् तत्प्राप्तस्य च पुनरावृत्त्यभावात्, तेभ्योऽपि तिर्यञ्चोऽनन्तगुणाः, अनन्तेनापि कालेनैकनिगोदानन्तभागवर्तिजीवराशेः सिद्धत्वात् तिर्यग्गतौ त्वसङ्ख्येयनिगोदसद्भावात् प्रतिनिगोदं च सिद्धानन्तगुणजीवराशिभावात् ॥ ३२ ॥ उक्तं नैरयिकतिर्यग्योनिकमनुष्यदेवसिद्धरूपाणां पञ्चानामल्पबहुत्वं, इदानीं नैरयिकतिर्यग्योनिकतिर्यग्योनिकीमनुष्यमानुषीदेवदेवीसिद्धलक्षणानामष्टानामल्पबहुत्वमाह—'नारी'त्यादि, सर्वस्तोका नार्यो—मनुष्यस्त्रियः, सङ्ख्येयकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, ताभ्यो नरा—मनुष्या असङ्ख्येयगुणाः, इह नरा इति संमूर्च्छिमजा अपि मनुष्या गृह्यन्ते, वेदस्याविवक्षणात्, ते च संमूर्च्छिमजा वान्तादिषु नगरनिर्धमनान्तेषु जायमाना असङ्ख्येयाः प्राप्यन्ते, तेभ्यो नैरयिका असङ्ख्येयगुणाः, मनुष्या ह्युत्कृष्टपदेऽपि श्रेण्यसङ्ख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा लभ्यन्ते, नैरयिकास्त्वङ्गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिसत्कतृतीयवर्गमूलगुणितप्रथमवर्गमूलप्रमाणश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणाः, ततो भवन्त्यसङ्ख्येयगुणाः, तेभ्यस्तिर्यग्योनिकाः स्त्रियोऽसङ्ख्येयगुणाः, प्रतरासङ्ख्येयभागवर्त्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, ताभ्योऽपि देवा असङ्ख्येयगुणाः, असङ्ख्येयगुणप्रतरासङ्ख्येयभागवर्त्यसङ्ख्येयश्रेणिगतप्रदेशराशिमानत्वात्, तेभ्योऽपि देव्यः सङ्ख्येयगुणाः, द्वात्रिंशद्गुणत्वात्, ताभ्योऽपि सिद्धा अनन्तगुणाः, तेभ्योऽपि तिर्यग्योनिका अनन्तगुणाः, अत्र युक्तिः प्रागेवोक्ता ॥ ३३ ॥ अथ सामान्येनैव जन्तूनां कायविशेषणविशेषितानामल्पबहुत्वमाह—'तसे'त्यादि, सर्वस्तोकास्त्रसकायिकाः, द्वीन्द्रियादीनामेव त्रसकायत्वात्, तेषां च शेषकायापेक्षयाऽत्यल्पत्वात्, तेभ्यस्तैजसकायिका असङ्ख्येयगुणाः, असङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यः पृथिवीकायिका

विशेषाधिकाः, प्रभूतासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽप्कायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततरासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात्, तेभ्यो वायुकायिका विशेषाधिकाः, प्रभूततमासङ्ख्येयलोकाकाशप्रदेशमानत्वात्, तेभ्योऽकायिका अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्यो वनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, अनन्तलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यः सकाया विशेषाधिकाः, पृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ ३४ ॥ साम्प्रतमेकेन्द्रियत्वादिविशेषणविशिष्टानां जन्तूनामल्पबहुत्वमाह—'पणे'त्यादि, सर्वस्तोकाः पञ्चेन्द्रियाः, सङ्ख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणविष्कम्भसूचीप्रमितप्रतरासङ्ख्येयभागवर्त्यसङ्ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात्, तेभ्यश्चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूतसङ्ख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततरसङ्ख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽपि द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः, तेषां विष्कम्भसूच्याः प्रभूततमसङ्ख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात्, तेभ्योऽनिन्द्रिया अनन्तगुणाः, सिद्धानामनन्तत्वात्, तेभ्योऽप्येकेन्द्रिया अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात्, तेभ्योऽपि सेन्द्रिया विशेषाधिकाः, द्वीन्द्रियादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ॥ ३५ ॥ अथ जीवपुद्गलादीनामल्पबहुत्वमाह—'जीवे'त्यादि, वक्ष्यमाणापेक्षया सर्वस्तोका जीवाः, तेभ्यः पुद्गला अनन्तगुणाः, इह हि परमाणुद्विप्रदेशिकादीनि पृथक्पृथग्द्रव्याणि, तानि च सामान्यतस्त्रिधा—प्रयोगपरिणतानि मिश्रपरिणतानि विस्रसापरिणतानि च, तत्र प्रयोगपरिणतान्यपि तावज्जीवेभ्योऽनन्तगुणानि, एकैकस्य जीवस्यानन्तैः प्रत्येकं ज्ञानावरणीयादिकर्मपुद्गलस्कन्धैरावेष्टितत्वात्, किं पुनः शेषाणि ?, यतः प्रयोगपरिणतेभ्यो मिश्रपरिणतान्यनन्तगुणानि तेभ्योऽपि विस्रसापरिणतान्यनन्तगुणानि ततो युक्तं जीवेभ्यः पुद्गला अनन्तगुणाः, तेभ्योऽद्धासमया अनन्तगुणाः, यत एकस्यापि परमाणोर्द्रव्यक्षेत्रकालभावविशेषसम्बन्धवशादनन्ता भावसमया उपलब्धाः, यथैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां परमाणूनां सर्वेषां

च प्रत्येकं द्विप्रदेशिकादीनां स्कन्धानामेवमन्यान्यद्रव्यक्षेत्रकालभावसम्बन्धिनामनन्ताः समया अतीता अनागता अपीति सिद्धं पुद्गलेभ्यः समयानामनन्तगुणत्वं, तेभ्यः सर्वद्रव्याणि विशेषाधिकानि, कथमिति चेद् उच्यते इह ये अनन्तरमद्धासमयाः पुद्गलेभ्योऽनन्तगुणा उक्तास्ते प्रत्येकं द्रव्याणि, ततो द्रव्यचिन्तायां तेऽपि गृह्यन्ते, तेषु मध्ये सर्वजीवद्रव्याणि सर्वपुद्गलद्रव्याणि धर्माधर्माकाशास्तिकायद्रव्याणि च प्रक्षिप्यन्ते, तानि च समुदितान्यप्यद्धासमयानामनन्तभागकल्पानीति तेषु प्रक्षिप्तेष्वपि मनागधिकत्वं जातमित्यद्धासमयेभ्यः सर्वद्रव्याणि विशेषाधिकानि, तेभ्यः सर्वप्रदेशा अनन्तगुणाः, एकस्याप्यलोकाकाशद्रव्यस्य सर्वद्रव्यानन्तगुणप्रदेशत्वात्, तेभ्यः सर्वपर्यवा अनन्तगुणाः, एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽनन्तानामगुरुलघुपर्यायाणां सद्भावादिति ॥ २६३ ॥ ३६ ॥ इदानीं **'जुगप्पहाणसूरिसंख'त्ति** चतुःषष्ट्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

जा दुप्पसहो सूरी होहिंति जुगप्पहाण आयरिया । अज्जसुहम्मप्पभिई चउरहिया दुन्नि य सहस्सा ॥ ३७ ॥

इहावसर्पिण्यां दुष्षमावसानसमये द्विहस्तोच्छ्रितवपुर्विंशतिवर्षायुष्कः पुष्कलतपःक्षपितकर्मतया समासन्नसिद्धिसौधः शुद्धान्तरात्मा **दशवैकालिक**मात्रसूत्रधरोऽपि चतुर्दशपूर्वधर इव शक्रपूज्यो दुप्रसभनामा सर्वान्तिमः सूरिर्भविष्यति, ततस्तं दुष्प्रसभं यावत्तमभिव्याप्यैवेत्यर्थः, आर्यसुधर्मप्रभृतयः आरात्—सर्वहेयधर्मेभ्योऽर्वाग्यातः आर्यः स चासौ सुधर्मस्तत्प्रभृतयः, प्रभृतिग्रहणाच्च जम्बूस्वामिप्रभवशय्यम्भवाद्या गणधरपरम्परा गृह्यते, युगप्रधानाः—तत्कालप्रचरत्पारमेश्वरप्रवचनोपनिषद्वेदित्वेन विशिष्टतरमूलगुणोत्तरगुणसंपन्नत्वेन च तत्कालापेक्षया भरतक्षेत्रमध्ये प्रधाना आचार्याः—सूरयश्चतुरधिकसहस्रद्वयप्रमाणा भविष्यन्ति, अन्ये तु चतूरहितसहस्रद्वयप्रमाणा इत्याहुः, ॥ ४१८ ॥

तत्त्वं तु सर्वविदो विदन्ति, यच्च **महानिशीथ**ग्रन्थे जग्रन्थ ग्रन्थकारः—"इत्थं चायरियाणं पणपन्ना हौंति कोडिलक्खाओ । कोडिसहस्से कोडीसए य तह इत्तिए चेवत्ति ॥ १ ॥" [इत्थं चाचार्याणां पञ्चपञ्चाशत्कोटीलक्षाः कोटीसहस्रा कोटीशतं तथैतावन्त एवेति ॥ १ ॥] (५५५५१५५ कोट्यः) तत्सामान्यमुनिपत्यपेक्षया द्रष्टव्यं, तथा च तत्रैवोक्तम्—"एएसिं मज्झाओ एगे निव्वडइ गुणगणाइन्ने । सव्वुत्तमभंगेणं तित्थयरस्साणुसरिस गुरू ॥ १ ॥" [एतेषां मध्यात् एके निपतन्ति गुणगणाकीर्णाः सर्वोत्तमभङ्गे तीर्थकरानुसदृशा गुरवः ॥ १ ॥] २६४ ॥ ३७ ॥ इदानीं **'उस्सप्पिणिअंतिमजिणतित्थप्पमाणं'**ति पञ्चषष्ट्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

ओसप्पिणअंतिमजिण तित्थं सिरिरिसहनाणपज्जाया । संखेज्जा जावइया तावयमाणं धुवं भविही ॥ ३८ ॥

इह श्रीऋषभस्वामिनः केवलज्ञानपर्यायो वर्षसहस्रोन एकः पूर्वलक्षः, तत एवंस्वरूपा ज्ञानपर्यायाः सङ्ख्येया यावन्तो भवन्ति तावत्प्रमाणमुत्सर्पिण्यामन्तिमजिनस्य चतुर्विंशतितमस्य भद्रकृन्नाम्नस्तीर्थकृतस्तीर्थं ध्रुवं—निश्चितं भविष्यति, सङ्ख्येयपूर्वलक्षमानं तत्तीर्थमित्यर्थः, २६५ ॥ ३८ ॥ इदानीं **'देवाण पवियारो'**त्ति षट्षष्ट्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

दो कायप्पवियारा कप्पा फरिसेण दोन्नि दो रूवे । सद्दे दो चउर मणे नत्थि वियारो उवरि यत्थी ॥ ३९ ॥ गेविज्जणुत्तरेसुं अप्पवियारा हवंति सव्वसुरा । सप्पवियारठिईणं अणंतगुणसोक्खसंजुत्ता ॥ ४० ॥

द्वौ कल्पाविति मर्यादायां कल्पशब्देन च तात्स्थ्यात् कल्पस्था देवाः, ततोऽयमर्थः—भवनपत्यादय ईशानान्ता देवाः क्लिष्टोदर्कपुंवेदा-

नुभावान्मनुष्यवन्मैथुने निमज्जन्तः सर्वाङ्गीणं कायक्लेशजं स्पर्शानन्दमासाद्य तृप्यन्ति नान्यथेति, कायेन—शरीरेण मनुष्यस्त्रीपुंसानामिव प्रवीचारो—मैथुनोपसेवनं ययोस्तौ कायप्रवीचारौ, तथा स्पर्शेन द्वौ सनत्कुमारमाहेन्द्रौ सप्रवीचारौ, तद्देवा हि मैथुनाभिलाषिणो देवीनां स्तनाद्यवयवस्पर्शलीलयैव कायप्रवीचारदेवेभ्योऽनन्तसुखमवाप्नुवन्ति तृप्ताश्च जायन्ते, देवीनामपि देवैः स्पर्शे कृते सति दिव्यप्रभावतः शुक्रपुद्गलसंचारेणानन्तगुणं सुखमुत्पद्यते, एवमग्रेऽपि भावना कार्या, तथा द्वौ ब्रह्मलोकलान्तकौ रूपदर्शने सप्रवीचारौ, देवीनां दिव्योन्मादजनकरूपावलोकनेनैव तत्र सुराः सुरतसुखजुषो जायन्त इत्यर्थः, तथा द्वौ शुक्रसहस्रारौ देवीशब्दे श्रुते सति सप्रवीचारौ, सुरसुन्दरीणां सविलासगीतहसितभाषितभूषणादिध्वनिमाह्लादकमाकर्ण्य उपशांतवेदास्तत्र देवा भवन्तीत्यर्थः, तथा चत्वारः—आनतप्राणतारणाच्युताभिधानदेवलोकदेवा मनसा सप्रवीचारा भवन्ति, ते हि यदा प्रवीचारचिकीर्षया देवीश्चित्तस्य गोचरीकुर्वन्ति तदैव तास्तत्संकल्पाज्ज्ञानेऽपि तथाविधस्वभावतः कृताद्भुतशृङ्गाराः स्वस्थानस्थिता एव उच्चावचानि मनांसि दधाना मनसैव भोगायोपतिष्ठन्ते, तत इत्थमन्योऽन्यं मनःसङ्कल्पे दिव्यप्रभावादेव देवीषु शुक्रपुद्गलसंक्रमत उभयेषां कायप्रवीचारादनन्तगुणं सुखं संपद्यते तृप्तिश्चोल्लसतीति, उपरि च—ग्रैवेयकादिषु स्त्रीप्रवीचारः—स्त्रीसेवा सर्वथा नास्तीति ॥ ३९ ॥ अत एवाह—'गेवेज्जे'त्यादि, ग्रैवेयकेषु नवसु अनुत्तरविमानेषु पञ्चसु अप्रवीचारा—मैथुनसेवाविरहिता भवन्ति सर्वेऽपि सुरा—देवाः, नन्वेवं तेषामप्रवीचाराणां सुखं किंचिन्न भविष्यतीत्याह—सप्रवीचारस्थितिभ्यो देवेभ्यः सकाशादनन्तगुणसौख्यसंयुक्तास्ते ग्रैवेयका अनुत्तरसुराश्च भवन्ति, प्रतनुमोहोदयतया प्रशमसुखान्तर्लीनत्वात्, ते च तथाभवस्वभावत्वेन चारित्रपरिणामाभावान्न ब्रह्मचारिण इति २६६ ॥ ४० ॥ संप्रति 'कण्हराईण सरूवं'ति सप्तषष्ट्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

पंचमकप्पे रिट्ठंमि पत्थडे अट्ठ कण्हराईओ । समचउरंसक्खोडयठिइओ दो दो दिसिचउक्के ॥४१॥ पुव्वावरउत्तरदाहिणाहि मज्झिल्लियाहि पुट्ठाओ । दाहिणउत्तरपुव्वा अवरा बहिकण्हराईओ ॥४२॥ पुव्वावरा छलंसा तंसा पुण दाहिणुत्तरा बज्झा । अब्भंतरचउरंसा सव्वावि य कण्हराईओ ॥ ४३ ॥ आयामपरिक्खेवेहिं ताण अस्संखजोयणसहस्सा । संखेज्जसहस्सा पुण विक्खंभे कण्हराईणं ॥ ४४ ॥ ईसाणदिसाईसुं एयाणं अंतरेसु अट्ठसुवि । अट्ठ विमाणाइं तहा तम्मज्झे एक्कगविमाणं ॥ ४५ ॥ अच्चिं १ तहऽच्चिमालिं २ वइरोयण ३ पभंकरे य ४ चंदाभं ५ । सूराभं ६ सुक्काभं ७ सुपइट्ठाभं च ८ रिट्ठाभं ९ ॥ ४६ ॥ अट्ठायरट्ठिईया वसंति लोगंतिया सुरा तेसुं । सत्तट्ठभवभवंता गिज्जंति इमेहिं नामेहिं ॥४७॥ सारस्सय १ माइच्चा २ वण्ही ३ वरुणा य ४ गद्दतोया ५ य । तुसिया ६ अव्वाबाहा ७ अग्गिच्चा ८ चेव रिट्ठा य ९ ॥ ४८ ॥ पढमजुयलंमि सत्त उ सयाणि बीयंमि चउदस सहस्सा । तइए सत्त सहस्सा नव चेव सयाणि सेसेसु ॥ ४९ ॥

पञ्चमे ब्रह्मलोकनामके कल्पे तृतीये रिष्टप्रस्तटे अष्टौ कृष्णराज्यो भवन्ति, कृष्णाः सचित्ताचित्तपृथिवीपरिणामरूपा राज्यो—भित्त्याकारव्यवस्थिताः पङ्क्तयः कृष्णराज्यः, कथंभूतास्ता इत्याह—'समचतुरस्राः' समाः—सर्वास्वपि दिक्षु तुल्याः चतुरस्राः चतुष्कोणाः अत एवाखाटकस्थितयः, इहाखाटकाः प्रेक्षास्थाने आसनविशेषलक्षणाः, प्रज्ञप्तिटीकायां तथा व्याख्यानात्, तत्स्थितयः—तत्सदृशाकाराः, यथा चैता व्यवस्थितास्तथा दर्शयति—'दो दो दिसिचउक्के'त्ति दिक्चतुष्के—चतसृष्वपि पूर्वादिषु दिक्षु द्वे द्वे कृष्णराज्यौ व्यवस्थिते,

तथाहि–पूर्वस्यां दक्षिणोत्तरायते तिर्यग्विस्तीर्णे द्वे कृष्णराज्यौ, एवं दक्षिणस्यां पूर्वापरायते अपरस्यां दक्षिणोत्तरायते उत्तरस्यां पूर्वापरायते इति ॥ ४१ ॥ अथ तासामेव पुनः स्वरूपमाह—'पुव्वे'त्यादि, पूर्वापरोत्तरदक्षिणाभिर्मध्यवर्तिनीभिः कृष्णराजीभिः क्रमेण दक्षिणोत्तर-पूर्वापराबहिर्वर्तिन्यः कृष्णराज्यः स्पृष्टाः, अयमर्थः–पौरस्त्याभ्यन्तरा कृष्णराजी दक्षिणबाह्यां कृष्णराजीं स्पृशति, एवं दक्षिणाभ्यन्तरा पश्चिमबाह्यां पश्चिमाऽभ्यन्तरा उत्तरबाह्यां उत्तराभ्यन्तरा च पूर्वबाह्यामिति ॥४२॥ स्थापना चेयं । कोणविभागस्त्वेवं—'पुव्वावरे'त्यादि, पौरस्त्यपाश्चात्ये द्वे बाह्ये कृष्णराज्यौ षडस्रे–षट्कोटिके, उत्तरादाक्षिणात्ये पुनर्बाह्ये द्वे कृष्णराज्यौ त्र्यस्रे अभ्यन्तराः सर्वा अपि–चतस्रोऽपि कृष्णराज्यश्चतुरस्राः ॥ ४३ ॥ साम्प्रतमेतासामेव प्रमाणमाह—'आयामे'त्यादि, आयामपरिक्षेपाभ्यां–दैर्घ्यपरिधिभ्यां तासां–कृष्णराजीनामसङ्ख्याता योजनसहस्रा भवन्ति, विष्कम्भे–विस्तारे पुनः कृष्णराजीनां सङ्ख्याता योजनसहस्रा इति ॥ ४४ ॥ अथैतासां मध्ये विमानसंयोजनामाह–'ईसाणे'त्यादि, एतासामष्टानां कृष्णराजीनामीशानदिगादिष्वष्टस्वप्यन्तरेषु–राजीद्वयमध्यलक्षणेष्ववकाशान्तरेष्वष्टौ विमानानि भवन्ति, तथा तन्मध्ये–तासां बहुमध्यभागे एकं विमानं ॥ ४५ ॥ तान्येव विमानानि नामतः प्राह—'अच्ची'त्यादि, अयमर्थः–अभ्यन्तरोत्तरपूर्वयोः कृष्णराज्योरन्तरे अर्चिर्विमानं १ एवं पूर्वयोरर्चिर्मालिः २ अभ्यन्तरपूर्वदक्षिणयोर्वैरोचनं ३ दक्षिणयोः प्रभङ्करं ४ अभ्यन्तरदक्षिणपश्चिमयोश्चन्द्राभं ५ पश्चिमयोः सूराभं ६ अभ्यन्तरपश्चिमोत्तरयोः शुक्राभं ७ उत्तरयोः सुप्रतिष्ठाभं ८ सर्वकृष्णराजीमध्यभागे तु रिष्टाभमिति ९ ॥ ४६ ॥ अथैतन्निवासिनो देवानाह—'अट्ठाये'त्यादि, तेष्वेवाकाशान्तरवर्तिष्वष्टासु अर्चिःप्रभृतिषु विमानेषु 'लोकान्तिकाः' लोकस्य–ब्रह्मलोकस्यान्ते–समीपे भवाः सुरा–देवाः परिवसन्ति, कथंभूता इत्याह—'अष्टातरस्थितयः' अष्टावतराणि–सागरोपमाणि स्थितिर्येषां ते तथा, तथा सप्तभिरष्टभिर्वा भवैर्भवान्तो मुक्तिर्येषां ते सप्ताष्टभवभवान्ताः एतैश्च–वक्ष्यमा-

णैर्नामभिरमी गीयन्ते–कथ्यन्ते ॥ ४७ ॥ तान्येव नामानि विमानक्रमेणाह—'सारे'त्यादि, सारस्वताः १ मकारोऽलाक्षणिकः आदित्याः २ वह्नयः ३ वरुणाः ४ गर्दतोयाः ५ तुषिताः ६ अव्याबाधाः ७ आग्नेयाः ८ एते संज्ञान्तरतो मरुतोऽप्यभिधीयन्ते, रिष्टाश्चेति 'तात्स्थ्यात्तद्व्यपदेश' इति रिष्टविमानाधारा रिष्टाः ९, एते च सारस्वतादयो लोकान्तिकसुराः प्रव्रज्यासमयात्संवत्सरेणार्वागेव स्वयंसम्बुद्धमपि जिनेन्द्रं कल्प इतिकृत्वा भगवन्! सर्वजनजीवहितं तीर्थं प्रवर्तयेति बोधयन्ति ॥ ४८ ॥ अथैतेषां देवानां परिवारमाह—'पढमे'त्यादि, अयमत्राभिप्रायः—सारस्वतादित्ययोः समुदितयोः सप्त देवाः सप्त च देवशतानि परिवारः, एवं वह्निवरुणयोश्चतुर्दश देवाश्चतुर्दश च देवसहस्राः, गर्दतोयतुषितयोः सप्त देवाः सप्त च देवसहस्राः, शेषेषु त्वव्याबाधाग्नेयरिष्टेषु नव देवा नव च देवशतानीति, ॥ २६७ ॥ ४९ ॥ इदानीं 'सज्झायस्स अकरणं' त्यष्टषष्ट्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

संजमघा १ उप्पाये २ सादिव्वे ३ वुग्गहे य ४ सारीरे ५ । महिया १ सच्चित्तरओ २ वासम्मि य ३ संजमे तिविहं ॥ ५० ॥ महिया उ गब्भमासे सच्चित्तरओ य ईसिआयंबे । वासे तिन्नि पगारा बुब्बुय तवज्ज फुसिए य ॥५१॥ दव्वे तं चिय दव्वं खेत्ते जहियं तु जच्चिरं कालं । ठाणाइभास भावे मोत्तुं उस्सासउम्मेसे ॥ ५२ ॥ पंसू य मंसरुहिरे केससिलावुट्ठि तह रयुग्घाए । मंसरुहिरे अहरत्तं अवसेसे जच्चिरं सुत्तं ॥ ५३ ॥ पंसू अच्चित्तरओ रयस्सलाओ दिसा रउग्घाओ । तत्थ सवाए निवायए य सुत्तं परिहरंति ॥ ५४ ॥ गंधव्वदिसा विज्जुक्क गज्जिए जूव जक्खआलित्ते । एक्केक्कपोरिसिं गज्जियं तु दो पोरिसी हणइ ॥ ५५ ॥ दिसिदाहो छिन्नमूलो उक्क सरेहा पगाससंजुत्ता ।

संझाछेयावरणो उ जूवओ सुक्कि दिण तिन्नि ॥ ५६ ॥ चंदिमसूरुवरागे निग्घाए गुंजिए अहोरत्तं । संझाचउ पडिवए जं जहि सुगिम्हए नियमा ॥ ५७ ॥ आसाढी इंदमहो कत्तिय सुगिम्हए य बोद्धव्वे । एए महामहा खलु एएसिं जाव पाडिवया ॥ ५८ ॥ उक्कोसेण दुवालस चंदो जहन्नेण पोरिसी अट्ठ । सूरो जहन्न बारस पोरिसि उक्कोस दो अट्ठ ॥ ५९ ॥ सग्गहनिवुड्ड एवं सूराई जेण हुंतिऽहोरत्ता । आइन्नं दिणमुक्के सोचिय दिवसो य राई य ॥ ६० ॥ वुग्गहदंडियमाई संखोभे दंडिए व कालगए । अणरायए य सभए जच्चिरऽनिद्दोचऽहोरत्तं ॥ ६१ ॥ तद्दिवसभोइआइ अंतो सत्तण्ह जाव सज्झाओ । अणहस्स य हत्थसयं दिट्ठिविवित्तंमि सुद्धं तु ॥ ६२ ॥ मयहर पगए बहुपक्खिए य सत्तघर अंतर मयंमि । निहुक्खत्ति य गरिहा न पढंति सणियगं वावि ॥ ६३ ॥ तिरिपंचिंदिय दव्वे खेत्ते सट्ठिहत्थ पोग्गलाइन्नं । तिकुरत्थ महंतेगा नगरे बाहिं तु गामस्स ॥ ६४ ॥ काले तिपोरिसि अट्ठ व भावे सुत्तं तु नंदिमाईयं । सोणिय मंसं चम्मं अट्ठीवि य अहव चत्तारि ॥ ६५ ॥ अंतो बहिं व धोयं सट्ठी हत्थाउ पोरिसी तिन्नि । महकाइ अहोरत्तं रत्ते वूढे य सुद्धं तु ॥ ६६ ॥ अंडगमुज्झिय कप्पे न य भूमि खणंति इयरहा तिन्नि । असज्झाइयप्पमाणं मच्छियपाया जहिं बुड्डे ॥ ६७ ॥ अजराउ तिन्नि पोरिसि जराउयाणं जरे पडे तिन्नि । रायपहबिंदुपडिए कप्पे वूढे पुणो नत्थि ॥ ६८ ॥ माणुस्सयं चउद्धा अट्ठिं मोत्तूण सयमहोरत्तं । परि-

यावन्नविवन्ने सेसे तिय सत्त अट्ठेव ॥ ६९ ॥ रत्तुक्कडा उ इत्थी अट्ठ दिणे तेण सत्त सुक्कहिए । तिण्ह दिणाण परेणं अणोउगं तं महारत्तं ॥ ७० ॥ दंते दिट्ठे विगिंचण सेसट्ठि बारसेव वरिसाइं । दड्ढट्ठीसु न चेव य कीरइ सज्झायपरिहारो ॥ ७१ ॥

आ—मर्यादया सिद्धान्तोक्तन्यायेन अध्ययनं—पठनं आध्यायः सुष्ठु—शोभन आध्यायः स्वाध्यायः स एव स्वाध्यायिकं यत्र नास्ति तदस्वाध्यायिकं—रुधिरादि, तन्मूलभेदापेक्षया द्विधा—आत्मसमुत्थं परसमुत्थं च, आत्मनः—स्वाध्याय चिकीर्षोः समुद्भूतमात्मसमुत्थं, परस्मात्—स्वाध्यायकर्तुरन्यस्मात्समुद्भूतं परसमुत्थं, तत्र बहुवक्तव्यत्वात्प्रथमतः परसमुत्थमेव प्रतिपाद्यते, तच्च पञ्चविधं, तद्यथा—संयमघाति—संयमौपघातिकं १ औत्पातिकं—उत्पातनिमित्तं २ सदैवं—देवताप्रयुक्तं ३ व्युद्ग्रहः—संग्रामः ४ शारीरं च—शरीरसंभवं ५, एतेषु च पञ्चस्वप्यस्वाध्यायिकेषु स्वाध्यायं विदधतः साधोस्तीर्थकृदाज्ञाभङ्गादयो दोषा भवन्ति । तत्र संयमे—संयमोपघातविषयमस्वाध्यायिकं त्रिविधं—महिका सचित्तरजो वर्षं चेति । त्रीनपि भेदान् क्रमेण व्याख्यानयति—'महि'त्यादि, महिका गर्भमासे पतन्ती धूमरी प्रतीता, गर्भमासो नाम कार्तिकादिर्यावन्माघमासः, सा च पतनसमकालमेव सर्वमप्कायभावितं करोति, सचित्तरजो नाम व्यवहारसचित्ता अरण्यवातोद्धूता श्लक्ष्णा धूलिः, तच्च सचित्तरजो वर्णत ईषदाताम्रं दिगन्तरेषु दृश्यते, गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात्, तदपि निरन्तरपातेन त्रयाणां दिनानां परतः सर्वं पृथ्वीकायभावितं करोति, वर्षस्य पुनस्त्रयः प्रकारा भवन्ति, तानेवाह—'बुब्बुय'त्ति यत्र वर्षे निपतति पानीयमध्ये बुद्बुदाः—तोयशलाकारूपा उत्तिष्ठन्ति तद्वर्षमप्युपचाराद् बुद्बुदमित्युच्यते, तद्वर्जं—तैर्बुद्बुदैर्वर्जितं द्वितीयं वर्षं, तृतीयं 'फुसिअय'त्ति जलस्पर्शिका निपतन्त्यः, तत्र बुद्बुदे

वर्षे निपतति यामाष्टकादूर्ध्वं, अन्ये तु व्याचक्षते–त्रयाणां दिनानां परतः, तद्वर्जे पञ्चानां दिनानां परतः, जलस्पर्शिकारूपे सप्तानां दिनानां परतः सर्वमप्कायस्पृष्टं भवति। अथ संयमघातिभेदानां सर्वेषामपि चतुर्विधं परिहारमाह—'दव्वे' इत्यादि, द्रव्ये–द्रव्यतस्तद्वास्वाध्यायिकं महिका सचित्तरजो वर्षं वा वर्ज्यन्ते, क्षेत्रे यावति क्षेत्रे महिकादि पतति तावत्क्षेत्रं, कालतो 'जच्चिरं' यावन्तं कालं पतति तावन्तं कालं, भावे–भावतो मुक्त्वा उच्छ्वासमुन्मेषं च, तद्वर्जने जीवितव्यव्याघातसंभवात्, शेषं–स्थानादिकं आदिशब्दाद्गमनागमनप्रतिलेखनादिपरिग्रहः कायिकीं चेष्टां भाषां च वर्जयन्ति, इह च न निष्कारणेन कामपि लेशतोऽपि चेष्टां कुर्वन्ति, ग्लानादिकारणे तु समापतिते यतनया हस्तसंज्ञया अक्षिसंज्ञया अङ्गुलीसंज्ञया वा व्यवहरन्ति पोतावरिता वा भाषन्ते वर्षाकल्पावृताश्च गच्छन्तीति। गतं संयमोपघात्यस्वाध्यायिकं इदानीमौत्पातिकमाह—'पंसू ये'त्यादि, अत्र वृष्टिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, पांशुवृष्टौ मांसवृष्टौ रुधिरवृष्टौ केशवृष्टौ शिलावृष्टौ च, तत्र पांशुवृष्टिर्नाम यदचित्तं रजो निपतति, मांसवृष्टिर्मांसखण्डानि पतन्ति, रुधिरवृष्टिर्यत्र रुधिरबिन्दवः पतन्ति, केशवृष्टिर्यदुपरिभागात्केशाः पतन्ति, शिलावृष्टिः–पाषाणनिपतनं करकादिशिलावर्षमित्यर्थः, तथा रजउद्घाते–रजस्वलासु दिक्षु सूत्रं न पठ्यते, शेषाः सर्वा अपि चेष्टाः क्रियन्ते, तत्र मांसे रुधिरे च पतति एकमहोरात्रं वर्ज्यते, अवशेषे–पांशुवृष्ट्यादौ यावच्चिरं–यावन्तं कालं पांशुप्रभृति पतति तावन्तं कालं सूत्रं–नन्द्यादि न पठ्यते, शेषकालं तु पठ्यते। सम्प्रति पांशुरजउद्घातयोर्व्याख्यानमाह—'पंसू'इत्यादि, पांशवो नाम धूमाकारमापाण्डुरमचित्तरजः, रजउद्घातो रजस्वला दिशो यासु सतीषु समन्ततोऽन्धकारमिव दृश्यते, तत्र पांशुवृष्टौ रजउद्घाते वा सवाते निर्वाते च पतति यावत्पतनं तावत्सूत्रं परिहरन्ति। ॥ ५४ ॥ गतमौत्पातिकं, इदानीं सदेवमाह—'गंधव्वे'त्यादि, गन्धर्वनगरं नाम यच्चक्रवर्त्यादिनगरस्योत्पातसूचनाय संध्यासमये तस्य नगरस्योपरि द्वितीयं नगरं प्राकाराट्टालकादिसंस्थितं दृश्यते, 'दिस'त्ति दिग्दाहः, विज्जुत्—तडित् उल्का–सरेखा प्रकाशयुक्ता वा गर्जितं–जीमूतध्वनिः यूपको–वक्ष्यमाणलक्षणः यक्षादीप्तं नाम–एकस्यां दिशि अन्तराऽन्तरा यद् दृश्यते विद्युत्सदृशः प्रकाशः, एतेषु मध्ये गन्धर्वनगरादिकमेकैकां पौरुषीं हन्ति, एकैकं प्रहरं यावत्स्वाध्यायो न विधीयते इति भावः, गर्जितं पुनः द्विपौरुषीं हन्ति, इह च गन्धर्वनगरं नियमात् सदेवम्, अन्यथा तस्याभावात्, शेषकाणि तु दिग्दाहादीनि भाज्यानि–कदाचित्स्वाभाविकानि भवन्ति कदाचिद्देवकृतानि, तत्र स्वाभाविकेषु स्वाध्यायो न परिह्रियते, किंतु देवकृतेषु, परं येन कारणेन स्फुटं वैवित्त्ये न तानि न ज्ञायन्ते तेन तेषामविशेषेण परिहारः, उक्तं च—"गंधव्वनगर नियमा सादिव्वं सेसगाणि भइयाणि। जेण न नज्जंति फुडं तेण उ तेसिं तु परिहारो ॥ १ ॥" [गान्धर्वनगरं नियमात् सदैवं शेषकाणि भक्तानि। येन न ज्ञायन्ते स्फुटं तेन तु तेषां परिहार एव ॥ १ ॥] अथ दिग्दाहादिव्याख्यानमाह—'दिसी'त्यादि, दिशि–पूर्वादिकायां छिन्नमूलो दाहः–प्रज्वलनं दिग्दाहः, किमुक्तं भवति ?—अन्यतमस्यां दिशि महानगरं प्रदीप्तमिवोपरि प्रकाशोऽधस्तादन्धकार इति दिग्दाहः, उल्का पृष्ठतः सरेखा प्रकाशयुक्ता वा तारकस्येव पातः, यूपको नाम शुक्लपक्षे त्रीणि दिनानि यावद्, द्वितीयस्यां तृतीयस्यां चतुर्थ्यां चेत्यर्थः, सन्ध्याछेदः–सन्ध्याविभागः स आव्रियते येन स सन्ध्याच्छेदावरणश्चन्द्रः, इयमत्र भावना–शुक्लपक्षे द्वितीयातृतीयाचतुर्थीरूपेषु त्रिषु दिनेषु सन्ध्यागतश्चन्द्र इतिकृत्वा सन्ध्या न विभाव्यते ततस्तानि शुक्लपक्षे त्रीणि दिनानि यावच्चन्द्रः सन्ध्याच्छेदावरणः स यूपक इति, एतेषु त्रिषु दिनेषु प्रादोषिकं कालं न गृह्णन्ति प्रादोषिकीं च सूत्रपौरुषीं न कुर्वन्ति, सन्ध्याच्छेदाविभावनेन कालवेलापरिज्ञानाभावादिति, न केवलं अमूनि सदेवानि, किंत्वन्यान्यपि, तान्येवाह—'चंदी'त्यादि, चन्द्रस्य–चन्द्रविमानस्योपरागो–राहुविमानतेजसोपरञ्जनं चन्द्रोपरागो ग्रहणमित्यर्थः, एवं सूर्योपरागोऽपि, ततश्चन्द्रोपरागे सूर्योपरागे च तद्दिनेऽपगते इति वाक्यशेषः, तथा साभ्रे निरभ्रे वा

नभसि व्यन्तरकृतो महागर्जितसमो ध्वनिर्निर्घातः, गर्जितस्येव विकारो गुञ्जावद्गुञ्जमानो महाध्वनिर्गुञ्जितं, तस्मिन्निर्घाते गुञ्जिते च प्रत्येकमहोरात्रं यावत्स्वाध्यायपरिहारः, अयं चात्र विशेषः—यस्यां वेलायां निर्घातो गुञ्जितं वाऽधिकृते दिनेऽभवत् द्वितीयेऽपि दिने यावत्सैव वेला प्राप्ता भवति तावदस्वाध्याय एव, उक्तं च—"निग्घायगुञ्जिएसुं विसेसो–बिइयदिणे जाव सा वेला अहोरत्तच्छेएण ण छिज्जइ, जहा अन्नेसु असज्झाइएसु" इति । 'संझाचउ'त्ति चतस्रः संध्यास्तिस्रो रात्रौ, तद्यथा–प्रस्थिते सूर्ये अर्धरात्रे प्रभाते च, चतुर्थी दिनस्य मध्यभागे, एतासु चतसृष्वपि सन्ध्यासु स्वाध्यायो न विधीयते, शेषक्रियाणां तु प्रतिलेखनादीनां तु न प्रतिषेधः, 'पाडिवए'त्ति प्रतिपद्ग्रहणेन प्रतिपत्पर्यन्ताश्चत्वारो महामहाः सूचिताः, ततश्चतुर्णां महामहानां चतसृषु प्रतिपत्सु तथैव स्वाध्याय एव न क्रियते, न शेषक्रियाणां प्रतिषेधः 'जं जहिं सुगिम्हए नियम'त्ति, एवमन्योऽपि य उत्सवः पशुवधादिबहुलो यस्मिन् ग्रामनगरादौ यावन्तं कालं प्रवर्तते स तत्र तावन्तं कालं वर्जनीयः, सुग्रीष्मकः–चैत्रमासभावी पुनर्महामहः सर्वेषु देशेषु शुक्लपक्षप्रतिपद आरभ्य चैत्रपौर्णमासीप्रतिपत्पर्यन्तो नियमात् प्रसिद्ध इति । के पुनस्ते चत्वारो महामहाः?, तत्र सूत्रकृदाह—'आसाढी'त्यादि, आषाढी–आषाढपौर्णमासीमह इन्द्रमहः–अश्वयुक्पौर्णमासी कार्त्तिकी–कार्त्तिकपौर्णमासी सुग्रीष्मकः–चैत्रपौर्णमासी, खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वादेत एव चत्वारो महान्तः—सर्वातिशायिनो महा–उत्सवा महामहा बोद्धव्याः, एतेषां च चतुर्णां महामहानां मध्ये यो महामहो यस्मिन् देशे यतो दिवसादारभ्य यावन्तं कालं प्रवर्तते तस्मिन् देशे ततो दिवसादारभ्य तावन्तं कालं न स्वाध्यायं कुर्वन्ति, इह च यद्यपि सर्वेऽपि महामहाः पौर्णमासीपर्यंता एव प्रसिद्धास्तथापि क्षणानुवृत्तिसंभवेन प्रतिपदोऽप्यवश्यं वर्जनीयाः, अत एवाह—'जाव पाडिवइ'त्ति गतार्थं । सम्प्रति जघन्यत उत्कर्षतश्च चन्द्रोपरागं सूर्योपरागं चाधिकृत्य स्वाध्यायविघातकालमानमाह—'उक्कोसेणे'त्यादिगाथाद्वयं, चन्द्र उत्कर्षतो द्वादशपौरुषीं हन्ति जघन्यतस्त्वष्टौ, कथमिति चेदुच्यते–उद्गच्छंश्चन्द्रमा राहुणा गृहीतः, ततश्चतस्रः पौरुषी रात्रेर्हन्ति चतस्र आगामिनो दिवसस्य एवमष्टौ, द्वादश पुनरेवं–प्रभातकाले चन्द्रमाः सग्रहण एवास्तमुपगतः ततश्चतस्रः पौरुषीर्दिवसस्य हन्ति चतस्र आगामिन्या रात्रेश्चतस्रो द्वितीयस्य दिवसस्य, अथवा औत्पातिकग्रहणेन सर्वरात्रिकं ग्रहणं सञ्जातं सग्रह एव निमग्नः, तत्र संदूषितरात्रेश्चतस्रः पौरुषीरन्यच्चाहोरात्रं, अथवा अभ्रच्छन्नतया विशेषपरिज्ञानाभावाच्च न ज्ञातं कस्यां वेलायां ग्रहणं? प्रभाते च सग्रहो निमज्जन् दृष्टस्ततः समग्रा रात्रिः परिहृता अन्यच्चाहोरात्रमिति द्वादश । तथा सूर्यो जघन्येन द्वादश पौरुषीर्हन्ति उत्कर्षतो द्वावष्टौ–षोडश पौरुषीरित्यर्थः, कथमिति चेदुच्यते–सूर्यः सग्रह एवास्तमुपयातः, ततश्चतस्रः पौरुषी रात्रेर्हन्ति चतस्र आगामिनो दिवसस्य चतस्रस्ततः परस्या रात्रेरेवं द्वादश, षोडश पुनरेवं–सूर्य उद्गच्छन् राहुणा गृहीतः सकलं च दिवसमुत्पातवशात्सग्रहः स्थित्वा सग्रह एवास्तं गतः, ततश्चतस्रः पौरुषीर्दिवसस्य हन्ति चतस्र आगामिन्या रात्रेश्चतस्रोऽपरदिवसस्य ततोऽपि चतस्रोऽपरस्या रात्रेः एवं षोडश पौरुषीर्हन्ति सग्रह उद्गतः सग्रह एवास्तमितः, तथा चोक्तम्—"एयं उग्गच्छंतगहिए सग्गहनिवुड्डे दट्ठव्व" मिति, कथमिति चेदुच्यते—'सूराई जेण होंतऽहोरत्त'त्ति सूर्यादयो येनाहोरात्राः, यतः सूर्यादिरहोरात्रस्ततो दिनमुक्ते सूर्ये स एव दिवसः सैव च रात्रिरस्वाध्यायिकतया परिह्रियन्ते, चन्द्रे तु तस्यामेव रात्रौ मुक्ते यावदपरश्चन्द्रो नोदेति तावदस्वाध्याय इति सैव रात्रिरपरं च दिनमित्येवमहोरात्रमस्वाध्यायः, अन्ये पुनराहुः आचीर्णमिदं–चन्द्रो रात्रौ गृहीतो रात्रावेव मुक्तस्तस्या एव रात्रेः शेषं वर्जनीयं, यस्मादागामिसूर्योदये समाप्तिरहोरात्रस्य जाता, सूर्योऽपि यदि दिवा गृहीतो दिवैव च मुक्तस्ततस्तस्यैव दिवसस्य शेषं रात्रिश्च वर्जनीयेति । गतं सदैवमस्वाध्यायिकं, इदानीं व्युद्ग्रहजमाह—'वुग्गहे'त्यादि गाथाद्वयं, व्युद्ग्रहे–परस्परविग्रहे दण्डिकादीनां, आदिशब्दात्सेनापत्यादीनां च परस्परं विग्रहेऽस्वाध्यायः, इयमत्र भावना–द्वौ दण्डिकौ सस्क-

न्धावारौ परस्परं संग्रामं कर्तुकामौ यावन्नोपशाम्यतस्तावत्स्वाध्यायं कर्तुं न कल्पते, एवं द्वयोः सेनाधिपत्योर्द्वयोर्वा तथाविधप्रसिद्धिपात्रयोः स्त्रियोः परस्परं व्युद्ग्रहे वर्तमाने अथवा मल्लयुद्धे तथा द्वयोर्ग्रामयोः परस्परं कलहभावे बहवस्तरुणाः परस्परं लोष्टैर्युध्यन्ति यदिवा बाहुयुद्धादिभिः स्वतो लोष्टादिभिर्वा परस्परं कलहे देशप्रसिद्धे रजःपर्वणि वा यावन्नोपशमो भवति सेनाधिपादिव्युद्ग्रहस्य तावदस्वाध्यायः, किं कारणमिति चेदुच्यते तत्र वानमन्तराः कौतुकेन स्वस्वपक्षेण समागच्छन्ति ते छलयेयुः, भूयसां च लोकानामप्रीतिर्यथा वयमेवं भीता वर्तामहे कामप्यापदं प्राप्स्यामः एते च श्रमणका निर्दुःखाः सुखं पठन्ति, तथा दण्डिके कालगते **'अणरायए य'**त्ति यावदन्यो राजा नाभिषिक्तो भवति तावत्प्रजानां महान् संक्षोभो भवति तस्मिन् संक्षोभे सति स्वाध्यायो न कल्पते, सभयं—म्लेच्छादिभयाकुलं तस्मिन्नपि स्वाध्यायो न कर्तव्यः, एतेषु सर्वेषु व्युद्ग्रहादिष्वस्वाध्यायविधिमाह—**'जच्चिरऽनिद्दोच्चऽहोरत्तं'**ति व्युद्ग्रहादिषु यच्चिरं—यावन्तं कालं **'अनिदोच्चं'** इत्यनिर्भयमस्वास्थ्यमित्यर्थः, तावन्तं कालमस्वाध्यायः, स्वस्थीभवनानन्तरमप्येकमहोरात्रं परिहृत्य स्वाध्यायः कर्तव्यः, उक्तं च—"निद्दोच्चीभूएवि अहोरत्तमेगं परिहरित्ता सज्झाओ कीरइ" इति । इह 'संखोभे दंडिए य कालगए' इत्यनेनान्यदपि सूचितमस्ति ततस्तदभिधित्सुराह—**'तद्दिवसे'**त्यादि, भोजिके—ग्रामस्वामिनि आदिशब्दाद्वक्ष्यमाणमहत्तरादिपरिग्रहः-सप्तानां गृहाणामन्तः—मध्ये कालगते सति तद्दिवसमहोरात्रं यावदस्वाध्यायः—स्वाध्यायपरिहारः, प्रसङ्गादन्यदपि प्रतिपादयति—**'अणाहस्स'** इत्यादि, कोऽप्यनाथो हस्तशताभ्यन्तरे मृतः तस्मिन्ननाथे हस्तशताभ्यन्तरे कालगते स्वाध्यायो न क्रियते, तत्रेयं यतना—शय्यातरस्यान्यस्य वा तथाविधस्य श्रावकस्य यथा वार्ता कथ्यते स्वाध्यायान्तरायमस्माकमनाथमृतकेन कृतमस्ति, ततः सुन्दरं भवति यदीदं छर्द्यते, एवमभ्यर्थितो यदि शय्यातरादिः परिष्ठापयेत्ततः शुभं भवतीति स्वाध्यायः कार्यः, अथवा (च) शय्यातरादिर्न कोऽपि परिष्ठापयितुमिच्छति तदाऽन्यस्यां वसतौ व्रजन्ति, यद्यन्या वसतिर्नास्ति तदा रात्रौ सागारिकासंलोके वृषभास्तदनाथमृतकमन्यत्र प्रक्षिपन्ति, अथ तत्कलेवरं श्वशृगालादिभिः समन्ततो विकीर्णं ततः समन्ततो निभालयन्ति यद् दृष्टं तत्सर्वमपि त्यजन्ति इतरस्मिंस्तु प्रयत्ने कृतेऽप्यदृष्टे अशठा इतिकृत्वा शुद्धाः, स्वाध्यायं कुर्वन्ति, अपि न प्रायश्चित्तभाज इति भावः । संप्रति **'तद्दिवसभोइयाई'** इत्यत्रोक्तमादिशब्दं व्याख्यानयति—**'मयहरे'**त्यादि, महत्तरके—ग्रामप्रधाने प्रकृते—ग्रामाधिकारनियुक्ते बहुपाक्षिके—बहुस्वजने, चकारात् शय्यातरे, अन्यस्मिन् वा प्राकृते मनुष्ये स्ववसत्यपेक्षया सप्तगृहाभ्यन्तरे मृते तद्दिवसं—एकमहोरात्रमस्वाध्यायः, किं कारणमत आह—निर्दुःखा अमी इत्यप्रीत्या गर्हासंभवात्, ततो न पठन्ति, (शनैर्वा पठन्ति) यथा न कोऽपि शृणोतीति, महिलारुदितशब्दोऽपि यावत् श्रूयते तावन्न पठन्ति । गतं व्युद्ग्रहजं, इदानीं शारीरिकस्यावसरः, तच्च द्विविधं—मानुषं तैरश्चं च, तत्र तैरश्चं त्रिधा—जलजं—मत्स्यादितिर्यग्भवं एवं गवादीनां स्थलजं मयूरादीनां च खजं, पुनर्जलजादिकं प्रत्येकं द्रव्यादिभेदतश्चतुर्विधं, तानेव द्रव्यादीन् चतुरो भेदानाह—**'तिरी'**त्यादि, द्रव्ये—द्रव्यतस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां जलजादीनां रुधिरादिद्रव्यमस्वाध्यायिकं, न विकलेन्द्रियाणां, क्षेत्रे—क्षेत्रतः षष्टिहस्ताभ्यन्तरे परिहरणीयं, न परतः, अथ तत्स्थानं तैरश्चेन पौद्गलेन—मांसेन समन्ततः काककुक्कुरादिभिर्विक्षिप्तेनाकीर्णं—व्याप्तं तदा यदि स ग्रामस्तर्हि तस्मिन् तिसृभिः कुरथ्याभिरन्तरिते विकीर्णे पौद्गले स्वाध्यायः क्रियते, अथ नगरं तदा तत्र यस्यां राजा सबलवाहनो गच्छति देवयानो रथो वा विविधानि वा वाहनानि गच्छन्ति तया महत्याऽप्येकया रथ्यया अन्तरिते स्वाध्यायः कार्यः, अथ स ग्रामः समस्तोऽपि विकीर्णेन पौद्गलेनाकीर्णो विद्यते न तिसृभिः कुरथ्याभिरन्तरितं तत्पौद्गलमवाप्यते तदा ग्रामस्य बहिः स्वाध्यायो विधेयः । गता क्षेत्रतो मार्गणा, सम्प्रति कालतो भावतश्च तामाह—**'काले'**त्यादि, काले—कालतस्तज्जलजादिगतं रुधिरादि संभवकालादारभ्य तिस्रः

पौरुषीर्हन्ति, 'अट्ठेवे'ति यत्र महाकायपञ्चेन्द्रियस्य मूषकादेर्मार्जारादिना मारणं तत्राष्टौ पौरुषीर्यावदस्वाध्यायः, गता कालतोऽपि मार्गणा, भावत आह—भावे—भावतो नन्द्यादिकं सूत्रं न पठन्ति । अथवा जलजादिकं प्रत्येकं रुधिरादिभेदतश्चतुर्विधं, तद्यथा—शोणितं मांसं चर्म अस्थि चेति, चत्वार्यप्येतानि प्रतीतानि । अत्रैव विशेषमाह—'अंतो'इत्यादि, यदि षष्टेर्हस्तानां अन्तः—मध्ये मांसं धौतं—प्रक्षालितं तदा तस्मिन् बहिर्नीतेऽपि यतस्ततस्तत्र नियमात् केचिदवयवाः पतिता भवन्ति ततस्तिस्रः पौरुषीः परिहर्तव्यः स्वाध्यायः, एवं पाकेऽप्यवसेयं, षष्टिहस्तेभ्यो बहिः—परतः पुनः प्रक्षालिते पक्वे वा पिशिते स्वाध्यायः कर्तव्यः, न कश्चिद्दोषः, 'अट्ठेवे'ति प्राग्युक्तं तदिदानीं भावयति—'महकाए अहोरत्तं'ति एतच्च प्रागेव व्याख्यातं, अत्रैके प्राहुः—यदि मार्जारादिना मूषकादिरविभिन्न एव सन् मारितो मारयित्वा च गृहीत्वा अथवा गिलित्वा यदि ततः स्थानात्पलायते तदा पठन्ति साधवः सूत्रं, न कश्चिद्दोषः, अन्ये नेच्छंति यतः कस्तं जानाति अविभिन्नो भिन्नो वा मारित इति, अपरे पुनरेवमाहुः—यत्र मार्जारादिः स्वयं मृतोऽन्येन वा केनाप्यविभिन्न एव सन्मारितस्तत्र यावत्तत्कलेवरं न भियते तावन्नास्वाध्यायिकं, विभिन्ने त्वस्वाध्यायिकमिति, तदेतदसमीचीनं, यतश्चर्मादिभेदतश्चतुर्विधमस्वाध्यायिकं तस्मादविभिन्नेऽप्यस्वाध्याय एव, 'रत्ते वूढे य सुद्धं'ति यत्तत्र षष्टिहस्ताभ्यन्तरे पतितं रक्तं—रुधिरं तेनावकाशेन पानीयप्रवाह आगतस्तेन व्यूढं तदा पौरुषीत्रयमध्येऽपि शुद्धमस्वाध्यायिकमिति स्वाध्यायः कार्यः । तैरश्चास्वाध्यायिकप्रस्तावादन्यदप्याह—'अण्डगे'त्यादि, षष्टिहस्ताभ्यन्तरे अण्डके पतिते यदि तदण्डकमभिन्नमद्याप्यस्ति तदा तस्मिन्नुज्झिते स्वाध्यायः कल्पते, अथ पतितं सत्तदण्डकं भिन्नं तस्य च कललबिन्दुर्भूमौ पतितस्तदा न कल्पते, न च भूमिं खनन्ति, इतरथा—भूमिखनने यदि तदस्वाध्यायिकमपनयन्ति तथापि तिस्रः पौरुषीर्यावदस्वाध्यायः, अथ कल्पे पतितं सत्तदण्डकं भिन्नं कललबिन्दुर्वा तत्र लग्नस्तदा तस्मिन् षष्टिहस्तेभ्यः परतो बहिर्नीत्वा धौते कल्पते, अण्डकबिन्दोरसृग्बिन्दोर्वाऽस्वाध्यायिकस्य प्रमाणं यत्र मक्षिकापादा निमज्जन्ति, किमुक्तं भवति ?—यावन्मात्रे मक्षिकापादो निमज्जति तावन्मात्रेऽप्यण्डकबिन्दौ रुधिरबिन्दौ वा भूमौ पतितेऽस्वाध्यायः । किंच—"अजराउ"इत्यादि, अजरायुः—जरायुरहिता हस्तिन्यादिका प्रसूता तिस्रः पौरुषीः स्वाध्यायं हन्ति, अहोरात्रं छेदं मुक्त्वा—अहोरात्रे तु छिन्ने आसन्नायामपि प्रसूतायां कल्पते स्वाध्यायः, जरायुजादीनां पुनर्गवादीनां यावज्जरायुर्लम्बते तावदस्वाध्यायः, जरायौ पतितेऽपि सति तदनन्तरं तिस्रः पौरुषीर्यावदस्वाध्यायः, तथा राजपथे यद्यस्वाध्यायिकबिन्दवः पतितास्तदा कल्पते स्वाध्यायः, किं कारणमिति चेदुच्यते यत्तत्स्वयोगत आगच्छतां गच्छतां च मनुष्यतिरश्चां पदनिपातैरेवोत्क्षिप्तं भवति, जिनाज्ञा चात्र प्रमाणमतो न कश्चित् दोषः, अथ पुनस्तदस्वाध्यायिकं तैरश्चं राजपथादन्यत्र षष्टिहस्ताभ्यन्तरे पतितं तदा तस्मिन् व्यूढे वर्षोदकेन उपलक्षणमेतत् दग्धे वा प्रदीपनकेन शुद्ध्यति स्वाध्यायः । गतं तैरश्चमधुना मानुषमाह—'माणुस्से'त्यादि, मानुषमस्वाध्यायिकं चतुर्धा—चर्म रुधिरं मांसं अस्थि च, एतेष्वस्थि मुक्त्वा शेषेषु सत्सु क्षेत्रतो हस्तशताभ्यन्तरे न कल्पते स्वाध्यायः कालतोऽहोरात्रं, 'परियावन्नविवन्ने'त्ति मानुषं तैरश्चं वा यद्रुधिरं तद्यदि पर्यापन्नत्वेन—परिणामान्तरापन्नत्वेन स्वभावाद्वर्णाद्विवर्णीभूतं भवति खदिरकल्कसदृशं तदा तदस्वाध्यायिकं न भवतीति क्रियते तस्मिन् पतितेऽपि स्वाध्यायः, 'सेस'त्ति पर्यापन्नं विवर्णं मुक्त्वा शेषमस्वाध्यायिकं भवति, 'तिग'त्ति यदविरताया मासे २ आर्तवमस्वाध्यायिकमागच्छति तत्स्वभावतस्त्रीणि दिनानि गलति, ततस्तानि त्रीणि दिनानि यावदस्वाध्यायः, त्रयाणां दिवसानां परतोऽपि कस्याश्चिद्गलति परं न तदार्तवं भवति किंतु तन्महारक्तं नियमात् पर्यापन्नं विवर्णं भवतीति नास्वाध्यायिकं गण्यते, तथा यदि प्रसूताया दारको जातस्तदा सप्त दिनान्यस्वाध्यायिकं अष्टमे दिवसे कर्तव्यः स्वाध्यायः, अथ दारिका जाता तर्हि सा रक्तोत्कटेति तस्यां जाता-

यामष्टौ दिनान्यस्वाध्यायः, नवमे दिने स्वाध्यायः कल्पते । एनमेव गाथावयवं व्याचिख्यासुराह—'रत्तु'इत्यादि, निषेककाले यदि रक्तोत्कटता तदा स्त्री इति तस्यां जातायां दिनान्यष्टावस्वाध्यायः, दारकः शुक्राधिकस्ततस्तस्मिन् जाते सप्त दिनान्यस्वाध्यायः, तथा स्त्रीणां त्रयाणां दिनानां परतस्तन्महारक्तमनार्तवं भवति ततो न गणनीयं । अस्थि मुक्त्वेति यत्पूर्वमुक्तं तस्येदानीं विधिमाह—'दंते' इत्यादि, यत्र हस्तशताभ्यन्तरे दारकादीनां दन्तः पतितो भवति तत्र प्रयत्नतो निभालनीयः, यदि दृश्यते तदा परिष्ठाप्यः, अथ सम्यग्मृग्यमाणैरपि न दृष्टस्तदा शुद्धमिति कल्पते स्वाध्यायः, अन्ये तु ब्रुवते—तस्यावहेठनार्थं कायोत्सर्गः करणीयः, दन्तं मुक्त्वा शेषे अङ्गोपाङ्गसम्बन्धिन्यस्थिनि हस्तशताभ्यन्तरे पतिते द्वादश वर्षाणि न कल्पते स्वाध्यायः, अथास्थीन्यग्निना दग्धानि तदा हस्तशताभ्यन्तरे स्थितेष्वपि तेषु नैव क्रियते स्वाध्यायस्य—वाचनादेः परिहारः, अनुप्रेक्षा तु न कदाचनापि प्रतिषिध्यते इति २६८ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८॥ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ इदानीं 'नंदीसरदीवठिय'इत्येकोनसप्तत्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

विक्खंभो कोडिसयं तिसट्ठिकोडी उ लक्खतचुलसीई। नंदीसरो पमाणंगुलेण इय जोयणपमाणो ॥ ७२ ॥ एयंतो अंजणरयणसामकरपसरपूरिओवंता । बालतमालवणावलिजुयव्व घणपडलकलियव्व ॥ ७३ ॥ चउरो अंजणगिरिणो पुव्वाइदिसासु ताणमेक्केक्को। चुलसीसहस्सउच्चो ओगाढो जोयणसहस्सं ॥७४॥ जुम्मं। मूले सहस्सदसगं विक्खंभे तस्स उवरि सयदसगं। तेसु घणमणिमयाइं सिद्धाययणाणि चत्तारि ॥ ७५ ॥ जोयणसयदीहाइं बावत्तरि ऊसियाइं रम्माइं । पन्नास वित्थडाइं चउदुवाराइं सधयाइं ॥ ७६ ॥ पइदारं मणितोरणपेच्छामंडवविरायमाणाइं । पञ्चधणुस्सयऊसियअट्ठुत्तरसयजिणजुयाइं ॥ ७७ ॥ मणिपेढिया महिंदज्झया य पोक्खरिणिया य पासेसुं । कंकेल्लिसत्तवन्नयचंपयचूयावणजुयाओ ॥ ७८ ॥ नंदुत्तरा य नंदा आणंदा नंदिवद्धणा नाम । पुक्खरिणीओ चउरो पुव्वंजणचउदिसिं संति ॥ ७९ ॥ विक्खंभायामेहिं जोयणलक्खप्पमाणजुत्ताओ । दसजोयणूसियाओ चउदिसितोरणवणजुयाओ ॥ ८० ॥ तासिं मज्झे दहिमुह महीहरा दुद्धदहियसियवन्ना । पोक्खरिणीकल्लोलाहणणोब्भवफेणपिण्डुव्व ॥ ८१ ॥ चउसट्ठिसहस्सुच्चा दसजोयणसहस्सवित्थडा सव्वे । सहसमहो उवगाढा उवरि अहो पल्लयागारा ॥ ८२ ॥ अंजणगिरिसिहरेसु व तेसुवि जिणमंदिराइं रुंदाइं । वावीणमंतरालेसु पव्वयदुगं दुगं अत्थि ॥ ८३ ॥ ते रइकराभिहाणा विदिसिठिया अट्ठ पउमरायाभा । उवरिट्ठियजिणिंदसिणाणघुसिणरससंगपिंगुव्व ॥८४॥ अच्चंतमसिणफासा अमरेसरविंदविहियआवासा । दसजोयणसहस्सुच्चा उव्विद्धा गाउयसहस्सं ॥८५॥ झल्लरिसंठाणठिया उच्चत्तसमाणवित्थडा सव्वे । तेसुवि जिणभवणाइं नेयाइं जहुत्तमाणाइं ॥ ८६ ॥ दाहिणदिसाएँ भद्दा विसालवावी य कुमुयपुक्खरिणी । तह पुंडरीगिणी मणितोरणआरामरमणीया ॥ ८७ ॥ पुक्खरिणी नंदिसेणा तहा अमोहा य वावि गोथूभा । तह य सुदंसणवावी पच्छिमअंजणचउदिसासु ॥८८॥ विजया य वेजयंती जयंति अपराजिया उ बावी-

ओ। उत्तरदिसाएँ पुव्वुत्तवावीमाणा उ बारसवि ॥ ८९ ॥ सव्वाओ वावीओ दहिमुहसेलाण ठाणभूयाओ। अंजणगिरिपमुहं गिरितेरसगं विज्जइ चउदिसिंपि ॥ ९० ॥ इय बावन्नगिरीसरसिहरट्ठियवीयरायबिम्बाणं। पूयणकए चउविहदेवनिकाओ समेइ सया ॥ ९१ ॥

इतो जम्बूद्वीपादष्टमो वलयाकारः कामं कमनीयतया सकलसुरविसरानन्दी नन्दीश्वरो नाम द्वीपोऽस्ति, नन्द्या—अत्युदारजिनमन्दिरोद्यानपुष्करिणीपर्वतप्रभृतिप्रभूतपदार्थसार्थसमुद्भूतयाऽत्यद्भूतया समृद्ध्या ईश्वरः—स्फातिमान्नन्दीश्वरः, स च विष्कम्भे—चक्रवालविष्कम्भतः एकं कोटिशतं त्रिषष्टिः कोट्यश्चतुरशीतिर्लक्षाः १६३८४००००० इत्येतावद्योजनप्रमाणः, योजनानि चात्र प्रमाणाङ्गुलनिष्पन्नान्यवसेयानि। अथाञ्जनशैलादिवक्तव्यतामाह—'**एयन्तो**'इत्यादि गाथात्रिकं, एतस्य नन्दीश्वरस्य द्वीपस्यान्तः—मध्यभागे पूर्वादिषु दिक्षु एकैकस्यां दिशि एकैकभावेन चत्वारः सर्वात्मनाऽञ्जनरत्नमया अञ्जनगिरयः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा—पूर्वस्यां दिशि देवरमणः दक्षिणस्यां नित्योद्योतः पश्चिमायां स्वयंप्रभः उत्तरस्यां रमणीयः, उक्तं च—"पुव्वदिसि देवरमणो निच्चुज्जोओ य दाहिणदिसाए। अवरदिसाएँ सयंपभ रमणिज्जो उत्तरे पासे ॥ १ ॥" कथंभूतास्ते इत्याह—अञ्जनरत्नानां—कृष्णरत्नविशेषाणां ये श्यामाः करप्रसराः—प्रभापटलानि तैः पूरिताः—परिपूर्णतां नीता उपान्ताः—पर्यन्तभागा येषां ते तथा, एवंविधाश्चोत्प्रेक्ष्यन्ते—बालतमालवनावलीयुता इव—तरुणतरतमालतरुवनमण्डलीवलयिता इव, तथा घनपटलकलिता इव—प्रावृषेण्यपयोदपङ्क्तियुक्ता इव, धाराधरा हि विविधोद्यानहृद्याः सजलजलदजालमालिनो हि भवन्तीति, तथा तेषामञ्जनकपर्वतानामेकैकोऽञ्जनकः पर्वतः प्रत्येकं चतुरशीतियोजनसहस्राणि उच्चः—उच्छ्रितः एकं योजनसहस्रमवगाढो—भूमिप्रविष्टः, तथा तस्यैकैकस्याञ्जनगिरेर्मूले—धरणितले सहस्रदशकं—दश योजनसहस्राणि भवन्ति विष्कम्भे—विस्तरतः, तदनन्तरं च मात्रया मात्रया परिहीयमानस्य तस्य उपरि—पर्यन्तभागे शतदशकं—योजनसहस्रं विष्कम्भेन, एवं चैते चत्वारोऽप्यञ्जनगिरयो मूले विस्तीर्णा मध्ये संक्षिप्ता उपरि च तनुकाः संवृत्ताः, तेषु चाञ्जनगिरिषु घनमणिमयानि—नानाविधनिःसपत्नरत्ननिर्मितानि एकैकस्मिन्नेकैकसद्भावाच्चत्वारि सिद्धायतनानि—शाश्वतानि सिद्धानां वा—शाश्वतीनामर्हत्प्रतिमानामायतनानि सिद्धायतनानि भवन्ति। अथैतेषामेव प्रमाणादिप्रतिपादनायाह—'**जोयणे**'त्यादि गाथात्रयं, तानि सिद्धायतनानि योजनशतमेकं दीर्घाणि—पूर्वपश्चिमतः द्विसप्ततिर्योजनान्युच्छ्रितानि रम्याणि—रमणीयानि पञ्चाशद्योजनानि विस्तृतानि—विस्तीर्णानि दक्षिणोत्तरतः, तथा एकैकस्यां दिशि एकैकसद्भावेन चत्वारि द्वाराणि येषु तानि चतुर्द्वाराणि, सध्वजानि—सपताकानि, तथा प्रतिद्वारमेकैकस्मिन् द्वारे मणयः—चन्द्रकान्तादिरत्नविशेषास्तन्निष्पन्नैस्तोरणैः, प्रेक्षा—प्रेक्षणकं तदर्थं मण्डपाः—प्रेक्षामण्डपास्तैश्च प्रसिद्धस्वरूपैर्विशेषेण राजमानानि—शोभमानानि, तथा पञ्चधनुःशतसमुच्छ्रितैरष्टोत्तरशतसङ्ख्यैः ऋषभवर्धमानचन्द्राननवारिषेणाख्यैर्जिनैः शाश्वतप्रतिमाभिर्युतानि—संयुक्तानि। तेषां सिद्धायतनानां मध्ये मणिमय्यः—सर्वात्मना रत्नमय्यः पीठिका—वेदिकाः प्रज्ञप्ताः, तासामुपरि महेन्द्रध्वजाः, महेन्द्रा इत्यतिमहान्तः समयभाषया ते च ते ध्वजाश्चेति, अथवा महेन्द्रस्यैव—शक्रादेर्ध्वजा महेन्द्रध्वजाः, तेषां च पुरतः प्रत्येकं योजनशतायामाः पञ्चाशद्योजनविष्कम्भा दशयोजनोद्वेधाः पुष्करिण्यो—वाप्यः प्रज्ञप्ताः, ताश्च पार्श्वेषु चतसृषु दिक्षु कङ्केल्लिसप्तपर्णचम्पकचूतवनयुक्ताः, तत्र पूर्वस्यां दिशि अशोकवनं दक्षिणस्यां सप्तच्छदवनं पश्चिमायां चम्पकवनं उत्तरस्यां च सहकारवनमिति। उक्ता अञ्जनगिरिवक्तव्यता, अथ पुष्करिणीवक्तव्यतामाह—'**नन्दु**'इत्यादि गाथाद्वयं, तेषु चतुर्षु अञ्जनगिरिषु मध्ये योऽसौ पूर्वः—पूर्वदिग्भावी अञ्जनगिरिस्तस्य चतुर्दिशि—चतसृषु दिक्षु लक्षमेकं गत्वा चतस्रः पुष्करिण्यः सन्ति, तद्यथा—पूर्वस्यां नन्दोत्तरा दक्षिणस्यां नन्दा अपरस्यां आनन्दा उत्तरस्यां नन्दिवर्धना च, ताश्च विष्कम्भायामाभ्यां योजन-

लक्षप्रमाणयुक्ता दश योजनान्युच्छ्रिता–उद्विद्धाः, तथा चतसृषु दिक्षु नानामणिमयस्तम्भसंनिविष्टैरुत्तुङ्गैस्तोरणैः पूर्वादिदिक्क्रमेणाशोकसप्तच्छदचम्पकचूतवनैश्च युक्ताः–परिक्षिप्ताः । एवं शेषाञ्जनगिरिसम्बन्धिनीनामपि पुष्करिणीनां वाच्यं । तासां मध्ये–बहुमध्यदेशभागे सर्वात्मना स्फटिकमया दधिमुखनामानो महीधराः–पर्वताः सन्ति, ते च दुग्धदधिवत् सितः–श्वेतो वर्णः–कान्तिर्येषां ते तथा, अतश्चोत्प्रेक्ष्यन्ते–पुष्करिणीनां–वापीनां ये कल्लोलाः–समुल्लसन्तस्तरङ्गास्तेषां यदाहननं–परस्परं प्रतिस्फालनं तत्समुद्भूताः फेनपिण्डा इव । एते दधिमुखपर्वताः सर्वेऽपि चतुःषष्टियोजनसहस्राण्युच्छ्रिता दश योजनसहस्राणि विस्तीर्णाः एकं योजनसहस्रमधोऽवगाढाः उपर्यधश्च सर्वत्र समाः अत एव पल्यङ्कसंस्थानसंस्थिताः । तेष्वपि दधिमुखपर्वतेषु रुन्द्राणि–विशालानि जिनमन्दिराणि–सिद्धायतनानि वक्तव्यानि, यथाऽञ्जनगिरिशिखरेषु अञ्जनपर्वतोपरिवर्तिसिद्धायतनवक्तव्यतात्रापि वक्तव्येति भावः, तथैतासामेव वापीनामपान्तरालेषु द्वौ द्वौ पर्वतौ स्तः । तत्स्वरूपमाह—'ते'इत्यादि गाथात्रयं, पूर्वाञ्जनगिरेर्विदिक्षु व्यवस्थिता द्वयोर्द्वयोर्वाप्योरन्तराले बहिःकोणयोः प्रत्यासत्तौ प्रत्येकं पर्वतद्वितयभावादष्टौ रतिकरनामानः पर्वताः सन्ति, ते च 'पद्मरागाभाः' पद्मरागः–शोणमणिविशेषस्तद्वदाभा–प्रभा येषां ते तथा, अत उत्प्रेक्ष्यन्ते–उपरिस्थिताः–तदुपरि वर्तमाना ये जिनेन्द्राः–शाश्वतप्रतिमास्तेषां यत् स्नानं–कुङ्कुमजलं तत्संपर्कतः पाटला इव, सर्वेऽपि चैते रतिकराः प्रकामकोमलस्पर्शाः तथा सुरपतिसमूहकृतावासाः दश योजनसहस्राण्युच्छ्रिता गव्यूतसहस्रं–सार्धयोजनशतद्वयमुद्विद्धाः उच्चत्वसमानविस्तरा दशयोजनसहस्रविस्तीर्णा इत्यर्थः सर्वतः समा झल्लरीसंस्थानसंस्थिता इति, तेष्वपि रतिकरेषु यथोक्तमानानि पूर्वोक्तप्रमाणानि जिनभवनानि ज्ञेयानि, तदेवमुक्ता पूर्वाञ्जनगिरिवक्तव्यता, एतदनुसारेण च शेषदिगञ्जनगिरीणामपि सर्वं वाच्यं, नवरं पुष्करिणीनां नामसु विशेषः, तमेवाह—'दाहिणे'त्यादि गाथाचतुष्कं, दक्षिणस्यां दिशि दक्षिणाञ्जने इत्यर्थः पूर्वस्यां दिशि भद्रा वापी दक्षिणस्यां दिशि विशाला अपरस्यां दिशि कुमुदा उत्तरस्यां पुण्डरीकिणी, एताश्च सर्वा अपि मणिमयतोरणारामरमणीयाः । तथा पश्चिमाञ्जनगिरौ पूर्वस्यां दिशि नन्दिषेणा वापी दक्षिणस्याममोघा अपरस्यां गोस्तूभा उत्तरस्यां सुदर्शना तथोत्तराञ्जनगिरौ पूर्वस्यां दिशि विजया दक्षिणस्यां वैजयन्ती अपरस्यां जयन्ती उत्तरस्यामपराजिता, द्वादशानामप्यमूषां वापीनां प्रमाणादिकं सर्वं पूर्वाञ्जनगिरिवापीवद् वक्तव्यं, सर्वा अपि षोडशाप्येता वाप्यो दधिमुखशैलानां स्थानभूताः–आधारभूता एव, एतासु वापीषु मध्यभागे दधिमुखशैला व्यवस्थिता इत्यर्थः, तदेवं नन्दीश्वरद्वीपे चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकमञ्जनगिरिप्रमुखं गिरित्रयोदशकं विद्यते, तथाहि–एकैकस्यां दिशि एकैकोऽञ्जनगिरिश्चत्वारो दधिमुखाः अष्टौ रतिकराः मिलिताश्च त्रयोदश, ते च चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकमेतावतामद्रीणां सद्भावाच्चतुर्भिर्गुण्यन्ते, जाता द्विपञ्चाशद्गिरयः । साम्प्रतं सर्वोपसंहारमाह–'इये'त्यादि, इति–प्रागुक्तप्रकारेण द्विपञ्चाशत्सङ्ख्यगिरीश्वरशिखरेषु स्थितानां वीतरागबिम्बानां पूजाकृते चतुर्विधो–भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकलक्षणो देवनिकायः–सुरसमूहः सदा–सर्वकालं समेति, इह च नन्दीश्वरवक्तव्यतायां बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थगौरवभयात्, विशेषार्थिना च **जीवाभिगमा**दिशास्त्राणि परिभावनीयानि, यच्चात्र **जीवाभिगमद्वीपसागरप्रज्ञप्तिसंग्रहिण्या**दिभ्यः किञ्चिदन्यथात्वं दृश्यते तन्मतान्तरमवसेयमिति २६९ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ इदानीं **'लद्धीओ'**त्ति सप्तत्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

आमोसहि १ विप्पोसहि २ खेलोसहि ३ जल्लओसही ४ चेव । सव्वोसहि ५ संभिन्ने ६ ओही ७
रिउ ८ विउलमइलद्धी ९ ॥ ९२ ॥ चारण १० आसीविस ११ केवलिय १२ गणहारिणो य १३

पुव्वधरा १४। अरहंत १५ चक्कवट्टी १६ बलदेवा १७ वासुदेवा १८ य ॥ ९३ ॥ खीरमहुसप्पिआसव १९ कोट्ठयबुद्धी २० पयाणुसारी २१ य। तह बीयबुद्धि २२ तेयग २३ आहारग २४ सीयलेसा २५ य ॥ ९४ ॥ वेउव्विदेहलद्धी २६ अक्खीणमहाणसी २७ पुलाया २८ य। परिणामतववसेणं एमाई हुंति लद्धीओ ॥ ९५ ॥ संफरिसणमामोसो मुत्तपुरीसाण विप्पुसो वावि (वयवा)। अन्ने विडित्ति विट्ठा भासंति पइत्ति पासवणं ॥ ९६ ॥ एए अन्ने य बहू जेसिं सव्वेवि सुरहिणोऽवयवा। रोगोवसमसमत्था ते हुंति तओसहिं पत्ता ॥ ९७ ॥ जो सुणइ सव्वओ मुणइ सव्वविसए उ सव्वसोएहिं। सुणइ बहुएवि सद्दे भिन्ने संभिन्नसोओ सो ॥ ९८ ॥ रिउ सामन्नं तम्मत्तगाहिणी रिउमई मणोनाणं। पायं विसेसविमुहं घडमेत्तं चिंतियं मुणइ ॥ ९९ ॥ विउलं वत्थुविसेसण नाणं तग्गाहिणी मई विउला। चिंतियमणुसरइ घडं पसंगओ पज्जवसएहिं ॥ १५०० ॥ आसी दाढा तग्गय महाविसाऽऽसीविसा दुविहभेया। ते कम्मजाइभेएण णेगहा चउविहविकप्पा ॥१॥ खीरमहुसप्पिसाओवमाणवयणा तयासवा हुंति। कोट्ठयधन्नसुनिग्गलसुत्तत्था कोट्ठबुद्धीया ॥ २ ॥ जो सुत्तपएण बहुं सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो। जो अत्थपएणऽत्थं अणुसरइ स बीयबुद्धीओ ॥ ३ ॥ अक्खीणमहाणसिया भिक्खं जेणाणियं पुणो तेणं। परिभुत्तं चिय खिज्जइ बहुएहिवि न उण अन्नेहिं ॥ ४ ॥ भवसिद्धियपुरिसाणं एयाओ हुंति भणियलद्धीओ। भवसिद्धियमहिलाणवि जत्तिय जायंति तं वोच्छं ॥५॥ अरहंतचक्किकेसवबलसंभिन्ने य चारणे पुव्वा। गणहरपुलायआहारगं च न हु भवियमहिलाणं ॥ ६ ॥ अभवियपुरिसाणं पुण दस पुव्विल्लाउ केवलित्तं च। उज्जुमई विउलमई तेरस एयाउ न हु हुंति ॥ ७ ॥ अभवियमहिलाणंपि हु एयाओ हुंति भणियलद्धीओ। महुखीरासवलद्धीवि नेय सेसा उ अविरुद्धा ॥ ८ ॥

लब्धिशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् आमर्शौषधिलब्धिः विप्रुडौषधिलब्धिः खेलौषधिलब्धिः जल्लौषधिलब्धिः सर्वौषधिलब्धिः सम्भिन्नेति 'सूचकत्वात्सूत्रस्य' सम्भिन्नश्रोतोलब्धिः अवधिलब्धिः ऋजुमतिलब्धिः विपुलमतिलब्धिः चारणलब्धिः आशीविषलब्धिः केवलिलब्धिः गणधरलब्धिः पूर्वधरलब्धिः अर्हल्लब्धिः चक्रवर्तिलब्धिः बलदेवलब्धिः वासुदेवलब्धिः क्षीरमधुसर्पिराश्रवलब्धिः कोष्ठकबुद्धिलब्धिः पदानुसारिलब्धिः तथा बीजबुद्धिलब्धिः तेजोलेश्यालब्धिः आहारकलब्धिः शीतलेश्यालब्धिः वैकुर्विकदेहलब्धिः अक्षीणमहानसीलब्धिः पुलाकलब्धिः, एवमेता अष्टाविंशतिसङ्ख्याः आदिशब्दादन्याश्च जीवानां शुभशुभतरशुभतमपरिणामवशादसाधारणतपःप्रभावाच्च नानाविधलब्धयः ऋद्धिविशेषा भवन्ति। अथैताः क्रमेण व्याचिख्यासुः पूर्वं तावदामर्शौषध्यादिलब्धिपञ्चकं प्रपञ्चयितुमाह—'संफरिसे'त्यादि गाथाद्वयं, संस्पर्शनमामर्शः स एवौषधिर्यस्यासावामर्शौषधिः—करादिसंस्पर्शमात्रादेव विविधव्याधिव्यपनयनसमर्थो लब्धिलब्धिमतोरभेदोपचारात् साधुरेवामर्शौषधिरित्यर्थः, इदमत्र तात्पर्यं—यत्प्रभावात् स्वहस्तपाद्याद्यवयवपरामर्शमात्रेणैवात्मनः परस्य वा सर्वेऽपि रोगाः प्रणश्यन्ति सा आमर्शौषधिः, 'मुत्तपुरीसाण विप्पुसो वावि'(ऽवयवा)त्तिमूत्रपुरीषयोर्विप्रुषः—अवयवाः इह विप्रुडुच्यते, 'विप्पुसो वाऽवि'त्ति पाठस्तु ग्रन्थान्तरेष्वदृष्टत्वादुपेक्षितः, अथचावश्यमेतद्व्याख्यानेन प्रयोजनं तदेत्थं व्याख्येयं—वाशब्दः समुच्चये अपिशब्द एवकारार्थो भिन्नक्रमश्च, ततो

मूत्रपुरीषयोरेवावयवा इह विप्रुडुच्यते इति, अन्ये तु भाषन्ते—विडिति विष्ठा पत्ति प्रश्रवणं मूत्रं, 'सूचकत्वात् सूत्रस्ये'ति, तत 'एए'त्ति एतौ विप्रुण्मूत्रावयवौ 'अन्ने य'त्ति अन्ये च खेलजल्लकेशनखादयो बहवः सर्वे च समुदिता अवयवा येषां साधूनां सुरभयो रोगोपशमसमर्थाश्च ते साधवो भवन्ति, कथंभूता इत्याह—'तओसहिं पत्ति'त्ति ते च ते औषधयश्च तदौषधयो—विण्मूत्रखेलजल्लकेशनखाद्यौषधयः सर्वौषधयश्च ताः प्राप्तास्तदौषधिप्राप्ताः, विण्मूत्राद्यौषधयः सर्वौषधयश्च साधवो भवन्तीत्यर्थः, एतदुक्तं भवति—यन्माहात्म्यान्मूत्रपुरीषावयवमात्रमपि रोगराशिप्रणाशाय संपद्यते सुरभि च सा विप्रुडौषधिः, तथा खेलः—श्लेष्मा जल्लो—मलः कर्णवदननाशिकानयनजिह्वासमुद्भवः शरीरसम्भवश्च तौ खेलजल्लौ यत्प्रभावतः सर्वरोगापहारकौ सुरभी च भवतः सा क्रमेण खेलौषधिर्जल्लौषधिश्च, तथा यन्माहात्म्यतो विण्मूत्रकेशनखादयश्च सर्वेऽप्यवयवाः समुदिताः सर्वत्र भेषजीभावं सौरभं च भजंते सा सर्वौषधिरिति । सम्प्रति सम्भिन्नश्रोतोलब्धिमाह—'जो'इत्यादि, यः सर्वतः—सर्वैरपि शरीरदेशैः शृणोति स सम्भिन्नश्रोताः, अथवा यः सर्वानपि शब्दादीन् विषयान् सर्वैरपि श्रोतोभिः—इन्द्रियैर्जानाति, एकतरेणापीन्द्रियेण समस्तापरेन्द्रियगम्यान् विषयान् योऽवगच्छतीत्यर्थः, स सम्भिन्नश्रोतोलब्धिमान्, अथवा द्वादशयोजनविस्तृतस्य चक्रवर्तिकटकस्य युगपद्ब्रुवाणस्य तत्तूर्यसङ्घातस्य वा समकालमास्फाल्यमानस्य सम्भिन्नान्—लक्षणतो विधानतश्च परस्परं विभिन्नान् जननिवहसमुत्थान् शङ्खकाहलाभेरीभाणकढक्कादितूर्यसमुत्थान् वा युगपदेव च सुबहून् शब्दान् यः शृणोति स संभिन्नश्रोताः सम्भिन्नश्रोतोलब्धिरिति । अथ ऋजुमतिलब्धिं विपुलमतिलब्धिं चाह—'रिउ'इत्यादि गाथाद्वयं, ऋजु—सामान्यं वस्तुमात्रं तद्ग्राहिणी मतिः—संवेदनं ऋजुमति मनोज्ञानं—मनःपर्यायज्ञानमेव, सा च प्रायो—बाहुल्येन विशेषविमुखं—देशकालाद्यनेकपर्यायपरित्यक्तं घटमात्रं परेण चिन्तितं जानाति, तथा विपुलं वस्तुनो घटादेर्विशेषाणां देशक्षेत्रकालादीनां मानं—सङ्ख्यास्वरूपं तद्ग्राहिणी मतिर्विपुला, सा च परेण चिन्तितं घटं प्रसङ्गतः पर्यवशतैरुपेतमनुसरति—सौवर्णः पाटलिपुत्रकोऽद्यतनो महानपवरकस्थित इत्याद्यपि प्रभूतविशेषैर्विशिष्टं घटं परेण चिन्तितमवगच्छतीत्यर्थः, इदमत्र तात्पर्यं—मनःपर्यायज्ञानं द्वेधा—ऋजुमतिर्विपुलमतिश्च, तत्र सामान्यघटादिवस्तुमात्रचिन्तनप्रवृत्तमनःपरिणामग्राहि किञ्चिदविशुद्धतरमर्धतृतीयाङ्गुलहीनमनुष्यक्षेत्रविषयं ज्ञानं ऋजुमतिलब्धिः, पर्यायशतोपेतघटादिवस्तुविशेषचिन्तनप्रवृत्तमनोद्रव्यग्राहि स्फुटतरं संपूर्णमनुष्यक्षेत्रविषयं ज्ञानं विपुलमतिलब्धिः । सम्प्रत्याशीविषलब्धिमाह—'आसी'त्यादि, आश्यो—दंष्ट्रास्तासु गतं—स्थितं महद्विषं येषां भवति ते आशीविषाः, ते च द्विभेदाः—कर्मभेदेन जातिभेदेन च, तत्र कर्मभेदेन पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनयो मनुष्या देवाश्च सहस्रारान्ता इत्यनेकविधाः, एते हि तपश्चरणानुष्ठानतोऽन्यतो वा गुणत आशीविषवृश्चिकभुजङ्गादिसाध्यां क्रियां कुर्वन्ति, शापप्रदानादिना परं व्यापादयन्तीति भावः, देवास्त्वपर्याप्तावस्थायां तच्छक्तिमन्तो मन्तव्याः, ते हि पूर्वं मनुष्यभवे समुपार्जिताशीविषलब्धयः सहस्रारान्तदेवेष्वभिनवोत्पन्ना अपर्याप्तावस्थायां प्राग्भविकाशीविषलब्धिसंस्कारादाशीविषलब्धिमन्तो व्यवह्रियन्ते, ततः परं तु पर्याप्तावस्थायां संस्कारस्यापि निवृत्तिरिति न तद्व्यपदेशभाजः, यद्यपि च नाम पर्याप्ता अपि देवाः शापादिना परं व्यापादयन्ति तथापि न लब्धिव्यपदेशः, भवप्रत्ययतस्तथारूपसामर्थ्यस्य सर्वसाधारणत्वात्, गुणप्रत्ययो हि सामर्थ्यविशेषो लब्धिरिति प्रसिद्धेः, जातिभेदेन च वृश्चिकमण्डूकसर्पमनुष्यभेदाच्चतुर्विधाः क्रमेण बहुबहुतरबहुतमातिबहुतमविषाः, वृश्चिकविषं ह्युत्कृष्टतोऽर्धभरतक्षेत्रप्रमाणं वपुर्व्याप्नोति मण्डूकविषं भरतक्षेत्रप्रमाणं भुजङ्गविषं जम्बूद्वीपप्रमाणं मनुष्यविषं तु समयक्षेत्रप्रमाणमिति । अथ क्षीरमधुसर्पिराश्रवलब्धिं कोष्ठकबुद्धिलब्धिं चाह—'खीरे'त्यादि, क्षीरं—दुग्धं मधु—मधुरद्रव्यं सर्पिः—घृतं एतत्स्वादोपमानं वचनं **वैरस्वाम्या**दिवत्तदाश्रवाः—क्षीरमधुसर्पिराश्रवा भवन्ति, इयमत्र भावना—पुण्ड्रेक्षुचारिणीनां गवां लक्षस्य क्षीरमर्धार्धक्रमेण दीयते यावदेकस्याः पीतगोक्षीरायाः क्षीरं, तत्किल चातुरि-

क्यमित्यागमे गीयते, तद्यथोपभुज्यमानमतीव मनःशरीरप्रह्लादहेतुरुपजायते तथा यद्वचनमाकर्ण्यमानं मनःशरीरसुखोत्पादनाय प्रभवति ते क्षीराश्रवाः, क्षीरमिव वचनमा–समन्तात् श्रवन्तीति व्युत्पत्तेः, एवं मध्वपि किमप्यतिशायिशर्करादिमधुरद्रव्यं द्रष्टव्यं, घृतमपि पुण्ड्रेक्षुचारिगोक्षीरसमुत्थं मन्दाग्निकथितं विशिष्टवर्णाद्युपेतं, मध्विव वचनमाश्रवन्तीति मध्वाश्रवाः, घृतमिव वचनमाश्रवन्तीति घृताश्रवाः, उपलक्षणत्वाच्च अमृताश्रविण ईक्षुरसाश्रविण इत्यादयोऽप्येवमवसेयाः, अथवा येषां पात्रपतितं कदन्नमपि क्षीरमधुसर्पिरादिरसवीर्यविपाकं जायते ते क्रमेण क्षीराश्रविणो मध्वाश्रविणः सर्पिराश्रविण इत्यादि । तथा कोष्ठकनिक्षिप्तधान्यानीव सुनिर्गला–अविस्मृतत्वाच्चिरस्थायिनः सूत्रार्था येषां ते कोष्ठकधान्यसुनिर्गलसूत्रार्थाः कोष्ठबुद्धयः, कोष्ठे इव धान्यं या बुद्धिराचार्यमुखाद्विनिर्गतौ तदवस्थावेव सूत्रार्थौ धारयति न किमपि तयोः सूत्रार्थयोः कालान्तरेऽपि गलति सा कोष्ठबुद्धिलब्धिरिति भावः । अथ पदानुसारिलब्धिं बीजबुद्धिलब्धिं चाह—'जो' इत्यादि, योऽध्यापकादेः केनापि सूत्रपदेनाधीयते(ऽनुधावति–अधीते) बह्वपि सूत्रं स्वप्रज्ञयाऽभ्युह्य तदवस्थमेव गृह्णाति स पदानुसारलब्धिमान्, तथा उत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तं सदित्यादिवदर्थप्रधानं पदमर्थपदं तेनैकेनापि बीजभूतेनाधिगतेन योऽन्यमश्रुतमपि यथावस्थितं प्रभूतमर्थमवगाहते स बीजबुद्धिलब्धिमान्, इयं च बीजबुद्धिलब्धिः सर्वोत्तमप्रकर्षप्राप्ता गणभृतां भगवतां, ते हि उत्पादादिपदत्रयमवधार्य सकलमपि द्वादशाङ्ग्यात्मकं प्रवचनमभिसूत्रयन्तीति । इदानीमक्षीणमहानसीलब्धिमाह—'**अक्खीणे**'त्यादि, येनानीतं भैक्षं बहुभिरपि–लक्षसङ्ख्यैरप्यन्यैस्तृप्तितोऽपि भुक्तं न क्षीयते यावदात्मना भुङ्क्ते, किंतु तेनैव भुक्तं निष्ठां याति तस्याक्षीणमहानसीलब्धिः, अत्र चावधिचारणकेवलिगणधारिपूर्वधरअर्हच्चक्रवर्तिबलदेववासुदेवतेजोलेश्याऽऽहारकशीतलेश्यावैक्रियपुलाकलब्धयः प्रायेण प्रागेव परमार्थतः प्रतिपादितत्वात्प्रतीतत्वाच्च सूत्रकृता न विवृता इति, तेजोलेश्याशीतलेश्यालब्धी च स्थानाशून्यार्थं किंचिद्व्याख्यायेते–तत्र तेजोलेश्यालब्धिः क्रोधाधिक्यात्प्रतिपन्थिनं प्रति मुखेनानेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रितवस्तुदहनदक्षतीव्रतरतेजोनिसर्जनशक्तिः, शीतलेश्यालब्धिस्त्वगण्यकारुण्यवशादनुग्राह्यं प्रति तेजोलेश्याप्रशमनप्रत्यलशीतलतेजोविशेषविमोचनसामर्थ्यं, पुरा किल **गोशालकः** कूर्मग्रामे करुणारसिकान्तःकरणतया स्नानाभावाविर्भूतयूकासन्तितितायिनं **वैशिकायिनं** बालतपस्विनमकारणकलहकलनतया 'अरे यूकाशय्यातर' इत्याद्युक्तोक्तिभिः कोपाटोपाध्मायमानमानसमकरोत्, तदनु वैशिकायिनस्तस्य दुरात्मनो दाहाय वज्रदहनदेश्यां तेजोलेश्यां विससर्ज, तत्कालमेव च भगवान् **वर्धमानस्वा**मी प्रगुणितकरुणस्तत्प्राणत्राणाय प्रचुरपरितापोच्छेदच्छेकां शीतलेश्याममुञ्चदिति, इह च यः खलु नियमात् निरन्तरं षष्ठं तपः करोति पारणकदिने च सनखकुल्माषमुष्ट्या जलचुलुकेन चैकेनात्मानं यापयति तस्य षण्मासान्ते तेजोलेश्यालब्धिरियमुत्पद्यते, तथा '**एमाई हुंति लद्धीओ**' इत्यत्रादिशब्दादन्या अप्यणुत्वमहत्त्वलघुत्वगुरुत्वप्राप्तिप्राकाम्येशित्ववशित्वाप्रतिघातित्वान्तर्धानकामरूपित्वादिका लब्धयो बोद्धव्याः, तत्राणुत्वं–अणुशरीरता येन बिशच्छिद्रमपि प्रविशति तत्र च चक्रवर्तिभोगानपि भुङ्क्ते, महत्त्वं मेरोरपि महत्तरशरीरकरणसामर्थ्यं, लघुत्वं–वायोरपि लघुतरशरीरता, गुरुत्वं–वज्रादपि गुरुतरशरीरतया इन्द्रादिभिरपि प्रकृष्टबलैर्दुःसहता, प्राप्तिः–भूमिस्थस्य अङ्गुल्यग्रेण मेरुपर्वताग्रप्रभाकरादेः स्पर्शसामर्थ्यं, प्राकाम्यम्–अप्सु भूमाविव प्रविशतो गमनशक्तिः, तथाऽप्स्विव भूमावुन्मज्जननिमज्जने, ईशित्वं–त्रैलोक्यस्य प्रभुता तीर्थकरत्रिदशेश्वरऋद्धिविकरणं, वशित्वं–सर्वजीववशीकरणलब्धिः, अप्रतिघातित्वम्–अद्रिमध्येऽपि निःसङ्गगमनं, अन्तर्धानम्–अदृश्यरूपता, कामरूपित्वं–युगपदेव नानाकाररूपतया विकुर्वणशक्तिरिति । अथ भव्यत्वाभव्यत्वविशिष्टानां पुरुषाणां महिलानां च यावत्यो लब्धयो भवन्ति तत् प्रतिपादयति—'**भवे**'त्यादि गाथाचतुष्कं, भवा–भाविनी सिद्धिः–मुक्तिपदं येषां ते भवसिद्धिका भव्या इत्यर्थः ते च ते पुरुषाश्च ते तथा तेषामेताः–पूर्वोक्ताः सर्वा अपि

लब्धयो भवन्ति, तथा भवसिद्धिकमहिलानामपि यावत्यो लब्धयो न जायन्ते तद्वक्ष्ये । प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—'अरिहंते'त्यादि, अर्हच्चक्रवर्तिवासुदेवबलदेवसम्भिन्नश्रोतश्चारणपूर्वधरगणधरपुलाकाहारकलब्धिलक्षणा एता दश लब्धयो भव्यमहिलानां—भव्यस्त्रीणां 'न हु' नैव भवन्ति, शेषास्त्वष्टादश लब्धयो भव्यस्त्रीणां भवन्तीति सामर्थ्याद्गम्यते, यच्च मल्लिस्वामिनः स्त्रीत्वेऽपि यत्तीर्थकरत्वमभूत्तदाश्चर्यभूतत्वान्न गण्यते, तथा अनन्तरमुक्तास्तावद्दश लब्धयः केवलित्वं च—केवलिलब्धिरन्यच्च ऋजुमतिविपुलमतिलक्षणं लब्धिद्वयमित्येतास्त्रयोदश लब्धयः पुरुषाणामप्यभव्यानां नैव कदाचनापि भवन्ति, शेषाः पुनः पञ्चदश भवन्तीति भावः, अभव्यमहिलानामप्येताः पूर्वभणितास्त्रयोदश लब्धयो न भवन्ति, चतुर्दशी मधुक्षीराश्रवलब्धिरपि नैव तासां भवति, शेषास्त्वेतद्व्यतिरिक्ताश्चतुर्दशलब्धयोऽविरुद्धाः, भवन्तीत्यर्थः, ॥ २७० ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १५०० ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ इदानीं 'तव'त्त्येकसप्तत्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

पुरिमड्ढेक्कासणनिव्विगइयआयंबिलोववासेहिं । एगलया इय पंचहिं होइ तवो इंदियजउत्ति ॥ ९ ॥ निव्विगइयमायामं उववासो इय लयाहिं तिहिं भणिओ । नामेण जोगसुद्धी नवदिणमाणो तवो एसो ॥ १० ॥ नाणंमि दंसणंमि य चरणंमि य तिन्नि तिन्नि पत्तेयं । उववासो तप्पूयापुव्वं तन्नामगतवंमि ॥ ११ ॥ एक्कासणगं तह निव्विगइयमायंबिलं अभत्तट्ठो । इय होइ लयचउक्कं कसायविजए तवचरणे ॥ १२ ॥ खमणं एक्कासणगं एक्कगसित्थं च एगठाणं च । एक्कगदत्तं नीव्वियमायंबिलमट्ठकवलं च ॥ १३ ॥ एसा एगा लइया अट्ठहिं लइयाहिं दिवस चउसट्ठी । इय अट्ठकम्मसूडणतवंमि

भणिया जिणिंदेहिं ॥ १४ ॥ इग दुग इग तिग दुग चउ तिग पण चउ छक्क पंच सत्त छगं । अट्ठग सत्तग नवगं अट्ठग नव सत्त अट्ठेव ॥ १५ ॥ छग सत्तग पण छक्कं चउ पण तिग चउर दुग तिगं एगं । दुग एक्कग उववासा लहुसिहनिक्कीलियतवंमि ॥ १६ ॥ चउपन्नं खमणसयं दिणाण तह पारणाणि तेत्तीसं । इह परिवाडिचउक्के वरिसदुगं दिवस अडवीसा ॥ १७ ॥ विगईओ निव्विगईयं तहा अलेवाडयं च आयामं। परिवाडिचउक्कंमि य पारणएसुं विहेयव्वं ॥ १८ ॥ इग दुग इग तिग दुग चउ तिग पण चउ छक्क पंच सत्त छगं । अड सत्त नवऽड दस नव एक्कारस दस य बारसगं ॥ १९ ॥ एक्कार तेर बारस चउदस तेरस य पनर चउदसगं । सोलस पनरस सोला होइ विवरीयमेक्कक्कंतं ॥ २० ॥ एए उ अभत्तट्ठा इगसट्ठी पारणागमिह होइ । एसा एगा लइया चउग्गुणाए पुण इमाए ॥ २१ ॥ वरिसछगं मासदुगं दिवसाइं तहेव बारस हवंति । एत्थ महासीहनिक्कीलियंमि तिव्वे तवचरणे ॥ २२ ॥ एक्को दुगाइ एक्कग अंतरिया जाव सोलस हवंति । पुण सोलस एगंता एक्कंतरिया अभत्तट्ठा ॥ २३ ॥ पारणयाणं सट्ठी परिवाडिचउक्कगंमि चत्तारि । वरिसाणि हुंति मुत्तावलीतवे दिवससंखाए ॥ २४ ॥ इग दु ति काहलियासुं दाडिमपुप्फेसु हुंति अट्ठ तिगा । एगाइसोलसंता सरियाजुयलंमि उववासा ॥ २५ ॥ अंतंमि तस्स पयगं तत्थंकट्ठाणमेक्कमह पंच।सत्त य सत्त य पण पण तिन्निक्कंतेसु तिगरयणा ॥२६॥ पारणयदिणट्ठासी परिवाडि-

चउक्कगे वरिसपणगं। नव मासा अट्ठारस दिणाणि रयणावलितवंमि ॥ २७ ॥ रयणावलीकमेणं कीरइ कणगावली तवो नवरं। कुज्जा दुगा तिगपए दाडिमपुप्फेसु पयगे य ॥ २८ ॥ परिवाडि-चउक्के वरिसपंचगं दिणदुगूणमासतिगं। पढमतवुत्तो कज्जो पारणयविही तवप्पणगे ॥ २९ ॥ भद्दाइतवेसु तहाऽऽइया लया इग दु तिन्नि चउ पंच। तह ति चउ पंच इग दु तह पणग इग दोन्नि ति चउक्कं ॥ ३० ॥ तह दु ति चउ पणगेगं तह चउ पणगेग दोन्नि तिन्नेव। पणहत्तरि उव-वासा पारणयाणं तु पणवीसा ॥ ३१ ॥ पभणामि महाभद्दं इग दुग तिग चउ पणच्छ सत्तेव। तह चउ पण छग सत्तग इग दु ति तह सत्त एक्कं दो ॥ ३२ ॥ तिन्नि चउ पंच छक्कं तह तिग चउ पण छ सत्तगेगं दो। तह छग सत्तग इग दो तिग चउ पण तह दुगं ति चउ ॥३३॥ पण छग सत्तेक्कं तह पण छग सत्तेक्क दोन्नि तिय चउरो। पारणयाण गुवन्ना छण्णउयसयं चउत्थाणं ॥ ३४ ॥ भद्दो-त्तरपडिमाए पण छग सत्तट्ठ नव तहा सत्त। अड नव पंचच्छ तहा नव पण छग सत्त अट्ठेव ॥३५॥ तह छग सत्तट्ठ नव पण तहट्ठ नव पणट्ठ सत्तऽभत्तट्ठा। पणहत्तरसयसंखा पारणगाणं तु पणवीसा ॥ ३६ ॥ पडिमाएँ सव्वभद्दाए पण छ सत्तट्ठ नव दसेक्कारा। तह अड नव दस एक्कार पण छ सत्त य तहेक्कारा ॥ ३७ ॥ पण छग सत्तग अड नव दस तह सत्तट्ठ नव दसेक्कारा। पण छ तहा दस एक्कार पण छ सत्तट्ठ नव य तहा ॥ ३८ ॥ छग सत्तड नव दसगं एक्कारस पंच तह नवग

दसगं। एक्कारस पण छक्कं सत्तट्ठ य इह तवे होंति ॥ ३९ ॥ तिन्नि सया बाणउया इत्थुववासाण होंति संखाए। पारणया गुणवन्ना भद्दाइतवा इमे भणिया ॥ ४० ॥ पडिवइया एक्कचिय दुगं दुइ-ज्जाण जाव पन्नरस। खमणेहऽमावसाओ होइ तवो सव्वसंपत्ती ॥ ४१ ॥ रोहिणिरिक्खदिणे रोहिणीतवो सत्त मासवरिसाइं। सिरिवासुपुज्जपूयापुव्वं कीरइ अभत्तट्ठो ॥ ४२ ॥ एक्कारस सुय-देवीतवंमि एक्कारसीओं मोणेणं। कीरंति चउत्थेहिं सुयदेवीपूयणापुव्वं ॥ ४३ ॥ सव्वंगसुंदरतवे कुणंति जिणपूयखंतिनियमपरा। अट्ठुववासे एगंतरंबिले धवलपक्खंमि ॥ ४४ ॥ एवं निरुजसि-होवि हु नवरं सो होइ सामले पक्खे। तंमि य अहिओ कीरइ गिलाणपडिजागरणनियमो ॥ ४५ ॥ सो परमभूसणो होइ जंमि आयंबिलाणि बत्तीसं। अंतरपारणयाइं भूसणदाणं च देवस्स ॥ ४६ ॥ आयइजणगोऽवेवं नवरं सव्वासु धम्मकिरियासुं। अणिगूहियबलविरियप्पवित्ति-जुत्तेहिं सो कज्जो ॥ ४७ ॥ एगंतरोववासा सव्वरसं पारणं च चेत्तंमि। सोहग्गकप्परुक्खो होइ तहा दिज्जए दाणं ॥ ४८ ॥ तवचरणसमत्तीए कप्पतरू जिणपुरो ससत्तीए। कायव्वो नाणाविह-फलविलसिरसाहियासहिओ ॥ ४९ ॥ तित्थयरजणणिपूयापुव्वं एक्कासणाइं सत्तेव। तित्थयरज-णणिनामगतवंमि कीरंति भद्दवए ॥ ५० ॥ एक्कासणाइएहिं भद्दवयचउक्कगंमि सोलसहिं। होइ समोसरणतवो तप्पूयापुव्वविहिएहिं ॥ ५१ ॥ नंदीसरपडपूया निययसामत्थसरिसतवचरणा।

होइ अमावस्सतवो अमावसावासरुद्दिट्ठो ॥ ५२ ॥ सिरिपुंडरीयनामगतवंमि एगासणाइ कायवं । चेत्तस्स पुन्निमाए पूएयवा य तप्पडिमा ॥५३॥ देवग्गठवियकलसो जा पुन्नो अक्खयाण मुट्ठीए । जो तत्थ सत्तिसरिसो तवो तमक्खयनिहिं बिंति ॥ ५४ ॥ वड्ढइ जहा कलाए एक्केक्काएऽणुवा-सरं चंदो । संपुन्नो संपज्जइ जा सयलकलाहिं पवंमि ॥ ५५ ॥ तह पडिवयाए एक्को कवलो बीयाइ पुन्निमां जाव । एक्केक्ककवलवुड्ढी जा तेसिं होइ पन्नरसगं ॥ ५६ ॥ एक्केक्कं किण्हंमि य पक्खंमि कलं जहा ससी मुयइ । कवलोवि तहा मुचइ जाऽमावासाइ सो एक्को ॥ ५७ ॥ एसा चंदप्पडिमा जवमज्झा मासमित्तपरिमाणा । इण्हिं तु वज्जमज्झं मासप्पडिमं पवक्खामि ॥ ५८ ॥ पन्नरस पडिवयाए एक्कगहाणीएँ जावऽमावस्सा । एक्केणं कवलेणं जाया तह पडिवईऽवि सिआ ॥ ५९ ॥ बीयाइयासु इक्कगवुड्ढी जा पुन्निमाएँ पन्नरस । जवमज्झवज्जमज्झाओ दोवि पडिमाओँ भणियाओ ॥ ६० ॥ दिवसे दिवसे एगा दत्ती पढमंमि सत्तगे गिज्झा । वड्ढइ दत्ती सह सत्तगेण जा सत्त सत्तमए ॥ ६१ ॥ इगुवन्नवासरेहिं होइ इमा सत्तसत्तमी पडिमा । अट्ठट्ठमिया नवनवमिया य दसदसमिया चेव ॥ ६२ ॥ नवरं वड्ढइ दत्ती सह अट्ठगनवगदसगवुड्ढीहिं । चउसट्ठी एक्कासी सयं च दिवसाणिमासु कमा ॥ ६३ ॥ एगाइयाणि आयंबिलाणि एक्केक्कवुड्ढिमंताणि । पज्जंतअ-भत्तट्ठाणि जाव पुन्नं सयं तेसिं ॥ ६४ ॥ एयं आयंबिलवद्धमाणनामं महातवचरणं । वरिसाणि एत्थ चउदस मासतिगं वीस दिवसाणि ॥ ६५ ॥ गुणरयणवच्छरंमी सोलस मासा हवंति तवच-रणे । एगंतरोववासा पढमे मासंमि कायवा ॥ ६६ ॥ ठायवं उक्कुडुआसणेण दिवसे निसाएँ पुण निच्चं । वीरासणिएण तहा होयवमवाउडेणं च ॥ ६७ ॥ बीयाइसु मासेसुं कुज्जा एगुत्तराए वुड्ढीए । जा सोलसमे सोलस उववासा हुंति मासंमि ॥ ६८ ॥ जं पढमगंमि मासे तमणुट्ठाणं समग्गमा-सेसु । पंच सयाइं दिणाणं वीसूणाइं इमंमि तवे ॥ ६९ ॥ तह अंगोवंगाणं चिइवंदणपंचमंगलाईणं । उवहाणाइ जहाविहि हवंति नेयाइं तह समया ॥ ७० ॥

तपति-निर्दहति दुष्कर्माणीति तपः, तच्च नानाविधोपाधिनिबन्धनत्वादनेकप्रकारं, तत्रेन्द्रियजयमूलत्वाज्जिनधर्मस्य प्रथममिन्द्रियजयाह्वयं तपः प्राह–प्रथमदिने पूर्वार्धं द्वितीयदिने एकाशनकं तृतीयदिने निर्विकृतिकं चतुर्थदिने आचामाम्लं पञ्चमदिने उपवासः इत्येवं पञ्चभि-स्तपोदिनैरेका लता, लता श्रेणिः परिपाटी चेत्येकार्थाः, एकैकं चेन्द्रियमाश्रित्यैवंस्वरूपा एकैका लता क्रियते, ततः पञ्चभिर्लताभिः पञ्च-विंशत्या दिवसैरिन्द्रियजयाख्यस्तपोविशेषो भवति, इन्द्रियाणां–स्पर्शनादीनां पञ्चानामपि जयो–दमनं यस्मादसाविन्द्रियजयः, इन्द्रियज-यहेतुत्वाद्वा इन्द्रियजयः, यद्यपि सर्वाण्यपि तपांसीन्द्रियजये प्रभविष्णूनि तथापीन्द्रियजयमालम्ब्य क्रियमाणत्वादस्यैव तपसस्तद्धेतुत्वं पूर्वसूरिभिरभिहितं, एवमुत्तरत्रापि वाच्यं ॥ ९ ॥ योगशुद्धितपः प्राह—'निविगइये'त्यादि, निर्विकृतिकं आचामाम्लं उपवासश्च इत्येका लता, एकैकं च योगमाश्रित्यैवंविधा एकैका लता क्रियते, ततस्तिसृभिर्लताभिर्योगशुद्धिनामकं दिननवकप्रमाणमेतत्तपो भणितं पूर्वर्षिभिः, सूत्रे च पुंस्त्वं प्राकृतत्वात्, योगानां–मनोवाक्कायव्यापाराणां शुद्धिः–अनवद्यता यस्मात्तत्तपो योगशुद्धिः ॥ १० ॥ ज्ञानदर्शनचारित्रतपांसि

प्राह—'**नाणंमी**'त्यादि, ज्ञाने–ज्ञानशुद्धिनिमित्तं दर्शने–दर्शनशुद्धिनिमित्तं चरणे–चारित्रशुद्धिनिमित्तं तत्पूजापूर्वं–ज्ञानादिपूजापुरस्सरं तन्नामके–ज्ञानादिनामके तपसि प्रत्येकं त्रयस्त्रय उपवासा भवन्ति, इदमुक्तं भवति–ज्ञानस्य सिद्धिहेतोस्त्रिभिरुपवासैः कृतैर्ज्ञानतपो भवति, तत्र च यथाशक्ति ज्ञानस्य–सिद्धान्तादेः पुस्तकन्यस्तस्य सुप्रशस्तपरिधापनिकादिकरणं ज्ञानवतां च पुरुषाणामेषणीयवस्त्रान्नपानप्रदानादिरूपा पूजा कर्तव्या, एवं त्रिभिरुपवासैर्दर्शनतपो भवति, नवरं तत्र दर्शनप्रभावकाणां **सम्मत्यादि**ग्रन्थानां सद्गुरूणां च पूजा विधेया, तथा त्रिभिरुपवासैश्चारित्रतपो भवति, तत्रापि चारित्रिणां पूजा करणीयेति ॥ ११ ॥ कषायविजयतपः प्राह—'**एक्के**'त्यादि, एकाशनकं निर्विकृतिकं आचाम्लं अभक्तार्थश्च–उपवासः इत्येका लता, प्रतिकषायं चैकैका लता क्रियते तत्कषायविजयं तपश्चरणं, कषायाणां–क्रोधमानमायालोभलक्षणानां चतुर्णां विशेषेण जयः–अभिभवनं यस्मादितिकृत्वा, अस्मिंश्च तपसि चतस्रो लताः षोडश दिवसानि ॥ १२ ॥ अष्टकर्मसूदनं तपः प्राह—'**खमण**'मित्यादिगाथाद्वयं, क्षमणम्–उपवासः १ एकाशनं २ एकसिक्थकं ३ एकस्थानकं ३ एका दत्तिः ५ निर्विकृतिकं ६ आचाम्लं ७ अष्टकवलं च ८ एषा एका लता, एकैकं च कर्माश्रित्यैवंरूपा एकैका लता क्रियते, ततोऽष्टाभिर्लताभिर्दिवसानां चतुःषष्टिर्भणिता जिनेन्द्रैरष्टकर्मसूदनतपसि, अष्टानां कर्मणां–ज्ञानावरणादीनां सूदनं–विनाशनं यस्मात्तदष्टकर्मसूदनं तपः, एतत्समाप्तौ च जिनपतीनां स्नपनविलेपनपूजनपरिधापनिकादि विधेयं, पुरतो विशिष्टबलिमध्ये कनकमयी कर्मतरुदारिका कुठारिका च ढौकनीया ॥ १२ ॥ लघुसिंहनिष्क्रीडितं तपः प्रतिपादयितुमाह—'**इगे**'त्यादिगाथाद्वयं, अनन्तरवक्ष्यमाणमहासिंहनिष्क्रीडितापेक्षया लघु–ह्रस्वं सिंहस्य निष्क्रीडितं–गमनमित्यर्थः सिंहनिष्क्रीडितं तदिव यत्तपस्तत्सिंहनिष्क्रीडितमिति, सिंहो हि गच्छन् गत्वाऽतिक्रान्तं देशमवलोकयति एवं यत्र तपस्यतिक्रान्ततपोविशेषं पुनरासेव्याग्रेतनं तं प्रकरोति तत् सिंहनिष्क्रीडितमिति,

एतस्य चैवं रचना—एकादयो नवान्ताः क्रमेण स्थाप्यन्ते, पुनरपि प्रत्यागत्या नवादय एकान्ताः, ततश्च द्व्यादीनां नवान्तानामग्रे प्रत्येकमेकादयोऽष्टान्ताः स्थाप्यन्ते, ततो नवाद्येकान्तप्रत्यागतपङ्क्ताबष्टादीनां द्व्यन्तानामादौ सप्तादय एकान्ताः स्थाप्यन्ते इति, स्थापना चेयं, अयमर्थः—

१			१
२	१	१	२
३	२	२	३
४	३	३	४
५	४	४	५
६	५	५	६
७	६	६	७
८	७	७	८
९	८		९

प्रथममेक उपवासः क्रियते ततः पारणकं एवमन्तरा सर्वत्र पारणकं ज्ञेयं, ततो द्वौ तत एकः ततस्त्रय उपवासा ततो द्वौ ततश्चत्वारः ततस्त्रयः ततः पञ्च ततश्चत्वारः ततः षट् ततः पञ्च ततः सप्त ततः षट् ततोऽष्टौ ततः सप्त ततो नव ततोऽष्टौ ततो नव ततः सप्त ततोऽष्टौ ततः षट् ततः सप्त ततः पञ्च ततः षट् ततश्चत्वारः ततः पञ्च ततस्त्रयः ततश्चत्वारः ततो द्वौ ततस्त्रयः तत एकः ततो द्वौ तत एक इति, एते लघुसिंहनिष्क्रीडिते तपस्युपवासाः ॥ १३ ॥ अथोपवासदिवसानां पारणकदिनानां च सङ्ख्यामाह—'**चउ**'इत्यादि, लघुसिंहनिष्क्रीडिते तपसि क्षमणदिनानां–उपवासदिवसानां शतमेकं चतुष्पञ्चाशदधिकं, तथाहि–द्वे नवसङ्कलने तत एका ४५, पुनः ४५, अष्टसङ्कलना चैका ३६ सप्तसङ्कलनाप्येकैव २८, सर्वमीलने च यथोक्ता सङ्ख्या भवति १५४, तथा पारणकानि त्रयस्त्रिंशत्, तदेवं सर्वदिनसङ्ख्या १८७, ते च षण्मासाः सप्तदिनाधिका भवन्ति, एतच्च तपः परिपाटीचतुष्टयेन क्रियते, तत एतेषु चतुर्गुणितेषु द्वे वर्षे अष्टाविंशतिदिनाधिके भवतः ॥ १४ ॥ अथ परिपाटीचतुष्टयेऽपि प्रत्येकं पारणस्वरूपं निरूपयति—'**विगई**'त्यादि, प्रथमपरिपाट्यां पारणकेषु विकृतयो भवन्ति, सर्वरसोपेतं पारणकमिति भावः, द्वितीयपरिपाट्यां निर्विकृतिकं–विकृतिविरहः, तृतीयपरिपाट्यामलेपकारि–वल्लचणकादि, चतुर्थपरिपाट्यामाचाम्लं परिमितभैक्ष्यमिति, एवमस्य तपसः पारणकभेदेन चतस्रः परिपाट्यो विधेयाः ॥ १५ ॥ महासिंहनि-

॥ ४३५ ॥

ष्क्रीडितं तप आह—'इगे'त्यादि गाथाद्वयं, इह एकादयः षोडशान्ताः षोडशादयश्चैकान्ताः स्थाप्यन्ते, ततश्च द्व्यादीनां षोडशान्तानामग्रे प्रत्येकमेकादयः पञ्चदशान्ताः षोडशादिषु त्वेकान्तेषु पञ्चदशादीनां द्व्यन्तानामादौ प्रत्येकं चतुर्दशादयः एकान्ताः स्थाप्यन्ते, स्थापना चेयं,

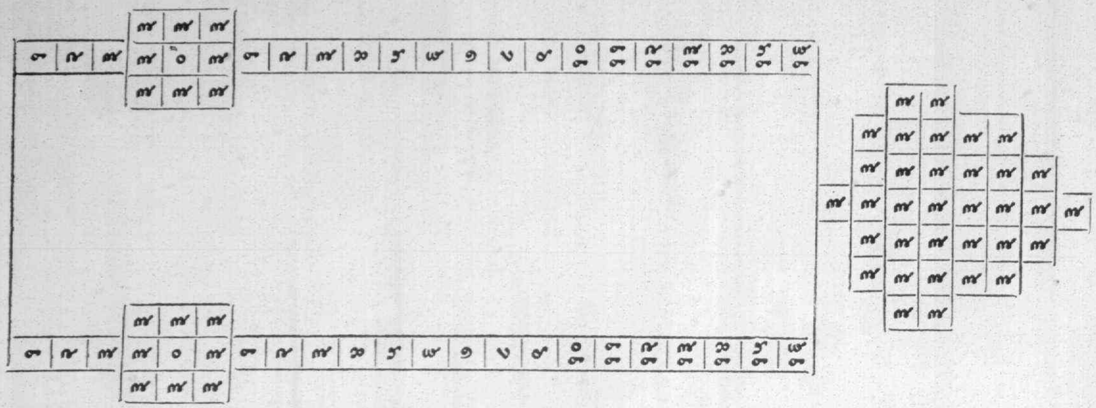
१	२	१	३	२	४	३	५	४	६	५	७	६	८	७	९	८	१०	९	११	१०	१२	११	१३	१२	१४	१३	१५	१४	१६	
महासिंहनिष्क्रीडितं तपः																														१५
१	२	१	३	२	४	३	५	४	६	५	७	६	८	७	९	८	१०	९	११	१०	१२	११	१३	१२	१४	१३	१५	१४	१६	

अयमर्थः—प्रथममेक उपवासः ततो द्वौ तत एकः ततस्त्रयः ततो द्वौ ततश्चत्वारः ततस्त्रयः ततः पञ्च ततश्चत्वारः ततः षट् ततः पञ्च ततः सप्त ततः षट् ततोऽष्टौ ततः सप्त ततो नव ततोऽष्टौ ततो दश ततो नव तत एकादश ततो दश ततो द्वादश तत एकादश ततस्त्रयोदश ततो द्वादश ततश्चतुर्दश ततस्त्रयोदश ततः पञ्चदश ततश्चतुर्दश ततः षोडश ततः पञ्चदशोपवासा इति, एवं प्रत्यागत्याऽपि षोडशोपवासाः ततश्चतुर्दशेत्यादि तावदवसेयं यावत्पर्यंत एक उपवास इति ॥ १६ ॥ अथोक्तशेषं दिनसर्वसङ्ख्यां चाह—'एए'इत्यादि गाथाद्वयं, अस्मिन्महासिंहनिष्क्रीडिते तीव्रे—अतिदुश्चरे तपश्चरणे एते—पूर्वोक्तपङ्क्तिद्वितयोदिता अभक्तार्था—उपवासा भवन्ति, ते च सर्वसङ्ख्यया चत्वारि शतानि सप्तनवत्युत्तराणि, तथाहि—अत्र द्वे षोडशसङ्कलने १३६—१३६ एका पञ्चदशसङ्कलने (ना) १२० एकैव चतुर्दशसङ्कलने (ना) १०५, तथा एकषष्टिः पारणकानि भवन्ति, ततः सर्वैकत्वे वर्षमेकं षण्मासा अष्टादश च दिनानीत्येषा परिपाटी, एतदपि च तपः पूर्ववत्पारणकभेदेन चतसृभिः परिपाटीभिः परिसमाप्यते, ततोऽस्य राशेश्चतुर्भिर्गुणने वर्षाणि षट् मासौ द्वौ दिनानि च द्वादश भवन्तीति ॥ १७ ॥ मुक्तावलीतपः प्राह—'एको'इत्यादि गाथाद्वयं, मुक्तावली—मौक्तिकहारस्तदाकारस्थापनया यत्तपस्तन्मुक्तावलीत्युच्यते, तत्रादौ तावदेककः स्थाप्यते ततो द्विकत्रिकादय एककान्तरिता भवन्ति यावत् पर्यन्ते षोडश, ततः पुनः प्रत्यागत्या षोडशादय एककपर्यन्ता एककान्तरिताः स्थाप्यन्ते, स्थापना चेयं, अयमर्थः—पूर्वं

१	२	१	३	१	४	१	५	१	६	१	७	१	८	१	९	१	१०	१	११	१	१२	१	१३	१	१४	१	१५	१	१६
१	२	१	३	१	४	१	५	१	६	१	७	१	८	१	९	१	१०	१	११	१	१२	१	१३	१	१४	१	१५	१	१६

तावदेक उपवासः ततो द्वौ ततः पुनरेकः ततस्त्रयः तत एकः ततश्चत्वारः तत एकः ततः पञ्च तत एकः ततः षट् तत एकः ततः सप्त तत एकः ततोऽष्टौ तत एकः ततो नव तत एकः ततो दश तत एकः तत एकादश तत एकः ततो द्वादश तत एकः ततस्त्रयोदश तत एकः ततश्चतुर्दश तत एकः ततः पञ्चदश तत एकः ततः षोडशोपवासाः, एवमर्धं मुक्तावल्या निष्पन्नं, द्वितीयमप्यर्धमेवं द्रष्टव्यं, केवलमत्र प्रतिलोमगत्या उपवासान् करोति, तद्यथा—षोडशोपवासान् कृत्वा एकमुपवासं करोति, ततः पञ्चदश तत एकमित्येवमेकोपवासान्तरितमेकोत्तरहान्या तावन्नेयं यावत्पर्यन्ते द्वावुपवासौ कृत्वा एकमुपवासं करोतीति, एतेऽभक्तार्था—उपवासाः सर्वाग्रेण त्रीणि शतानि, तथाहि—द्वे षोडशसङ्कलने १३६—१३६ अष्टाविंशतिश्च चतुर्थानि तथा षष्टिः पारणकानि ततो जातं वर्षमेकं, एतदपि तपः प्राग्वच्चतसृभिः परिपाटीभिः समाप्यते, ततो भवन्ति मुक्तावलीतपसि दिवससङ्ख्यया चत्वारि वर्षाणीति, **अंतकृद्दशासु** पुनर्य एव प्रथमपङ्क्तिपर्यन्तवर्तिनः षोडश द्वितीयपङ्क्तिप्रारम्भेऽपि त एव, एक एव षोडशक इति तात्पर्यं ॥ १८ ॥ रत्नावलीतपः प्राह—'इगे'त्यादि गाथात्रयं, रत्नावली—आभरणविशेषः रत्नावलीव रत्नावली, यथा हि रत्नावली उभयत आदिसूक्ष्मस्थूलस्थूलतरविभागकाहलिकाख्यसौवर्णावयवद्वययुक्ता तदनु दाडिमपुष्पोभयोपशोभिता ततोऽपि सरलसरिकायुगलशालिनी पुनर्मध्यदेशे सुश्लिष्टपदकसमलङ्कृता च भवति, एवं यत्तपः पट्टादावुपदर्श्यमानमिममाकारं

धारयति तद्रत्नावलीत्युच्यते, तत्रैककद्विकत्रिका उत्तराधर्यक्रमेण काहलिकयोः स्थाप्या भवन्ति, तदनु द्वयोरपि दाडिमपुष्पयोः प्रत्येकमष्टौ त्रिकाः, ते चोभयतो रेखाचतुष्टयेन नव कोष्ठकान् विधाय मध्ये च शून्यं कृत्वा स्थाप्यन्ते, ततश्चाधोऽधः सरिकायुगले एकादयः षोडशान्ताः स्थाप्याः, तस्य च सरिकायुगलस्यान्ते–पर्यन्ते पदकं–पङ्क्त्यष्टकेन चतुस्त्रिंशदङ्कस्थानानि, कोष्ठकाः इत्यर्थः,

तत्र प्रथमायां पङ्क्तावेकमङ्कस्थानं द्वितीयस्यां पञ्च तृतीयस्यां सप्त चतुर्थ्यामपि सप्त पञ्चम्यां पञ्च षष्ठयामपि पञ्च सप्तम्यां त्रीणि अष्टम्यां त्वेकमेवाङ्कस्थानं, तेषु चतुस्त्रिंशत्यपि कोष्ठकेषु त्रिकरचना, त्रिकाः स्थाप्यन्ते इति भावः, स्थापना चेयं, इदमत्र तात्पर्यं–रत्नावलीतपसि प्रथममेकमुपवासं करोति ततो द्वौ ततस्त्रीन् इत्येका काहलिका, अंतरा च सर्वत्र

पारणकं वाच्यं, ततोऽष्टावष्टमानि–उपवासत्रिकात्मकानि करोति, एतैः किल काहलिकाया अधस्ताद्दाडिमपुष्पं निष्पद्यते, ततश्चैकमुपवासं करोति ततोऽपि द्वौ ततस्त्रीन् ततोऽपि चतुर इत्येवं पञ्च षट् सप्ताष्टौ नव दशैकादश द्वादश त्रयोदश चतुर्दश पञ्चदश षोडशोपवासान् करोति, एषा हि दाडिमपुष्पस्याधस्तादेका सरिका, ततश्चतुस्त्रिंशदष्टमानि करोति, एतैः किल पदकं संपद्यते, ततः षोडशोपवासान् करोति ततः पञ्चदश ततश्चतुर्दश इत्येवमेकैकहान्या तावन्नेयं यावदेक उपवासः, एषा द्वितीया सरिका भवति, ततश्चाष्टावष्टमानि करोति, एतैरपि द्वितीयं दाडिमपुष्पं निष्पद्यते, ततस्त्रीनुपवासान् करोति ततो द्वौ तत एकमुपवासं करोति, एतैर्द्वितीया काहलिका निष्पद्यते, एवं सति परिपूर्णा रत्नावली सिद्धा भवति, अस्मिंश्च रत्नावलीतपसि काहलिकायास्तपोदिनानि १२ दाडिमपुष्पयोः षोडशभिरष्टमैर्दिनानि ४८ सरिकायुगले द्वाभ्यां षोडशसंकलनाभ्यां दिनानि २७२ पदके चतुस्त्रिंशताऽष्टमैर्दिनानि १०२, सर्वैकत्वे चत्वारि शतानि चतुस्त्रिंशदुत्तराणि, अष्टाशीतिश्च पारणकदिनानि, उभयमीलने पञ्च शतानि द्वाविंशत्युत्तराणि, पिण्डितास्तु वर्षमेकं मासाः पञ्च दिनानि च द्वादश, इदमपि च तपः पूर्ववच्चतसृभिः परिपाटीभिः समर्थ्यते, ततश्चतुर्भिर्गुणने वर्षाणि पञ्च मासा नव अष्टादश च दिनानीति ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ कनकावलीतपः प्राह—'**रयणे**'त्यादि गाथाद्वयं, कनकमयमणिकनिष्पन्नो भूषणविशेषः कनकावली तदाकारं स्थापनया यत्तपस्तत्कनकावलीत्युच्यते, एतच्च कनकावलीतपो रत्नावलीतपःक्रमेणैव क्रियते, नवरं–केवलं दाडिमपुष्पयोः पदके च त्रिकपदे–त्रिकाणां स्थाने उपवासद्वयसूचका द्विकाः कर्तव्याः, शेषं पुनः सर्वमपि तथैवेति, अस्मिंश्च तपसि काहलिकयोस्तपोदिनानि द्वादश दाडिमपुष्पयोर्द्वात्रिंशत् सरिकायुगले द्वे शते द्वासप्तत्युत्तरे पदके चाष्टषष्टिः, सर्वसङ्ख्यया त्रीणि शतानि चतुरशीत्यधिकानि, अष्टाशीतिश्च पारणकदिवसाः, तत्प्रक्षेपाच्चत्वारि दिनशतानि द्वासप्तत्युत्तराणि, सर्वाग्रपिण्डस्तु वर्षमेकं त्रयो मासा द्वावि-

शतिर्दिवसाः, अत्रापि पूर्ववच्चतुर्भिर्गुणने वर्षाणि पञ्च मासौ द्वौ दिनानि चाष्टाविंशतिरिति, **अन्तकृद्दशा**दिषु तु कनकावल्यां पदके दाडिमद्वये च द्विकस्थाने त्रिका उक्ताः रत्नावल्यां च द्विका इति । तथा प्रथमतपसि लघुसिंहनिष्क्रीडिते यः सर्वरसाहारादिकः पारणकविधिरुक्तः स तपःपञ्चकेऽपि—लघुबृहत्सिंहनिष्क्रीडितमुक्तावलीरत्नावलीकनकावलीलक्षणे कर्तव्यः, एतच्च सर्वं यथायथं भावितमेवेति ॥ २२ ॥ अथ भद्रतपः प्राह—**'भद्दे'**त्यादि गाथाद्वयं, भद्रादिषु—भद्रमहाभद्रभद्रोत्तरसर्वतोभद्रेषु तपस्सु मध्ये पूर्वं भद्रतपः प्रतिपादयामि, तद्यथा—आदौ भवेदेक उपवासः ततो द्वौ ततस्त्रयः ततश्चत्वारः ततः पञ्च इत्येका लता एवं त्रयश्चत्वारः पञ्च एको द्वौ इति द्वितीया पञ्च एको द्वौ त्रयश्चत्वार इति तृतीया द्वौ त्रयश्चत्वारः पञ्च एक इति चतुर्थी चत्वारः पञ्च एको द्वौ त्रय इति पञ्चमी, इह पञ्चभिर्लताभिः पञ्चसप्ततिरुपवासाः पञ्चविंशतिश्च पारणकानि, उभयमीलने च शतमेकं दिनानामिति ॥ २३ ॥ स्थापना चेयं ।

१	२	३	४	५
३	४	५	१	२
५	१	२	३	४
२	३	४	५	१
४	५	१	२	३

महाभद्रं तपः प्राह—**'पभणामी'**त्यादि गाथात्रयं, प्रकर्षेण भणामि—प्रतिपादयामि महाभद्रनामकं तपः, तद्यथा—पूर्वमेक उपवासः ततो द्वौ त्रयश्चत्वारः पञ्च षट् सप्तेत्येका लता, चत्वारः पञ्च षट् सप्त एको द्वौ त्रय इति द्वितीया, सप्त एको द्वौ त्रयश्चत्वारः पञ्च षडिति तृतीया, त्रयश्चत्वारः पञ्च षट् सप्त एको द्वाविति चतुर्थी, षट् सप्तैको द्वौ त्रयश्चत्वारः पञ्चेति पञ्चमी, द्वौ त्रयश्चत्वारः पञ्च षट् सप्त एक इति षष्ठी, पञ्च षट् सप्त एको द्वौ त्रयश्चत्वार इति सप्तमी, इहैकोनपञ्चाशत्पारणकानि, षण्णवत्यधिकं शतं चतुर्थानां—उपवासानामित्यर्थः, एवं चास्मिन्महाभद्रे तपसि द्वे शते पञ्चचत्वारिंशदुत्तरे दिनानां भवत इति । स्थापना चेयं (४३८/१) ॥२४॥ साम्प्रतं भद्रोत्तरं तपः प्राह—**'भद्दो'**इत्यादि गाथाद्वयं, प्रतिमा नाम प्रतिज्ञाविशेषः, ततो भद्रोत्तरप्रतिमायां—भद्रोत्तरतपसि पञ्च षट् सप्ताष्टौ नवेत्याद्या लता, सप्ताष्टौ नव पञ्च षडिति

१	२	३	४	५	६	७
४	५	६	७	१	२	३
७	१	२	३	४	५	६
३	४	५	६	७	१	२
६	७	१	२	३	४	५
२	३	४	५	६	७	१
५	६	७	१	२	३	४

द्वितीया, नव पञ्च षट् सप्ताष्टाविति तृतीया, षट् सप्ताष्टौ नव पञ्चेति चतुर्थी, अष्टौ नव पञ्च षट् सप्तेति पञ्चमी, इह पञ्चसप्तत्युत्तरं शतमभक्तार्थानां—उपवासानां पञ्चविंशतिस्तु पारणकानां, एवं च भद्रोत्तरतपसि शतद्वयं दिनानां भवति, स्थापना चेयं ॥ साम्प्रतं सर्वतोभद्रतपः प्राह—**'पडिमे'**त्यादि गाथाचतुष्कं, प्रतिमायां सर्वभद्रायां सर्वतोभद्रतपसीत्यर्थः, पञ्च षट् सप्त अष्टौ नव दश एकादश उपवासा इति प्रथमा लता, अष्टौ नव दश एकादश पञ्च षट् सप्तेति द्वितीया, एकादश पञ्च षट् सप्ताष्टौ नव दशेति तृतीया, सप्त अष्टौ नव दश एकादश पञ्च षडिति चतुर्थी,

५	६	७	८	९
७	८	९	५	६
९	५	६	७	८
६	७	८	९	५
८	९	५	६	७

दश एकादश पञ्च षट् सप्त अष्ट नवेति पञ्चमी, षट् सप्त अष्टौ नव दश एकादश पञ्चेति षष्ठी, नव दश एकादश पञ्च षट् सप्त अष्टाविति सप्तमी, स्थापना चेयं, अत्र च सर्वसङ्ख्यया त्रीणि शतानि द्विनवत्युत्तराणि उपवासानां भवन्ति, एकोनपञ्चाशच्च पारणकानां, उभयमीलने चत्वारि शतान्येकचत्वारिंशदधिकानि दिनानां भवन्तीति । तदेवमेतानि भद्रादीनि—भद्रमहाभद्रभद्रोत्तरसर्वतोभद्ररूपाणि चत्वारि तपांसि भणितानि, ग्रंथान्तरे पुनरमून्यन्यथाऽपि दृश्यन्ते, एतेष्वपि चतुर्षु तपस्सु प्राग्वत्पारणकभेदतः प्रत्येकं चातुर्विध्यं च द्रष्टव्यं, दिनसङ्ख्या च यथायथमानेतव्येति ॥ २५ ॥ अथ सर्वसौख्यसम्पत्तितपः प्राह—**'पडिवे'**त्यादि, प्रतिपदेकैव द्विकं द्वितीययोः एवं यावत्पञ्चदश अमावास्याः क्षमणैः—उपवासैर्यत्र भवन्ति, अयमर्थः—एका प्रतिपद् द्वे द्वितीये तिस्रस्तृतीयाः चत-

५	६	७	८	९	१०	११
८	९	१०	११	५	६	७
११	५	६	७	८	९	१०
७	८	९	१०	११	५	६
१०	११	५	६	७	८	९
६	७	८	९	१०	११	५
९	१०	११	५	६	७	८

स्वश्चतुर्थ्यः एवं यावत्पञ्चदश पञ्चदश्यः कृतोपवासा यत्र भवन्ति तत्तपः सर्वसंपत्तिः 'सूचकत्वात्सूत्रस्य' सर्वसौख्यसंपत्तिस्तपो भवति, सर्वेषां सौख्यानां संपत्तिः—प्राप्तिर्यस्मादितिकृत्वा, यद्वा सर्वसंपत्तिरित्येव नाम, तथाहि—तत्किमपि वस्तु नास्ति भुवस्तले यदस्य सम्यगासेवितस्य तपसः प्रभावतः प्रायेण प्राणिनां न संपद्यते इति । इह चामावास्याशब्दश्रवणादन्यत्र च 'इय जाव पन्नरस पुन्निमासु कीरंति जत्थ उववासा' इत्यादिवचनाकर्णनादवसीयते इह च यथेदं तपः कृष्णपक्षे शुक्लपक्षे वा प्रारभ्यते न कश्चिद्दोषः, अत्र च विंशत्युत्तरं शतमुपवासानां भवति १५ ॥ ४१ ॥ रोहिणीतपः प्राह—'**रोहिणी**'त्यादि, रोहिणी—देवताविशेषः तदाराधनार्थं तपो रोहिणीतपः तस्मिन् रोहिणीतपसि सप्तमासाधिकसप्तवर्षाणि यावद्रोहिणीनक्षत्रोपलक्षिते दिने उपवासः क्रियते, इह च वासुपूज्यजिनप्रतिमायाः प्रतिष्ठा पूजा च विधेया १६ ॥ ४२ ॥ श्रुतदेवतातपः प्राह—'**एक्के**'त्यादि, श्रुतदेवताराधनार्थं तपः श्रुतदेवीतपः तस्मिन् श्रुतदेवीतपस्येकादश एकादश्यः श्रुतदेवतापूजापुरस्सरमुपवासा मौनव्रतेन विधीयन्ते, उपलक्षणं चैतत्, ततोऽम्बातपोऽप्यत्र द्रष्टव्यं, तच्च पञ्चसु पञ्चमीषु नेमिजिनाम्बिकापूजापूर्वमेकाशनादिना भवति १७ ॥ ४३ ॥ सर्वाङ्गसुन्दरतपः प्राह—'**सवंगे**'त्यादि, सर्वाङ्गानि सुन्दराणि—सौंदर्योपेतानि भवन्ति यस्मात्तत्सर्वाङ्गसुन्दरं तपः तस्मिन् सर्वाङ्गसुन्दरे तपसि क्षान्तिमार्दवार्जवाद्यभिग्रहकृताग्रहास्तीर्थकृत्पूजामुनिदीनादिदाननिरताश्चाष्टावुपवासान् एकान्तरितानाचाम्लेन कृतपारणकान् धवलपक्षे कुर्वन्ति, अस्य च तपसः सर्वाङ्गसुन्दरत्वमानुषङ्गिकमेव फलं, मुख्यं तु सर्वज्ञाज्ञया क्रियमाणानां सर्वेषामेव तपसां मोक्षावाप्तिरेव फलमिति भावनीयं, एवं सर्वत्रापि १८ ॥ ४४ ॥ निरुजशिखतपः प्राह—'**एव**'मित्यादि, रुजानां—रोगाणामभावो निरुजं तदेव प्रधानफलविवक्षया शिखेव शिखा—चूला यत्रासौ निरुजशिखस्तपोविशेषः सोऽप्येवमेव—सर्वाङ्गसुन्दरतपोवदष्टभिरुपवासैराचाम्लपारणकैर्द्रष्टव्यः, नवरं—केवलं स—निरुजशिखस्तपोविशेषः श्यामले—कृष्णपक्षे

भवति, अधिकश्च तत्र क्रियते ग्लानप्रतिजागरणनियमो—ग्लानो मया पथ्यादिदानतः प्रतिचरणीयः इत्येवंरूपप्रतिज्ञाग्रहणमित्यर्थः, शेषं तु जिनपूजादिकं तथैवेति १९ ॥ ४५ ॥ परमभूषणतपः प्राह—'**सो**' इत्यादि, परमाणि—शक्रचक्रवर्त्याद्युचितानि प्रकृष्टानि हारकेयूरकुण्डलादीनि भूषणानि—आभरणानि यस्मादसौ परमभूषणः, तस्मिन् द्वात्रिंशदाचाम्लानि पारणकान्तरितानि शक्तिसद्भावे निरन्तराणि वा करोति, तत्समाप्तौ च देवस्य मुकुटतिलकाद्याभरणवितरणं यथाशक्ति यतिदानादिकं च कर्तव्यमिति २० ॥ ४६ ॥ आयतिजनकं तपः प्राह—'**आयई**'त्यादि, आयतिं—आगामिकालेऽभीष्टफलं जनयति—करोति योऽसावायतिजनकस्तपोविशेषः सोऽप्येवं—परमभूषणतपोवद् द्वात्रिंशताऽऽचाम्लैर्द्रष्टव्यः, नवरं—केवलं सर्वासु धर्मक्रियासु—वन्दनकप्रतिक्रमणस्वाध्यायसाधुसाध्वीवैयावृत्त्यादिषु सर्वधर्मकृत्येष्वनिगूहितबलवीर्यप्रवृत्तियुक्तैः—अगोपायितशरीरप्राणचित्तोत्साहप्रवर्तनप्रधानैः सः—आयतिजनकः कार्यः २१ ॥ ४७ ॥ सौभाग्यकल्पवृक्षमाह—'**एगंते**'त्यादिगाथाद्वयं, कल्पवृक्ष इव कल्पवृक्षः सौभाग्यफलदाने कल्पवृक्षः सौभाग्यकल्पवृक्षः, तत्र सौभाग्यकल्पवृक्षतपसि चैत्रमासे एकान्तरा—एकदिनव्यवहिता उपवासाः समग्रमपि मासं भवन्ति, पारणकं च सर्वरसं—सविकृतिकमित्यर्थः, तथाऽत्र यथाशक्ति साध्वादिभ्यो दानं दीयते, अस्य च तपश्चरणस्य समाप्तौ शक्त्यनुसारतो जिनपतेः पुरतः पूजाकरणादिपूर्वं विशालस्थालावलिमध्ये महारजतमयः सरलतण्डुलमयो वा विविधफलपटलविलसदसंख्यशाखाशिखः कल्पशाखी कर्तव्य इति २२ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ तीर्थकरमातृतप आह—'**तित्थे**'त्यादि, तीर्थकरजननीपूजापूर्वमेकाशनानि—एकभक्तानि सप्तैव तीर्थकरजननीनामके तपसि क्रियन्ते, अस्य च तपसो भाद्रपदे मासि शुक्लसप्तम्यामारम्भः त्रयोदश्यां च समाप्तिः, वर्षत्रयं च यावदिदं तपः क्रियते २३ ॥ ५० ॥ समवसरणतप आह—'**एक्कासे**'त्यादि, भाद्रपदमासि कृष्णप्रतिपद आरभ्य तत्पूजापूर्वं—समवसरणप्रतिमापूजनपुरस्सरं स्वशक्त्यनुसारेणैकाशननिर्विकृ-

तिकाचाम्लोपवासैः षोडशभिर्भाद्रपदचतुष्के–चतुर्षु भाद्रपदेषु प्रत्येकं विहितैः समवसरणतपो भवति, अत्र च चतुर्षु भाद्रपदेषु चतुःषष्टिस्तपोदिनानि स्युः, अयं भावः–समवसरणस्यैकैकं द्वारमाश्रित्य प्रत्येकं दिनचतुष्टयं क्रियते, तत एवास्य द्वारिकेति प्रसिद्धिः २४ ॥ ५१ ॥ अमावास्यातपः प्राह—'**नन्दी**'त्यादि, पटलिखितनन्दीश्वरसुरभुवनजिनार्चनान्वितं निजसामर्थ्यसदृशेन–स्वशक्त्यनुरूपेणोपवासादीनामन्यतमेन तपश्चरणेन भवत्यमावास्यातपोऽमावास्यावासरोद्दिष्टं, अमावास्यादिवस इत्यर्थः, इदं च तपो दीपोत्सवामावास्यायामारभ्यते वर्षसप्तकेन च समाप्यत इति २५ ॥ ५२ ॥ पुण्डरीकतप आह—'**सिरी**'त्यादि, श्रीपुण्डरीकनामके तपसि चैत्रमासस्य पूर्णिमायाः प्रारभ्य द्वादश पूर्णिमासीः मतान्तरेण सप्त वर्षाणि यावदेकाशनादि तपः स्वशक्त्या कर्तव्यं, पूजनीया च तत्प्रतिमा–नाभेयजिनप्रथमगणधरस्य पुण्डरीकस्य प्रतिकृतिरिति, इह च चैत्रमासपूर्णिमास्यामस्य तपसः प्रारम्भे पुण्डरीककेवलोत्पत्तिरेव कारणं, पुण्डरीकस्य हि भगवतश्चैत्रपूर्णिमायामुदपादि केवलज्ञानं, तथा **चाचक्ष्महि श्रीपद्मप्रभचरित्रे** पुण्डरीकगणधरवक्तव्यतायां—"घणघाइकम्मकलुसं पक्खालिय सुक्कझाणसलिलेणं । चेत्तस्स पुन्निमाए संपत्तो केवलालोयं॥ १ ॥" [घनघातिकर्मकलुषं प्रक्षाल्य शुक्लध्यानसलिलेन । चैत्रस्य पूर्णिमायां संप्राप्तः केवलालोकं ॥ १ ॥] इति, एवमन्यत्रापि उपयुज्य कारणं वाच्यं २६ ॥ ५३ ॥ अक्षयनिधिमाह—'**देवे**'-त्यादि, देवाग्रे–सर्वज्ञप्रतिमायाः पुरतः स्थापितः कलशः प्रतिदिनं क्षिप्यमाणयाऽक्षतमुष्ट्या यावद्भिर्दिनैः पूर्यते तावन्ति दिनानि स्वशक्त्यनुरूपं यत्तप एकाशनाद्यन्यतरं तद् बुधा ब्रुवते अक्षयनिधिं, अक्षयः–सदैव परिपूर्णो निधिः–निधानं यस्मादितिकृत्वा २७ ॥ ५४ ॥ साम्प्रतं यवमध्यां चन्द्रप्रतिमामाह—'**वड्डई**'त्यादिगाथाचतुष्कं, चन्द्र इव कलावृद्धिहानिभ्यां या प्रतिमा सा चन्द्रप्रतिमा–चन्द्रायणाख्यं तप इति, सा द्विधा–यवमध्या वज्रमध्या च, यवस्येव मध्ये स्थूलस्य पर्यन्तभागयोस्तु तनुकस्य मध्यं यस्याः सा यवमध्या, वज्रस्येव

मध्ये तनुकस्य पर्यंतयोस्तु स्थूलस्य मध्यं यस्याः सा वज्रमध्या, तत्रादौ यवमध्यां व्याख्यानयति–यथा शुक्लपक्षे प्रतिपदः प्रारभ्यानुवासरं–प्रतिदिवसमेकैकया कलया चन्द्रो वर्धते यावत्पर्वणि–पूर्णिमायां सकलाभिरपि कलाभिः संपूर्णः संपद्यते, तथा–तेनैव प्रकारेण प्रतिपदि एकः कवलः, उपलक्षणमेतत्, ततो भिक्षा दत्तिर्वा एकैव गृह्यते, द्वितीयायां द्वौ कवलौ तृतीयायां त्रयः कवलाः एवमेकैककवलवृद्ध्या यावत्पूर्णिमायां तेषां कवलानां पञ्चदशकं भवति, पञ्चदश कवला अभ्यवह्रियन्ते इत्यर्थः, कृष्णे पक्षे च यथा प्रतिदिनमेकैकां कलां शशी मुञ्चति तथा कवलोऽपि मुच्यते यावदमावास्यायां 'सो'त्ति स कवल एको भवति, कोऽर्थः ?–कृष्णपक्षप्रतिपदि पञ्चदश कवला गृह्यन्ते द्वितीयायां चतुर्दश तृतीयायां त्रयोदश इत्येवं यावदमावास्यायामेक एव कवल इति, एषा यवमध्या चन्द्रप्रतिमा मासमात्रप्रमाणा भणिता २८ ॥ इदानीं पुनर्मासप्रमितां–मासप्रमाणां वज्रमध्यां चन्द्रप्रतिमां प्रकर्षेण वक्ष्यामि ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ तामेवाह—'**पन्नरे**'त्यादिगाथाद्वयं, कृष्णपक्षप्रतिपदि पञ्चदश कवला गृह्यन्ते, तत एकैकहान्या तावन्नीयते यावदमावास्यायामेकेन कवलेन जाता, अमावास्यायामेक एव कवलो गृह्यते इति भावः, तथा प्रतिपदपि सिता–शुक्ला एकेन कवलेन जाता, कोऽर्थः ?,–शुक्लप्रतिपद्यप्येक एव कवलो गृह्यते, ततो द्वितीयाया आरभ्यैकोत्तरवृद्ध्या तावन्नेयं यावत्पूर्णिमास्यां पञ्चदश कवला दत्तयो वा गृह्यन्ते इति, तदेवमिमे यवमध्यवज्रमध्ये द्वे अपि प्रतिमे भणिते इति, एष च **पञ्चाशकादि**ग्रन्थाभिप्रायः, **व्यवहारचूर्ण्यभि**प्रायः पुनरयं–शुक्लपक्षस्य प्रतिपदि चन्द्रविमानस्य दृश्यस्य पञ्चदशभागीकृतस्य एका कला दृश्यते चतुर्दश कला न दृश्यन्ते द्वितीयस्यां द्वे कले तृतीयस्यां तिस्रः कलाः एवं यावत्पञ्चदश्यां परिपूर्णायां पञ्चदश कलाः, ततो बहुलपक्षस्य प्रतिपदि एकया कलया ऊनो दृश्यते चतुर्दश कला दृश्यन्ते द्वितीयस्यां त्रयोदश तृतीयायां द्वादश यावदमावास्यायामेकापि न दृश्यते, तदेवमयं मास आदावूनो मध्ये संपूर्णोऽन्ते पुनरपि परिहीनो,

यवोऽप्यादावन्ते च तनुको मध्ये विपुलः, एवं साधुरपि भिक्षां गृह्णाति शुक्लपक्षस्य प्रतिपद्येकां द्वितीयस्यां द्वे तृतीयस्यां तिस्रो यावत्पञ्चदश्यां पञ्चदश ततो बहुलपक्षस्य प्रतिपदि पुनश्चतुर्दश द्वितीयायां त्रयोदश यावच्चतुर्दश्यामेकां अमावास्यामुपोषितः, ततश्चन्द्राकारतया चन्द्रप्रतिमा आदावन्ते च भिक्षायास्तनुत्वान्मध्ये विपुलत्वाद्यवमध्योपमितमध्यभागा, तथा चामुमेव यवमध्यां चन्द्रप्रतिमामधिकृत्यान्यत्रोक्तं—"एकैकां वर्धयेद्भिक्षां, शुक्ले कृष्णे च ह्रापयेत् । भुञ्जीत नामावास्यायामेष चान्द्रायणो विधिः ॥ १ ॥" वज्रमध्यायां चन्द्रप्रतिमायां बहुलपक्ष आदौ क्रियते, तत एवं भावना—बहुलपक्षस्य प्रतिपदि चन्द्रविमानस्य चतुर्दश कला दृश्यन्ते द्वितीयस्यां त्रयोदश तृतीयस्यां द्वादश यावच्चतुर्दश्यामेका अमावास्यायामेकापि न ततः पुनरपि शुक्लपक्षस्य प्रतिपदि चन्द्रविमानस्य एका कला दृश्यते द्वितीयायां द्वे यावत्पञ्चदश्यां पञ्चदशापि, तदयं मास आदावन्ते च पृथुलो मध्ये तनुको वज्रमप्यादावन्ते च विपुलं मध्ये तनुकमेवं साधुरपि भिक्षां गृह्णाति बहुलपक्षस्य प्रतिपदि चतुर्दश द्वितीयस्यां त्रयोदश यावच्चतुर्दश्यामेकाममावास्यायां चोपवासयति ततः पुनरपि शुक्लपक्षस्य प्रतिपद्येकां भिक्षां गृह्णाति द्वितीयस्यां द्वे यावत्पञ्चदश्यां पञ्चदशेति, तत एषापि चन्द्राकारतया चन्द्रप्रतिमा आदावन्ते च विपुलतया मध्ये च तनुकतया वज्रमध्योपमितमध्यभागा वज्रमध्येति २९ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ साम्प्रतं सप्तसप्तमिकाद्याश्चतस्रः प्रतिमाः प्रतिपादयति—'**दिवसे**' इत्यादिगाथात्रयं, प्रथमे सप्तके दिवसे २ एका दत्तिर्ग्राह्या, ततः सप्तकेन सह दत्तिर्वर्धते यावत्सप्तमे सप्तके प्रतिदिनं सप्त दत्तयो भवन्ति, इयमत्र भावना—सप्तसप्तमिकायां प्रतिमायां सप्तसप्तका दिनानां भवन्ति, तत्र प्रथमे सप्तके प्रतिदिवसमेकैकां दत्तिं गृह्णाति द्वितीये सप्तके प्रतिदिवसं द्वे द्वे दत्ती एवं तृतीये सप्तके तिस्रः २ चतुर्थे चतस्रः २ पञ्चमे पञ्च २ षष्ठे षट् २ सप्तमे सप्त सप्तेति, एताश्च भोजनविषया एव दत्तय उक्ताः, एवमेतत्सङ्ख्या एव पानकविषया अपि प्रतिपत्तव्याः, तथा

चाष्टमाङ्गसूत्रम्—"पढमे सत्तए एक्केक्कं भोयणस्स दत्तिं पडिगाहेइ, एक्केक्कं पाणयस्स, एवं जाव सत्तमे सत्त दत्तीउ भोयणस्स पडिगाहेइ, सत्त पाणयस्से"त्यादि, अन्ये पुनरन्यथा प्रतिपादयन्ति—प्रथमे सप्तके प्रथमदिवसे एकां दत्तिं गृह्णाति द्वितीये द्वे तृतीये तिस्रः चतुर्थे चतस्रः पञ्चमे पञ्च षष्ठे षट् सप्तमे सप्त, एवं द्वितीये तृतीये चतुर्थे पञ्चमे षष्ठे सप्तमे च सप्तके द्रष्टव्यं, उक्तं च **व्यवहारभाष्ये**—"अहवा एक्केक्कियं दत्तिं जा सत्तेक्केक्कस्स सत्तए । आएसो अत्थि एसोऽवि"त्ति, तदेवमेकोनपञ्चाशता वासरैरियं सप्तसप्तकिका प्रतिमा भवति, सप्त सप्तका दिनानां यस्यां सा सप्तसप्तकिका, सप्तशब्दककारस्य मकारः प्राकृतत्वात्, अथवा सप्त सप्तमानि दिनानि यस्यां सा सप्तसप्तमिका, यस्यां हि सप्त दिनसप्तकानि भवन्ति तस्यां सप्त सप्तमानि दिनानि भवन्त्येवेति । तथा अष्टाष्टमिका नवनवमिका दशदशमिका च प्रतिमा एवं—प्रागुक्तप्रकारेणैव द्रष्टव्या, नवरं—केवलमयं विशेषः—अष्टकनवकदशकवृद्धिभिः सह प्रत्येकं दत्तिर्वर्धते, इदमुक्तं भवति—अष्टाष्टमिकायां प्रतिमायामष्टावष्टकानि भवन्ति, तत्र प्रथमेऽष्टके प्रतिदिनमेकैका दत्तिर्गृह्यते, द्वितीयेऽष्टके प्रतिदिनं द्वे दत्ती एवं तृतीये तिस्रः चतुर्थे चतस्रः एवमेकैकदत्तिवृद्ध्या तावदवगन्तव्यं यावदष्टमेऽष्टके प्रतिदिनमष्टावष्टौ दत्तयो गृह्यन्ते, अस्यां हि चतुःषष्टिर्दिनानि भवन्ति । तथा नवनवमिकायां प्रतिमायां नव नवकानि भवन्ति, तत्र प्रथमे नवके प्रतिदिनमेकैका दत्तिः द्वितीये नवके प्रतिदिनं दत्तिद्वयं तृतीये नवके प्रतिदिनं दत्तित्रयं एवमेकैकदत्तिवृद्ध्या तावदवसेयं यावन्नवमे नवके प्रतिदिनं नव नव दत्तयः, अत्र चैकाशीतिर्दिनानि । तथा दशदशमिकायां प्रतिमायां दश दशकानि भवन्ति, तत्र प्रथमे दशके प्रतिदिनमेका दत्तिर्गृह्यते, द्वितीये दशके प्रतिदिनं दत्तिद्वयं, एवमेकैकदत्तिवृद्ध्या तावन्नेतव्यं यावद्दशमे दशके प्रतिदिनं दश दश दत्तयः, अत्र दिनानां शतमेकं । तदेवं नवभिर्मासैश्चतुर्विंशत्या दिनैश्चतस्रोऽप्येताः प्रतिमाः समाप्यन्ते, इह च सप्तसप्तमिकायां प्रतिमायां दत्तिपरि-

माणं षण्णवत्यधिकं शतं, अष्टाष्टमिकायामष्टाशीत्युत्तरे द्वे शते दत्तीनां, नवनवमिकायां पञ्चोत्तराणि चत्वारि शतानि, दशदशमिकायां पञ्चाशदधिकानि पञ्च शतानि दत्तीनामिति ३० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ इदानीमाचाम्लवर्धमानं तपः प्राह—'**एगे**'त्यादिगाथाद्वयं, एकादिकान्येकैकवृद्धिमन्ति पर्यन्ताभक्तार्थान्याचाम्लानि क्रियन्ते यावत्तेषामाचाम्लानां शतं परिपूर्णं भवति, एतदाचाम्लवर्धमाननामकं महातपश्चरणं, आचाम्लं वर्धमानं यत्र तपश्चरणे तदाचाम्लवर्धमानं, अयमर्थः—प्रथमं तावदाचाम्लं क्रियते तत उपवासः ततश्च द्वे आचाम्ले पुनरुपवासः त्रीण्याचाम्लानि पुनरुपवासः चत्वार्याचाम्लानि पुनरुपवासः पञ्च आचाम्लानि पुनरुपवासः एवमुपवासान्तरितान्येकोत्तरवृद्ध्या तावदाचाम्लानि वर्धनीयानि यावत्पर्यन्ते शतमाचाम्लानां कृत्वा एकमुपवासं करोतीति, इह च शतं चतुर्थानां तथा पञ्चाशदधिकानि पञ्च सहस्राण्याचाम्लानां भवन्ति, उभयमीलने वर्षाणि चतुर्दश मासास्त्रयो दिनानि च विंशतिरिति ३१ ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ अथ गुणरत्नवत्सरं तपः प्राह—'**गुणे**'त्यादिगाथाचतुष्टयं, गुणानां—निर्जरादी(मेला)नां निर्जराविशेषाणां रचनं—करणं वत्सरेण सत्रिभागवर्षेण यस्मिंस्तपसि तद्गुणरचनवत्सरं अथवा गुणा एव रत्नानि यत्र स तथा गुणरत्नो वत्सरो यत्र तद्गुणरत्नवत्सरं तपः एतस्मिन् गुणरत्नवत्सरे तपश्चरणे षोडश मासा भवन्ति, तत्र प्रथमे मासे एकान्तरा उपवासाः कर्तव्याः, तथा दिवसे निरन्तरमुत्कटुकासनेन स्थातव्यं निशायां पुनर्नित्यमेव वीरासनकेन—वीरासनोपविष्टेन तथा निशि भवितव्यमप्रावृतेन—निरावरणेनेत्यर्थः, एवं द्वितीयादिष्वपि मासेष्वेकोत्तरया वृद्ध्या तावदुपवासाः कर्तव्या यावत्षोडशे मासे षोडशोपवासा भवन्ति, अयमर्थः—प्रथमे मासे पारणकदिनान्तरित एकैक उपवासः कर्तव्यः द्वितीये मासे द्वौ द्वावुपवासौ तृतीये मासे त्रयस्त्रय उपवासाः चतुर्थे चत्वारो यावत् षोडशमासे षोडश षोडश उपवासा भवन्ति, अत्र च त्रयोदश मासाः सप्तदश दिनाधिकास्तपःकालः त्रिसप्ततिश्च दिनानि पारणककालः, एवं चायं—'पन्नरस वीसं चउवीस चेव चउवीस पन्नवीसा य । चउवीस एक्कवीसा चउवीसा सत्तवीसा य ॥ १ ॥ तीसा तेत्तीसाविय चउवीस छवीस अट्ठवीसा य । तीसा बत्तीसावि य सोलसमासेसु तवदिवसा ॥ २ ॥ पन्नरस दसऽट्ठ छप्पञ्च चउर पञ्चसु य तिन्नि तिन्नित्ति । पञ्चसु दो दो य तहा सोलसमासेसु पारणगा ॥ ३ ॥' इह च यत्र मासेऽष्टमादितपसो यावन्ति दिनानि न पूर्यन्ते तावन्त्यग्रेतनमासादाकृष्य पूरणीयानि अधिकानि चाग्रेतनमासे क्षेप्तव्यानि, तथा यत्प्रथमेत्यादिगाथायामुत्कटुकासनाद्यनुष्ठानं पूर्वमुक्तं तत्समग्रेष्वपि मासेसु करणीयं, सर्वसङ्ख्यया चास्मिंस्तपसि विंशत्यूनानि पञ्च शतानि दिनानां भवन्तीति, तदेवमपारः प्रवचनपारावारः तत्प्रतिपादिततपसां च प्रभूताः कर्तार इत्यतोऽनेकानि **स्कन्दकप्रमुख**पुरुषविशेषैराचीर्णानि तपांसि श्रूयन्ते ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ कियन्तीह वैविक्त्येन वक्तुं शक्यन्ते?, दिङ्मात्रं च किञ्चिदेतदुपदर्शितं ततः शेषाणां तपोविशेषाणामतिदेशमाह—'**तहे**'त्यादि, तथाशब्दः प्रागुक्तापेक्षया समुच्चये, अङ्गानां—आचारादीनां उपाङ्गानां—औपपातिकादीनां चैत्यवन्दनाया—ऐर्यापथिकीशक्रस्तवस्थापनार्हत्स्तवनामस्तवश्रुतस्तवसिद्धस्तवस्वरूपायाः पंचमङ्गलमहाश्रुतस्कन्धस्य आदिशब्दात्प्रकीर्णकानां च **देवेन्द्रस्तवादी**नामुपधानानि—तपोविशेषरूपाणि येन विधिना भणितानि तथैव समयात्—सिद्धान्ताद् भवन्ति ज्ञेयानि, इह च साम्प्रतं मुग्धलोकहिताय बहुश्रुतसूरिपरम्पराप्रवर्तितान्यपराण्यपरिमितानि तपांसि प्रचरन्ति दृश्यन्ते, परं नेह तानि प्रतन्यन्ते, ग्रन्थप्रपञ्चप्रसङ्गात्, तदर्थिना चास्मदुपर**चिता सामाचारी** निरीक्षणीया २७१ ॥ ७० ॥

इदानीं '**पायालकलस**'त्ति द्विसप्तत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

पणनउइ सहस्साइं ओगाहित्ता चउद्दिसिं लवणं । चउरोऽलिंजरसंठाणसंठिया होंति पायाला ॥ ७१ ॥ वलयामुह केयूरे जुयगे तह ईसरे य बोद्धवे । सववइरामयाणं कुड्डा एएसि दससइया

॥ ७२ ॥ जोयणसहस्सदसगं मूले उवरिं च होंति विच्छिन्ना । मज्झे य सयसहस्सं तत्तियमित्तं च ओगाढा ॥ ७३ ॥ पलिओवमट्ठिईया एएसिं अहिवई सुरा इणमो । काले य महाकाले वेलंब पभंजणे चेव ॥ ७४ ॥ अन्नेवि य पायाला खुड्डालिंजरगसंठिया लवणे । अट्ठ सया चुलसीया सत्त सहस्सा य सव्वेसिं ॥ ७५ ॥ जोयणसयविच्छिन्ना मूलुवरिं दस सयाणि मज्झंमि । ओगाढा य सहस्सं दसजोयणिया य सिं कुड्डा ॥ ७६ ॥ पायालाण विभागा सव्वाणवि तिन्नि तिन्नि बोद्धव्वा । हिट्ठिमभागे वाऊ मज्झे वाऊ य उदगं च ॥ ७७ ॥ उवरिं उदगं भणियं पढमगबीएसु वाउसंखुभिओ । उड्ढं वामे उदगं परिवड्ढइ जलनिही खुभिओ ॥ ७८ ॥ परिसंठिअंमि पवणे पुणरवि उदगं तमेव संठाणं । वड्ढेइ तेण उदही परिहायइऽणुक्कमेणेव ॥ ७९ ॥

जम्बूद्वीपमध्यमध्यासीनस्य मन्दराचलस्य चतसृषु पूर्वादिषु दिक्षु प्रत्येकं पञ्चनवतियोजनसहस्राणि लवणार्णवमवगाह्य अत्रान्तरे चतसृषु दिक्षु प्रत्येकमेकैकभावेन चत्वारः पातालाः—'पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्' पातालकलशाः, ते च किंसंस्थाना इत्याह—अलिञ्जरं—महापिहिडं तत्संस्थानसंस्थितास्तदाकारा इत्यर्थः ॥ ७१ ॥ अथ तेषां नामादिकमाह—'**वलये**'त्यादिगाथात्रयं, मेरोः पूर्वस्यां दिशि पातालकलशो वडवामुखो—वडवामुखनामा वलयामुखो वा, दक्षिणस्यां केयूपः केयूरो वा, **समवायाङ्गटीकायां** तु केतुकः, अपरस्यां तु यूपः उत्तरस्यामीश्वरः, एते चत्वारोऽपि सर्ववज्रमयाः—सर्वात्मना वज्रमयाः, तेषां च—सर्ववज्रमयानां कुड्यानि—ठिक्करिकाः सर्वत्र बाहल्यमधिकृत्य दश शतकानि, दश योजनशतप्रमाणानि ॥ ७२ ॥ चत्वारोऽपि ते महापातालकलशा मूले—बुध्ने उपरि—मुखे च प्रत्येकं योजनसहस्रदशकं—दश योजनसहस्राणि विस्तीर्णा भवन्ति, मध्ये—उदरप्रदेशे पुनः शतसहस्रं—योजनलक्षं विस्तीर्णाः, तथा तावन्मात्रं—योजनलक्षमात्रमवगाढा—भूमौ प्रविष्टाः, इदमुक्तं भवति—चत्वारोऽप्येते पातालकलशा एकैकं योजनलक्षमुद्वेधेन, तथा मूले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भेन, तत ऊर्द्ध्वमेकप्रादेशिक्याः श्रेण्या विष्कम्भतः प्रवर्धमानाः २ मध्ये एकैकं योजनलक्षं विष्कम्भेन, तत ऊर्द्ध्वं भूयोऽप्येकप्रादेशिक्या श्रेण्या विष्कम्भतो हीयमाना हीयमाना उपरि—मुखमूले दश योजनसहस्राणि विष्कम्भत इति ॥ ७३ ॥ साम्प्रतमेतेषां पातालकलशानामधिपतीन् देवानाह—एतेषां पातालकलशानामधिपतयः सुराः पल्योपमस्थितयो महर्धिका इमे—एवंनामानः, तद्यथा—वडवामुखे कालः केयूरे महाकालः यूपे वेलम्बः ईश्वरे प्रभञ्जन इति ॥ ७४ ॥ सम्प्रति लघुपातालकलशवक्तव्यतामाह—'**अन्नेऽवी**'त्यादिगाथाद्वयं, लवणे—लवणसमुद्रे तेषां पातालकलशानामन्तरेषु तत्र तत्र प्रदेशेषु बहवोऽन्येऽपि क्षुल्ला—लघवः पातालाः—पातालकलशाः, क्षुल्लालिञ्जरसंस्थिता—लघुपिहडकसंस्थानसंस्थिताः सन्ति, तत्र सर्वेषामपि सर्वसङ्ख्या सप्त सहस्राण्यष्टौ शतानि चतुरशीत्युत्तराणि, एकैकस्य महापातालकलशस्य परिवारे एकसप्तत्यधिकैकोनविंशतिशतसङ्ख्यानां लघुपातालकलशानां भावादिति ॥७५॥ एते च लघुपातालकलशाः प्रत्येकमर्धपल्योपमस्थितिकैर्देवैः परिगृहीताः । सम्प्रत्येतेषां प्रमाणमाह—सर्वेऽपि लघुपातालकलशा मूले—बुध्ने उपरि—मुखे प्रत्येकं योजनशतं विस्तीर्णाः, मध्ये—मध्यभागे जठरप्रदेशे दश शतानि—दश योजनशतानि विस्तीर्णाः, तथाऽवगाढा—भूमौ प्रविष्टाः सहस्रं—योजनसहस्रं, तथा 'सिं'ति एतेषां लघुपातालकलशानां कुड्यानि—ठिक्करिका बाहल्यमधिकृत्य दशयोजनकानि—दशयोजनप्रमाणानि ॥ ७६ ॥ सम्प्रति गुरूणां लघूनां च पातालकलशानां वाय्वादिविभागमाह—'**पायालाणे**'त्यादिगाथात्रयं, सर्वेषामपि गुरूणां लघूनां च पातालकलशानां त्रयस्त्रयो विभागा भवन्ति, तद्यथा—अधस्तनो मध्यम उपरितनश्च, तत्र महापातालकलशानामेकैकस्त्रिभागस्त्रयस्त्रिंश-

योजनसहस्राणि त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि त्रिभागश्च योजनस्य, लघुपातालकलशानां तु त्रीणि योजनशतानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि त्रिभागश्च योजनस्य, एतेषु च सर्वेषु महापातालकलशेषु लघुपातालकलशेषु च मध्ये प्रत्येकमधस्तने त्रिभागे वायुः मध्यमे त्रिभागे वायुरुदकं च उपरितने त्रिभागे उदकं भणितं तीर्थकरगणधरैः, तत्र तथाजगत्स्वाभाव्यादेव समकालं प्रतिनियते कालविभागे सर्वेष्वपि पातालकलशेषु प्रत्येकं प्रथमे द्वितीये च त्रिभागे बहवोऽन्येऽन्ये उदारा वायवः संमूर्च्छन्ति, तदनन्तरं क्षुभ्यन्ते, जातमहाद्भुतशक्तिकाः संत ऊर्द्धमितस्ततो विप्रसरन्तीत्यर्थः, क्षणेन च तथा परिणमन्ति यथा तैरुदकमतितरामूर्द्धमुच्छाल्यते, ततः प्रथमद्वितीयेषु त्रिभागेषु वायुः संक्षुब्धः सन्नूर्द्धमुदकं वमयति—निःसारयति, तेन चोर्द्धं निःसार्यमाणेन जलनिधिः क्षुभितः सन् परिवर्धते, परिसंस्थिते—उपशमं गते पुनः पवने पुनरप्युदकं तदेव संस्थानमाश्रयति, भूयोऽपि कलशेषु मध्ये प्रविशतीति भावः, तेन कारणेनानुक्रमेणैव परिहीयते, अहोरात्रमध्ये च द्विकृत्वः प्रतिनियते कालविभागे—पक्षमध्ये चतुर्दश्यादिषु तिथिष्वतिरेकेण ते वायवः क्षुभ्यन्ते, तेन प्रत्यहोरात्रं द्वौ वारौ पक्षमध्ये चतुर्दश्यादिषु तिथिषु वार्धिर्वर्धते हीयते चेति, एते च सर्वेऽपि गुरवो लघवश्च पातालकलशा लवणवारिनिधावेव विद्यन्ते, न पुनः शेषसमुद्रेष्विति २७२ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ इदानीं 'आहारगस्सरूवं'ति त्रिसप्तत्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

समओ जहन्नमंतरमुक्कोसेणं तु जाव छम्मासा । आहारसरीराणं उक्कोसेणं नव सहस्सा ॥ ८० ॥
चत्तारि य वाराओ चउदसपुव्वी करेइ आहारं । संसारम्मि वसंतो एगभवे दोन्नि वाराओ ॥८१॥
तित्थयररिद्धिसंदंसणत्थमत्थोवगहणहेउं वा । संसयवुच्छेयत्थं वा गमणं जिणपायमूलंमि ॥८२॥

चतुर्दशपूर्वधरैस्तथाविधप्रयोजनप्रसाधनाय विशिष्टलब्धिवशादाह्रियन्ते—निर्वर्त्यन्ते इत्याहारकाणि शरीराणि, '**कृद्बहुल**'मिति वचनात्कर्मणि वुञ्, यथा पादहारक इत्यत्र, तानि च वैक्रियशरीरापेक्षयाऽत्यन्तशुभानि स्वच्छस्फटिकशिलाशकलवदतिशुभ्रपुद्गलसमूहघटनात्मकानि पर्वतादिभिरप्यप्रतिहतानि, तत्रैतानि कदाचिल्लोके सर्वथा न भवन्त्येव, ततोऽभवनलक्षणमन्तरमेषाम्—आहारकशरीराणां जघन्यत एकः समयः उत्कर्षतः षण्मासाः, उक्तं च—"आहारगाइं लोए छम्मासा जा न होंतिवि कयाई । उक्कोसेणं नियमा एक्कं समयं जहन्नेणं ॥ १ ॥" [आहारकशरीराणि लोके षण्मासान् यावन्न भवन्त्यपि कदाचित् । उत्कर्षेण नियमात् एकं समयं जघन्येन ॥ १ ॥] यत्पुनर्जीवसमासादिषु—'आहारमिस्सजोगे वासपुहुत्तं' इत्यादिवचनत आहारकमिश्रस्य वर्षपृथक्त्वमन्तरमुक्तं तन्मतान्तरं संभाव्यते इति, यदापि भवन्ति तदापि जघन्यत एकं द्वे त्रीणि वा उत्कर्षतः सहस्रनवकं, अवगाहना चाहारकशरीरस्य जघन्यतो देशोना किञ्चिदूना रत्निः—हस्तः, तथाविधप्रयत्नभावतस्तथाऽऽरम्भकद्रव्यविशेषतश्च प्रारम्भसमयेऽपि तस्या एतावत्या एव भावात्, न ह्यौदारिकादेरिवाङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रता प्रारम्भकाले इति भावः, उत्कर्षतः पुनः परिपूर्णा रत्निः, उक्तं च **समवायाङ्गे**—"आहारगसरीरस्स जहन्नेणं देसूणा रयणी, उक्कोसेणं पडिपुण्णा रयणी"ति ॥ ८० ॥ साम्प्रतमेकजीवस्य सर्वभवेष्वेकभवे च कियन्त्याहारकशरीराणि भवन्तीत्येतत्प्रतिपादनायाह—'**चत्तारी**'त्यादि, चतुर्दशपूर्वधरः संसारे निवसन्नुत्कर्षतोऽपि वारचतुष्टयमेवाहारकशरीरं करोति, चतुर्थवेलायां कृते तद्भव एव मुक्त्यवाप्तेरिति भावः, एकस्मिंस्तु भवे वारद्वयमेवेति ॥ ८१ ॥ अथ चतुर्दशपूर्वधरोऽपि किमर्थमाहारकशरीरमारचयति ?, उच्यते, तीर्थकरपादपीठोपकण्ठगमनाय, तदपि किंनिमित्तमित्यत आह—'**तित्थयरे**'त्यादि, तीर्थकरर्द्धिसंदर्शनार्थं अर्थावग्रहणहेतोर्वा यद्वा संशयव्यवच्छेदार्थं जिनपादमूले चतुर्दशपूर्वविदो गमनं भवति, इदमैदम्पर्यमत्र—सकलत्रैलोक्यातिशायिनीमष्टमहाप्रातिहार्यादिकामनुपमामार्हन्तीं समृद्धिमखिलामालोकयितुमुत्पन्नकुतूहलस्तथाविधान् वा नवनवार्थसार्थान् जिघृक्षुः अथवा कस्मिंश्चिदर्थेऽत्यन्तगहने संदि-

हानस्तदर्थविनिश्चितये कश्चिच्चतुर्दशपूर्वविद्विदेहादिक्षेत्रवर्तिवीतरागचरणकमलमूलमाहारकशरीरेण समुत्सर्पति, न खल्वौदारिकेण वपुषा शक्यते तत्र गन्तुं, तत्र च भगवन्तमालोकितसमस्तलोकालोकमालोक्य परिनिष्ठितप्रयोजनः पुनरागत्य तमेव देशं यत्र प्राग्गच्छतौदारिकमनाबाधबुद्ध्या न्यासकवन्निक्षिप्तं स्वप्रदेशजालावबद्धं तदवस्थमास्ते ततो याचितोपकरणवद्विमुच्याहारकमुपसंहृत्यात्मप्रदेशजालं द्रागौदारिकमेवानुप्रविशति, एष च प्रारम्भात्प्रभृति विमोचनावसानः सर्वोऽप्यन्तर्मुहूर्तपरिमाणः कालो भवतीति २७३ ॥ ८२ ॥ साम्प्रतं 'देसा अणारिय'त्ति चतुःसप्तत्युत्तरद्विशततमं द्वारमाह—

सग जवण सबर बब्बर काय मुरुंडोड्ड गोण पक्कणया । अरबाग हूण रोमय पारस खस खासिया चेव ॥ ८३ ॥ दुंबिलय लउस बोक्कस भिल्लंध पुलिंद कुंच भमररुआ । कोवाय चीण चंचुय मालव दमिला कुलग्घा या ॥ ८४ ॥ केक्कय किराय हयमुह खरमुह गयतुरयमिंढयमुहा य । हयकन्ना गयकन्ना अन्नेऽवि अणारिया बहवे ॥ ८५ ॥ पावा य चंडकम्मा अणारिया निग्घिणा निरणुतावी । धम्मोत्ति अक्खराइं सुमिणेऽवि न नज्जए जाणं ॥ ८६ ॥

शकाः यवनाः शबराः बर्बराः कायाः मुरुण्डाः उड्डाः गौड्डाः पक्कणगाः अरबागाः हूणाः रोमकाः पारसाः खसाः खासिकाः द्रुम्बिलकाः लकुशाः बोक्कशाः भिल्लाः अन्ध्राः पुलिन्द्राः कुञ्चाः भ्रमररुचाः कोर्पकाः चीनाः चञ्चुकाः मालवाः द्रविडाः कुलार्घाः केकयाः किराताः हयमुखाः खरमुखाः गजमुखाः तुरङ्गमुखाः मिण्ढकमुखाः हयकर्णाः गजकर्णाश्चेत्येते देशा अनार्याः, आराद्—दूरेण हेयधर्मेभ्यो याताः—प्राप्ता उपादेयधर्मैरित्यार्याः, 'पृषोदरादय' इति रूपनिष्पत्तिः, तद्विपरीता अनार्याः, शिष्टासंमतनिखिलव्यवहारा इत्यर्थः, न केवलमेत एव, किंत्वपरेऽप्येवंप्रकारा बहवोऽनार्या देशाः **प्रश्नव्याकरणा**दिग्रन्थोक्ता विज्ञेयाः ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ अथ सामान्यतोऽनार्यदेशस्वरूपमाह—'**पावे**'त्यादि, एते सर्वेऽप्यनार्यदेशाः 'पापाः' पापं—अपुण्यप्रकृतिरूपं तद्बन्धनिबन्धनत्वात्पापाः, तथा चण्डं—कोपोत्कटतया रौद्राभिधानरसविशेषप्रवर्तितत्वादतिरौद्रं कर्म—समाचरणं येषां ते चण्डकर्माणः, तथा न विद्यते घृणा—पापजुगुप्सालक्षणा येषां ते निर्घृणाः, तथा निरनुतापिनः—समासेवितेऽप्यकृत्ये मनागपि न पश्चात्तापभाज इति भावः, किंच—येषु धर्म इत्यक्षराणि स्वप्नेऽपि सर्वथा न ज्ञायन्ते, केवलमपेयपानाभक्ष्यभक्षणागम्यगमनादिनिरताः शास्त्राद्यप्रतीतवेषभाषादिसमाचाराः सर्वेऽप्यमी अनार्यदेशा इति २७४ ॥ ८६ ॥ सम्प्रति 'आयरियदेस'त्ति पञ्चसप्तत्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

रायगिह मगह १ चंपा अंगा २ तह तामलित्ति वंगा य ३ । कंचणपुरं कलिंगा ४ वणारसी चेव कासी य ५ ॥ ८७ ॥ साकेयं कोसला ६ गयपुरं च कुरु ७ सोरियं कुसट्टा य ८ । कंपिल्लं पंचाला ९ अहिछत्ता जंगला चेव १० ॥ ८८ ॥ बारवई य सुरट्ठा ११ मिहिल विदेहा य १२ वत्थ कोसंबी १३ । नंदिपुरं संडिल्ला १४ भद्दिलपुरमेव मलया य १५ ॥ ८९ ॥ वइराड मच्छ १६ वरुणा अच्छा १७ तह मत्तियावइ दसन्ना १८ । सोत्तीमई य चेई १९ वीयभयं सिंधुसोवीरा २० ॥ ९० ॥ महुरा य सूरसेणा २१ पावा भंगी य २२ मासपुरी वट्टा २३ । सावत्थी य कुणाला २४ कोडीवरिसं च लाढा य २५ ॥ ९१ ॥ सेयवियाविय नयरी केयइअद्धं २५ ॥ च आरियं भणियं । जत्थुप्पत्ति जिणाणं चक्कीणं रामकण्हाणं ॥ ९२ ॥

राजगृहं नगरं मगधो देशः चम्पानगरी अङ्गदेशः तथा तामलिप्ती नगरी वङ्गा जनपदः काञ्चनपुरं नगरं कलिङ्गदेशः वाणारसी नगरी काशयो देशाः साकेतं नगरं कोशला जनपदः गजपुरं नगरं कुरवो देशः सौरिकं नगरं कुशार्तो देशः काम्पिल्यं नगरं पाञ्चालो देशः अहिच्छत्रा नगरी जङ्गलो देशः द्वारवती नगरी सुराष्ट्रो देशः मिथिला नगरी विदेहा जनपदः वत्सा देशः कौशाम्बी नगरी नन्दिपुरं नगरं शण्डिल्यो शाण्डिल्या वा देशः भद्दिलपुरं नगरं मलयादेशः वैराटो देशो वत्सा राजधानी, अन्ये तु वत्सा देशो वैराटं पुरं नगरमित्याहुः, वरुणानगरं अच्छादेशः, अन्ये तु वरुणेषु अच्छपुरीत्याहुः, तथा मृत्तिकावती नगरी दशार्णो देशः शुक्तिमती नगरी चेदयो देशः वीतभयं नगरं सिन्धुसौवीरा जनपदः मथुरा नगरी सूरसेनाख्यो देशः पापा नगरी भङ्गयो देशः मासपुरी नगरी वर्तो देशः, अन्ये त्वाहुः—चेदिषु सौक्तिकावती वीतभयं सिन्धुषु सौवीरेषु मथुरा सूरसेनेषु पापाः भङ्गिषु मासपुरीवट्टेति, तदतिव्यवहृतं, परं बहुश्रुतसंप्रदायः प्रमाणं, तथा श्रावस्ती नगरी कुणालादेशः कोटीवर्षं नगरं लाढादेशः श्वेतम्बिका नगरी केकयजनपदस्यार्धं, एतावदर्धषड्विंशतिजनपदात्मकं क्षेत्रमार्यं भणितं, कुत इत्याह—'**जत्थुप्पत्ती**'त्यादि, यस्मादत्र एतेष्वर्धषड्विंशतिसङ्ख्येषु जनपदेषूत्पत्तिर्जिनानां—तीर्थकराणां चक्रिणां—चक्रवर्तिनां रामाणां—बलदेवानां कृष्णानां—वासुदेवानां च तत आर्यं, एतेन क्षेत्रस्यार्यानार्यव्यवस्था दर्शिता—यत्र तीर्थकरादीनामुत्पत्तिस्तदार्यं शेषमनार्यमिति, **आवश्यकचूर्णौ** पुनरित्थमार्यानार्यव्यवस्था उक्ता—"जेसु केसुवि पएसेसु मिहुणगादिपइट्ठिएसु हक्काराइया नीई परूढा ते आरिया, सेसा अणायरिया" इति, एते च प्रत्यासत्त्या भरतक्षेत्रवर्तिन एवार्या उक्ताः, उपलक्षणत्वाच्चैषामन्येऽपि महाविदेहान्तर्वर्तिविजयमध्यमखण्डादिष्वमी बहवो द्रष्टव्या इति २७५ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ इदानीं '**सिद्धेगतीसगुण**'त्ति षट्सप्तत्यधिकद्विशततमं द्वारमाह—

नव दरिसणंमि ९ चत्तारि आउए ४ पंच आइमे अंते ५ । सेसे दो दो भेया ८ खीणभिलावेण इगतीसं ॥ ९३ ॥ पडिसेहण संठाणे य वन्नगंधरसफासवेए य । पण ५ पण ५ दु २ पण ५ ट्ठ ८ तिहा एगतीसमकाय १ ऽसंग २ ऽरुहा ३ ॥ ९४ ॥

दर्शने—दर्शनावरणीये कर्मणि चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शनावरणनिद्रानिद्रानिद्राप्रचलाप्रचलाप्रचलास्त्यानर्धिलक्षणा नव भेदाः तथाऽऽयुषि नारकतिर्यङ्नरामरायुर्लक्षणाश्चत्वारः तथाऽऽदिमे—ज्ञानावरणीये मतिश्रुतावधिमनःपर्यवकेवलज्ञानावरणीयस्वरूपाः पञ्च अन्त्येऽप्यन्तरायाख्ये कर्मणि दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायरूपाः पञ्चैव भेदाः, शेषे च कर्मचतुष्के प्रत्येकं द्वौ द्वौ भेदौ, तत्र वेदनीये सातासातात्मकौ मोहनीये दर्शनमोहनीयचारित्रमोहनीयलक्षणौ नामकर्मणि शुभनामाशुभनामकौ गोत्रे चोच्चैर्गोत्रनीचैर्गोत्राभिधौ भेदौ भवत इति, तदेवमेते सर्वेऽपि भेदाः क्षीणाभिलापेन—क्षीणशब्दविशेषितत्वेन प्रोच्चार्यमाणा एकत्रिंशत्सङ्ख्याः सिद्धानां गुणा भवन्ति, क्षीणचक्षुर्दर्शनावरण इत्यादिकश्चाभिलापः कार्यः ॥ ९३ ॥ अथवा प्रकारान्तरेणैकत्रिंशत्सिद्धगुणानाह—'**पडिसेहे**'त्यादि, प्रतिषेधेन—निषेधेन संस्थानवर्णगन्धरसस्पर्शवेदानां क्रमेण पञ्चपञ्चद्विपञ्चाष्टत्रिभेदानां तथा अकायासङ्गारुहपदत्रितयेन चैकत्रिंशत्सिद्धगुणा भवन्ति, तत्र संतिष्ठन्ते एभिरिति संस्थानानि—आकाराः, तानि च पञ्च परिमण्डलवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रायतभेदात्, तत्र परिमण्डलं संस्थानं बहिर्वृत्ततावस्थितप्रदेशजनितमन्तःशुषिरं यथा वलयस्य, तदेवान्तः पूर्णं वृत्तं यथा दर्पणस्य, त्र्यस्रं—त्रिकोणं यथा शृङ्गाटकस्य, चतुरस्रं—चतुष्कोणं यथा स्तम्भाधारकुम्भिकायाः, आयतं—दीर्घं यथा दण्डस्य, घनप्रतरादिप्रतिभेदव्याख्या च **बृहदुत्तराध्ययनटीकादिभ्योऽ**वसेया, तथा वर्णाः पञ्च श्वेतपीतरक्तनीलकालभेदात्, गन्धो द्विधा—सुरभीतरभेदात्, रसाः पञ्च तिक्तकटुकषायाम्लमधुरभेदात्,

स्पर्शा अष्टौ गुरुलघुमृदुकर्कशशीतोष्णस्निग्धरूक्षभेदात्, वेदास्त्रयः स्त्रीपुंनपुंसकभेदात्, तथा सिद्धा अकाया—औदारिकादिकायपञ्चकविप्रमुक्ताः तेषां सिद्धत्वप्रथमसमय एव सर्वात्मना त्यक्तत्वात्, तथा असङ्गा—बाह्याभ्यन्तरसङ्गरहितत्वात्, तथा अरुहा—न रोहन्ति भूयः संसारे समुत्पद्यन्ते इत्यरुहाः, संसारकारणानां कर्मणां निर्मूलकाषंकषितत्वात्, उक्तं च—"दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः । कर्मबीजे तथा दग्धे, न रोहति भवाङ्कुरः ॥ १ ॥" तदेवमष्टाविंशतिसङ्ख्यानां संस्थानादीनां निषेधादकायत्वासङ्गत्वारुहत्वविधानाच्च सिद्धानामेकत्रिंशद्गुणा भवन्ति । संस्थानाद्यभावाकायत्वादिसद्भावौ च सिद्धानां सुप्रसिद्धावेव, तथा चाचाराङ्गे—"से न दीहे न वट्टे न तंसे न चउरंसे न परिमंडले न किण्हे न नीले न लोहिए न हालिद्दे न सुक्किले न सुब्भिगंधे न दुब्भिगंधे न तित्ते न कडुए न कसाए न अंबिले न महुरे न कक्खडे न मउए न गरुए न लहुए न सीए न उण्हे न निद्धे न लुक्खे न काए न संगे न रुहे न इत्थीए न पुरिसे न नपुंसे" इत्यादि, एतच्च सिद्धगुणप्रतिपादकद्वारं प्रकृष्टमङ्गलभूतं शास्त्रस्य शिष्यप्रशिष्यादिवंशगतत्वेनाव्यवच्छित्तिर्भूयादिति अन्तमङ्गलत्वेन पर्यन्ते सूत्रकारेणोपन्यस्तमिति २७६ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ तदेवं व्याख्यातानि षट्सप्तत्यधिकद्विशतसङ्ख्यानि द्वाराणि, तद्व्याख्यानाच्च समर्थितः समग्रोऽप्ययं ग्रन्थः ॥ सांप्रतं प्रस्तुतप्रकरणकर्ता निजान्वयप्रकटनपूर्वकं स्वकीयं नाम प्रदर्शयन्नेतत्प्रकरणे कारणमात्मनोऽनुद्धतत्वं च प्रतिपादयितुमाह—

धम्मधुरधरणमहावराहजिणचंदसूरिसिस्साणं । सिरिअम्मएवसूरीण पायपंकयपराएहिं ॥ ९५ ॥ सिरिविजयसेणगणहरकणिट्ठजसदेवसूरिजिट्ठेहिं । सूरिनेमिचंदसूरिहिं सविणयं सिस्सभणिएहिं ॥ ९६ ॥ समयरयणायराओ रयणाणं पिव समत्थदाराइं । निउणनिहालणपुव्वं गहिउं संजत्ति-

एहिं व ॥ ९७ ॥ पवयणसारुद्धारो रइओ सपरावबोहकज्जंमि । जंकिंचि इह अजुत्तं बहुस्सुआ तं विसोहंतु ॥ ९८ ॥ जुम्मं ।

धर्मः—सर्वज्ञप्रणीतः स एव जीवादिपदार्थाधारत्वेन धरा—पृथिवी तस्या यदुद्धरणं—स्वरूपभ्रंशरक्षणाद्यथावस्थितत्वेनावस्थापनं तद्विषये महावराहा—आदिवराहा ये श्रीजिनचन्द्रसूरयस्तच्छिष्याणां श्रीआम्रदेवसूरीणां पादपङ्कजपरागैः—क्रमकमलकिञ्जल्कभूतैः श्रीमद्विजयसेनगणधरकनिष्ठैर्यशोदेवसूरीणां च ज्येष्ठैः श्रीनेमिचन्द्रसूरिभिः सविनयं शिष्यभणितैः सांयात्रिकैरिव—प्रावहणिकैरिव समयरत्नाकरात्—सिद्धान्तसमुद्राद्रत्नानीव सदर्थानि—शोभनाभिधेयानि षट्सप्तत्युत्तरद्विशतसङ्ख्यानि द्वाराणि निपुणनिभालनपूर्वं गृहीत्वा प्रवचनसारोद्धारो नाम ग्रन्थः स्वपरावबोधकार्यनिमित्तं रचितो—निर्मितः, यच्चेह किञ्चिदयुक्तमुक्तं तद्बहुश्रुता विशोधयन्तु ॥ इह यद्यपि यद्भवितव्यं तदेव भवति तथापि शुभाशयफलत्वाच्छोभनार्थेष्वाशंसा विधेयेति दर्शनार्थमाशंसां कुर्वन्नाह—

जा विजयइ भुवणत्तयमेयं रविससिसुमेरुगिरिजुत्तं । पवयणसारुद्धारो ता नंदउ बहु पढिज्जंतो ॥ १५९९ ॥

यावदेतद्विजयते भुवनत्रयं—स्वर्गमर्त्यपाताललक्षणं रविशशिसुमेरुगिरियुक्तं—दिनकरतुहिनकरसुरगिरिपरिगतं तावदयं प्रवचनसारोद्धारग्रन्थो बुधैः—तत्त्वविबोधबन्धुरबुद्धिभिः पठ्यमानो नन्दतु—शिष्यप्रशिष्यपरम्पराप्रचारितरूपां समृद्धिमासादयतु ॥ १५९९ ॥ (ग्रन्थाग्रं १८०००) इति श्रीसिद्धसेनसूरिविरचिता प्रवचनसारोद्धारवृत्तिः समाप्ता ॥

सिद्धान्तादिविचित्रशास्त्रनिकरव्यालोकनेन कचित्, काप्यात्मीयगुरूपदेशवशतः स्वप्रज्ञया च कचित्। ग्रन्थेऽस्मिन् गहनेऽपि शिष्यनिवहैरत्यर्थमभ्यर्थितस्तत्त्वज्ञानविकाशिनीमहमिमां वृत्तिं सुबोधां व्यधाम् ॥ १ ॥ मेधामन्दतया चलाचलतया चित्तस्य शिष्यावलीशास्त्रार्थप्रतिपादनादिविषयव्याक्षेपभूयस्तया। यत्सिद्धान्तविरुद्धमत्र किमपि ग्रन्थे निबद्धं मया, तद् भूतावहितैः प्रपञ्चितहितैः शोध्यं सुधीभिः स्वयम् ॥ २ ॥ श्रीचन्द्रगच्छगगने प्रकटितमुनिमण्डलप्रभाविभवः। उदगान्नवीनमहिमा श्रीमदभयदेवसूरिरविः ॥ ३ ॥ तार्किकागस्त्यविस्तारिसत्प्रज्ञाचुलुकैश्चिरम्। वर्धते पीयमानोऽपि, येषां वादमहार्णवः ॥ ४ ॥ तदनु धनेश्वरसूरिर्जज्ञे यः प्राप पुण्डरीकाख्यः। निर्मथ्य वादजलधिं जयश्रियं मुञ्जनृपपुरतः ॥ ५ ॥ भास्वानभून्नवीनः श्रीमदजितसिंहसूरिरथ यस्य। तपसोल्लासितमहिमा ज्ञानोद्योतः क न स्फुरितः ? ॥ ६ ॥ श्रीवर्धमानसूरिस्ततः परं गुणनिधानमजनिष्ट। अतनिष्ट सोममूर्तेरपि यस्य सदा कलाविभवः ॥ ७ ॥ अथ देवचन्द्रसूरिः श्रीमान् गोभिर्जगज्जनं धिन्वन्। रजनीजानिरिवाजनि नास्पृश्यत यः परं तमसा ॥ ८ ॥ श्रीचन्द्रप्रभमुनिपतिरवति स ततः स्वगच्छमच्छमनाः। अचलेन येन महता सुचिरं चक्रे क्षमोद्धरणम् ॥ ९ ॥ अथ भद्रभुवोऽभूवन्, श्रीभद्रेश्वरसूरयः। ये दधुर्विधुतारीणि, तपांसि ज यशांसि च ॥ १० ॥ शिष्यास्तेषामभवन् श्रीमदजितसिंहसूरयः शमिनः। भ्रमरहितैः कुसुमैरिव शिरसि सदा यैः स्थितं गुणिनाम् ॥ ११ ॥ श्रीदेवप्रभसूरिप्रभवोऽभूवन्नथोन्मथितमोहाः। सूरिषु रेखा येषामाद्यैव बभूव भूवलये ॥ १२ ॥ अप्रमेयप्रमेयोर्मिनिर्माणेऽर्णवसन्निभाः। यैः प्रमाणप्रकाशोऽयं, मथ्यते विबुधैर्ननु ॥ १३ ॥ श्रीश्रेयांसचरित्रादिप्रबन्धाङ्गनसङ्गिनी। यद्वाणी लास्यमुल्लास्य, कस्य नो मुदमादधे ? ॥ १४ ॥ प्रज्ञावैभवजृंभणादहरहर्देवेज्यसब्रह्मभिर्यैर्वाग्ब्रह्म विनेयवृन्दहृदयक्षेत्रान्तरुप्तं तथा। नित्याभ्यासघनाम्बुवृष्टिघटनादङ्कूरितं पूर्णतामायातं फलति स्म वादिविजयैर्दत्तप्रमोदं यथा ॥ १५ ॥ नाम्नाव्यंत कति स्मयोद्धुरधियो यद्गद्यगुम्फोर्मिभिः, यद्वाग्वैभवभङ्गिभिः कति नहि प्राप्यन्त हर्षं नृपाः। यत्तीव्रव्रतमुद्रया कति न चानीयन्त चित्रं जना, यद्वा किं बहु जल्पितेन निखिलं यत्कृत्यमत्यद्भुतम् ॥ १६ ॥ तेषां गुणिषु गुरूणां शिष्यः श्रीसिद्धसेनसूरिरिमाम्। प्रवचनसारोद्धारस्य वृत्तिमकरोदतिस्पष्टाम् ॥ १७ ॥ करिसागररविसङ्ख्ये १२४८ श्रीविक्रमनृपतिवत्सरे चैत्रे। पुष्यार्कदिने शुक्लाष्टम्यां वृत्तिः समाप्ताऽसौ ॥ १८ ॥ तारकमुक्तोच्चूले शशिकलशे गगनमरकतच्छत्रे। दण्ड इव भवति यावत् कनकगिरिर्जयतु तावदियम् ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्विद्वद्धुरन्धरनेमिचन्द्राचार्यकृतमूलः

श्रीमत्सिद्धसेनसूरिपुरन्दरसूत्रितवृत्तियुतः

श्रीमान् प्रवचनसारोद्धारः समाप्तिमगमत्

श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाई जैनपुस्तकोद्धारे ग्रन्थाङ्कः ६४

विषयानुक्रमणिका.

॥ ४५१ ॥

साक्षिगाथाद्यकाराद्यनुक्रमः ।

विशेषनामानि.

क्षेत्रनामानि.

अथ शास्त्रनामानि.

शास्त्रनाम		शास्त्रनाम		शास्त्रनाम		शास्त्रनाम	
अनुयोगद्वारचूर्णिः	८–४०७	आचाराङ्गम्	२१६–४४७	उपासकदशाः	२९३	कल्पव्यवहारः	२४९
,, टीका	३१९	आवश्यकचूर्णिः	४३–५६–७१	ओघनिर्युक्तिः	१६६–१९०	छेदग्रन्थः	२१९
अनुयोगद्वारमूलटीका०	३०३		४४६–१०७–२४०		२२०–२२३	जीतकल्पः	१३०–२१९–२२१
अनुयोगद्वारसूत्रम्	४–३०३		२९६–३३९	औपपातिकम्	१७	जीवसमासः	३८५–४४५
अनुयोगद्वाराणि	८५	आवश्यकटिप्पनकं	९७	कर्मप्रकृतिपटः	४१४	जीवाभिगमः	१६–१७–३१
अन्तकृद्दशाः	४३७–४३८	आवश्यकनिर्युक्तिः	९१–३६९	कर्म्मप्रकृतिः	१९७–२०१–३६९		३७–३१०–४२९
अष्टमाङ्गम्	४४२	आवश्यकम्	९२–१९४–३२०	कर्मस्तवः	३६८	तन्दुलवैचारिकं	२१४
आचारप्रकल्पः	२४९		३६१–३९१	कल्पः	२४०	तत्त्वार्थभाष्यम्	२१२–३३५
आचाराङ्गटीका	६१–२७३	आवश्यकवृत्तिः	३६	कल्पचूर्णिः	१६६–१७४–१७६		३३८
	३५५	आवश्यकसूत्रम्	७६		१९२	तत्त्वार्थमूलटीका	३८–३२७
आचाराङ्गनिर्युक्तिः	२०८	उत्तराध्ययनचूर्णिः	३००	कल्पभाष्यम्	१७१–१७३	तत्त्वार्थः	७७–१७९–१९५

शास्त्रनाम		शास्त्रनाम		शास्त्रनाम		शास्त्रनाम	
त्रिषष्टिचरितम्	८५	निशीथम्	२६–२२१–२३०–	पाठोदूखलः	२५२	बृहदुत्तराध्ययनवृत्तिः	४४७
दशवैकालिकम्	२२३		२३२–२४९–४१०	पज्ञप्तिटीका	४२०	भगवती	१३–३०८–३२२–
दशाश्रुतस्कन्धः	३३–२४९–	पञ्चकल्पचूर्णिः	१७४	प्रज्ञप्तिः	३१०–३२१–३२६		३२६
	२९३	पञ्चकल्पबृहद्भाष्यं	२३३	प्रज्ञापना	११५–२५०–२७२	भरत (सूत्र) वृत्तिः	३१३
देवेन्द्रस्तवः	४४३	पञ्चवस्तु	२२३–२२९–२६१		२८६–२८७–३२०–३१९	महानिशीथं	४१९
द्वीपसागरप्रज्ञप्तिसङ्ग्रहणी	४२९	पञ्चवस्तुकम्	१६६–१७१–		३२०–३२६–३३०–३३३	योगशास्त्रम्	८५
नन्दिः	४२२		२२४		३३४–३३५–३३८–३३९	योनिप्राभृतम्	१८१
नमस्कारवलयकः	१६	पञ्चसङ्ग्रहः	३२४–३८५		३४०–३६५–३६६-३८५-	ललितविस्तरा	१२
निर्वाणकलिका	९५	पञ्चाशकम्	४४१		३८७	वसुदेवचरितं	२६०
निशीथचूर्णिः	२७–१६६-१८९-	पञ्चाशकवृत्तिः	२१७	प्रज्ञापनामूलटीका	३२७–३३०	वादमहार्णवः	१७–४४८
	१९१–२२९–२३२–२५४–	प्रद्युम्नप्रभचरित्रम्	४४०	प्रमाणप्रकाशः	१७–४४८	विपाकसूत्रं	२०८
	२९७–४०३	पाक्षिकवृत्तिः	४३	प्रश्नव्याकरणम्	४४६	विशेषणवती	३२४–३२६

॥ श्रीजिनाय नमः ॥

श्रीमन्नेमिचन्द्रसूरिप्रवरनिर्मितः प्रवचनसारोद्धारः ।

नमिऊण जुगाइजिणं वोच्छं भव्वाण जाणणनिमित्तं । पवयणसारुद्धारं गुरूवएसा समासेणं ॥ १ ॥ चिइवंदण[1] वंदणयं[2] पडिकमणं[3] पच्चक्खाण[4]मुस्सग्गो[5] । चउवीससमहियसयं गिहिपडिक्कमाइयाराणं[6] ॥ २ ॥ भरहंमि भूयसंपइभविस्सतित्थंकराण नामाइं । एरवयंमिवि ताइं जिणाण संपइभविस्साणं ॥ ३ ॥ उसहाइजिणिंदाणं आइमगणहरपवित्तिणीनामा । अरिहंतऽज्जणठाणा[10] जिणजणणीजणयनाम[11] गई[12] ॥ ४ ॥ उक्किट्ठजहण्णेहिं संखा विहरंततित्थनाहाणं[13] । जम्मसमएऽवि संखा उक्किट्ठ[14]जहण्णिया तेसिं ॥ ५ ॥ जिणगणहर[15] मुणि[16] समणी[17] वेउव्विय[18] वाइ[19] अवहि[20] केवलिणो[21] । मणनाणि[22] चउदसपुव्वि[23] सड्ढ[24] सड्ढीण[25] संखा उ ॥ ६ ॥ जिणजक्खा[26] देवीओ[27] तणुमाणं[28] लंछणाणि[29] वन्ना[30] य । वयपरिवारो[31] सव्वाउयं[32] च सिवगमणपरिवारो[33] ॥ ७ ॥ निव्वाणगमणठाणं[34] जिणंतराइं[35] च तित्थवुच्छेओ[36] । दस[37] चुलसी वा आसायणाउ[38] तह पाडिहेराइं[39] ॥ ८ ॥ चउतीसाइसयाणं[40] दोसा अट्ठारस[41]रिहचउक्कं[42] । निक्खमणे[43] नाणंमि[44] य निव्वाणंमि य जिणाणं[45] तवो ॥ ९ ॥ भाविजिणेसर[46]जीवा संखा

उड्ढाहतिरियसिद्धाणं । तह एक्कसमयसिद्धाण ते य पन्नरसभेएहिं ॥ १० ॥ अवगाहणाय सिद्धा उक्किट्ठजहन्नमज्झिमाए य । गिहिलिंगअन्नलिंगस्सलिंगसिद्धाणं संखा उ ॥ ११ ॥ बत्तीसाई सिज्झंति अविरयं जाव अट्ठअहियसयं । अट्ठसमएहिं एक्केक्कूणं जावेक्कसमयंतं ॥ १२ ॥ थीवेए पुंवेए नपुंसए सिज्झमाणपरिसंखा । सिद्धाणं संठाणं अवठिइठाणं च सिद्धाणं ॥ १३ ॥ अवगाहणा य तेसिं उक्कोसा मज्झिमा जहन्ना य । नामाइ चउण्हंपि हु सासयजिणनाहपडिमाणं ॥ १४ ॥ उवगरणाणं संखा जिणाण थविराण साहुणीणं च । जिणकप्पियाण संखा उक्किट्ठा एगवसहीए ॥ १५ ॥ छत्तीसं सूरिगुणा विणओ बावन्नभेयपडिभिन्नो । चरणं करणं जंघाविज्जाचारणगमणसत्ती ॥ १६ ॥ परिहारविसुद्धि अहालंदा निज्जामियाण अडयाला । पणवीस भावणाओ सुहाउ असुहाउ पणवीसं ॥ १७ ॥ संखा महव्वयाणं किइकम्माण य दिणे तहा खित्ते । चारित्ताणं संखा ठियकप्पो अठियकप्पो य ॥ १८ ॥ चेइयं पुत्थयं दंडयं तणं चम्मं दुसाइ पंच पत्तेयं । पंच अवग्गहभेया परीसहा मंडली सत्त ॥ १९ ॥ दसठाणववच्छेओ खवगस्सेढी य उवसमस्सेढी । थंडिल्लाण सहस्सो अहिओ चउसहियवीसाए ॥ २० ॥ पुव्वाणं नामाइं पयसंखासंजुयाइं चउदसवि । निग्गंथा समणावि य पत्तेयं पंच पंचेव ॥ २१ ॥ गासेसणाण पणगं पिंडे पाणे य एसणा सत्त । भिक्खारिया वीहीणमट्ठगं पायछित्ताणं ॥ २२ ॥ सामायारी ओहंमि पयविभागंमि तह य दसहा उ (चक्कवालंमि) । निग्गंथत्तं जीवस्स पंचवाराओ भववासे ॥ २३ ॥ साहुविहारसरूवं अप्पडिबद्धो य सो विहेयव्वो । जायाअजायकप्पो परिठवणुच्चारकरणदिसा ॥ २४ ॥ अट्ठारस पुरिसेसुं वीसं इत्थीसु दस नपुंसेसुं । पव्वावणाअणरिहा तह वियलंगस्सरूवा य ॥ २५ ॥ जंमुलं जइकप्पं वत्थं सेज्जायरस्स पिंडो य । जत्तिय सुत्ते सम्मं जह

निग्गंथावि चउगइया ॥ २६ ॥ खित्ते मग्गे काले तहा पमाणे अईयमकप्पं । दुहसुहसेज्जचउक्कं तेरस किरियाण ठाणाइं ॥ २७ ॥ एगंमि बहुभवेसु य आगरिसा चउविहेऽवि सामइए । सीलंगाणऽट्ठारस सहस्स नयसत्तगं चेव ॥ २८ ॥ वत्थग्गहणविहाणं ववहारा पंच तह अहाजायं । निसिजागरणंमि विही आलोयणदाययऽन्नेसा ॥ २९ ॥ गुरुपमुहाणं कीरइ असुद्धसुद्धेहिं जत्तियं कालं । उवहीधोयणकालो भोयणभाया वसहिसुद्धी ॥ ३० ॥ संलेहणा दुवालस वरिसे वसहेण वसहिसंगहणं । उसिणस्स फासुयस्सवि जलस्स सचित्तयाकालो ॥ ३१ ॥ तिरिइत्थीओ तिरियाण माणवीओ नराण देवीओ । देवाण जंगुणाओ जत्तियमेत्तेण अहियाओ ॥ ३२ ॥ अच्छेरयाण दसगं चउरो भासा उ वयणसोलसगं । मासाण पंच भेया भेया वरिसाण पंचेव ॥ ३३ ॥ लोगसरूवं सन्नाओ तिन्नि चउरो व दस व पन्नरस । तह सत्तसट्ठिलक्खणभेअविसुद्धं च सम्मत्तं ॥ ३४ ॥ एगविह दुविह तिविहं चउहा पंचविह दसविहं सम्मं । दव्वाइकारगाईउवसमभेएहिं वा सम्मं ॥ ३५ ॥ कुलकोडीणं संखा जीवाणं जोणिलक्ख चुलसीई । तेक्कालाईवित्तत्थविवरणं सड्ढपडिमाउ ॥ ३६ ॥ धन्नाणमबीयत्तं खेत्ताईयाण तह अचित्तत्तं । धन्नाइं चउवीसं मरणं सत्तरसमेयं च ॥ ३७ ॥ पलिओवमं अयरऽवसप्पिणीण उस्सप्पिणीणवि सरूवं । दव्वे खेत्ते काले भावे पोग्गलपरावट्टो ॥ ३८ ॥ पन्नरस कम्मभूमी अकम्मभूमीउ तीसं अट्ठ मया । दोन्नि सया तेयाला भेया पाणाइवायस्स ॥ ३९ ॥ परिणामाणं अट्ठोत्तरसयं बंभमट्ठदसभेयं । कामाण चउवीसा दस पाणा दस य कप्पदुमा ॥ ४० ॥ नरया नेरइयाणं आवासा वेयणाऽऽउतणुमाणं । उप्पत्तिनासविरहो लेसाऽवहि परमहम्मा य ॥ ४१ ॥ नरयुवट्टाणं लद्धिसंभवो तेसु जेसि उववाओ । संखा उप्पज्जंताण तह य उवट्टमाणाणं ॥ ४२ ॥

[१८५]कायठिई [१८६]भवठिइओ एगिंदियविगलसन्निजीवाणं । [१८७]तणुमाणमेसि इंदियसरूव[१८८]विसया य [१८९]लेसाओ ॥ ४३ ॥ [१९०]एयाणं जत्थ गई जत्तो ठाणेहि [१९१]आगई एसिं । उप्पत्ति[१९२]मरणविरहो जायंत[१९३]मरंतसंखा य ॥ ४४ ॥ भवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणवासिदेवाणं । [१९४]ठिई [१९५]भवण [१९६]देहमाणं [१९७]लेसाओ [१९८]ओहिनाणं च ॥ ४५ ॥ [१९९]उप्पत्तीए तहुव[२००]वट्टणाय विरहो इमाण [२०१]संखा य । जम्मि य एयाण [२०२]गई जत्तो वा [२०३]आगई एसिं ॥ ४६ ॥ विरहो [२०४]सिद्धिगईए जीवाणाहारगहण[२०५]ऊसासा । तिन्नि सया तेसट्ठा [२०६]पासंडीणऽट्ठ य [२०७]पमाया ॥ ४७ ॥ [२०८]अरहाहिवा [२०९]हलहरा [२१०]हरिणो पडिवासु[२११]देवरायाणो । रयणाइ [२१२]चउद्दस [२१३]नव निहीओ तह जीवसं[२१४]खाओ ॥ ४८ ॥ कम्माइं [२१५]अट्ठ तेसिं उत्तरपयडीण [२१६]अट्ठवन्नसयं । बंधोदयाणुदी[२१७]रणसत्ताण य किंपि हु सरूवं ॥ ४९ ॥ कम्मट्ठिइ [२१८]सबाहा बायालीसा उ पुण्ण[२१९]पयडीओ । बासी य [२२०]पावपयडीओ [२२१]भावछक्कं सपडिभेयं ॥ ५० ॥ [२२२]जीवाण [२२३]अजीवाण य [२२४]गुणाण तह [२२५]मग्गणाण पत्तेयं । चउदसगं [२२६]उवओगा बारस [२२७]जोगा य पण्णरस ॥ ५१ ॥ परलोगगई [२२८]गुणठाणएसु तह ताण [२२९]कालपरिमाणं । नरयतिरिनरसुराणं उक्कोसविउ[२३०]व्वणाकालो ॥ ५२ ॥ सत्तेव [२३१]समुग्घाया [२३२]छप्पज्जत्तीऽण[२३३]हारया चउरो । सत्त [२३४]भयट्ठाणाइं [२३५]छब्भासा अप्पसत्थाओ ॥ ५३ ॥ भंगा गिहि[२३६]वयाणं अट्ठारस पाव[२३७]ठाणगाइंपि । मुणि[२३८]गुण सत्तावीसा इगवीसा [२३९]सावयगुणाणं ॥ ५४ ॥ तेरिच्छीणुक्किट्ठा [२४०]गब्भठिई तह य सा [२४१]मणुस्सीणं । गब्भस्स य [२४२]कायठिई गब्भट्ठियजीव[२४३]आहारो ॥ ५५ ॥ रिउरुहिरसुक्कजोए जत्तियकालेण [२४४]गब्भसंभूई । जत्तिय पुत्ता [२४५]गब्भे जत्तिय पियरो य [२४६]पुत्तस्स ॥ ५६ ॥ महिला गब्भअजोगा जेत्तियकालेणऽबीयओ [२४७]पुरिसो । सुक्काईण सरीरट्ठियाण सव्वाण परि[२४८]माणं ॥ ५७ ॥ सम्मत्ताईणुत्तमगुणाण लाहंतरं [२४९]जमुक्कोसं । न लहंति माणुसत्तं सत्ता जेऽणंतरु[२५०]व्वट्टा ॥ ५८ ॥ पुव्वंगपरी[२५१]माणं माणं [२५२]पुव्वस्स लवणसि[२५३]हमाणं । उस्सेहआयअंगुलपमाणअंगुल[२५४]पमाणाइं ॥ ५९ ॥ तम[२५५]कायसरूवमणंत[२५६]छक्कगं अट्ठगं निमि[२५७]त्ताणं । माणु[२५८]म्माणपमाणं अट्ठारस भक्खभो[२५९]ज्जाइं ॥ ६० ॥ छट्ठाणवुड्ढि[२६०]हाणी अवहरिउं [२६१]जाइ नेव तीरंति । [२६२]अंतरदीवा जीवाजीवाणं [२६३]अप्पबहुयं च ॥ ६१ ॥ संखा निस्सेसजुगप्पहाणसूरीण वीरजिण[२६४]तित्थे । ओसप्पिणिअन्तिमजिणतित्थअविच्छे[२६५]यमाणं च ॥ ६२ ॥ [२६६]देवाणं पवियारो सरूवमट्ठण्ह [२६७]कण्हराईणं । सज्झायस्स [२६८]अकरणं नंदीसरदीवठिइ[२६९]भणणं ॥ ६३ ॥ [२७०]लद्धीओ [२७१]तव [२७२]पायालकलस आहारग[२७३]स्सरूवं च । देसा [२७४]अणारिया [२७५]आरिया य सिद्धेगतीस[२७६]गुणा ॥ ६४ ॥ तेसट्ठीदारगाहाओ ॥ समयसमुद्धरियाणं आसत्थसमत्तिमेसि दाराणं । नामुक्कित्तणपुव्वा तव्विसयवियारणा नेया ॥ ६५ ॥

[सोलस पुण आगारा दोसा एगूणवीस उस्सग्गे । छच्चिय निमित्त हुंति य पंचेव य हेयवो भणिया ॥ १ ॥ अहिगारा पुण बारस दंडा पंचेव होंति नायव्वा । तिन्नेव वंदणिज्जा थुइओ पुण होंति चत्तारि ॥ २ ॥ तिन्निनिसीहीएमाइ तीस तह संपयाओ सत्तणऊ । चियवंदणंमि नेयं सत्तणऊसयं तु ठाणाणं ॥ ३ ॥ अगणीओ छिंदिज्ज व बोहीखोहाइ दीहडक्को वा । इय एवमाइएहिं अब्भग्गो होज्ज [१]उस्सग्गो ॥४॥] तिन्नि निसीहि[१]य तिन्नि य प[२]याहिणा तिन्नि चेव य प[३]णामा । तिविहा [४]पूया य तहा अवत्थतिय[५]भावणं चेव ॥६६॥ तिदिसिनिरि[६]क्खणविरई तिविहं भूमीपम[७]ज्जणं चेव । वन्नाइतियं [८]मुद्दातियं च तिविहं च पणि[९]हाणं ॥६७॥ इय दहतियसंजुत्तं वंदणयं जो जिणाण तिकालं । कुणइ नरो उवउत्तो सो पावइ निज्जरं विउलं ॥६८॥ घरजिणहरजिणपूयावावारच्चायओ निसीहितिगं । पुप्फक्खयत्थुईहिं तिविहा पूया मुणेयव्वा ॥६९॥ होइ [१]छउम-

(१) अव्याख्याता अननुमताः सोपयोगाश्च गाथा एताः लिखितेष्वादर्शेष्वदृष्टा अपि मुद्रिते दृष्टा इत्यत्र न्यस्ताः.

त्थकेवलिसिद्धत्तेहिं जिणे अवत्थतिगं। वण्णत्थाऽऽलंबणओ वण्णाइतियं वियाणिज्जा ॥७०॥ जिणमुद्दा जोगमुद्दा मुत्तासुत्ती उ तिन्नि मुद्दाओ । कायमणोवयणनिरोहणं च तिविहं च पणिहाणं ॥७१॥ पंचंगो पणिवाओ थयपाढो होइ जोगमुद्दाए । वंदण जिणमुद्दाए पणिहाणं मुत्तसुत्तीए ॥७२॥ दो जाणू दुन्नि करा पंचमगं होइ उत्तमंगं तु । संमं संपणिवाओ नेओ पंचगपणिवाओ ॥७३॥ अन्नोऽन्नंतरअंगुलि कोसागारेहिं दोहिं हत्थेहिं । पेट्टोवरिकुप्परसंठिएहिं तह जोगमुद्दत्ति ॥७४॥ चत्तारि अंगुलाइं पुरओ ऊणाइं जत्थ पच्छिमओ। पायाणं उस्सग्गे एसा पुण होइ जिणमुद्दा ॥७५॥ मुत्तासुत्तीमुद्दा समा जहिं दोवि गब्भिया हत्था । ते पुण निलाडदेसे लग्गा अण्णे अलग्गत्ति ॥७६॥ दाहिणवामंगठिओ नरनारिगणोऽभिवंदए देवे । उक्किट्ठ सट्ठिहत्थुग्गहे जहन्नेण करनवगे ॥ ७७ ॥ अट्ठट्ठनवट्ठ य अट्ठवीस सोलस य वीस वीसामा । मंगलइरियावहिया सक्कत्थयपमुहदंडेसु॥ ७७ ॥ पंचपरमेट्ठिमंते पए पए सत्त संपया कमसो । पज्जन्तसत्तरक्खरपरिमाणा अट्ठमी भणिआ ॥७९॥ इच्छ १ गम २ पाण ३ ओसा ४ जे मे ५ एगिंदि ६ अभिहया ७ तस्स ८ । इरियाविस्सामेसुं पढमपया हुंति दट्ठव्वा ॥८०॥ अरिहं १ आइग २ पुरिसो ३ लोगोऽ ४ भय ५ धम्म ६ अप्प ७ जिण ८ सव्वा ९ । सक्कत्थयसंपयाणं पढमुल्लिंगणपया नेया ॥ ८१ ॥ अरिहं १ वंदण २ सद्धा ३ अण्णत्थू ४ सुहुम ५ एव ६ जा ७ ताव ८ । अरिहंतचेइयथए विस्सामाणं पया पढमा ॥ ८२ ॥ अट्ठावीसा सोलस वीसा य जहक्कमेण निद्दिट्ठा । नामजिणट्ठवणाइसु वीसामा पायमाणेणं ॥ ८३ ॥ दुण्णेगं दुण्णि दुगं पंचेव कमेण हुंति अहिगारा । सक्कत्थयाइसु इहं थोयव्वविसेसविसया उ ॥ ८४ ॥ पढमं नमोऽत्थु १ जे अइयसिद्ध २ अरहंतचेइयाणंति ३ । लोगस्स ४ सव्वलोए ५ पुक्खर ६ तमतिमिर ७ सिद्धाणं ८ ॥ ८५ ॥

जो देवाणवि ९ उज्जिंतसेल १० चत्तारि अट्ठ दस दो य ११ । वेयावच्चगराण य १२ अहिगारुल्लिंगणपयाइं ॥ ८६ ॥ पढमे छट्ठे नवमे दसमे एक्कारसे य भावजिणे । तइयंमि पंचमंमि य ठवणजिणे सत्तमे नाणं ॥ ८७ ॥ अट्ठमवीयचउत्थेसु सिद्धदव्वारिहंतनामजिणे । वेयावच्चगरसुरे सरेमि बारसमअहिगारे ॥ ८८ ॥ साहूण सत्त वारा होइ अहोरत्तमज्झयारंमि । गिहिणो पुण चिइवंदण तिय पंच य सत्त वा वारा ॥८९॥ पडिकमणे चेइहरे भोयणसमयंमि तह य संवरणे । पडिकमणे सुयण पडिबोहकालियं सत्तहा जइणो ॥ ९० ॥ पडिकमओ गिहिणोवि हु सत्तविहं पंचहा उ इयरस्स । होइ जहण्णेण पुणो तीसुवि संझासु इय तिविहं ॥ ९१ ॥ नवकारेण जहन्ना दंडकथुइजुयल मज्झिमा नेया । उक्कोसा विहिपुव्वगसक्कत्थयपंचनिम्माया ॥ ९२ ॥ १ द्वारम् ॥

मुहणंतयदेहाऽऽवस्सएसु पणवीस हुंति पत्तेयं । छट्ठाणा छच्च गुणा छच्चेव हवंति गुरुवयणा ॥ ९३ ॥ अहिगारिणो य पंच य इयरे पंचेव पंच पडिसेहा । एक्कोऽवग्गह पंचाभिहाण पंचेव आहरणा ॥ ९४ ॥ आसायण तेत्तीसं दोसा बत्तीस कारणा अट्ठ । बाणउयसयं ठाणाण वंदणे होइ नायव्वं ॥ ९५ ॥ दिट्ठिपडिलेहणेगा नव अक्खोडा नवेव पक्खोडा । पुरिमिल्ला छच्च भवे मुहपुत्ती होइ पणवीसा ॥ ९६ ॥ बाहुसिरमुहहियये पाएसु अ हुंति तिन्नि पत्तेयं । पिट्ठीइ हुंति चउरो एसा पुण देहपणवीसा ॥९७॥ दुओणयं अहाजायं, किइकम्मं बारसावयं। चउस्सिरं तिगुत्तं च, दुपवेसं एगनिक्खमणं॥९८॥ इच्छा य अणुण्णवणा अव्वाबाहं च जत्त जवणा य । अवराहखामणावि य छट्ठाणा हुंति वंदणए ॥ ९९ ॥ विणओवयार माणस्स भंजणा पूअणा गुरुजणस्स । तित्थयराण य आणा सुयधम्माराहणाऽकिरिया ॥ १०० ॥ छंदेणऽणुजाणामि तहत्ति

तुब्भंपि वट्टए एवं । अहमवि खामेमि तुमे वयणाइं वंदणऽरिहस्स ॥ १०१ ॥ आयरियं उवज्झाए पवत्ति थेरे तहेव रायणिए । एएसिं किइकम्मं कायवं निज्जरट्ठाए ॥ १०२ ॥ पासत्थो १ ओसन्नो २ होइ कुसीलो ३ तहेव संसत्तो ४ । अहछंदोवि अ एए अवंदणिज्जा जिणमयंमि ॥ १०३ ॥ सो पासत्थो दुविहो सबे देसे य होइ नायबो । सबंमि नाणदंसणचरणाणं जो उ पासंमि ॥१०४॥ देसंमि य पासत्थो सेज्जायरऽभिहडरायपिण्डं च । नीयं च अग्गपिण्डं भुंजइ निक्कारणे चेव ॥ १०५ ॥ ओसन्नोवि य दुविहो सबे देसे य तत्थ सबंमि । अवबद्धपीढफलगो ठवियगभोई य नायबो ॥ १०६ ॥ आवस्सयसज्झाए पडिलेहणभिक्खझाणभत्तट्ठे । आगमणे निग्गमणे ठाणे य निसीयणतुयट्टे ॥ १०७ ॥ आवस्सयाइयाइं न करेइ अहवा विहीणमहियाइं । गुरुवयणबला य तहा भणिओ देसावसन्नोत्ति ॥ १०८ ॥ तिविहो होइ कुसीलो नाणे तह दंसणे चरित्ते य । एसो अवंदणिज्जो पन्नत्तो वीयरागेहिं ॥ १०९ ॥ नाणे नाणायारं जो उ विराहेइ कालमाईयं । दंसण दंसणयारं चरणकुसीलो इमो होइ ॥११०॥ कोउयं भूईकम्मे पसिणापसिणे निमित्तमाजीवी । कक्करुयाई लक्खणं उवजीवइ विज्जमंताई ॥ १११ ॥ सोहग्गाइनिमित्तं परेसि ण्हवणाइ कोउयं भणियं । जरियाइभूइदाणं भूईकम्मं विणिद्दिट्ठं ॥ ११२ ॥ सुविणगविज्जाकहियं आइंखणघंटियाइकहणं वा । जं सासइ अन्नेसिं पसिणापसिणं हवइ एयं ॥ ११३ ॥ तीयाइभावकहणं होइ निमित्तं इमं तु आजीवं । जाइकुलसिप्पकम्मे तवगणसुत्ताइ सत्तविहं ॥ ११४ ॥ कक्कुरुया य माया नियडीए डंभणंति जं भणियं । थीलक्खणाइ लक्खण विज्जामंताइया पयडा ॥ ११५ ॥ संसत्तो उ इयाणिं सो पुण गोभत्तलंदए चेव । उच्छिट्ठमणुच्छिट्ठं जं किंचिच्छुब्भए सबं ॥११६॥ एमेव य मूलुत्तरदोसा य गुणा य जत्तिया केई ।

ते तंमी(मिय) सन्निहिया संसत्तो भण्णए तम्हा ॥११७॥ सो दुविगप्पो भणिओ जिणेहिँ जियरागदोसमोहेहिं । एगो उ संकिलिट्ठो असंकिलिट्ठो तहा अन्नो ॥ ११८ ॥ पंचासवप्पसत्तो जो खलु तिहिं गारवेहिं पडिबद्धो । इत्थिगिहिसंकिलिट्ठो संसत्तो संकिलिट्ठो उ ॥ ११९ ॥ पासत्थाईएसुं संविग्गेसुं च जत्थ मिलई उ । तहिँ तारिसओ होई पियधम्मो अहव इयरो उ ॥ १२० ॥ उस्सुत्तमायरंतो उस्सुत्तं चेव पन्नवेमाणो । एसो उ अहाछंदो इच्छाछंदोत्ति एगट्ठा ॥ १२१ ॥ उस्सुत्तमणुवइट्ठं सच्छंदविगप्पियं अणणुवाई । परतत्तिपवत्ती तिंतिणो य इणमो अहाच्छंदो ॥१२२॥ सच्छंदमइविगप्पिय किंची सुहसायविगइपडिबद्धो । तिहिँ गारवेहिं मज्जइ तं जाणाही अहाछंदं ॥ १२३ ॥ वक्खित्तपराहुत्ते पमत्ते मा कयाइ वंदिज्जा । आहारं व करिंते नीहारं वा जइ करेइ ॥ १२४ ॥ पसंते आसणत्थे य, उवसंते उवट्ठिए । अणुन्नवित्तु मेहावी, किइकम्मं पउंजए ॥ १२५ ॥ आयप्पमाणमित्तो चउदिसिं होइ उग्गहो गुरुणो । अणणुन्नायस्स सया न कप्पए तत्थ पविसेउं ॥ १२६ ॥ वंदणचिइकिइकम्मं पूयाकम्मं च विणयकम्मं च । वंदणयस्स इमाइं हवंति नामाइं पंचेव ॥ १२७ ॥ सीयले १ खुड्डुए २ कण्हे ३, सेवए ४ पालए ५ तहा । पंचेए दिट्ठंता, किइकम्मे हुंति नायवा ॥ १२८ ॥ पुरओ पक्खासन्ने गंताचिट्ठणनिसीयणायमणे । आलोयणऽपडिसुणणे पुवालवणे य आलोए ॥ १२९ ॥ तह उवदंस निमंतण खद्धाईयणे तहा अपडिसुणणे । खद्धंत्ति य तत्थगए किं तुम तज्जाय नोसुमणे ॥ १३० ॥ नो सरसि हंक छित्ता परिसं भित्ता अणुट्ठियाइ कहे । संथारपायघट्टण चिट्ठोच्चसमासणे यावि ॥ १३१ ॥ पुरओ अग्गपएसे पक्खे पासंमि पच्छ आसन्ने । गमणेण तिन्नि ठाणेण तिन्नि तिण्णि य निसीयणए ॥ १३२ ॥ विणयब्भंसाइगदूसणाउ आसायणाओ

नव एया । सेहस्स वियारगमे रायणियपुव्वमायमणे ॥ १३३ ॥ पुव्वं गमणागमणालोए सेहस्स आगयस्स तओ । राओ सुत्तेसु जागरस्स गुरुभणियऽपडिसुणणा ॥ १३४ ॥ आलवणाए अरिहं पुव्वं सेहस्स आलवेंतस्स । रायणियाओ एसा तेर-समाऽऽसायणा होइ ॥ १३५ ॥ असणाईयं लद्धुं पुव्विं सेहे तओ य रायणिए । आलोए चउदसमी एवं उवदंसणे नवरं ॥ १३६ ॥ एवं निमंतणेऽवि य लद्धुं रयणाहिगेण तह सद्धिं । असणाइ अपुच्छाए खद्धंति बहुं दलंतस्स ॥ १३७ ॥ संग-हगाहाए जो न खद्धसद्दो निरूविओ वीसुं । तं खद्धाइयणपए खद्धत्ति विभज्ज जोएज्जा ॥ १३८ ॥ एवं खद्धाइयणे खद्धं बहुयंति अयणमसणंति । आईसद्दा डायं होइ पुणो दत्तसागं तं ॥ १३९ ॥ वन्नाइजुयं उसढं रसियं पुण दाडिमंबगाईयं । मणईट्ठं तु मणुण्णं मन्नइ मणसा मणामं तं ॥ १४० ॥ निद्धं नेहवगाढं रुक्खं पुण नेहवज्जियं जाण । एवं अप्पडिसुणणे नवरिमिणं दिवसविसयंमि ॥ १४१ ॥ खद्धंति बहु भणंते खरकक्कसगुरुसरेण रायणियं । आसायणा उ सेहे तत्थ गए होइमा चऽण्णा ॥ १४२ ॥ सेहो गुरुणा भणिओ तत्थ गओ सुणइ देइ उल्लावं । एवं किंति च भणई न मत्थएणं तु वंदामि ॥१४३॥ एवं तुमंति भणई कोऽसि तुमं मज्झ चोयणाए उ ? । एवं तज्जाएणं पडिभणणाऽऽसायणा सेहे ॥१४४॥ अज्जो ! किं न गिलाणं पडिजग्गसि पडिभणाइ किं न तुमं ? । रायणिए य कहंते कहं च एवं असुमणत्ते ॥ १४५ ॥ एवं नो सरसि तुमं एसो अत्थो न होइ एवंति । एवं कहमच्छिंदिय सयमेव कहेउमारभइ ॥ १४६ ॥ तह परिसं चिय भिंदइ तह किंची भणइ जह न सा मिलइ । ताए अणुट्ठियाए गुरुभणिअ सवित्थरं भणइ ॥ १४७ ॥ सेज्जं संथारं वा गुरुणो संघट्टिऊण पाएहिं । खामेइ न जो सेहो एसा आसायणा तस्स ॥१४८॥ गुरुसेज्जासंथारगचिट्ठणनिसियणतुयट्टणेऽहऽवरा । गुरुउच्चसमासणचिट्ठणाइकरणेण दो चरिमा ॥ १४९ ॥ अणाढियं च थद्धं च, पविद्धं परिपिंडियं । टोलगइ अंकुसं चेव, तहा कच्छवरिंगियं ॥१५०॥ मच्छुवत्तं मणसा पउट्ठं तह य वेइयाबद्धं । भयसा चेव भयंतं मित्ती गारव कारणा ॥१५१॥ तेणियं पडिणीयं च, रुट्ठं तज्जियमेव य । सड्ढं च हीलियं चेव, तहा विप्पलिउंचियं ॥ १५२ ॥ दिट्ठमदिट्ठं च तहा, सिंगं च कर मोयणं । आलिट्ठमणालिट्ठं, ऊणं उत्तरचूलियं ॥ १५३ ॥ मूयं च ढड्ढरं चेव, चुडुलियं च अपच्छिमं । बत्तीसदो-सपरिसुद्धं, किइकम्मं पउंजए ॥ १५४ ॥ आयरकरणं आढा तव्विवरीयं अणाढियं होइ । दव्वे भावे थद्धो चउभंगो दव्वओ भईओ ॥१५५॥ पविद्धमणुवयारं जं अप्पिंतो णिजंतिओ होइ । जत्थ व तत्थ व उज्झइ कियकिच्चोवक्खरं चेव ॥ १५६ ॥ संपिंडिए व वंदइ परिपिंडियवयणकरणओ वावि । टोलोव्व उप्फिडंतो ओसक्कहिसक्कणे कुणई ॥ १५७ ॥ उवगरणे हत्थंमि व घेत्तु निवेसेइ अंकुसं बिंति । ठिउविट्ठरिंगणं जं तं कच्छवरिंगियं जाण ॥ १५८ ॥ उट्ठिंतनिवेसिंतो उव्वत्तइ मच्छउव्व जलमज्झे । वंदिउकामो वऽन्नं झसो व परियत्तए तुरियं ॥ १५९ ॥ अप्पपरपत्तिएणं मणप्पओसो य वेइयापणगं । तं पुण जाणूवरि १ जाणुहिट्ठाओ २ जाणुबाहिं ३ वा ॥ १६० ॥ कुणइ करे जाणुं वा एगयरं ठवइ करजुयलमज्झे ४ । उच्छंगे करइ करे ५ भयं तु निज्जूहणाईयं ॥१६१॥ भयइ व भयिस्सइत्ति य इअ वंदइ ण्होरयं निवेसंतो । एमेव य मित्तीए गारव सिक्खाविणीओऽहं ॥१६२॥ नाणाइतिगं मोत्तुं कारणमिहलोयसाहयं होइ । पूयागारवहेऊं नाणग्गहणेवि एमेव ॥१६३॥ हाउं परस्स दिट्ठिं वंदंते तेणियं हवइ एयं । तेणोविव अप्पाणं गूहइ ओभावणा मा मे ॥१६४॥ आहारस्स उ काले नीहार-स्सावि होइ पडिणीयं । रोसेण धमधमंतो जं वंदइ रुट्ठमेयं तु ॥ १६५ ॥ नवि कुप्पसि न पसीयसि कट्ठसिवो चेव तज्जियं

एयं । सीसंगुलिमाईहि य तज्जेइ गुरुं पणिवयंतो ॥ १६६ ॥ वीसंभट्ठाणमिणं सब्भावजढे सढं भवइ एयं । कवडंति कइ-यवंति य सढयावि य हुंति एगट्ठा ॥ १६७ ॥ गणिवायगजिट्ठज्जत्ति हीलिउं किं तुमे पणमिऊणं? । दरवंदियंमिवि कहं करेइ पलिउंचियं एयं ॥ १६८ ॥ अंतरिओ तमसे वा न वंदई वंदई उ दीसंतो । एयं दिट्ठमदिट्ठं सिंगं पुण मुद्धपासेहिं ॥ १६९ ॥ करमिव मन्नइ दिंतो वंदणयं आरहंतियकरोत्ति । लोइयकराउ मुक्का न मुच्चिमो वंदणकरस्स ॥१७०॥ आलि-द्धमणालिद्धं रयहरणसिरेहिं होइ चउभंगो । वयणक्खरेहिं ऊणं जहन्नकालेवि सेसेहिं ॥ १७१ ॥ दाऊण वंदणं मत्थएण वंदामि चूलिया एसा । मूयव्व सद्दरहिओ जं वंदइ मूयगं तं तु ॥ १७२ ॥ ढड्ढरसरेण जो पुण सुत्तं घोसेइ ढड्ढरं तमिह । चुडलिं व गिण्हिऊणं रयहरणं होइ चुडलिं तु ॥ १७३ ॥ पडिकमणे सज्झाए काउस्सग्गेऽवराहपाहुणए । आलोयणसंव-रणे उत्तमट्ठे य वंदणयं ॥ १७४ ॥ २ द्वारम् ॥

चिइवंदण उस्सग्गो पोत्तियपडिलेह वंदणालोए । सुत्तं वंदण खामण वंदणय चरित्तउस्सग्गो ॥ १७५ ॥ दंसणना-णुस्सग्गो सुयदेवयखेत्तदेवयाणं च । पुत्तियवंदण थुइतिय सक्कथय थोत्त देवसियं ॥ १७६ ॥ मिच्छादुक्कड पणिवायदंडयं काउसग्गतियकरणं । पुत्तिय वंदण आलोय सुत्त वंदणय खामणयं ॥ १७७ ॥ वंदणयं गाहातियपाढो छम्मासियस्स उस्सग्गो । पुत्तिय वंदण नियमो थुइतिय चिइवंदणा राओ ॥ १७८ ॥ णवरं पढमो चरणे दंसणसुद्धीय बीय उस्सग्गो । सुअनाणस्स तईओ नवरं चिंतेइ तत्थ इमं ॥१७९॥ (सयणा०) तइए निसाइयारं चिंतइ चरिमंमि किं तवं काहं? । छम्मासा एगदिणाइ हाणि जा पोरिसि नमो वा ॥ १८० ॥ मुहपोत्तीवंदणयं संबुद्धाखामणं तहालोए । वंदण पत्तेयं खामणाणि

वंदणयसुत्तं च ॥ १८१ ॥ सुत्तं अब्भुट्ठाणं उस्सग्गो पुत्तिवंदणं तह य । पज्जंते खामणयं एस विही पक्खिपडिकमणे ॥ १८२ ॥ चत्तारि दो दुवालस वीसं चत्ता य हुंति उज्जोया । देसियं राइय पक्खियं चाउम्मासे य वरिसे य ॥ १८३ ॥ पणवीस २५ अद्धतेरस १२½ सलोग पन्नत्तरी ७५ य बोद्धव्वा । सयमेगं पणवीसं १२५ बे बावण्णा य २५२ वरिसंमि ॥ १८४ ॥ सांय सयं गोसद्धं तिन्नेव सया हवंति पक्खंमि । पंच य चाउम्मासे वरिसे अट्ठोत्तरसहस्सा ॥ १८५ ॥ देवसि-यचाउमासियसंवच्छरिएसु पडिक्कमणमज्झे । मुणिणो खामिज्जंति तिन्नि तहा पंच सत्त कमा ॥ १८६ ॥ ३ द्वारम् ॥

भावि अईयं कोडीसहियं च नियंटियं च सागारं । विगयागारं परिमाणवं निरवसेसमट्ठमयं ॥ १८७ ॥ सांकेयं च तहऽद्धा, पच्चक्खाणं च दसमयं । संकेयं अट्ठहा होइ, अद्धायं दसहा भवे ॥ १८८ ॥ होही पज्जोसवणा तत्थ य न तवो हवेज्ज काउं मे । गुरुगणगिलाणसिक्खगतवस्सिकज्जाउलत्तेण ॥ १८९ ॥ इअ चिंतिअ पुव्वं जो कुणइ तवं तं अणागयं विंति । तमईकंतं तेणेव हेउणा तवइ जं उड्ढं ॥ १९० ॥ गोसे अब्भत्तट्ठं जो काउं तं कुणइ बीयगोसेऽवि । इय कोडी-दुगमिलणे कोडीसहियं तु नामेणं ॥ १९१ ॥ हट्ठेण गिलाणेण व अमुगतवो अमुगदिणंमि नियमेणं । कायव्वोत्ति नियं-टियपच्चक्खाणं जिणा विंति ॥ १९२ ॥ चउदसपुव्विसु जिणकप्पिएसु पढमंमि चेव संघयणे । एयं वोच्छिन्नं चिय थेरावि तया करेसी य ॥१९३॥ महतरयागाराईआगारेहिं जुयं तु सागारं । आगारविरहियं पुण भणियमणागारनामंति ॥१९४॥ किंतु अणाभोगो इह सहसागारो अ दुन्नि भणिअव्वा । जेण तिणाइ खिविज्जा मुहंमि निवडिज्ज वा कहवि ॥ १९५ ॥ इय कयआगारदुगंपि सेसआगाररहिअमणगारं । दुब्भिक्खवित्तिकंतारगाढरोगाइए कुज्जा ॥ १९६ ॥ दत्तीहि व कवले-

हि व घरेहिं भिक्खाहिं अहव दवेहिं । जो भत्तपरिच्चायं करेइ परिमाणकडमेयं ॥ १९७ ॥ सव्वं असणं सव्वं च पाणगं खाइमंपि सव्वंपि । वोसिरइ साइमंपि हु सव्वं जं निरवसेसं तं ॥ १९८ ॥ केयं गिहंति सह तेण जे उ तेसिं इमं तु साकेयं। अहवा केयं चिंधं सकेयमेवाहु साकेयं ॥ १९९ ॥ अंगुट्ठी गंठि मुट्ठी घरसेयुस्सासथिवुगजोईक्खे । पच्चक्खाणविचाले किच्चमिणमभिग्गहेसुवि य ॥ २०० ॥ अद्धा कालो तस्स य पमाणमद्धं तु जं भवे तमिह । अद्धापच्चक्खाणं दसमं तं पुण इमं भणियं ॥ २०१ ॥ नवकारपोरिसीए पुरिमड्ढेकासणेगठाणे य । आयंबिलऽभत्तट्ठे चरिमे य अभिग्गहे विगई ॥ २०२ ॥ दो चेव नमोक्कारे आगारा छच्च पोरसीए उ । सत्तेव य पुरिमड्ढे एक्कासणगंमि अट्ठेव ॥ २०३ ॥ सत्तेगट्ठाणस्स उ अट्ठेव य अंबिलंमि आगारा । पंचेव अब्भत्तट्ठे छप्पाणे चरिम चत्तारि ॥ २०४ ॥ पंच चउरो अभिग्गहि निव्विइए अट्ठ नव य आगारा । अप्पाउरणे पंच उ हवंति सेसेसु चत्तारि ॥ २०५ ॥ नवणीओगाहिमगे अद्दवदहिपिसियघयगुडे चेव । नव आगारा एसिं सेसदवाणं च अट्ठेव ॥ २०६ ॥ असणं ओयण सत्थुगमुग्गजगाराइ खज्जगविही य । खीराइ सूरणाई मंडगपभिई य विन्नेयं ॥ २०७ ॥ पाणं सोवीरजवोदगाइ चित्तं सुराइयं चेव । आउक्काओ सव्वो कक्कडगजलाइयं च तहा ॥ २०८ ॥ भत्तोसं दंताई खज्जूरगनालिकेरदक्खाई । कक्कडिअंबगफणसाइ बहुविहं खाइमं नेयं ॥ २०९ ॥ दंतवणं तंबोलं चित्तं तुलसीकुहेडगाईयं । महुपिप्पलिसुंठाई अणेगहा साइमं नेयं ॥ २१० ॥ पाणंमि सरयविगई खाइम पक्कन्नअंसओ भणिओ । साइमि गुलमहुविगई सेसाओ सत्त असणंमि ॥ २११ ॥ फासियं पालियं चेव, सोहियं तीरियं तहा । कित्तियमाराहियं चेव, जएज्जा एरिसम्मि उ ॥ २१२ ॥ उचिए काले विहिणा पत्तं जं फासियं तयं भणियं । तह पालियं च

असइं सम्मं उवओगपडियरियं ॥ २१३ ॥ गुरुदत्तसेसभोयणसेवणयाए य सोहियं जाण । पुण्णेवि थेवकालावत्थाणा तीरियं होइ ॥२१४॥ भोयणकाले अमुगं पच्चक्खायंत्ति भुंज कित्तीयं । आराहियं पयारेहिं सम्ममेएहिं निट्ठवियं ॥२१५॥ वयभंगे गुरुदोसो थेवस्सवि पालणा गुणकरी उ । गुरुलाघवं च नेयं धम्मंमि अओ उ आगारा ॥ २१६ ॥ दुद्धं दहि नवणीयं घयं तहा तेल्लमेव गुड मज्जं । महु मंसं चेव तहा ओगाहिमगं च विगईओ ॥ २१७ ॥ गोमहिसुट्टीपसूणं एलग खीराणि पंच चत्तारि । दहिमाइयाइं जम्हा उट्टीणं ताणि नो हुंति ॥ २१८ ॥ चत्तारि हुंति तेल्ला तिल अयसि कुसुंभ सरिसवाणं च । विगईओ सेसाणं डोलाईणं न विगईओ ॥ २१९ ॥ दवगुडपिंडगुडा दो मज्जं पुण कट्ठपिट्ठनिप्फन्नं । मच्छियकुत्तियभामरभेयं च महुं तिहा होई ॥ २२० ॥ जलथलखहयरमंसं चम्मं वस सोणियं तिभेयं च । आइल तिण्णि चलचल ओगाहिमगं च विगईओ ॥ २२१ ॥ खीरदहीवियडाणं चत्तारि उ अंगुलाणि संसट्ठं । फाणियतिलघयाणं अंगुलमेगं तु संसट्ठं ॥ २२२ ॥ महुपुग्गलरसयाणं अद्धङ्गुलयं तु होइ संसट्ठं । गुलपुग्गलनवणीए अद्दामलयं तु संसट्ठं ॥२२३॥ विगई विगइगयाणि य अणंतकायाणि वज्जवत्थूणि । दस तीसं बत्तीसं बावीसं सुणह वन्नेमि ॥२२४॥ दुद्धं दहि तिल्लं नवणीय घयं गुडं महुं मंसं मज्ज पंकं च । पण चउ चउ चउ चउ दुगतिगं तिगं दुगं एगपडिभिन्नं ॥ २२५ ॥ दवहया विगइगयं विगई पुण तेण तं हयं दव्वं । उद्धरिए तत्तंमि य उक्किट्ठदवं इमं अन्ने ॥ २२६ ॥ अह पेया दुद्धट्टी दुद्धवलेही य दुद्धसाडी य । पंच य विगइगयाइं दुद्धंमि य खीरसहियाइं ॥ २२७ ॥ अंबिलजुयंमि दुद्धे दुद्धट्टी दक्खमीसरद्धंमि । पयसाडी तह तंदुलचुण्णयसिद्धंमि अवलेही ॥ २२८ ॥ दहिए विगइगयाइं घोलवडा घोल सिहरिणि करंबो । लवणकणद-

हियमहियं संगरिगाइंमि अप्पडिए ॥ २२९ ॥ पक्कघयं घयकिट्टी पक्कोसहि उवरि तरिय सप्पिं च । निब्भंजणवीसंदणगाइं घयविगइविगइगया ॥ २३० ॥ तेलमली तिलकुट्टी दद्धं तेलं तहोसहोवरियं । लक्खाइदव्वपक्कं तेलं तेलंमि पंचेव ॥२३१॥ अद्धकढिइक्खुरसो गुलपाणीयं च सक्करा खंडं । पायगुलं च गुलविगई विगइगयाइं च पंचेव ॥ २३२ ॥ एगं एगस्सुवरिं तिन्नोवरि बीयगं च जं पक्कं । तुप्पेणं तेणं चिय तइयं गुलहाणियापभिई ॥ २३३ ॥ चउत्थं जलेण सिद्धा लप्पसिया पंचमं तु पूयलिया । चोप्पडियतावियाए परिपक्कं तीस मीलिएसु ॥ २३४ ॥ आवस्सयचुण्णीए परिभणियं एत्थ वण्णियं कहियं । कहियव्वं कुसलाणं पउंजियव्वं तु कारणिए ॥ २३५ ॥ सव्वा हु कंदजाई सूरणकंदो य वज्जकंदो य । अल्लहलिद्दा य तहा अद्दं तह अल्लकच्चूरो ॥ २३६ ॥ सत्तावरी बिराली कुमारि तह थोहरी गलोई य । ल्हसणं वंसगरिल्ला गज्जर तह लोणओ लोढो ॥ २३७ ॥ गिरिकन्नि किसलपत्ता खरिंसुया थेग अल्लमुत्था य । तह लोणरुक्खछल्ली खेल्लुडो अमयवल्ली य ॥ २३८ ॥ मूला तह भूमिरुहा विरूह तह ढक्कवत्थुलो पढमो । सूयरवल्लो य तहा पल्लंको कोमलंबिलिया ॥ २३९ ॥ आलू तह पिंडालू हवंति एए अणंतनामेहिं । अण्णमणंतं नेयं लक्खणजुत्तीइ समयाओ ॥ २४० ॥ घोसाडकरीरंकुरतिंदुयअइकोमलंबगाईणि । वरुणवडनिंबगाईण अंकुराइं अणंताइं ॥ २४१ ॥ गूढसिरसंधिपव्वं समभंगमहीरुगं च छिन्नरुहं । साहारणं सरीरं तव्विवरीयं च पत्तेयं ॥ २४२ ॥ चक्कं व भज्जमाणस्स जस्स गंठी हवेज्ज चुन्नघणो । तं पुढविसरिसभेयं अणंतजीवं वियाणाहि ॥ २४३ ॥ गूढसिरागं पत्तं सच्छीरं जं च होइ निच्छीरं । जंपि य पयावसंधिं अणंतजीवं वियाणाहि ॥२४४॥ पंचुम्बरि चउविगई हिमं विसं करगे य सव्वमट्टी य । रयणीभोयणगं चिय बहुबीय अणंतसंधाणं ॥२४५॥ घोलवडा वायंगणं अमुणिअनामाणि फुल्लफलयाणि । तुच्छफलं चलियरसं वज्जह वज्जाणि बावीसं ॥ २४६ ॥ ४ द्वारम् ॥

घोडगं लया य खम्भे कुड्डे माले य सबरि वहुनियले । लंबुत्तर थण उद्धी संजय खलिणे य वायस कविट्ठे १४ ॥२४७॥ सीसोकंपिय मूई अंगुलिभमुहा य वारुणी पेहा । एए काउस्सग्गे हवंति दोसा इगुणवीसं ॥ २४८ ॥ आसोव्व विसमपायं आउंटावित्तु ठाइ उस्सग्गे । कंपइ काउस्सग्गे लयव्व खरपवणसंगेणं ॥ २४९ ॥ खंभे वा कुड्डे वा अवठंभिय कुणइ काउस्सग्गं तु । माले य उत्तमंगं अवठंभिय कुणइ उस्सग्गं ॥ २५० ॥ सबरी वसणविरहिया करेहि सागारिअं जह ठएइ । ठइऊण गुज्झदेसं करेहि इअ कुणइ उस्सग्गं ॥ २५१ ॥ अवणामिउत्तमंगो काउस्सग्गं जहा कुलवहुव्व । नियलियआ विव चरणे वित्थारिय अहव मेलविउं ॥ २५२ ॥ काऊण चोलपट्टं अविहीए नाहिमंडलस्सुवरिं । हेट्ठा य जाणुमेत्तं चिट्ठइ लंबुत्तरुस्सग्गं ॥ २५३ ॥ पच्छाइऊण य थणे चोलगपट्टेण ठाइ उस्सग्गं । दंसाइरक्खणट्ठा अहवाऽणाभोगदोसेणं ॥२५४॥ मेलित्तु पण्हियाओ चलणे वित्थारिऊण बाहिरओ । काउस्सग्गं एसो बाहिरउद्धी मुणेयव्वो ॥ २५५ ॥ अंगुट्ठे मेलविउं वित्थारिय पण्हिआउ बाहिंति । काउस्सग्गं एसो भणिओ अब्भिंतरुद्धित्ति ॥ २५६ ॥ कप्पं वा पट्टं वा पाउणिउं संजइव्व उस्सग्गं । ठाइ य खलिणं व जहा रयहरणं अग्गओ काउं ॥ २५७ ॥ भामेइ तह य दिट्ठिं चलचित्तो वायसोव्व उस्सग्गे । छप्पइयाण भएणं कुणइ य पट्टं कविट्ठं व ॥२५८॥ सीसं पकंपमाणो जक्खाइट्ठोव्व कुणइ उस्सग्गं । मूउव्व हूहुयंतो तहेव छिज्जंतमाईसु ॥ २५९ ॥ अंगुलिभमुहाओऽवि अ चालिंतो कुणइ तह य उस्सग्गं । आलावगगणणट्ठं संठवणत्थं च

जोगाणं ॥ २६० ॥ काउस्सग्गंमि ठिओ सुरा जहा बुडबुडेइ अव्वत्तं । अणुपेहंतो तह वानरोव्व चालेइ ओट्ठपुडे ॥ २६१ ॥ एए काउस्सग्गं कुणमाणेण विबुहेण दोसा उ । सम्मं परिहरियव्वा जिणपडिसिद्धत्तिकाऊणं ॥ २६२ ॥ ५ द्वारम् ॥

पण संलेहण पन्नरस कम्म नाणाइ अट्ठ पत्तेयं । बारस तव विरियतिगं पण सम्म वयाइं पत्तेयं ॥ २६३ ॥ इहपरलोयासंसप्पओग मरणं च जीवियासंसा । कामे भोगे व तहा मरणंते पंच अइआरा ॥ २६४ ॥ भाडी फोडी साडी वणअंगारस्सरूवकम्माइं । वाणिज्जाणि अ विसलक्खदंतरसकेसविसयाणि ॥ २६५ ॥ दवदाण जंतवाहण निल्लंछण असइपोससहियाणि । सजलासयसोसाणि अ कम्माइँ हवंति पन्नरस ॥ २६६ ॥ काले विणए बहुमाणे उवहाणे तहा अनिण्हवणे । वंजण अत्थ तदुभए अट्ठविहो नाणमायारो ॥ २६७ ॥ निस्संकिय निक्कंखिय निव्वितिगिच्छा अमूढदिट्ठी य । उववूह थिरीकरणे वच्छल्ल पभावणे अट्ठ ॥ २६८ ॥ पणिहाणजोगजुत्तो पंचहिं समिईहिं तीहिं गुत्तीहिं । चरणायारो विवरीययाई तिण्हंपि अइयारा ॥ २६९ ॥ अणसणमूणोअरिआ वित्तीसंखेवणं रसच्चाओ । कायकिलेसो संलीणया य बज्झो तवो होइ ॥ २७० ॥ पायच्छित्तं विणओ वेयावच्चं तहेव सज्झाओ । झाणं उस्सग्गोऽवि य अब्भिंतरओ तवो होइ ॥ २७१ ॥ सम्ममकरणे बारस तवाइयारा तिगं तु विरिअस्स । मणवयकाया पावपउत्ता विरियतिगअइयारा ॥ २७२ ॥ संका कंखा य तहा वितिगिच्छा अन्नतित्थियपसंसा । परतित्थिओवसेवणमइयारा पंच सम्मत्ते ॥ २७३ ॥ पढमवये अइआरा नरतिरिआणऽन्नपाणवोच्छेओ । बंधो वहो य अइभाररोवणं तह छविच्छेओ ॥ २७४ ॥ सहसा कलंकणं १ रहसदूसणं २ दारमंतभेयं च ३ । तह कूडलेहकरणं ४ मुसोवएसो ५ मुसे दोसा ॥ २७५ ॥ चोराणीयं १ चोरप्पयोगजं २ कूडमाणतुलकरणं ३ । रिउरज्जववहारो ४ सरिसजुई ५ तइयवयदोसा ॥ २७६ ॥ भुंजइ इतरपरिग्गह १ मपरिग्गहियं थियं २ चउत्थवए । कामे तिव्वहिलासो ३ अणंगकीला ४ परविवाहो ५ ॥ २७७ ॥ जोएइ खेत्तवत्थूणि १ रुप्पकणयाइ देइ सयणाणं २ । धणधन्नाइ परघरे बंधइ जा नियमपज्जंतो ३ ॥ २७८ ॥ दुपयाइँ चउप्पयाइँ गब्भं गाहेइ ४ कुप्पसंखं च । अप्पधणं बहुमोल्लं ५ करेइ पंचमवए दोसा ॥ २७९ ॥ तिरियं अहो य उड्ढं दिसिवयसंखाअइक्कमे तिन्नि । दिसिवयदोसा तह सइविम्हरणं खित्तवुड्ढी य ॥ २८० ॥ अप्पक्कं दुप्पक्कं सचित्तं तह सचित्तपडिबद्धं । तुच्छोसहिभक्खणयं दोसा उवभोगपरिभोगे ॥ २८१ ॥ कुक्कुइयं मोहरियं भोगुवभोगाइरेग कंदप्पा । जुत्ताहिगरणमेए अइयाराऽणत्थदंडवए ॥ २८२ ॥ काय १ मणो २ वयणाणं ३ दुप्पणिहाणं सईअकरणं च ४ । अणवट्ठियकरणं ५ चिय सामइए पंच अइयारा ॥ २८३ ॥ आणयणं १ पेसवणं २ सद्दणुवाओ य ३ रूवअणुवाओ ४ । बहिपोग्गलपक्खेवो ५ दोसा देसावगासस्स ॥२८४॥ अप्पडिलेहिय अपमज्जियं च सेज्जा ३ ह थंडिलाणि ४ तहा । संमं च अणणुपालण ५ मइयारा पोसहे पंच ॥ २८५ ॥ सच्चित्ते निक्खिवणं १ सचित्तपिहणं च २ अन्नववएसो ३ । मच्छरइयं च ४ कालाईयं ५ दोसाऽतिहिविभाए ॥२८६॥ ६ द्वारम् ॥

भरहेऽतीए संपइ भाविजिणे वंदिमो चउव्वीसं । एरवयंमिवि संपइभाविजिणे नामओ वंदे ॥ २८७ ॥ केवलनाणी १ निव्वाणी २ सायरो ३ जिणमहायसो ४ विमलो ५ । सव्वाणुभूइ (नाहसुतेया) ६ सिरिहर ७ दत्तो ८ दामोयर ९ सुतेओ १० ॥ २८८ ॥ सामिजिणो य ११ सिवासी १२ सुमई १३ सिवगइ १४ जिणो य अत्थाहो १५ (अबाहो) । नाहनमीसर १६ अनिलो १७ जसोहरो १८ जिणकयग्घो य १९ ॥ २८९ ॥ धम्मीसर २० सुद्धमई २१ सिवकरजिण २२ संदणो

य २३ संपइ य २४ । तीउस्सप्पिणि भरहे जिणेसरे नामओ वंदे ॥ २९० ॥ उसभं १ अजियं २ संभव ३ मभिणंदण ४ सुमइ ५ पउमप्पह ६ सुपासं ७ । चंदप्पह ८ सुविहि ९ सीअल १० सेज्जंसं ११ वासुपुज्जं च १२ ॥ २९१ ॥ विमल १३ मणंतं १४ धम्मं १५ संतिं १६ कुंथुं १७ अरं च १८ मल्लिं च १९ । मुणिसुव्वय २० नमि २१ नेमी २२ पासं २३ वीरं २४ च पणमामि ॥ २९२ ॥ जिणपउमनाह १ सिरिसुरदेव २ सुपासं ३ सिरिसयंपभयं ४ । सव्वाणुभूइ ५ देवसुय ६ उदय ७ पेढाल ८ मभिवंदे ॥ २९३ ॥ पोट्टिल ९ सयकित्तिजिणं १० मुणिसुव्वय ११ अमम १२ निक्कसायं च १३ । जिणनिप्पुलाय १४ सिरिनिममत्तं १५ जिणचित्तगुत्तं १६ च ॥ २९४ ॥ पणमामि समाहिजिणं १७ संवरय १८ जसोहरं १९ विजय २० मल्लिं २१ । देवजिण २२ ऽणंतविरियं २३ भद्दजिणं २४ भाविभरहंमि ॥ २९५ ॥ बालचंदं १ सिरिसिचयं २ अग्गिसेणं ३ च नंदिसेणं ४ च । सिरिदत्तं ५ च वयधरं ६ सोमचंद ७ जिणदीहसेणं च ८ ॥ २९६॥ वंदे सयाउ ९ सच्चइ १० जुत्तिस्सेणं ११ जिणं च सेयंसं १२ । सीहसेणं १३ सयंजल १४ उवसंतं १५ देवसेणं १६ च ॥ २९७ ॥ महविरिय १७ पास १८ मरुदेव १९ सिरिहरं २० सामिकुट्ठ २१ मभिवंदे । अग्गिसेणं २२ जिणमग्गदत्तं २३ सिरिवारिसेणं २४ च ॥ २९८ ॥ इय संपइजिणनाहा एरवए कित्तिया सणामेहिं । अहुणा भाविजिणिंदे नियणामेहिं पकित्तेमि ॥ २९९ ॥ सिद्धत्थं १ पुन्नघोसं २ जमघोसं ३ सायरं ४ सुमंगलयं ५ । सव्वट्ठसिद्ध ६ निव्वाणसामिं ७ वंदामि धम्मधयं ८ ॥ ३०० ॥ तह सिद्धसेण ९ महसेण नाह १० रविमित्त ११ सव्वसेणजिणे १२ । सिरिचंदं १३ दढकेउं १४ महिंदयं १५ दीहपासं १६ च ॥ ३०१ ॥ सुव्वय १७ सुपासनाहं १८ सुकोसलं १९ जिणवरं अणंतत्थं २० । विमलं २१ उत्तर २२ महरिद्धि २३ देवयाणंदयं २४ वंदे ॥३०२॥ निच्छीणणभवसमुद्दे वीसाहियसयजिणे सुहसमिद्धे । सिरिचंदमुणिवइनए सासयसुहदायए नमह ॥ ३०३ ॥ ७ द्वारम् ॥

सिरिउसभसेण १ पहु सीहसेण २ चारु ३ वज्जनाहक्खा ४ । चमरो ५ पज्जोय ६ वियब्भ ७ दिण्णपहवो ८ वराहो ९ य ॥ ३०४ ॥ पहुनंद १० कोत्थुहावि ११ य सुभोम १२ मंदर १३ जसा १४ अरिट्ठो १५ य । चक्काउह १६ संबा १७ कुंभ १८ भिसय १९ मल्ली २० य सुंभो २१ य ॥ ३०५ ॥ वरदत्त २२ अज्जदिन्ना २३ तहिंदभूई २४ गणहरा पढमा । सिस्सा रिसहाईणं हरंतु पावाइं पणयाणं ॥ ३०६ ॥ ८ द्वारम् ॥

बंभी १ फग्गू २ सामा ३ अजिया ४ तह कासवी ५ रई ६ सोमा ७ । सुमणा ८ वारुणि ९ सुजसा १० धारिणि ११ धरिणी १२ धरा १३ पउमा १४ ॥ ३०७ ॥ अज्जा सिवा १५ सुहा १६ दामणी १७ य रक्खी १८ य बंधुमइनामा १९ । पुप्फवई २० अनिला २१ जक्खदिन्न २२ तह पुप्फचूला २३ य ॥ ३०८ ॥ चंदण २४ सहिया उ पवत्तिणीओं चउवीसजिणवरिंदाणं । दुरियाइं हरंतु सया सत्ताणं भत्तिजुत्ताणं ॥ ३०९ ॥ ९ द्वारम् ॥

अरिहंत १ सिद्ध २ पवयण ३ गुरु ४ थेर ५ बहुस्सुए ६ तवस्सी ७ य । वच्छलया य एसिं अभिक्खनाणोवओगो ८ य ॥ ३१० ॥ दंसण ९ विणए १० आवस्सए य ११ सीलवए १२-१३ निरइयारो । खणलव १४ तव १५ च्चियाए १६ वेयावच्चे समाही १७ य ॥ ३११ ॥ अप्पुव्वनाणगहणे १८ सुयभत्ती १९ पवयणे पभावणया २० । एएहिं कारणेहिं तित्थरत्तं लहइ जीवो ॥ ३१२ ॥ संघो पवयणमित्थं गुरुणो धम्मोवएसयाईया । सुत्तत्थोभयधारी बहुस्सुया होंति

विक्खाया ॥ ३१३ ॥ जाईसुयपरियाए पडुच्च थेरो तिहा जहकमेणं । सट्ठीवरिसो समवायधारओ वीसवरिसो य ॥३१४॥ भत्ती पूया वन्नप्पयडण वज्जणमवन्नवायस्स । आसायणपरिहारो अरिहंताईण वच्छलं ॥ ३१५ ॥ नाणुवओगोऽभिक्खं दंसणसुद्धी य विणयसुद्धी य । आवस्सयजोएसुं सीलवएसुं निरइयारो ॥ ३१६ ॥ संवेगभावणा झाणसेवणं खणलवाइ-कालेसु । तवकरणं जइजणसंविभागकरणे जहसमाही ॥ ३१७ ॥ वेयावच्चं दसहा गुरुमाईणं समाहिजणणं च । किरिया-दारेण तहा अपुव्वनाणस्स गहणं तु ॥ ३१८ ॥ आगमबहुमाणो च्चिय तित्थस्स पभावणं जहासत्ती । एएहिं कारणेहिं तित्थयरत्तं समज्जिणइ ॥ ३१९ ॥ १० द्वारम् ॥

मरुदेवी १ विजय २ सेणा ३ सिद्धत्था ४ मंगला ५ सुसीमा ६ य । पुहवी ७ लक्खण ८ रामा ९ नंदा १० विण्हू ११ जया १२ सामा १३ ॥ ३२० ॥ सुजसा १४ सुव्वय १५ अइरा १६ सिरी १७ देवी १८ पभावई य १९ । पउमावई २० वप्पा २१ सिव २२ वम्मा २३ तिसला २४ इय ॥ ३२१ ॥ नाभी १ जियसत्तू या २, जियारि ३ संवरे ४ इय । मेहे ५ धरे ६ पइट्ठे ७ य, महसेणे य खत्तिए ८ ॥ ३२२ ॥ सुग्गीवे ९ दढरहे १० विण्हू ११, वसुपुज्जे १२ य खत्तिए । कयवम्मा १३ सीहसेणे १४ य, भाणू १५ विस्ससेणे इय १६ ॥ ३२३ ॥ सूरे १७ सुदंसणे १८ कुंभे १९, सुमित्त २० विजए २१ समुद्दविजए २२ य । राया य अस्ससेणे २३ सिद्धत्थे २४ ऽविय खत्तिए ॥ ३२४ ॥ ११ द्वारम् ॥

अट्ठण्हं जणणीओ तित्थयराणं तु हुंति सिद्धाओ । अट्ठ य सणंकुमारे माहिंदे अट्ठ बोद्धव्वा ॥ ३२५ ॥ नागेसुं उसह-पिया सेसाणं सत्त हुंति ईसाणे । अट्ठ य सणंकुमारे माहिंदे अट्ठ बोद्धव्वा ॥ ३२६ ॥ १२ द्वारम् ॥

सत्तरिसयमुक्कोसं जहन्न वीसा य दस य विहरंति । जम्मं पइ उक्कोसं वीसं दस हुंति उ जहन्ना ॥३२७॥ १३ द्वारम् ॥

चुलसीइ १ पंचनवई २ बिउत्तरं ३ सोलसोत्तरं ४ च सयं ५ । सत्तुत्तर ६ पणनउई ७ तेणउई ८ अट्ठसीई य ९ ॥ ३२८ ॥ एकासीई १० छावत्तरी ११ य छावट्ठि १२ सत्तवन्ना १३ य । पन्ना १४ तेयालीसा १५ छत्तीसा १६ चेव पणतीसा १७ ॥ ३२९ ॥ तेत्तीस १८ अट्ठवीसा १९ अट्ठारस २० चेव तह य सत्तरस २१ । एक्कारस २२ दस २३ एक्कारसेव २४ इय गणहरपमाणं ॥ ३३० ॥ १४ द्वारम् ॥

चुलसीइ सहस्सा १ एगलक्ख २ दो ३ तिन्नि ४ तिन्नि लक्खा य । वीसहिया ५ तीसहिया ६ तिन्नि य ७ अड्ढाइय ८ दु ९ एक्कं १० ॥ ३३१ ॥ चउरासीइ सहस्सा ११ बिसत्तरी १२ अट्ठसट्ठि १३ छावट्ठी १४ । चउसट्ठी १५ बासट्ठी १६ सट्ठी १७ पन्नास १८ चालीसा १९ ॥ ३३२ ॥ तीसा २० वीसा २१ अट्ठारसेव २२ सोलस २३ य चउद्दस सहस्सा २४ । एयं साहुपमाणं चउवीसाए जिणवराणं ॥ ३३३॥ अट्ठावीसं लक्खा अडयालीसं तह सहस्साइं । सव्वेसिंपि जिणाणं जईण माणं विणिद्दिट्ठं ॥ ३३४ ॥ १५ द्वारम् ॥

तिन्नि य १ तिन्नि य २ तिन्नि य ३ छ ४ पंच ५ चउरो ६ चउ ७ तिगे ८ के ९ का १० । लक्खा उसहं मोत्तुं तदु-वरि सहसाणिमा संखा ॥ ३३५ ॥ तीसा २ छत्तीसा ३ तीस ४ तीस ५ वीसा ६ य तीस ७ असीई ८ य । वीसा ९ दसमजिणिंदे लक्खोवरि अज्जिया छक्कं ॥ ३३६ ॥ लक्खो तिन्नि सहस्सा ११ लक्खो १२ लक्खो य अट्ठसयअहिओ १३ । बासट्ठी १४ पुण बासट्ठी १५ सहसा अहिया चउसएहिं ॥ ३३७ ॥ छसयाहिय इगसट्ठी १६ सट्ठी छसयाइं १७

सट्ठी १८ पणपन्ना १९ । पन्ने २० गचत्त २१ चत्ता २२ अडतिस २३ छत्तीस सहसा य २४ ॥ ३३८ ॥ चोयालीसं लक्खा छायालसहस्स चउसयसमग्गा । अज्जाछक्कं एसो अज्जाणं संगहो सब्वो ॥ ३३९ ॥ १६ द्वारम् ॥

वेउव्वियलद्धीणं वीससहस्सा सयच्छगब्भहिया १ । वीससहस्सा चउसय २ इगुणीससहस्स अट्ठसया ३ ॥ ३४० ॥ अगुणीससहस्स ४ अट्ठार चउसया ५ सोलसहस्स अट्ठसयं ६ । सतिसय पनरस ७ चउदस ८ तेरस ९ बारस सहस दसमे १० ॥ ३४१ ॥ एक्कारस ११ दस १२ नव १३ अट्ठ १४ सत्त १५ छसहस्स १६ एगवन्नसया १७ । सत्तसहस्स सतिसया १८ दोन्नि सहस्सा नव सयाइं १९ ॥ ३४२ ॥ दुन्नि सहस्सा २० पंचसय सहस्स २१ पन्नरससयाइं नेमिंमि २२ । एक्कारस सय पासे २३ सयाइं सत्तेव वीरजिणे २४ ॥ ३४३ ॥ १७ द्वारम् ॥

सड्ढछसया दुवालस सहस्स १ बारस य चउसयब्भहिया २ । बारे ३ क्कारस सहसा ४ दससहसा छसयपन्नासा ५ ॥ ३४४ ॥ छन्नउई ६ चुलसीई ७ छहत्तरी ८ सट्ठि ९ अट्ठवन्ना य १० । पन्नासाइ सयाणं ११ सयसीयालाऽहव बयाला १२ ॥ ३४५ ॥ छत्तीसा १३ बत्तीसा १४ अट्ठावीसा १५ सयाण चउवीसा १६ । बिसहस्स १७ सोलससया १८ चउदस १९ बारस २० दससयाइं २१ ॥ ३४६ ॥ अट्ठसया २२ छच्च सया २३ चत्तारि सयाइं २४ हुंति वीरम्मि । वाइमुणीण पमाणं चउवीसाए जिणवराणं ॥ ३४७ ॥ १८ द्वारम् ॥

ओहीनाणिमुणीणं नउई १ चउनवइ २ छण्णवइसयाणि ३ । अट्ठानवइसयाइं ४ एक्कारस ५ दस ६ नवसहस्सा ७ ॥ ३४८ ॥ असीई ८ चुलसी ९ बहत्तरी १० सट्ठी ११ चउप्पण १२ अट्ठचत्ताला १३ । तेयाला १४ छत्तीसा १५ तीसा १६ पणवीस १७ छव्वीसा १८ ॥ ३४९ ॥ बावीसा १९ अट्ठारस २० सोलस २१ पनरस २२ चउदस सयाणि २३ । तेरस २४ साहूण सयाइं ओहिनाणीण वीरस्स ॥ ३५० ॥ १९ द्वारम् ॥

वीससहस्सा उसहे १ वीसं बावीस अहव अजियस्स २ । पन्नरस ३ चउदस ४ तेरस ५ बारस ६ एक्कारस ७ दसेव ८ ॥ ३५१ ॥ अद्धट्ठम ९ सत्तेव य १० छस्सड्ढा ११ छच्च १२ पंच सड्ढा य १३ । पंचेव १४ अद्धपंचम १५ चउसहस्सा तिन्नि य सया य १६ ॥ ३५२ ॥ बत्तीससया अहवा बावीस सया व हुंति कुंथुस्स १७ । अट्ठावीसं १८ बावीस १९ तहय अट्ठारस सयाइं २० ॥ ३५३ ॥ सोलस २१ पनरस २२ दससय २३ सत्तेव सया हवंति वीरस्स २४ । एयं केवलिमाणं मणपज्जविमाणमिणिंह तु ॥ ३५४ ॥ २० द्वारम् ॥

बारससहस्स तिण्हं सय सड्ढा सत्त १ पंच य २ दिवड्ढं ३ । एगदस सड्ढछस्सय ४ दससहसा चउसया सड्ढा ५ ॥३५५॥ दससहसा तिण्णि सया ६ नव दिवड्ढसया य ७ अट्ठ सहसा य ८ । पंचसय सत्तसहसा ९ सुविहिजिणे सीयले १० चेव ॥ ३५६ ॥ छसहस्स दोण्हमित्तो ११–१२ पंच सहस्साइं पंच य सयाइं १३ । पंच सहस्सा चउरो १४ सहस्स सयपंचअब्भहिया १५ ॥ ३५७ ॥ चउरो सहस्स तिन्नि य १६ तिण्णेव सया हवंति चालीसा १७ । सहसदुगं पंचसया इगवन्ना अरजिणिंदस्स १८ ॥ ३५८ ॥ सत्तरससया सपन्ना १९ पंचदससया य २० बारसय सड्ढा २१ । सहसो २२ सय अद्धट्ठम २३ पंचेव सया उ वीरस्स २४ ॥ ३५९ ॥ २१ द्वारम् ॥

चउद्दसपुव्वि सहस्सा चउरो अद्धट्ठमाणि य सयाणि १ । वीसहिय सत्ततीसा २ इगवीस सया य पन्नासा ३ ॥ ३६० ॥

प्रवचन० सूत्रे ॥ ४७४ ॥

२०-२४ केवल्यादिसंख्याः

पनरस ४ चउवीस सया ५ तेवीस सया ६ य वीससय तीसा ७। दो सहस ८ पनरस सया ९ सयचउदस १० तेरस सयाइं ११ ॥ ३६१ ॥ सय बारस १२ एक्कारस १३ दस १४ नव १५ अट्ठेव १६ छच्च सय सयरा १७। दसहिय छच्चेव सया १८ पंचसया अट्ठसट्ठिहिया १९ ॥३६२॥ सय पंच २० अद्धपंचम २१ चउरो २२ अद्धुट्ठ २३ तिन्नि य सयाइं २४। उसहाइजिणिंदाणं चउदसपुव्वीण परिमाणं ॥ ३६३ ॥ २२ द्वारम् ॥

पढमस्स तिन्नि लक्खा पंच सहस्सा दुलक्ख जा संती। लक्खोवरि अडनउई २ तेणउई ३ अट्ठसीई य ४ ॥ ३६४ ॥ एगसीई ५ छावत्तरि ६ सत्तावण्णा ७ य तह य पन्नासा ८। गुणतीस ९ नवासीई १० अ गुणासी ११ पनरस १२ अट्ठेव १३ ॥ ३६५ ॥ छच्चिय सहस्स १४ चउरो सहस्स १५ नउई सहस्स संतिस्स १६। तत्तो एगो लक्खो उवरिं गुणसीय १७ चुलसी १८ य ॥ ३६६ ॥ तेयासी १९ बावत्तरि २० सत्तरि २१ इगुहत्तरी २२ य चउसट्ठी २३। एगुणसट्ठि सहस्सा २४ सावगमाणं जिणवराणं ॥ ३६७ ॥ २३ द्वारम् ॥

पढमस्स पंच लक्खा चउपन्न सहस्स १ तयणु पण लक्खा। पणयालीससहस्सा २ छलक्ख छत्तीस सहसा य ३ ॥३६८॥ सत्तावीससहस्साहियलक्खा पंच ४ पंच लक्खा य। सोलससहस्सअहिया ५ पणलक्खा पंच उ सहस्सा ६ ॥३६९॥ उवरिं चउरो लक्खा धम्मो जा उवरि सहस तेणउई ७। इगनउई ८ इगहत्तरि ९ अडवन्न १० ऽडयाल ११ छत्तीसा १२ ॥ ३७० ॥ चउवीसा १३ चउदस १४ तेरसेव १५ तत्तो तिलक्ख जा वीरो। तदुवरि तिनवइ १६ इगासी १७ बिसत्तरी ॥ ४७४ ॥

१८ सयरि १९ पन्नासा २० ॥ ३७१ ॥ अडयाला २१ छत्तीसा २२ इगुचत्त २३ ऽट्ठारसेव य सहस्सा २४। सड्ढीण माणमेयं चउवीसाए जिणवराणं ॥ ३७२ ॥ २५ द्वारम् ॥

जक्खा गोमुह १ महजक्ख २ तिमुह ३ ईसर ४ तुंबुरू ५ कुसुमो ६। मायंगो ७ विजया ८ जिय ९ बंभो १० मणुओ ११ य सुरकुमरो १२ ॥ ३७३ ॥ छम्मुह १३ पयाल १४ किन्नर १५ गरुडो १६ गंधव्व १७ तह य जक्खिदो १८। कूवर १९ वरुणो २० भिउडी २१ गोमेहो २२ वामण २३ मयंगो २४ ॥ ३७४ ॥ २६ द्वारम् ॥

देवीओ चक्केसरि १ अजिया २ दुरियारि ३ कालि ४ महकाली ५। अच्चुय ६ संता ७ जाला ८ सुतारया ९ ऽसोय १० सिरिवच्छा ११ ॥ ३७५ ॥ पवर १२ विजयं १३ कुसा १४ पण्णत्ती १५ निव्वाणि १६ अच्चुया १७ धरणी १८। वइरोट्ट १९ ऽच्छुत्त २० गंधारि २१ अंब २२ पउमावई २३ सिद्धा २४ ॥ ३७६ ॥ २७ द्वारम् ॥

पंचधणूसय पढमो कमेण पण्णासहीण जा सुविही १००। दसहीण जा अणंतो ५० पंचूणा जाव जिणनेमी १० ॥ ३७७ ॥ नवहत्थपमाणो पाससामिओ सत्तहत्थ जिणवीरो। उस्सेहअंगुलेणं सरीरमाणं जिणवराणं ॥ ३७८ ॥ ॥ २८ द्वारम् ॥

वसह १ गय २ तुरय ३ वानर ४ कूंचो ५ कमलं च ६ सत्थिओ ७ चंदो ८। मयर ९ सिरिवच्छ १० गंडय ११ महिस १२ वराहो १३ य सेणो १४ य ॥ ३७९ ॥ वज्जं १५ हरिणो १६ छगलो १७ नंदावत्तो १८ य कलस १९ कुम्मो २० य। नीलुप्पल २१ संख २२ फणी २३ सीहो २४ य जिणाण चिन्धाइं ॥ ३८० ॥ २९ द्वारम् ॥

पउमाभवासुपुज्जा रत्ता ससिपुप्फदंत ससिगोरा । सुबयनेमी काला पासो मल्ली पियंगाभा ॥ ३८१ ॥ वरतवियकणयगोरा सोलस तित्थंकरा मुणेयवा । एसो वन्नविभागो चउवीसाए जिणिंदाणं ॥ ३८२ ॥ ३० द्वारम् ॥

एगो भगवं वीरो पासो मल्ली य तिहि तिहि सएहिं । भगवंपि वासुपुज्जो छहिं पुरिससएहिं निक्खंतो ॥३८३॥ उग्गाणं भोगाणं रायण्णाणं च खत्तियाणं च । चउहिँ सहस्सेहिँ उसहो सेसा उ १९ सहस्सपरिवारा ॥ ३८४ ॥ ३१ द्वारम् ॥

चउरासीइ १ बिसत्तरि २ सट्ठी ३ पन्नास ४ मेव लक्खाइं । चत्ता ५ तीसा ६ वीसा ७ दस ८ दो ९ एगं १० च पुवाणं ॥ ३८५ ॥ चउरासी ११ बावत्तरी १२ य सट्ठी १३ य होइ वासाणं । तीसा १४ य दस १५ य एगं १६ एवं एए सयसहस्सा ॥ ३८६ ॥ पंचाणउइ सहस्सा १७ चउरासीई १८ य पंचवन्ना १९ य । तीसा २० य दस २१ य एगं २२ सयं २३ च बावत्तरी २४ चेव ॥ ३८७ ॥ ३२ द्वारम् ॥

एगो भगवं वीरो तेत्तीसाएँ सह निव्बुओ पासो । छत्तीसेहिं पंचहि सएहिं नेमी उ सिद्धिगओ ॥ ३८८ ॥ पंचहिं समणसएहिं मल्ली संती उ नवसएहिं तु । अट्ठसएणं धम्मो सएहिं छहिं वासुपुज्जजिणो ॥ ३८९ ॥ सत्तसहस्साणंतइजिणस्स विमलस्स छस्सहस्साइं । पंच सयाइं सुपासे पउमाभे तिण्णि अट्ठसया ॥ ३९० ॥ दसहिँ सहस्सेहिँ उसहो सेसा उ सहस्सपरिवुडा सिद्धा । तित्थयरा उ दुवालस परिनिट्ठियअट्ठकम्मभरा ॥ ३९१ ॥ ३३ द्वारम् ॥

अट्ठावयचंपुज्जिंतपावासम्मेयसेलसिहरेसुं । उसभवसुपुज्जनेमी वीरो सेसा य सिद्धिगया ॥ ३९२ ॥ ३४ द्वारम् ॥ ॥ ४७५ ॥

एत्तो जिणंतराइं वोच्छं किल उसभसामिणो अजिओ । पण्णासकोडिलक्खेहिं सायराणं समुप्पण्णो ॥ ३९३॥ तीसाए संभवजिणो दसहि उ अभिनंदणो जिणवरिंदो । नवहि उ सुमइजिणिंदो उप्पण्णो कोडिलक्खेहिं ॥ ३९४ ॥ नउईइ सहस्सेहिं कोडीणं वोलियाण पउमाभो । नवहि सहस्सेहिं तओ सुपासनामो समुप्पण्णो ॥ ३९५ ॥ कोडिसएहिं नवहि उ जाओ चंदप्पहो जणाणंदो । नउईए कोडीहिं सुविहिजिणो देसिओ समए ॥ ३९६ ॥ सीयलजिणो महप्पा तत्तो कोडीहि नवहिं निद्दिट्ठो । कोडीए सेयंसो ऊणाइ इमेण कालेण ॥ ३९७ ॥ सागरसएण एगेण तह य छावट्ठिवरिसलक्खेहिं । छवीसाइ सहस्सेहिं तओ पुरो अंतरेसुत्ति ॥ ३९८ ॥ चउपण्णा अयरेहिं वसुपुज्जजिणो जगुत्तमो जाओ । विमलो विमलगुणोहो तीसहि अयरेहि रयरहिओ ॥ ३९९॥ नवहिं अयरेहिऽणंतो चउहि उ धम्मो उ धम्मधुरधवलो । तिहि ऊणेहिं संती तिहि चउभागेहिं पलियस्स ॥ ४०० ॥ भागेहि दोहिं कुंथू पलियस्स अरो उ एगभागेणं । कोडिसहस्सोणेणं वासाण जिणेसरो भणिओ ॥ ४०१ ॥ मल्ली तिसल्लरहिओ जाओ वासाण कोडिसहसेण । चउपण्णवासलक्खेहिं सुबओ सुवओ सिद्धो ॥ ४०२ ॥ जाओ छहि नमिनाहो पंचहि लक्खेहिं जिणवरो नेमी । पासो अद्धट्ठमसय समहियतेसीइसहसेहिं ॥ ४०३ ॥ अड्ढाइज्जसएहिं गएहिं वीरो जिणेसरो जाओ । दूसमअइदूसमाणं दोण्हंपि दुचत्तसहसेहिं ॥ ४०४ ॥ पुज्जइ कोडाकोडी उसहजिणाओ इमेण कालेण । भणियं अंतरदारं एयं समयाणुसारेणं ॥ ४०५ ॥ बत्तीसं घरयाइं काउं तिरियाअयाहि रेहाहिं । उड्ढाअयाहिं काउं पंच घराइं तओ पढमे ॥ ४०६ ॥ पन्नरस जिण निरंतर सुन्नदुगं तिजिण सुन्नतियगं च । दो जिण सुन्न जिणिंदो सुन्न जिणो सुन्न दोन्नि जिणा ॥ ४०७ ॥ बिईयपंतिठवणा–दो चक्कि सुन्न तेरस पण चक्की सुण्ण चक्कि दो सुण्णा । चक्की सुन्न दुचक्की सुण्णं चक्की दुसुण्णं च ॥ ४०८ ॥ तईयपंतिठवणा–

दससुण्ण पंच केसव पणसुण्णं केसि सुण्ण केसी य । दो सुण्ण केसवोऽवि य सुण्णदुगं केसव तिसुण्णं ॥ ४०९ ॥ चउत्थपंतिठवणा–उसहभरहाण दोण्हवि उच्चत्तं पंचधणुसए हुंति । अजियसगराण दोण्हवि उच्चत्तं चारि अद्धं च ॥ ४१० ॥ पन्नासं पन्नासं धणुपरिहाणी जिणाण तेण परं । ता जाव पुप्फदंतो धणुसयमेगं भवे उच्चो ॥ ४११ ॥ नउइ धणू सीयलस्स सेज्जंसतिविट्ठुमाइणं पुरओ । जा धम्मपुरिससीहो उच्चत्तं तेसिमं होइ ॥ ४१२ ॥ कमसो असीइ सत्तरि सट्ठी पण्णास तह य पणयाला । एए हवंति धणुया बायालद्धं च मघवस्स ॥ ४१३ ॥ इगयालं धणु सद्धं च सणंकुमारस्स चक्कवट्टिस्स । संतिस्स य चत्ताला कुंथुजिणिंदस्स पणतीसा ॥ ४१४ ॥ तीस धणूणि अरस्स उ इगुतीसं पुरिसपुंडरीयस्स । अट्ठावीस सुभूमे छव्वीस धणूणि दत्तस्स ॥ ४१५ ॥ मल्लिस्स य पणुवीसा वीसं च धणूणि सुव्वए पउमे । नारायणस्स सोलस पनरस नमिनाहहरिसेणे ॥ ४१६ ॥ बारस जयनामस्स य नेमीकण्हाण दसधणुच्चत्तं । सत्तधणु बंभदत्तो नव रयणीओ य पासस्स ॥ ४१७ ॥ वीरस्स सत्त रयणी उच्चत्तं भणियमाउअं अहुणा । पंचमघरयनिविट्ठं कमेण सव्वेसि वोच्छामि ॥ ४१८ ॥ उसहभरहाण दोण्हवि चुलसीई पुव्वसयसहस्साइं । अजियसागराण दोण्हवि बावत्तरि सयसहस्साइं ॥ ४१९ ॥ पुरओ जहक्कमेणं सट्ठी पण्णास चत्त तीसा य । वीसा दस दो चेव य लक्खेगो चेव पुव्वाणं ॥ ४२० ॥ सेज्जंसतिविट्ठूणं चुलसीई वाससयसहस्साइं । पुरओ जिणकेसीणं धम्मो ता जाव तुल्लमिणं ॥ ४२१ ॥ कमसो बावत्तरि सट्ठि तीस दस चेव सयसहस्साइं । मघवस्स चक्किणो पुण पंचेव य वासलक्खाइं ॥ ४२२ ॥ तिन्नि य सणंकुमारे संतिस्स य वासलक्खमेगं तु । पंचाणउइ सहस्सा कुंथुस्सवि आउयं भणियं ॥ ४२३ ॥ चुलसीइ सहस्साइं तु आउयं होइ अरजिणिं- ॥ ४७६ ॥

दस्स । पणसट्ठिसहस्साइं आऊ सिरिपुंडरीयस्स ॥ ४२४ ॥ सट्ठिसहस्स सुभूमे छप्पन्न सहस्स हुंति दत्तस्स । पणपण्णसहस्साइं मल्लिस्सवि आउयं भणियं ॥ ४२५ ॥ सुव्वयमहपउमाणं तीस सहस्साइं आउयं भणियं । बारस वाससहस्सा आऊ नारायणस्स भवे ॥ ४२६ ॥ दस वाससहस्साइं नमिहरिसेणाण हुंति दुण्हंपि । तिण्णेव सहस्साइं आऊ जयनामचक्किस्स ॥ ४२७ ॥ वाससहस्सा आऊ नेमीकण्हाण होइ दोण्हंपि । सत्त य वाससयाइं चक्कीसरबंभदत्तस्स ॥ ४२८ ॥ वाससयं पासस्स य वासा बावत्तरिं च वीरस्स । इय बत्तीस घराइं समयविहाणेण भणियाइं ॥ ४२९ ॥ ३५ द्वारम् ॥

पुरिमंतिमअट्ठट्ठंतरेसु तित्थस्स नत्थि वोच्छेओ । मज्झिल्लएसु सत्तसु एत्तियकालं तु वुच्छेओ ॥ ४३० ॥ चउभागं चउभागो तिन्नि य चउभाग पलियचउभागो । तिण्णेव य चउभागा चउत्थभागो य चउभागो ॥ ४३१ ॥ ३६ द्वारम् ॥

तंबोल १ पाण २ भोयण ३ पाणह ४ थीभोग ५ सुयण ६ निट्ठवणे ७ । मुत्तु ८ च्चारं ९ जूयं १० वज्जे जिणमंदिरस्संतो ॥ ४३२ ॥ ३७ द्वारम् ॥

खेलं १ केलि २ कलिं ३ कला ४ कुललयं ५ तंबोल ६ मुग्गालयं ७, गाली ८ कंगुलिया ९ सरीरधुवणं १० केसे ११ नहे १२ लोहियं १३ । भत्तोसं १४ तय १५ पित्त १६ वंत १७ दसणे १८ विस्सामणं १९ दामणं २०, दंत २१ त्थी २२ नह २३ गंडे २४ नासिय २५ सिरो २६ सोत २७ च्छवीणं मलं २८ ॥ ४३३ ॥ मंतु २९ म्मीलण ३० लेक्खयं ३१ विभजणं ३२ भंडार ३३ दुट्ठासणं ३४, छाणी ३५ कप्पड ३६ दालि ३७ पप्पड ३८ वडी ३९ विस्सारणं नासणं ४० । अक्कंदं ४१ विकहं ४२ सरच्छघडणं ४३ तेरिच्छसंठावणं ४४, अग्गीसेवण ४५ रंधणं ४६ परिखणं ४७ निस्सीहि-

याभंजणं ४८ ॥ ४३४ ॥ छत्तो ४९ वाणह ५० सत्थ ५१ चामर ५२ मणोऽणेगत्त ५३ मब्भंगणं, ५४ सच्चित्ताणमचाय ५५ चायणऽजिए ५६ दिट्ठीअ नो अंजली ५७ । साडेगुत्तरसंगभंग ५८ मउडं ५९ मउलिं ६० सिरोसेहरं ६१, हुड्डा ६२ जिंडुहगिड्डियाइरमणं ६३ जोहार ६४ भंडक्कियं ६५ ॥ ४३५ ॥ रेकारं ६६ धरणं ६७ रणं ६८ विवरणं वालाण ६९ पल्हत्थियं ७०, पाओ ७१ पायपसारणं ७२ पुडपुडी ७३ पंकं ७४ रओ ७५ मेहुणं ७६ । जूया ७७ जेमण ७८ जुज्झ ७९ विज्ज ८० वणिजं ८१ सेज्जं ८२ जलं ८३ मज्जणं ८४, एमाईयमवज्जकज्जमुजुओ वज्जे जिणिंदालए ॥ ४३६ ॥ आसायणा उ भवभमणकारणं इय विभाविउं जइणो । मलमलिणत्ति न जिणमंदिरंमि निवसंति इय समओ ॥ ४३७ ॥ दुब्भिगंधमलस्सावि, तणुरप्पेस ण्हाणिया । दुहा वायवहो वावि, तेणं ठंति न चेइए ॥ ४३८ ॥ तिन्नि वा कड्ढई जाव, थुइओ तिसिलोइया । ताव तत्थ अणुन्नायं, कारणेण परेण उ ॥ ४३९ ॥ ३८ द्वारम् ॥

कंकिलि १ कुसुमवुट्ठी २ देवज्झुणि ३ चामरा ४ ऽऽसणाइं ५ च । भावलय ६ भेरि ७ छत्तं ८ जयंति जिणपाडिहेराइं ॥ ४४० ॥ ३९ द्वारम् ॥

रयरोयसेयरहिओ देहो १ धवलाइं मंसरुहिराइं २ । आहारानीहारा अद्दिस्सा ३ सुरहिणो सासा ४ ॥ ४४१ ॥ जम्माउ इमे चउरो एक्कारस कम्मखयभवा इण्हिं । खेत्ते जोयणमेत्ते तिजयजणो माइ बहुओऽवि ५ ॥ ४४२ ॥ नियभासाए नरतिरिसुराण धम्माववोहया वाणी ६ । पुव्वभवा रोगा उवसमंति ७ न य हुंति वेराइं ८ ॥ ४४३ ॥ दुब्भिक्ख ९ डमर १० दुम्मारि ११ ईई १२ अइवुट्ठि १३ अणभिवुट्ठीओ १४ । हुंति न, जियबहुतरणी पसरइ भामंडलुज्जोओ १५ ॥ ४४४ ॥

सुररइयाणिगुवीसा मणिमयसीहासणं सपयवीढं १६ । छत्तत्तय १७ इंदद्धय १८ सियचामर १९ धम्मचक्काइं २०॥४४५॥ सह जगगुरुणा गयणट्ठियाइं पंचवि इमाइं वियरंति । पाउब्भवइ असोओ २१ चिट्ठइ जत्थप्पहू तत्थ ॥ ४४६ ॥ चउमुहमुत्तिचउक्कं २२ मणिकंचणताररइयसालतिगं २३ । नवकणयपंकयाइं २४ अहोमुहा कंटया हुंति २५ ॥ ४४७ ॥ निच्चमवट्ठियमित्ता पहुणो चिट्ठंति केसरोमनहा २६ । इंदियअत्था पंचवि मणोरमा २७ हुंति छप्पि रिऊ २८ ॥ ४४८ ॥ गंधोदयस्स वुट्ठी २९ वुट्ठी कुसुमाण पंचवन्नाणं ३० । दिंति पयाहिण सउणा ३१ पहुणो पवणोऽवि अणुकूलो ३२ ॥ ४४९ ॥ पणमंति दुमा ३३ वज्जंति दुंदुहीओ गहीरघोसाओ ३४ । चउतीसाइसयाणं सव्वजिणिंदाण हुंति इमा ॥४५०॥ ४० द्वारम् ॥

अन्नाण १ कोह २ मय ३ माण ४ लोह ५ माया ६ रई ७ य अरई ८ य । निद्दा ९ सोय १० अलियवयण ११ चोरिया १२ मच्छर १३ भया १४ य ॥ ४५१ ॥ पाणिवह १५ पेम १६ कीलापसंग १७ हासा १८ य जस्स इय दोसा । अट्ठारसवि पणट्ठा नमामि देवाहिदेवं तं ॥ ४५२ ॥ ४१ द्वारम् ॥

जिणनामा नामजिणा केवलिणो सिवगया य भावजिणा । ठवणजिणा पडिमाओ दव्वजिणा भाविजिणजीवा ॥ ४५३ ॥ ॥ ४२ द्वारम् ॥

सुमइत्थ निच्चभत्तेण निग्गओ वासुपुज्ज[जिणो] चउत्थेण । पासो मल्लीवि य अट्ठमेण सेसा उ छट्ठेणं ॥४५४॥ ४३ द्वारम् ॥

अट्ठमभत्तवसाणे पासोसहमल्लिरिट्ठनेमीणं । वसुपुज्जस्स चउत्थेण छट्ठभत्तेण सेसाणं ॥ ४५५ ॥ ४४ द्वारम् ॥

निव्वाणं संपत्तो चउदसभत्तेण पढमजिणचन्दो । सेसा उ मासिएणं वीरजिणिंदो य छट्ठेणं ॥ ४५६ ॥ ४५ द्वारम् ॥

प्रवचन० सूत्रे ॥ ४७८ ॥

प्रातिज्ञार्थातिशयदोषादीनि ४०-४८

वीरवरस्स भगवओ वोलिय चुलसीइवरिससहसेहिं । पउमाईचउवीसं जह हुंति जिणा तहा थुणिमो ॥ ४५७ ॥ पढमं च पउमनाहं सेणियजीवं जिणेसरं नमिमो । बीयं च सूरदेवं वंदे जीवं सुपासस्स ॥ ४५८ ॥ तइयं सुपासनामं उदायिजीवं पणट्ठभववासं । वंदे सयंपभजिणं पुट्टिलजीवं चउत्थमहं ॥ ४५९ ॥ सव्वाणुभूइनामं दढाउजीवं च पंचमं वंदे । छट्ठं देवसुयजिणं वंदे जीवं च कित्तिस्स ॥ ४६० ॥ सत्तमयं उदयजिणं वंदे जीवं च संखनामस्स । पेढालं अट्ठमयं आणंदजियं नमंसामि ॥ ४६१ ॥ पोट्टिलजिणं च नवमं सुरकयसेवं सुनंदजीवस्स । सयकित्तिजिणं दसमं वंदे सयगस्स जीवंति ॥ ४६२ ॥ एगारसमं मुणिसुव्वयं च वंदामि देवईजीयं । बारसमं अममजिणं सच्चइजीवं जयपईवं ॥ ४६३ ॥ निकसायं तेरसमं वंदे जीवं च वासुदेवस्स । बलदेवजियं वंदे चउदसमं निप्पुलायजिणं ॥ ४६४ ॥ सुलसाजीवं वंदे पन्नरसमं निम्ममत्तजिणनामं । रोहिणिजीवं नमिमो सोलसमं चित्तगुत्तेति ॥ ४६५ ॥ सत्तरसमं च वंदे रेवइजीवं समाहिनामाणं । संवरमट्ठारसमं सयालिजीवं पणिवयामि ॥ ४६६ ॥ दीवायणस्स जीवं जसोहरं वंदिमो इगुणवीसं । कण्हजियं गयतण्हं वीसइमं विजयमभिवंदे ॥ ४६७ ॥ वंदे इगवीसइमं नारयजीवं च मल्लनामाणं । देवजिणं बावीसं अंबडजीवस्स वंदेऽहं॥४६८॥ अमरजियं तेवीसं अणंतविरियाभिहं जिणं वंदे । तह साइबुद्धजीवं चउवीसं भद्दजिणनामं ॥ ४६९ ॥ उस्सप्पिणिइ चउवीस जिणवरा कित्तिया सनामेहिं । सिरिचंदसूरिनामेहिं सुहयरा हुंतु सयकालं ॥ ४७० ॥ ४६ द्वारम् ॥

चत्तारि उड्ढलोए दुवे समुद्दे तओ जले चेव । बावीसमहोलोए तिरिए अट्ठुत्तरसयं तु ॥ ४७१ ॥ ४७ द्वारम् ॥ ॥ ४७८ ॥

इक्को व दो व तिन्नि व अट्ठसयं जाव एक्कसमयम्मि । मणुयगईए सिज्झइ संखाउयवीयरागा उ ॥४७२॥ ४८ द्वारम् ॥

तित्थयर १ अतित्थयरा २ तित्थ ३ सलिंग ४ ऽन्नलिंग ५ थी ६ पुरिसा ७ । गिहिलिंग ८ नपुंसक ९ अतिसिद्धत्थ १० पत्तेयबुद्धा ११ य ॥ ४७३ ॥ एग १२ अणेग १३ सयंबुद्ध १४ बुद्धबोहिय १५ पभेयओ भणिया । सिद्धंते सिद्धाणं भेया पन्नरससंखत्ति ॥ ४७४ ॥ ४९ द्वारम् ॥

दो चेवुक्कोसाए चउर जहन्नाए मज्झिमाए उ । अट्ठाहियं सयं खलु सिज्झइ ओगाहणाइ तहा ॥ ४७५ ॥ ५० द्वारम् ॥

इह चउरो गिहिलिंगे दसऽन्नलिंगे सयं च अट्ठहियं । विन्नेयं च सलिंगे समएणं सिज्झमाणाणं ॥४७६॥ ५१ द्वारम् ॥

बत्तीसाई सिज्झंति अविरयं जाव अट्ठअहियसयं । अट्ठसमएहिं एक्केक्कूणं जावेक्कसमयंमि ॥ ४७७ ॥ बत्तीसा अडयाला सट्ठी बावत्तरी य बोद्धव्वा । चुलसीई छन्नउई दुरहियमट्ठोत्तरसयं च ॥ ४७८ ॥ ५२ द्वारम् ॥

वीसित्थीगाउ पुरिसाण अट्ठसयं एगसमयओ सिज्झे । दस चेव नपुंसा तह उवरिं समएण पडिसेहो ॥ ४७९ ॥ वीस नरकप्पजोइस पंच य भवणवण दस य तिरियाणं । इत्थीओ पुरिसा पुण दस दस सव्वेऽवि कप्पविणा ॥ ४८० ॥ कप्पट्ठसयं पुहवी आऊ पंकप्पभाउ चत्तारि । रयणाइसु तिसु दस दस छ तरूणमणंतरं सिज्झे ॥ ४८१ ॥ ५३ ॥ द्वारम् ॥

दीहं वा ह्रस्सं वा जं संठाणं तु आसि पुव्वभवे । तत्तो तिभागहीणा सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥ ४८२ ॥ जं संठाणं तु इहं भवं चयंतस्स चरिमसमयंमि । आसीय पएसघणं तं संठाणं तहिं तस्स ॥ ४८३ ॥ उत्ताणओ य पासिल्लओ य ठियओ निसन्नओ चेव । जो जह करेइ कालं सो तह उववज्जए सिद्धो ॥ ४८४ ॥ ५४ द्वारम् ॥

ईसिप्पब्भाराए उवरिं खलु जोयणस्स जो कोसो। कोसस्स य छब्भाए सिद्धाणोगाहणा भणिया ॥ ४८५ ॥ अलोए पडिहया सिद्धा, लोयग्गे य पइट्ठिया। इह बोंदिं चइत्ताणं, तत्थ गंतूण सिज्झइ ॥ ४८६ ॥ ५५ द्वारम् ॥

तिण्णि सया तेत्तीसा धणुत्तिभागो य होइ बोद्धव्वो। एसा खलु सिद्धाणं उक्कोसोगाहणा भणिया ॥४८७॥ ५६ द्वारम् ॥

चत्तारि य रयणीओ रयणि तिभागूणिया य बोद्धव्वा। एसा खलु सिद्धाणं मज्झिमओगाहणा भणिया ॥४८८॥ ५७ द्वारम्

एगा य होइ रयणी अट्ठेव य अंगुलाइ साहीया। एसा खलु सिद्धाणं जहण्णओगाहणा भणिया ॥४८९॥ ५८ द्वारम् ॥

सिरि उसहसेणपहु १ वारिसेण २ सिरिवद्धमाणजिणनाह ३। चंदाणण ४ जिण सव्वेवि भवहरा होह मह तुब्भे ॥ ४९० ॥ ५९ द्वारम् ॥

पत्तं पत्ताबंधो पायट्ठवणं च पायकेसरिया। पडलाइं रयत्ताणं च गुच्छओ पायनिज्जोगो ॥ ४९१ ॥ तिन्नेव य पच्छागा रयहरणं चेव होइ मुहपोत्ती। एसो दुवालसविहो उवही जिणकप्पियाणं तु ॥ ४९२ ॥ जिणकप्पियावि दुविहा पाणीपाया पडिग्गहधरा य। पाउरणमपाउरणा एक्केक्का ते भवे दुविहा ॥ ४९३ ॥ दुग १ तिग २ चउक्क ३ पणगं ४ नव ५ दस ६ एक्कारसेव ७ बारसगं ८। एए अट्ठ विगप्पा जिणकप्पे हुंति उवहिस्स ॥ ४९४ ॥ पुत्तीरयहरणेहिं दुविहो तिविहो य एक्ककप्पजुओ। चउहा कप्पदुएणं कप्पतिगेणं तु पंचविहो ॥ ४९५ ॥ दुविहो तिविहो चउहा पंचविहोऽविहु सपायनिज्जोगो। जायइ नवहा दसहा एक्कारसहा दुवालसहा ॥ ४९६ ॥ अहवा दुगं च नवगं उवगरणे हुंति दुन्नि उ विगप्पा। पाउरण- ॥ ४७९ ॥

वज्जियाणं विसुद्धजिणकप्पियाणं तु ॥ ४९७ ॥ तवेण सत्तेण, सुत्तेण एगत्तेण बलेण य। तुलणा पंचहा वुत्ता, जिणकप्पं पडिवज्जओ ॥ ४९८ ॥ ६० द्वारम् ॥

एए चेव दुवालस मत्तग अइरेग चोलपट्टो उ। एसो चउदसरूवो उवही पुण थेरकप्पंमि ॥ ४९९ ॥ तिण्णि विहत्थी चउरंगुलं च भाणस्स मज्झिमपमाणं। एत्तो हीण जहन्नं अइरेगयरं तु उक्कोसं ॥ ५०० ॥ पत्ताबंधपमाणं भाणपमाणेण होइ कायव्वं। जह गंठिंमि कयंमि कोणा चउरंगुला हुंति ॥ ५०१ ॥ पत्तगठवणं तह गुच्छगो य पायपडिलेहणी चेव। तिण्हंपि उ प्पमाणं विहत्थि चउरंगुलं चेव ॥ ५०२ ॥ अड्ढाइज्जा हत्था दीहा छत्तीसअंगुले रुंदा। बीयं पडिग्गहाओ ससरीराओ य निप्फण्णं ॥ ५०३ ॥ कयलीगब्भदलसमा पडला उक्किट्ठमज्झिमजहण्णा। गिम्हे हेमंतंमि य वासासु य पाणरक्खट्ठा ॥ ५०४ ॥ तिण्णि चउ पंच गिम्हे चउरो पंचच्छगं च हेमंते। पंच च्छ सत्त वासासु होंति घणमसिणरूवा ते ॥ ५०५ ॥ माणं तु रयणत्ताणे भाणपमाणेण होइ निप्फन्नं। पायाहिणं करंतं मज्झे चउरंगुलं कमइ ॥ ५०६ ॥ कप्पा आयपमाणा अड्ढाइज्जा य वित्थडा हत्था। दो चेव सुत्तियाओ उण्णिय तइओ मुणेयव्वो ॥ ५०७ ॥ बत्तीसंगुलदीहं चउवीसं अंगुलाइं दंडो से। अट्ठंगुला दसाओ एगयरं हीणमहियं वा ॥ ५०८ ॥ चउरंगुलं विहत्थी एयं मुहणंतगस्स उ पमाणं। बीओऽवि य आएसो मुहप्पमाणेण निप्फण्णं ॥ ५०९ ॥ जो मागहओ पत्थो सविसेसयरं तु मत्तगपमाणं। दोसुवि दव्वग्गहणं वासावासे य अहिगारो ॥ ५१० ॥ सूवोयणस्स भरियं दुगाउअद्धाणमागओ साहू। भुंजइ एगट्ठाणे एयं किर मत्तगपमाणं ॥ ५११ ॥ दुगुणो चउग्गुणो वा हत्थो चउरस्स चोलपट्टो उ। थेरजुवाणाणट्ठा सण्हे

थुलंमि य विभासा ॥ ५१२ ॥ संथारुत्तरपट्टो अड्ढाइज्जा य आयया हत्था । दोण्हंपि य वित्थारो हत्थो चउरंगुलं चेव ॥ ५१३ ॥ आयाणे निक्खिवणे ठाणे निसियण तुयट्ट संकोए । पुव्विं पमज्जणट्ठा लिंगट्ठा चेव रयहरणं ॥ ५१४ ॥ संपाइमरयरेणू पमज्जणट्ठा वयंति मुहपोत्तीं । नासं मुहं च बंधइ तीए वसहिं पमज्जंतो ॥ ५१५ ॥ छक्कायरक्खणट्ठा पायग्गहणं जिणेहिं पन्नत्तं । जे य गुणा संभोगे हवंति ते पायगहणेऽवि ॥ ५१६ ॥ तणगहणानलसेवानिवारणा धम्मसुक्कझाणट्ठा । दिट्ठं कप्पग्गहणं गिलाणमरणट्ठया चेव ॥ ५१७ ॥ वेउव्वऽवाउडे वाइए य ही खद्धपजणणे चेव । तेसिं अणुग्गहट्ठा लिंगुदयट्ठा य पट्टो य ॥ ५१८ ॥ अवरेवि सयंबुद्धा हवंति पत्तेयबुद्धमुणिणोऽवि । पढमा दुविहा एगे तित्थयरा तदियरा अवरे ॥ ५१९ ॥ तित्थयरवज्जियाणं बोही उवही सुयं च लिंगं च । नेयाइँ तेसि बोही जाइस्सरणाइणा होइ ॥ ५२० ॥ मुहपत्ती रयहरणं कप्पतिगं सत्त पायनिज्जोगो । इय बारसहा उवही होइ सयंबुद्धसाहूणं ॥ ५२१ ॥ हवइ इमेसि मुणीणं पुव्वाहीयं सुअं अहव नत्थि । जइ होइ देवया से लिंगं अप्पइ अहव गुरुणो ॥ ५२२ ॥ जइ एगागीविहु विहरणक्खमो तारिसी व से इच्छा । तो कुणइ तमन्नहा गच्छवासमणुसरइ निअमेणं ॥ ५२३ ॥ पत्तेयबुद्धसाहूण होइ वसहाइदंसणे वोही । पोत्तियरयहरणेहिं तेसि जहण्णो दुहा उवही ॥ ५२४ ॥ मुहपोत्ती रयहरणं तह सत्त य पत्तयाइनिज्जोगो । उक्कोसोऽवि नवविहो सुयं पुणो पुव्वभवपढियं ॥ ५२५ ॥ एक्कारस अंगाइं जहन्नओ होइ तं तहुक्कोसं । देसेण असंपुन्नाइं हुंति पुव्वाइं दस तस्स ॥ ५२६ ॥ लिंगं तु देवया देइ होइ कइयावि लिंगरहिओवि । एगागी च्चिय विहरइ नागच्छइ गच्छवासे सो ॥ ५२७ ॥ ६१ द्वारम् ॥

उवगरणाइं चउद्दस अचोलपट्टाइं कमढयजुयाइं । अज्जाणवि भणियाइं अहियाणिवि हुंति ताणेवं ॥ ५२८ ॥ उग्गहऽणंतग १ पट्टो २ अड्ढोरुय ३ चलणिया ४ य बोद्धव्वा । अब्भिंतर ५ बाहिनियंसणी ६ य तह कंचुए ७ चेव ॥ ५२९ ॥ उक्कच्छिय ८ वेगच्छिय ९ संघाडी १० चेव खंधगरणी ११ य । ओहोवहिंमि एए अज्जाणं पन्नवीसं तु ॥ ५३० ॥ अह उग्गहणंतगं नावसंठियं गुज्झदेसरक्खट्ठा । तं तु पमाणेणेक्कं घणमसिणं देहमासज्ज ॥ ५३१ ॥ पट्टोऽवि होइ एगो देहपमाणेण सो उ भइयव्वो । छायंतोग्गहणंतं कडिबद्धो मल्लकच्छा व ॥ ५३२ ॥ अड्ढोरुगोवि ते दोवि गिण्हिउं छायए कडीभागं । जाणुपमाणा चलणी असीविया लंखियाए व ॥ ५३३ ॥ अंतोनियंसणी पुण लीणतरी जाव अद्धजंघाओ । बाहिरगा जा खलुगा कडीइ दोरेण पडिबद्धा ॥ ५३४ ॥ छाएइ अणुकुइए उरोरुहे कंचुओ असिवियओ । एमेव य ओकच्छिय सा नवरं दाहिणे पासे ॥ ५३५॥ वेगच्छिया उ पट्टो कंचुगमुक्कच्छिगं च छायंतो । संघाडीओ चउरो तत्थ दुहत्था उवसयंमि ॥५३६॥ दोन्नि तिहत्थायामा भिक्खट्ठा एग एगमुच्चारे । ओसरणे चउहत्थाऽनिसण्णपच्छायणा मसिणा ॥५३७॥ खंधकरणी उ चउहत्थवित्थडा वायविहुयरक्खट्ठा । खुज्जकरणी उकीरइ रूववईणं कुडहहेऊ ॥ ५३८ ॥ ६२ द्वारम् ॥

जिणकप्पिया य साहू उक्कोसेणं तु एगवसहीए। सत्त य हवंति कहमवि अहिया कइयावि नो हुंति॥५३९॥ ६३ द्वारम् ॥

अट्ठविहा गणिसंपय चउग्गुणा नवरि हुंति बत्तीसं । विणओ य चउब्भेओ छत्तीस गुणा इमे गुरुणो ॥५४०॥ आयार १ सुय २ सरीरे ३ वयणे ४ वायण ५ मई ६ पओगमई ७ । एएसु संपया खलु अट्ठमिया संगहपरिण्णा ८ (१) ॥५४१॥ चरणजुओ मयरहिओ अनिययवित्ती अचंचलो चेव (४) । जुग परिचिय उस्सग्गी उदत्तघोसाइ विन्नेओ (८) ॥ ५४२ ॥

चउरंसोऽकुंटाई बहिरत्तणवज्जिओ तवे सत्तो (१२)। वाई महुरत्तऽनिस्सिय फुडवयणो संपया वयणेत्ति (१६) ॥ ५४३ ॥ जोगो परिणयवायण निज्जविया वायणाएँ निव्वहणे (२०)। ओग्गह ईहावाया धारण मइसंपया चउरोत्ति (२४) ॥ ५४४ ॥ सत्तीं पुरिसं खेत्तं वत्थुं नाउं पओजए वायं (२८)। गणजोग्गं संसत्तं सज्झाए सिक्खणं जाणे (३२) ॥ ५४५ ॥ आयारे सुयविणए विक्खिवणे चेव होइ बोद्धव्वा। दोसस्स परीघाए विणए चउद्देस पडिवत्ती (३६) ॥ ५४६ ॥ सम्मत्तनाणचरणा पत्तेयं अट्ठअट्ठभेइल्ला। बारसभेओ य तवो सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (२) ॥ ५४७ ॥ आयाराई अट्ठ उ तह चेव य दसविहो य ठियकप्पो। बारस तव छावस्सग सूरिगुणा हुंति छत्तीसं (३) ॥ ५४८ ॥ ६४ द्वारम् ॥

तित्थयर १ सिद्ध २ कुल ३ गण ४ संघ ५ किरिय ६ धम्म ७ णाण ८ णाणीणं ९। आयरिय १० थेरु ११ वज्झाय १२ गणीणं १३ तेरस पयाइं ॥ ५४९ ॥ अणसायणा १ य भत्ती २ बहुमाणो ३ तह य वण्णसंजलणा ४। तित्थयराई तेरस चउग्गुणा हुंति बावण्णा ॥ ५५० ॥ ६५ द्वारम् ॥

वय ५ समणधम्म १० संजम १७ वेयावच्चं १० च बंभगुत्तीओ ९। नाणाइतियं ३ तव १२ कोहनिग्गहा ४ इइ चरणमेयं ७० ॥५५१॥ पाणिवह मुसावाए अदत्त मेहुण परिग्गहे चेव। एयाइं होंति पंच उ महव्वयाइं जईणं तु ॥५५२॥ खंती य मद्दवऽज्जव मुत्ती तव संजमे य बोद्धव्वे। सच्चं सोयं आकिंचणं च बंभं च जइधम्मो ॥ ५५३ ॥ पंचासवा विरमणं पंचिंदियनिग्गहो कसायजओ। दंडत्तयस्स विरई सतरसहा संजमो होइ ॥ ५५४ ॥ पुढवि १ दग २ अगणि ३ मारुय ४ वणस्सइ ५ बि ६ ति ७ चउ ८ पणिंदि ९ अज्जीवा १०। पेहु ११ प्पेह १२ पमज्जण १३ परिठवण १४ मणो १५ वई १६ काए १७ ॥ ५५५ ॥ आयरिय १ उवज्झाए २ तवस्सि ३ सेहे ४ गिलाण ५ साहूसुं ६। समणोन्न ७ संघ ८ कुल ९ गण १० वेयावच्चं हवइ दसहा ॥ ५५६ ॥ वसहि १ कह २ निसिज्जिं ३ दिय ४ कुड्डंतर ५ पुव्वकीलिय ६ पणीए ७। अइमायाहार ८ विभूसणाइं ९ नव बंभगुत्तीओ ॥ ५५७ ॥ बारस अंगाईयं नाणं तत्तत्थसद्दहाणं तु। दंसणमेयं चरणं विरई देसे य सव्वे य ॥ ५५८ ॥ अणसणमूणोयरिया वित्तिसंखेवणं रसच्चाओ। कायकिलेसो संलीणया य बज्झो तवो होइ ॥ ५५९ ॥ पायच्छित्तं विणओ वेयावच्चं तहेव सज्झाओ। झाणं उस्सग्गोवि य अब्भिंतरओ तवो होइ ॥ ५६० ॥ कोहो माणो माया लोभो चउरो हवंति हु कसाया। एएसिं निग्गहणं चरणस्स हवंतिमे भेया ॥ ५६१ ॥ ६६ द्वारम् ॥

पिंडविसोही ४ समिई ५ भावण १२ पडिमा १२ य इंदियनिरोहो ५। पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३ अभिग्गहा ४ चेव करणं तु ७० ॥ ५६२ ॥ सोलस उग्गमदोसा सोलस उप्पायणाय दोसत्ति। दस एसणाय दोसा बायालीसं इह हवन्ति ॥ ५६३ ॥ आहाकम्मु १ द्देसिय २ पूईकम्मे ३ य मीसजाए य ४। ठवणा ५ पाहुडियाए ६ पाओयर ७ कीय ८ पामिच्चे ९ ॥ ५६४ ॥ परियट्टिए १० अभिहडु ११ ब्भिन्ने १२ मालोहडे १३ य अच्छिज्जे १४। अणिसिट्ठे १५ ऽज्झोयरए १६ सोलस पिण्डुग्गमे दोसा ॥ ५६५ ॥ धाई १ दूइ २ निमित्ते ३ आजीव ४ वणीमगे ५ तिगिच्छा ६ य। कोहे ७ माणे ८ माया ९ लोभे १० य हवंति दस एए ॥ ५६६ ॥ पुव्विं पच्छा संथव ११ विजा १२ मंते १३ य चुण्ण १४ जोगे १५ य। उप्पायणाय दोसा सोलसमे मूलकम्मे १६ य ॥ ५६७ ॥ संकिय १ मक्खिय २ निक्खित्त ३ पिहिय ४ साहरिय ५

दायगु ६ मिस्से ७ । अपरिणय ८ लित्त ९ छड्डिय १० एसणदोसा दस हवंति ॥ ५६८ ॥ पिंडेसणा य सवा संखित्तोयरइ नवसु कोडीसु । न हणइ न किणइ न पयइ कारावणअणुमईहि नव ॥ ५६९ ॥ कम्मुद्देसियचरिमे तिय पूइयमीसचरिमपाहुडिया । अज्झोयर अविसोही विसोहिकोडी भवे सेसा ॥ ५७० ॥ इरिया १ भासा २ एसण ३ आयाणाईसु ४ तह परिट्ठवणा ५ । सम्मं जा उ पवित्ती सा समिई पंचहा एवं ॥ ५७१ ॥ पढममणिच्च १ मसरणं २ संसारो ३ एगया य ४ अन्नत्तं ५ । असुइत्तं ६ आसव ७ संवरो ८ य तह निज्जरा ९ नवमी ॥ ५७२ ॥ लोगसहावो १० बोहि य दुलहा ११ धम्मस्स साहओ अरहा १२ । एयाउ हुंति बारस जहक्कमं भावणीयाओ ॥ ५७३ ॥ मासाई सत्तंता ७ पढमा ८ विइ ९ तइय सत्तराइदिणा १० । अहराइ ११ एगराई १२ भिक्खूपडिमाण बारसगं ॥ ५७४ ॥ पडिवज्जइ एयाओ संघयणधिइजुओ महासत्तो । पडिमाओ भावियप्पा सम्मं गुरुणा अणुन्नाओ ॥५७५॥ गच्छेच्चिय निम्माओ जा पुवा दस भवे असंपुण्णा । नवमस्स तइय वत्थुं होइ जहण्णो सुआभिगमो ॥५७६॥ वोसट्ठचत्तदेहो उवसग्गसहो जहेव जिणकप्पी । एसण अभिग्गहीया भत्तं च अलेवडं तस्स ॥ ५७७ ॥ गच्छा विणिक्खमित्ता पडिवज्जइ मासियं महापडिमं । दत्तेगा भोयणस्सा पाणस्सवि तत्थ एग भवे ॥५७८॥ जत्थऽत्थमेइ सूरो न तओ ठाणा पयंपि संचलइ । नाएगराइवासी एगं च दुगं च अण्णाए ॥ ५७९ ॥ दुट्ठाण हत्थिमाईण नो भएणं पयंपि ओसरइ । एमाइनियमसेवी विहरइ जाऽखण्डिओ मासो ॥५८०॥ पच्छा गच्छमुवेई एव दुमासी तिमासि जा सत्त । नवरं दत्ती वड्ढइ जा सत्त उ सत्तमासीए ॥ ५८१ ॥ तत्तो य अट्ठमीया भवई इह पढम सत्तराइंदी । तीइ चउत्थचउत्थेणऽपाणएणं अह विसेसो ॥५८२॥ उत्ताणगपासल्ली नेसज्जी वावि ठाण ठाइत्ता ।

सहउस्सग्गे घोरे दिवाई तत्थ अविकंपो ॥ ५८३ ॥ दोच्चावि एरिसच्चिय बहिया गामाइयाण नवरं तु । उक्कुडलगंडसाई दण्डाययउव ठाइत्ता ॥ ५८४ ॥ तच्चावि एरिसच्चिय नवरं ठाणं तु तस्स गोदोही । वीरासणमहवावि चिट्ठिज्जा अंबखुज्जो वा ॥ ५८५ ॥ एमेव अहोराई छट्ठं भत्तं अपाणगं नवरं । गामनगराण बहिया वग्घारियपाणिए ठाणं ॥ ५८६ ॥ एमेव एगराई अट्ठमभत्तेण ठाण बाहिरओ । ईसीपब्भारगए अणिमिसनयणेगदिट्ठीए ॥ ५८७ ॥ साहट्टु दोवि पाए वग्घारियपाणि ठायए ठाणं । वाघारियलंबियभुओ अंते य इमीइ लद्धित्ति ॥५८८॥ फासण १ रसणं २ घाणं ३ चक्खू ४ सोयंति ५ इंदियाणेसिं । फास १ रस २ गंध ३ वण्णा ४ सद्दा ५ विसया विणिद्दिट्ठा ॥ ५८९ ॥ पडिलेहणाण गोसावराण्हउग्घाडपोरिसीसु तिगं । तत्थ पढमा अणुग्गय सूरे पडिक्कमणकरणाओ ॥ ५९० ॥ मुहपोत्ति १ चोलपट्टो २ कप्पतिगं ३-४-५ दो निसिज्ज ६-७ रयहरणं ८ । संथारु ९ त्तरपट्टो १० दस पेहाऽणुग्गए सूरे ॥ ५९१ ॥ उवगरणचउद्दसगं पडिलेहिज्जइ दिणस्स पहरतिगे । उग्घाडपोरिसीए उ पत्तनिज्जोगपडिलेहा ॥५९२॥ पडिलेहिऊण उवहिं गोसंमि पमज्जणा उ वसहीए । अवरण्हे पुण पढमं पमज्जणा तयणु पडिलेहा ॥ ५९३ ॥ दोन्नि य पमज्जणाओ उउंमि वासासु तइय मज्झण्हे । वसहिं बहुसो पमज्जण अइसंघट्टऽन्नहिं गच्छे ॥ ५९४ ॥ मणगुत्तिमाइयाओ गुत्तीओ तिन्नि हुंति नायवा । अकुसलनिवित्तिरूवा कुसलपवित्तिस्सरूवा य ॥ ५९५ ॥ दवे खित्ते काले भावे य अभिग्गहा विणिद्दिट्ठा । ते पुण अणेगभेया करणस्स इमं सरूवं तु ॥ ५९६ ॥ ६७ द्वारम् ॥

अइसयचरणसमत्था जंघाविज्जाहिं चारणा मुणओ । जंघाहिं जाइ पढमो निस्सं काउं रविकरेऽवि ॥ ५९७ ॥ एगुप्पा-

एण गओ रुयगवरंमि य तओ पडिनियत्तो । बीएणं नंदीसरमेइ तइएण समएणं ॥ ५९८ ॥ पढमेण पंडगवणं बीउप्पाएण नंदणं एइ । तइउप्पाएण तओ इह जंघाचारणो एइ ॥ ५९९ ॥ पढमेण माणुसोत्तरनगं तु नंदीसरं तु बीएणं । एइ तओ तइएणं कयचेइयवंदणो इहयं ॥ ६०० ॥ पढमेण नंदणवणे बीउप्पाएण पंडगवणंमि । एइ इहं तइएणं जो विज्जाचारणो होइ ॥ ६०१ ॥ ६८ द्वारम् ॥

परिहारियाण उ तवो जहन्न मज्झो तहेव उक्कोसो । सीउण्हवासकाले भणिओ धीरेहिं पत्तेयं ॥ ६०२ ॥ तत्थ जहन्नो गिम्हे चउत्थ छट्ठं तु होइ मज्झिमओ । अट्ठममिहमुक्कोसो एत्तो सिसिरे पवक्खामि ॥ ६०३ ॥ सिसिरे तु जहन्न तवो छट्ठाई दसमचरमगो होइ । वासासु अट्ठमाई बारसपज्जंतगो नेओ ॥ ६०४ ॥ पारणगे आयामं पंचसु गहो दोसुऽभिग्गहो भिक्खे । कप्पट्ठियावि पइदिण करेंति एमेव आयामं ॥ ६०५ ॥ एवं छम्मासतवं चरिउं परिहारिया अणुचरंति । अणुचरगे परिहारियपरिट्ठिए जाव छम्मासा ॥ ६०६ ॥ कप्पट्ठिओऽवि एवं छम्मासतवं करेइ सेसा उ । अणुपरिहारियभावं वयंति कप्पट्ठियत्तं च ॥ ६०७ ॥ एवं सो अट्ठारसमासपमाणो य वन्निओ कप्पो । संखेवओ विसेसो विसेससुत्ताउ नायव्वो ॥ ६०८ ॥ कप्पसम्मत्तीएँ तयं जिणकप्पं वा उविंति गच्छं वा । पडिवज्जमाणगा पुण जिणस्सगासे पवज्जंति ॥ ६०९ ॥ तित्थयरसमीवासेवगस्स पासे व नो व अन्नस्स । एएसिं जं चरणं परिहारविसुद्धिगं तं तु ॥ ६१० ॥ ६९ द्वारम् ॥

लंदं तु होइ कालो सो पुण उक्कोस मज्झिम जहन्नो । उदउल्लकरो जाविह सुक्कइ सो होइ उ जहन्नो ॥ ६११ ॥ उक्कोस पुव्वकोडी मज्झे पुण होंति णेगठाणाइं । एत्थ पुण पंचरत्तं उक्कोसं होइ अहलंदं ॥ ६१२ ॥ जम्हा उ पंचरत्तं चरंति तम्हा

उ हुंतिऽहालंदी । पंचेव होइ गच्छो तेसिं उक्कोसपरिमाणं ॥ ६१३ ॥ जा चेव य जिणकप्पे मेरा सा चेव लंदियाणंपि । नाणत्तं पुण सुत्ते भिक्खायरिमासकप्पे य ॥ ६१४ ॥ अहलंदिआण गच्छे अप्पडिबद्धाण जह जिणाणं तु । नवरं कालविसेसो उउवासे पणग चउमासो ॥ ६१५ ॥ गच्छे पडिबद्धाणं अहलंदीणं तु अह पुण विसेसो । उग्गह जो तेसिं तु सो आयरियाण आभवइ ॥ ६१६ ॥ एगवसहीएँ पणगं छव्वीहीओ य गामि कुव्वंति । दिवसे दिवसे अन्नं अडंति वीहीसु नियमेणं ॥ ६१७ ॥ पडिबद्धा इयरेऽवि य एक्केका ते जिणा य थेरा य । अत्थस्स उ देसम्मि य असमत्ते तेसि पडिबंधो ॥ ६१८ ॥ लग्गाइसु तूरंते तो पडिवज्जित्तु खित्तबाहिठिया । गिण्हंति जं अगहियं तत्थ य गंतूण आयरिओ ॥ ६१९ ॥ तेसिं तयं पयच्छइ खेत्तं इंताण तेसिमे दोसा । वंदंतमवंदंते लोगंमि य होइ परिवाओ ॥ ६२० ॥ न तरेज्ज जई गंतुं आयरिओ ताहे एइ सो चेव । अंतरपल्लिं पडिवसभ गामबहि अण्णवसहिं वा ॥ ६२१ ॥ तीए य अपरिभोगे ते वंदंते न वंदई सो उ । तं घेत्तु अपडिबद्धा ताहि जहिच्छाइ विहरंति ॥ ६२२ ॥ जिणकप्पियावि तहियं किंचि तिगिच्छंपि ते न कारेंति । निप्पडिकम्मसरीरा अवि अच्छिमलंपि नऽवणिंति ॥ ६२३ ॥ थेराणं नाणत्तं अतरंतं अप्पिणंति गच्छस्स । तेऽवि य से फासुएणं करेंति सव्वंपि परिकम्मं ॥ ६२४ ॥ एक्केकपडिग्गहगा सप्पाउरणा भवंति थेरा उ । जे पुण सिं जिणकप्पे भयएसिं वत्थपायाइं ॥ ६२५ ॥ गणमाणओ जहण्णा तिण्णि गणा सयग्गसो य उक्कोसा । पुरिसपमाणे पनरस सहस्ससो चेव उक्कोसा ॥ ६२६ ॥ पडिवज्जमाणगा वा एक्काइ हवेज्ज ऊणपक्खेवे । होंति जहण्णा एए सयग्गसो चेव उक्कोसा ॥६२७॥ पुव्वपडिवन्नगाणवि उक्कोसजहण्णसो परीमाणं । कोडिपुहुत्तं भणियं होइ अहालंदियाणं तु ॥ ६२८ ॥ ७० द्वारम् ॥

उवत्त १ दार २ संथार ३ कहग ४ वाईय ५ अग्गदारंमि ६ । भत्ते ७ पाण ८ वियारे ९-१० कहग ११ दिसा जे समत्था य १२ ॥६२९॥ एएसिं तु पयाणं चउक्कगेणं गुणिज्जमाणाणं । निज्जामयाण संखा होइ जहासमयनिद्दिट्ठा ॥६३०॥ उव्वत्तंति परावत्तयंति पडिवण्णअणसणं चउरो १ । तह चउरो अब्भंतर दुवारमूलंमि चिट्ठंति २ ॥ ६३१ ॥ संथारयसंथरया चउरो ३ चउरो कहिंति धम्मं से ४ । चउरो य वाइणो ५ अग्गदारमूले मुणिचउक्कं ६ ॥ ६३२ ॥ चउरो भत्तं ७ चउरो य दाणियं तदुचियं निहालंति ८ । चउरो उच्चारं परिट्ठवंति ९ चउरो य पासवणं १० ॥ ६३३ ॥ चउरो बाहिं धम्मं कहिंति ११ चउरो य चउसुवि दिसासु । चिट्ठंति १२ उवद्दवरक्खया सहसजोहिणो मुणिणो ॥ ६३४ ॥ ते सव्वाभावे ता कुज्जा एक्केक्कगेण ऊणा जा । तप्पासट्ठिय एगो जलाइअण्णेसओ बीओ ॥ ६३५ ॥ ७१ द्वारम् ॥

इरियासमिए सया जए १, उवेह भुंजेज्ज व पाणभोयणं २ । आयाणनिक्खेवदुगुंछ ३ संजए, समाहिए संजयए मणो ४ वई ५ ॥ ६३६ ॥ अहस्ससच्चे ६ अणुवीय भासए ७, जे कोह ८ लोह ९ भय १० मेव वज्जए । से दीहरायं समुपेहिया सया, मुणी हु मोसंपरिवज्जए सिया ॥ ६३७ ॥ सयमेव उ उग्गहजायणे ११ घडे, मइमं निसम्मा १२ सइ भिक्खु उग्गहं १३ । अणुन्नविय भुंजीय पाणभोयणं १४, जाइत्ता साहम्मियाण उग्गहं १५ ॥ ६३८ ॥ आहारगुत्ते १६ अविभूसियप्पा १७, इत्थी न निज्झाय १८ न संथवेज्जा १९ । बुद्धे मुणी खुड्डुकहं न कुज्जा २०, धम्माणुपेही संधए बंभचेरं ॥ ६३९ ॥ जे सद्द २१ रूव २२ रस २३ गंधमागए २४, फासे य संपप्प मणुण्णपावए २५ । गेहिं पओसं न करेज्ज पंडिए, से होइ दंते विरए अकिंचणे ॥ ६४० ॥ ७२ द्वारम् ॥

कंदप्पदेव १ किब्बिस २ अभिओगा ३ आसुरी ४ य सम्मोहा ५ । एसा हु अप्पसत्था पंचविहा भावणा तत्थ ॥६४१॥ कंदप्पे १ कुक्कुइए २ दोसीलत्ते य ३ हासकरणे ४ य । परविम्हियजणणेऽवि य ५ कंदप्पोऽणेगहा तह य ॥ ६४२ ॥ सुयनाण १ केवलीणं २ धम्मायरियाण ३ संघ ४ साहूणं । माई अवण्णवाई किब्बिसियं भावणं कुणइ ॥ ६४३ ॥ कोउय १ भूईकम्मे २ पसिणेहिं ३ तह य पसिणपसिणेहिं ४ । तहय निमित्तेणं ५ चिय पंचवियप्पा भवे सा य ॥ ६४४ ॥ सइ विग्गहसीलत्तं १ संसत्ततवो २ निमित्तकहणं च ३ । निक्किवयावि य ४ अवरा पंचमगं निरणुकंपत्तं ५ ॥ ६४५ ॥ उम्मग्गदेसणा १ मग्गदूसणं २ मग्गविपडिवित्ती य ३ । मोहो य ४ मोहजणणं ५ एवं सा हवइ पंचविहा ॥६४६॥७३ द्वारम्॥

पंचवओ खलु धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स । मज्झिमयाण जिणाणं चउविहो होइ विन्नेओ ॥ ६४७ ॥ ७४ द्वारम् ॥

चत्तारि पडिक्कमणे किइकम्मा तिण्णि हुंति सज्झाए । पुव्वण्हे अवरण्हे किइकम्मा चउदस हवंति ॥६४८॥ ७५ द्वारम्॥

तिण्णि य चारित्ताइं बावीसजिणाण एरवयभरहे । तह पंचविदेहेसुं बीयं तइयं च नवि होइ ॥ ६४९ ॥ ७६ द्वारम् ॥

सिज्जायरपिंडंमि य १ चाउज्जामे य २ पुरिसजिट्ठे य ३ । किइकम्मस्स य करणे ४ ठिइकप्पो मज्झिमाणं तु ॥ ६५० ॥ ७७ द्वारम् ॥

आचेलक्कु १ देसिय २ पडिक्कमणे ३ रायपिंड ४ मासेसु ५ । पज्जुसणाकप्पंमि य ६ अट्ठियकप्पो मुणेयव्वो ॥ ६५१ ॥ आचेलक्को धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स । मज्झिमगाण जिणाणं होइ सचेलो अचेलो वा ॥ ६५२ ॥ मज्झि-

मगाणं तु इमं कडं जमुद्दिस्स तस्स चेवत्ति । नो कप्पइ सेसाणं तु कप्पइ तं एस मेरत्ति ॥ ६५३ ॥ सपडिक्कमणो धम्मो पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स । मज्झिमयाण जिणाणं कारणजाए पडिक्कमणं ॥ ६५४ ॥ असणाइचउक्कं वत्थपत्त-कंबलयपायपुंछणए । निवपिंडंमि न कप्पति पुरिमअंतिमजिणजईणं ॥ ६५५ ॥ पुरिमेयरतित्थकराण मासकप्पो ठिओ विणिद्दिट्ठो । मज्झिमगाण जिणाणं अट्ठियओ एस विण्णेओ ॥ ६५६ ॥ पज्जोसवणाकप्पो चेवं पुरिमेयराइभेएणं । उक्कोसेयरभेओ सो नवरं होइ विन्नेओ ॥ ६५७ ॥ चाउम्मासुक्कोसो सत्तरि राइंदिया जहन्नो उ । थेराण जिणाणं पुण नियमा उक्कोसओ चेव ॥ ६५८ ॥ ७८ द्वारम् ॥

भत्ती १ मंगलचेइय २ निस्सकड ३ अनिस्सकडचेइयं ४ वावि । सासयचेइय ५ पंचममुवइट्ठं जिणवरिंदेहिं ॥ ६५९॥ गिहि जिणपडिमाए भत्तिचेइयं १ उत्तरंगघडियंमि । जिणबिंबे मंगलचेइयंति २ समयन्नुणो बिंति ॥ ६६० ॥ निस्सकडं जं गच्छस्स संतियं ३ तदियरं अनिस्सकडं ४ । सिद्धायणं च ५ इमं चेइयपणगं विणिद्दिट्ठं ॥ ६६१ ॥ नीयाइं सुरलोए भत्तिकयाइं च भरहमाईहिं । निस्सानिस्सकयाइं मंगलकयमुत्तरंगंमि ॥ ६६२ ॥ वारत्तयस्स पुत्तो पडिमं कासीय चेइए रम्मे । तत्थ य थली अहेसी साहम्मियचेइयं तं तु ॥ ६६३ ॥ ७९ द्वारम् ॥

गंडी १ कच्छवि २ मुट्ठी ३ संपुडफलए ४ तहा छिवाडी य ५ । एयं पोत्थयपणगं वक्खाणमिणं भवे तस्स ॥ ६६४ ॥ बाहल्लपुहुत्तेहिं गंडीपोत्थो उ तुल्लगो दीहो १ । कच्छवि अंते तणुओ मज्झे पिहुलो मुणेयवो ॥ ६६५ ॥ चउरंगुलदीहो वा वट्टागिइ मुट्ठिपुत्थगो अहवा । चउरंगुलदीहो च्चिय चउरंसो होइ विन्नेओ ॥ ६६६ ॥ संपुडगो दुगमाई फलया वोच्छं छिवाडिमित्ताहे । तणुपत्तूसियरूवो होइ छिवाडी बुहा बेंति ॥ ६६७ ॥ दीहो वा हस्सो वा जो पिहुलो होइ अप्पबाहल्लो । तं मुणियसमयसारा छिवाडिपोत्थं भणंतीह ॥ ६६८ ॥ ८० द्वारम् ॥

लट्ठी १ तहा विलट्ठी २ दंडो य ३ विदंडओ य ४ नाली अ ५ । भणियं दंडयपणगं वक्खाणमिणं भवे तस्स ॥६६९॥ लट्ठी आयपमाणा विलट्ठी चउरंगुलेण परिहीणा । दंडो बाहुपमाणो विदंडओ कक्खमित्तो उ ॥ ६७० ॥ लट्ठीए चउरंगुल समूसिया दंडपंचगे नाली । नइपमुहजलुत्तारे तीए थग्घिज्जए सलिलं ॥ ६७१ ॥ बज्झइ लट्ठीए जवणिया विलट्ठीएँ कत्थइ दुवारं । घट्टिज्जइ ओवस्सयतणयं तेणाइरक्खट्ठा ॥ ६७२ ॥ उउबद्धम्मि उ दंडो विदंडओ घिप्पए वरिसयाले । जं सो लहुओ निज्जइ कप्पंतरिओ जलभएणं ॥ ६७३ ॥ विसमाइ वद्धमाणाइं दस य पवाइं एगवन्नाइं । दंडेसु अपोलाइं सुहाइं सेसाइं असुहाइं ॥ ६७४ ॥ ८१ द्वारम् ॥

तणपणगं पुण भणियं जिणेहिँ जियरागदोसमोहेहिं । साली १ वीहिय २ कोद्दव ३ रालय ४ रन्ने तणाइं च ५ ॥ ६७५ ॥ ८२ द्वारम् ॥

अय १ एल २ गाव ३ महिसी ४ मिगाणमजिणं च ५ पंचमं होइ । तलिगा १ खल्लग २ वद्धे ३ कोसग ४ कित्ती य ५ बीयं तु ॥ ६७६ ॥ ८३ द्वारम् ॥

अप्पडिलेहियदूसे तूली १ उवहाणगं च २ नायबं । गंडुवहाणा ३ ऽऽलिंगिणि ४ मसूरए ५ चेव पोत्तमए ॥ ६७७ ॥ पल्हवि १ कोयवि २ पावार ३ नवयए ४ तह य दाढिगाली य ५ । दुप्पडिलेहियदूसे एयं बीयं भवे पणगं ॥ ६७८ ॥

पल्हवि हत्थुत्थरणं कोयवओ रूयपूरिओ पडओ। दढगाली धोयपोत्ती सेस पसिद्धा भवे भेया ॥ ६७९ ॥ खरडो १ तह वोरुट्ठी २ सलोमपडओ ३ तहा हवइ जीणं ४। सदसं वत्थं ५ पल्हविपमुहाणमिमे उ पज्जाया ॥ ६८० ॥ ८४ द्वारम् ॥

देविंद १ राय २ गिहवइ ३ सागरि ४ साहम्मि ५ उग्गहे पंच। अणुजाणाविय साहूण कप्पए सवया वसिउं ॥६८१॥ अणुजाणावेयबो जईहिं दाहिणदिसाहिवो इंदो १। भरहंमि भरहराया २ जं सो छक्खंडमहिनाहो ॥ ६८२ ॥ तह गिहवईवि देसस्स नायगो ३ सागरित्ति सेज्जवई ४। साहम्मिओ य सूरी जंमि पुरे विहियवरिसालो ५ ॥ ६८३ ॥ तप्पडिबद्धं तं जाव दोण्णि मासे अओ जईण सया। अणणुन्नाए पंचहिवि उग्गहे कप्पइ न ठाउं ॥ ६८४ ॥ ८५ द्वारम् ॥

खुहा १ पिवासा २ सी ३ उण्हं ४, दंसा ५ चेला ६ रइ ७ त्थिओ ८। चरिया ९ निसीहिया १० सेज्जा ११, अक्कोस १२ वह १३ जायणा १४ ॥ ६८५ ॥ अलाभ १५ रोग १६ तणफासा १७, मल १८ सक्कार १९ परीसहा। पन्ना २० अन्नाण २१ सम्मत्तं २२, इइ बावीस परीसहा ॥ ६८६ ॥ दंसणमोहे दंसणपरीसहो पन्नऽनाण पढमंमि। चरमेऽलाभपरीसह सत्तेव चरित्तमोहम्मि ॥ ६८७ ॥ अक्कोस अरइ इत्थी निसीहियाऽचेल जायणा चेव। सक्कारपुरक्कारे एक्कारस वेयणिज्जंमि ॥ ६८८ ॥ पंचेव आणुपुवी चरिया ६ सेज्जा ७ तहेव जल्ले य ८। वह ९ रोग १० त्तणफासा ११ सेसेसुं नत्थि अवयारो ॥ ६८९ ॥ बावीसं बायरसंपराय चउद्दस य सुहुमरायम्मि। छउमत्थवीयरागे चउदस एक्कारस जिणंमि ॥ ६९० ॥ वीसं उक्कोसपए वट्टंति जहन्नओ य एक्को य। सीओसिणचरियनिसीहिया य जुगवं न वट्टंति ॥ ६९१ ॥ ८६ द्वारम् ॥

सुत्ते १ अत्थे २ भोयण ३ काले ४ आवस्सए य ५ सज्झाए ६। संथारे ७ चेव तहा सत्तेया मंडली जइणो ॥६९२॥ ८७ द्वारम् ॥

मण १ परमोहि २ पुलाए ३ आहारग ४ खवग ५ उवसमे ६ कप्पे ७। संयमतिय ८ केवल ९ सिज्झणा १० य जंबुंमि वोच्छिन्ना ॥ ६९३ ॥ ८८ द्वारम् ॥

अण मिच्छ मीस सम्मं अट्ठ नपुंसित्थीवेय छक्कं च। पुंवेयं च खवेई कोहाईएवि संजलणे ॥ ६९४ ॥ कोहो माणो माया लोहोऽणंताणुबंधिणो चउरो। खविऊण खवइ संढो मिच्छं मीसं च सम्मत्तं ॥ ६९५ ॥ अप्पच्चक्खाण चउरो पच्चक्खाणे य सममवि खवेइ। तयणु नपुंसगइत्थीवेयदुगं खविय खवइ समं ॥ ६९६ ॥ हासरइअरइपुंवेयसोयभयजुयदुगुंछ सत्त इमा। तह संजलणं कोहं माणं मायं च लोभं च ॥ ६९७ ॥ तो किट्टीकयअस्संखलोहखंडाइं खविय मोहखया। पावइ लोयालोयप्पयासयं केवलं नाणं ॥ ६९८ ॥ नवरं इत्थी खवगा नपुंसगं खविय खवइ थीवेयं। हासाइछगं खविउं खवइ सवेयं नरो खवगो ॥ ६९९ ॥ ८९ द्वारम् ॥

अणदंसनपुंसित्थीवेय छक्कं च पुरिसवेयं च। दो दो एगंतरिए सरिसे सरिसं उवसमेइ ॥ ७०० ॥ कोहं माणं मायं लोभमणंताणुबंधमुवसमइ। मिच्छत्तमिस्ससम्मत्तरूवपुंजत्तयं तयणु ॥ ७०१ ॥ इत्थिनपुंसगवेए तत्तो हासाइछक्कमेयं तु। हासो रई य अरइ य सोगो य भयं दुगुंछा य ॥ ७०२ ॥ तो पुंवेयं तत्तो अप्पच्चक्खाणपच्चखाणा य। आवरणकोहजुयलं पसमइ संजलणकोहंपि ॥ ७०३ ॥ एयक्कमेण तिन्निवि माणे माया उ लोहतियगंपि। नवरं संजलणाभिहलोहतिभागे इय

विसेसो ॥ ७०४ ॥ संखेयाइं किट्टीकयाइं खंडाइं पसमति कमेणं । पुणरवि चरिमं खंडं असंखखंडाइं काऊण ॥ ७०५ ॥ अणुसमयं एक्केक्कं उवसामइ इह हि सत्तगोवसमे । होइ अपुव्वो तत्तो अनियट्टी होइ नपुमाइ ॥ ७०६ ॥ पसमंतो जा संखेयलोहखंडाओं चरिमखंडस्स । संखाईए खंडे पसमंतो सुहुमराओ सो ॥ ७०७ ॥ इय मोहोवसमम्मी कयम्मि उवसंतमोहगुणठाणं । सवट्ठसिद्धिहेउं संजायइ वीयरायाणं ॥ ७०८ ॥ ९० द्वारम् ॥

अणावायमसंलोए १, परस्साणुवघायए २ । समे ३ अज्झुसिरे यावि ४, अचिरकालकयंमि ५ य ॥ ७०९ ॥ विच्छिन्ने ६ दूरमोगाढे ७, नासन्ने ८ बिलवज्जिए ९ । तसपाणबीयरहिए १०, उच्चाराईणि वोसिरे ॥ ७१० ॥ ९१ द्वारम् ॥

उप्पायं पढमं पुण एक्कारसकोडिपयपमाणेणं । बीयं अग्गाणीयं छन्नउई लक्खपयसंखं ॥ ७११ ॥ विरियप्पवायपुव्वं सत्तरिपयलक्खलक्खियं तइयं । अत्थियनत्थिपवायं सट्ठीलक्खा चउत्थं तु ॥ ७१२ ॥ नाणप्पवायनामं एयं एगूणकोडिपयसंखं । सच्चप्पवायपुव्वं छप्पयअहिएगकोडीए ॥ ७१३ ॥ आयप्पवायपुव्वं पयाण कोडी उ हुंति छत्तीसं । कम्मप्पवायगवरं असीइ लक्खहिय पयकोडी ॥ ७१४ ॥ नवमं पच्चक्खाणं लक्खा चुलसी पयाण परिमाणं । विज्जप्पवाय पनरस सहस्स एक्कारस उ कोडी ॥ ७१५ ॥ छव्वीसं कोडीओ पयाण पुव्वे अवंझणामंमि । छप्पन्न लक्ख अहिया पयाण कोडी उ पाणाऊ ॥ ७१६ ॥ किरियाविसालपुव्वं नव कोडीओ पयाण तेरसमं । अद्धत्तेरसकोडी चउदसमे बिंदुसारम्मि ॥ ७१७ ॥ पढमं आयारंगं अट्ठारस पयसहस्सपरिमाणं । एवं सेसंगाणवि दुगुणादुगुणप्पमाणाइं ॥ ७१८ ॥ ९२ द्वारम् ॥

पंच नियंठा भणिया पुलाय १ बउसा २ कुसील ३ निग्गंथा ४ । होइ सिणाओ य ५ तहा एक्केक्को सो भवे दुविहो

॥ ७१९ ॥ गंथो मिच्छत्तधणाइओ मओ जे य निग्गया तत्तो । ते निग्गंथा वुत्ता तेसि पुलाओ भवे पढमो ॥ ७२० ॥ मिच्छत्तं वेयतियं हासाई छक्कगं च नायव्वं । कोहाईण चउक्कं चउदस अब्भिंतरा गंथा ॥ ७२१ ॥ खेत्तं वत्थुं धणधन्नसंचओ मित्तनाइसंजोगो । जाणसयणासणाणि य दासा दासीउ कुवियं च ॥ ७२२ ॥ धन्नमसारं भन्नइ पुलायसद्देण तेण जस्स समं । चरणं सो हु पुलाओ लद्धीसेवाहि सो य दुहा ॥ ७२३ ॥ उवगरणसरीरेसुं बउसो दुविहो दुहावि पंचविहो । आभोग १ अणाभोए २ संवुड ३ अस्संवुडे ४ सुहुमे ५ ॥ ७२४ ॥ आसेवणा कसाए दुहा कुसीलो दुहावि पंचविहो । नाणे १ दंसण २ चरणे ३ तवे ४ य अहसुहुमए ५ चेव ॥ ७२५ ॥ उवसामगो १ य खवगो २ दुहा नियंठो दुहावि पंचविहो । पढमसमओ १ अपढमो २ चरम ३ अचरमो ४ अहासुहुमो ५ ॥ ७२६ ॥ पाविज्जइ अट्ठसयं खवगाणुवसामगाण चउपन्ना । उक्कोसओ जहन्नेणेक्को व दुगं व तिगमहवा ॥ ७२७ ॥ सुहझाणजलविसुद्धो कम्ममलावेक्खया सिणाओत्ति । दुविहो य सो सजोगी तहा अजोगी विणिद्दिट्ठो ॥ ७२८ ॥ मूलुत्तरगुणविसया पडिसेवा सेवए पुलाए य । उत्तरगुणेसु बउसो सेसा पडिसेवणारहिया ॥ ७२९ ॥ निग्गंथसिणायाणं पुलायसहियाण तिण्ह वोच्छेओ । समणा बउसकुसीला जा तित्थं ताव होहिंति ॥ ७३० ॥ ९३ द्वारम् ॥

निग्गंथ १ सक्क २ तावस ३ गेरुय ४ आजीव ५ पंचहा समणा । तम्मी निग्गंथा ते जे जिणसासणभवा मुणिणो ॥ ७३१ ॥ सक्का य सुगयसीसा जे जडिला ते उ तावसा गीया । जे धाउरत्तवत्था तिदंडिणो गेरुया ते उ ॥ ७३२ ॥ जे गोसालगमयमणुसरंति भन्नंति ते उ आजीवा । समणत्तणेण भुवणे पंचवि पत्ता पसिद्धिमिमे ॥ ७३३ ॥ ९४ द्वारम् ॥

संजोयणा १ पमाणे २ इंगाले ३ धूम ४ कारणे ५ चेव । उवगरणभत्तपाणे सबाहिरऽब्भंतरा पढमा ॥ ७३४ ॥ कुक्कुडिअंडयमेत्ता कवला बत्तीस भोयणपमाणे । राएणाऽऽसायंतो संगारं करइ सचरित्तं ॥ ७३५ ॥ भुंजंतो अमणुन्नं दोसेण सधूमगं कुणइ चरणं । वेयणआयंकप्पमुहकारणा छच्च पत्तेयं ॥ ७३६ ॥ वेयण १ वेयावच्चे २ इयरिट्ठाए य ३ संजमट्ठाए ४ । तह पाणवत्तियाए ५ छट्ठं पुण धम्मचिंताए ६ ॥ ७३७ ॥ आयंके १ उवसग्गे २ तितिक्खया बंभचेरगुत्तीसु ३ । पाणिदया ४ तवहेऊ ५ सरीरवोच्छेयणट्ठाए ६ ॥ ७३८ ॥ ९५ द्वारम् ॥

संसट्ठ १ मसंसट्ठा २ उद्धड ३ तह अप्पलेविया ४ चेव । उग्गहिया ५ पग्गहिया ६ उज्झियधम्मा ७ य सत्तमिया ॥ ७३९ ॥ तंमि य संसट्ठा हत्थमत्तएहिं इमा पढम भिक्खा १ । तव्विवरीया बीया भिक्खा गिण्हंतयस्स भवे २ ॥७४०॥ नियजोएणं भोयणजायं उद्धरियमुद्धडा भिक्खा ३ । सा अप्पलेविया जा निलेवा वल्लचणगाई ४ ॥ ७४१ ॥ भोयणकाले निहिया सरावपमुहेसु होइ उग्गहिया ५ । पग्गहिया जं दाउं भुत्तुं व करेण असणाई ६ ॥ ७४२ ॥ भोयणजायं जं छड्डुणारिहं नेहयंति दुपयाई । अद्धच्चत्तं वा सा उज्झियधम्मा भवे भिक्खा ॥ ७४३ ॥ पाणेसणावि एवं नवरि चउत्थीएँ होइ नाणत्तं । सोवीरायामाई जमलेवाडत्ति समयुत्ती ॥ ७४४ ॥ ९६ द्वारम् ॥

उज्जुं १ गंतुं पच्चागइया २ गोमुत्तिया ३ पयंगविही ४ । पेडा य ५ अद्धपेडा ६ अब्भितर ७ बाहिसंबुक्का ८ ॥७४५॥ ठाणा उज्जुगईए भिक्खंतो जाइ वलइ अनडंतो । पढमाए १ बीयाए पविसिय निस्सरइ भिक्खंतो २ ॥ ७४६ ॥ वामाओ दाहिणगिहे भिक्खिज्जइ दाहिणाओ वामंमि । जीए सा गोमुत्ती ३ अड्डवियड्डा पयंगविही ४ ॥ ७४७ ॥ चउदिसि सेणी- ॥ ४८८ ॥

भमणे मज्झे मुक्कंमि भन्नए पेडा ५ । दिसिदुगसंबद्धस्सेणिभिक्खणे अद्धपेडत्ति ६ ॥७४८॥ अब्भितरसंबुक्का जीए भमिरो वहिं विणिस्सरइ ७ । वहिसंबुक्का भन्नइ एयं विवरीयभिक्खाए ८ ॥ ७४९ ॥ ९७ द्वारम् ॥

आलोयण १ पडिकमणे २ मीस ३ विवेगे ४ तहा विउस्सग्गे ५ । तव ६ छेय ७ मूल ८ अणवट्ठिया य ९ पारंचिए चेव १० ॥ ७५० ॥ आलोइज्जइ गुरुणो पुरओ कज्जेण हत्थसयगमणे १ । समिइपमुहाण मिच्छाकरणे कीरइ पडिक्कमणं २ ॥ ७५१ ॥ सद्दाइएसु रागाइविरयणं साहिउं गुरूण पुरो । दिज्जइ मिच्छादुक्कडमेयं मीसं तु पच्छित्तं ३ ॥७५२॥ कज्जो अणेसणिज्जे गहिए असणाइए परिच्चाओ ४ । कीरइ काउस्सग्गो दिट्ठे दुस्सविणपमुहंमि ५ ॥ ७५३ ॥ निव्विगयाई दिज्जइ पुढवाइविघट्टणे तवविसेसो ६ । तवदुद्दमस्स मुणिणो किज्जइ पज्जायवुच्छेओ ७ ॥ ७५४ ॥ पाणाइवायपमुहे पुणव्वयारोवणं विहेयव्वं ८ । ठाविज्जइ न वएसुं कराइघायप्पदुट्ठमणो ९ ॥ ७५५ ॥ पारंचियमावज्जइ सलिंगनिवभारियाइसेवाहिं । अवत्तलिंगधरणे बारसवरिसाइं सूरीणं १० ॥ ७५६ ॥ नवरं दसमावत्तीएँ नवममज्झावयाण पच्छित्तं । छम्मासे जाव तयं जहन्नमुक्कोसओ वरिसं ॥ ७५७ ॥ दस ता अणुसज्जंती जा चउदसपुव्वि पढमसंघयणी । तेण परं मूलंतं दुप्पसहो जाव चारित्ती ॥ ७५८ ॥ ९८ द्वारम् ॥

सामायारी ओहंमि ओहनिज्जुत्तिजंपियं सव्वं ९९ द्वा० । सा पयविभागसामायारी जा छेयगंथुत्ता ॥ ७५९ ॥ १०० द्वारम् ॥

इच्छा १ मिच्छा २ तहक्कारो ३, आवस्सिया य ४ निसीहिया ५ । आपुच्छणा य ६ पडिपुच्छा ७, छंदणा य ८ निमंतणा ९ ॥ ७६० ॥ उवसंपया य १० काले, सामायारी भवे दसविहा उ । एएसिं तु पयाणं, पत्तेय परूवणं वोच्छं ॥७६१॥

जइ अब्भत्थिज्ज परं कारणजाए करेज्ज से कोई । तत्थ य इच्छाकारो न कप्पइ बलाभिओगो उ १ ॥ ७६२ ॥ संजमजोए अब्भुट्ठियस्स जं किंपि वितहमायरियं । मिच्छा एयंति वियाणिऊण मिच्छत्ति कायव्वं २ ॥ ७६३ ॥ कप्पाकप्पे परिनिट्ठियस्स ठाणेसु पंचसु ठियस्स । संयमतवड्डगस्स उ अविकप्पेणं तहक्कारो ३ ॥ ७६४ ॥ आवस्सिया विहेया अवस्सगंतव्वकारणे मुणिणो ४ । तम्मि निसीहिया जत्थ सेज्जठाणाइ आयरइ ५ ॥ ७६५ ॥ आपुच्छणा उ कज्जे ६ पुव्वनिसिद्धेण होइ पडिपुच्छा ७ । पुव्वगहिएण छंदण ८ निमंतणा होअगहिएणं ९ ॥ ७६६ ॥ उवसंपया य तिविहा नाणे तह दंसणे चरित्ते य १० । एसा हु दसपयारा सामायारी तहऽन्ना य ॥ ७६७ ॥ पडिलेहणा १ पमज्जण २ भिक्खि ३ रिया ४-ऽऽलोग ५ भुंजणा ६ चेव । पत्तगधुयण ७ वियारा ८ थंडिल ९ आवस्सयाईया १० ॥ ७६८ ॥ १०१ द्वारम् ॥

उवसमसेणिचउक्कं जायइ जीवस्स आभवं नूणं । ता पुण दो एगभवे खवगस्सेणी पुणो एगा ॥७६९॥ १०२ द्वारम् ॥

गीयत्थो य विहारो बीओ गीयत्थमीसओ भणिओ । एत्तो तइयविहारो नाणुन्नाओ जिणवरेहिं ॥ ७७० ॥ दव्वओ चक्खुसा पेहे, जुगमित्तं तु खेत्तओ । कालओ जाव रीएज्जा, उवउत्ते य भावओ ॥ ७७१ ॥ १०३ द्वारम् ॥

अप्पडिबद्धो अ सया गुरूवएसेण सव्वभावेसुं । मासाइविहारेणं विहरेज्ज जहोचियं नियमा ॥ ७७२ ॥ मुत्तूण मासकप्पं अन्नो सुत्तंमि नत्थि उ विहारो । ता कहमाइग्गहणं कज्जे ऊणाइभावेणं ॥ ७७३ ॥ कालाइदोसओ जइ न दव्वओ एस कीरए नियमा । भावेण तहवि कीरइ संथारगवच्चयाईहिं ॥ ७७४ ॥ काऊण (कम्हिंपि) मासकप्पं तत्थेव ठियाण तीस मग्गसिरे । सालंवणाण जिट्ठोग्गहो य छम्मासिओ होइ ॥ ७७५ ॥ अह अत्थि पयवियारो चउपाडिवयंमि होइ निग्गमणं । ॥ ४८९ ॥

अहवावि अनिंतस्सा आरोवण सुत्तनिद्दिट्ठं ॥ ७७६ ॥ एगक्खेत्तनिवासी कालाइक्कंतचारिणो जइवि । तहवि हु विसुद्धचरणा विसुद्धआलंवणा जेण ॥ ७७७ ॥ सालंवणो पडंतो अत्ताणं दुग्गमेऽवि धारेइ । इय सालंवणसेवी धारेइ जई असढभावं ॥ ७७८ ॥ काहं अछित्तिं अदुवा अहिस्सं, तवोवहाणेसु य उज्जमिस्सं । गणं व नीइसु य सारइस्सं, सालंब सेवी समुवेइ मोक्खं ॥ ७७९ ॥ १०४ द्वारम् ॥

जाओ य अजाओ य दुविहो कप्पो य होइ नायव्वो । एक्केकोऽवि य दुविहो समत्तकप्पो य असमत्तो ॥७८०॥ गीयत्थु जायकप्पो अगीयओ खलु भवे अजाओ य । पणगं समत्तकप्पो तदूणगो होइ असमत्तो ॥ ७८१ ॥ उउबद्धे वासासुं सत्त समत्तो तदूणगो इयरो । असमत्ताजायाणं ओहेण न किंचि आहव्वं ॥ ७८२ ॥ १०५ द्वारम् ॥

दिस अवरदक्खिणा १ दक्खिणा य २ अवरा य ३ दक्खिणापुव्वा ४ । अवरुत्तरा य ५ पुव्वा ६ उत्तर ७ पुव्वुत्तरा ८ चेव ॥७८३॥ पउरऽन्नपाण पढमा बीयाए भत्तपाण न लहंति । तइयाएँ उवहिमाई नत्थि चउत्थीएँ सज्झाओ ॥७८४॥ पंचमियाए संखडी छट्ठीएँ गणस्स भेयणं जाण । सत्तमिया गेलन्नं मरणं पुण अट्ठमे बिंति ॥ ७८५ ॥ दिसिपवणगामसूरियछायाएँ पमज्जिऊण तिक्खुत्तो । जस्सोग्गहोत्ति काऊण वोसिरे आयमेज्जा वा ॥ ७८६ ॥ उत्तरपुव्वा पुज्जा जम्माएँ निसायरा अहिपडंति । घाणारिसा य पवणे सूरियगामे अवन्नो उ ॥ ७८७ ॥ संसत्तग्गहणी पुण छायाए निग्गयाएँ वोसिरइ । छायाऽसइ उण्हंमिवि वोसिरिय मुहुत्तयं चिट्ठे ॥ ७८८ ॥ उवगरणं वामगजाणुगंमि मत्तो य दाहिणे हत्थे । तत्थऽन्नत्थ व पुंछे तिआयमणं अदूरंमि ॥ ७८९ ॥ १०६ द्वारम् ॥

वाले १ वुड्ढे २ नपुंसे य ३, कीवे ४ जड्डे य ५ वाहिए ६ । तेणे ७ रायावगारी य ८, उम्मत्ते य ९ अदंसणे १० ॥ ७९० ॥ दासे ११ दुट्ठे य १२ मूढे य १३, अणत्ते १४ जुंगिए इय १५ । ओबद्धए य १६ भयए १७, सेहनिप्फेडिया इय १८ ॥ ७९१ ॥ १०७ द्वारम् ॥

जे अट्ठारस भेया पुरिसस्स तहित्थियाएँ ते चेव । गुव्विणी १ सबालवच्छा २ दुन्नि इमे हुंति अन्नेवि ॥ ७९२ ॥ १०८ द्वारम् ॥

पंडए १ वाइए २ कीवे ३, कुंभी ४ ईसालुयत्ति य ५ । सउणी ६ तक्कमसेवी ७ य, पक्खियापक्खिए ८ इय ॥७९३॥ सोगंधिए य ९ आसत्ते १०, दस एते नपुंसगा । संकिलिट्ठित्ति साहूणं, पव्वावेउं अकप्पिया ॥ ७९४ ॥ १०९ द्वारम् ॥

हत्थे पाए कन्ने नासा उट्ठे विवज्जिए चेव । वामणगवडभखुज्जा पंगुलटुंटा य काणा य ॥ ७९५ ॥ पच्छावि होंति वियला आयरियत्तं न कप्पए तेसिं । सीसो ठावेयव्वो काणगमहिसोव निम्मंमि ॥ ७९६ ॥ ११० द्वारम् ॥

मुल्लजुयं पुण तिविहं जहन्नयं मज्झिमं च उक्कोसं । जहन्नेणऽट्ठारसगं सयसाहस्सं च उक्कोसं ॥ ७९७ ॥ दो साभरगा दीविच्चगा उ सो उत्तरावहो एक्को । दो उत्तरावहा पुण पाडलिपुत्तो हवइ एक्को ॥ ७९८ ॥ दो दक्खिणावहा वा कंचीए नेलओ स दुगुणाओ । एक्को कुसुमनगरओ तेण पमाणं इमं होइ ॥ ७९९ ॥ १११ द्वारम् ॥

सेज्जायरो पहू वा पहुसंदिट्ठो य होइ कायव्वो । एगो णेगे य पहू पहुसंदिट्ठेवि एमेव ॥ ८०० ॥ सागारियसंदिट्ठे एगमणेगे चउक्कभयणा उ । एगमणेगा वज्जा णेगेसु य ठावए एगं ॥८०१॥ अन्नत्थ वसेऊणं आवस्सग चरिममन्नहिं तु करे । ॥ ४९० ॥

दोन्निवि तरा भवंती सत्थाइसु अन्नहा भयणा ॥ ८०२ ॥ जइ जग्गंति सुविहिया करेंति आवस्सयं तु अन्नत्थ । सिज्जायरो न होई सुत्ते व कए वं सो होई ॥ ८०३ ॥ दाऊण गेहं तु सपुत्तदारो, वाणिज्जमाईहि उ कारणेहिं । तं चेव अन्नं व वएज्ज देसं, सेज्जायरो तत्थ स एव होइ ॥ ८०४ ॥ लिंगत्थस्सवि वज्जो तं परिहरओ व भुंजओ वावि । जुत्तस्स अजुत्तस्स व रसावणे तत्थ दिट्ठंतो ॥ ८०५ ॥ तित्थंकरपडिकुट्ठो अन्नायं उग्गमोवि य न सुज्झे । अविमुत्ति अलाघवया दुलहसेज्जा उ वोच्छेओ ॥ ८०६ ॥ पुरपच्छिमवज्जेहिं अवि कम्मं जिणवरेहिं लेसेणं । भुत्तं विदेहएहि य न य सागरिअस्स पिंडो उ ॥ ८०७ ॥ बाहुल्ला गच्छस्स उ पढमालियपाणगाइकज्जेसु । सज्झायकरणआउट्टिया करे उग्गमेगयरं ॥ ८०८ ॥ ११२ द्वारम् ॥

चउदस दस य अभिन्ने नियमा सम्मं तु सेसए भयणा । मइओहिविवज्जासे होइ हु मिच्छं न सेसेसु ॥ ८०९ ॥ ११३ द्वारम् ॥

चउदस ओही आहारगावि मणनाणि वीयरागावि । हुंति पमायपरवसा तयणंतरमेव चउगइया ॥८१०॥ ११४ द्वारम् ॥

जमणुग्गए रविंमि अतावखेत्तंमि गहियमसणाइ । कप्पइ न तमुवभोत्तुं खेत्ताईयत्ति समउत्ती ॥ ८११ ॥ असणाईयं कप्पइ कोसदुगब्भंतराउ आणेउं । परओ आणिज्जंतं मग्गाईयंति तमकप्पं ॥ ८१२ ॥ पढमप्पहराणीयं असणाइ जईण कप्पए भोत्तुं । जाव तिजामे उड्ढं तमकप्पं कालइक्कंतं ॥ ८१३ ॥ कुक्कुडिअंडयमाणा कवला बत्तीस साहुआहारे । अहवा

निययाहारो कीरइ बत्तीसभाएहिं ॥ ८१४ ॥ होइ पमाणाईयं तदहियकवलाण भोयणे जइणो । एगकवलाइऊणे ऊणोयरिया तवो संति (तंमि) ॥ ८१५ ॥ ११५।११६।११७।११८ द्वारम् ॥

पवयणअसद्दहाणं १ परलाभेहा य २ कामआसंसा ३ । ण्हाणाइपत्थणं ४ इय चत्तारिऽवि दुक्खसेज्जाओ ॥ ८१६ ॥ ११९ द्वा. सुहसेज्जाओऽवि चउरो जइणो धम्माणुरायरत्तस्स । विवरीयायरणाओ सुहसेज्जाउत्ति भन्नंति॥८१७॥ १२० द्वारम् ॥

अट्ठा १ णट्ठा २ हिंसा ३ ऽकम्हा ४ दिट्ठी य ५ मोस ६ ऽदिन्ने ७ य । अज्झप्प ८ माण ९ मित्ते १० माया ११ लोभे १२ रियावहिया १३ ॥ ८१८ ॥ तसथावरभूएहिं जो दंडं निसरई उ कज्जेणं । आयपरस्स व अट्ठा अट्ठादंडं तयं बिंति १ ॥ ८१९ ॥ जो पुण सरडाईयं थावरकायं च वणलयाईयं । मारेइ छिंदिऊण व छड्डेई सो अणट्ठाए २ ॥ ८२० ॥ अहिमाइवयरियस्स व हिंसिंसु हिंसई व हिंसेही । जो दंडं आरभई हिंसादंडो हवइ एसो ३ ॥ ८२१ ॥ अन्नट्ठाए निसिरइ कंडाई अन्नमाहणे जो उ । जो व निअंतो सस्सं छिंदिज्जा सालिमाईयं ॥ ८२२ ॥ एस अकम्हादंडो ४ दिट्ठिविवज्जासओ इमो होइ । जो मित्तममित्तंति काउं घाएज्ज अहवावि ॥ ८२३ ॥ गामाई घाएज्ज व अतेण तेणत्ति वावि घाएज्जा । दिट्ठिविवज्जासेसो किरियाठाणं तु पंचमयं ५ ॥ ८२४ ॥ अत्तट्ठ नायगाईण वावि अट्ठाइ जो मुसं वयइ । सो मोसप्पच्चइओ दंडो छट्ठो हवइ एसो ६ ॥ ८२५ ॥ एमेव आयनायगअट्ठा जो गिण्हई अदिन्नं तु । एसो अदिन्नवत्ती ७ अज्झत्थीओ इमो होइ ॥ ८२६ ॥ नवि कोइ य किंचि भणइ तहवि हु हियएण दुम्मणो किंचि । तस्सऽज्झत्थी सीसइ चउरो ठाणा इमे तस्स ॥ ८२७ ॥ कोहो माणो माया लोभो अज्झत्थकिरिय एवेसा ८ । जो पुण जाइमयाई अट्ठविहेणं तु माणेणं

॥ ८२८ ॥ मत्तो हीलेइ परं खिंसइ परिभवइ माणवत्तेसा ९ । माइपिइनायगाईण जो पुण अप्पेवि अवराहे ॥ ८२९ ॥ तिव्वं दंडं कुणई दहणंकणबंधताडणाईयं । तम्मित्तदोसवित्ती किरियाठाणं भवे दसमं १० ॥ ८३० ॥ एगारसमं माया अन्नं हिययंमि अन्न वायाए । अन्नं आयरई वा सकम्मणा गूढसामत्थो ॥ ८३१ ॥ मायावत्ती एसा ११ एत्तो पुण लोहवत्तिया इणमो । सावज्जारंभपरिग्गहेसु सत्तो महंतेसु ॥ ८३२ ॥ तह इत्थीकामेसुं गिद्धो अप्पाणयं च रक्खंतो । अन्नेसिं सत्ताणं वहबंधणमारणे कुणइ ॥ ८३३ ॥ एसेह लोहवत्ती १२ इरियावहिअं अओ पवक्खामि । इह खलु अणगारस्सा समिईगुत्तीसुगुत्तस्स ॥ ८३४ ॥ सयतं अणप्पमत्तस्स भगवओ जाव चक्खुपम्हंपि । निवयइ ता सुहुमा हू इरियावहिया किरिय एसा १३ ॥ ८३५ ॥ १२१ द्वारम् ॥

सामाइयं चउद्धा सुय १ दंसण २ देस ३ सव्व ४ भेएहिं । ताण इमे आगरिसा एगभवं पप्प भणियव्वा ॥ ८३६ ॥ तिण्ह सहस्सपुहुत्तं च सयपुहुत्तं च होइ विरईए । एगभवे आगरिसा एवइया हुंति नायव्वा ॥ ८३७ ॥ तिण्ह असंखसहस्सा सहसपुहुत्तं च होइ विरईए । नाणभवे आगरिसा एवइया हुंति नायव्वा ॥ ८३८ ॥ १२२ द्वारम् ॥

सीलंगाण सहस्सा अट्ठारस एत्थ हुंति नियमेणं । भावेणं समणाणं अक्खंडचरित्तजुत्ताणं ॥ ८३९ ॥ जोए ३ करणे ३ सन्ना ४ इंदिय ५ भोमाइ १० समणधम्मे य १० । सीलंगसहस्साणं अट्ठारगस्स निप्फत्ती ॥ ८४० ॥ करणाइँ तिन्नि जोगा मणमाईणि हवंति करणाइं । आहाराई सन्ना चउ सोयाइंदिया पंच ॥ ८४१ ॥ भोमाई नव जीवा अजीवकाओ य समणधम्मो य । खंताइदसपयारो एवं ठिय भावणा एसा ॥ ८४२ ॥ न करइ मणेण आहारसन्नविप्पजढगो उ निय-

मेण । सोइंदियसंवरणो पुढविजिए खंतिसंजुत्तो ॥ ८४३ ॥ इय मद्दवाइजोगा पुढवीकाए हवंति दस भेया । आउक्काया-ईसुवि इअ एए पिंडिअं तु सयं ॥ ८४४ ॥ सोइंदिएण एवं सेसेहिंवि जं इमं तओ पंच । आहारसन्नजोगा इय सेसाहिं सहस्सदुगं ॥ ८४५ ॥ एवं मणेण वयमाइएसु एवं तु छस्सहस्साइं । न करे सेसेहिंपि य एए सवेवि अट्ठारा ॥ ८४६ ॥ १२३ द्वारम् ॥

नेगम १ संगह २ ववहार ३ रिज्जुसुए ४ चेव होइ बोद्धवे । सद्दे ५ य समभिरूढे ६ एवंभूए ७ य मूलनया ॥ ८४७॥ एकेक्को य सयविहो सत्त नयसया हवंति एवं तु । बीओवि य आएसो पंचेव सया नयाणं तु ॥ ८४८ ॥ १२४ द्वारम् ॥

जन्न तयट्ठा कीयं नेव वुयं जं न गहियमन्नेसिं । आहड पामिच्चं चिय कप्पए साहुणो वत्थं ॥ ८४९ ॥ अंजणखंजणक-द्दमलित्ते, मूसगभक्खियअग्गिविदड्ढे । उन्निय कुट्टिय पज्जवलीढे, होइ विवागो सुह असुहो वा ॥ ८५० ॥ नवभागकए वत्थे चउरो कोणा य दुन्नि अंता य । दो कन्नावट्टीउ मज्झे वत्थस्स एक्कं तु ॥ ८५१ ॥ चत्तारि देवया भागा, दुवे भागा य माणुसा । आसुरा य दुवे भागा, एगो पुण जाण रक्खसो ॥ ८५२ ॥ देवेसु उत्तमो लाभो, माणुसेसु य मज्झिमो । आसुरेसु य गेलन्नं, मरणं जाण रक्खसे ॥ ८५३ ॥ १२५ द्वारम् ॥

आगम १ सुय २ आणा ३ धारणा ४ य जीए ५ य पंच ववहारा । केवल १ मणो २ हि ३ चउदस ४ दस ५ नव-पुवाइ ६ पढमोऽत्थ ॥ ८५४ ॥ कहेहि सवं जो वुत्तो, जाणमाणोऽवि गूहइ । न तस्स दिंति पच्छित्तं, बिंति अन्नत्थ सोहय ॥ ८५५ ॥ न संभरे य जे दोसे, सब्भावा न य मायओ । पच्चक्खी साहए ते उ, माइणो उ न साहए १ ॥८५६॥

आयारपकप्पाई सेसं सवं सुयं विणिद्दिट्ठं २ । देसंतरट्ठियाणं गूढपयालोयणा आणा ३ ॥ ८५७ ॥ गीयत्थेणं दिन्नं सुद्धिं अवहारिऊण तह चेव । दिंतस्स धारणा तह उद्धियपयधरणरूवा वा ४ ॥ ८५८ ॥ दवाइ चिंतिऊणं संघयणाईण हाणि-मासज्ज । पायच्छित्तं जीयं रूढं वा जं जहिं गच्छे ५ ॥ ८५९ ॥ १२६ द्वारम् ॥

पंच अहाजायाइं चोलगपट्टो १ तहेव रयहरणं २ । उन्निय ३ खोमिय ४ निस्सेज्जजुयलयं तह य मुहपोत्ती ५ ॥८६०॥ १२७ द्वारम् ॥

सवेऽवि पढमजामे दोन्नि य वसहाण आइमा जामा । तइओ होइ गुरूणं चउत्थ सवे गुरू सुयइ ॥८६१॥१२८द्वारम्॥

सल्लुद्धरणनिमित्तं गीयस्सऽन्नेसणा उ उक्कोसा । जोयणसयाइं सत्त उ बारस वासाइं कायवा ॥ ८६२ ॥ १२९ द्वारम् ॥

जावज्जीवं गुरुणो असुद्धसुद्धेहिं वावि कायवं । वसहे बारस वासा अट्ठारस भिक्खुणो मासा ॥ ८६३ ॥ १३० द्वारम् ॥

अप्पत्ते च्चिय वासे सवं उवहिं धुवंति जयणाए । असईए उदगस्स उ जहन्नओ पायनिज्जोगो ॥ ८६४ ॥ आयरिय गिलाणाणं मइला मइला पुणोवि धोइज्जा । मा हु गुरूण अवण्णो लोगम्मि अजीरणं इअरे ॥ ८६५ ॥ १३१ द्वारम् ॥

बत्तीसं किर कवला आहारो कुच्छिपूरओ भणिओ । पुरिसस्स महिलियाए अट्ठावीसं भवे कवला ॥ ८६६ ॥ अद्धम-सणस्स सवंजणस्स कुज्जा दवस्स दो भाए । वायपवियारणट्ठा छब्भागं ऊणयं कुज्जा ॥ ८६७ ॥ सीओ उसिणो साहारणो य कालो तिहा मुणेयवो । साहारणंमि काले तत्थाहारे इमा मत्ता ॥ ८६८ ॥ सीए दवस्स एगो भत्ते चत्तारि अहव दो

पाणे । उसिणे दवस्स दुन्नी तिन्नि व सेसा उ भत्तस्स ॥ ८६९ ॥ एगो दवस्स भागो अवट्ठिओ भोयणस्स दो भागा । वड्ढंति व हायंति व दो दो भागा उ एक्केक्के ॥ ८७० ॥ १३२ द्वारम् ॥

पट्टीवंसो दो धारणाउ चत्तारि मूलवेलीओ । मूलगुणेहिँ विसुद्धा एसा हु अहागडा वसही ॥ ८७१ ॥ वंसगकडणोक्कंबण छायण लेवण दुवारभूमी य । परिकम्मविप्पमुक्का एसा मूलुत्तरगुणेसु ॥ ८७२ ॥ दूमिय धूविय वासिय उज्जोइय बलिकडा अवत्ता य । सित्ता संमट्ठावि य विसोहिकोडिं गया वसही ॥ ८७३ ॥ मूलुत्तरगुणसुद्धं थीपसुपंडगविवज्जियं वसहिं । सेविज्ज सव्वकालं विवज्जए हुंति दोसा उ ॥ ८७४ ॥ १३३ द्वारम् ॥

चत्तारि विचित्ताइं ४ विगईनिज्जूहियाइं चत्तारि ८ । संवच्छरे य दोन्नि उ एगंतरियं च आयामं १० ॥ ८७५ ॥ नाइविगिट्ठो य तवो छम्मासे परिमियं च आयामं । अवरेऽवि य छम्मासे होइ विगिट्ठं तवोकम्मं ११ ॥ ८७६ ॥ वासं कोडीसहियं १२ आयामं कट्टु आणुपुव्वीए । गिरिकंदरं व गंतुं पाओवगमं पवज्जेइ ॥ ८७७ ॥ १३४ द्वारम् ॥

नयराइएसु घेप्पइ वसही पुव्वामुहं ठविय वसहं । वामकडीइ निविट्ठं दीहीकअग्गिमेकपयं ॥ ८७८ ॥ सिंगक्खोडे कलहो ठाणं पुण नेव होइ चलणेसु । अहिठाणे पोट्टरोगो पुच्छंमि य फेडणं जाण ॥ ८७९ ॥ मुहमूलंमि य चारी सिरे य कउहे य पूयसक्कारो । खंधे पट्टीय भरो पुट्टंमि य धायओ वसहो ॥ ८८० ॥ १३५ द्वारम् ॥

उसिणोदगं तिदंडुक्कलियं फासुयजलंति जइकप्पं । नवरि गिलाणाइकए पहरतिगोवरिवि धरियव्वं ॥ ८८१ ॥ जायइ सचित्तया से गिम्हंमि पहरपंचगस्सुवरिं । चउपहरोवरि सिसिरे वासासु पुणो तिपहरुवरिं ॥ ८८२ ॥ १३६ द्वारम् ॥

तिगुणा तिरूवअहिया तिरियाणं इत्थिया मुणेयव्वा । सत्तावीसगुणा पुण मणुयाणं तयहिया चेव ॥ ८८३ ॥ बत्तीसगुणा बत्तीसरूवअहिया य तह य देवाणं । देवीओ पन्नत्ता जिणेहिं जियरागदोसेहिं ॥ ८८४ ॥ १३७ द्वारम् ॥

उवसग्ग १ गब्भहरणं २ इत्थीतित्थं ३ अभाविया परिसा ४ । कण्हस्स अवरकंका ५ अवयरणं चंदसूराणं ६ ॥ ८८५ ॥ हरिवंसकुलुप्पत्ती ७ चमरुप्पाओ ८ य अट्ठसयसिद्धा ९ । अस्संजयाण पूया १० दसवि अणंतेण कालेणं ॥ ८८६ ॥ सिरिरिसहसीयलेसुं एक्केक्कं मल्लि नेमिनाहे य । वीरजिणिंदे पंच उ एगं सव्वेसु पाएणं ॥ ८८७ ॥ रिसहे अट्ठऽहियसयं सिद्धं सीयलजिणंमि हरिवंसो । नेमिजिणेऽवरकंकागमणं कण्हस्स संपन्नं ॥ ८८८ ॥ इत्थीतित्थं मल्ली पूया अस्संजयाण नवमजिणे । अवसेसा अच्छेरा वीरजिणिंदस्स तित्थंमि ॥ ८८९ ॥ १३८ द्वारम् ॥

पढमा भासा सच्चा १ बीया उ मुसा विवज्जिया तासिं २ । सच्चामुसा ३ असच्चामुसा ४ पुणो तह चउत्थीत्ति ॥ ८९० ॥ जणवय १ संमय २ ठवणा ३ नामे ४ रूवे ५ पडुच्चसच्चे य ६ । ववहार ७ भाव ८ जोगे ९ दसमे ओवम्मसच्चे य १० ॥ ८९१ ॥ कोहे १ माणे २ माया ३ लोभे ४ पेज्जे ५ तहेव दोसे ६ य । हास ७ भए ८ अक्खाइय ९ उवघाए १० निस्सिया दसहा ॥ ८९२ ॥ उप्पन्न १ विगय २ मीसग ३ जीव ४ अजीवे ५ य जीवअज्जीवे ६ । तह मीसगा अणंता ७ परित्त ८ अद्धा ९ य अद्धद्धा १० ॥ ८९३ ॥ आमंतणि १ आणमणी २ जायणि ३ तह पुच्छणी य ४ पन्नवणी ५ । पच्चक्खाणी भासा ६ भासा इच्छाणुलोमा य ७ ॥ ८९४ ॥ अणभिग्गहिया भासा ८ भासा य अभिग्गहंमि ९ बोद्धव्वा । संसयकरणी १० भासा वोयड ११ अव्वोयडा १२ चेव ॥ ८९५ ॥ १३९ द्वारम् ॥

प्रवचन० सूत्रे ॥ ४९४ ॥

१३७-४२ स्त्रीमाना-दीनि गा. ८८३-९०६

कालतियं ३ वयणतियं ६ लिंगतियं ९ तह परोक्ख १० पच्चक्खं ११ । उवणयऽवणयचउक्कं १५ अज्झत्थं चेव १६ सोलसमं ॥ ८९६ ॥ १४० द्वारम् ॥

मासा य पंच सुत्ते नक्खत्तो १ चंदिओ २ य रिउमासो ३ । आइच्चोऽविय अवरो ४ ऽभिवड्ढिओ तह य पंचमओ ५ ॥ ८९७ ॥ अहरत्त सत्तवीसं तिसत्तसत्तट्ठिभाग नक्खत्तो २७ ।२१/६७। चंदो अउणत्तीसं बिसट्ठिभाया य बत्तीसं२९।३२/६२ ॥८९८॥ उउमासो तीसदिणो ३० आइच्चो तीस होइ अद्धं च ३० । १/२ । अभिवड्ढिओ य मासो चउवीससएण छेएणं ॥ ८९९ ॥ भागाणिगवीससयं तीसा एगाहिया दिणाणं तु ३१ । १२१/१२४ । एए जह निप्फत्तिं लहंति समयाउ तह नेयं ॥ ९०० ॥ १४१ द्वारम् ॥

संवच्छरा उ पंच उ चंदे १ चंदे २ ऽभिवड्ढिए ३ चेव । चंदे ४ ऽभिवड्ढिए ५ तह बिसट्ठिमासेहिं जुगमाणं ॥ ९०१ ॥ १४२ द्वारम् ॥

माघवईए तलाओ ईसिंपब्भारउवरिमतलं जा । चउदसरज्जू लोगो तस्साहो वित्थरे सत्त ॥ ९०२ ॥ उवरिं पएसहाणी ता नेया जाव भूतले एगा । तयणुप्पएसवुड्ढी पंचमकप्पंमि जा पंच ॥९०३॥ पुणरवि पएसहाणी जा सिद्धसिलाए एक्कगा रज्जू । घम्माए लोगमज्झो जोयणअस्संखकोडीहिं ॥ ९०४ ॥ हेट्ठाहोमुहमल्लगतुलो उवरिं तु संपुडठियाणं । अणुसरइ मल्लगाणं लोगो पंचत्थिकायमओ ॥ ९०५ ॥ तिरियं सत्तावन्ना उड्ढं पंचेव हुंति रेहाओ । पाएसु चउसु रज्जू चउदस रज्जू य तसनाडी ॥ ९०६ ॥ तिरियं चउरो दोसुं छ दोसुं अट्ठ दस य इक्किक्के । बारस दोसुं सोलस दोसुं वीसा य चउसुंपि

॥ ४९४ ॥

॥ ९०७ ॥ पुणरवि सोलस दोसुं बारस दोसुंपि हुंति नायव्वा । तिसु दस तिसु अट्ठ च्छा य दोसु दोसुंपि चत्तारि ॥९०८॥ ओयरिय लोयमज्झा चउरो चउरो य सव्वहिं नेया । तिग तिग दुग दुग एक्किक्कगो य जा सत्तमी पुढवी ॥ ९०९ ॥ अडवीसा छव्वीसा चउवीसा वीस सोल दस चउरो । सत्तासुवि पुढवीसुं तिरियं खण्डुयगपरिमाणं ॥ ९१० ॥ पंच सय बारसुत्तर हेट्ठा तिसया उ चउर अब्भहिया । अह उड्ढं अट्ठ सया सोलहिया खंडुया सव्वे ॥ ९११ ॥ बत्तीसं रज्जूओ हेट्ठा रुयगस्स हुंति नायव्वा । एगोणवीसमुवरिं इगवन्ना सव्वपिंडेणं ॥ ९१२ ॥ दाहिणपास दुखंडा वामे संधिज्ज विहिय विवरीयं । नाडीजुया तिरज्जू उड्ढाहो सत्त तो जाया ॥ ९१३ ॥ हेट्ठाओ वामखंडं दाहिणपासंमि ठवसु विवरीयं । उवरिम तिरज्जुखंडं वामे ठाणंमि संधिज्जा ॥ ९१४ ॥ तिन्नि सया तेयाला रज्जूणं हुंति सव्वलोगम्मि । चउरंसं होइ जयं सत्तणह घणेणिमा संखा ॥ ९१५ ॥ छसु खंडगेसु य दुगं चउसु दुगं दससु हुंति चत्तारि । चउसु चउक्कं गेवेज्जणुत्तराइं चउक्कंमि ॥९१६॥ सयंभुपुरिमंताओ, अवरंतो जाव रज्जुओ । एएण रज्जुमाणेण, लोगो चउदसरज्जुओ ॥ ९१७ ॥ १४३ द्वारम् ॥

सन्नाउ तिन्नि पढमेऽत्थ दीहकालोवएसिया नाम । तह हेउवायदिट्ठीवाउवएसा तदियराओ ॥ ९१८ ॥ एयं करेमि एयं कयं मए इममहं करिस्सामि । सो दीहकालसन्नी जो इय तिकालसन्नधरो ॥ ९१९ ॥ जे उण संचिंतेउं इट्ठाणिट्ठेसु विसयवत्थूसुं । वत्तंति नियत्तंति य सदेहपरिपालणाहेउं ॥ ९२० ॥ पाएण संपइच्चिय कालंमि न यावि दीहकालंमि । ते हेउवायसन्नी निचेट्ठा हुंति हु असन्नी ॥ ९२१ ॥ सम्मदिट्ठी सन्नी संते नाणे खओवसमिए य । अस्सन्नी मिच्छत्तंमि दिट्ठिवाओवएसेणं ॥ ९२२ ॥ १४४ द्वारम् ॥

आहार १ भय २ परिग्गह ३ मेहुण ४ रूवाओ हुंति चत्तारि । सत्ताणं सन्नाओ आसंसारं समग्गाणं ॥ ९२३ ॥ १४५ द्वारम् ॥

आहार १ भय २ परिग्गह ३ मेहुण ४ तह कोह ५ माण ६ माया ७ य । लोभो ८ ह ९ लोग १० सन्ना दसऽवेया सवजीवाणं ॥ ९२४ ॥ १४६ द्वारम् ॥

आहार १ भय २ परिग्गह ३ मेहुण ४ सुह ५ दुक्ख ६ मोह ७ वितिगिच्छा ८ । तह कोह ९ माण १० माया ११ लोहे १२ लोगे य १३ धम्मो १४ घे १५ ॥ ९२५ ॥ १४७ द्वारम् ॥

चउसद्दहण ४ तिलिंगं ३ दसविणय १० तिसुद्धि ३ पंचगयदोसं ५ । अट्ठपभावण ८ भूसण ५ लक्खण ५ पंचविह-संजुत्तं ॥ ९२६ ॥ छव्विहजयणा ६ ऽऽगारं ६ छब्भावण ६ भावियं च छट्ठाणं ६ । इय सत्तयसट्ठिलक्खणभेयविसुद्धं च सम्मत्तं ॥ ९२७ ॥ परमत्थसंथवो वा १ सुदिट्ठपरमत्थसेवणा वावि २ । वावन्न ३ कुदंसणवज्जणा य ४ सम्मत्तसद्दहणा ॥ ९२८ ॥ सुस्सूस १ धम्मराओ २ गुरुदेवाणं जहासमाहीए । वेयावच्चे नियमो ३ सम्मद्दिट्ठिस्स लिंगाइं ॥ ९२९ ॥ अर-हंत १ सिद्ध २ चेइय ३ सुए य ४ धम्मे य ५ साहुवग्गे य ६ । आयरिय ७ उवज्झाएसु ८ य पवयणे ९ दंसणे १० यावि ॥ ९३० ॥ भत्ती पूया वन्नज्जलणं नासणमवन्नवायस्स । आसायणपरिहारो दंसणविणओ समासेणं ॥९३१॥ मोत्तूण जिणं १ मोत्तूण जिणमयं २ जिणमयट्ठिए मोत्तुं ३ । संसारकच्चवारं चिंतिज्जंतं जगं सेसं ॥ ९३२ ॥ संका १ कंख २ विगिच्छा ३ पसंस ४ तह संथवो कुलिंगीसु ५ । सम्मत्तस्सऽइयारा परिहरियवा पयत्तेणं ॥ ९३३ ॥ पावयणी १ धम्म-

कही २ वाई ३ नेमित्तिओ ४ तवस्सी ५ य । विज्जा ६ सिद्धो य ७ कवी ८ अट्ठेव पभावगा भणिया ॥ ९३४ ॥ जिण-सासणे कुसलया १ पभावणा २ ऽऽययणसेवणा ३ थिरया ४ । भत्ती य ५ गुणा सम्मत्तदीवया उत्तमा पंच ॥ ९३५ ॥ उवसम १ संवेगोऽवि य २ निव्वेओ ३ तह य होइ अणुकंपा ४ । अत्थिक्कं चिय ५ एए संमत्ते लक्खणा पंच ॥ ९३६ ॥ नोअन्नतित्थिए अन्नतित्थिदेवे य तह सदेवेऽवि । गहिए कुतित्थिएहिं वंदामि न वा नमंसामि ॥ ९३७ ॥ नेव अणालत्तो आलवेमि नो संलवेमि तह तेसिं । देमि न असणाईयं पेसेमि न गंधपुप्फाइ ॥ ९३८ ॥ रायाभिओगो य १ गणाभिओगो २, बलाभिओगो य ३ सुराभिओगो ४ । कंतारवित्ती ५ गुरुनिग्गहो य ६, छ च्छिंडिआओ जिणसासणम्मि ॥ ९३९ ॥ मूलं १ दारं २ पइट्ठाणं ३, आहारो ४ भायणं ५ निही ६ । दुच्छक्कस्सावि धम्मस्स, सम्मत्तं परिकित्तियं ॥ ९४० ॥ अत्थि य १ निच्चो २ कुणई ३ कयं च वेएइ ४ अत्थि निव्वाणं ५ । अत्थि य मोक्खोवाओ ६ छस्सम्मत्तस्स ठाणाइं ॥ ९४१ ॥ १४८ द्वारम् ॥

एगविह १ दुविह २ तिविहं ३ चउहा ४ पंचविह ५ दसविहं ६ सम्मं । दव्वाइ कारगाई उवसमभेएहि वा सम्मं ॥९४२॥ एगविहं सम्मरुई १ निसग्गऽभिगमेहि २ तं भवे दुविहं । तिविहं तं खइयाई ३ अहवावि हु कारगाईयं ॥ ९४३ ॥ सम्मत्तमीसमिच्छत्तकम्मक्खयओ भणंति तं खइयं । मिच्छत्तखओवसमा खाओवसमं ववइसंति ॥ ९४४ ॥ मिच्छत्तस्स उवसमा उवसमयं तं भणंति समयन्नू । तं उवसमसेढीए आइमसम्मत्तलाभे वा ॥ ९४५ ॥ विहिआणुट्ठाणं पुण कारगमिह रोयगं तु सद्दहणं । मिच्छद्दिट्ठी दीवइ जं तत्ते दीवगं तं तु ॥ ९४६ ॥ खइयाई सासायणसहियं तं चउविहं तु विन्नेयं ।

तं सम्मत्तब्भंसे मिच्छत्ताऽऽपत्तिरूवं तु ॥ ९४७ ॥ वेययसंजुत्तं पुण एयं चिय पंचहा विणिद्दिट्ठं । सम्मत्तचरिमपोग्गलवेयणकाले तयं होइ ॥ ९४८ ॥ एयं चिय पंचविहं निस्सग्गाभिगमभेयओ दसहा । अहवावि निसग्गरुई इच्चाइ जमागमे भणिअं ॥ ९४९ ॥ तहाहि-निस्सग्गु १ वएसरुई २ आणरुई ३ सुत्त ४ बीयरुईमेव ५ । अहिगम ६ वित्थाररुई ७ किरिया ८ संखेव ९ धम्मरुई १० ॥ ९५० ॥ जो जिणदिट्ठे भावे चउविहे सद्दहेइ सयमेव । एमेव नन्नहत्ति य स निसग्गरुइत्ति नायव्वो ॥ ९५१ ॥ एए चेव उ भावे उवइट्ठे जो परेण सद्दहइ । छउमत्थेण जिणेण व उवएसरुइत्ति नायव्वो ॥ ९५२ ॥ रागो दोसो मोहो अन्नाणं जस्स अवगयं होइ । आणाए रोयंतो सो खलु आणारुई नाम ॥ ९५३ ॥ जो सुत्तमहिज्जंतो सुएणमोगाहई उ सम्मत्तं । अंगेण बाहिरेण य (उ) सो सुत्तरुइत्ति नायव्वो ॥ ९५४ ॥ एगपएऽणेगाइं पयाइं जो पसरई उ सम्मत्ते । उदएव्व तिल्लबिंदू सो बीयरुइत्ति नायव्वो ॥ ९५५ ॥ सो होइ अहिगमरुई सुयनाणं जस्स अत्थओ दिट्ठं । एक्कारस अंगाइं पइन्नगा दिट्ठिवाओ य ॥ ९५६ ॥ दव्वाण सव्वभावा सव्वपमाणेहिं जस्स उवलद्धा । सव्वाहिं नयविहीहिं वित्थाररुई मुणेयव्वो ॥ ९५७ ॥ नाणे दंसणचरणे तवविणए सच्चसमिइगुत्तीसु । जो किरियाभावरुई सो खलु किरियारुई नाम ॥ ९५८ ॥ अणभिग्गहियकुदिट्ठी संखेवरुइत्ति होइ नायव्वो । अविसारओ पवयणे अणभिग्गहिओ य सेसेसुं ॥ ९५९ ॥ जो अत्थिकायधम्मं सुयधम्मं खलु चरित्तधम्मं च । सद्दहइ जिणाभिहियं सो धम्मरुइत्ति नायव्वो ॥ ९६० ॥ आईपुढवीसु तीसुं खय १ उवसम २ वेयगं ३ च सम्मत्तं । वेमाणियदेवाणं पणिंदितिरियाण एमेव ॥ ९६१ ॥ सेसाण नारयाणं तिरियत्थीणं च तिविहदेवाणं । नत्थि हु खइयं सम्मं अन्नेसिं चेव जीवाणं ॥ ९६२ ॥ १४९ द्वारम् ॥

वारस सत्त य तिन्नि य सत्त य कुलकोडिसयसहस्साइं । नेया पुढविदगागणिवाऊणं चेव परिसंखा ॥ ९६३ ॥ कुलकोडिसयसहस्सा सत्तट्ठ य नव य अट्ठवीसं च । वेइंदियतेइंदियचउरिंदियहरियकायाणं ॥ ९६४ ॥ अद्धत्तेरस बारस दस दस नव चेव सयसहस्साइं । जलयरपक्खिचउप्पयउरभुयसप्पाण कुलसंखा ॥ ९६५ ॥ छव्वीसा पणवीसा सुरनेरइयाण सयसहस्साइं । बारस य सयसहस्सा कुलकोडीणं मणुस्साणं ॥ ९६६ ॥ एगा कोडाकोडी सत्ताणउई भवे सयसहस्सा । पन्नासं च सहस्सा कुलकोडीणं मुणेयव्वा ॥ ९६७ ॥ १५० द्वारम् ॥

पुढविदगअगणिमारुय एक्केक्के सत्त जोणिलक्खाओ । वणपत्तेयअणंते दस चउदस जोणिलक्खाओ ॥ ९६८ ॥ विगलिंदिएसु दो दो चउरो चउरो य नारयसुरेसुं । तिरिएसु होंति चउरो चउदस लक्खा उ मणुएसु ॥ ९६९ ॥ समवन्नाइसमेया बहवोऽवि हु जोणिलक्खभेयाओ । सामन्ना घिप्पंतिह एक्कगजोणीइ गहणेणं ॥ ९७० ॥ १५१ द्वारम् ॥

त्रैकाल्यं ३ द्रव्यषट्कं ६ नवपदसहितं जीवषट्कायलेश्याः ६, पञ्चान्ये चास्तिकाया ५ व्रत ५ समिति ५ गति ५ ज्ञान-५ चारित्र ५ भेदाः । इत्येते मोक्षमूलं त्रिभुवनमहितैः प्रोक्तमर्हद्भिरीशैः, प्रत्येति श्रद्दधाति स्पृशति च मतिमान् यः स वै शुद्धदृष्टिः ॥ ९७१ ॥ एयस्स विवरणमिणं तिकालमईयवट्टमाणेहिं । होइ भविस्सजुएहिं दव्वच्छक्कं पुणो एयं ॥ ९७२ ॥ धम्मत्थिकायदव्वं १ दव्वमहम्मत्थिकायनामं २ च । आगास ३ काल ४ पोग्गल ५ जीवदव्वसरूवं च ६ ॥ ९७३ ॥ जीवा १ जीवा २ पुन्नं ३ पावा ४ ऽऽसव ५ संवरो य ६ निज्जरणा ७ । बंधो ८ मोक्खो ९ य इमाइं नव पयाइं जिणमयम्मि ॥ ९७४ ॥ जीवच्छक्कं इग १ बि २ ति ३ चउ ४ पणिंदिय ५ अणिंदियसरूवं ६ । छक्काया पुढवि १ जला २ नल ३

वाउ ४ वणस्सइ ५ तसेहिं ६ ॥ ९७५ ॥ छलेसाओ कण्हा १ नीला २ काऊ य ३ तेउ ४ पउम ५ सिया ६ । कालविहीणं दवच्छक्कं इह अत्थिकायाओ ॥ ९७६ ॥ पाणिवह १ मुसावाए २ अदत्त ३ मेहुण ४ परिग्गहेहि ५ इहं । पंच वयाइं भणियाइं पंच समिईऔं साहेमि ॥ ९७७ ॥ इरिया १ भासा २ एसण ३ गहण ४ परिट्ठवण ५ नामिया ताओ । पंच गईओ नारय १ तिरि २ नर ३ सुर ४ सिद्ध ५ नामाओ ॥ ९७८ ॥ नाणाइं पंच मइ १ सुय २ ओहि ३ मण ४ केवलेहि ५ भणियाइं । सामइय १ छेय २ परिहार ३ सुहुम ४ अहक्खाय ५ चरणाइं ॥ ९७९ ॥ १५२ द्वारम् ॥

दंसण १ वय २ सामाइय ३ पोसह ४ पडिमा ५ अबंभ ६ सचित्ते ७ । आरंभ ८ पेस ९ उद्दिट्ठ १० वज्जए समणभूए ११ य ॥ ९८० ॥ जस्संखा जा पडिमा तस्संखा तीऍ हुंति मासावि । कीरंतीसुवि कज्जाउ तासु पुव्वुत्तकिरिया उ ॥ ९८१ ॥ पसमाइगुणविसिट्ठं कुग्गहसंकाइसल्लपरिहीणं । सम्मदंसणमणहं दंसणपडिमा हवइ पढमा १ ॥ ९८२ ॥ बीयाणुव्वयधारी २ सामाइकडो य होइ तइयाए ३ । होइ चउत्थी चउद्दसीअट्ठमिमाईसु दिवसेसु ॥ ९८३ ॥ पोसह चउव्विहंपि य पडिपुण्णं सम्म सो उ अणुपाले । बंधाई अइयारे पयत्तओ वज्जईमासु ॥ ९८४ ॥ सम्ममणुव्वयगुणवयसिक्खावयवं थिरो य नाणी य । अट्ठमिचउद्दसीसुं पडिमं ठाएगराईयं ॥ ९८५ ॥ असिणाण वियडभोई मउलियडो दिवसबंभयारी य । रत्तिं परिमाणकडो पडिमावज्जेसु दिवसेसुं ॥ ९८६ ॥ झायइ पडिमाऍ ठिओ तिलोयपुज्जे जिणे जियकसाए । नियदोसपच्चणीयं अन्नं वा पंच जा मासा ॥ ९८७ ॥ सिंगारकहविभूसुक्करिसं इत्थीकहं च वज्जिंतो । वज्जइ अबंभमेगंतओ य छट्ठीइ छम्मासे ॥ ९८८ ॥ सत्तमि सत्त उ मासे नवि आहारइ सचित्तमाहारं । जं जं हेट्ठिल्लाणं तं तोवरिमाण सव्वंपि ॥ ९८९ ॥ आरंभसयंकरणं अट्ठमिया अट्ठ मास वज्जेइ । नवमा नव मासे पुण पेसारंभेऽवि वज्जेइ ॥ ९९० ॥ दसमा दस मासे पुण उद्दिट्ठकयंपि भत्त नवि भुंजे । सो होइ उ छुरमुंडो सिहलिं वा धारए कोई ॥ ९९१ ॥ जं निहियमत्थजायं पुच्छंत सुयाण नवरि सो तत्थ । जइ जाणइ तो साहइ अह नवि तो बेइ नवि याणे ॥ ९९२ ॥ खुरमुंडो लोएण व रयहरणं पडिग्गहं च गिण्हित्ता । समणो हूओ विहरइ मासा एक्कारसुक्कोसं ॥ ९९३ ॥ ममकारेऽवोच्छिन्ने वच्चइ सन्नायपल्लि दट्ठुं जे । तत्थवि साहुव्व जहा गिण्हइ फासुं तु आहारं ॥ ९९४ ॥ १५३ द्वारम् ॥

जव १ जवजव २ गोहुम ३ सालि ४ वीहि ५ धन्नाण कोट्ठयाईसुं । खिविऊणं पिहियाणं लित्ताणं मुद्दियाणं च ॥९९५॥ उक्कोसेण ठिइ होइ तिन्नि वरिसाणि तयणु एएसिं । विद्धंसिज्जइ जोणी तत्तो जायेइऽबीयत्तं ॥ ९९६ ॥ तिल १ मुग्ग २ मसूर ३ कलाय ४ मास ५ चवलय ६ कुलत्थ ७ तुवरीणं ८ । तह कसिणचणय ९ वल्लाण १० कोट्ठयाईसु खिविऊणं ॥ ९९७ ॥ ओलित्ताणं पिहियाण लंछियाणं च मुद्दियाणं च । उक्किट्ठठिई वरिसाण पंचगं तो अबीयत्तं ॥ ९९८ ॥ अयसी १ लट्टा २ कंगू ३ कोडूसग ४ सण ५ वरट्ट ६ सिद्धत्था ७ । कोद्दव ८ रालग ९ मूलग बीयाणं १० कोट्ठयाईसु ॥९९९॥ निक्खित्ताणं एयाणुक्कोसठिईऍ सत्त वरिसाइं । होइ जहन्नेण पुणो अंतमुहुत्तं समग्गाणं ॥ १००० ॥ १५४ द्वारम् ॥

जोयणसयं तु गंता अणहारेणं तु भंडसंकंती । वायागणिधूमेहि य विद्धत्थं होइ लोणाई ॥ १००१ ॥ हरियालो मणसिल पिप्पली उ खज्जूर मुद्दिया अभया । आइन्नमणाइन्ना तेऽवि हु एमेव नायव्वा ॥ २ ॥ आरुहणे ओरुहणे निसियण गोणाइणं च गाउम्हा । भोम्माहारच्छेओ उवक्कमेणं तु परिणामो ॥ ३ ॥ १५५ द्वारम् ॥

धन्नाइं चउवीसं जव १ गोहुम २ सालि ३ वीहि ४ सट्ठी ५ य । कोद्दव ६ अणुया ७ कंगू ८ रालय ९ तिल १० मुग्ग ११ मासा १२ य ॥४॥ अयसि १३ हरिमंथ १४ तिउगड १५ निष्फाव १६ सिलिंद १७ रायमासा १८ य । इक्खू १९ मसूर २० तुवरी २१ कुलत्थ २२ तह धन्नय २३ कलाया २४ ॥ ५ ॥ १५६ द्वारम् ॥

आवीइ १ ओहि २ अंतिय ३ वलायमरणं ४ वसट्टमरणं च ५ । अंतोसल्लं ६ तब्भव ७ बालं ८ तह पंडियं ९ मीसं १० ॥ ६ ॥ छउमत्थमरण ११ केवलि १२ वेहायस १३ गिद्धपिट्ठमरणं १४ च । मरणं भत्तपरिन्ना १५ इंगिणि १६ पाओवगमणं च १७ ॥ ७ ॥ अणुसमयनिरंतरमाविइसन्नियं तं भणंति पंचविहं । दव्वे खेत्ते काले भवे य भावे य संसारे ॥ ८ ॥ एमेव ओहिमरणं जाणि मओ ताणि चेव मरइ पुणो । एमेव आइअंतियमरणं नवि मरइ ताणि पुणो ॥ ९ ॥ संजमजोगविसन्ना मरंति जे तं वलायमरणं तु । इंदियविसयवसगया मरंति जे तं वसट्टं तु ॥ १० ॥ गारवपंकनिवुड्डा अइयारं जे परस्स न कहंति । दंसणनाणचरित्ते ससल्लमरणं हवइ तेसिं ॥ ११ ॥ मोत्तुं अकम्मभूमिय नरतिरिए सुरगणे य नेरइए । सेसाणं जीवाणं तब्भवमरणं च केसिंचि ॥ १२ ॥ मोत्तूण ओहिमरणं आवी(ई)यंतियंतियं चेव । सेसा मरणा सव्वे तब्भवमरणेण नायव्वा ॥ १३ ॥ अविरयमरणं बालं मरणं विरयाण पंडियं बिंति । जाणाहि बालपंडियमरणं पुण देसविरयाणं ॥ १४ ॥ मणपज्जवोहिनाणी सुयमइनाणी मरंति जे समणा । छउमत्थमरणमेयं केवलिमरणं तु केवलिणो ॥ १५ ॥ गिद्धाइभक्खणं गिद्धपिट्ठ उब्बंधणाइ वेहासं । एए दोन्निऽवि मरणा कारणजाए अणुन्नाया ॥ १६ ॥ भत्तपइन्ना इंगिणि पायवगमणं च तिन्नि मरणाइं । कन्नसमज्झिमजेट्ठा धिइसंघयणेण उ विसिट्ठा ॥१७॥ १५७ द्वारम् ॥

॥ ४९८ ॥

पलिओवमं च तिविहं उद्धारऽद्धं च खेत्तपलियं च । एक्केक्कं पुण दुविहं बायर सुहुमं च नायव्वं ॥ १८ ॥ जं जोयणविच्छिन्नं तं तिउणं परिरएण सविसेसं । तावइयं उविद्धं पल्लं पलिओवमं नाम ॥ १९ ॥ एगाहियबेहियतेहियाण उक्कोस सत्तरत्ताणं । सम्मट्ठं संनिचियं भरियं वालग्गकोडीहिं ॥२०॥ तत्तो समए समए इक्किक्के अवहियंमि जो कालो । संखिज्जा खलु समया बायरउद्धारपल्लंमि ॥ २१ ॥ एक्केक्कमओ लोमं कट्टुमसंखिज्जखंडमदिस्सं । समछेयाणंतपएसियाण पल्लं भरिज्जाहि ॥ २२ ॥ तत्तो समए समए एक्केक्के अवहियंमि जो कालो । संखिज्ज वासकोडी सुहुमे उद्धारपल्लंमि ॥ २३ ॥ वाससए वाससए एक्केक्के बायरे अवहियंमि । बायरअद्धापलियं संखेज्जा वासकोडीओ ॥ २४ ॥ वाससए वाससए एक्केक्के अवहियम्मि सुहुमंमि । सुहुमं अद्धापलियं हवंति वासा असंखिज्जा ॥ २५ ॥ बायरसुहुमायासे खेत्तपएसाणुसमयमवहारे । बायरसुहुमं खेत्तं उस्सप्पिणीओ असंखेज्जा ॥ २६ ॥ १५८ द्वारम् ॥

उद्धारपल्लगाणं कोडाकोडी भवेज्ज दसगुणिया । तं सागरोवमस्स उ एक्कस्स भवे परीमाणं ॥ २७ ॥ जावइओ उद्धारो अड्ढाइज्जाण सागराण भवे । तावइआ खलु लोए हवंति दीवा समुद्दा य ॥ २८ ॥ तह अद्धापल्लाणं कोडाकोडी भवेज्ज दसगुणिया । तं सागरोवमस्स उ परिमाणं हवइ एगस्स ॥ २९ ॥ सुहुमेण उ अद्धासागरस्स माणेण सव्वजीवाणं । कम्मठिई कायठिई भवट्ठिई होइ नायव्वा ॥३०॥ इह खेत्तपल्लगाणं कोडाकोडी हवेज्ज दसगुणिया । तं सागरोवमस्स उ एक्कस्स भवे परीमाणं ॥ ३१ ॥ एएण खेत्तसागरउवमाणेणं हविज्ज नायव्वं । पुढविदगअगणिमारुयहरियतसाणं च परिमाणं ॥ ३२ ॥ १५९ द्वारम् ॥

दस कोडाकोडीओ अद्धाअयराण हुंति पुन्नाओ । अवसप्पिणीएँ तीए भाया छच्चेव कालस्स ॥ ३३ ॥ सुसमसुसमा य १ सुसमा २ तइया पुण सुसमदुस्समा ३ होइ । दूसमसुसम चउत्थी ४ दूसम ५ अइदूसमा छट्ठी ६ ॥ ३४ ॥ सुसमसुसमाएँ कालो चत्तारि हवंति कोडिकोडीओ । तिन्नि सुसमाएँ कालो दुन्नि भवे सुसमदुसमाए ॥ ३५ ॥ एक्का कोडाकोडी बायालीसाएँ जा सहस्सेहिं । वासाण होइ ऊणा दूसमसुसमाइ सो कालो ॥ ३६ ॥ अह दूसमाएँ कालो वाससहस्साइं एक्कवीसं तु । तावइओ चेव भवे कालो अइदूसमाएवि ॥ ३७ ॥ १६० द्वारम् ॥

अवसप्पिणीइ भागा हवंति उस्सप्पिणीइवि छ एए। पडिलोमा परिवाडी नवरि विभाएसु नायव्वा ॥३८॥ १६१द्वारम् ॥

ओसप्पिणी अणंता पोग्गलपरियट्टओ मुणेयव्वो । तेऽणंता तीयद्धा अणागयद्धा अणंतगुणा ॥ ३९ ॥ पोग्गलपरियट्टो इह दव्वाइचउविहो मुणेयव्वो । थूलेयरभेएहिं जह होइ तहा निसामेह ॥ ४० ॥ ओरालविउव्वातेयकम्मभासाणपाणमणएहिं । फासेवि सव्वपोग्गल मुक्का अह बायरपरट्टो ॥ ४१ ॥ अहव इमो दव्वाई ओरालविउव्वतेयकम्मेहिं । नीसेसदव्वगहणंमि बायरो होइ परियट्टो ॥ ४२ ॥ दव्वे सुहुमपरट्टो जाहे एगेण अह सरीरेणं । फासेवि सव्वपोग्गल अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा ॥ ४३ ॥ लोगागासपएसा जया मरंतेण एत्थ जीवेणं । पुट्ठा कमुक्कमेणं खेत्तपरट्टो भवे थूलो ॥ ४४ ॥ जीवो जइया एगे खेत्तपएसंमि अहिगए मरइ । पुणरवि तस्साणंतरि बीयपएसंमि जइ मरए ॥ ४५ ॥ एवं तरतमजोगेण सव्वखेत्तंमि जइ मओ होइ । सुहुमो खेत्तपरट्टो अणुक्कमेणं नणु गणेज्जा ॥ ४६ ॥ ओसप्पिणीएँ समया जावइया ते य नियमरणेणं । पुट्ठा कमुक्कमेणं कालपरट्टो भवे थूलो ॥ ४७ ॥ सुहुमो पुण ओसप्पिणी पढमे समयंमि जइ मओ होइ । पुणरवि तस्साणंतरबीए समयंमि जइ मरइ ॥ ४८ ॥ एवं तरतमजोएण सव्वसमएसु चेव एएसुं । जइ कुणइ पाणचायं अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा ॥ ४९ ॥ एगसमयंमि लोए सुहुमागणिजिया उ जे उ पविसंति । ते हुंतऽसंखलोयप्पएसतुला असंखेज्जा ॥ ५० ॥ तत्तो असंखगुणिया अगणिकाया उ तेसि कायठिई । तत्तो संजमअणुभागबंधठाणाणिऽसंखाणि ॥ ५१ ॥ ताणि मरंतेण जया पुट्ठाणि कमुक्कमेण सव्वाणि । भावंमि बायरो सो सुहुमो य कमेण बोद्धव्वो ॥ ५२ ॥ १६२ द्वारम् ॥

भरहाइ ५ विदेहाइं ५ एरवयाइं च ५ पंच पत्तेयं । भन्नंति कम्मभूमी धम्मजोग्गा उ पन्नरस ॥५३॥ १६३ द्वारम् ॥

हेमवयं १ हरिवासं २ देवकुरू ३ तह य उत्तरकुरूवि ४ । रम्मय ५ एरन्नवयं ६ इय छब्भूमी उ पंचगुणा ॥ ५४ ॥ एया अकम्मभूमीउ तीस सया जुअलधम्मजणठाणं । दसविहकप्पमहद्दुमसमुत्थभोगा पसिद्धाओ ॥ ५५॥ १६४ द्वारम् ॥

जाइ १ कुल २ रूव ३ बल ४ सुय ५ तव ६ लाभि ७ स्सरिय ८ अट्ठमयमत्तो । एयाइं चिय बंधइ असुहाइं बहुं च संसारे ॥ ५६ ॥ १६५ द्वारम् ॥

भू १ जल २ जलणा ३ निल ४ वण ५ बि ६ ति ७ चउ ८ पंचिंदिएहिं ९ नव जीवा । मणवयणकाय ३ गुणिया हवंति ते सत्तवीसंति ॥ ५७ ॥ एक्कासीई सा करणकारणाणुमइताडिया होइ । सच्चिय तिकालगुणिया दुन्नि सया होंति तेयाला (२४३) ॥ ५८ ॥ १६६ द्वारम् ॥

संकप्पाइतिएणं ३ मणमाईहिं ३ तहेव करणेहिं ३ । कोहाइचउक्केणं ४ परिणामेऽट्ठोत्तरसयं च ॥५९॥ संकप्पो संरंभो १ परितावकरो भवे समारंभो २ । आरंभो ३ उद्दवओ सुद्धनयाणं च सव्वेसिं ॥ ६० ॥ १६७ द्वारम् ॥

दिव्वा कामरइसुहा तिविहं तिविहेण नवविहा विरई । ओरालियाउवि तहा तं बंभं अट्ठदसभेयं ॥ ६१ ॥ १६८ द्वारम् ॥

कामो चउवीसविहो संपत्तो खलु तहा असंपत्तो । चउदसहा संपत्तो दसहा पुण होअसंपत्तो ॥ ६२ ॥ तत्थ असंपत्तेऽत्था १ चिंता २ तह सद्ध ३ संभरण ४ मेव । विक्कवय ५ लज्जनासो ६ पमाय ७ उम्माय ८ तब्भावो ९ ॥ ६३ ॥ मरणं च होइ दसमे १० संपत्तंपि य समासओ वोच्छं । दिट्ठीए संपाओ १ दिट्ठीसेवा २ य संभासो ३ ॥ ६४ ॥ हसिय ४ ललिओ ५ वगूहिय ६ दंत ७ नहनिवाय ८ चुंबणं ९ चेव । आलिंगण १० मादाणं ११ कर १२ सेवण १३ ऽणंगकीडा १४ य ॥ ६५ ॥ १६९ द्वारम् ॥

इंदिय ५ बल ३ ऊसासा १ उ १ पाण चउ छक्क सत्त अट्ठेव । इगि विगल असन्नी सन्नी नव दस पाणा य बोद्धव्वा ॥ ६६ ॥ १७० द्वारम् ॥

मत्तंगया य १ भिंगा २ तुडियंगा ३ दीव ४ जोइ ५ चित्तंगा ६ । चित्तरसा ७ मणियंगा ८ गेहागारा ९ अणियणा य १० ॥ ६७ ॥ मत्तंगएसु मज्जं सुहपेज्जं १ भायणा य भिंगेसु २ । तुडियंगेसु य संगयतुडियाइं बहुप्पगाराइं ३ ॥ ६८ ॥ दीवसिहा ४ जोइसनामगा य एए करेंति उज्जोयं ५ । चित्तंगेसु य मल्लं ६ चित्तरसा भोयणट्ठाए ७ ॥ ६९ ॥ मणियंगेसु य भूसणवराइं ८ भवणाइ भवणरुक्खेसु ९ । तह अणियणेसु धणियं वत्थाइं बहुप्पयाराइं १० ॥ ७० ॥ १७१ द्वारम् ॥

घम्मा १ वंसा २ सेला ३ अंजण ४ रिट्ठा ५ मघा ६ य माघवई ७ । नरयपुढवीण नामाइं हुंति रयणाइं गोत्ताइं ॥ ७१ ॥ रयणप्पह १ सक्करपह २ वालुयपह ३ पंकपहभिहाणाओ ४ । धूमपह ५ तमपहाओ ६ तहा महातमपहा ७ पुढवी ॥ ७२ ॥ १७२ द्वारम् ॥

तीसा य १ पन्नवीसा २ पन्नरस ३ दस ४ चेव तिन्नि ५ य हवंति । पंचूण सयसहस्सं ६ पंचेव ७ अणुत्तरा नरया ॥ ७३ ॥ १७३ द्वारम् ॥

सत्तसु खेत्तसहावा अन्नोऽन्नुदीरिया य जा छट्ठी । तिसु आइमासु वियणा परमाहम्मियसुरकया य ॥७४॥१७४ द्वारम् ॥

सागरमेगं १ तिय २ सत्त ३ दस ४ य सत्तरस ५ तह य बावीसा ६ । तेत्तीसं ७ जाव ठिई सत्तसु पुढवीसु उक्कोसा ॥७५॥ जा पढमाए जेट्ठा सा बीयाए कणिट्ठिया भणिया । तरतमजोगो एसो दसवाससहस्स रयणाए ॥७६॥ १७५ द्वारम् ॥

पढमाए पुढवीए नेरइयाणं तु होइ उच्चत्तं । सत्त धणु तिन्नि रयणी छच्चेव य अंगुला पुण्णा ॥ ७७ ॥ सत्तमपुढवीएँ पुणो पंचेव धणुस्सयाइं तणुमाणं । मज्झिमपुढवीसु पुणो अणेगहा मज्झिमं नेयं ॥ ७८ ॥ जा जम्मि होइ भवधारणिज्ज अवगाहणा य नरएसु । सा दुगुणा बोद्धव्वा उत्तरवेउव्वि उक्कोसा ॥ ७९ ॥ भवधारणिज्जरूवा उत्तरविउव्विया य नरएसु । ओगाहणा जहन्ना अंगुलअस्संखभागो उ ॥ ८० ॥ १७६ द्वारम् ॥

चउवीसई मुहुत्ता १ सत्त अहोरत्त २ तह य पन्नरस ३ । मासो य ४ दो य ५ चउरो ६ छम्मासा ७ विरहकालो उ ॥ ८१ ॥ उक्कोसो रयणाइसु सव्वासु जहन्नओ भवे समयो । एमेव य उवट्टणसंखा पुण सुरवरुत्तुल्ला (राण समा) ॥ ८२ ॥ १७७ द्वारम् ॥

काऊ १ काऊ २ तह काऊनील ३ नीला ४ य नीलकिण्हा ५ य । किण्हा ६ किण्हा ७ य तहा सत्तसु पुढवीसु लेसाओ ॥ ८३ ॥ १७८ द्वारम् ॥

चत्तारि गाउयाइं १ अद्धुट्ठाइं २ तिगाउयं चेव ३ । अड्डाइज्जा ४ दोन्नि य ५ दिवड्ढ ६ मेगं च ७ नरयोही ॥ ८४ ॥ १७९ द्वारम् ॥

अंबे १ अंबरिसी २ चेव, सामे य ३ सवलेइ य ४ । रुद्दो ५ वरुद्द ६ काले य ७, महाकालित्ति ८ आवरे ॥ ८५ ॥ असिपत्ते ९ धणू १० कुंभे ११, वालू १२ वेयरणी इय १३ । खरस्सरे १४ महाघोसे १५, पन्नरस परमाहम्मिया ॥ ८६ ॥ १८० द्वारम् ॥

तिसु तित्थ चउत्थीए केवलं पंचमीइ सामन्नं । छट्ठीएँ विरइऽविरई सत्तमपुढवीइ सम्मत्तं ॥ ८७ ॥ पढमाओ चक्कवट्टी बीयाओ रामकेसवा हुंति । तच्चाओ अरहंता तहऽंतकिरिया चउत्थीओ ॥ ८८ ॥ उवट्टिया उ संता नेरइया तमतमाओ पुढवीओं । न लहंति माणुसत्तं तिरिक्खजोणिं उवणमंति ॥ ८९ ॥ छट्ठीओ पुढवीओ उवट्टा इह अणंतरभवंमि । भज्जा मणुस्सजम्मे संजमलंभेण उ विहीणा ॥ ९० ॥ १८१ द्वारम् ॥

अस्सन्नी खलु पढमं दोच्चं च सरिसिवा तइय पक्खी । सीहा जंति चउत्थिं उरगा पुण पंचमिं पुढविं ॥ ९१ ॥ छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं । एसो परमुववाओ बोद्धव्वो नरयपुढवीसु ॥ ९२ ॥ वालेसु य दाढीसु य पक्खीसु य जलयरेसु उववन्ना । संखिज्जाउठिईया पुणोऽवि नरयाउया हुंति ॥ ९३ ॥ १८२-१८३-१८४ द्वारम् ॥ ॥ ५०१ ॥

अस्संखोसप्पिणिसप्पिणीउ एगिंदियाण (उ) चउण्हं । ता चेव ऊ अणंता वणस्सइए उ बोद्धव्वा ॥ ९४ ॥ वाससहस्सा संखा विगलाणं ठिइउ होइ बोद्धव्वा । सत्तट्ठभवा उ भवे पणिंदितिरिमणुय उक्कोसा ॥ ९५ ॥ १८५ द्वारम् ॥

बावीसई सहस्सा सत्तेव सहस्स तिन्निऽहोरत्ता । वाए तिन्नि सहस्सा दसवाससहस्सिया रुक्खा ॥ ९६ ॥ संवच्छराइं बारस राइंदिय हुंति अउणपन्नासं । छम्मास तिन्नि पलिया पुढवाईणं ठिउक्कोसा ॥ ९७ ॥ सण्हा य १ सुद्ध २ वालुय ३ मणोसिला ४ सक्करा य ५ खरपुढवी ६ । एक्कं १ बारस २ चउदस ३ सोलस ४ अट्ठार ५ बावीसा ६ ॥९८॥१८६ द्वारम्॥

जोयणसहस्समहियं ओहपएगिंदिए तरुगणेसु । मच्छजुयले सहस्सं उरगेसु य गब्भजाईसु ॥ १०९९ ॥ उस्सेहंगुलगुणियं जलासयं जमिह जोयणसहस्सं । तत्थुप्पन्नं नलिणं विन्नेयं भणियमाणंति ॥ ११०० ॥ जं पुण जलहिदहेसुं पमाणजोयणसहस्समाणेसुं । उप्पज्जइ वरपउमं तं जाणसु भूवियारंति ॥ ११०१ ॥ वणऽणंतसरीराणं एगमनिलसरीरगं पमाणेणं । अनलोदगपुढवीणं असंखगुणिया भवे वुड्ढी ॥ २ ॥ विगलिंदियाण बारस जोयणा तिन्नि चउर कोसा य । सेसाणोगाहणया अंगुलभागो असंखिज्जो ॥ ३ ॥ गब्भचउप्पय छग्गाउयाइं भुयगेसु गाउयपुहुत्तं । पक्खीसु धणुपुहुत्तं मणुएसु य गाउया तिन्नि ॥ ४ ॥ १८७ द्वारम् ॥

कायंबपुप्फगोलय १ मसूर २ अइमुत्तयस्स कुसुमं च ३ । सोयं १ चक्खू २ घाणं ३ खुरप्पपरिसंठिअं रसणं ४ ॥ ५ ॥ नाणागारं फासिंदियं तु बाहल्लओ य सव्वाइं । अंगुलअसंखभागं एमेव पुहुत्तओ नवरं ॥ ६ ॥ अंगुलपुहुत्त रसणं फरिसं तु सरीरवित्थडं भणियं । बारसेहिं जोयणेहिं सोयं परिगिण्हए सद्दं ॥ ७ ॥ रूवं गिण्हइ चक्खू जोयणलक्खाओं साइरे-

गाओ । गंधं रसं च फासं जोयणनवगाउ सेसाणि ॥ ८ ॥ अंगुलअसंखभागा मुणंति विसयं जहन्नओ मोत्तुं । चक्खुं तं पुण जाणइ अंगुलसंखिज्जभागाओ ॥ ९ ॥ १८८ द्वारम् ॥

पुढवीआउवणस्सइबायरपत्तेसु लेस चत्तारि । गब्भे तिरियनरेसुं छलेसा तिन्नि सेसाणं ॥ १० ॥ १८९ द्वारम् ॥

एगेंदियजीवा जंति नरतिरिच्छेसु जुयलवज्जेसुं । अमणतिरियावि एवं नरयंमिवि जंति ते पढमे ॥ ११ ॥ तह संमुच्छिमतिरिया भवणाहिववंतरेसु गच्छंति । जं तेसिं उववाओ पलियासंखेज्जआऊसुं ॥ १२ ॥ पंचिंदियतिरियाणं उववाउक्कोसओ सहस्सारे । नरएसु समग्गेसुवि वियला अजुयलतिरिनरेसु ॥ १३ ॥ नरतिरिअसंखजीवी जोइसवज्जेसु जंति देवेसु । नियआउयसमहीणाउएसु ईसाणअंतेसु ॥ १४ ॥ उववाओ तावसाणं उक्कोसेणं तु जाव जोइसिया । जावंति बंभलोगो चरगपरिव्वाय उववाओ ॥ १५ ॥ जिणवयउक्किट्ठतवकिरियाहिं अभवभवजीवाणं । गेविज्जेसुक्कोसा गई जहन्ना भवणवईसु ॥ १६ ॥ छउमत्थसंजयाणं उववाउक्कोसओ अ सवट्ठे । उववाओ सावयाणं उक्कोसेणऽच्चुओ जाव ॥ १७ ॥ उववाओ लंतगंमि चउदसपुव्विस्स होइ उ जहन्नो । उक्कोसो सवट्ठे सिद्धिगमो वा अकम्मस्स ॥ १८ ॥ अविराहियसामन्नस्स साहुणो सावयस्सऽवि जहन्नो । सोहम्मे उववाओ वयभंगे वणयराईसुं ॥ १९ ॥ सेसाण तावसाईण जहन्नओ वंतरेसु उववाओ । भणिओ जिणेहिं सो पुण नियकिरियठियाण विन्नेओ ॥ २० ॥ १९० द्वारम् ॥

॥ ५०२ ॥

नेरइयजुयलवज्जा एगिंदिसु इंति अवरगइजीवा । विगलत्तेणं पुण ते हवंति अनिरय अमरजुयला ॥ २१ ॥ हुंति हु अमणतिरिच्छा नरतिरिया जुयलधम्मिए मोत्तुं । गब्भचउप्पयभावं पावंति अजुयलचउगइया ॥ २२ ॥ नेरइया अमराविय तेरिच्छा माणवा य जायंति । मणुयत्तेणं वज्जित्तु जुयलधम्मियनरतिरिच्छे ॥ २३ ॥ १९१ द्वारम् ॥

भिन्नमुहुत्तो विगलेंदियाण संमुच्छिमाण य तहेव । बारस मुहुत्त गब्भे सवेसु जहन्नओ समओ ॥ २४ ॥ उवट्टणावि एवं संखा समएण सुरवरु तुल्ला । नरतिरियसंख सवेसु जंति सुरनारया गब्भे ॥ २५ ॥ बारस मुहुत्त गब्भे मुहुत्त सम्मुच्छिमेसु चउवीसं । उक्कोस विरहकालो दोसुवि य जहन्नओ समओ ॥ २६ ॥ एमेव य उवट्टणसंखा समएण सुरवरुत्तुल्ला । मणुएसुं उववज्जेऽसंखाउय मोत्तु सेसाओ ॥ २७ ॥ १९२–१९३ द्वारम् ॥

भवणवइवाणमंतरजोइसियविमाणवासिणो देवा । दस १ अट्ठ २ पंच ३ छवीस ४ संखजुत्ता कमेण इमे ॥ २८ ॥ असुरा १ नागा २ विज्जू ३ सुवन्न ४ अग्गी ५ य वाउ ६ थणिया ७ य । उदही ८ दीव ९ दिसाविय १० दस भेया भवणवासीणं ॥ २९ ॥ पिसाय १ भूया २ जक्खा ३ य रक्खसा ४ किन्नरा ५ य किंपुरिसा ६ । महोरगा ७ य गंधव्वा ८ अट्ठविहा वाणमंतरिया ॥ ३० ॥ अणपन्निय १ पणपन्निय २ इसिवाइय ३ भूयवाइए ४ चेव । कंदिय ५ तह महकंदिय ६ कोहंडे ७ चेव पयगे ८ य ॥ ३१ ॥ इय पढमजोयणसए रयणाए अट्ठ वंतरा अवरे । तेसु इह सोलसिंदा रुयगअहो दाहिणुत्तरओ ॥ ३२ ॥ चंदा १ सूरा २ य गहा ३ नक्खत्ता ४ तारया ५ य पंच इमे । एगे चल जोइसिया घंटायारा थिरा अवरे ॥ ३३ ॥ सोहंम्मी १ साण २ सणंकुमार ३ माहिंद ४ बंभलोयभिहा ५ । लंतय ६ सुक्क ७ सहस्सार ८ आणय ९ प्पाणया १० कप्पा ॥ ३४ ॥ तह आरण ११ अच्चुया १२ विहु इण्हिं गेविज्जवरविमाणाइं । पढमं सुदरिसणं

१३ तस्स बिईयं सुप्पबुद्धंति १४ ॥ ३५ ॥ तइयं मणोरमं १५ तह विसालनामं १६ च सबओभद्दं १७ । सोमणसं १८ सोमाणस १९ महपीइकरं च २० आइच्चं २१ ॥ ३६ ॥ विजयं च २२ वेजयंतं २३ जयंत २४ मपराजियं २५ च सबट्ठं २६ । एयमणुत्तरपणगं एएसिं चउविहसुराणं ॥ ३७ ॥ चमरबलि सारमहियं सेसाण सुराण आउयं वोच्छं । दाहिण दिवड्ढपलियं दो देसूणुत्तरिल्लाणं ॥ ३८ ॥ अद्धुट्ठ अद्धपंचमपलिओवम असुरजुयलदेवीणं । सेसवणदेवयाण य देसूणद्धपलियमुक्कोसं ॥ ३९ ॥ दस भवणवणयराणं वाससहस्सा ठिई जहण्णेणं । पलिओवममुक्कोसं वंतरियाणं वियाणिज्जा ॥ ४० ॥ पलियं सवरिसलक्खं ससीण पलियं रवीण सयसहस्सं । गहणक्खत्ततराण पलियमद्धं चउब्भागो ॥ ४१ ॥ तद्देवीणविठ्ठिइअद्धं अहियं तमंतदेविदुगे । पाओ जहन्नमट्ठसु तारयतारीणमट्ठंसो ॥ ४२ ॥ दो साहि सत्त साहिय दस चउदस सत्तरेव अयराइं । सोहम्मा जा सुक्को तदुवरि एक्केक्कमारोवे ॥ ४३ ॥ तेत्तीसऽयरुक्कोसा विजयाइसु ठिइ जहन्न इगतीसं । अजहन्नमणुक्कोसा सबट्ठे अयर तेत्तीसं ॥ ४४॥ पलियं अहियं सोहंमीसाणेसुं तओऽहकप्पठिई । उवरिल्लंमि जहन्ना कमेण जावेक्कतीसयरा ॥ ४५ ॥ सपरिग्गहेयराणं सोहंमीसाण पलियसाहियंयं । उक्कोस सत्त वन्ना नव पणपन्ना य देवीणं ॥ ४६ ॥ १९४ द्वारम् ॥

सत्तेव य कोडीओ हवंति बावत्तरी सहसहस्सा । एसो भवणसमासो भवणवईणं वियाणिज्जा ॥ ४७ ॥ चउसट्ठी असुराणं नागकुमाराण होइ चुलसीई । बावत्तरि कणगाणं वाउकुमाराण छन्नउई ॥ ४८ ॥ दीवदिसाउदहीणं विज्जुकुमारिंदथणियअग्गीणं । छण्हंपि जुयलयाणं बावत्तरिमो सयसहस्सा ॥४९॥ इह संति वणयराणं रम्मा भोमनयरा असंखिज्जा ।

तत्तो संखिज्जगुणा जोइसियाणं विमाणाओ ॥ ५० ॥ बत्तीसऽट्ठावीसा बारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा । आरेण बंभलोया विमाणसंखा भवे एसा ॥ ५१ ॥ पंचास चत्त छच्चेव सहस्सा लंत सुक्क सहसारे । सय चउरो आणयपाणएसु तिन्नारणच्चुयए ॥ ५२ ॥ एक्कारसुत्तरं हेट्ठिमेसु सत्तुत्तरं च मज्झिमए । सयमेगं उवरिमए पंचेव अणुत्तरविमाणा ॥ ५३ ॥ चुलसीई सयसहस्सा सत्ताणउई भवे सहस्साइं । तेवीसं च विमाणा विमाणसंखा भवे एसा ॥ ५४ ॥ १९५ द्वारम् ॥

भवणवणजोइसोहम्मीसाणे सत्त हुंति रयणीओ । एक्केक्कहाणि सेसे दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ ५५ ॥ गेविज्जेसुं दोन्नि य एगा रयणी अणुत्तरेसु भवे । भवधारणिज्ज एसा उक्कोसा होइ नायबा ॥ ५६ ॥ सबेसुक्कोसा जोयणाण वेउबिया सयसहस्सं । गेविज्जणुत्तरेसुं उत्तरवेउबिया नत्थि ॥ ५७ ॥ अंगुलअसंखभागो जहन्न भवधारणिज्ज पारंभे । संखेज्जा अवगाहण उत्तरवेउबिया सावि ॥ ५८ ॥ १९६ द्वारम् ॥

किण्हा नीला काऊ तेऊलेसा य भवणवंतरिया । जोइससोहंमीसाण तेऊलेसा मुणेयबा ॥ ५९ ॥ कप्पे सणंकुमारे माहिंदे चेव बंभलोए य । एएसु पम्हलेसा तेण परं सुक्कलेसाओ ॥ ६० ॥ १९७ द्वारम् ॥

सक्कीसाणा पढमं दोच्चं च सणंकुमारमाहिंदा । तच्चं च बंभलंतग सुक्कसहस्सारय चउत्थिं ॥ ६१ ॥ आणयपाणयकप्पे देवा पासंति पंचमीं पुढवीं । तं चेव आरणच्चुय ओहिणाणेण पासंति ॥ ६२ ॥ छट्ठिं हिट्ठिममज्झिमगेविज्जा सत्तमिं च उवरिल्ला । संभिन्नलोगनालिं पासंति अणुत्तरा देवा ॥ ६३ ॥ एएसिमसंखेज्जा तिरियं दीवा य सागरा चेव । बहुययरं

प्रवचन० सूत्रे ॥ ५०४ ॥

१९५-२०३ भवनादीनि गा- ११५०-७८

उवरिमया उड्ढं च सकप्पथूभाइं ॥६४॥ संखेज्जजोयणा खलु देवाणं अद्धसागरे ऊणे । तेण परमसंखेज्जा जहन्नयं पन्नवीसं तु ॥६५॥ भवणवइवणयराणं उड्ढं बहुओ अहो य सेसाणं । जोइसिनेरइयाणं तिरियं ओरालिओ चित्तो ॥६६॥१९८ द्वारम् ॥

भवणवणजोइसोहंमीसाण चउवीसई मुहुत्ता उ । उक्कोस विरहकालो सव्वेसु जहन्नओ समओ ॥ ६७ ॥ नव दिण वीस मुहुत्ता बारस दस चेव दिण मुहुत्ता उ । बावीसा अद्धं चिय पणयाल असीइ दिवससयं ॥ ६८ ॥ संखिज्ज मास आणयपाणय तह आरणच्चुए वासा । संखेज्जा विन्नेया गेविज्जेसुं अओ वोच्छं ॥ ६९ ॥ हिट्ठिमे वाससयाइं मज्झिम सहसाइं उवरिमे लक्खा । संखिज्जा विन्नेया जहसंखेणं तु तीसुंपि ॥ ७० ॥ पलिया असंखभागा उक्कोसो होइ विरहकालो उ । विजयाइसु निद्दिट्ठो सव्वेसु जहन्नओ समओ ॥ ७१ ॥ १९९ द्वारम् ॥

उववायविरहकालो एसो जह वण्णिओ य देवेसु । उव्वट्टणावि एवं सव्वेसिं होइ विन्नेया ॥ ७२ ॥ २०० द्वारम् ॥

एक्को व दो व तिन्नि व संखमसंखा य एगसमएणं । उववज्जंतेवइया उव्वट्टंतावि एमेव ॥ ७३ ॥ २०१ द्वारम् ॥

पुढवीआउवणस्सइ गब्भे पज्जत्तसंखजीवीसुं । सग्गच्चुयाण वासो सेसा पडिसेहिया ठाणा ॥ ७४ ॥ बायरपज्जत्तेसुं सुराण भूदगवणेसु उप्पत्ती । ईसाणंताणं चिय तत्थवि न उवट्टगाणंपि ॥ ७५ ॥ आणयपभिईहिंतो जाऽणुत्तरवासिणो चवेऊणं । मणुएसुं चिय जायइ नियमा संखिज्जजीविसुं ॥ ७६ ॥ २०२ द्वारम् ॥

परिणामविसुद्धीए देवाउयकम्मबंधजोगाए । पंचिंदिया उ गच्छे नरतिरिया सेसपडिसेहो ॥ ७७ ॥ आईसाणा कप्पा उववाओ होइ देवदेवीणं । तत्तो परं तु नियमा देवीणं नत्थि उववाओ ॥ ७८ ॥ २०३ द्वारम् ॥ ॥ ५०४ ॥

एक्कसमओ जहन्नो उक्कोसेणं तु जाव छम्मासा । विरहो सिद्धिगईए उव्वट्टणवज्जिया नियमा ॥ ७९ ॥ २०४ द्वारम् ॥

सरिरेणोयाहारो तयाय फासेण रोमआहारो । पक्खेवाहारो पुण कावलिओ होइ नायव्वो ॥ ८० ॥ ओयाहारा जीवा सव्वे अपजत्तगा मुणेयव्वा । पज्जत्तगा य लोमे पक्खेवे हुंति भइयव्वा ॥ ८१ ॥ रोमाहारा एगिंदिया य नेरइयसुरगणा चेव । सेसाणं आहारो रोमे पक्खेवओ चेव ॥ ८२ ॥ ओयाहारा मणभक्खिणो य सव्वेऽवि सुरगणा होंति । सेसा हवंति जीवा लोमाहारा मुणेयव्वा ॥ ८३ ॥ अपज्जत्ताण सुराणऽणाभोगनिवत्तिओ य आहारो । पज्जत्ताणं मणभक्खणेण आभोगनिम्माओ ॥ ८४ ॥ जस्स जइ सागराइं ठिइ तस्स य तेत्तिएहिं पक्खेहिं । ऊसासो देवाणं वाससहस्सेहिं आहारो॥८५॥ दसवाससहस्साइं जहन्नमाऊ धरंति जे देवा । तेसि चउत्थाहारो सत्तहिं थोवेहिं ऊसासो ॥ ८६ ॥ दसवाससहस्साइं समयाई जाव सागरं ऊणं । दिवसमुहुत्तपुहुत्ता आहारूसास सेसाणं ॥ ८७ ॥ २०५ द्वारम् ॥

असीइसयं किरियाणं १८० अकिरियवाईण होइ चुलसीई ८४ । अन्नाणिय सत्तट्ठी ६७ वेणइयाणं च बत्तीसं ३२ ॥ ८८ ॥ जीवाइनवपयाणं अहो ठविज्जंति सयपरयसद्दा । तेसिंपि अहो निच्चानिच्चा सद्दा ठविज्जन्ति ॥ ८९ ॥ काल १-स्सहाव २ नियई ३ ईसर ४ अप्पत्ति ५ पंचवि पयाइं । निच्चानिच्चाणमहो अणुक्कमेणं ठविज्जंति ॥ ९० ॥ जीवो इह अत्थि सओ निच्चो कालाउ इय पढमभंगो । बीओ य अत्थि जीवो सओ अनिच्चो य कालाओ ॥ ९१ ॥ एवं परओऽवि हु दोन्नि भंगया पुव्वदुगजुया चउरो । लद्धा कालेणेवं सहावपमुहावि पावंति ॥ ९२ ॥ पंचहिवि चउक्केहिं पत्ता जीवेण वीसई भंगा । एवमजीवाईहिवि य किरियावाई असिइसयं ॥ ९३ ॥ इह जीवाइपयाइं पुन्नं पावं विणा ठविज्जन्ति । तेसिमहो-

भायम्मि ठविज्जए सपरसद्दुगं ॥ ९४ ॥ तस्सवि अहो लिहिज्जइ काल १ जहिच्छा य २ पयदुगसमेयं। नियइ १ स्सहाव-२ ईसर ३ अप्पत्ति ४ इमं पयचउक्कं ॥ ९५ ॥ पढमे भंगे जीवो नत्थि सओ कालओ तयणु बीए । परओऽवि नत्थि जीवो काला इय भंगगा दोन्नि ॥ ९६ ॥ एव जइच्छाईहिवि पएहिं भंगद्दुगं दुगं पत्तं । मिलियावि ते दुवालस संपत्ता जीवतत्तेणं ॥ ९७ ॥ एवमजीवाईहिवि पत्ता जाया तओ उ चुलसीई। भेया अकिरियवाईण हुंति इमे सव्वसंखाए ॥९८॥ संत १ मसंतं २ संतासंत ३ मवत्तव ४ सयअवत्तवं ५ । असयअवत्तवं ६ सयसयवत्तवं ७ च सत्त पया ॥ ९९ ॥ जीवाइनवपयाणं अहोकमेणं इमाइं ठविऊणं। जह कीरइ अहिलावो तह साहिज्जइ निसामेह ॥ १२०० ॥ संतो जीवो को जाणइ? अहवा किं व तेण नाएणं? । सेसपएहिवि भंगा इय जाया सत्त जीवस्स ॥ १ ॥ एवमजीवाईणऽवि पत्तेयं सत्त मिलिय तेसट्ठी । तह अन्नेऽवि हु भंगा चत्तारि इमे उ इह हुंति ॥ २ ॥ संती भावुप्पत्ती को जाणइ किंच तीएँ नायाए? । एवमसंती भावुप्पत्ती सदसत्तिया चेव ॥ ३ ॥ तह अवत्तवावि हु भावुप्पत्ती इमेहिं मिलिएहिं । भंगाण सत्तसट्ठी जाया अन्नाणियाण इमा ॥ ४ ॥ सुर १ निवइ २ जइ ३ न्नाई ४ थविरा ५ वम ६ माइ ७ पिइसु ८ एएसिं। मण १ वयण २ काय ३ दाणेहिं ४ चउविहो कीरए विणओ ॥ ५ ॥ अट्ठवि चउक्कगुणिया बत्तीस हवंति वेणइयभेया। सवेहिं पिंडिएहिं तिन्नि सया हुंति तेसट्ठा ॥ ६ ॥ २०६ द्वारम् ॥

पमाओ य मुणिंदेहिं, भणिओ अट्ठभेयओ । अन्नाणं १ संसओ २ चेव, मिच्छानाणं ३ तहेव य ॥ ७ ॥ रागो ४ दोसो ५ मइब्भंसो ६, धम्मंमि य अणायरो ७। जोगाणं दुप्पणिहाणं ८, अट्ठहा वज्जियव्वओ ॥ ८ ॥ २०७ द्वारम् ॥ ॥ ५०५ ॥

भरहो १ सगरो २ मघवं ३ सणंकुमारो य रायसद्दूलो ४ । संती ५ कुंथू ६ य अरो ७ हवइ सुभूमो ८ य कोरव्वो ॥ ९ ॥ नवमो य महापउमो ९ हरिसेणो १० चेव रायसद्दूलो । जयनामो ११ य नरवई बारसमो बंभदत्तो य १२ ॥ १० ॥ २०८ द्वारम् ॥

अयले १ विजये २ भद्दे ३, सुप्पभे य ४ सुदंसणे ५। आणंदे ६ नंदणे ७ पउमे ८, रामे यावि ९ अपच्छिमे॥ ११॥ २०९ द्वारम् ॥

तिविट्ठू य १ दुविट्ठू य २ सयंभु ३ पुरिसुत्तमे ४ पुरिससीहे ५ । तह पुरिसपुंडरीए ६ दत्ते ७ नारायणे ८ कण्हे ९ ॥ १२ ॥ २१० द्वारम् ॥

आसग्गीवे १ तारय २ मेरय ३ मधुकेढवे ४ निसुंभे ५ य । बलि ६ पहराए ७ तह रावणे य ८ नवमे जरासिंधू ९ ॥ १३ ॥ २११ द्वारम् ॥

सेणावइ १ गाहावइ २ पुरोहि ३ तुरय ४ गय ५ वड्ढई ६ इत्थी ७। चक्कं ८ छत्तं ९ चम्मं १० मणि ११ कागिणि १२ खग्ग १३ दंडो १४ य ॥ १४ ॥ चक्कं १ खग्गं २ च धणू ३ मणी ४ य माला ५ तहा गया ६ संखो ७। एए सत्त उ रयणा सव्वेसिं वासुदेवाणं ॥ १५ ॥ चक्कं छत्तं दंडं तिन्निवि एयाइं वाममित्ताइं । चम्मं दुहत्थदीहं बत्तीसं अंगुलाइ असी ॥ १६ ॥ चउरंगुलो मणी पुण तस्सद्धं चेव होइ विच्छिन्नो । चउरंगुलप्पमाणा सुवन्नवरकागिणी नेया ॥ १७ ॥ ॥ २१२ ॥ द्वारम् ॥

नेसप्पे १ पंडुयए २ पिंगलए ३ सव्वरयण ४ महपउमे ५ । काले य ६ महाकाले ७ माणवग ८ महानिही संखे ९ ॥ १८ ॥ नेसप्पंमि निवेसा गामागरनगरपट्टणाणं च । दोणमुहमडंबाणं खंधाराणं गिहाणं च ॥ १९ ॥ गणियस्स य गीयाणं माणुम्माणस्स जं पमाणं च । धन्नस्स य बीयाणं उप्पत्ती पंडुए भणिया ॥ २० ॥ सव्वा आहरणविही पुरिसाणं जा य जा य महिलाणं । आसाण य हत्थीण य पिंगलगनिहिम्मि सा भणिया ॥ २१ ॥ रयणाइं सव्वरयणे चउदस पवराइं चक्कवट्टीणं । उप्पज्जंति एगिंदियाइं पंचिंदियाइं च ॥ २२ ॥ वत्थाण य उप्पत्ती निप्फत्ती चेव सव्वभत्तीणं । रंगाण य धाऊण य सव्वा एसा महापउमे ॥ २३ ॥ काले कालन्नाणं भव्व पुराणं च तिसुवि वंसेसु । सिप्पसयं कम्माणि य तिन्नि पयाए हियकराइं ॥ २४ ॥ लोहस्स य उप्पत्ती होइ महाकाल आगराणं च । रुप्पस्स सुवण्णस्स य मणिमोत्तियसिलपवालाणं ॥ २५ ॥ जोहाण य उप्पत्ती आवरणाणं च पहरणाणं च । सव्वा य जुद्धनीई माणवगे दंडनीई य ॥ २६ ॥ नट्टविही नाडयविही कव्वस्स चउविहस्स निप्फत्ती । संखे महानिहिम्मि उ तुडियंगाणं च सव्वेसिं ॥ २७ ॥ चक्कट्ठपइट्ठाणा अट्ठुस्सेहा य नव य विक्खंभे । बारस दीहा मंजूससंठिया जण्हवीएँ मुहे ॥ २८ ॥ वेरुलियमणिकवाडा कणयमया विविहरयणपडिपुन्ना । ससिसूरचक्कलक्खण अणुसमवयणोववत्तीया ॥ २९ ॥ पलिओवमट्ठिईया निहिसरिनामा य तत्थ खलु देवा । जेसिं ते आवासा अक्केज्जा आहिवच्चाय ॥ ३० ॥ एए ते नव निहिणो पभूयधणरयणसंचयसमिद्धा । जे वसमुवगच्छंति सव्वेसिं चक्कवट्टीणं ॥ ३१ ॥ २१३ द्वारम् ॥

नमिउं नेमिं एगाइजीवसंखं भणामि समयाओ । चेयणजुत्ता एगे १ भवत्थसिद्धा दुहा जीवा २ ॥ ३२ ॥ तस थावरा य दुविहा २ तिविहा थीपुंनपुंसगविभेया ३ । नारयतिरियनरामरगइभेयाओ चउब्भेया ४ ॥ ३३ ॥ अहव तिवेयअवेयगसरूवओ वा हवंति चत्तारि ४ । एगवितिचउपणिंदियरूवा पंचप्पयारा ते ॥ ३४ ॥ एए च्चिय छ अणिंदियजुत्ता ६ अहवा छ भूजलग्गिनिला । वणतससहिया ६ छप्पिय ते सत्त अकायसंवलिया ॥ ३५ ॥ अंडय १ रसय २ जराउय ३ संसेयय ४ पोयया ५ समुच्छिमया ६ । उब्भिय ७ तहोववाइय ८ भेएणं अट्ठहा जीवा ॥ ३६ ॥ पुढवाइ पंच वितिचउपणिंदि ४ जुत्ता य नवविहा ९ हुंति । नारयनपुंस तिरिनरतिवेय सुरथीपुमेवं वा ९ ॥ ३७॥ पुढवाइ अट्ठ अस्सन्नि सन्नि दस ते ससिद्ध इगदस उ ११ । पुढवाइया तसंता अपज्जपज्जत्त बारसहा ॥ ३८ ॥ बारसवि अतणुजुत्ता तेरस सुहुमियरेगिंदिवेइंदी । तिय चउ असन्नि सन्नी अपज्जपज्जत्त चउदसहा ॥ ३९ ॥ चउदसवि अमलकलिया पनरस तह अंडगाइ जे अट्ठ । ते अपज्जत्तगपजत्तभेयओ सोलस हवंति ॥ ४० ॥ सोलसवि अकायजुया सतरस नपुमाइ नव अपज्जत्ता । पज्जत्ता अट्ठारस अकम्मजुअ ते इगुणवीसं ॥ ४१ ॥ पुढवाइ दस अपज्जा पज्जत्ता हुंति वीस संखाए । असरीरजुएहिं तेहिं वीसई होइ एगहिया ॥४२॥ सुहुमियरभूजलानलवाउवणाणंत दस सपत्तेआ । वितिचउअसन्निसन्नी अपज्जपज्जत्त बत्तीसं ॥४३॥ तह नरयभवणवणजोइकप्पगेवेज्जऽणुत्तरुप्पन्ना । सत्तदसऽडपणबारस नवपणछप्पन्नवेउव्वा ॥ ४४ ॥ हुंति अडवन्नसंखा ते नरतेरिच्छसंगया सव्वे । अपजत्तपजत्तेहिं सोलसुत्तरसयं तेहिं ॥ ४५ ॥ सन्निदुगहीण बत्तीससंगयं तं सयं छयत्तालं । तं भव्वाभव्वगदूरभव्वा आसन्नभव्वं च ॥ ४६ ॥ संसारनिवासीणं जीवाण सयं इमं छयत्तालं । अप्पं व पालियव्वं सिवसुह-

कंखीहिं जीवेहिं ॥ ४७ ॥ सिरिअम्मएवमुणिवइविणेयसिरिनेमिचंदसूरीहिं । सपरहियत्थं रइयं कुलयमिणं जीवसंखाए ॥ ४८ ॥ २१४ द्वारम् ॥

पढमं नाणावरणं १ बीयं पुण दंसणस्स आवरणं २ । तइयं च वेयणीयं ३ तहा चउत्थं च मोहणीयं ४ ॥ ४९ ॥ पंचममाउं ५ गोयं ६ छट्ठं सत्तमगमंतरायमिह ७ । बहुतमपयडित्तेणं भणामि अट्ठमपए नामं ८ ॥ ५० ॥ २१५ द्वारम् ॥

पंचविहनाणवरणं नव भेया दंसणस्स दो वेए । अट्ठावीसं मोहे चत्तारि य आउए हुंति ॥५१॥ गोयम्मि दोन्नि पंचंतराइए तिगहियं सयं नामे । उत्तरपयडीणेवं अट्ठावन्नं सयं होइ ॥ ५२ ॥ मइ १ सुय २ ओही ३ मण ४ केवलाणि जीवस्स आवरिज्जंति । जस्स प्पभावओ तं नाणावरणं भवे कम्मं ॥ ५३ ॥ नयणे१यरो२हि३केवल४दंसणआवरणयं भवे चउहा । निद्दा ५ पयलाहि छहा ६ निद्दाइदुरुत्त ७-८ थीणद्धी ९ ॥ ५४ ॥ एवमिह दंसणावरणमेयमावरइ दरिसणं जीवे । सायमसायं च दुहा वेयणियं सुहदुहनिमित्तं ॥ ५५ ॥ कोहो माणो माया लोभोऽणंताणुबंधिणो चउरो । एवमपच्चक्खाणा पच्चक्खाणा य संजलणा ॥ ५६ ॥ सोलस इमे कसाया एसो नवनोकसायसंदोहो । इत्थीपुरिसनपुंसगरूवं वेयत्तयं तंमि ॥ ५७ ॥ हासरईअरईभयसोगदुगुंछत्ति हासछक्कमिमं । दरिसणतिगं तु मिच्छत्तमीससम्मत्तजोएणं ॥ ५८ ॥ इय मोह अट्ठवीसा नारयतिरिनरसुराउय चउक्कं । गोयं नीयं उच्चं च अंतरायं तु पंचविहं ॥ ५९ ॥ दाउं न लहइ लाहो न होइ पावइ न भोगपरिभोगं । निरुओऽवि असत्तो होइ अंतरायप्पभावेणं ॥ ६० ॥ नामे बायालीसा भेयाणं अहव होइ सत्तट्ठी । अहवावि हु तेणउई तिगअहियसयं हवइ अहवा ॥ ६१ ॥ पढमा बायालीसा ४२ गइ १ जाइ २ सरीर ३ अंगुवंगे ४ य । बंधण ५ संघायण ६ संघयण ७ संठाण ८ नामं च ॥ ६२ ॥ तह वन्न ९ गंध १० रस ११ फास १२ नाम अगुरुलहुयं च १३ बोद्धव्वं । उवघाय १४ पराघाया १५ णुपुव्वि १६ ऊसासनामं च १७ ॥ ६३ ॥ आयावु-१८ ज्जोय १९ विहायगई २० तस २१ थावराभिहाणं च २२ । बायर २३ सुहुमं २४ पज्जत्ता २५ पज्जत्तं च २६ नायव्वं ॥ ६४ ॥ पत्तेयं २७ साहारण २८ थिर २९ मथिर ३० सुभा ३१ सुभं ३२ च नायव्वं । सूभग ३३ दूभग ३४ नामं सूसर ३५ तह दूसरं ३६ चेव ॥ ६५ ॥ आएज्ज ३७ मणाएज्जं ३८ जसकित्ती नाम ३९ अजसकित्ती ४० य । निम्माणं ४१ तित्थयरं ४२ भेयाणवि हुंतिमे भेया ॥ ६६ ॥ गइ होइ चउप्पयारा जाईवि य पंचहा मुणेयव्वा । पंच य हुंति सरीरा अंगोवंगाइं तिन्नेव ॥६७॥ छस्संघयणा ६ जाणसु संठाणावि य हवंति छच्चेव ६ । वन्नाईण चउक्कं ४ अगुरुलहु १ वघाय १ परघायं १ ॥ ६८ ॥ अणुपुव्वी चउभेया ४ उस्सासं १ आयवं १ च उज्जोयं १ । सुहअसुहा विहयगई २ तसाइवीसं च २० निम्माणं ॥ ६९ ॥ तित्थयरेणं सहिया १ सत्तट्ठी एव हुंति पयडीओ ६७ । संमामीसेहिँ विणा तेवन्ना सेसकम्माणं ॥ ७० ॥ एवं वीसुत्तरसयं १२० बंधे पयडीण होइ नायव्वं । बंधणसंघायावि य सरीरगहणेण इह गहिया ॥ ७१ ॥ बंधणभेया पंच उ संघायावि य हवंति पंचेव । पण वन्ना दो गंधा पंच रसा अट्ठ फासा य ॥ ७२ ॥ दस सोलस छव्वीसा एया मेलीवि सत्तसट्ठीए । तेणउई होइ तओ बंधणभेया उ पन्नरस ॥ ७३ ॥ वेउव्वाहारोरालियाण सगतेयकम्मजुत्ताणं । नव बंधणाणि इयरदुसहियाणं तिन्नि तेसिंपि ॥ ७४ ॥ सव्वेहिवि छूढेहिं तिगअहियसयं तु होइ नामस्स । इय उत्तरपयडीणं कम्मट्ठग अट्ठवन्नसयं ॥ ७५ ॥ २१६ द्वारम् ॥

सत्तट्ठछेगबंधा संतुदया अट्ठ सत्त चत्तारि । सत्तट्ठछपंचदुगं उदीरणाठाणसंखेयं ॥ ७६ ॥ बंधेऽट्ठ सत्तऽणाउग छविहममोहाउ इगविहं सायं । संतोदएसु अट्ठ उ सत्त अमोहा चउ अघाई ॥ ७७ ॥ अट्ठ उदीरइ सत्त उ अणाउ छविहमवेयणीआऊ । पण अवियणमोहाउग अकसाई नाम गोत्तदुगं ॥ ७८ ॥ बंधे वीसुत्तरसय १२० सयबावीसं तु होइ उदयंमि १२२ । उदीरणाएँ एवं १२२ अडयालसयं तु सन्तंमि १४८ ॥ ७९ ॥ २१७ द्वारम् ॥

मोहे कोडाकोडीउ सत्तरी बीस नामगोयाणं । तीसिअयराण चउण्हं तेत्तीसऽयराइं आउस्स ॥ ८० ॥ एसा उक्कोसठिई इयरा वेयणिय बारस मुहुत्ता । अट्ठट्ठ नामगोत्तेसु सेसएसुं मुहुत्तंतो ॥ ८१ ॥ जस्स जइ कोडकोडीउ तस्स तेत्तियसयाइं वरिसाणं । होइ अबाहाकालो आउम्मि पुणो भवतिभागो ॥ ८२ ॥ २१८ द्वारम् ॥

सायं १ उच्चागोयं २ नरतिरिदेवाउ ५ नाम एयाओ । मणुयदुगं ७ देवदुगं ९ पंचिंदियजाइ १० तणुपणगं १५ ॥८३॥ अंगोवंगतिगंपि य १८ संघयणं वज्जरिसहनारायं १९ । पढमं चिय संठाणं २० वन्नाइचउक्क सुपसत्थं २४ ॥ ८४ ॥ अगुरुलहु २५ पराघायं २६ उस्सासं २७ आयवं च २८ उज्जोयं २९ । सुपसत्था विहगगई ३० तसाइदसगं च ४० निम्माणं ४१ ॥ ८५ ॥ तित्थयरेणं सहिया पुन्नप्पयडीओ हुंति बायाला ४२ । सिवसिरिकडक्खियाणं सयावि सत्ताणमेयाउ ॥८६॥ २१९ द्वारम् ॥

नाणंतरायदसगं १० दंसण नव ९ मोहपयइ छबीसा २६ । अस्सायं निरयाउं नीयागोएण अडयाला ॥८७॥ नरयदुगं २ तिरियदुगं ४ जाइचउक्कं ८ च पंच संघयणा १३ । संठाणावि य पंच उ १८ वन्नाइचउक्कमपसत्थं २२ ॥ ८८ ॥ उवघाय २३ कुविहायगई २४ थावरदसगेण होंति चोत्तीसा ३४ । सव्वाओ मीलियाओ बासीई पावपयडीओ ८२ ॥ ८९ ॥ २२० द्वारम् ॥

भावा छ्चोवसमिय १ खइय २ खओवसम ३ उदय ४ परिणामा ५ । दु २ नव ९ द्वारि १८ गवीसा २१ तिग ३ भेया सन्निवाओ य ॥ ९० ॥ सम्मचरणाणि पढमे दंसणनाणाइं दाणलाभा य । उवभोगभोगवीरिय सम्मचरित्ताणि य विइए ॥ ९१ ॥ चउनाणमणाणतिगं दंसणतिग पंच दाणलद्धीओ । सम्मत्तं चारित्तं च संजमासंजमो तइए ॥ ९२ ॥ चउगइ चउक्कसाया लिंगतिगं लेसछक्कमन्नाणं । मिच्छत्तमसिद्धत्तं असंजमो तह चउत्थम्मि ॥ ९३ ॥ पंचमगंमि य भावे जीवाभवत्तभवया चेव । पंचण्हवि भावाणं भेया एमेव तेवन्ना ॥ ९४ ॥ ओदयियखओवसमियपरिणामेहिँ चउरो गइचउक्के । खइयजुएहिं चउरो तदभावे उवसमजुएहिं ॥ ९५ ॥ एक्केक्को उवसमसेढिसिद्धकेवलिसु एवमविरुद्धा । पन्नरस सन्निवाइयभेया वीसं असंभविणो ॥९६॥ दुगजोगो सिद्धाणं केवलिसंसारियाण तियजोगो । चउजोगजुअं चउसुवि गईसु मणुयाण पणजोगो ॥ ९७ ॥ मोहस्सेवोवसमो खाओवसमो चउण्ह घाईणं । उदयक्खयपरिणामा अट्ठण्हवि हुंति कम्माणं ॥ ९८ ॥ सम्माइचउसु तिग चउ भावा चउ पणुवसामगुवसंते । चउ खीणऽपुव्वे तिन्नि सेसगुणठाणगेगजिए ॥ ९९ ॥ २२१ द्वारम् ॥

इह सुहुमबायरेगिंदियबितिचउ असन्नि सन्नि पंचिंदी । पज्जत्तापज्जत्ता कमेण चउदस जियट्ठाणा ॥१३००॥ २२२ द्वारम् ॥

धम्मा १ ऽधम्मा २ ऽऽगासा ३ तियतियभेया तहेव अद्धा य १० । खंधा ११ देस १२ पएसा १३ परमाणु १४ अजीव चउदसहा ॥ १ ॥ २२३ द्वारम् ॥

मिच्छे १ सासण २ मिस्से ३ अविरय ४ देसे ५ पमत्त ६ अपमत्ते ७। नियट्टि ८ अनियट्टि ९ सुहुमु १० वसम ११ खीण १२ सजोगि १३ अजोगि ॥ १४ गुणा ॥ २ ॥ २२४ द्वारम् ॥

गइ १ इंदिए य २ काये ३ जोए ४ वेए ५ कसाय ६ नाणेसुं ७ । संजम ८ दंसण ९ लेसा १० भव ११ सम्मे १२ सन्नि १३ आहारे १४ ॥ ३ ॥ २२५ द्वारम् ॥

मइ १ सुय २ ओही ३ मण ४ केवलाणि ५ मइ ६ सुयअन्नाण ७ विब्भंगा ८। अच्चक्खु ९ चक्खु १० अवही ११ केवलचउदंसणु १२ वउगा ॥ ४ ॥ २२६ द्वारम् ॥

सच्चं १ मोसं २ मीसं ३ असच्चमोसं ४ मणो तह वई य ४ । उरल १ विउव्वा २ हारा ३ मीस ३ कम्मयग १ मिय जोगा ॥ ५ ॥ २२७ द्वारम् ॥

मिच्छे सासाणे वा अविरयभावंमि अहिगए अहवा। जंति जिया परलोयं सेसेक्कारसगुणे मोत्तुं ॥ ६॥ २२८ द्वारम् ॥

मिच्छत्तमभव्वाणं अणाइयमणंतयं च विन्नेयं । भव्वाणं तु अणाई सपज्जवसियं च सम्मत्ते ॥ ७ ॥ [मीसाखीणसजोगे न मरंतिक्कारसेसु अ मरंति । तेसुवि तिसु गहिएसुं परलोअगमो न अट्ठेसु ॥ ८ ॥] छावलियं सासाणं समहियतेत्तीससायर चउत्थं। देसूणपुव्वकोडी पंचमगं तेरसं च पुढो ॥ ८ ॥ लहुपंचक्खर चरिमं तइयं छट्ठाइ बारसं जाव। इह अट्ठ गुणट्ठाणा अंतमुहुत्ता पमाणेणं ॥ ९ ॥ २२९ द्वारम् ॥ ॥ ५०९ ॥

अंतमुहुत्तं नरएसु हुंति चत्तारि तिरियमणुएसुं। देवेसु अद्धमासो उक्कोस विउव्वणाकालो ॥ १० ॥ २३० द्वारम् ॥

वेयण १ कसाय २ मरणे ३ वेउव्विय ४ तेयए य ५ आहारे ६। केवलियसमुग्घाए ७ सत्त इमे हुंति मणुयाणं ॥११॥ एगिंदीणं केवलिआहारगवज्जिया इमे पंच। पंचावि अवेउव्वा विगलासन्नीण चत्तारि ॥ १२ ॥ केवलियसमुग्घाओ पढमे समयंमि विरयए दंडं। बीए पुणो कवाडं मंथाणं कुणइ तइयंमि ॥ १३ ॥ लोयं भरइ चउत्थे पंचमए अंतराइं संहरइ। छट्ठे पुण मंथाणं हरइ कवाडंपि सत्तमए ॥ १४ ॥ अट्ठमए दंडंपि हु उरलंगो पढमचरमसमएसुं। सत्तमछट्ठबिइज्जेसु होइ ओरालमिस्सेसो ॥ १५ ॥ कम्मणसरीरजोई चउत्थए पंचमे तइज्जे य। जं होइ अणाहारो सो तंमि तिगेऽवि समयाणं ॥ १६ ॥ २३१ द्वारम् ॥

आहार १ सरीरिं २ दिय ३ पज्जत्ती ४ आणपाण ४ भास ५ मणे ६। चत्तारि पंच छप्पिय एगिंदियविगलसन्नीणं ॥१७॥ पढमा समयपमाणा सेसा अंतोमुहुत्तिया य कमा।समगंपि हुंति नवरं पंचम छट्ठा य अमराणं ॥१८॥२३२ द्वारम् ॥

विग्गहगइमावन्ना केवलिणो समोहया अजोगी य। सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारगा जीवा ॥१९॥ २३३ द्वारम् ॥

इह १ परलोया २ ऽऽयाणा ३ मकम्ह ४ आजीव ५ मरण ६ मसिलोए ७। सत्त भयट्ठाणाइं इमाइं सिद्धंतभणियाइं ॥ २० ॥ २३४ द्वारम् ॥

हीलिय १ खिंसिय २ फरुसा ३ अलिआ ४ तह गारहत्थिया भासा ५। छट्ठी पुण उवसंताहिगरणउल्लाससंजणणी ६ ॥ २१ ॥ २३५ द्वारम् ॥

दुविहा २ अट्ठविहा वा ८ बत्तीसविहा य ३२ सत्तपणतीसा ७३५। सोलस य सहस्स भवे अट्ठ सयट्ठोत्तरा १६८०८

वइणो ॥ २२ ॥ दुविहा विरयाविरया दुविहंतिविहाइणऽट्टहा हुंति । वयमेगेगं छविहगुणियं दुगमिलिय बत्तीसं ॥ २३ ॥ तिन्नि तिया तिन्नि दुया तिन्निकेक्का य हुंति जोएसु । ति दु एक्कं ति दु एक्कं ति दु एक्कं चेव करणाइं ॥ २४ ॥ मणवय-काइयजोगे करणे कारावणे अणुमईए । एक्कगदुगतिगजोगे सत्ता सत्तेव गुणवन्ना ॥ २५ ॥ पढमेक्को तिन्नि तिया दोन्नि नवा तिन्नि दो नवा चेव । कालतिगेण य गुणिया सीयालं होइ भंगसयं ॥ २६ ॥ पंचाणुव्वयगुणियं सीयालसयं तु नवरि जाणाहि । सत्त सया पणतीसा सावयवयगहणकालंमि ॥ २७ ॥ सीयालं भंगसयं जस्स विसुद्धीएँ होइ उवलद्धं । सो खलु पच्चक्खाणे कुसलो सेसा अकुसला उ ॥ २८ ॥ दुविहतिविहाइ छच्चिह तेसिं भेया कमेणिमे हुंति । पढमेक्को दुन्नि तिया दुगेग दो छक्क इगवीसं ॥ २९ ॥ एगवए छब्भंगा निद्दिट्ठा सावयाण जे सुत्ते । ते च्चिय पयवुड्ढीए सत्तगुणा छज्जुया कमसो ॥ ३० ॥ इगवीसं खलु भंगा निद्दिट्ठा सावयाण जे सुत्ते । ते च्चिय बावीसगुणा इगवीसं पक्खिवेयव्वा ॥ ३१ ॥ एगवए नव भंगा निद्दिट्ठा सावयाण जे सुत्ते । ते च्चिय दसगुण काउं नव पक्खेवंमि कायव्वा ॥ ३२ ॥ इगवन्नं खलु भंगा निद्दिट्ठा सावयाण जे सुत्ते । ते च्चिय पन्नासगुणा गुणवन्नं पक्खिवेयव्वा ॥ ३३ ॥ [सीयालं भंगसयं वयवुड्ढऽउया-लसयगुणं काउं । सीआलसण्णजुयं सव्वागं जाण भंगाणं ॥] एगाई एगुत्तरपत्तेयपयंमि उवरि पक्खेवो । एक्केक्कहा-णिअवसाणसंखया हुंति संयोगा ॥ ३४ ॥ अहवा पयाणि ठविउं अक्खे घित्तूण चारणं कुज्जा । एक्कगदुगाइजोगा भंगाणं संख कायव्वा ॥ ३५ ॥ बारस १ छावट्ठीवि य २ वीसहिया दो य ३ पंच नव चउरो ४ । दो नव सत्त य ५ चउ दोन्नि नव य ६ दो नव य सत्तेव ७ ॥ ३६ ॥ पण नव चउरो ८ वीसा य दोन्नि ९ छावट्ठि १० बारसे ११ क्को १२ य । साव-

॥ ५१० ॥

यभंगाणमिमे सव्वाणवि हुंति गुणकारा ॥ ३७ ॥ छच्चेव य १ छत्तीसा २ सोल दुगं चेव ३ छ नव दुगमिक्कं ४ । छ स्सत्त सत्त सत्त य ५ छप्पन्न छसट्ठि चउ छट्ठे ६ ॥ ३८ ॥ छत्तीसा नवनउई सत्तावीसा य ७ सोल छन्नउई । सत्त य सोलस भंगा अट्ठमठाणे वियाणाहि ८ ॥ ३९ ॥ छन्नउई छावत्तरि सत्त दु सुन्नेक्क हुंति नवमम्मि ९ । छाहत्तरि इगसट्ठी छायाला सुन्न छच्चेव १० ॥ ४० ॥ छप्पन्न सुन्न सत्त य नव सत्तावीस तह य छत्तीसा ११ । छत्तीसा तेवीसा अडहत्तरि छहत्त-रिगवीसा १२ ॥ ४१ ॥ दुविहतिविहेण पढमो दुविहं दुविहेण बीयओ होइ । दुविहं एगविहेणं एगविहं चेव तिविहेणं ॥ ४२ ॥ एगविहं दुविहेणं एक्केक्कविहेण छट्ठओ होइ । उत्तरगुण सत्तमओ अविरयओ अट्ठमो होइ ॥ ४३ ॥ पंचण्हमणुवयाणं एक्कगदुगतिगचउक्कपणगेहिं । पंचगदसदसपणएक्कगो य संजोय नायव्वा ॥ ४४ ॥ छच्चेव य छत्तीसा सोल दुगं चेव छ नव दुग एक्कं । छस्सत्त सत्त सत्त य पंचण्ह वयाण गुणणपयं ॥ ४५ ॥ वयएक्कगसंजोगाण हुंति पंचण्ह तीसई भंगा । गुणसंजोग दसण्हंपि तिन्नि सट्ठा सया हुंति ॥ ४६ ॥ तिगसंजोग दसण्हं भंगसया एक्कवीसई सट्ठा । चउ-संजोगप्पणगे चउसट्ठि सयाण असियाणि ॥ ४७ ॥ सत्तत्तरी सयाइं छहत्तराइं तु पंचमे हुंति । उत्तरगुणअविरयमेलि-याण जाणाहि सव्वग्गं ॥ ४८ ॥ सोलस चेव सहस्सा अट्ठ सया चेव हुंति अट्ठहिया । एसो वयपिंडत्थो दंसणमाई उ पडिमाओ ॥ ४९ ॥ तेरसकोडिसयाइं चुलसीइजुयाइं बारस य लक्खा । सत्तासीई सहस्सा दो य सया तह दुरुत्ता य ॥ ५० ॥ २३६ द्वारम् ॥

सव्वं पाणइवायं १ अलिय २ मदत्तं ३ च मेहुणं सव्वं ४ । सव्वं परिग्गहं ५ तह राईभत्तं ६ च वोसरिमो ॥ ५१ ॥ सव्वं

कोहं ७ माणं ८ मायं ९ लोहं १० च राग ११ दोसे १२ य । कलहं १३ अब्भक्खाणं १४ पेसुन्नं १५ परपरीवायं १६ ॥ ५२ ॥ मायामोसं १७ मिच्छादंसणसल्लं १८ तहेव वोसरिमो। अंतिमऊसासंमि देहंपि जिणाइपच्चक्खं ॥५३॥ २३७ द्वारम् ॥

छव्वय छकायरक्खा पंचिंदियलोहनिग्गहो खंती । भावविसुद्धी पडिलेहणाइकरणे विसुद्धी य ॥५४॥ संजमजोए जुत्तय अकुसलमणवयणकायसंरोहो । सीयाइपीडसहणं मरणंउ(तु)वसग्गसहणं च ॥ ५५ ॥ २३८ द्वारम् ॥

धम्मरयणस्स जोगो अक्खुद्दो १ रूववं २ पगइसोमो ३ । लोयप्पिओ ४ अकूरो ५ भीरू ६ असठो ७ सदक्खिन्नो ८ ॥ ५६ ॥ लज्जालुओ ९ दयालू १० मज्झत्थो ११ सोमदिट्ठि १२ गुणरागी १३ । सक्कहसुपक्खजुत्तो १४ सुदीहदंसी १५ विसेसन्नू १६ ॥ ५७ ॥ वुड्ढाणुगो १७ विणीओ १८ कयन्नुओ १९ परहियत्थकारी य २० । तह चेव लद्धलक्खो २१ इगवीसगुणो हवइ सड्ढो ॥ ५८ ॥ २३९ द्वारम् ॥

उक्किट्ठा गब्भठिई तिरियाणं होइ अट्ठ वरिसाइं । माणुस्सीणुक्किट्ठं इत्तो गब्भट्ठिइं वुच्छं ॥ ५९ ॥ २४० द्वारम् ॥

गब्भट्ठिई मणुस्सीणुक्किट्ठा होइ वरिसबारसगं। गब्भस्स य कायठिई नराण चउवीस वरिसाइं॥६०॥ २४१-२४२ द्वारम्॥

पढमे समये जीवा उप्पन्ना गब्भवासमज्झंमि । ओयं आहारंती सव्वप्पणयाइ पूयव ॥ ६१ ॥ ओयाहारा जीवा सव्वे अपजत्तया मुणेयव्वा । पज्जत्ता उण लोमे पक्खेवे हुंति भइयव्वा ॥ ६२ ॥ २४३ द्वारम् ॥

रिउसमयण्हायनारी नरोवभोगेण गब्भसंभूई । बारसमुहुत्त मज्झे जायइ उवरिं पुणो नेय ॥ ६३ ॥ २४४ द्वारम् ॥

सुयलक्खपुहुत्तं होइ एगनरभुत्तनारिगब्भंमि । उक्कोसेणं नवसयनरभुत्तत्थीइ एगसुओ ॥ ६४ ॥ २४५-२४६ द्वारम् ॥

॥ ५११ ॥

पणपन्नाएँ परेणं जोणी पमिलायए महिलियाणं । पणहत्तरीएँ परओ होइ अबियओ नरो पायं ॥ ६५ ॥ वाससया-उयमेयं परेण जा होइ पुव्वकोडीओ । तस्सद्धे अमिलाया सव्वाउयवीसभाये य ॥ ६६ ॥ बीयं सुक्कं तह सोणियं च ठाणं तु जणणिगब्भंमि । ओयं तु उवट्ठंभस्स कारणं तस्सरूवं तु ॥ ६७ ॥ अट्ठारसपिट्ठकरंडयस्स संधीउ हुंति देहंमि । बारस पंसुलियकरंडया इहं तह च्छ पंसुलिए ॥ ६८ ॥ होइ कडाहे सत्तंगुलाइं जीहा पलाइ पुण चउरो । अच्छीउ दो पलाइं सिरं तु भणियं चउकवालं ॥ ६९ ॥ अद्धुट्ठपलं हिययं बत्तीसं दसण अच्छिखंडाइं । कालेज्जयं तु समए पणवीस पलाइ निद्दिट्ठं ॥ ७० ॥ अंताइं दोन्नि इहयं पत्तेयं पंच पंच वामाओ । सट्ठिसयं संधीणं मम्माण सयं तु सत्तहियं ॥ ७१ ॥ सट्ठि-सयं तु सिराणं नाभिप्पभवाण सिरमुवगयाणं । रसहरणिनामधेज्जाण जाणऽणुग्गहविघाएसु ॥ ७२ ॥ सुइचक्खुघाणजी-हाणणुग्गहो होइ तह विघाओ य । सट्ठसयं अन्नाणवि सिराणऽहोगामिणीण तहा ॥ ७३ ॥ पायतलमुवगयाणं जंघाबल-कारिणऽणुवघाए । उवघाए सिरवियणं कुणंति अंधत्तणं च तहा ॥ ७४ ॥ अवराण गुदपविट्ठाण होइ सट्ठं सयं तह सिराणं । जाण बलेण पवत्तइ वाऊ मुत्तं पुरीसं च ॥ ७५ ॥ अरिसा उ पांडुरोगो वेगनिरोहो य ताण य विघाए । तिरि-यगमाण सिराणं सट्ठसयं होइ अवराणं ॥ ७६ ॥ बाहुबलकारिणीओ उवघाए कुच्छिउयरवियणाओ । कुव्वंति तहऽन्नाओ पणवीसं सिंभधरणीओ ॥ ७७ ॥ तह पित्तधारिणीओ पणवीसं दस य सुक्कधरणीओ । इय सत्त सिरसयाइं नाभिप्पभ-वाइं पुरिसस्स ॥ ७८ ॥ तीसूणाइं इत्थीण वीसहीणाइं हुंति संढस्स । नव ण्हारूण सयाइं नव धमणीओ य देहंमि ॥७९॥ तह चेव सव्वदेहे नवनउई लक्ख रोमकूवाणं । अद्धुट्ठा कोडीओ समं पुणो केसमंसूहिं ॥ ८० ॥ मुत्तस्स सोणियस्स य

पत्तेयं आढयं वसाए उ । अद्धाढयं भणंति य पत्थं मत्थुलुयवत्थुस्स ॥ ८१ ॥ असुइमल पत्थछक्कं कुलओ कुलओ य पित्तसिंभाणं । सुक्कस्स अद्धकुलओ दुट्ठं हीणाहियं होज्जा ॥ ८२ ॥ एक्कारस इत्थीए नव सोयाइं तु हुंति पुरिसस्स । इय किं सुइत्तणं अट्ठिमंसमलरुहिरसंघाए? ॥ ८३ ॥ २४७–२४८ द्वारम् ॥

सम्मत्तंमि य लद्धे पलियपुहुत्तेण सावओ होइ । चरणोवसमखयाणं सायरसंखंतरा हुंति ॥ ८४ ॥ २४९ द्वारम् ॥

सत्तममहिनेरइया तेऊ वाऊ अणंतरुवट्टा । न लहंति माणुसत्तं तहा असंखाउया सबे ॥ ८५ ॥ २५० द्वारम् ॥

वरिसाणं लक्खेहिं चुलसीसंखेहिं होइ पुवंगं । एयं चिय एयगुणं जायइ पुवं तयं तु इमं ॥ ८६ ॥ २५१ द्वारम् ॥

पुवस्स उ परिमाणं सयरिं खलु वासकोडिलक्खाओ । छप्पन्नं च सहस्सा बोद्धवा वासकोडीणं ॥ ८७ ॥ २५२ द्वारम् ॥

दसजोयणाण सहसा लवणसिहा चक्कवालओ रुंदा । सोलससहस्स उच्चा सहस्समेगं तु ओगाढा ॥८८॥ २५३ द्वारम् ॥

उस्सेहंगुल १ मायंगुलं च २ तइयं पमाणनामं च ३ । इय तिन्नि अंगुलाइं वावारिज्जंति समयंमि ॥ ८९ ॥ सत्थेण सुतिक्खेणवि छेत्तुं भेत्तुं च जं किर न सक्का । तं परमाणुं सिद्धा वयंति आइं पमाणाणं ॥ ९० ॥ परमाणू तसरेणू रहरेणू अग्गयं च वालस्स । लिक्खा जूया य जवो अट्ठगुणविवड्ढिया कमसो ॥ ९१ ॥ वीसंपरमाणुलक्खा सत्तानउई भवे सहस्साइं । सयमेगं बावन्नं एगंमि उ अंगुले हुंति ॥ ९२ ॥ परमाणू इच्चाइक्कमेण उस्सेहअंगुलं भणियं । जं पुण आयंगुलमेरिसेण तं भासियं विहिणा ॥ ९३ ॥ जे जंमि जुगे पुरिसा अट्ठसयंगुलसमूसिया हुंति । तेसिं जं नियमंगुलमायंगुलमेत्थ तं होइ ॥ ९४ ॥ जे पुण एयपमाणा ऊणा अहिगा व तेसिमेयं तु । आयंगुलं न भन्नइ किंतु तदाभासमेवत्ति ॥ ९५ ॥

॥ ५१२ ॥

उस्सेहंगुलमेगं हवइ पमाणंगुलं सहस्सगुणं । उस्सेहंगुलदुगुणं वीरस्सायंगुलं भणियं ॥ ९६ ॥ आयंगुलेण वत्थुं उस्सेहपमाणओ मिणसु देहं । नगपुढविविमाणाइं मिणसु पमाणंगुलेणं तु ॥ ९७ ॥ २५४ द्वारम् ॥

जंवूदीवाउ असंखेज्जइमा अरुणवरसमुद्दाओ । बायालीससहस्से जगईउ जलं विलंघेउं ॥ ९८ ॥ समसेणीए सतरस एक्कवीसाइं जोयणसयाइं । उल्लसिओ तमरूवो वलयागारो अउक्काओ ॥ ९९ ॥ तिरिय पवित्थरमाणो आवरयंतो सुरालयचउक्कं । पंचमकप्पे रिट्ठंमि पत्थडे चउदिसिं मिलिओ ॥ १४०० ॥ हेट्ठा मल्लयमूलट्ठिइट्ठिओ उवरि बंभलोयं जा । कुक्कुडपंजरगागारसंठिओ सो तमक्काओ ॥ १ ॥ दुविहो से विक्खंभो संखेज्जो अत्थि तह असंखेज्जो । पढमंमिवि विक्खंभो संखेज्जा जोयणसहस्सा ॥ २ ॥ परिहीएँ ते असंखा बीए विक्खंभपरिहिजोएहिं । हुंति असंखसहस्सा नवरमिमं होइ वित्थारो ॥ ३ ॥ २५५ द्वारम् ॥

सिद्धा १ निगोयजीवा २ वणस्सई ३ काल ४ पोग्गला ५ चेव । सबमलोगागासं ६ छप्पेएऽणंतया नेया ॥४॥ २५६ द्वारम् ॥

अंगं १ सुविणं २ च सरं ३ उप्पायं ४ अंतरिक्ख ५ भोमं च ६ । वंजण ७ लक्खण ८ मेव य अट्ठपयारं इह निमित्तं ॥ ५ ॥ अंगप्फुरणाईहिं सुहासुहं जमिह भन्नइ तमंगं १ । तह सुसुमिणयदुस्सुमिणएहिं जं सुमिणयंति तयं २ ॥ ६ ॥ इट्ठमणिट्ठं जं सरविसेसओ तं सरंति विन्नेयं ३ । रुहिरवरिसाइ जंमिं जायइ भन्नइ तमुप्पायं ४ ॥ ७ ॥ गहवेहभूयअट्टट्टहासपमुहं जमंतरिक्खं तं ५ । भोमं च भूमिकंपाइएहिं नज्जइ वियारेहिं ६ ॥ ८ ॥ इह वंजणं मसाई ७ लंछणपमुहं तु लक्खणं भणियं ८ । सुहअसुहसूयगाइं अंगाईयाइं अट्ठावि ॥ ९ ॥ २५७ द्वारम् ॥

जलदोणमद्धभारं समुहाइं समूसिओ उ जो नव उ। माणुम्माणपमाणं तिविहं खलु लक्खणं नेयं ॥१०॥ २५८ द्वारम् ॥

सूओ १ यणो २ जवन्नं ३ तिन्नि य मंसाइं ६ गोरसो ७ जूसो ८ । भक्खा ९ गुललावणिया १० मूलफला ११ हरियगं १२ डागो १३ ॥ ११ ॥ होइ रसालू य १४ तहा पाणं १५ पाणीय १६ पाणगं १७ चेव । अट्ठारसमो सागो १८ निरुवहओ लोइओ पिण्डो ॥ १२ ॥ जलथलखहयरमंसाइं तिन्नि जूसो उ जीरयाइजुओ । मुग्गरसो भक्खाणि य खंडखज्जयपमोक्खाणि ॥ १३ ॥ गुललावणिया गुडप्पपडीउ गुलहाणियाउ वा भणिया । मूलफलंतिक्कपयं हरिययमिह जीरयाईयं ॥ १४ ॥ डाओ वत्थुलराईण भज्जिया हिंगुजीरयाइजुया । सा य रसालू जा मज्जियत्ति तल्लक्खणं चेयं ॥ १५ ॥ दो घयपला महु पलं दहियस्सऽद्धाढयं मिरिय वीसा । दस खंडगुलपलाइं एस रसालू निवइजोगो ॥ १६ ॥ पाणं सुराइयं पाणियं जलं पाणगं पुणो एत्थ । दक्खावाणियपमुहं सागो सो तक्कसिद्धं जं ॥ १७ ॥ २५९ द्वारम् ॥

वुड्ढी वा हाणी वा अणंत १ अस्संख २ संखभागेहिं ३ । वत्थूण संख ४ अस्संख ५ णंत ६ गुणणेण य विहेया ॥१८॥ २६० द्वारम् ॥

समणी १ मवगयवेयं २ परिहार ३ पुलाय ४ मप्पमत्तं ५ च । चउदसपुव्विं ६ आहारगं च ७ न य कोइ संहरइ ॥ १९ ॥ २६१ द्वारम् ॥

चुलहिमवंतपुव्वावरेण विदिसासु सायरं तिसए । गंतूणंतरदीवा तिन्नि सए हुंति विच्छिन्ना ॥ २० ॥ अउणावन्ननवसए किंचूणे परिहि तेसिमे नामा । एगोरुअ १ आभासिय २ वेसाणी चेव ३ नंगूली ४ ॥२१॥ एएसिं दीवाणं परओ चत्तारि जोयणसयाणि । ओगाहिऊण लवणं सपडिदिसिं चउसयपमाणा ॥ २२ ॥ चत्तारंतरदीवा हय ५ गय ६ गोकन्न ७ संकुलीकन्ना ८ । एवं पंचसयाइं छस्सय सत्तट्ठ नव चेव ॥ २३ ॥ ओगाहिऊण लवणं विक्खंभोगाहसरिसया भणिया । चउरो चउरो दीवा इमेहिं नामेहिं नायव्वा ॥ २४ ॥ आयंसमिंढगमुहा अयोमुहा गोमुहा य चउरोए १२ । अस्समुहा हत्थिमुहा सीहमुहा चेव वग्घमुहा १६ ॥ २५ ॥ तत्तो य आसकन्ना हरिकन्न अकन्न कन्नपावरणा २० । उक्कमुहा मेहमुहा विज्जुमुहा विज्जुदंता य २४ ॥ २६ ॥ घणदंत लट्ठदंता य गूढदंता य सुद्धदंता य २८ । वासहरे सिहरिंमि य एवं चिय अट्ठवीसावि ॥ २७ ॥ तिन्नेव हुंति आई एगुत्तरवड्ढिया नवसयाओ । ओगाहिऊण लवणं तावइयं चेव विच्छिन्ना ॥ २८ ॥ संति इमेसु नरा वज्जरिसहनारायसंहणणजुत्ता । समचउरंसगसंठाणसंठिया देवसमरूवा ॥ २९ ॥ अट्ठधणुस्सयदेहा किंचूणाओ नराण इत्थीओ । पलियअसंखिज्जइभागआऊया लक्खणोवेया ॥ ३० ॥ दसविहकप्पदुमपत्तवंछिया तह न तेसु दीवेसु । ससिसूरगहणमक्कुणजूयामसगाइया हुंति ॥ ३१ ॥ २६२ द्वारम् ॥

नर १ नेरइया २ देवा ३ सिद्धा ४ तिरिया ५ कमेण इह हुंति । थोव १ असंख २ असंखा ३ अणंतगुणिया ४ अनंतगुणा ५ ॥ ३२ ॥ नारी १ नर २ नेरइया ३ तिरिच्छि ४ सुर ५ देवि ६ सिद्ध ७ तिरिया ८ य । थोव असंखगुणा चउ संखगुणाऽणंतगुण दोन्नि ॥ ३३ ॥ तस तेउ पुढवि जल वाउकाय अकाय वणस्सइ सकाया । थोव असंखगुणाहिय तिन्नि दोऽणंतगुणअहिया ॥ ३४ ॥ पण चउ ति दु य अणिंदिय एगिंदि सइंदिया कमा हुंति । थोवा तिन्नि य अहिया

दोऽणंतगुणा विसेसहिया ॥ ३५ ॥ जीवा पोग्गल समया दव्व पएसा य पज्जवा चेव । थोवाणंताणंता विसेसअहिआ दुवेऽणंता ॥ ३६ ॥ २६३ द्वारम् ॥

जा दुप्पसहो सूरी होहिंति जुगप्पहाण आयरिया । अज्जसुहुम्मप्पभिई चउरहिया दुन्नि य सहस्सा ॥३७॥ २६४ द्वारम् ॥

ओसप्पिणअंतिमजिण तित्थं सिरिरिसहनाणपज्जाया । संखेज्जा जावइया तावयमाणं धुवं भविही ॥३८॥ २६५ द्वारम् ॥

दो कायप्पवियारा कप्पा फरिसेण दोन्नि दो रूवे । सद्दे दो चउर मणे नत्थि वियारो उवरि यत्थी ॥ ३९ ॥ गेविज्जणुत्तरेसुं अप्पवियारा हवंति सव्वसुरा । सप्पवियारठिईणं अणंतगुणसोक्खसंजुत्ता ॥ ४० ॥ २६६ द्वारम् ॥

पंचमकप्पे रिट्ठंमि पत्थडे अट्ठ कण्हराईओ । समचउरंसक्खोडयठिइओ दो दो दिसिचउक्के ॥ ४१ ॥ पुव्वावरउत्तरदाहिणाहि मज्झिल्लियाहि पुट्ठाओ । दाहिणउत्तरपुव्वा अवरा बहिकण्हराईओ ॥ ४२ ॥ पुव्वावरा छलंसा तंसा पुण दाहिणुत्तरा बज्झा । अब्भंतरचउरंसा सव्वावि य कण्हराईओ ॥ ४३ ॥ आयामपरिक्खेवेहिं ताण अस्संखजोयणसहस्सा । संखेज्जसहस्सा पुण विक्खंभे कण्हराईणं ॥ ४४ ॥ ईसाणदिसाईसुं एयाणं अंतरेसु अट्ठसुवि । अट्ठ विमाणाइं तह तम्मज्झे एक्कगविमाणं ॥ ४५ ॥ अच्चिं १ तहऽच्चिमालिं २ वइरोय ३ पभंकरे य ४ चंदाभं ५ । सूराभं ६ सुक्काभं ७ सुपइट्ठाभं च ८ रिट्ठाभं ९ ॥४६॥ अट्ठायरट्ठिईया वसंति लोगंतिया सुरा तेसुं । सत्तट्ठभवभवंता गिज्जंति इमेहिं नामेहिं ॥४७॥ सारस्सय १ माइच्चा २ वण्ही ३ वरुणा य ४ गद्दतोया ५ य । तुसिया ६ अव्वाबाहा ७ अग्गिच्चा ८ चेव रिट्ठा य ९ ॥४८॥ पढमजुयलंमि सत्त उ सयाणि बीयंमि चउदस सहस्सा । तइए सत्त सहस्सा नव चेव सयाणि सेसेसु ॥४९॥२६७ द्वारम् ॥

संजमघा १ उप्पाये २ सादिव्वे ३ वुग्गहे य ४ सारीरे ५ । महिया १ सच्चित्तरओ २ वासम्मि य ३ संजमे तिविहं ॥ ५० ॥ महिया उ गब्भमासे सच्चित्तरओ य ईसिआयंबे । वासे तिन्नि पगारा बुब्बुय तव्वज्ज फुसिए य ॥ ५१ ॥ दव्वे तं चिय दव्वं खेत्ते जहियं तु जच्चिरं कालं । ठाणाइभास भावे मोत्तुं उस्सासउम्मेसे ॥ ५२ ॥ पंसू य मंसरुहिरे केससिलावुट्ठि तह रयुग्घाए । मंसरुहिर अहरत्तं अवसेसे जच्चिरं सुत्तं ॥ ५३ ॥ पंसू अच्चित्तरओ रयस्सलाओ दिसा रउग्घाओ । तत्थ सवाए निव्वायए य सुत्तं परिहरंति ॥ ५४ ॥ गंधव्वदिसा विज्जुक्क गज्जिए जूव जक्खआलित्ते । एक्केक्कपोरिसिं गज्जियं तु दो पोरिसी हणइ ॥ ५५ ॥ दिसिदाहो छिन्नमूलो उक्क सरेहा पगाससंजुत्ता । संझाछेयावरणो उ जूवओ सुक्कि दिण तिन्नि ॥५६॥ चंदिमसूरुवरागे निग्घाए गुंजिए अहोरत्तं । संझाचउ पाडिवए जं जहि सुगिम्हए नियमा ॥ ५७ ॥ आसाढी इंदमहो कत्तिय सुगिम्हए य बोद्धव्वे । एए महामहा खलु एएसिं जाव पाडिवया ॥ ५८ ॥ उक्कोसेण दुवालस चंदो जहन्नेण पोरिसी अट्ठ । सूरो जहन्न बारस पोरिसि उक्कोस दो अट्ठ ॥ ५९ ॥ सग्गहनिवुड्ड एवं सूराई जेण हुंतिऽहोरत्ता । आइन्नं दिणमुक्के सोच्चिय दिवसो य राई य ॥ ६० ॥ वुग्गहदंडियमाई संखोभे दंडिए व कालगए । अणरायए य सभए जच्चिरऽनिद्दोच्चऽहोरत्तं ॥ ६१ ॥ तद्दिवसभोइआइ अंतो सत्तण्ह जाव सज्झाओ । अणहस्स य हत्थसयं दिट्ठिविवित्तंमि सुद्धं तु ॥ ६२ ॥ मयहरे पगए बहुपक्खिए य सत्तघर अंतर मयंमि । निद्दुक्खत्ति य गरिहा न पढंति सणियगं वावि ॥ ६३ ॥ तिरिपंचिंदिय दव्वे खेत्ते सट्ठिहत्थ पोग्गलाइन्नं । तिकुरत्थ महंतेगा नगरे बाहिं तु गामस्स ॥ ६४ ॥ काले तिपोरिसि अट्ठ व भावे सुत्तं तु नंदिमाईयं । सोणिय मंसं चम्मं अट्ठीवि य अहव चत्तारि ॥ ६५ ॥ अंतो बहिं व धोयं सट्ठी

हत्थाउ पोरिसी तिन्नि । महकाइ अहोरत्तं रत्ते वूढे य सुद्धं तु ॥ ६६ ॥ अंडगमुज्झिय कप्पे न य भूमि खणंति इयरहा तिन्नि । असज्झाइयप्पमाणं मच्छियपाया जहिं बुड्डे ॥ ६७ ॥ अजराउ तिन्नि पोरिसि जराउयाणं जरे पडे तिन्नि । रायपहबिंदुपडिए कप्पे वूढे पुणो नत्थि ॥ ६८ ॥ माणुस्सयं चउद्धा अट्ठिं मोत्तूण सयमहोरत्तं । परियावन्नविवन्ने सेसे तिय सत्त अट्ठेव ॥ ६९ ॥ रत्तुक्कडा उ इत्थी अट्ठ दिणे तेण सत्त सुक्कहिए । तिण्ह दिणाण परेणं अणोउगं तं महारत्तं ॥ ७० ॥ दंते दिट्ठि विगिंचण सेसट्ठिं बारसेव वरिसाइं । दड्ढट्ठीसु न चेव य कीरइ सज्झायपरिहारो ॥ ७१ ॥ २६८ द्वारम् ॥

विक्खंभो कोडिसयं तिसट्ठिकोडी उ लक्खचुलसीई । नंदीसरो पमाणंगुलेण इय जोयणपमाणो ॥ ७२ ॥ एयंतो अंजणरयणसामकरपसरपूरिओवंता । बालतमालवणावलिजुयव्व घणपडलकलियव्व ॥ ७३ ॥ चउरो अंजणगिरिणो पुव्वाइदिसासु ताणमेक्केक्को । चुलसीसहस्सउच्चो ओगाढो जोयणसहस्सं ॥ ७४ ॥ जुम्मं । मूले सहस्सदसगं विक्खंभे तस्स उवरि सयदसगं । तेसु घणमणिमयाइं सिद्धाययणाणि चत्तारि ॥ ७५ ॥ जोयणसयदीहाइं बावत्तरि ऊसियाइं रम्माइं । पन्नास वित्थडाइं चउद्दुवाराइं सधयाइं ॥ ७६ ॥ पइदारं मणितोरणपेच्छामंडवविरायमाणाइं । पञ्चधणुस्सयऊसियअट्ठुत्तरसयजिणजुयाइं ॥ ७७ ॥ मणिपेढिया महिंदज्झया य पोक्खरिणिया य पासेसुं । कंकेलिसत्तवन्नयचंपयचूयावणजुयाओ ॥ ७८ ॥ नंदुत्तरा य नंदा आणंदा नंदिवद्धणा नाम । पुक्खरिणीओ चउरो पुव्वंजणचउदिसिं संति ॥ ७९ ॥ विक्खंभायामेहिं जोयणलक्खप्पमाणजुत्ताओ । दसजोयणूसियाओ चउदिसितोरणवणजुयाओ ॥ ८० ॥ तासिं मज्झे दहिमुह महीहरा दुद्धदहियसियवन्ना । पोक्खरिणीकल्लोलाहणणोब्भवफेणपिण्डुव्व ॥ ८१ ॥ चउसट्ठिसहस्सुच्चा दसजोयणसहस्सवित्थडा सव्वे । सहसमहो उवगाढा उवरि अहो पल्लयागारा ॥ ८२ ॥ अंजणगिरिसिहरेसु व तेसुवि जिणमंदिराइं रुंदाइं । वावीणमंतरालेसु पव्वयदुगं दुगं अत्थि ॥ ८३ ॥ ते रइकराभिहाणा विदिसिठिया अट्ठ पउमरायाभा । उवरिठियजिणिंदसिणाणघुसिणरससंगपिंगुव्व ॥८४॥ अच्चंतमसिणफासा अमरेसरविंदविहियआवासा । दसजोयणसहसुच्चा उव्विद्धा गाउयसहस्सं ॥८५॥ झल्लरिसंठाणठिया उच्चत्तसमाणवित्थडा सव्वे । तेसुवि जिणभवणाइं नेयाइं जहुत्तमाणाइं ॥ ८६ ॥ दाहिणदिसाएँ भद्दा विसालवावी य कुमुयपुक्खरिणी । तह पुंडरीगिणी मणितोरणआरामरमणीया ॥८७॥ पुक्खरिणी नंदिसेणा तहा अमोहा य वावि गोथूभा । तह य सुदंसणवावी पच्छिमअंजणचउदिसासु ॥ ८८ ॥ विजया य वेजयंती जयंति अपराजिया उ वावीओ । उत्तरदिसाएँ पुव्वुत्तवावीमाणा उ बारसवि ॥ ८९ ॥ सव्वाओ वावीओ दहिमुहसेलाण ठाणभूयाओ । अंजणगिरिपमुहं गिरितेरसग विज्जइ चउदिसिंपि ॥ ९० ॥ इय बावन्नगिरीसरसिहरट्ठियवीयरायबिम्वाणं । पूयणकए चउव्विहदेवनिकाओ समेइ सया ॥ ९१ ॥ २६९ द्वारम् ॥

आमोसहि १ विप्पोसहि २ खेलोसहि ३ जल्लओसही ४ चेव । सव्वोसहि ५ संभिन्ने ६ ओही ७ रिउ ८ विउलमइलद्धी ९ ॥ ९२ ॥ चारण १० आसीविस ११ केवलिय १२ गणहारिणो य १३ पुव्वधरा १४ । अरहंत १५ चक्कवट्टी १६ बलदेवा १७ वासुदेवा १८ य ॥ ९३ ॥ खीरमहुसप्पिआसव १९ कोट्ठयबुद्धी २० पयाणुसारी २१ य । तह बीयबुद्धि २२ तेयग २३ आहारग २४ सीयलेसा २५ य ॥ ९४ ॥ वेउव्विदेहलद्धी २६ अक्खीणमहाणसी २७ पुलाया २८ य । परिणामतववसेणं एमाई हुंति लद्धीओ ॥ ९५ ॥ संफरिसणमामोसो मुत्तपुरीसाण विप्पुसो वावि (वयवा) । अन्ने विडित्ति

॥ ५१५ ॥

विट्ठा भासंति पइत्ति पासवणं ॥ ९६ ॥ एए अन्ने य बहू जेसिं सबेवि सुरहिणोऽवयवा । रोगोवसमसमत्था ते हुंति तओसहिं पत्ता ॥ ९७ ॥ जो सुणइ सबओ मुणइ सबविसए उ सबसोएहिं । सुणइ बहुएवि सद्दे भिन्ने संभिन्नसोओ सो ॥९८॥ रिउ सामन्नं तम्मत्तगाहिणी रिउमई मणोनाणं । पायं विसेसविमुहं घडमेत्तं चिंतियं मुणइ ॥ ९९ ॥ विउलं वत्थुविसेसण नाणं तग्गाहिणी मई विउला । चिंतियमणुसरइ घडं पसंगओ पज्जवसएहिं ॥ १५०० ॥ आसी दाढा तग्गय महाविसाऽऽसीविसा दुविहभेया । ते कम्मजाइभेएण णेगहा चउविहविकप्पा ॥ १ ॥ खीरमहुसप्पिसाओवमाणवयणा तयासवा हुंति । कोट्ठयधन्नसुनिग्गलसुत्तत्था कोट्ठबुद्धीया ॥ २ ॥ जो सुत्तपएण बहुं सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो । जो अत्थपएणऽत्थं अणुसरइ स बीयबुद्धीओ ॥ ३ ॥ अक्खीणमहाणसिया भिक्खं जेणाणियं पुणो तेणं । परिभुत्तं चिय खिज्जइ बहुएहिवि न उण अन्नेहिं ॥ ४ ॥ भवसिद्धियपुरिसाणं एयाओ हुंति भणियलद्धीओ । भवसिद्धियमहिलाणवि जत्तिय जायंति तं वोच्छं ॥ ५ ॥ अरहंतचक्किकेसवबलसंभिन्ने य चारणे पुवा । गणहरपुलायआहारगं च न हु भवियमहिलाणं ॥ ६ ॥ अभवियपुरिसाणं पुण दस पुविल्लाउ केवलित्तं च । उज्जुमई विउलमई तेरस एयाउ न हु हुंति ॥ ७ ॥ अभवियमहिलाणंपि हु एयाओ हुंति भणियलद्धीओ । महुखीरासवलद्धीवि नेय सेसा उ अविरुद्धा ॥ ८ ॥ २७० द्वारम् ॥

पुरिमड्ढेक्कासणनिबिगइयआयंबिलोववासेहिं । एगलया इय पंचहिं होइ तवो इंदियजउत्ति ॥ ९ ॥ निबिगइयमायामं उववासो इय लयाहिं तिहिं भणिओ । नामेण जोगसुद्धी नवदिणमाणो तवो एसो ॥ १० ॥ नाणंमि दंसणंमि य चरणंमि य तिन्नि तिन्नि पत्तेयं । उववासो तप्पूयापुबं तन्नामगतवंमि ॥ ११ ॥ एक्कासणगं तह निबिगइयमायंबिलं अभत्तट्ठो । इय होइ लयचउक्कं कसायविजए तवच्चरणे ॥ १२ ॥ खमणं एक्कासणगं एक्कगसित्थं च एगठाणं च । एक्कगदत्तं नीवियमायंबिलमट्ठकवलं च ॥ १३ ॥ एसा एगा लइया अट्ठहिं लइयाहिं दिवस चउसट्ठी । इय अट्ठकम्मसूडणतवंमि भणिया जिणिंदेहिं ॥ १४ ॥ इग दुग इग तिग दुग चउ तिग पण चउ छक्क पंच सत्त छगं । अट्ठग सत्तग नवगं अट्ठग नव सत्त अट्ठेव ॥ १५ ॥ छग सत्तग पण छक्कं चउ पण तिग चउर दुग तिगं एगं । दुग एक्कग उववासा लहुसिहनिक्कीलियतवंमि ॥ १६ ॥ चउपन्नं खमणसयं दिणाण तह पारणाणि तेत्तीसं । इह परिवाडिचउक्के वरिसदुगं दिवस अडवीसा ॥ १७ ॥ विगईओ निविगईयं तहा अलेवाडयं च आयामं । परिवाडिचउक्कंमि य पारणएसुं विहेयबं ॥ १८ ॥ इग दुग इग तिग दुग चउ तिग पण चउ छक्क पंच सत्त छगं । अड सत्त नवऽड दस नव एक्कारस दस य बारसगं ॥ १९ ॥ एक्कार तेर बारस चउदस तेरस य पनर चउदसगं । सोलस पनरस सोला होइ विवरीयमेक्कंतं ॥ २० ॥ एए उ अभत्तट्ठा इगसट्ठी पारणाणमिह होइ । एसा एगा लइया चउग्गुणाए पुण इमाए ॥ २१ ॥ वरिसछगं मासदुगं दिवसाइं तहेव बारस हवंति । एत्थ महासीहनिकीलियंमि तिवे तवच्चरणे ॥२२॥ एक्को दुगाइ एक्कग अंतरिया जाव सोलस हवंति । पुण सोलस एगंता एक्कंतरिया अभत्तट्ठा ॥ २३ ॥ पारणयाणं सट्ठी परिवाडिचउक्कगंमि चत्तारि । वरिसाणि हुंति मुत्तावलीतवे दिवससंखाए ॥ २४ ॥ इग दु ति काहलियासु दाडिमपुप्फेसु हुंति अट्ठ तिगा । एगाइसोलसंता सरियाजुयलंमि उववासा ॥ २५ ॥ अंतंमि तस्स पयगं तत्थंकट्ठाणमेक्कमह पंच । सत्त य सत्त य पण पण तिन्निक्कंतेसु तिगरयणा ॥ २६ ॥ पारणयदिणट्ठासी परिवाडिचउक्कगे वरिसपणगं । नव मासा अट्ठारस दिणाणि रयणावलितवंमि ॥ २७ ॥ रयणावलीकमेणं

कीरइ कणगावली तवो नवरं । कुज्जा दुगा तिगपए दाडिमपुप्फेसु पयगे य ॥ २८ ॥ परिवाडिचउक्के वरिसपंचगं दिणदुगूणमासतिगं । पढमतवुत्तो कज्जो पारणयविही तवप्पणगे ॥ २९ ॥ भद्दाइतवेसु तहाऽऽइया लया इग दु तिन्नि चउ पंच । तह ति चउ पंच इग दु तह पणग इग दोन्नि ति चउक्कं ॥ ३० ॥ तह दु ति चउ पणगेगं तह चउ पणगेग दोन्नि तिन्नेव । पणहत्तरि उववासा पारणयाणं तु पणवीसा ॥ ३१ ॥ पभणामि महाभद्दं इग दुग तिग चउ पणच्छ सत्तेव । तह चउ पण छग सत्तग इग दु ति तह सत्त एक्कं दो ॥ ३२ ॥ तिन्नि चउ पंच छक्कं तह तिग चउ पण छ सत्तगेगं दो । तह छग सत्तग इग दो तिग चउ पण तह दुगं ति चउ ॥ ३३ ॥ पण छग सत्तेक्कं तह पण छग सत्तेक्क दोन्नि तिय चउरो । पारणयाण गुवन्ना छण्णउयसयं चउत्थाणं ॥ ३४ ॥ भद्दोत्तरपडिमाए पण छग सत्तट्ठ नव तहा सत्त । अड नव पंचच्छ तहा नव पण छग सत्त अट्ठेव ॥ ३५ ॥ तह छग सत्तट्ठ नव पण तहट्ठ नव पणट्ठ सत्तऽभत्तट्ठा । पणहत्तरसयसंखा पारणगाणं तु पणवीसा ॥ ३६ ॥ पडिमाएँ सव्वभद्दाएँ पणच्छ सत्तट्ठ नव दसेक्कारा । तह अड नव दस एक्कार पण छ सत्त य तहेक्कारा ॥ ३७ ॥ पण छग सत्तग अड नव दस तह सत्तट्ठ नव दसेक्कारा । पण छ तहा दस एक्कार पण छ सत्तट्ठ नव य तहा ॥ ३८ ॥ छग सत्तड नव दसगं एक्कारस पंच तह नवग दसगं । एक्कारस पण छक्कं सत्तट्ठ य इह तवे होंति ॥ ३९ ॥ तिन्नि सया बाणउया इत्थुववासाण होंति संखाए । पारणया गुणवन्ना भद्दाइतवा इमे भणिया ॥ ४० ॥ पडिवइया एक्कच्चिय दुगं दुइज्जाण जाव पन्नरस । खमणेहऽमावसाओ होइ तवो सव्वसंपत्ती ॥ ४१ ॥ रोहिणिरिक्खदिणे रोहिणीतवो सत्त मासवरिसाइं । सिरिवासुपुज्जपूयापुव्वं कीरइ अभत्तट्ठो ॥ ४२ ॥ एक्कारस सुयदेवीतवंमि एक्कारसीओं मोणेणं । कीरंति चउत्थेहिं सुयदेवीपूयणापुव्वं ॥ ४३ ॥ सव्वंगसुंदरतवे कुणंति जिणपूयखंतिनियमपरा । अट्ठुववासे एगंतरंबिले धवलपक्खंमि ॥४४॥ एवं निरुजसिहोवि हु नवरं सो होइ सामले पक्खे । तंमि य अहिओ कीरइ गिलाणपडिजागरणनियमो ॥ ४५ ॥ सो परमभूसणो होइ जंमि आयंबिलाणि बत्तीसं । अंतरपारणयाइं भूसणदाणं च देवस्स ॥ ४६ ॥ आयइजणगोऽवेवं नवरं सव्वासु धम्मकिरियासुं । अणिगूहियबलविरियप्पवित्तिजुत्तेहिं सो कज्जो ॥४७॥ एगंतरोववासा सव्वरसं पारणं च चेत्तंमि । सोहग्गकप्परुक्खो होइ तहा दिज्जए दाणं ॥ ४८ ॥ तवचरणसमत्तीए कप्पतरू जिणपुरो ससत्तीए । कायव्वो नाणाविहफलविलसिरसाहियासहिओ ॥ ४९ ॥ तित्थयरजणणिपूयापुव्वं एक्कासणाइं सत्तेव । तित्थयरजणणिनामगतवंमि कीरंति भद्दवए ॥ ५० ॥ एक्कासणाइएहिं भद्दवयचउक्कगंमि सोलसहिं । होइ समोसरणतवो तप्पूयापुव्वविहिएहिं ॥ ५१ ॥ नंदीसरपडपूया निययसामत्थसरिसतवचरणा । होइ अमावस्सतवो अमावसावासरुद्दिट्ठो ॥ ५२ ॥ सिरिपुंडरीयनामगतवंमि एगासणाइ कायव्वं । चेत्तस्स पुन्निमाए पूएयव्वा य तप्पडिमा ॥ ५३ ॥ देवग्गठवियकलसो जा पुन्नो अक्खयाण मुट्ठीए । जो तत्थ सत्तिसरिसो तवो तमक्खयनिहिं बिंति ॥ ५४ ॥ वड्ढइ जहा कलाए एक्केक्काएऽणुवासरं चंदो । संपुन्नो संपज्जइ जा सयलकलाहिं पव्वंमि ॥ ५५ ॥ तह पडिवयाए एक्को कवलो बीयाइ पुन्निमा जाव । एक्केक्ककवलवुड्ढी जा तेसिं होइ पन्नरसगं ॥ ५६ ॥ एक्केक्कं किण्हंमि य पक्खंपि कलं जहा ससी मुयइ । कवलोवि तहा मुच्चइ जाऽमावासाइ सो एक्को ॥ ५७ ॥ एसा चंदप्पडिमा जवमज्झा माससमित्तपरिमाणा । इण्हिं तु वज्जमज्झं मासप्पडिमं पवक्खामि ॥ ५८ ॥ पन्नरस पडिवयाए एक्कगहोणीएँ जावऽमावस्सा । एक्केणं कवलेणं जाया तह पडि-

वईऽवि सिआ ॥ ५९ ॥ बीयाइयासु इक्कगवुड्ढी जा पुन्निमाएँ पन्नरस । जवमज्झवज्जमज्झाओँ दोवि पडिमाओँ भणियाओ ॥ ६० ॥ दिवसे दिवसे एगा दत्ती पढमंमि सत्तगे गिज्झा । वड्ढइ दत्ती सह सत्तगेण जा सत्त सत्तमए ॥ ६१ ॥ इगुवन्नवासरेहिं होइ इमा सत्तसत्तमी पडिमा । अट्ठट्ठमिया नवनवमिया य दसदसमिया चेव ॥ ६२ ॥ नवरं वड्ढइ दत्ती सह अट्ठगनवगदसगवुड्ढीहिं । चउसट्ठी एक्कासी सयं च दिवसाणिमासु कमा ॥ ६३ ॥ एगाइयाणि आयंबिलाणि एक्केक्कवुड्ढिमंताणि । पज्जंतअभत्तट्ठाणि जाव पुन्नं सयं तेसिं ॥ ६४ ॥ एयं आयंबिलवद्धमाणनामं महातवच्चरणं । वरिसाणि एत्थ चउदस मासतिगं वीस दिवसाणि ॥ ६५ ॥ गुणरयणवच्छरंमी सोलस मासा हवंति तवचरणे । एगंतरोववासा पढमे मासंमि कायव्वा ॥ ६६ ॥ ठायव्वं उक्कुडुआसणेण दिवसे निसाएँ पुण निच्चं । वीरासणिएण तहा होयव्वमवाउडेणं च ॥६७॥ बीयाइसु मासेसुं कुज्जा एगुत्तराए वुड्ढीए । जा सोलसमे सोलस उववासा हुंति मासंमि ॥ ६८ ॥ जं पढमगंमि मासे तमणुट्ठाणं समग्गमासेसु । पंच सयाइं दिणाणं वीसूणाइं इमंमि तवे ॥ ६९ ॥ तह अंगोवंगाणं चिइवंदणपंचमंगलाईणं । उवहाणाइ जहाविहि हवंति नेयाइं तह समया ॥ ७० ॥ २७१ द्वारम् ॥

पणनउइ सहस्साइं ओगाहित्ता चउदिसिं लवणं । चउरोऽलिंजरसंठाणसंठिया होंति पायाला ॥ ७१ ॥ वलयामुह केयूरे जुयगे तह ईसरे य बोद्धव्वे । सव्ववइरामयाणं कुड्डा एएसि दससइया ॥ ७२ ॥ जोयणसहस्सदसगं मूले उवरिं च होंति विच्छिन्ना । मज्झे य सयसहस्सं तत्तियमित्तं च ओगाढा ॥ ७३ ॥ पलिओवमट्ठिईया एएसिं अहिवई सुरा इणमो । काले य महाकाले वेलंब पभंजणे चेव ॥ ७४ ॥ अन्नेवि य पायाला खुड्डालिंजरगसंठिया लवणे । अट्ठ सया चुलसीया सत्त

सहस्सा य सव्वेसिं ॥ ७५ ॥ जोयणसयविच्छिन्ना मूलुवरिं दस सयाणि मज्झंमि । ओगाढा य सहस्सं दसजोयणिया य सिं कुड्डा ॥ ७६ ॥ पायालाण विभागा सव्वाणवि तिन्नि तिन्नि बोद्धव्वा । हिट्ठिमभागे वाऊ मज्झे वाऊ य उदगं च ॥७७॥ उवरिं उदगं भणियं पढमगवीएसु वाउसंखुभिओ । उड्ढं वामे उदगं परिवड्ढइ जलनिही खुभिओ ॥ ७८ ॥ परिसंठिअंमि पवणे पुणरवि उदगं तमेव संठाणं । वड्ढेइ तेण उदही परिहायइऽणुक्कमेणेव ॥ ७९ ॥ २७२ द्वारम् ॥

समओ जहन्नमंतरमुक्कोसेणं तु जाव छम्मासा । आहारसरीराणं उक्कोसेणं नव सहस्सा ॥ ८० ॥ चत्तारि य वाराओ चउदसपुव्वी करेइ आहारं । संसारम्मि वसंतो एगभवे दोन्नि वाराओ ॥ ८१ ॥ तित्थयररिद्धिसंदंसणत्थमत्थोवगहणहेउं वा । संसयवुच्छेयत्थं [वा] गमणं जिणपायमूलंमि ॥ ८२ ॥ २७३ द्वारम् ॥

सग जवण सवर बव्वर काय मुरुंडोड्ड गोण पक्कणया । अरबाग होण रोमय पारस खस खासिया चेव ॥ ८३ ॥ दुंबिलय लउस बोक्कस भिलंध पुलिंद कुंच भमररुआ । कोवाय चीण चंचुय मालव दमिला कुलग्घा या ॥ ८४ ॥ केक्कय किराय हयमुह खरमुह गयतुरयमिंढयमुहा य । हयकन्ना गयकन्ना अन्नेऽवि अणारिया बहवे ॥८५॥ पावा य चंडकम्मा अणारिया निग्घिणा निरणुतावी । धम्मोत्ति अक्खराइं सुमिणेऽवि न नज्जए जाणं ॥ ८६ ॥ २७४ द्वारम् ॥

रायगिह मगह १ चंपा अंगा २ तह तामलित्ति वंगा य ३ । कंचणपुरं कलिंगा ४ वणारसी चेव कासी य ५ ॥ ८७॥ साकेयं कोसला ६ गयपुरं च कुरु ७ सोरियं कुसट्टा य ८ । कंपिल्लं पंचाला ९ अहिछत्ता जंगला चेव १० ॥ ८८ ॥ बारवई य सुरट्ठा ११ मिहिल विदेहा य १२ वत्थ कोसंबी १३ । नंदिपुरं संडिल्ला १४ भद्दिलपुरमेव मलया य १५ ॥ ८९ ॥ वइराड मच्छ १६

वरुणा अच्छा १७ तह मत्तियावइ दसन्ना १८। सोत्तीमई य चेई १९ वीयभयं सिंधुसोवीरा २० ॥ ९० ॥ महुरा य सूरसेणा २१ पावा भंगी य २२ मासपुरी वट्टा २३। सावत्थी य कुणाला २४ कोडीवरिसं च लाढा य २५ ॥ ९१ ॥ सेयवियाविय नयरी केयइअद्धं २५ च आरियं भणियं। जत्थुप्पत्ति जिणाणं चक्कीणं रामकण्हाणं ॥ ९२ ॥ २७५ द्वारम् ॥

नव दरिसणंमि ९ चत्तारि आउए ४ पंच आइमे अंते ५। सेसे दो दो भेया ८ खीणभिलावेण इगतीसं ॥ ९३ ॥ पडिसेहण संठाणे य वन्नगंधरसफासवेए य। पण ५ पण ५ दु २ पण ५ ट्ठ ८ तिहा एगतीसमकाय १ ऽसंग २ ऽरुहा ३ ॥ ९४ ॥ २७६ द्वारम् ॥

धम्मधराधरणमहावराहजिणचंदसूरिसिस्साणं। सिरिअम्मएवसूरीण पायपंकयपराएहिं ॥ ९५ ॥ सिरिविजयसेणगणहरकणिट्ठजसदेवसूरिजिट्ठेहिं। सिरिनेमिचंदसूरिहिं सविणयं सिस्सभणिएहिं ॥९६॥ समयरयणायराओ रयणाणं पिव समत्थदाराइं। निउणनिहालणपुव्वं गहिउं संजत्तिएहिं व ॥९७॥ पवयणसारुद्धारो रइओ सपरावबोहकज्जंमि। जंकिंचि इह अजुत्तं बहुस्सुआ तं विसोहंतु ॥९८॥ जुम्मं। जा विजयइ भुवणत्तयमेयं रविससिसुमेरुगिरिजुत्तं। पवयणसारुद्धारो ता नंदउ बहु पढिज्जंतो ॥१५९९॥

इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिकृतं प्रवचनसारोद्धारसूत्रम्।

श्रेष्ठि देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारे ग्रन्थाङ्कः ६४.

॥ इति श्रीप्रवचनसारोद्धारवृत्तौ–उत्तरभागः ॥

इति श्रेष्ठि-देवचन्द्र-लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारे-ग्रन्थाङ्कः ६४.

शेठ देवचंद लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फण्ड.

जव्हेरी बजार–मुंबई. संवत् १९८४ गोपीपुरा–सुरत.

६०००–४–२८.

श्रीकृष्ण हलींग प्रेस.
मुस्तफा मारकेट, धनजी स्ट्रीट, मुंबई.

श्रेष्ठि देवचन्द्र लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारे-ग्रन्थाङ्कः ५४.

श्रीमदकब्बरसुरत्राणप्रदत्ताभयदानशत्रुञ्जयादिकरमोचनस्फुरन्मानश्रीमद्धीरसूरीश्वरपदपद्मपरागषट्पदमहोपाध्याय-
श्रीसकलचन्द्रगणिशिष्योपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रगणिविरचितया प्रमेयरत्नमञ्जूषानाम्न्या वृत्त्या युतं

श्रीमज्जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिनामकमुपाङ्गम् ।

(द्वितीयभागः)

प्रसिद्धिकर्ता—श्रेष्ठि नगीनभाई घेलाभाई जह्वेरी, अस्यैकः कार्यवाहकः ।

इदं पुस्तकं मोहमय्यां शाह नगीनभाई घेलाभाई जह्वेरी बाजार इत्यनेन निर्णयसागरमुद्रणागारे
कोलभाटवीथ्यां २३ तमे निलये रामचंद्र येसू शेडगेद्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

श्रीवीरसंवत् २४४६. विक्रमसंवत् १९७६. क्राइष्टसन् १९२०.
प्रथमसंस्कारे प्रतयः १०००] वेतनं रूप्यकद्वयम्. [Rs 2-0-0]